تەفسیری قورئانی بەرزو بەپێز

بەرگی بیست و حەوتەم

سوورەتەکانی

(الفتح) و (الحجرات) و (ق) و (الذاریات)

عەلی باپیر

تەفسیری سوورەتەکانی

الفتح و الحجرات و ق و الذاريات

تەفسیری سوورەتەکانی

الفَتْحُ و الحُجُرَاتُ و قٓ و الذَّارِيَاتُ

نووسینی : عەلی باپیر

دیزاینی ناوەوە : زەردەشت کاوانی

چاپی یەکەم ١٤٤٣ك - ٢٠٢٢ز

٧٩٥ لاپەڕە

١٧* ٢٤ سم

بابەت : ئایینی

لە بەڕێوەبەرایەتی گشتی کتێبخانە گشتیەکان - هەرێمی کوردستان
ژمارە سپاردنی (٧) ی ساڵی ٢٠١٢ پێدراوە

تەفسیری سوورەتەکانی

الفتح و الحجرات

ق و الذاريات

نووسینی: عەلی باپیر

بسم الله الرحمن الرحيم

پێشەکی ئەم تەفسیرە بەگشتیی

إنَّ الحَمْدَ للَّهِ نَحْمَدُهُ وَنَسْتَعِينُهُ، وَنَسْتَغْفِرُهُ، وَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ شُرُورِ أَنْفُسِنَا، وَمِنْ سَيِئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِه اللَّهُ فَلاَ مُضِلَّ لَهُ، وَمَنْ يُضلِلْ فَلاَ هَادِيَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَن لاَ إلَهَ إلاَّ اللَّهُ وَحْدَهُ لاَ شَرِيكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِۦ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُم مُّسۡلِمُونَ ﴿١٠٢﴾ ﴾ آل عمران.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ٱتَّقُواْ رَبَّكُمُ ٱلَّذِي خَلَقَكُم مِّن نَّفۡسٖ وَٰحِدَةٖ وَخَلَقَ مِنۡهَا زَوۡجَهَا وَبَثَّ مِنۡهُمَا رِجَالٗا كَثِيرٗا وَنِسَآءٗۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ٱلَّذِي تَسَآءَلُونَ بِهِۦ وَٱلۡأَرۡحَامَۚ إِنَّ ٱللَّهَ كَانَ عَلَيۡكُمۡ رَقِيبٗا ﴿١﴾ ﴾ النساء.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَقُولُواْ قَوۡلٗا سَدِيدٗا ﴿٧٠﴾ يُصۡلِحۡ لَكُمۡ أَعۡمَٰلَكُمۡ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡ ذُنُوبَكُمۡۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ فَقَدۡ فَازَ فَوۡزًا عَظِيمًا ﴿٧١﴾ ﴾ الأحزاب .

أمَّا بَعْدُ: فإنَّ أَصْدَقَ الحَديث كَلامُ اللَّه، وَخَيْرَ الْهَدِي هدْيُ مُحَمَّد ﷺ وَشرَّ الأُمُورِ مُحْدَثاتُها، وَكُلّ مُحْدَثَةٍ بِدْعَة، وَكُلَّ بِدْعَةٍ ضَلاَلَةٌ، وَكُلَّ ضَلاَلَةٍ فِي النَّار[١].

خوێنەرە بەڕێزو خۆشەویستەکان!

هیچ گومانی تێدانیە - بۆ مرۆڤی بڕوادار - کە ئەو تەمەنەی لە خزمەت دوایین کتێبی خوا (قورئان)دا بەسەردەبرێ، جا بە هەر شێوەیەك لە شێوەکانی لە خزمەتدابووندا بێ؛ خوێندنەوە، تێفکرین و ڕامان، فێرکردن، کارپێکردن ... هتد، بە باشترین جێگرتن جێگا دەگرێ و، خاوەنەکەی لە دنیاو دوارۆژدا لێی بەهرەمەندە.

(١) ئەوە پێی دەگوترێ: (خطبة الحاجة) کە پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی بەڕێزی فێردەکرد، پێش هەر قسەیەکی گرنگ، بیڵێن، وەك وتاری جومعەو داخوازییکردن (خِطْبة)و... هتدو، ئەم وتارە، هەرکام لە: الترمذي: (١١٠٥)، النسائي: (١١٠٤)، ابن ماجە: (١٨٩٢) أحمد: (٣٧٢٠)، الطَّبراني: (٢٤١٤) هێناویانەو (مسلم)یش بەشێکی هێناوە.

منیش - كە وەك باسكردنی چاكەی خوا (**التحدّث بنعمة اللّه**) دەیخەمەڕوو- لەوەتی فامم كردۆتەوە، خوای بەبەزەیی و بەخشەر چاكەی لەگەڵ كردووم و، بە فەرمایشتی بەرزو بێ وێنەی خۆیەوە سەرگەرمی كردووم و، بەر لە تەمەنی بیست ساڵییەوە هیدایەتی داوم، قورئانی بەڕێزو پێز لەبەر بكەم و، سەرقاڵی خوێندنەوەی تەفسیرەكانی قورئان و، تێوەڕامانی ئایەتە پڕ بەرەكەتەكانی و، لێوردبوونەوەیان بم.

هەر بۆیەش تێكڕای كتێب و نامیلكەو وتارو دەرسەكانم، كەم و زۆر لەبەر ڕۆشنایی قورئان دابوون، كە دیارە هەر ئەمەش شتێكی سرووشتییە؛ ئاخر ئایا ئیسلام، بێجگە لە قورئان پاشان سوننەتی پێغەمبەر ﷺ، كە ئەویش هەر ڕوونكردنەوەی قورئان و چۆنیەتی جێبەجێكردن و كارپێكردنیەتی، شتێكی دیكەیە؟! بێگومان نەخێر.

ئنجا لەمێژ ساڵیش بوو، كە براو خوشكانێكی دڵسۆزی نزیك و ئاشنام، داوایان لێدەكردم كە دەست بكەم بە دانانی تەفسیرو لێكدانەوەیەكی قورئان، هەتا لە ڕەمەزانی ساڵی (١٤٢٨)دا هاتە دڵمەوە، كە ناوی خوای لێبهێنم و دەست بەو كارە گەورەو گرنگە بكەم، بەڵكو وردە وردە بەپێی بوارو دەرفەت، هەرساڵە هەندێكی لێ ئەنجام بدەم، لەگەڵ سەرقاڵیی زۆرو جۆراو جۆریشدا، هەتا دەرفەتێكی وام بۆ دەڕەخسێ كە بتوانم خێرایی تێدا بكەم و خۆمی بۆ یەكلایی (**متفرّغ**) بكەمەوەو، خوا پشتیوان بێ تەواوی بكەم، ئەگەر تەمەن بەبەریەوە مابێ.

سەرچاوەی دانانی ئەم تەفسیرو لێكدانەوەیەشم، وێڕای سەرنجدانی زۆربەی ئەو تەفسیرانەی كە باون و، دەستم پێیان گەیشتوە، بریتیە لە وردبوونەوەو تێوەڕامانی خۆم لە خودی قورئان، چونكە بێگومان قورئان: هەندێكی هەندێكی ڕوون دەكاتەوە: (**القرآن يُفَسِّر بَعْضُهُ بَعْضَاً**)، پاشان سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ چونكە پێغەمبەری خواش ڕوونكەرەوە (**مُبَيِّن**)ی قورئانە، وەك خوا ﷻ فەرموویەتی:

﴿...وَأَنزَلْنَآ إِلَيْكَ ٱلذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾﴾ النحل.

واتـە: هەروەهـا زیکرمـان بـۆ لای تـۆ ناردۆتـە خـوار، تاکـو ئـەوەی بـۆ خــەڵکی نێرراوەتـە خـوار، بۆیـان ڕوون بکەیــەوە، وە بەڵــکو خۆشــیان بیــر بکەنەوە.

ئومێدیشـم وایـە - بـە یارمـەتی خـوای بەخشــەر ﷻ - شایســتەیی ئـەوەم هــەبێ تەفســیــرو لێکدانەوەیەکی وا بۆ قورئــان پێشــکەش بە مســوڵمانانی کوردســتان بکەم، کـە لـە قورئــان بوەشــێتەوەو، مایـەی بەهـرەو ســوودی خوێنـەران بـێ، بەتایبــەتیش کـە زیاتـر لـە سـی (٣٠) سـاڵە لەگـەڵ قورئـانی بـەرزو مـەزن و تەفسیــرەکانی و کتێبەکانی سـوننەتدا خــەریکم و، دەیـان کتێـب و بەرهــەمی جۆراوجـۆرم لـە زۆربـەی بـوارەکانی زانســتەکانی شــەریعەتدا پێشــکەش کردوون.

شایانی باسیشــە کـە ئەو بیسـت و دوو مانگ زیندانیـی کرانەم لەلایـەن ئەمریکاوە - لـە (٢٠٠٣/٧/١٠ تاکـو: ٢٠٠٥/٤/٢٨) - دەرفەتێـکی گـەورەو گرنـگ بـوو، بـۆ زیاتـر پێدا قووڵــبوونەوەی کتێبــی خــوا (تبـارك و تعالــى) و، بۆ پەیدابوونی تێگەیشــتنی تایبــەت لەبـارەی زۆرێـك لـە ئایەتــەکانییەوە، ئـەم ڕاســتییەش لـە مەوســووعەی: **(الإســلام كـما يتجـلّى فــي كتـاب اللّـه تعالــى)**دا زۆر چــاك دەرەوشـاوەتەوە[1]، بـەڵام هــەڵبەتە ناڵــێم و هیچکەسیش بـۆی نیـە بڵـێ: کـە ئـەم تەفسیرەی من تێروتـەواوە، چونکـە وێـڕای ســنوورداربوونی توانــاو بڕســتم، لـە بەرانبــەر کتێبـی لـە هــەموو ڕوویێکـەوە ڕەهـا (مطلـق)و بێســنوور (لا محـدود)ی خـوادا، نەشـمویســتوە کـە زۆر بەمــلاولادا بچــم و بچمــە نێو هــەندێك وردەکارییەوە، کە یان من تێیــدا پسپۆڕو

---

(١) ئـەو مەوســووعەیە ئێســتا چـاپ کـراوەو، کەوتۆتــە بەردەسـتی خوێنـەران و، ســەرجەم هەشــت بەرگ و دەوری ســێ هــەزارو پێنج ســەد (٣٥٠٠) لاپەڕەیەو، هـەوڵـمـداوە بەگشــتی تێیـدا باســی سـەرجەم لایەنـەکانی ئیســلام بکـەم و، تاکـە سـەرچـاوەشم قورئــان بـووە، وێــڕای دەقـەکانی ســوننەت، کـە لـە هــۆش (ذاكـرة)دا بـووون.

شــایانی باســە ئەو مەوســووعەیە لە چاپی دووەمی دا، کراوە بە دوازدە (١٢) کتێبــی سـەربەخۆ، بە مەبەستی ئاسـانتــر سـوود لێ بینـرانی .

شـــارەزا نیـم، یـان خوێنـــەر پێویســـتی پێـی نیـە، لـە كاتێكـدا دەیـــەوێ لـە قورئان تێبگات و، بزانێ خـوا (تبارك وتعـالـی) ڕاستەوخۆ چـی پـێ فـــەرمووە؟!

ئنجا هــەر لێرەشـەوە بە پێویستی دەزانم پڕ بە دڵ سـوپاسی ئەو بـرا گەنجە ڕووح سـووك و گـورج و گـۆڵ و دڵسـۆزە بكـەم (حـەزی نەكـرد نـاوی بهێنـم)، كـە هـەڵسـا بـە نووسـینەوەو هێنـانە سـەر كاغـەزو، پاشـان تایپكـردن و دوایـی پێداچوونـەوەو هەڵەگیـریی، سـەرجـەم ئـەم زنجیـرە دەرسـە، كـە لـە ئەسـڵدا لـە شـێوەی وتـار (محـاضرة)دا پێشـكەش كراون، هــەروەها هـەڵسـا بـە (تخریج)ی سـەرجەم دەقەكانی سـوننەت، لـە سـەرچاوە متمانـە پێكراوەكانـەوەو، زەحمـەت و ماندووبوونێـكی زۆری بـە سـەرجەم بەرگـەكانی ئـەم تەفسیـرەوە كێشـــاوە، خـــوا بـە باشـتـرین شــێوە پاداشـتی بداتـەوەو، هــەر صـاڵح و سـاغ و سـەلامەت و سـەربەرزبێ[1]، لـە خـوای بـەرزو بێهـاوتاش داواكارم ئـەو جـۆرە گەنـج و لاوانـە لـە كـوڕان و كچـان، لەنێـو گەلەكەمانـدا، زۆر بـكات .

شـایانی باسیشـە كـە ئێمـە لـەم تەفسیـرەماندا، بـاسی بـەش (جـزء)ەكانی قورئـان و دابەشـكردنەكانی دیكـەی وەك: - (حـزب) - ناكەیـن، چونكـە هــەر ســـوورەتێك بۆخـــۆی شـــتێكی ســەربەخۆیـــەو، سـەرجەم ئایەتـەكانی وەك ئاڵقـەكانی زنجیرێـك پێكـەوە پەیوەسـتن و، ئاشكراشـە كـە دابەشـكرانی سـەرجەم قورئـان بـۆ سـی (٣٠) بـەش (جـزء) و شەســـت (٦٠) (حـزب)، شتێكە لەلایـەن زانایانـەوە كـراوە، بـۆ ئاسـانكاریی خوێنـدنی قورئـــان، دیـارە ئێمـە لـە دابەشـكردنی بەرگـەكانی ئـەم تەفسیـرەشـدا، دیسـان حیســـاب بـۆ بەشـەكان (أجـزاء)ی ناكەیـن و، بـە گوێـرەی ســوورەتەكان، بەرگـەكانی دیـاریی دەكەیـن.

---

(١) ئـەو بـــرا دڵســۆزە ئێســـتاش پـاش تەواوكردنـی زۆربـەی قورئـان، لێبڕاوانـە بەردەوامـە و عەزمیشـی جـەزم كردوە، كە ئەگەر تەمەنمـــان بەردەوام بێ، هەتـــا كۆتـــایی ئەم تەفسیـــرە ســەرگەرمی كارەكـەی بێ .

دوا قسـەشـم ئەوەیـە کە:

ئـەم تەفسـیرە - وەك پێشـتـر گوتمـان - لـە ئەسـڵدا بەشـێوەی دەرس و وتـار پێشـکەش کـراوە، بـەڵام دواتـر خـۆم دووجـار بـە وردیـی پێیـدا چوومـەوەو، بەپێـی پێویسـت دەسـتکارییم کـردوە، دیـارە هـەموو دەرسـێکیش بەنـاوی خـواو سـتایشی خـوا ﷻ دەسـتی پێکـردوە، بـەڵام ئێمـە لـە سـەرەتای دەرسـەکانەوە، ئەوانەمـان لابـردوە، بـۆ زۆر دووبـارە نەبوونـەوەو، ئـەو (خطبـة الحاجـة)یەی لـە سـەرەتای ئـەم پێشـەکەییەوە هاتـوە، لەجیـاتی سـەرەتای سـەرجەم دەرسـەکانە.

سُبْحَانَ رَبِّكَ رَبِّ الْعِزَّةِ عَمَّا يَصِفُونَ،

وَسَلامٌ عَلَى الْمُرْسَلِينَ، وَالْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ .

دووشەممە ٢٥ رجب ١٤٣٢

٢٠١١/٦/٢٧

هـەولـێر

بەرچاو ڕوونییەکی گرنگ لەبارەی ئەم تەفسیرەوە

خوێنەری بەڕێز !

هەرچەندە لە (پێشەکی گشتیی) ئەم تەفسیرەدا باسمان کردوە کە بۆ نووسینی ئەم تەفسیرە، لە هەموو ئەو تەفسیرە باوانەی دەستم پێیان گەیشتوە، بەهرەمەندبووم، هەروەها لە کۆتایی هەر بەرگێکی ئەم تەفسیرەدا، سەرجەم ئەو تەفسیرانەی کەم و زۆر لێیان سوودمەند بووم، ناوەکانیانمان بە ڕیز نووسیون[1]، بەڵام لێرەش وەك جەختکردنەوەی زیاترو بەرچاوڕوونیی باشتر بۆ ئێوەی بەڕێز دەڵێم :

مادام ناوی تەفسیرەکانمان نووسیوە، نە پێویست دەکات و نەدەشگونجێ، بۆ هەر تێگەیشتن و بیرۆکەیەك، کە زۆربەی تەفسیرەکان لەبارەی ئایەتێکەوە، یان ڕستەو بڕگەیەکی ئایەتێکەوە، دەیهێنین، ئێمە هەموو جارێ ناوی ئەو تەفسیرانە بێنین، بەڵام بێگومان هەر کات بیرۆکەو تێگەیشتنێکی تایبەتی یەکێك لە تەفسیرەکان هەبێ و بکەوێتە بەرچاوم، ئنجا چ پەسندی بکەم، چ ڕەفزی بکەم، هەر کات بە پێویستی بزانم، بە تایبەت ئاماژەی پێدەکەم، ئەگەرنا بە ئاماژەی گشتیی و بە نووسینی ناوی تەفسیرەکان لە کۆتایی هەر بەرگێك دا، ئیکتیفا دەکەم و، زۆریش لە ئەمانەتی زانستیی (الأمانة العلمية) دەخەفتێم و مەبەستمە ڕەچاوی بکەم، چونکە ئەمینیی و ئەمانەت پارێزیی، ڕەوشتێکی گەورەو بەرزی مسوڵمانەتییە .

---

(١) دوایی وا بەباش زانرا ناوی تەفسیرەکان لابرێن و، لە کۆتایی کۆی بەرگەکانی [تەفسیری قورئانی بەرز و بەپێز]دا دەیاننووسین.

شایانی باسیشە جاری وا هەیە بیرۆکەو تێگەیشتنێکی تایبەتیی خۆمم، دەربارەی کۆمەڵە ئایەتێك یان ئایەتێك یان ڕستەو بڕگەیەکی ئایەتێك، بۆ دروست دەبێ، وەك تێگەیشتن و بۆچوونی خۆم دەینووسم، کەچی ڕەنگە لە تەفسیرەکانی دیکەش - یەکێکیان یان زیاتر - دا هەبێ، ئەویش بەهۆی ئەوەوەیە کە من ئەو تەفسیرەم نەکەوتۆتە بەر دیدە، یان دیتوومەو لەیادم نەماوە.

پێشەکی ئەم بەرگە

الحمدللـه رب العالميـن، وصلاتـه وسـلامه وبركاتـه علـى محمـد المبعـوث رحمـة للعالميـن، وآلـه أجمعيـن صحبـا وأزواجـا وقرابـة والتابعيـن لهـم بإحسـان ويقيـن.

خوێنەرە بەڕێزەکانم!

ئەمـە بەرگـی بیسـت و حـەوت (٢٧)ە، لـە تەفسـیری قورئانـی بەرزوبەپێـز، کـە هەرچـوار سـوورەتی: (**الفتـح و الحجـرات و ق و الذاريـات**)ی تێـدان، کـە زۆربـەی جوزئـی (٢٦) و، تۆزێـك لـە جوزئـی (٢٧)یشـی گرتۆتـەوە.

ئـەم بەرگـەش بەهەمـان میتـۆد (**منهـج**) و شـێوازی بەرگەکانـی پێشـوویەتی و، وێـرای بەحـەوت قۆنـاغ تەفسـیرکردنی ئایەتەکانـی هـەرکام لـەو چـوار سـوورەتە موبارەکـە، ژمارەیـەك کورتەباسیشـمان تێواخـن کـردوون، کـە تیشـکی زیاتـر دەخەنـە سـەر چەمـك و واتـای هەندێـك لـە ئایەتـەکان، بەمجـۆرەی خـوارێ:

یەکەم: سوورەتی (الفتح):

١- بەرچاو ڕوونییەك: تەوەری یەکەم: باسی صوڵحی حودەیبییە و جەنگی خەیبەر.
تەوەری دووەم: حیکمەت و بەرهەمەکانی صوڵحی حودەیبییەو جەنگی خەیبەر.

٢- سەرنجێك لەبارەی لێبوردرانی گوناهی پێغەمبەرەوە ﷺ.

٣- کورتەباسێك لەبارەی ئەم ڕستەیەوە: (**يد الله فوق أيديهم**).

٤- کورتەباسێك لەبارەی ڕەوانەبوونی جەنگ کردنەوە، بەمەبەستی مسوڵمانکردنی خەڵك.

٥- عومرەی گێڕراوە (**عمرة القضاء**).

٦- کورتەباسێك لەبارەی ڕێنمایی و بەرنامە بوونی پەیامی خواوە.

٧- کورتەباسێك لەبارەی: خەسڵەتە بنەڕەتییەکانی هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەرەوە ﷺ.

دووەم: سوورەتی (الحجرات):

١- پێنج هەڵوێستە لەبەردەم ئەو دوو ئایەتە (٣ و ٤)ی الحجرات دا.

٢- کورتەباسێك دەربارەی ئەرکی سەرشانمان بەرانبەر بە پێغەمبەری خوا ﷺ.

٣- کورتەباسێك لەبارەی دادگەریی هاوەڵانەوە.

٤- کورتەباسێك: وەرگرتنی هەشت حوکمی شەرعیی لەو پێنج ئایەتەدا (٦-١٠)ی الحجرات.

٥- کورتەباسێك: دە (١٠) پایەی بنەڕەتیی برایتیی ئیسلامیی.

٦- کورتەباسێك لەبارەی ئەو شەش قەدەغە کراوەوە کە لە ئایەتی (١١ و ١٢)دان.

سێیەم: سوورەتی (ق):

١- خستە ڕووی شەش وردەکاریی لە ئایەتەکانی : ١٦ و ١٧ و ١٨ دا.

٢- کورتەباسێك لەبارەی حیکمەتی خواوە لە دروستکردنی ڕووەك و دارودرەخت دا.

چوارەم: سوورەتی (الذاریات)

١- پێنج نوکتەی ڕەوانبێژیی و بەسەرهاتێکی سەرنجڕاکێش.

٢- کورتەباسێك دەربارەی زەوی.

٣- کورتەباسێك لەبارەی جەستەی مرۆڤەوە.

٤- چەند تەوەرێکی گرنگی مامەڵەی خانەخوێ لەگەڵ میوان دا.

٥- کورتەباسێك لەبارەی لێککشانی ئاسمان (گەردوون)ەوە.

٦- کورتەباسێك لەبارەی هەبوونی جوتەییەتی لە سەرجەم دروستکراوەکانی خوادا.

٧- کورتەباسێك لەبارەی حیکمەتی خواوە لە دروستکردنی جند و مرۆڤ دا.

خوای میهرەبانیش بەبەزەیی و بەخششی بێ سنووریی خۆی، کارئاسانیی پترمان بۆ بکات، بۆ هەرچی باشتر خوێندنی قورئان و قووڵتر لێتێگەیشتنیی و چاکتر

کارلێـك لەگەڵـدا کردنـی لـە هەمـوو بوارەکانـی تاکیـی و خێزانیـی و کۆمەڵایەتیـی و سیاسـیی دا، چونکـە بـە دڵنیایـی بەهـۆی نزیکیـی لـە قوڕئـان و لـە خزمەتدابوونـی و کارلێـك (**تفاعـل**) لەگـەڵ کردنیـەوە، پێـز و هێـز دەکەوێتـە ژیانـی تـاك و کۆمەڵـگاوە، لەهەرچـی مایـەی عەیبداریـی دنیـا و گوناهباریـی قیامەتـە پارێـزراو دەبـن.

تەفسیری سوورەتی

الفَتْح

دەستپێک

بەڕێــــزان!

ئەمــڕۆ کــە ڕۆژی (٢٠)ی **جــمادي الثـاني**/ ســاڵی (١٤٤١)ی کۆچییــە، بەرانبــەر: (٢٠٢٠/٢/١٤)ی زایینـی، لـە شـاری هەولێـر، خـوا پشـتیوان بـێ، دەسـت دەکەیـن بـە تەفسـیر کـردنی سـوورەتی (**الفتـح**)، سـەرەتا، وەک عـادەتی خۆمـان پێناسـەو نێـوەڕۆک و مەبەسـتەکانی ئـەم سـوورەتە موبارەکـە، لـە حـەوت بڕگـەدا دەخەینـە ڕوو.

پێناسەی سوورەتی (الفتح) و بابەتەکانی

یەکەم: ناوی ئەم سوورەتە:

تەنیا بـە (**سُـورَة الفَتْح**) نـاسراوەو، نەزانـراوە هیـچ ناوێکـی دیکـەی هەبـێ، وەک لـە صەحیحـی بوخارییـدا هاتـوە:

أ- {عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُغَفَّلٍ ﷺ، قَالَ: قَرَأَ النَّبِيُّ ﷺ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ، سُورَةَ الْفَتْحِ، فَرَجَّعَ فِيهَا} (أخرجه أحمد: ٢٠٥٨٤، والبخاري: ٤٨٣٥، وأبو عوانة: ٣٨٨٤، والبيهقي فـي الصغرى: ٧٨١).

واتــە: عەبدوڵــڵای کــوڕی موغەففــەل ﷺ، گــوتی: پێغەمبــەر ﷺ لــە ڕۆژی ســەرکەوتنی مەککــە (ئازادکـرنی مەککـە و دەرهێنانـی لـە چنگـی هاوبـەش بـۆ خـوا دانــەرەکان)دا، ســوورەتی فەتحــی خوێنــدو، دەنگــی خــۆی پــێ دەلارانــدەوە.

ب- ڕیوایەتێکی دیکەش، لەو بارەوە هاتوە: **{قَرَأَ النَّبِيُّ ﷺ عَامَ الْفَتْحِ فِي مَسِيرِهِ سُورَةَ الْفَتْحِ عَلَى رَاحِلَتِهِ رفع بها صوته يُرَجِّعُهُ}، (أخرجه البخاري: ٥٠٤٣، ومسلم: ١٨٨٩).**

واتـە: پێغەمبـەر ﷺ لـە سـاڵی فەتحـدا، لە کاتێکـدا کە دەڕۆیـی بەڕێوە بە سـواریی وەڵاخەکـەی، سـوورەتی فەتحـی دەخوێنـدەوە، دەنگـی خـۆی پـێ هەڵدەهێنـاو، پێـی دەلاراندەوە.

دووەم: شوێنی دابەزینی:

ئـەم سـوورەتە لـە کۆتایـی سـاڵی شەشـەمی کۆچیـی داو، بـە شـەو دابەزیـوە، لـە ڕووی جوگرافییشـەوە لـە نێـوان مەککـەو مەدینـەدا، لـە شـوێنێک کـە (**كُرَاعُ الغَمِيْم**) ی پێدەگوتـرێ، لــە کاتێکــدا پێغەمبــەری خــوا ﷺ لــە (**حُدَيْبِيـة**)ەوە، دەگەڕایــەوە بـەرەو شـاری مەدینـە، بـەر لـە جەنگـی خەیبـەر، زانایـان لەوبـارەوە یەکدەنگـن، لـەو بـارەوەش دەق زۆرن، بـۆ نموونـە: ئـەم دەقـە دێنیـن:

{عَـنْ قَتَـادَةَ أَنَّ أَنَـسَ بْـنَ مَالِـكٍ رضي الله عنه، حَدَّثَهُـمْ قَـالَ: لَـمَّا نَزَلَـتْ: ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ﴿١﴾﴾، إلى ﴿فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٥﴾﴾، مَرْجِعَـهُ مِـنَ الْحُدَيْبِيَّـةِ، وَهُـمْ يُخَالِطُهُـمُ الْحُـزْنُ وَالْكَآبَـةُ، وَقَـدْ نَحَـروا الْهَـدْيَ بِالْحُدَيْبِيَّـةِ، فَقَـالَ: لَقَـدْ أُنْزِلَـتْ عَلَـيَّ آيَـةٌ هِـيَ أَحَـبُّ إِلَيَّ مِـنَ الدُّنْيَـا جَمِيعِهَـا} (**أخرجـه: مسـلم: ١٧٨٦، والترمـذي: ٣٢٦٣**).

واتـە: قەتـادە (کـە یەکێکـە لـە زانایـانی تابیعیـن)، لـە ئەنەسـی کـوڕی مالیکـەوە رضي الله عنه گێڕاویەتـەوە کـە بـۆی باسـکردوون و گوتوویـەتی: کاتێـک ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ﴿١﴾﴾، هەتـا دەگاتـە: ﴿فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٥﴾﴾ دابـەزی، (واتـە: ئایەتـەکانی سـەرەتای سـوورەتی فەتـح کـە ئـەو بـەس باسـی پێنـج ئایەتەکـەی کـردوە، بـەڵام دەگونجـێ هەمـوو سـوورەتەکە بەسـەر یەکـەوە دابەزیبـێ، زیاتـر ئـەوە پـێ دەچـێ، بـەڵام ئـەو پێنـج ئایەتـە، پەیوەسـتن بـەوەوە کـە پێغەمبـەر ﷺ دوایـی دەیفەرمـوێ لـە کاتێکـدا ئـەوەی بـۆ دابـەزی) کـە پێغەمبـەر ﷺ لـە حودەیبییـەوە، دەگەڕایـەوە بـەرەو مەدینە، ئــەوان (هــاوەڵان) دڵتەنگیــی و خەفەتبارییەکــی زۆر تێکــەڵ بــە دڵ و دەروونیــان بـوو بـوو، قوربانییەکانیشـیان لـە حودەیبییـە سـەربڕیبوون، (و نەچووبوونـە نێـو سـەر

زەمینی حەڕەمەوە، پێغەمبەر ﷺ)، لەو کاتەدا فەرمووی: بە دڵنیایی ئایەتێکم بۆ سەر دابەزێنراوە، کە لە لام خۆشەویسترە لە تێکڕای دنیا.

کە فەرموویەتی: (آيَةٌ) مەرج نیە، مەبەستی پێی یەک ئایەتی دیارییکراو بوو بێ، واتە: ئەو قورئانەی بۆم دابەزیوە، بەڵام ڕەنگە مەبەستی پێغەمبەر ﷺ کە دەفەرموێ: زۆرم لەلا خۆشەویستە، ئەو پێنج ئایەتە بن، کە هەم موژدەی تێدایە بۆ خۆی، هەم بۆ هاوەڵانی بەڕێزی (خوا لێیان ڕازی بێ)، بە تایبەت و، بۆ بڕوادارانیش بە گشتیی.

سێیەم: ڕیزبەندیی لە موصحەف و دابەزین دا:

ئێمە لە تەفسیرەکانەوە ئەم بڕگەیە دێنین و، ئەوانیش بە زۆریی لە جابیری کوڕی زەیدەوە دەیهێنن، چ **(السيوطي)** لە **(الإتقان في علوم القرآن)**دا، چ **(محمد الطاهر بن عاشور)** لە تەفسیرەکەی خۆی **(التحرير والتنوير)**دا، چ زانایانی دیکە.

لە لای جابیری کوڕی زەید، ڕیزبەندیی ئەم سووڕەتە لە دابەزیندا، ژمارە (١١٣)یەو، لە موصحەفیشدا ژمارە (٤٨)ە، واتە: ئەم سووڕەتە لە ڕیزبەندیی دابەزیندا، کە قورئان هەمووی (١١٤) سووڕەتە، ئەم سووڕەتە لە پێش سووڕەتی **(التوبة)** و، لە دوای **(الصَّف)** دابەزیوە، کەواتە: سووڕەتی **(التوبة)**، (١١٤)ەمین سووڕەتە، کە هەمووی بەسەر یەکەوە دابەزیبێ، کە کۆتا سووڕەتی قورئانەو، کاتی خۆی لە کاتی تەفسیرەکردنیدا باسمان کردوە.

بەڵام کە دەگوترێ: ئەم سووڕەتە کۆتا سووڕەتە دابەزیوە، واتە: سووڕەتی **(التوبة)**و، ئەمەیان سووڕەتی پێش کۆتاییە کە سووڕەتی **(الفتح)**ە، مانای وانیە هیچ ئایەتی دیکە لە هیچ سووڕەتان دوای ئەوانە دانەبەزیوە، بۆ وێنە: باسی ئەو ئایەتە کە دەکرێ: ﴿ٱلْيَوْمَ أَكْمَلْتُ لَكُمْ دِينَكُمْ وَأَتْمَمْتُ عَلَيْكُمْ نِعْمَتِي وَرَضِيتُ لَكُمُ ٱلْإِسْلَٰمَ دِينًا ﴿٣﴾﴾**المائدة**، کە ئەمە کۆتا ئایەت بێت، لە قورئان دابەزیبێ.

هەروەهـا باسـی ئایەتێکـی دیکـە دەکـرێ، لـە سـوورەتی (البقـرة)، پێـش ئایـەتی (الدّیـن): ﴿ وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾ ﴾، هەنـدێ دەڵێـن، ئەمـە کۆتـا ئایەتـە، کـە ئایەتێکـە لـە سـوورەتی (البقـرة).

چوارەم: ژمارەی ئایەتەکانی:

ژمـارەی ئایەتـەکانی ئـەم سـوورەتە موبارەکـە، بیسـت و نـۆ (٢٩)یـە، بەبـێ ڕاجیایـی، لـەوەدا هیـچ کـەس نەیگوتـوە: (٢٨) یـان (٣٠)یـە، هەموویـان لەسـەر ئـەوە یەکدەنگـن.

پێنجەم: نێوەڕۆکی:

نێوەڕۆکـی ئـەم سـوورەتە موبارەکـە، هەمـان نێوەڕۆکـی قورئانـی مەدینەییـە، ئەمانـەش سـەردێڕەکانی بابەتەکاننـی، کـە ئێمـە لـە دە (١٠) خاڵـدا دەیانهێنیـن:

١- دواندنی پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ، کە خوا سەرکەوتنێکی ئاشکرای بۆ ڕەخساندوەو، مەبەست ڕێککەوتنی حودەیبییەیە، هەروەها لە گوناهی ڕابردوو و داهاتووی خۆشبووە، واتە: ئەو شتانەی بۆ پێگەو پایەی بەرزی پێغەمبەر ﷺ بە گوناهـ ناوبراون، نەک گوناهـ بەو چەمک و واتایەی باوە، هەروەها خوا ﷻ چاکەی خۆی لەسەر موحوممەد ﷺ تەواو کردوەو، ئۆخژنیشیی بەسەر دڵی بڕواداراندا ڕشتوەو، گوناهەکانی لێ سڕیونەوەو، دەیانخاتە نێو بەهەشتانێکەوە، ڕووباریان بەژێردا دەڕۆن، ئەوەش گەورەترین و مەزنترین بە مراد گەیشتن و بە ئامانج گەیشتنە.

٢- خستەڕووی ئەرکی هەر کام لە پێغەمبەری خوا ﷺ و بڕوادارانی شوێنکەوتووی.

٣- ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە، کە پەیمان بەستن لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ پەیمان بەستنە لەگەڵ خوادا.

٤- باسی هەڵوێستی خراپی عەرەبە خێڵەکییە بیابانشینەکان، لە بواری جەنگ و جیهاددا، بە تایبەت لە سەفەری ڕۆیشتن بەرەو مەککەدا بۆ عومرە، کە صوڵحی حودەیبییەی لێ کەوتۆتەوەو، ئەوان خۆیان بەجێهێشتوە.

٥- فەرمانکردن بە پێغەمبەر ﷺ کە بە عەرەبە خێڵەکییە بیابانشینەکانی خۆیان بە مسوڵمان داناوە، ڕابگەیەنێ، کە لەمەودوا بۆ جەنگێکی قورس دژی کۆمەڵێکی بەهێز بانگهێشت دەکرێن، ئنجا ئەگەر بێت و فەرمانبەریی بکەن و، وەک جاری پێشێ، سەرپێچیی نەکەنەوە، پاداشتێکی گەورەیان هەیە، ئەگەرنا تووشی ئازارێکی بە ئێش دەبن.

٦- باسی پەیمان لێوەرگرتنی پێغەمبەر ﷺ لە هاوەڵانی، لە ژێر درەختەکەدا، کە ناوی (**شَجَرَةُ الرِّضْوَان**)ە، بەو ناوە ناوی ڕۆیشتوەو، موژدەی خۆشی دنیا و دواڕۆژ پێدرانیان لە لایەن خواوە ﷻ.

٧- باسی چەپاڵەدانی خوا بۆ هەر کام لە مسوڵمانان و هاوبەشدانەران، لە زەبری یەکدی و پاراستنیان لە جەنگ و، دەست بە خوێنی یەکدی سوور بوون، لە پێناو سەرگرتنی صوڵحی حودەیبییەدا، کە دوایی بە قازانجی هەموو لایەک شکاوەتەوە، هەموو لایەک بەو واتایە کە چیدیکە خوێنڕێژیی نەبێ و، ئەوانەش کە ئەهلی ئیسلام بوون، دوایی دڵخۆش بن، بەو سەرکەوتنەو، بێبڕواو هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانیش، چاوپێچکی سەرچاویان لابچێ و، زیاتر ڕووی گەشی ئیسلامیان وەک خۆی بۆ دەربکەوێ و، ئەو تەم و مژەی لەبەر چاویانە لابچێ و، ببێتە هۆی هیدایەتدران و دڵڕۆشن بوونەوەیان بە هیدایەت و ئایینی هەقی خوا.

٨- باسی هەڵوێستی خراپی کافرەکان لە بەرانبەر مسوڵماناندا، کە بۆ عومرە کردن چوو بوون و، دڵگەرمیی و دەمارگیریی نەفامانەیان و، پاراستنی خوا بۆ بڕواداران لەو حاڵەتە نەفامییەو، پابەندکردنیان بە پارێزکارییەوە.

٩- باسی بە ڕاست دەرچوونی خەونەکەی پێغەمبەر ﷺ لە بارەی عومرە کردنیان و، چوونیان بۆ سەردانی کەعبە لە ساڵی حەوتەمدا، کە پێی گوتراوە: (**عُمْرَةُ القَضَاء**)،

ساڵێک دوای صوڵحی حودەیبییە، کە لە ساڵی شەشەمدا بوو، ساڵێک دوای ئەوە بەپێی پەیمانەکەی کە لە حودەیبییە لەگەڵ قورەیشدا بەستیان، پێغەمبەر ﷺو مسوڵمانان چوون بۆ ئەنجامدانی ئەو عومرەیە.

١٠- پێناسەی پەیامی ئیسلام و پێغەمبەری خوا ﷺو، پێناسەی هاوەڵە بەرێزەکانی پێغەمبەر ﷺ، بە کۆمەڵێک لە سیفەتی بەرچاوو گرنگ و بەرجەستەیان.

شەشەم: تایبەتمەندییەکانی:

ئێمـە سـەرجەم: نـۆ (٩)، تایبەتمەندییـمان خسـتوونەڕوو، لـە تایبەتمەندییـەکانی ئـەم سـوورەتە:

تایبەتمەندیـی یەکـەم: ئاماژەکـردن بـە ڕووداوەکانی صوڵحـی حودەیبییـە، سـەرەتا بـەوە دەسـت پێـدەکات: ﴿ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ۝١ ﴾، ئەمـە یەکەمیـن تایبەتمەندیـی ئـەم سـوورەتەیە، کـە تەنیـا لـەم سـوورەتەدا باسـی صوڵـح و پێکهاتنـی نێـوان پێغەمبـەری خـوا ﷺ و مسـوڵمانان، لـە بەرانبەریشـیاندا قورەیـش و بـەرەی کوفـرو شـیرک کـراوە، کـە لـە شـوێنێک بـووە بـە نـاوی حودەیبییـە، ئـەو صوڵحـەش هـەر بـەو نـاوەوە هاتـوە، ئـەوەش دەسـتکەوتی زۆر گـەورە گـەورەی تێـدا بـوون، وەک دوایـی باسـی دەکەیـن و، سـەرکەوتنێکی مەزنیـش بـوو، خـوا بـە بـێ خوێـن بـۆ مسـوڵمانانی هێنایـە پێـش.

تایبەتمەندیـی دووەم: ڕسـتەی: ﴿ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ۝١ ﴾، تەنیـا لەم سـوورەتەدا هاتـوە، واتـە: ئێمـە سـەرکەوتنێکی ڕۆشـنمان بـۆ تـۆ ڕەخسـاند.

تایبەتمەندیـی سـێیەم: ڕسـتەی: ﴿ لِّيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ ۝٢ ﴾، تەنیـا لـەم سـوورەتەدا هاتـوە، واتـە: بۆیـە خـوا ﷻ ئـەوەی بـۆ تـۆ ڕەخسـاند، تاکـو لـە گوناهـی بـەرو دوات خـۆش بـێ و، چاکـەی خـۆی لەسـەرت تـەواو بـکات.

تایبەتمەندیی چوارەم: لەم سوورەتەدا سێ جاران باسی سەکینەت (**سَكِينَة**) کراوە، یانی: ئۆخژن و ئارامیی و دڵنیایی و ئۆقرەیی، هەم لە ئایەتی ژمارەی (٤)داو، هەم لە ئایەتی ژمارە (٨)داو، هەم لە ئایەتی ژمارە (٢٦)دا، هەر سێ جارەکەش (**سكينة**) تایبەت کراوە بە بڕوادارانەوە، بە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەرەوە ﷺ.

تایبەتمەندیی پێنجەم: ڕستەی: ﴿إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ﴿١٠﴾﴾، تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوە، واتە: بە دڵنیایی ئەوانەی پەیمانت پێدەدەن، تەنیا پەیمان بە خوا دەدەن، دەستی خوا لەسەرووی دەستەکانیانەوەیە.

تایبەتمەندیی شەشەم: ڕستەی: ﴿يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ ﴿١٥﴾﴾، تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوە، واتە: دەیانەوێ فەرمایشتی خوا بگۆڕن، واتە: ئەو فەرمایشتەی خوا کە گفت و بەڵێنی تێدابوو، بۆ مسوڵمانانێک لە صوڵحی حودەیبییەدا، بەشدار بوو بوون، کە دەستکەوتی جەنگییان بە قسمەت بکات و، لەواندا کورتی هەڵبێنێ، کە بریتی بوو لەو دەستکەوتانەی لە جەنگی خەیبەر گرتیانن، بەڵام عەرەبە خێڵەکییە بیابانشینەکان دەیانویست خۆیان وەگەڵبدەن، بۆ ئەوەی لەو دەستکەوتەدا بەشدار بن، یانی: لە شەڕێ تەریک بن و، لە خێرێ شەریک بن!

تایبەتمەندیی حەوتەم: ڕستەی: ﴿سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ ﴿١٦﴾﴾، تەنیا لێرەدا هاتوە، واتە: لە مەودوا بانگ دەکرێن، بۆ کۆمەڵێکی خاوەن هێزی زۆر (کە لەگەڵیاندا بجەنگن و ڕووبەڕوویان ببنەوە).

تایبەتمەندیی هەشتەم: ڕستەی: ﴿لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ ﴿١٨﴾﴾، تەنیا لێرەدا هاتوە، واتە: بە دڵنیایی خوا لە بڕواداران ڕازیی بوو (پەسەندی کردن)، کە پەیمانیان لەگەڵ تۆدا بەست لە ژێر درەختەکەدا.

تایبەتمەندیی نۆیەم: چەند وشەیەک تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوون:

١- ﴿ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَٰهَدَ عَلَيْهُ ٱللَّهَ ﴿١٠﴾ ﴾.

٢- ﴿ بِبَطْنِ مَكَّةَ ﴿٢٤﴾ ﴾.

٣- ﴿ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ ﴿٢٤﴾ ﴾.

٤- ﴿ وَٱلْهَدْىَ مَعْكُوفًا أَن يَبْلُغَ مَحِلَّهُۥ ﴿٢٥﴾ ﴾.

٥- ﴿ مَّعَرَّةٌ ﴿٢٥﴾ ﴾.

٦- ﴿ لَوْ تَزَيَّلُوا۟ ﴿٢٥﴾ ﴾.

٧- ﴿ حَمِيَّةَ ٱلْجَٰهِلِيَّةِ ﴿٢٦﴾ ﴾.

٨- ﴿ لَتَدْخُلُنَّ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ إِن شَآءَ ٱللَّهُ ﴿٢٧﴾ ﴾.

٩- ﴿ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ ﴿٢٧﴾ ﴾.

١٠- ﴿ مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ ٱللَّهِ ﴿٢٩﴾ ﴾.

١١- ﴿ أَشِدَّآءُ عَلَى ٱلْكُفَّارِ ﴿٢٩﴾ ﴾.

١٢- ﴿ رُحَمَآءُ بَيْنَهُمْ ﴿٢٩﴾ ﴾.

١٣- ﴿ سِيمَاهُمْ فِى وُجُوهِهِم ﴿٢٩﴾ ﴾.

١٤- ﴿ أَخْرَجَ شَطْـَٔهُۥ ﴿٢٩﴾ ﴾.

١٥- ﴿ فَـَٔازَرَهُۥ ﴿٢٩﴾ ﴾.

١٦- ﴿ فَٱسْتَغْلَظَ ﴿٢٩﴾ ﴾.

١٧- ﴿ فَٱسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِۦ ﴿٢٩﴾ ﴾.

١٨- ﴿ يُعْجِبُ ٱلزُّرَّاعَ ﴿٢٩﴾ ﴾.

١٩- ﴿ لِيَغِيظَ بِهِمُ ٱلْكُفَّارَ ﴿٢٩﴾ ﴾.

حەوتەم: دابەشکردنی ئایەتەکان بۆ چەند دەرسێك:

کـۆی بیسـت و نـۆ (٢٩) ئایەتەکـەی ئـەم سـوورەتەمان بـۆ چـوار دەرسـان دابەشـکردوون:

دەرسـی یەکـەم: ئایەتـەکانی: (١ - ١٠)، باسـی سـەرکەوتنی ئاشـکراو، چەنـد چاکەیەکـی مـەزنی خـوا لەگـەڵ پێغەمبـەر ﷺو هـاوەڵانی بەڕێزیـدا (خـوا لێیـان ڕازی بـێ) و، سـزادانی خـوا بـۆ بێبڕوایـان و، خسـتنەڕووی ئەرکـی پێغەمبـەری خـوا ﷺو، سـیفەتە بنەڕەتییـەکانی، هەروەهـا ئەرکـی شـوێنکەوتووانی پێغەمبـەر ﷺ، چ هـاوەڵانی (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، لـە پێـش هەمـوو کەسـداو، چ بـڕوادارانی دیکـە، تاکـو دنیـا بـە کۆتـا دێ، ئنجـا پەیـمان بەسـتنیان لەگـەڵ پێغەمبـەر ﷺ خاتەمـدا، کـە مەبەسـت ئـەو پەیمانەیـە لـە ژێـر درەختەکـەدا، کـە دوایـی بـە (**شَـجَرَةُ الرِّضْـوَان**)، نـاوی دەرکـرد، بەسـترا.

دەرسـی دووەم: ئایەتـەکانی: (١١ - ١٧)، حـەوت (٧) ئایەتـە، باسـی هەڵوێسـتی عەرەبـە خێڵەکییـە بیاباننشـینەکان، کـە لـە تەفسـیرەکاندا ناویـان هاتـوەو دوایـی دەیانهێنیـن، هەندێکیـان گوتوویانـە: پێنـج عەشـیرەت بـوون و، هەندێکیـان گوتوویانـە: شـەش بـوون، هەڵوێسـتی خـراپ و نەرێنییـان لـە بـواری جەنـگ و جیهـاداو، دواکەوتنیـان لـە ڕووداوی بـەرەو عومـرە چـوون و صوڵحـی حودەیبییـەو، دواتـر ڕەخنـە گرتنیـان لـە نەبردنیـان بـۆ جەنگـی خەیبـەر، تاکـو پشـک و بەشـیان هەبـێ لـەو دەسـتکەوتەدا، کـە لـە جەنگـی خەیبـەردا دەسـتی مسـوڵمانان کـەوت و، هـەواڵ پێدانیـان (بـەو عەرەبـە بیاباننشـینانە)، کـە لەمـەودوا بـۆ جەنـگ لـە دژی کۆمەڵێکـی بەهێـز داوا دەکرێـن، ئنجـا ئەگـەر بێـت و فەرمانبەریـی بکـەن، پاداشـتی گەورەیـان دەبـێ، ئەگەرنـا تووشـی سـزاو جەزرەبـەی خـوا ﷻ دێـن، هەروەهـا باسـی ئەوانـەی پاسـاو و عوزریـان هەبـووە، کـە نەچـن بـۆ بەشـداریی جەنـگ و جیهـاد، کـە بریتیـن لـە کوێـرو شـەل و نەخـۆش.

دەرسی سێیەم: ئایەتەكانی: (١٨ - ٢٦)، واتە: نۆ (٩) ئایەت، باسی پەیمان لێوەرگیرانی هاوەڵان لە ژێر درەختی (رِضْوَان)دا، (شَجَرَةُ الرِّضْوَان)و، موژدە پێدانیان بە ڕازیی بوونی خوا لێیان و، حیكمەتی دەستگێڕانەوەی مسوڵمانان و كافران لە بەرانبەر یەكدیدا، كە دەستیان نەچێتە خوێنی یەكدیی، هەرچەندە هەر كامێكیان ئەوەی دیكەی لێ هەڵكەوتوە، بە تایبەت خوا ﷻ دەستی مسوڵمانانی گێڕایەوە، لەوەی بە خوێنی كۆمەڵێك لە هاوبەش بۆ خوا دانەرەكان سوور بێ، كە ویستیان پەلاماری مسوڵمانان بدەن، هەروەها مسوڵمانانیشی چەپاڵەداو پاراست، لەوە كە كافرەكان زەفەریان پێ بەرن، ئەویش هەمووی بۆ ئەوەی ئەو صوڵح و پێكهاتنە، كە خوا ناوی لێناوە سەركەوتنێكی ڕوون و ئاشكرا، سەر بگرێ و، باسی چەند سیفەتێكی زۆر خراپی بێبڕوایان و، ستاییشی بڕوادارانی پارێزكار.

دەرسی چوارەم: سێ ئایەتی كۆتایی دەگرێتە خۆی، ئایەتەكانی: (٢٧ - ٢٩)، لەو سێ ئایەتەش دا:

أ- لە ئایەتی ژمارە (٢٧)دا، خوا ﷻ باسی هاتنە دی خەونەكەی پێغەمبەر ﷺ دەكات، كە خەونی بینیبوو: خۆی و هاوەڵانی دەچن بۆ مەككەو، تەواف بە دەوری كەعبەدا دەكەن و، خوا پەرستییەكانی عومرە ئەنجام دەدەن، ئنجا هاوەڵان (خوا لێیان ڕازی بێ)، كە صوڵحی حودەیبییەیان كرد، بۆیە زۆر لەسەر دڵیان قورس بوو و، هۆكارێكی زۆر لەسەر دڵ قورس بوونی هاوەڵان، كە ئەو صوڵحەیان كردوە، ئەوە بوو كە نەچوون بۆ زیارەتی كەعبە و، كە هەندێكیان، جۆرێك لە گومان و دوو دڵییان بۆ دروستبوو، گوتیان: ئەی پێغەمبەر! ﷺ ئایا نەتفەرموو: دەچین سەردانی ماڵی خوا دەكەین؟، ئەویش فەرمووی: بەڵێ، بەڵام گوتم: ئەمساڵ؟ گوتیان: نەخێر، فەرمووی: دەجا دەچین، ئەم ساڵ نا، ساڵێكی دیكە، ئنجا دوای ئەوەی بۆیان ڕوون بۆوە، كە خەونەكەی پێغەمبەری خوا ﷺ هەر دێتە دی، دڵیان چاك بوو، ئایەتی ژمارە (٢٧)یش باسی ئەوە دەكات: ﴿لَّقَدْ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءْيَا بِٱلْحَقِّ ۖ لَتَدْخُلُنَّ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ إِن شَآءَ ٱللَّهُ ءَامِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ ۖ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا۟ فَجَعَلَ مِن دُونِ ذَٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿٢٧﴾﴾، واتە: بە دڵنیایی خوا ﷻ خەونی

پێغەمبەرەکەی ڕاست هێنایە دی، دەچنە نێو مزگەوتی حەرامەوەو، بە دڵنیایی و بەبێ ترسیی، هەندێکتان سەری خۆتان تاشیوەو، هەندێکتان کورتتان کردۆتەوە، لە کەس ناترسێن، خوا ﷻ ئەوەی زانی کە ئێوە نەتاندەزانی، لە پێش ئەوەدا سەرکەوتنێکی دیکەی بۆ ڕەخساندن (کە بریتی بوو لە جەنگی خەیبەرو، ئەو دەستکەوتانەی کە لە جەنگی خەیبەردا گرتیانن و، مسوڵمانان زۆر پێیان دەوڵەمەند بوون و، زۆر بە کەڵکیان هات بۆ قۆناغەکانی دواییان).

ب- لە ئایەتی ژمارە (٢٨)یشدا، خوا ﷻ حیکمەت و ئامانجی نێردرانی پێغەمبەر ﷺ ڕوون دەکاتەوە، کە پێغەمبەری خاتەم بۆچی هاتوەو بەرنامەکەی چییە؟ کە هەم ڕێنماییەو، هەم بەرنامەیەکی ڕێک و ڕاستیشە: ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلْهُدَىٰ وَدِينِ ٱلْحَقِّ لِيُظْهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ ۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًا ﴿٢٨﴾ ﴾.

ج- ئایەتی ژمارە (٢٩) و کۆتایی، هەمووی پێناسەی پێغەمبەری کۆتاییە ﷺو، پێناسەی هاوەڵەکانیەتی (خوا لێیان ڕازی بێ)، بە دیارترین سیفەتەکانیان، کە ئەو سیفەتانەیان و ئەو پێناسەیان، هەم لە تەورات دا، هەم لە ئینجیلدا باسکراون، ئەو سیفەتانەی کە لە تەوراتدا باسکراون جۆرێکن، ئەوانەش کە لە ئینجیلدا باسکراون، جۆرێکی دیکەن، بەڵام گرنگ ئەوەیە خوا ﷻ نەک هەر باسی پێغەمبەری خاتەمی ﷺ کردوە، لە کتێبە پێشووەکاندا، بەڵکو تەنانەت باسی هاوەڵانیشی کردوە (خوا لێیان ڕازی بێ)، کە ئێستاش لەگەڵدابێ بەشێک لەو سیفەتانەی باسی پێغەمبەر و نیشانەکانی و، بەشێکیش لەو سیفەتانەی باسی هاوەڵانی پێغەمبەرن، (خوا لێیان ڕازی بێ)، لە پەیمانی کۆندا ماون، پەیمانی کۆن واتە: بە هەر (٣٩) کتێبەکە، یاخود بە هەر (٤٩) کتێبەکەوە، (بەپێی دوو جۆرە سەرژمێری خاوەن کتێبەکان، بۆ ئەو کتێبانەی لە چوارچێوەی پەیمانی کۆندا (**العَهْدُ القَدِیم**)دا کۆیان کردوونەوە)، بەڵکو لە پەیمانی نوێشدا کە چوار ئینجیلەکان و کۆمەڵێک کتێب و نامەی دیکەن، لەوێشدا دیسان باس و خواس و نیشانەکانی پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ ئێستاش لەگەڵدابێ، دوای ئەو هەموو گۆڕین و دەستکاریی کرانەی کتێبی خاوەن کتێبەکان، هەر ماون.

بەرچاو ڕوونییەک

بەڕێـــــزان!

بـەر لـەوەی ڕاسـتەوخۆ بچینـە سـەر تەفسـیرکردنی (٢٩) ئایەتەکـەی سـوورەتی (الفتـح)، لەبـەر ئـەوەی ئـەو (٢٩) ئایەتـە، هەموویـان لـە بـارەی دوو ڕووداوەوەن:

یەکەم: صوڵحی حودەیبییە، لە ساڵی شەشەمی کۆچییدا.

دووەم: جەنگی خەیبەر، لە ساڵی حەوتەمی کۆچییدا.

بۆیـە بـە باشـم زانی وەک بەرچـاو ڕوونیـی باشـترو زیاتـر لـە بـارەی چەمـک و واتـای ئایەتەکانـەوەو، ئـەو کـەش و هەوایـەی ئایەتـەکانی تێـدا دابەزیـون، ئـەم سـوورەتە موبارەکـەی تێـدا دابەزیـوە، ئـەو دوو ڕووداوە بگێڕینـەوە: یەکـەم: صوڵحـی حودەیبییـە. دووەم: جەنگـی خەیبـەرو، دواییـش حیکمـەت و بەرهەمـەکانی هـەر کام لـە صوڵحـی حودەیبییـەو جەنگـی خەیبەریـش ئامـاژە پـێ بکەیـن، واتـە: سـەرجەم لـە دوو تـەوەردا، ئـەم بابەتـە پێشـکەش دەکەیـن:

تـەوەری یەکـەم: صوڵحـی حودەیبییـەو جەنگـی خەیبـەر، لـە کۆتایـی سـاڵی شەشـەمی کۆچیـی: مانگـی (**ذِي القَعدَة**)و سـەرەتای سـاڵی حەوتـەم: مانگـی (**مُحَـرَّم**) دا، ئـەم تـەوەرەش دەکەینـە دوو بڕگـە:

بڕگەی یەکەم: صوڵحی حودەیبییە.
بڕگەی دووەم: جەنگی خەیبەر.

تـەوەری دووەم: حیکمـەت و بەرهـەم و سـوودەکانی صوڵحـی حودەیبییـەو جەنگـی خەیبـەر، ئەویـش دیسـان لـە دوو بڕگـەدا.

ئنجا ئێمە تەوەری یەکەمی ئەم بابەتە، واتە: باسی صوڵحی حودەیبییەو، جەنگی خەیبەر، ڕاستەوخۆ لە (السِّيرَةُ النَّبويَّة لابْنِ هِشام)، چاپی یەکەم ساڵی (١٤٢٧)ی کۆچی، (٢٠٠٩)ی زایینی، (دار ابن الهيثم)، وەردەگرین[1].

تەوەری یەکەم: باسی صوڵحی حودەیبییەو، جەنگی خەیبەر:

بڕگەی یەکەم: باسی صوڵحی حودەیبییە:

(إبن هشام) لە ژێر ناوونیشانی: (أَمْرُ الْحُدَيْبِيَّةِ فِي آخِرِ سَنَةِ سِتٍّ، وَذِكْرُ بَيْعَةِ الرِّضْوَانِ وَالصُّلْحِ بَيْنَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَبَيْنَ سُهَيْلِ بْنِ عَمْرٍو) واتە: باسی حودەیبییەو باسی پەیمان بەستنی (رِضْوَان)و پێکهاتنی نێوان پێغەمبەری خوا ﷺو سوهەیلی کوڕی عەمر، (نوێنەری قوڕەیشییەکان، یاخود دوا نوێنەری قوڕەیشییەکان):

١)- (إبن إسحاق) گوتوویەتی: دوایی پێغەمبەر خوا ﷺ لە مەدینە مایەوە، مانگی ڕەمەزان و مانگی شەووال و، لە مانگی (ذو القعدة)دا، بە مەبەستی عومرە، دەرچوو، بەرەو مەککە، کە مەبەستی جەنگکردن نەبوو، (إبن هشام) دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ (نُمَيْلَةُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ اللَّيْثِيّ)، لە شوێنی خۆی دانا، وەک سەرپەرشتیارو بەرپرس.

(إبن إسحاق) دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ عەرەبەکان و ئەوانەی لە دەوری بوون، لە بیابانشینەکان (ئەعراب)، ئاگادار کردنەوە کە لەگەڵی بچن، چونکە مەترسیی هەبوو لە هۆزی قوڕەیش، ئەوەی کە کردیان (کە بریتی بوو لە ڕێ لێگرتن)، مەترسیی ئەوەی هەبوو، لە دژی وی جەنگ بکەن و، بیگێڕنەوە لە کەعبە، بەڵام زۆربەی عەرەبە بیابانشینەکان، سستییان نواندو لەگەڵی نەچوون، ئیدی پێغەمبەری خوا ﷺ خۆی و، ئەوانەی لە خزمەتی دابوون لە کۆچکەران

---

(١) بە نسبەت صوڵحی حودەیبییەوە، لە بەرگی (٣) لاپەڕە: (١٦٢ - ١٧٦)، لە (٢٢) خاڵ دا، بە نسبەت جەنگی خەیبەرەوە، بەرگی (٣) لاپەڕە: (١٧٦ - ١٨٨)، لە (٢١) خاڵ دا، یانی: هەردوو ڕووداوەکە لە (٤٣) خاڵدا دەخەینە ڕوو.

و لـە پشـتیوانان و، لـە عەرەبانـەی کـە پێیانـەوە پەیوەسـت بـوون، دەرچـوون و، قوربانییشـی لەگـەڵ خـۆی بـردو، نیـەتی عومـرەی هێنـا، تاکـو خەڵـک دڵنیا بـێ، واتـە: بەرانبـەرەکانی دڵنیابـن لـەوەی بـە تەمـای جەنـگ نیـە لـە دژیـان و، تاکـو خەڵکیـش بـە گشـتیی بزانـن، تەنیـا بـە مەبەسـتی سـەردانی ماڵـی خـواو بـە مەنزنگرتنـی دەچـێ.

٢)- (**عُرْوَةَ بْنِ الزّبَيْرِ**) له (**مِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ وَمَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ**) هێناویەتی، کە پێیان گوتوە: پێغەمبەری خوا ﷺ لە ساڵی حودەیبییەدا، واتە: ئەو ساڵەی کە صوڵحی حودەیبییەی تێداکرا، دەرچوو بە مەبەستی سەردانی ماڵی خوا، مەبەستی جەنگکردن نەبوو، حەفتا حوشتریشی بۆ قوربانیی لەگەڵ خۆی بردن، لەبەر ئەوەی خەڵکەکە حەوتسەد (٧٠٠) کەس بوون، بەو پێیە هەر حوشترێک لە جیاتی دە (١٠) نەفەر.

لێرەدا ئەو وا دەڵێ.

بـەڵام جابیـری کـوڕی عەبدوڵـڵا (خـوا لـە خـۆی و بابـی ڕازی بـێ)، گوتوویـەتی: ئێمـە ئەوانـەی بەشـداریی حودەیبییـە بوویـن، چـواردە سـەد بوویـن، (١٤٠٠) کـەس، لـە گێڕدراوەیەکـی دیکـەدا هاتـوە: (١٥٠٠) کـەس بوویـن، لـە گێڕدراوەیەکـی دیکـەدا هاتـوە: (١٣٠٠) بوویـن، هـاوەڵان (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، هـەر کامێکیـان بـە ڕای خـۆی ژمارەکـەی مەزەنـدە کـردوە.

٣- پێغەمبەری خوا ﷺ دەرچوو تاکو گەیشتە (**عُسْفَان**) کە شوێنێکە لە نزیک مەککە، لەوێ (**بِشْر بْن سُفْيَان الْكَعْبِيُّ**) پێگەیشت، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئەمە هۆزی قوڕەیشە، بیستوویەتی کە تۆ دەرچووی، بۆیە ئەوانیش دەرچوون و، حوشتریان بە بەچکەوە هێناون و، هەرچی کەل و پەل و پێویستیی جەنگییە هێناویانە، پێستی پڵینگیان لەبەر کردوون - کە بۆ جەنگ بەکارهاتوون - ، لە (**ذِي طَوَى**) بارگەیان خستوە، پەیمانیان لەگەڵ خواداوە : هەرگیز تۆ ئاوا بەو شێوەیە لە شارەکەیان وە ژوور نەکەوی، ئەمەش خالیدی کوڕی وەلیدە، ئەسپەکانی ئەوانی پێن، (واتە: فەرماندەی سوارەکانیانە)، هاتوون، تاکو گەیشتوونە (**كُرَاع الْغَمِيم**)، (شوێنێکە لە نزیک مەککە)، دەڵێ: پێغەمبەری

خوا ﷺ فەرمووی: (**يَا وَيْحَ قُرَيْشٍ! لَقَدْ أَكَلَتْهُمُ الْحَرْبُ، مَاذَا عَلَيْهِمْ لَوْ خَلَّوْا بَيْنِي وَبَيْنَ سَائِرِ الْعَرَبِ ، فَإِنْ هُمْ أَصَابُونِي كَانَ الَّذِي أَرَادُوا، وَإِنْ أَظْهَرَنِي اللَّهُ عَلَيْهِمْ، دَخَلُوا فِي الْإِسْلَامِ وَافِرِينَ، وَإِنْ لَمْ يَفْعَلُوا قَاتَلُوا وَبِهِمْ قُوَّةٌ، فَمَا تَظُنُّ قُرَيْشٌ، فَوَاللَّهِ لاَ أَزَالُ أُجَاهِدُ عَلَى الَّذِي بَعَثَنِي اللَّهُ بِهِ حَتَّى يُظْهِرَهُ اللَّهُ أَوْ تَنْفَرِدَ هَذِهِ السَّالِفَةُ، ثُمَّ قَالَ: مَنْ رَجُلٌ يَخْرُجُ بِنَا عَلَى طَرِيقٍ غَيْرِ طَرِيقِهِمْ الَّتِي هُمْ بِهَا؟**).

واتە: قورەیش بێ قەزا بن! جەنگ خواردنی، چی دەبوو ئەگەر لەمن و لە باقی عەرەبان گەڕابان، ئەگەر ئەوان منیان پێکا، ئەوە ئاواتی ئەوان هاتۆتە دی، (هی قورەیش)، ئەگەر خواش منی سەرخست، ئەو کاتە ئەوان دێنە نێو ئیسلامەوە لە حاڵێکدا کە زۆرن و بەهێزو پێزن و، جەنگ بێ هێزیی نەکردوون، ئەگەر نەشهێنە نێو ئیسلامەوە، جەنگ دەکەن، لە حاڵێکدا تواناو هێزیان هەیە، قورەیش گومانی چییە؟ (واتە: قورەیشە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان)، سوێند بە خوا بەردەوام لە پێناوی ئەوەدا، کە خوا منی پێ ڕەوانە کردوە، تێدەکۆشم و جەنگ دەکەم، تاکو ئەم ڕەگی ملەم دەردەچێ، (واتە: هەتا ژیانم لەبەردابێ)، دوایی فەرمووی: چ پیاوێک هەیە بەڕێیەکماندا بەرێ جگە لەڕێی وان، (تاکو تێکهەڵنەنگوین[1] و تووشی شەڕو کوشتار نەبین).

(**إبن إسحاق**) دەڵێ: عەبدوڵلای کوڕی ئەبوو بەکری صیددیق، (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، بۆی باسکردووم، کە پیاوێک لە هۆزی (**أَسْلَم**) گوتی: من ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئیدی بەڕێیەکی ڕووتەن و عاسێی دا، بردن بەنێو دۆڵ و شیواند، هەتا لێی دەرچوون، ئەوەش زۆر بۆ مسوڵمانان قورس بوو، دوایی گەیشتنە سەر زەوییەکی دەشتایی لەو شوێنەی کە دۆڵەکە کۆتایی دێ، پێغەمبەری خوا ﷺ بە خەڵکی فەرموو: (**قُولُوا: نَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَنَتُوبُ إِلَيْهِ، فَقَالُوا ذَلِكَ، فَقَالَ: وَاللَّهِ إِنَّهَا لَلْحِطَّةُ الَّتِي عُرِضَتْ عَلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ، فَلَمْ يَقُولُوهَا**)، دوای ئەوەی لە شوێنە عاسێ و زەحمەتەکە سەرکەوتن و، ئەوێیان بڕیی و

---

(١) تێکهەڵەنگوتن: بەریەککەوتن، پێکدادان

چوونـە دەشـتاییەکە، فەرمـووی: بڵێـن: داوای لێبـوردن لـە خـوا دەکەیـن و بـۆ لای دەگەڕێینـەوە، ئەوانیـش وایـان گـوت، دوایـی فەرمـووی: سـوێند بـە خـوا ئـەوە ئـەو وشـەیەی (حِطَّـة) بـوو، کـە بـۆ بەنـوو ئیسرائیلیـش پێشـنیار کـرا، بـەڵام نەیانگـوت، {(وقُولُـوا حِطَّـةٌ)، واتـە: بڵێـن: خوایـە! گوناهەکانمـان لـێ دابەزێنـە، گوناهەکانمـان لـێ بسـڕەوە}.

(إبـن هشـام)، دەڵـێ: دوایـی پێغەمبـەری خـوا فەرمـانی بـە خەڵـک کـرد، کـە بـە لای ڕاسـتدا، لـە پشـت حەمشـەوە بـڕۆن، لـە ڕێیەکـەوە کـە بـەلای (ثَنِيَّـةِ الْمُـرَارِ) دا، دەچـێ، لـەو شـوێنە کـە دادەبەزێتـە لای حودەیبییـە لـە خـوار مەککـەوە، ئیـدی سـوپایەکە بەوێـدا ڕۆی، کاتێـک ئەسـپەکانی قورەیـش، (واتـە: سـوارچاکەکانی)، تـۆزو خۆڵـی سـوپایان بینـی و، تەماشـایان کـرد، بەڕێیەکـەی خۆیانـدا نەهاتـوون، ڕایانکـرد بـە ڕاکـردن گەڕانـەوە بـۆ لای هـۆزی قورەیـش، کـە ئـەوان ڕێیـان گۆڕیـوە!، (لـەو شـوێنەی ئێمـە پێشـمان پێگرتبـوون، بەوێـدا نەهاتـوون).

٤- ئنجا پێغەمبەری خوا ﷺ ڕۆیشت تاکو گەیشتە (ثَنِيَّةِ الْمُرَارِ)، لەوێ حوشترەکەی یەخ بوو، خەڵک گوتیان: حوشترەکەت جەنەی گرتوە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (مَا خَلَأَتْ وَمَا هُوَ لَهَا بِخُلُقٍ، وَلَكِنْ حَبَسَهَا حَابِسُ الْفِيلِ عَنْ مَكَّةَ، لاَ تَدْعُونِي قُرَيْشٌ الْيَوْمَ إِلَى خُطَّةٍ يَسْأَلُونَنِي فِيْهَا صِلَةَ الرَّحِمِ، إِلاَّ أَعْطَيْتُهُمْ إِيَّاهَا)، واتە: حوشترەکەم جەنەی نەگرتوەو ئەو ڕەفتارەشی نەبووە، بەڵکو ئەوە حوشترەکەی منی ڕاگرتوە، کە کاتی خۆی فیلەکانی سوپای ئەبرەهەی ڕاگرت، کە نەچنە نێو مەککەوە، ئنجا فەرمووی: هۆزی قورەیش ئەمڕۆ بانگم ناکەن بۆ هیچ نەخشەیەک، کە پەیوەندیی خزمایەتیی گەیاندنی تێدا هەبێ، (لە شوێنێکی دیکە دەفەرموێ: بە مەزنگرتنی کەعبەی تێدا هەبێ)، مەگەر من ڕازیی دەبم بەو نەخشەیە، [ئەمەش لە صەحیحی بوخارییدا هاتوەو، بە پێویستی نازانم هەمیشە ئاماژە بکەمەوە بە سەرچاوەکان، مادام لە سیرەی (ابن هشام)ەوە، دەیهێنین، کە لە پەراوێزدا، ئاماژە بە سەرچاوەکان کراوە].

٥- دوایی پێغەمبەری خوا ﷺ بە خەڵکی فەرموو: دابەزن، (واتە: دابەزن بۆ هێنانی ئاو)، پێی گوترا: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ دۆڵەکە ئاوی تێدا نیە، تاکو دابەزینە سەری، ئەویش تیرێکی لە تیردانەکەی دەرهێناو دایە پیاوێک لە هاوەڵان، ئەویش ئەو تیرەی بردە نێو یەکێک لە چاڵەکان، لەوانەی پڕبوونەوەو ئاویان تێدانیە، تێی چەقاند ئیدی ئەو چاڵە ئاوی لێ دەرقوڵی، هەتا خەڵک هەمووی کوندەو مەشکەو، چی پێیان بوو پڕیانکرد.

لە ڕیوایەتێکدا هاتوە، دەڵێ: ئەگەر سەد هەزار (١٠٠،٠٠٠) کەسیش بان، بەشی هەمووانی دەکرد، ئنجا ئایا ئەوەی تیرەکەی پێغەمبەری ﷺ بۆ ئاو دەرقوڵاندن، لە یەکێک لە چاڵەکاندا چەقاندوە، کێ بووە؟ هەندێکیان دەڵێن: یەکێ لە هاوەڵان بوو ناوی: (**نَاجِيَةُ بْنُ جُنْدُبِ بْنِ عُمَيْرِ بْنِ يَعْمُرَ بْنِ دَارِمِ بْنِ عَمْرِو بْنِ وَائِلَةَ بْنِ سَهْمٍ**)، ئەو کەسەی حوشترەکانی پێغەمبەری ﷺ لێ دەخوڕین.

(**إبن إسحاق**) دەڵێ: هەندێکی دیکە لە زانایان گوتوویانە: (**الْبَرَاءُ بِنُ عَازِب**) بوو، گوتوویەتی: من بووم تیرەکەی پێغەمبەری خوام ﷺ لەو چاڵەی ئاوی تێدا نەبووە چەقاندم و ئاوەکە دەرقوڵیی.

٦- (**الزُّهْرِي**) کە هەر کام لە: (**صحيح البخاري**) و (**صحيح مسلم**)یش لێیەوە نەقڵیان کردوە، دەڵێ: دوای ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ سەقامگیر بوو، بارگەو بنەیان خست، (**بَدِيْلُ بْنُ الوَرْقَاء الخُزَاعِي**)، لەگەڵ پیاوانێک لە هۆزی (**خُزَاعَة**) هاتنە لای، دیارە بە نوێنەرایەتیی قوڕەیش و، لەو بارەوە دواندیان و پرسیاریان لێ کرد، بۆچی هاتوە؟!، ئەویش هەواڵی پێدان: بۆ ئەوە نەهاتوە، جەنگ بکات، بەڵکو هاتوە سەردانی ماڵی خوا ﷻ بکات و، حورمەتی ماڵی خوا ﷻ بە مەزن بگرێ، دوایی چی بە (**بِشْرِ بْن سُفْيَان**) گوتبوو: ئەوەشی بە شاندەکەی (**خُزَاعة**) گوت، ئەوانیش گەڕانەوە بۆ لای هۆزی قوڕەیش و گوتیان: ئەی هۆزی قوڕەیش! ئێوە پەلە لە موحەممەد ﷺ دەکەن، موحەممەد بۆ جەنگ نەهاتوە، بەڵکو هاتوە بۆ سەردانی ئەم ماڵە، (ماڵی خوا)، بەڵام هۆزی قوڕەیش ئەوانیان تۆمەتبار کردو، قسەی ڕەقیان لەگەڵکردن، پێیان گوتن: هەرچەندە بۆ ئەوەش نەهاتبێ جەنگ

بکات، بەڵام سوێند بە خوا بە زۆر نایەتە نێو شارەکەمانەوە، نابێ عەرەب باسی ئەوە بکەن، کە موحەممەد ﷺ بە خۆی و بە ژمارەیەک لە هاوەڵانی بەبێ ڕێککەوتن لەگەڵ قورەیش دا هاتۆتە نێو شاری مەککەوە.

(**الزُّهْرِي**) دەڵێ: هۆزی (**خُزَاعَة**) زۆر دڵسۆزی پێغەمبەری خوا ﷺ بوون، هەم مسوڵمانەکانیان و هەم هاوبەش بۆ خوا دانەرەکانیان، هیچ شتێکیان لە کاروباری مەککە لێ پەنهان نەدەکردو، لە نزیک مەککەشەوە بوون.

٧- ئنجا قورەیش نوێنەرێکی دیکە دەنێرن، (**إبن هشام**) دەڵێ: دوایی (**مِكْرَز بْن حَفْص بْنِ الْأَخْيَفِ**)یان نارد، کە لە هۆزی (**بَنِي عَامِرِ بِنِ لُؤَيٍ**) بوو، بە نوێنەرایەتیی خۆیان بۆ لای پێغەمبەر ﷺ کاتێک پێغەمبەری خوا ﷺ بینی بەرەو ڕوویان دێ، فەرمووی: (**هَذَا رَجُلٌ غَادِرٌ**) ئەمە پیاوێکی پەیمانشکێنە، کاتێک هاتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ قسەی لەگەڵدا کرد، پێغەمبەری خوا ﷺ هەمان شت کە: (**بَدِيْل بن الوَرْقَاء**)ی فەرموو، بەویشی فەرموو، ئەویش گەڕایەوە بۆ لای قورەیش و، ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ پێی گوتبوو، بۆی گێڕانەوە.

٨- (**ثُمَّ بَعَثُوا إِلَيْهِ الْحُلَيْسَ بْنَ عَلْقَمَةَ، أَوْ ابْنَ زَبَّانَ وَكَانَ يَوْمَئِذٍ سَيِّدَ الْأَحَابِيشِ**)، [کە ئەمە شاندی سێیەمە، قورەیش دەینێرن بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ]، دوایی: (**الْحُلَيْسَ بْنَ عَلْقَمَةَ**)، کە لەو کاتەدا گەورەی هۆزی (**أَحَابِيش**) بوو، ناردیان کاتێک پێغەمبەری خوا ﷺ بینی فەرمووی: (**إِنَّ هَذَا مِنْ قَوْمٍ يَتَأَلَّهُونَ، فَابْعَثُوا الْهَدْيَ فِي وَجْهِهِ حَتَّى يَرَاهُ**)، واتە: ئەمە لە کۆمەڵێکە کە ئەهلی عیبادەتن و، خواپەرستن، بۆیە قوربانییەکانی بەڕوودا بنێرن، تاکو بیانبینێ. {بزانێ کە ئێمە بۆ جێبەجێکردنی عومرە هاتووین، ئەوەتا قوربانییەکانمان لەگەڵ خۆماندا هێناون، نەک بۆ جەنگ و کوشتار}.

لێرەدا پێویستە ئەو هەڵوەستەیە بکەین، کە پێغەمبەر ﷺ هەر کام لەم نوێنەرانەی هاتوون بۆ لای، باش ناسیونی، بە (**مِكْرَز بْن حَفْص**)ی گوتوە: ئەمە پیاوێکی پەیمان شکێنە، هەروەها بە (**الْحُلَيْسَ بْنَ عَلْقَمَةَ**)و ئەوانەی لەگەڵیدابوون،

گوتوویـەتی: ئەوانـە لـە کۆمەڵێکـن خـوا پەرسـتیی دەکـەن، بۆیـە شـتێکی وا بکـەن بزانـن، ئێمـەش بـۆ خـوا پەرسـتیی هاتوویـن.

ئنجـا کاتێـک (**الْحُلَيْـسَ بْـنَ عَلْقَمَـةَ**) قوربانییـەکانی بینـی بـە پانایـی دۆڵەکـەدا دەهاتنـە خـوارو، گەردەنبەنـد (**قلادة**)یـان لـە ملـدا بـوو، {ئـەوەی لە گەردنیـان دەکرێ تاکـو بزانـرێ کـە نیشـانە دارکـراون بـۆ قوربانیـی}و، هەندێکیـان لـە حوشـترەکان تووکـی خۆیـان ئـەوەی دەمیـان دەیگەیشـتێ، خـوارد بوویـان، لەبـەر ئـەوەی لـە مێـژ بـوو لـە شـوێنی خۆیـان ڕاگیرابـوون، یەکسـەر گەڕایـەوە بـۆ لای هـۆزی قوڕەیـش و، نەگەیشـتە لای پێغەمبـەری خـوا ﷺ، لەبـەر بـە مەزنگرتنـی ئـەو دیمەنـەی دیتـی، بـە قوڕەیشـی گـوت: شـتێکی نـاوام بینـی، پێیـان گـوت: دانیشـە! تـۆ ئەعرابیـی زانیارییـت بـەو شـتانە نیـە.

(**إبـن إسـحاق**) دەڵـێ: عەبدوڵـڵای کـوڕی ئەبـوو بەکـر، بـۆی گێڕامـەوە، کـە حولەیـس لـەو قسـەیە تـووڕە دەبـێ و، پێیـان دەڵـێ: ئـەی هـۆزی قوڕەیـش! ئێمـە لەسـەر ئـەوە، پەیمانمـان لەگەڵتـان نەبەسـتوەو، لەسـەر ئـەوە گرێبەسـتمان پێکـەوە نەکـردوە، ئایـا دەبـێ کەسـێک کـە بـۆ بـە مەزنگرتنـی ماڵـی خـوا هاتـوە، بەرپـەرچ بدرێتـەوەو بگێڕدرێتـەوە؟! سـوێند بـەو کەسـەی نەفسـی حولەیسـی بەدەسـتە، یـان دەبـێ ڕێگـە بـدەن موحەممـەدو هـاوەڵانی بێـن و ئـەو مەبەسـتەی بـۆی هاتـوە (کـە بریتیـە لـە عومـرە کـردن)، ئەنجامـی بـدات، یـان ئەوەتـا مـن بە یەکجـار، جـاڕ دەدەم، هـۆزی (**أحابیش**) هەموویـان بـە هەڵوێسـتی یـەک پیـاو هەڵسـن لـە دژتـان، گوتیـان: ئـەی حولەیـس! ئـارام بگـرە، پەلەمـان لـێ مەکـە، تاکـو ئـەوەی پێـی ڕازیـی دەبیـن بـۆ خۆمـان وەریدەگریـن، (واتـە: تاکـو ڕێـک دەکەویـن لەگـەڵ موحوممـەدداو بـە شـەڕو هێـز نەیـەت و، بـە شـێوەیەکی ئاشـتییانە بـێ).

٩- ئنجا قوڕەیش نوێنەری چوارەم دەنێرێ: (**عُرْوَةَ بْنَ مَسْعُودٍ الثَّقَفِيّ**) وەک نوێنەری قوڕەیش دەچێ بۆ لای پێغەمبەر ﷺ بەڵام بەرلەوەی بچێ دەڵێ: ئەی هۆزی قوڕەیش!

هەر کەس تاکو ئێستا ناردووتانە بۆ لای موحەممەد ﷺ، کە گەڕاوەتەوە، بە قسەی زبرو توند دواندووتانە، خۆشتان دەزانن من وەک باب وام بۆ ڕۆڵەی خۆی، (لەبەر ئەوەی عورِوە لە (سُبَيْعَةَ بِنْتِ عَبْدِ شَمْس) بووە، یانی: دەبێتەوە بە گەورەی قورەیش)، ئێستاش ئەوەی تووشتان بووە، هاتوە، منیش هەرچی لە خەڵکەکەی خۆم بە قسەی کردووم، هێناومن و، خۆشم ئەوە لەگەڵتانم، گوتیان: ڕاست دەکەی تۆ لە لای ئێمە تۆمەتبار نی، (مەبەستی ئەوە بووە کە هەرچی چووەو هاتۆتەوە، ئێوە قسەکانیتان بە دڵ نەبووە، منیش وەک باب وام بۆ ئێوەو، ئەوە خۆم و خەڵکەکەشم هاتووین بۆ هاوکارییتان)، ئنجا چوو تاکو گەیشتە لای پێغەمبەری خوا ﷺو، لەبەر دەمی دانیشت، گوتی: ئەی موحەممەد! ﷺ خەڵکێکی تێکەڵ و پێکەڵ و هەرچی و پەرچییت هێناوە، بۆ ئەو شوێنەی وەک قەڵغانی تۆیە، تاکو قەڵغانی خۆت بشکێنی کە مەککەیە! بۆ زانیارییت هۆزی قورەیش هاتوونە دەرو حوشترو بەچکەیان هێناون و، پێستی پڵینگانیان لەبەر کردوەو پەیمانیان بە خوا داوە، کە هەرگیز بە زۆر نەچیە نێو شارەکەیانەوە، بە خوا من ئەوانەی دەورت دەبینم کە بەیانی هەموویان بەجێت دەهێڵن، ئەبوو بەکر ﷺ، لە پشت پێغەمبەری خواوە ﷺ دانیشتبوو، گوتی: (**أُمْصُصْ بَظْرَ اللاَّتِ**)، واتە: میتکەی لات (کە پەرستراوێکی مێینەیان بووە)، بمژە، ئایا ئێمە پێغەمبەری خوا ﷺ بەجێ دەهێڵین؟، عورِوە گوتی: ئەی موحەممەد! ئەوە کێیە؟ ئەویش گوتی: (**هَذَا ابْنُ أَبِي قُحَافَةَ**)، ئەوە کوڕی ئەبی قوحافەیە، (واتە: ئەبوو بەکر ﷺ)، عورِوەش گوتی: بە خوا ئەگەر لەبەر ئەوە نەبووایە، چاکەیەکت لە چاوی مندا هەیە، ئێستا وەڵامی ئەو قسەیەتم دەدایەوە، (یانی: ئەو قسە زبرەت، با لە بەرانبەر ئەو چاکەیەدا بێ، کە لەگەڵت کردووم و قسەکەت پێ نالێمەوە)، دوایی عورِوە جارجار دەستی دەبرد بۆ ڕیشی پێغەمبەر ﷺ و دەیدواند موغیرەی کوڕی شوعبەش لەسەر سەری پێغەمبەری خوا ﷺ بەچەکەوە وەستا بوو، (واتە: بەخوودەو زرێ و ئەوانەوە)، هەر جارێ کە عورِوە دەستی بۆ لای ڕیشی پێغەمبەر ﷺ دەبرد، ئەویش دەستی لە دەستی دەدات، دەیگوت: دەستی خۆت لە ڕووی پێغەمبەری خوا ﷺ دووربخەوە، پێش ئەوەی دەستت نەگەڕێتەوە بۆ لات، [واتە: پێش ئەوەی دەستت بقرتێنم بە شمشێر]، عورِوە پێیگوت: بێ قەزابی چەند

قسە ڕەق و چەند زبری! پێغەمبەری خواش ﷺ زەردەخەنەیەکی کرد، عورِوە گوتی: ئەی موحەممەدا! ﷺ ئەوە کێیە؟ ئەویش فەرمووی: (هَذَا ابْنُ أَخِيْكَ الْمُغِيرَةُ بْنُ شُعْبَةَ)، ئەوە برازای خۆتە موغیرەی کوڕی شوعبەیە، ئەویش گوتی: ئەی ستەمکار! هەر دوێنێ نەبووە پاشەڵم شۆردووی.

(**إبن هشام**) دەڵێ: مەبەستی عورِوە ئەوە بووە کە موغیرەی کوڕی شوعبە، بەر لەوەی مسوڵمان بێ، سێزدە کەسی لە بەنوو مالیک کوشتبوون، لە (**ثَقِيف**)، ئنجا ئەو دوو هۆزە لێک هەڵسابوون: بەنوو مالیک کە کۆمەڵی کوژراوەکەن و، (**أحْلَاف**) کۆمەڵی موغیرە، کە هەردووکیان لە (**ثَقِيف**)ن، ئنجا عورِوەی کوڕی مەسعوودی سەقەفییش، خوێنی سێزدە نەفەرەکەی دابوو و کارەکەی چاککرد بوو.

ئنجا کاتێک کە عورِوە قسەکانی تەواو کردن، هەڵسا لە لای پێغەمبەری خوا ﷺو، ئەوەی بینی کە هاوەڵانی (خوا لێیان ڕازی بێ)، چی بۆ دەکەن! هیچ دەستنوێژێکی نەدەشۆرد، مەگەر هەر کامێکیان پەلەی دەکرد، ئەو ئاوی دەستنوێژەکەی بۆ بێنێ، یاخود ئاوەکەی لە دەستی بکات و، هیچ جارێ تفێکی فڕێ نەدەدات، مەگەر هەوڵیان دەدا بیخەنە دەستی خۆیان و، هیچ موویەکی لێ نەدەکەوت، مەگەر هەڵیان دەگرتەوە، واتە: زۆر بە ڕێزو حورمەتەوە لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ مامەڵەیان دەکرد، گەڕایەوە بۆ لای قورەیش، گوتی: ئەی هۆزی قورەیش! (دیارە عورِوەی کوڕی مەسعوودی سەقەفی پیاوێکی بەتەمەن بووە، مادام بە قوورەیشییەکانی گوتبێ: من بۆ ئێوە وەک باب وام بۆ ڕۆڵەکەی)، من چووم بۆ لای کیسرا لە مەقامی حوکمڕانیی خۆیداو، چووم بۆ لای قەیصەر لە مەقامی حوکمڕانیی خۆیداو، چووم بۆ لای نەجاشیی لە بارەگای حوکمڕانیی خۆیدا، بە خوا هیچ پادشایەک و حوکمڕانێکم نەبینیوە، لە نێو خەڵکەکەیدا، وەک موحەممەد لە نێو هاوەڵانیدا، ئەوەی من بینیم، کۆمەڵێکم بینین، کە هەرگیز دەستبەرداری نابن و پشتی بەرنادەن، ئنجا ڕای خۆتان بزانن!.

١٠- دوای ئەو چوار نوێنەرەی قورەیش، ئنجا پێغەمبەری خوا ﷺ نوێنەر دەنێرێ، (إبن إسحاق) دەڵێ: هەندێک لە زانایان بۆیان باسکردووم، کە پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی (خِرَاش بْنَ أُمَيَّةَ الْخُزَاعِيّ) کردو ناردی بۆ لای هۆزی قورەیش لە مەککە، سواری حوشترێکی کرد، (واتە: حوشترێکی وێدا سواری بێ)، پێی دەگوترا: (الثَّعْلَب) تاکو پەیامی خۆی بگەیەنێتە زلە زلانی قورەیش و قسە بە دەستانیان، بەڵام کاتێک چوو بۆ لایان، سەرەتا حوشترەکەی پێغەمبەری خوایان ﷺ لە بندا پەی کردو سەریان بڕی و، ویستیان خۆیشی بکوژن، بەڵام (أَحَابِيش) {ئەو هۆزەی نوێنەرەکەیان هاتبوو}، نەیانهێشت و ڕێیان بەردا تاکو گەڕایەوە بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ.

دوایـی پێغەمبـەری خـوا ﷺ عومـەری کـوڕی خەتتابـی بانـگ کـرد تاکـو بینێـرێ بـۆ مەککـەو، پەیامێـک بـە قسـە ڕۆیشـتووانی مەککـە بگەیەنـێ و ئـەوەی بـۆی هاتـوە، لێیـان حاڵیـی بـکات، ئەویـش گـوتی: ئـەی پێغەمبـەری خـوا! ﷺ سـەبارەت بـە خـۆم لـە هـۆزی قورەیـش دەترسـێم و، هیـچ کـەس لـە هـۆزی (بنـي عَـدِي بَنِـي كَعْـب)، لـە مەککـە نیـە، {یانـی: هـۆزو خزمـەکانی لـە مەککـە نیـن تاکـو بەرگریـی لێبکـەن}، قورەیشـیش دەزانـێ مـن زۆر لـە دژیـان تونـد بـووم، دوژمنێکـی زۆر سەرسـەختیانم و، زۆر لەسـەریان زبـر بـووم، بـەڵام مـن پیاوێکـت پێشـان دەدەم لـە مـن لـە لای قورەیشـییەکان ڕێـز لێگیراوتـرە، ئەویـش عوسـمانی کـوڕی عەففانـە، (عومـەر ﷺ، هەمیشـە پێشـنیارو نەخشـەی حەکیمانـەو بەجێـی بـوون)، پێغەمبـەری خـواش ﷺ عوسـمانی کـوڕی عەففـان ﷺ، بانگکـردو نـاردی بـۆ لای ئەبـوو سـوفیان و گـەورەکانی قورەیـش، کـە هەواڵیـان پـێ بـدات، بـۆ جەنـگ نەهاتـوە، بەڵکـو هاتـوە سـەردانی ماڵـی خـوا بـکات و، حورمـەتی ماڵـی خـوا بـە مـەزن بگـرێ.

ئیـدی ئـەوە بـوو عوسـمان ﷺ، چـوو بـۆ مەککـەو، لـەوێ ئەبـانی کـوڕی سـەعیدی کـوڕی عـاص، (دیـارە خزمـی خـۆی بـووە) بینـی، کاتێـک چـووە مەککـە، یاخـود پێـش ئـەوەی بچـێ، ئەویـش لـە پێـش دەسـتی خۆیـەوە بـردی و پەنایـدا، تاکـو پەیامـی پێغەمبـەری خـوا ﷺ بگەیەنـێ، عوسـمانی ﷺ ڕۆیشـت تاکـو چـوو بـۆ لای

ئەبوو سوفیان و مەزنەکانی قورەیش و، پەیامی پێغەمبەری خوای ﷺ پێگەیاندن، ئەوەی پێی ڕەوانکرد بوو، ئەوانیش کاتێک عوسمان لە گەیاندنی نامەو پەیامی پێغەمبەری خوا ﷺ تەواو بوو، پێیان گوت: ئەگەر حەزدەکەی تەواف بکە، بە دەوری کەعبەدا، ئەویش گوتی: من تەواف ناکەم، تاکو پێغەمبەری خوا ﷺ تەواف نەکات، ئنجا قورەییشیەکان لە لای خۆیان هێشتیانەوە، واتە: نەیانهێشت بگەڕێتەوە لای پێغەمبەر ﷺ، دوایی بە پێغەمبەری خوا ﷺ و بە مسوڵمانان گەیشت، کە عوسمانی کوڕی عەففان کوژراوە، کەچی هەواڵەکە ڕاست نەبوو، بەڵام ئاوایان پێگەیشتبوو.

١١- ئنجا پەیماننامەی **(الرُّضْوَان)**: **(بيعة الرضوان)** دێتە پێش، **(إبن إسحاق)** دەڵێ: عەبدوڵڵای کوڕی ئەبوو بەکر خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ، بۆی باسکردووم کە پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێک پێی گەیشت عوسمان کوژراوە، فەرمووی: **(لَا نَبْرَحَ حَتَّى نُنَاجِزَ الْقَوْم)**، ئێرە بەجێ ناهێڵین، تاکو لەگەڵ ئەو خەڵکەدا (کە عوسمانیان کوشتوە)، جەنگ نەکەین، ئیدی پێغەمبەری خوا ﷺ خەڵکەکەی بانگکرد بۆ پەیمان بەستن، ئەو پەیمانەش ئەوە بوو کە پێی گوترا: **(بَيْعَةُ الرِّضْوَان)** کە لە ژێر درەختێک دابوو، ئنجا خەڵک دەیانگوت: پێغەمبەری خوا ﷺ پەیمانی لەگەڵ بەستوون لەسەر مردن، بەڵام جابیری کوڕی عەبدوڵڵا ﷺ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر مەرگ پەیمانی لەگەڵدا نەبەستبووین، بەڵکو پەیمانی لەگەڵدا بەستین، کە ڕانەکەین و لەسەرمەرگ (واتە: تاکو نەکوژرێین واز لە جەنگ نەهێنین و ڕانەکەین، مەگەر بە فەرمانی پێغەمبەر ﷺ بکشێینەوە، ئەگەرنا نابێ کەس پشت لە دوژمن بکات)، تەنیا کەسێک لەم پەیمانە دواکەتوەو، هەموو خەڵکەکە پەیمانیان لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ بەست و، یەک کەسیان لێ دوا نەکەوت لە مسوڵمانان، جگە لە: **(الجَدُّ بْنُ قَيْس أَخُو بَنِي سَلَمَة)** جەددی کوڕی قەیس لە هۆزی **(بَنِي سَلَمَة)**، ئنجا جابیری کوڕی عەبدوڵڵا، گوتوویەتی: وەک ئێستا تەماشای بکەم: خۆی بە بن هەنگڵی حوشترە مێیەکەیەوە نووساند بوو، {واتە: خۆی لە حوشترەکەی گرتبوو، بۆ ئەوەی خەڵک نەیبینێ}، دوایی هەواڵ بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ هات، کە ئەوەی لە بارەی عوسمانەوە پێی گەیشتوە، هەواڵێکی ناڕاست بووە.

(إبـن هشـام) دەڵـێ: کەسـێک کـە متمانـەم پێـی هەیـە، ئەویـش کەسـێک بـۆی باسـکردوە، کـە سـەنەدەکەی بردۆتـەوە سـەر (أَبِي مَلِيْكَـة) لـە (ابْـنُ أَبِي عُمَـر)ەوە، {واتـە: لـە ڕێیەکـی متمانـە پێکـراوەوە هەواڵەکـەی پـێ گەیشـتوە}، کـە پێغەمبـەر ﷺ بـۆ عوسـمانی کـوڕی عەففـان، دەسـتی خسـتە نێـو دەسـتی و فەرمـووی: ئەمـەش لـە جیـاتی عوسـمان، {ئـەم دەسـتەی مـن لـە جیـاتی دەسـتی عوسـمان}.

بۆیـەش کاتێـک ئەوانـە ئابڵووقـەی عوسـمان ﷺ دەدەن و شـەهیدی دەکـەن، یەکێـک لـە شـتەکان کـە بیانـووی پـێ دەگـرن، دەڵێـن: تـۆ لـە کاتی پەیـمان بەسـتن لەگـەڵ پێغەمبـەردا ﷺ لـە ژێـر درەختەکـەدا، لـەوێ نەبـووی! دەڵـێ: ڕاسـتە، بـەڵام مـن پێغەمبـەر ﷺ ناردمـی بـە نوێنـەری خـۆی بـۆ لای قوڕیـش و، پێغەمبـەر ﷺ دەسـتی خـۆی خسـتۆتە نێـو دەسـتی و فەرموویـەتی: ئەمـەش لـە جیـاتی عوسـمان، بێگومـان دەسـتی پێغەمبەریـش ﷺ بـۆ مـن لـە دەسـتی خـۆم باشـتر بـوو، [ئـەو بیانووەشـتان چرووکـە].

١٢- ئنجا قوڕەیش نوێنەری پێنجەم دەنێرن، (إبن إسحاق) دەڵێ: (الزُّهْري) گوتوویەتی: دوایی قوڕەیش سوهەیلی کوڕی عەمڕیان نارد، کە لە هۆزی (بَني عَامِر بْن لؤي) بوو، بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ و پێیان گوت: بچۆ بۆ لای موحەممەدو لەگەڵی ڕێک بکەوە، بەڵام با لە ڕێککەوتنەکەدا، ئەوەی تێدابێ کە ئەم ساڵ بگەڕێتەوە، دەبێ ئەوەی هەر تێدابێ، بە خوا نابێ عەڕەب باس بکەن، کە بە زۆر هاتۆتە نێو شارەکەمانەوە، سوهەیلی کوڕی عەمڕیش چوو بۆ خزمەت پێغەمبەر ﷺ، کاتێک پێغەمبەری خوا ﷺ بینی، دێ، فەرمووی: {قَدْ أَرَادَ الْقَوْمُ الصَّلْحَ حِينَ بَعَثُوا هَذَا الرَّجُل}، (أخرجه أحمد: ١٨٩٣٠، والبهيقي في الكبري: ١٨٥٨٩، وَسَنَدُهُ حَسَنٌ)، خەڵکەکە (بەرانبەرەکانمان)، دیارە پێکهاتنیان ویستوە، مادام ئەم پیاوەیان ناردوە.

کاتێـک سـوهەیلی کـوڕی عەمـڕ چـوو، گەیشـتە لای پێغەمبـەری خـوا ﷺ قسـەی کردو زۆر قسـەو باسـیان کـرد، (ڕاوییەکـە مـەرج نیـە، هەمـوو قسـەکانی لەبـەر کردبـێ، یاخـود هەمـوو قسـەکانی زانیبـێ چـی و چـی بـوون)، دوایـی پێکهاتنیـان لـە نێوانـدا پەیـدا بـوو.

١٣- دوای ئەوەی ڕێککەوتنەکە پێکهات و، تەنیا ئەوە مابوو بنووسرێ، عومەری کوڕی خەتتاب هەڵسا چوو بۆ لای ئەبوو بەکر ﵁، گوتی: ئەی ئەبوو بەکر! ئایا ئەو پێغەمبەری خوا نیە (موحەممەد ﷺ) گوتی: با، گوتی: ئایا ئێمە مسوڵمان نین؟ گوتی: با، گوتی: ئەوانیش هاوبەش بۆ خوا دانەر نین؟ ئەبوو بەکر گوتی: با، گوتی: کەواتە: بۆچی لە دینی خۆماندا ملکەچیی، (یاخود خۆ بەدەستەوەدان و ژێر دەستەیی قبووڵ دەکەین؟)، ئەبوو بەکر گوتی: ئەی عومەر! ئاوزینگی پێغەمبەر ﷺ بگرە[1]، {واتە: پێی پێغەمبەر ﷺ بگرە}، من شایەتیی دەدەم کە ئەو پێغەمبەری خوایە، عومەر ﵁، گوتی: منیش شایەتیی دەدەم کە پێغەمبەری خوایە، بەڵام چۆن ئەو ڕێککەوتنە، بەو شێوەیە دەکرێ؟ دوایی چوو بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ئایا تۆ پێغەمبەری خوا نیی؟ فەرمووی: با، گوتی: ئایا ئێمەش مسوڵمان نین؟ فەرمووی: با، گوتی: ئەوانیش هاوبەش بۆ خوا دانەر نین؟ فەرمووی: با، گوتی: کەواتە: بۆچی لە دینداریی خۆماندا، ملکەچیی و تەنازول قبووڵ دەکەین؟!، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: (**أَنَا عَبْدُ اللّهِ وَرَسُولُهُ لَنْ أُخَالِفَ أَمْرَهُ، وَلَنْ يُضَيِّعَنِي**)، واتە: من بەندەو ڕەوانەکراوی خوام، سەرپێچیی فەرمانی خوا ناکەم و، ئەویش من زایە ناکات (کەواتە: ئەو ڕێککەوتنە بە فەرمانی خوا بووە، با ئایەتێکی دیاریکراویشی لەسەر نەبێ، بەڵام دیارە خوا ﷻ بە ئیلهام و بە شێوەیەک لە شێوەکانی وەحیی بە پێغەمبەری ﷺ فەرمووە ئەو ڕێککەوتننامەیە بکات).

دوایی عومەر ﵁، گوتوویەتی: ئێستاش لەگەڵدا بێ هەر خێر دەکەم و هەر بە ڕۆژوو دەبم و، هەر نوێژ دەکەم و، کۆیلان ئازاد دەکەم، لە ترسی ئەو قسەیەم کە ئەو ڕۆژە گوتوومە، هەرچەندە پێم وابوو چاکە، بەڵام دیارە نەم پێکابوو، خوا لێی ڕازی بێ.

ئەویش بۆ چاکەی بووە، بەڵام ئەو دووربینیی و حەوسەڵەو سینگ فراوانییەی پێغەمبەر ﷺ هەیبووە، بە دڵنیایی کەس نەیبووە، بەڵام ئەبوو بەکر ﵁، چونکە لە هەمووان لێی نزیکتر بووە، لە ئیمانەوەو، لە بڕوا پێ هێنانیەوەو، لە ڕووی

---

(١) غِرْز: ئەوەیە کە سوار پێی تێدەنێ، کاتێک سوار دەبێ، بە کوردیی ئاوزینگی پێ دەڵێن.

تەمەنیـەوەو لـە ڕووی هەڵسـوکەوتەوە، بۆیـە هەمیشـە جـووت لەگـەڵ خـوو و ڕەوشـتەکانی پێغەمبـەردا ﷺ ڕۆیشـتوە.

١٤- ئنجا عەلی ﷺ، مەرجەکانی پێکهاتنەکەی نووسین، (**إبن هشام**) دەڵێ: دوایی پێغەمبەری خوا ﷺ عەلی کوڕی ئەبی تاڵیبی ﷺ، بانگ کرد، فەرمووی: بنووسە: (**بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ**)، بەڵام سوهەیلی کوڕی عەمر، گوتی: من ئەمە نازانم، بەڵکو بنووسە: (**بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ**)، بە ناوی تۆ ئەی خوایە! پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (**أُكْتُبْ بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ**)، ئەویش وای نووسی، دوایی فەرمووی: (**أُكْتُبْ: هَذَا مَا صَالَحَ عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ سُهَيْلَ بْنِ عَمْرٍو**)، ئەمە ئەوەیە کە موحەممەد پێغەمبەری خوا لەگەڵ سوهەیلی کوڕی عەمرِ لەسەری ڕێککەون، سوهەیل گوتی: (**لَوْ شَهِدْتُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ لَمْ أُقَاتِلْكَ، وَلَكِنْ أُكْتُبْ اسْمَكَ وَاسْمَ أَبِيكَ**)، ئەگەر زانیبام تۆ پێغەمبەری خوای، لە دژت نە دەجەنگام، (ڕێم پێ نەدەگرتی)، بەڵکو ناوی خۆت و ناوی بابت بنووسە، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی بنووسە: (**أُكْتُبْ هَذَا مَا صَالَحَ عَلَيْهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ سُهَيْلَ بْنَ عَمْرٍو ، اصْطَلَحَا عَلَى وَضْعِ الْحَرْبِ عَنْ النَّاسِ عَشْرَ سِنِينَ، يَأْمَنُ فِيهِنَّ النَّاسُ وَيَكُفُّ بَعْضُهُمْ عَنْ بَعْضٍ، عَلَى أَنَّهُ مَنْ أَتَى مُحَمَّدًا مِنْ قُرَيْشٍ بِغَيْرِ إِذْنِ وَلِيِّهِ، رَدَّهُ عَلَيْهِمْ، وَمَنْ جَاءَ قُرَيْشًا مِمَّنْ مَعَ مُحَمَّدٍ لَمْ يَرُدُّوهُ عَلَيْهِ، وَإِنَّ بَيْنَنَا عَيْبَةً مَكْفُوفَةً، وَأَنَّهُ لاَ إِسْلاَلَ، وَلاَ إِغْلاَلَ، وَأَنَّهُ مَنْ أَحَبَّ أَنْ يَدْخُلَ فِي عَقْدِ مُحَمَّدٍ وَعَهْدِهِ، دَخَلَ فِيهِ، وَمَنْ أَحَبَّ أَنْ يَدْخُلَ فِي عَقْدِ قُرَيْشٍ وَعَهْدِهِمْ، دَخَلَ فِيهِ**).

واتـە: بنووسـە ئەمـە ئەوەیـە کـە موحەممـەد کـوڕی عەبدوڵـڵا لەسـەری ڕێککـەوت لەگـەڵ سـوهەیلی کـوڕی عەمـرِ، (نوێنـەری قورەیشـییەکان)، ڕێککەوتـن لەسـەر ئـەوەی بـۆ مـاوەی دە (١٠) سـاڵان، خەڵـک پێکـەوە جەنـگ نـەکات و تێیانـدا دڵنیابـن و، دەسـت لـە یەکـدی بپارێـزن.

هەروەهـا ڕێککەوتـن لەسـەر ئـەوەی هـەر کەسـێک لـە قورەیـش هاتـە لای موحەممـەد بەبـێ مۆڵـەتی سەرپەرشـتیارەکەی، {ئەگـەر کـوڕە بەبـێ ئیـزنی بـاب و دایکـی و، ئەگـەر کۆیلەیـە بەبـێ ئیـزنی گەورەکـەی}، دەبـێ پێغەمبـەری خـوا ﷺ بیگێڕێتـەوە بۆیـان، بـەڵام هـەر کەسـێک لەوانـەی لەگـەڵ موحەممـەدن، چـوو بـۆ لای قورەیـش، (واتـە: هەڵگەڕایـەوە)، ئـەوان نایگێڕنـەوە بـۆ لای موحەممـەد.

لە نێوانیاندا پەیمانێک هەیە، نابێ شمشێر لێک دەرکێشن و، زیان بە یەکدیی بگەیەنن، (دەبێ سەرو ماڵیان لە نێوانیاندا پارێزراو بێ)و، هەر کەسێک حەز دەکات بچێ لەگەڵ موحەممەددا ﷺ گرێبەست بکات و ببێتە هاوپەیمانی، بۆی هەیەو، هەر کەسێکیش دەچێتە نێو گرێبەستی قوڕەیش و دەبێتە هاوپەیمانیان، دەچێ.

١٥- ئیدی هۆزی خوزاعە، گوتیان: ئێمە دەچینە نێو گرێبەست لەگەڵ موحەممەددا ﷺو لەگەڵیدا دەبینە هاوپەیمان، هۆزی بەنوو بەکریش، گوتیان: ئێمەش دەچینە نێو گرێبەست و پەیمانی قوڕەیشەوە، (هۆزی خوزاعەو هۆزی بەنوو بەکر هەر لە دێرین زەمانەوە پێکەوە دژایەتیی و دوژمنایەتییان بووەو، هەر کامێکیان لەگەڵ لایەک بوو بێ، ئەوی یدیکە چۆتە لای لایەکەی دیکە)، هەروەها لە بەندەکانی ڕێککەوتننامەکەدا هاتبوو: دەبێ ئەمساڵ بگەڕێنەوەو، نەیەنە نێو شارەکەمان (شاری مەککە)، بەڵام لە ساڵی داهاتوودا ئێمە شار بەجێ دێڵین، تۆش لەگەڵ هاوەڵانت دێیە نێو شار، سێ شەوو سێ ڕۆژان تێیدا دەمێننەوە، بەڵام تەنیا دەبێ چەکی سوارت پێبێ، (واتە: ئەو چەکەی سوار لەگەڵ خۆی دا هەڵیدەگرێ، وەک شمشێر لە کالانێدا)و، جگە لە شمشێر لە کالانێدا، نابێ چەکی دیکە پێ بێ.

١٦- لە کاتێکدا پێغەمبەر ﷺ ئەو نووسراوەی دەنووسی لەگەڵ سوهەیلی کوڕی عەمڕدا، (**أَبُو جَنْدَل**) کوڕی سوهەیلی کوڕی عەمڕ هات و، ئاسنی لە دەست و پێیاندا بوو، ڕایکردبوو بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ.

هاوەڵانی پێغەمبەری خواش ﷺ کاتێک دەرچوو بوون، گومانیان نەبوو بوو، کە مەککە ئازاد دەکەن، لەبەر ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ خەونێکی لەو بارەوە دیبوو، ئنجا کاتێک ئەوەیان بینی لە پێکهاتن و، گەڕانەوەو، ئەوەی پێغەمبەر ﷺ لە سوهەیلی کوڕی عەمڕ کرد، ئەوە خەفەت و مەراقێکی زۆری خستە دڵی خەڵکەوەو خەریک بوو بفەوتێن، (یانی: خەریک بوو، هەندێکیان بکەونە گومان و دوو دڵییەوە).

کاتێک سوهەیلی کوڕی عەمر، ئەبوو جەندەلی بینی کە کوڕیەتی و مسوڵمان بووەو بە کۆت و زنجیرەوە هاتوە، بۆی هەڵساو لە دەم و چاوی داو یەخەی گرت و گوتی: ئەی موحەممەد! ئەو ڕێککەوتنە لە نێوان من و تۆدا تەواو بووە، پێش ئەوەی ئەمە بێ، (واتە: پێش ئەوەی ئەمە بێ، ئێمە ڕێککەوتووین، کەواتە: حوکمەکە بەسەر ئەویشدا دەچەسپێ)، پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ڕاست دەکەی، ئیدی بەو شێوەیە یەخەی گرت و ڕایکێشا بۆ ئەوەی بیباتەوە لای قورەیش، ئەبوو جەندەڵیش بە دەنگی بەرز هاواری دەکرد ئەی کۆمەڵی مسوڵمانان! چۆن دەبێ بگێڕدرێمەوە بۆ لای هاوبەش بۆ خوا دانەران و، لە دینەکەم هەڵمگێڕنەوە؟ ئیدی ئەو خەم و دڵنارەحەتییەی لە خەڵکدا هەبوو، ئەو ڕووداوە هێندەی دیکەی بۆ زیاد کردن، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (**يَا أَبَا جَنْدَلٍ اصْبِرْ وَاحْتَسِبْ، فَإِنَّ اللَّهَ جَاعِلٌ لَكَ، وَلِمَنْ مَعَكَ مِنَ الْمُسْتَضْعَفِينَ فَرَجاً وَمَخْرَجاً، إِنَّا قَدْ عَقَدْنَا بَيْنَنَا وَبَيْنَ الْقَوْمِ صُلْحاً، وَأَعْطَيْنَاهُمْ عَلَى ذَلِكَ وَأَعْطَوْنَا عَهْدَ اللَّهِ، وَإِنَّا لاَ نَغْدِرُ بِهِمْ**)[1]، واتە: ئەی ئەبوو جەندەڵ! خۆت ڕاگرەو پاداشتەکە لە لای خوا حیساب بکە، بە دڵنیاییی خوا دەرووی خێرو فەرەحنایی بۆ تۆو بۆ چەوسێنراوان دێنێ، (ئەوانەی لەگەڵت دان، لە چەوسێنراوان و وەک تۆن)، بەڵام ئێمە لەگەڵ ئەو کۆمەڵە خەڵکەدا، پێکهاتنمان کردووەو پەیمانی خوامان پێداون، ئەوانیش پەیمانیان پێداوین و، ئێمە پەیمان ناشکێنین، عومەری کوڕی خەتتاب ﷺ، هەڵسا لەگەڵ ئەبوو جەندەڵدا دەڕۆیشت لە تەنیشتیەوە دەیانبردەوە بۆ لای قورەیش، پێی دەگوت: ئەی ئەبوو جەندەڵ! خۆت ڕاگرە، ئەوانە هاوبەش بۆ خوا دانەرن، خوێنی یەکێکیان وەک خوێنی سەگ وایە، دەستکی شمشێرەکەشی لێ نزیک دەخستەوە، عومەر ﷺ، دوایی گوتوویەتی: ئومێدم وابوو دەستکی شمشێرەکە بگرێ و پێی لە بابی بدات، بەڵام ئەو پیاوە، (واتە: ئەبوو جەندەڵ)

---

(١) رواه أحمد في المسند: ١٨٩٣٠، قال شعيب الأرناؤوط، والبيهقي في الكبرى: ١٨٦١١، وذكره في البداية والنهاية: (٤/ ١٨٩).

ڕژدیی کرد بە بابی، واتە: ئامادە نەبوو بابی بکوژێ و، مەسەلەکە تەواو بوو و بردیانەوە.

ئەوانەی شایەدییاندا لەسەر ئەو صوڵح و پێکهاتنە، لە مسوڵمانان پیاوانێک و لە هاوبەش بۆ خوا دانەران پیاوانێک، لە مسوڵمانان:

١- ئەبوو بەکری صیددیق و، ٢- عومەری کوڕی خەتتاب و، ٣- عەبدوڕڕەحمانی کوڕی عەوف و، ٤- عەبدوڵڵای کوڕی سوهەیلی کوڕی عەمرو، ٥- سەعدی کوڕی ئەبی وەققاص، ٦- مەحموودی کوڕی مەسلەمەو، ٧- میکرەزی کوڕی حەفص، کە ئەو کاتە هاوبەش بۆ خوا دانەر بوو، ٨- عەلی کوڕی ئەبوو تالیب کە ئەو نووسەری ڕێککەوتننامەکە بوو.

١٧- (**إبن إسحاق**) دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لەو کاتەدا، لە شوێنێک بوو کە نەچوو بووە نێو حەڕەمەوە، بەڵام بۆ نوێژەکان دەچوو لەنێو سنوورەکانی حەڕەمدا، نوێژی دەکرد، ئنجا کاتێک لە صوڵحەکە بوونەوە، هەڵسا بۆ ئەوەی قوربانییەکەی سەرببڕێ، دوایی دانیشت و سەرتاش سەری تاشیی، ئەو کەسەش کە سەری تاشیوە، پێم گەیشتوە (**خِرَاشَ بْنَ أُمَيَّةَ بْنِ الْفَضْلِ الْخُزَاعِيّ**) بوو، ئنجا کاتێک خەڵکەکە پێغەمبەری خوایان ﷺ بینی، قوربانییەکەی خۆی سەربڕیوەو، سەری خۆی تاشیوە، ئەوانیش هەڵسان بۆ سەربڕینی قوربانییەکانیان و سەری خۆ تاشین یان کورتکردنەوەی.

بەڵام لە (**صحيح البخاري**)دا بە ژمارە: (**٢٧٣١ و ٢٧٣٢**) هاتوە: کە پێغەمبەر ﷺ دوای ئەوە فەرمان بە خەڵکەکە دەکات، قوربانییەکانیان سەرببڕن و سەری خۆیان بتاشن، واتە: ئیحرام بشکێنن، سێ جاران پێیان دەفەرموێ، کەس هەڵناستێ و بە قسەی ناکەن، چونکە زۆر تووڕەو پەستن، ئەویش دەچێتەوە نێو چادرەکەی و لەو سەفەرەی دا، ئوممو سەلەمەی لەگەڵدا دەبێ، خوا لێی ڕازی بێ، بۆ ئوممو سەلەمە باس دەکات، دەڵێ: خەڵکەکەت خەریکن بفەوتێن، سێ جاران پێمگوتن بە قسەیان نەکردم، ئەویش دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا!

ﷺ قسەیان لەگەڵ مەکە، هەڵسە خۆت قوربانییەکەت سەرببڕەو، بانگ بکە با سەرت بتاشن، کە تۆ وات کرد، ئەوانیش وەدوات دەکەون! پێغەمبەریش ﷺ پێشنیارەکەی ئوممو سەلەمە جێبەجێ دەکات، ئەوانیش دوایی بە ناچاریی بە دوای پێغەمبەر ﷺ دەکەون، هەتا لە صەحیحی بوخارییدا، دەڵێ: (**كَادَ أَن يُهْلِكُ بَعْضُهُمْ بَعْضاً**)، خەریک بوو هەندێکیان هەندێکیان بفەوتێنن، واتە: بە ڕقەوە سەری یەکدییان دەتاشیی.

(**إبن إسحاق**)، دەڵێ: لە عەبدوڵڵای کوڕی عەبباسەوە هاتوە، کە پیاوانێک لە ڕۆژی حودەیبییەدا سەری خۆیان تاشیوەو، پیاوانێکیش سەری خۆیان کورت کردەوە، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: («**يَرْحَمُ اللَّهُ الْمُحَلِّقِينَ» قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ يا رسول الله! قَالَ: يَرْحَمُ اللَّهُ الْمُحَلِّقِينَ. قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ يا رسول الله؟ قَالَ: رحم الله المحلِّقين، قالوا: والمقصِّرين يا رسول الله! قال: «وَالْمُقَصِّرِينَ» قَالُوا: يَا رَسُولَ اللَّهِ فَلِمَ ظَاهَرْتَ التَّرَحُّمَ لِلْمُحَلِّقِينَ دُونَ الْمُقَصِّرِينَ؟ قَالَ «لِأَنَّهُمْ لَمْ يَشُكُّوا»**)[1].

واتە: لە ڕۆژی حودەیبییەدا هەندێک لە هاوەڵان (پیاوان) سەری خۆیان تاشیی و هەندێکیش کورتیان کردەوە، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: خوا بەزەیی بەوانەدا بێ کە سەری خۆیان تاشیوە، گوتیان: ئەدی ئەوانەی سەری خۆیان کورت کردۆتەوە، ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! جاری دووەم دیسان فەرمووی: خوا بەزەیی بەوانەدا بێ، کە سەری خۆیان تاشیوە، گوتیان: ئەدی ئەوانەی سەری خۆیان کورت کردۆتەوە، ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ، بۆ جاری سێیەمیش دیسان فەرمووی: خوا بەزەیی بەوانەدا بێ سەری خۆیان تاشیوە، گوتیان: ئەدی ئەوانەی سەری خۆیان کورت کردۆتەوە، ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ، ئنجا فەرمووی: خوا بەزەیی بەسەری خۆ کورتکەرەوانیش دابێ.

---

(١) رواه أحمد في المسند: ٣٣١١ و ٤٦٥٧ و ١٦٦٩٨، والطبراني في الأوسط: ٩١٩٨، وأبو يعلى في المسند: ١٢٦٣ و ٢٧١٨، والنسائي في الكبرى: ٤١١٤ و ٤١١٥.

گوتیـان: ئـەی پێغەمبـەری خـوا! ﷺ بۆچـی بەزەیـی خـوات بـۆ ئەوانـەی سـەری خۆیـان تاشـیبوو چەنـد بارەکـردەوە؟ فەرمـووی: لەبـەر ئـەوەی دوو دڵ نەبـوون (واتە: فەرمانەکەیـان باشـتر جێبەجـێ کـرد).

(**إبـن هشـام**) دەڵـێ: (**عَبْـدُ اللّـهِ بْـنُ أَبِي نَجِيـح**)، گوتوویـەتی: موجاهیـد بـۆی باسـکردووم لـە عەبدوڵڵای کـوڕی عەبباسـەوە (خـوا لـە خـۆی و بابـی ڕازی بـێ)، کـە پێغەمبـەر ﷺ لـە سـاڵی حودەیبییـەدا لـە نێـو قوربانییەکانیـدا حوشـترێکی نێـرەی کـە هـی ئەبـوو جەهـل بـووە، لێـی بـە غەنیمـەت گرتبـوو، پێیبـوو، لەسـەری حوشـترەکەدا زیـو هەبـوو، بـۆ ئـەوەی ڕقـی هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەکانی پـێ هەڵسـێنێ. [ئـەوە بـۆ چـوونی وی بـووەو، پێـم وایـە بـۆ ئـەوەی وەبیریـان بێنێتـەوە، کـە لـە جەنگـی بـەدردا زۆر خراپتـان بەسـەر هاتـوە، جارێکـی دیکـە جەنـگ لەگـەڵ پێغەمبـەر ﷺ و هـاوەڵان مەکـەن، نـەوەک هەمـان شـتتان بەسـەر بێتـەوە، وای تێدەگـەم ئـەوە حیکمەتەکـەی بـوو بـووێ، نـەک بـۆ ڕق هەڵسـاندنیان].

١٨- دابەزینی سوورەتی (**الفتح**):

(**الزُّهْـرِي**) دەڵـێ: دوایـی پێغەمبـەری خـوا ﷺ گەڕایـەوە هەتـا کاتێـک گەیشـتە نێـوان مەککـەو مەدینـە، سـوورەتی (**الفتـح**) دابەزیـی: ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ۝١ لِّيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنۢبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُۥ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَٰطًا مُّسْتَقِيمًا ۝٢﴾، هەتـا کۆتایـی ئایەتـەکان...، هەمـووی ئـەم سـوورەتە موبارەکـە لـە نێـوان مەککـەو مەدینـەدا دابەزیـی، لـە شـوێنێک بـە نـاوی: (**كُـرَاعُ الغَمِيـم**)، (**الزهـري**) گوتوویـەتی: بۆیـە خـوا ﷻ نـاوی نـاوە ﴿فَتْحًا مُّبِينًا﴾، سـەرکەوتنێکی ڕوون و ئاشـکرا، لەبـەر ئـەوەی سـەرکەوتن و وەرچەرخانێکـی گـەورە بـوو لـە مێـژووی ئیسـلام دا.

(**إبـن هشـام**) دەڵـێ: بەڵگـە لەسـەر ڕاسـتیی قسـەی زوهریـی ئەوەیـە کـە پێغەمبـەر ﷺ بـە (١٤٠٠) کەسـەوە، بەپێـی قسـەی جابیری کـوڕی عەبدوڵڵا دەرچوو بۆ حودەیبییـە، بەڵام لـە سـاڵی سـەرکەوتنی مەککـەدا، دوو سـاڵ دوایـی ئـەو پێکهاتنـە لـە سـاڵی هەشـتەمدا، بـە (١٠،٠٠٠) کەسـەوە دەرچـوو، واتـە: ژمـارەی مسـوڵمانان چەنـد بەرانبـەر بۆوە.

١٩- چارەنووسی ئەوانەی دەچەوسێنرانەوە بە دەستی قورەیش کەسانێک کە مسوڵمان دەبوون و ئیمانیان دەهێنا:

(**إبن إسحاق**) دەڵێ: کاتێک پێغەمبەری خوا ﷺ چووە مەدینە، (**أَبُو بَصِيرٍ، عُتْبَةُ بْنُ أُسَيْدِ بْنِ جَارِيَةَ**)، کە یەکێک بووە لەوانەی لە مەککە مسوڵمان بوو بوو، لەبەر ئەوەی ئیمانی هێنا بوو حەپسیان کردبوو، ڕایکردو هاتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، کۆمەڵێک لە زلە زلانی قورەیش، نامەیان نووسی و پیاوێکیان نارد لە (**بَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤَيّ**)، مەولایەکی وانیشی لەگەڵ بوو (واتە: کۆیلەیەکی ئازاد کراو)، هاتنە لای پێغەمبەری خوا ﷺ نامەکەی (**الْأَزْهَرِ وَالْأَخْنَسِ**)یان بۆ هێنا، ئەو دووانە نامەکەیان نووسیبوو، کە نامەکەیان بۆ هێنا پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (**يَا أَبَا بَصِيرٍ! إِنَّا قَدْ أَعْطَيْنَا هَؤُلَاءِ الْقَوْمَ مَا قَدْ عَلِمْتَ، وَلَا يَصِحُّ فِي دِينِنَا الْغَدْرُ، وَإِنَّ اللَّهَ جَاعِلٌ لَكَ وَلِمَنْ مَعَكَ مِنَ الْمُسْتَضْعَفِينَ فَرَجًا وَمَخْرَجًا، فَانْطَلِقْ إِلى قَوْمِك، قَالَ: يَا رَسُوَل الله! إِلى الْمُشْرِكِيْنَ يَفْتِنونَنِي بِدِيْنِي؟ قَالَ: يَا أَبَا بَصِيرٍ! انْطَلِقْ فَإِنَّ اللهَ تَعَالَى سَيَجْعَلُ لَكَ وَلِمَنْ مَعَكَ فَرَجَاً وَمَخْرَجَاً**)، واتە: ئەی ئەبوو بەصیر! وەک دەزانی پەیمانمان لەگەڵ ئەو خەڵکەدا بەستووەو، لە دینی ئێمەشدا پەیمان شکێنیی ناگونجێ، خوا ﷻ بۆ تۆو ئەوانەی لەگەڵ تۆ دان لە چەوسێنراوان دەرووی خێر دەکاتەوەو فەرەحنایی دێنێ، بۆیە لەگەڵ خەڵکەکەت بچۆوە، ئەویش گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئایا دەمنێریەوە بۆ لای هاوبەشدانەرەکان، تاکو لە دینەکەم هەڵمگێڕنەوە؟ ئەویش فەرمووی: ئەی ئەبوو بەصیر! بڕۆ بێگومان خوا بۆ تۆش و بۆ ئەوانەش کە لەگەڵ تۆدان لە چەوسێنراوان، دەرووی خێر دەکاتەوەو فەرەحنایی دێنێ.

ئەبوو بەصیریش لەگەڵیان دەڕوات، هەتا دەگەنە شوێنێک بە ناوی: (**ذو الحليفة**)، لەوێ دادەنیشێ و پاڵ بە دیوارێک دەداو دوو هاوەڵەکەشی لەگەڵیدا دادەنیشن، ئەبوو بەصیر بێ چەک و ئەوانیش شمشێریان پێیە، ئەبوو بەصیر، بە یەکێکیان، دەڵێ: ئەرێ شمشێرەکەت زۆر تیژە، ئەی برای هۆزی بەنوو عامیر؟

دەڵێ: بەڵێ، ئەگەر دەتەوێ تەماشای بکە، لە ڕیوایەتێکدا هاتوە، گوتی: بەڵێ زۆرم خەڵک پێ کوشتوە، تەماشای بکە، ئەبوو بەصیریش شمشێرەکە دەردەکێشێ لە کالانێی و، یەکسەر کابرای پێ دەکوژێ و، کۆیلە ئازاد کراوەکەش ڕادەکات و دەچێتەوە لای پێغەمبەری خوا ﷺ کە لەو کاتەدا لە مزگەوت دانیشتوە، کاتێک پێغەمبەری خوا ﷺ دەیبینێ دەفەرموێ: (**إِنَّ هَـذَا رَجُـلٌ قَـدْ رَأَى فَزَعَـاً**)، ئەم پیاوە ترسێکی دیوە، پێش ئەوەی بگاتە خزمەتی، کاتێک دەچێ بۆ لای پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: بێ قەزا بی (**ويحك**) چیتە؟ دەڵێ: هاوەڵەکەی ئێوە هاوەڵەکەی منی کوشت! ئنجا زۆری پێ نەچوو یەکسەر ئەبوو بەصیر بە شمشێری ڕووتەوە هات، لە لای سەری پێغەمبەری خوا ﷺ ڕاوەستاو گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! تۆ بەڵێنی خۆت جێبەجێ کردو، ئەوەی لەسەرت بوو تەواوت کرد، تەسلیمی ئەو خەڵکەت کردمەوە، بەڵام من دینی خۆم پاراست لەوە کە ئازارو ئەشکەنجەم بدەن، یاخود گاڵتەم پێبکەن، بۆیە من کابرام کوشتوەو ئێستا ئازادم، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: (**وَيْـلُ أُمِّـهِ مِحَـشَ حَـرْبٍ لَـوْ كَانَ مَعَـهُ رِجَـالٌ**)، {ئەمە تەعبیرێکی عەرەبان بووە}، هاوار بۆ دایکی [کە ئەو پیاوە ئازایەی بووە]، ئەوە شەڕ هەڵگیرسێنەرە، ئەگەر پیاوی لەگەڵدابن.

ئەمەش ئاماژەیە بۆ ئەوەی خەڵکی دیکەش کە مسوڵمان دەبن، پشتی بگرن و دینی خۆیان بپارێزن، چونکە مسوڵمانان نابێ پەنایان بدەن، لەولاش ئەگەر بەرپەلیان بکەون دەیانکوژن، کەواتە: دەبێ قاچاغ بن.

٢٠- دوایی ئەبوو بەصیر ڕۆیشت هەتا ناوچەیەک پێی دەگوترێ: (**عَيص**)، لەسەر کەناری دەریا، لەوێ بۆ خۆی دانیشت لەسەر ڕێی قورەیشییەکان، کە دەچوون بۆ شام بۆ بازرگانیی، بۆ خۆی لەوێ دانیشت تاکو ڕێ بەو کاروانانەی قورەیشییەکان بگرێ، ئەو هەواڵەش بە مسوڵمانان گەیشتەوە، ئەو مسوڵمانانەی لە مەککە حەپسکرا بوون، کە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: (**وَيْلُ أُمِّهِ مِحَشّ حَرْبٍ لَوْ كَانَ مَعَهُ رِجَالٌ**)، لە ڕیوایەتێکی دیکەدا هاتوە: (**مِسْعُرُ حَرْبٍ**) واتە: ئاگر خۆشکەرە، ئەگەر پیاوی لەگەڵ دابن، بۆیە ئەو

مسوڵمانانەی لە مەککە حەپسکرابوون، ڕۆیشتن و هەموویان چوونە ناوچەی (**عِيْص**)و لەوێ چوونە پاڵ ئەبوو بەصیر، لەوێ دەوری حەفتا کەس لە ئەبوو بەصیر کۆبوونەوە، ئیدی ئەوانە هەڵسان بە ڕێگرتن لە کاروانەکانی قورەیش و تەنگیان بە قورەیش هەڵچنیی و، زەفەریان بە کەس نەدەبردو کەسیان لێ هەڵنەدەکەوت مەگەر دەیانکوشت، هیچ کاروانێکیان بەلادا تێنەدەپەڕی، مەگەر کاروانەکەیان ڕووت دەکردەوە، هەتا قورەیشییەکان نامەیان بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ ناردو خزمایەتییان بەگژدا کرد، کە ئەوانە بحەوێنێتەوەو لە کۆڵ ئەوانیان بکاتەوەو پێویستییان بەو مەرجە نیە، واتە: تەنازولیان لەو مەرجە کرد، ئیدی پێغەمبەری خواش ﷺ حەواندنیانەوەو هاتنە مەدینە.

٢١- ئەوە بە نسبەت پیاوانەوە، بە نسبەت ئافرەتانەوەش، کە مسوڵمان دەبن، (**إبن إسحاق**) دەڵێ: لەو سەرو حەدەدا: (**أُمّ كُلْثُوم بِنْتُ عُقْبَةَ بْنِ أَبِي مُعيطٍ**)، مسوڵمان بوو و کۆچی کرد، دوو برایەکەی عیمارەو وەلید کوڕانی عوقبە، بە دوایدا هاتن تاکو هاتنە لای پێغەمبەر ﷺ داوایان کرد، کە بۆیان بگێڕێتەوە، بەپێی ئەو پەیمانەی لەبەینیاندا هەیە، لە حودەیبییە، بەڵام پێغەمبەر ﷺ ئەوەی نەکردو خوا ﷻ ڕێی لەوە گرت، بە پێی ئەو ئایەتە موبارەکەی سوورەتی (**الممتحنة**)، کە دەفەرموێ:

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِذَا جَآءَكُمُ ٱلْمُؤْمِنَٰتُ مُهَٰجِرَٰتٍ فَٱمْتَحِنُوهُنَّ ٱللَّهُ أَعْلَمُ بِإِيمَٰنِهِنَّ فَإِنْ عَلِمْتُمُوهُنَّ مُؤْمِنَٰتٍ فَلَا تَرْجِعُوهُنَّ إِلَى ٱلْكُفَّارِ لَا هُنَّ حِلٌّ لَّهُمْ وَلَا هُمْ يَحِلُّونَ لَهُنَّ وَءَاتُوهُم مَّآ أَنفَقُواْ وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ أَن تَنكِحُوهُنَّ إِذَآ ءَاتَيْتُمُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ وَلَا تُمْسِكُواْ بِعِصَمِ ٱلْكَوَافِرِ وَسْـَٔلُواْ مَآ أَنفَقْتُمْ وَلْيَسْـَٔلُواْ مَآ أَنفَقُواْ ذَٰلِكُمْ حُكْمُ ٱللَّهِ يَحْكُمُ بَيْنَكُمْ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿١٠﴾ ﴾.

واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ئەگەر ئافرەتانی بڕواداری کۆچکەر هاتن بۆ لاتان تاقییان بکەنەوە، خواش بە ئیمانەکەیان زاناترە، ئەگەر بۆتان دەرکەوت بڕوادارن، مەیانگێڕنەوە لای کافرەکان، نە ئەو ئافرەتانە بۆ ئەوان حەڵاڵن، نە ئەو کافرانەش بۆ ئەو ئافرەتانە حەڵاڵن، بەڵام ئێوە ئەوەی مێردەکانیان خەرجیان کردوە (لە مارەیی و مەصرەف) بۆیان بگێڕنەوەو، گوناهتان ناگاتێ

ئەگەر بشیانهێنن، هەر کاتێک مارەییەکانتان پێدان و، ئێوەش ئافرەتانی کافر لە لای خۆتان مەهێڵنەوە....

پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: ئەو صوڵح و پێکهاتنە باسی پیاوان بووە، باسی ئافرەتان نەبووەو ئێمە ئافرەتەکان ناگێڕینەوە بۆ لاتان، خوای پەروەردگار لەو بارەوە ئەم ئایەتە موبارەکەی دابەزاند، کە ئەوەش دەروویەکی گەورە بوو لەو ئافرەتانە کرایەوە، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بۆ ئەوەی ستەملێکراو واقیع نەبن، هەر کەسێک خێزانەکەی هاتوە، هەرچی مارەیی و مەصرەفی لێی کردوە، ئەهلی ئیسلام، مولزەم بوون بۆی بگێڕنەوە.

٣٢- (إبن هشام) گوتوویەتی: (**حَدَّثَنَا أَبُو عُبَيْدَةَ: أَنَّ بَعْضَ مَنْ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللهِ ﷺ قَالَ لَهُ لَمَّا قَدِمَ الْمَدِينَةَ: أَلَمْ تَقُلْ يَا رَسُولَ اللهِ! إِنَّكَ تَدْخُلُ مَكَّةَ آمِناً؟ قَالَ «بَلَى، أَفَقُلْت لَكُمْ مِنْ عَامِي هَذَا؟» قَالُوا: لاَ، قَالَ: «فَهُوَ كَمَا قَالَ لِي جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ»**)، واتە: ئەبوو عوبەیدە بۆی باسکردین، کە هەندێک لەوانەی لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ بوون، کاتێک چۆوە مەدینە، پێیان گوت: ئەی پێغەمبەری خوا! نەتفەرموو: دەچیە شاری مەککەوە، بەبێ ترسیی؟ فەرمووی: با، بەڵام ئایا گوتم: ئەمساڵ؟ گوتیان: نا، فەرمووی: ئنجا وەک جیبریل پێی گوتووم، ئەوە دێتە دی.

کە ئەوە بوو لە ساڵی حەوتەم دا، کە پێی دەگوترێ: (**عَامُ عُمْرَةِ القَضَاءِ**)، واتە: ساڵی گێڕانەوەی عومرە، پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی چوون بۆ مەککەو عومرەیان کردو، سێ شەوو سێ ڕۆژان تێیدا مانەوە.

بڕگەی دووەم: باسی ڕووداوی جەنگی خەیبەر:

١- **(إبن إسحاق)**، لە ژێر ناوونیشانی: (**ذِكْرُ الْمَسِيرِ إِلَى خَيْبَرَ فِي الْمُحَرَّمِ سَنَةَ سَبْعٍ**)، (باسی ڕۆیشتن بەرەو خەیبەر لە مانگی موحەڕڕەمی ساڵی حەوتەمدا)دا، کە [صوڵحی حودەیبییە لە مانگی (**ذي القعدة**)دا بووە، بەڵام جەنگی خەیبەر کەوتۆتە مانگی موحەڕڕەم (مانگی یەک)ی ساڵی حەوتەمی کۆچییدا]، **(إبن إسحاق)** گوتوویەتی: دوایی پێغەمبەر ﷺ کاتێک کە لە صوڵحی حودەیبییە گەڕایەوە، مانگی (**ذي الحجة**)و بەشێک لە مانگی موحەڕڕەمیش، لە مەدینەدا مایەوە، لەو ساڵەدا کە مسوڵمانان نەچوون، هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان سەرپەرشتیی حەجیان کرد، دوایی پێغەمبەری خوا ﷺ لە پاشماوەی مانگی موحەڕڕەمدا، بەرەو خەیبەر بەڕێ کەوت، **(إبن هشام)** دەڵێ: هەر (**نُمَيْلَةَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ اللَّيْثِيَّ**)، کردە سەرپەرشتیار لە شوێنی خۆی و، ئاڵایەکەشی تەسلیمی عەلیی کوڕی ئەبی تاڵیب کرد، کە ئاڵایەکی سپی بوو.

٢- **(إبن إسحاق)** دەڵێ: **(إبن الدَّهْر الأَسْلَمِي)** بابی بۆی گێڕاوەتەوە، کە گوێی لە پێغەمبەری خوا ﷺ بووە، کاتێک ڕۆیشتوون بەرەو جەنگی خەیبەر، بە عامیری کوڕی ئەکوەع کە مامی سەلەمەی کوڕی عەمری کوڕی ئەکوەع بووە، پێی فەرمووە: (**إِنْزِلْ يَا ابْنَ الأَكْوَعِ فَخُذْلنا مِنْ هَنَاتِكَ**)، ئەی کوڕی ئەکوەع! دابەزە هەندێک لە شیعرو بەندەکانی خۆمان بۆ بڵێ، ئەویش دابەزیوەو ئەم شیعرەی گوتوە:

وَاللَّهِ لَوْلَا اللهُ مَا اهْتَدَيْنَا ... وَلا تَصَدَّقْنَا وَلاَ صَلَّيْنَا

إنَّا إِذَا قَوْمٌ بَغَوْا عَلَيْنَا ... وَإِنْ أَرَادُوا فِتْنَةً أَبَيْنَا

فَأَنْزِلَنْ سَكِينَةً عَلَيْنَا ... وَثَبِّتْ الْأَقْدَامَ إِنْ لَاقَيْنَا

واتە: سوێند بە خوا، ئەگەر خوا نەبووایە ئێمە ڕێی ڕاستمان نەدەگرت و، خێرو چاکەمان نەدەکردو نوێژمان نەدەکرد.

ئێمە هەر کاتێک کۆمەڵێک ویستیان دەستدرێژییمان بکەنە سەر، ستەممان لێبکەن و، ئەگەر ویستیان هەڵمان بگێڕنەوە، ئێمە ڕازیی نابین.

خوایە! ئارامیی و ئۆقرەیی دابەزێنە سەردڵمان و، کاتێک بە دوژمن گەیشتین، پێیەکانمان بچەسپێنە.

ئنجا کاتێک ئەو شیعرانەی گوتن، حەتمەن بەدەنگی خۆش و لارانەوە گوتوونی، پێغەمبەر فەرمووی: (**يَرْحَمُكَ اللهُ**)، خوا بەزەیی پێدا بێ، عومەری کوڕی خەتتاب ﷺ گوتی: (**وَجَبَتْ وَاللّهِ يَا رَسُولَ اللّهِ! لَوْ أَمْتَعْتَنَا بِهِ، فَقُتِلَ يَوْمَ خَيْبَرَ شَهِيدًا**)، واتە: بە خوا ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ پێویست بوو، (بەزەیی خوای بۆ پێویست بوو)، دەبووایە بۆت هێشتباینەوە زیاتر بەهرەی لێوەربگرین! ئەوە بوو لە جەنگی خەیبەردا کوژرا، شەهید بوونەکەشی بە هۆی ئەوەوە بوو لە کاتێکدا لەگەڵ (مەرحەب) یەکێک لە پاڵەوانەکانی خەیبەردا چووە مەیدان، شمشێرەکەی خۆی بۆ لای گەڕایەوەو بە شمشێرەکەی خۆی کوژرا بوو، ئنجا مسوڵمانان هەندێکیان کەوتوونە دوو دڵییەوە لە بارەی کوژرانەکەیەوەو، گوتوویانە: بە چەکی خۆی شەهید بووە! هەتا برازایەکەی (**سَلَمَةُ بْنُ عَمْرِو بْنِ الْأَكْوَعِ**) لە پێغەمبەری ﷺ پرسی لەو بارەوەو هەواڵی پێدا: خەڵک چییان گوتوە، پێغەمبەر خواش ﷺ فەرمووی: (**إِنَّهُ لَشَهِيدٌ**)، بە دڵنیایی ئەو شەهیدە، دوایی نوێژی لەسەر دەکات و مسوڵمانانیش نوێژی لەسەر دەکەن، نوێژ لەسەر کردنەکەشی، یان ئەو کاتە جاریٚ نوێژ لەسەر شەهید نەکردن نەبووە، یان وەک هەندێک زانا گوتوویانە: هەم نوێژ لەسەرکردن هەیەو، هەم لەسەرنەکردنیش هەیە، یان ئەوە حاڵەتێکی تایبەت بووە.

٣- کاتێک پێغەمبەر ﷺ بەرەو ڕووی خەیبەر دەچێ، بە هاوەڵەکانی دەفەرموێ: بوەستن و دەوەستن، دوایی پێغەمبەر ﷺ ئەم دووعایە دەکات: (**أَللّٰهُمَّ رَبَّ السَّمَوَاتِ وَمَا أَظْلَلْنَ، وَرَبَّ الْأَرَضِينَ وَمَا أَقْلَلْنَ، وَرَبَّ الشَّيَاطِينِ وَمَا أَضْلَلْنَ، وَرَبَّ الرِّيَاحِ وَمَا أَذْرَيْنَ، فَإِنَّا نَسْأَلُكَ خَيْرَ هَذِهِ الْقَرْيَةِ وَخَيْرَ أَهْلِهَا وَخَيْرَ مَا فِيهَا، وَنَعُوذُ بِكَ مِنْ شَرِّهَا وَشَرِّ أَهْلِهَا وَشَرِّ مَا فِيهَا، أَقْدِمُوا بِسْمِ اللهِ، قَالَ: وَكَانَ يَقُولُهَا عَلَيْهِ السَّلاَمُ لِكُلِّ قَرْيَةٍ دَخَلَهَا**) واتە: ئەی خوایە! پەروەردگاری ئاسمانەکان و ئەوەی سێبەریان لێکردوەو، پەروەردگاری زەوییەکان

و ئەوەی هەڵیانگرتووە، پەروەردگاری شەیتانەکان و هەر کەس گومڕای دەکەن و، پەروەردگاری بایەکان و هەرچی شتێک ڕای دەماڵن، ئێمە چاکەی ئەم ئاوەدانییەو، چاکەی خەڵکەکەی و، هەر چاکەو خێرێکی تێیدایە، لێت داوا دەکەین و، پەنات پێ دەگرین لە خراپەی ئەو ئاوەدانییەو، خراپەی خەڵکەکەی و خراپەی هەر شتێک کە تێیدایە، ئنجا فەرمووی: بە ناوی خوا بچن.

پێغەمبەری خوا ﷺ چووبایە هەر ئاوەدانییەکەوە، ئەم دووعایەی دەکرد.

٤- (**إبن إسحاق**) دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ عادەتی وابوو، هێرشی کردبایە سەر هەر خەڵکێک کە پێویست بووایە، هێرشیان بکاتە سەر، هەتا ڕۆژ نەبووبایەوە، هێرشی نەدەکردنە سەر، ئنجا ئەگەر گوێی لە دەنگی بانگ بووبایە، هێرشەکەی ڕادەگرت و، ئەگەر دەنگی بانگی نەبیستبایە، هێرشەکەی دەکرد، دەڵێ: ئێمە بە شەو چووینە ناوچەی خەیبەر، پێغەمبەر ﷺ شەو مایەوە تاکو ڕۆژی کردەوەو گوێی لە بانگ نەبوو، ئیدی ئەو سوار بوو، ئێمەش لەگەڵی سوار بووین، من لە پشت ئەبوو تەڵحەوە سوار بووم، کە پێم بە پێی پێغەبەری خوا ﷺ دەکەوت، (یان لە پشتەوەی یان لە تەنیشتی ڕۆیشتوە)، کرێکارەکانی خەیبەر بەیانی زوو کە دەردەچوون بۆ ئیش، تووشمان بوون، بە بێڵ و ئەو ئامێرانەوە کە کاری کشتوکاڵیان پێ کردوون، پێیان بوون، کاتێک پێغەمبەری خوایان بینی و سوپایەکەییان بینی، گوتیان: (**مُحَمَّدٌ وَالْجَيْشُ مَعَهُ**) ئەوە موحەممەد هات و سوپای لەگەڵدایە، ئیدی ئەوانە ڕایانکردو پشتیان تێکردین، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: (**أَللَّهُ أَكْبَرُ، خَرِبَتْ خَيْبَرُ، إِنَّا إِذَا نَزَلْنَا بِسَاحَةِ قَوْمٍ، فَسَاءَ صَبَاحُ الْمُنْذَرِينَ**)، واتە: خوا گەورەترە خەیبەر کاول بوو، ئێمە کاتێک دادەبەزین بۆ گۆڕەپانی خەڵکێک، ئەوە خراپترین بەیانییە، بۆ وریا کراوان، واتە: زەفەریان پێ دەبەین.

٥- (**إبن إسحاق**) دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێک لە مەدینە دەرچوو بەرەو خەیبەر، چوو بۆ ناوچەیەک بە ناوی (**عصر**) لەوێ مزگەوتێکیان بۆ دروستکرد، لەسەر شوێنێکی چەوو، دوایی پێغەمبەر ﷺ سوپایەکەی برد تاکو شیوێک کە پێی دەگوترێ: (**الرَّجِيع**)

لەوێ ئەو سوپایەی لە نێوان (**خیبر**) و (**غَطَفَان**)دا دانا، تاکو ڕێگا بگرێ لەوە، کە هۆزی (**غَطَفَان**) بێن، هاوکاریی خەڵکی خەیبەر بکەن، چونکە هۆزی (**غَطَفَان**) جارێ مسوڵمان نەبوون و، دژی پێغەمبەر ﷺ بوون.

٦- (**إبن إسحاق**) دەڵێ: پێم گەیشتوە کە (**غَطَفَان**) کاتێک دەبیستن پێغەمبەری خوا ﷺ، لەو شوێنە سوپای داناوە، بۆی کۆ دەبنەوە، بەڵام کاتێک دەچن بۆ ئەوەی پشتی جوولەکەکان بگرن، ماوەیەک دەڕۆن و هەست دەکەن، لە پشتیانەوە دەنگێک دێ، ئەوانیش پێیان وا دەبێ: لە پشتەوە ڕا پێغەمبەر ﷺ سوپایەکی ناردوەو، تاکو زەفەر بە ماڵ و منداڵ و کەل و پەلیان بەرێ، بۆیە دەگەڕێنەوەو، لە نێو کەس و کارو ماڵ و سامانەکەی خۆیاندا دەمێننەوەو، لە پێغەمبەری خواو ﷺ لە جوولەکەکان دەگەڕێن.

٧- ئنجا پێغەمبەری خوا ﷺ وردە وردە لە ماڵ و سامانی خەیبەرییەکان چووە پێش، ماڵ بە ماڵ و شوێن بە شوێن، قەڵا بە قەڵا دەیگرت، یەکەمین قەڵایان کە گرتیان قەڵای (**ناعم**) بوو، لەوێ مەحموودی کوڕی مەسلەمە کوژرا، پیاوێک دەستاڕێکی بەسەر داداو کوشتیی، دوایی قەڵای (**قَمُوس**) کە قەڵای (**إبن أبي الحُقَيْق**) بوو.

٨- پێغەمبەری خوا ﷺ لە جەنگی خەیبەردا، چەند شتێکی قەدەغە کردن، (**إبن هشام**) دەڵێ: مسوڵمانان لە جەنگی خەیبەردا، گۆشتی کەری ماڵییان وەسەر نابوو، پێغەمبەر ﷺ ڕێگریی لە خەڵک کرد، کە گۆشتی کەری ماڵیی بخۆن، کاتێک کە مەنجەڵەکان دەکوڵین، مەنجەڵەکانیان هەمووی وەرگێڕان، چونکە پێغەمبەر ﷺ ڕێگریی کردبوو، لە خواردنی ئەو جۆرە گۆشتە.

هەروەها پێغەمبەر ﷺ لەو ڕۆژەدا، ڕێگریی لێکردن ئەو کەنیزەکانەی تۆلیان هەیە (دوو گیانن) بچنە لایان.

هەروەها لێی قەدەغەکردن کە گۆشتی هەر دڕندەیەکی خاوەن کەڵبە کە گۆشتخۆرە، بخۆن، هەروەها لێی قەدەغەکردن کە دەستکەوتی جەنگیی، کڕین و فرۆشتنی پێ بکەن، تاکو دابەش دەکرێ.

(إبـن إسـحاق) دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ ڕێگریـی لـە خەڵـک کـرد، گۆشـتی کـەری ماڵیـی بخـۆن، بـەڵام مۆڵـەتی دان کـە گۆشـتی وڵاخـە بـەرزە بخـۆن، (وڵاخـە بـەرزەش ئەسـپ و ماینـە).

٩- دوایی پێغەمبەر ﷺ وردە وردە لە ماڵ و سامانی خەیبەرییەکان نزیک دەکەوتەوەو، دەستی بەسەردا دەگرتن، لەو کاتەدا هەندێک لە **(بني سهم)** لە هۆزی **(أَسْلَم)** هاتن بۆ لای پێغەمبەر ﷺ گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ زۆر هەژارو نەدارین، هیچ شتێکمان بەدەستەوە نیە، پێغەمبەری خواش ﷺ هیچ توانای ماددیی نەبوو هاوکارییان بکات، بەڵام دوعای کردو فەرمووی: **(أَللَّهُمَّ إِنَّكَ قَدْ عَرَفْتَ حَالَهُمْ، وَأَنْ لَيْسَتْ بِهِمْ قُوَّةٌ، وَأَنْ لَيْسَ بِيَدِي شَيْءٌ أُعْطِيهِمْ إِيَّاهُ، فَافْتَحْ عَلَيْهِمْ أَعْظَمَ حُصُونِهَا عَنْهُمْ غَنَاءً وَأَكْثَرَهَا طَعَامًا وَوَدَكًا)**، واتە: ئەی خوایە! بۆ خۆت حاڵی وان دەزانی، کە هێزی ماددییان نیە، منیش هیچ شتێکم نیە، پێیان بدەم، خوایە! باشترین قەڵا کە زۆرترین سامانی تێدابێ، باشترین و زۆرترین بەزو چەوریی تێدابێ، بە دەستی ئەوان بگیرێ، ئیدی ئەوە بوو خەڵک دووبارە دەستیان بە جەنگ کردەوەو قەڵایەک بە ناوی: **(حصن الصعب بن معاذ)**، ئەوانە گرتیان، کە لە هەموو خەیبەردا هیچ قەڵایەک لەو قەڵایە زیاتر خواردن و چەوریی و گۆشت و بژیوی تێدا نەبوو.

١٠- مەڕحەب و کوژرانی، **(إبن إسحاق)** لە جابیری کوڕی عەبدڵڵاوە (خوا لە خۆی و باپی ڕازی بێ)، گێڕاویەتەوە: دوای ئەوەی پێغەمبەر ﷺ و هاوەڵانی بەرەو خەیبەر دەچن، مەڕحەب کە پیاوێکی پاڵەوان و ئازایان بووە، لە قەڵایەکە دێتە دەر، کە خۆی چەکدار کردوە، ئەم شیعرە دەڵێ:

قَدْ عَلِمَتْ خَيْبَرُ أَنِّي مَرْحَبُ ... شَاكِي السِّلَاحِ بَطَلٌ مُجَرَّبُ

أَطْعَنُ أَحْيَانًا وَحِينًا أَضْرِبُ ... إِذَا اللُّيُوثُ أَقْبَلَتْ تُحَرَّبُ

إِنَّ حِمَايَ لِلْحِمَى لَا يُقْرَبُ

واتـە: خەڵکـی خەیبـەر دەزانـن مـن مەڕحەبـم، چەکـم بـە شـانەوەیەو پاڵەوانێکـی ئەزموونـدارم، هەندێـک جـاران بـە ڕم، (ڕم دەوەشـێنم) و هەنـدێ جاریـش بـە

شمشێر لێ دەدەم، لە کاتێکدا شێرەکان دێنە پێشێ و جەنگ دەکەن، هەر قەدەغەی من قەدەغەیە، نابێ کەس توخنی بکەوێ، پیاوی ئەزموودار لە هێرش و پەلاماری من دەسڵەمێتەوە.

دوایی مەرحەب گوتوویەتی: (مَنْ يُبَارِزُ؟) کێ دێتە مەیدان؟ کەعبی کوڕی مالیکیش گوتوویەتی:

قَدْ عَلِمَتْ خَيْبَرُ أَنِّي كَعْبُ ... وَأَنَّنِي مَتَى تُشَبُّ الْحَرْبُ

مَاضٍ عَلَى الْهَوْلِ جَرِيءٌ صَلْبُ ... مَعِي حُسَامٌ كَالْعَقِيقِ عَضْبُ

بِكَفِّ مَاضٍ لَيْسَ فِيهِ عَتْبُ ... نَدُكُّكُمْ حَتَّى يَذِلَّ الصَّعْبُ

واتە: خەیبەر دەزانێ من کەعبم، کاتێک جەنگ بەرپا دەبێ خۆم بە شوێنی مەترسییدا دەدەم، زۆر بوێرم و پتەوم، شمشێرێکیشم بە دەستەوەیە، وەک عەقیق[1] وایە زۆر چاک دەبڕێ، بە دەستێکیشەوەیە کە ئەو دەستە هیچ لۆمەی نایەتە سەرێ، دەتانهاڕین، تاکو ئەوەی قورس و زەحمەتە زەبوون دەبێ.

ئنجا کە بەو شێوەیە ئەو دوو پاڵەوانە، ئەو دوو شیعرە بۆ یەکدی دەڵێن، پێغەمبەری خوا ﷺ دەفەرموێ: (مَنْ لِهَذَا)؟ (مُحَمَّدُ بْنُ مَسْلَمَةَ)ش گوتی: **(أَنَا لَهُ يَا رَسُولَ اللهِ! أَنَا وَاللَّهِ الْمَوْتُورُ الثَّائِرُ، قَتَلَ أَخِي بِالْأَمْسِ، فَقَالَ: فَقُمْ إِلَيْهِ، أَللَّهُمَّ أَعِنْهُ عَلَيْهِ)**.

واتە: کێ هەیە، بۆ ئەمە بچێتە مەیدان؟ موحەممەدی کوڕی مەسلەمە، دەڵێ: من ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ بە خوا من لێکوژراوی تۆڵەستێنم، دوێنێ براکەمی کوشتوە، مەحموودی کوڕی مەسلەمە، وەک پێشتر باسمان کرد، پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: بۆی هەڵسە، خوایە! هاوکاریی بە، ئیدی کە لە یەکدی وەنزیک دەکەون، درەختێک دەکەوێتە نێوانیانەوەو، هەر کامێکیان خۆی لە درەختەکە دەگرێ کە بەرانبەرەکەی نەیبینێ، هەر کە یەکێکیان خۆی

---

(١) جۆرە بەردێکی سپی و ساف و بریسکەدارە.

تێدەگرێ، ئەوی دیکە لە درەختەکە دەدات، تاکو هاوەڵەکەی بۆی دەرکەوێ، تاکو سەرەنجام درەختەکە هیچ پەلی پێوە نامێنن، تەنیا قەدەکەی دەمێنێتەوە، وەک پیاوێک کە ڕاوەستاوە، دوایی مەرحەب هێرش دەکاتە سەر موحەممەدی کوڕی مەسلەمەو بە شمشێر لێی دەدات، ئەویش بە قەڵغانەکەی شمشێرەکەی دەگرێتەوە، شمشێرەکەی دەکەوێتە نێو قەڵغانەکەی و شمشێرەکەی دەگرێ و عاسێ دەبێ، ئنجا موحەممەدی کوڕی مەسلەمە، بە شمشێر لێی دەدات تاکو دەیکوژێ.

١١- لە ژێر ناوونیشانی: (**مَقْتَلُ يَاسِرٍ أَخِي مَرْحَبٍ**)، کوژرانی یاسری برای مەرحەب دا، (**إبن إسحاق**) دەڵێ: دوای مەرحەب، یاسری برای هاتە مەیدان، ئەویش هەر دەیگوت: (**مَنْ يُبَارِزُ؟**)، کێ دێتە مەیدانێ، (**هشام بن عروة**) گوتوویەتی: کە زوبەیری کوڕی عەوام، ﷺ بۆ یاسر دەچێتە مەیدانێ، دایکی صەفییەی کچی عەبدولموتتەڵیب کە پووری پێغەمبەر ﷺ خوشکی بابی و، دایکی زوبەیریشە دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ کوڕەکەم دەکوژێ، پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: (**بَلْ ابْنُكَ يَقْتُلُهُ إِنْ شَاءَاللهُ**)، بەڵکو کوڕەکەت ئەو دەکوژێ، ئەگەر خوا بیەوێ، ئیدی زوبەیر بۆی دەچێتە مەیدان و پێک دەگەن و زوبەیر یاسر برای مەرحەب دەکوژێ، (**إبن إسحاق**) دەڵێ: هیشامی کوڕی عوروە کوڕی زوبەیر، کە نەوەی زوبەیرە، بۆی گێڕامەوە کاتێک بە زوبەیر دەگوترا: بە خوا شمشێرەکەت ئەو ڕۆژە زۆر تیژو دڕندە بوو، ئەویش دەیگوت: بە خوا تیژ نەبوو، بەڵام ناچارم کرد، چاک ببڕێ، واتە: بە قووەتی شانان و لە ئەنجامی بەکارهێنانی هێزی زۆردا، چاکی دەبڕی!.

١٢- (**الرَّسُولُ يُعْطِي رَايَةَ عَلِيًّا**): (پێغەمبەری خوا ﷺ ئاڵا دەداتە دەست عەلیی)، (**إبن إسحاق**) لە (**سَلَمَةَ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْأَكْوَعِ**)ەوە، دەگێڕێتەوە، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ ئەبوو بەکری صیددیق ﷺ بە ئاڵا سپییەکەیەوە نارد، بەرەو لای هەندێ لە قەڵایەکانی خەیبەرو جەنگیان کرد، بەڵام گەڕانەوە، هەرچەندە زۆریش ماندوو بوو، بەڵام سەرکەوتنیان بە دەست نەهێنا بەسەر ئەو قەڵایانەدا، دوایی پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (**لَأُعْطِيَنَّ الرَّايَةَ غَدَاً رَجُلاً يُحِبُّ اللّهَ وَرَسُولَهُ، يَفْتَحُ اللّهُ عَلَى يَدَيْهِ لَيْسَ بِفَرَّارٍ**)، (**أخرجه البخاري: ٢٨٤٧،**

وابن حبان: ٦١٣٢، والطبراني: في الكبير: ٥٨١٨)، واتە: بەیانی ئاڵایەکە دەدەمە دەست پیاوێک کە خواو پێغەمبەرەکەی خۆش دەوێن، خوا ﷻ لەسەر دەستی ئەو سەرکەوت، وە دەست دێنێ و لە دوژمن ڕا ناکات.

هەڵبەتە ئەمە نابێ چەمکی پێچەوانە (**مفهوم المخالفة**)ی لێ بگیرێ، کە وەک بەداخەوە ئەوانەی گومانی خراپ بە ئەبوو بەکری صیددیق ﷺ دەبەن، دەیکەن، بە تایبەتی (شیعە) کە گوایە: ئەوە تانەدانی پێغەمبەر ﷺ بووە لە ئەبوو بەکر!!، بەڵام ئەوە نە لە پێغەمبەر ﷺ دەوەشێتەوە، کە تانە لە نزیکترین و خۆشەویستترین هاوەڵی خۆی بدات، نە ئەبوو بەکریش ئەوەی لێ دەوەشێتەوە، بەڵکو ئەوە بەس مەدحێک بووە بۆ عەلیی ﷺ، تاکو ئەوانەی لەگەڵیدان، زیاتر پشت ئەستوور بن، بە فەرماندەکەی خۆیان، بە تایبەت ئەو کاتەش عەلی ﷺ، تەمەنی زۆر گەنجتر بووە، ڕەنگە نیوەی تەمەنی ئەبوو بەکری بوو بێ یان شتێک زیاتر، بۆیە ڕەنگە خەڵک زیاتر متمانەیان بە ئەبوو بەکر بوو بێ، ﷺ، بۆ ئەوەی متمانەیان بە عەلییش بێ، ئەوەی پێ گوتوە.

سەلەمەی کوڕی عەمری کوڕی ئەکوەع دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ بانگی عەلی ﷺ کرد، لەو کاتەدا چاوی دێشان، ئەویش تفی لە چاوی دا، (یانی: هەندێ فووی لە چاوی کرد)، دوایی فەرمووی: (**خُذْ هَـذِهِ الرَّايَةَ فَامْضِ بِهَا حَتَّى يَفْتَحَ اللَّهُ عَلَيْكَ**)، ئەم ئاڵایە بگرەو بیبە، تاکو خوا ﷻ سەرکەوتنت بە قسمەت دەکات، سەلەمە دەڵێ: سوێند بە خوا ڕۆیشت بە نەرمە غار دەڕۆیی و ئێمە لە پشتیەوە بووین، بە دوایدا دەچووین، ڕۆیشت هەتا ئاڵایەکەی لە نێو کۆمەڵە بەردێکدا، چەقاند لە ژێر قەڵایەکە، جوولەکەیەک لە سەر قەڵاکەوە تەماشای کرد، پێی گوت: تۆ کێی؟ گوتی: من عەلی کوڕی ئەبوو تالیبم، جوولەکەکە، گوتی: (**عَلَوْتُمْ وَمَا أُنْزِلَ عَلَى مُوسَى**)، سوێند بەوەی بۆ سەر مووسا ﷺ دابەزێنراوە، سەرکەوتن، یان قسەیەکی ئاوای کرد، ئیدی عەلی ﷺ نەگەڕایەوە، تاکو سەرکەوتنی وەدەست هێناو قەڵایان گرت.

لێرەدا (إبن هشام) شتێک دێنێ هەر وەک پەند لێوەرگرتن، دەیهێنێم، ئەگەرنا لە ئەفسانەوە نزیکە.

(أبي رافع) کۆیلەی ئازاد کراوی پێغەمبەر ﷺ گوتوویەتی: ئێمە لەگەڵ عەلی کوڕی ئەبی تاڵیبدا ؓ، ڕۆیشتین کاتێک پێغەمبەری خوا ﷺ بە ئاڵاکەیەوە ناردی، کاتێک لە قەڵایەکە نیزیک کەوتەوە، خەڵکەکە بۆی هاتنە دەرێ، ئەویش لەگەڵ ئەوانەی لەگەڵیدا بوون لە دژیان جەنگا، کابرایەکی جوولەکە زەبرێکی لە عەلییدا قەڵغانەکەی پەڕیی، عەلی ؓ دەرگایەک کە لەلای قەڵایەکە بوو، دەستی دایەو کردی بە قەڵغان لەسەر سەری خۆی، ئیدی ئەو دەرگایەی هەر بەدەستەوە بوو، شەڕی پێ دەکرد، هەتا خوا ﷻ سەرکەوتووی کرد، دوایی دەرگایەکەی فڕێدا، کاتێک لە جەنگەکە بۆوە، ئێمە هەشت کەس بووین، من هەشتەمیان بووم، زۆر بەزەحمەت دەمانتوانی ئەو دەرگایە هەڵگێرو وەرگێڕ بکەین.

کە بە تەئکید ئەوە لە ئەفسانەوە نزیکەو ڕەنگە دەستێکی شیعانی تێدابێ، چونکە زۆر دوورە هەشت کەس نەتوانن دەرگایەک، هەڵگێڕو وەرگێڕ بکەن و عەلی ؓ، بە یەک دەست بیگرێ! بەڵێ عەلی کوڕی ئەبی تاڵیب ؓ، زۆر ئازا بووەو، زۆریش بەهێز بووە، بەڵام ئەوە دەچێتە قاڵبی ئەفسانەوەو، دەرگای هێندە قورسیش ئەو کاتە زەحمەتە بوو بێ.

١٣- باسی (أَبِي الْيُسْرِ كَعْبَ بْنَ عَمْرٍو)، (إبن إسحاق) دەڵێ: بورەیدەی کوڕی سوفیانی ئەسلەمیی لە هەندێ پیاوانی بەنی ئەسلەم، لە بارەی (أَبِي الْيُسْرِ كَعْبَ بْنَ عَمْرٍو) بۆی باسکردم، گوتی: ئێمە لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ بووین، لە خەیبەر، ئێوارەیەکیان مەڕی کابرایەکی جوولەکە هاتەوەو، دەیویست بچێتە نێو قەڵایەکەیانەوە، ئێمەش ئابڵووقەی ئەوانمان دابوو، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: (مَنْ رَجُلٌ يُطْعِمُنَا مِنْ هَذَا الْغَنَمِ؟)، چ پیاوێک هەیە، لەم مەڕە خواردنێکمان بۆ دەستەبەر بکات، (أَبِي الْيُسْرِ) گوتی: من ئەی

پێغەمبەری خوا! ﷺ، پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: دەی وا بکە، دەڵێ: ڕۆیشتم وەک چۆن نەعامە دەڕوا، بە خێرایی ڕۆیشتم کاتێک پێغەمبەری خوا ﷺ تەماشای کردم، پشتم تێکردن و ئاوا بە خێرایی دەڕۆیشتم، فەرمووی: (**أَللَّهُمَّ أَمْتِعْنَا بِهِ**) خوایە! بەهرەمەندمان بکە لێی، واتە: پێمان بهێڵە، ئنجا گەیشتمە ڕانە مەڕەکەو ئەوانەی پێشێ چوونە نێو قەڵایەکە، بەڵام ئەوانەی لە دواوە مابوون، دوو مەڕم لێگرتن و لەبن قۆڵم گرتن، دوایی زۆر بە ڕاکردن هێنامن، وەک هیچ شتێکم بەدەستەوە نەبێ، هەتا هێنامنە لای پێغەمبەری خوا ﷺ لەوێ دامنان، ئنجا سەریان بڕین و گۆشتەکەیان خواردن، (**إبن إسحاق**) دەڵێ: (**أَبِي الْيُسْر**) لە کۆتا هاوەڵەکانی پێغەمبەر ﷺ بووە کە کۆچی دوایی کردوە، هەموو جارێ (**أَبِي الْيُسْر**) کە ئەو ڕووداوەی باس دەکردەوە، دەگریاو دوایی دەیگوت: بە دڵنیایی لە من بەهرەمەند بوون، تاکو لە دوایی هەموویان مردم.

دوعایەکەی پێغەمبەری ﷺ ئاوا بۆ قبووڵ بوو.

١٤- باسی صەفییە دایکی بڕواداران، صەفییەی کچی حویەی کوڕی ئەخطەب، سەرۆکی جوولەکەکانی (**بنو النَّضير**).

(**إبـن إسـحاق**)، دەڵـێ: دوای ئـەوەی پێغەمبـەری خـوا ﷺ قـەڵای (**الْقَمُـوص**)ی گـرت، کـە قـەڵای (**إبـنِ أَبِي الْحُقَيْـقِ**) بـوو، صەفییـەی کچـی حویـەی کـوڕی ئەخطـەب لەگـەڵ ئافرەتێکـی دیکـە، کـە لەگەڵـی دابـوو، هێنایانـن بـۆ لای پێغەمبـەر ﷺ، بـەڵام بـە لای کـوژراوەکانی جوولەکەکانیانـدا بـردن، کاتێـک ئـەو ئافرەتـەی دیکـە، کـە لەگـەڵ صەفییـە بـوو، جەنـازەکانی بینیـن، هـاواری کـردو، لـە دەم و چـاوی خۆیـداو، گڵـی بەسـەر سـەری خۆیـدا کـرد، کاتێـک پێغەمبـەری خـوا ﷺ بینـی، فەرمـووی: (**أَعْزِبُـوا عَنِّـي هَـذِهِ الشَّـيْطَانَةَ**)، ئـەو شـەیتانەم لـێ دووربخەنـەوە، فەرمانیشـی کـرد، صەفییەیـان ﵂، خسـتە پشـتی پێغەمبـەرەوە ﷺ، پێغەمبـەری خـوا ﷺ پۆشـاکەکەی خـۆی بەسـەردادا، ئیـدی مسـوڵمانان زانییـان، کـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ بـۆ خـۆی دیاریـی کـردوە، دوایـی پێغەمبـەر ﷺ بـە بیـلالی فەرمـوو، وەک پێـم گەیشـتوە، کاتێـک

ئـەو ئافرەتـە جوولەکەیـەی بینـی: (**أَنُزِعَـتْ مِنْـك الرَّحْمَـةُ يَـا بِـلاَلُ، حِـينَ تَمُـرُّ بِامْرَأَتَـيْنِ عَـلَى قَتْـلَى رِجَالِهِـمَا؟**)، ئـەی بیـلال! ئایـا بەزەییـت لـە دڵ دارنـرا بـوو، کـە دوو ئافرەتـان بـە لای پیـاوانی کوژراویانـدا دەبـەی؟.

صەفییـەش لـە کاتێکـدا کـە بـووک بـووە، لـە لای (**كنانـة بْـنِ الرَّبِيـعِ بْـنِ أَبِي الْحُقَيْقِ**)، خـەونی بینیـوەو لـە خەونیـدا مانگێـک کەوتۆتـە کۆشـیی، کاتێـک خەونەکـەی بـۆ مێردەکـەی گێڕاوەتـەوە، مێردەکـەی گوتوویـەتی: ئـەم خەونـەت ئـەوە دەگەیەنێـت کـە تـۆ خۆزگـە بـە پادشـای حیجـاز (موحەممـەد) دەخـوازی، بۆیـە زللەیـەک لـە دەم و چـاوی دەدات و، چـاوی بـە هۆیـەوە شـین دەبێتـەوەو، کاتێـک صەفییـە دێ، بـۆ لای پێغەمبـەری خـوا ﷺ شـوێنەواری ئـەو زەبـرەی هـەر پێـوە بـووە، لێـی دەپرسـێ: بۆچـی وات لێهاتـوە؟ ئەویـش هەواڵەکـەی بـۆ دەگێڕێتـەوە.

لەوبـارەوە ئـەم ڕیوایەتـە هاتـوە: (**سَـبَى النَّبِـيُّ ﷺ صَفِيَّـةَ فَأَعْتَقَهَـا وَتَزَوَّجَهَـا**)، (**أخرجـه: البخـاري: ٤٢٠١**)، واتـە: پێغەمبـەری خـوا ﷺ صەفییـەی بـە دیـل گـرت، (واتـە: لـە جەنگـی خەیبـەردا)، دوایـی ئـازادی کـردو بەهاوسـەری خـۆی گـرتی.

١٥- (**إبن هشام**) لە ژێر ناوونیشانی: (**الصُّلْحُ مَعَ أَهْلِ الخَيْبَر**): (پێکهاتن لەگەڵ خەڵکی خەیبەر)دا، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ خەڵکی خەیبەری ئابڵووقەدا، لە دوو قەڵاکەیاندا: [واتە: قەڵاکانی دیکەیان کە گیراون، هەموویان چوونە نێو ئەو دوو قەڵایەی ماون]، (**الوَطِيح وَالسَلالِم**)، هەتا کاتێک دڵنیا بوون، دەگیرێن و دەفەوتێن، داوایان لە پێغەمبەر ﷺ کرد کە خوێنیان بپارێزێ لە بەرانبەر ماڵ و سامانیان داو، هەموو ماڵ و سامانیان دەستکەوتی پێغەمبەرو مسوڵمانان بێ، پێغەمبەریش ﷺ هەموو ماڵ و سامانەکانیانی دەست بەسەردا گرتبوون، هی قەڵاکانی: (**الشِّقّ**) و (**وَنَطَاةَ**) و (**الْكَتِيبَةَ**) و تێکڕای قەڵایەکانیان، جگە لە هەردووک، قەڵای: (**الوَطِيح وَالسَّلَالِم**)، ئنجا کاتێک خەڵکی فەدەک، دەبیستن خەڵکی خەیبەر ئەو ڕێککەوتنەیان کردوەو خۆیان بەدەستەوە داوە، ئەوانیش وەڵام دەنێرن بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ داوای لێ دەکەن، ئەوانیش هەر بەو شێوەیە، مامەڵەیان لەگەڵدا بکات، خوێنیان بپارێزێ، بەڵام ماڵ و سامانەکەیان بەجێ بهێڵن بۆ ئەوان، پێغەمبەریش ﷺ

ئەوە دەکات و، ئەو کەسەی لە نێوان پێغەمبەری خواو خەڵکی خەیبەرو فەدەکدا، ئەو پێکهاتنە دەکات: (**مُحَيِّصَةُ بْنُ مَسْعُودٍ، أَخُو بَنِي حَارِثَةَ**) دەبێ.

ڕێککەوتنەکەشیان بەو جۆرە دەبێ، دەڵێن: نیوەی بەرهەمەکەمان بۆ خۆمان و، نیوەشی بۆ ئێوە، چونکە ئێمە زاناترین بە ئێوە لە بەرهەمهێنانی ئەو شتانەی خۆماندا، [ئنجا کشتوکاڵ بووە، هەرچی بووە]و ئێمە باشتر ئاوەدانی دەکەینەوە، پێغەمبەریش ﷺ لەسەر ئەوە لەگەڵیان ڕێک دەکەوێ، بەڵام بەو مەرجەش کە هەر کاتێک ویستمان دەرتان بکەین، دەرتان دەکەین، لەبەر ئەوەی ئێوە جەنگتان کردوە، هەروەها خەڵکی فەدەکیش، هەر بەو شێوەیە لەگەڵی ڕێک دەکەون، بۆیە خەیبەر دەبێتە دەستکەوت بۆ مسوڵمانان، بەڵام فەدەک دەبێتە شتێکی تایبەت بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ چونکە فەدەک بە جەنگ نەگیراوە.

١٦- (**إبن هشام**) لە ژێر ناوونیشانی: (**قِصَّة الشَّاةِ المَسْمُومَة**): (بەسەرهاتی مەڕە ژەهراویی کراوەکە)دا، دەڵێ: دوای ئەوەی پێغەمبەری خوا ﷺ نیشتەجێ دەبێ و، سەقامگیر دەبێ، (**زَيْنَبُ بِنْتُ الحَارِثِ**)، کە ژنی (**سَلَامِ بْنِ مِشْكَمٍ**)، بووە، مەڕێکی برژێنراوی بۆ دەنێرێ، بەڵام پێشتر دەپرسێ، پێغەمبەری خوا ﷺ حەز لە کوێی مەڕ دەکات؟ ئەوانیش دەڵێن حەزی لە دەستەکەیەتی، بۆیە ژەهرێکی زۆر لەوێ دەکات و، ژەهریش لە هەموو گۆشتی مەڕەکە دەکات و، بۆی دێنێ کاتێک لە پێش پێغەمبەری خوا ﷺ دادەنرێ، دەست دەداتە دەستی ئەو مەڕەو پارووێکی لێ دەجوێ و، قووتی نادات، بەڵام: (**بِشْرُ بْنُ الْبَرَاءِ بْنِ مَعْرُورٍ**) لە خزمەتی دا دەبێ و، وەک چۆن پێغەمبەر ﷺ پارووی لێ دادەگرێ، ئەویش لێی دەست دەداتێ، بەڵام بیشر قووتی دەدات، پێغەمبەریش ﷺ پاروەکە فڕێ دەداتەوەو دەفەرموێ: (**إِنَّ هَذَا العَظْمَ لَيُخْبِرُنِي أَنَّهُ مَسْمُومٌ**)، ئەم ئێسقە (ئەم گۆشتە) هەواڵم پێدەدات، کە ژەهراویی کراوە، دوایی پێغەمبەر ﷺ بە دوای ئەو ئافرەتەدا دەنێرێ، ئەویش دانی پێدا دێنێ، پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: (**مَا حَمَلَكِ عَلَى ذَلِكِ؟**)، چ شتێک وای لێ کردی ئەوە بکەی؟ ئەویش دەڵێ: بۆیە وامکرد، خۆت دەزانی چیت بە خەڵکەکەی من کردو، لێت ناشاردرێتەوە، گوتم ئەگەر پادشاو حوکمڕان بێ، ئەوە لێی

ئاسوودە دەبم، بەڵام ئەگەر پێغەمبەر بێ، هەواڵی پێ دەدرێ، پێغەمبەری خواش ﷺ چاوپۆشیی لێکرد، بەڵام بیشر بە هۆی ئەو پاروەی خواردی، مرد.

هەڵبەتە لە هەندێ سەرچاوەی دیکەدا هاتوە، گوایە پێغەمبەر ﷺ ئەو ئافرەتەی لە تۆڵەی بیشردا کوشتۆتەوە، بەڵام **(إبن هشام)** وای دێنێ، کە پێغەمبەر ﷺ بەخشیویەتی.

(إبن إسحاق) دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لەو نەخۆشییەدا کە تێیدا وەفاتی کرد، لە کاتێکدا خوشکی **(بِشْر بْن الْبَرَاءِ بْنِ مَعْرُورٍ)**، سەردانی دەکات، کە لە خزمەتیدا، لەو گۆشتەی خواردوە، کە ژەهراویی کراوەو مردوە، پێی دەفەرموێ: **(يَا أُمَّ بِشْرٍ! إنَّ هَـذَا أَوَانَ وَجَدْتُ فِيهِ انْقِطَاعَ أَبْهَرِي مِنَ الْأَكْلَةِ الَّتِي أَكَلْتُ مَعَ أَخِيْكِ بِخَيْبَرَ)**، واتە: ئەی دایکی بیشر! ئەمە ئەو کاتەیە کە هەست دەکەم، ئەو دەمارەم بڕاوە لەو خواردنەی کە لەگەڵ برایەکەتدا لە خەیبەر خواردم، دەڵێ: دوایی مسوڵمانان وایاندەزانی پێغەمبەری خوا ﷺ بە شەهیدیی وەفاتی کردوە، وێڕای ئەوەی خوا ڕێزیشی گرتوە، بە پلەی پێغەمبەرایەتیی، چونکە فەرموویەتی: ئێستا کۆتایی تەمەنەکەمە، لە ئەنجامی ئەو پاروە ژەهراوییەدا کە کاتی خۆی ئەو ئافرەتە جوولەکەیە، ئەو گۆشتی مەڕەی بۆ هێناوە.

١٧- **(إبن إسحاق)** دەڵێ: زوهریی لە سەعیدی کوڕی موسەییەبەوە بۆی باسکردووم، کە کاتێک پێغەمبەر ﷺ لە خەیبەر دەگەڕێتەوە لە ڕێیە، لە کۆتایی شەودا دەفەرموێ: **(مَنْ رَجُلٌ يَحْفَظُ عَلَيْنَا الْفَجْرَ لَعَلَّنَا نَنَامُ؟)** چ پیاوێک هەیە، نوێژی بەیانییمان بۆ بپارێزێ، بەڵکو تۆزێ سەرخەوێ بشکێنین و بخەوین، واتە: بە خەبەرمان بێنێ بۆ نوێژی بەیانی؟ بیلال دەڵێ: من ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئیدی پێغەمبەر ﷺ و سوپایەکەی پشوو دەدەن و دادەبەزن و دەخەون، بیلالیش هەڵدەستێ نوێژ دەکات، ئەوەندی خوا بیەوێ نوێژ دەکات، دوایی پاڵ وە حوشترەکەی دەدات و تەماشای سپێدەی بەیان دەکات و، چاوەڕێ دەکات، کەنگێ بەرەبەیان دادێ؟ بەڵام خەو بەسەریدا زاڵ دەبێ و دەخەوێ و، بەهیچ شتێ خەبەریان نابێتەوە، مەگەر بە گەرمایی خۆر، خۆر هەڵدێ و پێغەمبەری خوا ﷺ

یەکەمین کەس دەبێ و بەر لە هاوەڵان خەبەری دەبێتەوە، دەفەرموێ: (مَاذَا صَنَعْتَ بِنَا يَا بِلَال؟) ئەی بیلال! چیت پێکردین؟، ئەویش دەڵێ: (يَا رَسُولَ اللَّهِ! أَخَذَ بِنَفْسِي الَّذِي أَخَذَ بِنَفْسِكَ)، ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئەوەی بەسەر تۆدا زاڵ بوو، بەسەر منیشدا زاڵ بوو، ئەویش دەفەرموێ: (صَدَقْتَ)، ڕاست دەکەی، دوایی پێغەمبەر ﷺ حوشترەکەی لێ دەخوڕێ و زۆر ناڕوات، بەڵام لەوێ لادەچن و بە هاوەڵانیش دەفەرموێ: لێرەدا لابچن و ئەوێ بەجێدێڵن، دوایی حوشترەکەی یەخ دەدات و دەست نوێژ دەگرێ و، خەڵکیش دەست نوێژ دەگرن و، فەرمان بە بیلال دەکات قامەت دەخوێنێ بۆ نوێژو، پێغەمبەر ﷺ نوێژ بە خەڵکەکە دەکات، کاتێک سڵاو دەداتەوە، ڕوو لە خەڵک دەکات و دەفەرموێ: {إِذَا نَسِيتُمْ الصَّلَاةَ، فَصَلُّوهَا إِذَا ذَكَرْتُمُوهَا، فَإِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى يَقُولُ: ﴿وَأَقِمِ ٱلصَّلَوٰةَ لِذِكْرِيٓ ۝١٤﴾طه}، واتە: هەر کات نوێژتان لە بیرچوو، (واتە: بە هۆی خەوتنەوە نوێژتان فەوتا)، هەر کاتێک بیرتان کەوتەوە، (هەر کاتێک بێدار بوونەوە) نوێژەکەتان بکەن، چونکە خوا ﷻ دەفەرموێ: لە کاتێکدا کە منت لە یادە نوێژ بکە، یان نوێژ بکە بۆ ئەوەی منت لە یاد بێ.

١٨- (إبن هشام) لە ژێر ناوونیشانی: باسی (شُهُودُ النِّسَاءِ خَيْبَرَ)، {بەشداریی ئافرەتان لە جەنگی خەیبەر}دا، لە (إبن إسحاق)ەوە دەڵێ: ژمارەیەک لە ئافرەتانی مسوڵمانان بەشدارییان کرد لەگەڵ پێغەمبەری خوا ﷺ لە جەنگی خەیبەردا، ئەویش لەو دەستکەوتە کە گیرا بوو، سەرو دیاریی دانێ، بەڵام پشک و بەشی وەک پیاوان بۆ دانەنان.

هەر لەو بارەوە (إبن إسحاق) دەڵێ: سولەیمانی کوڕی سوحەیم لە (أُمَيَّةَ بْنِ أَبِي الصَّلْتِ) لە ئافرەتێک لە بەنی غیفار، کە ناوی بۆ هێناوم، بۆی گێڕاومەوە کە گوتوویەتی: من لەگەڵ کۆمەڵێک لە ئافرەتاندا لە بەنی غیفار، چووینە لای پێغەمبەری خوا ﷺ، لە حاڵێک دا کە دەچوو بۆ خەیبەر گوتمان: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ دەمانەوێ ئەو شوێنەی بۆی دەچی، ئێمەش لە خزمەتتدا بێین، ئێمەش دێین برینداران تیمار دەکەین و، یارمەتیی مسوڵمانان دەدەین بەوەی بتوانین، دەڵێ: پێغەمبەری خواش ﷺ فەرمووی: (عَلَى بَرَكَةِ اللهِ)، لەسەر بەرەکەت و

پێـزی خـوا، وەرن، ئیـدی ئێمـە لەگەڵـی دەرچووین، ئـەو ئافرەتـە گوتوویـەتی: مـن کچێـک بـووم، تـازە دەگەیشـتمێ پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە پشـت خۆیـەوە لەسـەر ئـەو کـەل و پەلانـەی لەسـەر بارەکـەی بـوون، لەسـەر بارەکـەی سـواری کـردم، بـە خـوا کاتێـک پێغەمبـەری خـوا ﷺ بـۆ نوێـژی بەیـانی دابەزیـی و حوشـترەکەی یەخدا، منیـش لەسـەر بارەکـەی دابەزیـم، تەماشـام کـرد خوێنـی منـی پێوەیـە، ئـەوە یەکەمیـن جاریـش بـوو بکەومـە بـێ نوێژییـەوە، (واتـە: یەکـەم حەیـزی باڵـغ بـوونی بـووە)، منیـش خـۆم ڕێـک هێنایـەوەو چوومـە لای حوشـترەکەو شـەرمم کـرد، کاتێـک پێغەمبـەر ﷺ منـی بینـی و خوێنەکەشـی بینـی، فەرمـووی: (**مَـا لَـكِ؟ لَعَلَّـكِ نُفِسْـتِ؟ قُلْـت: نَعَـمْ قَـالَ: فَأَصْلِحِـي مِـنْ نَفْسِـكِ، ثُـمّ خُـذِي إنَـاءً مِـنْ مَـاءٍ فَاطْرَحِـي فِيـهِ مِلْحًـاً، ثُـمّ اغْسِلِي بِـهِ مَـا أَصَابَ الْحَقِيبَـةَ مِـنَ الـدَّمِ، ثُـمّ عُـودِي لِمَرْكَبِـكِ**)، واتـە: چیتـە! ڕەنگـە کەوتبیـە بـێ نوێژییـەوە؟ گوتـم بەڵـێ، فەرمـووی: دەجـا خـۆت چـاک بکـە، (واتـە: خـۆت ببەسـتە تاکـو خوێنـت لەبـەر نـەڕوات و شـتی دیکـە خوێناویـی بـکات، دوایـی قاپێـک ئـاو بێنـەو هەندێـک خوێـی تێبکـەو ئـەو شـوێنەی خوێنـی بەرکەوتـوە لـە بارەکـە، پێـی بشـۆوە، دوایـی بچـۆوە شـوێنی خـۆت و سـوار ببـەوە[1].

ئـەو ئافرەتـە غیفارییـە دەڵـێ: کاتێـک پێغەمبـەری خـوا ﷺ سـەرکەوتنی لـە خەیبـەر وەدەسـت هێنـا، لـە غەنیمـەت سـەرو دیاریـی پێدایـن، منیـش ئـەو ملوانکەیـەی پێـدام کـە ئەوەتـا لـە گەردنـم دایـە، بـە دەسـتی خـۆی لـە ملـی کـردم، بـە خـوا نابـێ ئـەو ملوانکەیـە، هەرگیـز لێـم جیابێتـەوە، ئیـدی ئـەو ملوانکەیـە هـەر لـە گـەردنی دابـوو تاکـو مـرد، دوایـی وەسـیەتی کـرد لەگەڵیـدا بنێـژرێ، هەروەهـا هیـچ کاتێـک لـە حەیـز پـاک نەدەبـۆوە، مەگـەر ئـەو ئـاوەی خـۆی پـێ دەشـۆرد تـۆزێ خوێـی تێدەکـرد، هەروەهـا وەسیەتیشـی کـرد بـۆ کەسـێ کـە دەیشـوات، دوای مـردنی ئـەو ئـاوەی پێـی دەشـۆن، خوێـی تێبکـەن، لەبـەر ئـەوەی پێغەمبـەر ﷺ وا ڕێنمایـی کـردوە، گوتوویـەتی: حەتمـەن حیکمەتێکـی تێدایـە.

---

(١) بەڵام ئەم سەنەدە بێهێز (ضعیف)ە.

١٩- (إبن إسحاق) ناوی هەموو ئەوانەی هێناوە، کە لە جەنگی خەیبەردا شەهید بوون، کە سەرجەمیان بیست (٢٠) کەسن، لە هاوەڵان و زۆربەیان پشتیوانن تەنیا چواریان لە کۆچکەرانن، واتە: شازدە (١٦)یان لە پشتیوانانن.

٢٠- (إبن هشام) لە ژێر ناوونیشانی: (أَمْرُ الْأَسْوَدِ الرَّاعِي فِي حَدِيثِ خَيْبَرَ)، (بەسەرهاتی شوانە ڕەشەکە لەڕووداوی خەیبەر)دا، بەسەرهاتێک دێنێ جێی سەرنجەو ئێمەش دەیهێنین، دەڵێ: شوانێکی ڕەش هەبوو، (إبن إسحاق) دەڵێ: پێم گەیشتوە، کە هاتە لای پێغەمبەر ﷺ لە کاتێکدا کە ئابڵووقەی هەندێک لە قەڵایەکانی خەیبەری دابوو، بەڵام مێگەلە مەڕێکی پێ بوو، کابرایەکی جوولەکە بە کرێی گرتبوو، کە مەڕەکانی بۆ بلەوەڕێنێ، کاتێک دێ، دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئیسلامم پێ بناسێنە، ئەویش پێی دەفەرموێ: ئیسلام ئاوایەو ئاوایەو، لەوێ مسوڵمان دەبێ، پێغەمبەری خواش ﷺ هیچ کەسی لەوە بە کەمتر نەدەزانی کە بانگی بکات بۆ ئیسلام و ئیسلامی تێبگەیەنێ، کاتێک مسوڵمان دەبێ دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ من کرێکار بووم بۆ خاوەنی ئەم مەڕەو، ئەم مەڕە سپاردەیە لە لام، ئێستا چی لێ بکەم؟ پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: مەڕەکە دەنگبدە دەچێتەوە بۆ لای خاوەنی، ئیدی ئەو شوانە ڕەشە هەڵدەستێ و چەنگێک چەوو زیخ هەڵدەگرێ و، بە دەم و چاوی مەڕەکەیدا دەدات و، دەڵێ: بگەڕێوە بۆ لای خاوەنەکەت، بە خوا چیدیکە هاوەڵایەتییتان ناکەم، واتە: چیدیکە ناتان لەوەڕێنم، مەڕەکەش هەمووی دەڕوات و وەک کەسێک لێی بخورێ دەچێتە نێو قەڵایەکە، دوایی ئەو شوانە ڕەشە، لەگەڵ مسوڵماناندا دەبێ بۆ ئابڵووقەدانی ئەو قەڵایە، بەڵام بەردێکی پێدەکەوێ و دەیکوژێ، کە تاکو ئێستا یەک نوێژیشی نەکردوە، دەیهێنن بۆ لای پێغەمبەر ﷺ لە پشت خۆیەوە دایدەنێ، پارچە قوماشێکی پێدا دەدەن، پێغەمبەری خوا ﷺ لەگەڵ ژمارەیەک لە هاوەڵانی دەبێ، ئاوڕێکی لێدەداتەوە کە جەنازەکەی دانراوە، دوایی ڕووی لێ وەردەگێڕێ، دەڵێن: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ بۆچی ڕووت لێ وەرگێڕا؟ دەفەرموێ: ئێستا دوو هاوسەرەکەی لە حۆرییەکان لەگەڵییدان.

(إبن إسحاق) دەڵێ: عەبدوڵڵای بەنو ئەبی نوجەیح باسی کردوە کە بابای شەهید، کاتێک دەپێکرێ، دوو هاوسەرەکەی لە حۆرییەکان دێنە خوارو تۆزو خۆڵ

لـه دەم وچـاوی دەتەکێنـن و دەڵێـن: خـوا دەم و چـاوی ئـەو کەسـە خۆڵاویـی بـکات، کـە دەم و چـاوی تـۆی خۆڵاویـی کـردووە، ئـەو کەسـە بکـوژێ کـە تـۆی کوشـتووە.

٢١- ئەمەش بەسەرهاتێکە جێگای سەرنجە: **(إبن هشام)** لە ژێر ناوونیشانی: (**أَمْرُ الْحَجَّاجِ بْنِ عِلاطٍ السّلَمِيّ**)دا هێناویەتی، دەڵێ: **(إبن إسحاق)** گوتوویەتی: کاتێک خەیبەر گیرا، (**الْحَجّاجُ بْنُ عِلَاطٍ السّلَمِيّ ثُمّ الْبَهْزِيُّ**)، قسەی لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ کردو، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ من هەندێ ماڵ و سامانم هەیە، لە مەککە، هەروەها لە لای هاوسەرەکەم: (**أُمّ شَيْبَةَ بِنْتِ أَبِي طَلْحَةَ**)، هەروەها لەو ژنەی کوڕێکی بووە بە ناوی: (**مُعْرِضُ بْن الْحَجّاجِ**)، هەروەها ماڵ و سامانیشم هەیە، لە لای کۆمەڵێک لە بازرگانەکانی خەڵکی مەککە، ئنجا ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ مۆڵەتم بدە، بچم ئەو ماڵ و سامانەم بێنم، پێغەمبەریش ﷺ مۆڵەتیدا، دوایی حەججاج گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ دەبێ دەرفەتم هەبێ، قسان بکەم، (واتە: قسەی وابکەم کە متمانەم پێ بکەن، ئەوان نەیانزانیوە کە مسوڵمان بووە، دەبێ قسەی وابکات متمانەی پێ بکەن بۆ ئەوەی ماڵ و سامانەکەی بێنێتەوە)، فەرمووی: چی دەڵێی بیڵێ، حەججاج دەڵێ: ڕۆیشتم تاکو چوومە مەککە، لەوێ لە (**ثنيّة البَيْضَاء**)، (ناوی شوێنێکە)، پیاوانێکم لە قورەیش بینین گوێیان هەڵخستبووە بۆ دەنگ و باس، خەڵک کە دەهاتن لێیان دەپرسین: هەواڵ چییەو، لە کاروباری پێغەمبەری خوایان دەپرسی، پێیان گەیشتبوو کە بەرەو خەیبەر ڕۆیشتووەو، دەشیانزانی کە خەیبەر شاری گەورەی حیجازە، لە ڕووی کشتوکاڵ و بەرهەمەوەو، لە ڕووی مەحکەمییەوەو لە ڕووی پیاوانەوە، منیان بینی گوتیان: **(الحجاج بن العلاط)**، لە بەڵام نەیانزانیبوو کە من مسوڵمان بووم، بە خوا ئەو هەواڵی چاکی لە لایە، گوتیان: ئەی ئەبوو موحەممەد! هەواڵمان پێ بدە، بیستوومانە کە پچڕێنەر **(قاطع)**، {ئەوان بە پێغەمبەریان گوتوە: **(قاطع)** واتە: کەسێک کە خزمایەتیی دەپچڕێنێ}، بەرەو خەیبەر چووە، کە خەیبەریش وڵاتی سەرەکیی جوولەکەیەو شوێنی بەرهەمداری حیجاز (**ريف الحجاز**)ە، منیش گوتم: بەڵێ، ئەوەم پێگەیشتووەو لەو بارەشەوە هەواڵی وام پێیە دڵخۆشتان بکات، ئەوانیش یەکسەر بە تەنیشت حوشترەکەمەوە نووسان و گوتیان: دەی حەججاج پێمان بڵێ، گوتم: موحەممەد زۆر خراپ تێکشکاوە کە هەرگیز تێکشکانی

واتان نەبیستوەو، هاوەڵەکانی کوژراون و موحەممەد بەدیل گیراوەو گوتوویانە: نایکوژین، هەتا دەینێرین بۆ لای خەڵکی مەککە، با لەوێ لە نێو خۆیاندا بیکوژن، لە خوێنی ئەو پیاوانەدا کە پێشتر لە جەنگەکاندا لێی کوشتوون، حەججاج دەڵێ: کەوام گوت هەڵسان هاواریان کردو دەنگیان بەرزکردەوە لە مەککە، گوتیان: هەواڵتان بۆ هات ئەوە موحەممەد بوو، کە چاوەڕێ بوون بێ بۆ لاتان، ئەوە ئێستا دەیهێنن بۆ نێوتان و لە نێوتاندا دەکوژرێ، دەڵێ: منیش پێم گوتن: هاوکاریيم بکەن ماڵ و سامانەکەم لە مەککە کۆ بکەمەوەو، ئەوانەی قەرزداری منن قەرزەکانیان لێ وەربگرمەوە، چونکە من دەمەوێ بچم بۆ خەیبەرو لەوێ لەو تێشکانەی موحەممەدو هاوەڵانی، پێش ئەوەی بازرگانەکان بچن بۆ ئەوێ، من بچم و ماڵ و سامانم پێ بێ و، لەو کەل و پەلە بە غەنیمەت گیراوانە بکڕم! ئیدی هەڵسان زۆر بە خێرایی ماڵ و سامانەکەیان هەموو بۆ کۆکردمەوە، ئنجا چوومە لای هاوەڵەکەم (واتە: لای خێزانم)، گوتم: بێنە ماڵ و سامانەکەمم وێبدە بۆ ئەوەی بگەمە خەیبەر، (دیارە بە خێزانیشی نەگوتوە مسوڵمان بووە)، بەڵکو لەو هەلی بازرگانیی و مامەڵەیە پێش ئەوەی بازرگانەکان بچن، ئیستیفادە بکەم.

کاتێ عەبباسی کوڕی عەبدولموتتەلیب هەواڵەکەی بیست (مامی پێغەمبەر ﷺ) هاتە لام، هات هەتا لە تەنیشتم ڕاوەستاو من لە چادرێکدابووم لە چادری بازرگانەکان، گوتی: حەججاج ئەو هەواڵە چییە هێناوتە؟ (عەبباس بە پەنهانیی مسوڵمان بووەو، بە تەئکید هەر پەرۆشی برازایەکەی خۆشی بووە)، گوتم: ئەگەر شتێکت پێ بڵێم هەواڵێکت و لە لادابنێیم دەیپارێزی؟ گوتی: بەڵێ، گوتم: جارێ لێم دووربکەوەوە تاکو لە شوێنێکی چۆڵ دەتبینم، چونکە من وا خەریکم ماڵ و سامان کۆ دەکەمەوە، کاتێک لە هەموو کارەکانم بوومەوە کە لە مەککە هەمبوون، خۆم ئامادە کرد کە بڕۆم لە مەککە بچمەدەر، گەیشتمە عەبباس گوتم: ئەی (أبو الفضل)! ئەوەی پێت دەڵێم بیپارێزە، چونکە من دەترسێم بە دوام بکەون، دوای سێ ڕۆژان هەرچی دەیڵێی بیڵێ، گوتی: وادەکەم، گوتم: بە خوا من برازایەکەتم بەجێهێشت، کاتێک کە من هاتم کچی حوکمڕانەکەی ئەوانی هێنابوو، (واتە: بە هاوسەری گرتبوو صەفییەی کچی حوییەی کوڕی

ئەختەب)، خەیبەریش گیراوەو هەرچی تێیدا بووە بۆتە دەستکەوتی پێغەمبەرو هاوەڵانی! گوتی: حەججاج چی دەڵێی؟

گوتم: بە خوا ئەوەی دەیڵێم وایە، بەڵام تۆ جارێ پەنهانی بکەو منیش مسوڵمان بووم و، تەنیا هاتووم ماڵ و سامانەکەم کۆ بکەمەوە، لە ترسی ئەوەی ئەگەر بزانن مسوڵمان بووم، ماڵ سامانەکەم لێ دەست بەسەردابگرن، بەڵام ئەگەر سێ ڕۆژ ڕۆیشتن، تۆ ئەوەی لە لاتە، هەواڵەکە ئاشکرا بکە، بە خوا حاڵەکە بەو شێوەیە کە تۆ پێت خۆشە.

ئنجا لە ڕۆژی سێیەمدا عەبباس ﷺ پۆشاکێکی جوان لەبەر دەکات و، بۆنی خۆش لە خۆی دەدات و گۆچانەکەی بە دەستەوە دەگرێ و، دوایی دەچێ بۆ لای کەعبە، تەوافی کەعبە دەکات و کاتێک دەیبینن، قوڕەیشییەکان پێی دەڵێن: (**أبو الفضل**)! بە ڕاستیی ئەمەیە خۆڕاگریی بۆ بەڵاو موصیبەت، (واتە: لەگەڵ ئەوەشدا برازاشت گیراوە، بەڵام ئاواش خۆت بۆن خۆشکردووەو خۆت ڕازاندۆتەوە)، ئەویش دەڵێ: نەخێر، سوێند بەو خوایەی کە سوێندی پێ دەخۆن، موحەممەد خەیبەری گرتووەو، کچی پادشایەکەشیانی بە هاوسەر گرتووەو، ماڵ و سامانەکەشیانی هەموو گرتووەو هەرچی تێیدابووە، بۆتە موڵکی خۆی و هاوەڵانی!

گوتیان: کێ ئەو هەواڵەی بۆ هێناوی؟ گوتم: هەر ئەو کەسەی کە ئەو هەواڵەی بۆ هێنابوون، کە گوایە موحەممەد ﷺ بەدیل گیراوەو هاوەڵانی کوژراون، بە خوا کە هاتوە بۆ لاتان مسوڵمان بووەو، ماڵ و سامانەکەی کۆ کردۆتەوەو ڕۆیشتوە، تاکو بە موحەممەدو هاوەڵانی بگات و لە خزمەتیاندا بێ.

گوتیان: ئەی بەندەکانی خوا! دوژمنی خوا لە دەستمان دەرباز بووە، بە خوا ئەگەر زانیبامان، ئاواو ئاوامان دەکرد، ئیدی زۆر پێ ناچێ لە ڕێی دیکەشەوە هەواڵەکەیان پێدەگات.

تــەوەری دووەم: حیکمەت و بەرهەمەکانی صوڵحــی حودەیبییە و جەنگی خەیبەر.

بڕگەی یەکەم: حیکمەت و بەرهەمەکانی صوڵحی حودەیبییە:

بێگومـان پێغەمبـەری خـوا ﷺ کـە هەمیشـە بـە پێـی ڕێنمایی خـوا هەنـگاوی ناوە، چ ڕێنمایـی ڕاستەوخۆ کـە خـوا لـە ڕێـی جیبریلـەوە، قورئـانی بـۆ دابەزانـدوە، یاخـود: جگـە لـە قورئانیـش ئـەو وەحیـی و خورپەیـەی خـوای پـەروەردگار خسـتوویەتە دڵـی پێغەمبـەرەوەو، دڵنیـا بـووە کـە ئـەوە لـە لایـەن خـواوە ئاڕاسـتە کـراوە، چ بـە شـێوەیەکی ناڕاسـتەوخۆ، کـە پێغەمبـەر ﷺ لەبـەر ڕۆشـنایی وەحییـدا، عەقڵـی خـۆی بەکارهێنـاوەو ڕاوێـژی کـردوە بـە هـاوەڵان (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، بۆیـە کارەکانی پێغەمبــەری خــوا ﷺ هەموویــان ئەوپــەڕی دووربینیــی و حیکمــەت و لێزانییــان تێدایـە، بێگومـان هـەر کەسـێکیش بـە پێـی وەحیـی خـوا ﷻ هەنگاوبنـێ و، لـە چوارچێـوەی شـەریعەتی خـوای پـەروەردگاردا ئیجتیهـاد و کۆشـش بـکات و ڕاوێـژ لـە کارەکانیـدا بـکات، کـەم و زۆر کارەکانی ئامانـج دەپێکـن و حیکمەتیـان تێدادەبـێ، بەرهەمـی دنیایـی و، بەرەکـەتی دوارۆژییـان دەبـێ.

ئنجـا ئێمـە دە حیکمەتمـان هێنـاون لـە حیکمـەت و بەرهەمـەکانی صوڵحـی حودەیبییـە، بـەڵام پێشـەکیی بـەم دەقـە دەسـت پـێ دەکەیـن:

{رَوَى الزُّهْـرِيّ وَغَـيْرُه عَـنْ عُـرْوَةَ بْـنِ الزُّبَـيْرِ ﵁، قَـالَ: أَقْبَـلَ النَّبِـيُّ ﷺ رَاجِعَـاً، فَقَـالَ: رَجُـلٌ مِـنْ أَصْحَابـِهِ: مَـا هَـذَا الْفَتْـحُ؟ لَقَـدْ صُدِدْنَـا عَـنِ الْبَيْـتِ، وَصُـدَّ هَدِيُنَـا، وَرَدَّ رَسُـولُ اللـه ﷺ رَجلَـيْنِ مِـنَ الْمُؤْمِنـيْن كَانـا خَرَجَـاً إِلَيْـهِ!

فَبَلَـغَ رَسُـولَ اللـهِ ﷺ قَـوْلُ ذَلِـكَ الرَّجُـل، فَقَـالَ: بِئْـسَ الـكَلَامُ بَـلْ هُـوَ أَعْظَـمُ الفَتْـح، لقـد رضي المشركـون أن يدفعوكـم بالـراح عـن بلادهـم، ويسـألوكم القضيـة، ويرغبـوا إليكـم

في الأمـان، وقـد رأوا منكـم مـا كرهـوا، وقـد أظفركـم اللـه عـز وجـل عليهـم، وردُّوكـم سـالمين غانمـين مأجوريـن، فهـذا أعظـم الفتـوح...}[1].

واتـە: زوهریـی و جگـە لـە ئەویش لـە عـوروەی کـوڕی زوبەیـرەوە ﵄، گێڕاویانەتەوە گوتوویـەتی: پێغەمبـەر ﷺ گەڕایـەوە مەدینـە، پیاوێک لـە هاوەڵانی گوتی: ئەمە سـەرکەوتن نەبـوو، لـە کەعبـە گێڕدراینـەوەو، قوربانییەکەمـان گێڕدرایـەوەو، پێغەمبـەری خـواش ﷺ دوو پیـاو لـە بـڕواداران کـە بـۆ لای هاتبـوون گێڕانیـەوە بـۆ لای کافـرەکان، {کە مەبەسـت پێـی ئەبـوو بەصیـرو ئەبـوو جەندەڵـن}، ئەمـە بـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ گەیشـت، بۆیـە پێغەمبـەر ﷺ فەرمـووی: ئـەوە خراپتریـن قسـەیە کـە کـردت، بەڵکـو ئەمـە مەزنتریـن سـەرکەوتن بـوو، ئنجـا پێغەمبـەری خـوا ﷺ شـەش شـتی ژمـاردن، فەرمـووی:

١- هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، ڕازیی بوون بەوەی بە قسەیەکی نەرم، بە لەپە دەست، ئێوە لە وڵاتی خۆیان دووربخەنەوە، نەک بە شەڕ.

٢- ڕازیی بوون و لە گەڵتاندا، پێکهاتن بکەن.

٣- ئارەزوومەند بوون کە لەگەڵ ئێوەدا هێمن و ئاسایشیان هەبێ و تەبابن.

٤- شتێکیان لە ئێوە دی کە حەزیان پێ نەدەکردو زۆر پێیان ناخۆش بوو.

٥- خوا ئێوەی بەسەر ئەواندا سەرخست و دەرفەتتان لێ بینین، [بەڵام ئەوە بوو دوایی پێغەمبەر ﷺ عەفووی کردن، کە کۆمەڵێکی لێگرتن، هەشتا (٨٠) کەسێک، لە ڕیوایەتێک دا: سیی (٣٠) کەس، دەیتوانی لەملیان بدات، بەڵام ئازادی کردن].

٦- خوا ﷻ ئێوەی بە سەلامەتیی گێڕایەوە بۆ شاری خۆتان و بە پاداشتیشەوە.

کەواتـە: ئەمـە گەورەتریـن سـەرکەوتن بـوو، ئایـا ڕۆژی ئوحوودتـان لـە بیـر چـووە کـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿إِذْ تُصْعِدُونَ وَلَا تَلْوُونَ عَلَىٰٓ أَحَدٍ ﴿١٥٣﴾﴾ آل عمران،

---

(١) (البيهقـي في دلائـل النبـوة)، ج٤، ص(١٦٠ – ١٦١)، و(الإسـتيعاب في بيـان الأسـباب)، ج٣، ص(٢٢٧ – ٢٢٨: وقلنـا: هـذا مرسـل صحيح الإسـناد).

(بـە چیایەکـە هەڵدەگـەڕان و ئاوڕتـان لـە کـەس نەدەدایـەوە)، منیـش لـە پشـتتانەوە بانگـم دەکـردن؟

ئایـا ڕۆژی ئەحزابتـان لـە بیرچـۆوە، کـە خـوا ﷻ فەرمـووی: ﴿ إِذْ جَآءُوكُم مِّن فَوْقِكُمْ وَمِنْ أَسْفَلَ مِنكُمْ وَإِذْ زَاغَتِ ٱلْأَبْصَـٰرُ وَبَلَغَتِ ٱلْقُلُوبُ ٱلْحَنَاجِرَ وَتَظُنُّونَ بِٱللَّهِ ٱلظُّنُونَا۠ ﴿١٠﴾ ﴾الأحـزاب، کاتێـک کـە دوژمنـەکان لەسـەرێوە بۆتـان هاتـن و لـە خـوارەوەش بۆتـان هاتـن و، چـاوەکان ئەبڵـەق بـوون و دڵـەکان گەیشـتنە گـەروو و گومـانی جـۆراو جۆرتـان بـە خـوا ﷻ دەبـردن؟ مسـوڵمانان گوتیـان: خـواو پێغەمبەرەکـەی ڕاسـتیان کـرد، بەڕاسـتیی ئـەوە گەورەتریـن سـەرکەوتن بـوو، ئـەی پێغەمبـەری خـوا! ﷺ بـە خـوا ئـەوەی تـۆ بیـرت لـێ کردۆتـەوە، ئێمـە بیرمـان لـەوە نەکـرد بـۆوە، بـە دڵنیایـی تـۆ بـە خـواو بـە کاری خـوا، لـە ئێمـە زاناتـری.

هەڵبەتـە ئـەوەی پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرموویـەتی، بـە ڕاسـتیی زۆربـەی هـەرە زۆری دەسـتکەوتە گرنگـەکان و حیکمـەت و سـوودەکانی صوڵحـی حودەیبییـەی گرتوونـە خـۆی، بـەڵام ئێمـەش لـە دە (١٠) خاڵـدا هێناومانـن:

١- ڕووی ڕاستەقینەی دیندارانەی مسوڵمانان بۆ خەڵکی مەککەو جگە لە ئەوانیش درەوشایەوەو، پڕو پاگەندەکانی ناحەزان باویان نەما، کە دەیانگوت: موحەممەد ﷺو هاوەڵانی شەڕ فرۆشن و گێچەڵ دەنێنەوەو دەستدرێژیی دەکەن، دەرکەوت کە نەخێر ئەوەتا پێغەمبەری خوا ﷺ بە ئاشتییانەو سەلامەتیی هاتوە، کە سەردانی ماڵی خوا بکات.

پاشـان کافـرەکان وایـان پێغەمبـەرو هـاوەڵان وێنـا کـرد بوو، کـە دینـی ئیبراهیمیان پێشـێل کـردوە، بـەڵام ئێسـتا ئـەوە ئـەوان هاتـوون، کەعبـە بـە مـەزن بگـرن و، دینداریـی خۆیـان بکـەن و، قوربانییـان لەگـەڵ خۆیانـدا هێنـاون، کـە ئـەوە زیاتـر ڕووی ڕاسـتەقینەی پێغەمبـەرو هـاوەڵانی بـۆ خەڵکـی دنیـاو بـە تایبـەت بـۆ خەڵکـی نیـوە دوورگـەی عەرەبیـی درەوشـاندەوە، کـە ئەوانـە دینـداری ڕاسـتەقینەن.

٢- هۆزی قورەیش، {واتە: هۆزی قورەیشی کافر}، یەکەم جار بە ڕەسمیی مسوڵمانانی وەک قەوارەیەکی سیاسیی ناسی و، مامەڵەی لەگەڵدا کردن، ئەمەش بۆ نێو کۆی عەرەبستان و دوورتریش کاریگەرییەکی گەورەی هەبوو، کەواتە: لە مەودوا ئەو قەوارە سیاسییەی مسوڵمانان لە مەدینە قەوارەییەکی ڕەسمییە، ئەوەتا گەورەترین هێز لە نیوە دوورگەی عەرەبییدا، کە هێزی قورەیشە، مامەڵەی و فەرمیی لەگەڵدا دەکات و ڕێککەوتنی لەگەڵدا دەبەستێ.

٣- دەروازە کرانەوە بۆ ئیسلام و مسوڵمانان، کە بە ئازادیی بێن و بچن و بانگەواز بکەن، چ لەگەڵ قورەیش و، چ لەگەڵ جگە لە قورەیشدا، چونکە وەک پێشتریش باسمان کردوە، مسوڵمانان لە کاتێکدا دەچن بۆ عومرە، بەڵام ئەو صوڵحی حودەیبییەی لێ دەکەوێتەوە، ژمارەیان (١٣٠٠) یان (١٤٠٠) یان ئەوپەڕی (١٥٠٠) کەس بووە، چەند ڕیوایەتێک لەو بارەوە هاتوون، بەڵام دوو ساڵ دوای ئەوەی قورەیشییەکان پەیمان دەشکێنن و، پێغەمبەر ﷺ دەچێ بۆ مەککەو، مەککە ئازاد دەکات و سەرکەوتنی گەورە بەدەست دێنێ، هاوەڵانی دەبن بە (١٠،٠٠٠) کەس، ئنجا: (١٤٠٠) کەس لە کوێ یان: (١٥٠٠)، لە کوێ و، دە هەزار (١٠،٠٠٠) کەس لە کوێ؟، مانای وایە ئیسلام لە حاڵەتی ئاشتیی و تەباییدا، زیاتر گەشە دەکات و، خەڵک زیاتر چاو پێچکی سەرچاویان لادەچێ.

٤- صوڵحی حودەیبییە زەمینەی خۆشکرد بۆ جەنگی خەیبەرو لابردنی ئەو شێر پەنجەیەو، دەستەبەر کردنی توانایەکی ماددیی باشیش بۆ مسوڵمانان، کە وەک باسمان کرد، خەیبەر شوێنێک بووە، زۆرترین سەروەت و سامانی نیوە دوورگەی عەرەبیی لەوێ دا کۆبۆتەوە، سەروەت و سامانی ئاژەڵیی و، کشتوکاڵیی و، توانایەکی ماددیی زۆری لێ بووەو، هەمووشی بۆتە دەستکەوتی مسوڵمانان.

٥- ئەو صوڵحە هێزێکی مەعنەویی باشی بە مسوڵمانان بەخشی، بە پێچەوانەوەش کافرەکانی بێهێز پێشاندا، بۆیەش هەر کام لە (**خالد بن الولید**)و (**عمرو بن العاص**) دوای (**عمرة القضاء**)، ساڵی حەوتەم پێش ئازاد کردنی مەککەدا دێن و مسوڵمان دەبن، کە

دوو کەسایەتیی ناوداری قورەیش بوون، بەڵکو دوو سەرکردەی سەربازیی و سیاسیی گەورەی قورەیش بوون.

٦- پێغەمبەر ﷺ لە دوای صوڵحی حودەیبییەوە، دەست دەکات، بە ناردنی نامە بۆ حوکمڕانانی ئەو سەردەمە، بۆ هیرەقل حوکمڕانی ڕۆم و، بۆ کیسرا حوکمڕانی فارس، هەروەها بۆ نەجاشیی حوکمڕانی حەبەشە، هەروەها بۆ موقەوقەس حوکمڕانی میسرو ئەوانی دیکەش، نامەیان بۆ دەنێرێ و پەیامی خوای پەروەردگاریان پێ دەگەیەنێ کە وەرنە نێو ئیسلامەوەو، ئیسلام دینی برایەتیی و تەبایی و ئاشتیی و، بەختەوەریی دنیاو دواڕۆژە.

٧- وەک پێشتریش گوتمان لە ماوەی ئەو دوو ساڵەدا، جەنگاوەرانی مسوڵمانان لە (١٤٠٠)ەوە بوو بە: (١٠،٠٠٠) جەنگاوەر، چونکە کە پێغەمبەر ﷺ چوو بۆ ئازادکردنی مەککە، لە ئەنجامی ئەوەدا کە قورەیشییەکان پەیماننامەکەیان هەڵوەشاند بۆوە، لەبەر ئەوەی (**بنو بكر**) کە هاوپەیمانی ئەوان بوون، هێرشیان کرد بووە سەر (**خُزاعة**) کە هاوپەیمانی پێغەمبەر ﷺ بوون، لە ئەنجامی ئەوەدا پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر هاوپەیمانەکانی خۆی وەدەنگ هات، لەبەر ئەوەی (**بنو بكر**)، بیست (٢٠) کەسیان لە خوزاعە کوشتبوون، (**عمرو بن سالم**) سەرۆکی هۆزی خوزاعە هات، گوتی: ئەی موحەممەد! کوا هاوپەیمانەتییەکەت؟ پێغەمبەری خوا ﷺ تەنیا ئەوەندەی فەرموو: (**نُصِرْتَ يَا عَمْرو بْن سَالِم**) ئەی عەمری کوڕی سالیم! سەرخرای، یانی: ئێمە لەسەرت وە دەنگ دێین، هەرچەندە هەندێک مسوڵمانیان تێدا هەبوون، بەڵام ئەو کاتە زۆربەیان هەر بە هاوبەش بۆ خوا دانەر، حیساب کراون، بەڵام مادام هاوپەیمانن، دەبێ شەڕیان لەسەر بکرێ و خوێنیان لەسەر بڕێژرێ.

٨- ئەو صوڵحە، زەمینەی بۆ ئازادکردنی مەککە خۆشکرد، هەروەها بۆ کۆنترۆڵکردنی کۆی نیوە دوورگەی عەرەبیی، چونکە وەک ئاماژەمان پێدا، بە هۆی شکاندنی قورەیشەوە بۆ پەیمانەکە، لە ساڵی هەشتەمی کۆچییدا، پێغەمبەر ﷺ بە خۆی و بە (١٠،٠٠٠) کەسەوە چوو، بەبێ شەڕێکی ئەوتۆ و بەبێ خوێنڕێژییەکی وا، مەککەی ئازاد کرد.

٩- ئەگەر سەرنجێکی پەیماننامەکەش بدەین، ئەویش کۆمەڵێک دەرس و پەندی تێدان:

یەکەم: سوهەیلی کوڕی عەمرِ نوێنەری قورەیش بوو بۆ تاوتوێکردنی ئەو صوڵحە، کاتێک کە ئامادە نەبوو (**الرَّحْمن الرَّحِيْم**) بنووسێ و، ئامادە نەبوو (**رَسُول الله**) بنووسێ بۆ پێغەمبەر ﷺ، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ هەرچەندە هاوەڵانی زۆر لەسەر دڵیان قورس بوو، کەچی فەرمووی: باشە بنووسە: (**بِاسْمِكَ اللَّهُمَّ**)، هەروەها بە نسبەت خۆیەوە کە پێشێ فەرمووی: بنووسە: موحەممەد (**رَسُولُ الله**) صوڵح دەکات لەگەڵ سوهەیلی کوڕی عەمرِ نوێنەری قورەیش، گوتی: ئەگەر زانیبام پێغەمبەری خوای، شەڕم لەگەڵدا نە دەکردی!.

هەڵبەتە هەڵوێستەکەی سوهەیلی کوڕی عەمرِ بۆ خۆیان شتێکی مەنتیقیی بووە، بۆیە پێغەمبەر ﷺ لەسەر ئەوە کێشەی نەکرد، ئەمەش ئەو دەرسەی لێ وەردەگیرێ کە مسوڵمانان دەبێ لەسەر شتی جوزئیی مشتومڕ نەکەن، بە تایبەت کە تەرەفی بەرانبەر بەڵگەی بە دەستەوە هەبێ، بەپێی عەقڵ و لۆژیکی خۆی، گرنگ ئەوەیە ئامانجی گەورەتر بهێنرێتە دی و، لەسەر شتی بچووک، نابێ هێنانە دی، ئامانجی گەورە پەکی بخرێ و بئاڵقێنرێ، واتە: لەبەر ئەوەی دەمانەوێ واجبێک بێنینە دی، نابێ جێبەجێکردنی سوننەتێک، ئەو واجبە، یان جێبەجێکردنی ئەو واجبەمان لە کیس بدات، ئەگەرنا قازانجمان سەری مایەمان دەخوات.

دووەم: بەندێکی دیکەی ئەوە بووە کە ئەمساڵ مسوڵمانان عومرەکەیان نەکەن و نەچنە نێو شاری مەککەوە، پێغەمبەر ﷺ بەوەش ڕازی بوو، چونکە گرنگ ئەوەیە ئەو عومرەیە بە ئاشتییانەو بە تەبایی بکرێ، چونکە ئەوان بۆ خواپەرستیی دەچن ئەنجامی بدەن، ئنجا خوا پەرستیی لەگەڵ شەڕو کوشتاردا تێک ناکاتەوە، بۆیەش خوا ﷻ مسوڵمانەکانی لە دەست کافرەکان پاراست و، کافرەکانیشی لە دەستی مسوڵمانان پاراست، بۆ ئەوەی خوێنڕێژیی نەبێ و تەبایی هەبێ، تاکو ئەو صوڵحە سەربگرێ، چونکە مسوڵمانان کاتێک دەست بۆ چەک دەبەن و، پەنا بۆ هێز دەبەن، بەناچارییە، ئەگەرنا لە ڕاستییدا ئیسلام

عەودالّ و شەیدای ئاشتیی و تەباییەو، لە ئاشتیی و تەباییدا زیاتر گەشە دەکات، وەک دەرکەوت کە لە ماوەی دوو ساڵدا، ژمارەی جەنگاوەرانی مسوڵمانان لە (١٤٠٠)ەوە دەبێتە (١٠،٠٠٠) کەس، کەواتە: با ئەمساڵ عومرە نەکەن، مادام عومرەکردنەکە سەر دەکێشێ بۆ خوێنڕێژیی و، با ساڵی داهاتوو بێ کە بە تەبایی دەکرێ و، ڕووی ئاشتیی خوازانەی ئیسلامەتیی زیاتر پێشان دەدرێ، کە ئەوە بوو دوایی لە ساڵی حەوتەمی کۆچییدا کە پێی گوترا: (**عُمْرَةُ القَضَاء**) هەر ئەو (١٤٠٠) کەسە چوون، سێ شەوو سێ ڕۆژ لە مەککە مانەوەو عومرەیان کرد، بەڵام جەنگاوەرانی قورەیش و سوپای قورەیش چوو بوونە دەرەوەی شارو قەراغی شار بۆ ئەوەی نەیانبینن، هەڵبەتە ژمارەیەکیان پێغەمبەرو هاوەڵان دەبینن، ئەوەش زۆر جێی سەرنجە، کە ئەو کاتە پابەندیی بە بەڵێن و پەیمان شتێکی گرنگ بووە، لە نێو خەڵکداو لەو کۆمەڵگایەدا، چ لە لایەن مسوڵمانانەوەو، چ لە لایەن نامسوڵمانانەوە.

سێیەم: بەندێکی دیکەی ڕێککەوتنەکە ئەوە بوو، کە هەر کەسێک مسوڵمان بوو، بینێرنەوە بۆ لای کافرەکان، بەڵام هەر کەسێک لە مسوڵمانان هەڵگەڕایەوە، نەینێرنەوە بۆ لای پێغەمبەر ﷺو مسوڵمانان، کە ئەویش حیکمەتەکەی زۆر دیارە، بێگومان هەر کەسێک لە مسوڵمانان هەڵگەڕایەوە، پێویستییان نیە، بێتەوە، کەسێک هەڵگەڕێتەوە لە ئیسلام، مسوڵمانان بۆچییانە! با هەر بۆ کافران بێ، بەڵام ئەوە کە هەر کەسێک مسوڵمان بوو، بینێرنەوە بۆ لایان، ئەوە مەرجی کافرەکان بووە، پێغەمبەریش ﷺ ئەو مەرجەی لەبەر ئەوە قبووڵ کرد، کە حیکمەتێکی زۆر گەورەی تێدا بوو، چونکە دوایی ئەبوو بەصیرو ئەبوو جەندەل بە قیادەی ئەو دووانە، (٦٠ - ٧٠) کەسیان لێ ئاڵان و، لە شوێنێک کە کاروانی قورەیشییەکانی پێدا ڕەت دەبوو، لەوێ بنکەیان داناو زیانێکی زۆری ئابووریيان بە قورەییشیەکان گەیاندو خەڵکیان لێ کوشتن، دوایی کافرەکان هەر خۆیان داوایان لە پێغەمبەری خوا ﷺ کردو تکایان لێ کرد، ئەوانە وە خۆی بگرێ و لە کۆڵیان بکاتەوە، واتە: هەر بۆ خۆیان دەستبەرداری ئەو مەرجە بوون و، دووربینیی پێغەمبەری خوا ﷺ لەوەشدا زۆر ئاشکراو دیار بوو.

چوارەم: بەندێکی دیکە ئەوە بوو، کە هەتا دە (١٠) ساڵان، صوڵح و ئاشتیی بێ، هەڵبەتە هەندێک لە زانایان کە بە داخەوە زیاتر تەماشای ڕواڵەتی دەق دەکەن، نەک تەماشای ڕووح و نێوەڕۆکی دەقەکان و، حیکمەت و ئامانج لێیان، کە بە تەئکید لە بواری هەڵسوکەوتەکاندا تەماشای بەرژەوەندییەکان و حیکمەتەکان دەکرێ، نەک تەماشای ڕواڵەتی دەقەکان، هەندێکیان ئەوەیان بە بەڵگە هێناوەتەوە لەسەر ئەوە کە هیچ ڕێککەوتن و صوڵحێک لە نێوان مسوڵمانان و نا مسوڵماناندا، نابێ لە دە (١٠) ساڵان زیاتر بێ!

بەڵام ئەو قسەیە هیچ نیە، وەک زانایانی لێکۆڵەرەوەو ساغکەرەوە، گوتوویانەو، ڕەنگە ئەوە مەرجی لایەنی بەرانبەر بوو بێ، کە هەتا دە ساڵی دیکە، شەڕ و کوشتار نەبێ، لە بەینیاندا، ئنجا کە پێغەمبەر ﷺ ئەوەی قبووڵ کردوە، وەک چۆن هەندێک شتی دیکەشی قبووڵ کردوەو پێشی خۆش نەبووە، بەڵام ئایا ئەوە دەبێتە بەڵگە لەسەر ئەوە کە دەوڵەتی ئیسلامیی هیچ پێکهاتنێک نەکات و هیچ ڕێککەوتننامەیەک ئیمزا نەکات لەگەڵ تەرەفێکی دیکەی بەرانبەردا، لە دە ساڵان زیاتر؟!، بێگومان نەخێر گرنگ ئەوەیە بەرژەوەندیی چۆن دێتە دی؟ ئنجا ئەگەر بە دە ساڵان دێتە دی، وا باشە دە ساڵ بێ، یان بیست بێ و سەد بێ، هەرچەندێکی بێ، لە ڕاستییدا ئیسلام عەوداڵ و شەیدای ئاشتیی و تەباییە لەگەڵ لایەنەکاندا.

پێنجەم: بەندێکی دیکەش ئەوە بوو کە هەر کەسێ دەبێتە هاوپەیمانی قورەیش یان هی موحەممەد ﷺ ئازادە، کە ئەوە بوو هۆزی خوزاعە بوونە هاوپەیمانی پێغەمبەر ﷺو هۆزی بەنوو بەکریش بوونە هاوپەیمانی قورەیش و بەنوو بەکرو خوزاعەش پێکەوە کێشەیان هەبوو لە سەردەمی نەفامییشدا، دوایی بەهۆی ئەو هاوپەیمانییە تازەیەوە پێغەمبەر ﷺ زەمینەی ئازاد کردنی مەککەی بۆ دەڕەخسێ، لەبەر ئەوەی بەنوو بەکر لە شەبەیخوونێک دا هێرش دەکەنە سەر خوزاعە لە ڕیوایەتێکدا، دەڵێ: بیست نەفەرو، لە ڕیوایەتێکدا دەڵێ: دە نەفەریان لێ دەکوژن، لە کاتێکدا خەریکی پەرستش بوون لە دەوری کەعبە، ئنجا سەرۆکەکەیان عەمری کوڕی سالیم دەچێ سکاڵا دەکات لە لای پێغەمبەر ﷺ ئەویش هەر

ئەوەندە دەفەرمویٚ: سەرخرای، کە سەرەنجام بیٚ ئەوەی قورەیش پیٚ بزانیٚ، سوپایەکی (١٠،٠٠٠) کەسیی ڕێک دەخات و مەککە بەهۆی ئەوەوە ئازاد دەکریٚ.

١٠- بناغەی صوڵحی حودەیبییە بریتیە لە دووربینیی پێغەمبەر ﷺ و، بەرهەمەکەیشی زیاتر بڕوا پتەو بوونی بڕواداران و، ناونانی صوڵحەکەش بە: ﴿فَتۡحٗا مُّبِينٗا﴾، سەرکەوتنی ڕوون و ئاشکرا، دەرکەوت کە ئەو ناوە زۆر پڕ بە پێستەو پێغەمبەر ﷺ هەر لە سەرەتاوە کە دەگەڕانەوەو هاوەڵان لێیان پرسی: ئایا ئەوە سەرکەوتنە؟ فەرمووی: بەڵیٚ ئەوە سەرکەوتنێکی ڕوونە[1].

بڕگەی دووەم: حیکمەت و دەرسەکانی جەنگی خەیبەر.

بۆ ئەویش دە حیکمەت و دەرسمان هێناون:

١- ڕەنگە یەکیٚ بپرسیٚ: هۆکاری صوڵحی حودەیبییە دیارە، بەڵام جەنگی خەیبەر بۆچی ڕوویدا، بۆچی پێغەمبەر ﷺ هاوەڵانی لە مانگی موحەڕڕەم واتە: لە مانگی یەکەمی ساڵی حەوتەمی کۆچییدا، واتە: دوو سیٚ مانگ دوای صوڵحی حودەیبییە، یەکسەر هەڵیکوتایە سەر جوولەکەکانی خەیبەر؟! لە وەڵامدا دەڵێین:

هـۆکاری جەنگـی خەیبـەر ئـەوە بـوو کـە کـرا بـوو بـە مۆڵگـە بـۆ دوژمنـانی ئیسـلام، بەمجـۆرە: (**بنـو النَّضـير**) کـە کاتی خـۆی چونکـە پەیمانیـان هەڵوەشـاندۆتەوە، پێغەمبـەر ﷺ دەری کــردوون چوونــە خەیبــەر، ئنجــا (**بنــو النَّضــير**)و جوولەکــەکانی خەیبــەر، هەروەهــا (**بنـو قريظة**)یـش کـە لـە جەنگـی ئەحـزاب دا، خەنجـەری ژەهراوییـان لـە پشـتی پێغەمبـەر ﷺ و مسـوڵماناندا، ئەوانـە هـەر خەریکی کەیـن و بەیـن و، پلانگێڕیی و خراپەکاریـی بـوون، لەگـەڵ هـۆزی قوڕەیـش و لەگـەڵ هەمـوو ئەوانـەدا کـە دوژمـن و ناحـەزی مسـوڵمانان بـوون، هەروەهـا هـەردووک هـۆزی (**غطفـان وبنـو أسـد**)، بەڵـێ

---

(١) (البيهقـي) لـە (دلائـل النبـوة)دا، هەروەهـا لـە (الإسـتيعاب في بيـان الأسـباب) هێناویانـە، دەفەرمـووێ: (أَعْظَـمُ الفُتُـوحِ) مەزنترینـی دەسـتکەوتەکان و سـەرکەوتنەکانە.

پێغەمبـەر ﷺ بۆیـە پەلامـاری خەیبەریـدا، چونکـە مۆڵگەیـەک بـوو بـۆ کۆبوونـەوەی دوژمنـان و ناحـەزانی ئیسـلام و، لەوێـوە نەخشـە دادەنـرا لـە دژی ئیسـلام و مسـوڵمانان، ئـەوە هـۆکاری بنەڕەتیـی جەنگـی خەیبـەر بـوو.

٢- پێغەمبەر ﷺ هێزێکی داناو خستیە نێوان خەیبەرو هۆزی غەطەفانەوە لە شیوی (**الرجیع**) تاکو غەطەفان نەتوانن هاوکاریی خەیبەرییەکان بکەن، پێغەمبەر ﷺ بەشێکی هێزەکەی - ئەوانەی لە صوڵحی حودەیبییەدا بەشدار بوون کە (١٤٠٠) کەس بوون، چونکە خوای پەروەردگار ڕێگای نەدا، ئەو عەرەبە بیابانشین و خێڵەکییانەی دوا کەوتبوون، ئەمجارە خۆ وەگەڵبدەن بە تەماعی پشک و بەش هەبوون لە دەستکەوتەکانی جوولەکەکانی خەیبەردا، کەواتە: بەس (١٤٠٠) کەسەکە بوون، کە بۆ جەنگی خەیبەر چوون- ئنجا پێغەمبەر ﷺ بەشێکی هێزەکەی خستۆتە ئەوێ، تاکو غەطەفان نەتوانن بێن هاوکاریی خەڵکی خەیبەر بکەن، کە هەموویان پێکەوە هاوپەیمان بوون.

٣- پێغەمبەر ﷺ دوای ئەوەی جوولەکەکانی خەیبەر تێکدەشکێن و قەڵایەکانیان دەگیرێن و، دوو قەڵایان بەدەستەوە دەمێنن و، زۆربەیان لەوان دا کۆبوونەوە، بەڵام دەزانن ئەوانیشیان لێ دەگیرێن، ڕازیی دەبن بەوەی صوڵح لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ بکەن، وەک لەم فەرمایشتەدا هاتوە: (**إِنَّ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَعْطَى خَيْبَرَ اليَهُودَ، أَنْ يَعْمَلُوهَا وَيَزْرَعُوهَا، وَلَهُمْ شَطْرُ مَا يَخْرُجُ مِنْهَا**) (**أخرجه البخاري: ٢٤٩٩**)، پێغەمبەر ﷺ خەیبەریدا بە جوولەکەکان، کە کاری تێدا بکەن، کشتوکاڵ و بەرهەمی تێدا ڕەنێو بێنن، بەڵام نیوەی بەرهەمەکەی بۆ مسوڵمانان بێ.

بـەڵام لـە (**سـيرة ابـن هشـام**)دا هاتـوە پێغەمبـەر ﷺ لـەو صوڵـح و پێکهاتنـەدا کـە لەگـەڵ جوولـەکانی خەیبـەردا کـردی، ئـەو قەیدەشـی خسـتە سـەرێ فەرمـووی: (**عَـلَى أَنَّـا إِذَا شِـئْنَا أَنْ نُخْرِجَكُـمْ، أَخْرَجْنَاكُـم**)[1]، واتـە: بـەڵام بـەو مەرجـە هـەر کاتـێ ویسـتمان دەرتـان بکەیـن، دەرتـان بکەیـن.

---

(١) السيرة النبوية لابن هشام ج٣، ص١٨٤.

ئنجا ئـەوە بـوو عومـەری کـوڕی خەتتـاب ﷺ، لـە ڕۆژگاری خۆیـدا، جوولەکـەکانی خەیبەریشـی دەرکـردن، لەبـەر ئـەوەی هـەر خەریکـی پیلانگێڕیـی و کاری ژێـر بـە ژێـرو فێـڵ و پیلاننانـەوە بـوون، بێگومـان ناشـکرێ دوژمـن لـە پەنـات بـێ و لێـت نزیـک بـێ و، سـوپاش بنێـری بـۆ جەنـگ لـە دژی فـارس و ڕۆم و، ئەوانیـش خەریـک بـن بەسـەر دەوڵـەتی ئیسـلامییدا بـدەن، لـە بنـەو پاڵـەوەی خۆشـت خەڵکـی ناپـاک و موخەننـەت و لـە بنەوەبـڕ هەبـێ!!

هەڵبەتـە ئـەوەش بەسـەرهاتێکی دیکەیـەو، پێویسـتی بـە ڕوونکردنـەوەی زیاتـر هەیـە، بـەڵام ئـەوەش دیسـان دووربینیـی پێغەمبـەری خـوای ﷺ تێـدا بـووە، کـە هـەر ئـەو کاتـە فەرموویـەتی: هـەر کاتـێ بەچاکـمان زانی دەرتـان دەکەیـن.

٤- ئاڵا دانە دەست ئەبوو بەکر ﷺ، پاشان دانیە دەست عەلی ﷺ، تەنیا لەبەر بەرژەوەندیی و تاکتیکی جەنگیی بووە، سەرەتا ئاڵاکەی داوەتە دەست ئەبوو بەکر ﷺ، کە نزیکترین هاوەڵی بووەو، متمانە پێکراوترین و دڵسۆزترین و خۆشەویسترین کەس بووە لە لای، بەڵام قەڵایەکەی بۆ نەگیراوە، ئنجا داویەتە دەست عەلی ﷺ و ئەوەشی فەرمووە کە من ئاڵایەکە دەدەمە دەست کەسێک، خوا سەرکەوتن لەسەر دەستی ئەو وەدەست دێنێ، تاکو ئەمە ببێتە هێزێکی مەعنەویی بۆ جەنگاوەرەکان کە ئەگەر دوێنێ سەرکەوتوو نەبوون، ئەمڕۆ سەرکەوتووبن، ئیدی هەرچیدیکەی تێوە بپێچرێ، جگە لەو حیکمەتەی باسمان کرد، هەمووی قسەی زیادەیە، وەک شیعەکان دەڵێن: پێغەمبەر ﷺ پێشێ ئەبوو بەکری ناردوەو زانیویەتی سەرناکەوێ، بۆ ئەوەی پێی بشکێ، بەڵام دوایی عەلی ناردوە!! پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر ڕەوشتی لەوە بەرزتر بووەو، زۆریش ئەبوو بەکری لەلا خۆشەویسترو شیرینتر بووە، کە بەو جۆرەو بەو نیەتە ئەو مامەڵەیەی لەگەڵدا کردبێ.

بـەڵام بـە هـەر حـاڵ ئەبـوو بەکـر ﷺ، شـتەکەی بەدەسـتەوە نەهاتـوە، دوایـی عـەلی ﷺ، کـە گەنجـتر بـووەو، ڕەنگـە لـە تاکتیکـی جەنگـی لێزانـتر بـوو بـێ، یاخـود ئـەو مسـوڵمانانەی بـە قیادەیـی ئەبـوو بەکـر چـوون، دوایـی لێیـان کۆڵیوەتـەوە

خاڵـی بێهێزیـان چـی بـووەو، بۆچـی سـەرنەکەوتوون لـە جەولـەی پێشـێ دا؟ دەرس و پەندیـان لـێ وەرگرتـوەو ئەمجـارە سـەرکەوتوو بـوون.

٥- بەشداریی ئافرەتان لە جەنگی خەیبەردا، کە بە دڵنیایی ئەوە تاکە ئەزموونی بەشداریی ئافرەتان نەبووە لە جەنگەکاندا، وەک باسمان کرد لە صوڵحی حودەیبییەشدا کە پێغەمبەری خوا ﷺ ئوممو سەلەمە لەگەڵ خۆی دا دەبات، وا پێدەچێ پیاوانی دیکەش، ئافرەتانی دیکەیان لەگەڵ خۆیاندا هێنابێ.

هەروەهـا لـە جەنگـی ئوحـوددا لـە صەحیحـی بوخاریـی و صەحیحـی موسـلیم دا هاتـوە[1]، گێـڕەرەوە (راوي) دەڵـێ: عائیشـە و ئوممموسـولەیمم دەبینیـن (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، خۆیـان هەڵکـرد بـوو، بـە مەشـکەو کونـدە ئاویـان دەهێنـاو، برینداریـان دەگواسـتنەوەو تیـماری بریندارەکانیـان دەکـرد.

هەروەهــا لــە جەنگەکانــی دیکەشــدا، ئافرەتــان بەشــدار بــوون لــە پشــتی جەبهــەوەو، جــاری واش بــووە لــە پێشــی جەبهەشــدا بەشــدارییان کــردوە، وەک نوسـەیبەی کچـی کەعـب لـە جەنگـی ئوحـددا و صەفییـەی کچـی عەبدولموتتەلیـب پـووری پێغەمبـەر ﷺ، کـە لـە جەنگـی خەندەقـدا، بـە کوتـەک و تێـلا، یەکێـک لـە جوولەکـەکانی کوشـتوە، کـە جاسووسـیی لەسـەر کـردوون.

٦- دەرس و پەندێکی دیکە، کە لە جەنگی خەیبەر وەردەگیرێ، بریتیە لە ئەمانەت پارێزیی تەنانەت لەگەڵ دوژمنانیشدا، وەک لە بەسەرهاتی (**الأسود الراعي**) {شوانە ڕەشەکە}دا، باسمان کرد، کە دوای ئەوەی ئەوەی مسوڵمان دەبێ، دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئەوە من مسوڵمان بووم، بەڵام کرێکاری ئەو کابرایە بووم و ئەو مەڕەی تەسلیمی من کردوە، ئایا چی لێ بکەم؟! ئەویش دەفەرموێ: دەنگی بدە با بچێتەوە بۆ لای خاوەنی، شوانەکەش چەنگە خۆڵ و چەوێکی پێدا دەدات و، دەڵێ: برۆ لەمەودوا هاوەڵایەتییت ناکەم، ئیدی هەمووی وەک کەسێک کەوتبێتە پێشی دەچێتەوە نێو قەڵایەکە!

(١) صحيح البخاري: ٢٨٨٠ و صحيح مسلم: ١٧٧٩

یـانی: پێغەمبـەر ﷺ ئامـادە نەبـووە، لـەو کاتەشـدا کـە مەڕدارەکـە دوژمنیـەتی و ئابڵووقەشـی داون، ڕانـە مەڕەکـەی لـێ گل بداتـەوە، لەبـەر حورمـەتی ئـەو شـوانە، کـە مسـوڵمان بـووەو، ئـەو ڕانـە مـەڕەی بـە ئەمانـەت لـەلا بـووە، تاکـو بـۆی بـە خیانـەت لـە قەڵـەم نـەدرێ و بـۆی بـە ڕەوشـتێکی دزێـوو قێـزەون لـە قەڵـەم نـەدرێ، مەڕەکـەی پـێ ئیـزن داوەتـەوە.

٧- حیکمەتێکی دیکە ئەوەیە، کە دەبێ مسوڵمانان هەوڵبدەن، سوود لە هەموو توانایەکان وەربگرن، ئەوەش لە هەڵوێستەکەی: (**الحجاج بن العلاط السلمي**)دا دیارە، کە دوای ئەوەی مسوڵمان دەبێ، بە پێغەمبەر ﷺ دەڵێ: ماڵ و سامانێکم هەیەو خێزانیشم لە مەککەیە، هەروەها قەرزیشم لە لای بازرگانەکان هەیە، مۆڵەتم بدە، بچم ماڵ و سامانەکەم کۆ بکەمەوە، تاکو کافرەکان دەستی بەسەردا نەگرن، ئەویش مۆڵەتی دەدات، بەڵام (**الحجَّاج**)، پیاوێکی زۆر عاقڵ و لێزان بووە، دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ دەبێ مۆڵەتم بدەی، قسەش بکەم، واتە: قسەی وابکەم متمانەم پێ بکەن، کە زەمی تۆ و ئیسلامەتیی بکەم و، قسەی وابکەم ئەوان بە نیزیکیانم بزانن و دڵیان پێی خۆش بێ، دەفەرموێ: بڵێ، چونکە تۆ دەتەوێ ئامانجێک بهێنیە دی و ئەو ئامانجەش پەکی لەسەر چی بکەوێ، وەک زانایانی: (**أصول الفقه**) دەڵێن: (**مَا لاَ يَتِمّ الْوَاجِبُ إلاَّ بِهِ؛ فَهُوَ وَاجِبٌ**)، واتە: هەر شتێک فەرزێک بەو نەبێ جێبەجێ نەکرێ، ئەویش فەرز دەبێ، نوێژ بەبێ دەستنوێژ ناکرێ، بۆیە دەستنوێژیش فەرزە، دەستنوێژگرتن بەبێ خۆ پاککردنەوەو تارەتگرتن نابێ، بۆیە ئەویش فەرزە، هەروەها هەر شتێکی دیکە واجبێک پەکی لەسەر بکەوێ، ئەو شتەش واجب دەبێ.

٨- حیکمەت و دەرسێکی دیکە ئەوەیە، کە خواردنی شتی پیس و حەرام لە هەموو کاتێکدا دەبێ خۆی لێ بپارێزرێ، باسمان کرد کە لە جەنگی خەیبەردا، (**نَهَى رسول الله عَنْ أَكْلِ لُحُومِ الْحُمُرِ الأَهْلِيَّةِ**)، پێغەمبەری خوا ﷺ قەدەغەی کرد کە گۆشتی کەری ماڵیی بخورێ، بەڵکو هاوەڵان (خوا لێیان ڕازی بێ)، گوتوویانە: مەنجەڵمان وەسەر نابوون، گۆشتی کەرمان دەکوڵاند، بەڵام پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێکردین و مەنجەڵەکانمان

وەرگێڕان (**أَكْفَأْنَا الْقُدُورَ**)، واتە: گۆشتەکەیان فڕێ داوەو نەیانخواردوە، هەروەها هەر لەو جەنگەدا پێغەمبەر ﷺ پێیان دەفەرموێ: نابێ گۆشتی هەر دڕندەیەکی چڕنووکدارو هەر ئاژەڵێکی دڕندەی کەڵبەداری گۆشتخۆر بخۆن، یانی: هەر کام لە چوار پێ و باڵندان، مادام گۆشت خۆربن، نابێ گۆشتیان بخورێ، ئەمەش لە فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە: (**عَنِ ابن عباس رَضِيَ اللهُ عَنْهُما أن رَسُولِ اللهِ ﷺ نَهَى عَنْ كُلِّ ذِي نَابٍ مِن السِّبَاعِ، وعَن كُلِّ ذِي مِخْلَبٍ مِن الطَّيْرِ**)[1]، هەرچەندە لە جەنگ دابوون و هەژاریی و نەداریی بووەو زۆریش ئاتاج بوون، بەڵام شتی پیس و حەرام هەر نابێ بخورێ.

٩- حیکمەت و دەرسێکی دیکە، کە لە جەنگی خەیبەر وەردەگیرێ، ئەوەیە: کاتێک دوژمن دێتە مەیدان و تەحەددا دەکات، داوای مەیداندارییی دەکات، دەبێ بە لۆژیکی خۆی، وەڵام بدرێتەوە، دوای ئەوەی مەڕحەب شیعرێک دەخوێنێتەوەو دەڵێ: (**هَلْ مِنْ يُبَارِزُ؟**) کەعبی کوڕی مالیکیش شیعر دەخوێنێتەوەو بە شیعر وەڵامی دەداتەوە، هەڵبەتە لێرە لە سیرەی (**إبن هشام**)دا، دەڵێ: مەڕحەب بە دەستی موحەممەدی کوڕی مەسلەمە ﷺ کوژراوە، لە تۆڵەی برایەکەی دا: مەحموودی کوڕی مەسلەمە، کە پێشتر مەڕحەب کوشتوویەتی، بۆیە کە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: کێ بۆی دەچێ؟ دەڵێ: من بۆی دەچم، تاکو تۆڵەی برایەکەی خۆشمی لێ بکەمەوە، بەڵام لە هەندێ سەرچاواندا هاتوە، کە عەلی کوڕی ئەبی تالیب ﷺ، مەڕحەبی کوشتوەو لە وەڵامی شیعرەکەی مەڕحەبدا کە دەڵێ: (**قَدْ عَلِمَتْ خَيْبَرُ أَنِّي مرحَب**)، عەلییش ﷺ لە وەڵامییدا شیعرێک دەڵێ: (**سَمَّتْنِي أُمِّي حَيْدَرَة**)، دایکم ناوی لێناوم (**حَيْدَرَة**) یانی: شێر، بەڵام (**إبن هشام**) هێناویەتی، کە مەڕحەب بە دەستی موحەممەدی کوڕی مەسلەمە کوژراوە.

مەبەستم ئەوەیە: دەبێ لۆژیکی بەرانبەرەکەت چ لۆژیکێکە، تۆش هەوڵبدەی لە شێوەی ئەو و هەمان لۆژیک بەکاربێنی، ئەگەر ئەو شیعرە دەڵێ، تۆش بە شیعر وەڵامی بدەوە، ئەگەر هەڕەشە دەکات، هەڕەشە بکەوە، لە جەنگدا ئەوە

---

(١) صحيح البخاري: ٥٧٨٠ وصحيح مسلم: ٩٧٢.

دەخوات، نەک ئەو هەڕەشە بکات و تۆش دووعای خێری بۆ بکەی، بە دڵنیایی ئەوە بە کەڵک نایەت و، دوژمنەکەت زیاتر لێت سام شکاوو بێشەرم دەبێ.

١٠- گەڕانەوەی کۆچکەرە حەبەشەییەکانیش ڕووداوێکی زۆر خۆش بووە بۆ پێغەمبەر ﷺ، کە لە گەرمەی جەنگی خەیبەردا، کۆچکەرە حەبەشەییەکان دەگەڕێنەوە وەک لەم دەقەوە دیارە: (**عَنِ الشَّعْبِيِّ: أَنَّ جَعْفَرَ بْنَ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ قَدِمَ عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ يَوْمَ فَتْحِ خَيْبَرَ، فَقَبَّلَ رَسُولُ اللهِ ﷺ بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَالْتَزَمَهُ وَقَالَ: مَا أَدْرِي بِأَيِّهِمَا أَنَا أُسَرّ: بِفَتْحِ خَيْبَرَ، أَمْ بِقُدُومِ جَعْفَر**)[1].

واتە: شەعبیی دەڵێ: جەعفەری کوڕی ئەبی تالیب رضي الله عنه، هاتە لای پێغەمبەری خوا ﷺ لە ڕۆژی سەرکەوتنی خەیبەردا، پێغەمبەریش ﷺ نێوچاوانی ماچکردو، بە خۆیەوە گووشیی، فەرمووی: نازانم بە کامیان دڵخۆشتر بم، بە سەرکەوتنی خەیبەر، یاخود بە هاتنەوەی جەعفەر!!

واتە: جەعفەرو ئەوانی دیکە کە لە حەبەشە بوون و، هەر لە قۆناغی مەککەدا چوو بوون بۆ ئەوێ، لەو ڕۆژەدا ئەوانیش گەڕانەوەو، پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر بۆی جێی دڵخۆشیی بوو، ئەوانیش بۆیە ئەو کاتە هاتوونەوە، چونکە دڵنیا بوون کە لەمەودوا ئیسلام دەسەڵات پەیدادەکات و کۆنترۆڵی نیوە دوورگەی عەرەبیی دەکات و، جارێکی دیکە ناچاری کۆچ و کۆچبار نابنەوە.

ئەمەش کورتەو پوختەیەک لە حیکمەت و دەرس و پەندو بەرهەمەکانی، هەر کام لە صولحی حودەیبییەو، جەنگی خەیبەر.

لە خوای پەروەردگار داواکارین بە لوتف و کەرەمی خۆی یارمەتییمان بدات، زیاتر لە قورئان و سیرەو ژیان و ژیاننامەی پێغەمبەری خوا ﷺ وردبینەوە،

---

(١) أخرجه الحاكم في «المستدرك»: ٤٢٤٩، وأقَرّهُ فيه الذّهبي، والطبراني في «الكبير»: ١٤٧٠، وابن أبي شيبه في «المصنف»: ٣٢٣٦٠، والبزار في «المسند»: ١٣٢٨، وابن هشام في «السيرة»: ج٣، ص١٩٨.

بێگومـان پێغەمبـەری خـوا ﷺ هەوڵیـداوەو لـە هەوڵەکەشـیدا لـە سـەدا سـەد سـەرکەوتوو بـوو، کـە ئـەوەی خـوا ﷻ پێـی دەفەرموێ، ئەنجامـی بـدات و لـە ژیانـی خۆیـدا بەرجەسـتەی بـکات، چ پەیوەندیـی بـە لایـەنی بوونناسـییەوە هەبـێ، چ بـە لایـەنی ئیـمان و عەقیـدەوە، چ بـە لایـەنی پەرستشـەکانەوە، چ بـە لایـەنی ڕەوشـت و ئـاکارەوە، چ بـە لایـەنی کۆمەڵایەتیـی، چ لایـەنی بـاری کەسـێتیی، چ لایـەنی جەنـگ و ئاشـتیی، چ لایـەنی سیاسـەت و حوکمڕانیـی و بەڕێوەبردنـەوە، بۆیـە هەتـا زیاتـر لـە سـیرەو ژیـانی پێغەمبـەر ﷺ ورد بینـەوەو پـتر پێـی ئاشـنا بیـن، ئـەوە زەمینەمـان بـۆ خـۆش دەکات باشـتر لـە چەمـک و واتـاکانی فەرمایشـتی خـوا تـێ بگەیـن، چونکـە هەرچـی خـوا ﷻ لـە قورئانـدا فەرموویـەتی، پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە ڕێبـازی خۆیـدا، کردوویـەتی.

هەڵبەتـە دوای زانینـی چۆنیـەتی ڕووداني هـەر کام لـە صوڵحـی حودەیبییـەو جەنگـی خەیبـەرو، سـەرنجداني حیکمـەت و پەنـدە سـەرەکییەکانیان، ئێسـتا باشـتر زەمینـەی لێتێگەیشـتنی بیسـت و نـۆ (٢٩) ئایەتـەکانی سـوورەتی (الفتح)مـان بـۆ تەخـت و هەمـوار بـووە.

دەرسی یەکەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە دە (١٠) ئایـەتی سـەرەتای سـوورەتی (**الفتـح**) پێـک دێ، ئایەتـەکانی: (١ - ١٠)، تێیانـدا، خـوای بەخشـەر پێغەمبـەری خـۆی موحەممـەد ﷺ دەدوێنـێ، کـە سـەرکەوتنێکی ئاشـکرای بـۆ ڕەخسـاندوە، تاکـو لـە هەمـوو گوناهێکـی ڕابـردوو و دوایـی ببـوورێ و، چاکـەی خـۆی لەسـەر تـەواو بـکات و، بە سـەرکەوتنێکی مـەزن سـەری بخـات.

دوایـی باسـی دابەزانـدنی ئۆقـرەو ئۆخـژن بـۆ سـەر دڵـی بـڕواداران دەکات، کـە سـەرەنجام بیانخاتـە بـە هەشـتەکانی خۆیـەوەو پاکیـان بکاتـەوە.

هەروەهـا دەغـەڵ و هاوبەشـدانەرە گومـانی خـراپ بـە خـوا بـەرەکان، سـزا بـدات و، نەفرینیـان لـێ بـکات و بـە دۆزەخیـان بگەیەنـێ.

ئنجـا خـوای بـەرزو مـەزن ئەرکـی سەرشـانی هـەر کام لـە پێغەمبـەرو بـڕوادران دەخاتـە ڕوو.

لـە کۆتاییشـدا باسـی ئـەو بەڵێـن و پەیمانـە دەکات، کـە بـە نـاوی خـواوە، پێغەمبـەر ﷺ لێـی وەرگرتـوون، کـە هـەر کـەس پێـوەی پابەنـد بـێ، پاداشـتی مـەزنی خـوای هەیـەو، کەسـێکیش هەڵیبوەشـێنێتەوە، هەڵوەشـانەوەکەی تەنیـا بـە زیـانی خـۆی تـەواو دەبـێ.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ﴿١﴾ لِّيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا ﴿٢﴾ وَيَنصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا ﴿٣﴾ هُوَ الَّذِي أَنزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَّعَ إِيمَانِهِمْ ۗ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٤﴾ لِّيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عِندَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٥﴾ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّانِّينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ ۚ عَلَيْهِمْ دَائِرَةُ السَّوْءِ ۖ وَغَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا ﴿٦﴾ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٧﴾ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٨﴾ لِّتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٩﴾ إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ۚ فَمَن نَّكَثَ فَإِنَّمَا يَنكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ ۖ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٠﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، بەڕاستیی (ئەی موحەممەد ﷺ!) ئێمە (بە هۆی ڕێککەوتنی حودەیبییەوە) سەرکەوتنێکی ئاشکرامان بۆ ڕەخساندی ﴿١﴾ تاکو (لە ئەنجامی ئەو تێکۆشان و بەرهەمە مەزنەدا)، خوا لە گوناهی ڕابردوو و دواکەوتووت ببووریّ و، چاکەی خۆیت لەسەر تەواو بکات و، بەرەو ڕاستە ڕێ (زیاتر) ڕێنماییت بکات ﴿٢﴾ هەروەها (تاکو) خوا سەرخستنێکی باڵا دەستانە سەرت بخات ﴿٣﴾ (خوا) ئەو کەسەیە کە ئۆخژن و ئۆقرەیی خستۆتە دڵی بڕوادارانەوە، تاکو وێڕای بڕوایان، بڕوا زیاد بکەن و سەربازەکانی

ئاسـمانەکان و زەویـش تەنیـا هـی خـوان و، خـوا زانـای کاربەجێیـە ﴿٤﴾ (هەروەهـا خـوا ئـەو سـەرکەوتنە ڕوونـەی بـۆ ڕەخسـاندی)، تاکـو (بـە هـۆی فەرمانبەریـی و تێکۆشـانیانەوە) بـڕواداراني پیـاوو بـڕواداراني ئافـرەت، بخاتـە بەهەشـتانێکەوە کـە ڕووباریـان بـە ژێـردا دەڕۆن و (بەرلـەوەش) خراپەکانیـان لـێ بسـڕێتەوەو، ئـەوەش لـە لای خـوا بردنەوەیەکـی مـەزن بـوو بـۆ بـڕواداران ﴿٥﴾ هەروەهـا (ئـەو سـەرکەوتنە بەرچـاوەی بـۆ ڕەخسـاندی) تاکـو (خـوا) پیـاوانی دەغـەڵ و ئافرەتـانی دەغـەڵ و، پیـاوانی هاوبەشـدانەرو ئافرەتـانی هاوبەشـدانەری گومـانی خـراپ بـە خوابـەر، سـزاو ئـازار بـدات، بەڵای خراپیـان لەسـەر بسـووڕێ و، خـوا لێیـان تـووڕە بـووەو، نەفرینـی لێکـردوون و، دۆزەخـی بـۆ ئامـادە کـردوون و، (ئـەوێ) خراپتریـن سەرەنجامیشـە ﴿٦﴾ سـەربازەکانی ئاسـمانەکان و زەوییـش تەنیـا هـی خـوان و، خـوا هـەردەم زاڵـی کارزان بـووە ﴿٧﴾ (ئـەی موحەممـەد!) ئێمـە تۆمـان بـە شـایەدو مـوژدەدەرو ترسـێنەر نـاردوە ﴿٨﴾ تاکـو (ئـەی مسـوڵمانینە!) بـڕوا بـە خـواو پێغەمبەرەکـەی بێنـن و، پشـتی (پێغەمبـەر) بگـرن و، ڕێـزی بگـرن و، بەیانیـان و ئێوارانیـش (خـوا) سـتاییش بکـەن و، بـە پاکـی بگـرن ﴿٩﴾ بـە دڵنیایـی ئەوانـەی پەیمانـت لەگەڵـدا دەبەسـتن (ئـەی موحەممـەد!) پەیـمان بـە خـوا دەدەن، دەسـتی خـوا لـە سـەرووی دەسـتیانەوەیە، ئنجـا هـەر کـەس پەیمانشـکێنیی بـکات، تەنیـا بـە زیـانی خـۆی بـێ بەڵێنیـی دەکات و، هـەر کەسـێکیش وەفـادار بـێ بـەو پەیمانـەی بـە خـوای داوەو (بـە تەواویـی جـێ بەجێـی بـکات) بێگومـان لەمـەودوا (خـوا) پاداشـتێکی مـەزنی دەداتـەوە ﴿١٠﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(فَتۡحٗا مُّبِينٗا): (الفَتْحُ: إِزَالَةُ الإِغْلَاقِ وَالإِشْكَالِ، وَذَلِكَ ضَرْبَانِ: مَا يُدْرَكُ بِالبَصَرِ وَمَا يُدْرِكُ بِالبَصِيْرَةِ، وَالفَتْحُ: النُّصْرَةُ وَالظَّفَرُ وَالحُكْمُ)، (فَتْح): لە ئەصڵی زماندا لابردنی داخراویی و لابردنی گرێ و گۆڵ و گرفتێکە، ئەویش دوو جۆرە:

جۆری یەکەمیان: ئەوەیە کە بەچاو ببینرێ، {وەک: گرێیەک لە گوریسێک یان کندرێک دراوە، ئەو گرێیە بکرێتەوە}.

جۆری دووەمیان: بە عەقڵ و دڵ دەبینرێ، وەک پرسیارێک دەکرێ، کەسێک شتێکی لە دڵدا بۆتە گرێ، یەکێکی دیکە وەڵامی دەداتەوەو گرێیەکەی بۆ لادەبات، وشەی (فَتْح): بە مانای سەرخستن و باڵادەست بوون و دادوەریی کردنیش هاتوە.

(ٱلسَّكِينَةَ): (الطُّمَأْنِيْنَةُ وَالإِسْتِقَرَارُ)، (سَكِيْنَة): بە کوردیی دەبێتە ئۆقرەیی و ئۆخژن و داسەکنان.

(فَوۡزًا): (الفَوْزُ: الظَّفَرُ بِالْخَيْرِ مَعَ حُصُولِ السَّلَامَةِ)، (فوز): بریتیە لە وەدەستهێنانی چاکە لەگەڵ هەبوونی سەلامەتییدا.

(دَآئِرَةُ): (الدَّائِرَةُ: الخَطُّ المُحِيْطُ وَالحَادِثَةُ، وَالدَّوْرَةُ وَالدَّائِرَةُ، فِي المَكْرُوهِ، وَالدَّوْلَةُ فِي المَحْبُوبِ)، (دائرة) بازنەیەکە، بە دەوری چەقێکەوەیەو، بە مانای ڕووداویش دێ، بەڵام وشەی: (دَوْرَة و دَائِرَة) بۆ شتی خراپ بەکاردێن، ﴿عَلَيۡهِمۡ دَآئِرَةُ ٱلسَّوۡءِ﴾، بەڵام وشەی (دَوْلَة) لە شتی خۆشویستراودا بەکاردێ، دەگوترێ: (هَذِهِ الأَيَّامُ دَوْلَةُ فُلَانٍ) واتە: بۆ ویی بارودۆخەکە بە باش سووڕاوە.

(ٱلسَّوۡءِ): (مَا يَسُوءُهُمْ فِي العَاقِبَةِ)، ئەوەی لە سەرەنجام دا، بۆیان خراپ بێ، (السُّوءُ: كُلُّ مَا يَغُمُّ الإِنْسَانَ دُنْيَاً وَأُخْرَىً، نَفْسَاً، أو بَدَنَاً، أو خَارِجَهُمَا)، (سوء): هەر

شتێکە مرۆڤ خەفەتبارو سەغڵەت و ناڕەحەت بکات، لە ڕووی دنیایی بێ، یاخود دوارۆژیی، لە ڕووحدا بێ یان لە جەستەدا، یاخود لە دەرەوەی ڕووح و جەستەدا، واتە: لە ماڵ و سامان و خزم و کەسدا، کەواتە: ﴿دَآئِرَةُ ٱلسَّوْءِ﴾ واتە: بەڵای خراپ و، سووڕی خراپی ڕۆژگار، کە بە زەرەری ئەوان تەواو بێ.

(شَٰهِدًا): (الشَّاهِدُ: مَنْ يُؤَدِّي الشَّهَادَةَ، وَالدَّلِيْلُ، شَهِدَ عَلَى كَذَا، أَخْبَرَ بِهِ، خَبَرَاً قَاطِعَاً وَشَهِدَ بِاللهِ: حَلَفَ بِهِ، وَشَهِدَ المَجْلِسَ: حَضَرَهُ)، (شَاهِد): بە کەسێک دەگوترێ کە شایەدیی ئەنجام دەدات (گەواهیی دان)، هەروەک (شاهد) بە کەسێکیش دەگوترێ: کە شتێک دەبینێ، وشەی (شَهَادَة) یان (شاهِد) بە مانای بەڵگەش دێ، دەگوترێ: (شَهِدَ عَلَى كَذَا)، واتە: هەواڵی لە بارەوەدا، هەواڵێکی دڵنیاکەر، دەگوترێ: (شَهِدَ بِاللە)، واتە: سوێندی بە خوا خوارد، خوای بە شایەد گرت، (وشَهِدَ المَجْلِسَ: حَضَرَهُ)، واتە: لە کۆڕو مەجلیسەکەدا ئامادە بوو، دیارە هەر کام لەو مانایانە، بەپێی ئەو سیاقە و، بەپێی ئەو باس و بابەتەی دێ، ئەو وشەیە یەکێ لەو مانایانەی بۆ دیاریی دەکرێ.

(وَتُعَزِّرُوهُ): (أي: تُعِيْنُوهُ وَتُقَدِّرُوهُ وَتَنْصُرُوهُ): (تُعَزِّرُوهُ): یارمەتیی بدەن و ڕێزی بگرن و پشتی بگرن.

(وَتُوَقِّرُوهُ): (وَقَّرَ فُلَانَاً، أي: رَزَّنَهُ، وَعَظَّمَهُ وَبَجَّلَهُ)، (تُوَقِّرُوهُ)، (تَوْقِير) واتە: بە سەنگین تەماشاکردن، ڕێزو حورمەت لێگرتن، دەگوترێ: (وَقَّرَ فُلَانَاً)، واتە: بایەخیی بۆ دانا، ڕێزو حورمەت و پێگەی باشی بۆ دانا، بە مەزنی گرت و بە پایەداری تەماشا کرد.

(نَّكَثَ): هەڵیوەشاندەوە، (نَكَثَ الحَبْلَ وَنَحْوَهُ: نَقَضَهُ)، ئەگەر پەتێک هۆندرا بێ و هەڵبوەشێندرێتەوە پێی دەگوترێ: (نَكَثَه: نَقَضَهُ)، واتە: هەڵیوەشاندەوە، (وَنَكَثَ العَهْدَ أو اليَمِيْنَ أو البَيعَةَ: نَبَذَهَا)، ئەگەر (نَكَث) بۆ سوێندو بۆ پەیمان و بۆ بەڵێن دان، بەکاربهێنرێ، واتە: ئەو سوێند و بەڵێن و پەیمانەی فڕێداو، کاری پێ نەکرد.

(أَوْفَىٰ بِمَا عَٰهَدَ عَلَيْهُ ٱللَّهَ) (وَفَى الشَّيءَ يَفِي، وَفَاءً وَوَفِياً: تَمَّ)، (وَفى) بە مانای شتەکە تەواو بوو، ڕێک بوو، (وَفَى فُلانُ نَذْرَهُ: أَدَّاهَ، أَوْفَى، وَوَفَى، وَوَفَّى بِعَهْدِهِ: عَمِلَ بِهِ)، (وَفَى فُلاَنَ نَذرَه) واتە: ئەوەی لە خۆی گرتبوو، جێبەجێی کرد، (أَوْفَى، وَوَفَى، وَوَفَّى بِعَهْدِه: عَمِلَ بِهِ)، کاری بە پەیمانەکەی خۆی کردو بەڵێنەکەی بردە سەرێ.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

ئێمە لە ئەنجامی ئەوەدا کە پانتاییەکی باشمان تەرخانکردوە بۆ گێڕانەوەی بەسەرهاتی صولحی حودەیبییە، کە خوا ﷻ ناوی لێناوە: ﴿فَتْحًا مُّبِينًا ۝١﴾، هەروەها بۆ جەنگی خەیبەریش، ئەوەی پێویست بووە، لە بارەی ئەو دوو ڕووداوەوە، گوتوومانە: چۆن ڕوویانداوەو چییان تێدا قەوماوە؟ بەڵام لە هەر شوێنێکیش بۆ تەفسیری ئایەتەکان پێویست بێ، هۆی هاتنە خواریان، ئەگەر بە کورتییش بێ، ئاماژەی پێ دەکەین، لێرەشدا لە بارەی: ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ۝١﴾ و ئایەتەکانی دواتریشەوە، ئەو گێڕدراوەیە هەیە:

١- {عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ ﷺ، قَالَ: أَقْبَلْنَا مِنَ الْحُدَيْبِيَةِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ ﷺ، فَبَيْنَا نَحْنُ نَسِيرُ إِذَا أَتَاهُ الْوَحْيُ، وَكَانَ إِذَا أَتَاهُ اشْتَدَّ عَلَيْهِ، فَسُرِّيَ عَنْهُ، وَبِهِ مِنَ السُّرُورِ مَا شَاءَاللَّهُ، فَأَخْبَرَنَا أَنَّهُ أُنْزِلَ عَلَيْهِ: ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا﴾}، (أخرجه أحمد: ج١، ص٣٩١، والطبري في تفسيره: ٣١٤٥١، والبيهقي في دلائل النبوة، ج٤، ص١٥٥، وصحَّحه أحمد شاكر في المسند أحمد:٣٧١٠، وله شاهدٌ عن أنس بن مالك ﷺ، أخرجه النسائي: ٥٢٢، وإسناده صحيح).

واتە: عەبدوڵڵای کوڕی مەسعوود ﷺ، دەڵێ: لە حودەیبییەوە لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ هاتینەوە بەرەو مەدینە، ئنجا لە کاتێکدا ئێمە دەڕۆیشتین وەحیی بۆ هات، پێغەمبەریش ﷺ کە وەحیی بۆ دەهات، تووشی ناڕەحەتیی و سەختیی دەبوو {دەیانزانی دەکەوێتە حاڵێکی نا ئاساییەوە، لەو کاتەدا هاوەڵان

قسـەیان لەگـەڵ نەکـردوە، ئەگـەر دانیشـتبێ، جـاری واهەبـووە ڕاکشـاوە، قوماشـێک یـان پۆشـاکێکیان بەسـەردا داوە}، دوایـی کـە حاڵەتـە سـەختیی و ناڕەحەتییەکـەی لـێ لاچـوو، ئەوەنـدەی خـوا ﷻ بیـەوێ ئەوەنـدە دڵخـۆش و شـادمان بـوو و هەواڵـی پێدایـن کـە: ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ١﴾، دابەزێندراوەتـە سـەر.

٢- ڕیوایەتێکی دیکە لەو بارەوە، لە بارەی ئەو ئایەتە موبارەکانەوە کە خوا دەفەرموێ: ﴿لِّيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا ٢ وَيَنصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا ٣ هُوَ الَّذِي أَنزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوا إِيمَانًا مَّعَ إِيمَانِهِمْ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ٤ لِّيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَكَانَ ذَٰلِكَ عِندَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا ٥﴾، لەو بارەوە ئەم گێڕدراوەیە هاتوە:

{عَـنْ أَنَـسٍ رضي الله عنه، قَـالَ: نَزَلَـتْ عَـلَى النَّبِـيِّ ﷺ: ﴿لِّيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾، مَرْجِعَـه مِـنَ الحُدَيْبِيَّـةِ فَقَـالَ: لَقَـدْ أُنْزِلَـتْ عَـلَيَّ آيَـةٌ هِـيَ أَحَـبُّ إِلَيَّ مِـمَّا عَـلَى الأَرْضِ، ثُـمَّ قَرَأَهَـا عَلَيْهِـمْ، فَقَالُـوا: هَنِيئـاً مَرِيئـاً يَـا رَسُـولَ اللَّـهِ! ﷺ قَـدْ بَيَّنَ اللَّـهُ لَـكَ مَـاذَا يَفْعَـلُ بِـكَ، فَـمَاذَا يَفْعَـلُ بِنَـا؟ فَنَزَلَـتْ عَلَيْـهِ: ﴿لِّيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَكَانَ ذَٰلِكَ عِندَ اللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا﴾} (أخرجـه البخـاري: ٤١٧٢، ومسـلم: ١٧٨٦، والنسـائي في التفسـير: ٥٢).

واتـە: ئەنـەس رضي الله عنه، دەڵـێ: کاتێـک ئـەم ئایەتـە دابەزیـە سـەر پێغەمبـەر ﷺ: ﴿لِّيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا ٢﴾، لـە کاتـی گەڕانەوەیـدا لـە حودەیبییـە، فەرمـووی: ئایەتێکم دابەزیوەتە سـەر، لە لام خۆشەویسـترە لـە هەرچـی لەسـەر زەوییـە، دوایـی ئایەتەکـەی بەسـەردا خوێندنـەوە، هـاوەڵان (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، گوتیـان: (هَنِيئـاً مَرِيئـاً يـا رَسُـولَ اللَّـهِ ﷺ)، پیـرۆز و موبارەکـت بـێ، بـە دڵـی خۆشـبێ ئـەی پێغەمبـەری خـوا! ﷺ، خـوا ﷻ بـۆی ڕوونکردیـەوە چیـت بـۆ دەکات، ئـەدی چـی بـۆ ئێمـە دەکات؟ لـەو کاتـەدا ئـەم ئایەتـەی بـۆ دابـەزی: ﴿لِّيُدْخِلَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَكَانَ ذَٰلِكَ

﴿عِندَ ٱللَّهِ فَوۡزًا عَظِيمٗا ۝٥﴾، واتـە: تاکـو بڕوادارانـی پیـاوو بڕوادارانـی ئافـرەت بخاتـە بەهەشـتانێکەوە، ڕووبـار بـە ژێـر دارو درەختەکانیـان دا دەڕۆن، (یاخـود ڕووبـارەکان و کانیـی و سـەرچاوەکان لـە نێـو بنکـی دارو درەختەکانـدان، نـەک لـە شـوێنی دیکـەوە بۆیـان بـێ) و خراپەکانیـان لـێ بسـڕێتەوە، ئـەوەش لـە لای خـوا بردنـەوەو بـە مـراد گەیشـتنێکی مەزنـە.

مانای گشتیی ئایەتەکان

وەک پێشـتریش گوتمـان، دوای گێڕانـەوەی بەسـەرهاتی حودەیبییـە، تـەواو بەرچاومان ڕۆشـن بۆتـەوە، لـە بـارەی چەمـک و واتـای کـۆی ئایەتـەکانی سـووڕەتی (**الفتـح**)ەوە، هەروەهـا دوای گێڕانـەوەی بەسـەرهاتی جەنگـی خەیبـەر، کە ژمارەیەک لـە ئایەتەکانیش ئامـاژەن بـە جەنگـی خەیبـەرو، بـەو دەسـتکەوتانەی مسـوڵمانان چنگیـان کەوتـن لـە ئەنجامـی جەنگـی خەیبـەردا، بۆیـە ئێمـە مانـای گشـتیی ئایەتـەکان، کورتـترو خێراتـر دەکەیـن، چونکـە لـە ئەنجامـی گێڕانـەوەی بەسـەرهاتەکەدا، کـە ئـەم ئایەتانـە بـە هۆیـەوە هاتوونـە خـوار، بەرچاومـان ڕۆشـنترەو لـێ تێگەیشـتنی ئایەتـەکان سـێناترە.

خـوای بـەرزو مـەزن دەفەرمـوێ: (بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ)، بـە نـاوی خـوای بـە بەزەیـی بەخشـندە، واتـە: ئـەم کارەم، بـە نـاوی خـوای بە بەزەیی بەخشـندە دەسـت پێدەکـەم، یـان دەسـت پێکردنـم بـەم کارە، بـە نـاوی خـوای بـە بەزەیـی بەخشـندەیە، ئنجـا بـە لای کەمـەوە کاتـێ مـرۆڤ، دەڵـێ: (بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ)، بـە نـاوی خـوای بـە بەزەیـی بەخشـندە، دەبـێ چـوار واتایـان لـە عەقـڵ و دڵـی خـۆی ئامـادە بکات:

١- ئەم کارە بە ناوی خوا ئەنجام دەدەم، نەک بە ناوی خۆم، یان بە ناوی هەر کەس و، هەر شتێکی دیکە.

٢- ئەم کارە بۆ خوا ئەنجام دەدەم، تاکو خوا ﷻ لێم ڕازیی بێ و، چونکە خوا ئەم کارەی پێخۆشە بۆیە ئەنجامی دەدەم.

٣- ئەم کارە بە پێی بەرنامە و شەریعەتی خوا ئەنجام دەدەم.

٤- ئەم کارە بە ئاسانکاریی و هاوکاریی خوا ئەنجام دەدەم، نەک بە هێزو توانا و شان و شەوکەتی خۆم.

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا﴾، بـە دڵنیایـی ئێمـە فەتحێکـی ئاشـکرامان بـۆ تـۆ کـرد، (**فتـح**) یـانی چـی؟ (**فتـح**) لـە ئەصڵـی زمانـدا بـە مانـای (کردنــەوە) دێ، دەرگایــەک داخــرا بــێ و بکرێتــەوە، دەگوتــرێ: (**فَتَـحَ البَـابَ**) دەرگاکــەی کــردەوە، کتێبێــک پێکــەوە نرابــێ و لێــک بکرێتــەوە، دەگوتــرێ: (**فَتَـحَ الكِتَـابَ**) کتێبەکـەی لێـک کـردەوە، هەروەهـا نامەیـەک لـە زەرفدابـێ و بهێنرێتـەدەر، پێـی دەگوتـرێ: (**فَتَـحَ الرِّسَـالَة**)، نامەکـەی کـردەوە، ئنجـا وەک چـۆن بـۆ شـتی بەرهەسـت، وشـەی (**فتـح**) بـە مانـای کردنـەوە دێ، بـۆ شـتی نـا بەرهەسـتیش کـە بـە عەقڵ و دڵ دەزانرێـن، بـەکاردێ، کەسێک پرسـیارێک گـرێ و گۆتاڵێکـی هەیـە، یەکێکـی دیکـە وەڵامـی دەداتـەوە، دەگوتـرێ: گرێیەکـەی بـۆ کـردەوە، واتـە: ئـەو شـتەی کـە لێـی داخـرا بـوو، لێـی ئاڵـۆزکا بـوو، ئـەو بـۆی کـردەوەو، بـۆی شـیکردەوە، لێـرەدا: ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا﴾، واتـە: ئێمـە سـەرکەوتنێکی ڕوون و ئاشـکرامان بـۆ تـۆ ڕەخسـاند، کـە وەک پێشـتر باسـمانکرد مەبەسـت پێـی بـە پلـەی یەکـەم، پێکهاتنـی حودەیبییەیـە، چونکـە هەندێـک لـە زانایـان گوتوویانـە: مەبەسـت پێـی سـەرکەوتنە بەسـەر قورەیشـییەکانداو ئازادکـردنی شـاری مەککەییـە، بـەڵام ئـەم سـوورەتە موبارەکـە بـە یەکدەنگیـی هەمـوو زانایـان و، لـە صەحیحـی بوخاریـی و صەحیحـی موسـلیم و لـە هەمـوو سـەرچاوەکانی ژیاننامـەی پێغەمبـەردا ﷺ هاتـوە، کـە لـە کاتی گەڕانـەوەی پێغەمبـەر ﷺ لـە حودەیبییـەوە بـەرەو مەدینـەو، لـە شـوێنێکدا کـە پێـی دەگوتـرێ: (**كُـرَاعُ الغَمِيـمِ**)، بـە شـەویش ئـەم سـوورەتە موبارەکـە دابەزیـوەو، بـە

شێوەی ڕابـردووش هێناویـەتی، دواییـش هـاوەڵان پرسـیاریان لـە پێغەمبـەر ﷺ کردوە: ئایـا ئـەوە فەتـح بـوو، سـەرکەوتن بـوو؟ فەرموویـەتی: بەڵـێ، بەڵکـو لـە ڕیوایەتێکـدا هاتـوە، فەرموویـەتی: (أَعْظَـمُ الفُتُـوحِ)، گەورەترینـی سـەرکەوتنەکان بـووە، بەڵـێ صوڵـح و پێکهاتنـی حودەیبییـە، بـۆ پێغەمبـەر ﷺو مسـوڵمانان سـەرکەوتنێکی زۆر ڕوون و ئاشـکرا بـوو، بەهـۆی ئـەم سـەرکەوتنەوە ڕێ بـۆ مسـوڵمانان ئاچـووخ بـوو، کـە دوایـی مەککـەش ئـازاد بکـەن و، کـۆی نیـوە دوورگـەی عەرەبیـی ئـازاد بکـەن، هەروەهـا ڕێ بـۆ پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ تەخـت و ئاچـووخ بـوو، کـە نامـە بنێـرێ بـۆ حوکمڕانـانی فـارس و ڕۆم و حەبەشـەو میصـرو ئـەوانی دیکـەش.

ئنجـا خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿لِّيَغْفِرَ لَكَ ٱللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنۢبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾، (ل)ی سـەر (لِّيَغْفِرَ لَكَ ٱللَّهُ) بـۆ هـۆکار دۆزیـی (تعليـل)ە، واتـە: بۆیـە ئـەو سـەرکەوتنە ڕوون و ئاشـکرایەمان بـۆ تـۆ ڕەخسـاند، تاکـو خـوا ﷻ لـە گوناهـە تێپەڕیوەکانـت و گوناهـە دواکەوتووەکانیشـت، لێـت ببـوورێ، کـە دوایـی لـە مەسـەلە گرنگەکاندا، زیاتر تیشـک دەخەینـە سـەر چەمـک و واتـای (ذَنْـب)و، لێبـوردنی خـوای پـەروەردگار بـۆ پێغەمبـەر ﷺ لـە گوناهـەکانی، بـەڵام لێـرەدا ئەوەنـدە دەڵێیـن: کـە (ل)ی (التعليـل) لێـرەدا، یـانی: ئێمـە بۆیـە ئـەو سـەرکەوتنە ڕوون و ئاشـکرایەمان بـۆ تـۆ ڕەخسـاند، تاکـو لـە ئاکامـدا، خـوا ﷻ لەبـەر ئـەو هـەوڵ و تێکۆشـان و مانـدوو بـوون و خۆڕاگریـی و صەبـرو حەوسـەڵەیەی هەتبـوو، شایسـتەی ئـەوەی کـە خـوای پـەروەردگار لـە هەموو شـتێکت ببـوورێ، لـە گوناهـی ڕابـردوو و داهاتـووت، ﴿وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُۥ عَلَيْكَ﴾، تاکـو چاکـەی خـۆی بەسـەر تـۆدا تـەواو بـکات، ﴿وَيَهْدِيَكَ صِرَٰطًا مُّسْتَقِيمًا﴾، هەروەهـا ڕاسـتەڕێت بـکات، ڕێنماییـت بـکات بـەرەو ڕێیەکـی ڕاسـت.

کـە هەڵبەتـە پێغەمبـەر ﷺ هـەر لەسـەر ڕێـی ڕاسـت بـووە، بـەڵام واتـە: لـەم ڕووداوو پێشـهاتەدا کـە هاتۆتـە پێـش، خـوا ﷻ وات لێبـکات، هەڵوێسـتێکی ڕاسـت و دروسـتت هەبـێ و، مامەڵەیەکـی ڕاسـت و دروسـت بکـەی و لـە ڕێیەکـی ڕاسـت و دروسـتەوە، بـڕۆی و، مامەڵـە لەگـەڵ ئـەو پێشـهات و ڕووداوەدا بکـەی، کـە زۆرێک لە

هاوەڵان (خوا لێیان ڕازی بێ)، زۆر لەسەر دڵیان قورس بوو، بە زەحمەت بۆیان هەزم کرا، بەڵام خوا ﷻ پێغەمبەری خۆی ﷺ والێکرد، کە بەو شێوەیە مامەڵە بکات، بەو ڕێییە ڕاستەدا لەگەڵ ئەو ڕووداوەدا هەڵسوکەوت بکات، کە شایستەی پێغەمبەری خوایە ﷺو، بەرژەوەندیی دنیاو دوارۆژی ئیسلام و مسوڵمانانی تێدایە، ﴿ وَيَنصُرَكَ ٱللَّهُ نَصۡرًا عَزِيزًا ﴾، هەروەها تاکو خوا ﷻ بە سەرخستنێکی باڵادەستانە سەرت بخات، واتە: لە ئاکامدا، ئەم سەرکەوتنە ببێتە هۆی ئەوەی خوا ﷻ پشتیوانییت لێ بکات و پشتت بگرێ و، سەرکەوتنێکی باڵادەستانە، سەربکەوی بەسەر دوژمنان و ناحەزانتداو، ئەو کۆسپ و لەمپەرانەی گەیاندنی پەیامی خوادا، کە لە پێش تۆدا دانراون، هەموو ئەو کۆسپ و لەمپەرانە هەڵببڕی و هەڵیانبوێری.

﴿ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴾، (خوا ﷻ) ئەو کەسەیە، ئۆخژن و ئۆقرەیی دابەزاندە نێو دڵی بڕوادارانەوە، ﴿ لِيَزۡدَادُوٓاْ إِيمَٰنٗا مَّعَ إِيمَٰنِهِمۡ ﴾، تاکو وێڕای ئیمانەکەی خۆیان، ئیمانی دیکەش زیاد بکەن، چونکە بێگومان هەر کاتێک مسوڵمان شتێکی دێتە پێش، ئەگەر بەو شێوەیە مامەڵە لەگەڵ ئەو ڕووداوو پێشهاتەدا بکات، کە بەپێی شەریعەتی خوا بێ و ڕەزامەندیی خوای پەروەردگاری تێدابێ، مانای وایە ئیمانی دیکەشی زیاد کرد، واتە: ئیمانی بە شتەکانی پێشێ بووەو، ئەوەی دیکەش کە دێتە پێشی، ئەگەر هەر جارێ شتێ هاتە پێشی، ئیمانی پێی هەبێ، مانای وایە ئیمانی زیاد دەکات، چونکە ئیمان بە چاکە و فەرمانبەریی زیاد دەکات و، بە گوناهو تاوانان کەم دەکات و بێهێز دەبێ، ئەوەش ڕاستییەکە، هەم ئایەتەکانی قورئان زۆر بە ڕۆشنیی دەیگەیەنن، کە یەکێک لە ئایەتەکان ئەمەیەو، هەم فەرمایشتەکانی پێغەمبەریش ﷺ، بۆیە زانایانی ئیسلام لەسەر ئەوە یەکدەنگن و دەڵێن: (**الإِيْمَانُ يَزِيْدُ وَيَنْقُص، يَزِيدُ بِالطَّاعَة وَيَنْقُص بِالمَعْصِيَة**)، واتە: ئیمان زیاد دەکات و کەم دەکات، بە فەرمانبەریی زیاد دەکات و، بە گوناهو سەرپێچیی کەم دەکات.

﴿ وَلِلَّهِ جُنُودُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، سەربازەکانی ئاسمانەکان و زەوییش تەنیا هی خوان، ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴾، خواش هەمیشەو هەردەم زانای کارزان بووە، زانا بووە بە هەموو شتەکان و، کارزان بووە لە هەموو کارەکانیدا.

﴿ لِّيُدْخِلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ﴾، (ل)ی (لِّيُدْخِلَ) هی هۆکار دۆزیی (التعليل)ەو، دەگونجێ پەیوەست بێتەوە بە: ﴿ إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ﴾، واتە: بۆیە ئەو سەرکەوتنە ڕوون و ئاشکرایەمان بۆتان ڕەخساند، بۆ تۆو بۆ مسوڵمانان، تاکو لە ئاکامدا بڕوادارانی پیاوو بڕوادارانی ئافرەت شایستەی ئەوە بن، خوا ﷻ بیانخاتە بەهەشتەکانی خۆیەوەو خراپەکانیان لێ بسڕێتەوە، دەشگونجێ پەیوەست بێتەوە بە دابەزێنرانی ئۆقرەیی و ئۆخژن بۆ سەر دڵ و دەروونیان، واتە: خوا ﷻ ئەو کەسەیە، کە ئۆقرەیی و ئۆخژنی دابەزاندە نێو دڵی بڕواداران، تاکو وێڕای ئیمانی خۆیان، ئیمانیان زێدە ببێ و، سەرەنجامیش بە هۆی ئەو ئۆقرەیی و ئۆخژن و دڵداسەکنان و دڵدامەزرانەوە، بڕوادارانی پیاوو ئافرەت، شایستە بن خوا ﷻ بیانخاتە نێو بەهەشتەکانی خۆیەوە، کە ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن، واتە: ڕووبار بە ژێر دارو درەختەکانیاندا دەڕۆن، یاخود ڕووبارەکان، کانیی و سەرچاوەکانیان هەر لە شوێنی خۆیان لە ژێر دارو درەختەکان هەڵدەقوڵن، ﴿ خَٰلِدِينَ فِيهَا ﴾، بە هەمیشەیی تیایاندا دەمێننەوە، ﴿ وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ ﴾، هەروەها خراپەکانیان لێ بسڕێتەوە، لێرەدا تێبینیی دەکرێ کە بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ فەرموویەتی: ﴿ لِّيَغْفِرَ لَكَ ٱللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنۢبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ ﴾، بۆ ئەوەی لە گوناهەکانت کە تێپەڕیون و دادێن، بیانبووری، بەڵام لێرەدا بە نسبەت بڕوادارانی پیاوو ئافرەتەوە، فەرموویەتی: ﴿ وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ ﴾، خراپەکانیان لێ بسڕێتەوە!

کەواتە: ئەوەی پێغەمبەر ﷺ بە خراپە لە قەڵەم نادرێ، بڕواداران خراپە دەکەن، بەڵام پێغەمبەر ﷺ لە خراپەکردن پارێزراو بووە، ﴿ وَكَانَ ذَٰلِكَ عِندَ ٱللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا ﴾، ئەوەش لە لای خوا بردنەوەو بەمراد گەیشتنێکی مەزن بوو.

هەروەها خوا ﷻ ئەو سەرکەوتنە ڕوون و ئاشکرایەی ڕەخساند: ﴿وَيُعَذِّبَ ٱلْمُنَٰفِقِينَ وَٱلْمُنَٰفِقَٰتِ﴾، (و)ی (وَيُعَذِّبَ) بۆ بادانەوەو گێڕانەوە (عَطْف)ەو، ئەم ڕستەیە دەباتەوە بۆ پێشەوە، واش زیاتر پێدەچێ بیگێڕێتەوە بۆ سەر: ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا﴾، واتە: ئەو سەرکەوتنە ڕوون و ئاشکرایەمان بۆ تۆ ڕەخساند، تاکو وێڕای ئەوەی لێت دەبووریٚ و چاکەی خۆیت لەسەر تەواو بکات و، بەرەو ڕاستە ڕێ ڕێنماییت بکات و، بە سەرکەوتنێکی باڵادەستانە سەرت بخات و، لە بڕوادارانیش ببووریٚ و خراپەکانیان لێ بسڕێتەوەو بیانخاتە بەهەشتەوە، وێڕای ئەوە: مونافیقە پیاوەکان و مونافیقە ئافرەتەکان و، هاوبەش بۆ خوا دانەرە پیاوەکان و هاوبەش بۆ خوا دانەرە ئافرەتەکانیش، کە عادەتیان وایە، گومانی خراپ بە خوا دەبەن: ﴿ٱلظَّآنِّينَ بِٱللَّهِ ظَنَّ ٱلسَّوْءِ﴾، واتە: گومانی خراپ بە خوا بەرەکان سزابداو ئازاربدا.

بەڵام ئایا لە کوێ سزاو ئازاریان بدات؟

أ- دەگونجێ مەبەست پێی دنیا بێ، یانی: لە دنیادا وەختێک ئیسلام و مسوڵمانان دەبینن باڵا دەستن و دەستڕۆیشتوون و، دەتوانن بەرنامەی خوا پیادە بکەن لە وڵاتی خۆیاندا، ئەوە بۆ ئەوان ئازارو ئەشکەنجەیەکی دەروونییە، چ بۆ هاوبەش بۆ خوادانەران، چ بۆ مونافیق و دەغەڵەکان، بە نێرو مێیانەوە، ئەوانەی هەمیشە گومانی خراپیان بە خوا دەبرد.

ب- دەشگونجێ مەبەست پێی سزاو ئازاری ڕۆژی دوایی بێ.

ج- یاخود لە یەک کاتدا مەبەست پێی هەردووکیان بێ، بەڵام ڕام وایە، زیاتر مەبەست پێی ئازارو سزای دنیایی بێ، چونکە دوایی خوا ﷻ باسی سزاو ئازاری ڕۆژی دوایی دەکات.

﴿عَلَيْهِمْ دَآئِرَةُ ٱلسَّوْءِ﴾، سووڕانی خراپ، بازنەی خراپ، هەر لەسەر ئەوان بێ، کە لێرەدا بازنە و سووڕانی خراپ، مەبەست پێی ڕووداو و بەڵایەکە کە دێ، لەسەر

سەری خەڵک دەسووڕێ و دادەبەزێتە سەریان، ﴿ وَغَضِبَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ ﴾، خواش لێیان تووڕە بووە، ﴿ وَلَعَنَهُمْ ﴾، نەفرینیشی لێکردوون و دووری خستوونەوە لە بەزەیی خۆی، ﴿ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَآءَتْ مَصِيرًا ﴾، هەروەها دۆزەخی بۆ داناون و، خراپترین سەرەنجامیش دۆزەخە.

﴿ وَلِلَّهِ جُنُودُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، سەربازەکانی ئاسمانەکان و زەوییش تەنیا هی خوان، هەموویان لە ژێر ڕکێف و دەستەڵاتی خوای پەروەردگاردان، بۆ خۆشی دروستیکردوون و هەر خۆشی بەکاریان دێنێ بۆ ئەو مەبەستانەی بە چاکیان دەزانێ، یەکێک لەو مەبەستانەش دڵ بەهێزکردنی بڕوادارانە، بە هۆی ئیلهام و خورپەی فریشتەکانەوە کە دەیخەنە دڵی بڕوادارانەوە، هەروەها تێشکانی دوژمنان و ناحەزانی ئیسلامە، بە هاوبەش بۆ خوا دانەرو بە خاوەن کتێب و بە دەغەڵەکان و نێرو مێیانەوە، بە هۆی ئەو ترس و لەرزەوە کە فریشتەکان دەیخەنە دڵ و دەروونیانەوە، ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴾، هەمیشەش خوا باڵادەستی کاربەجێ بووە، خاوەنی ئەوپەڕی عیززەت و باڵادەستیی و، ئەو پەڕی لێزانیی و کارزانیی بووە.

﴿ إِنَّآ أَرْسَلْنَٰكَ شَٰهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴾، بە دڵنیاییی (ئەی موحەممەد ﷺ!) ئێمە تۆمان ناردوە، شایەد بی، یاخود چاودێر بی بەسەریانەوە، ﴿ وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴾، هەروەها دڵخۆشکەرو ترسێنەریشیان بی، واتە: موژدەیان پێ بدەی کە ئەگەر فەرمانبەریی خوا بکەن، جێگایان بە هەشتەو، هۆشدارییان پێ بدەی و بیانترسێنی، کە ئەگەر بێ فەرمانیی بکەن و سەرپێچیی بکەن، تووشی سزا دەبن لە دنیاو دواڕۆژدا.

﴿ لِّتُؤْمِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴾، هەروەها بۆ ئەوەش ئەی بڕوادارینە! پێغەمبەرمان بە شایەدو موژدەدەرو بە ترسێنەر ناردوە تاکو بڕوا بێنن، بە خوا ﷻ و ڕەوانە کراوەکەی (کە موحەممەدە

ﷺ)، ﴿ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ ﴾، هەروەها پێغەمبەرەکەی ﷺ بەهێز بکەن و پشتی بگرن و هاوکاری بن، ﴿ وَتُوَقِّرُوهُ ﴾، دیسان ڕێزو حورمەتی بگرن و بایەخی پێبدەن، بە سەنگین تەماشای بکەن، بەو شێوەیەی بۆ ئەو شایستەیە، مامەڵەی لەگەڵدا بکەن بەڕێزو حورمەتەوە، ﴿ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴾، هەروەها بە پاکی بگرن بەیانیان و ئێواران، واتە: خوا ستاییش بکەن و بە پاکی بگرن، بەیانیان و ئێواران، واتە: لە بەیانی ڕا تاکو ئێوارەو، لە ئێوارە ڕا تاکو بەیانی، یاخود لەو دوو کاتەدا، کە دوو کاتی زۆر گرنگ و هەستیارن.

هەڵبەتە هەندێک لە زانایان گوتوویانە: هەموویان بۆ خوای پەروەردگار دەچنەوە، واتە: (**تعزیر**)و (**توقیر**)و (**تسبیح**)ەکە، واتە: خوا سەر بخەن و ڕێزی بگرن و بە پاکی بگرن، وەک خوا لە سوورەتی (**نوح**)دا، دەفەرموێ: ﴿ مَّا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا ﴿١٣﴾ ﴾.

بەڵام ئەو ڕایە بەهێزترە، کە (**تَعزِیر وتَوقِیر**) بۆ پێغەمبەر ﷺ بچنەوە، واتە: پشتگرتن و ڕێز گرتن، بەڵام بە پاک گرتنەکە، بێگومان لە هەموو قورئاندا (تسبیح) تەنیا بۆ خوا بەکارهاتوە.

لە کۆتایی دا خوا ﷻ ئاماژە دەکات بەو پەیمانەی کە دواتر ناوی بە: (**بَيْعَةُ الرِّضْوَان**)، (پەیمانی ڕەزامەندیی) ڕۆیشت کە لە ژێر درەختێک دا، پێغەمبەر ﷺ پەیمانی لەگەڵ بڕوادارانـدا بەست، کە دوای باسی دەکەین و پێشتریش هەر قسەمان لێ کردوە، دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ الَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ اللَّهَ ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی پەیمان لەگەڵ تۆدا دەبەستن، تەنیا پەیمان لەگەڵ خوادا دەبەستن، ﴿ يَدُ اللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ﴾، دەستی خوا بەسەر دەستی ئەوانەوەیە، دەستی خوا لە سەرووی دەستی وانەوەیە، ﴿ فَمَن نَّكَثَ فَإِنَّمَا يَنكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِ ﴾، ئنجا هەر کەسێ هەڵیوەشاندەوە، بە زیانی خۆی پەیمان هەڵدەوەشێنێتەوە، ﴿ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَاهَدَ عَلَيْهُ اللَّهَ ﴾، هەر کەسێک وەفاداریش بێ بەو پەیمانەی لەگەڵ خوادا بەستوویەتی

و لەگـەڵ پێغەمبـەردا بەسـتوویەتی، بـەڵام خـوا ﷻ فەرمـووی: ئـەو پەیـمان بەسـتنە لەگـەڵ تـۆدا، لەگـەڵ خوادایـەو، دەسـتی خـوا لەسـەر دەسـتی ئەوانەوەیـە، هـەر کەسـێ وەفـادار بـێ بـەو پەیمانـەی لەگـەڵ خـوادا بەسـتوویەتی، ﴿ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴾، بـە دڵنیایـی (خـوا) پاداشـتێکی مـەزنی دەداتـەوە، خوێندراویشـەتەوە: (فَسَنُؤْتِيهِ أَجْراً عَظِيْماً)، بـە دڵنیایـی پاداشـتێکی مـەزنی دەدەینـەوە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خوا ﷻ سەرکەوتنێکی ئاشکراو بەرچاوی، بەهۆی رێککەوتنی حودەیبییەوە بۆ پێغەمبەری خۆی موحەممەد ﷺ رەخساند، تاکو سەرەنجام ببێتە هۆکاری لێبوردنی لە گوناهە رابردوو و داهاتووەکانی و، چاکە لەسەر تەواوکرانی و، راستە رێ پێگیرانی و، سەرخرانی بە شێوەیەکی باڵادەستانەی دوور لە شکست و دۆڕان[1]:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ۝١ لِّيَغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنۢبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ وَيُتِمَّ نِعْمَتَهُۥ عَلَيْكَ وَيَهْدِيَكَ صِرَٰطًا مُّسْتَقِيمًا ۝٢ وَيَنصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا ۝٣﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا﴾، بە دڵنیایی ئێمە سەرکەوتنێکی روون و ئاشکرامان بۆ تۆ رەخساند، پێشتر باسمان کرد، کە (فتح): بریتیە لە کردنەوەی دەرگایەک، یاخود عەمبارێک، یاخود چارەسەرکردنی گرفتێک و کێشەیەک، وەک لە قورئاندا، خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿لَا

---

(١) پێشتر پانتاییەکی زۆرمان تەرخانکردوە بۆ گێڕانەوەی بەسەرهاتی صوڵحی حودەیبییە، لەبەر رۆشنایی کتێبە ناودارەکەی: (السیرە النبویە لابن هشام)دا، کە ئەویش هەم لە (إبن إسحاق)ەوە، قسەکان دێنێ، هەم خۆشی قسەی خۆی دەخاتە سەر، بەڵام وێڕای ئەو کتێبەی: (إبن هشام)، بەسەرهاتی صوڵحی حودەیبییە لە صەحیحی بوخارییدا، بە ژمارە: (٢٧٣١)و (٢٧٣٢)ش هاتوە، هەروەها لە صەحیحی موسلیمدا بە ژمارە: (١٨٠٧) هاتوەو، لە (مسند) ئیمام ئەحمد لە بەرگی (٤)، لاپەڕە: (٨٦ و ٨٧)دا هاتوە، هەروەها (النساقي) لە تەفسیرەکەی خۆیدا بە ژمارە: (٥٣١) هێناویەتی و، غەیری ئەوانیش، هەروەها لەو کتێبانەی هاوچەرخیشن: (الإستیعاب في بیان الأسباب)، بەرگی (٣)، لاپەڕە: (٢٣٥ - ٢٤٠)، هەموو ئەو گێڕدراوەو ریوایەتانەی کە پەیوەستن بەو رووداوەوە، هێناونی.

﴿لَا تُفَتَّحُ لَهُمْ أَبْوَابُ السَّمَاءِ ﴿٤٠﴾﴾ الأعراف، دەروازەو دەرگایەکانی ئاسمانیان بۆ ناکرێنەوە، بۆ ڕووحی تاوانباران، هەروەها وشەی (فَتْح) بۆ سەرکەوتنیش بەکاردەهێنرێ و، بۆ بابای جەنگاوەر کە دەچێتە شارو وڵاتی لایەنی بەرانبەریەوە، چونکە ئەویش کاتێک دەچێتە نێو ئەو شارو وڵات و ئاوەدانییەوە، وەک ئەوە وایە کە دەرگاو دەروازەیەکی کردبێتەوە، یان عەمبارێک، دەرگایەکەی کردبێتەوە، بۆیەش وشەی (فَتْح) زۆر جار بۆ سەرکەوتن بەکارهێنراوە، چونکە وشەی: (نصر) لە ئەنجامی جەنگدا دێتە دی، دەگوترێ: (قَاتَلَ فُلَانٌ فُلَاناً، فَانْتَصر عَلَيْهِ)، فلانکەس دژی فلانکەس جەنگاو بەسەریدا زاڵبوو، بەڵام (فَتْح) مەرج نیە لە ئەنجامی کوشتارو جەنگدا بێ، بۆیە خوا ﷻ ناوی لە صوڵحی حودەیبییە ناوە: (فَتْح)، ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ﴿١﴾﴾، هەروەها بۆیە ئازادکردنی مەککەش ناوی لێنراوە: (فَتْح) فەتحی مەککە، چونکە ئەویش کوشتارێکی وای تێدا نەبوو لە قەدەر مەڵبەندێکی گەورەی وەک: مەککە، بەس وردە شەڕو قوڵە شەڕی تێدابوون، نەک سوپای قوڕەیش بێ بجەنگێ لەگەڵ سوپای ئیسلامدا، بەڵکو هەندێک کەس وەک: عیکریمەی کوڕی ئەبوو جەهل، هەندێ قوڵە شەڕیان کردن، ئنجا ئایا لێرەدا بۆچی خوا ﷻ بە جەختکردنەوە دەفەرمویێ: ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ﴿١﴾﴾، بە دڵنیایی ئێمە سەرکەوتنێکی ڕوون و ئاشکرامان بۆ تۆ ڕەخساند؟! لەبەر ئەوەی مسوڵمانان دوو دڵ بوون، ئایا ئەوە سەرکەوتن بووە، یان نا؟ پرسیاریان لە پێغەمبەر ﷺ کردوە: (أَوَ هَذَا فَتْح؟)، ئایا ئەمە سەرکەوتن بوو؟ ئەویش فەرموویەتی: بەڵێ، دوایی خوا ﷻ ئەو سەرکەوتنە کە دەفەرموێ: ﴿وَيَنصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا ﴿٣﴾﴾، خوا ﷻ دەیکاتە هۆکار بۆ زاڵبوونێکی باڵادەستانە، کە شکستی بە دوادا نەیەتەوە، بەسەر دوژمنەکان دا لە نیوە دوورگەی عەڕەبییدا، بە تایبەتی هۆزی قوڕەیش، واتە: ئەو فەتحە کە صوڵحی حودەیبییەیە، خوا ﷻ کردوویەتی بە هۆکار بۆ ئەو زاڵبوونە کە زاڵبوونێکی باڵا دەستانەیەو، لە ئەنجام و ئاکام دا دێتە دی، هەڵبەتە بەرکار (مَفْعُول بە)، (فَتَحْنَا) قرتێندراوە، چونکە مەبەست جینسی ئەو سەرکەوتنانەیە، نەک سەرکەوتنێکی دیارییکراو، ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ﴿١﴾﴾، ئێمە سەرکەوتنمان بۆ تۆ ڕەخساند، سەرکەوتنێکی ڕوون و ئاشکرا، نەیفەرمووە سەرکەوتنەکە بەسەر کێداو چۆن؟

تاکو دیاریی نەکرێ و تایبەت نەکرێ بە شتێکی دیارییکراوەوە، ئەم ئایەتە موبارەکانەش زۆر دەشوبهێنە سوورەتی (النصر)ەوە، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِذَا جَآءَ نَصۡرُ ٱللَّهِ وَٱلۡفَتۡحُ ۝١ وَرَأَيۡتَ ٱلنَّاسَ يَدۡخُلُونَ فِي دِينِ ٱللَّهِ أَفۡوَاجٗا ۝٢ فَسَبِّحۡ بِحَمۡدِ رَبِّكَ وَٱسۡتَغۡفِرۡهُۚ إِنَّهُۥ كَانَ تَوَّابَۢا ۝٣﴾، کە سوورەتی (النصر) واتە: زاڵبوون، لە دوایی ئازادکرانی مەککە هاتۆتە خوار، وەک خوا پشتیوان بێ، دوایی دەیگەینێ، چونکە ئەوەی مەککە ساڵەهای ساڵ بوو هۆزی قورەیش شەڕو جەنگیان لە دژی پێغەمبەری خوا ﷺو مسوڵمانان دەکرد، بۆیە کاتێک پێغەمبەری خوا ﷺ چووە نێو شارەکەیانەوە بە سوپایەکەوەو، هەندێ قوڵە شەڕیشیان لە دژ کردن، ئەوان هیچیان بەدەستەوە نەما، ئەوە نەبێ خۆ بە دەستەوە بدەن و تەسلیم بن، بۆیە ناوی لێناوە (نصر)، ئنجا دەفەرموێ: هەر کاتێک زاڵکردنی خواو یارمەتییدانی خوا هات، هەروەها سەرکەوتنیشی بەدوادا هات و، خەڵکت بینی پۆل پۆل دەهاتنە نێو ئایین و بەرنامەی خواوە، بە ستاییشکردنەوە پەروەردگارت بە پاک بگرەو، داوای لێبوردنی لێ بکە، بێگومان ئەو زۆر تۆبە وەرگرە، لێرەش دەفەرموێ: ﴿إِنَّا فَتَحۡنَا لَكَ فَتۡحٗا مُّبِينٗا ۝١﴾.

٢- ﴿لِّيَغۡفِرَ لَكَ ٱللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنۢبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ﴾، تاکو خوا لە گوناهی ڕابردوو و دوایەت ببوورێ، (**وَاللَّامُ: للتَّعْلِيلِ، أي إِنَّا فَتَحْنَا فَتْحًا مُبِينًا لِأَجْلِكَ، لِغُفْرَانِ اللَّهِ لَكَ، وَإِتْمَامِ نِعْمَتِهِ عَلَيْكَ، وَجُعِلَتْ مَغْفِرَةُ الله للنبي ﷺ عِلَّةً لِلْفَتْحِ، لِأَنَّهَا مِنْ جُمْلَةِ مَا أَرَادَ اللَّهُ حُصُولَهُ بِسَبَبِ الْفَتْحِ**)، لامەکە بۆ هۆکارە، واتە: بۆیە خوا ﷻ ئەو سەرکەوتنە ڕوون و ئاشکرایەی بۆ تۆ هێنایە پێش، تاکو لە گوناهت ببوورێ، گوناهی ڕابردوو و داهاتووت و، چاکەی خۆی لەسەر تۆ تەواو بکات، ئنجا بۆیەش لێبوردنی خوا ﷻ لە پێغەمبەر ﷺ، کراوەتە هۆکاری ئەو سەرکەوتنە، چونکە لێبوردنی خوا ﷻ لە پێغەمبەر ﷺ، لە نێو ئەو ئامانجانە دایە، کە خوا ﷻ بە هۆی ئەو سەرکەوتنەوە (ئەو پێکهاتنەی حودەیبییەوە) بۆ پێغەمبەری ﷺ دەستەبەر کردوون.

٣- ﴿وَيُتِمَّ نِعۡمَتَهُۥ عَلَيۡكَ﴾، بۆ ئەوەی خوا ﷻ چاکەی خۆیت لەسەر تەواو بکات، (**إِتْمَامُ النِّعْمَةِ: إِعْطَاءُ مَا لَمْ يَكُنْ أَعْطَاهُ إِيَّاهُ مِنْ أَنْوَاعِ النِّعْمَةِ، مِثْلَ إِسْلَامِ قُرَيْشٍ، وَخَلَاصِ بِلَادِ**

الْحِجَازِ كُلُّهَا لِلدُّخُولِ تَحْتَ حُكْمِهِ)، تەواو کردنی چاکە، بریتیە لەوەی خوا ﷻ ئەوەی پێشتر پێی نەداوە لە جۆرەکانی چاکە، پێی بدات، وەک ئەوە کە هۆزی قورەیش هاتنە نێو ئیسلامەوەو، وڵاتی حیجاز (واتە: نیوە دوورگەی عەرەبیی) هەمووی هاتە ژێر ڕکێف و حوکمی ئیسلامەوە.

هەروەها مونافیقەکان لووتیان شکاو، خاوەن کتێبەکان دڕکیان نەما، ئەوانە هەموویان ئەو چاکانە بوون کە خوا ﷻ لەگەڵ پێغەمبەری خاتەم و مسوڵمانان‌دا کردنی.

٤- ﴿وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا﴾، بۆ ئەوەی (خوا) بەرەو ڕێی ڕاست ڕێنماییت بکات.

(**الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمُ: مُسْتَعَارٌ لِلدِّينِ الْحَقِّ: أَيْ يَجْعَلَكَ عَلَى طَرِيقٍ مُسْتَقِيمٍ فِي كُلِّ أَمْرٍ مِنْ أُمُورِكَ**)، بۆ ئەوەی خوا ﷻ تۆ بخاتە سەر ڕێیەکی ڕاست، لە هەموو کارو بارێکتدا، من پێم وایە کە لێرەدا: ﴿وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا﴾، کە لە تەفسیرەکاندا نەمبینیوە ئەوە باس بکرێ - مەبەست ئەوەیە خوا ﷻ بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو پێشهاتەی پێکهاتنی حودەیبییەدا، کە بریتی بوو لەوەی پێغەمبەرو هاوەڵانی: (١٣٠٠ ، ١٤٠٠ ، ١٥٠٠) بە پێی جیاوازیی ڕیوایەتەکان، بە نیەتی عومرەکردن چوون بەرەو مەککەو مزگەوتی حەرام و کەعبە، بەڵام کافرەکانی قورەیش ڕێیان پێگرتن، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ بە تەوفیقی خواو، بە ئاسانکاریی خوا، مامەڵەیەکی ڕاست و دروستی لەگەڵ ئەو پێشهاتەدا کرد، بە پێچەوانەی ڕاوو ئارەزووی زۆربەی هاوەڵانیەوە، کە پێیان وابوو دەبێ لەگەڵیاندا بە شەڕ بێن و، هەر چۆن بووە نەگەڕێنەوەو هەربچن بۆسەردانی کەعبە، ئەگەر شەڕو کوشتاریشی لێکەوتبێتەوە، بەڵام پێغەمبەر ﷺ ڕێی ئاشتیی هەڵبژاردو، مامەڵەیەکی وای لەگەڵ ئەو پێشهاتەدا کرد، کە دوایی بە خێرو قازانجێکی زۆر گەورە شکایەوە، هەم بۆ ئیسلام و هەم بۆ مسوڵمانان و، بووە هۆی چاوپێچک لاچوون لەسەر چاوی زۆرێک

لەو هاوبەش بۆ خوا دانەرانەی، بە شێوەیەکی دیکە تەماشای پێغەمبەر ﷺو ئیسلام و هاوەڵانی پێغەمبەریان دەکرد.

بە دڵنیاییش ئەگەر خوا ﷻ تاکو صوڵحی حودەیبییە، نیعمەتەکانی لەسەر پێغەمبەری خوا ﷺ تەواو نەکردوون و، هەندێک چاکە ماون لەگەڵیدا بکات، بەڵام بێگومان پێغەمبەری خوا ﷺ هەر لە سەرەتا تاکو سەرەنجام، هەر لەسەر ڕێی ڕاست بووە، کەواتە: ﴿وَيَهْدِيَكَ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا﴾، واتە: بە تایبەت لەو ڕووداوەداو بۆ مامەڵە کە لەگەڵ ئەو ڕووداوەدا کە دێتە پێش، خوا ڕێنماییت بکات، مامەڵەیەکی ڕاست و دروست بکەی و، بە شێوەیەکی سەر ڕاستانە لەگەڵ ئەو ڕووداوەدا مامەڵە بکەی.

٥- ﴿وَيَنصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا﴾، هەروەها (سەرەنجام ببێتە هۆی ئەوە کە) خوا ﷻ تۆ بە زاڵبوونێکی باڵادەستانە زاڵ بکات، (**وَصْفُ النَّصْرِ بِالْعَزِيزِ، مَجَازٌ عَقْلِيٌّ وَإِنَّمَا الْعَزِيزُ هُوَ النَّبِيُّ ﷺ الْمَنْصُورُ**)، لێرەدا کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَيَنصُرَكَ اللَّهُ نَصْرًا عَزِيزًا ۝٣﴾، کە (**نَصر**) زاڵبوون بە (**عزيز**) پێناسە کراوە، ئەمە مەجازێکی عەقڵییە، چونکە لە ڕاستییدا ئەوەی باڵا دەست و زاڵبووە، بریتی بووە لە پێغەمبەر ﷺ (**وَالْعِزَّةُ: الْمَنَعَةُ، وَالمَقْصُود بِهِ العِزُّ الَّذِي لَا يعقِبهُ ذُلٌّ**)، عیززەت بە مانای باڵادەستییە کە بەرانبەرەکەت پێت نەوێرێ و لە بەرانبەرتدا دەستە پاچە بێ، کە لێرەدا مەبەست پێی ئەو باڵادەستییەیە، بێ دەستەڵاتیی بەدوادا نایەتەوە، بۆیە دەفەرموێ: ﴿نَصْرًا عَزِيزًا﴾، چونکە لە دوای پێکهاتن و ڕێککەوتننامەی حودەیبییەوە، دوژمنانی سەر سەختی پێغەمبەر ﷺ کە لە هۆزی قوڕەیشدا بەرجەستە بوون، جارێکی دیکە نەیانتوانی بە شێوەیەک زیان بە پێغەمبەر ﷺو ئیسلام و مسوڵمانان بگەیەنن، ئێشیان پێبگات، واتە: خوا ﷻ وای زاڵکرد، جارێکی دیکە بێ دەستەڵاتیی و تێکشکانی بەسەردا نەیەتەوە، ئەگەرنا بۆ وێنە: لە جەنگی بەدردا سەرکەوتن، بەڵام لە جەنگی ئوحوددا تێکشکان و، لە جەنگی حوونەین و لە جەنگی ئەحزاب دا مسوڵمانان زۆر سەغڵەت بوون و، لە جەنگی حونەیندا سەرەتاکەی مسوڵمانان سەرکەوتن، بەڵام لە دوایی دا تێکشکان و، لە کۆتایی دا سەرکەوتنەوە.

سەرنجێک لە بارەی لێبوردرانی گوناهی پێغەمبەرەوە ﷺ

پێشتریش بەڵێنماندا بوو کە ئێمە دواتر زیاتر تیشک دەخەینە سەر چەمک و واتای: ﴿ لِّيَغْفِرَ لَكَ ٱللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِن ذَنۢبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ ﴾، کە دەفەرموێ: بۆ ئەوەی خوا لەو گوناهەت کە تێپەڕیوەو ئەوەی دواکەوتوە، ببوورێ.

مەبەست لە (**ذنب**) بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ کە لێرەدا هاتوە، هەروەها لە سوورەتی (**محمد**)یشدا: ﴿ وَٱسْتَغْفِرْ لِذَنۢبِكَ وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَٰتِ ﴿١٩﴾ ﴾، هاتوە، مەبەست پێی گوناهو خراپەو سەرپێچیی نیە، بەو چەمک و واتایەی بۆ ئێمە زاندراوە، چونکە پێغەمبەر (محمد) ﷺو، سەرجەم پێغەمبەران لە گوناهو خراپەو لە سەرپێچیی و تاوان پارێزراون، چونکە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلَام**)، سەر مەشقی خەڵکن، ئنجا ئەگەر پێغەمبەر لە هەڵەو لادان و گوناهو تاوان پارێزراو نەبێ، خەڵکێک ببینێ ئەو پێغەمبەرە ﷺ گوناهو تاوان دەکات، متمانەی پێی نامێنێ، کەواتە: چۆن بیکاتە سەر مەشق!

ئەدی مەبەست لە (ذنب) چییە؟

مەبەست پێی جۆرێک لە هەڵسوکەوتکردنی پێغەمبەرە ﷺ کە نیشانەی تێدا نەپێکاوە، وەک ئەوەی ڕایەکی بوو بێ، نەیپێکا بێ، بۆ وێنە:

١- لە صەحیحی موسلیمدا هاتوە، کە بە لای هەندێک لە هاوەڵانیدا تێدەپەڕێ، دارخورما موتوربە دەکەن، تۆوی نێرەکە دەبەن بۆ مێیەکە، موسلیم بە سێ ڕیوایەت هێناویەتی[1]:

لە ڕیوایەتێکدا پێغەمبەر ﷺ فەرمووی: پێم وایە، ئەگەر واش نەکەن، زیانی نابێ، واتە: دەستی لێ هەڵبگرن و خۆتان ئەزیەت مەدەن، کە تۆوی نێرەکە

---

(١) صحیح مسلم: ٢٣٦١ و ٢٣٦٢ و ٢٣٦٣

بـەرن بـۆ مێیەکـە، ئەوانیش دەسـتیان لـێ هەڵگـرت، دوایی ئـەوە بـوو دارخورمایەکان بەریـان نەگـرت، کـە چوونـەوە خزمـەتی پێغەمبـەر ﷺ فەرمـووی: ئـەوە بـەس ڕاو بۆچوونێکـی خـۆم بـوو، ئەگـەر شـتێکم بـە نـاوی خـواوە پـێ گوتـن، وەک وەحیـی لێـم وەربگـرن، بـەڵام ئەگـەر شـتێکم وەک بۆچـوونی خـۆم پێگوتـن: (**أَنْتُم أَعْلَـم بِأَمْـرِ دُنْيَاكُـم**)، ئێـوە لـە کاروبـاری دنیاتانـدا، شـارەزاترن.

بەڵـێ پێغەمبـەر ﷺ دەگونجـێ لـە بۆچوونێکـی دنیاییـدا نەیپێکابـێ، بۆچوونێکـی دنیایـی کـە حوکمێکـی شـەرعیی پێـوە پەیوەسـت نیـە، کـە بەشـێک بـێ لـە دیـن، یاخـود لـە ڕێـی وەحییـەوە نەبـێ، نەزانـرێ.

٢- هەروەها لە ڕووی کردەییەوە، دەگونجێ پێغەمبەری خوا ﷺ هەنگاوێکی نابێ و، ویستبێتی کارێک بکات، بەڵام لەو کارەدا نەیپێکابێ، نەک لەبەر ئەوەی گوناهەو خراپەیە، بەڵکو لەبەر ئەوەی لەوە باشتر هەیە، بۆ وێنە: لە جەنگی بەدردا کە پێغەمبەر ﷺ دەیەوێ سوپایەکەی خۆی لە شوێنێک بارگەو بنە بخات و دابمەزرێنێ کە گونجاو نەبووە، (**الحبَّابِ بن المنذر**) پرسیاری لێ دەکات: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ ئایا ئەمە فەرمانی خوایەو وەحیی خوایە؟ یاخود بۆچوونی خۆتەو تاکتیکی جەنگییە؟

کـە پێغەمبـەر ﷺ دەفەرمـوێ: بۆچـوونی خۆمـەو تاکتیکـی جەنگییـە، (**الحبـاب**) دەڵـێ: ئێـرە بـاش نیـە، بـا بچینە سـەرووتر، ئـەو چاڵاوانـەی هـەن، پڕیـان دەکەینەوەو گۆلاوێکـی گـەورە دروسـت دەکەیـن، ئێمـە ئاومـان دەبـێ دوژمنەکانمـان ئاویـان نابێ، پاشـان ئـەو شـوێنەی بـۆی دەچیـن زوورکەڵێنـە و پێـمان پێیـەوە دەچەسـپێ، بـەڵام ئێـرە گومڵاییـەو ئـاوی تێـدا دەوەسـتێ و دەبێتـە قـوڕو لـە قـوڕێ دەچەقیـن، کـە پێغەمبـەر ﷺ پێشـنیارەکەی حەببـاب دەبیسـتێ، یەکسـەر دەفەرمـوێ: (**لقـد أشرت بالـرأي**)[1]، ڕای ڕاسـت ئەوەیـە کـە گوتـت، یەکسـەر ڕایەکـەی خـۆی دەگـۆڕێ، واتـە: ئـەو هەنـگاوە کردەییـەی ناویـەتی، دەیگـۆڕێ.

---

(١) السيرة النبوية لابن هشام، ج٢ ص ٢٣٦

٣- هەروەها پێغەمبەر ﷺ لە جەنگی بەدردا، کافرەکانی بە دیل گرتن، خوای کارزانیش ڕەخنەی لێ گرت: ﴿ مَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَن يَكُونَ لَهُۥٓ أَسْرَىٰ حَتَّىٰ يُثْخِنَ فِي ٱلْأَرْضِ ﴿٦٧﴾ ﴾الأنفال، هیچ پێغەمبەرێک بۆی نیە، دیلی هەبن، تاکو کوشتاری زۆر نەکات لە زەویدا، واتە: تاکو دوژمنەکانی لە پەل و پۆ نەخات.

نەک بە دیلیی بیانکوژێ، چونکە دیل ناکوژرێ، بەڵام بە تەماعی ئەوەی پارەیان لە بەرانبەردا لێ وەربگرن، نابێ بەدیلیان بگرن، لە یەکەم ڕووبەڕوو بوونەوەدا، لەوێش خوای میهرەبان ڕەخنە لە پێغەمبەر ﷺ دەگرێ، لەسەر هەنگاوێکی کە بە بۆچوونی خۆی پێی وابووە شتێکی باشە، بەڵام باش نەبووە، بەڵام بێگومان ئەوە بە گوناهـ لە قەڵەم نادرێ، چونکە پێغەمبەر ﷺ فەرمانێکی خوای لەبەر دەستدا نەبووە، ئەویش سەرپێچیی لێ کردبێ، بەڵکو بە بۆچوونی خۆی ئەو هەنگاوەی ناوە.

٤- هەروەها مۆڵەتدانی بە ئەوانەی داوای مۆڵەتیان کرد، لە جەنگی (تەبووک)دا: ﴿ عَفَا ٱللَّهُ عَنكَ لِمَ أَذِنتَ لَهُمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَكَ ٱلَّذِينَ صَدَقُوا۟ وَتَعْلَمَ ٱلْكَٰذِبِينَ ﴿٤٣﴾ ﴾التوبة، واتە: خوا ﷻ لێت ببوورێ بۆچی مۆڵەتت دان (نە دەبوو مۆڵەتت دابان)، تاکو ئەوانەی ڕاست دەکەن و پاساوێکی ڕاستەقینەیان هەیە، ئەوانەت بۆ دەربکەوێ، لە ئەوانەی درۆزنن.

٥- هەروەها لە هەڵوێستەکەی لەگەڵ (**عبدالله بن أم مكتوم**)دا، کە بابایەکی کوێر بوو ؓ هات پرسیاری لە پێغەمبەر کرد، پێغەمبەری خواش ﷺ لەو کاتەدا سەرگەرم و سەرقاڵیی قسە کردن بوو لەگەڵ کۆمەڵێک لە زلە زلانی قوڕەیش داو، ڕووی لێوەرچەرخاند و، ڕووی لێ گرژ کرد، بەو واتایەی جارێ کاتی ئەوە نیە، ئەویش لەبەر ئەوەی کوێر بوو، نەیبینی و دەبێ نەیزانیبێ کە ئەوە لە کۆڕو مەجلیسێک دا دانیشتوەو گوێیان بۆ پێغەمبەر ﷺ گرتوە، خەریکی بانگەواز کردنیانە، خوا ﷻ لەو بارەوە لۆمەی کردو فەرمووی:

﴿ عَبَسَ وَتَوَلَّىٰٓ ﴿١﴾ أَن جَآءَهُ ٱلْأَعْمَىٰ ﴿٢﴾ وَمَا يُدْرِيكَ لَعَلَّهُۥ يَزَّكَّىٰٓ ﴿٣﴾ أَوْ يَذَّكَّرُ فَتَنفَعَهُ ٱلذِّكْرَىٰٓ ﴿٤﴾ أَمَّا مَنِ ٱسْتَغْنَىٰ ﴿٥﴾ فَأَنتَ لَهُۥ تَصَدَّىٰ ﴿٦﴾ وَمَا عَلَيْكَ أَلَّا يَزَّكَّىٰ ﴿٧﴾ وَأَمَّا مَن جَآءَكَ يَسْعَىٰ ﴿٨﴾ وَهُوَ يَخْشَىٰ

﴿فَأَنتَ عَنْهُ تَلَهَّىٰ ۝١٠ كَلَّآ إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ ۝١١﴾ عبس. لەوێش خوا ﷻ ڕەخنە دەگرێ لە پێغەمبەر ﷺ، دەفەرموێ: ڕووی خۆی گرژ کردو ڕووی وەرچەرخاند، کاتێک کە کوێرەکە هات بۆ لای، تاکو کۆتایی ئایەتەکان.

دیارە پێغەمبەری خوا ﷺ لەو ڕووداوەشدا، ئیجتیهادو کۆششی کردووەو پێی وابووە باشتر وایە قسە لەگەڵ ئەو زلە زلانەدا بکات، بەڵکو خوا هیدایەتیان بدات، بۆ عەبدوڵڵای کوڕی ئوممی مەکتووم، دوایی دەرفەت هەر هەیە، کە ئەوەی خوا ﷻ لە وەحیی دیکە، دایبەزاندوە، پێی ڕابگەیەنێ، کە بۆ ئەوە هاتبوو گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ خوا ﷻ چیدیکەی دابەزاندوە، پێم ڕابگەیەنی؟ ئنجا ئەوەی پتر تیشکمان بۆ دەخاتە سەر ئەو مەسەلەیە فەرمایشتێکی پێغەمبەرە ﷺ کە دەفەرموێ: {**إِنَّهُ لَيُغَانُ عَلَى قَلْبِي، وَإِنِّي لَأَسْتَغْفِرُ اللَّهَ فِي الْيَوْمِ مِائَةَ مَرَّةٍ**} (**أخرجه أحمد: ١٧٨٨١، ومسلم: ٢٧٠٢، وأبو داود: ١٥١٥، وابن حبان: ٩٣١**)، واتە: تەمم بەسەر دڵدا دادێ، تاکو من ڕۆژێ سەد جاران داوای لێبوردن لە خوا دەکەم!

وەک زانایان گوتوویانە: (**غَين**) لە (**لَيغان**)دا بەبێ ئاگایی و غافڵ بوون لە یادی خوا لە قەڵەمدراوە، کە پێغەمبەر ﷺ لە چاو مەقامی بەرزی، دەبووایە هەمیشە خوای پەروەردگاری لە یاد بێ، ئنجا ئەو جار جار بێئاگا بوونەی خۆی لە یادی خوای، بە تەم هاتنە سەر دڵ، لە قەڵەم داوەو، داوای لێبوردنی لە خوا کردوە، کە دیارە گوناهـ نیە، بەڵام لە چاو پێگەو پایەی بەرزی پێغەمبەر ﷺ، پێغەمبەری خوا ﷺ بە کەم و کوڕیی داناوە، بۆیە داوای لێبوردنی بۆ لە خوا کردوە.

کەواتە: مەبەست لە گوناهی پێغەمبەر ﷺ یانی: لە چاو پێگەو پایەی بەرزی پێغەمبەر ﷺ وشەی: (**ذنب**)ی بۆ بە کاردێ، گوناح، بەڵام ئەو گوناهانە بە خراپە لە قەڵەم نادرێن، بۆیە بۆ هی مسوڵمانان فەرموویەتی: ﴿وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ﴾، خراپەکانیان لێ بسڕێتەوە، بەڵام بۆ پێغەمبەر ﷺ بە خراپە لە قەڵەم

نـادرێ، بەڵکـو تەنیـا جۆرێکـە لـە کـەم و کورِیـی و، جۆرێکـە لـە هەڵـەو ناتەواویـی و، لـە قـەدەر پێگـەو پایـەی بـەرزی پێغەمبـەر ﷺ بـە ناتەواویـی لـە قەڵـەم دەدرێ، ئنجـا لـەم مەقامەدایـە، زانایـانی ئەهـلی تەزکیـەو تەصـەووف، گوتوویانـە: (حَسَنَاتُ الْأَبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُقَرَّبِيْن)، چاکـەکانی چاکان، خراپـەکانی زۆر لـە خـوا نیزیکانـن، واتـە: ئـەوەی بـۆ چاکـە کاران بـە چاکـە لـە قەڵـەم دەدرێ، بـۆ زۆر لـە خـوا نیزیـکان، بـە خراپـە قەڵـەم دەدرێ.

هـەروەک پێغەمبـەر ﷺ عەرەبێکـی خێڵەکیـی بیابانشـین هاتـوە بـۆ خزمـەتی و گوتوویـەتی: ئـەی موحەممـەد! خـوا ﷻ چـی لەسـەر فـەرز کردوویـن؟ ئەویـش پێـی ڕاگەیانـدوە کـە شـەوو ڕۆژێ پێنـج نوێـژ، ئنجـا زەکات و ڕۆژوو حـەج، گوتوویـەتی چیدیکـە؟ فەرموویـەتی: هیچـی دیکـە مەگـەر خۆبەخشـانە زیـادە بکـەی، ئەویـش گوتوویـەتی: نەلێـی کـەم دەکـەم و، نـە لێـی زیـاد دەکـەم و ڕۆیشـتوە، پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی: ئەگـەر ڕاسـت بـکات دەچێتـە بەهەشـت، بـۆ ئـەو، ئەوەنـدەی دانـاوە، بـەڵام فەرمووشـیەتی: {نِعْمَ الرَّجُلُ عَبْدُ اللهِ لَوْ كَانَ يُصَلِّي مِنَ اللَّيْلِ فَكَانَ، بَعْدُ، لاَ يَنَامُ مِنَ اللَّيْلِ إلاَّ قَلِيْلاً} (أخرجه البخاري: ١١٠٥، ومسلم: ٢٤٧٩)، واتـە: عەبدوڵـڵا باشـترین پیـاوە، ئەگـەر شـەو نوێـژان بـکات، دوای ئـەوە عەبدوڵـڵای کـوڕی عومـەر نەدەخـەوت لـە شـەودا، مەگـەر کەمێـک.

یـانی: بـۆ عەبدوڵـڵا ئەوەنـدە بـەس نیـە، فـەرزەکان بـکات، بەڵکـو دەبـێ شـەو نوێژیـش بـکات، چونکـە پێغەمبـەر ﷺ دەیـەوێ ببێتـە باشـترین پیـاو، بـەڵام ئـەوی دیکـە هـەر ئەوەنـدەی بـەس بـووە کـە فـەرزەکان بـکات، چونکـە بـۆ ئـەو گرنگـە بچێتـە بەهەشـت، بـەڵام عەبدوڵـڵای کـوڕی عومـەر، تەنیـا بەچوونـە بـە هەشـت ئیکتیفـای نەکـردوە، پێغەمبـەر ﷺ پلـەی باشـتری بـۆ ئـەو ڕەچـاو کـردوە، بۆیـە ئەرکیشـی قورسـتر بـووە.

مەسەلەی دووەم:

هەروەها خوا ﷻ ئۆخژن و ئۆقرەی دابەزاندە نێو دڵی بڕواداران، تاکو بڕوایان پتەوتر بێ و سەرەنجام دوای پاککردنەوەیان لە خراپەکانیان، بیانخاتە بەهەشتانێکی جۆگەو ڕووبار بەژێردا ڕۆیشتوو، لە بەرانبەریشدا بێبڕوایان بە هەردوو جۆری مونافیق و هاوبەشدانەر، بە هەردوو ڕەگەزی نێرو مێوە، سزا بدات لەسەر کوفرو شیرک و گومانی خراپیان بەرانبەر بە خوا، هەروەها بەڵای خراپیان لەسەر بسووڕێ و، تووڕەیی و نەفرینیان بخاتە سەرو، بیانخاتە دۆزەخەوەو، بێگومان خواش کە خاوەنی تێکڕای سەربازەکانی ئاسمانەکان و زەوییە، ئەوپەڕی باڵادەستیی هەیەو، هیچ کەس و هیچ شتێک لێی عاسێ نابێ:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ فِى قُلُوبِ ٱلْمُؤْمِنِينَ لِيَزْدَادُوٓا۟ إِيمَـٰنًا مَّعَ إِيمَـٰنِهِمْ ۗ وَلِلَّهِ جُنُودُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٤﴾ لِّيُدْخِلَ ٱلْمُؤْمِنِينَ وَٱلْمُؤْمِنَـٰتِ جَنَّـٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَـٰرُ خَـٰلِدِينَ فِيهَا وَيُكَفِّرَ عَنْهُمْ سَيِّـَٔاتِهِمْ ۚ وَكَانَ ذَٰلِكَ عِندَ ٱللَّهِ فَوْزًا عَظِيمًا ﴿٥﴾ وَيُعَذِّبَ ٱلْمُنَـٰفِقِينَ وَٱلْمُنَـٰفِقَـٰتِ وَٱلْمُشْرِكِينَ وَٱلْمُشْرِكَـٰتِ ٱلظَّآنِّينَ بِٱللَّهِ ظَنَّ ٱلسَّوْءِ ۚ عَلَيْهِمْ دَآئِرَةُ ٱلسَّوْءِ ۖ وَغَضِبَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ وَلَعَنَهُمْ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ ۖ وَسَآءَتْ مَصِيرًا ﴿٦﴾ وَلِلَّهِ جُنُودُ ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ فِى قُلُوبِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، (خوا ﷻ) ئەو کەسەیە، ئۆخژن و ئۆقرەیی دابەزاندە سەر دڵی بڕواداران، (السَّكِينَةُ: السُّكُونُ والطُّمَأْنِينَة وَالرَّزَانَةُ وَالوَقَار)، بە هەموو ئەو واتایانەو واتا کراوە، واتە: ئۆقرەیی و هێمنیی و، دامەزراویی و ئۆخژن.

٢)- ﴿ لِيَزْدَادُوٓا۟ إِيمَـٰنًا مَّعَ إِيمَـٰنِهِمْ ﴾، تاکو وێڕای ئیمانەکەیان، ئیمانی دیکەش زیاد بکەن، ئیمان کەم دەکات و زیاد دەکات، بە چاکەو طاعەت زیاد دەکات و، بە گوناهو تاوان کەم دەکات، دەشگونجێ لێرەدا مەبەست لە ئیمان، دڵنیایی بێ، واتە: دڵنیاییەکەیان

بەهێزتر بێ، (لِيَزْدَادُوا يَقِيْناً إلى يَقِينِهِم، وَلِيَزْدَادوا طُمَأْنِينَةً إلى طُمَأْنِينَتِهِم)، واتە: دڵنیایی بۆ گەڵ دڵنیاییان و، ئۆخژن و ئۆقرەیی بۆ گەڵ ئۆخژن و ئۆقرەییان زیاد بکەن، ئیمان پلە پلەیە، وەک پەیژەیەک چۆن مرۆڤ بە پەیژەیەکدا سەردەکەوێ، ئیمانیش پلە پلەیەو بەرزترین جۆری ئیمان، ئیمانی پێغەمبەرانە (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلَامِ)، کە وەک ئیمانی فریشتەکانە، بەڵکو لە هی ئەوانیش باشترە، چونکە فریشتەکان خوا وای خوڵقاندوون کە خاوەنی ئیمان بن، بەڵام پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلَامِ) خۆیان ماندوو کردووەو کۆششیان کردوە، بەڵێ خوا ﷻ وەحیی بۆ ناردوون، بەڵام دوایی خۆیان زۆر ماندوو کردوە، بە بەندایەتیی کردن بۆ خوا، تاکو لە ئاستی ئەو پلەو پێگە بەرزەدا بن، کە خوای بەرز بەوانی داوە، دوایی بڕوای ئیماندارانیش هەر کەسە لە قەدەر خۆی.

٣)- ﴿ وَلِلَّهِ جُنُودُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، سەربازەکانی ئاسمانەکان و زەوییش هەموویان تەنیا هی خوان، هەموویان لەبەر دەستی ئەودان.

٤)- ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴾، بە دڵنیایی هەمیشەو هەردەم خوا زانای کارزان بووە، زانا بووە بە هەموو شتێک و، کارزان بووە، لە هەموو کارەکانیدا.

شـــایانـی باســـە:

ئیـمان لـە دوو ڕێـی سـەرەکییەوە زیـاد دەکات: لـە ڕووی عیلمییـەوەو، لـە ڕووی عەمەلییـەوە.

یەکەم: لە ڕووی عیلمییەوە، مرۆڤ تاکو ئەو هەقەی خوا دایبەزاندوە کە لە قورئان و ڕێبازی پێغەمبەردا ﷺ بەرجەستەیە، پێی ئاشناتر بێ و زیاتر لێی وردبێتەوەو پتر تێیڕامێنێ و لێی تێ بگات، ئیمانی بە هێزترو پتەوتر دەبێ.

دووەم: هەتا پابەندییشی بە بەرنامەی خواوە زیاتر بێ و، کردەوەی چاکی زیاتر بێ و بەندایەتیی بۆ خوا باشتر بێ، بە کردەوەش ئیمانی زیاتر دەبێ.

لـە سـەرەتای سـووڕەتی (الأنفـال)دا، خـوا ﷻ ئامـاژە بـە هـەر کام لـەو دوو هـۆکارە دەکات، دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ ٱللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ

ءَايَٰتُهُۥ زَادَتۡهُمۡ إِيمَٰنٗا وَعَلَىٰ رَبِّهِمۡ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٢﴾ ٱلَّذِينَ يُقِيمُونَ ٱلصَّلَوٰةَ وَمِمَّا رَزَقۡنَٰهُمۡ يُنفِقُونَ ﴿٣﴾ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ حَقّٗاۚ لَّهُمۡ دَرَجَٰتٌ عِندَ رَبِّهِمۡ وَمَغۡفِرَةٞ وَرِزۡقٞ كَرِيمٞ ﴿٤﴾ ﴾، واتـە: بـڕواداران ئەوانـەن کاتێـک یـادی خـوا کـرا، دڵیـان ڕابچڵەکـێ و، کاتێـک ئایەتـەکانی خوایـان بەسـەردا خوێندرانـەوە، ئیمانیـان زیـاد دەکات و پشـتیان بـە پەروەردگاریـان دەبەسـتن، ئەوانـەی نوێـژ بەرپـا دەکـەن و لـەوەی کردوومانەتـە ڕۆزییـان دەبەخشـن..

لـە سـوورەتی (آل عمـران)دا، خـوا ﷻ باسـی هەڵوێسـتی بـڕواداران دەکات، کـە دەبێتـە هـۆی ئیـمان زیـاد بوونیـان، دەفەرمـوێ: ﴿ٱلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ ٱلنَّاسُ إِنَّ ٱلنَّاسَ قَدۡ جَمَعُواْ لَكُمۡ فَٱخۡشَوۡهُمۡ فَزَادَهُمۡ إِيمَٰنٗا وَقَالُواْ حَسۡبُنَا ٱللَّهُ وَنِعۡمَ ٱلۡوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾﴾، واتـە: ئەوانـەی خەڵـک پێیـان گوتـن: خەڵـک (واتـە: دوژمنانتـان) بۆتـان کۆبوونـەوە لێیـان بترسێن، سـام و هەیبەتتـان بەرانبەریـان هەبـێ، بـەڵام ئـەو هەڕەشـەیە ئیمانـی زیـاد کـردن، واتـە: لـەو مەیدانـەدا کـە بـە کـردەوە بـوون و ئـەو هەڕەشـەیان بیسـت، ئیمانـی زیـاد کـردن.

کەواتـە: ئیـمان هـەم بـە کـردەوە زیـاد دەکات، هـەم بـە بەرچـاو ڕوونیـی و شـارەزایی زیاتـر لـە بـارەی ئـەو هەقـەوە کـە خـوا ﷻ دایبەزانـدوە.

٥- ﴿لِّيُدۡخِلَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ﴾، {بۆیە (خوا ﷻ)، ئەو ئارامیی و ئۆخژن و ئۆقرەییەی دابەزاندۆتە نێو دڵی بڕواداران]، تاکو سەرەنجام [بڕواداران باش بەندایەتیی بۆ خوا بکەن و، شایستەی ئەوە بن (خوا)]، بیانخاتە بەهەشتانێکەوە کە ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن، دەشگونجێ (ل)ی (لِيُدْخِلَ)، پەیوەست بێتەوە بە: ﴿لِيَزۡدَادُوٓاْ إِيمَٰنٗا مَّعَ إِيمَٰنِهِمۡ﴾، یانی: لە ئەنجامی ئیمان زیاد بووندا، شایستەی ئەوە بن، خوا بیانخاتە نێو بەهەشتەکانی خۆیەوە.

٦- ﴿خَٰلِدِينَ فِيهَا﴾، کە بە هەمیشەیی تێیاندا دەمێننەوە.

٧- ﴿ وَيُكَفِّرَ عَنۡهُمۡ سَيِّـَٔاتِهِمۡ ﴾، هەروەها خراپەکانیان لێ بسڕێتەوەو خاوێنیان بکاتەوە.

٨- ﴿ وَكَانَ ذَٰلِكَ عِندَ ٱللَّهِ فَوۡزًا عَظِيمٗا ۝٥ ﴾، ئەوەش لە لای خوا بردنەوەو بەمراد گەیشتنێکی زۆر مەزن بووە، (**الفَوْزُ: مَصْدَرٌ، وَهُوَ الظَّفَرُ بِالْخَيْرِ وَالنَّجَاحِ، مَعَ حُصُولِ السَّلَامَةِ**)، (**فَوز**): چاوگە مەبەست پێی سەرکەوتن و بە ئامانج گەیشتنە و، دەست گەیاندنە خێرو چاکەیە، لەگەڵ سەلامەتییشدا، هەندێ لە زانایان گوتوویانە: لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ لِّيُدۡخِلَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتِ جَنَّٰتٖ تَجۡرِي مِن تَحۡتِهَا ٱلۡأَنۡهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَا ﴾، ئەمە خستنە نێوێکی تایبەتە، (**إِدْخَال خَاص**)، کە بریتیە لەوەی خوا ﷻ دەیانخاتە ئەو پێگەو جێگەو ڕێگایانەوە کە بۆ تێکۆشەرانی ڕێی خوا دانراون، دوای ئەوەی چوونە بەهەشتێ لەگەڵ مسوڵماناندا بەگشتیی، بە تایبەتییش خوا ﷻ جەنگاوەران و تێکۆشەران دەباتە ئەو پلە بەرزانەوە، کە بە تایبەت بۆی داناون، لە نێو بەهەشتدا، وەک لە سوورەتی (**النساء**)دا، خوا ﷻ باسیکردوە، دەفەرموێ: ﴿ لَّا يَسۡتَوِي ٱلۡقَٰعِدُونَ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ غَيۡرُ أُوْلِي ٱلضَّرَرِ وَٱلۡمُجَٰهِدُونَ فِي سَبِيلِ ٱللَّهِ بِأَمۡوَٰلِهِمۡ وَأَنفُسِهِمۡۚ فَضَّلَ ٱللَّهُ ٱلۡمُجَٰهِدِينَ بِأَمۡوَٰلِهِمۡ وَأَنفُسِهِمۡ عَلَى ٱلۡقَٰعِدِينَ دَرَجَةٗ .... ۝٩٥ دَرَجَٰتٖ مِّنۡهُ وَمَغۡفِرَةٗ وَرَحۡمَةٗ ... ۝٩٦ ﴾، کەواتە: تێکۆشەرانی ڕێی خوا لە نێو بەهەشتییاندا، پلەو پایەی بەرزتریان هەیە، بۆیە زانایان گوتوویانە: ئەمە لێرەدا خستنە نێوێکی تایبەتە، خستنە نێو ئەو پێگەو پایە بەرزانەیە، کە بۆ تێکۆشەرانی ڕێی خوا داندراون.

٩- ﴿ وَيُعَذِّبَ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ وَٱلۡمُنَٰفِقَٰتِ وَٱلۡمُشۡرِكِينَ وَٱلۡمُشۡرِكَٰتِ ﴾، هەروەها بۆ ئەوەی (خوا) پیاوانی مونافیق و، ئافرەتانی مونافیق و پیاوانی هاوبەشدانەرو ئافرەتانی هاوبەشدانەر، سزا بدات و ئەشکەنجە بدات.

١٠- ﴿ ٱلظَّآنِّينَ بِٱللَّهِ ظَنَّ ٱلسَّوۡءِ ﴾، گومانی خراپ بە خوا بەران.

پێشتریش گوتمان: ئەو سزاو ئازارە، دەگونجێ مەبەست پێی سزاو ئازاری دنیایی بێ، واتە: ئەوانەیان کە کوفری خۆیان ئیعلان دەکەن و، سەنگەر لە ئیسلام و مسوڵمانان دەگرن، مسوڵمانان لەگەڵیان بەشەڕ دێن و جەنگیان لە دژ دەکەن و، دەکوژرێن و، بریندار دەبن و، تووشی ئازار دێن.

هەروەها ئەوانەیان کە کوفری خۆیان ئاشکرا ناکەن، وەک مونافیقەکان، ئەوانەش هەمیشە ئازارو ئەشکەنجەیەکی دەروونییان هەیە، کە دەبینن ڕۆژ بە ڕۆژ ئیسلام و مسوڵمانان لە سەرکەوتندان و لە گەشەکردندان، گلۆڵەی ئەوانیش ڕۆژ بە ڕۆژ دەکەوێتە لێژییەوە، بۆ ئەوان دەبێتە ئازارێکی دەروونیی و، مایەی خەفەت و نارەحەتیی.

﴿ ٱلظَّآنِّينَ بِٱللَّهِ ظَنَّ ٱلسَّوْءِ ﴾، واتە: گومانی خراپیەران بە خوا، (السَّوء): خوێنراویشەتەوە: (السُّوء)، (ظَنَّ السُّوء)، هەندێ لە زانایان گوتوویانە: (السَوءْ) و (السُوءْ) واتایان هەریەکە، وەک: (کَره)و (کُره)، واتە: نارەحەتیی، یان شتێک کە مرۆڤ پێی ناخۆشە، (سَوء) یان (سُوء)، یانی: نا خۆشویستراو، پێچەوانەی (سرور) ە، واتە: دڵخۆشیی و شادمانیی، کەواتە: (سُوء) یانی: دڵنارەحەتیی، هەندێکیش گوتوویانە: (سَوء) چاوگە، بەڵام (سُوء) بریتیە لە ناوی چاوگ.

١١- ﴿ عَلَيْهِمْ دَآئِرَةُ ٱلسَّوْءِ ﴾، سووڕی خراپیان لەسەرە، (دَائِرَة)، وەک گوتمان: بازنەیەکە بە دەوری چەقێکدا، کە لێرەدا مەبەست پێی بەڵایە، وەک چۆن شتێک دێ، دەسووڕێ دوایی دەکەوێتە سەر کەسێک، بەڵای خراپ لەسەر ئەوان بێ، ﴿ دَآئِرَةُ ٱلسَّوْءِ ﴾، واتە: ئەو بەڵایەی کە تایبەتە بە خراپەوەو هەمیشە لەگەڵ خراپەدایە، لەسەر ئەوان.

١٢- ﴿ وَغَضِبَ ٱللَّهُ عَلَيْهِمْ ﴾، خواش ﷻ لێیان تووڕە بووە، ئەمە دەگونجێ تووک بێ لێیان بکرێ، دەشگونجێ هەڕەشە بێ لێیان بکرێ، واتە: خوا لێیان تووڕە دەبێ، یان: خوا لێیان تووڕە بێ.

١٣- ﴿ وَلَعَنَهُمْ ﴾، نەفرینیان لێ بکات، دیسان (لَعَنَهُمْ)یش، دەگونجێ تووک و نزای خراپ بێ لێیان بکرێ، دەشگونجێ هەڕەشە بێ و هەواڵدان بێ بە هەڕەشە، یانی: خوا ﷻ نەفرینی لێکردوون.

١٤- ﴿ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَهَنَّمَ وَسَآءَتْ مَصِيرًا ۝٦ ﴾، دۆزەخی بۆ سازو ئامادە کردوون کە خراپترین سەرەنجامە.

١٥- ﴿ وَلِلَّهِ جُنُودُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، سەربازەکانی ئاسمانەکان و زەوییش هی خوان.

١٦- ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴾، خوا باڵادەستی کارزانە، پێشێ فەرمووی: ﴿ وَلِلَّهِ جُنُودُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿٤﴾ ﴾، سەربازەکانی ئاسمانەکان و زەوی هەموویان هی خوان و، خواش زانای کارزانە، زانایە ئەو سەربازانە کەی و بۆ کێ دەخاتە کار، کە دڵیان خۆش بکات و بەهێز بکات.

لێرەدا دەفەرموێ: ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴾، خوا باڵادەستەو کارزانیشە، بە عیززەتی خۆی مامەڵە دەکات لەگەڵ دوژمنان و ناحەزانی ئیسلام و مسوڵمانانداو تێکیان دەشکێنێ، ئەگەر سەرنج بدەین خوا ﷻ بۆ ئیمانداران چوار موژدەو دڵخۆشیی باسکردوون:

یەکەم: (إدْخَالُهُم الجَنَّة) دەیانخاتە بەهەشت.

دووەم: (خُلُوُدهُم فِيْهَا) لە بەهەشت دا هەر ماو دەبن.

سێیەم: (تَكْفِيْر السَّيْئَات) خراپەکانیان لێ دەسڕێتەوە.

چوارەم: (الفَوز العَظِيْم) بە مراد گەیشتن و بە ئاوات گەیشتنی گەورەیان بۆ دەڕەخسێنێ.

هەروەها بۆ مونافیقەکان و هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، بە نێرو مێیەوە بۆ ئەوانیش چوار جۆرە سزای بۆ ڕەخساندوون، کە بریتین لە:

١- ئازارو سزادانیان.

٢- لێ توورە بوونیان.

٣- نەفرین لێکردنیان.

٤- دۆزەخ بۆ ئامادەکردنیان.

مەسەلەی سێیەم:

ئەرکی پێغەمبەری خوا ﷺ ئەوەیە کە شایەد بێ بەسەر خەڵکەوە بە گشتیی و بڕواداران بە تایبەتی و، موژدەدەرو ترسێنەر بێ، ئەرکی خەڵکیش ئەوەیە بڕوا بە خواو بە پێغەمبەرەکەی بێنن و، پشتی پێغەمبەر ﷺ بگرن و ڕێزی بگرن، بەیانیان و ئێوارانیش پاکیی و بەرزیی خوا ڕابگەیەنن:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ إِنَّآ أَرۡسَلۡنَٰكَ شَٰهِدٗا وَمُبَشِّرٗا وَنَذِيرٗا ﴿٨﴾ لِّتُؤۡمِنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكۡرَةٗ وَأَصِيلًا ﴿٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١- ﴿ إِنَّآ أَرۡسَلۡنَٰكَ شَٰهِدٗا وَمُبَشِّرٗا وَنَذِيرٗا ﴾، بێگومان تۆمان بە چاودێرو مووژدەدەرو ترسێنەر ناردوە، ڕووی دواندن لە پێغەمبەری خاتەمە ﷺ (إِنَّآ أَرۡسَلۡنَٰكَ شَٰهِدٗا) بە دڵنیایی ئێمە تۆمان ڕەوانە کردوە، شایەدبی، گەواهیدەربی، ﴿ وَمُبَشِّرٗا وَنَذِيرٗا ﴾، دڵخۆشکەرو موژدەدەرو ترسێنەرو وریاکەرەوە بی، بۆ خەڵک و مرۆڤایەتیی بە گشتیی، بەڵام لە نێو مرۆڤایەتییدا بە تایبەت بۆ شوێنکەوتووانی و بۆ ئۆممەتەکەی، وشەی: (شَاهِدَاً)، (فَالشَّاهِدُ: الْمُخْبِرُ بِتَصْدِيقِ أَحَدٍ أَوْ تَكْذِيبِهِ فِيمَا ادَّعَاهُ، أَوِ ادُّعِيَ بِهِ عَلَيْهِ، أَي: أَرْسَلْنَاكَ فِي حَالِ أَنَّكَ تَشْهَدُ عَلَى الْأُمَّةِ بِالتَّبْلِيغِ)، (شَاهِدْ) واتە: هەواڵدەری بە ڕاست دانانی یاخود بە درۆدانانی کەسێک، لەوەدا کە داوای دەکات و لاف لێدەدات، واتە: ئێمە تۆمان ناردوە لە حاڵێکدا کە تۆ شایەدیی دەدەی لەسەر مرۆڤایەتیی یاخود لەسەر ئۆممەت.

﴿ وَمُبَشِّرٗا وَنَذِيرٗا ﴾، (مُبَشِّرَاً)، دڵخۆشکەر، یاخود موژدەدەر، واتە: ئەوانەی کە فەرمانبەرن بۆ خوا ﷻ و، بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ و گوێڕایەڵن، موژدەیان پێ دەدەی لە دنیادا، بە بەختەوەریی و ژیانێکی ڕاست و دروست و پاک و چاکی مرۆڤانە و، لە دوارۆژیشدا بە بەهەشت و ڕەزامەندیی خوا، (نَذِيْراً)، ترسێنەرو وریاکەرەوەشی بۆ کەسانێک کە لامل دەبن و سەرپێچییکارن، کە لە دنیادا

تووشـی مەینەتیـی و ناڕەحەتیـی و ژیـن تاڵیـی دەبـن و، لـە دواڕۆژیشـدا تووشـی سـزاو جەزرەبـەی خـوای دادگـەر دەبـن، ئـەوە ئەرکـی پێغەمبـەری خوایـە ﷺ.

ئەدی ئەرکی ئۆممەت و ئەرکی شوێنکەوتوانی چییە؟

٢- ﴿ لِّتُؤْمِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ ﴾، (تۆمان ناردوە، ئەی موحەممەد! ﷺ)، تاکو ئێوە ئەی بڕوادارینە، ئەی ئۆممەت و شوێنکەوتوانی موحەممەد! بڕوا بێنن بە خواو پێغەمبەرەکەی و، بەهێزی بکەن و پشتی بگرن و، ڕێزو حورمەتی بگرن.

(**لِتُؤمِنُوا**)، خوێندراویشـەتەوە: (**لِيُؤمِنوا**) بـۆ ئـەوەی بـڕواداران و شـوێنکەوتووانت، بـڕوا بێنـن بـە خـواو ڕەوانەکـراوی خـوا.

﴿ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ ﴾، پشـتی پێغەمبـەر ﷺ بگـرن و بـە هێزی بکـەن، (**وَتُوَقِّرُوه**)، ڕێـزی بگـرن و، بـە حورمـەت و قـەدرەوە مامەڵـەی لەگەڵـدا بکـەن، هەردووکیشـیان خوێنراونـەوە: (**وَيُعَـزِّرُوهُ وَيُوَقِّـرُوهُ**)، بـۆ ئـەوەی بـڕواداران پشـتی پێغەمبـەر ﷺ بگـرن، بـە هێـزی بکـەن و هـاوکاری بـن، هەروەهـا ڕێـز و حورمـەتی بگـرن.

٣- ﴿ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴾، هەروەها خواش ﷻ بەیانیان و ئێواران بە پاک بگرن، خوێنراویشەتەوە: (**وَيُسَبِّحُوهُ**)، بڕوادارانێک کە شوێنت کەوتوون، ئەی موحەممەد! ﷺ، خوای پەروەردگار بە پاک بگرن بەیانیان و ئێواران.

ئەگـەر بـە (**تُؤمِنـوا**) بخوێندرێتـەوە، واتـە: ئەی موحەممـەد! ﷺ تـۆو ئۆممەتەکەت بـڕوا بێنـن بـە خـواو بـە پێغەمبـەری خـوا، پێغەمبەریـش لەسـەری فـەڕز بـووە، بـڕوای بـەوە بـێ کـە ڕەوانـە کـراوی خوایـە، (**يُؤمِنـوا**)ش بخوێنرێتـەوە، یـانی: تاکـو ئـەی بڕوادارینـە! ئێـوەش بـڕوا بێنـن بـە خـواو پێغەمبەرەکـەی.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴾، بەیانیـان و ئێـواران، دەگونجـێ مەبەسـت پێـی ئـەو دوو کاتـە بـێ، بـە دیارییکراویـی: بەیانیـان و ئێـواران، چونکـە بەیانیـان

ڕەمزو هێمای پەیدابوونی بوونەو، ئێوارانیش ڕەمزو هێمای لە نێو چوونی بوونەو، کۆتایی هاتنی ژیانی دنیایە.

دەشگونجێ مەبەست پێی کاتی بەردەوام بێ، وەک دەگوترێ: هەموو کات، شەوو ڕۆژ، یانی: لە بەیانی ڕا تاکو ئێوارەو لە ئێوارە ڕا تاکو بەیانی، هەر وەک دەگوترێ: ڕۆژهەڵات و ڕۆژئاوا، سەرو خواری دنیا.

دەربارەی: ﴿وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ﴾، زانایان دوو ڕایان هەن، هەندێکیان بەو شێوەیە کە ئێمە تەفسیرمان کرد، تەفسیریان کردوە: وێڕای ئەوەی بڕوا دێنن بە خواو پێغەمبەرەکەی، پشتی پێغەمبەریش ﷺ بگرن و، بە هێزی بکەن، هەروەها ڕێزی بگرن و، حورمەتی بگرن، بەڵام هەموویان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە: ﴿وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا﴾، واتە: خوای بەرزو مەزن بە پاک بگرن، بەیانیان و ئێواران، چونکە ئەم تەعبیرە تەنیا بۆ خوا بەکارهاتوە لە قورئاندا، بە پاک گرتن و دوور گرتنی لە هەرچی پەڵەو لەکەو کەم و کوڕییە.

بەڵام بۆ: ﴿وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ﴾، هەندێکیان گوتوویانە: بۆ خوای بێ وێنە دەگەڕێتەوە، واتە: هاوکاری خوا بن و بە هێزی بکەن، کە مەبەست پێی بەهێزکردنی پێغەمبەرەکەیەتی، هەروەها ڕێزو حورمەتی تەواوی بۆ دابنێن، چونکە لە قورئاندا ئەم وشەیە هاتوە: ﴿مَا لَكُمْ لَا تَرْجُونَ لِلَّهِ وَقَارًا ﴿١٣﴾﴾ **نوح**، بۆچی وەک بۆ خوا ﷻ شایستەیە، ڕێزی ناگرن؟ بەڵام واپێدەچێ مانای یەکەمیان ڕاستتر بێ، چونکە دەبێ سیفەت بگەڕێتەوە بۆ نزیکترین باسکراو و، نزیکترین باسکراویش پێغەمبەرە ﷺ، ﴿لِّتُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ﴾، بەڵام بۆیە ڕاناوی: ﴿وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا﴾، بۆ خوای بەرز دەچێتەوە، چونکە ئەم تەعبیرە لە قورئاندا زۆر هاتوەو تەنیا بۆ خواش بەکارهاتوە، بۆیە تێکەڵ نابن، ئەمە تایبەتە بە خوای پەروەردگارەوە، چ مەبەست لە (تسبیح) بە پاکگرتنی خوا بێ، چ مەبەست نوێژکردن بێ.

لە سووڕەتی **(الأحزاب)**، ئایەتەکانی: (٤٥ - ٤٦)دا، هەر ئەم تەعبیرە بە جۆرێکی دیکە، هاتووە، لەوێ دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّبِيُّ إِنَّآ أَرۡسَلۡنَٰكَ شَٰهِدٗا وَمُبَشِّرٗا وَنَذِيرٗا (٤٥) وَدَاعِيًا إِلَى ٱللَّهِ بِإِذۡنِهِۦ وَسِرَاجٗا مُّنِيرٗا (٤٦) ﴾، واتە: ئەی پێغەمبەر! ﷺ ئێمە تۆمان ناردوە شایەد بی و موژدەدەر بی و، ترسێنەر بی و، بانگەوازکار بی، بۆ لای خوا بە مۆڵەتی خواو، چرایەکی تیشکدەر بی.

بۆچی لێرەدا ئەو دوو سیفەتەش هەن، بانگەوازکارو چرای تیشکدەر؟ لەبەر ئەوەی سووڕەتی **(الفتح)**، سیاقەکەی بریتیە لە پووچەڵکردنەوەی ئەو گومانانەی لە بارەی پێکهاتنی صولحی حودەیبییەوە هەبوون، کە تەنانەت هەندێ لە هاوەڵانیش کەوتبوونە جۆرێک لە ڕاڕایی و دوو دڵییەوە، بۆیە خوای بەرز تەنیا ئەوەندەی بە پێویست زانیوەو فەرموویەتی، بەڵام ئەو سیاقەی سووڕەتی **(الأحزاب)**، باسی پووچەڵکردنەوەی ئەو شتانە دەکات، کە بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵدەبەستران، لە لایەن دڵنەخۆشەکانەوەو، لە بارەی هاوسەرگیریی پێغەمبەرەوە ﷺ لەگەڵ زەینەبدا، بۆیە لێرەدا ئەوەشی بۆ زیاد کراوە: ﴿ وَدَاعِيًا إِلَى ٱللَّهِ بِإِذۡنِهِۦ وَسِرَاجٗا مُّنِيرٗا (٤٦) ﴾**الأحزاب**، کە تۆ بانگەوازکاری بۆ لای خواو چرایەکی تیشکدەری، بۆیە پێویستە سەرمەشقی خەڵکیش بی لە هەڵوەشاندنەوەی عادەت و نەریتە نەفامییەکانداو، یەکێک لەوانەش ئەوە بووە - وەک لە تەفسیری سووڕەتی **(الأحزاب)**دا، باسمان کرد - نەریتێکی دێرینی عەرەبان بووە، کەسێک کەسێکی دەکرد بە کوڕی خۆی، دوایی هاوسەری ئەو بە کوڕ کراو **(متبنى)**ەی بۆ ڕەوا نەبووە، ئنجا خوا ﷻ ئەوەی بە پێغەمبەر ﷺ هەڵوەشاندەوە، چونکە زەید کاتی خۆی بە کوڕ کراوی پێغەمبەر ﷺ بوو، پێغەمبەری خوا ﷺ لەبەر زێدە خۆشویستنی، زەید کە کۆیلەی بوو، کردی بە کوڕی خۆی، ئنجا زەینەبیشی هەر خۆی، بۆی خواست، کە کچە پووری خۆی بوو، بەڵام خوا ﷻ ویستی ئەو عادەتە بە پێغەمبەری خوا ﷺ هەڵبوەشێنێتەوەو، دوای ئەوەی زەید لە زەینەب جیابۆوە، خوا ﷻ زەینەبی بۆ پێغەمبەر ﷺ خواست و، ئەوەش دەنگە

دەنگێکی زۆری لێکەوتەوە، ئنجا لەبەر ئەوەی سووڕەتی (**الأحزاب**)، ئەوە هەل و مەرجەکەی بووە، لە هەڵوەشاندنەوەی ئەو پڕوپاگەندانەی لە دژی پێغەمبەری خوا ﷺ کراون و، بۆ لەکەدارکردنی کەسایەتیی پێغەمبەری خوا، بۆیە بە پێویست زانراوە، لەوێ: ﴿ وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُّنِيرًا ﴿٤٦﴾ ﴾**الأحزاب**، لە سیفەتەکانی پێغەمبەری خوا زیاد بکرێن.

مەسەلەی چوارەم:

پەیمانـدان بـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە ژێـر درەختەکـەدا، پەیـمان دان بـوو بـە خـواو، وەک دەسـتیان خسـتبێتە دەسـتی خـواوەو، شـکاندنی بەڵێنەکـەش بـە زیـانی خـاوەنی و، پابەندییـش پێیـەوە، تەنیـا بـە سـوودی خۆیـەتی:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ ٱللَّهَ يَدُ ٱللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ۚ فَمَن نَّكَثَ فَإِنَّمَا يَنكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِۦ ۖ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَـٰهَدَ عَلَيْهُ ٱللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴿١٠﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١- ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ ٱللَّهَ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی پەیمان بە تۆ دەدەن، بەڵێنت لەگەڵ دەبەستن، تەنیا پەیمان لەگەڵ خوا دەبەستن و، بەڵێن بە خوا دەدەن.

(يُبَايِعُـون)، لـە (مُبَايَعَـة)وە، هاتـوە: (وَالْمُبَايَعَـةُ: مُشْـتَقَّةٌ مِـنَ الْبَيْـعِ فِي مُفَاعَلَـةٍ، ثُـمَّ نُقِلَـت إِلَى مَعْنَـى الْعَهْـدِ عَـلَى الطَّاعَـةِ وَالنُّـصْرَةِ)، وشـەی (مُبَايَعَـةٌ) داتـاشراوە لـە (بَيْـع)ەوە، واتـە: فرۆشـتن، کـە لەسـەر کێـشی (مُفَاعَلَة)یـە، دوایـی گوازراوەتـەوە بـۆ بەڵێـن و پەیمان، لەسـەر فەرمانبەریـی کـردن و، پشـتگرتن و سەرخسـتن، واتـە: ئەوانـەی پەیـمان لەگـەڵ تـۆدا دەبەسـتن، بـا بزانـن کـە تەنیـا پەیـمان لەگـەڵ خـوادا دەبەسـتن و بەڵێـن بـە خـوا دەدەن، چونکـە پێغەمبـەر ﷺ نوێنـەری خـوای پـەروەردگارو ڕەوانـە کـراوی وی بـووە.

٢- ﴿يَدُ ٱللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ﴾، دەستی خوا بەسەر دەستی وانەوەیە، لێرەدا زانایان مشتومڕێکی زۆریان بووە لە بارەی ئەم ئایەتەوە، کە ئێمە دوایی کورتە باسێکی لە بارەوە دەکەین، گرنگ ئەوەیە خوا ﷻ دەفەرموێ: دەستی خوا بەسەر دەستی ئەوانەوەیە، بێگومان هیچ کەس ئەوەی نایەتە زەینەوە، خوا ﷻ دەستی وەک دەستی مرۆڤانی هەبێ و، لەسەر دەستی ئەوان بێت، بەڵکو مەبەست ئەوەیە: وەک دەستیان خستبێتە نێو دەستی خواوە ﷻ ئاوایە، یانی: ئەو بەڵێنەش کە بە تۆی دەدەن بە خوای دەدەن، دەستی تۆش وەک

دەستی خوای پەروەردگار وایە، ئەگەر نا مەبەست ئەوە نیە خوا دەستی هەبێ بەو واتایەی کە دێتە زەینی ئێمەوە، کە ئەوە وێچواندن و جەستاندن (تشبیه وتجسیم)ە.

٣- ﴿ فَمَن نَّكَثَ فَإِنَّمَا يَنكُثُ عَلَىٰ نَفْسِهِۦ ﴾، ئنجا هەر کەسێک پەیمانی هەڵوەشاندەوە، لە دژی خۆی پەیمانی هەڵوەشاندۆتەوە، (**نَكَثَ**) یانی: (**نقض**) هەڵوەشاندنەوە، وەک چۆن شتێک کە چنراوەو ڕێسراوە، شیی دەکرێتەوە، یاخود دیوارێک کە دروستکراوە، هەڵدەوەشێنرێتەوەو دەڕووخێنرێ.

٤- ﴿ وَمَنْ أَوْفَىٰ بِمَا عَـٰهَدَ عَلَيْهُ ٱللَّهَ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴾، بەڵام هەر کەسێک ئەو پەیمانەی لەگەڵ خوادا بەستوویەتی، پێی وەفادار بێ و جێبەجێکاری بێ و بە چاکیی جێبەجێی بکات، لەمەودوا پاداشتێکی مەزنی دەداتەوە، (**أَوْفَى وَوَفَّى: أتَمَّ وَأَكْمَلَ عَهْدَهُ مِنْ حَيْث الإِلْتِزَام بِهِ**)، (**أَوْفَى وَوَفَّى**) هەردووکیان، واتە: ئەو بەڵێنەی دابووی بردیە سەرو تەواوی کرد، لەو ڕووەوە کە پێیەوە پابەند بوو.

ئنجا هەر کەسێ بەو شێوەیە بێ:

٥- ﴿ فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ﴾، لەمەودوا (خوا) پاداشتێکی مەزنی دەداتەوە، خوێنراویشەتەوە: (**فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ**)، پاداشتێکی مەزنی دەدەینەوە.

کورتە باسێک لە بارەی ئەم ڕستەیەوە: ﴿يَدُ ٱللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ﴾

بەڕێزان! ئەم کورتە باسە لە چوار بڕگەدا پێشکەش دەکەین:

١)- بڕگەی یەکەم:

هەمـوو زانایـان لەسـەر ئـەوە یەکدەنگـن، کـە هەمـوو ئـەو وشـانەی خـوا ﷻ بـەکاری هێنـاون بـۆ خـۆی و، لـە زمانـدا مانـای ئەنـدام (**عضـو**) دەگەیەنـن، وەک: (**یَـد**)، (**عَـیْن**)، (**وَجـه**)، (**سَـاق**) ... هتـد.

ئـەو وشـانەی مانـای: دەسـت و، چـاوو، ڕوو و، لاق، دەگەیەنـن، تێکـڕای زانایـان بـە پێشـین و پاشـینەوە لەسـەر ئـەوە یەکدەنگـن، کـە ئـەو مانـا ڕواڵەتییـەی دێتـە زەینـەوە، ئـەو مانایـە مەبەسـت نیـە، چونکـە ئـەو مانـا ڕواڵەتـەی دێتـە زەینـەوە، ئـەوە هـی ئـەو ئەندامانەیـە کـە مرۆڤـەکان هەیانـن.

خـواش ﷻ لـە ئایـەتی ژمـارە (١١)ی سـوورەتی (**الشـوری**)دا، دەفەرمـوێ: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِۦ شَيْءٌ ۖ وَهُوَ ٱلسَّمِيعُ ٱلْبَصِيرُ ۝١١﴾، واتـە: هیـچ شـتێک وەک خـوا نیـەو ئـەو بیسـەری بینـەرە.

کەواتـە: سیفەتەکانیشـی هـەروان و، وەک چـۆن زاتی وەک هیـچ زاتێـک نیـە، بـە هەمـان شـێوە سـیفەتەکانی خـواش، وەک سـیفەتی هیـچ کام لـە دروسـکراوەکانی نیـن، لێـرەدا ئـەم ئایەتـە - ئایـەتی (١١)ی الشـوری -- بەربەسـتێکە لـە بـەردەم هـەردووک لادانی دژ بـە یـەک: پەکخسـتن (**تعطیـل**) و وێچوانـدن و جەسـتاندن (**تَشْبیه و تجْسید**)، وێچوانـدن (**تشبیه**) کـە بـە داخـەوە هەندێـک لـە حەنبەلییـەکان پێـوەی گیـرۆدە بـوون، وەک کاردانـەوە لـە بەرانبـەر ئەوانـەدا کـە سـیفەتەکانیان لـە خـوا داڕنیـون و، نـەک تەنیـا گوتوویانـە: وشـەکانی: (**یَـد، عَـیْن، وَجْـه، سـاق**)،

مانـا ڕواڵەتییەکەیـان مەبەسـت نیـە، بەڵکـو هەڵسـاون سـیفەتەکانی دیکەشـیان لـە خـوای پـەروەردگار داڕنیـون، بـە حیسـابی خۆیـان بـۆ ئـەوەی خـوا بـە پـاک بگـرن، لـەوەی کـە لـە دروسـتکراوەکان بچـێ و، سـەرەنجام بـە بیانـووی بـە پاکگرتنـەوە، سـەریان بـە یەکخسـتن گەیشـتوە، هـەروەک چـۆن ئـەوانی دیکـەش بـە بیانـووی چەسـپاندنی سـیفەتەکان بـۆ خـواوە، سـەریان بـە وێچوانـدن و جەسـتاندن گەیشـتوەو هەردووکیشـیان هەڵـەن، وەک پێشـتریش لـە کاتی تەفسـیرکردنی سـوورەتی (الزمـر)، ئایـەتی ژمـارە (٦٧)دا، کـە خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَمَا قَدَرُوا۟ ٱللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِۦ وَٱلْأَرْضُ جَمِيعًا قَبْضَتُهُۥ يَوْمَ ٱلْقِيَٰمَةِ وَٱلسَّمَٰوَٰتُ مَطْوِيَّٰتٌۢ بِيَمِينِهِۦ ۚ سُبْحَٰنَهُۥ وَتَعَٰلَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٦٧﴾ ﴾، لـەوێ کورتـە باسـێکمان لـەو بـارەوە کـردوە، هەروەهـا لـە کتێبـی سـێیەمی مەوسـووعەی: (الإسـلام كـما يتجـلى في كتـاب اللـه)دا، لەوێشـدا بـە تەفصیـڵ باسـمان کـردوەو، لـە مەوسـووعەی: (ئیـمان و عەقیـدەی ئیسـلامیی)یش دا، کتێبێکـی: (٤٠٠ - ٥٠٠) لاپەڕەییـمان هەمـووی بـۆ باسـی نـاوو سـیفەتەکانی خـواو پەرسـتراوێتیی خـوا، تەرخانکـردوە، کـە کتێبـی سـێیەمی ئـەو مەوسـووعەیە.

بـەڵام لێرەشـدا بـە تایبـەت لـە بـارەی ئـەم ڕسـتەیەوە کـە توێـژەرەوان مشـتومڕی زۆریـان لـە بارەیـەوە بـووە، بـە چاکـمان زانی ئـەم کورتـە باسـە بکەیـن.

٢)- بڕگەی دووەم:

با لەو بارەوە سەرنجێکی قسەی توێژەرەوانی قورئان بدەین:

١- یەکێک لەوانە (**الطبري**)[1] دەڵێ: (**وَفِي قَوْله: ﴿ يَدُ ٱللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ﴾، وَجْهَانِ مِنَ التَّأْوِيل**) له فەرمایشتی (يَدُ ٱللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ)دا دوو ڕووی تەئویل هەن، (ئەو مەبەستی لە تەئویل مانا لێکدانەوەو ڕوونکردنەوەیە)، بە دوو شێوە مانای لێکدەدرێتەوە:

أ- (**أَحَدُهُمَا: يَدُ اللهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ عِنْدَ الْبَيْعَةِ، لِأَنَّهُمْ كَانُوا يُبَايِعُونَ اللهَ بِبَيْعَتِهِمْ نَبِيَّهُ ﷺ**)، مانای یەکەمیان، تەئویلی یەکەمیان ئەوەیە کە دەستی خوا بەسەر دەستی وانەوەیە، لە

---

(١) جامع البيان ج٢٦، ص٧٨.

کاتێکدا پەیمانیان دەدا، چونکە کە پەیمانیان بە پێغەمبەرەکەی دەدا، پەیمانیان بە خوا دەدا، کەواتە: مانا مەعنەوییەکەی مەبەستە.

ب- (وَالْآخَرُ: قُوَّةُ اللَّهِ فَوْقَ قُوَّتِهِمْ فِي نُصْرَةِ رَسُولِهِ ﷺ، لِأَنَّهُمْ إِنَّمَا بَايَعُوا رَسُول اللَّه ﷺ عَلَى نُصْرَتِهِ عَلَى الْعَدُوِّ)، مانای دووەم و تەئویلی دووەم، ئەوەیە کە هێزی خوا بەسەر هێزی وانەوەیە، لەسەر خستنی پێغەمبەرەکەیدا، چونکە ئەوان پەیمانیان بە پێغەمبەری خوادا، لەسەر ئەوەی پشتی بگرن و سەری بخەن لە بەرانبەری دوژمندا.

٢- (القرطبي) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[١]، دەڵێ: (قِيلَ: يَدُهُ فِي الثَّوَابِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فِي الْوَفَاءِ، وَقِيلَ: يَدُهُ فِي الْمِنَّةِ عَلَيْهِمْ بِالْهِدَايَةِ، فَوْقَ أَيْدِيهِمْ فِي الطَّاعَةِ، وقيل: مَعْنَاهُ نِعْمَةُ اللَّهِ عَلَيْهِم فَوْقَ مَا صنعوا فِي الْبَيْعِةِ، وَقِيْلَ قُوَّةُ اللَّهِ وَنُصْرة اللَّهِ فَوْقَ نُصْرَتِهِم):

ئەویش چوار ڕای هێناون، وەک تەئویل و مانا لێکدانەوە:

یەکەم: دەستی خوا لە پاداشت دانەوەدا، لە سەرووی دەستی ئەوانەوەیە، لە وەفادار بوون بەو پەیمانەیان.

دووەم: دەستی خوا لە چاکە بەسەر ئەوانەوە بوون، بەوە کە ڕێنمایی کردوون و ڕاستە ڕێی کردوون، بەسەر دەستی ئەوانەوەیە لە فەرمانبەرییکردنیاندا بۆ خواو بۆ پێغەمبەر ﷺ.

سێیەم: چاکەی خوا بەسەر وانەوە، لە سەرووی ئەو چاکەوەیە، کە ئەوان پەیمانیان بە پێغەمبەر داوە ﷺ.

چوارەم: هێزی خواو پشتگیریی خوا (بۆ پێغەمبەر ﷺ)، لە سەرووی هێزو پشتگیریی ئەوانەوەیە بۆی.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن ج٢٦، ص٢٠٩.

بۆیـەش (**القرطبـي**) وا دەڵـێ، چونکـە دەگوتـرێ: (**فُـلان يَـدٌ عـليّ**)، فڵانکـەس دەسـتێکی بەسـەرمەوە هەیـە، واتـە: دەسـتی چاکەکاریـی، یـان دەگوتـرێ: دەسـتی فڵانکەسـی لەسـەر بـە زیـاد بـێ، واتـە: هێـزی فڵانکـەس بەسـەر ئـەوەوە هەیـە، هەروەهـا لـە زمـانی عەرەبییـدا (**يَـد**): أ- بـە مانـای پاداشـت دانـەوە دێ، ب- بـە مانای چاکەکاریـی دێ، ج- بـە مانـای نیعمـەت دێ، د- بـە مانـای هێـزو دەسـتەڵاتیش دێ.

کەواتـە: لێـرەدا هیـچ کام لـەو مانایانـە پێـی ناگوتـرێ: تەئویـل بـەو واتایـە کـە لـە مانـای خـۆی لابـدرێ بـۆ مانایەکـی دیکـە، وەک لـە پێناسـەی (**تأويـل**)دا وەک زاراوەیـەک گوتـراوە[١]، چونکـە وشـەی (**يَـد**) لـە زمـانی عەرەبییـدا، وەک چـۆن بـە مانـای ئەنـدام (**جَارِحَـة**) هاتـوە، بـە مانـای هێـزو چاکـەو نیعمەتیـش هـەر هاتـوە، کەواتـە: ئـەوە پێـی ناگوتـرێ تەئویـل، بـەو واتایـەی لـە مانایـەک کـە نەگونجـاوە لـە ڕواڵەتـدا، لای بـدەی بـۆ مانایەکـی دیکـە کـە گونجـاوە، چونکـە وشـەی (**يَـد**) لـە زمـانی عەرەبییـدا، هـەر کام لـەم مانایانـەی هاتـوون.

٣- هەروەها (**الشوكاني**)یش لە تەفسیرەکەی خۆی دا[٢] دەڵێ: (**وَالمَعْنَى أَنَّ عُقْدَةَ المِيثَاقِ مَعَ رَسُولِ الله ﷺ كَعَقْدِهِمْ مَعَ اللهِ مِنْ غَيْرِ تَفَاوتٍ**)، مانای ئەوەیە کە گرێدانی ئەو پەیمانە لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ وەک بەستنیەتی لەگەڵ خوادا، بەبێ جیاوازیی.

ئەویش ڕێک مانا مەعنەوییەکەی گرتوە.

٤- دیسان (**الآلوسي**) لە تەفسیرەکەی دا[٣]، دەڵێ: (**وَالسَّلَفُ يمرُّوُن الآيَةَ كَمَا جَاءَتْ مَعَ تَنْزِيهِ اللهِ عَزَّوَجَلَّ عَنِ الجَوَارِحِ وَصِفَاتِ الأَجْسَامِ، وَكَذَلِكَ يَفْعَلُونَ مَعَ جَمِيْعِ المُتَشَابِهَات، وَيَقُوْلُونَ: إِنَّ مَعْرِفَةِ حَقِيْقَةِ ذَلِكَ، فَرْعُ مَعْرِفَة حَقِيْقَة الذَّاتِ، وأَنَّى ذَلِكَ هَيْهَات هَيْهَات!!**)، (**الآلوسي**) ئەو مانا لێکدانەوانەی (**الطبري والقرطبي والشوكاني**)، ئاماژەیان پێدان، ئەویش

---

(١) التأويل: صرف لفظٍ عن معناه الظاهر المتبادرِ إلى معنى آخر لقرينةٍ.

(٢) فتح القدير : ج٥، ص٥٨.

(٣) روح المعاني: ج١٣، ص٣٤٣.

دەیانهێنێ، بەڵام دوایی دەڵێ: زانایانی پێشین ئایەتەکە، وەک هاتوە دەیرۆێنن لەگەڵ بە پاکگرتنی خوا ﷻ، لە ئەندامان و لە سیفەتی جەستان و، لەگەڵ هەموو ئەو ئایەتانەش دا کە مانای وێکچوویان هەن، هەروا مامەڵە دەکەن و، دەڵێن: زانینی حەقیقەتی ئەو سیفەتانە، لقێکە لە زانینی چییەتی خودی خوا، ئەوەش چۆن پێی دەگەین، زۆر زۆر دوورە!!.

٥- یەکێکی دیکەش هەر لەو بارەوە لە تەفسیری (شیعەکان)دا دێنین، کە قسەی (السید **محمد حسين الطباطبائي**)یە، لە تەفسیری (**الميزان**)دا[1]، ئەویش ئەم تەعبیرە دێنێ: (**فَقَوْلُهُ:** ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ ٱللَّهَ يَدُ ٱللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ ۚ ﴿١٠﴾﴾، **تَنْزِيْلٌ بِيْعَتِهِ ﷺ مَنْزِلَةَ بَيْعَتِهِ تَعَالَى، بِدَعْوَى أَنَّهَا هِيَ، فَمَا يُوَاجِهُوْنَهُ ﷺ بِهِ مِنْ بَذْلِ الطَّاعَةِ، لاَ يُوَاجِهُوْنَ بِهِ إِلاَّ اللهَ ﷻ لأَنَّ طاعَتَهُ طَاعَةُ اللهِ، ثُمَّ قَرَّرَهُ زَيَادَة تَقْرِيْر وَتَأْكِيْد بقَوْلِه:** ﴿يَدُ ٱللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ﴾، **حَيْثُ جَعَلَ يَدَهُ ﷺ يَدَ الله، كَمَا جَعَلَ رَمِيَهُ ﷺ رَمِيَ الله نَفْسِهِ فِي قَوْلِه:** ﴿وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ رَمَىٰ ۚ ﴿١٧﴾﴾**الأنفال، وَفِي نِسْبَةِ شُأْنِه ﷺ إلى نَفْسِ تَعَالَى، آيَاتٌ كَثِيْرَةٌ، كَقَوله تَعَالَى:** ﴿مَّن يُطِعِ ٱلرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ ٱللَّهَ ﴿٨٠﴾﴾**النساء، وَقُولُه:** ﴿فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَٰكِنَّ ٱلظَّٰلِمِينَ بِـَٔايَٰتِ ٱللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٣٣﴾﴾**الأنعام**).

واتە: خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يُبَايِعُونَكَ إِنَّمَا يُبَايِعُونَ ٱللَّهَ﴾، ئەمە دانانی پەیمان بەستنە لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ، وەک پەیمان بەستن لەگەڵ خوای بەرزدا، بەو جۆرە کە ئەوەی پێی رووبەرووی پێغەمبەر ﷺ دەبنەوە، لە فەرمانبەریی بۆ کردن و بەقسە کردن، بێگومان ئەو مامەڵەیە لەگەڵ خوای پاک و بێگەردا دەکەن، چونکە بە قسە کردنی پێغەمبەری خوا ﷺ بە قسەکردنی خوای پەروەردگارە، دوایی ئەم ڕاستییە زیاتر دەچەسپێنێ و جەختی لەسەر دەکاتەوەو دەفەرموێ: ﴿يَدُ ٱللَّهِ فَوْقَ أَيْدِيهِمْ﴾، کە دەستی پێغەمبەر ﷺ وەک دەستی خوا دادەنێ، هەروەک چۆن خوا ﷻ لە سوورەتی (**الأنفال**)، ئایەتی: (١٧) دا، هاویشتنی پێغەمبەری ﷺ، وەک هاویشتنی خۆی داناوە، کە دەفەرموێ: ﴿وَمَا

(١) ج١٨، ص٢٧٤.

رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ وَلَـٰكِنَّ ٱللَّهَ رَمَىٰ ﴿١٧﴾﴾، تـۆ کـە هاویشـتت نەتهاویشـت، بەڵکـو خـوا هاویشـتی، هاویشـتنەکەی بـۆ بەهاویسـتنی خـۆی دادەنـێ.

ئـەوە کـە زۆر جـار خـوا ﷻ شـتێک کـە تایبەتـە بـە پێغەمبـەرەوە ﷺ، پاڵیداوەتـە لای خـۆی، لـە زۆر ئایەتانـدا هاتـوە، وەک خـوای بـەرز دەفەرمـوێ: ﴿مَّن يُطِعِ ٱلرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ ٱللَّهَ ﴿٨٠﴾﴾**النساء**، هـەر کەسـێ فەرمانبەریـی پێغەمبـەر ﷺ بـکات، فەرمانبەریـی خـوای کـردوە، هەروەهـا کـە دەفەرمـوێ: ﴿فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَـٰكِنَّ ٱلظَّـٰلِمِينَ بِـَٔايَـٰتِ ٱللَّهِ يَجْحَدُونَ ﴿٣٣﴾﴾**الأنعام**، ئەوانـە تـۆ بـە درۆ دانانێـن، بەڵکـو ئـەو سـتەمکارانە نکووڵیـی لـە ئایەتـەکانی خـوا دەکـەن.

٣)- بڕگەی سێیەم:

هەرچەنـدە پێشـتریش ئاماژەمـان پێـدا، گرنگـە بزانـرێ: ڕاسـت نیـە، کـە زانایـانی پێشـین هیـچ تەئویلیـان نەکـرد بـێ، ئـەوە تەنهـا وەهمێکـی بـاو (**وَهـمْ شَـائِع**) بـووەو، هەندێـک کـەسی کـەم زانیاریـی و دەمارگیـر ڕەواجیـان پێـداوە، چونکـە هەمـوو زانایـانی پێشـین بەبـێ هـەڵاواردن، هەندێـک شـتیان تەئویـل کـردوە، بـۆ نموونـە:

١- ﴿وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ ﴿٤﴾﴾**الحديد**، هەموویان بەبێ هەڵاواردن تەئویلیان کردوە، خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەو (خوا) لەگەڵتانە لە هەر جێیەک بن، (لەگەڵتانە) هیچ کام لە زانایانی پێشین نەیانگوتوە: خوا ﷻ ئێستا لێرەیەو هەر دروستکراوێک لە هەر شوێنێک بێ، خوا ﷻ لەوێیە!! هەموویان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە خوا ﷻ لەسەر عەرشی خۆیەتی و، لە سەرەوەی دروستکراوەکانیەتی، بەو شێوەیەی بۆ خوا شایستەیە.

هەموویـان ئەوەیـان تەئویـل کـردوەو گوتوویانـە: (**وَهُـوَ مَعَكُـمْ أي بِعِلْمِـه وَقُدْرَتِـه**)، واتـە: خـوا بـە زانیاریـی و بـە دەسـتەڵاتی لەگەڵتانـە.

٢- ﴿وَأَنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٩﴾﴾**الأنفال**، خوا ﷻ لەگەڵ بڕواداران دایە، هەموویان گوتوویانە: واتە: بەسەرخستنی و بە مشوور خواردنی و سەرپەرشتییکردنی لەگەڵیاندایە، (**أي بِوَلَايَتِه وَنُصْرَتِه**).

٣- ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِى فِى ٱلسَّمَآءِ إِلَٰهٌ وَفِى ٱلْأَرْضِ إِلَٰهٌ ﴿٨٤﴾ ﴾الزخروف.

٤- ﴿ وَهُوَ ٱللَّهُ فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَفِى ٱلْأَرْضِ ﴿٣﴾ ﴾الأنعام، هەموویان لەسەر ئەوە یەکدەنگن و گوتوویانە: واتە ئەو (خوایە) کە حوکمڕانیی و باڵادەستیی و سیفەتەکانی لەسەر زەویی و لە ئاسمانەکاندا هەن، نەک خوا ﷻ بۆ خۆی لەسەر زەوی بێت و، لە نێو ئاسمانان‌دا بێ! بەڵکو خوا ﷻ لە دەرەوەی دورستکراوەکانی خۆیەتی، خوا ﷻ لە دەرەوەی کات و شوێنەو، لە دەرەوەی دورستکراوەکانی خۆیەتی.

٥)- بڕگەی چوارەم:

ئـەو پەیـمان بەسـتنە، کـە بـە: (**بیعـة الرّضـوان**)، یاخـود (**بیعـة شـجرة الرّضـوان**) نـاسراوە، وەک پێشـتریش لـە درێـژەی بەسـەرهاتی صوڵحـی حودەیبییـەدا باسـمان کـردو (**إبـن هشـام**) لـە (**السـیرة النبویـة**)دا[1]، هێناویـەتی، کـە ئـەو پەیـمان بەسـتنە کاتێـک بـووە، پێغەمبـەر ﷺ بیسـتی عوسـمانی کـوڕی عەففـان ﷺ، کـە بـە نوێنەرایەتیـی مسـوڵمانان چـوو بـوو بـۆ مەککـە، کـوژراوە، ئەمـەش دەقـی قسـەکەی (**إبـن هشـام**)ە:

(**قَـالَ ابْـنُ إِسْـحَاق: فَحَدّثَنِـي عَبْـدُ اللّـهِ بْـنُ أَبِي بَكْـرٍ: أَنّ رَسُـولَ اللّـهِ ﷺ قَـالَ: حِـينَ بَلَغَـهُ أَنّ عُثْـمَانَ قَـدْ قُتِـلَ «لَا نَـبْرَحُ حَتّـى نُنَاجِـزَ الْقَـوْمَ»، فَدَعَـا رَسُـولُ اللّـهِ ﷺ النّـاسَ إلَى الْبَيْعَـةِ، فَكَانَـتْ بَيْعَـةُ الرّضْـوَانِ تَحْـتَ الشّـجَرَةِ، فَكَانَ النّـاسُ يَقُولُـونَ: بَايَعَهُـمْ رَسُـولُ اللّـهِ ﷺ عَـلَى الْمَـوْتِ، وَكَانَ جَابِـرُ بْـنُ عَبْـدِ اللّـهِ يَقُـولُ: إنّ رَسُـولَ اللّـهِ ﷺ لَـمْ يُبَايِعْنَـا عَـلَى الْمَـوْتِ، وَلَكِـنْ بَايَعَنَـا عَـلَى أَنْ لَا نَفِـرّ**).

ئیبنـو هیشـام لـە کتێبەکـەی خۆیـدا، دەڵـێ: ئیبنـو ئیسـحاق، گوتوویـەتی: عەبدوڵڵای کـوڕی ئەبـوو بەکـری صیددیـق، بـۆی باسـکردووم کـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ کاتێـک بیسـتوویەتی و پێـی گەیشـتوە کـە عوسـمان کـوژراوە، فەرموویـەتی: ئێـرە بـە جـێ ناهێڵیـن تاکـو دژی ئـەو خەڵکـە جەنـگ نەکەیـن، ئنجـا پێغەمبـەری خـوا

---

(١) ج٣، ص(١٦٧ – ١٦٨).

ﷺ خەڵکەکەی بانگ کردوە بۆ پەیمان، کە سەرەنجام پەیمانی ڕەزامەندیی (**رضوان**)ی لە ژێر درەختەکەدا لێکەوتەوە، ئنجا خەڵک دەیانگوت: پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر مردن (واتە: تاکو نەکوژرێن، پشت لە دوژمن نەکەن)، پەیمانی لەگەڵدا بەستوون، بەڵام جابیری کوڕی عەبدوڵڵا (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لەسەر مردن پەیمانی لەگەڵ نەبەستین، بەڵکو پەیمانی لەگەڵ بەستین کە ڕانەکەین و پشت لە دوژمن نەکەین، {تاکو دەمرین یان دەکوژرێین، جەنگ بکەین، چونکە جاری وایە دەبێ بە فەرمانی فەرماندە پاشەکشە بکەی، یاخود پشت بکەیە دوژمن، وەک تاکتیکی جەنگیی وەک لە سوورەتی (**الأنفال**)دا، خوا ﷻ باسیکردوە: ﴿ وَمَن يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُۥٓ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِّقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّزًا إِلَىٰ فِئَةٍ فَقَدْ بَآءَ بِغَضَبٍ مِّنَ ٱللَّهِ وَمَأْوَىٰهُ جَهَنَّمُ ۖ وَبِئْسَ ٱلْمَصِيرُ ﴿١٦﴾ ﴾}.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـە حـەوت (٧) ئایەتـەو، بریتیـن لە ئایەتـەکانی: (١١ - ١٧)، کـە هەموویان لـە بـارەی عەڕەبـە خێڵەکیـی و بیابانشـینەکانەوەن، کـە لـە حاڵـەتی دوو دڵیـی و گومانـەوە نیزیـک بـوون، بـەڵام بـە موونافیـق و بێبـڕوا لـە قەڵـەم نـەدراون و، وەک مسـوڵمان مامەڵەیـان لەگەڵـدا کـراوە، بـەڵام لـە کاتی داواکـردنی پێغەمبـەردا ﷺ بـۆ چوونیـان بـەرەو مەککـە بـۆ عومـڕە، بیانوویـان هێنایـەوەو نەچـوون، کەچـی دوایـی کـە زانیـان پێغەمبـەرو ﷺ هـاوەڵانی بـەرەو خەیبـەر دەچـن، دەشـیانزانی کـە لـەوێ دەسـتکەوتی باشـی جەنگیـی دەبـێ، ویسـتیان بچـن! بـەڵام خـوا ﷻ ڕێـی لێگرتـن.

دوایـی خـوا ﷻ فەرمـانی بـە پێغەمبـەر ﷺ کـرد کـە پێیـان بڵـێ: لـە مـەودوا بـۆ جەنـگ لـە دژی کۆمەڵێکـی خـاوەن هێـز، بانـگ دەکرێـن، ئنجـا ئەگـەر ئـەو کاتـە بـە دەم بانگـی جیهـادو فیداکارییـەوە بچـن، پاداشـتی باشـتان دەبـێ و، بـە پێچەوانـەوەش: دووچـاری سـزای بـە ئێـش دەبـن، بـەڵام کەسـانی کـەم ئەنـدام و بـێ توانـا هەڵاوێـردراون لـەو حوکمـە گشـتییە، وەک کوێـرو شـەل و نەخـۆش.

﴿ سَيَقُولُ لَكَ ٱلْمُخَلَّفُونَ مِنَ ٱلْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَآ أَمْوَٰلُنَا وَأَهْلُونَا فَٱسْتَغْفِرْ لَنَا ۚ يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِم مَّا لَيْسَ فِى قُلُوبِهِمْ ۚ قُلْ فَمَن يَمْلِكُ لَكُم مِّنَ ٱللَّهِ شَيْـًٔا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًۢا ۚ بَلْ كَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًۢا ﴿١١﴾ بَلْ ظَنَنتُمْ أَن لَّن يَنقَلِبَ ٱلرَّسُولُ وَٱلْمُؤْمِنُونَ إِلَىٰٓ أَهْلِيهِمْ أَبَدًا وَزُيِّنَ ذَٰلِكَ فِى قُلُوبِكُمْ وَظَنَنتُمْ ظَنَّ ٱلسَّوْءِ وَكُنتُمْ قَوْمًۢا بُورًا ﴿١٢﴾ وَمَن لَّمْ يُؤْمِنۢ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ فَإِنَّآ أَعْتَدْنَا لِلْكَٰفِرِينَ سَعِيرًا ﴿١٣﴾ وَلِلَّهِ مُلْكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ يَغْفِرُ لِمَن يَشَآءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١٤﴾ سَيَقُولُ ٱلْمُخَلَّفُونَ إِذَا ٱنطَلَقْتُمْ إِلَىٰ مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ ۖ يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا۟ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ۚ قُل لَّن تَتَّبِعُونَا

﴿ كَذَٰلِكُمْ قَالَ ٱللَّهُ مِن قَبْلُ ۖ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا ۚ بَلْ كَانُوا۟ لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥﴾ قُل لِّلْمُخَلَّفِينَ مِنَ ٱلْأَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُو۟لِى بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَٰتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ ۖ فَإِن تُطِيعُوا۟ يُؤْتِكُمُ ٱللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا ۖ وَإِن تَتَوَلَّوْا۟ كَمَا تَوَلَّيْتُم مِّن قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦﴾ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ ۗ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ يُدْخِلْهُ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ۖ وَمَن يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٧﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەكان

{(ئـەی پێغەمبـەر ﷺ!) لـە مـەودوا بەجێهێڵـراوەكان لـە عەرەبـە دەشـتەكییە بیابانشـینەكان (بـۆ پـۆزش هێنانـەوەی بەجێمانیـان) پێـت دەڵێـن: سـامانەكانمان و كـەس و كارمـان سـەرقاڵیان كردیـن (نەمانتـوانی بێیـن)، ئنجـا داوای لێبوردنمـان بـۆ لـە (خـوا) بكـە، شـتێك بـە زمانەكانیـان دەڵێـن كـە لـە دڵەكانیانـدا نیـە، بڵـێ: ئایـا ئەگـەر خـوا بیـەوێ زیانێكتـان لـێ بـدات، یـان سـوودێكتان پـێ بگەیەنـێ، كـێ هیـچ شـتێكی لـە بەرانبـەر خـوادا بـە دەسـتە؟ (ڕاسـت ناكـەن)، بەڵكـو خـوا شـارەزای ئـەوە بـوو كـە دەتانكـرد ﴿١١﴾ بەڵكـو (هـۆكاری دواكەوتنەكەتـان ئـەوە بـوو كـە) پێتـان وابـوو: هەرگیـز پێغەمبـەرو بـڕواداران ناگەڕێنـەوە لای كـەس و كاریـان (سـەریان بـە فەتـارەت دەچـێ)، ئـەو گومانـەش لـە دڵەكانتانـدا ڕازێنرایـەوەو گومانێكـی زۆر خراپتـان (بـە خـوا) بـردو، كۆمەڵێكـی فەوتـاوو بێخێـر دەرچـوون ﴿١٢﴾ هـەر كەسـیش بـڕوا بـە خـواو پێغەمبەرەكـەی نەهێنـێ، بـە دڵنیایـی ئێمـە كڵپـەی (ئاگر)مـان بـۆ بێبڕوایـان سـازكردوە ﴿١٣﴾ حوكمڕانیـی و دەسـتەڵاتی ئاسـمانەكان و زەوییـش بـەس هـی خوایـەو، خـواش هـەردەم لێبـوردەی بـە بەزەییـە ﴿١٤﴾ لـە مـەودوا هـەر كات بـۆ گرتنـی دەسـتكەوتانێك چـوون بیانگـرن، بەجێهێڵـراوەكان دەڵێـن: لێـمان گەڕێـن، بـا شـوێنتان بكەویـن (و لەگەڵتـان بێیـن)، دەیانـەوێ فەرمایشـتی خوا بگـۆڕن (كـە بەڵێنی

داوە دەستکەوتەکانی خەیبەر تەنیا بۆ بەشداربووانی ڕێککەوتنی حوودەیبییە بن) بڵێ: نەخێر نابێ شوێنمان بکەون، خوا پێشتر وایفەرمووە، ئنجا دەڵێن: بەڵکو ئیرەییمان[1] پێ دەبەن! بەڵکو کەمێک نەبێ تێناگەن (بۆیە وابیر دەکەنەوە) ﴿١٥﴾ (ئەی موحەممەد!) بە دواخراوان لە عەرەبە (بیابانشینە)کان، بڵێ: لە مەودوا بۆ (جەنگکردن لە دژی) کۆمەڵێکی خاوەنی هێزی توند بانگ دەکرێن، لە دژیان دەجەنگن، یان ملکەچ دەبن (خۆ بە دەستەوە دەدەن)، ئنجا ئەگەر فەرمانبەریی بکەن، خوا پاداشتێکی باشتان دەداتێ و، ئەگەر پشتیش هەڵبکەن، وەک پێشتر پشتتان هەڵکرد، بە ئازارێکی بە ئێش سزاتان دەدات ﴿١٦﴾ کوێر سەغڵەت ناکرێ (بە ناچارکردنی بەشداریی لە جەنگدا)و، شەل سەغڵەت ناکرێ و، نەخۆشیش سەغڵەت ناکرێ، هەر کەسیش فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەی بکات، (خوا) دەیخاتە چەند باغێکەوە، کە ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن و، هەر کەسیش پشت هەڵبکات، بە ئازارێکی بە ئێش سزای دەدات ﴿١٧﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(ٱلۡمُخَلَّفُونَ): (**المُخَلَّفُون: جَمْعُ المُخلَّف، المَتْرُوكُ فِي مَكَانٍ خَلْفَ الخَارِجِيْنَ مِنَ البَلَدِ كَالنِّسَاءِ وَالأَطْفَال**)، (**مُخَلَّفُون**) کۆی (**مُخلَّف**)ە، واتە: بەجێهێڵراوو واز لێهێنراو لە شوێنێک، لە دوای ئەوانەوە کە لە وڵات دەرچوون، ئەوانەی دەمێننەوە، وەک ئافرەتان و منداڵان، واتە: پیشەی ئەوانیان ڕەچاو کردوە، ئنجا زانایان گوتوویانە: (**مُخَلَّفُون**) بە مانای بەجێهێڵراوانە، بەڵام مەبەست پێی کەسانێکە کە بەجێماون، ئەگەرنا بە ئانقەست بەجێ نەهێڵدراون و، خۆیان خۆیان بەجێهێشتوە، بەڵام یانی: ئەوان کە بەجێماون، پێغەمبەرو ﷺ هاوەڵانی بەڕێزیشی، نادیدەیان گرتوون و، پشتگوێیان خستوون.

---

[1] ئیرەیی: حەسوودیی.

(ٱلۡأَعۡرَابِ): (سُكَّانُ البَادِيَـة) بـە دانیشـتووانی بیابـان دەگوتـرێ، وشـەی (أَعْـرَاب) لـە ئەصڵـدا کـۆی (عَـرَب)ە، بـەڵام دوایـی کـراوە بـە نـاو بـۆ بیاباننشـینان، کـۆی (أَعْـرَاب) یـش (أَعَارِيـب)ە، (أَعْـرَابِيّ) کـراوە بـە نـاو بۆ کەسـانێک کـە بیاباننشـینن، بەڵام (عَـرَبِيّ)، نـاوە بـۆ کەسـێک کـە شارنشـینە، دەگوتـرێ: (هُـوَ عَـرَبِيُّ اللِّسَـانِ، أي: مُفْصِـحُ اللِّسَـان)، واتـە: زمانێکـی ڕەوانی هەیـە، (إِعْـرَاب) بـە مانـای ڕوونکردنـەوە دێ، (إِعْـرَاب)ی ئـەو ڕسـتەیەم بـۆ بکـە، واتـە: بـۆم ڕوون بکـەوە، پێکهاتـەکانی چۆنـن؟ پێشـتریش چەنـد جارێـک باسـی ئەوەمـان کـردوە.

(شَغَلَتۡنَآ): واتـە: سـەرقاڵ و بێئـاگای کردیـن، (الشُّـغْلُ والشُّـغُلُ: العَـارِضُ الَّـذِي يُذْهِـلُ الإِنْسَـان، شُـغِلَ: فَهُـوَ مَشْـغُولٌ، وَشُـغْلٌ شَـاغِلٌ، وَأَشْـغُلُنِي لُغَـة رَدِيئـة): (شُـغْل وشُـغُل): هەردووکیـان بـە مانـای شـتێک دێـن کـە مـرۆڤ بـێ ئـاگا دەکات، لـە شـتێکی دیکـە، دەگوتـرێ: (شُـغِلَ فُـلاَن فَهُـوَ مَشْـغُول)، فڵانکەس سـەرقاڵکرا، بۆیـە سـەرقاڵە، دەگوترێ: (شُـغْلٌ شَـاغِلٌ) واتـە: کارێـک کـە مـرۆڤ سـەرقاڵ بـکات و، سـەرگەرمی بـکات و، پـڕ ئیشـی بـکات، (أَشْـغَلَنِي) واتـە: سـەرقاڵی کـردم، ئەمـە کەمـتر بەکارهێـنراوەو، وا باشـترە هـەر بگوتـرێ: (شَـغَلَنِي) واتـە: سـەرقاڵی کـردم.

(ضَرًّا): (الـضُّرُّ: سُوءُ الحَـالِ فِي نَفْسِـهِ، وَبدَنِـهِ، وَخَارِجِهِـمَا)، (ضُرّ) حاڵـی خـراپ چ لـە دەروونی مرۆڤـدا، چ لـە جەسـتەیدا، چ لـە دەرەوەی جەسـتەو دەروونیـدا، یـانی: مـاڵ و سـامانی کـەس و کاری کـە تووشـی زیانێـک بووبـن، پێـی دەگوتـرێ: (ضُرّ).

(بُورًا): (البَـوَارُ: فَـرْطُ الكَسَـادِ، وَالفَسَـادُ وَالهَـلاَكُ، وَبَـارَ شَيء يَبُـورُ بَـوْراً وَبَـوَاراً، وَرَجُـلٌ حَائِـرٌ بَائِـر، وَقَـوْمٌ حُـورٌ بُـورٌ)، (بَوَار): بـە مانـای زۆر زیانبارِیـی و، تێکچـوون و فەوتـان دێ، دەگوتـرێ: (بَـارَ الـشَّيءُ يَبُـورُ بَـوْراً وَبَـوَاراً)، واتـە: شـتەکە فەوتـا، دەفەوتـێ، فەوتـان یـان تێکچـوو، تێکدەچـێ، تێکچـوون، دەگوتـرێ: (وَرَجُـلٌ حَائِـرٌ بَائِـر) پیاوێکـی سەراسـیمەی فەوتـاوو زیانبـار، (وَقَـوْمٌ حُـورٌ بُـور)، ئەمـە بـۆ کۆیـە (حُـور) واتـە: سەراسـیمەکان (بـور) واتـە: فەوتـاوەکان.

(سَعِيرًا): (سَعَرْتُ النَّارَ، مِن بَابِ مَنَعَ: أَوْقَدْتُهَا، وَهَيَّجْتُهَا، وَسَعَّرْتُهَا وَأَسْعَرْتُهَا): (سَعَرْتُ النَّارَ) واتە: ئاگرەکەم خۆشکردو بڵێسەدارم کرد، هەروەها (سَعَّرْتُهَا وَأَسْعَرْتُهَا)ش هەر هەمان مانایان هەیە.

(مَغَانِمَ): (مَغَانِم جَمْع مَغْنَم، وَهُوَ مَا يُغْنَم، وَالغَنَمُ: مَعْرُوفٌ، وَالغُنْمُ إِصَابَتُهُ وَالظَّفَرُ بِهِ، ثُمَّ اسْتُعْمِلَ فِي كُلِّ مَظْفُورٍ بِهِ مِنْ جِهَةِ العِدَى وَغَيْرِهِم): (مَغَانِم) کۆی (مَغْنَم)ە، واتە: دەستکەوت، ئەویش بریتیە لەوەی لە دوژمن دەگیرێ، لە (غَنَمَ)ەوە هاتوە، (غَنَم) واتە مەڕ، (غُنْم) دەگوترێ: (الغُنُم: بِالْغُرْمِ)، واتە: زەفەر بە مەڕ بردن، دەستکەوتنی مەڕ، دوایی بەکارهێنراوە بۆ هەر شتێک کە زەفەری پێ ببردرێ و دەستەبەر بکرێ، چ لە لایەنی دوژمنانەوە بێ، چ لە لایەنی غەیری دوژمنانیشەوە بێ.

(انطَلَقْتُمْ): (انْطَلَقَ فُلَانٌ أَي: مَرَّ مُتَخَلِّفاً)، کەسێک کە لە کۆمەڵێک دوادەکەوێ، دوایی دەردەچێ بە پەلە بۆ ئەوەی بیانگاتێ، پێی دەگوترێ: (انْطَلَقَ)، واتە: بە خێرایی دەرچوون لە دوای دواکەوتن.

(ذَرُونَا)، یانی: (اتْرُكُونَا دَعُونَا، ذَرْهُ: دَعْهُ، يَذَرُهُ: يَدَعُهُ، وَلَمْ يُسْتَعْمَل مِنْهُ المَاضِي)، (ذَرُونَا) واتە: وازمان لێ بێنن، لێمانگەڕێن، (ذَرْهُ) واتە: وازی لێ بێنە (دَعْهُ)، (يَذَرهُ يَدَعُهُ)، وازی لێ دێنێ، بەڵام ئەم وشەیە، تەنیا حاڵەتی (مُضَارِع)ی هاتوەو حاڵەتی فەرمانیشی هاتوەو، حاڵەتی ڕابردووی نەهاتوە، بۆچی حاڵەتی ڕابردووی نەهاتوە؟ {اكْتِفَاءً بِ(تَرَكَ تَرْكاً فَهُوَ تَارِك)}، لەبەر ئەوەی وشەی (تَرَكَ) هەیە واتە: وازی لێهێنا، (تَرَكَ يَتْرُك فَهُوَ تَارِك)، وازیهێناوەو واز دەهێنێ ئەو وازلێهێنەرە، (تَرَك)یان لە جێی ڕابردووی (ذَرْنَا، يَذرُنَا) داناوە.

(يُبَدِّلُواْ): (أي: يُغَيِّرُوا، الإِبْدَالُ وَالتَّبْدِيلُ والتَّبَدُّلُ وَالإِستِبْدَالُ: جَعْلُ الشَّيءِ مَكَانَ آخر)، ﴿أَن يُبَدِّلُواْ كَلَٰمَ ٱللَّهِ﴾، واتە: فەرمایشتی خوا بگۆڕن، (إِبْدَالُ وتبْدِيلُ وتبَدُّلُ وإِستِبْدَالُ)، هەرچواریان بە مانای ئەوەن شتێک لە شوێنی شتێکی دیکە دابنرێ.

(تَحْسُدُونَنَا): واتـە: ئیرەییـمان پـێ دەبـەن، حەسـوودییمان پـێ دەبـەن، (الحَسَـدُ تَمَنّـي زَوَالِ نِعْمَـةٍ مِـنْ مُسْـتَحِقٍّ لَهَـا، وَرُبَّمَـا كَانَ مَعَـهُ سَـعِيٌ فِي إِزَالَتِهَـا)، (حَسَـد): بریتیـە لە خۆزگـە خواسـتن بـە لاچـوونی چاکەیـەک لـە کەسـێک دا کـە شایسـتەیەتی و، جـاری وا هەیـە هەوڵدانیـشی لەگەڵـدا دەبـێ، هەوڵـدان بـۆ ئـەوەی ئـەو نیعمـەت و چاکەیـە لابچـێ.

(أَوْ يُسْلِمُونَ)، یـان ملکـەچ دەبـن، بـە داخـەوە بەشـێک لـە تەفسـیرەکان، وەک دوایـی باسـی دەکەیـن، لـە کورتـە باسـێکدا، ئـەم وشـەیان، بـە مانـای مسـوڵمان بـوون و هاتنـە نێـو ئیسـلام لێـک داوەتـەوە، بـەڵام وانیـە، بەڵکـو: (تُقَاتِلُونَهُـمْ، أو يُسْـلِمُون)، یـانی: لـە دژیـان دەجەنگـن، یاخـود خۆیـان بەدەسـتەوە دەدەن، (أو يُسْـلِمُون: أي يَدْخُلُـوْنَ فِي السِّـلْمِ، وُهُـوَ أَنْ يَسْـلَم كُلّ وَاحِـدٍ مِنْهُـمَا أَنْ يَنَالـهُ مِـنْ أَلَـمِ صَاحِبِـهِ، فَهُـمْ مُسْـلِمُون، أي: مُنْقَـادُون لِلْحَـقِّ مُذْعِنُـون لَـهُ)، ئیسـلام واتـە: هاتنـە نێـو ئاشـتیی، ئایینـی ئیسـلام بۆچـی ناونـراوە: ئیسـلام؟ لەبـەر ئـەوەی مرۆڤـەکان کـە دێنـە نێـو حاڵـەتی ئاشـتییەوە لەگـەڵ خـوای پەروەردگاریانـدا، سـەرپێچیی و بـێ فەرمانیـی ناکـەن، ئنجـا دەڵـێ: ئیسـلام بریتیـە لـەوە کـە هـەر کامێـک لـە دوو لایەنـەکان سـەلامەت بـێ لـەوەی کـە ئـازاری بەرانبەرەکـەی پێبـگات، بـەڵام بەپێـی لێکدانـەوەی هەڵـەی زۆربـەی تەفسـیرەکان کـە دەفەرمـوێ: (فَهُـمْ مُسْـلِمُون)، واتـە: ملکەچـن بـۆ هـەق و دانیـان پێـدا هێنـاوە.

(حَرَجٌ)، (أَصْـلُ الحَـرَجِ وَالحِـرَاجِ: مُجْتَمَـعُ الشَّـيْئَيْنِ، وتُصُـوِّرَ مِنْـهُ ضِيْـقُ مَـا بَيْنِهِـمَا، فَقِيْـلَ لِلْضَيّـقِ: حَـرَجْ وَلِلإِثْـم: حَـرَج)، وشـەی (حَـرَجِ وَحِـرَاجِ)، لـە بنەڕەتـدا بـە شـوێنی کۆبوونـەوەی دوو شـتان دەگوتـرێ، دوایـی لـەوەوە ئـەوە وێنـا کـراوە کاتێـك دوو شـت پێکدەگـەن، نێوانەکەیـان تەنگەبـەرە، بۆیـە بـە شـتی تەنـگ گوتـراوە: (حَـرَج)، هەروەهـا بـە گوناهیـش گوتـراوە (حَـرَج) لەبـەر ئـەوەی گوناهیـش مـرۆڤ تووشـی سـەغڵەتیی و تەنگانـە دەکات.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

ئێمە پێشتر بەسەرهاتی صوڵحی حودەیبییەمان باسکرد، لە نێویشیدا باسی عەرەبە خێڵەکییەکان کە دواکەوتن، کە زانایان باسی شەش تیرەیان کردوون، بەڵام خوا ﷻ بە گشتیی باسیکردوون.

ئنجا لە بارەی ئەم ڕستەوە: ﴿ سَيَقُولُ لَكَ ٱلْمُخَلَّفُونَ مِنَ ٱلْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَآ أَمْوَٰلُنَا وَأَهْلُونَا فَٱسْتَغْفِرْ لَنَا ﴿١١﴾ ﴾، تاکو کۆتایی حەوت ئایەتەکە، دوو ڕیوایەتان دێنین:

یەکەم: (**قَالَ ابْنُ إِسْحَاق: وَاسْتَنْفَرَ ﷺ الْعَرَبَ وَمَنْ حَوْلَهُ مِنْ أَهْلِ الْبَوَادِي مِنَ الْأَعْرَابِ لِيَخْرُجُوا مَعَهُ، وَهُوَ يَخْشَى مِنْ قُرَيْشٍ الَّذِي صَنَعُوا، أَنْ يَعْرِضُوا لَهُ بِحَرْبٍ، أَوْ يَصُدُّوهُ عَنِ الْبَيْتِ، فَأَبْطَأَ عَلَيْهِ كَثِيرٌ مِنْ الْأَعْرَابِ**)[1].

واتە: پێغەمبەر ﷺ عەرەبەکان و، بیابانشینەکانی کە لە دەوری بوون، دەنگی دان و داوای لێکردن کە لەگەڵی بچن، چونکە مەترسیی هەبوو لە هۆزی قورەیش، مەترسیی ئەوەی لێیان هەبوو کە کردیان کە بریتی بوو لە ڕێ لێگرتن و، مەترسیی ئەوەی هەبوو شەڕی پێ بفرۆشن و لە کابە بیگێڕنەوەو بەرپەرچی بدەنەوە، بەڵام زۆرێک لە عەرەبە خێڵەکییەکان لێی دواکەوتن، ئنجا ئەو ئایەتانە لە بارەی ئەوانەوە هاتن.

دووەم: گێڕدراوەیەکی دیکە کە (**الطبري**)[2] هێناویەتی، (**عَنْ مُجَاهِدٍ رَحِمَهُ الله قَالَ: رَجَعَ يَعْنِي رَسُولُ الله ﷺ عَنْ مَكَّة فَوَعَدَهُ اللهُ مَغَانِمَ كَثِيْرَة، فَعُجِّلَتْ لَهُ خَيْبَر، فَقَالَ الْمُخَلَّفُون: ﴿ ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا۟ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ﴾، وَهِيَ الْمَغَانِم التيَ أُخُذوهَا، قَالَ اللهُ جَلَّ**

---

(١) السيرة النبوية لابن هشام ج٣، ص١٦٢.

(٢) برقم: ٣١٥٥٩.

ثَنَاؤُهُ: ﴿إِذَا ٱنطَلَقْتُمْ إِلَىٰ مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا﴾، وَعَرَضَ عَلَيْهِم فَقَالَ: ﴿سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُوْلِي بَأْسٍ شَدِيدٍ﴾).

واتە: موجاهید دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە مەککە گەڕایەوە، خوا بەڵێنی دەستکەوتانێکی زۆری پێدا، بەڵام دەستکەوتەکانی خەیبەری بۆ پێشخستن، {ئەوان لە مانگی (**ذي القعدة**)دا، بەرەو عومرە چوون بۆ مەککە، مانگی (**ذي القعدة**)ی ساڵی شەشەمی کۆچیی، مانگی (**ذي الحجة**)ش دانیشتن لە مەدینە، دوایی لە مانگی موحەڕڕەمی ساڵی حەوتەمی کۆچییدا، بەرەو خەیبەر چوون}، ئنجا لەو کاتەدا بەجێهێڵراوەکان لە عەرەبە خێڵەکییەکان گوتیان: ﴿ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُواْ كَلَٰمَ ٱللَّهِ﴾، لێمانگەڕێن با شوێنتان بکەوین، دەیانویست فەرمایشتی خوا بگۆڕن، {کە بریتی بوو لە بەشدارییان لەو دەستکەوتانەدا کە خوا بەڵێنی دابوو، تەنیا بۆ ئەو کەسانە بن کە بەشداربوون لە صوڵحی حودەیبییەدا، واتە: (١٤٠٠) کەسەکە}، وەک خوا ﷻ فەرمووی: ﴿إِذَا ٱنطَلَقْتُمْ إِلَىٰ مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا﴾، کاتێک دەرچوون بۆ گرتنی دەستکەوتانێک، دەیانویست، ئا ئەوە بگۆڕن و ئەوانیش بێن، بەڵام خوا ﷻ فەرمووی: ﴿قُل لَّن تَتَّبِعُونَا كَذَٰلِكُمْ قَالَ ٱللَّهُ مِن قَبْلُ﴾، بڵێ: شوێنمان ناکەون خوا پێشتر وای فەرمووە، (کە دوایی باسی دەکەین، وا فەرموونەکەی خوا چۆنە؟) بەڵام دوایی بۆی پێشنیارکردن کە لە مەودوا بانگ دەکرێن بۆ جەنگکردن لە دژی کۆمەڵێکی بەهێز، (ئەو کاتە دەتوانن ئەوە قەرەبوو بکەنەوەو تێیهەڵێننەوە)[1].

---

(١) تێیهەڵێننەوە: پڕی بکەنەوە، تۆڵەی بکەنەوە.

مانای گشتیی ئایەتەکان

وەک گوتمـان: ئـەو ئایەتانـە هەموویـان لـە بـارەی یـەک بابەتـەوەن، ئەویـش بریتیـە لـە خـۆ بەجێهێشـتنی کۆمەڵێـک لـە خێڵـە عەرەبـە بیابانشـینەکان کـە لـە دەوری مەدینـە بـوون و، توێـژەرەوانی قورئـان نـاوی شەشـانیان هێنـاوە، ئەوانـە کـە بەجێـمان لـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ کاتێـک کـە دەچـوو بـۆ عومـرە، بـەڵام دوایـی صوڵحـی حودەیبییـەی لێکەوتـەوە، دوایـی خـوا ﷺ بەڵێنـی بـەو (١٤٠٠) کەسـەدا، ئـەوە لـە جیـاتی ئـەو عومرەکردنـە کـە نەیانتوانیـوە عومـرە بکـەن، وەک دڵدانـەوەو دڵهێنانـەوە جێـی خـۆی ئـەوان و، بـۆ ئـەو حاڵەتـە دەروونییـە خراپـەی کـە بەسـەریان هـات، تاکـو ئـەو حاڵەتەیـان لابچـێ، خـوای پـەروەردگار جەنگـی خەیبـەری بـۆ هێنانە پێـش، کـە ئـەوەش هـەر دەبـوو بکـرێ، وەک پێشـتر باسـمان کـرد، لـەوێ دەسـتکەوتی زۆریـان دەسـتەبەرکردن، ئنجـا ئـەو خێڵـە عەرەبـە بیابانشـینانە، دەیانـزانی کـە ئەگـەر بچـن بـۆ جەنگـی خەیبـەر، دەسـتکەوتیان دەبـێ، بۆیـە بـۆ ئـەوێ پێیـان خـۆش بـووە بچـن، بـەڵام بـۆ عومرەکـردن لـە خزمـەت پێغەمبـەردا ﷺ کە مەترسـیی شـەڕو گێچەڵ پێکـردنی قورەیـش هەبـوو، نەچـوون، بۆیـە خـواش ﷻ ڕێـی لێگرتـن کـە لەگەڵیانـدا بچـن بـۆ جەنگـی خەیبـەر، بـەڵام فەرمـووی: دواتـر کـە جەنگـی دیکـە دێتـە پێشـێ، لەگـەڵ کەسـانێکی بەهێـزدا، ئـەو کاتـە دەتوانـن ئـەوە قەرەبـوو بکەنـەوە.

لـەو بـارەوە دەفەرمـوێ: ﴿ سَيَقُولُ لَكَ ٱلْمُخَلَّفُونَ مِنَ ٱلْأَعْرَابِ ﴾، لەمـەودوا بەجێهێڵـراوەکان لـە خێڵـە عەرەبـە بیابانشـینەکان پێـت دەڵێـن، واتـە: وەک پاسـاوو پـۆزش هێنانـەوە بـۆ کاری دواکەوتنیـان کـە لەگەڵتـدا نەهاتـن بـۆ عومـرە کـردن لـە مەککـە، کـە صوڵحـی حودەیبییـەی لێکەوتـەوە: ﴿ شَغَلَتْنَآ أَمْوَٰلُنَا وَأَهْلُونَا ﴾، مـاڵ و سـامانەکانمان و کـەس و کارمـان ئێمەیـان سـەرقاڵکرد، بـە هـۆی ئەوانـەوەو

سەرپەرشتییکردنی ئەوانـەوە، ئێمـە نەمانتـوانی لـە خزمەتتـدا بیـن، ئـەی پێغەمبـەری خـوا! ﷺ: ﴿فَٱسۡتَغۡفِرۡ لَنَا﴾، ئنجـا داوای لێبوردنمـان بـۆ بکـە، واتـە: داوای لێبووردنمان بـۆ لـە خـوا بکـە!

خـواش ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿يَقُولُونَ بِأَلۡسِنَتِهِم مَّا لَيۡسَ فِي قُلُوبِهِمۡ﴾، بـە زمانەکانیـان شـتێک دەڵێـن کـە لـە دڵەکانیانـدا نیـە، یـانی: کـە گوتوویانـە: داوای لێبوردنمـان بـۆ لـە خـوا بکـە، زۆر بەڕاسـتییان نەبـووەو بـە گشـتیی بـە دڵیـان نەبـووە، خـوای پەنهانـزان ئـاگاداری دڵیشـیانەو زمانیشـیانە، بەڵکـو زیاتـر مەبەسـتیان ئـەوە بـووە، خۆیـان پیـاو چـاک بکـەن، خۆیـان وا پێشـاندەن کـە هـەر بۆیـان نەگونجـا بێـن! تاکـو زەمینـە خۆشـبکەن، بـۆ دوایـی کـە بـۆ جەنگـی خەیبـەر وەگـەڵ خۆیـان بـدەن و ڕێگایـان بـدەن بچـن، بۆیـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿قُلۡ فَمَن يَمۡلِكُ لَكُم مِّنَ ٱللَّهِ﴾، بڵـێ: ئایـا کـێ لـە بەرانبـەر خـوادا شـتێکی بـۆ ئێـوە بەدەسـتە؟ کـێ شـتێکی لـە دەسـت دێ، لـە لایـەن خـواوەو لـە بەرانبـەر خـوادا؟ ﴿إِنۡ أَرَادَ بِكُمۡ ضَرًّا أَوۡ أَرَادَ بِكُمۡ نَفۡعَۢا﴾، ئەگـەر بیـەوێ زیانێکتـان لـێ بـدات، یاخـود بیـەوێ سـوودێکتان پـێ بگەیەنـێ؟ ﴿بَلۡ كَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ خَبِيرًۢا﴾، {ڕاسـت ناکـەن سـەرقاڵ بووبـن بـە هـۆی مـاڵ و سـامان و، بـە هـۆی کـەس و کارتانـەوە}، بەڵکـو خـوا شـارەزا بـوو بـەوەی ئەنجامتـان دەدا، واتـە: خـوا هـۆکاری ڕاستەقینەی دواکەوتنەکەتـان دەزانـێ کـە ئەنجامتـان دەدات، شـارەزایەو دەزانـێ هۆکارەکـە ئـەوە نەبـوو، بەڵکـو هۆکارەکـە ئـەوە بـوو، کـە خـوا ﷻ باسـی دەکات:

﴿بَلۡ ظَنَنتُمۡ أَن لَّن يَنقَلِبَ ٱلرَّسُولُ وَٱلۡمُؤۡمِنُونَ إِلَىٰٓ أَهۡلِيهِمۡ أَبَدٗا﴾، بەڵکـو پێتـان وابـوو پێغەمبـەر ﷺو، بـڕواداران هەرگیـز نەگەڕێنـەوە بـۆ لای کـەس و کاریـان، پێتـان وابوو: ئـەو چوونـەی دەچـن، ناگەڕێنـەوە، سـەریان بـە فەتـارەت دەچـێ و لـە نێـو دەچـن، هەتـا هەندێکیـان گوتوویانـە: (مَـا مُحَمَّـد وَأَصْحَابَـهُ إلاَّ أَكَلَـةُ رَأْسٍ)، موحەممـەدو هـاوەڵانی بایـی ئەوەنـدەن، بـە کەللـە سـەرێکی حوشـترێک تێـر دەخـۆن، ئەوانـە چـۆن بـە قوڕەیـش دەوێـرن!

﴿وَزُيِّنَ ذَٰلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ﴾، ئەوەش لە دڵتاندا ڕازێنرایەوە، ئەو گومانە خراپە لە دڵتاندا ڕازێنرابوّوە لە لایەن شەیتانەوە، ﴿وَظَنَنتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ﴾، گومانی خراپتان (بە خوا) برد، هی پێشێ گومانتان وابوو کە پێغەمبەر ﷺو بڕواداران هەرگیز بۆ لای کەس و کاریان ناگەڕێنەوە، ئەو گومانە خراپە لە دڵتاندا ڕازێنرایەوەو دواییش گومانی خراپتان بە خوا ﷻ برد کە پشتگیریی پێغەمبەرەکەی و بڕوادارانی شوێنکەوتووی ناکات و، سەرپەرشتییان ناکات و ئاگای لێیان نیە، ﴿وَكُنتُمْ قَوْمًا بُورًا﴾، لە ئەنجامی ئەو گومانی خراپ بردنەدا کە پێغەمبەرو هاوەڵانی ناگەڕێنەوەو، ئەو ڕازێندرانەوەی گومانە خراپە لە دڵتانداو، ئەو گومانی خراپ بردنە بە خوای پەروەردگار، ئێوە بوونە کۆمەڵێکی بێ خێری فەوتاو، (بُور) کۆی (بَائِر)ە، بە مانای فەوتاو (هَالِك)و، بە مانای تێکچوو (فَاسِد) دێ، واتە: فەوتاوو تێکچوو و بێخێرو بێ بەرهەم، دەگوترێ: زەوییەکی بەیار، زەوییەک کە هیچی لێ نەکرابێ و، بێ بەرهەم بێ.

﴿وَمَن لَّمْ يُؤْمِن بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا﴾، هەر کەسێک بڕوا نەهێنێ بە خواو بە پێغەمبەرەکەی، بە دڵنیایی ئێمە بۆ بێبڕوایان کڵپەی ئاگرمان ئامادە کردوە، (سَعِيْر): (**النار المتسعِّرة النَّار المُتَأَجِّجة**) ئاگرێکی هەڵکراو، (**سَعَرتُ النَّارَ وَسَعَّرْتُهَا وَأَسْعَرْتها**)، واتە: ئاگرەکەم بڵێسەدار کردووە هەڵمگیرساندووەو کڵپەدارم کرد، ﴿وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ﴾، حوکمڕانیی و باڵادەستیی لە ئاسمانەکان و زەویدا هی خوایە، ﴿يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ﴾، هەر کەسێ بیەوێ لێی دەبووریّ و، هەر کەسێ بیەوێ سزای دەدات، بەڵام بێگومان نە لێبوردنی خواو نە سزادانی خوا، هیچیان بە گۆترە نین، هەمووی لە جێی خۆیدایە، بەڵام لێرەدا خوا ﷻ بەس دەیەوێ ڕەهایی ویستی خۆی و باڵا دەستیی خۆی پێشانی ئێمە بدات، بەڵام هەموو ئایەتەکان دەبێ پێکەوە فام بکرێن، یەکێ لە سیفەتەکانی خوا ﷻ ئەوەیە کە حەکیمە، کەواتە: هەموو شتێکی بە حیساب و کیتابەو کاربەجێ و کارزانە، دەزانێ لە کێ دەبووریّ و، چەندە لێی دەبووریّ

و، بۆچی لێی دەبووریٚ؟ دەشزانیٚ کیٚ سزا دەدات و، چۆنی سزا دەدات و، بۆچی سزای دەدات؟ ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴾، خوا ﷻ هەمیشە لێبووردەی بە بەزەیی بووە، واتە: ئەگەر ئێوەش بگەڕێنەوە، خوا هەم لێبوردنی هەیە بۆ گوناهو تاوانتان، هەم بەزەییشی هەیە بۆ چاکە لەگەڵدا کردنتان.

﴿ سَيَقُولُ ٱلْمُخَلَّفُونَ إِذَا ٱنطَلَقْتُمْ إِلَىٰ مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ﴾، بەجێهێڵراوەکان پێتان دەڵێن: هەر کاتێک دەرچوون بۆ چەند دەستکەوتێک کە بیانگرن، واتە: بۆ جەنگی خەیبەر کە سەرەنجامەکەی ئەوەیە دەستکەوتان دەگرن، پێتان دەڵێن: ﴿ ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ ﴾، جاریٚ نەیانگوتوە، بەڵام خوا ﷻ زانیویەتی کە دەیڵێن، بۆیە پێشیٚ پێغەمبەری ئاگادار کردۆتەوە، پێتان دەڵێن: لێمان گەڕێن با شوێنتان بکەوین، لەگەڵتان بێین، ﴿ يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُواْ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ﴾، دەیانەویٚ فەرمایشتی خوا بگۆڕن، ئنجا ئایا کوا فەرمایشتی خوا لە کوێیە، کە فەرموویەتی نابیٚ بێن؟ دوایی لە مەسەلە گرنگەکان دا، ڕوونی دەکەینەوە، دیار نیە خوا ﷻ لە هیچ ئایەتێکدا فەرمووبێتی: نابیٚ عەرەبە خێڵەکییە بیابانشینەکان لەگەڵتان بێن بۆ جەنگی خەیبەر، بەڵام دیارە خوا ﷻ بە شێوەی تایبەت بە پێغەمبەری ﷺ ڕاگەیاندوەو خورپە (**إلهام**)ی بۆ کردوەو بە شێوەیەک لە شێوەکانی وەحیی، پێغەمبەری خوای ﷺ ئاگادار کردۆتەوە، ئنجا خوا ﷻ ئەوەی ناو لێناوە: ﴿ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ﴾، فەرمایشتی خوا، چونکە ئەوەی خوا لە قورئاندا دایبەزاندوە فەرمایشتیەتی و، ئەوەش کە لە ڕێی جیبریلیشەوە بۆ پێغەمبەری ناردوە، هەر فەرمایشتی خوایە، ئەمەیان فەرمایشتی ڕاستەوخۆی خوایە، ئەوەی دیکەش فەرمایشتی ناڕاستەوخۆیەتی و، پێغەمبەری خوا ﷺ خراوەتە دڵی و بەرچاوی پیٚ ڕۆشن کراوەتەوە.

﴿ كَذَٰلِكُمْ قَالَ ٱللَّهُ مِن قَبْلُ ﴾، هەر بەو شێوەیەتان، خوا ﷻ پێشتر فەرمووی {نابیٚ بێن}، واتە: کاتیٚ ویستتان بچن بۆ جەنگی خەیبەرو ئەوان گوتیان: دێین، بڵیٚ: خوا پێشتر فەرموویەتی: نابیٚ بێن، ئنجا ئەو پێشتر

فەرموونـەی خـوای پـەروەردگار، بـە شـێوەی خسـتنە نێـو دڵ و، بـە شـێوەیەک لـە شـێوەکانی دیکـەی وەحیـی بـووە، چونکـە ئەگـەر بـە ئایەتێـک بووایـە، دیـار دەبـوو، ﴿ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا ﴾، ئنجـا ئـەوان دەڵێـن: بەڵکـو ئێرەیـی و حەسـوودییمان پێدەبـەن، واتـە: ئـەوەی بـۆ خۆتـان پێتـان چاکـە، بـۆ ئێمەتـان نـاوێ، ﴿ بَلْ كَانُوا۟ لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴾، بەڵکـو ئـەوان کەمێـک نەبـێ تێناگـەن، عادەتیـان وایـەو هـەر لـە سـەرەتاوە وابـوون، کـە کەمێـک نەبـێ حاڵیـی نابـن و تێناگـەن، بۆیـە نازانـن کـە ئـەوە سـزادانێکی خوایـە بۆیـان، نـەک حەسـوودیی بـردنی مسـوڵمانان بـێ پێیـان، بەڵکـو ئـەوە سـزادانی خوایـە بۆیـان.

ئنجـا وەک چـۆن ئـەوان کاتی خـۆی، مـاڵ و سـامان و کـەس و کاریـان کـردە بیانـوو بـۆ نەچـوون لەگـەڵ خزمـەت پێغەمبـەردا ﷺ بـۆ عومـرە کـردن، ئێسـتاش خـوا ﷻ لـەو مـاڵ و سـامانەی کـە مەزەنـدەی هەیـە لـە جەنگـی خەیبـەردا ببێتـە دەسـتکەوت، بـێ بەشـیان دەکات، خـوا ﷻ بـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ دەفەرمـوێ: ﴿ قُل لِّلْمُخَلَّفِينَ مِنَ ٱلْأَعْرَابِ ﴾، بـە بەجێهێڵـراوەکان لـە عەرەبـە بیابانشـینەکان بفەرمـوو: ﴿ سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُو۟لِى بَأْسٍ شَدِيدٍ ﴾، لـە مـەودوا بانـگ دەکرێـن بـۆ جەنـگ کـردن لـە دژی کۆمەڵێکـی خـاوەن هێـزی زۆر، خـاوەن هێـزی سـەخت و پتـەو، ئایـا ئـەو کۆمەڵـە کێـن؟ هەندێـک گوتوویانـە: ڕۆمەکانـن و، هەندێک گوتوویانە: فارسـەکانن و، هەندێـک گوتوویانە: بەنوو حەنیفـەن و، هەندێـک گوتوویانـە: فڵانـە هـۆزەو گوتوویانـە: فیسـارە، بـەڵام دیاریـی نەکـراوەو هەموویـان دەگرێتـەوە، ﴿ تُقَٰتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ ﴾، لـە دژیـان دەجەنگـن، یـان خـۆ بەدەسـتەوە دەدەن، واتـە: مـل کـەچ دەکـەن و ئاشـتیی پێشـان دەدەن و لەگەڵتاندا تەبـا دەبـن، ئنجـا مسـوڵمان بـبن یـان نەبـن، ئنجـا ئـەو ئاشـتیی نوانـدن و تەبایـی پێشـاندانە، چ لـە دانی سـەرانەدا بەرجەسـتە ببـێ، چ لـە هـەر جـۆرە ڕێککەوتنێکـدا کـە لـە نێـوان قـەوارە سیاسـییەکان و قـەوارەی سیاسـیی ئیسـلامییدا ئەنجـام دەدرێ، گرنـگ ئەوەیـە ئـەوان ئاشـتیی پێشـان دەدەن و، تەبایـی دەنوێنـن و سـەنگەرتان لـێ ناگـرن، کەواتـە: تەنیـا دوو حاڵەتتـان لـە نێوانـدان: یـان دەبـێ لـە دژیـان بجەنگـن، یـان دەبـێ ئـەوان خـۆ بەدەسـتەوە بـدەن و ئاشـتیی و سـەلامەتیی بنوێنـن.

﴿ فَإِن تُطِيعُوا۟ يُؤْتِكُمُ ٱللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا ﴾، هەر کات ئەوان حاڵەتی جەنگیان هەڵبژارد، ئەگەر ئێوە فەرمانبەریی (خواو پێغەمبەری خوا) بکەن، خوا پاداشتێکی باشتان دەداتەوە، ﴿ وَإِن تَتَوَلَّوْا۟ كَمَا تَوَلَّيْتُم مِّن قَبْلُ ﴾، بەڵام ئەگەر پشت هەڵبکەن و لە فەرمانبەریی خوا ڕوو وەربچەرخێنن و، ڕوو وەربگێڕن لە فەرمانبەریی کردن بۆ خوا، وەک پێشتر پشتتان هەڵکردوەو ڕووتان وەرگێڕاوە، ﴿ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴾، بە ئازارێکی بە ئێش و ژان سزاتان دەدات.

دوایی خوا ﷻ هەندێکیان هەڵداوێرێ لەو حوکمە گشتییە، واتە: ئەوانەی کە بە زاراوی ئەمڕۆ پێیان دەگوترێ: خاوەن پێداویستیی تایبەت، ئەوانەی کەم ئەندامن و، ئەرکی جەنگ و جیهادیان بۆ ئەنجام نادرێ:

﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ ﴾، کوێر سەغڵەتیی نایەتە سەر، یاخود گوناهی نایەتە سەر (ئەگەر نەچێ بۆ جەنگ و جیهاد)، ﴿ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ ﴾، هەروەها بابای شەلیش بە هەمان شێوە سەغڵەتیی و گوناهی نایەتە سەر، ﴿ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ ﴾، هەروەها بابای نەخۆشیش سەغڵەتیی و گوناهی نایەتە سەر، ئەگەر بەشداریی جەنگ نەکات، لەبەر ئەوەی بۆیان ناکرێ، ﴿ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ ﴾، هەر کەسێک فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەشی بکات، ﴿ يُدْخِلْهُ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ﴾، دەیخاتە نێو چەند باغ و بێستانێکەوە کە ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن، واتە: ڕووبار بە ژێر درەختەکانیاندا دەڕۆن، یاخود ڕووبارەکان هەر لە ژێر درەختەکاندا هەڵدەقوڵن و دەڕۆن، نەک لەو لاڕا ئاویان بۆ بێ، ﴿ وَمَن يَتَوَلَّ ﴾، هەر کەسێکیش پشت هەڵ بکات، پشت بکاتە خوا ﷻ و پێغەمبەری خوا ﷺ و پەیام و بەرنامەی خواو، ئەرکێکی شەرعیی کە بۆی دیاریی کراوەو پێشی ئەنجام دەدرێ، هەر کەسێ وابکات، ﴿ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا ﴾، بە ئازارێکی بە ئێش سزای دەدات.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

هەواڵدانی خوای پەنهانزان بە پێغەمبەرەکەی ﷺ، کە لە مەودوا عەرەبە بیابانشینە جێهێڵراوەکان، بەوە پۆزشی دواکەوتنی بۆ دێننەوە، کە سەرقاڵی بووە بە ماڵ و سامان و خێزان و کەس و کاریانەوە، بەڵام ڕاستییەکەی هۆکاری خۆ بەجێهێشتنیان لەو سەفەرە، گومانی خراپ بردنیان بووە بە خوا ﷻ، کە پێغەمبەر ﷺو بڕواداران بە فەتارەت دەچێ و ناگەڕێنەوە! خواش هەر کام لە ترس و ئومێدیان وەبەردەنێ، بەڵکو لە داهاتوودا هەڵوێستی چەوتی خۆیان ڕاست بکەنەوە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا فَاسْتَغْفِرْ لَنَا ۚ يَقُولُونَ بِأَلْسِنَتِهِم مَّا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ ۚ قُلْ فَمَن يَمْلِكُ لَكُم مِّنَ اللَّهِ شَيْئًا إِنْ أَرَادَ بِكُمْ ضَرًّا أَوْ أَرَادَ بِكُمْ نَفْعًا ۚ بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴿١١﴾ بَلْ ظَنَنتُمْ أَن لَّن يَنقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَىٰ أَهْلِيهِمْ أَبَدًا وَزُيِّنَ ذَٰلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ وَظَنَنتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ وَكُنتُمْ قَوْمًا بُورًا ﴿١٢﴾ وَمَن لَّمْ يُؤْمِن بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ فَإِنَّا أَعْتَدْنَا لِلْكَافِرِينَ سَعِيرًا ﴿١٣﴾ وَلِلَّهِ مُلْكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ ۚ يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ ۚ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَّحِيمًا ﴿١٤﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەڤدە بڕگەدا:

١)- ﴿ سَيَقُولُ لَكَ الْمُخَلَّفُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ ﴾، لە مەودوا بەجێهێڵراوەکان لە عەرەبە بیابانشینەکان دەڵێن، پێشتریش باسمان کرد، ڕوونکەرەوانی قورئان و مێژوو نووسان

بە تایبەت (إبن هشام) دەڵێ: ئەو هۆزە عەرەبە بیابانشینانە، شەش هۆز بوون: (غِفار، مُزَیْنَة، جُهَیْنَة، أشْجَع، أسْلَم، الدِّيل)، ئەوانە لە دەوروبەری مەدینە بوون، ڕەنگە هی دیکەش بووبن و، ئەوانە زەقترینیان بووبن.

٢)- ﴿شَغَلَتۡنَآ أَمۡوَٰلُنَا وَأَهۡلُونَا﴾، {پێت دەڵێن:} سامانەکانمان و، ماڵ و خێزان و کەس و کارمان، سەرقاڵیان کردین، چونکە (أمْوَال) کۆی (مَال)ە، (أهْلُونَ)یش کۆی (أهْل)ە، بەڵام بەبێ قیاس، بەڵکو لەو جۆرەیە کە پێی دەگوترێ: (أُلْحِقَ بِجَمْعِ المُذَكَّرِ السَّالِم)، پەیوەست کراوە بە کۆی نێرینەی سەلامەتەوە: (أَهْل، أَهْلُونَ)، واتە: ماڵ و سامانەکانمان و خێزانەکانمان و کەس و کارمان، ئێمەیان سەرقاڵ و دەستگیراو کرد.

٣)- ﴿فَٱسۡتَغۡفِرۡ لَنَا﴾، ئنجا داوای لێبوردنمان بۆ بکە، واتە: داوای لێبوردنمان بۆ لە خوا ﷻ بکە.

٤)- ﴿يَقُولُونَ بِأَلۡسِنَتِهِم مَّا لَيۡسَ فِي قُلُوبِهِمۡ﴾، بە زمانەکانیان شتێک دەڵێن کە لە دڵیاندا نیە، ئەمە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی ئەوان ڕاستگۆ نەبوون لەوەدا، کە داوای لێبوردنیان کردوە، واتە: داوایان لە پێغەمبەر ﷺ کردوە، داوای لێبوردنیان بۆ لە خوا بکات و، ئەوەی لە مەودوا دێ، ئەوە دەگەیەنێ کە هاندەریان ئەوە نەبووە، هەست بە گوناهباریی بکەن و، داوا لە پێغەمبەر ﷺ بکەن، داوایان بۆ لە خوا بکات: خوا لێیان ببووریێ.

٥)- ﴿قُلۡ فَمَن يَمۡلِكُ لَكُم مِّنَ ٱللَّهِ شَيۡـًٔا﴾، بڵێ: لە بەرانبەر خواداو، لە لایەن خواوە کێ شتێکی بۆ ئێوە بە دەستە، یانی: (مَنْ يَمْلِكُ لَكُمْ مِنْ إرَادَةِ اللهِ، مِنْ جِهَةِ الله)، لە ویستی خوا کێ شتێکی بۆ ئێوە بەدەستە، لەلایەن خواوە کێ شتێکی بۆ ئێوە بەدەستە، یان لە بەرانبەر خوادا کێ شتێکی لە دەست دێ؟

٦)- ﴿إِنۡ أَرَادَ بِكُمۡ ضَرًّا أَوۡ أَرَادَ بِكُمۡ نَفۡعَۢا﴾، ئەگەر زیانی بۆتان بوێ، یاخود سوودی بۆتان بوێ؟ (ضَراً) خوێنراویشەتەوە بە (ضُراً)، واتە: ئەگەر زیانگەیاندنی بۆتان بوێ، زیان و خراپەی بۆتان بوێ، یاخود قازانج و سوودی بۆتان بوێ، کێ شتێکی بەدەستە لەلایەن خواوە کە نەهێڵێ، زیانتان لێ بدات، یان نەهێڵێ خێرتان پێ بگەیەنێ؟ واتە: ئەو

بەجێمان و خۆ بەجێهێشتنەتان، نە زیانتان لێ دووردەخاتەوەو نە سوودێکیشتان بۆ دێنێتە پێش.

٧)- ﴿ بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴾، بەڵکو خوا ﷻ شارەزا بوو بەوەی دەتانکرد، ئنجا ئەوەی دوایی کە دێ، ئەوە ڕوون دەکاتەوە.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ بَلْ كَانَ اللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا ﴾، (بَـلْ: لـلإضْرَابِ الإبْطَـالِيِّ، إبْطَـالٌ لِقَوْلِهِـم: ﴿ شَغَلَتْنَا أَمْوَالُنَا وَأَهْلُونَا ﴾)، (بَـلْ) لێـرەدا بـۆ گواسـتنەوەی هەڵوەشـاندنەوەیە، واتـە: وانـە بـووە کـە دەڵێـن: مـاڵ و سـامان و کـەس و کارو خێـزان سـەرقاڵیان کردین.

٨)- ﴿ بَلْ ظَنَنتُمْ أَن لَّن يَنقَلِبَ الرَّسُولُ وَالْمُؤْمِنُونَ إِلَىٰ أَهْلِيهِمْ أَبَدًا ﴾، بەڵکو هۆکاری ڕاستەقینەی خۆ بەجێهێشتنتان {لە پێغەمبەری خوا ﷺو بڕواداران لە چوونیان بۆ مەککەو، بۆ عومرە}، ئەوە بوو گومانتان وابوو، نە پێغەمبەر ﷺو نە بڕواداران هەرگیز ناگەڕێنەوە بۆ لای کەس و کاریان.

بەڵکـو ئـەو چوونـەی کـە دەچـن گەڕانـەوەی نیـەو، سـەریان بـە فەتـارەت دەچـێ و، جارێکـی دیکـە چاویـان بـە کـەس و کارو شـاریان ناکەوێتـەوە!!.

٩)- ﴿ وَزُيِّنَ ذَٰلِكَ فِي قُلُوبِكُمْ ﴾، ئائەوەش لە دڵتاندا ڕازێنرایەوە، واتە: پێشی گومانتان بردوە، دوایی وردە وردە شەیتان ئەو گومانەی لە دڵتاندا زیاتر ڕازاندۆتەوەو چەسپاندوویەتی، چونکە شەیتان هەر لە بۆسەدایە بۆ مرۆڤ، خەیاڵ و خولیایەکی خراپ بچێتە نێو دڵی، ئنجا شەیتان زیاتر ئەو خولیایەی کە بە شێوەیەکی زوو تێپەڕ دێ و دەچێ، هەوڵدەدات بیچەسپێنێ و جوانی بکات و بیڕازێنێتەوە.

١٠)- ﴿ وَظَنَنتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ ﴾، گومانی خراپتان برد.

ئـەو گومانـە تایبەتـرە لـەوەی پێشـێ، ئـەوەی پێشـێ گومانیـان بـرد بـە پێغەمبـەر ﷺ و بـڕواداران، کـە هەرگیـز نەگەڕێنـەوە بـۆ لای کـەس و کاریـان و، ئـەو گومانـە خراپـە لـە دڵیانـدا ڕازێندرایـەوە، ﴿ وَظَنَنتُمْ ظَنَّ السَّوْءِ ﴾، هەروەهـا گومـانی خراپتـان

بـرد، ئەمـە گومانێکـی تایبەتـە، واتـە: گومـانی خراپتـان بـە خـوا ﷻ بـرد، کـە پێتـان وابـوو پێغەمبـەر ﷺو هـاوەڵانی ناگەڕێنـەوە بـۆ لای کـەس و کاریـان و هەرگیـز چاویـان پێیـان ناکەوێتـەوە، لـە ئەصڵـدا ئـەو گومانـە خراپـەی بەوانتـان بـردووە، ئـەو خەونـە خراپـەی بەوانتانـەوە بینیـوە، سـەرچاوەکەی گومـانی خـراپ بـردن بـووە بـە خـوا، چونکـە پێغەمبـەر ﷺ خـوا سەرپەرشـتیی دەکات، بـڕواداران خـوا سەرپەرشـتیارو دۆسـت و هاوەڵیانـە، ئنجـا تـۆ پێـت وابـێ ئـەوان سـەریان بـە فەتـارەت دەچـێ، مانـای وایـە گومانـە خراپەکـەت بـە خـوا بـردوە، گوایـە: خـوا مشـووریان لـێ ناخـوات و سەرپەرشـتییان نـاکات و سـەریان ناخـات!

١١)- ﴿ وَكُنتُمْ قَوْمًا بُورًا ﴾، سەرەنجام ئێوە بوونە کۆمەڵێکی فەوتاو، یان کۆمەڵێکی بێ خێر، (**البُورُ: مَصْدَرٌ كَالْهُلْكِ، بِنَاءً وَمَعْنًى**)، وشەی (**بُور**) وەک چۆن دەگونجێ کۆی (**بَائِر**) بێ، واتە: فەوتاوەکان، دەشگونجێ چاوگ بێ، وەک (**هُلْك**) واتە: فەوتان، ئێوە بوونە کۆمەڵێکی فەوتاو، (**وَمِثْلُ البَوَار كَالْهَلَاك**)، (**بَوَار**): ﴿وَأَحَلُّوا۟ قَوْمَهُمْ دَارَ ٱلْبَوَارِ ﴿٢٨﴾﴾**إبراهيم**، واتە: خەڵکەکەی خۆیان بردە مەنزڵگای فەوتانەوە، (**بَوَار**)یش بە مانای (**هَلَاك**)ە، واتە: فەوتان، کە لێرەدا دەفەرموێ: ﴿وَكُنتُمْ قَوْمًا بُورًا ﴾، (**إقْحَامُ قَوْماً لِإفَادَةِ أنَّ البَوَارَ سَارَ مُقَوِّماً لَهُمْ**)، بۆیە وشەی (**قَوْماً**) خراوەتە نێو ئەو ڕستەیەوە، تاکو ئەوە بگەیەنێ کە ئەوانە فەوتان و بێ خێریی بۆتە پێکهێنەرێکی بنەڕەتییان، کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿وَكُنتُمْ قَوْمًا بُورًا ﴾، وەک چۆن دەگونجێ (**بُور**) کۆی (**بَائِر**) بێ: فەوتاو، فەوتاوەکان، دەشگونجێ (**بُور**) چاوگ بێ، هەر بۆیەش بە تاک کراوە بە وەصف، بەڵام دوایی وەسفکراوەکە لە مانای کۆدایە، (**بُور**) واتە: فەوتێنران، بەڵام ئەوەی بۆی کراوەتە وەصف کۆیە: ﴿وَكُنتُمْ قَوْمًا ﴾، چونکە چاوگ پێویستیی بە کۆکردنەوە نیە، چاوگ ئەو شوێنەی کە شتەکەی لێوە هەڵدەقوڵێ، پێویستیی بە کۆ کردنەوە نیە.

١٢)- ﴿ وَمَن لَّمْ يُؤْمِنۢ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ﴾، هەر کەسێکیش بڕوا نەهێنێ بە خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ

١٣)- ﴿ فَإِنَّآ أَعۡتَدۡنَا لِلۡكَٰفِرِينَ سَعِيرٗا ﴾، بە دڵنیایی ئێمە بۆ بێبڕوایان ئاگری کڵپە سەندوومان ئامادە کردوە، (مَنْ) لێرەدا، (مَن الشَّرْطِيَّة)یە، هەر کەسێ بڕوا نەهێنێ بە خواو پێغەمبەرەکەی، (فإِنَّا)، ئەم (ف)ە، وەڵامی ئەو مەرجەیە، بەدڵنیایی ئێمە بۆ بێبڕوایان ئاگرێکی کڵپەدارمان ئامادە کردوە، (**الكَافِرِين: إِظْهَار فِي مَقَامِ الإِضْمَار**)، خوا ﷻ دەیتوانی بفەرموێ: (**وَمَنْ لَمْ يُؤْمِن بِالله وَرَسُولِه، فَإِنَّا أَعْتَدْنَا لَهُمْ سَعِيْراً**)، ئێمە ئاگری بەکڵپەی دۆزەخمان بۆ ئامادە کردوون، بەڵام بۆیە (**كَافِرِين**)ی هێناوە لە جێی ڕاناوەکە، تاکو دەرکەوێ: لەبەر ئەوەی بێبڕوان، خوای پەروەردگار ئەو ئاگرە بڵێسەدارەی بۆ ئامادە کردوون.

١٤)- ﴿ وَلِلَّهِ مُلۡكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾، حوکمڕانێتیی ئاسمانەکان و زەوییش تەنیا هی خوایە ﷻ، (**المُلْكُ: الحُكْمُ وَالسَّيْطَرَةُ وَالسُّلْطَةُ المُطْلَقَة**)، (**ملك**) حوکمڕانیی و دەستەڵات و باڵا دەستی ڕەهایە، کە لە ئاسمانەکان و لە زەویدا، تەنیا هی خوایە.

١٥)- ﴿ يَغۡفِرُ لِمَن يَشَآءُ ﴾، لە هەر کەسێ بیەوێ دەبووریٚ.

١٦)- ﴿ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَآءُ ﴾، هەر کەسێکیشی بیەوێ سزای دەدات.

١٧)- ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ غَفُورٗا رَّحِيمٗا ﴾، خواش ﷻ هەردەم لێبوردەی بە بەزەیی بووە، ئەوەی پێشێ ترساندن بوو، ئەمەشیان تەماع وەبەرنانە، کە پێشێ فەرمووی: ئاگری کڵپەداری دۆزەخمان بۆ ئامادە کردوون، بەڵام ئنجا خوا ﷻ تەماعی وەبەرنان، کە لێبوردەی میهرەبانیشە، ئەگەر بگەڕێنەوە بۆ لای.

شایانی باسە: ئەو عەرەبە بیاباننشینە خێڵەکییانە، پێشتر پەیمانیان لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ هەبووەو، لەگەڵ مسوڵماناندا هاوپەیمان بوون، بۆیە گلەیی و سەرزەنشتیان هاتۆتە سەرێ، مسوڵمان بوون، بەڵام دیارە ئیمان لە دڵیاندا چەسپاو نەبووەو بڕواداری تەواو نەبوون، بەڵام موونافیق و دەغەڵ نەبوون، ڕەنگە دڵ نەخۆشیشیان تێدا بووبن، بەڵام بە گشتیی بە مسوڵمان لە قەڵەم دراون، هەروەک چۆن لە سوورەتی (**التوبة**)شدا، خوا ﷻ باسی عەرەبە خێڵەکییەکان دەکات، لەوێشدا خوا ﷻ پۆلێنیان دەکات بۆ دوو جۆر:

أ- جۆرێکیان کە بڕوادارن و پابەندن بە شەریعەتەوە.

ب- جۆرێکیشیان کە دڵ و دەروونیان نەخۆشیی تێدایە.

أ- دەفەرموێ: ﴿ ٱلْأَعْرَابُ أَشَدُّ كُفْرًا وَنِفَاقًا وَأَجْدَرُ أَلَّا يَعْلَمُوا۟ حُدُودَ مَآ أَنزَلَ ٱللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ ۗ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٩٧﴾ وَمِنَ ٱلْأَعْرَابِ مَن يَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ مَغْرَمًا وَيَتَرَبَّصُ بِكُمُ ٱلدَّوَآئِرَ ۚ عَلَيْهِمْ دَآئِرَةُ ٱلسَّوْءِ ۗ وَٱللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٩٨﴾ ﴾.

ب- هەروەها دەفەرموێ: ﴿ وَمِنَ ٱلْأَعْرَابِ مَن يُؤْمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلْيَوْمِ ٱلْءَاخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ قُرُبَٰتٍ عِندَ ٱللَّهِ وَصَلَوَٰتِ ٱلرَّسُولِ ۚ أَلَآ إِنَّهَا قُرْبَةٌ لَّهُمْ ۚ سَيُدْخِلُهُمُ ٱللَّهُ فِى رَحْمَتِهِۦٓ ۗ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٩٩﴾ ﴾.

هەڵبەتە سوورەتی (**التوبة**) وەک پێشتر تەفسیرمان کردوە لە دوای جەنگی تەبووک، کە لە ساڵی دەیەمی کۆچییدا بووە، ئەو کاتە دابەزیوە، واتە: لەوێ عەرەبە خێڵەکییەکان وردە وردە لێک جیابوونەوە، هەندێکیان بە یەکجاریی بە لای کوفرو نیفاقدا چوون و، هەندێکیشیان بە یەکجاریی بە لای ئیمان و مسوڵمانەتییدا شکاونەوە.

مەسەلەی دووەم:

داواکردنی بەجێهێڵراوەکان کە بەشداریی جەنگێک بکەن، ئەگەری دەستکەوتی جەنگیی زۆرەو، لە کاتی ڕێ پێ نەدانیشیاندا، بە بەڵگەی فەرمایشتی خوا، کە پێشتر بڕیاری داوە، ئەو ڕێ پێ نەدانەیان، بە حەسوودیی لێکداوەتەوە، بە هۆی کەم فامیی و دەروون ناساغییەوە:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ سَيَقُولُ ٱلْمُخَلَّفُونَ إِذَا ٱنطَلَقْتُمْ إِلَىٰ مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ ۖ يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا۟ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ۚ قُل لَّن تَتَّبِعُونَا كَذَٰلِكُمْ قَالَ ٱللَّهُ مِن قَبْلُ ۖ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا ۚ بَلْ كَانُوا۟ لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿١٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿ سَيَقُولُ ٱلْمُخَلَّفُونَ إِذَا ٱنطَلَقْتُمْ إِلَىٰ مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ﴾، عەرەبە خێڵەکییە بیابانشینە بەجێهێڵراوەکان (یان خۆ بەجێهێڵەرەکان)، هەر کاتێک ئێوە دەرچوون بۆ دەستکەوتانێک کە دەستەبەریان بکەن، بە هۆی جەنگی خەیبەرەوە، پێتان دەڵێن:

٢)- ﴿ ذَرُونَا نَتَّبِعْكُمْ ﴾، لێمانگەڕێن با بە دواتان بکەوین و، لەگەڵتاندا بێین، ئەمەش هەواڵپێدانە بە پێغەمبەر ﷺ کە لە داهاتوودا ئەوە دەبێ، کە فەرموویەتی: ﴿ سَيَقُولُ ٱلْمُخَلَّفُونَ ﴾، (أل)ی سەر (**المُخَلَّفُون**) بۆ (**عهد**)ە، واتە: عەرەبە خێڵەکییە بیابانشینەکان، بۆیە لێرەدا بە پێویست نەزانراوە دووبارە بکرێتەوە.

کە دەفەرمووێ: ﴿ إِلَىٰ مَغَانِمَ لِتَأْخُذُوهَا ﴾، ئەمەش ئاماژەیە بۆ ئەوە کە جەنگی خەیبەر دێتە پێشێ و، دەستکەوتی جەنگیش دەست مسوڵمانان دەکەوێ.

پێشتر فەرمووی: ﴿ سَيَقُولُ لَكَ ٱلْمُخَلَّفُونَ مِنَ ٱلْأَعْرَابِ ﴾، بەڵام لێرەدا وشەی (لَكَ)ی تێدا نیە، پێت دەڵێن، چونکە ئەوەی پێشێ بە ڕاستیان نەبووەو، بە دڵەوە بە پێغەمبەریان ﷺ نەگوتوە، بەڵام لێرەدا بە دڵ و گیان پێی دەڵێن،

لەبەر ئەوەی تەماعی تێدایە، بۆیە ئەوەی ئەوێ: (لَكَ)ی زیاترە، ﴿ سَيَقُولُ لَكَ ٱلْمُخَلَّفُونَ ﴾، بە تایبەتیی بە تۆ دەڵێن، بۆ ئەوەی قەناعەتی پێبێ، چونکە بە دڵیان نەبووە، بۆیە زۆر بە جەختکردنەوە ویستوویانە ئەو پۆزشە بۆ پێغەمبەر ﷺ بێننەوە، بەڵام لێرەدا چونکە بە ڕاستیان بووە، زۆر بە پێویستیان نەزانیوە جەختی بکەنەوە.

٣)- ﴿ يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُواْ كَلَٰمَ ٱللَّهِ ﴾، دەیانەوێ فەرمایشتی خوا بگۆڕن، ئەوە لە مەقامی حاڵ دایە، یانی: لە حاڵێکدا ئەو قسەیان دەکرد، دەیانویست فەرمایشتی خوا ﷻ بگۆڕن.

٤)- ﴿ قُل لَّن تَتَّبِعُونَا ﴾، بڵێ: هەرگیز شوێنمان ناکەون و لەگەڵمان نایەن، ئەم تەعبیرە بۆ ئەوەیە تەما بڕاو بن، چونکە (لَنْ) بۆ جەختکردنەوەو بۆ داکۆکییکردنە، یانی: هەرگیز لەگەڵمان نایەن.

٥)- ﴿ كَذَٰلِكُمْ قَالَ ٱللَّهُ مِن قَبْلُ ﴾، پێشتریش خوا ﷻ وای فەرمووە، ئنجا لە سۆنگەی ئەوەوە کە لێرەدا ئایەتێک نابینینەوە، خوا ﷻ وای فەرموو بێ، کەواتە: لێرەدا مەبەست پێی ئەو وەحییەیە کە خوا ﷻ بۆ پێغەمبەری ﷺ کردوە، کە دەستکەوتەکانی جەنگی خەیبەر، تەنیا بۆ ئەو کەسانە دەبن، لە صوڵحی حودەیبییەدا بەشداربوون، ئەو (١٤٠٠) کەسە زانراوو ناسراوە، مەبەست ئەوە نیە، خوا ﷻ ئایەتێکی فەرمووبێ، ئەگەرنا ئایەتەکە دیار دەبوو، ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە هەرچی خوا ﷻ بە پێغەمبەری ﷺ فەرمووە، فەرمایشتی خوا بووەو، بە کەلامی خوا لە قەڵەم دەدرێ، چ لە قورئاندا بەرجەستەبێ، کە فەرمایشتی ڕاستەخۆی خوایە، چ بە شێوەی دیکە بە پێغەمبەری خاتەمی ﷺ فەرموو بێ.

٦)- ﴿ فَسَيَقُولُونَ بَلْ تَحْسُدُونَنَا ﴾، ئەوان پێتان دەڵێن: بەڵکو ئێوە حەسوودییمان پێ دەبەن، حەسەدیش ئەوەیە ئینسان پێی ناخۆش بێ کەسێک چاکەی تووش ببێ، وەک بۆ خۆی هاتۆتە پێش، یاخود: پێی ناخۆش بێ جگە لە خۆی چاکەیەکی بۆ بێتە پێش، ئنجا

چ پێی خۆش بێ، ئەو چاکەیەی تووشی ئەو نەبێ، بۆ خۆی بێ، چ بەس پێی خۆشبێ، چاکەکە بۆ ئەو نەبێ.

٧)- ﴿بَلْ كَانُوا۟ لَا يَفْقَهُونَ إِلَّا قَلِيلًا﴾، (خوا ﷻ دەفەرموێ:) بەڵکو کەمێک نەبێ تێناگەن، یانی: کەمێک تێدەگەن، چونکە ئەوان تەنیا لە ڕوانگەی بەرژەوەندیی خۆیانەوە تەماشا دەکەن و، لە دڵی نەخۆشیی خۆیانەوە دەڕوانن و، بۆیە لە وردەکارییەکان حاڵیی نابن و، نازانن: خوا ﷻ بۆیە ڕێیان لێ دەگرێ بچن بۆ جەنگی خەیبەر، تاکو سزایان بدات، چونکە ئەوان پێشتر بەوە پۆزشیان هێنایەوە، کە لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ نەچوون بۆ عومرە، بۆ مەککە، گوتیان: لەبەر سەرقاڵییمان بە ماڵ و سامان و کەس و کارمانەوە، ئنجا لێرەش خوا ﷻ لەو ماڵ و سامانە کە ئەگەری هەیە ببێتە دەستکەوتی جەنگیی، بێ بەشیان دەکات، وەک سزادانێک.

کە دەفەرموێ: ﴿يُرِيدُونَ أَن يُبَدِّلُوا۟ كَلَـٰمَ ٱللَّهِ﴾، زانایان سێ واتایان بۆ **(كلام الله)** لێکداونەوە:

یەکەم: بەڵێنی خوا کە دەستکەوتەکانی جەنگی خەیبەر تەنیا هی ئەوانە بن، کە لە صوڵحی حودەیبییەدا بەشدار بوون، (١٤٠٠) کەسەکە.

دووەم: وشەی: ﴿كَلَـٰمَ ٱللَّهِ﴾، مەبەست پێی فەرمانی خوایە کە بە پێغەمبەری فەرمووە، جگە لەو (١٤٠٠) کەسە، کەسی دیکە لەگەڵ خۆی نەبات، خوای پەروەردگار بە تایبەت بە پێغەمبەری ﷺ فەرمووە، غەیری قورئان.

سێیەم: ئیبنو زەید بۆ تەفسیری **(كلام الله)**، ئەو ئایەتەی (٨٣)ی سوورەتی **(التوبة)** دێنێتەوە کە دەفەرموێ: ﴿فَٱسْتَـْٔذَنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُل لَّن تَخْرُجُوا۟ مَعِىَ أَبَدًا وَلَن تُقَـٰتِلُوا۟ مَعِىَ عَدُوًّا ﴿٨٣﴾﴾، ئەگەر داوای مۆڵەتیان لێکردی بۆ دەرچوون، بڵێ: هەرگیز لەگەڵ من دا دەرناچن و هەرگیز لەگەڵ مندا، جەنگ لە دژی هیچ دوژمنێک ناکەن! بەڵام وەک **(الطبري)**و توێژەرەوەکانی دیکە، گوتوویانە: **(إبن زيد)** لەوەدا نەیپێکاوە، چونکە سوورەتی **(التوبة)** لە دوای فەتحی خەیبەر دابەزیوەو، بگرە لە دوای فەتحی مەککەش هاتوە،

ئنجا ئەمانەی ئێرە بەرەهایی قەدەغە نەکراون کە بەشداریی جەنگ و جیهاد بکەن، بەڵکو پێیان گوتراوە: ﴿سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ﴾، بەڵام ئەوانەی لە سوورەتی (**التوبة**)دا، خوا ﷻ باسیان دەکات، خوای دادگەر بە یەکجارەکیی فەرموویەتی: نابێ هەرگیز لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ جارێکی دیکە بەشداریی هیچ جەنگێک بکەن.

کۆتایی ئەم مەسەلەی دووەمەش بە قسەیەکی (**طبري**) دێنین، کە تێیدا نەپێکاوە:

پێشەوا (**الطبري**) لە تەفسیرەکەی خۆیدا دەیەوێ مانای ئەمە کۆ بکاتەوەو بە کورتیی، دەڵێ: ئەی موحەممەدا! ﷺ بەجێهێڵراوەکان لە نێو کەس و کاری خۆیاندا کە هاوەڵاتیی تۆیان نەکرد، کاتێک ڕۆیشتی بۆ جەنگی خەیبەر، کە ئەگەری ئەوە هەیە، دەستکەوتت دەستکەوێ، پێت دەڵێن: با بێین، لە حاڵێکدا خوا ﷻ بە تۆی ڕاگەیاندوە، دەستکەوتەکانی جەنگی خەیبەر تەنیا دەبێ بۆ ئەوانە بن کە لە صوڵحی حودەیبییەدا بەشدار بوون، بۆیە ئەوانە دەیانەوێ ئەو بەڵێنەی خوا ﷻ بە خەڵکی بەشدار بووی حودەیبییە داوە، ئەو بەڵێنە بگۆڕن، بەڵام بە دڵنیایی خوا ﷻ ئەو تەماعەیان بۆ ناهێنێتە دی، ئنجا لێرەدا (**الطبري**) شتێک دەڵێ: کە تێیدا نەپێکاوە، دەڵێ: (**عِوَضاً مِنْ غنَائِمِ أَهْلِ مَكَّةَ**)، ئەوە وەک قەرەبوویەک بووە بۆ دەستکەوتەکانی خەڵکی مەککە! بەڵام بێگومان ئەمە ڕاست نیە، چونکە پێغەمبەر ﷺ هەر لە ئەصڵدا بۆ مەککە، بە نیازی جەنگ نەدەچوو تاکو تەماعی دەستکەوتیان ببێ، بەڵکو بۆ عومرە بەجێهێنان دەچوو!

مەسەلەی سێیەم:

فەرمانکردنی خوا بە پێغەمبەرەکەی ﷺ کە بە بەجێماوەکان بفەرموێ: لە مەودوا بۆ جەنگ لە دژی کۆمەڵێکی زۆر بەهێز بانگهێشت دەکرێن، ئنجا ئەگەر فەرمانبەریی بکەن، پاداشتی باشتان دەدرێتەوە، نەک دەستکەوتی ماددیی! ئەگەرنا دوو چاری سزای بە ئێش و ژان دەبن:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿قُل لِّلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ ۖ فَإِن تُطِيعُوا يُؤْتِكُمُ اللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا ۖ وَإِن تَتَوَلَّوْا كَمَا تَوَلَّيْتُم مِّن قَبْلُ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٦﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿قُل لِّلْمُخَلَّفِينَ مِنَ الْأَعْرَابِ﴾، (ڕووی دواندن لە پێغەمبەری کۆتایی موحەممەدە ﷺ، خوا ﷻ دەفەرموێ:) بە عەرەبە خێڵەکییە بەجێهێڵراوەکان بڵێ، یان، بە بەجێماوەکان لە عەرەبە بیابانشیین و خێڵەکییەکان بفەرموو:

٢)- ﴿سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ﴾، لە مەودوا بانگ دەکرێن بەرەو کۆمەڵێکی خاوەن هێزی زۆر، یانی: (**إِلَى قِتَالِ قَوْمٍ**)، لێرەدا ئەم دواندنەی خوا ﷻ بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ:

یەکەم: هەواڵدانە بە نادیار (غیب) بۆ پێغەمبەر ﷺ کە بە عەرەبە بەجێهێڵراوەکان بفەرموێ: لە مەودوا بانگ دەکرێن، واتە: بە مسۆگەریی بانگ دەکرێن، کە جارێ ئەو شتە نەبووە، بە دڵنیاییش جگە لە خوا ﷻ کەس ناتوانێ قسەی وابکات، شتێک کە نەهاتوە بڵێ: بێگومان دەبێ.

دووەم: ئەو دواندنەی خوا ﷻ بۆ پێغەمبەر ﷺ کە بە عەرەبە بیابانشیینەکان ئاوا بفەرموێ، هەم دڵنیاکردنەوەیانەو، هەم جۆرێک لە دڵدانەوەیانە کە ئەگەر ئەمجارە

بێ بەشکران لە بەشداریی لە جەنگی خەیبەردا، وەک سزادانێک بۆ نەچوونیان لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ بۆ عومرە، لە مەودوا ئەوەیان بەوە بۆ قەرەبوو دەکرێتەوە: کە بانگ دەکرێن بۆ جەنگ و نەک هەر ڕێیان پێ دەدرێ، بەڵکو داواشیان لێ دەکرێ و بانگهێشتیش دەکرێن، بەڵام بۆ جەنگ لە دژی کۆمەڵێکی خاوەن هێز، واتە: نەک بۆ نێچیرێکی بە بۆچوونی ئەوان تووک نەرم و ئاسان، وەک جوولەکەکانی خەیبەر، بەڵکو بۆ خەڵکێکی خاوەن هێزی زۆر.

کە دەفەرموێ: ﴿سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ﴾، یانی: بۆ جەنگ لە دژی کۆمەڵێکی بەهێز، چونکە سیاقەکە ئەوە دەگەیەنێ و، باس باسی جەنگ و جیهادەو، ئەوان لە چوون لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ دواکەوتن و، دوایی داوایانکرد کە لە خزمەت پێغەمبەرو هاوەڵانیدا بچن بۆ جەنگی خەیبەر، کەواتە: ئەوەی بۆی بانگ دەکرێن، هەر ئەوەیە کە لێی دوا کەوتوون و دوایی لێی بێبەش کراون، کە بریتیە لە جەنگ لە دژی کۆمەڵێکی خاوەن هێزی پتەو، ﴿سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ﴾، (**أي: أَصحابَ قُوَّة حَرْبيَّة جَيِّدَة مُقَارَنَةً بِأَهْلِ خَيْبَر**)، خاوەن هێزێکی جەنگیی باش بە بەراورد لەگەڵ خەڵی خەیبەردا، ئنجا ئایا ئەو کۆمەڵە خاوەن هێزی زۆرە لە بواری جەنگ و ڕووبەڕوو بوونەوەدا، کێ بوون و مەبەست پێیان کێ بووە؟ زانایان لەو بارەوە زۆر قسەیان کردوە:

أ- هەندێکیان گوتوویانە: مەبەست پێی هۆزی (**هوازن**)ە.

ب- هەندێک گوتوویانە: مەبەست پێی هۆزی (**بنو حنيفة**)یە، کە هۆزی (**بنو حنيفة**) لە ڕۆژگاری ئەبوو بەکری صددیقدا ﷺ، هەڵگەڕانەوەو جەنگی لە دژ کردن، یانی: هەڵگەڕاوەکان.

ج- هەندێک گوتوویانە: مەبەست پێی گەلی فارسە.

د- هەندێک گوتوویانە: مەبەست پێی گەلی ڕۆمە، گەلی فارس و گەلی ڕۆمیش لە ڕۆژگاری ئەبوو بەکرو عومەردا ﷺ، جەنگیان لە دژ کرا، دوای ئەوەی مەترسییان دروستکرد بوو بۆ سەر دەوڵەتی ئیسلامیی.

بەڵام (**الطبري**) قسەیەک دەکات کە بە زۆریی لەو سیاقانەداو لەو حاڵەتانەدا (**الطبري**) قسەیەکی گشتگیر دەکات، کە زۆر زۆرم بە دڵەو چەند جارێکیش ئاماژەم پێداوە، ئەویش ئەوەیە: مادام خوا ﷻ دیاریی نەکردوە، ئێمەش هەروا بە کراوەیی بەجێی دەهێڵین و دیاریی ناکەین و، هەر ئەوەش لە ڕەهایی قورئان و، لە بێ سنووریی قورئان و، لە پەیامبوونی قورئان بۆ هەموو مرۆڤایەتیی، دەوەشێتەوە، ئەو جۆرە مانا لێکدانەوەیە، خوا ﷻ پاداشتی (**الطبري**) بداتەوە کە بە خۆڕایی ناویان لێ نەناوە پێشەوای توێژەرەوان (**إمام المفسِّرين**)، (**الطبري**) دەڵێ:

(**وَأَوْلَى الْأَقْوَال فِي ذَلِكَ بِالصَّوَابِ أَنْ يُقَالُ: إِنَّ اللَّـهَ تَعَالَى ذِكْره، أَخْبَرَ عَنْ هَـؤُلَاءِ الْمُخَلَّفِينَ مِنْ الْأَعْرَاب، أَنَّهُمْ سَيُدْعَوْنَ إِلَى قِتَال قَوْم أُولِي بَأْس فِي الْقِتَال، وَنَجْدَة فِي الْحُرُوب، وَلَمْ يُوضَع لَنَا الدَّلِيل مِنْ خَبَرٍ وَلَا عَقْلٍ، عَلَى أَنَّ الْمَعْنِيَّ بِذَلِكَ هَوَازِن، وَلَا بَنُو حَنِيفَة، وَلَا فَارِس، وَلَا الرُّوم، وَلَا أَعْيَانٌ بِأَعْيَانِهِمْ، وَجَائِزٌ أَنْ يَكُون عُنِيَ بِذَلِكَ بَعْض هَذِهِ الْأَجْنَاس، وَجَائِزٌ أَنْ يَكُون عُنِيَ بِهِمْ غَيْرهم، وَلَا قَوْل فِيهِ أَصَحّ مِنْ أَنْ يُقَالُ: كَمَا قَالَ اللَّـه جَلَّ ثَنَاؤُهُ: ﴿سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ﴾**)[1].

دەڵێ: نیزیکترینی قسەکان لە ڕاستییەوە لەو بارەوە ئەوەیە، کە بگوترێ، لێرەدا خوا ﷻ ناوی بەرز بێ، هەواڵی داوە لە بارەی ئەو دواکەوتووانەوە لە عەرەبە بیابانشینەکان، کە لە مەودوا بانگ دەکرێن بۆ جەنگ کردن لە دژی کۆمەڵێکی خاوەن هێز لە جەنگداو، شارەزا لە جەنگداو، هیچ بەڵگەیەکمان لە هەواڵی ڕاست، {مەبەستی ئەوەیە کە لە پێغەمبەرەوە ﷺ هاتبێ}، هەروەها لە عەقڵ بۆ دانەنراوە، کە مەبەست لەو کۆمەڵە نەهۆزی هەوازینەو، نە هۆزی بەنوو حەنیفەیەو، نە گەلی فارسەو، نە گەلی ڕۆمەو، نە کۆمەڵە کەسانێک، یان خەڵکانێکن بە دیارییکراویی، ئنجا دەگونجێ مەبەست لەوە هەندێک لەوانە بن، دەشگونجێ مەبەست پێی جگە لەوان بێ، بەڵام هەر قسەیەک

---

(١) جامع البيان: ج٢٦، ص٨٥.

کـە لەوبـارەوە بگوتـرێ، ڕاسـتتر نیـە لـە قسـەی خـوا ﷻ، ستایشـی خـوا هـەر بـەرز بـێ، کـە دەفەرمـوێ: بانـگ دەکرێـن بـۆ جەنـگ کـردن لـە دژی کۆمەڵێکـی خـاوەن هێـز لـە جەنگـدا، ئیـدی ئـەو کۆمەڵـە کێـن؟ هەمـوو ئەوانـە دەگرێتـەوەو جگـە لـە ئەوانیـش دەگرێتـەوە.

٣)- ﴿ تُقَٰتِلُونَهُمۡ أَوۡ يُسۡلِمُونَ ﴾، لە دژیان دەجەنگن یاخود خۆ بەدەستەوە دەدەن، یانی: تەبایی پێشان دەدەن و ئاشتییان دەوێ، (أي: **تُقَاتِلُونَهُمْ إِنْ لَمْ يَسْتَسْلِمُوا وَلَمْ يُسَالِمُوكُم**)، لە دژیان دەجەنگن ئەگەر خۆیان بەدەستەوە نەداو، لەگەڵ ئێوەدا ئاشتییان پێشان نەدا، ئەوە مانا ڕاستەکەیەتی، چونکە لەو بارەوە دواتر باسێک دەکەین، بۆیە ئێستا بە خێرایی بەسەر شیکردنەوەی بڕگەکانی دیکەدا ڕەت دەبین.

٤)- ﴿ فَإِن تُطِيعُواْ يُؤۡتِكُمُ ٱللَّهُ أَجۡرًا حَسَنٗا ﴾، ئەگەر فەرمانبەریی بکەن و گوێڕایەڵیی بکەن، {ئەو کاتەی بانگ دەکرێن بۆ جەنگکردن لە دژی ئەو خەڵکە بەهێزە}، خوا پاداشتێکی باشتان دەداتەوە، واتە: ئەگەر فەرمانبەریی خواو پێغەمبەری خوا بکەن، بە وەڵامدانەوەی بانگەوازی جەنگ و فیداکاریی، لەو کاتەدا کە بانگ دەکرێن، لە داهاتوودا خوا پاداشتێکی باشتان دەداتەوە.

٥)- ﴿ وَإِن تَتَوَلَّوۡاْ كَمَا تَوَلَّيۡتُم مِّن قَبۡلُ ﴾، بەڵام ئەگەر پشت هەڵبکەن و، پشت بکەنە بانگەوازێک کە بۆ لای جەنگ و جیهادو فیداکاریی بانگتان دەکات و، پشتی تێبکەن، وەک پێشتریش پشتتان تێکردو ڕووتان وەرچەرخاند.

٦)- ﴿ يُعَذِّبۡكُمۡ عَذَابًا أَلِيمٗا ﴾، بە ئازارێکی بە ئێش سزاتان دەدات، ئەمە وا پێدەچێ مەبەست پێی ئازاردان و سزادانی ڕۆژی دوایی بێ، هەرچەندە هی دنیاش دەگرێتەوە، بەڵام زیاتر مەبەست پێی ڕۆژی دواییە، چونکە پاداشتەکەش هەر پەیوەندیی بە ڕۆژی دواییەوە هەیە، ﴿ يُؤۡتِكُمُ ٱللَّهُ أَجۡرًا حَسَنٗا ﴾، پاداشتی باش هەر لە دواڕۆژدا هەیەو، لە ژیانی دنیادا جێگای نابێتەوە!

جێـی سـەرنجە: کـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿فَإِن تُطِيعُواْ يُؤْتِكُمُ ٱللَّهُ أَجْرًا حَسَنًا﴾، ئەگـەر فەرمانبەریـی بکـەن، خـوا پاداشـتێکی باشـتان دەداتـەوە، نافەرمـوێ: دەسـتکەوتتان بـۆ دەرەخسـێنێ، ﴿وَإِن تَتَوَلَّوْاْ كَمَا تَوَلَّيْتُم مِّن قَبْلُ﴾، ئەگـەر پشـتیش هەڵبکـەن، وەک لـە ڕابـردوودا پشـتتان هەڵکـردوە، (**يَعْنِـي: وَإِنْ تُعرْضِـوا كَإِعْراضكـم السَّابِق**)، ئەگـەر وەک پشـت هەڵکـردنی ڕابردووتـان، پشـت هەڵکـەن، ﴿يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾، بـە ئازارێکـی بـە ئێـش سـزاتان دەدات.

ئنجـا ئایـا ئـەو ئـازارە بـە ئێشـە، مەبەسـت پێـی سـزای دنیایـە؟ یـان هـی ڕۆژی دواییـە؟ یاخـود هـەم دنیایـەو هـەم دوارۆژییشـە؟ هـەر سێ ئەگەرەکـە هـەن، بـەڵام وا پێدەچـێ زیاتـر مەبەسـت پێـی ئـازاری ڕۆژیـی دوایـی بـێ.

ئـەم ئایەتـەش وەک ئـەو ئایەتـەی سـوورەتی (**التوبة**) وایـە، کە خـوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِلَّا تَنفِرُواْ يُعَذِّبْكُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ...(٣٩)﴾، واتـە: ئەگـەر نەچـن بـۆ جەنـگ و جیهـاد، خـوا ﷻ بـە ئازارێکـی بـە ئێـش سـزاتان دەدات، ئەویـش دیسـان دەگونجـێ مەبەسـت پێـی سـزای دنیـا بـێ و، دەشـگونجێ مەبەسـت پێـی سـزای ڕۆژی دوایـی بـێ، یاخـود هـی دنیـاو دوارۆژبـێ، بـەڵام لەوێـش واپێدەچـێ سـزایەکە مەبەسـت پێـی سـزای ڕۆژیـی دوایـی بـێ.

کورتە باسێک : لەبارەی ڕەوانەبوونی جەنگکردنەوە، بە مەبەستی مسوڵمانکردنی خەڵک

بەڕێـــــزان!

ئەم کورتە باسە لە حەوت بڕگەدا دەخەینە ڕوو:

بڕگەی یەکەم: هۆکاری ئەم کورتە باسە لێرەدا:

ئێمە پێشتر لە سوورەتی (**الأنفال**)یشدا، لە کاتی تەفسیرکردنی ئایەتی: ﴿ وَقَٰتِلُوهُمۡ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتۡنَةٞ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ كُلُّهُۥ لِلَّهِۚ...﴿٣٩﴾ ﴾، لەوێ کورتە باسێکمان کردوە، کە دروست نیە، تۆبزیی و زۆر بکرێ لە خەڵک، بۆ ئەوەی مسوڵمان بن و بێنە نێو ئیسلامەوە، چونکە لەوێش زۆربەی توێژەرەوانی قورئان وشەی (**فِتْنَة**) یان بە شیرک لە قەڵەم داوە، (**الدِّينُ**)یشیان بە ئیسلام لە قەڵەمداوە، کە لە ڕاستییدا لە ئایەتە موبارەکەکەدا، (**فِتْنَة**) بە مانای شیرک، نیە، کە هەر ئەم ئایەتە بە تۆزێ جیاوازییەوە لە سوورەتی (**البقرة**)ش دا، هاتوە: ﴿ وَقَٰتِلُوهُمۡ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتۡنَةٞ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِۖ...﴿١٩٣﴾ ﴾، بەڵام لە سوورەتی (**الأنفال**)دا، دەفەرموێ: ﴿ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ كُلُّهُۥ لِلَّهِۚ...﴿٣٩﴾ ﴾، ئنجا لە هەردوو ئایەتەکانی، سوورەتەکانی: (**البقرة**) و (**الأنفال**)دا، (**فِتْنَة**) بە مانای شیرک نیە.

هەروەها (**الدِّين**)یش بە مانای ئیسلام نیە، بەڵکو (**فِتْنَة**) بە مانای سزادان و ئازاردان و ئەشکەنجەدانی مسوڵمانانەو، (**الدِّين**)یش بە مانای ملکەچییە، کەواتە: لەوێ خوا ﷻ دەفەرموێ: لە دژیان بجەنگن، تاکو توانای ئازاردان و ئەشکەنجەدانی مسوڵمانانیان نامێنێ کە لەسەر ئەوەی دێنە نێو ئیسلامەوە،

سزایان بدەن و ئەشکەنجەیان بدەن و هەڵیانگێڕنەوە، ملکەچییش تەنیا بۆ خوا دەبێ، واتە: وای لێ دێ کە تەنیا خەڵک هەیمەنەو دەستەڵاتی ئایین و بەرنامەی خوای بەسەرەوە دەبێ، نەک هی ڕێچکەو بیردۆزەکان، کە دوایی خەڵک ناچار بکەن لەسەر بڕوا هێنان بە شتێ کە قەناعەتیان پێی نیە.

لێرەش ئەم ڕستە موبارەکە: ﴿ تُقَٰتِلُونَهُمۡ أَوۡ يُسۡلِمُونَ ﴾، وەک سەرنجی تەفسیرەکانم داوەو، ئێستا ئاماژەیەک بە زۆربەی ئەوانە دەکەم، کە سەرنجم داون، هەموویان ئەم ڕستەیان بە هەڵە تەفسیر کردوە بە بۆچوونی من، کە دەفەرموێ: ﴿ تُقَٰتِلُونَهُمۡ أَوۡ يُسۡلِمُونَ ﴾، واتە: لە دژیان دەجەنگن، یاخود تەبایی پێشان دەدەن و ئاشتیی دەنوێنن و خۆیان بە دەستەوە دەدەن، ئەصڵە مانایەکەی ئاوایە، بەڵام ئەوان وایان لێکداوەتەوە: ئەگەر مسوڵمان نەبن، لە دژیان بجەنگن، کە لەو حاڵەتەدا تۆبزیی کردن لە دینداریيدا دێتە دی!

جارێ با تەماشایەکی ئەو تەفسیرانە بکەین، تاکو هەموو لایەک فێربین بە چاوی وردەوە تەماشای بەرهەمی فیکریی بەشەر بکەین، چ لە بواری تەفسیردا، چ لە بواری شیکردنەوەو ڕوونکردنەوەی سوننەتی پێغەمبەرداو، چ لە بواری فیقهیی داو، چ لە بواری بنچینەکانی فیقە داو، چ لە بواری تەزکیەی نەفس داو، چ لە بواری عیلمی عەقیدەو کەلام داو، چ لەبواری حوکم و سیاسەت دا، لە هەموو بوارەکاندا، دەبێ چاو ورد بکەینەوە، لە بەرهەم و تێگەیشتنی زانایان لە بارەی قورئان و سوننەتەوە، چونکە دەگونجێ بەشەر نەیپێکن و، هەندێک جار زۆرێک لە زانایان شتێک بڵێن، نەیانپێکابێ، کە لێرەدا پێم وایە بەو شێوەیە، هەڵبەتە دوایی ڕوونی دەکەمەوە: بۆچی و چۆن ناگونجێ ئەم ڕستە قورئانییە مانایەکەی ئاوا بێ: لە دژیان بجەنگن، یان دەبێ مسوڵمان بن، ﴿ تُقَٰتِلُونَهُمۡ أَوۡ يُسۡلِمُونَ ﴾، بەڵام ئێستا با تەماشایەکی تەفسیرەکان بکەین:

یەکەم: لە تەفسیری (**الطبري**)[1]یەوە پێدا دێم، دەڵێ: (**تُدْعَوْنَ إِلَى قِتَالِهِمْ ، أَوْ يُسْلِمُونَ مِنْ غَيْرِ حَرْبٍ وَلَا قِتَالٍ**)، ئێوە لە مەودوا بانگ دەکرێن بۆ شەڕکردن لە دژی کۆمەڵێکی خاوەن هێز، بانگ دەکرێن بۆ جەنگ کردن لە دژیان، یاخود بێ ئەوەی جەنگیان لە دژ بکرێ و کوشتاریان لە دژ بکرێ، مسوڵمان ببن.

دووەم: (**القرطبي**)[2]، ئەویش دەڵێ: (**يَكُونُ أَحَدُ الْأَمْرَيْنِ: إِمَّا الْمُقَاتَلَةَ أَوِ الْإِسْلَامَ، لَا ثَالِثَ لَهُمَا**)، یەکێک لە دوو کاران دەبێ، یان جەنگ لە دژیان، یاخود مسوڵمان بوون سێیەمیان نیە.

سێیەم: خاوەنی (**التفسير الكبير**) یان (**مفاتيح الغيب**)[3]، دەڵێ: (**وَهَذَا مَا يُضْعِفُ قَوْلَ الْقَائِلِ: الدَّاعِي هُوَ عُمَرُ، وَالْقَوْمُ فَارِسُ وَالرُّومُ؛ لِأَنَّ الْفَرِيقَيْنِ يُقِرَّانِ بِالْجِزْيَةِ، فَالْقِتَالُ مَعَهُمَا لَا يَمْتَدُّ إِلَى الْإِسْلَامِ، لِجَوَازِ أَنْ يُؤَدُّوا الْجِزْيَةَ**)، هەڵبەتە (**الرازي**) ڕەحمەتی خوای لێ بێ، پێشێ چەند قسەیەک دەکات، لە بارەی ڕای زانایان و لە بارەی ئەم ڕستە قورئانییەوە، کە یەکێک لە ڕیوایەتەکان ئەوەیە، گوتوویانە: ﴿سَتُدْعَوْنَ إِلَىٰ قَوْمٍ أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ﴾، بانگهێشتکەرەکە عومەرە ﷺ، لە سەردەمی حوکمڕانیی خۆیداو، خەڵکە بەهێزەکەش مەبەست پێی فارس و ڕۆمن، دەڵێ: ئەم ڕستە قورئانییە: ﴿تُقَٰتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ﴾، ئەو قسەیە بێ هێز دەکات، چونکە هەر کام لە فارس و ڕۆم دان، بەسەرانەدا دێنن، بۆیە جەنگکردن لەگەڵیاندا، تاکو مسوڵمان بوون، درێژە ناکێشێ، لەبەر ئەوەی دەگونجێ سەرانە بدەن و، لەسەر ئایینی خۆیان بمێننەوەو مسوڵمان نەبن، وەک گوتم: ئەم ڕستە قورئانییە وا تەفسیر دەکات کە لە دژیان دەجەنگن، یاخود دەبێ مسوڵمان ببن.

چوارەم: تەفسیری (**إبن كثير**): (**المصباح المنير في تهذيب تفسير ابن كثير**)[4]، ئەویش بە هەمان شێوە دەڵێ: (**وَقَوْلُهُ تَعَالَى:** ﴿تُقَٰتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ﴾، **يَعْنِي: شَرَعَ لَكُمْ جِهَادَهُمْ**

---

(١) ج٢٦، ص٨٥.

(٢) ج٢٦، ص٢١٣.

(٣) ج٢٦، ص٨٥.

(٤) ص١٢١٠.

وَقِتَالَهُمْ فَلَا يَزَالُ ذَلِكَ مُسْتَمِراً عَلَيْهِمْ، وَلَكُمْ النُّصْرَةُ عَلَيْهِمْ، أو يُسْلِمُون فَيَدخُلُون فِي دينكم بلا قِتَالٍ بَلَ اخْتِيَاراً)، واتە: قسەی خوای بەرز کە دەفەرموێ: لە دژیان دەجەنگن، یاخود: ملکەچ دەبن، واتە: خوا ﷻ بۆی ڕەوا کردوون کە لە دژیان جیهادو جەنگ بکەن و، ئەوە لەسەریان بەردەوام دەبێ و ئێوە بەسەریاندا سەردەکەون، یاخود دەبێ مسوڵمان بن و بێنە نێو ئایینەکەتانەوە بەبێ جەنگ کردن، بەڵکو بە ویستی خۆیان.

پێنجەم: (**إبن عجيبة**) خاوەنی تەفسیری: (**البحر المديد في تفسير القرآن المجيد**)[1]، ئەویش دەڵێ: (**أَنْ يَكُونُ أَحَدُ الأَمْرَيْنِ: إمَّا المُقَاتَلَةُ، أَو الإسْلامُ، وَمَعْنَى** ﴿يُسْلِمُونَ﴾**، عَلَى هَذَا التَّأْوِيْل: يَنْقَادُونَ لأَنَّ الفَارِس مَجُوسٌ، تُقْبَلُ مِنْهُمْ الجِزْيَة**)، دەڵێ: یەکێک لە دوو شتان دەبێ، یان جەنگ کردن، یاخود مسوڵمان بوون، مانای ﴿تُقَٰتِلُونَهُمۡ أَوۡ يُسۡلِمُونَ﴾، بەپێی ئەم لێکدانەوەیە، واتە: ملکەچ دەبن، چونکە فارس مەجووسن و سەرانەیان لێ وەردەگیرێ.

شەشەم: (**إبن الجوزي**) خاوەنی تەفسیری (**زاد المسير في علم التفسير**)، لە لاپەڕە (١٣٢١) دا، هەمان شت دووبارە دەکاتەوە.

حەوتەم: (**الشوكاني**) خاوەنی تەفسیری (**فتح القدير**)[2] دەڵێ: (**أَنْ يَكُونُ أَحَدُ الأَمْرَيْنِ: إمَّا المقَاتَلَةُ، أو الإسْلَامُ، لَا ثالِثَ لَهُمَا، وَهَذَا حُكْمُ الكُفَّارِ الَّذِين لَا تُؤخَذُ مِنْهم الجِزْيَة**)، واتە: یەکێک لە دوو کارەکان دەبێ، یان جەنگ کردن لە دژیان، یاخود مسوڵمان بوون، سێیەمیان نیەو، ئەوە حوکمی ئەو کافرانەیە کە سەرانەیان لێوەرناگیرێ.

هەشتەم: (**الآلوسي**) خاوەنی تەفسیری (**روح المعاني**)[3] دەڵێ: (**عَلَى مَعْنَى يَكُونُ أَحَدُ الأَمْرَيْنِ: إمَّا المُقاتَلَةُ، أوِ الإسْلامُ، لاَ ثَالِثَ لَهُما**)، ئەویش بە هەمان شێوە قسەی ئەوانی دیکە دووبارە دەکاتەوە.

---

(١) ج٧، ص١٤٠.

(٢) ج٥، ص٦١.

(٣) ج٢٦، ص٣٥١.

نۆیەم: (المراغي) خاوەنی تەفسیری (**تفسیر المراغي**)[1] دەڵێ: (**فَعَلَيْكُمْ أَنْ تُخَيِّرُوهُمْ بَيْنَ الأَمْرَيْنِ: إِمَّا السَّيْفُ، وَإِمَّا الإِسْلَامَ**)، لەسەرتان پێویستە سەرپشکیان بکەن، لە نێوان دوو شتاندا: یان شمشێر، یاخود مسوڵمان بوون، [یان کوژران بە شمشێر، یاخود مسوڵمان بوون].

دەیەم: لەم بارەوە کە هەمان قسەی هێناوە، تەفسیرەکەی (**التحرير والتنوير**)ی (**محمد الطاهر بن العاشور**)ە[2]، دەڵێ: (**وَقَوْلُ: ﴿أُوْلِي بَأْسٍ شَدِيدٍ﴾، يَتَعَيَّنُ أَنَّ القَوْم مَن العَرَب، لأَنَّ قَوْلَهُ: ﴿تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ﴾ يُشْعِرُ بِأَنَّ القِتَالَ لاَ يُرْفَعُ عَنْهُمْ، إلاَّ إذَا أَسْلَمُوا، وَإِنَّمَا يَكُونُ هَذَا حُكْمٌ فِي قِتَال المُشْرِكِينَ العَرَبِ، إذ لَا تُقْبَلُ مِنْهُمُ الجِزْيَة**)، دەڵێ: ئەو کۆمەڵەی کە خاوەن هێزێکی جەنگی پتەون، دیارییکراوە دەبێ کۆمەڵێک بن لە عەڕەب، چونکە دەفەرموێ: لە دژیان دەجەنگن، یاخود مسوڵمان دەبن، ئەمە وامان لێدەکات، بزانین کە جەنگ کردن لە دژیان لاناچێ، تاکو مسوڵمان دەبن، ئەمەش حوکمێکە بۆ جەنگکردن لە دژی هاوبەش بۆ خوا دانەرانی نەتەوەی عەڕەب، چونکە ئەوان سەرانەیان لێ وەرناگیرێ.

ئەو قسەیەش وەک دوایی ڕوونی دەکەینەوە، ڕاست نیە.

یازدەیەم: (**محمد حسين الطباطبائي**) خاوەنی تەفسیری (**الميزان**)[3]، کە لە شیعەی دوازدە ئیمامییە، دەڵێ: (**إِمَّا ﴿تُقَاتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ﴾، أي: إِنَّهُمْ مُشْرِكُون لَا تُقْبَلُ مِنْهُمُ الجِزْيَةَ، كَمَا تُقْبَلُ مِنْ أَهْلِ الكِتَاب، بَلْ إِمَّا أَنْ يُقَاتَلُوا، أَو يُسْلِمُوا**)، واتە: یان لە دژیان دەجەنگن، یاخود مسوڵمان دەبن، واتە: لەبەر ئەوەی ئەوانە هاوبەش بۆ خوا دانەرن سەرانەیان لێ وەرناگیرێ، وەک لە خاوەن کتێبان وەردەگیرێ، بەڵکو یان دەبێ جەنگیان لە دژ بکرێ، یان دەبێ مسوڵمان بن.

---

(١) ج٢٩، ص(٩٨ ، ٩٩).

(٢) ج٢٦، ص١٧١.

(٣) ج١٨، ص٢٨١.

دوازدەیەم: تەفسیری (**نمونه**)یە، کە تەفسیرێکی فارسییەو، کۆمەڵێک لە زانایانی شیعە مەزهەب دوازدە ئیمامی دایانناوە، بەسەرپەرشتیی و چاودێریی (ناصری مکارمی شیرازی)[1].

ئـەو ڕسـتەیەی دەفەرمـوێ: ﴿تُقَٰتِلُونَهُمۡ أَوۡ يُسۡلِمُونَۖ﴾، لـە دژی ئـەوان جەنـگ بکـەن، تاکـو مسـوڵمان دەبـن، بەڵگەیـە کـە ئەوانـە خـاوەن کتێـب نەبـوون و، مەبەسـت خـاوەن کتێبـەکان نیـن، چونکـە خـاوەن کتێبـەکان ناچـار ناکرێـن مسـوڵمان بـبن، بەڵکـو سەرپشـک دەکرێـن لـە نێـوان مسـوڵمان بـوون و، قبووڵکـردنی مەرجەکانی هاوپەیـمان بـوون لەگـەڵ مسـوڵمانان و ژیـانی ئاشـتییانە لەگەڵیانـداو، دانی سـەرانە.

ئەویش هەمان قسە دەکات.

سێزدەیەم: کە لەو بارەوە قسەکەیم هێناوە، تەفسیرەکەی (**عبدالرحمن بن ناصر السعدي**)ە، (**تيسير الكريم الرحمن في تفسير كلام المنّان**)[2]، هەمان قسەی ئەوان دووبارە دەکاتەوە.

چواردەیەم: تەفسیرەکەی (**جمال الدين القاسمي**)یە، (**محاسن التأويل**)[3]، ئەویش هەمان قسەی ئەوانی پێشێ دووبارە دەکاتەوە.

پازدەیەم: (**التفسير المنير**)ە، هی (**وهبة الزحيلي**)[4]، ئەویش هەمان قسەی ئەوانەی پێشێ دووبارە دەکاتەوە.

شازدەیەم: تەفسیرەکەی (**سعيد حوّى**)یە، (**الأساس في التفسير**)[5]، ئەویش هەمان قسەی ئەوانەی پێشێ دووبارە دەکاتەوە.

---

(١) ج٢٢، ص٦١.

(٢) ٧٩٣.

(٣) ج٩، ص٨٢.

(٤) ج١٣، ص ٥٠٠، ٥٠١.

(٥) ج٩، ص٥٣٦.

حەڤدەیەم: (**المختصر في تفسير القرآن الكريم**)ی (**جماعة من العلماء التفسير**)[1]، لاپەڕە (٥١٣)، هەمان ئەو قسەیەی پێشێ، ئەویش دەیهێنێ.

هەڵبەتە هەندێ لە تەفسیرەکانی دیکەش وەک تەفسیری: (**في ظلال القرآن**)ی (**سيد قطب**)، هەروەها (**أضواء البيان**)ی (**الشنقيطي**) و، هەندێ لە تەفسیرەکانی دیکە، بە لای مانای ئەو ئایەتەوە نەچوون و، ژمارەیەک لە تەفسیرەکانیشم لەبەردەستدا نەبوون، بەڵام گرنگ ئەوەیە دەتوانین بڵێین: تێکڕای ئەو تەفسیرانەی من بینیومن، هەموویان یەکدەنگن لەسەر ئەو مانایەو، تەفسیری (**نابلسي**)شم، لەلایە، بەڵام ئەویش باسی مانای ئایەتەکە بەو شێوەیە ناکات، ئەگەرنا ئەوانی دیکە هەموویان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، کە مەبەست لەم ئایەتە موبارەکە ئەوەیە: ئەوانەی بانگ دەکرێن بۆ جەنگ لە دژیان، دەبێ لە دژیان بجەنگن یان مسوڵمان بن، بەمەرجێک خاوەن کتێب نەبن، ئەگەر خاوەن کتێب بن، جگە لە مسوڵمان بوون، سەرانەشیان لێ قبووڵ دەکرێ!

کەواتە: هۆکاری ئەم کورتە باسە، لێرەدا ئەوەیە کە هەموو ئەو تەفسیرانە، بە بۆچوونی من بەهەڵە لەم ڕستە قورئانییە تێگەیشتوون و، ئەو مانایەی ئەو ڕستە قورئانییە، کە ڕوونکەرەوان هێناویانە، لەگەڵ ئایەتەکانی دیکەی قورئان و سیرەی پێغەمبەر ﷺو عەقڵ و لۆژیکیش دا ناگونجێ.

---

(١) ص ٥١٣.

بڕگەی دووەم: تۆبزیی لێ نەکردن و ناچارنەکردن لەسەر مسوڵمان بوون، بنەمایەکی ڕوونی ئیسلامەو، ناگونجێ تۆبزیی لە خەڵك بکرێ و، ناچار بکرێن لەسەر مسوڵمان بوون:

سەرەتاش دەڵێین: جارێ لەو بارەوە چەند ئایەتێکی زۆر مانا ڕۆشن و ڕاشکاو و بێ پێچ و پەنا هەن:

١- یەکێک لەوانە ئایەتی ژمارە (٢٥٦) لە سوورەتی (**البقرة**)دا: ﴿ لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِۖ قَد تَّبَيَّنَ ٱلرُّشۡدُ مِنَ ٱلۡغَيِّۚ ﴾، واتە: تۆبزیی کردن لە دیندا نیە، کە کاتی خۆی لە تەفسیری سوورەتی (**البقرة**)دا، باسمانکردوە، هۆی هاتنە خوارەوەکەی ئەوە بووە:

هەندێک لە خەڵکی مەدینە لە هەردوو هۆزی (ئەوس و خەزرەج) کە جوولەکەکان لە نێویاندا دەژیان، ئافرەتی وا هەبوو نەزۆک بوو، کوڕی نەدەبوو، لەسەر خۆی نەزر دەکرد کە ئەگەر کوڕی بوو، کوڕەکەی دەکاتە جوولەکە، دەیانزانی کە ئەوان خاوەن کتێبی ئاسمانیین، دوایی کە پێغەمبەری خوا ﷺ چوو بۆ مەدینە، باب و دایکەکان ویستیان کوڕەکانیان بە زۆر مسوڵمان بکەنەوە، خواش ﷻ ئەم ئایەتەی نارده خوار: ﴿ لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِۖ ﴾، تۆبزیی کردن و ناچارکردن نیە لە وەرگرتنی ئایین دا.

زانایان گوتوویانە: (لا) بۆ لابردن (**نفي**)ە، بەڵام نەهێشتن (**نهي**) دەگەیەنێ: ﴿ لَآ إِكۡرَاهَ ﴾، یانی: تۆبزیی کردن نیە، بۆ لابردنە، بەڵام مەبەست پێی قەدەغەیە، واتە: مەیکەن، هەڵبەتە ئەگەر مەبەست پێی نەفییش بێ، واتە: ناگونجێ خەڵک ناچار بکرێ لەسەر وەرگرتنی ئایین، چونکە کە ناچارت کرد، ئەو کوفرەکەی هەر لەدڵدایەو، ئەو کاتەش تۆ ناچاری دەکەی نیفاق بکات و دەیکەی بە مونافیق، واتە: دەیکەی بە خراپتر لە کافری ڕواڵەتیی!

٢- لە سوورەتی (**یونس**)یشدا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَلَوۡ شَآءَ رَبُّكَ لَأٓمَنَ مَن فِي ٱلۡأَرۡضِ كُلُّهُمۡ جَمِيعًاۚ أَفَأَنتَ تُكۡرِهُ ٱلنَّاسَ حَتَّىٰ يَكُونُواْ مُؤۡمِنِينَ ٩٩ ﴾، واتە: ئەگەر پەروەردگارت

ویستبای، تێکڕای خەڵکی سەر زەوی هەموو بڕوایان دەهێنا، ئایا تۆ خەڵک ناچار دەکەی بیانکەیە بڕوادار؟! لێرەدا وەک پرسیارلێکردنی نکوولّیلێکەرانە خوا ﷻ بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: بۆت نیە، بە زۆر بیانکەیە بڕوادارو، خوا ﷻ ئەگەر ویستبای، هەمووی بە ئیماندار دەخوڵقاندن، ئنجا ئێستا کە ئازادی کردوون، تۆ بۆت نیە ناچاریان بکەی لەسەر بڕوا هێنان.

٣- هەروەها لە سوورەتی (**الغاشية**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ فَذَكِّرْ إِنَّمَآ أَنتَ مُذَكِّرٌ ﴿٢١﴾ لَّسْتَ عَلَيْهِم بِمُصَيْطِرٍ ﴿٢٢﴾ إِلَّا مَن تَوَلَّىٰ وَكَفَرَ ﴿٢٣﴾ فَيُعَذِّبُهُ ٱللَّهُ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَكْبَرَ ﴿٢٤﴾ إِنَّ إِلَيْنَآ إِيَابَهُمْ ﴿٢٥﴾ ثُمَّ إِنَّ عَلَيْنَا حِسَابَهُم ﴿٢٦﴾ ﴾.

(خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ:) بیریان بخەوەو ئامۆژگارییان بکە تۆ بەس بیرخەرەوەو ئامۆژگارییکەری، تۆ دەستەڵاتت بەسەریاندا نیە، (کە ناچاریان بکەی ئیمانن بێنن، دەستەڵاتت بەسەر دڵ و دەروونیاندا نیە)، مەگەر کەسێک پشت هەڵبکات و بێبڕوا بێ، (ئەم هەڵاواردنەش هەڵاواردنی دابڕاوی پێ دەڵێن، ئەوەی پشت هەڵبکات و بێبڕوا بێ)، خوا سزای هەرە گەورەی دەدات لە ڕۆژی دوایی دا، گەڕانەوەیان تەنیا بۆ لای ئێمەیەو، لێپرسینەوەشیان تەنیا لەسەر ئێمەیە، کەواتە: ئەی موحەممەدا! ﷺ بۆت نیە، زۆریان لێ بکەی.

٤- هەروەها لە سوورەتی (ق)دا: ﴿ فَذَكِّرْ بِٱلْقُرْءَانِ مَن يَخَافُ وَعِيدِ ﴿٤٥﴾ ﴾، واتە: تۆ بەهۆی قورئانەوە ئامۆژگاریی کەسێک بکە، کە لە هەڕەشەی من دەترسێ.

٥- هەروەها لە سوورەتی (**الكهف**)دا: ﴿ وَقُلِ ٱلْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَآءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَآءَ فَلْيَكْفُرْ ﴿٢٩﴾ ﴾، بڵێ: هەق لە پەروەردگارتانەوەیە، کێ دەیەوێ بابڕوا بێنێ و، کێش دەیەوێ با بێبڕوا بێ.

کاتێک ئەم ئایەتە موبارەکانە دەبینین، ئاوا بە ڕوون و ڕاشکاویی ئەوە دەگەیەنن، بە دڵنیایی نابێ ئایەتێکی دیکە، وا تەفسیر بکرێ، لەگەڵ هەموو ئەو ئایەتانەدا تێک بگیرێ.

بەڵــێ بەڕێــــزان!

تۆبزیـی لـێ نەکـردن و ناچـار نەکـردن لەسـەر مسـوڵمان بـوون، بنەمایەکـی ڕوونی ئیسـلامە، هەروەهـا بـە گوێـرەی عەقـڵ و واقیـع، تۆبزیـی لێکـردن، ئیـمان پەیـدا نـاکات، بەڵکـو نیفـاق پەیـدا دەکات، ئەمـەش شـتێکی زۆر ڕوونـە، کەسـێک بـڕوای بـە ئیسـلام نیـە، تـۆش دەڵێـی: ئەگـەر نەڵێـی بـڕوام بـە ئیسـلام هەیـە، دەتکـوژم، ئەویـش دەڵـێ: ئاخـر بـڕوام پێـی نیـە، دەڵێـی: نـا هـەر دەبـێ بڵێـی بـڕوام پێـی هەیـە، یـانی: دەبـێ پێچەوانـەی ئـەوەی لـە دڵـت دا هەیـە بیڵێـی! کـە ئـەوەش نیفاقـە تـۆ کەسـێک ناچـار بکـەی، شـتێک بـە زمـانی بڵـێ، پێچەوانـە بـێ، لەگـەڵ ئـەوەدا کـە لـە دڵیـدا هەیـە، نیفـاق یانـی چـی؟ (**المُنَافِـقُ مَـنْ يُبْطِـنُ الكُفْـرَ، وَيُعلِـن الإِسْـلَام**)، مونافیـق کەسـێکە کوفـر پەنهـان دەکات و ئیسـلام ئاشـکرا دەکات و دەردەبـڕێ.

منیـش لـە کۆمەڵێـک لـە کتێبـەکانی خۆمـدا بـە ڕوونیـی ئـەو مەسـەلەیەم تاووتـوێ کـردووە، لـە کـەوو بێژینـگ داوەو شـیمکردۆتەوە:

أ- ڕەنگە فراوانترین کتێب لەو بارەوە کتێبی دوازدەیەمی مەوسووعەی: (**الإسلام كما يتجلى في كتاب الله**) بێ، (**الكتاب الثاني عشر**)، لە ژێر ناوونیشانی: (**الإسلام نظرة سديد تجاه الناس، وتعامل صحيح معهم**)، لە چاپی دووەمی ئەو مەوسووعەیەدا، بۆتە کتێبی دوازدەیەم.

ب- هەروەها کتێبی: (هەڵوەشانەوەی پەڕگیریی)، کە ئەو کتێبە بە عەرەبییش تەرجەمە کراوە، (**نقض التطرف ودحض أفكار المتطرفين**)، هەروەها تەرجەمەی زمانەکانی تورکیی و ئینگلیزیی و فارسییش کراوە.

ج- کتێبێکی دیکە، کە ئەو مەسەلەیەم جوان تێدا شیکردۆتەوە: (چەند مەسەلەیەکی باوی سەردەم)، لەوێشدا هەم لە کاتی باسکردنی مافەکانی مرۆڤ، هەم لە کاتی باسکردنی (بنەمایەکانی تەبایی و ئاشتیی لە قورئاندا) باسم کردووە، ئەو کتێبەش وێڕای کوردیی بە عەرەبییش تەرجەمە کراوە، هەروەها بە تورکییش و بە فارسییش.

د- کتێبێکی دیکەم لەو بارەوە، کتێبی چوارەمی مەوسووعەی (ئیسلام و دەوڵەتداریی) یە، بە ناوونیشانی: (نا مسوڵمانان لە کۆمەڵگاو دەوڵەتی ئیسلامییدا).

بڕگەی سێیەم: سەرانە لێوەرگیران مەرجی هاووڵاتیی بوون نیە بۆ نامسوڵمانان:

کە بە داخەوە لەوەشدا هەڵەی زۆر کراون، وەک من لەو کتێبانەدا کە ئاماژەم پێدان و، هەروەها لە تەفسیری سووڕەتی (التوبة)شدا، لە ئایەتەکانی سەرەتای دا باسمان کردوە، کە سەرانە لێ وەرگیران، مەرجی هاووڵاتیی بوون نیە، بۆ نا مسوڵمانان، واتە: دەگونجێ نامسوڵمانانێک هەبن، وەک قەوارەیەکی سیاسیی و، وەک کۆمەڵە خەڵکێک و چەند تاکێک، بەڵام سەرانەشیان لێ وەرنەگیرێ و هاووڵاتییش بن لە دەوڵەتی ئیسلامییداو، ئەوەش لە دەوڵەتی ئیسلامییدا بووە، لەو سەرچاوانەدا بە تەفصیل نموونەم هێناونەوەو باسمکردوون.

بڕگەی چوارەم: ڕاست نیە، کە سەرانە تەنیا لە خاوەن کتێبان وەردەگیرێ:

ئەوەش وەک لەو سەرچاوە پێشووانەدا کە ئاماژەم پێدان، باسمکردووەو هەر لە دەقی فەرمایشتی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە: دەفەرموێ: {«**إِذَا لَقِيتَ عَدُوَّكَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَادْعُهُمْ إِلَى إِحْدَى ثَلاَثِ خِصَالٍ أَوْ خِلاَلٍ فَأَيَّتُهُنَّ أَجَابُوكَ إِلَيْهَا، فَاقْبَلْ مِنْهُمْ وَكُفَّ عَنْهُمْ**} (**أخرجه أحمد: ٢٣٠٨٠، ومسلم: ١٧٣١، وأبو داود: ٢٦١٢، والترمذي: ١٤٠٨**)، کە دوایی باس دەکات و دەفەرموێ: ئیسلامیان بۆ پێشنیار بکە، دوایی دەفەرموێ: ئەگەر مسوڵمان نەبوون سەرانەیان لێ داوا بکە، ئەگەر ئامادەی ئەوەش نەبوون، با ئامادەی جەنگ بن.

وەک دەبینین دەفەرموێ: ئەگەر تووشی دوژمنەکەت بووی لە هاوبەش بۆ خوا دانەران، نافەرموێ خاوەن کتێبان، هەڵبەتە خاوەن کتێبیش هەبوون

لـە مەدینـەداو سەرانەشـیان نـەداوە، وەک هـەر سـێک تیـرەی: (**بنـو قریظـة و بنـو قینقـاع و بنـو النضـیر**)، کەواتـە: ئـەوەش ڕاسـت نیـە، کـە خـاوەن کتێبـەکان هەموویـان سـەرانەیان لـێ وەردەگیـرێ، بەڵکـو ئـەو مەسـەلەیە دەکەوێتەوە سـەر بۆچـوون و ڕای دەوڵـەتی ئیسـلامیی، ئایـا چـۆنی پێباشـە مامەڵـە لەگـەڵ ئـەو نامسـوڵمانانەدا بـکات؟ چ خـاوەن کتێـب بـن و، چ بـێ کتێـب بـن، لەسـەر بناغـەی ئـەوە کـە سـەرانەیان لـێ وەردەگـرێ، یاخـود لەسـەر بناغـەی ئـەوە کـە پێکـەوە کاری هاوبـەش دەکـەن، بـۆ وێنـە: پێکـەوە بەرگریـی دەکـەن لـە مەدینـە، وەک پێغەمبـەر ﷺ لـەو (**کتـاب**) و (**صحیفة**)یـەدا کـە بـە هـەردووک نـاوەکان هاتـوە، لـە کتێبـەکانی سـیرەدا، کـە لـە نێـوان خـۆی و مسـوڵمانان و پێکهاتـەکانی دیکـەی شـاری مەدینـەدا لـە نامسـوڵمانان نووسـیی، ڕایگەیانـدوە کـە یەکـێ لـە بڕگـەکانی ئەوەیـە: (**وَأَنَّ أَهْـلَ هَـٰذِهِ الوَثِيْقَـةِ يَـدٌ عَـلَى مَـنْ دَهَـمَ يَـثْرِب**)، ئەوانـەی ئـەم وەثیقەیـان ئیمـزا کـردوە، یەکدەسـتن، لـە بەرانبـەر هـەر کەسـێک دا، کـە پەلامـاری شـاری مەدینـە بـدات، واتـە: بەرگرییکـردنی هاوبـەش (**دفـاع مشـترك**)، بۆیـە داوای سـەرانەیان لـێ نەکـراوە.

بڕگەی پێنجەم:

ئایـەتی: ﴿ وَقَـٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ كُلُّهُۥ لِلَّهِ ...﴿٣٩﴾ ﴾ **الأنفـال**، کـە شـێوەی ئـەوەش لـە سـوورەتی (**البقـرة**)دا هاتـوە، بـەم دەقـە: ﴿ وَقَـٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِ ...﴿١٩٣﴾ ﴾، ئـەم ئایەتـە: ﴿ تُقَـٰتِلُونَهُمْ أَوْ يُسْلِمُونَ ... ﴿١٦﴾ ﴾ **الفتـح**، ناگونجـێ مانایەکەیـان پێچەوانـەی ئـەو بنەمـا گشـتییەی قورئـان بـێ، کـە گوتمـان و، دەبـێ بـە شـێوەیەک مانایـان لێـک بدرێتـەوە کـە لەگـەڵ ئـەو بنەمایـەدا بگونجـێ، لـە سـوورەتی (**الأنفـال**)و لـە سـوورەتی (**البقـرة**)ش دا، کـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِ ﴾، ﴿ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ كُلُّهُۥ لِلَّهِ ...﴿٣٩﴾ ﴾، (**دیـن**) بـە مانـای ملکەچیـی دێ، نـەک بـە مانـای ئیسـلام، چونکـە ئیسـلام هەمـووی هـەر هـی خوایـە، مسـوڵمانان جەنـگ بکـەن، لـە پێنـاوی خـوادا، یـان جەنـگ نەکـەن، ئیسـلام

بەشی کەسی پێوە نیەو، بەس هی خوایە، بەڵام ملکەچیی جاری وا هەیە بۆ خوایەو بۆ دینی خوایە، جاری واش هەیە بۆ بەرنامەی جگە لە خوایە، جاری وایە بۆ تاغووتێک و دیکتاتۆرێکی خۆ سەپێنە، ئنجا خوا ﷻ دەفەرموێ: دەبێ لە دژیان بجەنگن تاکو ملکەچیی تەنیا بۆ خوا دەبێ و کەس نابێتە کۆیلەی کەس، ئنجا کە ملکەچیی تەنیا بۆ خوا بوو، ئەو ملکەچانەی تەنیا دەستەڵاتی خوایان بەسەرەوە هەیە، ئەوانە چ خوا ﷻ بپەرستن و ئازادانەو مسوڵمان بن، چ خوا نەپەرستن و مسوڵمان نەبن، ئازادن، ﴿فَمَن شَآءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَآءَ فَلْيَكْفُرْ ﴿٢٩﴾﴾ الكهف، بەڵام گرنگ ئەوەیە هیچ هێزێک و دەستەڵاتێک نەبێ، ناچاریان بکات لەسەر بڕوا هێنان بە شتێک کە قەناعەتیان پێی نیەو، دەبێ هیچ شتێکیان لەسەر فەرز نەکات، بەر لە هەموویان، خوا ﷻ دینە هەقەکەی بەزۆرو هێز خۆی فەرز ناکات لەسەر بەندەکانی، بۆیە ڕێگاش نادات، دینە ناهەقەکانیش بەسەر بەندەکانیدا فەرز بکرێن، بۆیە دەبێ هەم هەردوو ئایەتەکەی (البقرة) و (الأنفال)و، هەم ئەم ڕستە قورئانییەی سوورەتی (الفتح)یش، وا تەفسیر بکرێن کە لەگەڵ ئەو بنەما گشتییەی قورئاندا دژ نەوەستن.

بڕگەی شەشەم: وشەی (إسلام، مسلمون، أَسْلِم) تەنیا بە مانای ملکەچیی و ئاشتەوایی و تەبایی بەکارهاتوون لە هەموو قورئانداو، مسوڵمان بوون مانایەکی عورفیی ئەو وشەیە، نەك مانای ئەصڵیی:

یانی: خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿إِذْ قَالَ لَهُۥ رَبُّهُۥٓ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٣١﴾﴾ البقرة، کە باسی ئیبراهیمە ﷺ، کاتێک پەروەردگاری پێی فەرموو: ملکەچ بە، گوتی: ملکەچم بۆ پەروەردگاری جیهانییان.

(مسلم) واتە: ملکەچ، نەک بە مانای مسوڵمانەتیی، ئەوە مانایەکی عورفیی ئەو وشەیە، ئەگەرنا مانا ئەصڵییەکەی لە قورئاندا (إسلام) واتە: پێشاندانی: تەبایی یان ملکەچیی یان ئاشتیی، ئنجا بۆیە خوا ﷻ ئەو ناوەی هەڵبژاردوە

بـۆ دوا پەیامـی خـۆی، چونکـە کەسـێک کـە دێتـە نێـو ئاییـن و بەرنامـەی خـواوە، حاڵـەتی ئاشـتیی و تەبایـی لەگـەڵ خـوای پـەروەردگاردا پێشـان دەدات.

بڕگەی حەوتەم و کۆتایی:

کەواتـە: ﴿ تُقَٰتِلُونَهُمۡ أَوۡ يُسۡلِمُونَ ﴾، یـانی: تەبـاو ئاشـتییخواز دەبـن یـان دژیـان دەجەنگـن، یـان دەبـێ لەگەڵتانـدا تەبـا بـن، یـان دەبـێ لـە دژیـان بجەنگـن:

هـەروەک ئایـەتی ژمـارە (٦١)ی سـوورەتی: (**الأنفـال**) کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِن جَنَحُواْ لِلسَّلۡمِ فَٱجۡنَحۡ لَهَا وَتَوَكَّلۡ عَلَى ٱللَّهِ... ﴿٦١﴾ ﴾، ئەگـەر باڵیـان بـۆ ئاشـتیی شـۆڕ کـرد، تـۆش باڵـی بـۆ شـۆڕ بکـە، بـەڵام ئەگـەر ئـەوان سـەنگەریان لێگرتـی، تـۆش سـەنگەریان لـێ بگـرە، بـەڵام نافەرمـوێ: سـەنگەریان لـێ بگـرە بـۆ ئـەوەی ناچاریـان بکـەی مسـوڵمان بـن، چونکـە کـە ناچـارت کـردن، نابنـە مسـوڵمان و دەبنـە مونافیـق، ئنجـا ئـەوەش پێچەوانـەی هەمـوو ئـەو ئایەتانەیـە کـە باسـمانکردن و، پێچەوانـەی عەقـڵ و مەنطیـق و واقعیشـە.

مەسەلەی چوارەم:

کەسانی کوێرو شەل و نەخۆش، گوناهیان ناگات و سەغڵەت ناکرێن، ئەگەر بەشداریی جەنگ نەکەن و، هەر کەس فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەی بکات، جێگای بەهەشتەو، پشت هەڵکردووانیش ئازاری بە ئێشیان هەیە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ يُدْخِلْهُ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ وَمَن يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ ﴾، (خوا ﷻ دەفەرموێ:) کوێر گوناهی ناگات یاخود: سەغڵەت ناکرێ، کە داوای لێ بکرێ بچێ بۆ جەنگ.

٢)- ﴿ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ ﴾، هەروەها شەل سەغڵەت ناکرێ و، گوناهی ناگات ئەگەر نەچێ بۆ جەنگ.

٣)- ﴿ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ ﴾، هەروەها بابای نەخۆش سەغڵەت ناکرێ، بە داوا لێکردنی بۆ جەنگ، هەروەها گوناهی ناگات ئەگەر نەیکات.

(الطبري)[1] دەڵێ: **(لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى مِنْكُمْ أَيُّهَا النَّاسُ! ضِيْقٌ، وَلاَ عَلَى الْأَعْرَجِ ضِيق، وَلَا عَلَى الْمَرِيض ضِيق، أَنْ يَتَخَلَّفُوا عَنِ الْجِهَاد مَعَ الْمُؤْمِنِينَ، وَشُهُود الْحَرْب مَعَهُمْ إِذَا هُمْ لَقُوا عَدُوَّهُمْ ، لِلْعِلَلِ الَّتِي بِهِمْ، وَالْأَسْبَاب الَّتِي تَمْنَعهُمْ مِنْ شُهُودهَا).**

واتە: ئەی خەڵکینە! کوێر لە ئێوە سەغڵەتیی لەسەر نیە، هەروەها شەل و نەخۆش کە لە جەنگ لەگەڵ بڕواداراندا، دوابکەون و، لەگەڵیاندا ئامادەی جەنگ بن، لە کاتێکدا کە بە دوژمنیان دەگەن، لەبەر ئەو هۆکارانەی هەیانن و، لەبەر ئەو نەخۆشییانەی هەیانن، کە ڕێگایان لێ دەگرن ئامادەی جەنگ بن.

---

(١) جامع البيان: ج٢٦، ص٨٥.

وشـەی (حـرج) وەک پێشـتر باسـمان کـردوە، لـە ئەصڵـدا بـە مانـای شـتێکی تەنگەبـەر دێ و، بـە مانـای کۆمەڵێـك درەخـت دێ، کـە سـەر پێکـەوە دەنێـن و مەودایەکەیـان تەنگـە بـەر دەبـێ، دوایـی خوازراوەتـەوە بـۆ گوناهـو هـەر شـتێک کـە مـرۆڤ سـەغڵەت بـکات.

٤)- ﴿ وَمَن يُطِعِ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ يُدْخِلْهُ جَنَّٰتٍ تَجْرِى مِن تَحْتِهَا ٱلْأَنْهَٰرُ ﴾، هەر کەسێ فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەی بکات، دەیخاتە چەند باغ و بێستانێکەوە کە ڕووباریان بە ژێردا دەڕۆن.

(**يُدْخِلْـهُ**) خوێنراویشـەتەوە: (**نُدخِلْـهُ**) دەیخەینـە نێـو چەنـد بـاغ و گـوڵ و گوڵزارێکـەوە، کـە ڕووبـار بـە ژێـر درەختەکانیانـدا دەڕۆن.

٥- ﴿ وَمَن يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا ﴾، خوێندراویشەتەوە: (**نُعذِّبه**)، هەر کەسێ پشت هەڵبکات، بە ئازارێکی بە ئێش سزای دەدات، یاخود: بە ئازارێکی بە ئێش سزای دەدەین.

(حَـرَجِ) پێشـتریش باسـمانکرد: (**أَصْـلُ الحَـرَجِ وَالحِـرَاجِ: مُجْتمـع الشَّـيْئَيْنِ وَتُصـوِّرَ فِيْـهِ ضِيْـقُ مَـا بَيْنِهِـمَا، فَقِيْـلَ للضَّيِّـقِ حَـرَج، وَللإِثْـمِ حَـرَج**)، (**حَـرَجِ وَحِـرَاجِ**): لـە ئەصڵـدا بـە کۆبوونـەوەی دوو شـتان دەگوتـرێ و، لەوێـدا وێنـای ئـەوە کـراوە، کـە دوو شـتەکە پێکدەگـەن، بەینەکەیـان تەنگەبـەر بـێ، لەبـەر ئـەوە، هـەم بـە شـتی تەنـگ گوتـراوە: (حَـرَجِ)، هـەم بـە گوناهیـش گوتـراوە (حَـرَج).

خـاوەنی تەفسـیری (**المیـزان**)[1]، دەڵـێ: (**رَفْـعٌ لِلحُكْـمِ بوجُـوبِ الجِهَـاد عَـنْ ذَوِي العَاهَـةِ الَّذِيْـنَ يَشُـقّ عَلَيهـم الجِهَـاد، بِرَفْـع لَازِمِـهِ وهُـوَ الحَـرَج**)، کـە خـوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ لَّيْسَ عَلَى ٱلْأَعْمَىٰ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْأَعْرَجِ حَرَجٌ وَلَا عَلَى ٱلْمَرِيضِ حَرَجٌ ﴿١٧﴾ ﴾).

واتـە: ئەمـە لابـردنی حوکمـە بـە پێویسـت بـوونی جەنـگ و جیهـاد، لەسـەر کـەم ئەندامـان و لەسـەر ئەوانـەی گرفتـی جەسـتەییان هەیـە، کـە لەسـەریان قورسـە

---

(١) ج١٨، ص٢٨٢.

جەنـگ و جیهـاد بکـەن، بـە لابـردنی ئـەوەی پەیوەسـت (لازم)ی جەنـگ و جیهـادە، کـە بریتیـە لـە سـەغڵەتیی، یـانی: گوناهـی نـاگات و ئەرکەکـەی لەسـەر پێویسـت نابـێ، یاخـود سـەغڵەت ناکـرێ، واتـە: جەنـگ و جیهادەکـەی لەسـەر پێویسـت ناکـرێ و سـەغڵەت بکـرێ.

لـە کۆتایـی تەفسـیری ئـەم ئایەتـە موبارەکـەدا، بـا ئامـاژە بـە چەنـد وردەکارییـەک بکەیـن کـە **(الرازي)** لـە تەفسـیرەکەی خـۆی دا[1] هێنـاوێ:

١- لێرەدا خوا ﷻ سێ نوقصانیی باسکردوون: (کوێریی، شەلیی، نەخۆشیی)، لەبەر ئەوەی بابای کوێر ناگونجێ نە هێرش بکات و، نە ئەگەر دوژمنیش پەلاماری بدات، رابکات، هەروەها شەلیش بە هەمان شێوەو، دیسان نەخۆشیش نەخۆشێک کە نەتوانێ بچێ بەشداریی جەنگ بکات، هەڵبەتە نەک کەسێ کە هەڵامەتی گرتوە، بەڵکو نەخۆشییەکی وا کە رێگای بەشداریی لێ بگرێ، نە توانای هێرش بردنیان هەیەو، نە توانای کشانەوەیان هەیە.

٢- ئەو سێیە کە خوا ﷻ باسی کردوون: (کوێریی، شەلیی، نەخۆشیی) دوو جۆرن: جۆرێکیان کەم و کوڕییە لە ئەندامدا، کە بریتیە لە شەلیی و کوێریی، ئەوەی دیکەیان بریتیە لە کەم و کوڕیی لە هێزی جەستەدا، کە نەخۆشییە، ئنجا خوا ﷻ کەم و کوڕیی لە ئەندامدای، لە کەم و کوڕی لە هێزدا، پێشخستوە، چونکە کەم و کوڕیی لە هێزدا دەگونجێ مرۆڤ ئێستا نەخۆشە، دوایی چاک ببێ، بەڵام کەم و کوڕیی لە ئەندامدا چاک نابێ، کوێر هەر کوێرەو، شەل هەر شەلە.

٣- خوا ﷻ کوێری پێش شەل خستوە، چونکە بابای کوێر پاساوەکەی هەر بەردەوامە، ئەگەر بچێ بۆ جەنگیش، یانی: هەمیشە هەر بەردەوامە، کوێر هەر کوێرە، بەڵام بابای شەل ئەگەر سواری وڵاخێک یان ئامێرێک ببێ، دەتوانێ سوود بگەیەنێ.

---

(١) ج ٣٦، ص٨٦ ، ٨٧.

٤- لێرەدا خوا ﷻ باسی قۆڵبڕاوی نەکردوە، چونکە کەسێک یەک دەستی بڕابێ، کارێکی هەر پێدەکرێ، بەڵام ئەگەر هەردوو قۆڵی بڕابن، دیارە هیچی پێ ناکرێ، هەروەها باسی ئیفلیجیشی نەکردوە، چونکە بابای ئیفلیجیش دیسان شتێکی ئاشکرایە، هیچی لە دەست نایەت بۆ جەنگ و جیهاد، هەروەها باسی یەک چاو (**أعور**)یشی نەکردوە، چونکە بابای یەک چاو دەگونجێ بەشداربێ و سوودیش بگەیەنێ، بۆیە خوا ﷻ باسی ئەوی نەکردوە کە لە خاوەن پاساوەکان بێ، بۆ بەشداریی نەکردن لە جەنگ دا.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی یارمەتییمان بدات، هەر کاتێک ئیسلام پێویستی بە سەرو ماڵ و ڕووحمان بوو، لە پێناویدا بیبەخشین و، هەر کاتێک بەرنامەی خوا پەکی لەسەر سامان و گیانی ئێمە کەوت، چ لە کاتی ڕووبەڕووبوونەوەو جەنگ و جیهاددا، چ لە کاتی ڕوونکردنەوەی ڕاستییەکان و، وەستان دژی ستەم و گەندەڵیی و ناشەرعییەکاندا، ئامادەبین کە هەرچی بۆ بەرنامەی خوا پێویستە، لە پێناویدا بیبەخشین و ڕژدیی (**بُخل**) نەکەین.

سُبْحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـە نـۆ (٩) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، ئایەتـەکانی: (١٨ - ٢٦)، تـەوەری سـەرەکییان باسـی پەیـمانی ڕیـزوان (**بیعـة رضـوان**)ەو، مـوژدەی ئـەو دەسـتکەوتە جەنگییانـەی خـوای بەخشـەر بـەو هاوەڵـە بەڕێزانـەی داون، کـە بەشـداریی پەیمانەکـە بـوون، لـە مانگـی (**ذي القِعـدة**)ی سـاڵی شەشـەمی کۆچییـدا.

هەروەهـا باسـی دەسـتگێڕانەوەی هـەر کام لـە مسـوڵمانان و دوژمنەکانیانـە لـە یەکـدی، کـە خـوا دەسـتی گێڕاونـەوەو، هـەر کامێکیـانی لـەوەی دیکـە پاراسـتوە، تاکـو خوێـن نـەڕژێ و ڕێککەوتنەکـەو ئاشـتەواییەکە تێـک نەچـێ، ئاشـتەوایی حودەیبییـە.

دیسـان ئاماژەکردنـە بـە چەنـد ڕەفتـارو خەسـڵەتێکی خراپـی کافـرەکان، کـە شایسـتەی سـزادان بـوون، بـەڵام بـۆ ئـەوەی بڕوادارانێکـی بـێ چـارە لـە پیـاوان و ئافرەتـان لـە مەککـەدا، یـان لـە دەوروبـەری مەککـە، تووشـی زیـان نەبـن، خـوا نەیهێشـت کوشـتار ڕووبـدات، ئەگەرنـا لەبـەر چـاوی کاڵیـی ئـەوان نەبـوو، ئـەوان شایسـتەی ئـەوە بـوون خـوا سـزایان بـدات، هێندەیـان کارو کـردەوەی خـراپ هەبـوو، کـە لەسـەری سـزا بدرێـن، بـەڵام وەک گوتـراوە: لـە پەنـای گوڵـە گەنمێکـدا دە گوڵـە جـۆش ئـاوێ دەخۆنـەوە.

هەروەهـا باسـی دەمارگیریـی نەفامانـەی بێبڕوایـان و، ئۆقرەیـی و ئۆخـژن و دابەزانـدن بـۆ سـەر دڵـی بـڕواداران و، پابەندکردنیـان بـە وشـەی پارێزکارییـەوەو بـە پارێزکارییـەوە، باسـی ئـەوەش کـراوە.

﴿لَّقَدْ رَضِيَ ٱللَّهُ عَنِ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ ٱلشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِى قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَٰبَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾ وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا

﴿وَعَدَكُمُ ٱللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَٰذِهِۦ وَكَفَّ أَيْدِيَ ٱلنَّاسِ عَنكُمْ وَلِتَكُونَ ءَايَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَٰطًا مُّسْتَقِيمًا ﴿٢٠﴾ وَأُخْرَىٰ لَمْ تَقْدِرُوا۟ عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ ٱللَّهُ بِهَا ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَىْءٍ قَدِيرًا ﴿٢١﴾ وَلَوْ قَٰتَلَكُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ لَوَلَّوُا۟ ٱلْأَدْبَٰرَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٢٢﴾ سُنَّةَ ٱللَّهِ ٱلَّتِى قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلُ ۖ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ ٱللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾ وَهُوَ ٱلَّذِى كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُم بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنۢ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٢٤﴾ هُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَصَدُّوكُمْ عَنِ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَٱلْهَدْىَ مَعْكُوفًا أَن يَبْلُغَ مَحِلَّهُۥ ۚ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ وَنِسَآءٌ مُّؤْمِنَٰتٌ لَّمْ تَعْلَمُوهُمْ أَن تَطَـُٔوهُمْ فَتُصِيبَكُم مِّنْهُم مَّعَرَّةٌۢ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ لِّيُدْخِلَ ٱللَّهُ فِى رَحْمَتِهِۦ مَن يَشَآءُ ۚ لَوْ تَزَيَّلُوا۟ لَعَذَّبْنَا ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٢٥﴾ إِذْ جَعَلَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ ٱلْجَٰهِلِيَّةِ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ وَعَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ ٱلتَّقْوَىٰ وَكَانُوٓا۟ أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمًا ﴿٢٦﴾﴾

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە دڵنیایی خوا لە بڕواداران (ی هاوەڵت) ڕازیی بوو (ئەی موحەممەد!) لە کاتێکدا لەبن (سێبەری) درەختەکەدا پەیمانیان پێدەدای، ئیدی (خوا) زانی چی لە نێو دڵیان دایە، ئنجا ئۆقرەیی و ئۆخژنی دابەزاندە سەریان و، بە سەرکەوتنێکی نیزیکیش پاداشتی دانەوە ﴿١٨﴾ (خوا) دەستکەوتانێکی زۆر (ی پاداشت دانەوە)، کە لە مەودوا دەیانگرن و، خواش هەر زاڵی کارزان بووە ﴿١٩﴾ خوا بەڵێنی دەستکەوتانێکی زۆری پێداون (لە مەودوا) دەیانگرن، بەڵام ئەم (سەرکەوتن)ەی، (وەک دەستکەوتێکی گەورەو گرنگ) بۆ پێشخستن و، دەستی خەڵکی (بێبڕوای) لێ گێڕانەوە، تاکو ئەم (سەرکەوتن)ە، ببێتە نیشانەیەک بۆ بڕواداران (لەسەر پشتیوانیی و سەرپەرشتیاریی خوا بۆیان)و، تاکو ڕێیەکی ڕاستیشتان پێشان بدات (بۆ مامەڵە لەگەڵ ئەو پێشهاتەدا) ﴿٢٠﴾ هەروەها (خوا

بەڵێنــی پێــداون) دەســتکەوتانێکی دیکــە (بگــرن) کــە جــارێ تواناتــان بەســەریان دا نەشــکاوە، (بــەڵام) بێگومــان خــوا دەوری داون (بــۆی هەڵگرتــوون)و، خــواش هــەردەم بەســەر هەمــوو شــتێکدا توانــا بــووە ﴿٢١﴾ بێگومــان ئەگــەر ئەوانــەی بێبــڕوان جەنگیشــیان لــە دژ کردبانایــە، پشــتیان تێدەکــردن (و ڕایــان دەکــرد)و، هیــچ سەرپەرشــتیارو یاریدەدەریشــیان چنــگ نەدەکەوتــن لــە بەرانبەرتانــدا ﴿٢٢﴾ (ئەمــەش) یاســایەکی خوایــە کــە پێشــتر ڕابــردووە، هەرگیــز گۆڕینیشــت بــۆ یاســای خــوا چنــگ ناکــەوێ ﴿٢٣﴾ هەروەهــا (خــوای سەرپەرشــتیارو پشــتیوانتان) ئــەو کەســەیە کــە لــە لای ســکی مەککــە (ئاقــاری شــاری مەککــە) دەســتی ئــەوانی لــە ئێــوە گێڕایــەوەو، دەســتی ئێوەشــی لــەوان گێڕایــەوە، دوای ئــەوەی بەســەرواندا باڵادەســتی کردبــوون (و وایکــرد زەفەریــان پــێ ببــەن)و، خــواش بینــەری ئــەوە بــوو کــە دەتانکــرد ﴿٢٤﴾ (دوژمنەکانتان) ئەوانــەن کــە بێبــڕوا بــوون و لــە (چوونــە) مزگــەوتی حــەرام گێڕایاننــەوە، لــە حاڵێکــدا قوربانییــەکان وەســتێنرابوون کــە بگەنــە شــوێنی خۆیــان (حەرەمــی مەککــە کــە تێیــدا ســەرببڕێن)، کــە ئەگــەر لەبــەر پیاوانێکــی بــڕوادارو ئافرەتانێکــی بــڕوادار نەبووایــە کە نەتاندەزانیــن، نەبــادا بکەونــە بــەر پێتــان (و لــە کاتی جەنگــدا تووشــی زیــان بــبن)و، ســەرەنجام بــە نەزانیــی خراپــەو زیانێکتــان تــووش ببــێ، تاکــو هــەر کــەس خــوا بیــەوێ بیخاتــە نێــو بەزەیــی خۆیــەوە (و چەپاڵــەی بــدات)، ئەگــەر (بــڕواداران لــە بێبڕوایــان) جیابووبانــەوە، مســۆگەر ئەوانــەی بێبــڕوان لــەوان، ئازارێکــی بــە ئێشــمان دەدان ﴿٢٥﴾ (یــاد بکــەوە!) کاتێــک ئەوانــەی بێبــڕوان (دەمارگیریــی و) دڵگەرمییــان خســتە نێــو دڵیانــەوە، دڵگەرمیــی نەفامیــی، خــواش ئۆقرەیــی و ئۆخژنــی خــۆی دابەزانــدە ســەر پێغەمبەرەکــەی و ســەر بــڕواداران و، بــە وشــەی پارێزکارییــەوە پابەنــدی کــردن و، هــەر ئەوانیــش پێــی شایســتەتر بــوون و، خــاوەنی (ڕاســتەقینەی) بــوون و خــواش هەمیشــە بــە هەمــوو شــتێک زانــا بــووە ﴿٢٦﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(ٱلسَّكِينَةَ): (السَّكِيْنَةُ: الإِطْمِئْنانُ وَالوَقَار وَالثَّبَات)، (سكِينَة): بە مانای هێمنیی و سەنگینیی و چەسپاویی دێ، بە کوردیی پێم وایە ئەگەر بۆ (سكِينَة) بگوترێ: ئۆقرەیی و ئۆخژن و داسەکنان، مانایەکی تاکو ڕاددەیەک پڕ بە پێستە.

(وَمَغَانِمَ): (جَمْعُ مَغْنَم، وَالغَنَمُ مَعْرُوفٌ، وَالغُنْمُ إِصَابَتُهُ وَالظَّفَرُ بِهِ، ثُمَّ اسْتُعْمِلَ فِي كُلِّ مَظْفُورٍ بِهِ مِنْ جِهَةِ العِدَى وَغَيْرِهِم)، (مَغَانِم) کۆی (مَغْنَم)ە، یانی: دەستکەوت، ئەویش لە (غَنَم)ەوە هاتوە، (غَنَم)یش یانی: مەڕ، ئنجا (غُنْم): بریتییە لە تووشبوون و وەدەستخستنی مەڕ، دوایی وشەی (غُنْمُ و مَغْنَم) بەکارهێنراون بۆ هەر شتێک زەفەری پێ ببردرێ، چ لە لایەنی دوژمنانەوە بێ، کە دەستکەوتی جەنگییە، چ بە هەر شێوەیەکی دیکە، مرۆڤ دەستی لە بەرژەوەندییەک و ماڵ و سامانێک گیربێ، ئەو ناوەی بۆ بەکارهاتوە.

(وَكَفَّ أَيْدِيَ ٱلنَّاسِ عَنكُمْ): دەستی خەڵکی لێ گێڕانەوە، (عُورِفَ الكَفُّ بِالْدَفْعِ عَلَى أَيِّ جِهةٍ كَانَ)، وشەی (كَفّ) لە ئەسڵ دا بە مانای لەپە دەست دێ، چونکە کەسێک زەبرێکی بۆ لابێ، لەپە دەستی پێوە دەنێ، ئنجا (كَفّ): بریتییە لە گێڕانەوە بە هەر شێوەیەک لە شێوەکان بێ، کەواتە: ﴿وَكَفَّ أَيْدِيَ ٱلنَّاسِ عَنكُمْ﴾، دەستی خەڵکی لێگێڕانەوە.

(سُنَّةَ ٱللَّهِ): ئەمە یاسای خوایە، (سُنَّةُ اللهِ قَدْ تُقَالُ لِطَرِيْقَةِ حِكْمَتِهِ وَطَرِيْقَةِ طَاعَتِهِ)، (سُنَّةُ الله)، هەم بۆ ڕێبازی حیکمەتی خواو، هەم بۆ ڕێبازی فەرمانبەریی خوا بەکاردەهێنرێ، بەڵام لە قورئاندا وشەی: (سُنَّةُ الله)، کە بە (سُنَن)، کۆکراوەتەوە، بۆ ئەو یاسا گەردوونییانە بەکارهاتوە، کە خوا دایناون لە ژیانی بەشەردا.

(قَدْ خَلَتْ): (مَضَتْ، خَلَا الزَّمَانُ: مَضَى وَذَهَب)، (قَدْ خَلَتْ)، واتە: ئەو یاسایە تێپەڕیوە، دەگوترێ: (خَلَا الزَّمَانُ)، ڕۆژگارەکە ڕابردو و تێپەڕی.

(بِبَطْنِ مَكَّةَ): (البَطْنُ: الجَارِحَة، وَالبَطْنُ خِلَافُ الظَّهْرِ فِي كُلِّ شَيء، وَيُقَالُ للجِهَةِ السُّفْلَى: بَطْن، وَبَطْنُ الوَادِي: عَكْسُ ظَهْرِه)، وشەی (بَطْن): واتە: سک، ئەو ئەندامەی مرۆڤ لە ئەصڵدا ئەوەیە، کە دیارە ئەو کاتە (بَطْن) پێچەوانەی (ظَهْر)ە، بەڵام مەرج نیە، تەنیا بۆ سک و پشتی مرۆڤ بەکاربێن، بەڵکو دەگوترێ: ئەو قوماشە، ئەوە دیوی نێوەوەیەتی و ئەوەش دیوی پشتەوەیەتی، هەروەها بە هەر شتێکی دیکە، دیوی پەنهانی پێ دەگوترێ: (بَطْن) و، دیوی ئاشکرای پێ دەگوترێ: (ظَهْر)، هەروەها بە لای خوارەوەی هەر شتێ دەگوترێ: (بَطْن: بَطْن الوَادِي)، لای خوارەوەی شیوو و دۆڵەکە، کە دەفەرموێ: (بِبَطْنِ مَكَّةَ)، واتە: لە ئاقاری مەککە یان لە نیزیک مەککەوە، کە وەک چۆن سکی مرۆڤ لەگەڵ مرۆڤە، ئەو شوێنەش لە مەککەوە زۆر نیزیک بووە.

(مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ)، دوای ئەوەی ئێوەی بەسەر ئەواندا سەرخست، (الظُّفَرُ: الفَوْزُ، وَأَصْلُهُ مِنْ ظَفَرَ عَلَيْهِ: نَشَبَ ظَفْرَهُ فِيْهِ)، (ظَفَر): بە مانای زەفەر پێبردن، بە کوردییش هەر دەیڵێین واتە: وەدەست خستن و دەستەبەر کردن، (ظَفَرَ عَلَيْه)، لەوەڕا هاتوە کە نینۆک لە شتێک گیر بکرێ، (نَشَبَ ظَفْرَهُ فِيْه)، واتە: نینۆکی لێ گیر کرد.

(وَالْهَدْيَ): (الهَدِيُ: مُخْتَصٌّ بِمَا يُهْدى إلى البَيْتِ، وَالوَاحِدَةُ هَدِيَّة)، (هَدْي): تایبەتە بەوەوە کە دەکرێتە دیاریی بۆ کابە، واتە: ئەو ئاژەڵانەی دەبرێن لەوێ سەر ببڕدرێن، تاکەکەی (هَدِيَّة)ی پێ دەگوترێ و کۆیەکەی (هدي).

(مَعْكُوفًا): (عَكَفَهُ يَعْكُفُهُ وَيَعْكِفُهُ عَكْفاً: حَبَسَهُ)، کەواتە: (عَكَفَهُ) واتە: حەپسی کرد، نەیهێشت و ڕێی لێگرت، ڕێی لێدەگرێ، (عَكْف) ڕێلێگرتن و نەهێشتن.

(تَطَـُٔوهُمۡ): (تَطَئُوُهُـمْ: تَدُوسُـوُهمْ وَالمـرَادُ تُهْلِكُوهُـمْ)، (وَطِئْتُـهُ) واتـه: پێـم لێنـاو ژێرپێـم خسـت، (تَطَئُوُهُـمْ) واتـه: پێیـان لـێ بنێـن و ژێـر پێیـان بخـەن، کـە لێـرەدا مەبەسـت پێـی کـوژران و زیـان پێگەیاندنیانـە.

(مَّعَـرَّةُۢ): (مَكْـرُوْهٌ وَأَذَى، وَالمُـرَادُ بـهِ: السُّبَّةُ، عَـرَّهُ يَعُـرُّهُ عَـرّاً: إذَا أَصَابَـهُ بِمَكْـرُوهٌ، وَالمَعَرَّةُ مَفْعَلَـةٌ مِنْـهُ)، (مَعَـرَّة): بـە مانـای شـتی ناخـۆش و ئـازار دێ و، مەبەسـت لێـرەدا شـوورەییە، شـوورەییەکیان بێتـە سـەر، یاخـود ڕەخنەیەکیـان بێتـە سـەر، بـە هـۆی ئـەوەوە کـە ئـەو پیـاوە بـڕوادارو ئافرەتـە بڕوادارانـەی نەیانناسـیون، لەبـەر دەسـت و پێیانـدا فەوتـاون لـە جەنگەکـەدا، دەگوتـرێ: (عَـرَّهُ يَعُـرُّهُ عَـرّاً: إذَا أَصَابَـهُ بِمَكْـرُوهٍ)، تووشـی زیـانی کـرد، تـووشی دەکات، زیانگەیانـدن، (عَـرَّهُ: عَـرَّ فُـلَانٌ فلانـاً) فلانکـەس فلانکـەسی تووشـی شـتێکی ناخـۆش کـرد، (مَعَـرَّة)ش (مَفْعَلَةٌ)یـە لـە کـرداری (عَـرَّهُ، يَعَـرُّهُ).

(تَـزَيَّلُواْ): (زِلْتُـهُ زَيْـلاً: مِزْتُـهُ وَزَيَّلَـهُ فَتَزَيَّـلَ: فَرَّقَـهُ فَتَفَـرَّقَ)، (زِلْتُـهُ زَيْـلاً: مِزْتُـهُ) واتـە: لێکـم جیاکـردەوە، (زَيَّلَـهُ فَتَزَيَّـلَ)، واتـە: (فَرَّقَـهُ فَتَفَـرَّقَ)، بـڵاوی کـردەوەو بـڵاو بـۆوە، یـان جیـای کـردەوەو جیابـۆوە.

(ٱلۡحَمِيَّةَ): (الحَمِيَّـةُ: الأَنَفَـةُ وَالتَّكَـبُّر، حَمِـيَ مِـنَ الـشَّيء، كَـرَضِيَ، حَمِيَّـةٌ: أَنِـفَ مِنْـهُ)، (حَمِيَّـة): بـە مانـای خۆبەزلگریـی و لـە خـۆ نەوەشـاندنەوەیە، بـەڵام بـە بـاری خراپـەدا، دەگوتـرێ: (حَمِـيَ مِـنَ الـشَّيءِ، كَـرَضِيَ، حَمِيَّـةٌ: أَنِـفَ مِنْـهُ)، واتـە: ئـەو شـتەی پـێ لـە خـۆی نەوەشـایەوەو خـۆی پـێ بەرزتـر بـوو، بـەڵام بـە ناهـەق، ئەگەرنـا جـاری وایـە، ئینسـان شـتێک لـە خـۆی ناوەشـێنێتەوە، بـەڵام بـە هـەق، بـۆ وێنـە: شـتی خـراپ لـە خـۆی ناوەشـێنێتەوە، بـەڵام ئەوانـە لـە ئەنجامـی خـۆ بەزلگرییـدا، شـتی باشـیان لـە خۆیـان نەدەوەشـاندەوە، کەواتـە: (حَمِيَّـة) دەگونجـێ بگوتـرێ: دڵگەرمیـی نەفامانـە، یـان دەگونجـێ بگوتـرێ: لـە خۆنەوەشـاندنەوەی شـتی بـاش لـە ئەنجامـی خـۆ بەزلگرییـدا.

(ٱلۡجَٰهِلِيَّةِ): (الجَهْلُ عَلَى ثَلَاثَةِ أَضْرُبٍ: ١ـ خُلُوّ النَّفْسِ مِنَ العِلْمِ، ٢ـ إعْتُقَادِ الشيء بِخِلَافِ مَا هُوَ عَلَيْه، ٣ـ وَفِعْلُ الشَّيء بِخِلَافِ مَا يليق به)، ڕاغیبی ئەسفەهانیی دەڵێ: (جَهْلُ) نەزانیی سێ جۆرە:

١- ئەوە کە نەفس زانیاریی لە بارەی ئەو شتەوە نەبێ.

٢- ئەوە کە مرۆڤ قەناعەتی بە شتێک بێ، پێچەوانەی ئەوەی واقیعەکەی لەسەریەتی.

٣- کردنی شتێک بە پێچەوانەی ئەوە کە شایستەیە بکرێ.

کەواتە: (جَاهِل)، تەنیا ئەو کەسە نیە کە شت نازانێ، بەڵکو یان شتەکە نازانێ، یاخود زانیارییەکی هەڵەی لە بارەی شتەکەوە هەیە، یانی: زانیارییەکەی ڕاست نیە لەو بارەیەوە، یاخود دەشیزانێ و زانیارییەکەشی ڕاست و دروستە، بەڵام ئەو بە شێوەیەک مامەڵە دەکات، کە پێچەوانەی ئەوەیە کە شایستەیە مامەڵەی لەگەڵدا بکرێ.

(وَأَلۡزَمَهُمۡ كَلِمَةَ ٱلتَّقۡوَىٰ)، واتە: پابەندی کردن بە وشەی پارێزکارییەوە، (أَوْجَبَ عَلَيْهِم الكَلِمَةَ الَّتِي يُتَّقَى بِهَا الشِّرْكُ وَالعَذَابُ، وَهِيَ كَلِمَةُ التَّوْحِيْدِ وَالإِخْلَاص)، واتە: خوا ﷻ ئەو وشەیەی لەسەر پێویست کردن، کە خۆی پێ دەپارێزرێ لە هاوبەش بۆ خوا دانان و لە سزاو ئازاری ڕۆژی دوایی، کە بریتیە لە وشەی خوا بە یەکگرتن و وشەی ساغکردنەوەی بەندایەتیی بۆ خوا، کە: (لاَ إِلَـهَ إلاَّ الله)یەو (كَلِمَة التَّوْحِيْد) و (كَلِمَة الإِخْلَاص)، وشەی بە یەکگرتنی خواو، وشەی ساغکردنەوەی بەندایەتیی خۆ بۆ خواشی پێدەگوترێ.

(أَحَقَّ بِهَا): (أي: أَجْدَرُ وَأَلْيَق)، (حق)، یانی: ماف یان شایستە، (أَحَقُّ) واتە: شایستەترو لێ وەشاوەتر.

(وَأَهۡلَهَا): دەگوترێ: (فُلَانٌ أَهْلُ لِكَذَا أي: خَلِيْقٌ بِهِ)، واتە: شایستەیەتی و خاوەنیەتی، (وَيُقَالُ: مَرْحَبَاً وَأَهْلاً: وَجَدْتَ سَعَةَ مَكَانٍ عِنْدَنَا، وَمَنْ هُوَ أَهْلُ بَيْتٍ لَكَ

فِي الشَّفَقَة)، واتـە: تـۆ شـوێنێکی فراوانـت لـە لای ئێمـە چنـگ کـەوت، کـە هـاتی بـۆ لامـان ئـەی میـوان! خـاوەن ماڵیـش کەسـێکە بـۆ تـۆ وەک خـزم و نیزیـک وایـە، لـە ڕووی بەزەییــەوە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١- ئەم دوو ئایەتە موبارەکە، ئایەتەکانی: (١٨ و ١٩)، ﴿لَّقَدْ رَضِيَ ٱللَّهُ عَنِ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ ٱلشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِى قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَـٰبَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾ وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا ۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٩﴾﴾، لە بارەی هۆی هاتنە خوارەوەیانەوە، ئەم دەقە دێنین:

(الطبري) لـە تەفسـیرەکەی خـۆی دا[1] گوتوویـەتی: (وَكَانَ سَـبَبُ هَـذِهِ الْبَيْعَـةِ مَـا قِيـلَ: إِنَّ رَسُـولَ اللَّـهِ ﷺ كَانَ أَرْسَـلَ عُثْـمَانَ بْـنَ عَفَّـانَ رَضِيَ اللَّـهُ عَنْـهُ بِرِسَـالَتِهِ إِلَى الْمَـلَإِ مِـنْ قُرَيْـشٍ، فَأَبْطَـأَ عُثْـمَانُ عَلَيْـهِ بَعْـضَ الْإِبْطَـاءِ، فَظَـنَّ أَنَّـهُ قَـدْ قُتِـلَ، فَدَعَـا أَصْحَابَـهُ إِلَى تَجْدِيـدِ الْبَيْعَـةِ عَـلَى حَرْبِهِـمْ عَـلَى مَـا وَصَفْـتُ، فَبَايَعُـوهُ عَـلَى ذَلِـكَ، وَهَـذِهِ الْبَيْعَـةُ الَّتِـي تُسَـمَّى بَيْعَـةَ الرِّضْـوَانِ، وَكَانَ الَّذِيـنَ بَايَعُـوهُ هَـذِهِ الْبَيْعَـةَ، فِيـمَا ذُكِـرَ فِي قَـوْلِ بَعْضِهِـمْ: أَلْفًـا وَأَرْبَـعَ مِئَـةٍ، وَفِي قَـوْلِ بَعْضِهِـمْ: أَلْفًـا وَخَمْـسَ مِائَـةٍ، وَفِي قَـوْلِ بَعْضِهِـمْ: أَلْفًـا وَثَـلَاثَ مِئَـةٍ..

عَـنْ جَابِـرِ بْـنِ عَبْـدِ اللَّـهِ رضي اللـه عنهـما أَنَّهُـمْ كَانُـوا يَـوْمَ الْحُدَيْبِيَّـةِ أَرْبَـعَ عَـشْرَةَ مِائَةً، فَبَايَعْنَـا رَسُـولَ اللَّـهِ ﷺ وَعُمَـرُ آخِـذٌ بِيَـدِهِ تَحْـتَ الشَّـجَرَةِ، وَهِـيَ سَـمُرَةٌ، فَبَايَعْنَـاهُ عَـلَى أَنْ لَا نَفِـرَّ، وَلَـمْ نُبَايِعْـهُ عَـلَى الْمَـوْتِ، يَعْنِـي النَّبِـيَّ ﷺ) (أخرجـه مسـلم: ٨٥٦، والبخـاري: ٤١٥٣ ، ٤١٥٤).

واتـە: هـۆی ئـەو پەیـمان پێدانـە بـە پێغەمبـەر ﷺ وەک گوتـراوە: ئـەوە بـوو کـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ عوسـمانی کـوڕی عەففـانی ﷺ، بـە نامەیەکـەوە نـارد بـۆ لای

---

(١) جامع البيان: ج٢٦، ص٨٦.

بڕیار بە دەستانی هۆزی قوڕەیش، ئەویش ماوەیەک دواکەوت و پێچوو، ئەویش پێی وابوو کوژراوە، (یان بانگەشە کرا کە کوژراوە)، ئەویش هاوەڵانی بانگ کرد بۆ تازە کردنەوەی پەیمان لەسەر جەنگکردن لە دژیان، بەو شێوەیەی باسمان کرد، ئەوانیش بەڵێنیان پێیدا لەسەر ئەوە، ئەو پەیمانەی پێی دەگوترا: (**بَيْعَةُ الرِّضْوَان**) پەیمانی ڕەزامەندیی، (پەیمانێک کە بۆتە هۆی ئەوەی خوا لێیان ڕازیی بێ)، ئەوانەی ئەو پەیمانەیان لەگەڵدا بەست، وەک باسکراوە لە قسەی هەندێکیاندا گوتوویانە: (١٤٠٠) کەس بوون و، هەندێکیان گوتوویانە: (١٥٠٠) کەس بوون و، هەندێکیان گوتوویانە: (١٣٠٠) کەس بوون، جابیری کوڕی عەبدوڵڵا (خوا لێی ڕازیی بێ)، دەڵێ: ئێمە لە ڕۆژی حودەیبییەدا (١٤٠٠) کەس بووین، پەیمانمان بە پێغەمبەر ﷺدا، عومەر لە ژێر درەختەکەدا دەستی پێغەمبەری گرتبوو، درەختەکەش درەختی (سَمُرَة) بوو، پەیمانمان پێدا کە ڕانەکەین، بەڵام پەیمانمان پێ نەدا لەسەر مردن، بەڵکو لەسەر پشت نەکردنە دوژمن، واتە: ئەو پەیمانەمان بەو جۆرە بە پێغەمبەردا ﷺ.

لە شوێنی دیکەدا هاتوە، دەڵێ: عومەر ﷺ، بۆیە دەستی پێغەمبەری ﷺ گرتبوو، تاکو دەستی شل نەبێ (١٤٠٠) کەس زۆرە، تەوقە لەگەڵ هەمووانـدا قورسە، ئەو دەستی گرتبوو بۆ ئەوەی هەموو جارێ دەست بەرز نەکاتەوە و دەستی ڕاگرتبوو.

٢- لە بارەی هۆی هاتنە خواری ئایەتی ژمارە (٢٤)ەوە: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُم بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنۢ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٢٤﴾﴾، ئەم گێڕدراوەیە دێنین:

{عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ ﷺ، أَنَّ ثَمَانِينَ رَجُلاً مِنْ أَهْلِ مَكَّةَ، هَبَطُوا عَلَى رَسُولِ اللَّهِ ﷺ وَأَصْحَابِهِ مِنْ جَبَلِ التَّنْعِيمِ عِنْدَ صَلَاةِ الْفَجْرِ لِيَقْتُلُوهُمْ، فَأَخَذَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ فَأَعْتَقَهُمْ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ﴾} (أخرجە مسلم: ١٨٠٨)،

واتـە: ئەنەسـی کـوڕی مالیـک ﷺ، دەڵـێ: هەشـتا پیـاو لـە خەڵکـی مەککـە دابەزینـە سـەر پێغەمبـەری خـوا ﷺو هـاوەڵانی لـە چیـای (**تنعیـم**)ەوە، لـە کاتی نوێـژی بەیانییـدا تاکـو بیانکـوژن، {گوتوویـان: لـە نوێـژدان زەفەریـان پـێ دەبەیـن}، پێغەمبـەری خـواش ﷺ زەفـەری پێـبردن و گرتنـی و، دوایـی بەرهەڵـدای کـردن، لـەو بـارەوە، ئـەم ئایەتـە هاتۆتـە خـوارێ: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِى كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ﴾.

چەنـد ڕیوایەتێـک لـەو بـارەوە هاتـوون، لـە یەکێـک لـە ڕیوایەتـەکان دا، دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ پێـی فەرمـوون: ئایـا پەیمانتـان هەیـە لەگـەڵ ئێمـەدا؟، گوتیـان: نەخێـر، فەرمـووی: بڕۆنـەوە ئـەوە بەمنـەت و چاکـە ئـازادم کـردن.

تاکـو چاکەیەکـی لـە چـاوی ئەوانـدا هەبـێ و، ببێتـە هاندەریـان کـە ئـەو ڕێککەوتننـەی دوایـی نـاوی لێـنرا: (ڕێککەوتنـی حودەیبییـە) ئەنجـام بـدرێ.

مانای گشتیی ئایەتەکان

بەڕێـــزان!

ئـەو ئایەتانـەی ئێسـتا تەفسـیریان دەکەیـن، بـە تایبـەت ئایەتـەکانی سـەرەتا هەموویـان لـە بـارەی ڕووداوی گرنگـی پەیـمان و بەڵێـن لێوەرگرتنـی پێغەمبـەری خـواوەن، لـە هـاوەڵانی لـە ژێـر درەختێـک دا کـە دواتـر بـە درەختـی ڕەزامەندیـی (**شـجرة الرضـوان**) نـاوی دەرکـردووە، ئـەو ڕووداوەش یەکێکـە لـە ڕووداوەکانی ئـەو ڕێککەوتـن و ئاشـتتەواییە، کـە نـاوی لێـنرا (صوڵحـی حودەیبییـە)، ئـەو پەیـمان لێوەرگرتنـەی پێغەمبـەری خـواش ﷺ لـە هـاوەڵانی (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، پێـش ئەنجامـدانی پەیمانەکـەو تێپەڕاندنـی صوڵـح و پێکهاتنەکـە بـووە، کـە ئەگـەری هەبـووە لەگـەڵ دوژمـن دا تێکبگیرێـن و بەشـەڕ بێـن، بـەڵام خـوا ﷻ بـە شـێوەیەک هـۆکارەکانی ڕەخسـاندن و، هـەل و مەرجەکـەی والێکـرد کـە لەگـەڵ یەکـدا تووشـی

شەڕ نەبن و، وەک خوا ﷻ ئاماژەی پێداوە: چەند جارێک دەستی کافرەکانیشی لە پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی گێڕاوەتەوەو، دەستی ئەوانیشی لە کافرەکان گێڕاوەتەوە، بۆ ئەوەی خوێن نەڕژێ و، سەرەنجام ئەو پێکهاتنە سەر بگرێ.

خوا دەفەرمووێ: ﴿لَّقَدْ رَضِيَ ٱللَّهُ عَنِ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ ٱلشَّجَرَةِ﴾، بە دڵنیایی خوا ڕازی بوو لە بڕواداران، کاتێک پەیمانیان لە ژێر درەختەکەدا لەگەڵدا دەبەستی، پەیمانیان پێ دەدای، ئەمەش موژدەو دڵخۆشییەکی زۆر زۆر گەورەیە: ﴿فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ﴾، (خوا) زانیی چی لە دڵەکانیاندا هەیە، هەڵبەتە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێک پەیمانەکەیان لە خزمەت پێغەمبەردا بەستوە، ئەگەر ئەم ئایەتە ئەو کاتە بۆیان دابەزیبایە، بێگومان ئەو هەموو دڵە ڕاوکەو دڵناڕەحەتییەیان نەدەبوو لە کاتێکدا پێغەمبەر ﷺ ڕێککەوتنەکەی لەگەڵ هۆزی قوڕەیشدا دەکرد، بەڵام ئەو ئایەتانە دوایی دابەزیون، پێشێ خوا ﷻ تاقیکردوونەوە، کە ستایش بۆ خوا لە تاقیکردنەوەکە، سەربەرزانە دەرچوون، ئنجا دوایی خوا ﷻ ئەو خەڵاتەی پێ بەخشیون کە: من لێتان ڕازیی بووم، ئەی ئەو بڕوادارانەی پەیمانتان بە پێغەمبەردا ﷺ لە ژێر سێبەری درەختەکەدا! ﴿فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ﴾، خوا ﷻ زانیی چی لە دڵیاندا هەیە! ئیمانێکی مەحکەم و، خوا بە یەکگرتنێکی ڕاستەقینەو، بەندایەتییەکی ساغی بێ خڵتەو، لێبڕان و فیداکارییەکی تەواو، لە پێناوی خواو ئایین و بەرنامەکەیداو، بە شوێن پێغەمبەرەکەیدا، ﴿فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ﴾، بۆیە ئۆخژن و ئۆقرەیی دابەزاندە سەریان، پێشتر فەرمووی: ﴿هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ فِى قُلُوبِ ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾، خوا ﷻ ئەو کەسەیە، ئۆخژن و ئۆقرەیی خستە نێو دڵی بڕوادارانەوە، هەروەها دواتریش وشەی: (السَّكِيْنَة) هاتوە: ﴿فَأَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ وَعَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾، ئنجا ئێمە بەهۆی ئایەتی ژمارە (٤)وە: ﴿هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ فِى قُلُوبِ ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾، دەزانین کە (السَّكِيْنَة)، هەم لێرەداو، هەم لە ئایەتی ژمارە (٢٦)دا، ئۆقرەییەکە چۆتە نێو دڵ و دەروونیانەوە، چونکە ئۆقرەیی و ئۆخژن پەیوەندیی بە دڵ و

دەروونـەوە هەیـەو، لـە ڕاسـتییدا جەوهـەری مـرۆڤ و کەسـایەتیی مـرۆڤ، لـە دڵ و دەروونـی و دیـوە مەعنەوییەکەیـدا بەرجەسـتە دەبـێ، ئەگـەر ئینسـان لـە ڕووی دڵ و دەروونـەوە ئـارام و هێمـن و خـاوەن ئۆقرەیـی و داسـەکنان بـوو، جەسـتە بـە هـۆی ئـەو دڵـە ئـارام گرتـووەوە، خۆڕاگـر دەبـێ، ﴿فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيۡهِمۡ﴾، ئۆقرەیـی دابەزانـدە سـەریان سـەر دڵ و دەروونیـان، ﴿وَأَثَٰبَهُمۡ فَتۡحٗا قَرِيبٗا﴾، سـەرکەوتنێکی نیزیکیشـی بـە پاداشـت دانـەوە.

ئـەو دەسـتکەوتە نیزیکـەش، دەگونجـێ مەبەسـت پێـی ئـەو پێکهاتنـە بـێ، کـە دوایـی لـە حودەیبییـەدا مـۆر کـرا، دەشـگونجێ مەبەسـت پێـی جەنگـی خەیبـەر بـێ، بـەڵام زیاتـر وا پـێ دەچـێ مەبەسـت صوڵحەکـە بـێ، چونکـە دوایـی دەفەرمـوێ: ﴿وَمَغَانِمَ كَثِيرَةٗ يَأۡخُذُونَهَا﴾، زۆر دەسـتکەوتی جەنگیشـی بـە پاداشـتدانەوە کـە دوایـی دەیانگـرن، ﴿وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمٗا﴾، خـواش ﷻ هـەر زاڵـی کارزان بـووە.

﴿وَعَدَكُمُ ٱللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةٗ تَأۡخُذُونَهَا﴾، خـوا ﷻ دەسـتکەوتانێکی زۆری بەڵێـن پێـداون، دەیانگـرن، واتـە: لـە داهاتـوودا، دەیانگـرن، ﴿فَعَجَّلَ لَكُمۡ هَٰذِهِۦ﴾، ئنجـا ئەمـەی بـە پەلـە بـۆ هێنانـە پێـش، ئایـا مەبەسـت لە: (ئەمـە) کامەیـە؟ جـارێ جەنگی خەیبـەر نەبـووە، تاکـو دەسـتکەوتەکانی جەنگـی خەیبـەر بگـرن! واتـە: ئـەم پێکهاتـن و صوڵحـەی بـە پەلـە بـۆ هێنانـە پێـش و کـردی بـە پێشدەسـت و، زەمینـە خۆشـکەر بـۆ دەسـتکەوتەکانی دیکـەو، بـۆ سـەرکەوتنەکانی داهاتـوو، ﴿وَكَفَّ أَيۡدِيَ ٱلنَّاسِ عَنكُمۡ﴾، هەروەهـا دەسـتی خەڵکـی لـە ئێـوە گێڕایـەوە، واتـە: دەسـتی کافـرەکانی مەککـە، دەگونجـێ مەبەسـت پێـی ئـەوە بـێ، کـە لـە هـۆی هاتنـە خوارەوەکەیـدا باسـمانکرد، ئـەو هەشـتا کەسـەی لـە چیـای تەنعیمـەوە دابەزیبـوون، لـە کاتێکـدا کـە پێغەمبـەر ﷺو هـاوەڵان لـە نوێـژی بەیانییـدا بـوون، هەروەهـا دەگونجـێ مەبەسـت ئـەو هێـزە بـێ، کـە قورەیـش کـۆی کردبـۆوە، کـە ئەگـەر پێغەمبـەرو هـاوەڵانی بـەرەو مەککـە بچـن، لـە دژیـان بجەنگـن، خـواش ﷻ دەسـتی ئـەوانی لێگێڕانـەوە، ﴿وَلِتَكُونَ ءَايَةٗ لِّلۡمُؤۡمِنِينَ﴾، تاکـو ئـەو سـەرکەوتنەو، ئـەو دەسـتکەوتە نیزیکـە ببێتـە نیشـانەیەک بـۆ

بڕواداران، نیشانەیەک لەسەر ئەوە کە خوا ﷻ مشووری وایان لێ دەخوات، خۆیان عەقڵیان پێی ناشکێ، ئەوان صوڵحی حودەیبییەیان بە بەڵاو خراپ و تەنازول دەزانی و زۆر لەسەر دڵیان قورس بوو! بەڵام خوا ﷻ دەیزانی کە باشترین دەستکەوت و سەرکەوتنە بۆ ئەوان، ﴿ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا ﴾، بۆ ئەوەی خوا ﷻ بتانخاتە سەر ڕێیەکی ڕاست، واتە: لە بواری مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو پێشهاتەدا، کە هاتە پێش، ئەگەرنا بێگومان هەر لەسەر ڕێی ڕاست بوون.

﴿ وَأُخْرَىٰ لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا ﴾، هەروەها خوا ﷻ بەڵێنی دەستکەوتانێکی دیکەی پێداون، جارێ تواناتان بەسەریاندا نەشکاوە، ﴿ قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا ﴾، بەڵام خوا ﷻ دەوری ئەو دەستکەوتانەشی داوە، ﴿ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴾، خواش ﷻ هەمیشەو هەردەم لەسەر هەموو شتێک توانا بووە.

﴿ وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا الْأَدْبَارَ ﴾، ئەگەر گریمان ئەوانەی بێبڕوان لەگەڵتاندا بەشەڕهاتبان و جەنگیان لەدژکربانایە، پشتیان تێدەکردن و ڕایاندەکرد، ﴿ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴾، دواییش هیچ سەرپەرشتیارو یارمەتییدەرێکیان نەدەبوو، یانی: نە کەسێکیان دەبوو سەرپەرشتییان بکات بە گشتیی، نە کەسێکیشیان چنگ دەکەوت لەو ڕووداوەدا، بە تایبەت، هاوکاریان بێ و دەستبارگریان بێ، (**ولي**): سەرپەرشتیار، ئەو کەسەیە بە گشتیی سەرپەرشتیی بکات لە هەموو کاتەکاندا، بەڵام (**نَصِيْر**) یامەتییدەر، کەسێکە لە کاتێکی دیارییکراوداو بۆ شتێکی دیارییکراو، هاوکارو دەستبارگرو سەرخەرو پشتیوان بێ.

﴿ سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلُ ﴾، [ئەو تێکشکانەی بێبڕوایان لە بەرانبەرتاندا، ئەگەر جەنگیان لە دژتان کردبایە]، یاسای خوایە کە پێشتر تێپەڕیوەو ڕابردووە، کە هەمیشە هەر کاتێک کۆمەڵێک، بە ڕاستیی بڕواداربووبن و، لە بەرانبەر ئەهلی کوفردا، خۆیان بینیبێتەوە، ئەهلی کوفر خۆیان بۆ نەگرتوون، ئەوە یاسایەکی خوایە، ﴿ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴾، گۆڕینیشت بۆ یاسای خوا چنگ

ناکـەوێ، واتـە: یاسـای خـوا گـۆڕانی بـۆ نیـە، وەک چـۆن لـە گـەلانی پێشـوودا ئـەو یاسـایەی خـوا تێپەڕیـوەو ڕابـردووە، بـۆ ئێـوەش ئـەو یاسـایەی خـوا، هـەر هەیـەو بەردەوامـە.

﴿ وَهُوَ ٱلَّذِی كَفَّ أَیۡدِیَهُمۡ عَنكُمۡ وَأَیۡدِیَكُمۡ عَنۡهُم ﴾، هەروەهـا (خـوا ﷻ) ئـەو کەسـەیە، کـە دەسـتی ئـەوانی لـە ئێـوە گێڕایـەوەو، دەسـتی ئێوەشـی لـە ئـەوان گێڕایـەوە، لـە کـوێ؟ ﴿ بِبَطۡنِ مَكَّةَ ﴾، لـە ئاقاری مەککـەو لـە نێـو هەنـاوی مەککـەدا، لـە شـوێنێک کـە زۆر لـە مەککـەوە نیزیکـە، ﴿ مِنۢ بَعۡدِ أَنۡ أَظۡفَرَكُمۡ عَلَیۡهِمۡ ﴾، دوای ئـەوەی ئێـوەی بەسـەر ئەوانـدا سەرخسـت، مەبەسـت پێـی ئـەو کەسـانەیە کـە هاتـن پەلامـاری پێغەمبـەرو هاوەڵانیانـدا، بـەڵام هـاوەڵان (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، بۆسـەیان بـۆ دانابـوون و کەوتنـە بۆسـەی هاوەڵانـەوەو گرتیانـن و، پێغەمبەریـش ﷺ دوایـی منـەتی لەسـەرکردن و بەریـدان، خـوای پـەروەردگار ئەمـە بـە چاکـەو نیعمەتێکـی خـۆی دەزانـێ لەسـەر بـڕواداران، کـە دەسـتی کافرانیشـی لـەوان گێڕاوەتـەوە، زەفـەر بـە بـڕواداران نەبـەن و، دەسـتی بڕوادارانیـشی لـەوان گێڕاوەتـەوە، دوای ئـەوەی بەسـەریاندا زاڵبـوون و زەفەریـان پـێ بـردوون، بـەڵام خـوا ﷻ ئیلهامـی دڵـی پێغەمبـەری ﷺ کـردوە، یـان وەحیـی بـۆ نـاردوە، کـە دەسـتیان لـێ نـەدەن و نەیانکـوژن، چونکـە لـەوەدا بەرژەوەندییەکـی گەورەتـر لـە کوشـتنی ئـەوان بـۆ مسـوڵمانان هەبـوو، کـە پێکهاتنەکـەی حودەیبییـە بـوو، ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِیرًا ﴾، خـواش ﷻ بینـەری ئـەوە بـوو کـە دەتانکـرد، هـی هەمـوو لایەکتـان، هـەم هـی بـڕواداران، هـەم هـی بەرانبەرەکانیشـیان.

ئنجـا خـوا ﷻ ئـەوە ڕوون دەکاتـەوە: وەنـە بـێ کـە خـوا ﷻ دەسـتی بـڕوادارانی لـەوان پاراسـتوەو، وایکـردوە بـڕواداران تووشـی زیانیـان نەکـەن، دوای ئـەوەی زەفەریشـیان پـێ بـردوون و، پێیـان وێـراون و، کەوتوونە ژێـر کۆنترۆڵ و دەسـتەڵاتیان، وەنەبـێ لەبـەر چاکـەی بێبڕوایـەکان بـوو بـێ، ئنجـا بـۆ ئـەوەی بۆچـوونی وا دروسـت نەبـێ و، کەسـێک زەینـی سـامەی پـێ نەبـات، پێـی وابـێ خـوا پێـی ناخـۆش بـووە

بێبڕوایەکان تووشی ئازارو سزا بن، بە دەستی مسوڵمانان، ئەوە ڕوون دەکاتەوە کە بێبڕوایەکان زۆر شتی وایان کردوە، شایستەی ئەوە بوون سزا بدرێن، بەڵام ئەو دەستگێرانەوەی خوای کاربەجێ، کە دەستی بڕوادارانی لەوان گێڕایەوە، دوای ئەوەی بڕوادارانی بەسەریان دا زاڵکردو زەفەریان پێبردن، حیکمەتەکەی شتێکی دیکەیە، دەفەرموێ: ﴿ هُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ وَصَدُّوكُمْ عَنِ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾، ئەوان، ئەوانەن کە بێبڕوا بوون (بە هەموو شتێک) و ئێوەشیان لە مزگەوتی حەرام گێڕایەوە، ﴿ وَٱلْهَدْىَ مَعْكُوفًا أَن يَبْلُغَ مَحِلَّهُۥ ﴾، هەروەها قوربانییەکانیشیان گێڕایەوە، کە بگەنە شوێنی خۆیان، **(الهدي)** بە (مفتوح) خوێندراوەتەوە، یانی: **(وصدّوا الهديَ)**، هەروەها قوربانییەکانیشیان گێڕانەوە **(هدي)** کۆی **(هدية)**یە، ئەو ئاژەڵانەن کە دەبرێن بۆ لای حەرەمی مەککە، کە لەوێ سەرببڕرێن، وەک قوربانیی، ئەوانیشیان گێڕایەوە، **(معكوفاً)** لە کاتێکدا کە ڕاگیرابوون و وەستێدرابوون، ﴿ أَن يَبْلُغَ مَحِلَّهُۥ ﴾، کە بگەنە شوێنی خۆیان و لەوێ سەرببڕدرێن، یانی: بگەنە حەرەم، هەروەها خوێندراویشەتەوە: **(والهَديُ معكوفٌ)**، یان **(وَالهَدِيُ معكوفاً)**، هەروەها قوربانییەکانیش لە حاڵێکدا کە ڕاگیرا بوون، هەروەها خوێندراویشەتەوە: **(عَنِ المَسجد الحرام والهَدِي مَعْكُوفاً)**، یانی: ئێوەیان گێڕایەوە لە مزگەوتی حەرام و لە قوربانییەکانیشتان کە سەریان ببڕن، لە حاڵێکدا کە ڕاگیرابوون، ﴿ أَن يَبْلُغَ مَحِلَّهُۥ ﴾، کە بگەنە شوێنی خۆیان.

﴿ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ وَنِسَآءٌ مُّؤْمِنَٰتٌ ﴾، ئەگەر پیاوانێکی بڕوادارو ئافرەتانێکی بڕوادار نەبوونایە، ئەمە هۆکارەکەیە، کە بۆچی خوا ﷻ دەستی مسوڵمانانی لە ئەوان پاراست و دەستی ئەوانیشی لە مسوڵمانان پاراست، هۆکارەکەی ئەوەیە: ئەگەر پیاوانێکی بڕوادارو ئافرەتانێکی بڕوادار نەبوونایە، ﴿ لَّمْ تَعْلَمُوهُمْ ﴾، نەتاندەزانین، یانی: نەتاندەزانی کە ئەوان بڕوایان هێناوەو نەتاندەناسین، ﴿ أَن تَطَـُٔوهُمْ ﴾، نەبادا پێیان لێ بنێن و بکەونە بن دەست و پێتان، واتە: زیانیان پێ بگەیەنن، ﴿ فَتُصِيبَكُم مِّنْهُم مَّعَرَّةٌۢ بِغَيْرِ عِلْمٍ ﴾، سەرەنجام لە لایەن ئەوانەوە،

بۆ ئەوەی پێی بزانن، زیانێکتان تووش بووایە، یاخود ڕەخنەیەکتان بێتە سەرو عەیبەیەکتان بێتە سەرو، بەرانبەرەکانتان لێتان بە ڕەخنە بگرن و بڵێن: ئەو پیاوە بڕوادارو ئافرەتە بڕوادارانەی هاو ئایینی خۆشیانیان کوشتن!! ﴿لِّيُدْخِلَ ٱللَّهُ فِى رَحْمَتِهِۦ مَن يَشَآءُ﴾، خوا هەموو ئەوەی کرد، تاکو هەر کەسێ بیەوێ، بیخاتە نێو بەزەیی خۆیەوە، واتە: بۆ ئەوەی دۆخێکی هێمن و ئارام لە نێوان ئەهلی ئیسلام و ئەهلی کوفردا، بێنێتە کایەوەو، ئەوانەی خوا ﷻ دەیەوێ هیدایەتیان بدات، بیانخاتە نێو بەزەیی خۆیەوە.

یاخود: بۆ ئەوەی ئەو پیاوە بڕوادارو ئافرەتە بڕوادارانەی کە ئێوە نەتاندەزانی لە مەککەن، خوا ﷻ بیانخاتە ژێر سایەی بەزەیی خۆیەوەو بیانپارێزێ و چەپاڵەیان بدات، ﴿لَوْ تَزَيَّلُوا۟ لَعَذَّبْنَا ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾، ئەگەر لێک جیا بووبانەوە، بڕوادارو بێبڕوا لێک جیابووبانەوە، ﴿لَعَذَّبْنَا ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾، مسۆگەر ئەوانەی بێبڕوا بوون لەوان، بە ئازارێکی بە ئێش سزامان دەدان، واتە: لە دنیادا بەدەستی بڕواداران سزامان دەدان و، کوژراو و برینداریان لێ دەبوون.

لە کۆتاییدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿إِذْ جَعَلَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ ٱلْجَٰهِلِيَّةِ﴾، یاد بکەوە! کاتێک ئەوانەی بێبڕوان، گەرمییان خستە دڵی خۆیان، گەرمیی نەفامیی و دەمارگیریی نەفامیی، یانی: خۆ بەزلگریی و دڵگەرمیی نەفامییان خستە دڵی خۆیان، ﴿فَأَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ وَعَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ﴾، خواش ﷻ ئۆخژن و ئۆقرەیی دابەزاندە سەر پێغەمبەرەکەی ﷺو سەر بڕوادارانیش، لە بەرانبەر دڵگەرمیی نەفامیی و، دەمارگیریی نەفامیی ئەواندا، خوا ﷻ ئۆقرەیی و ئۆخژنی دابەزاندە سەر پێغەمبەر ﷺو سەر بڕواداران، تاکو خۆڕاگربن لە بەرانبەر دەمارگیریی و سەختگیریی و خۆبەزلگریی نەفامانەی ئەواندا، ﴿وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ ٱلتَّقْوَىٰ﴾، پابەندیشی کردن بە وشەی پارێزکارییەوە، یاخود: بە وشەیەکەوە کە دەبێتە هۆی پاراستنیان لە شیرک و کوفر لە دنیاداو،

لە سزای خوا لە ڕۆژی دواییدا، کە بریتیە لە وشەی خوا بەیەکگرتن (لاَ إلَـهَ إلاّ اللـه)، ﴿ وَكَانُوٓاْ أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا ﴾، بەس ئەوان شایستەی بوون و، تەنیا ئەوانیش خاوەنی بوون، واتە: بڕواداران شایستەو خاوەنی ئەو وشەیە بوون، کە مرۆڤ دەپارێزێ و، دەبێتە هۆی پاراستنی و دەبێتە هۆی ئەوەی پارێزکاریی تێدا پەیدا بکات، پێش هەموو شتێک پارێزکاریی لە شیرک و لە کوفر، ئنجا لە گوناهو تاوان و لادان، ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ بِكُلِّ شَيۡءٍ عَلِيمًا ﴾، بە دڵنیایی خواش بە هەموو شتێک زانایە، هەمیشە بە هەموو شتێک زانا بووە، بۆیە خوا ﷻ بە پێی زانیاریی و حیکمەتی خۆی، مامەڵە لەگەڵ مرۆڤەکاندا دەکات، هەر کەسێک چی شایستە بێ، ئەوەی بۆ دەکات.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

ڕازیبوونی خوا ﷻ لە بڕواداران پەیمانـدەر بە پێغەمبەر ﷺ لە ژێر درەختەکـەدا، دوای ئـەوەی زانی چییـان لـە دڵ دایـە! ئیـدی ئۆقرەیـی و ئۆخـژنی بەسـەر دڵیانـدا ڕژانـدو، سـەرکەوتنێکی نیزیکیشـی بـۆ ڕەخسـاندن، وێـڕای گەلێـک دەسـتکەوتی دیکـەی گـەورە لـە داهاتـوودا:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾ وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٩﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ﴾، بە دڵنیایی و بە جەختکردنەوەوە، خوا ﷻ لە بڕواداران ڕازیبوو، یانی: لەو بڕوادارانە ڕازیبوو، کە زاندراو و ناسراون، چونکە (**المُؤْمِنُون**) (أل)ی ناساندنی لەسەرە، ئنجا بێگومان خوا ﷻ لە تێکڕای بڕواداران ڕازییە، هەر کەسە بە ئەندازەی ئیمانەکەی، بەڵام لێرەدا بەپێی سیاق دەزانین کە (أل)ەکە بۆ جینس نیە، بەڵکو بۆ (عهد)ە، واتە: لە بڕوادارەکان ڕازیبوو، کە دیارە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر بوون، خوا لێیان ڕازی بێ، ئەو (١٤٠٠) کەسە، کە پەیمانیان بە پێغەمبەری خوادا ﷺ.

٢)- ﴿إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ﴾، لە کاتێکدا لە ژێر (سێبەری) درەختەکەدا، پەیمانیان لەگەڵ تۆدا دەبەست.

(**إِذْ ظَـرْفٌ مُتَعَلِّـقٌ بِفِعْـلِ رَضِيَ، وَالتَّعْرِيـفُ فِي الشَّـجَرَةِ لِلْعَهْـدِ وَهِـيَ: الشَّـجَرَةُ الَّتِـي عَهِدَهَـا أَهْـلُ الْبَيْعَـةِ حِينَ كَانَ النَّبِـيُّ ﷺ جَالِسًـا فِي ظِلِّهَـا**)، (إذ): دەلالـەت لەسـەر کات

دەكات و پەیوەستە بە كرداری (رَضِيَ)وە لە چ كاتێكدا خوا لێیان ڕازیی بوو؟ لەو كاتەدا كە پەیمانیان لەگەڵ تۆدا دەبەست ئەی پێغەمبەر! ﷺ (أل)ی (الشَّجَرَة) ش، دیسان بۆ (عهد)ە، واتە: درەختەكە، ئەو دەرەختەی پەیماندەرەكان بە پێغەمبەری خوا ﷺ زانیویانە كامەیە، لە كاتێكدا پێغەمبەری خوا ﷺ لە سێبەری درەختەكەدا دانیشتبوو، كە دەفەرموێ: ﴿إِذْ يُبَايِعُونَكَ﴾، لە حاڵێكداو لە كاتێكدا كە پەیمانیان لەگەڵ تۆدا دەبەست، بە (فعل المضارع) دەیهێنێ، بۆ ئەوەی وێنەكە بهێنێتە بەر خەیاڵ و ئەندێشەی بیسەرو خوێنەر.

٣)- ﴿فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ﴾، زانی چییان لە دڵ دایە! كە دەفەرموێ: ﴿فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ﴾: (يَعْنِي: عَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ مِنَ الْكَآبَةِ)، (ف)ەكە پەیوەندیی بە ڕابردووەوە هەیە، لە ئەنجامی ئەوەدا، كە زانیی چییان لە دڵدا هەیە، لە خەم و خەفەت و ناڕەحەتیی.

یاخود: (عَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ مِنَ الإِيْمَانِ وَالإِخْلَاص)، زانیی چییان لە دڵدا هەیە، لە ئیمان و ئیخلاص، هەردووكیشیان ڕاستن و، لە ڕاستییدا، هاوەڵان (خوا لێیان ڕازی بێ)، لەو كاتەدا زۆر خەفەتبارو دڵتەنگ بوون، هەروەها دڵیشیان پڕبوو لە ئیمان و یەكلابوونەوە بۆ خوا ﷻ.

٤)- ﴿فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ﴾، بۆیە (لە ئەنجامی ئەوەدا)، خوا ﷻ ئۆقرەیی و ئۆخژنی ڕژاندە سەریان، كە بێگومان وەک لە سەرەتای سوورەتی (الفتح)دا، هاتوە: ﴿هُوَ ٱلَّذِىٓ أَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ فِى قُلُوبِ ٱلْمُؤْمِنِينَ ...﴿٤﴾﴾، (سَكِيْنَة) ئۆخژن و ئۆقرەیی دەچێتە نێو دڵ، بەڵام لێرەدا دەفەرموێ: ﴿فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ﴾، یانی: وێڕای ئەوەی چۆتە نێو دڵیان، سەرتاپای جەستەشیانی داگرتوە، یاخود: چونكە لە ئایەتی (٤)دا وشەی (فِي قلوبهم) هاتوە، بۆیە لە دوو ئایەتەكەی دواتردا، بە پێویست نەزانراوە بهێنرێ.

٥)- ﴿وَأَثَٰبَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا﴾، سەركەوتنێكی نیزیكیشی بە پاداشت دانەوە، (وَمَعْنَى أَثَابَهُمْ: أَعْطَاهُمْ ثَوَاباً، وَعِوَضاً)، مانای (أَثَابَهُمْ): خوا پاداشت و قەرەبووی دانەوە، هی ئەو خۆڕاگریی و فەرمانبەرییەیان بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺو، ئەو دان بە خۆ داگرتنەیان، خوا

چی بە پاداشت دانەوە؟ دەستکەوتێک و سەرکەوتنێکی نیزیک، کە دەگونجێ مەبەست خودی صوڵحی حودەیبییە بێ و ئەوە زیاتر پێدەچێ، چونکە صوڵحی حودەیبییە خوا ﷻ هەر ناوی لێناوە: (فتح): ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ﴿١﴾﴾، بێگومان ئێمە سەرکەوتنێکی ڕۆشنمان بۆ ڕەخساندی.

دەشگونجێ مەبەست پێی سەرکەوتن بێ بەسەر جوولەکەکانی خەیبەرداو، دەستگرتن بێ بەسەر ئەو ناوچەیەی جوولەکەکاندا، کە ناوچەیەکی زۆر پڕ پیت و پێزو پڕ بەرهەم بوو.

٦)- ﴿وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا﴾، هەروەها پاداشتدراونەوە بەوەی دەستکەوتانێکی زۆر دەگرن، دەستیان بەسەردا دەگرن، ئەمەیان بە دڵنیایی مەبەست پێی دەستکەوتەکانی جەنگی خەیبەرە، بۆیە فەرموویەتی: ﴿وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً﴾، دەستکەوتانێکی زۆر، چونکە دەستکەوتەکان زۆرو جۆراو جۆر بوون، هەر لە ئاژەڵ چەندان جۆری ئاژەڵ، هەروەها لە بەروبوومی کشتوکاڵیی: دانەوێڵەو میوەو تەڕەکارو خورما، هەروەها ماڵی نەغدینە، زێڕو زیو، دیسان چەک و تفاقێکی زۆر، هەموو ئەوانەیان لێ بە دەستکەوت گرتن.

٧)- ﴿وَكَانَ ٱللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا﴾، خواش ﷻ هەمیشە زاڵی کاربەجێ بووە.

لە بارەی ئەو بەڵێن و پەیمانەوە، دوو فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ دێنین و پێشتریش بە تەفصیل باسی ئەو بەڵێن و پەیمانەمان کردو دووبارەی ناکەینەوە:

أ- پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: {**أَنْتُمُ اليَومَ خَيْرُ أَهْلِ الأَرْضِ**} (**أخرجه البخاري: ٤١٥٤، ومسلم: ٧١**)، واتە: ئێوە ئەمڕۆ باشترین خەڵکی سەر زەویین، ڕووی دواندنی لە هاوەڵانی پەیماندەری بووە لە ژێر سێبەری درەختەکەدا.

ب- هەروەها پێغەمبەری خوا ﷺ فەرموویەتی: {**لَا يَدْخُلُ النَّارَ أَحَدٌ مِمَّنْ بَايَعَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ**} (**أخرجه أحمد: ١٤٨٢٠، وأبو داود: ٤٦٥٣، والترمذي: ٣٨٦٠، وابن حبان: ٤٨٠٢، قال شعيب الأرنؤوط: إسناده صحيح**)، واتە: هیچ کەس لەوانەی لە ژێر درەختەکەدا، پەیمانیان بەست، ناچنە نێو ئاگرەوە.

ئنجا با دوو سێ قسەش لە بارەی (حودەیبییە)وە بکەین: (**الْحُدَيْبِيَة، بِتَخْفِيف الْيَاء: هِيَ عَلَى عَشْرَةِ أَمْيَالٍ مِنْ مَكَّةَ**)، حودەیبییە دە (١٠) میل لە مەککەوە دوورە، واتە: نزیکەی (١٥ - ١٦) کیلۆمەتر.

(**محمد الطاهر بن عاشور**) لە تەفسیرەکەی خۆیدا، دەڵێ: لە سەردەمی (**المتوكل جعفر بن المعتصم**) لە ساڵی (٢٤٤) کۆچییدا، لەو شوێنەی پێیان وابووە درەختەکەی لێ بووە، ئەو درەختەی بەڵێن و پەیمانی لە ژێردا بەستراوە، مزگەوتێکیان دروستکردوە، دوایی (المستنصر بالله)[1] لە ساڵی (٦٢٩)ی کۆچییدا، تازەی کردۆتەوە، دواییش سوڵتان مەحموود خانی عوسمانیی لەساڵی (١٢٥٤)ی کۆچییدا تازەی کردۆتەوەو، (**محمد الطاهر بن عاشور**) گوتوویەتی: (**وَهُو قَائِمٌ الْيَوْم**)، ئێستا ئەو مزگەوتە بە پێوەیەو ماوە.

بۆیەش ناو لەو پەیمانە نراوە: (**بَيْعَة الرِّضْوَان**)، لەبەر ئەوەی خوا ﷻ لەوێدا فەرموویەتی: ﴿رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ﴾، بۆیەش نەیفەرمووە: (**رَضِيَ اللهُ عَنِ الصَّحَابَة**) یان (**أَصْحَاب**)، تاکو سەرنجمان ڕابکێشێ بۆ ئەوە کە ئەو هاوەڵانە (خوا لێیان ڕازی بێ)، بەهۆی ئەو ئیمانەوە کە لە دڵ و دەروونیاندا هەیە، بوونە جێی پەسەندیی خواو، بوونە جێی ئەوەی خوا لێیان ڕازی بێ.

---

(١) یەکێکە لە حوکمڕانانی عەبباسییەکان.

مەسەلەی دووەم:

بەڵێندانی خوا بە بڕواداران کە دەستکەوتانی زۆر بگرن، بەڵام هی خەیبەر (یان سەرکەوتنی حودەیبییە)ی بۆ پێشخستوون و، لە دەستی خەڵکی کافر پاراستوونی، تاکو نیشانەو بەڵگەیەک بێ بۆ بڕواداران و بیانخاتە سەر ڕاستە ڕێ، هەروەها گەلێک دەستکەوتی دیکە کە خوا ﷻ دەوری داون و، بڕواداران توانایان بەسەریاندا ناشکێ، خوا ﷻ بۆ بڕوادارانیان دێنێتە پێش (بۆ هاوەڵان) بەپێی یاسای دێرینی خواش ﷻ ئەگەر بێبڕوایان دژی بڕواداران جەنگابانایە، ڕایان دەکردو تێک دەشکان:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَٰذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنكُمْ وَلِتَكُونَ آيَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا ﴿٢٠﴾ وَأُخْرَىٰ لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا ۚ وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا ﴿٢١﴾ وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴿٢٢﴾ سُنَّةَ اللَّهِ الَّتِي قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلُ ۖ وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ اللَّهِ تَبْدِيلًا ﴿٢٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ وَعَدَكُمُ اللَّهُ مَغَانِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا ﴾، خوا ﷻ دەستکەوتانێکی زۆری گفت پێداون کە دەیانگرن.

٢)- ﴿ فَعَجَّلَ لَكُمْ هَٰذِهِ ﴾، ئەمەیانی بۆ پێشخستن، ئەمەیانی بە زوویی بۆ هێنانە پێش، ئایا مەبەست لە ئەمەیان (هَٰذِهِ) چییەو، ئەم ناوی ئاماژەیە بۆچی دەگەڕێتەوە؟:

أ- هەندێک گوتوویانە: بۆ دەستکەوتەکانی جەنگی خەیبەر، دەگەڕێتەوە.

ب- هەندێک گوتوویانە: بۆ ئەو بەڵێن و پەیمانەی لە ژێر درەختەکە درا بە پێغەمبەر ﷺ دەگەڕێتەوە.

ج- هەندێک گوتوویانە: بۆ پێکهاتنی حودەیبییە، دەگەڕێتەوە.

بەڵام بەپێی سیاق دەزانرێ کە زیاتر مەبەست پێکهاتنەکەی حودەیبییەیە، کاتێک ئەم سوورەتە موبارەکە بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ هاتەخوار کە شەو بوو لە لای (كُرَاعُ الغَمِيْم)، کاتێک کە دەگەڕانەوە لە مەککەوە بۆ مەدینە، واتە: لە مانگی (ذِي القَعِدة)ی ساڵی شەشەمی کۆچیی دا، واتە: کە جارێ جەنگی خەیبەر نەکراوە، بۆیە وا پێدەچێ زیاتر مەبەست پێی پێکهاتنەکەی حودەیبییە بێ، بەڵێ خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿مَغَانِمَ كَثِيرَةً﴾، دەستکەوتانێکی زۆر، بەڵام بە تەئکید صوڵحی حودەیبییە، هەرچەندە دەستکەوتی ماددیی تێدا نەبوو، بەڵام دەستکەوتی سیاسیی و مەعنەویی و، سەرکەوتنێکی زۆر گەورە بوو.

بەڵام دەشگونجێ مەبەست دەستکەوتەکانی جەنگی خەیبەر بێ، بەو واتایە کە لە لای خوا شتێکی بڕاوەیە، چونکە جاری وا هەیە خوا ﷻ باسی شتێکی داهاتوو دەکات، وەک ڕابردوو لەبەر ئەوەی بە نسبەت خواوە، ئێستاو ڕابردوو و داهاتوو هەمووی یەکسانە.

٣)- ﴿وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنكُمْ﴾، دەستی خەڵکی لە ئێوە گێڕایەوەو پاراستنی، (**المَقْصُودُ بالنَّاسِ: قَبِيلَةُ بني أَسَدٍ وغَطَفَانَ، هَمُّوا عِنْدَ مَسِيرِ النَّبِي إلى خَيْبر، أَن يُغِيرُوا عَلَى المَدِينَة، فصرفهم الله**)، مەبەست لە خەڵک: هەردوو هۆزی بەنوو ئەسەدو غەطەفانە، لە کاتێکدا پێغەمبەری خوا ﷺ دەیویست بۆ خەیبەر بچێ، ویستیان بەسەر مەدینەدا بدەن، بەڵام خوا ﷻ لایدان.

ئەوەش لە حاڵێکدایە کە مەبەست لە ئەمە (هَـٰذِهِ) دەستکەوتەکانی جەنگی خەیبەر بێ، بەڵام ئەگەر مەبەست لە ئەمە: (هَـٰذِهِ)، پێکهاتنی صوڵحی حودەیبییە بێ، ئەوە بە تەئکید مەبەست لە: خەڵک (**النَّاس**) لە: ﴿وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنكُمْ﴾دا، هۆزی قورەیشن، کە هێزێکی زۆریان کۆکردبۆوەو، هەندێکیشیان پەلاماری پێغەمبەرو هاوەڵانیاندا، کاتێک لە نوێژی بەیانیی دابوون و پێشتر

باسـمان کـرد، هەشـتا (٨٠) کـەس بـوون، بـەڵام مسـوڵمانان بـە دیلیـان گرتـن و، پێغەمبـەری خـواش ﷺ بەریهەڵـدان و ئـازادی کـردن، کەواتـە: زیاتـر وا پێدەچـێ مەبەسـت لـە: خەڵـک (النَّاس)، ئـەو خەڵکـەی زانـدراون، تێکـڕای خەڵـک نیـەو (أل) ەکـەی بـۆ عەهـدە، خەڵکەکـە، کـە خەڵکـی قورەیشـە، دەسـتی وانـی لـێ گێڕانـەوە.

٤)- ﴿وَلِتَكُونَ ءَايَةً لِّلْمُؤْمِنِينَ﴾، بۆ ئەوەی ئەوە ببێتە نیشانەیەک بۆ بڕواداران، کە دیسان ڕاناوی سەر (لِتَكُونَ) هەر دەچێتەوە بۆ (هَذِهِ) تاکو ئەوەی خوا بۆی پێشخستن، ببێتە نیشانەیەک بۆ بڕواداران، کە هەروا پێدەچێ مەبەست پێی صوڵحی حودەیبییە بێ، کە بوو بە نیشانەیەک بۆ بڕواداران، لەسەر ئەوە کە خوا ﷻ مشووریان دەخوات و سەرپەرشتییان دەکات و بە شێوەیەک تەگبیریان بۆ دەکات، کە بۆ خۆیان عەقڵیان پێ ناشکێ، بەڵکو خۆیان جاری وایە، شتێک بە باش دەزانن، بەڵام زیانی تێدایە، خوا ﷻ بڕیارێکیان بۆ دەدات، زۆر لەسەر دڵیان قورسەو، زۆر پێیان ناخۆشە، بەڵام زۆر لە بەرژەوەندییانە، بۆ وێنە:

وەک پێشـتریش باسـمان کـرد: یەکێـک لـە بەنـدەکانی پێکهاتنەکـە ئـەوە بـوو: (هەر کەسـێک لـە کافـرەکان مسـوڵمان بـێ، دەبـێ پێغەمبـەر ﷺو مسـوڵمانان بیگێڕنـەوە بـۆ لایـان)، کـە لـە ئەنجامـی ئـەوەدا ئەبـوو بەصیـر و ئەبـوو جەنـدەڵ کـە مسـوڵمان بـوون، دوایـی (٦٠ -- ٧٠) کەسـی دیکەیـان لـێ ئـالاو، لـە شـوێنێک بۆسـەیان دانـا بـوو بـۆ کاروانـەکانی قورەیـش، ئنجـا دوای ئـەوەی زیانێکـی باشیشـیان گەیانـد بـە قورەیشـییەکان لـە ڕووی ئابووریـی و لـە ڕووی بەشـەرییەوە، ئنجـا زۆر تەکلیـف و داوایـان لـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ کـرد، کـە وەخۆیانگـرێ و بیانباتـەوە لای خـۆی!! ئـا ئـەوە نیشـانەیەکە لەسـەر ئـەوە کـە خـوا ﷻ ئـەوەی بـە پێغەمبەرەکـەی خـۆی ڕادەگەیەنـێ و خـوا بـۆ پێغەمبـەری خـۆی بڕیـاری دەدات، ئـەی بڕوادارینـە! دەبـێ ببێتـە نیشـانە بـۆ ئێـوە، کـە خـوا ﷻ سەرپەرشـتییتان دەکات و، کەسـێکیش خـوا ﷻ سەرپەرشـتیی بـکات، هەمـوو کارەکانی بەرهەمـدار دەبـن و ئاکامیـان خێـر دەبـێ، کەواتـە: بۆیـان دەبێتـە نیشـانەو، واشـبوو بۆشـیان بـوو بـە نیشـانە ئـەو پێکهاتنـەی

حودەیبییـە، لەسـەر ئـەوە کـە ئـەوان خوایەکیـان لەپشـتەو سەرپەرشـتییان دەکات و ئـاگای لێیانـە.

٥)- ﴿وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُّسْتَقِيمًا﴾، هەروەها بتانخاتە سەر ڕاستە ڕێ، یاخود ڕێی ڕاستتان پێشان بدات، لێرەدا مانایەکان هەردووکیان دەگونجێن، دەگونجێ (**هداية**) بە مانای ڕێ نیشاندان بێ، دەشگونجێ بە مانای ڕێی ڕاست پێگرتن بێ، کە لێرەدا مەبەست پێی ئەوەیە ئەو ڕێیەی دەتانگەیەنێ بەوەی وشەی هەق و ناوی خوا بەرزبکەنەوەو، ئایینی خوا زیاتر بڵاو بکەنەوە، یاخود ڕێیە ڕاستەکە ئەوە بوو، کە پشت بە خوا ببەستن و متمانەیان بە پێغەمبەری خوا ﷺ بێ، یاخود: بریتی بوو لە مامەڵەی ڕاست و دروست و لێزانانە لەو قۆناغە هەستیارەدا، لەگەڵ ئەو پێشهاتەدا کە بۆیان هاتە پێش، کە بەرپەرچدانەوەی قورەیشییەکان بوو بۆیان و، ڕێ لێگرتنیان بوو کە بچن بۆ عومرە، خواش ﷻ خستنیە سەر ڕێیەکی ڕاست و ڕێنمایی کردن، هەڵسوکەوتێکی سەر ڕاستانە بکەن.

٦)- ﴿وَأُخْرَىٰ لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا﴾، هەروەها خوا ﷻ بەڵێنی دەستکەوتانێکی دیکەی پێداون کە جارێ تواناتان بەسەریان دا نەشکاوە.

(**أُخْـرَى: مُبْتَـدأ «لَـمْ تَقْـدِرُوا عَلَيْهَـا» صِفَتـه «وَقَـدْ أَحَـاطَ اللـهُ بِهَـا»، خَـبَرُه الثَّـانِي، وَخَبَرُهُ الأَوَّل مَحْـذُوف**)، کـە دەفەرمـوێ: (**أُخْـرَى**) دیـارە ئەمـە نیهـاد (**مُبْتَـدأ**)ەو، واتـە: دەسـتکەوتانێکی دیکـە، ﴿لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا﴾ سـیفەتی (**أُخْرَى**)یـە، جـارێ ئێسـتا تواناتان بەسـەریاندا نەشـکاوە.

٧)- ﴿قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا﴾، ئەمە گوزارە (**خبر**)ی دووەمیەتی، بەڵام گوزارەی یەکەمی قرتێنراوە، واتە: خوا ﷻ دەستکەوتانێکی دیکەشی بۆ داناون و، بەڵێنی پێداون کە ئێستا تواناتان بەسەریاندا ناشکێ، بەڵام خوا ﷻ دەوری داون و بۆی هەڵگرتوون.

٨)- ﴿وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا﴾، بە دڵنیایی خواش ﷻ هەمیشە بەسەر هەموو شتێکدا توانادار بووە.

ئایا مەبەست لە: ﴿ وَأُخْرَىٰ لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا ﴾ چییە؟ ئایا مەبەست پێی تێکڕای ئەو دەستکەوتانەیە کە مسوڵمانان بە گشتیی، دەیانگرن، یاخود: پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی بە تایبەت دەیانگرن؟ مانای دووەمیان زیاتر پێدەچێ، چونکە خوای پەروەردگار ئەوان دەدوێنێ، کە بۆی هەڵگرتبوون و لە داهاتووشدا بە قسمەتیان بوون، چ لە ڕۆژگاری پێغەمبەردا ﷺ، چ لە ڕۆژگاری خەلیفە ڕاشیدەکانیدا (خوا لێیان ڕازی بێ).

٩)- ﴿ وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوُا الْأَدْبَارَ ﴾، ئەگەر ئەوانەی بێبڕوان لە دژتان جەنگیان بکردبایە، پشتیان تێدەکردن، پاشیان تێدەکردن و ڕایان دەکرد.

١٠)- ﴿ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴾، دواییش هیچ سەرپەرشتیارو هاوکارو یارمەتییدەریشیان چنگ نەدەکەوتن، ئەمەش هەواڵدانێکی دیکەیە، کە خوای بەرز هەواڵ دەدات بە بڕواداران، کە کافرەکان لەوە بێهێزترن لە دژی بڕواداران بجەنگن، بەڵێ ئێوەیان گێڕایەوە کە بچن بۆ عومرەکردن، بەڵام خوای ﷻ کارزان و توانا وای لە بەرژەوەندیی ئێوەو پێغەمبەرەکەی و ئایین و بەرنامەکەی، زانی، ئەگەرنا وا نەبوون بتوانن ئێوە بگێڕنەوەو، ئەگەر لە دژیشتان جەنگیان کردبایە، پشتیان تێدەکردن و ڕایان دەکرد، دواییش هیچ سەرپەرشتیارێکیان دەست نەدەکەوت کە بە گشتیی سەرپەرشتیی کاروباریان بکات، بەڵکو هیچ هاوکارو یارمەتییدەرێکیشیان چنگ نەدەکەوت، لە شتێکی دیارییکراویشدا پشتگیرییان بکات و هاوکارییان بکات.

ئەم تەعبیرە: ﴿ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا ﴾، لە قورئاندا زۆر دووبارە بۆتەوە، ئایا حیکمەتەکەی چییە؟ **(فَخَرالدين الرازي)** دەڵێ: **(دَفْعُ الضَّرِّ عَنِ الشَّخْصِ، إِمَّا أَنْ يَكُونَ بِوَلِيٍّ يَنْفَعُ بِاللُّطْفِ، أَوْ بِنَصِيرٍ يَدْفَعُ بِالْعُنْفِ)**، تەعبیرەکەیم زۆر پێ جوان بوو، بۆیە هێنام، دەڵێ: لابردنی زیانێک لە کەسێک، یان لە لایەن سەرپەرشتیارێکەوە دەبێ، کە بە شێوەیەکی پەنهانکارانەو بە نەرم و نیانیی سوودی پێ بگەیەنێ، یاخود بە هاوکارو یارمەتییدەرێک دەبێ کە بە توندیی بەرگریی لێ بکات،

بەڵام ئەوان نە سەرپەرشتاریان چنگ دەکەوت، ئەگەر لەگەڵ ئێوەدا ڕووبەڕوو و بەرەنگاربووبانەوە، نە یارمەتییدەرو هاوکاریشیان دەبوو.

١١)- ﴿ سُنَّةَ ٱللَّهِ ٱلَّتِي قَدْ خَلَتْ مِن قَبْلُ ﴾، ئەمە یاسای خوایە کە پێشتر تێپەڕیوەو ڕابردوە.

ئایا لە ڕووی ڕێزمانییەوە وشەی: ﴿ سُنَّةَ ٱللَّهِ ﴾ بەچی مەنصووبە؟

زانایان گوتوویانە: ((سنة) **مَفْعُولٌ مُطْلَقٌ لِفْعْلِ مُقَدَّرٍ: سَنَّ اللهُ سُنَّةً، فَهِيَ سُنَّةٌ قَدِيمَةٌ لله تَعَالَى فِي نَصْرِ أَوْلِيَائِهِ**)، واتە: (سنة) بەرکارێکی ڕەهایە بۆ کردارێکی مەزەنەکراو، خوا ﷻ یاسای داناوە، یاسایەک کە پێشتر تێپەڕیوە.

١٢)- ﴿وَلَن تَجِدَ لِسُنَّةِ ٱللَّهِ تَبْدِيلًا ﴾، تۆ هیچ گۆڕانکارییەک بۆ یاسای خوا نابینی، ناگونجێ یاسای خوا بگۆڕرێ، پێشتریش خوا ﷻ هەر بەپێی ئەو یاسایە مامەڵەی کردوە لەگەڵ پێغەمبەرانی دیکەدا (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**)، بەو شێوەیە مشووری لێ خواردوون و سەرپەرشتیی کردوون و کارەکانی بۆ ڕاست هێناون.

مەسەلەی سێیەم:

خوای کارزان بۆ ئەوەی صوڵحی حودەیبییە سەر بگرێ، هەر کام لە بڕواداران و بێبڕوایانی لە دەستی یەکدی پاراست و، لەبەر خاتری سەلامەتیی بڕوادارانێکی پیاوو ئافرەت کە لە شاری مەککەدا هەبوون و، مسوڵمانان نەیاندەزانین، نەوەک بێ ئەوەی پێبزانن بە هۆی زیانبار بوونیانەوە لە ئەنجامی جەنگدا، مسوڵمانان تووشی عەیبەو نارەحەتییەک بن، ئەو پێکهاتنەی ڕەخساندو لە حاڵێکدا کە کافرەکان دڵگەرمیی و دەمارگیریی نەفامییان هەبوو، خوا ئۆقرەیی و ئۆخژنی دابەزاندە سەر پێغەمبەر ﷺ و بڕواداران و، بەو پارێزکارییەوە پابەندی کردن، کە بەس ئەوانیش شایستەینی و، هەر ئەوان خاوەنی ڕاستەقینەینی بەپێی زانیاریی بێ سنووری خوا:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿وَهُوَ ٱلَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُم بِبَطْنِ مَكَّةَ مِنۢ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرًا ﴿٢٤﴾ هُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ وَصَدُّوكُمْ عَنِ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ وَٱلْهَدْىَ مَعْكُوفًا أَن يَبْلُغَ مَحِلَّهُۥ ۚ وَلَوْلَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ وَنِسَآءٌ مُّؤْمِنَٰتٌ لَّمْ تَعْلَمُوهُمْ أَن تَطَـُٔوهُمْ فَتُصِيبَكُم مِّنْهُم مَّعَرَّةٌۢ بِغَيْرِ عِلْمٍ ۖ لِّيُدْخِلَ ٱللَّهُ فِى رَحْمَتِهِۦ مَن يَشَآءُ ۚ لَوْ تَزَيَّلُوا۟ لَعَذَّبْنَا ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿٢٥﴾ إِذْ جَعَلَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلْحَمِيَّةَ حَمِيَّةَ ٱلْجَٰهِلِيَّةِ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ وَعَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ ٱلتَّقْوَىٰ وَكَانُوٓا۟ أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا ۚ وَكَانَ ٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمًا ﴿٢٦﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆزدە بڕگەدا:

١)- ﴿وَهُوَ ٱلَّذِي كَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ عَنْهُم﴾، (ئەو خوایەی ﷻ کە بە دیهێنەرو پەروەردگارو خاوەن و مشوورخۆرو سەرپەرشتیارتانە)، ئەو کەسەیە کە دەستی ئەوانی لە ئێوە گێڕایەوە، ئەوانی لە ئێوە بەرپەرچدایەوەو، دەستی ئێوەشی لە ئەوان گێڕایەوە.

٢)- ﴿بِبَطْنِ مَكَّةَ﴾، لە نیزیک و ئاقاری مەککە، (بَطْن) بە مانای سک دێ، بەڵام لێرەدا بە مانای: ئاقاری مەککە و نیزیکی مەککە دێ، واتە: دەستی هەر کامێکتانی لەوی دیکە گێڕایەوەو، هەر کامێکتانی لە دەستی ئەوەی دیکە پاراست.

٣)- ﴿مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ﴾، دوای ئەوەی ئێوەی بەسەرواندا سەرخست، (**الظَّفَرُ: الفَوْزُ بِالْمَطلوب فَهُوَ أَعَمُّ مِنَ النَّصْرِ الَّذِي لَا يَكُونُ إلاَّ بِقِتَالٍ**)، (ظَفَر): بریتیە لە وەدەستهێنانی ئامانج و، بە ئامانج گەیشتن، بۆیە گشتییترە لە سەرکەوتنێک، کە بە جەنگ نەبێ نایەتە دی، لێرەدا: ﴿مِنْ بَعْدِ أَنْ أَظْفَرَكُمْ عَلَيْهِمْ﴾، واتە: دوای ئەوەی شتێک کە بۆ ئێوە سوودی تێدایە، لەوانەوە بۆی بەرهەم هێنان، کە بریتی بوو لەو صوڵح و پێکهاتنە.

یاخود: دوای ئەوەی ئێوەی بەسەر واندا سەرخست، بە تایبەتی ئەو هەشتا (٨٠) کەسەی لە لای (**جبل التنعیم**)ەوە دابەزین، لە کاتێکدا کە پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی لە نوێژی بەیانییدا بوون، دوایی بە دیل گیران، دەیانتوانی بیانکوژن و، ئەوەش زەبرێکی زۆر گەورەو کوشندە دەبوو لێیان دەدرا، بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ چاوپۆشیی لێکردن لەبەر بەرژەوەندییەکی گەورەتر، کە ئەویش ئەوە بوو، ئاشتەوایی و صوڵحێک بکرێ لەگەڵ هۆزی قوڕەییشداو، سەرەنجام دنیا هێمن و ئارام بێ، بە دڵنیاییش ئیسلام هەمیشە لە کەشی ئارام و هێمندا، زیاتر گەشە دەکات.

کە دەفەرموێ: ﴿بِبَطْنِ مَكَّةَ﴾، واتە: هەر کام لە ئێوەو ئەوانی لە دەستی یەکدی پاراستوە، بە تایبەتی مسوڵمانانی لە دەستی ئەوان پاراست، لە حاڵێکدا کە گەیشتبوونە هەناوو ئاقاری مەککەو لە نزیک مەککەوە بوون، چونکە (**بَطن**) بە مانای سک دێ، بەڵام لێرەدا یانی: تەنیشتی مەککەو هەناوی مەککەو، کەسێ غیرەتی هەبێ، کاتێک دوژمن دەیەوێ لێی نزیک بکەوێتەوە، لە ماڵ و حاڵی، لە جێگاو ڕێگای، زیاتر هاندەری دەبێ بۆ بەرگرییکردن و جەنگ کردن، خوا ﷻ دەفەرموێ: ئێوەی لە لای هەناوی مەککەو لە نیزیک مەککە پاراست لە دەستی ئەوان، کە نەتوانن زەبرتان لێ بدەن.

٤)- ﴿وَكَانَ ٱللَّهُ بِمَا تَعۡمَلُونَ بَصِيرًا﴾، خواش ﷻ بینەری ئەوە بوو کە دەتانکرد، ئەمە دەگونجێ تەنیا مەبەست پێی هاوەڵان بێ (خوا لێیان ڕازی بێ)، دەشگونجێ مەبەست پێی ئەوانیش و بەرانبەرەکانیشیان بێ، واتە: خوا ﷻ بینەری کردەوەی هەموو لایەکتان بوو، دەیبینین و ئاگاداری هەموو شتێکتان بوو، لەم ئایەتە موبارەکەدا دوو ڕاستیی مەزن درەوشێنراونەوە:

یەکەم: خوا ﷻ بە حیکمەت و بەزەیی خۆی وایکرد: لە نێوان ئێوەو ئەواندا جەنگ ڕوونەدات، ئەگەرنا هەر کام لەو دوو لایەنە، هەم ئەوانیش و هەم ئێوەش، سوور بوون لەسەر ئەوەی زەبر لە یەکدی بدەن، بەڵام خوا ﷻ نەیهێشت، واتە: خوا نەیهێشت زەبر لە یەکدی بوەشێنن، لەبەر ئەو بەرژەوەندییەی، خوا ﷻ دەیزانی لەو صوڵح و پێکهاتن و تەبباییەدا هەیە.

دووەم: کاتێک ئێوە گەیشتبوونە لای نیزیک مەککەو ئاقاری مەککە، هاندەرێکی بەهێز هەبوو بۆ ئەوان، کە ئێوە چوونە لای شارەکەیان، کە زۆر بەو شارەوەیان دەنازیی و، بە حەرەمی مەککەو بە پیرۆزییەکانی ئەو شارەیانەوە دەنازیی، بە کەعبەو بە مەقامی ئیبراهیم و بە شوێنەکانی دیکە، کەچی کە گەیشتنە ئەوێ و، ئەوە زۆر خوازیاری ئەوە بوو، ئەوان توند بن لەگەڵتان، کەچی لەگەڵ ئەوەشدا، خوا ﷻ نەیهێشت شەڕو کوشتار ڕووبدات.

کەواتە: پارێزەرێک هەبوو بۆ ئێوەو بۆ ئەوانیش، کە کوشتارتان لە بەیندا ڕوونەدات و خوێنتان نەکەوێتە بەینێ، لەبەر ئەو بەرژەوەندییەی خوا ﷻ دەیزانی، بەڵام ئێوە فیکرتان پێی نەدەشکا.

(الزمخشري) لە کتێبە ناودارەکەی خۆی: **(أساس البلاغة)**دا دەڵێ: **(الْبَطْنُ جَوْفُ الْإِنْسَانِ وَالْحَيَوَانِ، وآسْتِعْمَاله فِي مَعَانِي الْمُنْخَفَضِ مِنَ الشَّيْءِ أَوِ الْمُتَوَسِّطِ، مَجَازٌ)**، واتە: **(بَطْنِ)** بریتیە لە بەتاڵایی مرۆڤ، یان هەناوی مرۆڤ و ئاژەڵ، بەڵام بەکارهێنانی لە نزمایيەکەی شوێنێک و لە نێوەڕاستی دا، مانایەکی مەجازییە.

(راغب الأصفهاني)یش گوتوویەتی: (يُقَالُ لِلجِهَةِ السُّفْلَى: بَطْن، وَللعُلْيَا: ظَهْر، وَيُقَالُ بَطْنُ الوَادِي، أي: وَسَطُهُ وَالمَعْرُوفُ مِنْ إطْلَاقِ اللَّفْظ إذَا أُضِيفَ إلى مَكَانٍ أن يُرَادَ بِه وَسَط المَكَانِ وَالمَقْصُود: مَكَانٌ قَرِيْبٌ جِداً إلى مَكَّةَ، وَهُوَ الحُدَيْبِيَّة).

واتە: بە شوێنی لای خوارێی شتێک دەگوترێ: (**بَطْن**)و بە لای سەرێی دەگوترێ: (**ظهر**)، (واتە: سک و پشت)، هەر لە عەرەبییدا دەگوترێ: (**بَطْن الوَادِي**) واتە: نێوەڕاستی دۆڵەکەو شیوەکە، کاتێک بێژەیەک پاڵدەدرێتە لای شوێنێک، مەبەستی پێ نێوەڕاستی ئەو شتەیە، کە لێرەدا مەبەست ئەوەیە شوێنێکی زۆر نیزیک لە مەککە، کە حودەیبییە بوو.

ئنجا خوا ﷻ ئەو ڕاستییە ڕادەگەیەنێ کە ئەو دەست گێڕانەوەیەی خوای پەروەردگار، هی ئێوە لەوان، کە زەفەریشتان پێبرد بوون، کەوتبوونە ژێر کۆنترۆڵیشتان لەبەر ئەوە نەبوو، کە لەبەر چاوی کاڵیی ئەوان نەبوو، لەبەر ئەوە نەبوو کە لە لای ئەوان، ئەوان لە لای خوا حورمەتێکیان هەبێ، یاخود خوا بیەوێ بیانپارێزێ نا.

٥)- ﴿ هُمُ ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ ﴾، ئەوان ئەوانە بوو کە بێبڕوا بوون.

٦)- ﴿ وَصَدُّوكُمْ عَنِ ٱلْمَسْجِدِ ٱلْحَرَامِ ﴾، هەروەها ئێوەیان لە مزگەوتی حەڕام گێڕایەوەو بوونە پەرچتان لە چوونە نێوی دا.

٧)- ﴿ وَٱلْهَدْىَ مَعْكُوفًا أَن يَبْلُغَ مَحِلَّهُۥ ﴾، هەروەها قوربانییەکانیشیان گێڕایەوە، لە حاڵێکدا کە بەستراوە بوون، ڕاگیرابوون، کە بگەنە شوێنی خۆیان (کە بریتیە لە حەرەمی مەککە، لەلای مینا، نەیانهێشت قوربانییەکان بگەنە شوێنی خۆیان و لەوێ سەرببڕدرێن).

(**مَعْكُوفَاً: مَحْبُوسَاً وَمَمْنُوعَاً**)، واتە: ڕاگیراوو، وەستێنراو، وشەی (**هَدِي**) کۆی (**هَدِيّة**)یە، کە بریتیە لەو ئاژەڵانەی ناوی قوربانییان لێ هێنراوەو زۆرجار نیشانەداریش کراون، ئنجا کە دەفەرموێ: (**الهَدِيَ**) دەگێڕدرێتەوە بۆ سەر

ڕاناوی (كُمْ) لە (وَصَدُّوكُم)دا، كە بۆتە بەركار (مفعول بە)، یانی: (وصَدّوا الهدي)، هەروەها قوربانییەكانیشیان گێڕایەوە.

بەڵام دوو جۆرە خوێندنەوەی دیکەشی هاتوون:

أ- **(وَالهَدِيِ)** بە ژێر (**كسرة**)، یانی: (**وَصَدُّوكُم عَنِ المَسْجِد الحَرَام وَالهَدِيِ**)، ئێوەیان گێڕایەوە لە مزگەوتی حەرام و لە قوربانییەكانیش كە سەریان ببڕن، یانی: (**وصدّوكم عَنْ ذَبْحِ الهَدِيِ**) لە سەربڕینی قوربانییەكان ئێوەیان گێڕایەوە لە شوێنی خۆیدا.

ب- هەروەها خوێندراویشەتەوە: (**الهَدِيُ**)، یانی: (**وَصَدُّوكُم عَنِ المَسْجِد الحَرَام والهديُ، بِتَقْدِير صُدَّ**)، یانی: هەروەها قوربانییەكانیش ئەوانیش گێڕدرانەوە.

(مَعْكُوفًا) لە ڕووی ڕێزمانییەوە حاڵە، یانی: لە حاڵێكدا كە وەستێنرابوون و ڕاگیرابوون، ﴿أَن يَبْلُغَ مَحِلَّهُۥ﴾ گێڕایانەوەو نەیانهێشت بگاتە شوێنی خۆی.

كەواتە: هیچ پاساوێک نەبوو، خوا ﷻ ئەوان بپارێزێ، بەنسبەت خۆیانەوە، ئەدی بۆچی خوا ﷻ ئەوانی لە دەستی ئێوە پاراست و نەیهێشت كوشتار ڕووبدا؟ دوایی خوا ﷻ باسی هۆكارەكەی دەكات:

٨)- ﴿وَلَوْلَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ وَنِسَآءٌ مُّؤْمِنَٰتٌ لَّمْ تَعْلَمُوهُمْ﴾، (باسی هۆكارە ڕاستەقینەكەی دەكات و دەفەرموێ:) ئەگەر پیاوانێكی بڕوادارو ئافرەتانێكی بڕوادار نەبوونایە، كە ئێوە نەتاندەزانین.

﴿لَّمْ تَعْلَمُوهُمْ﴾، یانی: (**لَمْ تَعْرِفُوهُم**) نەتاندەناسین، یاخود: (**لَمْ تَعْلَمُوا، يَعْنِي: لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنَّهُم مُؤْمِنُون**)، نەتاندەزانی كە ئەوان بڕوادارن.

٩)- ﴿أَن تَطَـُٔوهُمْ﴾، كە ئێوە پێیان لێ بنێن.

(**الوَطْءُ: الدَّوْسُ، وَاسْتُعِيرَ للقَتْلِ وَالإِضْرَارِ**)، (**وَطْء**) بە مانای پێ لێنانە، بەڵام خوازراوەتەوە بۆ كوشتن و زیان پێگەیاندن، واتە: لەبەر دەست و پێی ئێوەدا زایە بن و تووشی زیان بن.

١٠)- ﴿فَتُصِيبَكُم مِّنْهُم مَّعَرَّةٌۢ بِغَيْرِ عِلْمٍ﴾، سەرەنجام بە هۆی ئەوانەوە (کە دەکوژرێن یان زیانیان پێ دەگات)، زیانێکتان پێ بگات، یاخود عەیبەیەکتان بێتە سەرێ، بێ ئەوەی ئێوە زانیارییتان بەوان هەبێ، (**بِغَيْرِ عِلْمٍ لَكُمْ بِهِمْ، أو بِوَطْئِهِمْ**)، بێ ئەوەی زانیارییتان هەبێ بەوان، کە مسوڵمانن و بڕوادارن، یاخود: بەوە کە پێتان لێناون و زیانتان پێگەیاندوون.

یاخود: بێ ئەوەی کەسێک کە بەو هۆکارەوە عەیبەتان لێ دەگرێ، زانیاریی هەبێ، بەوەی ئێوە نەتانزانیوە، بۆیە کەوتوونە بەر دەست و پێتان، ئەگەرنا بڕوادار، زیان بە بڕواداری چەوسێنراوە ناگەیەنێ، (**جَوَابُ لَوْلَا مَحْذُوفٌ، يَعْنِي: لَوْلَا ذَلِكَ، لَمَا كَفَّ أَيْدِيَكُمْ عَنْهُم**)، وەڵامی (**لَوْلَا**) قرتێنراوە کە دەفەرموێ: ﴿وَلَوْلَا رِجَالٌ مُّؤْمِنُونَ وَنِسَآءٌ مُّؤْمِنَٰتٌ﴾، ئەگەر پیاوانێکی بڕوادارو ئافرەتانێکی بڕوادار نەبوونایە، خوا ﷻ دەستی ئێوەی لەوان نەدەگێڕایەوە.

ئنجا خوای موتەعال ڕایدەگەیەنێ بۆچی ئەمەی کرد؟

١١)- ﴿لِّيُدْخِلَ ٱللَّهُ فِى رَحْمَتِهِۦ مَن يَشَآءُ﴾، تاکو خوا ﷻ هەر کەسێ بیەوێ، بیخاتە نێو بەزەیی خۆیەوە، واتە: بۆیە وایکرد، تاکو زەمینە بڕەخسێ کە بەرانبەرەکانتان مسوڵمان بن، چونکە لە کەش و هەوای ئاشتیی و تەباییدا، زیاتر هیدایەت دەچێتە دڵی خەڵکەوە، یاخود: بۆ ئەوەی ئەو بڕوادارە پیاوو ئافرەتانە، کە بۆ ئێوە نەناسراوو نەزانراو بوون، خوا ﷻ بە هۆی بەزەیی خۆیەوە، بیانپارێزێ و سەلامەتیان بکات.

١٢)- ﴿لَوْ تَزَيَّلُوا۟﴾، ئەگەر لە یەک جیابووبانەوە، (**التَّزَيُّلُ: التَّفَرُّقُ وَالتَّمَيُّزُ**)، (تَزَيُّل) بڵاوبوون و جیابوونەوەیە ئەگەر لێک بووبانەوە.

١٣)- ﴿لَعَذَّبْنَا ٱلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی بێبڕوا بوون لەوان، سزاو ئازارێکی بە ئێشمان دەدان، یانی: بە دەستی مسوڵمانان، تووشی کوژران و بریندارکران و گرفتاریی دەبوون، بەڵام بۆیە پاڵیداوەتە لای خۆی، وەک ڕێزگرتن لە

ئەهلی ئیمان و، لەبەر ئەوەی خوا ﷻ لە پشت هۆکارەکانەوەیە، ئەگەرنا مەبەست پێی سزای دنیاییەو بەدەستی بڕواداران.

وشـەی (**مَعَـرَّة**) دەڵـێ: (**عَـرَّهُ يَعُـرُّه: أَصَابَـهُ بِمَكْـرُوه، وَالمَعَـرَّة مَفْعَلَةُ مِنْـهُ**)، (**عَـرَّهُ يَعُرُّه**) واتـە: زیـانی پێگەیانـد، زیـانی پێدەگەیەنـێ، (**المَعَـرَّةُ: الـضُّرُ والمَشَـقَّةُ وَالمَكْـرُوه، وَالعَيْـبُ، وَالإِثْـمُ وَالمَسَـبَّةُ**)، (**معرّة**)یـان بـە زۆر وشـان مانـا کـردوە، گوتوویانـە: زیانگەیانـدن و، ناڕەحـەت بـوون و، شـتی ناپەسـەند و، عەیبـە هاتنـە سـەرو، گونـاح هاتنـە سـەرو، قسـە پـێ گوتـران، یـانی: لـە ئەنجامـی لەبن دەسـت و پێیانـدا چـوونی ئـەو بڕوادارانەی نەناسراو و نەزانـراو بـوون لـە مەککـە، ئـەو حاڵەتـە بـۆ ئێـوە دەهاتـە پێـش.

ئنجـا خـوا ﷻ لـە کۆتاییـدا حاڵـەتی دەروونیی هـەر کام لـە بێبڕوایەکان و بـڕواداران و، خەسـڵەتە خراپـەکانی بێبڕوایان و، خەسـڵەتە چاکەکانی بـڕواداران، دەخاتە ڕوو:

١٤)- ﴿ إِذْ جَعَلَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ فِى قُلُوبِهِمُ ٱلْحَمِيَّةَ ﴾، یاد بکەوە! کاتێک ئەوانەی بێبڕوابوون دڵگەرمییان خستە دڵیانەوە.

(**إذ**) کاتی ڕوودانـەو پەیوەسـتە بـە قسـەی پێشـوویەوە (**صَدُّوكُمْ**)، واتـە: کاتێـک ئێوەیـان لـە مزگـەوتی حـەڕام گێڕایـەوە، کـە دڵگەرمیـی و دەمارگیریـی نەفامییـان خسـتە دڵیانـەوە، یـان پەیوەسـتە بـە (یـاد بکـەوە) (**أذْكُر**)یەکـی مەزەنـنـە کـراوەوە یـانی: یـاد بکەنـەوە لـە کاتێکـدا ئەوانـەی بێبـڕوان دەمارگیرییـان خسـتە دڵـی خۆیانـەوە.

١٥)- ﴿ حَمِيَّةَ ٱلْجَٰهِلِيَّةِ ﴾، دڵگەرمیی و دەمارگیریی نەفامیی، (**حَمِيَّة الجَاهِلِيَّة: حَمِيَّة المِلَّةَ الجَاهِلِيَّة**)، واتە: دڵگەرمیی و دەمارگیریی ئایینێکی نەفامانە، (**الحَمِيَّةُ: الأَنَفَةُ وَالتَّكَبُّر حَمِيْتُ عَنْ كَذَا حَمِيَّةً وَمَحْمِيَّةً، إذَا أَنِفْتَ مِنْهُ، أَنْ تَفْعَلَهُ، وَالحَمِيَّة: العَصَبِيَّة والإِسْتِنْكَافُ عَنْ أَمْرٍ**)، (**حَمِيَّة**): بە مانای خۆ بەزلگریی و لە خۆ نەوەشاندنەوە دێ، بەڵام لە خۆ نەوەشاندنەوەی شتی چاک، دەگوترێ: (**حَمِيْتُ عَنْ كَذَا حَمِيَّةً وَمَحْمِيَّةً**)، ئەگەر بێزت نەیەت شتێک بکەی، یاخود فیزت نەیەت شتێک بکەی، بەڵام شتەکە چاک بێ و پێت

وابێ، عەیبەت دێتە سەرێ، ئەگەر بیکەی، هەروەها (**حَمِيَّة**) بە مانای دەمارگیریی و خۆبەزلگریی لە ئەنجامدانی کارێکیش، هاتوە.

١٦)- ﴿ فَأَنزَلَ ٱللَّهُ سَكِينَتَهُۥ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ وَعَلَى ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، سەرەنجام خوا ﷻ ئۆخژن و ئۆقرەیی خۆی دابەزاندە سەر پێغەمبەرەکەی ﷺو سەربڕواداران، (**ف**)ی (**فأنزل**) (**فَاءُ للتَفْرِيع وَيُفِيْدُ نَوْعَاً مِنْ المُقَابَلَةِ، كَأَنَّهُ قِيْلَ: جَعَلَوْا فِي قُلُوبِهِمْ الحَمِيَّةَ، فَقَابَلَهُ الله بِإنْزَالِ السَّكِيْنَةِ عَلَى رَسُولِه، وَعَلَى المُؤْمِنِيْنَ فَاطْمَأنَتْ قُلُوبِهِم**)، ئەم (ف)یە جۆرێک لە بەرانبەریی دەگەیەنێ، وەک گوترابێ: بێبڕوایەکان دەمارگیریی و دڵگەرمیی و نەفامییان خستە دڵی خۆیانەوە، خواش ﷻ لە بەرانبەردا ئارامیی و ئۆقرەیی دابەزاندە سەر پێغەمبەرەکەی ﷺو بڕواداران، بۆیە دڵیان ئارام بوو.

١٧)- ﴿ وَأَلْزَمَهُمْ كَلِمَةَ ٱلتَّقْوَىٰ ﴾، پابەندی کردن بە وشەی تەقواوە، واتە: تەقوای کرد بە هاودەم و هاوڕازیان کە لێیان جیانەبێتەوە، (**كلمة التَقْوَى**)ش زۆربەی زانایان گوتوویانە: (**كَلِمَةُ التَقْوَى: كَلِمَةُ التَّوْحِيد، أو كَلِمَةُ الإِخْلَاص، أو الثَّبَاتُ عَلَى العَهْد**)، (**أخرجه: الترمذي: ٣٢٦٥، أحمد ج٥، ص١٣٨**)، واتە: وشەی خوا بەیەکگرتن، کە (**لَا إِلَه إلَا الله**)یەو، وشەی ئیخلاسیشی پێ دەگوترێ، هەروەها چەسپاویی لەسەر بەڵێن و پەیمان.

مەبەستیش لە: (**تَقْوَى**) ئەوەیە کە پارێزی پێ دەکرێ لە شیرک و لە سزاو ئازاری خوای دادگەر لە ڕۆژی دواییدا.

١٨)- ﴿ وَكَانُوٓا۟ أَحَقَّ بِهَا وَأَهْلَهَا ﴾، ئەوان پێی شایستەتر بوون، ئەو هاوەڵانە، (خوا لێیان ڕازی بێ) و، خاوەنی ڕاستەقینەشی بوون.

١٩)- ﴿ وَكَانَ ٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمًا ﴾، خواش ﷻ بە هەموو شتێک، هەمیشە هەر زانا بووە، کەواتە: خوا دەفەرموێ: ئەگەر بڕواداران بە پیاوو ئافرەتەوە، جیابووبانەوە لە کافرەکان، بڕواداران و مسوڵمانان بەسەر هاوبەشداراندا زاڵدەکردو، بڕواداران بێبڕوایانیان سزا دەدا بە کوشتن و بە دیل گرتن و جگە لە ئەوانەش، بەڵام خوا ﷻ

دەستی مسوڵمانانی لەوان گێڕایەوە لەبەر ئەو بڕوادارانەی لە مەککەدا بوون، لە پیاوان و ئافرەتان، بەڵام مسوڵمانان پێیان نەدەزانین و نەیاندەناسین، نەوەک لەبن دەست و پێیاندا بچن و تووشی زیان بن.

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی چوارەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـە لـە سـێ ئایـەتی کۆتایـی سـوورەتی (الفتح)، پێـک دێ، کـە بریتیـن لـە ئایەتـەکانی: (٢٧ - ٢٩)، هـەر کام لـەو سـێ ئایەتـە موبارەکـەش، بابەتێکـی تایبەتیـی گرتۆتـە خـۆی:

یەکەم: ئایەتی ژمارە (٢٧)، باسی ڕاست دەرچوواندنی خوای پەروەردگارە بۆ خەونەکەی پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺ کە بینیبووی بە عومرەکردن چوونە مزگەوتی حەرامەوە، لە حاڵێکدا کە هەندێکیان سەری خۆیان تاشیوەو، هەندێکیان سەری خۆیان کورت کردۆتەوە، واتە: ئیحرامیان شکاندوە.

دووەم: ئایەتی ژمارە (٢٨)، باسی ئامانجی نێررانی پێغەمبەری خوایە ﷺ کە خوا ﷻ ڕێنمایی و بەرنامەی هەق و ڕاستی پێدا ناردوە، تاکو بەسەر تێکڕای بەرنامەکانی دیکەدا باڵا دەست بێ.

سێیەم: ئایەتی ژمارە (٢٩)و کۆتاییش، پێناسەی پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانیەتی و، ژمارەیەک لە خەصڵەتە بەرزو ناوازەکانی هاوەڵان، کە هەم لە تەورات و هەم لە ئینجیلیشدا هاتوون.

﴿لَّقَدْ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءْيَا بِٱلْحَقِّ ۖ لَتَدْخُلُنَّ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ إِن شَآءَ ٱللَّهُ ءَامِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ ۖ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا۟ فَجَعَلَ مِن دُونِ ذَٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿٢٧﴾ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلْهُدَىٰ وَدِينِ ٱلْحَقِّ لِيُظْهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ ۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًا ﴿٢٨﴾ مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ ٱللَّهِ ۚ وَٱلَّذِينَ مَعَهُۥٓ أَشِدَّآءُ عَلَى ٱلْكُفَّارِ رُحَمَآءُ بَيْنَهُمْ ۖ تَرَىٰهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنًا ۖ سِيمَاهُمْ فِى وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ ٱلسُّجُودِ ۚ ذَٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِى ٱلتَّوْرَىٰةِ ۚ وَمَثَلُهُمْ فِى ٱلْإِنجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْـَٔهُۥ فَـَٔازَرَهُۥ فَٱسْتَغْلَظَ فَٱسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِۦ يُعْجِبُ ٱلزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ ٱلْكُفَّارَ ۗ وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ مِنْهُم مَّغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًۢا ﴿٢٩﴾﴾

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە دڵنیایی خوا خەونەکەی پێغەمبەری خۆی بە چەسپاویی ڕاست دەرچوواند، بێگومان ئەگەر خوا بیەوێ بە هێمنیی دەچنە نێو مزگەوتی حەرامەوە لە حاڵێکدا کە (بەشێکتان تووکە) سەری خۆتانتان تاشیوەو (بەشێکتان) کورتتان کردۆتەوە (لە هیچ کەس) ناترسن، بەڵام ئەوەی ئەو زانی (لە بەرژەوەندییتان) ئێوە نەتاندەزانی، بۆیە پێش ئەوە سەرکەوتنێکی نیزیکی بۆ ڕەخساندن ﴿٢٧﴾ (خوا) ئەو کەسەیە پێغەمبەری خۆی بەڕێنمایی و بەرنامەی ڕاست و دروستەوە ناردوە، تاکو بەسەر هەموو بەرنامەیەکدا سەری بخات و، خواش بەسە شایەدو چاودێر بێ ﴿٢٨﴾ موحەممەد پێغەمبەری خوایەو، ئەوانەی لەگەڵیدان لەسەر بێبڕوایان (لە کاتی جەنگ و ڕووبەڕوو بوونەوەدا) توندو بەهێزو، لە نێو خۆیاندا بە بەزەیین، (هەمیشە) بە ڕکووع بردوویی و کڕنووش بردوویی دەیانبینی، (لە ژیانیاندا) بەخشش و ڕەزامەندیی لە خوا دەخوازن، بە کاریگەریی کڕنووش بردن، نیشانەیان لە ڕوویان دایە، ئەوە وەسف و پێناسەیانە لە تەوراتدا، وێنەشیان لە ئینجیلدا، وەک درەختێکە لق و پۆپ (ەکان)ی خۆی دەرکردوە، ئنجا (لق و پۆپەکەی) بەهێزی کردوە، ئیدی پتەوو قایم بووە، ئنجا لەسەر قەدەکانی ڕێک وەستاوە، جوتیاران سەرسام دەکات (خوا بەو جۆرەی لێکردوون) تاکو بێبڕوایانیان پێ پەست و تووڕە بکات، خوا بەڵێنی لێبووردن و پاداشتێکی مەزنی بەوانەیان داوە، کە بڕوایان هێناوەو کردەوە چاکەکان دەکەن ﴿٢٩﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ): دەگوترێ: (**حَلَقَ رَأْسَهُ: جَزَّ شَعْرَهُ وَقَطَعَهُ، وَرَأْسٌ حَلِيْقٌ وَلِحْيَةٌ حَلِيْقٌ**)، (**حَلَقَ رَأْسَهُ**) واتە: تووکە سەری خۆی بڕیی و، کورتی کردەوە یان بڕیی و، تاشیی، دەگوترێ: (**رَأْسٌ حَلِيْقٌ وَلِحْيَةٌ حَلِيْقٌ**)، سەرێکی تاشراوو ڕیشێکی تاشراو.

(وَمُقَصِّرِينَ): (**قَصَرْتُ كَذَا: جَعَلْتُهُ قَصِيْراً**)، ئەو شتەم کورتکرد، (**قَصَّرَ فِي كَذَا: تَوانَى**)، واتە: لەو شتەدا تەنبەڵیی کرد.

(ءَامِنِينَ): (**أَصْلُ الأَمْنِ: طُمَأْنِيْنَةُ النَّفْسِ وَزَوَالُ الخَوْفِ**)، (**آمِنِيْنَ**)، واتە: هێمنن، وشەی (**أمْن**) لە ئەصڵدا بریتیە لە دڵ ئارامیی و، ئۆخژن و لاچوونی ترس و بیم.

(بِٱلْهُدَىٰ): (**الهِدَايَةُ: دَلاَلَةٌ بِلِطْفٍ، وَالهُدَى: البَيَانُ الوَاضِحُ**)، (**هِدَايَة**): بریتیە لە ڕێنمایی کردن بە شێوەیەکی نەرم و پەنهان، هەروەها (**هُدَى**): بە مانای ڕوونکردنەوەیەکی ڕاشکاو دێ.

(وَدِينِ ٱلْحَقِّ): وشەی (**حَقّ**) یان بە مانای خوایە، یانی: (**دِيْنِ الله**) یاخود (**دِيْنُ أَمْرِ الحَقِّ**)، واتە: ئایین بەرنامەی هەق و بەجێی خوای پەروەردگار.

(لِيُظْهِرَهُۥ): یانی: (**لِيُعْلِيَهُ وَيُقْوِّيَهُ**)، بۆ ئەوەی بەرزی بکاتەوەو بەهێزی بکات، (**والإِظْهارُ: أَصْلُهُ مُشْتَقٌّ مِن ظَهَرَ بِمَعْنى بَدَا، فَاسْتُعْمِلَ كِنَايَةً عَنِ الإِرْتِفَاعِ الحَقِيقِيِّ أَظَهَرَهُ بِمَعْنى أَعْلاَهُ**)، (**إِظْهَار**) لە وشەی (**ظَهَرَ**)ەوە داتاشراوە، (**ظَهَرَ**) واتە: دەرکەوت، دوایی بە مانای بەرزکردنەوەی ڕاستەقینە بەکارهێنراوە، (**أَظْهَرَهُ**) واتە: سەریخست.

(شَهِيدًا)، (**شَاهِداً**)، گەواهییدەرو، شایەد، هەروەها بە مانای چاودێریش دێ.

(أَشِدَّآءُ): کۆی (شَدِیْد)ە، (شَدِیْد): واتە: بەهێز یان سەخت و پتەو، واتە: لە بەرانبەر ئەهلی کوفردا سەخت و پتەون، بەدەمارن و زبرن.

(يَبْتَغُونَ): (الإبْتِغَاءُ: طَلَبٌ بِجِدٍّ، إبْتِغَاء: البَغِيُ: الطَّلَبُ)، (إبْتِغَاء) کە (افْتِعَال) لە (بَغِي)، واتە: داواکردنێکی زۆر جیددیی، بەدواداچوونێکی باش.

(سِيمَاهُمْ): (عَلاَمَتُهُم)، نیشانەیان، (حُسْنُ سَمْتٍ، يَجْعَلُه اللهُ فِي الدُّنْيَا)، حاڵەتێکی جوانی نوورانیی کە لە دنیادا خوا بە بڕوادارانی دەبەخشێ، لە ئەنجامی خوا پەرستییاندا، یاخود مەبەست لەو نیشانەیە: (نُورٌ يَجْعَلُهُ اللهُ يَوْمَ القِيَامَة)، ڕووناکییەکە خوا لە ڕۆژی دواییدا، بە بڕوادارانی دەدات.

(وَمَثَلُهُمْ): (المَثَلُ: الوَصْفُ العَجِيْب الشَّأن)، (مَثَل): بریتیە لە سیفەتێک جێگای سەرسوڕمان بێ، (الجَارِي مَجْرَى الأَمْثَال)، کە وەک پەند چۆن بەدەمەوە دەگیرێن، پەندی پێشینان بەو شێوەیە، ئەو وەسفە هێندە سەرسوڕهێنەر بێ، وەک پەند بگوترێتەوەو باس بکرێ.

(كَزَرْعٍ): (الزَّرْعُ: الإنْبَاتُ، وَالزَّرْعُ مَصْدَرٌ عُبِّرَ بِهِ عَنْ المَزْرُوع)، وشەی (زَرْع): بە چاوگ دێ، واتە: ڕواندن، بەڵام (زَرْع): کە چاوگە، لێرەدا بە مانای (مَزْرُوع)ە، واتە: چێنراو ڕوێنراو، مەبەست ڕووەکە، ئنجا ئەو ڕووەکە، ئایا دانەوێڵەیە وەک گەنم و جۆو نیسک و نۆک و ئەوانە، یاخود دارو درەختە، یان تەڕەکارە، بەپێی سیاقەکە دەردەکەوێ مەبەست پێی کامەیانە؟.

(شَطْئَهُ): (الشَّطْء جَمْعُهُ: الأَشْطَاء، وَالشُّطُوء، مَا يَخْرُجُ مِنْهُ وَيَتَفَرَّعُ مِنْ شَاطِئَيْهِ، وَالأَشْطَاءُ فُروخُ الزَّرْعِ، شَطَأَ الزَّرْع وَأَشْطَأَ: أَخْرَج فِرَاخَهُ)، (شَطْء)، بە (أشْطَاء وَشُطُوء) کۆ دەکرێتەوە کە بریتیە لەوەی لەو لاو لای درەختەکە دەردەچێ، واتە: لە تەنیشتەکانی دەردەچێ، مەبەست پێی لق و پۆپەکانن (فُروخ الزَّرْع) بێچووەکانی ئەو کشتوکاڵە، ئەگەر درەختە ئەو لقانەی لێی دەردەچن، ئەگەر ڕووەکە، گەنم و جۆیە، ئەو لقانەی لێی دەردەچن، پێشێ چەکەرەیەکە دوایی،

وردە وردە لقـی دیکـە دەر دەکات، دەگوتـرێ: (شَـطَأَ الـزَّرْعُ وَأَشْـطَأَ: أَخْـرَجَ فِرَاخَـهُ)، واتـە: لقـەکانی دەرکـردن.

(فَـَٔازَرَهُۥ): (أَيْ: قَـوَّاهُ، أَصْلُـهُ مِـنْ شَـدِّ الإِزَارِ، أَزَرْتُـهُ وَآزَرْتُـهُ: قَوَّيْتُـهُ)، (أَزَرَه: أَيْ: قَـوَّاه) واتـە: بەهێـزی کـرد لـە ئەصڵدا لـە (شَدُّ الإِزَار)ەوە هاتـوە، واتـە: پشـتێن بەسـتن، یـان (شَـدُّ المِـأْزَر)، دەگوتـرێ: (أَزَرْتُـهُ وَآزَرْتُـه: قَوَّيْتُـه)، واتـە: بەهێـزم کـرد.

(فَٱسْتَغْلَظَ): (تَحَـوَّلَ مِـنَ الدِّقَّـةِ إِلَى الغَلِيْـظ)، واتـە: لـە بارییکییـەوە ئەسـتوور بـوو، پتـەوو مەحکـەم بـوو.

(فَٱسْتَوَىٰ): (قَوِيَ وَاشْتَدَّ وَاسْتَقَام)، واتە: بەهێزو پێزبوو پتەو بوو، ڕێک وەستا.

(عَلَىٰ سُوقِهِۦ): (سُـوق) کـۆی (سَـاق)ە، کـە بـە کوردیـی دەبێتـە قـەدو لاسـک، ئەگـەر درەخـت بـێ، دەگوتـرێ: قـەدی درەختەکـە، ئەگـەر گەنـم و جـۆو نیسـک و نـۆک و ... هتـد بـێ، دەگوتـرێ: لاسـکی گەنمەکـەو، جۆیەکـەو برنجەکـە، (سَـاقُ الـزَّرْعُ: الأَصْـلُ الَّـذِي تَخْرُجُ مِنْـه السَّنَابِل وَالأَغْصَـان)، قـەد، یاخـود لاسـکی ئـەو کشـتوکاڵە ئـەو بنەچەیـە کـە گوڵـەکانی لێدەردەچـن، یاخـود لـق و پۆپـەکانی لـێ دەردەچـن.

(يُعْجِبُ ٱلزُّرَّاعَ): جوتیـارەکان سەرسـام دەکات، (يُعْجِـبُ، أَيْ: يُدْهِـشُ)، سەرسـامیان دەکات، دەیانخاتـە حاڵـەتی عاجباتیـی و سەرسـوڕمانەوە.

(ٱلزُّرَّاعَ): (الـزُّرَّاعُ: جَمْـعُ زَارِع الَّـذِي زَرَعَ)، (زَارِع): کەسـێکە کـە دەڕوێنـێ و، دەچێنێ و، دەنێـژێ، واتـە: ئـەو ڕووەکـەی هـاوەڵانی پێغەمبـەری خـوا ﷺ پێـی تەشـبیهکراون، وێچوێندراوەکـە هێنـدە جـوان و بەرچـاوو بـەدەوە، کـە تەنانـەت ئـەوەی چاندوویەتی چێنەرەکانیشـی، یاخـود جوتیارەکانیشـی سەرسـام دەکات، چ جـای خەڵکـی دیکـە.

(لِيَغِيظَ بِهِمُ): (لِيُغْضِـبَ بِهِـمْ)، واتـە: بـۆ ئـەوەی ڕقـی کافرانیـان، پـێ هەڵسـێنێ و پەسـت و تووڕەیـان بـکات.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

هـۆی هاتنـە خـوارەوەی ئـەم ئایەتـە موبارەکـە، کـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ إِن شَاءَ اللَّهُ آمِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا فَجَعَلَ مِن دُونِ ذَٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿٢٧﴾﴾:

سێ گێڕراوە دێنین لەو بارەوە:

١- {عَنْ قَتَادَةَ، فِي قَوْلِهِ: ﴿لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ... ﴿٢٧﴾﴾ قَالَ: «أُرِيَ فِي الْمَنَامِ أَنَّهُمْ يَدْخُلُونَ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ، وَأَنَّهُمْ آمِنُونَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَهُمْ وَمُقَصِّرِينَ»}، (أخرجه الطبري: ٣١٦٧٣، ج٢٦، ص١٠٩).

واتـە: قەتـادە دەربـارەی ئـەم ئایەتـە: ﴿لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ... ﴿٢٧﴾﴾، دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە خەونـدا پیشـانی درا کـە دەچنـە نێـو مزگـەوتی حەرامـەوە، لـە حاڵێکـدا کـە دڵنیـان هێمنـن و، سـەری خۆیانیـان تاشـیوەو (هەندێکیشـیان) سـەری خۆیـان کـورت کردۆتـەوە.

٢- {قَالَ ابْنُ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: ﴿لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ... ﴿٢٧﴾﴾، إِلَى آخِرِ الْآيَةِ قَالَ: قَالَ لَهُمُ النَّبِيُّ ﷺ: «إِنِّي قَدْ رَأَيْتُ أَنَّكُمْ سَتَدْخُلُونَ الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ» فَلَمَّا نَزَلَ بِالْحُدَيْبِيَةِ وَلَمْ يَدْخُلْ ذَلِكَ الْعَامَ، طَعَنَ الْمُنَافِقُونَ فِي ذَلِكَ، فَقَالُوا: أَيْنَ رُؤْيَاهُ؟ فَقَالَ اللَّهُ: ﴿لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ... ﴿٢٧﴾﴾، فَقَرَأَ حَتَّى بَلَغَ ﴿وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ... ﴿٢٧﴾﴾، إِنِّي لَمْ أَرَهُ يَدْخُلُهَا هَذَا الْعَامَ، وَلَيَكُونَنَّ ذَلِكَ} (أخرجه الطبري: ٣١٦٧٤، ج٢٦، ص١٠٩)،

واتـە: ئیبنـو زەیـد دەربـارەی تەفسـیری ئـەم ئایەتـە: ﴿لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ الرُّؤْيَا بِالْحَقِّ... ﴿٢٧﴾﴾، دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ پێـی فەرمـوون (بـە هـاوەڵانی):

من بینیم (واتە: لە خەوندا) کە ئێوە دەچنە مزگەوتی حەرامەوە، لە حاڵێکدا هەندێکتان سەری خۆتان تاشیوەو، هەندێکیشتان کورتتان کردۆتەوە، کاتێک لە حودەیبییەدا دابەزیی و ئەو صوڵح و پێکهاتنەی کرد لەگەڵ هۆزی قورەیشداو، ئەو ساڵە نەچوو بۆ مزگەوتی حەرام، موونافیق و دڵ نەخۆشەکان لەو بارەوە تانەیان لە پێغەمبەردا ﷺ گوتیان: کوا خەونەکەی؟ (واتە: خەونەکەی ڕاست دەرنەچوو)، خواش ﷻ ئەو ئایەتەی دابەزاند: ﴿لَقَدْ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءْيَا بِٱلْحَقِّ﴾، (بۆیەش بە (لَقَدْ) بە (ل)ی سوێندو بە (قد)ی ساغکردنەوە (تحقیق)، سوێند بە خوا، بە دڵنیایی خوا ڕاستیکرد لە خەونەکەی پێغەمبەرەکەیدا ﷺ بە شێوەیەکی چەسپاو)، نەمبینی ئەمساڵ بچێتە مزگەوتی حەرامەوە، بەڵام بە دڵنیایی ئەوە دەبێ، (لە ساڵی داهاتوودا).

٣- هەر لەو بارەوە ئەم گێڕدراوەیەش دێنین:

{عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: أُرِيَ بِالْحُدَيْبِيَةِ أَنَّهُ يَدْخُلُ مَكَّةَ هُوَ وَأَصْحَابُهُ: ﴿ءَامِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ﴾، فَقَالَ لَهُ أَصْحَابُهُ حِيْنَ الخُر بالحُدَيْبِيَة: أَيْنَ رُؤْيَاكَ يَا رَسُولَ اللهِ ﷺ؟ فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَ: ﴿لَّقَدْ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءْيَا بِٱلْحَقِّ لَتَدْخُلُنَّ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ إِن شَآءَ ٱللَّهُ ءَامِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ﴾، يَعْنِي النَّحْرُ بِالْحُدَيْبِيَةِ، وَرَجَعُوا فَافْتَتَحُوا خَيْبَرَ، ثُمَّ اعْتَمَرَ بَعْدَ ذَلِكَ، فَكَانَ تَصْدِيقُ رُؤْيَاهُ فِي السَّنَةِ الْقَابِلَةِ} (أخرجه: الطبري: ٣١٦٧٢، «الإستيعاب في بيان الأسباب» ج٣، ص٢٥١، قلنا: هذا مرسل صحيح الإسناد).

واتە: موجاهید دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ پێشانی درا لە کاتێکدا کە لە حودەیبییە بوو، (بەپێی قسەی ئەو دەبێ خەونەکەی لە حودەیبییە بینیبێ، بەڵام هەموو ئەوانی دیکە وا پێشان دەدەن خەونەکەی پێشتر بینیبێ)، بینی کە دەچێتە مەککە خۆی و هاوەڵانی بەبێ ترس و، سەری خۆیان تاشیوەو هەندێکیش کورتیان کردۆتەوە، کاتێک کە قوربانییەکانی خۆی سەر بڕی لە

حودەیبییـە هـاوەڵانی (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، پێیـان گـوت: ئـەی پێغەمبـەری خـوا ﷺ خەونەکـەت کـوا، بۆچـی نەهاتـە دی؟ ئنجـا خـواش ﷻ ئـەم ئایەتـە موبارەکـەی دابەزانـد، قوربانیـی سـەربڕینەکە لـە حودەیبییـە بـوو، لـە ئەنجامـی ئـەوەدا دڵیـان سـەغڵەت بـوو، دوایـی کـە گەڕانـەوە، جەنگـی خەیبـەر هاتـە پێـش و خەیبـەر خرایـە ژێـر کۆنترۆڵـی پێغەمبـەر ﷺو هـاوەڵانی و، دوای ئـەوە عومـرەی کـرد، لـە سـاڵی حەوتەمـی کۆچییـدا، بۆیـە بەڕاسـت دەرچـوونی خەونەکـەی لـە سـاڵی داهاتـوودا بـوو، (نـەک لـە خـودی ئـەو ساڵەدا، کـە تێیـدا بـەرەو مەککـە چـوون، پێغەمبەریـش ﷺ نەیفەرمـوو بـوو: هـەر لـەو ساڵەدا، کـە دەچـن بینیویـەتی ئـەو خەونـە دێتـە دی).

عومرەی گێڕراوە (عمرة القضاء):

لێـرەدا پێویسـتە باسـێکی بەسـەرهاتی عومـرەی گێـڕدراوە (**عمـرة القضـاء**) بکەیـن، کـە لـە سـاڵی حەوتەمـی کۆچیـی و هـەر لـە مانگـی (**ذي القعـدة**)دا، ڕوویـداوە، یەکسـەر لـە تەفسـیرەکەی (**إبـن كثـير**) لـە خوڵاسـەکەی: (**المصبـاح المنـير في تهذيـب تفسـير إبـن كثـير**) دەیهێنـم[1]، هەڵبەتـە ڕێـک مانـا کوردییەکـەی دێنـم، چونکـە (**إبـن كثـير**) لـە کۆمەڵێـک سـەرچاوەوە دەیهێنـێ، بـۆ خۆشـیی هـەر مێـژوو نووسـێکی متمانـە پێکـراوو موعتەبـەرەو، سـیرەی پێغەمبەریشـی ﷺ هەیـەو، مێژووشـی هەیـە بـە نـاوی: (**البدايـة والنهايـة**).

دەڵـێ: لـە مانگـی (**ذي القَعـدَة**) لـە ساڵی حەوتەمـی کۆچیـی دا، پێغەمبـەری خـوا ﷺ بـەرەو مەککـە بـە نیـەتی عومـرە کـردن خـۆی و ئەوانـەی کـە لـە حودەیبییـەدا لـە خزمـەتی دابـوو بـوون، ئـەو (١٤٠٠) کەسـە دەرچـوون و، لـە (**ذي الحُلَيْفَـة**) ئیحرامـی بەسـت و قوربانییشـی لەگـەڵ خـۆی بـردن، گوتـراوە: شەسـت حوشـتر بـووە، هەندێکیـش لـە ڕیوایـەتی دیکـەدا هاتـوە کـە حەفتـا بـووە، یـان کەمـتر یـان زیاتـر، ئیـدی دەسـتی کـرد بـە تەلبیە لێـدان، یانی: (**لَبَّيْـكَ اللَّهُـمَّ لَبَّيْـكَ، لَبَّيْـكَ لاَ شَرِيكَ لَـكَ لَبَّيْكَ،**

---

(١) ص ١٢٩٦، ١٢٩٧.

إنَّ الْحَمْدَ، وَالنِّعْمَةَ، لَكَ وَالْمُلْكَ، لاَ شَرِيكَ لَكَ)، هەروەها هاوەڵانیشی دەستیانکرد بە تەلبیە، کاتێک کە نیزیک کەوتنەوە لە (**مَرّ الظَّهْرَان**) موحەممەدی کوڕی مەسلەمەی ﷺ بە ئەسپانەوەو بە چەکەوە لە پێش خۆیەوە ڕەوان کرد، کاتێک هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان موحەممەدی کوڕی مەسلەمەیان بینی، ئەسپ و چەکی پێن، ترسێکی زۆریان چووە دڵ و، پێیان وابوو پێغەمبەری خوا ﷺ هاتوە جەنگیان لە دژ بکات، پێیان وابوو ئەو پەیمانەی لە نێوان ئەوان و ئەو دابووە، هەڵیوەشاندۆتەوە، کە بڕیار بووە دە (١٠) ساڵان لە دژی یەکدی نەجەنگن! ئیدی ئەوانەی کە بینیبوویان ڕۆیشتن و هەواڵیان بە خەڵکی مەککەدا، کاتێک پێغەمبەری خوا ﷺ هات، لە (**مَرّ الظَّهْرَان**) کە شوێنێکە، لەوێ سوپایەکەی خست و سەقامگیربوون، کە لەوێوە بتەکانی کە لە حەرەمدا چەقێندراون، تەماشای دەکردن، ئنجا لەوێ چەک و چۆڵی کە پێیان بوو، لە تیرو کەوان، لە تیرو لە ڕم، هەمووی ناردن بۆ (**بَطن يَأْججُ**) کە شوێنێکە لە نیزک مەککەیە، بەرەو مەککە ڕۆیی بە شمشێرەوە، شمشێرەکانیش لە کالانەکانیاندا بوون، وەک مەرجی لەگەڵدا گرتبوون، لەگەڵ قورەیشییەکان لە صولحی حودەیبییەدا، کە دەبێ تەنیا بە شمشێری نێو کالانەوە بێن.

کاتێک قورەیشییەکان نوێنەری خۆیان (**مِكْرز بْنُ حَفْص**)یان نارد، لە ڕێگادا پێی گەیشت، گوتی: ئەی موحەممەد! نەمانزانیوە تۆ پەیمان بشکێنی، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: چی بووە؟ گوتی: ئەوە نیە تۆ بە چەک و تیروکەوان و ڕمەوە هاتوویە نێومان، پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: {**لَمْ يَكُنْ ذَلِكَ، وَقَدْ بَعَثْنَا بِهِ إِلَى يَأْجُجَ**}، شتی وا نەبووە ئەو چەک و چۆڵەمان ناردوە بۆ (یأجج)، ئنجا میکریز گوتی: هەروامان ناسیوی کە تۆ خاوەنی چاکەی و خاوەنی وەفای.

ئیدی سەرانی کوفر لە مەککە چوونەدەر تاکو تەماشای پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی (خوا لێیان ڕازی بێ) نەکەن، لە داخ و خەفەتان چاویان بەرایی نەدا تەماشایان بکەن و، شاریان چۆڵکرد، بەڵام ئەوانی دیکە، لە خەڵکی مەککە،

لـە پیـاوان و ئافرەتـان و منـداڵان مابوونـەوەو، لەسـەر ڕێ و بانـان و لەسـەر بانـان دانیشـتبوون تەماشـای پێغەمبـەرو هاوەڵانیـان دەکـرد (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، ئیـدی پێغەمبـەر ﷺ چـووە نێـو مەککـەوە لـە حاڵێکـدا هاوەڵەکانی لـە پێش دەسـتیەوە بوون تەلبیـە (لَبَّيْـكَ اللَّهُـمَّ لَبَّيْكَ)یـان دەکـردو، قوربانییەکەشـیان پـێ بـوون، قوربانییەکـەی خۆیـشی پێشـتر نـارد بـوو بـۆ (**ذي طـوى**)، (ئەوێـش ناوچەیەکـە)، خۆیشـی سـواری ئـەو حوشـترەی بـوو بـوو، کـە لـە کاتی صوڵحـی حودەیبییەشـدا هـەر سـواری ئـەو حوشـترە بـوو بـوو، عەبدوڵـڵای کـوڕی ڕەواحـەی ئەنصارییـش جڵـەوی حوشـترەکەی پێغەمبـەری خـوای ﷺ گرتبـوو، ڕایدەکێشـا، ئنجـا لـە کاتێکـدا جڵەوەکـەی ڕادەکێشـا، ئـەو شیعرەشـی دەگـوت:

{بِاسْمِ الَّذِي لَا دِينَ إِلَّا دِينُهُ

بِاسْمِ الَّذِي مُحَمَّدٌ رَسُـــولُهُ

خَلُّوا بَنِي الْكُفَّار عَنْ سَبِيلـه

الْيَوْم نَضْرِبُكُمْ عَـلَى تَأْوِيلِـهِ

كَمَا ضَرَبْنَاكُمْ عَــلَى تَنْزِيلِهِ

ضَرْبًا يُزِيلُ الْهَامَ عَن مَقِيلِهْ

وَيُذْهِلُ الْخَلِيلَ عَــنْ خَلِيلِهْ

قَدْ نَزَّلَ الرَّحْمَنُ فِـي تَنْزِيلِهِ

بِأَنَّ خَيْرَ الْقَتْلِ فِـي سَـبِيلِهِ

يَا رَبُّ إِنِّـي مُؤْمِــنٌ بِقِيلِهِ}

(**إبـن كثـير**)، دەڵـێ: لـە چەنـد گێڕدراوەییەکـی جـۆراو جـۆردا، ئـەوەی گوتـرا هێناومــە، شــیعرەکەش مانایەکــەی ئاوایــە:

بــە نــاوی ئــەو کەســەی جگــە لــە بەرنامــەی ئــەو، بەرنامەیەکــی دیکــە نیــە، (بەرنامەیــەک کــە شایســتەی مــرۆڤ بــێ)، بــە نــاوی ئــەو کەســەی موحەممــەد

ڕەوانەکراوی ئەوە، ئەی ئەهلی کوفر! ڕێی چۆڵبکەن، ئەمڕۆ ئێمە لەسەر جێبەجێکردنی قورئان لێتان دەدەین، وەک چۆن پێشتر لەسەر دابەزاندنی لێمان دەدان، لێدانێک کە سەر لەسەر جەستە هەڵبگرێ، لێدانێک کە دۆست خۆشەویست بێئاگا بکات لە خۆشەویستەکەی، خوای خاوەن بەزەیی لە دابەزێنراوەکەی خۆیدا دایبەزاندوە، لە چەند لاپەڕەیەکدا کە لەسەر پێغەمبەرەکەی دەخوێندرێنەوە، کە باشترین کوژران، ئەوەیە لەڕێی خوادابێ، ئەی پەروەردگارم! من بڕوام هەیە بە فەرمایشتەکەی.

ئیمام ئەحمەد لە ئیبنو عەبباسەوە (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ) گێڕاویەتەوە کە پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی چوونە مەککە لە حاڵێکدا کە (تا)ی یەثریب، (مەدینە) بێتاقەتی کردبوون و، تووشی نارەحەتیی بوو بوون، بۆیە هاوبەش بۆ خوادانەرەکان، گوتیان: کۆمەڵێک دێنە نێو شارەکەتانەوە، کە گرانەتاو نەخۆشیی یەثریب، بێتاقەت و بێهێزی کردوون! هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان لەو لایەی لە لای حیجرەوەیە دانیشتبوون، تەماشایان دەکرد، خواش ﷻ پێغەمبەری خۆی ﷺ لەوەی گوتیان ئاگادار کردەوە، بۆیە پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی بە هاوەڵانی کرد، کە لە سێ طەوافی یەکەم، کە بە دەوری کەعبەدا دەسووڕێنەوە، بەشێوەی: (رَمَل) بڕۆن، ئەویش ئەوەیە کە بە نەرمە غار بڕۆن، تاکو هێزو پێزیان پێشانی هاوبەش بۆ خوا دانەران بدەن، ئیدی سێ سووڕی یەکەم بە نەرمە غارو گورگە لۆقە، ڕۆیشتن، بەڵام فەرمانی پێکردن کە لە نێوان دوو پایەکاندا کە بە هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان نەیاندەبینین و لە دیواری کەعبە دەگیران، بە ڕۆیشتنی ئاسایی بڕۆن، پێغەمبەر ﷺ تەنیا ئەوە ڕێی لێگرت کە هەر حەوت سووڕەکە بە گورگە لۆقە بڕۆن، تاکو ئاگای لێیان بێت و زۆر ماندوو نەبن، ئنجا هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان کە ئەوانیان وا بینی، گوتیان: ئەوانە بوون کە پێتان وابوو تاو نەخۆشیی یەثریب بێ تاقەتی کردوون؟ ئەوانە لە فڵان و فیسارکەس بەهێزترن! ئەوەی باسمان کرد، هەر کام لە: صەحیحی بوخاریی و صەحیحی موسلیم هێناویانە.

لێرەدا ڕیوایەتێکی دیکە دێنین، کە هەر کام لە بوخاریی و موسلیم و هەندێک لە فەرمووده ناسانی دیکەش هێناویانەو، ئەوەمان بۆ کورت دەکاتەوە: {وَعَن ابْنِ عُمَرَ رضي الله عنهما: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ خَرَجَ مُعْتَمِرًا، فَحَالَ كُفَّارُ قُرَيْشٍ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْبَيْتِ، فَنَحَرَ هَدْيَهُ، وَحَلَقَ رَأْسَهُ بِالْحُدَيْبِيَةِ، وَقَاضَاهُمْ عَلَى أَنْ يَعْتَمِرَ الْعَامَ الْمُقْبِلَ، وَلَا يَحْمِلَ سِلَاحًا عَلَيْهِمْ إِلَّا سُيُوفًا، وَلَا يُقِيمَ إِلَّا مَا أَحَبُّوا، فَاعْتَمَرَ مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ، فَدَخَلَهَا كَمَا كَانَ صَالَحَهُمْ، فَلَمَّا أَنْ أَقَامَ بِهَا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَمَرُوهُ أَنْ يَخْرُجَ، فَخَرَجَ}، (أخرجه البخاري: ٢٥٥٤، ومسلم: ٣٠٤٩).

واتە: ئیبنو عومەر رضي الله عنهما، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ بە نیەتی عومرە دەرچوو، بەڵام کافرەکانی قوڕەیش ڕێیان لێگرت، بچێ بۆ لای ماڵی خوا (کەعبە)، بۆیە قوربانییەکەی خۆی سەربڕی (هاوەڵان قوربانییەکانی خۆیان سەربڕین) بەر لەوەی بگاتە سەر زەمینی حەڕەم لە حودەیبییەو، سەری خۆیشی تاشیی، بەڵام لەگەڵیاندا ڕێککەوت کە ساڵی داهاتوو بێت بۆ عومرەو، چەکیش، تەنیا شمشێر لەکالاندا هەڵبگرێ و، تەنیا ئەوەندەش بمێنێتەوە لە مەککە کە ئەوان حەز دەکەن، (کە گوتوویانە: سێ شەوو سێ ڕۆژان بمێنەوە)، ئیدی پێغەمبەری خوا ﷺ لە ساڵی داهاتوودا عومرەی کردو، بەو شێوەیەی لەگەڵیان ڕێککەوتبوو، چووە نێو شاری مەککە، دوای ئەوەی سێ ڕۆژان و سێ شەوان مایەوە، داوایان لێکرد چۆڵی بکات، پێغەمبەریش ﷺ مەککەی چۆڵکردو بەجێیهێشت.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خـوا ﷻ لـەم سـێ ئایەتـە موبارەکـەدا، کـە کۆتایـی سـوورەتی فەتحیـان پێهاتـوە، لـە هـەر کامیانـدا بابەتێکـی سـەربەخۆ، بـەڵام پێکـەوە پەیوەسـت دەخاتـەڕوو:

١- لە ئایەتی یەکەمیاندا فەرموویەتی: ﴿لَّقَدۡ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءۡيَا بِٱلۡحَقِّ﴾، بە دڵنیایی خوا ﷻ بە شێوەیەکی چەسپاوو ڕاست، خەونی پێغەمبەرەکەی خۆی ﷺ ڕاست دەرچوواند، یانی: (**صَدَقَ اللهُ رَسُولَه فـي رُؤْيَاهُ**) خوا ڕاستیکرد لەگەڵ پێغەمبەرەکەی لە خەونەکەیدا، چونکە خەونێ کە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**) دەبینین، وەحییە: (**رُؤيَا الأنْبِيَاء وَحِي**)[1]، بۆیەش خوا ﷻ پاڵیداوەتە لای خۆی، واتە: خوا ﷻ خەونی پێغەمبەرەکەی کە پێشانیدابوو، وەک وەحییەک ڕاستی دەرچوواند بە شێوەیەکی چەسپاو، هەڵبەتە خەونەکە، جارێ نەهاتبۆ دی، چونکە هەر لە مانگی (**ذي القعدة**)ی ساڵی شەشەمی کۆچیدا ئەم سوورەتە هەمووی دابەزیوە، بەڵام بۆیە خوا ﷻ بە ڕابردوو دەیفەرموێ: ڕاستی دەرچوواند، واتە: دڵنیابن دێتە دی، ﴿لَتَدۡخُلُنَّ ٱلۡمَسۡجِدَ ٱلۡحَرَامَ إِن شَآءَ ٱللَّهُ﴾، ئەگەر خوا ﷻ بیەوێ، دەچنە نێو مزگەوتی حەرامەوە، دیارە خوا ویستوویەتی، بەڵام بۆ ئەوەیە ئێمە فێری ئەو ئەدەبە بەرزە بکات، کە هەموو شتێک بگێڕینەوە بۆ ویستی خوا، وەک (**ثعلب**) کە یەکێکە لەزانایان دەڵێ: خوا ﷻ لە شتێکدا کە زانیویەتی، فەرموویەتی: ﴿إِن شَآءَ ٱللَّهُ﴾، بۆ ئەوەی ئێمە لە شتێکدا کە نایزانین، بڵێین: ﴿إِن شَآءَ ٱللَّهُ﴾!

﴿ءَامِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمۡ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ﴾، چوار سیفەتیان لێ هەڵدەدات:

یەک: دڵنیاو هێمنن لە کاتێکدا دەچنە نێو شارەکە.

دوو: ﴿مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمۡ﴾، هەندێکتان سەری خۆتانتان تاشیوە ﴿وَمُقَصِّرِينَ﴾.

سێ: هەندێکیشتان کورتتان کردۆتەوەو هەڵتان پاچییوە، ﴿لَا تَخَافُونَ﴾.

---

(١) رواه البخاري: برقم: ١٣٨، من قول عبيد بن عمير.

چوار: وەک چۆن لە چوونێدا هێمنن و دڵنیان، لەمانەوەشدا ترستان لە کەس نیە.

﴿ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا ﴾، ئنجا خوا ﷻ ئەوەی زانیی کە ئێوە نەتاندەزانی، ﴿ فَجَعَلَ مِن دُونِ ذَٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا ﴾، ﴿ مِن دُونِ ذَٰلِكَ ﴾، یانی: (مِنْ قَبْلِ ذَلِك)، بەر لەوە، خوای پەروەردگار پێش ئەو چوونەتان کە لە ساڵی حەوتەمدا دەبێ، سەرکەوتنێکی نیزیکی بۆ ڕەخساندن، کە دەگونجێ مەبەست پێی صوڵحی حودەیبییە بێ، دەشگونجێ مەبەست پێی جەنگی خەیبەرو دەستکەوتەکانی بێ، بەڵام زیاتر وا پێدەچێ مەبەست پێی صوڵحی حودەیبییە بێ، خوا ئەوی ناوناوە سەرکەوتن (فتح)، بەڵام بە نسبەت جەنگی خەیبەرەوە، زیاتر دەستکەوتەکان لەبەرچاو گیراون.

٢- لە ئایەتی دووەمیشیان دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلْهُدَىٰ وَدِينِ ٱلْحَقِّ ﴾، ئەو (خوا ﷻ) کەسێکە پێغەمبەری خۆی بە ڕێنمایی و بە بەرنامەی ڕاستەوە ناردوە، ﴿ لِيُظْهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ ﴾، تاکو بەسەر هەموو بەرنامەکاندا زاڵی بکات و سەریبخات لە ڕووی بەڵگەوە، لە حاڵێکدا کە مسوڵمانان بێ دەسەڵاتن، یاخود ئەگەر خاوەن دەسەڵاتن، لە ڕووی دەسترۆیشتوویی و دەسەڵاتەوە، لە کاتێکدا کە بڕواداران لەگەڵیدا ڕاست دەکەن و، بەو پێیەی ئیسلام دەفەرموێ مامەڵە دەکەن، ئەو کاتە ئەهلی ئیسلام باڵادەست دەبن، ﴿ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًا ﴾، خواش ﷻ بەسە چاودێر بێ، یاخود بەسە شایەد بێ، بەڵگەو شایەدی ڕاستیی ئایین و بەرنامەکەی خۆی بێ، کە بە پێغەمبەری خاتەمی خۆیدا ﷺ ناردوویەتی.

٣- لە ئایەتی سێیەم و کۆتایی دا، خوا ﷻ هەم پێناسەی پێغەمبەر ﷺ دەکات و، هەم پێناسەی هاوەڵانی و، سەرجەم ئەوانەش کە لە خزمەتی دا دەبن و، دەفەرموێ: ﴿ مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ ٱللَّهِ ﴾، موحەممەد ڕەوانەکراوی خوایە، زانایانی ڕێزمانزان دەڵێن: ﴿ مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ ٱللَّهِ ﴾، دەگونجێ: نیهادو گوزارە (**مبتدأ وخبر**) بن، یانی: (**محمد**) نیهاد (**مبتدأ**)ەو (رَّسُولُ) گوزارە (**خبر**)کەیەتی، بەڵام دەڵێن: ئەوە شتێکی بەڵگە نەویستە، بۆیە چاکتر وایە بگوترێ: (**هو**

محمّد رسول الله)، یانی: ئەوەی باسکرا، موحەممەدە ﷺو ڕەوانەکراوی خوایە، ﴿وَٱلَّذِينَ مَعَهُۥٓ﴾، ئەوانەش کە لەگەڵیدان، بۆیە فەرموویەتی: ئەوانەی لەگەڵیدان، تاکو هەم هاوەڵان بگرێتەوە بە پلەی یەکەم (خوا لێیان ڕازی بێ)، بە پیاوو ئافرەتیانەوە، هەم بە درێژایی مێژوو و بە پانایی زەمین، هەموو ئەوانەش بگرێتەوە کە لە خزمەت بەرنامەکەیدان، ﴿أَشِدَّآءُ عَلَى ٱلۡكُفَّارِ رُحَمَآءُ بَيۡنَهُمۡ﴾، لەسەر کافران توندو تیژن، توندو سەختن و، لە نێو خۆیاندا بە پەرۆش و بەزەیین، ﴿تَرَىٰهُمۡ رُكَّعٗا سُجَّدٗا﴾، هەمیشە بە ڕکووع بردوویی و کڕنووش بردوویی دەیانبینی، واتە: بەردەوام لە حاڵەتی نوێژدا دەیانبینی، لەو کاتانەدا کە کاتی نوێژن، ﴿يَبۡتَغُونَ فَضۡلٗا مِّنَ ٱللَّهِ وَرِضۡوَٰنٗا﴾، بەخششی خواو ڕەزامەندیی خوا دەخوازن، یانی: زۆر بەجیددیی دەیخوازن، ئاواتیان ئەوەیە خوا لێیان ڕازی بێ و لە بەخششی خۆی بەشیان بدات، ﴿سِيمَاهُمۡ فِي وُجُوهِهِم﴾، نیشانەیان، نیشانەی ئیمانداریەتیی و بەندایەتییان بۆ خوا، لە ڕوویاندا دیارە، ﴿مِّنۡ أَثَرِ ٱلسُّجُودِ﴾، بە هۆی کاریگەریی زۆر و چاک کڕنووش بردنەوە، ﴿ذَٰلِكَ مَثَلُهُمۡ فِي ٱلتَّوۡرَىٰةِ﴾، ئەوە وەسف و پێناسەیانە لە تەوڕاتدا.

﴿وَمَثَلُهُمۡ فِي ٱلۡإِنجِيلِ﴾، وەسف و پێناسەشیان لە ئینجیلدا، ئاوایە: ﴿كَزَرۡعٍ أَخۡرَجَ شَطۡـَٔهُۥ فَـَٔازَرَهُۥ فَٱسۡتَغۡلَظَ فَٱسۡتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِۦ﴾، وەک درەختێک یان کشتوکاڵێک کە لق و پۆپ دەردەخات، ئەو لق و پۆپەش قەدەکە بەهێز دەکات، دوایی پتەوو بەهێز دەبێ، ئنجا لەسەر قەدو بنکەکانی خۆی ڕادەوەستێ، ﴿يُعۡجِبُ ٱلزُّرَّاعَ﴾، جووتیارەکان سەرسام دەکات، ﴿لِيَغِيظَ بِهِمُ ٱلۡكُفَّارَ﴾، بۆیەش خوا ﷻ وا گەشەی پێدان و نەش و نمایان کرد، تاکو ڕقی کافرانیان پێ هەڵسێنێ، ﴿وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ وَعَمِلُواْ ٱلصَّٰلِحَٰتِ مِنۡهُم﴾، خوا ﷻ بەڵێنی بەوانەیان داوە، کە ئیمانیان هێناوەو کردەوە باشەکان دەکەن، بەڵێنی چی پێداون؟ ﴿مَّغۡفِرَةٗ وَأَجۡرًا عَظِيمَۢا﴾، لێبوردن و پاداشتێکی مەزن.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

ڕاگەیاندنی خوای بەرزو مەزن: لەو خەونەدا کە پێشانی پێغەمبەرەکەی داوە، کە موحەممەد ﷺ ڕاستیکردووە، بە دڵنیایی پێغەمبەری خوا ﷺ و بڕواداران بە هێمنیی و بێ ترس و بیم، دەچنە مزگەوتی حەرامەوە، لە حاڵێکدا بەشێکیان قژی خۆیان تاشیوەو، بەشێکیشیان کورتیان کردۆتەوە:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿لَّقَدْ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءْيَا بِٱلْحَقِّ ۖ لَتَدْخُلُنَّ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ إِن شَآءَ ٱللَّهُ ءَامِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ ۖ فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا۟ فَجَعَلَ مِن دُونِ ذَٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿٢٧﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿لَّقَدْ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءْيَا بِٱلْحَقِّ﴾، بە دڵنیایی خوا لە خەونەکەیدا لەگەڵ پێغەمبەرەکەیدا ڕاستیکرد.

پێشتر گوتوومانە: (ل) و (قد) جەختکردنەوە دەگەیەنن: (ل) بۆ سوێندە یاخود زەمینە خۆشکەرە بۆ سوێند، (**مُمَهِّدَة للقسم**)، (**قد**)یش کاتێک دەچێتە سەر کرداری ڕابردوو بۆ ساغکردنەوە (تحقیق)یە، کەواتە: ﴿لَّقَدْ صَدَقَ ٱللَّهُ رَسُولَهُ ٱلرُّءْيَا بِٱلْحَقِّ﴾، واتە: بە دڵنیایی و بە جەختکردنەوە خوا ﷻ لەو خەونەدا کە پێشانی پێغەمبەرەکەی خۆیدا، ڕاستیکرد، یان: ڕاستیی خوا لە خەونەکەدا کە پێشانی پێغەمبەری داوە ﷺ شتێکی چەسپاوە، یاخود پڕە لە حیکمەت و ئامانجی ڕاست.

لێرەدا پرسیارێک دەکرێ: بۆچی خوا ﷻ ئەوەی بە جەختکردنەوەوە هێناوەو، هەم بە (ل) و هەم بە (قد) جەختی لەسەر کردۆتەوە؟

وەڵامەکەی ئەوەیە: ئەو جەختکردنەوەیە بۆ هەڵوەشاندنەوەی شوبهەو گومانی مونافیق و دڵنەخۆشەکانە، کە گوتیان: (أَيْنَ رُؤْيَاهُ)؟، کوا خەونەکەی موحەممەد ﷺ چی لێهات؟! بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: بە دڵنیایی خوا لە خەونەکەدا، کە پێشانی پێغەمبەرەکەی خۆیدا، ڕاستی فەرموو، یانی: دێتە دی.

ئنجا زانایان بە چەند شێوەیەک تەعبیریان لە ماناو لێکدانەوەی، ئەم ڕستە موبارەکە کردوە:

أ- یەکێکیان دەڵێ: (لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ فِي الرُّؤْيَا)، خوا ﷻ لەگەڵ پێغەمبەرەکەیدا ڕاستی کرد، لە خەونەکەدا.

ب- یەکێکی دیکەیان، دەڵێ: (حَقَّقَ اللهُ رُؤْيَا رَسُولِهِ)، خوا ﷻ خەونی پێغەمبەرەکەی چەسپاندو، هێنایە دی.

ج- یەکێکی دیکەیان دەڵێ: (أَرَاهُ رُؤْيَا صَادِقاً)، خەونێکی ڕاستی پێشاندا، دیارە خەونی پێغەمبەرانیش (عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ) وەحییە، بۆیە خەونەکە سەرەنجام بۆتەوە بە هەواڵێک و بە ڕاستیی وەسف کراوە.

د- (الطبري)یش ئاوا تەعبیر دەکات لەوەو لە ڕستەکەی دواییشی کە دەفەرموێ: ﴿لَتَدْخُلُنَّ ٱلْمَسْجِدَ ٱلْحَرَامَ إِن شَآءَ ٱللَّهُ ءَامِنِينَ مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمْ وَمُقَصِّرِينَ لَا تَخَافُونَ﴾، دەڵێ: (لَقَدْ صَدَقَ اللَّهُ رَسُولَهُ مُحَمَّدًا رُؤْيَاهُ الَّتِي أَرَاهَا إِيَّاهُ، أَنَّهُ يَدْخُلُ هُوَ وَأَصْحَابُهُ بَيْتَ اللَّهِ الْحَرَامِ آمِنِينَ، لَا يَخَافُونَ أَهْلَ الشِّرْكِ، مُقَصِّرًا بَعْضُهُمْ رَأْسَهُ، وَمُحَلِّقًا بَعْضُهُمْ)[1]، واتە: بە دڵنیایی خوا لەگەڵ موحەممەد پێغەمبەرەکەی خۆیدا ﷺ ڕاستی فەرموو، لەو خەونەدا کە پێشانیدا، بە دڵنیایی خۆی و هاوەڵانی دەچنە نێو ماڵی حەرامی خواوە، بە دڵنیایی و

---

(١) جامع البيان: ج٢٦ ، ص: ١٠٩، عن ابن عباس: ٣١٦٧٠ .

هێمنیی و، لە خەڵکی هاوبەش بۆ خوا دانان ناترسێن، لە حاڵێک دا هەندێکیان سەری خۆیان کورتکردۆتەوەو، هەندێکیشیان تاشیویانە.

٢)- ﴿لَتَدۡخُلُنَّ ٱلۡمَسۡجِدَ ٱلۡحَرَامَ إِن شَآءَ ٱللَّهُ﴾، بە دڵنیایی دەچنە مزگەوتی حەرامەوە، ئەگەر خوا بیەوێ، (ثَعْلَب) کە یەکێکە لە شارەزایانی زمانی عەرەبیی، قسەیەکی جوان دەکات، دەڵێ: (إِسْتَثْنَى اللهُ فِي مَا يَعْلَمُ، لِيَسْتَثْنِيَ الخَلْقُ فِيْمَا لَا يَعْلَمون)، واتە: خوا ﷻ هەڵاواردنی کردوە [إن شاءالله ی فەرمووە] لە شتێکدا کە دەیزانێ و دڵنیایە، کە هەر دێتە دی، تاکو خەڵکیش لە شتێکدا کە نایزانن (إن شاءالله) بکەن، هەڵبەتە لێرەدا (إستثنى الله)، یانی: (قَالَ الله: إن شاءالله)، خوا فەرمووی: ئەگەر خوا ویستی.

٣)- ﴿ءَامِنِينَ﴾، بێترس و دڵنیان، واتە: کاتێک ئێوە دەچنە نێو مزگەوتی حەرامەوە، هێمنن، بێترسن.

٤)- ﴿مُحَلِّقِينَ رُءُوسَكُمۡ وَمُقَصِّرِينَ﴾، سەری خۆتان تاشیوەو کورتتان کردۆتەوە، ئەمیش حاڵە، لە ڕاناوی (ءَامِنِينَ): (وَهُمَا كِنَايَتَانِ عَنِ التَمَكُّنِ مِنَ إِتْمَامِ الحَجِّ وَالعُمْرَة)، ئەم دووانە کنارەن بۆ توانایی لەسەر تەواوکردن و بە جێهێنانی حەج و عومرە، یانی: ئێوە دوای ئەوەی بەبێ ترسیی دەچنە نێو مزگەوتی حەرامەوە، لە حاڵێکدا دەچن، کە هەندێکتان قژە سەری خۆتانتان تاشیوەو، هەندێکیشتان کورتتان کردۆتەوە، دیارە کاتێکیش مرۆڤ لە ئەنجامدانی خوا پەرستییەکانی حەج و عومرەدا، دەگاتە قۆناغی سەری خۆ تاشین و سەری خۆ هەڵپاچین و کورتکردنەوە، کە خوا پەرستییەکانی حەج یان عومرەی تەواو کرد بن.

کەواتە: ئەمە کینایەیە بۆ ئەوە کە عومرەکەیان بە تەواویی دەکەن، چونکە ئەو کاتە حەج نەبووە، ئەو خوا پەرستییەی بۆی چوون عومرە بووە.

٥)- ﴿لَا تَخَافُونَ﴾، هیچ ناترسن، پێشێ دەفەرموێ: (آمِنِينَ)، لەحاڵێکدا کە ئێوە بەهرەمەندن لە هێمنیی و ئاسایش، دوایی کە دەفەرموێ: ﴿لَا تَخَافُونَ﴾، واتە: لە کاتی چوونە ژووری مزگەوتی حەرام و چوونە نێو مەککەدا، ئێوە هێمنن و بێ ترس و

بیمن و، دوای چوونیش: ﴿لَا تَخَافُونَ﴾، دوای ئەوەی لەوێش دەمێننەوەو، دەیکەنە نشینگەو تێیدا سەقامگیر دەبن، دیسان ترستان لەسەر نابێ، (تَأْمَنُونَ حِيْنَ الدُّخُولِ، وَلاَ تَخَافُونَ بَعْدَهُ)، لە کاتی چوونە نێو مزگەوتی حەڕامدا بە هێمنیی دەچن و، دواییش ترستان لەسەر نابێ و دڵەڕاوکێتان نابێ.

٦)- ﴿فَعَلِمَ مَا لَمْ تَعْلَمُوا﴾، ئەو (خوا ﷻ) زانیی ئەوەی ئێوە نەتاندەزانی، دەڵێ: (تَفْرِيعٌ عَلَى مَا مَرَّ ذِكْرُهُ، أَي: بِمَا أَنَّ اللهَ عَلِمَ مِنَ المَصَالِحِ الجَمَّةِ لَكُمْ مَا لاَ تَعْلَمُون: ﴿فَجَعَلَ مِن دُونِ ذَٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا﴾، ئەمە بیناکردنە لەسەر ئەوەی گوتراو لق لێکردنەوەیەتی، لە ئەنجامی ئەوەدا، کە خوا ﷻ بەرژەوەندییانێکی زۆری بۆ ئێوە دەزانین، کە ئێوە فیکرتان پێیان نەدەشکا، ﴿فَجَعَلَ مِن دُونِ ذَٰلِكَ﴾، بۆیە پێش ئەوە یان نزیکتر لەوە سەرکەوتنێکی نیزیکی بۆ ڕەخساندن، کە وەک پێشتر گوتوومانە: مەبەست پێی پێکهاتنی حودەیبییەیە، چونکە خوا ﷻ ناوی لە صوڵح و پێکهاتنی حودەیبییە ناوە: فەتح: ﴿إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُّبِينًا ①﴾، یانی: (فَتَحَ لَكُمْ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحاً قَرِيْباً)، بەرلەوە سەرکەوتنێکی نیزیکی بۆ ڕەخساندن.

ئنجا ئایا بۆچی خوا ﷻ فەرموویەتی:

٧)- ﴿فَجَعَلَ مِن دُونِ ذَٰلِكَ فَتْحًا قَرِيبًا﴾، ئنجا (خوا) بەرلەوە سەرکەوتنێکی نیزیکی بۆ ڕەخساندن؟ بەڵام نەیفەرمووە: (فَتح لَكُمْ مِنْ دُونِ ذَلِكَ فَتْحاً قَرِيْبَا)؟! هۆکارەکەی ئەوەیە تاکو ئەوە بگەیەنێ کە ئەو سەرکەوتنە کارێکی زۆر سەرسوڕهێنەر بوو، ئەگەر خوا ﷻ نەیگێڕاباو نەیڕەخساند بایە، پەیدانەدەبوو.

کە دەفەرموێ: (إن شاءالله)، یانی: ئەگەر خوا ﷻ ویستی، بەڵام لێرەدا سێ حیکمەتی تێدان:

یەکەم: بۆ ئەوەیە کە مسوڵمانان فێری ئەدەبی ئاخاوتن بکات، کاتێک پەیوەندیی بە داهاتووەوە هەیە، بیبەستنەوە بە ویستی خوای پەروەردگارەوە، ئەوە ئەدەبێکی بەرزە، کە مسوڵمان بۆ داهاتوو کە نازانێ چی لە هەگبەی نادیار (غیب)دا هەیە، هەمیشە

بیبەستێتەوە بە ویستی خواوەو بڵێ: ئەگەر خوا ﷻ بیەوێ، وەک لە سوورەتی (**الكهف**) دا، دەفەرموێ: ﴿ وَلَا تَقُولَنَّ لِشَاْيۡءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا ﴿٢٣﴾ إِلَّآ أَن يَشَآءَ ٱللَّهُۚ وَٱذۡكُر رَّبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلۡ عَسَىٰٓ أَن يَهۡدِيَنِ رَبِّي لِأَقۡرَبَ مِنۡ هَٰذَا رَشَدًا ﴿٢٤﴾ ﴾، ئەگەر ویستت کارێک بڵێی کە بەیانی، (واتە: دوای ئەو کاتەی ئێستا تێیدای) ئەنجامی دەدەی، بڵێ: (**إن شاءالله**)، ئەگەر خوا ویستی، هەرکاتیش لەبیرت چوو یادی خوا بکەو بڵێ: بەڵکو خوا بۆ نیزیکتر لەوە، لە ڕووی سەر ڕاستییەوە ڕێنماییم بکات، کەواتە: ئەمە حیکمەتێکی گوتنی: (**إن شاءالله**).

دووەم: حیکمەتی دووەمی ئەوەیە کە ئێوە بەویستی خوا ﷻ و توانا و ڕەخساندنی وی دەچنە نێو مزگەوتی حەرامەوە، نەک بەهێزو شان و شەوکەتی خۆتان.

سێیەم: حیکمەتی سێیەم کە ئەم ڕستەیە دەیگەیەنێ ئەوەیە: (**مَتَى شَاءَالله، لَا مَتَى شِئْتُم، أو وَإِنْ لَمْ يَشَأ الكُفَّار**)، واتە: کاتێک خوا ﷻ ویستی ئێوە دەچن، نەک ئەو کاتەی کە دەتانەوێ، یان هەرچەندە کافرەکانیش نەیانەوێ، بەڵکو هەڵبڕینی هەر شتێک، سەرەنجامەکەی دەکەوێتە دەست ویستی ڕەهاو بێ سنووری خوا ﷻ.

مەسەلەی دووەم:

خـوا ﷻ پێغەمبـەری کۆتایـی خـۆی (موحەممـەد) ﷺی بـە ڕێنمایـی و بەرنامـەی هـەق و ڕاسـتەوە نـاردوە، تاکـو بەسـەر تێکـڕای بەرنامەکانـدا زاڵـی بـکات:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلۡهُدَىٰ وَدِينِ ٱلۡحَقِّ لِيُظۡهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدٗا ٢٨ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلۡهُدَىٰ ﴾، ئەو (خوا ﷻ) ئەو زاتەیە، ڕەوانەکراوی خۆی بەڕێنمایی و بەرچاو ڕوونییەوە، ڕەوانە کردوە، ئایا پێغەمبەری کۆتایی تەنیا بەرچاو ڕوونیی و ڕێنمایی پێیە؟ نەخێر.

٢)- ﴿ وَدِينِ ٱلۡحَقِّ ﴾، هەروەها بەرنامەیەکی هەق و چەسپاوو ڕاستیش[1]، بۆچی خوا ﷻ ئەو دوو وشەیەی بەکارهێناون؟ شایانی باسە: لە سێ ئایەتی قورئانیشدا، هەم لە سوورەتی (**توبة**)دا، هەم لێرەدا لە سوورەتی (**الفتح**) و، هەم لە سوورەتی (**الصف**)دا، ئەم ڕستەیە دووبارە بۆتەوە، وەک دوایی باسی دەکەین، لەبەر ئەوەی مرۆڤ وەک تاک پێویستیی بە هیدایەت و بەرچاو ڕوونیی و ڕێنمایی خوا هەیە، هەم لە ڕووی بووناسییەوەو، هەم لە ڕووی ئیمان و عەقیدەوەو، هەم لە ڕووی پەرستشەکانەوەو، هەم لە ڕووی ڕەوشت و ئاکارەوەو، هەم لە ڕووی تەزکیەی نەفس و تەقواوە، وەک کۆمەڵیش پێویستییان بە بەرنامەیەکی ڕێک و ڕاست هەیە، کە هەموو کاروبارەکانی ژیانیان، لە ڕووەکانی: بەڕێوەبردن و حوکمڕانیی و، ئابووریی و، پەیوەندییەکان و، کۆمەڵایەتیی و، کارو کاسبیی، لە هەموو ئەو ڕووانەوە بۆ ڕێک بخات، کە ئەویش پێی دەگوترێ: ئایین، ئنجا بۆچی خوا ﷻ پێغەمبەری کۆتایی خۆی بەهیدایەت و بە دینی هەقەوە ناردوە؟

---

(١) دوایی لەو بارەوە کورتە باسێك دەکەین.

٣- ﴿لِيُظْهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ﴾، تاکو بەسەر تێکڕای بەرنامان دا سەری بخات، دەگونجێ ڕاناوی سەر (لِيُظْهِرَهُ)، بچێتەوە بۆ (الدِّيْن)، یانی: ئەو دینە هەقە سەربخات، یاخود بچێتەوە بۆ (رسول) تاکو ئەو پێغەمبەرە زاڵ بکات، ﴿عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ﴾، بەسەر هەموو بەرنامەکاندا کە دەفەرمووێ: زاڵی بکات، ئەمە دوو واتایان دەگەیەنێ:

واتای یەکەم: بە بەڵگە سەری بخات، هیچ بەرنامەیەک لە بەرانبەر ئیسلامدا لە ڕووی بەڵگەوە، خۆی ڕاناگرێ، هەر هەقیقەتێک ئیسلام دەیڵێ و، ئەوەی لە بەرانبەری دا دەگوترێ و، پێچەوانەیەتی و دژیەتی، حەتمەن پووچەڵە، بۆ وێنە:

أ- ئیسلام دەفەرمووێ: دەبێ لە ڕووی ئیداریی و سیاسییەوە، کاروبار، بە ڕاوێژ بێ، کەواتە: هەموو جۆرەکانی دیکەی بەڕێوەبردنی کاروبار، بە تایبەت حوکمڕانیی، ناڕەوان، چ حوکمی میراتیی بێ و، چ بنەماڵەیی بێ، چ خۆسەپاندن بێ ...هتد، هەموو شێوەکانی دیکەی حوکمڕانیی جگە لەوەی بە ڕاوێژ لە نێو خۆی، کۆمەڵگادا بەرپرسان دیاریی بکرێن، ناڕەوایە.

ب- هەروەها لە ڕووی ئابوورییەوە، ئیسلام لە لایەکەوە دان بە خاوەنداریەتیی تاک دادێنێ، لە لایەکیشەوە دەڵێ: ئەو خاوەندارێتییەی تاک، نابێ لەسەر حیسابی بەرژەوەندیی گشتیی بێ، واتە: هەم ڕەچاوی بەرژەوەندیی گشتییش دەکات و، هەم ڕەچاوی مافی تاکیش دەکات، ئەمەش هێڵێکی نێوەڕاست و میانجییە لە نێوان لە لایەکەوە: کاپیتالیزم و لیبڕالیزم دا، کە دەستی تاک واڵا دەکەن، بە کەیفی خۆی هەڵسوکەوت بکات، بەبێ لەبەرچاوگرتنی بەرژەوەندیی گشتیی، لەولاشەوە: سۆشیالیزم و کۆمۆنیزمدا کە تاک لە ژێر پێی کۆمەڵگادا دەپلیشێننەوە، ئیسلام دەڵێ: نەخێر، دەبێ هەم تاکیش مافی پارێزراو بێ و، حورمەت و ڕێزی هەبێ، بەڵام بەرژەوەندیی گشتییش نابێ بخرێتە مەترسییەوە.

ج- هەروەها لە ڕووی کۆمەڵایەتییەوەو، لە هەموو ڕووەکانی دیکەوەش.

ئەوە واتایەکی زاڵکردنی ئایینی خوا، یان پێغەمبەری خوا ﷺ بەسەر هەموو بەرنامەو ڕێبازەکانی دیکەدا.

واتـای دووەم: ئەوەیـە کـە بـە دەسـتەڵات بەسـەریاندا زاڵبـێ و سـەر بکـەوێ، واتـە: لـە حاڵـەتی ڕووبەڕووبوونـەوەو بەرەنگاربوونـەوەدا، کـە بـە درێژایـی مێـژوو هـەروا بـووەو، کاتێـک ئەهلـی ئیسـلام بەڕاسـتیی بـڕوادار بووبـن، ئەهلـی کوفـر لـە بەرانبەریانـدا خۆیـان نەگرتـوە، چونکـە بـڕواداران: هـەم لـە ڕووی بووناسـیی و ئیمان و عەقیـدەو پەرسـتش و، ڕووی ڕەوشـت و ئـاکارو تۆکمەیـی نێـو خۆیانـەوە، تـەرازوو، نایەنـەوە لەگـەڵ بەرانبەرەکانیانـدا، هـەم لـە ڕووی ئـەو ئامانجـە هەقانەی لـە پێناویاندا دەجەنگـن، کـە بریتیـە لە لابـردنی سـتەم و گەیاندنی پەیامی خـوا بە هەمـوو مرۆڤایەتیی و، بەرگرییکـردن لـە چەوسـێنراوان و دەسـتگرتنی سـتەمکاران، واتـە: هـەم ئامانجیـان لـە ڕووبـەڕوو بوونەوەکەیانـدا هەقـە، هـەم خۆشـیان لەسـەر ڕێبازێکـی هەقـن، هـەم لـە ڕووی تیۆریـی و، هـەم لـە ڕووی کردەییـەوە. کەواتـە: مەبەسـت زاڵکـردنی ئایینـی خوایـە بەسـەر هەمـوو بەرنامەکانـدا، یـان پێغەمبـەری خوایـە ﷺ بـەڵام زیاتـر وا پێدەچـێ مەبەسـت پێـی ئاییـن و بەرنامـەی خـوا بـێ، چونکـە ئەگـەر پێغەمبـەری خـوا ﷺ بـێ، تەنیـا ڕۆژگاری خـۆی دەگرێتـەوە، بـەڵام ئەگـەر بڵێیـن: ئاییـن و بەرنامـەی خـوا، هەمـوو ڕۆژگارەکان دەگرێتـەوە، هەڵبەتـە بـۆ پێغەمبەریـش ﷺ دەتوانیـن بڵێیـن: ئـەوە پێغەمبـەری خوایـە ﷺ و پەیامەکـەی ئـەوە سـەرکەوتووە.

بەڵـێ (لِيُظْهِـرَهُ): بـە هـەردوو مانایەکـەی دێ، هـەم لـە ڕووی بەڵگـەوەو، هـەم لـە ڕووی دەسـتەڵات و خسـتنە ژێـر ڕکێفـی خۆشـەوە.

٤- ﴿وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًا﴾، خواشتان بەسە شایەد و گەواهییدەر بێ، یانی: (**كَفَاكُمُ اللهُ شَهِيْدَاً عَلَى أَنَّ وَعَدَهُ كَائِنٌ، أَو عَلَى نُبُوَّتِهِ بِإِظْهَار الْمُعْجِزَات**)، واتە: خواتان بەسە شایەدو گەواهییدەر بێ، کە ئەوەی بەڵێنی پێداون، دێتە دی، یاخود خواتان بەسە شایەد بێ لەسەر ڕاستیی پێغەمبەرایەتیی موحەممەد ﷺ بە دەرخستنی موعجیزەکانی.

وشـەی (**شَـهِيْدَاً**) بـە مانـای شـایەدە، بـەڵام دەشـگونجێ بـە مانـای چاودێریـش بـێ، واتـە: بەسـە خـوا ﷻ چاودێـر بـێ بـۆ هێنانـە دی، ئەو گفـت و بەڵێنـەی فەرموویـەتی و، چاودێـر بـێ بەسـەر مسـوڵمانانەوەو ئـاگای لێیـان بـێ و، ئـەو بەڵێنەیـان بـۆ بێنێتـە دی.

کورتە باسێک: لە بارەی ڕێنمایی و بەرنامە بوونی پەیامی خواوە

بەڕێـــزان!

ئێمە لە چوار بڕگەدا، ئەم کورتە باسە دەخەینە ڕوو:

بڕگەی یەکەم: خوا ﷻ ئەم ڕاستییە، کە پێغەمبەری کۆتایی خۆی ﷺ بە دوو شتەوە ناردوە: ﴿ بِٱلْهُدَىٰ وَدِينِ ٱلْحَقِّ ﴾، بە ڕێنمایی (**هدى**) و بە بەرنامەی ڕاست (**دين الحق**)ەوە، لە سێ شوێندا فەرموویەتی:

أ- لە سوورەتی (**التوبة**) ئایەتی ژمارە (٣٣)دا، دەفەرمووێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلْهُدَىٰ وَدِينِ ٱلْحَقِّ لِيُظْهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْمُشْرِكُونَ ﴿٣٣﴾ ﴾.

ب- لە سوورەتی (**الفتح**)دا، کە دەفەرمووێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلْهُدَىٰ وَدِينِ ٱلْحَقِّ لِيُظْهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ ۚ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًا ﴿٢٨﴾ ﴾.

ج- لە سوورەتی (**الصف**)یشدا هەمان ڕاستیی و هەمان ڕستە هاتوە، کە دەفەرمووێ: ﴿ هُوَ ٱلَّذِىٓ أَرْسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلْهُدَىٰ وَدِينِ ٱلْحَقِّ لِيُظْهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْمُشْرِكُونَ ﴿٩﴾ ﴾.

کەواتە: لە ئایەتی (٣٣)ی (**التوبة**)و (٩)ی (**الصف**)دا، ئەمەی لێ زیاد کردوە: ﴿ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْمُشْرِكُونَ ﴾، بەڵام لەم سوورەتی فەتحدا: ﴿ وَكَفَىٰ بِٱللَّهِ شَهِيدًا ﴾ هاتوە.

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە خوا ﷻ بەسە چاودێر بێ بەسەر هێنانە دی، ئەو بەڵێنەوە، بەڵام لە سوورەتی (**التوبة**)و لە سوورەتی (**الصف**)دا، کە ﴿ وَلَوْ كَرِهَ ٱلْمُشْرِكُونَ ﴾، هاتوە، هۆیەکەی ئەوەیە کە خوا ﷻ دەزانێ: هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان ئەوەیان پێ ناخۆشەو پێی قەڵسن، بۆیە دەفەرمووێ: هەرچەندە

ئەوانیش پێی قەڵس بن و پێیان ناخۆش بێ، بەڵام خوا ﷻ پێغەمبەری خۆی ﷺ بە ڕێنمایی و بەرچاو ڕوونیی بۆ تاکەکان و، بە بەرنامەی ڕاست و تێرو تەواوییشەوە بۆ کۆمەڵگاکان ڕەوانە کردوە.

برگەی دووەم: واتاو چەمکی **(الهدی)** و **(دین الحق)**:

یەک: چەمکی وشەی **(الهدی)**:

﴿ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَرۡسَلَ رَسُولَهُۥ بِٱلۡهُدَىٰ ﴾، **(هدی)** بە کوردیی دەگونجێ بگوترێ: ڕێنمایی، دەشگونجێ بگوترێ: بەرچاو ڕوونیی، دەشگونجێ بگوترێ: ڕاستە ڕێکردن و خستنە سەر ڕێی ڕاست، لە قورئاندا خوا ﷻ وشەی **(هدی)**ی بە گشتیی بە سێ واتایان بەکارهێناوە:

١- واتایەکی گشتیی کە هەموو دروستکراوەکان دەگرێتەوە، وەک لە سوورەتی **(طه)** - ٥٠ - دا، کاتێ فیرعەون لە مووسا ؈ دەپرسێ: ﴿ قَالَ فَمَن رَّبُّكُمَا يَٰمُوسَىٰ ۝٤٩ ﴾، ئنجا پەروەردگاری ئێوە کێیە، ئەی مووسا؟ مووسا ؈ لە وەڵامیدا دەفەرموێ: ﴿ رَبُّنَا ٱلَّذِيٓ أَعۡطَىٰ كُلَّ شَيۡءٍ خَلۡقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ۝٥٠ ﴾، پەروەردگارمان ئەو زاتەیە، بوونی بە هەموو شتێک داوە، دواییش ڕێنمایی کردوە، کەواتە: هەرچی دروستکراوی خوایە، هەمووی خوا هیدایەتی بۆ ڕەخساندوەو ڕێنمایی کردوەو بەرچاوڕوونی کردوەو، وای لێکردوە بە شێوەیەک بەردەوام بێ و، بەڕێوەبچێ، کە ئەو حیکمەتەی بۆی دروستکراوە، بیهێنێتە دی، هەر لە گەردیلەوە تاکو کەهکەشان و، هەموو ئەو شتانەی دەکەونە نێوانیان، چونکە خوا ﷻ لێرەدا وشەی هیدایەتی بۆ هەموو شتێک **(كُلَّ شَيْءٍ)** بەکارهێناوە، بێگومان هەموو شتێک بە شێوەیەک لە شێوەکان، خوا ﷻ ڕێنمایی کردوەو سیستمی بۆ داناوەو بەپێی ئەو سیستمە بەڕێوە دەچێ و لێی لانادات.

٢- واتایەکی دیکەی هیدایەت، بریتیە لە ڕێ پێشاندان و بەرچاو ڕوونکردنەوەو ڕێنمایی کردن، وەک لە سوورەتی **(السجدة)**دا، دەفەرموێ: ﴿ وَجَعَلۡنَا مِنۡهُمۡ أَئِمَّةٗ يَهۡدُونَ بِأَمۡرِنَا ۝٢٤ ﴾، باسی بەنوو ئیسرائیل دەکات، دەفەرموێ: ئێمە چەند پێشەوایەکمان لێ

ڕەخساندن، بە فەرمانی ئێمە، خەڵکیان ڕێنمایی دەکردو، ڕێیان پێشانی خەڵکی دەدات، هەروەها خوا ﷻ لە ئایەتی پێش کۆتایی (**الشورى**)دا، دەفەرمویٚ: ﴿ وَإِنَّكَ لَتَهْدِيٓ إِلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسْتَقِيمٖ ۝٥٢ ﴾، واتە: بە دڵنیایی تۆ خەڵک ڕێنمایی دەکەی بۆ ڕێیەکی ڕاست، ئاشکراشە ئەوەی بەدەستی پێغەمبەر (**محمد**)ە ﷺ و بە دەستی پێغەمبەران و جێگران و میراتگرانی پێغەمبەرانیشە، بریتی بووە لە ڕێ پێشاندان و بەرچاو ڕوونکردنەوەی خەڵک بەرەو ڕێی ڕاست، وەک لە کاتی تەفسیرکردنی ئەو ئایەتەی سوورەتی (**الشورى**) دا باسمان کردوە، کە خوا ﷻ لە هەندێ شوێناندا هیدایەت لە پێغەمبەر ﷺ لا دەبات و، لە هەندێک شوێناندا بۆی دەچەسپێنێ، بۆ وێنە: لە سوورەتی (**القصص**)دا، خوا ﷻ دەفەرمویٚ: ﴿ إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ ۝٥٦ ﴾، واتە: تۆ ئەوەی خۆشت بویٚ هیدایەتی نادەی، لێرەدا (**هداية**) بە مانای ڕێنمایی کردن نیە، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ بە مانای یەکەمی هیدایەت هەموو لایەکی ڕێنمایی کردوە: ﴿ وَإِنَّكَ لَتَهْدِيٓ إِلَىٰ صِرَٰطٖ مُّسْتَقِيمٖ ۝٥٢ ﴾**الشورى**، بەڵام: ﴿ إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ ۝٥٦ ﴾**القصص**، بە دڵنیایی کەسێکت کە خۆشدەویٚ، ناتوانی ڕاستە ڕێی پێ بگری.

ئەمەش مانای دووەمی هیدایەتە، کە بریتیە لە ڕاستە ڕێ کردن و تەنیا بە دەست خوایە.

لێرەدا کە خوا ﷻ دەفەرمویٚ: ﴿ وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا ۝٢٤ ﴾ **السجدة**، پێشەوایانێکمان لە نێودا پەیداکردن و تێداگێڕان، کە بە فەرمانی ئێمە خەڵکیان ڕێنمایی دەکرد، ڕێی ڕاستیان دەخستە بەر چاویان.

مانای یەکەمی ڕاستەڕێکردنی هەرچی دروستکراوە، ئەوە گشتییە.

مانای دووەمی ڕێنمایی کردنی خەڵک.

٣- مانای سێیەمی تایبەتتری هیدایەت، بریتیە لە خستنە سەر ڕاستە ڕێ و ڕێی ڕاست پێگرتن، وەک لە سوورەتی (**محمد**)دا، خوا ﷻ دەفەرمویٚ: ﴿ وَالَّذِينَ اهْتَدَوْا زَادَهُمْ هُدًى وَآتَاهُمْ تَقْوَاهُمْ ۝١٧ ﴾، واتە: ئەوانەی ڕێی ڕاستیان گرتوەو هیدایەتی خۆیان قبووڵ

کردوەو، خوا هیدایەتیان بۆ زیاد دەکات، واتە: لەسەرەتاوە کە خوا ڕێی پیشانداون، ئەو ڕێ پیشاندانەی خوایان قبووڵکردوە، ڕێنماییەکەیان قبووڵکردوەو وەریانگرتوە لە پێغەمبەر ﷺ ئنجا لەبەرەکەتی قبووڵکردنی ئەو هیدایەتەدا، خوا ﷻ هیدایەتی بۆ زیاد کردوون، کە بریتیە لەوەی ڕێی ڕاستیان پێ بگرێ و بیانخاتە سەر ڕاستە شەقام، وەک چەند جارێک لەو بارەوە وێنەمان بەوە هێناوەتەوە، بۆ ئەو دوو مانایەی هیدایەت: ڕێ پیشاندان و، ڕێی ڕاست پێ گرتن:

کەسێک بە تۆ دەڵێ: فڵان شار، یان فڵان دێ، یان لەو شارەدا فڵان گەڕەک یان فڵان جادە لە کوێیە؟ تۆ دوو حاڵەتت بۆ هەن:

أ- یەکێکیان ئەوەیە کە ڕێیەکەی پیشان بدەی و بڵێی: بچۆ بۆ فڵان شوێن و، بچۆ بۆ فڵان شوێن، هەر ئاوا ڕێنمایی بکەی، ئەوە بریتیە لە ڕێنمایی کردن.

ب- حاڵەتێکی دیکەی ڕێ پیشاندان ئەوەیە، تۆ دەستی بگری و لەگەڵ خۆتی بەری و بیبەی بۆ شوێنەکە.

مانای گشتیی هیدایەت، بە نسبەت مرۆڤەکانەوە، ئەوەیە کە پێغەمبەر ﷺ ڕێی پیشانداون، کە ئەوە بە پێغەمبەر ﷺ دەکرێ و بە هەموو ئەو کەسانەش دەکرێ کە بەرچاوی خەڵک ڕۆشن دەکەنەوە بەرەو هەق، بەڵام هیدایەت بە مانای دووەمی، تەنیا بە خوا دەکرێ، کە ئەوەیە ڕێی ڕاستیان پێ بگرێ و، ئەوەش تەنیا بە خوای کاربەجێ دەکرێ، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّكَ لَا تَهْدِى مَنْ أَحْبَبْتَ ﴾ القصص، واتە: ناتوانی ئەو کەسەی خۆشتدەوێ ڕاستە ڕێی بکەی، بەڵێ دەتوانی ڕێی پیشان بدەی، بەڵام ناتوانی بیخەیە سەر ڕاستە ڕێ، ﴿ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهْدِى مَن يَشَآءُ ﴾ القصص، بەڵام خوا ﷻ هەر کەسێکی بیەوێ ڕاستە ڕێی دەکات، خواش ئەوانە ڕاستە ڕێ دەکات، کە هیدایەتی خوا لە سەرەتاوە، قبووڵ دەکەن.

دوو: چەمکی وشەی (**دِین الحق**):

وشـەی (**دِیـن**) کـە پاڵدراوەتـە لای هـەق: ﴿ وَدِينِ ٱلْحَقِّ ﴾، (**الحـق**) دەگونجـێ مەبەسـت پێـی خـوای موتەعـال بـێ، واتـە: دینـی خـوای هـەق، یاخـود: ﴿ وَدِينِ ٱلْحَقِّ ﴾ دەگونجـێ مەبەسـت پێـی وەسـفکرانی دیـن بـێ بـە هـەق، کـە بریتیـە لـە شـتی چەسـپاوو پـڕ لـە حیکمـەت.

وشـەی (**دین**)یـش لـە قورئانـدا، بەزۆریـی بـە مانـای بەرنامـەی ژیـان دێ، هەڵبەتـە وشـەی (**دیـن**) چەنـد واتایەکـی هەن:

أ- بە مانای سزاو پاداشت دێ: ﴿ مَٰلِكِ يَوْمِ ٱلدِّينِ ۝٤ ﴾**الفاتحة.**

ب- بە مانای ملکەچیی دێ: ﴿ وَقَٰتِلُوهُمْ حَتَّىٰ لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ ٱلدِّينُ لِلَّهِ ۝١٩٣ ﴾**البقرة.**

ج- بە مانای بەرنامەی ژیان دێ: ﴿ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلْكَٰفِرُونَ ۝١ لَآ أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ۝٢ وَلَآ أَنتُمْ عَٰبِدُونَ مَآ أَعْبُدُ ۝٣ وَلَآ أَنَا۠ عَابِدٌ مَّا عَبَدتُّمْ ۝٤ وَلَآ أَنتُمْ عَٰبِدُونَ مَآ أَعْبُدُ ۝٥ لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِىَ دِينِ ۝٦ ﴾، **الکافرون.**

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلْكَٰفِرُونَ ۝١ ﴾، (**الکافـرون**) (أل) ناسـاندنی لەسـەرەو بـۆ جینسـەو، هەمـوو کافـرەکان دەگرێتـەوە، بـە هەمـوو جۆرەکانیانـەوە: چ مولحیـد بـن، چ هەڵگـەڕاوە بـن، چ خـاوەن کتێـب بـن، چ هاوبـەش بـۆ خـوا دانەربـن، هەمـوو جـۆرەکانی کافـران دەگرێتـەوە، کەواتـە: هەمـوو کافرێـک دینـی هەیـە، بۆیـە (دیـن)، واتـە: ئـەو بەرنامەیـەی مـرۆڤ پێـی بەڕێـوە دەچـێ، بـە تایبـەتی لـە حاڵـەتی کۆمـەڵ بوونیانـدا، بۆیـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ قُلْ يَٰٓأَيُّهَا ٱلْكَٰفِرُونَ ۝١ لَآ أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ ۝٢ ﴾، دوایـی دەفەرمـوێ: ﴿ لَكُمْ دِينُكُمْ وَلِىَ دِينِ ۝٦ ﴾، ئاییـن و بەرنامەی خۆتـان بـۆ خۆتـان، منیـش ئاییـن و بەرنامـەی خـۆم بـۆ خـۆم.

هەروەهـا (**دیـن**) بـە مانـای بەرنامـەی ژیـان هاتـوە، لـە سـووڕەتی (**یوسـف**)دا، کـە خـوا ﷻ لـە بـارەی ئـەوەوە کـە یوسـوف عليه السلام بـۆی هەیـە برایەکـەی (بنیامیـن) لـە

لای خۆی گلداوەتەوە، بە پاساوی ئەوە کە ئەو دەفرەی دەغڵیان پێ پێواوە، لە باری ئەودا دۆزراوەتەوە، دەفەرموێ: ﴿ فَبَدَأَ بِأَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِن وِعَاءِ أَخِيهِ ﴿٧٦﴾ ﴾، واتە: دەستیکرد بە پشکنینی بارەکانیان پێش باری برایەکەی، دوایی لە باری برایەکەی دەری هێنا (دەفرەکەی دەرهێنا)، ﴿ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ ﴿٧٦﴾ ﴾، (یوسف) بۆی نەبوو، بەپێی بەرنامەی پادشا (پادشای میسر) برایەکەی لە لای خۆی گلداتەوەو بیگرێ، کە هەندێک لە زانایان دەڵێن: بە ڕواڵەت لە بەرانبەر بردنی دەفرەکەدا کردوویەتی بە کۆیلە، بەڵام ئایەتەکە ئەوە بە ڕاشکاویی ناگەیەنێ، گرنگ ئەوەیە لە بەرانبەر ئەوەدا کە دەفرەکە لە بارەکەی دا بووە، گلی داوەتەوە، وەک بەردەست یان وەک کۆیلە، کە دەبێ ماوەی ئەوەندە لە لامان بێ، گرنگ ئەوەیە خوا ﷻ دەفەرموێ: بەپێی بەرنامەو حوکمی پادشایەکە بۆی نەبوو، برایەکەی لە لای خۆی گلداتەوە، بۆیە بە برایەکانی گوت: سزایەکەی چییە، ئەگەر ئەو دەفرە لە باری ئەودا دۆزرایەوە؟ ئەوانیش گوتیان: ﴿ جَزَاؤُهُ مَن وُجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاؤُهُ ﴿٧٥﴾ ﴾، سزایەکەی هەر ئەوەیە، کە هەر کەسێ لە بارەکەیدا دۆزرایەوە، خۆی دەبێتە بارمتەی، واتە: خۆی دەبێتە سزای، واتە: دەبێ ببێتە بەر دەستی، یاخود کۆیلەی ئەو کەسەی دزیی لێکردوە، ئەوەش پێشنیارەکەی ئەوان بووەو، وەک لە تەفسیری سوورەتی (**یوسف**)دا، باسم کردوە، مەرج نیە لە دینی یەعقووبیشدا وابوو بێ، وەک زۆر لە تەفسیرەکان وایان گوتوە! بەڵام گرنگ ئەوەیە ئەو کات ئەوان ئەوەیان بەزاردا هاتوەو، گوتوویانە: هەر کەسێک ئەوەی کردبێ، با خۆی ببێتە موڵکی ئەو کەسەی دزییەکەی لێکراوەو، دزیی لێکراو ببێتە خاوەنی وی، ئنجا کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ ﴿٧٦﴾ ﴾یوسف، کەواتە: (**دین**) یانی: بەرنامەیەک کە بۆ بەڕێوەبردنی کۆمەڵگا بەکاردەهێنرێ.

هەروەها لە سوورەتی (**الشورى**)دا، خوا ﷻ دوای ئەوەی دەفەرموێ: ﴿ شَرَعَ لَكُم مِّنَ الدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰ

أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ ﴿١٣﴾، فەرموویەتی: ﴿أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ﴾، لێرەشدا (**الدّين**) دیسان بە مانای بەرنامەی ژیانە، واتە: ئەو بەرنامەو ڕێبازەی خوا بۆی ناردوون، بۆ هەموو پێغەمبەرانی (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**) ناردوە، وەک ئەصڵەکەی، بۆ ئێوەشی ناردوە، وەک هێڵە گشتییەکانی بەرپای بکەن و، تێیدا پەرتەوازە مەبن.

بڕگەی سێیەم: حیکمەتی ئەو دوو بەشە چییە؟

بۆچی خوا ﷻ تەعبیری کردوە لە دوا پەیامی خۆی کە بە پێغەمبەری کۆتایی موحەممەددا ﷺ ناردوویەتی، کە ناوە عورفیی و باوەکەی بریتیە لە ئیسلام و، لە قورئان و ڕێبازی پێغەمبەردا ﷺ بەرجەستەیە، بۆچی ئەو دوو وشەیەی بەکارهێناون، بۆ تەعبیرکردن لەو ئایین و بەرنامەیە، کە یەکیان (**هدى**) یەو ئەوەی دیکەیان (**الدين**)ە؟

بە بۆچوونی من هۆکارەکەی ئەوەیە کە (**هدى**) پەیوەندیی بەتاکەوە هەیە، هەر کۆمەڵگایەک پێشێ، تاکەکانی یەک یەکیان پێویستییان بەوە هەیە، لە ڕووی بووناسییەوە بەرچاویان ڕوون بێ و بزانن: خۆیان و گەردوون و دەوروبەریان لە کوێوە هاتوون؟ بۆچی هاتوون؟ بۆ کوێ دەچن؟ کێ دروستی کردوون؟ ئەم ژیانە دنیاییە چییە؟ قۆناغی دیکەی بەدوا دێ، یان نا؟ کە ئەمانە پێکهێنەرەکانی بووناسیین، وەک لە مەوسووعەی: (**الإسلام كما يتجلى في كتاب الله**)دا، کتێبی یەکەممان هەمووی بۆ ئەوە تەرخانکردوە، هەروەها لە کتێبی چوارەمی مەوسووعەی: (بیرکردنەوەی ئیسلام)یشدا باسمان کردوەو، لە کتێبی: (تەوژمی ئیسلامیی و عەلمانیی)یشدا، باسمان کردوە، کە بووناسیی لە پێش ئیمان و عەقیدەشەوەیە، چۆنیەتیی تێڕوانینی مرۆڤ بۆ ئەوە کە خۆی چییە؟ ئەم گەردوونە چیە؟ لە کوێوە هاتوە؟ بۆ کوێ دەچێ؟ هەروەها ئەوە دەبێتە بناغە بۆ ئیمانیش و، لەسەر بناغەی ئەوە، ئنجا مرۆڤ ئیمان بە خوا دێنێ، کە بەس ئەو بەدیهێنەرو پەروەردگارو خاوەنی خۆی و گەردوون و دەوروبەرە، پاشان

ئەوەش پەلكێشی دەكات بۆ ئەوە، كە ئەو خوایە ﷻ لێی چاوەڕێ دەكرێ لە لوتف و كەرەمی، كە مرۆڤی تەنیا بۆ ئەم ژیانی دنیاییە نەخوڵقاندبێ و، ئەم ژیانە قۆناغی دیكەی بەدوا دابێ، ئنجا بۆ گوزەراندنی ئەم ژیانە دنیاییە بە شێوەیەک كە جێگای ڕەزامەندیی و پەسەندیی خوا بێ، دیسان خوا ﷻ وای لێ چاوەڕوان دەكرێ، كە ڕێنمایی خۆی بنێرێ و، بەرنامە بۆ مرۆڤ بنێرێ بە پێغەمبەراندا (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**)، لە ڕێی فریشتەكانەوە.

كەواتە: لە ڕاستییدا لەسەر بناغەی بووناسیی، هەموو پایەكانی ئیمان هەڵدەچنرێن، هەروەها (**هدى**) دوای بووناسیی، ئیمان و عەقیدەیە، بە هەر شەش پایەكەیەوە، دوایی پەرستشەكانن، دوایی پارێزكارییەو تەزكیەی نەفسەو، ڕەوشت و ئاكارە، ئەمە وەک تاک، بەڵام پەیامی خوا جگە لە هیدایەتێک كە بە تاک جێبەجێ دەكرێ، بەو موفرەدانەوە كە باسمانكردن: بووناسیی، ئیمان، عیبادەت، تەقوا، تەزكیە، ڕەوشت، وێڕای ئەوە بەرنامەیەكیشە كە بە كۆمەڵ بەڕێوە دەبردرێ، (**الدین**)، یانی: ئەو بەرنامەیەی ژیانی پێ بەڕێوە دەچێ، ژیانی كۆمەڵگا لە هەموو ڕووەكانی: سیاسیی و، ئیداریی و، ئابووریی و، كۆمەڵایەتیی،... هتدەوە، بۆیە خوا ﷻ ئەو دوو وشەیەی بەكارهێناون، بۆ تەعبیركردن لەو پەیامەی خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەمدا ﷺ ناردوویەتی، كە ببێتە سایەو سێبەر بۆ هەموو مرۆڤایەتیی.

چونكە خوا كە دەفەرموێ: ﴿لِيُظۡهِرَهُۥ عَلَى ٱلدِّينِ كُلِّهِۦۚ﴾، بەس ئەوە ناگەیەنێ كە بە زەبری هێز بەسەر هەموو بەرنامەكاندا بیسەپێنێ، چونكە بێگومان: تۆبزییكردن لە ئایین دا نیە: ﴿لَآ إِكۡرَاهَ فِي ٱلدِّينِۖ ﴿٢٥٦﴾﴾ **البقرة**، بەڵكو ئەوە سێ واتایان دەگەیەنێ:

یەكەم: لە ڕووی بەڵگەوە زاڵی بكات بەسەر هەموو بەرنامەكاندا.

دووەم: لە كاتی ڕووبەڕووبوونەوەدا، بە هێز زاڵ و سەركەوتووی بكات.

سێیەم: بە هەردوو واتایەكە، زاڵی بكات و سەری بخات.

کە ئەوەش ڕاستییەکی بەرجەستەیەو، ئێستا لە دنیای واقیعدا دەیبینین، لە مێژووشدا دیارە بە هەر سێک چەمک و واتایەکە، دوا ئایین و پەیامی خوای پەروەردگار، لە ماوەیەکی زۆر کەمی تەمەنی پێغەمبەری خوا ﷺو خەلیفە ڕاشیدەکانیدا، نیوەی زیاتری دنیای ئەوسای خستە ژێر ڕکێف و کۆنترۆڵی خۆیەوە، نەک تەنیا بە زەبری هێز، بەڵکو وەک گەیاندنی هیدایەتی خواو، بەرچاو ڕوونکردنەوەی خەڵک و، بەهرەمەندکردنیان لە ڕاستییەکانی ئیسلام.

برگەی چوارەم: بەبێ وەرگرتنی (**هدی**) لەلایەن تاکەکانەوەو، (**دین**) لەلایەن کۆمەڵگاوە، ئیسلام لە لای کۆمەڵگاوە بەڕێوە ناچێ، واتە: ئەگەر بویسترێ ئیسلام وەک بەرنامەی ژیان لەلایەن کۆمەڵگاوە بەڕێوە بچێ، پێشتر دەبێ تاکەکان ئەو ڕێنمایی و هیدایەتەی خوا وەربگرن، هەر بۆیەش پێغەمبەری خاتەم ﷺ وایکردووەو، هەموو پێغەمبەرانیش هەر وایان کردووەو، هەر کاتێکیش بویسترێ گۆڕانکاریی بکرێ لە کۆمەڵگایەکدا، دەبێ بەو شێوەیە بکرێتەوە، واتە: لە تاکەکانەوە دەست پێ بکرێ، تاکەکان تێ بگەیەنرێن و، پێ بگەیەنرێن، پەروەردە بکرێن، بە هەموو موفرەدەکانی: بووناسیی، ئیمان، عیبادەت، پارێزکاریی، تەزکیە، تەقوا، ڕەوشتی بەرز، ئنجا ئەو تاکانە دەتوانن ئەو ئایینە هەقەی خوا، لە ڕووە کۆمەڵایەتیی و سیاسیی و ئابوورییەکەیەوە، لە ژیانی خۆیاندا بەڕێوە ببەن.

مەسەلەی سێیەم:

پێناسەی پێغەمبەری خوا موحەممەد ﷺ و ئەوانەی لەگەڵیدا بوون و لەگەڵیدا دەبن و، خەسڵەتە بنەڕەتییەکان و پێناسەو وەسفیان، لە هەر کام لە تەورات و لە ئینجیلدا:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ ذَٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي التَّوْرَاةِ وَمَثَلُهُمْ فِي الْإِنجِيلِ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُم مَّغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا ﴿٢٩﴾﴾

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چواردە بڕگەدا:

١)- ﴿مُّحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ﴾، {خوا ﷻ ئەم ڕاستییە مەزنە ڕادەگەیەنێ و دەفەرموێ:} موحەممەد ڕەوانەکراوی خوایەو نێردراوی خوایە.

هەندێک لە زانایان گوتوویانە: لە ڕووی ڕێزمانییەوە (**مُحَمَّد**) نیهاد (**مبتدأ**) ەو، (**رَسُولُ اللـه**) گوزارە (**خبر**)یەتی، موحەممەد پێغەمبەرو ڕەوانەکراوی خوایە، هەندێکی دیکە گوتوویانە: (**مُحَمَّد**) گوزارەی نیهادێکی قرتێندراوە، کە بریتییە لە: ئەو (**هو**)، چونکە مەبەست ئەوە نیە، خوا ﷻ ڕایبگەیەنێ کە موحەممەد پێغەمبەری خوایە ﷺ، ئەوە لە شتە ڕوون و ئاشکرایەکانە، بەڵکو مەبەست ئەوەیە: ئەو پێغەمبەرەی ﷺ لە ئایەتەکانی پێشێ دا وەسفی کرا، ئەو موحەممەدەیە، کە ڕەوانە کراوو نێردراوی خوایە، هەردوو واتاکانیش لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە، گونجاون.

٢)- ﴿ وَالَّذِينَ مَعَهُۥٓ أَشِدَّآءُ عَلَى ٱلْكُفَّارِ ﴾، ئەوانەش کە لەگەڵیدان، لەسەر بێبڕوایان توندو بەهێزن، (مَعْنَى مَعَهُ: المُصَاحَبَةُ الكَامِلَةُ بِالطَّاعَةِ والتَّأْيِيدِ، مِثْلُ قَوْلِهِ تَعَالَى: ﴿ وَقَالَ ٱللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ ۝١٢ ﴾)، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَالَّذِينَ مَعَهُۥٓ ﴾، ئەوانەش کە لەگەڵیدان، مەبەست: لەگەڵدا بوون و هاوەڵایەتیی تێرو تەواوە، بە فەرمانبەریی و بە پشتگرتن، وەک خوا ﷻ لە سوورەتی (المائدة)دا دەفەرموێ: ﴿ وَقَالَ ٱللَّهُ إِنِّي مَعَكُمْ ۝١٢ ﴾، خواش ﷻ فەرمووی: من لەگەڵتانم، واتە: لەگەڵدابوون بە پشتگرتن و هاوکاریی کردن و مشوور خواردن.

ئەوانەش کە لەگەڵیدان، بێگومان بە پلەی یەکەم هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەرن ﷺ (خوا لێیان ڕازی بێ)، لە پیاوان و ئافرەتان بە وردو درشتەوە، هەموو ئەوانەی پێناسەی (**صحابي**) و (**صحابية**) دەیانگرێتەوە، کە دوایی لە کورتە باسێکدا، باسی گرنگترین خەسڵەتەکانی هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ دەکەین، بەڵام دوای ئەوان، هەموو ئەوانەش دەگرێتەوە کە بە ڕێبازی پێغەمبەری خاتەمدا ﷺ دەڕۆن و، هەڵگری هەمان بووناسیی و، هەمان ئیمان و عەقیدەو، هەمان پەیامن و، بە دوای هەمان بەرنامە دەکەون، کە پێغەمبەری خاتەم ﷺو هاوەڵە بەڕێزەکانی لەسەری بوون، واتە: بە درێژایی زەمان و بە پانایی زەمین، هەموو ئەوانەی بەڕێی پێغەمبەردا ﷺ دەڕۆن و، بە شێوەیەک لە شێوەکان لە خزمەتیدان، با لە ڕووی جوگرافییشەوە دووربن و، با لە ڕووی کاتیشەوە هاوچەرخی ئەو نەبووبن، ﴿ وَالَّذِينَ مَعَهُۥٓ ﴾، (ئەوانەی لەگەڵیدان)، هەموو ئەوانە دەگرێتەوە، بەڵام کەسانێک کە لە ڕۆژگاری خۆی دابوون و، لە ڕووی جوگرافییشەوە لەنێو نیشتیمانەکەی خۆی دابوون، بەڵام لە خزمەت بەرنامەکەی دانەبوون و، بووناسیی و ئیمان و عەقیدەو شێوەی ژیان بە ڕێکردنیان، وەک هی پێغەمبەری خوا ﷺ نەبووبێ، نایانگرێتەوە، ئنجا دەفەرموێ: ئەوانەی کە لەگەڵیدان بە چەند وەسفێک وەسفیان دەکات، کە ئێمە بە خێرایی بەسەریاندا دەڕۆین، لەبەر ئەوەی دوایی لە کورتە باسێکدا باسی سیفەت و خەسڵەتە بنەڕەتییەکانی هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر دەکەین،

دەفەرموێ: ﴿أَشِدَّآءُ عَلَى ٱلْكُفَّارِ﴾، لەسەر بێبڕوایان سەخت و توندو تیژن، (أشِدَّاء) کۆی (شَدِيْد)ە، یانی: کەسێک کە لە هەڵسوکەوتدا، دڵی ڕەق بێ و بە سەختیی مامەڵە بکات لەگەڵ بەرانبەرەکەیدا، وەک خوا ﷻ لە بارەی فریشتەکانەوە کە بەسەر دۆزەخ ڕادەگەن، دەفەرموێ: ﴿عَلَيْهَا مَلَٰٓئِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ ﴿٦﴾﴾التحريم، ئەو دۆزەخە چەند فریشتەیەکی بەسەرەوەن و سەرپەرشتیی دەکەن، کە زبرن و زۆر توند و سەختن، دیارە کە دەفەرموێ: لەسەر کافران توندو تیژن، واتە: لە حاڵەتی ڕووبەڕوو بوونەوەو بەرەنگارییدا، ئەگەرنا هیچ کەسێک لە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺو لە بڕوادارانی شوێنکەوتووی پێغەمبەری خاتەم ﷺ، خۆش مامەڵەتر نەبووە، بەڕێزترو بە حورمەتترو میهرەبانتر نەبووە، لەگەڵ هەموو پێکهاتەکانی کۆمەڵگادا، بە مسوڵمان و نامسوڵمانەوە، لە ڕووی هەڵسوکەوتەوە، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی حاڵەتی بەرەنگاریی و ڕووبەڕوو بوونەوەیە.

٣)- ﴿رُحَمَآءُ بَيْنَهُمْ﴾، نەرم و نیان و بە بەزەیین لە نێو خۆیاندا.

٤)- ﴿تَرَىٰهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا﴾، هەمیشە بە ڕکووع بردوویی و کڕنووش بردوویی دەیانبینی، واتە: تۆی بینەر، هەر کەسێک بی، هەمیشە ئەگەر سەرنجیان بدەی، لە حاڵەتی ڕکووع بردن و سەجدە برندندا دەیانبینی، کە مەبەست پێی نوێژە، چونکە ئەگەر بگونجێ کڕنووش بردن لە دەرەوەی نوێژیشداو بە تەنیاش ببێ، بەڵام ناگونجێ چوونە ڕکووع بە تەنیا ببێ و، تەنیا لە نوێژدا ڕکووع بردن هەیە.

٥)- ﴿يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنًا﴾، بەخشش و ڕەزامەندیی لە پەروەردگاریانەوە دەخوازن، واتە: ئەوەی لێی دەخەفتێن و زۆر مەبەستیانەو هەوڵی بۆ دەدەن، ئەوەیە کە بەخششی خوا وەدەستبێنن، کە لە بەهەشتدا بەرجەستەیەو، هەروەها ئەوەیە ڕەزامەندیی خواش وەدەست بێنن، کە وەک خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَرِضْوَٰنٌ مِّنَ ٱللَّهِ أَكْبَرُ ﴿٧٢﴾﴾التوبة، واتە: ڕەزامەندیی لە خواوە، لە هەموو شتێک گەورەترە.

٦)- ﴿سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ﴾، (ئەمیش خەسڵەتێکی دیکەیانە)، نیشانەیان لە ڕوویاندا دیارە، بە هۆی کاریگەریی کڕنووش بردنەوە.

واتە: وەک شوێنەواری کڕنووش بردن کە گەورەترین حاڵەتی بەندایەتییە بۆ خوا، لە کاتێکدا مرۆڤ کڕنووش دەبات، لە هەموو کاتان لە خوا نیزیکترە، ئنجا ئەو خوا پەرستییە وای لێکردوون، نیشانەی خوا پەرستیی لە دەم و چاویاندا دیار بێ، چونکە (سِيْما)، یانی: (عَلَامة) نیشانە، بەڵام دەبێ لێرەدا وریا بین کە مەبەست لە (وُجُوه) واتە: دەم و چاوو ڕوو، جیایە لە نێوچەوانەکان (جباه) و نەیفەرمووە: (جباههم) واتە: نێو چاوانیان، بەڵکو فەرموویەتی: (وُجُوه)، ئنجا بۆیە زانایان لەو بارەوە زۆر قسەیان کردوە و بە گشتیی سێ ڕا هەن، لە بارەی مانای نیشانە دەرکەوتنی ئەوان لە دەم و چاویاندا:

أ- هەندێکیان گوتوویانە: نیشانەیەکی بەرهەستە.

ب- هەندێکیان گوتوویانە: مەبەست نیشانەی مەعنەوییە و ئاکاریی و ڕەوشتییە لە دنیادا.

ج- هەندێکیش گوتوویانە: مەبەست پێی نیشانەی ڕۆژی دواییەو، لە ڕۆژی دواییدا ئەوە دەردەکەوێ.

ئەو ڕایەی (الطبري)یش لەو بارەوە، پێم وایە ڕایەکی زۆر جوانە کە لە تەفسیرەکەی خۆی دا[1] هێناویەتی، دەڵێ: ﴿سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ﴾، (فَكَانَ سِيمَاهُمُ الَّذِي كَانُوا يُعْرَفُونَ بِهِ فِي الدُّنْيَا أَثَرُ الْإِسْلَامِ، وَذَلِكَ خُشُوعُهُ وَهَدْيُهُ وَزُهْدُهُ وَسَمْتُهُ، وَآثَارُ أَدَاءِ فَرَائِضِهِ وَتَطَوُّعِهِ، وَفِي الْآخِرَةِ مَا أَخْبَرَ أَنَّهُمْ يُعْرَفُونَ بِهِ، وَذَلِكَ الْغُرَّةُ فِي الْوَجْهِ وَالتَّحْجِيلُ فِي الْأَيْدِي وَالْأَرْجُلِ مِنْ أَثَرِ الْوضُوءِ، وَبَيَاضُ الْوُجُوهِ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ).

---

(١) جامع البيان: ج٢٦ ، ص: ١٠٤.

واتـە: ئـەو نیشـانەیان کـە لـە دنیـادا پێـی دەنـاسران شـوێنەواری ئیسـلام بـووە، کـە ملکەچییەکـەی و شـێوەکەی و دنیـا بەکەمگرتنەکـەی و ئاکارەکـەی و، شـوێنەوارەکانی ئەرکـە پێویسـتەکانی و پەسـندەکانیەتی.

لـە ڕۆژی دواییـش دا ئـەو نیشـانەیە ئەوەیـە کـە هەواڵیـداوە پێـی دەناسرێـن، ئەویش درەوشـاوەیی ڕوو و دەسـت و لاق و بازوو بوونە، لە شـوێنەواری دەسـتنوێژو، سـپێتیی ڕووەکانـە بەهـۆی کڕنـووش بردنـە.

(**القرطبي**)یـش لـە تەفسـیرەکەی خۆیـدا[1]، لـەو بـارەوە دەڵـێ: (**قَـالَ مَنْصُورٌ: سَأَلْتُ مُجَاهِـدَاً عَـنْ قَوْلِـهِ تَعَـالَى: ﴿سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ﴾، أَهُـوَ أَثَـرٌ يَكُـونُ بَـيْنَ عَيْنَـيِ الرَّجُـلِ؟ قَـالَ: لَا، رُبَّمَـا يَكُـونُ بَـيْنَ عَيْنَـيِ الرَّجُـلِ مِثْـلُ رُكْبَـةِ الْعَنْـزِ، وَهُـوَ أَقْسَى قَلْبَاً مِـنَ الْحِجَـارَةِ! وَلَكِنَّـهُ نُـورٌ فِي وُجُوهِهِـمْ مِـنَ الْخُشُـوعِ**)، (**مَنْصُـور**) دەڵـێ: لـە موجاهیـدم پرسـی لـە بـارەی قسـەی خـوای بـەرزەوە: ﴿سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ السُّجُودِ﴾، ئایا ئـەوە شـوێنەوارێکە لـە نێـو چـاوانی پیـاودا دەردەکـەوێ؟ گـوتی: نەخێـر، بەڵکـو جـاری وا هەیـە لـە نێـو چـاوانی پیاوانـدا وەک ئەژنـۆی بـزن هەیـە، (واتـە: بـەرز دەبێتـەوەو دەبێتـە گـرێ)، بـەڵام دڵـی لـە بـەرد ڕەقـترە، بەڵکـو مەبەسـت پێـی ڕۆشـناییە، کـە لـە دەم و چاویانـدا دەردەکـەوێ، لـە ئەنجامـی ملکەچییانـدا بـۆ خـوا.

یەکێکـی دیکـە لـە زانایـانی پێشـین، وەک توانـج لـە هەندێـک لەوانـەی ڕەنگـە نێوچـاوانی خۆیـان زۆر لـە زەوی خشـاند بـێ، تاکـو شـوێنکەی لـێ پەیـدا کـردوە، ئنجـا ئایـا بەڕیـا بازیـی بـووە، یاخـود ڕەنگـە بـۆ خواشـیان بووبـێ، بـەڵام نێـو چاوانیـان شـوێندار بـووە، گوتوویـەتی: (**لَا أَدْرِي أَخَشُـنَتُ الأَرْضُ، أَمْ ثَقُلَـتِ الـرُّؤوس!**)، نازانـم ئایـا زەوی زبـر بـووە، یـان سـەرەکان قـورس بـوون! واتـە: جـاران هـاوەڵان خواپەرسـتیی باشیشـیان کـردووە، زۆریـش لـە کڕنووشـدا ماونـەوە، بەڵام شـوێنکە لـە نێـو چاوانیاندا پەیـدا نەبـووە!.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج٢٦ ، ص: ٢٢٩.

٧)- ﴿ذَٰلِكَ مَثَلُهُمْ فِي ٱلتَّوْرَىٰةِ﴾، ئەوەی باسکرا، ئەوە وەسف و وێنەیانە لە تەوراتدا، (المَثَلُ: الوَصْفُ وَالحَالَة العَجِيْبة)، (مَثَل) بریتیە لە وەسف و حاڵەتی سەرسورهێنەر.

٨)- ﴿وَمَثَلُهُمْ فِي ٱلْإِنجِيلِ كَزَرْعٍ﴾، وێنەو وەسفیان لە ئینجیلدا وەک کشتوکاڵێک وایە، یان وەک درەختێک وایە، یان وەک ڕووەکێک وایە.

٩)- ﴿أَخْرَجَ شَطْـَٔهُۥ فَـَٔازَرَهُۥ﴾، لقەکەی خۆی دەرکردوە، لق و پۆپێ کە لێی جیا دەبێتەوە، (شَطْءُ) خوێندراویشەتەوە: (شَطَئَهُ).

(فَـآزَرَهُ) خوێندراویشـەتەوە: (فـأَزَرَهُ)، هەردووکیـان یـانی: (فَقَـوَّاهُ)، واتـە: ئـەو لقانـەی جیابوونـەوە، لـەو قـەدە، یـان لـەو لاسـکە، بـە نسـبەت گەنـم و جـۆو مـەرەزەو نیسـک و ...هتـدەوە، (فـأَزَرَهُ) بەهێـزی کـردوە.

١٠)- ﴿فَٱسْتَغْلَظَ﴾، ئنجا زەبەلاح و چڕو پڕ بوو، دوایی ئەو ڕووەکە، چ درەخت، ئەگەر لق و پۆپی دەرکردبن، چ گەنم و جۆیە، کە لاسکەکەی گوڵی دەرکردبن، بەهێزی کردوە، دوایی پتەو بووە.

١١)- ﴿فَٱسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِۦ﴾، لەسەر قەدەکانی خۆی، یان لەسەر لاسکەکانی وەستاوە.

(سـوق) کـۆی (سـاق)ە، کـە بـە کوردیـی دەبێتـە قـەد بـۆ درەخـت و، دەبێتـە لاسـک بـۆ گەنـم و جـۆو ...هتـد، خوێندراویشـەتەوە: (عـلی سـئوقه)، (سـئوق) یـان (سـوق) هەردووکیـان کـۆی (سـاق)ن، کـە بریتیـە لـەوەی لـق و پۆپـەکان، یاخـود گوڵـەکان، کـە لێـی دەردەچـن.

١٢)- ﴿يُعْجِبُ ٱلزُّرَّاعَ﴾، جووتیاران سەرسام دەکات، یان چێنەر یان نێژەر، ئەو کەسەی نەمامەکە دەنێژێ، یاخود دانەوێڵەکە دەنێژێ.

دەگوتـرێ: (أَعْجَبَـهُ: رَاقَـهُ وَعَـدَّهُ نَفِيْسَـاً مَرْغُوبَـاً فِيْـه)، (أَعْجَبَهُ) واتـە: زۆری پێ جوان بـوو، پێـی سەرسـام بـوو، بـە شـتێکی گرانبەهـاو ئـارەزوو بۆ کـراوی لـە قەڵەمدا.

١٣)- ﴿لِيَغِيظَ بِهِمُ ٱلْكُفَّارَ﴾، تاکو ئەوانەی بێبڕوان، پێیانیان پەست بکات، (**الغَيْظُ: أَشَدُّ الغَضَبِ، وَغَاظَهُ: أغْضَبَهُ أَشَدَّ الغَضَبِ**)، (**غيظ**): بریتیە لە ئەوپەڕی توورەیی، دەگوترێ: (**غَاظَه**)، واتە: تووڕەی کرد، تووڕە بوونێکی زۆر، کەواتە: ﴿لِيَغِيظَ بِهِمُ ٱلْكُفَّارَ﴾، یانی: (**لِيُغْضب بِهِمُ الكُفَّار**)، بۆ ئەوەی ڕقی کافرەکانیان پێ هەڵبستێنێ، ئەمە دیارە زانایان وایان لێکداوەتەوە دەڵێ: (**تَعْلِيلٌ لِمَا تَضَمَّنَهُ تَمْثِيلُهُمْ بِالزَّرْعِ الْمَوْصُوفِ مِنْ نَمَائِهِمْ وَتَرَقِّيهِمْ فِي الزِّيَادَةِ وَالْقُوَّةِ، فَعَل اللهِ ذَلِكَ**: ﴿لِيَغِيظَ بِهِمُ ٱلْكُفَّارَ﴾)، ئەمە هۆکارە دۆزییە بۆ تەشبیهکردنی ئەوان، بە کشتوکاڵ، یان بە درەختێک کە بەوە وەسف کراوە، گەشەی کردووەو زۆر بەرەو پێشەوە چووەو، زیادی کردووەو، بەهێزو پێز بووە، واتە: خوا ﷻ بۆیە وای لێکردن تاکو ڕقی کافرەکانیان پێ هەڵبستێنێ.

ئەوانەی ناحەزی خواو پێغەمبەری خوا ﷺو پەیامی خوان، بێگومان ئەوان تووڕەو پەست دەبن، ئەگەر ببینن پەیڕەوانی دینی خوا لە گەشەکردن و لە نەش و نماو، زیاد بوون و بەرەو پێشچوون دان.

١٤)- ﴿وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ مِنْهُم مَّغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًۢا﴾، خوا ﷻ بەڵێنی داوە بەوانەیان کە بڕوایان هێناوەو کردەوە باشەکانیان کردوون، لێبوردن و پاداشتێکی مەزنیان بداتێ.

لێرەدا خاوەنی (**محاسن التأويل**)، (**جمال الدين القاسمي**)[1]، لە تەفسیرەکەی خۆیدا قسەیەک لە (**إبن كثير**)ەوە نەقڵ دەکات، بەڵام دوایی ڕەخنەی لێ دەگرێ، دەڵێ:

(**قَالَ ابْنُ كَثير: مِنْ هذه الآية انتَزَعَ الإمام مالك رحمة الله عليه، في رواية عنه: تكفير الروافض الَّذِين يُبْغِضون الصَّحَابة رضي الله عنهم. قال: لأَنَّهُمْ يغيظونهم، ومن غاظ الصَّحابة، فهو كافر لهذه الآية، ووافقه طائفة من العلماء على ذلك، ولا يَخْفاك أن هذا خلاف ما اتفق عليه المحقِّقون من أهل السنة والجماعة، من أنه**

---

(١) ج٢٦، ص: ١٠٤.

لا يُكفَّر أحدٌ من أهل القبلة)، دەڵێ: (**إبن كثير**) گوتوویەتی: لەم ئایەتەدا ئیمام مالیک رەحمەتی خوای لێ بێ، ئەوەی هەڵهێنجاوە لەیەکێک لە ڕیوایەتەکاندا لەوەوە، کە ڕافیزەکانی بە کافر داناون، [شیعەی دوازدەی ئیمامیی کە ڕەفزی جێنیشینایەتیی و حوکمڕانیی هەر سێ خەلیفەی بەڕێز: ئەبوو بەکر و عومەرو عوسمان دەکەن (خوا لێیان ڕازی بێ)]، ئەوانەی هاوەڵان دەبوغزێنن، چونکە ڕقیان لە هاوەڵانەو، هەر کەسێکیش ڕقی لە هاوەڵان بێ، بێبڕوایە، ئنجا (**جمال الدين القاسمي**) دەڵێ: بەڵام تۆ لێت پەنهان نیە، ئەوە پێچەوانەی ئەوەیە کە لێکۆڵەرەوان لە ئەهلی سوننەت و جەماعەت، (واتە: جەماوەری مسوڵمانان) لەسەری یەکدەنگن، کە هەر کەسێک ئەهلی قیبلە بێ، بە کافر دانانرێ!

بەڵێ، بە گوناهبارو خەتابارو بە لاڕێ دادەنرێ، بەڵام بە کافر لە قەڵەم نادرێ، دیارە شیعەی دوازدە ئیمامییش وەک موعتەزیلەو مورجیئەو قەدەرییەو جەبرییەو ئەوانی دیکە، بە ئەهلی قیبلە لە قەڵەم دراون، بەڵام زانایان خستوویاننە ژێر ناوونیشانی: (**الفِرَق، أهل البدع، أهل الأهواء**)، کۆمەڵە جیابووەکان، شوێن ئارەزوو کەوتووەکان و، داهێنەرەکان، بەو جۆرە ناوانە پێناسەیان کردوون، بەڵام هەر لە بازنەی ئۆممەتی پێغەمبەردا ﷺ هێشتوویاننەوە.

شایانی باسە: وەک چۆن ئەوان، واتە: بەشێک لە ئەهلی سوننەت و جەماعەت، ئەم ڕستەیە: ﴿لِيَغِيظَ بِهِمُ ٱلْكُفَّارَ﴾، دەکەنە بەڵگە لەسەر لە ئیسلام دەرکردنی شیعەی دوازدە ئیمامیی، دەڵێن: لەبەر ئەوەی ڕقیان لە هاوەڵانە (خوا لێیان ڕازی بێ)، کە بە دڵنیایی ئەوە هەڵەو گوناهێکی گەورەیە، بۆ هەر کەس هاوەڵان ببوغزێنێ، بەڵام جەماوەری مسوڵمانان بە هۆی گوناهانەوە، ئەهلی قیبلەیان لە بازنەی ئۆممەت نەبردۆتە دەرێ.

ئنجا هاو کات شیعەش (**مِن**) لە وشەی (**مِنْهُم**)ی ﴿وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ وَعَمِلُوا۟ ٱلصَّٰلِحَٰتِ مِنْهُم﴾دا، کە دەڵێن: (**مِن**) بۆ هەندێک (**بعض**)ە، واتە: خوا ﷻ

بەڵێنی بەوانە لە هاوەڵانداوە، کە بڕوایان هێناوەو کردەوە باشەکانیان کردوون، بەڵێنی پێداون: لێیان ببووریّ و پاداشتێکی مەزنیان بداتەوە، دەیکەنە بەڵگەی بۆچوونێکی هەڵەیان و دەڵێن: کەواتە: دەگونجیّ ئایەتەکە هاوەڵان هەمووان نەگرێتەوە!! بەڵام زۆرینەی مسوڵمانان کە هەندێک لە قۆناغە مێژووییەکاندا بە: (**أهل السنة والجماعة**) ناسراون، دەڵێن (**مِنْ**)، لێرەدا بۆ ڕوونکردنەوە (**بيانيَّة**) یە، بۆیەش (**مِنْهُم**)، یانی: هەموو ئەوانەی خاوەنی ئیمان و کردەوەی باش بوون لە هاوەڵان، خوا بەڵێنی لێبوردن و پاداشتێکی مەزنی پێداون.

بەڵام قسەکەی شیعان غەڵەتە، چونکە (**من**) دەگونجیّ بۆ بەشێک (**تبعيض**) بیّ و، دەشگونجیّ بۆ ڕوونکردنەوە (**بيانية**)بیّ، بەڵام لێرەدا بەپێی سیاق دیارە کە خوا ﷻ مەدحی هاوەڵان دەکات، ئەوانەی لە خزمەتی پێغەمبەردا ﷺ بوون، بە تایبەتی ئەو هەزار و چوارسەد (١٤٠٠) کەسەی لە ژێر درەختەکەدا بەڵێن و پەیمانیان پێدا، ئەوانەش کە شیعە دەیانبوغزێنن، بە زۆریی لەنێو ئەو (١٤٠٠) کەسەدان، کە هەر سیّ خەلیفە ڕاشیدەکان و هاوەڵە یەکەکانی دیکەن: سەعدی کوڕی ئەبی وەققاص و، عەبدوڕڕەحمانی کوڕی عەوف و، زوبەیری کوڕی عەووام و، طەڵحەی کوڕی عوبەیدیڵڵاو هەموو ئەوانی دیکە، تێکڕایان لە نێو ئەو (١٤٠٠) کەسەدان، بۆیە خوا ﷻ پێش ئەوە فەرموویەتی: ﴿لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ﴾، بە دڵنیایی خوا ڕازی بوو لە بڕواداران، کە بەڵێنیان بە تۆ دەدا لە ژێر درەختەکەدا، بۆچی؟ ﴿فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ﴾، زانیی چی لە دڵیاندا هەیە، بۆیە ئۆخژن و ئۆقرەیی ناردە سەریان، زانیی چی لە دڵیاندایە! واتە: زانیی کە ئیمان و تەوحیدو بەندایەتیی بۆ خواو یەکلابوونەوە بۆ خوایان لە دڵدا هەیە، خوای پەروەردگار ئەو بەڵێن و موژدە خۆشەی پێیدابوون، زانیویەتی ئەوانە سەرەنجامیشیان چۆن دەبیّ! کەواتە: ئەم ئایەتەو ئایەتەکانی پێشێش، هەر ئەوە دەگەیەنن کە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ بە تایبەتی ئەوانەی شیعەی دوازدە ئیمامیی ڕق و بوغزیان

لەسەر چڕ دەکەنەوە، کە سێ خەلیفەکانن (خوا لێیان ڕازی بێ) ئەبوو بەکرو عومەرو عوسمان، پاشان تەڵحەو زوبەیرو سەعدی کوڕی ئەبی وەققاص و عەبدوڕڕەحمانی کوڕی عەوف و ئەوانەن و، هەمووشیان لە نێو (١٤٠٠) کەسەکە بوون!!

بەڵام زۆر جاران دەمارگیریی طائیفیی و مەزهەبیی وایکردوە، کە هەندێ لە توێژەرەوانی قورئان لە تێگەیشتن لە ئایەتەکان بەلاڕێداو بەو لاو لادابچن، لە کاردانەوەی یەکدیدا، کە شیعە گوتوویانە: ئایەتەکە هەمووان ناگرێتەوە، لەولاشەوە هەندێکی دیکە گوتوویانە: ئێوە مادام ڕقتان لە هاوەڵانە، بەپێی ئەم ئایەتە بە بێبڕوا لە قەڵەم دەدرێن!

کە لە ڕاستییدا هەردووکیان جۆرێک لە زێدەڕۆیی و تێپەڕاندنیان تێدا هەیە، بەڵام بێگومان هەڵوێستەکەی شیعە کە هاوەڵان دەبوغزێنن، پێچەوانەی ئایەتەکانە، ئەو هەموو ئایەتانەی مەدحی هاوەڵان دەکەن، (خوا لێیان ڕازی بێ)، هەروەها پێچەوانەی سوننەتی پێغەمبەری خوا و سیرەی پێغەمبەریشە ﷺ کە ئەو ئیعتیمادی سەرەکیی لەسەر ئەبوو بەکرو عومەرو عوسمان و عەلی و سەعدو سەعیدو طەڵحەو زوبەیرو سەعدی کوڕی ئەبی وەققاص و ئەوانە بووە، پاشان پێچەوانەی عەقڵ و مەنتیقیشە: چۆن دەبێ پێغەمبەری خوا ﷺ هاوەڵە یەکە یەکەکانی، تۆمەتبار بکرێن، گوایە لایانداوە! دیسان ئەوەی شیعە دەیکەنە بیانوو بۆ تۆمەتبارکردنی هاوەڵان، شتێکی بێ بنەماو ئەفسانەیە، کە گوایە پێغەمبەر ﷺ عەلی داناوە! کوا ئەوە لە کوێدا هەیە؟ ئەوە (**نهج البلاغة**): عەلی کوڕی ئەبوو تالیب ﷺ لە یەکێک لە وتارەکانی دا {هەرچەندە (**نهج البلاغة**)، هەمووشی جێی متمانە نیە، بەڵام بە لای کەمەوە لە لای شیعە، جێی متمانەیە}، ئاماژە بۆ ئەوە ناکات کە ئەو ئیمامی مسوڵمانان بووەو خەلیفەی بەهەقیان بووە، بەڵکو ئەوە بە بەڵگە دێنێتەوە دەڵێ: هەر ئەوانە بەیعەتیان بە منداوە، کە بەیعەتیان بە ئەبوو بەکرو عومەرو عوسمان داوە، واتە: ڕەوایەتیی من، بە

هـۆی ئەوانەوەیـە، کـە ڕەوایەتییـان بـە ئەبـوو بەکـرو عومـەرو عوسـمان داوە، ئنجـا ئەگـەر هـی عەلـی ڕەوابـێ، هـی ئەوانیـش ڕەوابـووەو، ئەگـەر هـی ئـەوان نـاڕەوا بووبـێ، هـی ئەویـش هـەر ناڕەوایـە! بـەڵام هەمـوو ئـەو شـتانەی دیکـە، کـە شـیعە بـە بەڵگەیـان دێننـەوە، لـە گێـڕراوان و لـە تێگەیشـتن لـە هەندێـک ئایەتـان، وەک ئێمـە لـە تەفسـیری سـوورەتی (**المائدة**)شـدا باسـی ئەوەمانکـردوە، عـەلی ﷺ هیـچ کام لەوانـە بـە بەڵگـە ناهێنێتـەوە، کەواتـە: یـان ئەوانـە هیچیـان بـە بەڵگـە ناشـێن، یـان دەبـێ بڵێـن: عـەلی نەیزانیـون!.

کورتە باسێک: لە بارەی خەسڵەتە بنەڕەتییەکانی هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەرەوە ﷺ

بەڕێـــزان!

لـە کۆتایـی ئـەم دەرسـەماندا بـە باشـی دەزانـم، کورتـە باسـێک لـە بـارەی خەسـڵەتە بنەڕەتییـەکانی هاوەڵانـی بەڕێـزی پێغەمبـەرەوە ﷺ بکەیـن.

مـن لەبـەر ڕۆشـنایی شـەش کۆمەڵـە ئایەتـدا، سـیی (٣٠) لـە ڕەوشـت و خەسـڵەتە بنەڕەتییـەکانی هاوەڵانـم خـوا لێیـان ڕازی بـێ، هەڵهێنجـاون، ئەویـش لـە مەوسـووعەی: **(الإسلام كما يتجلى في كتاب الله)**، لـە کتێبـی حەوتەمـدا: **(الكتاب السابع خاتم النبيين محمد ﷺ موجز سيرته وبراهين نبوته ومقامُهُ الرفيع وواجبنا تجاهه)**[1]، چەنـد ئایەتێکم هێنـاون، لـە ئایەتەکانـدا سـیی (٣٠) خەسـڵەتی بنەڕەتیـی هـاوەڵانی بەڕێـزم (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، کـە ئایەتـەکان دەیانگەیەنـن، دەرهێنـاون و هەڵهێنجـاون:

١- یەکەمین ئایەتیان ئەم ئایەتەی سوورەتی **(الفتح)** ئایەتی ژمارە: بیست و نۆ (٢٩)، کە ئێمە تەفسیرمان کرد.

٢- دووەم لە ئایەتەکان، ئایەتەکانی: (١٨ و ١٩)، هەر لە سوورەتی **(الفتح)**ن: ﴿لَّقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾ وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا ﴿١٩﴾﴾.

٣- ئایەتی ژمارە (١٠٠)ە، لە سوورەتی **(التوبة)**: ﴿وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُم بِإِحْسَانٍ رَّضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا ذَٰلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾﴾.

---

(١) چاپی دووەم لە لاپەڕە: (٢٤٦ - ٢٤٩).

٤- ئایەتەکانی: (٨ و ٩)ی سوورەتی (**الحشر**)ن، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِن دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ ۚ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿٨﴾ وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ ۚ وَمَن يُوقَ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٩﴾﴾.

٥- ئایەتەکەی سوورەتی (**التوبة**)یە، ئایەتی ژمارە (٨٨)ە، ﴿لَٰكِنِ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ۚ وَأُولَٰئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ ۖ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿٨٨﴾﴾.

٦- ئایەتەکانی: (١٧٢ - ١٧٤) سوورەتی (**آل عمران**)ن، کە کاتی خۆی لە کتێبەکەدا نەنووسراون، بەڵام ئێستا هێناومن، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِن بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ ۚ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقَوْا أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾ الَّذِينَ قَالَ لَهُمُ النَّاسُ إِنَّ النَّاسَ قَدْ جَمَعُوا لَكُمْ فَاخْشَوْهُمْ فَزَادَهُمْ إِيمَانًا وَقَالُوا حَسْبُنَا اللَّهُ وَنِعْمَ الْوَكِيلُ ﴿١٧٣﴾ فَانقَلَبُوا بِنِعْمَةٍ مِّنَ اللَّهِ وَفَضْلٍ لَّمْ يَمْسَسْهُمْ سُوءٌ وَاتَّبَعُوا رِضْوَانَ اللَّهِ ۗ وَاللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ ﴿١٧٤﴾﴾.

کە ئێمە بە ڕیز پێیاندا دەچین، جارێ لە سوورەتی (**الفتح**)، ئایەتی ژمارە: (٢٩)، دە (١٠) سیفەتمان وەرگرتوون:

سیفەتی یەکەم: سەختیی لەسەر بێبڕوایان لە کاتی جەنگ و ڕووبەڕوو بوونەوەدا: ﴿أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ﴾، کەواتە: هاوەڵان (خوا لێیان ڕازی بێ)، یەکێک لە خەسڵەتەکانیان ئەوە بووە کە لە بەرانبەر دوژمنانی خواو، ناحەزانی پەیامی خواو پێغەمبەری خوادا ﷺ توندو زبرو بە دەمار بوون، بەڵام لە حاڵەتی ڕووبەڕوو بوونەوەو جەنگ و بەرەنگاریی دا.

سیفەتی دووەم: ڕەحم و بەزەیی و میهرەبانیی لە نێو خۆیاندا: ﴿رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ﴾.

سیفەتی سێیەم: زۆر ڕکووع بردن و زۆر کڕنووش بردن، کە مەبەست پێیان بەرپا کردنی نوێژە: ﴿تَرَاهُمْ رُكَّعًا سُجَّدًا﴾، کەواتە: لە پەیوەندییان لەگەڵ ئەهلی

ئیمانـدا، نـەرم و نیـان و بـە بەزەییـن و، لەگـەڵ ئەهـلی کوفـرو ناحـەزانی پەیامـی خـوادا، لـە کاتی سـەنگەر لـە یەکدیـی گرتنـدا، زۆر زبـرو بـە دەمـارو تونـدو تیـژن، لـە پەیوەندییشـیان لەگـەڵ خـوادا خـاوەنی ئـەو پـەڕی بەندایەتیـی و، ملکەچییـن بـۆ خـوا، کـە لـە ڕکـووع و سـەجدەدا بەرجەسـتە دەبـێ و، ئەوانیـش دوو پایـەی بنەڕەتیـی نوێـژن.

سیفەتەکانی چوارەم و پێنجەم: بـە ئامانجگرتنـی بەخششـی خـواو، ڕەزامەندیـی خـوا لـە ژیـانی دنیـادا، کـە مەبەسـت لـە بەخششـی خـوا، بـە بەهەشـتی خـواو پاداشـتەکەیەتی، کـە لـە بەهەشـتدا بەرجەسـتە دەبـێ، مەبەسـتیش لـە ڕەزامەندیـی خوا ئەوەیـە، کـە خـوا لێیـان ڕازی بـێ و ئەوانیـش لـە خـوا ڕازیـبن: ﴿ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِّنَ ٱللَّهِ وَرِضْوَٰنًا ﴾.

سیفەتی شەشـەم: نیشـانەداربوون بـە نیشـانەی بەندایەتیـی بـۆ خـواو چاکیەتیی و پاکیەتیـی، ﴿ سِيمَاهُمْ فِى وُجُوهِهِم مِّنْ أَثَرِ ٱلسُّجُودِ ﴾، نیشـانەیان لـە دەم و چاویاندایـە، بـە هـۆی کاریگەریـی کڕنـووش بردنـەوە.

لـە تـەوڕات دا خـوا بەو وەسـفانە پێناسـەی هـاوەڵانی بەڕێـزو دڵسـۆزی پێغەمبەری خوای کـردوە.

سـیفەتی حەوتـەم: بەهێزکـردن و پاڵپشـتی کردنیـان بـۆ پێغەمبـەری خـوا ﷺو، پشـتگیریی کردنیـان و هاوکارییکردنیـان بـۆی، وەک خـوا ﷻ لـە ئینجیلـدا بـەو وەسـفە، وەسـفی کردوون، ﴿ كَزَرْعٍ أَخْرَجَ شَطْـَٔهُۥ فَـَٔازَرَهُۥ فَٱسْتَغْلَظَ فَٱسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِۦ ﴾، کـە خـوا ﷻ پێغەمبەرەکـەی خـۆی ﷺ بـە درەختێکـی پـاک و چـاک شـوبهاندوەو، هاوەڵانیشـی بـەو لقانـەی کـە لـەو درەختـە دەردەچـن و، دوایـی دەبنـە هـۆی بەهێزکـردن و چڕوپڕکـردن و پتەوکـردنی.

سیفەتی هەشتەم: پشـت بـە خـوا بەسـتن و لەسـەر پێـی خۆ وەسـتان، ﴿ فَٱسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوقِهِۦ ﴾، (سُـوق) کـۆی (سـاق)ە، واتـە: ئـەو کشـتوکاڵە، ئەگـەر دەغـڵ و دانـە،

لەسـەر لاسـکەکانی و، ئەگـەر دارو درەخـت و باغـە، لەسـەر قـەدو بنکـەکانی خـۆی، وەسـتاوە.

سیفەتی نۆیـەم: ڕازیـی بوونی خـوای پـەروەردگارو پەسـەندکردنی بۆیـان: ﴿ يُعْجِبُ ٱلزُّرَّاعَ ﴾، چونکـە چێنـەری ئـەو کشـت و کاڵـەو نێـژەری ئـەو نەمامـە، خـوای میهرەبان بـوو، واتـە: خـوای ڕەخسـێنەریان ﷻ لێیـان ڕازییە.

سیفەتی دەیـەم: ڕق هەڵسـاندنیان بـۆ کافـران: ﴿ لِيَغِيظَ بِهِمُ ٱلْكُفَّارَ ﴾، بێگومـان کافرەکانیـش، بۆیـە دەیانبوغزێنـن، چونکـە بـە باشـترین شـێوە هـاوەڵانی بەڕێـزی پێغەمبـەر ﷺ ئـاڵای ئاییـن و بەرنامـەی خوایـان بەرزکردۆتـەوەو، دڕکـی کوفریـان شـکاندوە، دڕکـی کوفریـش لـە دەسـتەڵاتی تاغـووت و زۆرداره خۆسـەپێنەکاندا، بەرجەسـتە بـووە.

پێشـتریش باسـمانکرد کـە: ﴿ **الذيـن معه** ﴾، وێـڕای هـاوەڵانی بەڕێـزی پێغەمبەر ﷺ هەمـوو ئـەوانی دیکـەش دەگرێتـەوە، کـە بـەو ڕێیـەدا ڕۆیشـتوون و، ئـەو خەسـڵەت و سـیفەتانەی ئـەو هاوەڵـە بەڕێزانەیـان (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، لـە خۆیانـدا هێناونـە دی و، لـە دەوری پێغەمبـەر ﷺ و لـە دەوری پەیـام و بەرنامـەی پێغەمبـەری خـوا بـوون، هەرچەنـدە لـە ڕووی جوگرافیـی و کاتـەوە دوور بووبـن.

پێنـج سـیفەتەکانی: (١١ و ١٢ و ١٣ و ١٤ و ١٥): لـە ئایـەتی (١٨)ی سـووڕەتی **(الفتح)** دان، کـە خـوا ﷻ تێیـدا فەرموویەتـی:

سـیفەتی یازدەیـەم: ڕازییبـوونی خـوا لێیـان: ﴿ لَّقَدْ رَضِىَ ٱللَّهُ عَنِ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ ٱلشَّجَرَةِ ﴾، خـوا ﷻ لێیـان ڕازییـەو پەسـەندی لای خـوان، کـە بـە پلـەی یەکـەم مەبەسـت ئـەو (١٤٠٠) هاوەڵەیـە، (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، کـە لـە ژێـر درەختەکـەدا لەسـەر جەنـگ کـردن لەگـەڵ دوژمنـدا، پەیمانیـان بە پێغەمبـەردا ﷺ پێش ئـەوەی صوڵحـی حودەیبییـە پێـک بـێ، دوای ئـەوەی پێیـان گەیشـت، کـە هاوبـەش بـۆ خـوا دانـەرەکان عوسـمانی کـوڕی عەففـان ﷺ، نوێنـەری پێغەمبەریـان ﷺ کوشـتوە.

بەڵام لە ئایەتی ژمارە (١٠٠)ی سوورەتی **(التوبة)**دا، خوا ﷻ ڕایدەگەیەنێ کە لە تێکڕای پێشکەوتووە یەکەمەکان لە کۆچکەران و پشتیوانان و، لەوانەی بە چاکییش شوێنیان کەوتوون، لە هەموویان ڕازییە، وەک دەفەرمووێ: ﴿وَٱلسَّٰبِقُونَ ٱلْأَوَّلُونَ مِنَ ٱلْمُهَٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ وَٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُم بِإِحْسَٰنٍ رَّضِيَ ٱللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا۟ عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّٰتٍ تَجْرِي تَحْتَهَا ٱلْأَنْهَٰرُ خَٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا ذَٰلِكَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾﴾.

کە بێگومان چەمکی ئەم ئایەتە گشتگیرە، بۆ تێکڕای هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ کە بە کۆچکەران و پشتیوانان وەسفکراون، ئەوانەی کە لە ئیمان هێناندا پێش غەیری خۆیان کەوتوون، هەروەها لە کۆچکردن و فیداکاریی و پشتگرتنی پەیامی خواشدا، هەر بۆیە لە ڕووی زەمەنییەوە پێشکەوتوونەو، لە ڕووی پاداشتیشەوە پێش هەموویان کەوتوونەوە، چونکە دوایی لە پاداشتی هەموو ئەوانەدا بەدوایان کەوتوون بە چاکیی، بەشدار بوون.

سیفەتی دوازدەیەم: جێگیربوونی ئەوەی خوا ﷻ خۆشیویستوە لە دڵیاندا کە بریتیە لە ئیمان و بەرهەمەکانی ئیمان: ﴿فَعَلِمَ مَا فِى قُلُوبِهِمْ﴾، خوا ﷻ زانی چییان لە دڵدا هەیە!

سیفەتی سێزدەیەم: دابەزاندنی ئۆقرەیی و ئۆخژن بۆ سەر دڵ و دەروونیان: ﴿فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ﴾.

سیفەتی چواردەیەم: پاداشت دانەوەی خوا بۆیان، بەوە کە دەستکەوت و سەرکەوتنی نیزیکیان بە نسیب بکات: ﴿وَأَثَٰبَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾﴾.

سیفەتی پازدەیەم: ڕەخساندنی دەستکەوتانێکی زۆر بۆیان: ﴿وَمَغَانِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا﴾.

شەش سیفەتەکانی: (١٦ و ١٧ و ١٨ و ١٩ و ٢٠ و ٢١) کە تێکڕا دەبن بە شەش (٦) سیفەت، ئەمانەش هەموویان لە ئایەتەکانی (٧ و ٨ و ٩)ی سوورەتی **(الحشر)** وەردەگیرێن:

سیفەتی شازدەیەم: کۆچکردن و بەجێهێشتنی ماڵ و حاڵ لە ڕێی خوادا: ﴿لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِن دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ﴾، ئەمە تایبەتە بە هاوەڵانی کۆچکەرەوە ﷺ، لە ڕۆژگاری پێغەمبەردا ﷺ بە پلەی یەکەم، بەڵام بێگومان دوای ئەوانیش هەر کەسێکی دیکە بە درێژایی مێژوو ئامادە بووبێ، زێدو نیشتیمان و ماڵ و حاڵ و کەس و کاری خۆی لە پێناوی خوادا بەجێ بهێڵێ، چەمکەکەی ئەوانیش دەگرێتەوە.

سیفەتی حەڤدەیەم: سەرخستنی دینی خوای بەرزو، ڕێبازی پێغەمبەری بەڕێز: ﴿وَيَنصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ﴾، پشتگیریی و پشتیوانی خواو پێغەمبەرەکەی دەکەن.

سیفەتی هەژدەیەم: ڕازانەوە بە ڕاستیی، بە دڵ و بە قسەو بە کردەوە: ﴿أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴿٨﴾﴾، ئا ئەوانەن ڕاستانن.

سیفەتی نۆزدەیەم: پەنادانی کۆچکەران لە پێناوی خواداو خۆشویستن و پشتگرتنیان: ﴿وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِن قَبْلِهِمْ يُحِبُّونَ مَنْ هَاجَرَ إِلَيْهِمْ﴾، ئەوانەی پێشتر مەنزڵگایان دامەزراندو ئیمانیان لەو مەنزڵگایانەی خۆیاندا سەقامگیر کردوەو، ئەوانەیان خۆش دەوێ کە کۆچیان بۆلا دەکەن، (بۆ ئەوەی هاوکارییان بکەن و بیانحەوێننەوە).

سیفەتی بیستەم: حەسوودیی نەبردن بە برا کۆچکەرەکانیان، بەهۆی ئەوەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ جار بە جار لە دەستکەوتی جەنگیی پێی داون، وەک قەرەبوو کردنەوەیەک بۆ ئەو ماڵ و حاڵە فەوتاوەیان کە لە مەککە بەجێیان هێشتوە: ﴿وَلَا يَجِدُونَ فِي صُدُورِهِمْ حَاجَةً مِّمَّا أُوتُوا﴾، لەبەر ئەوەی پێیان دەدرێ، هەست بە ئیرەیی و حەسەدو دڵ ناڕەحەتیی ناکەن.

سیفەتی بیست و یەکەم: بەسەرخۆدا هەڵبژاردن لەگەڵ پێویستیی هەبوونی زۆریش دا: ﴿وَيُؤْثِرُونَ عَلَىٰ أَنفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ﴾، (براو خوشکانیان) بە سەر خۆیان دا هەڵدەبژێرن، هەرچەندە خۆشیان پێویستییان پێی بێ، ئەو

بەسـەرخۆدا هەڵبژاردنـەش سـیفەتێکی یەکجـار گەورەیـەو، بـە زەحمـەت مـرۆڤ دەیگاتـێ.

سیفەتەکانی بیست و دووەم و بیست و سێیەم: تێکۆشـان بـە ماڵ و بـە نەفس لـە ڕێـی خـوادا، واتـە: بەختکـردنی سـامان و گیـان، کـە ئەمـە لـە ئایـەتی ژمـارە (٨٨)ی سـوورەتی (**التوبـة**) وەردەگیـرێ، ﴿ لَٰكِنِ ٱلرَّسُولُ وَٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ مَعَهُۥ جَٰهَدُواْ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ ﴾، بـەڵام پێغەمبـەرو ئەوانـەی بڕوایـان هێنـاوە لەگەڵیـدا، بـە سـامان و گیانیـان لـە پێنـاوی خـوادا تێکۆشـیون.

حـەوت وەسفیشـیان لـە ئایەتـەکانی: (١٧٢ - ١٧٤)، سـوورەتی (**آل عمـران**) وەردەگیرێـن:

سیفەتی بیست و چوارەم: لـە کاتی گرفتاریـی و ناڕەحەتییـدا بـەدەم بانگـەوازی خـواو پێغەمبەرەوە چـوون: ﴿ ٱلَّذِينَ ٱسْتَجَابُواْ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِ مِنۢ بَعْدِ مَآ أَصَابَهُمُ ٱلْقَرْحُ ﴾، ئەوانـەی وەڵامـی خـواو پێغەمبەریـان دایـەوە، دوای ئـەوەی برینیـان تێبـوو بـوو و زۆر ناڕەحـەت بـوو بـوون.

مەبەسـت پێـی وەڵامدانـەوەی پێغەمبـەرە ﷺ بـۆ ڕۆیشـتن بـەرەو جەنگـی (**حمـراء الأسـد**)، کـە پێغەمبـەر ﷺ لەگـەڵ کافـرەکانی قورەیشـدا مەوعیدیـان پێشـتر دانـا بـوو لـە (**حمـراء الأسـد**)، مسـوڵمانانیش هەرچەنـدە لـە جەنگـی ئوحـوددا زۆر زیانیـان پێگەیشـت و ئازاریـان بینیبـوو، بـەڵام کاتێـک کـە پێغەمبـەر ﷺ فەرمووی مەوعیـدو ژوانگەمـان هەیـە، لەگـەڵ قورەیشـدا، هەبـوو کـە بـە برینداریـی و، هەبـوو بـە لـۆژە لـۆژ چـوون!

سیفەتەکانی بیست و پێنجەم و بیست و شەشەم: خـاوەنی پارێزکاریـی و چاکەکاریـی بـوون و، پاداشـتی مـەزن بـوون: ﴿ ٱلَّذِينَ ٱسْتَجَابُواْ لِلَّهِ وَٱلرَّسُولِ مِنۢ بَعْدِ مَآ أَصَابَهُمُ ٱلْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُواْ مِنْهُمْ وَٱتَّقَوْاْ أَجْرٌ عَظِيمٌ ﴿١٧٢﴾ ﴾، بـۆ ئەوانەیـان کـە چاکـەکار بـوون و پارێـزکار بـوون، پاداشـتێکی مـەزن هەیـە.

سیفەتی بیست و حەوتەم: ئیمان زیاد بوون بە هەڕەشەی دوژمنان: ﴿ٱلَّذِينَ قَالَ لَهُمُ ٱلنَّاسُ إِنَّ ٱلنَّاسَ قَدۡ جَمَعُواْ لَكُمۡ فَٱخۡشَوۡهُمۡ فَزَادَهُمۡ إِيمَٰنٗا﴾، ئەوانەی کە کۆمەڵێک لە خەڵک پێیان گوتن: خەڵک، واتە: قورەیش بۆتان کۆبوونەوە، ئنجا لێیان بترسێن، بەڵام: هەر ئیمانی زێدەکردن، ئەو هەڕەشەیەو ئەو هەواڵە کە بۆ کەسانی دیکە جێی ئەوە بوو، ئەژنۆیان پێی بلەرزێ، ئەوان ئیمانیان پێ زیاد بوو، تیغی ڕەسەن هەتا شتی پێببڕی زیاتر سپیی و ساف (**صقل**) دەبێ و، زیاتر تیف تیفە دەدرێ!.

سیفەتی بیست و هەشتەم: پشت بە خوا بەستن و بێ منەتبوون لە دوژمن: ﴿وَقَالُواْ حَسۡبُنَا ٱللَّهُ وَنِعۡمَ ٱلۡوَكِيلُ ١٧٣﴾، گوتیان: خوامان بەسەو باشترین کار پێ سپێردراویش خوایە.

سیفەتی بیست و نۆیەم: بەهرەمەندبوون لە چاکەی خواو پارێزران لە زیان: ﴿فَٱنقَلَبُواْ بِنِعۡمَةٖ مِّنَ ٱللَّهِ وَفَضۡلٖ لَّمۡ يَمۡسَسۡهُمۡ سُوٓءٞ﴾، بە نیعمەتی خواو بەخششی خواوە گەڕانەوەو زیانیان تووش نەبوو، چونکە قورەیش هاتبوون، بەڵام کە هەواڵیان بیست پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی بۆیان هاتوونەدەر، بە پەلە ڕۆیشتن و، کۆمەڵێک زادو زەخیرەش کە پێیان بوو، بارگرانیی بوو، بەجێیان هێشت و، بوو بە دەستکەوت بۆ هاوەڵان، بۆیە دەفەرموێ: ﴿فَٱنقَلَبُواْ بِنِعۡمَةٖ مِّنَ ٱللَّهِ وَفَضۡلٖ﴾، بە چاکەو نیعمەتی خواوەو بە بەخششی خواوە گەڕانەوە، ﴿لَّمۡ يَمۡسَسۡهُمۡ سُوٓءٞ﴾، هیچ ناڕەحەتیی و ئازارێکیان تووش نەبوو، هیچ خراپەیەکیان بەسەر نەهات.

سیفەتی سییەم: شوێنکەوتنی ڕەزامەندیی خوا: ﴿وَٱتَّبَعُواْ رِضۡوَٰنَ ٱللَّهِ﴾، ئەمە کۆتا سیفەتیانە، کەوتنە شوێن ڕەزامەندیی خوا، ﴿وَٱللَّهُ ذُو فَضۡلٍ عَظِيمٍ ١٧٤﴾، بێگومان خواش ﷻ خاوەنی بەخششی مەزنە.

لە کۆتایی باسی خەسڵەتە بنەڕەتییەکانی هاوەڵاندا (خوا لێیان ڕازی بێ)، کە ئێمە لەبەر ڕۆشنایی ئەم شەش ژمارە دەقەدا، کە لە ئایەتەکانی قورئاندا

وەرمانگرتن، دەڵێین: ئەگەر ئێمە بمانەوێ سەرژمێری، کۆی خەسڵەت و سیفەتە بنەڕەتییەکانی هاوەڵان (خوا لێیان ڕازی بێ)، بکەین، لە هەموو قورئاندا، چ جای لە دەقەکانی سوننەتیشدا، دەبێ کتێبێکی سەربەخۆی لە بارەوە بنووسین، ئنجا لێرەدا دەڵێم:

هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ، کە خوا ﷻ بۆ خۆی چاک ناسیونی و، ئەو هەموو مەدحەشی کردوون لەو هەموو ئایەتانەدا، بۆ وێنە: لە سوورەتی **(الحديد)**دا، دەفەرموێ: ﴿لَا يَسْتَوِي مِنكُم مَّنْ أَنفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ ۚ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنفَقُوا مِن بَعْدُ وَقَاتَلُوا ۚ وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ ۚ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١٠﴾﴾، واتە: ئەوانەتان کە پێش ئازادکردنی مەککە ماڵی خۆیان بەخشیوەو جەنگیان کردوە، یەکسان نین، لەگەڵ ئەوانەدا کە لە دوای ئازادکردنی مەککە، بەخشیویانەو جەنگاون، دەفەرموێ: ﴿أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنفَقُوا مِن بَعْدُ وَقَاتَلُوا﴾، ئەوانەی پێشوو پلەیان مەزنترە لەوانەی دوایی ماڵ و سامانی خۆیان بەخشیوەو جەنگیشیان کردوە، ﴿وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ﴾، بەڵام خوا ﷻ بەڵێنی پاداشتی هەرە چاکی بە هەموویان داوەو، خواش شارەزای ئەوەیە کە دەیکەن، ئەوانەش کە شیعە ڕقیان لێیانە هەموویان پێش ئازادکردنی مەککە مسوڵمان بوون، بە عەمری کوڕی عاص و، موعاویەی کوڕی ئەبوو سوفیانیشەوە، کە لە ساڵی حەوتەمی کۆچییدا مسوڵمان بوون، بەڵام پیاوانی وەک ئەبوو بەکرو عومەرو عوسمان و عەلیی و تەڵحەو زوبەیرو سەعدو سەعیدو ئەبوو عوبەیدەو عەبدوڕڕەحمانی کوڕی عەوف، هەر دەیان لە یەکەمە کۆچکەرەکان بوون (خوا لێیان ڕازی بێ)، بەڵام خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَىٰ﴾، خوا گفتی باشترین پاداشتی بە هەموویان داوە، یانی: ئەوانەی دوای ئازادکردنی مەککەش، مسوڵمان بوون، خوا هەر بەڵێنی چاکی پێداون.

بۆیە ئێمە ئەگەر چاک لە ئایەتەکانی خوای تێ بگەین و، واقیع بینانەش تەماشای سیرەو ژیانی پێغەمبەر ﷺو هاوەڵانی بەڕێزی بکەین، ناچار دەبین

ئەوپەڕی ڕێزو خۆشەویستییمان بۆیان هەبێ، بەڵام سەد حەیف و مخابن لە بەرانبەر هاوەڵان دا شیعە کورتیان هێناوە، هەندێکیش لە کاردانەوەی شیعەدا، تێیان پەڕاندوەو هاوەڵانیان بە پارێزراو لە گوناهو هەڵە (**معصوم**) داناوە، کە پارێزراو نەبوون لە هەڵە، بەڵام باشترین کەسانێک بوون کە ئۆممەتی پێغەمبەر پێکدێنن و، ئۆممەت هەرچی دەیکات، هەتا دنیا بە کۆتا دێ، (ئۆممەتی پێغەمبەری خوا ﷺ) ئەو هاوەڵە بەڕێزانە لە پاداشتی هەموویدا بەشدارن، بەڵام بێگومان لێرەشدا مەبەستمان ئەوە نیە بڵێین: هاوەڵان هەموویان وەک یەکن و یەک ئاستن، بەڵکو پێویستە پۆلین (**تصنیف**) بکرێن و، هەر کەسە لە پێگەو پلەی خۆیدا دابنرێ.

خوا پشتیوان بێ لە کاتی تەفسیری سوورەتی (**الحجرات**)دا، کورتە باسێک دەکەین، دەربارەی ئەرکی سەرشانمان بەرانبەر بە پێغەمبەر ﷺ و، ڕێزگرتنمان لە هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺو، خزمانی و لە ئێویاندا و پێش هەموویان هاوسەرانی، ئنجا شوێنکەوتووانیان و دوایی زانایانی نێو ئۆممەتەکەی، هەروەها لەوێ باسی هاوەڵانی بەڕێزی پێغەمبەر دەکەین، کە دەبێ پۆلێن بکرێن، چونکە هاوەڵان هەموویان لە یەک ئاستدا نەبوون، خوای پەروەردگاریش بە یەک ئاست باسی نەکردوون:

أ- ﴿لَا يَسْتَوِي مِنكُم مَّنْ أَنفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ ۚ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنفَقُوا مِن بَعْدُ وَقَاتَلُوا ﴿١٠﴾﴾ **الحديد**.

ب- هەروەها: ﴿وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُم بِإِحْسَانٍ ﴿١٠٠﴾﴾ **التوبة**.

ج- هەروەها: ﴿لَّقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ﴾، واتە: بە دڵنیایی خوا ﷻ لە هەموو ئەوانە ڕازیی بوو، کە لە ژێر درەختەکەدا بەڵێنیان بە تۆ دەدا...

زانایـان دەڵێـن: بـەس یـەک کـەس، ئەویـش کابرایەکـی مونافیـق بـوو خـۆی لـە حوشـترەکەی گرتبـوو، تەنیـا ئـەو نەهـات، بەڵێـن لەگـەڵ پێغەمبـەری خـوادا ﷺ ببەسـتێ، ئـەوانی دیکـە هەموویـان بەڵێنیـان لەگـەڵ پێغەمبـەری خـوادا بەسـت، بـەس عوسـمان لـەوێ نەبـوو، لـەو کاتـەدا پێغەمبـەر ﷺ دەسـتی خسـتە نێـو دەسـتی خـۆی و فەرمـووی: ئەمـەش لـە جیاتی عوسـمان ﷜، دوایـی عوسـمان ﷜، کـە تانـەی ئەوەیـان لێـدا، دەیانگـوت: تـۆ لـە کاتی (**بیعة الرضوان**)دا، لـەوێ نەبـووی، گـوتی: مـن لـەوێ نەبـووم، بـەڵام دەسـتی پێغەمبـەر ﷺ لـە دەسـتی خـۆم چاکـتر بـوو بـۆم!! کەواتـە: ئـەو (١٤٠٠) کەسـە، خـوا لێیـان ڕازیـی بـێ، خـوا ﷻ بـە دەق فەرموویـەتی لێیـان ڕازییـم و فەرمووشـیەتی: ﴿ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ ﴾، زانـی چییـان لـە دڵـدا هەیـە! هـەر بۆیـە بوغزانـدنی هـاوەڵان (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، لـە لایـەن شـیعەی دوازدە ئیمامییـەوە، هەڵەیەکـی زۆر کوشـندەیەو خراپـە بۆیـان، بـەڵام لەگـەڵ هەمـوو ئەوانەشـدا لێکۆڵـەرەوان و سـاغکەرەوان لـە زانایـانی ئەهلـی سـوننەت و جەماعـەت و پێشـەوایان، شـیعەیان بـە هەمـوو ئـەو لادان و غەڵەتانـەوە، کـە غەڵـەتی دیکەشـیان هـەن، هـەر بـە ئەهلـی قیبلـە لـە قەڵـەم داون، هەروەهـا خەڵکـی دیکـەی، کـە ڕەنگـە لادان و هەڵـەی خراپتریشـیان هەبـێ، وەک خەواریـج کـە عەلـی کـوڕی ئەبـوو تاڵیبیـان کوشـتوەو، (**مرجئة و جهمية و معطلة و جبرية و قدرية**)شـیان، مـادام ئەهلـی قیبلـە بـوون، گوتوویانـە: (**لا نُكَفِّرُ أَهْل قِبْلَتِنَا**)، ئەهـلی قیبلەمـان بـە بێبـڕوا لـە قەڵـەم نادەیـن، لـە بازنـەی ئیسـلام نایانبەینـە دەرێ.

ئـەوەش یەکێکـە لـە تایبەتمەندییـەکانی جەمـاوەری مسـوڵمانان کـە هەمیشـە بـە چـاوی ڕەحـم و بەزەیـی تەماشـای کۆمـەڵ و گرووپەکانیـان کـردوە، بـە پێچەوانـەی ئەوانـەوە کـە هەمیشـە هەوڵیانـداوە: زۆرینـەی مسـوڵمانان لـە بازنـەی ئیسـلام بەرنـەدەر، بـەڵام هەمیشـە زۆرینـەی مسـوڵمانان گوتوویانـە: ئەهلـی قیبلـەی خۆمانن و، بـرای دینیمانـن بـا غەڵـەت و پەڵەتیشـیان هەبـێ، هـەروەک (عـەلی ﷜)، کاتـێ لـە بـارەی خەواریجـەوە لێـی پـرسرا، ئایـا مونافیقـن؟ گـوتی: نەخێـر مونافیـق نیـن، مونافیقـان بـە کەمیـی یـادی خـوا دەکـەن، بـەڵام ئەوانـە عیبـادەت و تاعەتیـان زۆرە.

گوتیان: ئایا کافرن؟ گوتی: نەخێر، لە کوفر ڕایان کردوە، گوتیان: ئەدی چین؟ گوتی: (**إِخْوَانُنَا بغُوا عَلَيْنَا**)، برامانن، بەڵام ستەمیان لێکردووین، بۆیە ئێمەش بەرپەرچمان داونەوە.

لێرەشدا دێینە کۆتایی تەفسیری سوورەتی (الفتح).

سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

تەفسیری سوورەتی

الحُجُرَاتِ

دەستپێک

بەڕێــــزان!

ئەمڕۆ کە (١)ی مانگی ڕەجەبی ساڵی (١٤٤١)ی کۆچییە، بەرانبەر (٢٠٢٠/٢/٢٥)ی زایینی، لە شاری هەولێر، خوا پشتیوان بێ، دەست دەکەین بە ڕوونکردنەوەی ماناو مەبەستەکانی سوورەتی (**الحجرات**)، وەک عادەتی خۆمان سەرەتا پێناسەو نێوەڕۆکی سوورەتی (**الحجرات**) دەخەینە ڕوو، لە حەوت بڕگەدا.

پێناسەی سوورەتی (الحجرات) و بابەتەکانی

یەکەم: ناوی ئەم سوورەتە:

تەنیا ناوی: (**سورةُ الحُجُرات**)ی بۆ بەکارهێنراوە، ئەویش بە هۆی هاتنی وشەی (**الحجرات**)ەوە، لە ئایەتی ژمارە (٤)دا، (**حُجُرات**)یش کۆی (**حُجْرَة**)یە، (**حُجُرَة**)ش، واتە: هۆدە، یان ژوور، کە مەبەست پێیان هۆدەو ژوورەکانی هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەری خوان ﷺ، دایکانی بڕواداران، کە دەرگایەکیان بەسەر مزگەوتدا دەکرایەوەو، دەرگایەکی دیکەشیان لە دەرەوە.

دووەم: شوێنی دابەزینی:

ئەم سوورەتە سوورەتێکی مەدینەییەو، زانایان لەو بارەوە یەکدەنگن، کە لە مەدینە دابەزیوە، بەڵام لە کتێبی (**أسباب النزول**)ی (**الواحدي**)دا، هاتووە: کە ئایەتی ژمارە (١٣)، لە مەککە دابەزیوەو، لە کاتی ئازادکردنی شاری مەککەدا (**فتح**

المكّة)، بەڵام مشتومڕ لەو بارەوە هەیە، هەڵبەتە ئەگەر ئەو ئایەت موبارەکە لە شاری مەککەش هاتبێتە خوار، مادام دوای کۆچکردنی پێغەمبەری خوا ﷺ لە مەککەوە بۆ مەدینە بووبێ، هەر بە مەدینەیی دادەنرێ، واتە: لە قۆناغی مەدینەدا هاتۆتە خوارو، زۆربەی هەرە زۆری زانایانیش گوتوویانە: ئەم سوورەتی (**الحجرات**)ە، لە ساڵی نۆیەمی کۆچیی دا دابەزیوە، کە بە ساڵی شاندەکان (**عام الوفود**) ناسراوە.

سێیەم: ڕیزبەندیی لە موصحەف و لە دابەزینی دا:

ئەم سوورەتە لە ڕیزبەندیی دابەزین (**ترتيب النزول**)دا، ژمارە (١٠٨)ی هەیە، پێش سوورەتی (**التحريم**)و، لە دوای (**المجادلة**) دابەزیوەو، لە موصحەفیشدا ژمارە (٤٩)یە.

چوارەم: ژمارەی ئایەتەکانی:

تێکڕای ژمێرەرەرانی ئایەتەکانی قورئان، هی هەموو شارەکان و شوێنەکان گوتوویانە: ژمارەی ئایەتەکانی (١٨)یە، نە کەمترو نە زیاتر.

پێنجەم: نێوەڕۆکی:

وەک سەرجەم سوورەتە مەدینەییەکان، لەم سوورەتەدا، باسی ژمارەیەک لە یاسا شەرعییەکانی ڕێکخەری کۆمەڵگاو دەوڵەتی ئیسلامیی کراوە، کە دەتوانین بڵێین: سەرجەم ئەو یاساو حوکمانە یان سەرەکییەکانیان، بریتین لەم دوازدەیە:

١- پێش نەکەوتنەوە لە خواو لە پێغەمبەرەکەی ﷺ، لە کاتی بڕیاردان و هەنگاوناندا، ئایەتی: (١).

٢- دەنگ هەڵنەهێنان بەسەر دەنگی پێغەمبەری خوادا ﷺو، بە ئەدەبەوە دواندنی، ئایەتەکانی: (٢ - ٣).

٣- ڕەچاوی ئەدەب و حورمەت کردن لە کاتی بانگکردنی پێغەمبەردا ﷺ، ئایەتەکانی: (٤ - ٥).

٤- ساغکردنەوەی هەواڵێک، کە بابایەکی گومانلێکراو، (یان متمانە پێنەکراو) دەیهێنێ، ئایەتی: (٦).

٥- ئەگەر پێغەمبەری خوا ﷺ لە زۆر کاردا بە قسەی خەڵکی کردبایە، دووچاری گرفت و کێشە دەبوون، ئایەتی: (٧).

٦- لە کاتی تێکگیران و دەمەقاڵێ و بەشەڕ هاتنی دوو کۆمەڵ لە مسوڵمانانداا، پێویستە ئاشتەواییان لە نێواندا بکرێ و، هەر لایەکیان ستەمی کردو بەردەوام بوو لەسەر ستەم و دەستدرێژیی، بەهێز ڕێی لێ بگیرێ و، بەرپەرچ بدرێتەوە، ئایەتی: (٩).

٧- بڕواداران بران، (برایەتیی ڕاستەقینە هەر لە نێو ئەواندا هەیە)، بۆیە پێویستە ئاشتەوایی لە نێوان دوو کەسی ناکۆکیشدا بکرێ، چ جای دوو کۆمەڵ، کاتێک کە بە گژیەکدا دێن و دەمەقاڵێ و ناکۆکییەکیان دەبێ، ئایەتی: (١٠).

٨- حەڕام و قەدەغەیە مسوڵمانان، گاڵتە بە یەکدی کردن و، عەیب لە یەکدی گرتن و، ناوو ناتۆرە لە یەکدی هەڵدانیان، لە نێودا هەبێ، ئایەتی: (١١).

٩- قەدەغەیە مسوڵمانان، گومانی خراپ بە یەکدی بردن و، سیخوڕیی لەسەر یەکدی کردن و، بە خراپە پاشملە باسی یەکدی کردن، (**غیبة**)یان لە نێودا هەبێ، ئایەتی: (١٢).

١٠- بانگکردنی خوا ﷻ بۆ مرۆڤایەتیی، کە ئاگادارbن! هەموویان لە دایک و باببێکن و، بە مەبەستی پێک ئاشنا بوون و هاوکاریی پێکەوە کردن، بۆ چەند گەل و هۆزێک دابەشکراون، ئایەتی: (١٣).

١١- بەرپەرچدانەوەی لاف لێدانی عەرەبە بیابانشینەکان کە گوایە ئیمانیان هێناوەو، ڕوونکردنەوەی ئەو ڕاستییە کە جارێ ئیمان نەچۆتە نێو دڵیان، بەڵام دەتوانن بڵێن: هاتوونە نێو ئیسلامەوەو ملکەچ بوون، ئایەتی: (١٤).

١٢- پێناسەی بڕوادارانی ڕاستەقینە، کە ئەوانەن بڕوایان بە خواو پێغەمبەرەکەی هێناوەو، دوو دڵ نین و، بە سامان و گیانیان لە ڕێی خوادا تێبکۆشن، ئایەتی: (١٥).

هەڵبەتە جگە لەم دوازدە (١٢) حوکمە، شتی دیکەش لەم سوورەتەدا زۆرە، کە دوایی پێیان دەگەین، بەڵام پێم وایە ئەم دوازدە حوکمە، دوازدە حوکمی زەق و بنەڕەتیین، کە لەم سوورەتی **(الحجرات)**دا، هاتوون.

شەشەم: تایبەتمەندییەکانی:

ئەم سوورەتە موبارەکە، وەک هەر کام لە سوورەتەکان، تایبەتمەندیی زۆرن، بەڵام ئێمە ئاماژە بە زەقترینیان دەکەین، کە ئەم پێنجەن:

تایبەتمەندیی یەکەم: وشەی **(الحجرات)**، کە ناوی سوورەتەکەشە، تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوە، کە پێشتر گوتمان: **(حُجُرات)** کۆی **(حُجرَة)**یە، حوجرەش، واتە: هۆدە، ژوور، شوێنێک کە چوار دیوارێکی بە دەوردا دەکرێ و، ئەصڵی خۆشی بە شوێنێکیان گوتوە، کە بەردی لە دەور کۆ بکرێتەوە، وەک نیشانەدارکردن.

تایبەتمەندیی دووەم: لەم سوورەتەدا پێنج جاران وشەی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، هاتوەو، هەر جارەی بۆ فێرکردنی ئەدەبێکی گەورەو گرنگ بە مسوڵمانان، وەک **(فخر الدين الرازي)** ڕەحمەتی خوای لێبێ، لە تەفسیرەکەیدا[1] ئاماژەی پێداوە:

یەکەمیان: ئەدەب لەگەڵ لەگەڵ خوادا، کە لە ئایەتی ژمارە: (١)دا هاتوە.

دووەمیان: ئەدەب لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ لە ئایەتی ژمارە: (٢)دا.

---

(١) التفسير الكبير، ج٢٦، ص١٠٧.

سێیەمیان: ئەدەب لەگەڵ مسوڵمانێکی لادەردا، کە هەواڵێک دێنێ، ئایەتی ژمارە: (٦).

چوارەمیان: ئەدەب لەگەڵ مسوڵمانانی ئامادەدا، کە مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرێ، ئایەتی ژمارە: (١١).

پێنجەمیان: ئەدەب لەگەڵ مسوڵمانانی نادیاردا، کە لەو کاتەدا ئامادە نین و نا ئامادەن، ئایەتی ژمارە: (١٢).

تایبەتمەندیی سێیەم: تەنیا لەم سوورەتەدا، لە دوو ئایەتدا، باسی قەدەغەکردنی شەش گوناهی گەورە: (سێی ئاشکراو سێی پەنهان)، لە بواری پەیوەندییە کۆمەڵایەتییەکاندا کراوە، ئایەتەکانی ژمارە: (١١ - ١٢).

تایبەتمەندیی چوارەم: تەنیا لەم سوورەتەدا باسی دروستکرانی مرۆڤایەتیی لە دایک و باوکێک و دابەشکردنیان بۆ چەند گەل و هۆزێک، بە مەبەستی پێک ئاشنا بوون و یەکدیی ناسین، کراوە، لە ئایەتی ژمارە: (١٣)دا.

تایبەتمەندیی پێنجەم: تەنیا لەم سوورەتەدا، ئیسپاتی ئیسلام بۆ عەرەبە بیابانشینەکان و، لابردنی ئیمان لێیان کراوە، لە ئایەتی ژمارە: (١٤).

حەوتەم: دابەشکردنی ئایەتەکان بۆ چەند دەرسێك:

ئەم هەژدە (١٨) ئایەتەمان، بۆ چوار دەرسان دابەش کردوون، کە سێ دەرسیان یەکی پێنج ئایەتن و، دەرسێکیشیان سێ ئایەتە.

دەرسی یەکەم: ئایەتەکانی ژمارە: (١ - ٥)، واتە: پێنج ئایەتی سەرەتا کە تێیان دا باسی ئەدەب و چۆنیەتی هەڵسوکەوتی ڕێک و پێک و بە ئەدەب، لە خزمەت خوا ﷻ و، پێغەمبەری خوادا ﷺ دەکرێ.

دەرسی دووەم: ئایەتەکانی ژمارە: (٦ - ١٠)، واتە: پێنج ئایەتی دووەم، کە تێیان دا باسی چۆنیەتیی مامەڵەکردن لەگەڵ هەواڵی باباى لاڕێ و، چارەسەری

کێشەو شەڕی نێوان دوو کۆمەڵ لە مسوڵمانانندا کراوە، کە بە زۆریی بە هۆی بڵاوبوونەوەی هەواڵی ناڕاست و دروستەوە پەیدادەبێ.

دەرسی سێیەم: ئایەتەکانی ژمارە: (١١ - ١٣)، واتە: سێ (٣) ئایەت دەگرێتە خۆی، کە تێیان دا باسی خۆ پاراستن لە هەموو ئەو ڕەفتارو خەسڵەتانەی مایەی تێکدانی پەیوەندییەکانن، کراوە، بە تایبەتی هەر شەش گوناهو تاوانی: گاڵتە بەیەکدی کردن و، عەیب لە یەکدی گرتن و، ناوو ناتۆرە لە یەکدی نان، پاشان گومانی خراپ بە یەکدی بردن و، سیخوڕیی لەسەر یەکدی کردن و، بە خراپە پاشملە باسی یەکدی کردن.

دەرسی چوارەم و کۆتایی: پێنج (٥) ئایەتی کۆتایی، کە ئایەتەکانی ژمارە: (١٤ - ١٨)ن، پێناسەی ئیسلام و ئیمان و مامەڵە لەگەڵ کەسانێکدا کە خۆیان بە مسوڵمانەتیی هەڵدەکێشن، هەروەها ڕوونکردنەوەی ئەو ڕاستییە کە تەنیا خوا چاکەو بەخششی بەسەرخەڵکەوە هەیەو، تەنیا خوا منەتی هەیە لەسەر خەڵک و، خەڵک منەتباری خوان، نەک خوا ﷻ، یان پێغەمبەری خوا ﷺ منەتباری هیچ کەس بن.

دەرسی یەکەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان لـە ئایەتـەکانی ژمـارە: (١ - ٥)، پێنـج ئایـەتی سـەرەتای ئـەم سـوورەتە پێـک دێ، کـە تێیانـدا بـاسی ئـەدەب و شـێوازی هەڵسـوکەوت لەگـەڵ خـوای بـەرزو مـەزن، پاشـان پێغەمبەرەکـەی موحەممـەددا ﷺ کـراوە، کـە بێگومـان هـەر کەسـێکیش ڕۆڵـی پێغەمبـەری خـوا ﷺ بگێـڕێ، لـە هـەر ڕوویەکـەوە لـە نێـو مسـوڵمانانـدا، ئەویـش پێویسـتە لـە قـەدەر خـۆی ئـەو ئـەدەب و ڕێـزەی لەگەڵـدا ڕەچاو بکـرێ، بـە بەڵگـەی فەرمایشـتی پێغەمبـەر ﷺ: {**مَنْ أَطَاعَنِي فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ، وَمَنْ يَعْصِنِي فَقَدْ عَصَى اللَّهَ، وَمَنْ يُطِعِ الأَمِيرَ، فَقَدْ أَطَاعَنِي، وَمَنْ يَعْصِ الأَمِيرَ فَقَدْ عَصَانِي**} (**أخرجـه البخـاري: ٢٧٩٧، ومسـلم: ١٨٣٥**).

واتـە: هـەر کەسـێک فەرمانبەریـی مـن بـکات، فەرمانبەریـی خـوای کـردوەو، هـەر کەسـێ سـەرپێچیی مـن بـکات، سـەرپێچیی لـە خـوا کـردوەو، هـەر کەسـێک فەرمانبەریـی فەرماندەکـەی بـکات، (کـە بـە شـێوەیەکی ڕەواو شـەرعیی بەسـەریەوە کراوەتـە فەرمانـدە)، ئـەوە فەرمانبەریـی منـی کـردوەو، هـەر کەسـێک سـەرپێچیی لـە فەرماندەکـەی بـکات، سـەرپێچیی لـە مـن کـردوە.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُقَدِّمُواْ بَيْنَ يَدَيِ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٞ ۝١ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَرۡفَعُوٓاْ أَصۡوَٰتَكُمۡ فَوۡقَ صَوۡتِ ٱلنَّبِيِّ وَلَا تَجۡهَرُواْ لَهُۥ بِٱلۡقَوۡلِ كَجَهۡرِ بَعۡضِكُمۡ لِبَعۡضٍ أَن تَحۡبَطَ أَعۡمَٰلُكُمۡ وَأَنتُمۡ لَا تَشۡعُرُونَ ۝٢ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصۡوَٰتَهُمۡ عِندَ رَسُولِ ٱللَّهِ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱمۡتَحَنَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُمۡ لِلتَّقۡوَىٰۚ لَهُم مَّغۡفِرَةٞ وَأَجۡرٌ عَظِيمٌ ۝٣

﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِن وَرَآءِ ٱلْحُجُرَٰتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا۟ حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ ۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە. ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! هیچ (بڕیارو کارێک) مەخەنە پێش خواو پێغەمبەرەکەیەوە (و پێشیان مەکەون)و، پارێز لە خوا بکەن، بە دڵنیایی خوا بیسەری زانایە ﴿١﴾ ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! دەنگتان ڕەسەر دەنگی پێغەمبەر مەخەن و، وەک دەنگ بەرزکرنەوەتان بەسەر یەکدیدا، بە دەنگی بەرز مەیدوێنن، نەوەک بێ ئەوەی هەست پێبکەن، کردەوە چاکەکانتان پووچەڵ ببنەوە ﴿٢﴾ بێگومان ئەوانەی لە لای پێغەمبەری خوا دەنگیان نزم دەکەنەوە، ئەوانە خوا دڵیانی بۆ پارێزکاریی تاقیکردۆتەوەو (پاڵفتە کردوە)، لێبوردنێک و پاداشتێکی مەزنیان هەیە ﴿٣﴾ بەڕاستیی (ئەی پێغەمبەر!) ئەوانەی لە پشت هۆدەکان (ی هاوسەرەکانت)ەوە، بانگت دەکەن، زۆربەیان نافامن ﴿٤﴾ ئەگەر خۆیان گرتبایە تاکو (بە شێوەی ئاسایی) دەچوویە دەر بۆ لایان، باشتر بوو، خواش لێبوردەی بە بەزەییە}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(لَا تُقَدِّمُواْ بَيْنَ يَدَيِ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ): (أَي: لَا تَتَقَدَّمُوهُمَا، وَحَقِيقَتُهُ لَا تَسبِقُوهُمَا بِالقَولِ وَالحُكمِ، بَلِ افعَلُوا مَا يَرسُمَاهُ لَكُم)، (لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللهِ وَرَسُولِه)، واتە: پێشیان مەکەونەوەو، ماهییەتی پێشکەوتنەوەکەش، واتە: قسەو بڕیار لە پێش ئەواندا مەڵێن، بەڵکو ئەوەی ئەوان بۆتان دیاریی دەکەن، ئەنجامی بدەن.

(لَا تُقَدِّمُوا)، خوێندراویشەوتەوە: (لَا تَقَدَّمُوا)، واتە: پێش مەکەونەوە، کە (لَا تُقَدِّمُوا)ش، وەک دوایی باسی دەکەین، دەگونجێ هەر بە مانای پێش کەوتنەوە بێ، واتە: دەگونجێ بە حاڵەتی (لازم)ی هاتبێ، دەشگونجێ حاڵەتی (مُتَعَدِّي) هەبێ، واتە: (لا تُقَدِّمُوا شَيْئاً)، هیچ شتێک بە پێش خواو پێغەمبەری خوا مەخەن.

(وَلَا تَجْهَرُواْ لَهُۥ بِٱلْقَوْلِ): دەنگی بۆ بەرز مەکەنەوە، دەنگتان بەسەر دەنگیدا بەرز مەکەنەوە، (جَهْرَ: يُقَالُ: لِظُهُورِ الشَّيءِ بِإِفْرَاطِ حَاسَّةِ البَصَرِ، أَو حَاسَّةِ السَّمْعِ، كَلامٌ جَوهَرِيٌّ وجَهِير: رَفِيعُ الصَّوْت)، (جَهْر): بە دەرکەوتنی شتێک دەگوترێ، کە زۆر بۆ هەستی چاو یاخود هەستی بیستن زەق بێ، دەگوترێ: (كَلَامٌ جَوهَرِيٌّ، وجَهِير)، کە دەنگەکەی بەرز بێ و، ئەو قسەیە بە دەنگی بەرز بکرێ.

(ٱمْتَحَنَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُمْ): خوا ﷻ دڵیانی تاقی کردۆتەوە، دەڵێ: (المَحْنُ وَالإمتِحَانُ: نَحْو الإبتِلاءِ، إمْتَحَنَ قُلُوبَهُم: أَخْلَصَ قُلُوبَهُم وَصَفَّاهَا)، (مَحْنُ)و (إمْتِحَان): وەک (بَلاء) و (إبتِلاء)ەو، واتاکەیان لێک نیزیکە، هەردووکیان بە مانای تاقیکردنەوەو جەڕباندن دێن، (إمتَحَنَ اللهُ قُلُوبَهُمْ لِلتَّقْوَى)، واتە: دڵییانی ساغکردۆتەوەو پاڵفتە کردوە، تاکو شایستەی ئەوە بێ، پارێزکاریی بچێتە نێو.

(ٱلْحُجُرَٰتِ): (جَمْعُ الحُجْرَة، أَوِ الحُجْرَة، مِثْلُ: الغُرْفَة وَالغُرُف)، (حُجُرات) کۆی (حُجْرة) و (حُجْرَة) یە، وەک (غُرفَة)و (غُرُف)، هەڵبەتە (غُرفَة)و (غُرُفات)یش هاتوە

لـە قورئانـدا، (وَفِي الأَصْـلِ: الحُجْـرَةُ حَظِـيرَةُ الإِبِـلِ، وَحَجَـرَهُ: أَي مَنَعَـهُ، وَالمَـكَانُ المَحجُـور الَّـذِي جُعِـلَ حَوْلَـهُ حِجَـارَة)، لـە ئەصڵـدا حوجـرە بـە تەویلـەی حوشـتر دەگوتـرێ، (وَحَجَـرَهُ: أَي مَنَعَـهُ)، واتـە: ڕێـی لـێ گـرت، قەدەغـەی کـرد، (وَالمَـكَانُ المَحْجُـور) شـوێنێ کـە بـەردی بـە دەورەوە داندرابـن، پێـی دەگوتـرێ: (مَحجُـور)، واتـە: دەور گیـراو.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١)- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەو ئایەتە موبارەکە کە دەفەرموێ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُقَدِّمُواْ بَيْنَ يَدَيِ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ...﴾، لەو بارەوە دوو ڕیوایەتان دێنین:

یەکەم: {عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الزُّبَيْرِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّهُ قَدِمَ رَكْبٌ مِنْ بَنِي تَمِيمٍ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: أَمِّرِ الْقَعْقَاعَ بْنَ مَعْبَدِ بْنِ زُرَارَةَ، قَالَ عُمَرُ: بَلْ أَمِّرِ الْأَقْرَعَ بْنَ حَابِسٍ، قَالَ أَبُو بَكْرٍ: مَا أَرَدْتَ إِلَّا خِلَافِي، قَالَ عُمَرُ: مَا أَرَدْتُ خِلَافَكَ، فَتَمَارَيَا حَتَّى ارْتَفَعَتْ أَصْوَاتُهُمَا، فَنَزَلَ فِي ذَلِكَ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُقَدِّمُواْ ...﴾ حَتَّى انْقَضَتْ) (أخرجه البُخاري: ٤٣٦٧، ٤٨٤٧}.

واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی زوبەیـر (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، دەڵـێ: شـاندێک لـە بەنـوو تەمیـم هاتـن بـۆ لای پێغەمبـەری خـوا ﷺ (دیـارە هاتـوون و دانیشـتوون) ئەبووبەکـر (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، گـوتی: (الْقَعْقَـاع بْـن مَعْبَـدِ بْـنِ زُرَارَة) بکـە بـە فەرماندەیـان، عومەریـش (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، گـوتی: بەڵکـو (الْأَقْـرَع بْـنَ حَابِـس) بکە بـە فەرماندەیـان، ئەبـوو بەکـر گـوتی: هـەر ویسـتت پێچەوانـەی مـن قسـە بکـەی! عومـەر گـوتی: نەمویسـت پێچەوانـەی تـۆ قسـە بکـەم، ئیـدی لـەو بـارەوە مشـت و مڕیـان بـوو، هەتـا دەنگیـان بـەرز بـۆوەو، لـەو بـارەوە ئـەم ئایەتـە موبارەکـە هاتـە خـوار: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُقَدِّمُواْ بَيْنَ يَدَيِ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾، ئەمـە هـۆی هاتنـە خـواری یەکـەم بـوو، بـۆ ئـەم ئایەتـە موبارەکـە.

ب- {عَنْ مَسْرُوقٍ أَنَّهُ دَخَلَ عَلَى عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، فِي اليَوِمِ الَّذِي يُشَكُّ فِيهِ مِن رَمَضَان، فَقَالَتْ: يَا جَارِيَةُ! خَوِّضِي لَهُ سويْقاً، فَقَالَ: إِنِّي صَائِمٌ، فَقَالَتْ: تَقَدَّمْتَ الشَّهْرَ؟ فَقُلْتُ: لاَ وَلكِنِّي صُمْتُ شَعْبَانَ كُلَّهُ، فَوافَقَ ذَلِكَ هَذَ اليَوْم، فَقَالَتْ: إِنَّ نَاساً يَتَقَدَّمُونَ الشَّهْرَ فَيَصُومُونَ قَبْلَ النَّبِيِّ ﷺ، فَأَنزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُقَدِّمُواْ بَيۡنَ يَدَيِ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٞ﴾، (أخرجه الطَّبَرانِي فِي الأَوسَط: ٢٧١٣، «وذَكَرَهُ السُّيُوطِي فِي الدُّرِّ المَنْثور: ج٧، ص٥٤٧، وَزادَ نِسبَتَهُ لابنِ مُردَوَيه، وَأَخرَجَهُ الدَّارَقُطنِي فِي المُؤتَلَف وَالمُختَلَف: ج٢، ص٥٩٧، قُلنا: وَإِسنادُهُ صَحِيح، وَرِجالُهُ ثِقاتٌ، وَفِي الجُملَةِ: الحَدِيثُ بِمَجمُوعِ ما تَقَدَّمَ ثابِتٌ لا رَيْبَ)[1].

واتە: لە مەسرووقەوە (کە یەکێکە لە زانایانی شوێنکەوتووانی هاوەڵان و لە دوای هاوەڵان هاتوون)، ڕەحمەتی خوای لێ بێ، گێردراوەتەوە کە چۆتە لای عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ)، لەو ڕۆژەدا کە دوو دڵیی هەبووە، داخۆ ڕەمەزانە؟ (ئایا یەکی ڕەمەزانە، یاخود سییەمی شەعبانە)؟ دایکمان عائیشەش گوتوویەتی: ئەی کەنیزەک! (کەنیزەکێک و خزمەتچییەک بووە لەماڵیاندا)، ڕێزی بگرەو سەویقی بۆ بێنە، (سەویق: شۆربایەکە لە گەنم و جۆ کە دەهاڕدرێ، دروست دەکرێ)، ئەویش گوتوویەتی: من بە ڕۆژووم، دایکمان عائیشەش (خوا لێی ڕازی بێ)، گوتوویەتی: ئایا پێش مانگی ڕەمەزان کەوتووی؟ (واتە: پێش ئەوەی ڕەمەزان بێ، تۆ بە ڕۆژووی؟) گوتم: نا، بەڵام مانگی شەعبان هەمووی پێ بووم و، ئەمڕۆش ڕێکەوت بووە لەگەڵ ڕۆژووەکەی خۆمدا، (واتە: ئەمڕۆ بە حیسابی من سییەمی شەعبانە)، دایکمان عائیشەش پێی دەڵێ: کەسانێک لە سەردەمی پێغەمبەردا ﷺ پێش ئەوەی پێغەمبەر بەڕۆژوو بێ، مانگی ڕەمەزانیان دەست پێ دەکرد، خوا (عَزَّ وَجَلَّ) ئەم ئایەتەی دابەزاند: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُقَدِّمُواْ بَيۡنَ يَدَيِ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٞ﴾.

هەڵبەتە ئەم ئایەتە چ لە بارەی شاندەکەوە هاتبێ، چ وەک دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) دەڵێ: لە بارەی ئەوەوە هاتبێ کە بەر لەوەی پێغەمبەر ﷺ

---

(١) الإستيعاب في بَيان الأسباب ج ٣ ص٢٥٥،٢٥٤.

دەست بکات بە گرتنی مانگی ڕەمەزان، خەڵکێک دەستیان پێ کردبێ، گرنگ ئەوەیە بەسەر هەردووک ڕووداوەکاندا چەسپاوە.

٢)- لە بارەی دابەزینی ئەم ئایەتە موبارەکەوە کە دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَرْفَعُوٓاْ أَصْوَٰتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ ٱلنَّبِىِّ وَلَا تَجْهَرُواْ لَهُۥ بِٱلْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَٰلُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴾، لەو بارەشەوە دوو ڕیوایەتان دێنین:

أ- { عَنْ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ قَالَ كَادَ الْخَيِّرَانِ أَنْ يَهْلِكَا: أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا رَفَعَا أَصْوَاتَهُمَا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ قَدِمَ عَلَيْهِ رَكْبُ بَنِي تَمِيمٍ فَأَشَارَ أَحَدُهُمَا بِالْأَقْرَعِ بْنِ حَابِسٍ أَخِي بَنِي مُجَاشِعٍ، وَأَشَارَ الْآخَرُ بِرَجُلٍ آخَرَ، قَالَ نَافِعٌ لَا أَحْفَظُ اسْمَهُ فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ لِعُمَرَ: مَا أَرَدْتَ إِلَّا خِلَافِي، قَالَ مَا أَرَدْتُ خِلَافَكَ، فَارْتَفَعَتْ أَصْوَاتُهُمَا فِي ذَلِكَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَرْفَعُوٓاْ أَصْوَٰتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ ٱلنَّبِىِّ وَلَا تَجْهَرُواْ لَهُۥ بِٱلْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَٰلُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴾، قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ فَمَا كَانَ عُمَرُ يُسْمِعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ هَذِهِ الْآيَةِ حَتَّى يَسْتَفْهِمَهُ، وَلَمْ يَذْكُرْ ذَلِكَ عَنْ أَبِيهِ يَعْنِي أَبَا بَكْرٍ} (أخرجه البُخارِي: ٤٨٤٥، ٧٣٠٢، قَالَ الحافِظُ فِي فَتح الباري: ج٨، ص٥٩٠، ثُمَّ هَذَا السِّيَاقُ صُورَتُهُ الإِرْسَالُ لَكِنْ ظَهَرَ فِي آخِرِهِ أَنَّ ابْنَ مُلَيْكَةَ حَمَلَهُ عَن عَبْدِ اللهِ ابْنِ الزُّبَيْرِ، وَسَيَأْتِي فِي هَذَ البابِ الَّذِي بَعْدَهُ التَّصرِيحُ بِذَلِك).

ئیبنو ئەبوو مولەیکە، دەڵێ: خەریک بوو دوو پیاوە هەرە باشەکان بفەوتێن، ئەبوو بەکرو عومەر، بەهۆی ئەوەوە کە دەنگیان لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ بەرز کردەوە، کاتێک کە شاندی بەنوو تەمیم هاتن بۆ خزمەتی، یەکێکیان ئاماژەی بۆ پێغەمبەر کرد ﷺ ئەقرەعی کوڕی حابیس دابنێ، واتە: سەرۆکی هۆزی بەنی موجاشیع، ئەوی دیکەشیان ئاماژەی بۆ پیاوێکی دیکە کرد، نافیع دەڵێ: ناوەکەیم لە یاد نیە، ئەبوو بەکر بە عومەری گوت: هەر ویستت پێچەوانەی من قسە بکەی! عومەر گوتی: نەمویستوە پێچەوانەی تۆ قسە بکەم، دەنگیان لەوبارەوە بەرز بووەوە، لەو بارەوە خوای بەرز ئەو ئایەتەی ناردە

خــوار: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَرۡفَعُوٓاْ أَصۡوَٰتَكُمۡ فَوۡقَ صَوۡتِ ٱلنَّبِيِّ وَلَا تَجۡهَرُواْ لَهُۥ بِٱلۡقَوۡلِ كَجَهۡرِ بَعۡضِكُمۡ لِبَعۡضٍ أَن تَحۡبَطَ أَعۡمَٰلُكُمۡ وَأَنتُمۡ لَا تَشۡعُرُونَ ﴾، واتــە: ئــەی ئەوانــەی بڕواتــان هێنـاوە! دەنگـی خۆتـان ڕەسـەر دەنگـی پێغەمبـەر مەخـەن ﷺ و دەنگـی بـۆ بـەرز مەکەنـەوە، وەک دەنـگ لەگـەڵ یەکـدی بـەرز دەکەنـەوە، نـەوەک کردەوەکانتـان هەڵبوەشـێنەوە، بـێ ئـەوەی هەسـت پـێ بکـەن، دەڵـێ: دوای ئـەوە عومـەر (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، کـە قسـەی لـە خزمـەت پێغەمبـەردا دەکـرد ﷺ هێنـدە دەنگـی نـزم دەکـردەوە، وەک دەنگـی نەبیسـتێ، هەتـا دەیفەرمـوو: چیـت گـوت؟ دەڵـێ: بـەڵام عەبدوڵـڵای کـوڕی زوبەیـر ئـەوەی لـە بـارەی بابیـەوە، (واتـە: لـە بـارەی باپیریـەوە بـابی دایکـی، بـابی ئەسـماء کـە ئەبـوو بەکـرە) نەگێڕاوەتـەوە.

(**حافـظ إبـنُ حَجـر العَسـقَلاني**) لـە (**فتـح البـاري**)دا، گوتوویـەتی: ئـەم گێڕدراوەیـە بـە مورسـەل دادەنـرێ، کـە یەکسـەر لـە تابیعییـەوە کـە (**ابْـنُ أَبِي مُلَيْكة**)یـە، بـەرز کراوەتـەوەو، بـاسی هـاوەڵ نەکـراوە، بـەڵام لـە کۆتاییەکـەی دا دەرکەوتـوە کـە (**ابْـنُ أَبِي مُلَيْكـة**) ئەمـەی لـە عەبدوڵـڵای کـوڕی زوبەیـرەوە (خـوا لێیـان ڕازی بـێ) وەرگرتوە.

ئـەوەش کـە دەڵـێ: لـە بـارەی بابیـەوە ئـەوەی بـاس نەکـردوە، وانیـەو، لـە بـارەی ئەبـوو بەکریشـەوە (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، وەک دوایـی بـاسی دەکەیـن، هـەر هەمـان شـت هاتـوە، کـە عومـەر (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، هێنـدە بـە نزمیـی قسـەی کـردوە، پێغەمبـەر ﷺ لێـی پرسـیوەو، جارێکـی دیکـە قسـەکەی بـۆ کـردوە، بـۆ ئـەوەی گوێبیسـتی بـێ.

ب- {عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَرۡفَعُوٓاْ أَصۡوَٰتَكُمۡ فَوۡقَ صَوۡتِ ٱلنَّبِيِّ وَلَا تَجۡهَرُواْ لَهُۥ بِٱلۡقَوۡلِ كَجَهۡرِ بَعۡضِكُمۡ لِبَعۡضٍ أَن تَحۡبَطَ أَعۡمَٰلُكُمۡ وَأَنتُمۡ لَا تَشۡعُرُونَ ﴾، جَلَسَ ثَابِتُ بْنُ قَيْسٍ فِي بَيْتِهِ، وَقَالَ: أَنَا مِنْ أَهْلِ النَّارِ، وَاحْتَبَسَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَعْدَ بْنَ مُعَاذٍ، فَقَالَ يَا أَبَا عَمْرٍو: مَا شَأْنُ ثَابِتٍ، أَشْتَكَى؟ قَالَ سَعْدٌ: إِنَّهُ لَجَارِي وَمَا عَلِمْتُ لَهُ بِشَكْوَى، قَالَ: فَأَتَاهُ سَعْدٌ

فَذَكَرَ لَهُ قَوْلَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: ثَابِتٌ أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ، وَلَقَدْ عَلِمْتُمْ أَنِّي مِنْ أَرْفَعِكُمْ صَوْتاً عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَنَا مِنْ أَهْلِ النَّارِ، فَذَكَرَ ذَلِكَ سَعْدٌ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بَلْ هُوَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ) (أخرجه البخاري: ٣٦١٣ و ٤٨٤٦، ومسلم: ١١٩).

واتـە: ئەنـەسی کـوڕی مالیـک (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، گێڕاویەتـەوە کـە کاتێـک ئـەم ئایەتــە هاتــە خــوار: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَرْفَعُوٓاْ أَصْوَٰتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ ٱلنَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُواْ لَهُۥ بِٱلْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَٰلُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ﴾، ســابیتی کــوڕی قەیـس لـە ماڵـێ دانیشـت، گـوتی: مـن ئەهـلی ئاگـرم و، نەچـوو بـۆ لای پێغەمبـەر ﷺ پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە سـەعدی کـوڕی موعـاذی پـرسی فەرمـووی: ئـەی ئەبـا عەمـر! سـابیت چییـەتی، ئایـا نەخۆشـە؟ سـەعد گـوتی: دراوسـێمەو نەشـمزانیوە نەخـۆش بـێ، ئیـدی سـەعد چـوو بـۆ لای و قسـەی پێغەمبـەری خـوای ﷺ بـۆ بـاس کـرد، سـابیت گـوتی: ئـەم ئایەتـە هاتۆتـە خـوار، خۆشـتان دەزانـن کـە مـن دەنگـم لـە هەمووتـان بەرزتـرە لـە لای پێغەمبـەری خـوا ﷺ، بۆیـە مـن بەپێـی ئـەو ئایەتـە بـێ، خەڵکـی دۆزەخـم، سـەعد ئـەوەی بـۆ پێغەمبـەری خـوا ﷺ بـاس کـرد، پێغەمبـەری خـواش ﷺ فەرمـووی: {بَـلْ هُـوَ مِـنْ أَهْـلِ الجَنَّـة}، بەڵکـو ئـەو خەڵکـی بەهەشـتە.

چونکــە ئــەو هــەر دەنگەکــەی وابــووەو ئــەوە نەبــووە کــە لــە ڕووی کەمتەرخەمییــەوە، دەنــگ هەڵێنــێ بەســەر دەنگــی پێغەمبــەری خــوادا ﷺ.

٣)- هۆی هاتنە خوارەوە ئەو ئایەتە موبارەکەی کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِن وَرَآءِ ٱلْحُجُرَٰتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُواْ حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥﴾ ﴾، خوا ﷻ دەفەرموێ: بە دڵنیایی ئەوانەی لە پشت هۆدەکانەوە بانگت دەکەن، زۆربەیان نافامن، ئەگەر خۆیان مەرزەم بکردبایە، تاکو دەچوویە دەر بۆ لایان، (بە شێوەی ئاسایی)، بۆوان باشتر بوو و، خوا لێبوردەی بە بەزەییە.

لەوبارەوەش ئەم گێڕدراوەیە دێنین:

{عَـنْ أَبِي سَـلَمَةَ بْـنِ عَبْـدِ الرَّحْمَـنِ، عَـنِ الأَقْـرَعِ بْـنِ حَابِـسٍ، أَنَّـهُ أَتَى النَّبِـيَّ صَـلَّى اللـه عَلَيـه وسَـلَّم، فَقَـالَ: يَـا مُحَمَّـد! إِنَّ حَمْـدِي زَيْـنٌ، وَإِنَّ ذَمِّـي لَشَـيْنٌ؟ فَقَـالَ: ذَاكَ اللَّـهُ، فَأَنْـزَ اللـهُ تَعَـالَى: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِن وَرَآءِ ٱلْحُجُرَٰتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴾) (أَخرَجَـهُ أَحمَـد فـي المُسـنَد: ج٣، ص٤٨٨، ج٦، ص٣٩٣، ٣٩٤)، وَالطَّـبَرِي فِي جامِـعِ البَيـان: ج٢٦، ص٧٧، وَالطَّـبَرَانِي فِي الكَبِـير: ٨٧٨، قـال مؤلِّفـا الإستِيعاب فِي بَيـانِ الأَسـباب: قُلْنَـا وَسَـنَدُهُ صَحِيـحٌ، وَصَحَّحَـهُ شَـيخُنا الأَلبـانى فِي صَحِيـحِ التِّرمِـذِي: ٢٦٠٥).

واتـە: ئەبـوو سـەلەمەی کـوڕی عەبدوڕڕەحـمان لـە ئەقرەعـی کـوڕی حابیسـەوە دەگێڕێتـەوە: کـە چۆتـە لای پێغەمبـەر ﷺو گوتوویـەتی: ئـەی موحەممـەد! سـتاییش کـردنی مـن ئینسـان جـوان دەکات و، سـەرکۆنەو زەمکـردنی مـن، ئینسـان ناشـیرین دەکات، پێغەمبـەری خـواش ﷺ فەرموویـەتی: ئـەوە خوایـە، (کە هەر کەسێ سـتاییشی بـکات، جـوان دەبـێ و، هـەر کەسێک سـەرکۆنە بـکات، ناشـیرین دەبـێ)، خـوای بـەرز لـەو بـارەوە ئـەم ئایەتـەی نـاردە خـوار: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِن وَرَآءِ ٱلْحُجُرَٰتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴾.

مانای گشتیی ئایەتەکان

سـەرەتا خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: (بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ)، بـە نـاوی خـوای بـە بەزەیـی بەخشـندە، واتـە:

دەستپێکردنم بە ناوی خوایە، مەبەستیش پێی ئەوەیە:

١- ئەم کارە تەنها بۆ خوا دەکەم.

٢- ئەم کارە بە پێی شەرعی خوا دەکەم.

٣- ئەم کارە بە تواناو یارمەتیی خوای پەروەردگار دەکەم.

٤ - ئەم کارە بۆ هێنانەدی ڕەزامەندیی خوا ئەنجام دەدەم.

دەفەرمـوێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُقَدِّمُواْ بَيْنَ يَدَيِ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ﴾، ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! پێـش دوو دەسـتی خـواو پێغەمبەرەکـەی مەکـەون، واتـە: پێشـیان مەکەونـەوە لـە هیـچ بڕیارێـک و لـە هیـچ کارێـکدا، یاخـود هیـچ کارو بڕیارێـک پێـش ئـەوان مەخـەن، هەتـا نەزانـن خـوا ﷻو، پێغەمبەرەکـەی ﷺ لـەو بـارەوە چییـان فەرمـووەو، چـی دەفەرمـوون؟ ﴿وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ﴾، پارێزیـش لـە خـوا بکـەن، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ﴾، بـە دڵنیایـی خـوا بیسـەری زانایـە، سـەرجەم قسـەو هەڵسـوکەوتەکانتان، دەزانـێ: هەرچـی ڕەنگـی هەیـە دەیبینـێ و، هەرچـی دەنگـی هەیـە دەیبسـتێ، خـوا هەمـوو شتێکیشـتان دەزانـێ، تەنانـەت نیـازو مەبەسـتی نێـو دڵیشـتان، ئـەم ئایەتـەی یەکـەم، وەک لـە پێناسـەی ئـەم سوورەتەشـدا گوتمـان: بـاسی ئەدەبـە لـە خزمـەت خـوای پـەروەردگاردا، مرۆڤـی بـڕوادار هەتـا نەزانـێ هـەر شـتێک خـوا ﷻ چـی لـە بـارەوە فەرمـووەو، فەرمایشـتی خـوا کـە قورئانـە، چـی لـەو بـارەوە ڕاگەیانـدوە؟ هـەر لەخـۆوەو بـە پێخواسـیی بـە نێـو ناکـەوێ، هەروەهـا دوای خـوا ﷻ، پێغەمبـەری خاتـەم موحەممـەد ﷺ ئەگـەر شـتێک لـە قورئانـدا نەبـوو، دەگـەڕێ بزانـێ پێغەمبـەر

ﷺ لەو بارەوە چی کردوەو چی فەرمووە؟ لە ڕێبازەکەی ئەودا لەو بارەوە چی هاتوە، پێی پابەند دەبێ، ئەگەرنا ئەوجار لە چوارچێوەو لەبەر ڕۆشنایی قورئان و سوننەتدا، عەقڵی خۆی دەخاتە کار، بۆ چۆنیەتیی مامەڵەکردن لەگەڵ ئەو پێشهاتەدا کە هاتۆتە بەر دەمی.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَرۡفَعُوٓاْ أَصۡوَٰتَكُمۡ فَوۡقَ صَوۡتِ ٱلنَّبِيِّ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! (یانی: ئەی بڕوادارینە! بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ)، دەنگی خۆتان بەسەر دەنگی پێغەمبەردا ﷺ هەڵمەهێنن، دەنگی خۆتان ڕەسەر دەنگی ئەو مەخەن، ﴿ وَلَا تَجۡهَرُواْ لَهُۥ بِٱلۡقَوۡلِ كَجَهۡرِ بَعۡضِكُمۡ لِبَعۡضٍ ﴾، دەنگی بۆ هەڵمەهێنن و دەنگ بەرز مەکەنەوە، لە کاتێکدا دەیدوێنن، وەک دەنگ بەرز کردنەوەی هەندێکتان بەسەر هەندێکتاندا، ﴿ أَن تَحۡبَطَ أَعۡمَٰلُكُمۡ وَأَنتُمۡ لَا تَشۡعُرُونَ ﴾، نەبادا کردەوەکانتان پووچەڵ ببنەوە، بێ ئەوەی هەست پێ بکەن، واتە: (**أَنْ لاَ تَحبَطَ أَعْمَالُكُم**)، بۆ ئەوەی کردەوەکانتان پووچەڵ نەبنەوە بێ ئەوەی هەست پێ بکەن، یاخود: (**كَرَاهَةَ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُم وَأَنْتُم لا تَشْعُرُون**)، چونکە ناخۆشە کردەوەکانتان هەڵبوەشێنەوە، بێ ئەوەی هەست پێ بکەن، لە ئەنجامی ڕەچاو نەکردنی ئەدەب و ڕێزو حورمەت، لە خزمەت پێغەمبەری خوادا ﷺ.

﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصۡوَٰتَهُمۡ عِندَ رَسُولِ ٱللَّهِ ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی دەنگی خۆیان نزم دەکەنەوە لە لای پێغەمبەری خوا ﷺ و، لە دەنگی خۆیان دەگرنەوە، چونکە (**غَضّ**) واتە: (**نَقَص**)، کەمی کرد، یانی: لە دەنگی خۆیان کەم دەکەنەوەو، لە دەنگی خۆیان دەگرنەوە، دەنگی خۆیان کپ دەکەن، لە کاتێکدا پێغەمبەری خوا ﷺ دەدوێنن، یان هەر لە کۆڕو مەجلیسی ئەودا، لەگەڵ یەکدیشدا قسە بکەن، دەنگ هەڵناهێنن، ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱمۡتَحَنَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُمۡ لِلتَّقۡوَىٰ ﴾، ئەوانە کەسانێکن خوا دڵی بۆ پارێزکاریی تاقیکردوونەوە، یاخود دڵیانی پاڵفتە کردوەو خاوێن کردۆتەوە، تاکو پارێزکاریی بچێتێ، ﴿ لَهُم مَّغۡفِرَةٞ وَأَجۡرٌ عَظِيمٌ ﴾، لێبوردنێک و پاداشتێکی مەزنیان بۆ هەیە، لێبوردنێکی ناوازەو، پاداشتێکی مەزن، بۆ ئەوان

هەیە، لەسەر ئەو ئەدەب و ڕێزو حورمەت ڕەچاوکردنە، لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ و لە کۆڕو مەجلیسیدا.

ئنجا خوا ﷻ باسی جۆرێکی دیکە لە ڕەچاو نەکرنی ئەدەب و ڕێز دەکات، لەگەڵ پێغەمبەری خوادا ﷺ، ئەویش نەک لە کۆڕو مەجلیسی دا، بەڵکو لە کاتی بانگکردنیدا: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِن وَرَآءِ ٱلۡحُجُرَٰتِ أَكۡثَرُهُمۡ لَا يَعۡقِلُونَ ﴾، بە دڵنیاییی ئەوانەی لە پشت هۆدەکانەوە، لە پشت ژوورەکانەوە بانگت دەکەن، زۆربەیان نافامن.

هۆی هاتنە خوارەوەکان کە باسمان کردن، هەم هی ئایەتی یەکەم، هەم هی ئایەتی دووەم و سێیەم و چوارەمیش، تیشکی باشترو زیاترمان بۆ دەخەنە سەر چەمک و واتای ئایەتەکان، هەڵبەتە مەبەست لە: (**حُجُرات**) کۆی (**حُجُرَة**) و (**حُجْرَة**)یە، حوجرەیە، بە مانای هۆدە، ژوور، بۆچی نەیفەرمووە: (**مِن وَرَاءِ البُيُوت**)؟ چونکە (**بَيْت**) بە کۆی ماڵەکە دەگوترێ و، (**دار**) بە فراوانتر لە ماڵیش دەگوترێ، جاری وایە چەند ماڵێک لە (دار)ێک دان، یانی: گەڕەک، بەڵام (**حُجُرات**) ئەو هۆدانەن کە هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ تێیاندا نیشتەجێ بوون، کە نۆ هۆدە بوون و، بەسەر مزگەوتەوە بوون، دەرگایەکیان دەچۆوە نێو مزگەوت و، دەرگایەکیان دەبێ لە دەرەوەی مزگەوت بووبێ، بۆ ئەوەی ئەگەر کەسێک بیەوێ سەردانیان بکات، ناچار نەبێت هەمیشە لە نێو مزگەوتەوە بێ، کە دواتر تیشکی زیاتر دەخەینە سەر شێوەو هەڵکەوتەی ئەو نۆ ژوورە، کە پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ هاوسەرانی بەڕێزی بەسەر مزگەوتی خۆیەوە دروستی کردبوون.

کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەوانەی لە پشت ژوورەکانەوە بانگی تۆ دەکەن، زۆربەیان نافامن، بێگومان هەشیان بووە، ئەو زەم و سەرزەنشتە هەڵنەگرێ، بۆیە فەرموویەتی: زۆربەیان، یاخود زۆربەیان مەبەست هەموویانە، چونکە لە زمانی عەرەبییدا جاری وایە: زۆربە (**أكثَر**) یان زۆر (**كَثِير**)، بە مانای هەموو (**كُلّ**) دێ، بەڵام وا پێدەچێ هەر مانا ڕواڵەتییەکەی مەبەست بێ، واتە: زۆربەیان نافامن،

چونکـە خەڵکیشیان لەگەڵدا هەبـووە کـە مـەرج نیـە بـەو جـۆرە بانگـی پێغەمبـەری کردبـێ، بـەڵام ئـەو کەسـەی وەک ڕیـش سـپی لەگەڵیـان بـووە، بـەو جـۆرە بانگـی پێغەمبـەری کـردوە ﷺ، بـەڵام وانەبـووە هەموویـان هێنـدە بـێ سـەلیقە بـن!.

دوایـی خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا۟ حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ﴾، ئەگـەر ئەوانـەش خۆیـان مـەرزەم کردبایـە، چاوەڕێیـان کردبایـە، تاکـو دەچوویـە دەر بـۆ لایـان، واتـە: تاکـو لـە حاڵـەتی ئاسـایی خۆتـدا دەچوویـە دەر بـۆ لایـان، نـەک لـەو کاتـەدا کـە ئـەوان دەیانـەوێ، کـە پێغەمبـەر ﷺ وەک لـە هەنـدێ ڕیوایەتانـدا هاتـوە: پشـووی داوە لـەو کاتـەدا، پشـووی پێـش نیـوەڕۆ، سـەرخەوێکی شـکاندوە یـان: لـە حاڵەتێکـی دیکـەی نـا ئاسـایی دابـووە، لەگـەڵ هاوسـەرو خێزانیـدا، دانیشـتوە، یـان لەگـەڵ هاوسـەریدا کـۆ بۆتـەوە، بۆیـە دەفەرمـوێ: ئەگـەر چاوەڕێیـان کردبایـەو خۆیـان مـەرزەم کردبایـە، تاکـو دەچوویـە دەر بـۆ لایـان، واتـە: بـە حاڵـەتی ئاسـایی خـۆت.

ئنجـا ئـەو تەعبیـرە بـە ڕاشـکاویی لـەو ئایەتـەدا نیـە، بـەڵام هـەر شـتێ بـە سـەلیقەو عەقڵ بزانـرێ، خـوا ﷻ کتێبـی خـۆی پـێ قەڵەباڵـغ نەکـردوە، واتـە: (**حَتَّـى تَخْـرُجَ إِلَيْهِـم خُرُوجَـاً عَادِيَـاً**)، یـان (**حَتَّـى تَخْـرُجَ إِلَيْهِـم كَعَادَتِـكَ فِـي الخُـرُوجِ**)، تاکـو دەردەچوویـە لایـان وەک حاڵـەتی ئاسـایی خـۆت، ئەگـەر وایـان کردبایـە، ﴿لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ﴾، ئـەوە بـۆ ئـەوان بـاش بـوو، (**خَـيْرَاً**)، وەک جـاری دیکـەش گوتوومانـە: (**خـير**) و (**شرّ**)، وەک چـۆن مانـای باشـتردانان (**تَفضِيل**)یـان هەیـە، (**هَـذَا شَرٌّ مِـن هَـذَا، وَهَـذَا خَـيرٌ مِـن هَـذَا**)، ئەمـە لـە ئەمـە خراپـترەو، ئەمـە لەمـە چاکـترە، مانـای ئەصڵـی چاکـەو خراپەشـیان هەیـە، بەبـێ لەبـەر چاوگرتنـی بـەراورد پێکـردن لەگـەڵ شـتێکی دیکـەدا، واتـە: چـاک و خـراپ، ﴿لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ﴾، ئـەوە بـۆ وان بـاش بـوو، ﴿وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾، خـوا ﷻ لێبـوردەی میهرەبـان و بـە بەزەییـە، واتـە: خـوا ﷻ بەڵـێ ئەدەبیـان دادەداو، سەرزەنشـتیان دەکات، بـەڵام لەسـەر ئەوەنـدە لێیـان تـوورە نابـێ، سـزایان بـدات، چونکـە لێبـوردەی میهرەبانـە، بـە تایبـەت ئەگـەر ئـەوان چـاو بـەو هەڵسـوکەوتە نەشـیاوو، نەگونجـاوەی خۆیانـدا بگێڕنـەوە.

مەسەلە گرنگەكان

مەسەلەی یەكەم:

قەدەغەكردنی خوا لە بڕواداران كە هیچ بڕیارو كارێك پێش خواو پێغەمبەرەكەی ﷺ بخەن و، هۆشیاركردنەوەیان بە پارێزكردن، چونكە خوا بیسەری زانایە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُقَدِّمُواْ بَيْنَ يَدَيِ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ۝١ ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ئەمە جاری یەكەمە لەو سوورەتەداو، بە پلەی یەكەم باسی ئەدەب و ڕێزە لە خزمەت خوای پەروەردگاردا، چونكە وەک لە ئیمام فەخرەددین ڕازییەوە، هێنامان: ئەم سوورەتە پێنج جاران: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾ی، تێدا دووبارە بۆتەوە، هەرجارە جۆرە ئەدەبێكی تێدا فێری بڕواداران كراوە، جاری یەكەم ئەدەبیان لە مامەڵە لە خزمەت خوای پەروەردگاردا.

٢)- ﴿ لَا تُقَدِّمُواْ بَيْنَ يَدَيِ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ﴾، ئەمە بە دوو شێوە خوێندراوەتەوە، یەكەم: **(لَا تُقَدِّموا بَيْنَ يَدَيِ اللهِ وَرَسُولِهِ)**، هەروەها خوێندراویشەتەوە: **(لَا تَقَدَّمُوا)**، **(لَا تَقَدَّمُوا)**، واتە: پێش مەكەونەوە، كە لە ئەصڵی خۆیدا **(لَا تَتَقَدَّمُوا)**یە، بەڵام ﴿ لَا تُقَدِّمُواْ ﴾، دوو مانای هەن:

أ- دەگونجێ لە **(قَدَّمَ)**ی **(لازِم)**بێ، یانی: **(تَقَدَّمَ)**، چونكە **(قَدَّمَ)** هەم حاڵەتی لازیمی هەیە، **(قَدَّمَ مُحَمَّدٌ)**، واتە: موحەممەد پێشكەوت، بەڵام **(قَدَّمَ مُحَمَّدٌ الكِتابَ)**، موحەممەد كتێبەكەی خستە ڕوو (پێشكەش كرد)، ئەمە حاڵەتی **(مُتَعَدِّي)**یەتی.

ئنجا ئەگەر (لاَ تَقَدَّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللهِ وَرَسُولِهِ)، مەبەست پێی حاڵەتە (لازِم)ەکەی بێ، ئەوە لە: (قَدَمَ، يَقدُمُ، قُدوماً، أي تَقَدَّمَ)، لەوەوە هاتوە، واتە: پێش مەکەونەوەو، پێش دوو دەستی خواو پێغەمبەرەکەی مەکەونەوە ﷺ دەگوترێ: (قَدَّمَ بَيْنَ يَدَيهِ وَتَقَدَّمَ)، واتە: پێشی کەوتەوە، (أي: لا تَتَقَدَّمُوا عَلَيهِما)، واتە: پێشیان مەکەونەوە، هەتا دەزانن خوا ﷻ چی دەفەرموێ و، پێغەمبەر ﷺ چی دەفەرموێ، لە خۆوە بڕیارێک مەدەن و، هەنگاوێک مەنێن و، کارێک مەکەن.

ب- بەڵام (لَا تُقَدِّمُوا)، وەک چۆن حاڵەتی لازیمی هەیەو، بە مانای (لَا تَقَدَّمُوا)یە، پێش مەکەونەوە، حاڵەتی (مُتَعَدِّي)یشی هەیە، کە ئەو کاتە پێویستیی بە بەرکار (مَفْعُولٌ بِهِ) یێک دەکات، کە قرتێنراوەو بە مەزەنەکردن دەزانرێ، (أَي: لَا تُقَدِّمُوا أَمْرَاً أَو قَوْلاً)، واتە: هیچ کارێک یان هیچ قسەیەک پێش مەخەن، لە خواو پێغەمبەری خوا ﷺ ، هەروەها دەشگونجێ بەرکار (مَفعُولٌ بِه)ەکەی، قرتێندرابێ، بە بێ مەزندەکردن، وەک (فُلان يُعطِي وَيَمنَع)، فلان دەبەخشێ و دەست دەگرێتەوە، واتە: بەبێ ڕەچاو کردن و لەبەر چاو گرتنی بەرکارێک، (لَا تُقَدِّمُوا)، هیچ شتێک پێش مەخەن، بێ ئەوەی شتەکە باسکرابێ، ئنجا ئایا قسەیە، کردەوەیە، هەنگاونانە، هەرچی هەیە؟

لێرەدا ئەوەی جێی سەرەنجە ئەوەیە، کە بە هەردوو حاڵەتی خوێندنەوەکە چ: (لَا تَقَدَّمُوا) بێ، پێش مەکەونەوە، چ: (لَا تُقَدِّمُوا)، بێ، کە دیسان بە مانای پێش کەوتنەوەش دێ و، بە مانای وەپێش خستنی شتێکیش دێ، بە هەردوو خوێندنەوەکە، ئەم پێکهاتەیە وێچواندنە بە حاڵی کەسێک کە بەبێ مۆڵەت وەرگرتن لە خوا ﷻو لە پێغەمبەرەکەی ﷺ قسەیەک دەکات، یان بڕیارێک دەدات، هەنگاوێک دەنێ، بێ ئەوەی بزانێ خواو پێغەمبەری خوا ﷺ چییان فەرمووە، وێچواندنیەتی بە حاڵی کەسێک کە پێش کەسێک دەکەوێتەوە لە ڕۆیشتنیداو، دەیخاتە پشت خۆیەوە، ڕووی وێچواندن (وَجْهُ الشَّبْه)ەکەش، بریتیە: لە (الإِنْفِرَادُ عَنهُ فِي الطَّرِيق)، خۆلێ لێ تاککردنەوە لە ڕێدا، یانی: ئەو دەخاتە

پشــت خۆیــەوەو خــۆی بەتەنــێ دەڕوا، خۆبەســەرانە دەڕواو مــل لــێ دەنــێ، کــە ئــەوە حاڵەتێکــی لــێ نەوەشــاوەیە لەگــەڵ مرۆڤــی بــڕوادارا.

بێگومــان هــۆی هاتنــە خوارەوەکانیــش تیشــکی زیاتــر دەخەنــە ســەر چەمــک و واتــای ئــەم ئایەتــەو، ئێمــە لــەو بــارەوە دوو ڕیوایەتمــان هێنــان.

زانایــان لــە بــارەی ئــەم ئایەتــە موبارەکــەوە قســەی زۆریــان گوتــوون و، بــە تەعبیرو دارشــتنی جــۆراو جــۆر، هەوڵیانــداوە چەمــک و واتــای ئــەم ئایەتــە موبارەکــە ڕوون بکەنــەوە، بــۆ وێنــە:

یەکەم: (**الطبري**)، لە (**إبنُ عَبَّاس**)ەوە، (خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ)، هێناویەتی کە گوتوویەتی: (**لَا تَقُولُوا خِلَافَ الكِتابِ وَالسُّنَّه**)، (**جامع البيان**: ٣١٧٢٧)، پێچەوانەی کتێب و سوننەت مەڵێن.

دووەم: هەروەها (الطبري) هەر لە عەبدوڵلای کوڕی عەبباسەوە (خوا لە خۆیی و بابی ڕازی بێ)، ئەم تەعبیرەشی هێناوە: (**نُهُوا أَنْ يَتَكَلَّمُوا بَيْنَ يَدَي كَلَامِهِ**)، (**جامع البيان**: ٣١٧٢٨)، لێیان قەدەغە کراوە کە قسە بکەن پێش فەرمایشتی خوا ﷻ، یان پێش فەرمایشتی پێغەمبەری خوا ﷺ.

سێیەم: لە موجاهیدەوە - کە قوتابی عەبدوڵلای کوڕی عەبباس بووە، (خوا لە خۆیی و بابی ڕازی بێ)و یەکێک بووە لە زانایانی زۆر شارەزا لە تەفسیرداو لە تابیعین بووە - هاتوە کە بۆ تەفسیرو لێکدانەوەو ڕوونکردنەوەی ئەم ئایەتە موبارەکە گوتوویەتی: (**لَا تَفْتَاتُوا عَلَى رَسُولِ اللهِ بِشَيءٍ حَتَّى يَقْضِيهِ اللهُ عَلَى لِسانِهِ**) (**جامع البيان**: ٣١٧٢٩)، واتە: هیچ شتێک پێش پێغەمبەری خوا مەڵێن و لێی پێش مەکەونەوە و، پشتاوی مەکەن، تاکو خوا ﷻ لەسەر زمانی ئەو بڕیار دەدا.

چوارەم: دیسان هەر (**الطبري**) لە قەتادەوە، کە قەتادەش یەکێک بووە لە زانایانی تابیعین و لە تەفسیردا زۆر شارەزا بووە، هێناویەتی کە گوتوویەتی: (**ذُكِرَ لَنَا أَنَّ نَاسَاً كَانوا يَقُولُونَ:**

لَو أُنْزِلَ فِي كَذَا لِوَضْعِ كَذَا وَكَذَا، قالَ: فَكَرِهَ اللهُ ذَلِك)، (جامع البيان: ٣١٧٣٠)، قەتادە گوتوویەتی: بۆمان باسكراوە كە كەسانێک هەبوون دەیانگوت: ئەگەر لەو بارەوە فلان ئایەت دابەزیبایە، لە بارەی فلان شت و فلان شتەوە، خواش ئەوەی پێ ناخۆش بوو، بۆیە ئەو ئایەتە موبارەكەی ناردە خوار، كە پێشنیاران مەكەن بۆ خوا ﷻ.

پێنجەم: (الطبري) لە (**الحسن البصري**)یەوە هێناویەتی كە گوتوویەتی: (**أُنَاسٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ ذَبَحُوا قَبْلَ صَلاةِ رَسُولِ اللهِ ﷺ يَومَ النَّحرِ، فَأَمَرَهُمُ النَّبِيُّ أَنْ يُعِيدُوا النَّحْرَ**)، (**جامع البيان:** ٣١٧٣١)، واتە: كۆمەڵێک لە مسوڵمانان لە پێش ڕۆژی قوربانیی سەربڕیندا، [واتە: ڕۆژی دە (١٠)ی (**ذِي الحِجَّة**)]، قوربانییان سەر بڕی، پێش نوێژی پێغەمبەری خوا ﷺ [كە نابێ پێش ئەوەی نوێژەكە بكرێ، قوربانییەكە سەر ببڕدرێ، دەبێ سەرەتا نوێژ بكرێ، ئنجا قوربانییەكە سەر ببڕدرێ، ﴿ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ ۝٢ ﴾الكوثر]، بۆیە پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێكردن كە قوربانیی سەر بڕینەكەیان دووبارە بكەنەوە، ئەوەی پێش نوێژ سەریان بڕیوە بۆیان حیساب ناكرێ، دەبێ دووبارەی بكەنەوە، ئنجا لەو بارەوە خوا ﷻ ئەم ئایەتەی ناردە خوار.

بێگومان هەموو ئەو تەعبیرانەو، هۆی هاتنەوە خوارەوەكانیش كە باسمان كردن، هەموویان لە چوار چێوەی ئەو چەمكە گشتییەی ئەم ئایەتە موبارەكەدا دەسووڕێن، كە بریتیە لەوەی مسوڵمان نابێ بە پێخواسیی بە نێو بكەوێ و، بڕوادار دەبێ تەماشا بكات بزانێ، خوا ﷻ لەو بارەوە چی فەرمووە، ئەگەر شتەكە ڕوون و ئاشكرا بێ، بە ئاشكرا زاندراو بێ، جا چ بە هۆی نەقڵەوە، چ بە هۆی عەقڵەوە، ئەوە دیارە، بەڵام ئەگەر حوكمەكەی دیار نەبێ، دەبێ چاوەڕێ بكات، داخۆ خوا ﷻ چی دەفەرموێ، یان پێغەمبەر ﷺ چی فەرمووەو، چی دەفەرموێ؟

لەم ئایەتە موبارەكە چەند حوكمێک وەردەگیرێن، دەیانخەینە ڕوو، هەڵبەتە زیاتریشی لێوەردەگیرێن، بەڵام ئێمە ئەو چوارەمان لێ هەڵبژاردوون:

١- شەرعزانان گوتوویانە: بابای ئەركدار (**مكلَّف**)، هیچ كارێک ناكات و ناچێتە نێو هیچ كارێكەوە، ئەگەر قسەیەكە، ئەگەر كارێكە، هەنگاوێكە، هەتا حوكمی خوای لە

بارەوە نەزانێ، کە لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿لَا تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ﴾، مەبەست پێی ئەوەیە: دروست نیە، شتێک کە حوکمەکەی بۆ تۆ زاندراو نیە، نەک ئەوەی بە عەقڵ زاندراوەو ئاشکرایە چییە، یان بە نەقڵ زاندرابێ، بەڵکو شتێک کە حوکمەکەی نەزاندراوە، دەبێ چاوەڕێ بکەی تاکو حوکمەکەیت بۆ ڕوون دەبێتەوە، ئنجا هەنگاوی بۆ بنێی.

٢- بەڵام لە کاتێکدا کە پێغەمبەری خوا ﷺ لەو شوێنە نیە، یاخود: لە کاتێکدا کە ئایەتێکی قورئانمان پێ شک نایەت لەو بارەوەو، دەقێکی سوننەتیش نیە، ئەوە نەک هەر ڕەوایە، بەڵکو پێویستە مسوڵمان کۆشش **(إجتهاد)** بکات، بۆ ئەوەی حوکمی شەرع بۆ ئەو شتەی هاتۆتە پێشی، بیزانێ، وەک لە فەرموودەکەی موعاذدا هاتوە، کە زۆربەی زانایان هێناویانە، بەڵێ هەندێک لە بارەی سەنەدەکەیەوە قسەیان کردوە، بەڵام زانایانی زۆر موعتەبەر گوتوویانە: نێوەڕۆکەکەی زۆر ڕاستە، ئەگەر لە ڕووی سەنەدەکەشیەوە ئیشکالێک هەبێ، کە دواتر (سند)ەکەی دێنین و دەقەکەشی بە چەند ڕیوایەتێک هاتوە، ئەمە یەکێکیانە:

{أَنَّ رَسُـولَ اللَّـهِ ﷺ لَـمَّا بَعَـثَ مُعَـاذًا إِلَى الْيَمَـنِ قَـالَ لَـهُ: «كَيْـفَ تَقْـضِي إِذَا عَـرَضَ لَـكَ قَضَـاءٌ؟»، قَـالَ: أَقْـضِي بِكِتَـابِ اللَّـهِ، قَـالَ: «فَـإِنْ لَـمْ تَجِـدْهُ فِي كِتَـابِ اللَّـهِ؟»، قَـالَ: أَقْـضِي بِسُـنَّةِ رَسُـولِ اللَّـهِ ﷺ، قَـالَ: «فَـإِنْ لَـمْ تَجِـدْهُ فِي سُـنَّةِ رَسُـولِ اللَّـهِ»، قَـالَ: أَجْتَهِـدُ بِرَأْيِـي لاَ آلُـو، قَـالَ: فَـضَرَبَ بِيَـدِهِ فِي صَـدْرِي وَقَـالَ: «الْحَمْـدُ لِلَّـهِ الَّـذِي وَفَّـقَ رَسُـولَ رَسُـولِ اللَّـهِ، لِمَا يُـرْضِي رَسُـولَ اللَّـهِ»} (أخرجـه الطيالـسي: ٥٥٩، وأحمـد: ٢٢٠٦٠، والطـبراني: ٣٦٢، والبيهقـي في السـنن: ٢٠١٢٦، وعبـد بـن حميـد: ١٢٤، والدارمـي: ١٦٨، والحديـث أصلـه في سـنن أبي داود: ٣٥٩٢، والترمـذي: ١٣٢٧، ١٣٢٨، وقـال: لا نعرفـه إلاَّ مـن هـذا الوجـه، وليـس إسـناده عنـدي بمتصـل).

واتـە: پێغەمبـەری خـوا ﷺ موعـاذی کـوڕی جەبـەلی نـارد بـۆ یەمـەن و پێـی فەرمـوو: چـۆن دادوەریـی دەکـەی، ئەگـەر کێشـەیەکت بـۆ هاتـە پێـش؟ گـوتی: بـە

کتێبی خوا، (پێغەمبەر ﷺ) فەرمووی: ئەگەر لە کتێبی خوادا حوکمەکەیت چنگ نەکەوت؟ گوتی: بە ڕێبازی پێغەمبەری خوا ﷺ، (پێغەمبەر ﷺ) فەرمووی: ئەگەر لە ڕێبازی پێغەمبەری خواشدا ﷺ حوکمەکەیت چنگ نەکەوت؟ گوتی: عەقڵی خۆم بەکاردێنم و کەمتەرخەمییش ناکەم، موعاز گوتی: پێغەمبەر ﷺ دەستی لە سینگ دام و فەرمووی: ستاییش بۆ ئەو خوایەی کە نێردراوی ڕەوانەکراوی خوای سەرکەوتوو کردوە بۆ شتێک کە پێغەمبەری خوا ﷺ پەسندی دەکات.

٣- ئەم ئایەتە موبارەکە بناغەیە، لەوەدا کە فەرمایشتەکانی پێغەمبەر ﷺو دەقەکانی سوننەت چۆنن، دەبێ ئاوا شوێنیان بکەوین، بەڵام هەوڵبدەین بە باشترین شێوەو بەڕاسترین شێوە لێیان تێبگەین، ئەگەرنا دوای ئەوەی لێی تێگەیشتین و لەوە دڵنیابووین کە پێغەمبەر ﷺ ئاوای کردوە، یان ئاوای فەرمووە، لە ڕاستییدا هیچ ڕێیەکمان بۆ نەماوەتەوە، جگە لە شوێنکەوتنی پێغەمبەر ﷺ.

٤- ئەوانەی کە گوتوویانەو ئەم ئایەتە موبارەکەیان بە بەڵگە هێناوەتەوە، لەسەر بەرپەرچدانەوەی قیاس، (قیاس)یش ئەوەیە: شتێک کە حوکمەکەی دیارە، شتێکی دیکە کە حوکمەکەی دیار نیە، لەبەر ئەوەی لە هۆکاری ڕەوابوون، یان ڕەوانەبووندا یەکن، دووەمیشیان پێوانە بکرێتە سەر هی یەکەمیان.

ئنجا هەندێکیان کە قیاسیان بەرپەرچداوەتەوە، ئەم ئایەتەیان بە بەڵگە هێناوەتەوەو گوتوویانە: ئەوەتا خوا ﷻ دەفەرموێ: هیچ شتێک وە پێش خواو پێغەمبەری خوا ﷺ مەخەن!

بەڵام لە ڕاستییدا ئەم ئایەتە نابێتە بەڵگەی ئەوە، چونکە کارکردن بە قیاسی ڕاست و دروستیش، هەر کارکردنە بە کتێبی خواو بە ڕێ و شوێنی پێغەمبەری خوا ﷺ، بۆ وێنە: خوای پەروەردگار کە لە سوورەتی (**الحشر**)دا، دەفەرموێ: ﴿سَبَّحَ لِلَّهِ مَا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِۖ وَهُوَ ٱلۡعَزِيزُ ٱلۡحَكِيمُ ١ هُوَ ٱلَّذِيٓ أَخۡرَجَ ٱلَّذِينَ كَفَرُواْ مِنۡ أَهۡلِ ٱلۡكِتَٰبِ مِن دِيَٰرِهِمۡ لِأَوَّلِ ٱلۡحَشۡرِۚ مَا ظَنَنتُمۡ أَن يَخۡرُجُواْۖ وَظَنُّوٓاْ أَنَّهُم مَّانِعَتُهُمۡ حُصُونُهُم

مِّنَ ٱللَّهِ فَأَتَىٰهُمُ ٱللَّهُ مِنۡ حَيۡثُ لَمۡ يَحۡتَسِبُواْۖ وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ ٱلرُّعۡبَۚ يُخۡرِبُونَ بُيُوتَهُم بِأَيۡدِيهِمۡ وَأَيۡدِي ٱلۡمُؤۡمِنِينَ فَٱعۡتَبِرُواْ يَٰٓأُوْلِي ٱلۡأَبۡصَٰرِ ﴿٢﴾ ﴾الحشر.

﴿ فَٱعۡتَبِرُواْ يَٰٓأُوْلِي ٱلۡأَبۡصَٰرِ ﴾، یانی: ئەی خاوەن عەقڵینە! پەند وەربگرن، واتە: پەند وەربگرن و ئێوەش کارێک مەکەن وەک ئەوەی بەنوو ننەضیر کردیان، هۆزی بەنوو ننەضیری جوولەکە کە پەیمان شکێن بوون، بۆ ئەوەی هەمان بەڵا کە بەسەر ئەوان هات، بەسەر ئێوەش نەیەت! بێگومان ئەوەش قیاسە، واتە: ئەوان پەیمانیان شکاندو لە مەدینە دەرکران و ئاوایان بەسەر هات، ئنجا ئێوەش و خەڵکی دیکەش ئەگەر پەیمان شکێنیی بکەن، واتان بەسەر دێ، کەواتە: کارکردن بە قیاسی ڕاست و دروست، هەر کار کردنە بە قورئان و بە سوننەتی پێغەمبەری خوا ﷺ.

مەسەلەی دووەم:

ڕێگریی کردنی خوا ﷻ لە دەنگ هەڵێنان بەسەر دەنگی پێغەمبەردا ﷺ و بە دەنگی بەرزو زل دواندنی، کە مایەی پووچەڵ بوونەوەی کردەوە باشەکانەو، بە پێچەوانەوەش ئەوانەی خوا ﷻ دڵی بۆ پارێزکاریی پاڵاوتوون، لە کاتی دواندنی پێغەمبەردا ﷺ دەنگیان نزم دەکەنەوە، ئەوانە لێبوردنێکی تایبەت و پاداشتێکی مەزنیان لە لای خوا ﷻ هەیە:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَرۡفَعُوٓاْ أَصۡوَٰتَكُمۡ فَوۡقَ صَوۡتِ ٱلنَّبِيِّ وَلَا تَجۡهَرُواْ لَهُۥ بِٱلۡقَوۡلِ كَجَهۡرِ بَعۡضِكُمۡ لِبَعۡضٍ أَن تَحۡبَطَ أَعۡمَٰلُكُمۡ وَأَنتُمۡ لَا تَشۡعُرُونَ ﴿٢﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصۡوَٰتَهُمۡ عِندَ رَسُولِ ٱللَّهِ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱمۡتَحَنَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُمۡ لِلتَّقۡوَىٰۚ لَهُم مَّغۡفِرَةٞ وَأَجۡرٌ عَظِيمٌ ﴿٣﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ئەمە جاری دووەمە لەم سوورەتەداو، بە تایبەت بریتیە لە باسکردن و خستنە ڕووی ئەدەبێکی بەرزو جوان لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ.

٢)- ﴿ لَا تَرۡفَعُوٓاْ أَصۡوَٰتَكُمۡ فَوۡقَ صَوۡتِ ٱلنَّبِيِّ ﴾، دەنگی خۆتان بەرز مەکەنەوە بەسەر دەنگی پێغەمبەردا ﷺ. لێرەدا وشەی (جَهْر): بە مانای دەرکەوتن و ئاشکرا بوونە، بەڵام بەرزکردنەوەی دەنگ خوازراوەتەوە، بۆ دەنگ هەڵێنان، بە شێوەیەک کە سنووری حاڵەتی ئاسایی بپەڕێنێ، کەواتە: کە دەفەرمووێ: ﴿ فَوۡقَ صَوۡتِ ٱلنَّبِيِّ ﴾، (أَي مُتَجَاوِزَةً إِيَّاهُ)، دەنگەکانتان با لە ڕووی بەرزییەوە، لە دەنگی پێغەمبەر ﷺ تێپەڕ نەکات.

٣)- ﴿ وَلَا تَجۡهَرُواْ لَهُۥ بِٱلۡقَوۡلِ كَجَهۡرِ بَعۡضِكُمۡ لِبَعۡضٍ ﴾، لە کاتی دواندندا قسە لەگەڵ کردنی و دواندنی دا، دەنگ بەسەر دەنگیدا هەڵمەهێنن، وەک چۆن دەنگ بۆ یەکدی

هەڵدەهێنن و دەنگ بەرز دەکەنەوە لە یەکدی، لە کاتی دواندندا لە ئاست پێغەمبەردا ﷺ دەنگ هەڵمەهێنن و بەرز مەکەنەوە.

٤)- ﴿أَن تَحۡبَطَ أَعۡمَٰلُكُمۡ وَأَنتُمۡ لَا تَشۡعُرُونَ﴾، نەبادا کردەوەکانتان پووچەڵ ببنەوە، بێ ئەوەی هەست پێ بکەن، کە دەفەرموێ: ﴿كَجَهۡرِ بَعۡضِكُمۡ لِبَعۡضٍ﴾، (**أي: كَعادَةِ بَعْضِكُم مَعَ بَعضٍ فِي الحَدِيث**)، واتە: وەک عادەت وایە، ئەگەر دۆست و برادەرن پێکەوە بە جۆرێک قسە دەکەن، دەنگ بەسەر دەنگی یەکدیدا هەڵدێنن و، بەسەر یەکدی دا دەقیڕێنن، بەڵام لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ نابێ بەو شێوەیە قسە بکرێ.

کە دەفەرموێ: ﴿أَن تَحۡبَطَ أَعۡمَٰلُكُمۡ وَأَنتُمۡ لَا تَشۡعُرُونَ﴾، ئەمە ڕێزمانزانان بە سێ شێوە لێکیان داوەتەوە:

أ- (**خَشْيَةَ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُم**)، لە ترسی ئەوەی کردەوەکانتان هەڵبوەشێنەوە.

ب- (**كَرَاهَةَ أَنْ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُم**)، واتە: لەبەر ئەوەی پێ ناخۆش بوون هەیە کە کردەوەکانتان هەڵبوەشێنەوە.

ج- (**أَنْ لاَ تَحْبَطَ أَعْمَالُكُم**)، بۆ ئەوەی کردەوەکانتان هەڵنەوەشێنەوە، لە حاڵێکدا کە ئێوە هەست پێ ناکەن.

کە دەفەرموێ: ﴿أَن تَحۡبَطَ أَعۡمَٰلُكُمۡ وَأَنتُمۡ لَا تَشۡعُرُونَ﴾، دەپرسین: ئایا هەندێ لە کردەوە خراپەکان، کردەوە چاکەکان هەڵدەوەشێننەوە؟

زانایان لەو بارەوە زۆر قسەیان کردوە[1]، بە دڵنیاییەوە بە هۆی کوفرەوە هەموو کردەوەکان هەڵدەوەشێنەوەو، ئەوەش لە دەقی قورئاندا هاتوە: ﴿حَبِطَتۡ أَعۡمَٰلُهُمۡ وَفِي ٱلنَّارِ هُمۡ خَٰلِدُونَ ۝١٧﴾التوبة، بەڵام ئایا لێرەدا مەبەست پێی چییە؟ زانایان دوو واتایان بۆ لێکداونەوە:

---

(١) لە تەفسیری سوورەتی (محمد)دا کورتە باسێکمان لە بارەی هەڵوەشاندنەوەی کردەوە چاکەکانەوە کردوە.

١- ئەدەبی خراپ لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ خاوەنەکەی پەلکێش دەکات بەرەو کوفر، چونکە بەردەوام بوون لەسەر هەندێ گوناهو، جڵەو شل کردن بۆ نەفس بۆ هەندێ گوناهو تاوانان، نەفس عادەت پێ دەکات و خووی پێوە دەگرێ و، وردە وردە دەچێتە دوێ و دەچێتە دوێ و سەر دەکێشێ بۆ کوفر.

٢- یاخود مەبەست لە: ﴿أَن تَحۡبَطَ أَعۡمَٰلُكُمۡ﴾، یانی: بەشێک، یاخود زۆربەی کردەوە باشەکانتان هەڵدوەشێنەوە.

(الطبري) بەم تەعبیرە، ئەم ئایەتە موبارەکە ڕوون دەکاتەوەو دەڵێ: {يَاأَيُّهَا الَّذِينَ صَدَّقُوا اللهَ وَرَسُولَهُ! لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُم فَوْقَ صَوْتِ رَسُولِ اللهِ ﷺ تَتَجَهَّمُونَهُ بِكَلَامٍ وَتُغْلِظُونَ لَهُ فِي الخِطَاب: ﴿وَلَا تَجۡهَرُواْ لَهُۥ بِٱلۡقَوۡلِ كَجَهۡرِ بَعۡضِكُمۡ لِبَعۡضٍ﴾، وَلا تُنَادُوهُ كَمَا ينادي بَعْضُكُم بَعْضاً بِاسْمِهِ: يَا مُحَمَّد، يَا أَحْمَد، وَلَكِن فخِّمُوهُ، وَاحْتَرِمُوهُ، وَقُولوا لَهُ قَوْلاً لَيِّناً، وَخِطَاباً حَسَناً، بتَعْظِيمٍ، وَتَوْقِيرٍ: يَا نَبي الله، يَا رَسُول الله}، (أخرجه: الطبري: ج٢٦، ص١٢٠، عن مجاهد: ٣١٧٣٦، عن قتادة: ٣١٧٣٧، عن الضَّحاك: ٣١٧٣٨)،

واتە: ئەی ئەوانەی خواو پێغەمبەرەکەیتان بەڕاست داناون! دەنگەکانتان بەسەر دەنگی پێغەمبەردا ﷺ بەرز مەکەنەوەو، بە شێوەیەکی ترش و تاڵ قسەی لەگەڵدا مەکەن و، لە دواندنی دا قسەی زبر مەکەن، دوایی کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَجۡهَرُواْ لَهُۥ بِٱلۡقَوۡلِ كَجَهۡرِ بَعۡضِكُمۡ لِبَعۡضٍ﴾، دەفەرموێ: هەروەها بانگی مەکەن و مەیدوێنن، وەک هەندێکتان هەندێکتان دەدوێنن، کە بڵێن: ئەی موحەممەد! ئەی ئەحمەد! بەڵکو بە قسەیەکی نەرم و، دواندنێکی جوان و، بە بەرز گرتن و، بەڕێز لێگرتنەوەو، بە هەیبەت و حورمەت بۆ پاراستنەوە، بڵێن: ئەی پێغەمبەری خوا! ئەی ڕەوانەکراوی خوا!.

٥)- ﴿إِنَّ ٱلَّذِينَ يَغُضُّونَ أَصۡوَٰتَهُمۡ عِندَ رَسُولِ ٱللَّهِ أُوْلَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ ٱمۡتَحَنَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُمۡ لِلتَّقۡوَىٰۚ لَهُم مَّغۡفِرَةٞ وَأَجۡرٌ عَظِيمٌ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی دەنگی خۆیان نزم دەکەنەوە لە لای پێغەمبەری

خوا ﷻ، ئەوانە ئەو کەسانەن، کە خوا ﷻ دڵی تاقی کردوونەوە بۆ پارێزکاریی، (واتە: دڵی پاڵاوتوون و پاڵفتە کردوون)، لێبوردنێکی ناوازەو، پاداشتێکی مەزنیان بۆ هەیە.

(**الغَـضُّ: خَفْـضُ العَـيْنِ**)، (**غَـضّ**)، بریتیـە لـە، لـە نیـگای چاوگرتنـەوە، (**وَهُـوَ هُنَـا مُسْـتَعَارٌ لِخفـضِ الصَّـوْتِ، وَالمَيْـلِ بـهِ إلى الإسرار**)، لێـرەدا وشـەی (**غَـضّ**): (کـە لـە ئەصڵـدا بـە مانـای گرتنەوەیـە لـە ڕوانیـن و نیـگای چـاو)، خوازراوەتـەوە بـۆ دەنـگ نزمکردنـەوەو، بـردنی دەنـگ بـەرەو ئـەوە، کـە بـە کپیـی و بـە پەنهانیـی قسـە بکـرێ.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ٱمۡتَحَنَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُمۡ لِلتَّقۡوَىٰ﴾، (**الإمْتِحَـانُ: الإِخْتِبَـارُ، وَالتَّجْرِبَـةُ، وَهُـوَ إفْتِعَـالٌ مِـنْ مَحَنَـهُ أي: اخْتَـبَرَهُ، وَالـلَّامُ: لامُ العِلَّـةِ لِلتَّقْـوَى، إمْتَحَـنَ قُلُوبَهُـم لأَجْـلِ التَّقْـوَى، أي: لِتَكُـونَ فِيـهِ التَّقْـوَى وَلِتَكُونُـوا أتْقِيَـاءَ**)، وشـەی (**إمتِحـان**) بـە مانـای تاقـی کردنـەوەو جەڕباندنـە، کـە (**إفتِعـال**)ە، لـە (**مَحَنَـهُ**)، (**مَحَنَـهُ: أي: اخْتَـبَرَهُ**)، تاقیکـردەوە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿ٱمۡتَحَنَ ٱللَّهُ قُلُوبَهُمۡ لِلتَّقۡوَىٰ﴾، ئـەم (ل)ە، (**لامُ العِلَّـة**)ی پـێ دەڵێـن، لامـی هـۆکار، واتـە: خـوا دڵیـانی تاقـی کردۆتـەوە، لـە پێنـاوی پارێزکاریـی دا، واتـە: بـۆ ئـەوەی پارێزکاریـی بچێتـێ، یـان بـۆ ئـەوەی پارێـزکار بـن.

پێنج هەڵوەستە لە بەردەم ئەو دوو ئایەتە(٣و٤ی الحجرات)دا

١- هەڵوەستەی یەکەم: ئەم دوو ئایەتە ستایشێکی گەورەیان تێدایە، بۆ هەر کام لە ئەبوو بەکرو عومەر (خوا لێیان ڕازی بێ)، هەردوو وەزیرەکەی پێغەمبەر ﷺ، چونکە هۆی هاتنە خوارەوەکان، یەکێکیان پەیوەندیی هەبوو بەو دوو بەڕێزەوە کە لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ دەنگیان هەڵێناوە، بەڵام دوای ئەوە ئەوەندە دەنگیان نزم دەکردەوە لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ، کە پێغەمبەر ﷺ جاری وا هەبوو ناچار دەبوو بفەرموێ: چیت گوت؟ وەک لەم گێڕدراوەیەدا هاتوە: (**قَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ فَمَا كَانَ عُمَرُ يُسْمِعُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ هَذِهِ الْآيَةِ حَتَّى يَسْتَفْهِمَهُ، وَلَمْ يَذْكُرْ ذَلِكَ عَنْ أَبِيهِ يَعْنِي أَبَا بَكْرٍ**) (**أخرجه البُخارِي: ٤٨٤٥، ٧٣٠٢**)، واتە: عومەر خوا لێی ڕازی بێ، لەدوای دابەزینی ئەم ئایەتە، وای نەدەکرد پێغەمبەر ﷺ ببیستێ تاکو بۆ خۆی داوای لێ دەکرد، دەیفەرموو: چیت گوت؟ بەڵام ئەوەی لە بارەی بابیەوە باس نەکردوە.

بەڵام جێی سەرنجە کە تەفسیرە شیعییەکان بۆ وێنە: (**تَفسِيرِ المِيزان**)[١]ی (**الطباطبائي**)، هەروەها تەفسیری (**الكاشف**)، هی (**محمد جواد مغنية**)[٢]، ئەم هۆی هاتنە خوارەوەیان هەر باس نەکردوە، تەفسیری (نمونە)ش کە تەفسیرێکی فارسییە، هی ناصری مەکاریمی شیرازیی[٣]، هێناویەتی، بەڵام هەر ئەوەندەی هێناوە کە بە حیساب زەم و نوقسانیی بۆ ئەبوو بەکرو عومەر تێدایە، خوا لێیان ڕازی بێ، بەڵام ئەوەی کە مەدحی بۆ ئەوان تێدایە، لەو بارەوە بێ دەنگییان

---

(١) ج ١٨، ص٣١٧.

(٢) ج٧، ص١٠٧

(٣) ج٢٢، ص١٣٥.

لێ کردوە، کە بەڕاستیی زۆر جار دەمارگیریی مەزهەبیی وادەکات، کە تێگەیشتن لە ئایەتەکانی بەلاڕێدا ببردرێ و کەم و کوڕیی تێدا پەیدابێ.

٢- هەڵوەستەی دووەم: ئەوەیە کە زەمەخشەریی دەڵێ: ئەم ئایەتە موبارەکە کە بەو شێوەیە هێنراوە: ئەوانەی دەنگی خۆیان کپ دەکەنەوە، کراوە بە ناو (إسم) بۆ ﴿إِنَّ﴾، و ﴿إِنَّ﴾ش، کە جەختکەرەوەیە، خەبەرەکەشی کراوە بە ڕستەیەک کە لە موبتەداو خەبەرێک پێک دێ، کە ناسێنراون و، دوایی موبتەدایەکە کە ناوی ئاماژەیەو، ئەو ڕستەیەش ڕستەیەکی تێهەڵچوونەوە (**إستئنافية**)یە، کە ئەوەی پاداشتیانە لەسەر ئەو کردەوەیە گرتوویەتە نێو خۆی و، دوایی پاداشتەکەی بە نەزانراو (**نَکِرَة**) هێناوە، بۆ ئەوەی بزانرێ کە پاداشتەکە هێندە گەورەیە، سنوورەکەی هەر نازانرێ، ئەمە هەمووی ئەو پەڕی ڕێزو حورمەت و پایە بەرزیی تێدا هەیە، بۆ ئەوانەی ئەو ئایەتە لە بارەیانەوە دەدوێ، کە وەک گوتمان: بە پلەی یەکەم ئەبوو بەکرو عومەرن، خوا لێیان ڕازی بێ و، لە دوای ئەوانیش هەر کەسێکی دیکەیە کە لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ بەو شێوەیە دوابێ.

هەڵبەتە دەبێ هەر کەسە بەپێی خۆی ڕێزی لێ بگیرێ، (**القرطبي**) دەڵێ: (**وَكَرِهَ بَعْضُ العُلَمَاءِ رَفعَ الصَّوتِ فِي مَجَالِسِ العُلَمَاءِ تَشرِيفَاً لَهُم إذْ هُم وَرَثَةُ الأَنْبِيَاء**)[1]، واتە: هەندێک لە زانایان پێیان شتێکی خراپ بووە دەنگ لە کۆڕی زانایاندا بەرز بکرێتەوە، وەک ڕێز لێگرتنیان، چونکە ئەوانیش میراتگری پێغەمبەرانن ﷺ.

منیش دەڵێم:

هەم زانایان کە میراتگرانی پێغەمبەرانن لە ڕووی زانستییەوەو، هەم بەرپرسانی دادگەرو مشوورخۆرانی دیکە، هەم هەر کەسێکی دیکە هەر کەسە بەپێی خۆی، پێویستە ڕێزو حورمەتی لێ بگیرێ.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج٢٦، ص٢٣٩.

٣- هەڵوەستەی سێیەم: دەنگ هەڵبڕینان لە کاتی پێویستییدا، لەو حوکمە هەڵاوێردراوە، چ لە ڕۆژگاری پێغەمبەردا ﷺ، بۆ وێنە: لە جەنگی حونەیندا پێغەمبەر ﷺ بە عەبباسی فەرموو: {**أُصْرُخْ بِالنَّاس**}، واتە: هاوار بکە بە نێو خەڵکدا، بۆ ئەوەی ئەو کاتەی بۆسەیەکیان بۆ داندرا بوو لە شیوی حونەیندا، کە سووپایەکەی پێغەمبەر ﷺ تێکشکا، بە عەبباسی فەرمووە: بانگبکە، بە دەنگی بەرز، چونکە عەبباس دەنگی زۆر بەرز بووە، کەواتە: دەنگ بەرز کردنەوە لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ ئەگەر پێویست بووبێ، یاخود خەتیبێک کە وتاری داوە، یان قسەی کەسێک کە شیعری خوێندۆتەوە بۆ ئەوەی خەڵک بیبیستێ، ئەوە هەڵاوێردراوە لەو حوکمە، یان ئەوەی دەنگەکەی بۆ خۆی هەر بە شێوەی سرووشتیی وابووبێ، وەک ثابیتی کوڕی قەیسی کوڕی شەمماس، لەو حوکمە هەڵاوێردراون.

٤- هەڵوەستەی چوارەم: مەبەست لە دەنگ بەسەردا هەڵبڕینان، بێڕێزیی نواندن و بە کەم سەیر کردن نیە، چونکە ئەگەر کەسێک بۆیە دەنگ بەسەر دەنگی پێغەمبەردا هەڵبڕێنێ ﷺ، کە بێ ڕێزیی بەرانبەر بکات و، بە کەم تەماشای بکات، بێگومان ئەوە کوفرەو ئینسانی پێ کافر دەبێ، وەک (**القرطبي**) لە تەفسیرەکەی خۆی دا هێناویەتی[1]، شتێکی ئاشکراو بەڵگە نەویستیشە، هەر جۆرە بێ ڕێزییەک بەرانبەر بە پێغەمبەر ﷺ بە کوفر لە قەڵەم دەدرێ، کەواتە: ئەو دەنگ هەڵبڕینانەی ڕێی لێگیراوە، دەنگ هەڵبڕینانێک بووە، لە ڕووی کەمتەرخەمییەوەو، لە ڕووی کەم سەلیقەییەوە، نەک لە ڕووی بێ ڕێزیی و بە کەم تەماشا کردنەوە.

٥- هەڵوەستەی پێنجەم: ئەگەر دەنگ بەسەردا هەڵبڕینان لە کاتی دواندندا هێندە خراپ بێ، بێگومان دەنگ بەسەردا هەڵبڕینانی مەعنەویی، کە زاڵکردنی قسەو بیرو ڕایەکە بەسەر هی پێغەمبەردا ﷺ، زۆر زۆر خراپترە، واتە: مرۆڤی

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج٢٦، ص٢٣٩.

مسـولْمان دەبـێ هیـچ بڕیارێکـی سیاسـیی و، هیـچ زەوقێکـی ڕووحانیـی و، هیـچ ڕایەکـی فیقهیـی و، هیـچ بۆچوونێکـی فیکریـی و فەلسـەفیی، بەسـەر فەرمایشـتی پێغەمبـەردا ﷺ زاڵ نـەکات و بـە سـەریدا هەڵنەبژێـرێ، ئەگەرنـا ئەگـەر دەنـگ بەسـەردا هەڵێنـانی ئاسـایی ببێتـە هـۆی هەڵوەشـاندنەوەی کـردەوەکان، بـە تەئکیـد دەنـگ بەسـەردا هەڵێنـانی مەعنەویـی، کـە بریتیـە لـەوەی شـتێک پێـش ئـەوەی پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی، بخـەی، ئنجـا چ زەوقێکـی سـۆفییانە بـێ، چ بـۆ چوونێکـی فەلسـەفییانە بـێ، یـان عیلمـی کەلامییانـە، چ ڕایەکـی سیاسـییانە بـێ، چ بـۆ چوونێکی فەقیهانـە بـێ، فەرمایشـتی پێغەمبـەر لـەوێ بـێ ﷺ تـۆش بڵێـی: ئاخـر فلانکـەس وای گوتـوە! ئـەوە بێگومـان تاوانەکـەی زیاتـرەو، سـزایەکەشی قورسـترە.

مەسەلەی سێیەم:

وەسفکردنی کەسانێک کە لە پشت هۆدەکانی هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەرەوە ﷺ خوا لێیان ڕازی بێ، بانگیان کرد، بەوە کە زۆربەیان نافامن و، ئەگەر چاوەڕوانییان کردبایە، تاکو خۆی (پێغەمبەر ﷺ) بە شێوەی ئاسایی دەچوە دەر، هەر ئەوە باش و پەسند بوو:

خوا ﷻ دەفەرمووێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِن وَرَآءِ ٱلْحُجُرَٰتِ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾ وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا۟ حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ ۚ وَٱللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِن وَرَآءِ ٱلْحُجُرَٰتِ ﴾، بە دڵنیایی ئەوانەی بانگت دەکەن، لە پشت ژوورەکانەوە، لە پشت هۆدەکانەوە، (**حُجُرات**) خوێندراویشەتەوە: (**حُجَرَات**)، (**حُجُرات**) و (**حُجْرات**)، هەردووکیان کۆی (**حُجْرَة**)ن، (**الحُجْرَةُ: البُقْعَةُ المَحْجُورَةُ، وَكَانَت تُفْتَحُ إِلَى المَسْجِدِ**)، حوجرەش شوێنێکە کە دەورە درابێ، (کاتێ خۆی شوێنێکیان نیشانە کردوەو بەردیان لە دەور داناون، (**مُحَجَّرَة**)، واتە: شوێنێک کە بەردی لێ داندراوە، یاخود نێوان و پەردەی بۆ کراوەو نیشانەدار کراوە)، ئەو ژوورانە (هی هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ) بەسەر مزگەوتدا دەکرانەوە.

ئنجا لێرەدا باس نەکراوە، ئەگەرنا هەم دەرگایەکی دەرێیان هەبووەو، هەم دەرگایەکیشیان هەبووە بۆ نێو مزگەوت.

ئێمە پێشتر لە هۆی هاتنەوە خوارەوەکەیدا باسمان کرد، کە ئەم دوو ئایەتە لە بارەی شاندێکی بەنوو تەمیمەوە دابەزین، کە لە کاتێکدا پێغەمبەری خوا ﷺ پشووی دابوو، وا پێدەچێ لە کاتی قەیلوولەدا بووبێ، واتە: سەرخەو شکاندن و پشوودانی کاتی نیوەڕۆ، لەو کاتەدا ئەوانە هاتوون بە ناوەخت، دیارە دەبێ پێشتر

داوایـان کردبـێ، ئنجـا کـە پێغەمبـەر ﷺ نەچۆتـە دەرو خەریکـی پشـوودان بـووە، بانگیـان کـردوە، یـان هـەر یەکسـەر هاتـوون و بانگیـان کـردوە، خـوای موتەعـال دەفەرمـوێ: ئەوانـەی لـە پشـت هۆدەکانـەوە بانگـت دەکـەن:

٢)- ﴿أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ﴾، زۆربەیان نافامن، کە دەفەرموێ: زۆربەیان، یان مەبەست پێی هەموویانە، جاری وایە وشەی (**أَكْثَر**) یان (**كثير**) بە مانای هەموو دێ، لە زمای عەرەبییدا، یان لەبەر ئەوەی ئەوانەیان کە بانگیان کردوە، ڕیش سپییەکانیان بوون، بەڵام بێگومان خەڵکێکیش لەگەڵ ئەو شاندەدا هەبووە، فیکرو سەلیقەی بەوە شکاوە، کە ئێستا کاتێکی ناوەختەو، کاتی ئەوە نیەو بەو شێوازەش ناکرێ پێغەمبەر ﷺ بانگ بکرێ، بۆیە خوا ﷻ دەفەرموێ: زۆربەیان.

٣)- ﴿وَلَوْ أَنَّهُمْ صَبَرُوا حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ﴾، ئەگەر ئەوان ئارامیان گرتبایە، تاکو دەچوویە لایان، واتە: چاوەڕوانییان کردبایە، یاخود خۆیان ڕاگرتباو بانگیان نەکردبای، ﴿لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ﴾، ئەوە بۆ ئەوان چاک بوو، (**خَير**)، (**مُطْلَقُ الخَيْرِ بدُون المُقَارنَةِ بغَيْرِهِ**)، (**خير**) یانی: باش بە ڕەهایی بەبێ بەراوردکردن لەگەڵ جگە لە خۆیدا، یاخود (**خَيْراً**)، هەر لەسەر حاڵەتی خۆیەتی، واتە: بۆ هەڵبژاردن (**تَفْضِيل**)ە، واتە: چاوەڕوانیی کردنیان و خۆ ڕاگرتنیان، تاکو تۆ بە شێوەی ئاسایی دەچوویە لایان و دەچوویە دەر، بۆ ئەوان باشتر بوو، لە جێبەجێکردنی هەندێ کاریان، کە مەزەندەیان وابووە ئەگەر بانگی تۆ بکەن و، قسەت لەگەڵ بکەن، تۆش ئەو داواکارییانەیان بۆ جێبەجێ دەکەی.

٤)- ﴿وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾، خواش لێبوردەی میهرەبانە، لەو هەڵەو کەم و کوڕییانەیان دەبوورێ و، میهرەبان و بە بەزەییشە، لەگەڵ مرۆڤەکاندا بە گشتیی و بە تایبەت ئەو کەسانەی بە نەزانیی و، نەفامیی هەندێک شت دەکەن.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿حَتَّىٰ تَخْرُجَ إِلَيْهِمْ لَكَانَ خَيْرًا لَّهُمْ﴾، تاکـو دەچوویـە دەر بـۆ لایـان، واتـە: بـە شـێوەی ئاسـایی و لـە حاڵـەتی ئاسـایی خۆتـدا، بـێ ئـەوەی ئـەوان هەڵتپێچـن، بێگومـان پێغەمبـەری خـوا ﷺ کاتێکـی هەبـووە پشـووی تێـدا داوە،

هەروەها کاتی نوێـژی هەبـووە، کاتی حەقـی هاوسـەرانی هەبـووەو، کاتانێکـی زۆریـشی دانـاون بـۆ دیتنـی میـوان و خەڵـک و، جێبەجێکـردنی کاروبـارو چارەسـەر کـردنی گرفـت و کێشـەکان.

لـە بـارەی ئـەو هۆدانـەوە، ئـەو ژوورانـەی ماڵـەکانی هاوسـەرەکانی پێغەمبـەر ﷺ (**محمـد الطاهـر بـن عاشـور**) لـە تەفسـیرەکەی خۆیـدا[1]، چەنـد زانیارییـەک دەڵـێ، بـە بـاشی دەزانـم دەقـی قسـەکانی خـۆی بێنیـن و مانایـان بکەیـن، گوتوویـەتی: (**كَانَتِ الْحُجُـرَاتُ تِسْـعًا وَهِـيَ مِـنْ جَرِيـدِ النَّخْـلِ، أَيِ الْحَوَاجِـزِ الَّتِـي بَـيْنَ كُلِّ وَاحِـدَةٍ وَالْأُخْـرَى، وَعَـلَى أَبْوَابِهَـا مُسُـوحٌ مِـنْ شَـعْرٍ أَسْـوَدَ، وَعَـرْضُ الْبَيْـتِ مِـنْ بَـابِ الْحُجْـرَةِ إِلَى بَـابِ الْبَيْـتِ نَحْـوَ سَـبْعَةِ أَذْرُعٍ، وَمِسَـاحَةُ الْبَيْـتِ الدَّاخِـلِ، أَيِ الَّـذِي فِي دَاخِـلِ الْحُجْـرَةِ عَـشَرَةُ أَذْرُعٍ، أَيْ فَتَصِيرُ مِسَـاحَةُ الْحُجْـرَةِ مَـعَ الْبَيْـتِ سَـبْعَةَ عَـشَرَ ذِرَاعًـا، قَـالَ الْحَسَـنُ الْبَـصْرِيُّ: كُنْـتُ أَدْخُـلُ بُيُـوتَ أَزْوَاجِ النبـي صَـلَّى اللـهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ فِي خِلَافَـةِ عُثْـمَانَ بْـنِ عَفَّـانَ فَأَتَنَـاوَلُ سُـقُفَهَا بِيَـدِي. وَإِنَّمَـا ذَكَـرَ الْحُجُـرَاتِ دُونَ الْبُيُـوتِ، لِأَنَّ الْبَيْـتَ كَانَ بَيْتًـا وَاحِـدًا مُقَسَّـمًا إِلَى حُجُـرَاتٍ تِسْـعٍ**).

واتـە: حوجـرەکان (هـۆدەکان)، نـۆ بـوون، کـە نێوانیـان بـە گـەڵای دارخورمـا (پـووش و پـەڵاشی دارخورمـا) گیرابـوو، دەرگاکانیـان قوماشـێک کـە لـە مـوو دەچێـنرێ، لـەوە دروسـتکرابوون، (بەسـەر دەرگاکانـدا درابـوو)، پانایـی هـەر کام لـەو ژوورانـە لـە دەرگای ژوورەکـەوە هەتـا دەرگای ئـەولا، حـەوت باسـک بـووە، ڕووبـەری ژوورەکە، (واتـە: کە لە نێـو ژوورەکـەدا هەیـە)، دە باسـک بـووە، واتـە: پانتایـی هـەر ژوورێـک لەگـەڵ ماڵەکەدا حەڤـدە گـەز بـووە، (واتـە: ژوورەکان گـەورە نەبـوون، گچکـە گچکـە بـوون)، حەسـەنی بەصرایـی دەڵـێ: مـن کاتی خـۆی لـە سـەردەمی حوکمڕانیـی عوسـماندا (عوسـمانی کوڕی عەففـان) خـوا لێـی ڕازی بـێ، دەچوومـە نێـو ژوورو هـۆدەکانی هاوسـەرانی پێغەمبەر ﷺ و دەسـتم هەڵدەهێنـاو بـە سـەقفی هـۆدەکان دەکـەوت.

---

(١) التحرير والتنوير: ج٢٦، ص٢٢٨-٢٢٩.

(**محمد الطاهر بن عاشور**) دەڵێ: بۆیە باسی (**حُجُرات**) کراوە، نەک (**بُیُوت**)، چونکە (**بَیت**) واتە: ماڵ، بەڵام حوجرە واتە: هۆدە (ژوور)، بۆیە گوتراوە: (**حُجُرات**) و نەگوتراوە: (**بُیُوت**)، {هەڵبەتە لە شوێنی دیکەش دا لە بارەی جێ و ڕێی پێغەمبەرو هاوسەرانییەوە وشەی (**بُیُوت**) هاتوە، بۆ وێنە: لە سوورەتی (**الأحزاب**)دا}، بەڵام ماڵ (**بَیت**)ەکە، دابەش بووە بۆ نۆ هۆدە (نۆ ژوور)، هەر کام لە هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەر ﷺ لە یەکێ لەو هۆدانەدا بوون.

کورتە باسێک دەربارەی

ئەرکی سەر شانمان بەرانبەر بە پێغەمبەری خوا ﷺ

هەڵبەتە ئەرکـی سەرشـانمان بەرانبـەر بـە پێغەمبـەر ﷺ، زۆر شـت دەگرێتـەوە، بـەڵام مـن بـە باشـم زانی پوختەیـەک لـەو بـارەوە بهێنـم[1]:

ئەرکـی سـەر شـانمان بەرانبـەر بـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ ئێمـە لـە چـوار بڕگـەدا پوختـی دەکەینـەوە، واتـە: ئـەوەی کـە لـەو کتێبـەدا کـە ئاماژەمـان پێـدا هاتـوە، بـە گوشراویـی و پوختیـی لـە چـوار بڕگـەدا دەیخەینـە ڕوو:

١)- بڕوا پێ هێنانی و صەڵات و سەلام لەسەر دانی.

٢)- خۆشویستنی و پشت گرتنی و، ڕێز لێگرتنی و، شوێنکەوتنی.

٣)- تێکۆشان بۆ بووژاندنەوەی ڕێبازەکەی و، بڵاوکردنەوەی بە قسەو بە کردەوە.

٤)- خۆشویستن و ڕێز لێگرتنی هاوەڵەکانی و نیزیکەکانی و، شوێنکەوتووەکانی و، ئۆممەتەکەی بە گشتیی و، میراتگرە زانایەکانی بە تایبەت.

ا)- بڕوا پێهێنانی و صەڵات و سەلام لەسەر دانی:

یەکەمیـن ئەرکـی سـەر شـانمان بەرانبـەر بـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ بریتیـە: لـە بـڕوا پێهێنـانی و صـەڵات و سـەلام لەسـەر دانی، جـارێ مەبەسـتمان لـە بـڕوا پێهێنـانی پێغەمبـەر ﷺ بـە کورتیـی، ئەوەیـە بەڕاسـتی بزانیـن لـەوەدا کـە کۆتایـی

---

(١) ئـەم کورتـە باسـەمان لـە: (موسـوعة: الإِسـلامُ كَـما يَتَجَـلَّى فِي كِتـابِ اللـه، الكِتـابُ السَّـابِع: خاتَمُ النَّبِيِّـينَ مُحَمَّـدٍ ﷺ ... الفَصْـلُ الرَّابـع: واجِبنـا تِجَـاهَ خَاتـم النَّبِيِّـينَ)، وەرگرتـوە، بڕوانـە: ص ٢٧٥ – ٣٠٩: ط٢/ ٢٠١٧م – ١٤٣٨هـ.

پێغەمبەرانـەو، ڕەوانەکـراوی پـەروەردگاری جیهانییانـەو، هەرچـی لـە لایـەن خـوای بـەرزەوە هێناویـەتی، بەڕاسـتی بزانیـن، بەڕاسـت زانینێـک کـە هـاوکات بێـت لەگـەڵ ملکـەچ بـوون و، پەسـندکردن و، خۆشویسـتن و، ڕازیـی بـوون و، مـل بـۆ کەچکـردن و شـوێنکەوتندا، ئەمـە بـە کـورتی مانـای بـڕوا پـێ هێنانیـەتی.

مەبەسـتیش لـە صـەڵات و سـەلام لەسـەر دانی، ئەوەیـە کـە خـوا ﷻ لـە سـوورەتی: (**الأحـزاب**)، ئایـەتی (٥٦)دا، فەرمـانی پێکردوویـن: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيۡهِ وَسَلِّمُواْ تَسۡلِيمًا ﴿٥٦﴾ ﴾، واتـە: (خـوا ﷻ دەفەرمـوێ:) بـە دڵنیایـی خـواو فریشـتەکانی صـەڵات لەسـەر پێغەمبـەر دەدەن و صـەڵاتی بـۆ دەنێـرن، ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! ئێـوەش صـەڵاتی لەسـەر بـدەن و، بـە سـەلام کردنێکـی بـاش، سـەلامیشی لـێ بکـەن.

بـەر لـەوەی بێینـە سـەر مانـای صـەڵات و سـەلام، بـاسی ئـەوە دەکەیـن کـە ئێمـە مولزەمیـن بـڕوا بـە پێغەمبـەری خاتـەم (**محمـد**) ﷺ بێنیـن و، لـە زۆر ئایەتانـدا خـوا ﷻ ئـەو ڕاسـتییەی خسـتۆتەڕوو، بـۆ وێنـە:

١- لە سوورەتی: (**الأعراف**)دا، خوا ﷻ بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: ﴿ قُلۡ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنِّي رَسُولُ ٱللَّهِ إِلَيۡكُمۡ جَمِيعًا ٱلَّذِي لَهُۥ مُلۡكُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِۖ لَآ إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ يُحۡيِۦ وَيُمِيتُۖ فَـَٔامِنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِ ٱلنَّبِيِّ ٱلۡأُمِّيِّ ٱلَّذِي يُؤۡمِنُ بِٱللَّهِ وَكَلِمَٰتِهِۦ وَٱتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمۡ تَهۡتَدُونَ ﴿١٥٨﴾ ﴾.

واتـە: (خـوا ﷻ بـە پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ دەفەرمـوێ) تـۆ بڵـێ: ئـەی خەڵکینـە! مـن ڕەوانەکـراوی خـوام بـۆ لای تێکڕاتـان، ئـەو زاتـەی کـە حوکمڕانیـی ئاسـمانەکان و زەوی هـی ئـەوە، جگـە لـەو هیـچ پەرستراوێک نیـە، دەژیەنـێ و دەمرێنـێ، دەجا بـڕوا بێنـن بـە خـواو، بـە ڕەوانەکـراوە پێغەمبـەرە نەخوێندەوارەکـەی، کـە بـڕوا دێنـێ بـە خـواو بـە وشـەکانی خـواو، شـوێنی بکـەون، بەڵکـو بـە ئامانـج بگـەن و، ڕێـی ڕاسـت بگـرن.

٢- هەروەها لە سوورەتی (**النساء**)دا، خوا ﷻ دەفەرمویّ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ءَامِنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَٱلۡكِتَٰبِ ٱلَّذِي نَزَّلَ عَلَىٰ رَسُولِهِۦ وَٱلۡكِتَٰبِ ٱلَّذِيٓ أَنزَلَ مِن قَبۡلُۚ وَمَن يَكۡفُرۡ بِٱللَّهِ وَمَلَٰٓئِكَتِهِۦ وَكُتُبِهِۦ وَرُسُلِهِۦ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ فَقَدۡ ضَلَّ ضَلَٰلَۢا بَعِيدًا ﴿١٣٦﴾ ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! بڕوا بێنن بە خواو بە ڕەوانەکراوەکەی و، بەو کتێبەی دابەزاندۆتە سەر ڕەوانەکراوەکەی و، بەو کتێبانەی پێشتر دایبەزاندوون و، هەر کەسێک بە خواو بە فریشتەکانی و، بە کتێبەکانی و، بە پێغەمبەرانی و، بە ڕۆژی دوایی بێبڕوا بێ، بە گومڕاییەکی دوور گومڕا بووە.

ئـەم تەعبیـرە کـە خـوا ﷻ دەفەرمـویّ: ئـەی بڕوادارینـە! بـڕوا بێنـن، واتـە: لـە بـڕوا زیـاد بکـەن، هەوڵبـدەن بڕوایەکەتـان کامڵـتر بـێ، یـان بـەردەوام بـن لەسـەر بڕوایەکەتـان.

٣- لە سوورەتی (**الحديد**)دا، دیسان خوا ﷻ دەفەرمویّ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱتَّقُواْ ٱللَّهَ وَءَامِنُواْ بِرَسُولِهِۦ يُؤۡتِكُمۡ كِفۡلَيۡنِ مِن رَّحۡمَتِهِۦ وَيَجۡعَل لَّكُمۡ نُورٗا تَمۡشُونَ بِهِۦ وَيَغۡفِرۡ لَكُمۡۚ وَٱللَّهُ غَفُورٞ رَّحِيمٞ ﴿٢٨﴾ ﴾، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! پارێز لە خوا بکەن و، بڕوا بە پێغەمبەرەکەی بێنن، دوو ئەندازە لە بەزەیی خۆیتان پێ دەداو، ڕووناکییەکەتان بۆ دەڕەخسێنێ، کە پێی بڕۆن (بەر پێی خۆتانی پێ ببینن) و، لە گوناهەکانتان دەتانبووریّ و، خوا لێبوردەی بە بەزەییە.

٤- هەروەها لە سوورەتی (**الحديد**) ئایەتی ژمارە: (٧)دا، خوا ﷻ دەفەرمویّ: ﴿ ءَامِنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ﴾، بڕوا بێنن بە خواو بە ڕەوانەکراوەکەی.

بـە نسـبەت پێویسـتبوونی صـەڵات و سـەلام ناردنیشـەوە بـۆ پێغەمبـەری خـوا ﷺ خـوا ﷻ دەفەرمـویّ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ وَمَلَٰٓئِكَتَهُۥ يُصَلُّونَ عَلَى ٱلنَّبِيِّۚ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ صَلُّواْ عَلَيۡهِ وَسَلِّمُواْ تَسۡلِيمًا ﴿٥٦﴾ ﴾الأحـزاب، کـە پێشـتر مانامـان کـرد.

مانای صەڵات و سەلام ناردن بۆ پێغەمبەری خوا:

صەڵاتی خوا ﷻ لەسەر پێغەمبەر ﷺ بریتیە لە بەزەیی پێدا هاتنەوەی و ستاییش کردنی و، ڕێز لێگرتنی، فەرهەنگی (المصباح المنير)[1]، دەڵێ: (الصَّلاةُ فِي اللُّغَةِ مُشْتَرَكَةٌ بَيْنَ الدُّعَاءِ وَالتَّعْظِيمِ وَالرَّحْمَةِ وَالبَرَكَةِ)، (صَلاَة): لە زماندا بەشدارە لە نێوان پاڕانەوەو، بە مەزنگرتن و، بەزەیی نواندن و، پیت و پێز پێ بەخشین.

هەروەها مانای صەڵاتی فریشتەکان لەسەر پێغەمبەر ﷺ بریتیە لە داواکردنی بەزەیی و ڕێز لێگرتنی خوا بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ.

کەواتە: مانای صەڵاتدانی ئێمەو سەلام ناردنی ئێمە بۆ پێغەمبەر ﷺ، ئەوەیە کە داوا بکەین لە خوا، بەزەیی پێیدا بێ، بەزەییەکی تایبەت و، ڕێزی لێبگرێ و ستاییشی بکات، هەروەها ئەوە کە سەلامەت و بێ بەڵای بکات و بێ گرفتی بکات، لە هەر شتێک کە پێی ناخۆشە.

ئنجا کە خوا ﷻ فەرمان دەکات بە ئیمانداران کە صەڵات و سەلام بنێرین بۆ پێغەمبەرەکەی ﷺ ئەوە ئاشکرایە، کە لەسەریان پێویست (واجب)ەو، زانایان لەسەر ئەوە یەکدەنگن، بۆیەش پێغەمبەری خوا ﷺ هەر کام لە صەڵات و سەلامی خستۆتە تەحییاتی نوێژ (التَّشَهُّد)ەوە، کە سەلام بەم شێوەیە هاتوە: {السَّلامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ} (**أخرجه البخاري: ٦٢٣، ومسلم: ٤٠٢ عن عبدالله بن مسعود**)، واتە: ئەی پێغەمبەر ﷺ! سەلام لەسەر تۆ بێ و بەزەیی خواو پێزەکانی خوا.

شێوەی صەڵاواتدانیش لەسەر پێغەمبەر ﷺ زۆر شێوەو صیغەی هەن، یەکێکیان ئەوەیە:

---

(١) ص١٨٠.

(اَللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ، اَللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا بَارَكْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ)، (أخرجه البخاري: ٥٥٩٦، ومسلم: ٩٣٥.

واتە: ئەی خوایە! صەڵات بدە لە سەر موحەممەدو لە سەر شوێنکەوتووانی موحەممەد، وەک صەڵاتت ناردوە بۆ سەر ئیبراهیم و بۆ سەر شوێنکەوتووانی ئیبراهیم، بە ڕاستیی تۆ ستاییشکراوی پایە بەرزی، ئەی خوایە! بەرەکەت و پێز بۆ سەر موحەممەدو بۆ سەر شوێنکەوتووانی موحەممەد بنێرە، هەروەک بەرەکەت و پێزت بۆ سەر ئیبراهیم و شوێنکەوتووانی ئیبراهیم ناردوە، بێگومان تۆ ستاییشکراوی پایە بەرزی.

هەڵبەتە چەند ڕێژگە (**صیغة**)یەک هەن، هەم بۆ صەڵات و، هەم بۆ سەلام و، هەم بۆ بەرەکات ناردن بۆ سەر پێغەمبەر ﷺ کە پێم وایە ئەم صیغەیە: (**اَللَّهُمَّ صَلِّ وَسَلِّم وَبارِك عَلَى مُحَمَّدٍ وَءَالِهِ**)، (خوایە صەڵات بدەو، سەلام بنێرەو، بەرەکەت بنێرە بۆ سەر موحەممەدو شوێنکەوتوانی)، لە هەموویان کۆکەرەوەترە، هەڵبەتە کە صەڵات لە سەر پێغەمبەر ﷺ دەدەین و سەلامی بۆ دەنێرین، ئەمە پاداشتێکی زۆر گەورەی هەیە، بۆ خۆمان، بۆیەش پێغەمبەر ﷺ فەرمانی پێکردووین، وەک دەفەرموێ: {**مَن صَلَّى عَلَيَّ صَلاةً وَاحِدَةً صَلَّى اللهُ عَلَيهِ عَشراً**}، (**أخرجه: مسلم: ١٣٩ عن أبي هريرة**)، واتە: هەر کەسێک یەک صەڵەواتم لێ بدات، خوا دە صەڵاتی لێ دەدات.

بێگومان هەر کەسێکیش خوا صەڵاتی بۆ بنێرێ، لە بەرەکەتی ئەو صەڵاتەی خوا بۆی ناردوە، لە تاریکاییان دەرباز دەبێ بۆ ڕۆشنایی، وەک خوا ﷻ لە سووڕەتی (**الأحزاب**)دا، دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱذْكُرُواْ ٱللَّهَ ذِكْرًا كَثِيرًا ﴿٤١﴾ وَسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٤٢﴾ هُوَ ٱلَّذِى يُصَلِّى عَلَيْكُمْ وَمَلَٰٓئِكَتُهُۥ لِيُخْرِجَكُم مِّنَ ٱلظُّلُمَٰتِ إِلَى ٱلنُّورِ وَكَانَ بِٱلْمُؤْمِنِينَ رَحِيمًا ﴿٤٣﴾ تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُۥ سَلَٰمٌ وَأَعَدَّ لَهُمْ أَجْرًا كَرِيمًا ﴿٤٤﴾﴾،

واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! بە یاد کردنێکی زۆر یادی خوا بکەن و، بە بەیانیان و ئێواران بە پاکی بگرن، خوا ﷻ ئەو زاتەیە کە خۆی و فریشتەکانی صەڵاتتان لێ دەدەن، تاکو دەربازتان بکات لە تاریکاییان بەرەو ڕۆشنایی و، خوا بەرانبەر بە بڕواداران بە بەزەییە، ئەو ڕۆژەی بە دیداری دەگەن، بە سەلام سڵاویان لێ دەکات و، پاداشتێکی پڕ ڕێزو حورمەتی بۆ داناون.

کەواتە: صەڵات و سەلام ناردنی ئێمە بۆ پێغەمبەر ﷺ، دەبێتە هۆی ئەوەی خوا صەڵاتمان لێ بدات، صەڵاتدانی خواش لە ئێمە، دەبێتە هۆی ئەوەی لە تاریکاییان دەربازمان بکات بەرەو ڕۆشنایی، تاریکاییەکانیش: لە ڕووی بوونناسیی و، لە ڕووی ئیمان و عەقیدەو، لە ڕووی پەرستشەکان و، لە ڕووی ڕەوشت و، لە ڕووی ئیدارەدانی کۆمەڵگاو، لە ڕووی باری کەسیەتیی و، لە ڕووی هەڵسوکەوتی کۆمەڵایەتیی و، لە ڕووی سیاسەت و، لە ڕووی کارو کەسابەت و لە هەموو ڕووەکانەوە.

٢)- خۆشویستنی و پشت گرتنی و ڕێز لێگرتنی و شوێنکەوتنی:

دووەمین ئەرکی سەرشانمان بەرانبەر بە پێغەمبەر ﷺ بریتیە لە خۆشویستنی و، ڕێز لێگرتنی و، پشتگرتنی و، شوێنکەوتنی و، سەرخستنی، بێگومان ئەوەش لە چەندان ئایەتدا هاتوە، کە ئێمە دەبێ پێغەمبەری خوامان ﷺ خۆشبوێ و، ڕێزی لێ بگرین و، پشتی بگرین و، هاوکاری بین و، شوێنی بکەوین.

لەو بارەوەش کە پێویستە بڕواداران پێغەمبەری خوایان ﷺ دوای خوا ﷻ، لە هەموو کەس خۆشتر بوێ، تەنانەت لە خۆشیان:

١- لە سوورەتی (**الأحزاب**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ٱلنَّبِيُّ أَوْلَىٰ بِٱلْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنفُسِهِمْ وَأَزْوَٰجُهُۥٓ أُمَّهَٰتُهُمْ ...﴿٦﴾﴾، واتە: پێغەمبەر ﷺ بۆ بڕواداران لە خۆیان، لێیان لە پێشترە، (واتە: دەبێ لە خۆیان خۆشتریان بوێ) و، هاوسەرەکانیشی دایکیانن.

٢- لە سووڕەتی (**التوبة**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ مَا كَانَ لِأَهْلِ ٱلْمَدِينَةِ وَمَنْ حَوْلَهُم مِّنَ ٱلْأَعْرَابِ أَن يَتَخَلَّفُوا۟ عَن رَّسُولِ ٱللَّهِ وَلَا يَرْغَبُوا۟ بِأَنفُسِهِمْ عَن نَّفْسِهِۦ...﴿١٢٠﴾ ﴾، واتە: خەڵکی مەدینەو عەرەبە بیابانشینەکان کە لە دەوریانن، بۆیان نیە لە پێغەمبەری خوا ﷺ بەجێ بمێنن، (نابێ خۆیان خۆشتر بوێ لە پێغەمبەری خوا ﷺ).

٣- لە سووڕەتی (**الأعراف**)دا، خوا ﷻ ئاوا باسی ئەوانە دەکات، کە بەزەیی خوا دەیانگرێتەوە، دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ يَتَّبِعُونَ ٱلرَّسُولَ ٱلنَّبِىَّ ٱلْأُمِّىَّ ٱلَّذِى يَجِدُونَهُۥ مَكْتُوبًا عِندَهُمْ فِى ٱلتَّوْرَىٰةِ وَٱلْإِنجِيلِ يَأْمُرُهُم بِٱلْمَعْرُوفِ وَيَنْهَىٰهُمْ عَنِ ٱلْمُنكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ ٱلْخَبَٰٓئِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَٱلْأَغْلَٰلَ ٱلَّتِى كَانَتْ عَلَيْهِمْ ۚ فَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِهِۦ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَٱتَّبَعُوا۟ ٱلنُّورَ ٱلَّذِىٓ أُنزِلَ مَعَهُۥٓ ۙ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلْمُفْلِحُونَ ﴿١٥٧﴾ ﴾، واتە: (ئەوانە بەزەیی خوا دەیانگرێتەوە لە ڕۆژی دواییدا)، شوێن ڕەوانەکراوی پێغەمبەری نەخوێندەوار (یان نە شارەزا لە کتێبە پێشووەکان) دەکەون، کە بە نووسراویی دەیبینن لە لایان لە تەوڕات و لە ئینجیلدا، فەرمانیان پێ دەکات بە هەموو پەسندێک و، ڕێگرییان لێ دەکات لە هەموو ناپەسندێک، هەرچی پاک و چاک و سوود بەخشە بۆیان حەڵاڵ دەکات و، هەرچی پیس و زیانبەخشە لێیان قەدەغە دەکات و، ئەو بارە قورسەو ئەو کۆت و پێوەندانەی گرفتار بوون بە دەستیانەوە لێیان لا دەبات، ئنجا ئەوانەی بڕوایان پێ هێناوەو پشتیان گرتوەو، سەریان خستوەو، شوێن ئەو ڕووناکییە کەوتوون کە لەگەڵی دابەزێندراوە، تەنیا ئەوانە سەرفرازن.

٤- لە سووڕەتی (**الفتح**)یشدا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِنَّآ أَرْسَلْنَٰكَ شَٰهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا ﴿٨﴾ لِّتُؤْمِنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلًا ﴿٩﴾ ﴾، خوا ﷻ پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەدوێنێ، لە دوای ئەویش بڕواداران و دەفەرموێ: بە دڵنیایی ئێمە تۆمان ناردوە شایەد بی و موژدەدەرو ترسێنەر بی (دوایی بڕواداران دەدوێنێ و، دەفەرموێ:) بڕوا بێنن بە خواو، بە پێغەمبەرەکەی و، ڕێزی بگرن و پشتی بگرن و، (خوای پەروەردگاریش) بەیانیان و ئێواران بە پاک بگرن.

٥- ئەو ئایەتانەش کە لە سوورەتی (**الحجرات**)دا، خەریکی توێژینەوەیانین:

أ- ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تُقَدِّمُواْ بَيْنَ يَدَيِ ٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦۖ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٞ ١﴾.

ب- ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا تَرۡفَعُوٓاْ أَصۡوَٰتَكُمۡ فَوۡقَ صَوۡتِ ٱلنَّبِيِّ وَلَا تَجۡهَرُواْ لَهُۥ بِٱلۡقَوۡلِ كَجَهۡرِ بَعۡضِكُمۡ لِبَعۡضٍ أَن تَحۡبَطَ أَعۡمَٰلُكُمۡ وَأَنتُمۡ لَا تَشۡعُرُونَ ٢﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! دەنگی خۆتان ڕەسەر دەنگی پێغەمبەر ﷺ مەخەن و بە دەنگی بەرز مەیدوێنن، وەک دواندنتان بۆ یەکدی، نەوەک کردەوەکانتان هەڵبوەشێنەوەو پووچەڵ ببنەوە، بێ ئەوەی پێی بزانن.

ئنجا با سەرو تیشک بخەینە سەر هەر کام لەو چوار موفرەدانەی کردوومانئە ناوونیشانی ئەم برگەیە:

١- خۆشویستنی پێغەمبەر ﷺ ، خۆشویستنی ئێمە بۆ پێغەمبەر ﷺ چەمکەکەی ئاشکرایە، کە دەبێ ئینسانی بڕوادار لە دوای خوا ﷻ ، پێغەمبەری خوای ﷺ لە هەموو شتێک و لە هەموو کەس و، تەنانەت لە خۆشی خۆشتر بوێ، وەک پێشتر ئایەتەکەمان هێنا: ﴿ٱلنَّبِيُّ أَوۡلَىٰ بِٱلۡمُؤۡمِنِينَ مِنۡ أَنفُسِهِمۡۖ ...٦﴾الأحزاب، کەواتە: دەبێ بڕواداران لە پێشتری بدەنە پێغەمبەر ﷺ و بەسەر خۆیاندا هەڵیبژێرن و پێشیبخەن، لە هەموو ڕوویێکەوە، وەک پێغەمبەریش ﷺ لەو بارەوە دەفەرموێ: {**لَا يُؤمِنُ أَحَدُكُم حَتَّى أَكُونَ أَحَبَّ إِلَيهِ مِن والِدِهِ وَوَلَدِهِ وَالنَّاسِ أَجمَعِين**}، (**أخرجه: البخاري: ٣٢، ومسلم: ٣٣ عن أنس بن مالك**)، واتە: یەکێک لە ئێوە بە بڕوادار دانانرێ، تاکو منی لەلا خۆشەویستتر نەبێ، لە باب و دایکی و لە ڕۆڵەی و لە تێکڕای خەڵکی.

٢- بە نسبەت (توقیر)ی، پێغەمبەرەوە ﷺ، واتە: ڕێز لێگرتنی و حورمەت لێگرتنی، بریتیە لەوە کە وەک بۆ پێغەمبەر ﷺ شایستەیە، بەبێ کەمتەرخەمیی، بەڵام لەولاشەوە بەبێ لێ تێپەڕاندن، ڕێزو حورمەتی پێغەمبەری خوا بزانین ﷺ، نە کەمتەرخەمییەک بێ کە سەر بکێشێ بۆ جەفاو کورت هێنان و، کەم ڕێزیی و کەم حورمەتیی لە بەرانبەری داو، نە زێدەڕۆییشی تێدا بکرێ و، سەر بکێشێ بۆ شیرک و بردنەدەری پێغەمبەر ﷺ لە مەقامی خۆی کە پێغەمبەری خواو بەندەی خوایە.

٣- بە نسبەت پشتگرتنی پێغەمبەر ﷺ (**تعزیز النبي**)ەوە، کورتەکەی ئەوەیە کە پشتی پێغەمبەری خوا ﷺ بگیرێ و هاوکاریی بکرێ و، سەر بخرێ و، دەستباری بۆ بگیرێ، لەچییدا؟ لە بەندایەتیی کردن بۆ خواو، لەسەر خستنی پەیامەکەی و، لە بەرز ڕاگرتنی بەیداغی تەوحیدو، لە بووژاندنەوەی ڕێبازەکەیدا.

٤- بە نسبەت شوێنکەوتنی پێغەمبەر ﷺ (**إتِّباع النبي**)ەوە، ئەوەیە کە پێغەمبەری خوا ﷺ بکرێتە پەیڕەویی لێکراوو سەرمەشق لە هەموو شتێکدا، لە کاروبارەکانی دینداریی و بەندایەتیی بۆ خوادا، وەک خوا ﷻ لە سوورەتی (**الأحزاب**)دا، فەرموویەتی: ﴿ لَّقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ ٱللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُواْ ٱللَّهَ وَٱلْيَوْمَ ٱلْآخِرَ وَذَكَرَ ٱللَّهَ كَثِيرًا ﴿٢١﴾ ﴾، واتە: بە دڵنیایی لە پێغەمبەری خوادا باشترین سەر مەشق هەیە بۆ ئێوە، هەر کەسێک بڕواو ئومێدی بە خواو بە ڕۆژی دوایی بێت و زۆریش یادی خوا بکات.

٥- بە نسبەت سەرخستنی پێغەمبەر ﷺ (**نَصر النبي**)ەوە، ئەوەیە کە بەرگریی لێ بکرێ و، پشتیوانیی لێ بکرێ، بەوە کە بەیداغی ئاینەکەی بەرز ڕابگیرێ و، شەریعەت و بەرنامەکەی پیادە بکرێ و، ڕێبازەکەی بڵاو بکرێتەوە، وەک پێشتریش گوتمان: هەر کامێک لەوانە دەگونجێ زۆر زیاتر قسەیان لەسەر بکەین.

٣)- تێکۆشان بۆ بووژاندنەوەی ڕێبازەکەی و بڵاوکردنەوەی بە قسەو بە کردەوە:

سێیەم ئەرکی سەرشانمان بەرانبەر بە پێغەمبەر ﷺ بریتیە لە هەوڵدان بۆ بووژاندنەوەی ڕێبازەکەی و، بڵاوکردنەوەی بە قسەو بە کردەوە، لێرەدا پێویستە ئاگامان لە دوو شتان بێ:

ئاگاداری یەکەم: چەمکی وشەی سوننەت، نابێ کورت هەڵبهێنرێ لە هەندێک شتی بچووک و لاوەکییدا، یاخود لە سەرگەرم بووندا بە هەندێک شتی گچکە لەسەر حیسابی شتە بنەڕەتیی و سەرەکییەکان، بۆ وێنە:

یەکەم: ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ نێوەڕۆک و کاکڵەکەی بریتیە لە خوا بە یەکگرتن و، تاککردنەوەی خوا بە پەرستن، بە مانای فراوان و گشتگیری پەرستن.

دووەم: هەروەها ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ پایەیەکی دیکەی گرنگی بریتیە لە پابەندیی بە شەریعەتی خواوە، لە هەردوو بواری تاکیی و کۆمەڵایەتییدا.

سێیەم: هەروەها بانگەواز کردن بۆ لای خواو، بۆ لای ڕاستە شەقامی خوا، دیسان پایەیەکی دیکەی گرنگی ڕێبازی پێغەمبەرە ﷺ.

چوارەم: هەروەها فەرمان بە پەسند کردن و، ڕێگریی لە ناپەسند کردن، دیسان پایەیەکی دیکەی ڕێبازی پێغەمبەرە ﷺ.

پێنجەم: جەنگ کردن و تێکۆشان لە پێناوی خواداو، بەختکردنی گیان و سامان، لە کاتی خۆیدا بە مەرجەکانی خۆی، ئەویش دیسان پایەیەکی دیکەی ڕێبازی پێغەمبەرە ﷺ.

شەشەم: هەروەها خۆ ڕازاندنەوە بە ئاکارو ڕەوشتە دەروونیی و ڕواڵەتییەکان و، خۆ بژارکردن لە سیفەتە نزم و پەستەکان و، لە خوو و خدە خراپەکان و، چ ڕووحیی و دەروونیی، چ ڕواڵەتیی و جەستەیی، ئەویش دیسان پایەیەکی دیکەی گرنگی ڕێبازی پێغەمبەرە ﷺ.

حەوتەم: هەروەها مامەڵەکردن لەنێو خۆداو، لەگەڵ خەڵکدا، بەپێی ئەدەبە شەرعییەکان.

ئەوانە هەر هەموویان دەچنەوە نێو ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ.

ئاگاداری دووەم: ئەوەیە کە لە کاتێکدا ئێمە دەمانەوێ ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ ببووژێنینەوە، دەبێ ئاگامان لەوەبێ شتی گرنگ پێش گرنگتر نەخەین و، فەرز بە قوربانیی سوننەت نەکەین، بەڵکو پێویستە لە پابەندییمان بە ڕێبازی پێغەمبەردا ﷺ وەک پێغەمبەری خوا بکەین، هەر شتە لە شوێنی خۆیدا دابنێین، نەک بە بیانووی شوێنکەوتنی پێغەمبەر ﷺ و بەرز ڕاگرتنی ڕێبازەکەیەوە، بێنین هەندێک وردە شت خۆمانی پێوە سەرقاڵ بکەین، لەسەر حیسابی شتە

بنەڕەتییەکان، پێشمان وابێ بە دوای پێغەمبەر کەوتووین ﷺ کە لە ڕاستییدا، ئەوە لادانە لە ڕێبازی پێغەمبەر ﷺ.

٤)- خۆشویستن و ڕێز لێگرتنی هاوەڵەکانی و نیزیکەکانی و شوێنکەوتووەکانی و ئۆممەتەکەی بە گشتیی و، میراتگرە زانایەکانی بە تایبەت:

بڕگەی چوارەم و کۆتایی لە ئەرکی سەر شانمان بەرانبەر بە پێغەمبەر ﷺ ئەوەیە کە: أ- هاوەڵانیمان خۆشبوێ، ب- هەروەها نیزیکانیمان خۆشبوێ و، ج- شوێنکەوتووانیمان خۆشبوێ و، د- ئۆممەتەکەیمان بە گشتیی و، بە تایبەتی زانایانی میراتگریمان خۆش بوێ و، ڕێزیان لێ بگرین و، حورمەتیان بزانین:

أ- هاوەڵانی پێغەمبەر:

وشەی (**الصَّحابة**)، تاکەکەی (**صَحابِي**) بۆ پیاو و (**صَحابِيَّة**)یە بۆ ئافرەت، بۆ پێناسەی هاوەڵان (**صحابة**)، دەڵێین: هاوەڵان، ئەوانەن کە بڕوایان بە خواو بە پێغەمبەرەکەی هێناوەو، هاوەڵایەتیی پێغەمبەری خوایان کردووەو، هاوکاری بوون و، پشتیان گرتوە، لە بانگەوازەکەیداو، لە پێکهێنانی یەکەمین کۆمەڵ و کۆمەڵگاو دەوڵەتی ئیسلامییدا، لە خزمەتی دابوون و هاوکار و، پشتیوانی بوون. (**البخاري**) لە ژێر ناوونیشانی: (**بابُ فَضائِلِ أصحابِ النَّبِيِّ ﷺ**)دا دەڵێ: (**وَمَن صَحِبَ النَّبِيَّ أو رَءَاهُ مِنَ المُسلِمِينَ، هو مِن أصحابِهِ**)، (**أخرجه: البخاري: ٦٦٥**)، هەر کەسێ هاوەڵایەتیی پێغەمبەری کردبێ ﷺ یان بینیبێتی لە مسوڵمانان، ئەوە لە هاوەڵانیەتی.

(**المُعجَمُ الوَسِيط**)[1]، دەڵێ: (**الصَّحابِيُّ مَن لَقِيَ النَّبِيَّ مُؤمِناً بِهِ وَماتَ عَلَى الإسلام وَالجَمعُ صَحابَة**)، واتە: هاوەڵ کەسێکە بە بڕوا پێهێنانەوەو، بە پێغەمبەری

---

(١) ص٥٠٧ .

خـوا گەیشـتبێ ﷺ و لەسـەر ئیسـلامیش مردبـێ، وشـەی (**صَحـابِيٌّ**) بـە (**صَحابَـة**) کـۆ دەکرێتـەوە، دیـارە (**صَحابِيَّـة**)ش، بـە (**صَحابِيَّـات**) کـۆ دەکرێتـەوە، بەڵگـە لەسـەر خۆشویسـتنی هـاوەڵانی پێغەمبـەر ﷺ و ڕێـز لـێ گرتنیـان و حورمـەت زانینیـان زۆر زۆرن، بـۆ وێنـە:

١- لە سوورەتی (**التوبة**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَٱلسَّـٰبِقُونَ ٱلْأَوَّلُونَ مِنَ ٱلْمُهَـٰجِرِينَ وَٱلْأَنصَارِ وَٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُوهُم بِإِحْسَـٰنٍ رَّضِىَ ٱللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا۟ عَنْهُ وَأَعَدَّ لَهُمْ جَنَّـٰتٍ تَجْرِى تَحْتَهَا ٱلْأَنْهَـٰرُ خَـٰلِدِينَ فِيهَآ أَبَدًا ذَٰلِكَ ٱلْفَوْزُ ٱلْعَظِيمُ ﴿١٠٠﴾﴾، واتە: پێشکەوتووە یەکەمەکان لە کۆچکەران و لە پشتیوانان و، ئەوانەی بە چاکیی شوێنیان کەوتوون، خوا لێیان ڕازییەو، ئەوانیش لە خوا ڕازیین و، بەهەشتەکانی بۆ داناون... تاکو کۆتایی، کەواتە: خوا ﷻ لە کێ ڕازییە؟ یەکەم لە هاوەڵان خوا لێیان ڕازی بێ و، دوایی لە شوێنکەوتووانی هاوەڵان بە چاکیی، بۆیە ئەگەر بمانەوێ خوا لێمان ڕازی بێ، دەبێ چاک شوێنی هاوەڵان بکەوین بە تایبەت پێشکەوتووە یەکەمەکان لە کۆچکەران و لە پشتیوانان.

٢- بەڵگەیەکی دیکەش لەسەر ئەوە، ئەوەیە کە خوا ﷻ لە ئایەتەکانی (٨ و ٩)دا، لە سوورەتی (**الحشر**)دا، باسی کۆچکەران و پشتیوانان دەکات، دوایی دەفەرموێ: ﴿وَٱلَّذِينَ جَآءُو مِنۢ بَعْدِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا ٱغْفِرْ لَنَا وَلِإِخْوَٰنِنَا ٱلَّذِينَ سَبَقُونَا بِٱلْإِيمَـٰنِ وَلَا تَجْعَلْ فِى قُلُوبِنَا غِلًّا لِّلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ رَبَّنَآ إِنَّكَ رَءُوفٌ رَّحِيمٌ ﴿١٠﴾﴾، دوای ئەوەی خوای پەروەردگار مەدح و ستاییشی کۆچکەران و پاشان پشتیوانان دەکات، دەفەرموێ: ئەوانەی لە دوای وانیش دێن، (واتە: هەموو ئەو مسوڵمانانەی تاکو دنیا بە کۆتا دێ، لە دوای کۆچکەران و پشتیوانان دێن)، دەڵێن: پەروەردگارمان! لە ئێمەو لەو برایانەمان کە بە ئیمانەوە پێشمان کەوتوون، ببوورەو، کینە مەخە دڵمان بەرانبەر ئەوانەی بڕوایان هێناوە، پەروەردگارمان! بێگومان تۆ زۆر بە پەرۆشی و زۆر بە بەزەیی.

کەواتـە: گرنگتریـن و تایبەتتریـن سـیفەتی جیلـەکانی مسـوڵمانان کـە لـە دوای جیـلی هاوەڵانـەوە دێـن، بریتیـە لـەوە کـە داوای لێبوردنیـان بـۆ لـە خوا بکـەن و، ستاییشـیان

بکەن، کە پێش ئەوان کەوتوون بە ئیمان، دوایی لە خوا داوا بکەن کینەو بوغز نەخاتە دڵیان بەرانبەر بەو بەڕێزانە، هەر بۆیە زۆر جێی سەرسوڕمانە کەسێک لافی ئیمان و ئیسلام لێ بدات و لافی خۆشویستنی خواو پێغەمبەرەکەی و ﷺ دینی خوا لێ بدات، کە چی کەسانێکی خۆش نەوێ و ڕێز لە کەسانێک نەگرێ، کە خوا ﷻ خۆشیویستوون و ستاییشی کردوون و، فەرموویەتی: لێیان ڕازییم و، بەڵێنی پاداشتی باشیشی پێداون، ئەوانەی خوایان خۆشویستوەو پێغەمبەرەکەییان خۆشویستوەو هاوەڵی بوون و پشتیوانی بوون، لەگەڵیدا کۆچیان کردوە، یاخود پشتیوانییان کردوەو، سەرو ماڵیان بۆ سەرخستنی ئایین و پەیامی خوا ﷻ کە بە پێغەمبەری کۆتاییدا، ناردوویەتی، بەخت کردوە!! هەڵبەتە هەر لە نیشانەکانی خۆشویستنمان بۆ هاوەڵان و ڕێز لێگرتنمان بۆیان، ئەوەیە کە بەڕێزەوە باسیان بکەین، هەر بۆیە زانایان گوتوویانە: هەر کاتێک مرۆڤ ناوی یەکێک لە هاوەڵانی هێنا، وا باشە بڵێ: (**رَضِيَ اللهُ عَنهُ**)، ئەگەر ئافرەت بێ (**رَضِيَ اللهُ عَنهَا**)، ئەگەر خۆی و بابی باس بکرێن، وەک (**عَبدِ اللهِ ابنِ عُمَر**)، بگوترێ: (**رَضِيَ اللهُ عَنهُمَا**)، ئەگەر کۆ بن، بگوترێ: (**رَضِيَ اللهُ عَنهُم**)، ئەگەر کۆمەڵە ئافرەتێک بن، بگوترێ: (**رَضِيَ اللهُ عَنهُنَّ**).

هەروەها لە ڕێز لێگرتنی ئێمە بۆ هاوەڵان ئەوەیە، کە ئەو کەم و کوڕیی و هەڵەو گوناهانەی هیچ بەشەرێک لێیان خاڵیی نابێ، جگە لە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام**) گەورەیان نەکەین و، باسیان نەکەین، مەگەر مەبەستێکی شەرعیی پەکی لەسەر ئەو باسکردنە کەوتبێ و، حوکمێکی شەرعیی پێوەی پەیوەست بێ، هەر بۆیە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**لَا تَسُبُّوا الأَمواتَ فَإِنَّهُم قَد أَفضَوا إِلَى ما قَدَّمُوا**}، (**أخرجه: البخاري: ٧٣١٩، عن عائشة**)، واتە: قسە بە مردووان مەڵێن، چونکە ئەوان ڕۆیشتوون بەرەو ئەوەی پێشیانخستوە.

ئنجا بە تایبەت ئەو مردووانە ئەگەر هاوەڵی بەڕێزی پێغەمبەر بن ﷺ، بەڵام ئەمە ئەوەش ناگەیەنێ کە ئێمە هاوەڵان بە پارێزراو لە هەڵە، (**مَعصُومِينَ مِنَ**

الأَخطَاء)، لـە قەڵـەم بدەیـن، یاخـود هەرچـی کردوویانـە، هەمـووی هـەر پاسـاو بدەینـەوەو، هـەر تەئویـل و پینـەو پـەڕۆی بکەیـن، وەک: (**إِبـنُ العَـرَبِي**) لـە کتێبەکـەی خـۆی (**العَواصِـم مِـنَ القَواصِـم**)دا، کردوویـەتی، کـە هەرچـی هەڵـەی موعاویـەی کـوڕی ئەبـوو سـوفیانە خـوا لێـی ببـوورێ، کـە حوکمڕانیـی ئیسـلامیی لـە شـووڕاوە گـۆڕی بـۆ حوکمـی میراتیـی و، بنەماڵەیـی و، یەزیـدی کـوڕی کـە نـاودار بـووە بـە لاڕێ بـوون و فاسـیقیی و گوناهباریـی، بـە زۆر بەسـەر مسـوڵماناندا سـەپاند، کـە بـە تەئکیـد ئـەو کاتـە لەنێـو مسـوڵماناندا کەسـانێک هەبـوون زۆر لـە خۆشـیی و لـە بابیـشی چاکـتر بـوون، هـەر ئـەو هەڵوێسـتەی موعاوییەشـە کـە ئـەو فەرمایشـتەی پێغەمبـەر ﷺ ئامـاژەی بـۆ دەکات، کـە دەفەرمـوێ: {**أَوَّلُ مَـن يُغَـيِّرُ سُـنَّتي رَجُـلٌ مِـن بَنـي أُمَيَّـة**}، (**أخرجـه: الألبـاني فِي سِلسِـلَةُ الأَحادِيـث الصَّحيحَـة: ١٧٤٩**)، واتـە: یەکەمیـن کـەس کـە ڕێبـازی مـن دەگـۆڕێ، پیاوێکـە لـە بـەنی ئومەییـە، {لـە هـۆزی بەنـی ئومەییـە}، ئەویـش موعاویـە بـوو، کـە لەسـەر دەسـتی ئـەو کۆتایـی بـە چاخـی خیلافەتیـی ڕاشـیدە هـات و، حوکمڕانیـی و پادشـایەتیی و میراتیـی دەسـتی پێکـرد.

جگـە لـە گۆڕینـی حوکمڕانیـی لـە ڕاوێـژەوە بـۆ میراتیـی و بنەماڵەیـی موعاوییـە چەنـد شـتێکی دیکـەی هەڵـەو خراپـی کـردوون، بـۆ وێنـە:

أ- یەکێک لەوانە کە لە دژی خەلیفەی چوارەم (عەلی کوڕی ئەبی تاڵیب خوا لێی ڕازی بێ)، جەنگا، کە بە دەقی فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ ئەوانەی لەگەڵ ئەودا لە دژی عەلی جەنگاون، بە (**بُغاة**) یاخییان لە قەڵەم دراون، وەک لە فەرموودەی پێغەمبەردا هاتوە ﷺ کە (مسلم) هێناویەتی، بە (**عمار بن یاسر**)ی فەرمووە: (**تَقْتُلُكَ الْفِئَةُ الْبَاغِيَةُ**)[1].

ب- هەروەها ئەوەی کردبووە بە داب و نەرێتێک کە لەسەر مینبەر جنێو بە عەلی کوڕی ئەبی طالیب بگوترێ، تەنانەت دوای شەهید کرانیشی، هەتا عومەری کوڕی عەبدولعەزیز ئەو نەرێتە نەفامییەی بەنی ئومەییەی هەڵوەشاندەوەو، ئەو ئایەتەی

---

(١) أخرجه أحمد: ٢٢٦٦٣، ومسلم: ٢٩١٥، وغيرهما.

لە شوێن دانا[1]: ﴿ ۞ إِنَّ ٱللَّهَ يَأْمُرُ بِٱلْعَدْلِ وَٱلْإِحْسَٰنِ وَإِيتَآيِٕ ذِى ٱلْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ ٱلْفَحْشَآءِ وَٱلْمُنكَرِ وَٱلْبَغْىِ ۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾ ﴾النحل.

پێویستە بشزانرێ کە هاوەڵان خوا لێیان ڕازی بێ، هەموویان یەک پلە نین، بەڵکو دەبێ ئەوانیش پۆلێن بکرێن و، زانایان زۆر قسەیان کردوە لە بارەی پۆلێنکردنی هاوەڵانەوە، بۆ وێنە: ئەوانەی لە جەنگی بەدردا بەشدار بوون، ئیمتیازێکی تایبەتیان هەیە، هەروەها ئەوانەی لە صوڵحی حودەیبییەدا بەشدار بوون، کە بۆتە هۆی هاتنە دی، سەرکەوتنی ڕوون و ئاشکرا (**الفتح المبين**)، کە ژمارەیان (١٤٠٠) یان (١٥٠٠) کەس بووەو، خوا ﷻ لە بارەیانەوە فەرموویەتی: ﴿ لَّقَدْ رَضِىَ ٱللَّهُ عَنِ ٱلْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ ٱلشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِى قُلُوبِهِمْ فَأَنزَلَ ٱلسَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَٰبَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا ﴿١٨﴾ ﴾الفتح، ئەوانە بێگومان جیا بوون، لە ئەوانەی دوایی و، لە فەرمایشتی خوای دادگەریش دا هاتوە، لە سوورەتی (**الحديد**)دا: ﴿ لَا يَسْتَوِى مِنكُم مَّنْ أَنفَقَ مِن قَبْلِ ٱلْفَتْحِ وَقَٰتَلَ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنَ ٱلَّذِينَ أَنفَقُوا۟ مِنۢ بَعْدُ وَقَٰتَلُوا۟ ...﴿١٠﴾ ﴾الحديد، ئەوانەتان کە پێش ئازادکردن (ی مەککە) جەنگیان کردو ماڵی خۆیان بەخشی، وەک ئەوانە نین و پلەیان بەرزترو مەزنترە لەوانەی دوایی ماڵی خۆیان بەخشیی و جەنگیان کرد، بەڵام لە کۆتایی ئایەتی ژمارە (١٠)ی سوورەتی (**الحديد**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَكُلًّا وَعَدَ ٱللَّهُ ٱلْحُسْنَىٰ ...﴿١٠﴾ ﴾، هەمووشیان خوا بەڵێنی پاداشتی هەرە باشی پێداون.

ب- خزمان و نیزیکانی پێغەمبەر ﷺ، (أهلُ البَيت النَّبَوِيّ):

بێگومان وشەی: (**أَهلُ البَيت**)، لە قورئاندا تەنها لە دوو شوێندا هاتوە:

یەکەم: لە ئایەتی (٣٣)ی سوورەتی (الأحزاب) و، لە ئایەتی (٧٣)ی سوورەتی (هود)داو، لە هەردووکیاندا مەبەست پێی ئافرەت و ماڵ و خێزانە، کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا يُرِيدُ ٱللَّهُ

---

(١) الكامل في التأريخ لابن الأثير، ج٥، ص٥٤٣ و، تاريخ الأمم الإسلامية، الدولة الأموية: شيخ محمد خضري بك: ج٢، ص(١٢١، ١٨٣، ١٨٤)، هەروەها هەر کام لە: (الطبري) و (إبن كثير)یش لە مێژووەکانیان دا هێناویانن.

﴿لِيُذْهِبَ عَنكُمُ ٱلرِّجْسَ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا ﴿٣٣﴾﴾الأحزاب، کە دیارە ڕووی دواندن لە هاوسەرانی بەڕێزی پێغەمبەرە ﷺ.

دووەم: هەروەها لە سوورەتی (هود)دا، فریشتەکان بە خێزانی (ئیبراهیم) کە سارا خانە، دەڵێن: ﴿قَالُوٓا۟ أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ ٱللَّهِ ۖ رَحْمَتُ ٱللَّهِ وَبَرَكَٰتُهُۥ عَلَيْكُمْ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ ۚ إِنَّهُۥ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ ﴿٧٣﴾﴾هود، بەڵێ بێگومان چەمکی: ﴿أَهْلَ ٱلْبَيْتِ﴾، یانی: ئەوانەی لە ماڵدان، کە بە پلەی یەکەم ژن و خێزان دەگرێتەوەو، دوای ئەویش منداڵ و نەوە، هەر بۆیە زانایان هەر کام لە عەلی کوڕی ئەبی تاڵیب و فاتیمەی کچی پێغەمبەر ﷺ و (حەسەن و حوسەین) یشیان، خستوونە نێو چەمکی: (**أهلُ البَيت النَّبَويّ**)، بەڵکو هەندێکیان خزمەکانی دیکەشی لە مامەکانی پێغەمبەر ﷺ و لە ئامۆزایەکانی و لە پوورەکانی، ئەوانەشیان خستوونە نێو ئەو چەمکەوە، گرنگ ئەوەیە دەبێ هەموو ڕێزو حورمەتێک بنوێنرێ، بۆ ئەوانەی کە لە ماڵی پێغەمبەردا بوون ﷺ بە پلەی یەکەم وەک گوتمان: هاوسەرە بەڕێزەکانی و، ئنجا کچ و نەوە، چونکە پێغەمبەر ﷺ کوڕەکانی بە نەباڵغیی مردوون.

ج- شوێنکەوتووانی ڕاستەقینەی پێغەمبەر (آل النبيّ):

سێیەم لەوانەی کە دەبێ ڕێزو حورمەتی تەواویان لێ بنرێ، بریتیە لە (**ءالُ النَّبِيّ**)، کە بریتین لەوانەی پەیوەندیی تایبەتیان لەگەڵ پێغەمبەردا ﷺ هەبووە لە ڕووی ئیمان پێهێنان و شوێنکەوتنیەوەو، پێویستە ئەو هەڵەیە ڕاست بکرێتەوە کە وشەی (**ءال**)، هاوواتا نیە لەگەڵ (**أهل**)دا، وەک هەندێک گوتوویانە، بە بەڵگەی ئەوە کە وشەی (**أهل**)، لە قورئاندا تەنیا پاڵدراوەتەوە لای (**بَيت**)، (**أهلُ البَيت**)، بەڵام وشەی (**ءال**)، هەمیشە پاڵدراوەتە لای مرۆڤ، بۆ وێنە خوا فەرموویەتی:

١- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ ٱصْطَفَىٰٓ ءَادَمَ وَنُوحًا وَءَالَ إِبْرَٰهِيمَ وَءَالَ عِمْرَٰنَ عَلَى ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿٣٣﴾﴾آل عمران.

٢- ﴿فَقَدْ ءَاتَيْنَآ ءَالَ إِبْرَٰهِيمَ ٱلْكِتَٰبَ وَٱلْحِكْمَةَ وَءَاتَيْنَٰهُم مُّلْكًا عَظِيمًا ﴿٥٤﴾﴾النساء، ئنجا ئەم (ءال)ە، مەرج نیە تەنیا لە چاکەدا شوێنکەوتوو بن، بەڵکو دەگونجێ لە خراپەدا،

شوێنکەوتوو بن، وەک لە سوورەتی (غافر)دا دەفەرموێ: ﴿ فَوَقَىٰهُ ٱللَّهُ سَيِّـَٔاتِ مَا مَكَرُواْۖ وَحَاقَ بِـَٔالِ فِرۡعَوۡنَ سُوٓءُ ٱلۡعَذَابِ ﴿٤٥﴾ ﴾

هەروەها دیسان لە سوورەتی (غافر)دا، دەفەرموێ: ﴿ ٱلنَّارُ يُعۡرَضُونَ عَلَيۡهَا غُدُوّٗا وَعَشِيّٗاۚ وَيَوۡمَ تَقُومُ ٱلسَّاعَةُ أَدۡخِلُوٓاْ ءَالَ فِرۡعَوۡنَ أَشَدَّ ٱلۡعَذَابِ ﴿٤٦﴾ ﴾، کەواتە: (ءال)، بریتییە: لە شوێنکەوتووانی ڕاستەقینەی کەسێک، ئنجا لە خێردا یان لە شەڕدا، بەڵام (أهل)، ئەوانەن لە ماڵەکەیدان، ئنجا ئەگەر بێت و ئەوانەی (لە چوارچێوەی ماڵی پێغەمبەردان)، وەک هاوسەرو منداڵ، بە ڕاستیی شوێن پێغەمبەر ﷺ بکەون، ئەوە هەم ئەهلنی و هەم ئالیشنی، بەڵام کەسێک کە لە چوار چێوەی ماڵەکەیدا نیە، بەڵام بەڕاستیی شوێنی بکەوێ، ئەوە ئالی پێغەمبەرە ﷺ بەڵام بە ئەهلی لە قەڵەم نادرێ، لەو بارەوە شاعیرێک دەڵێ:

ءَالُ مُحَمَّدٍ هُمُ أتباعُ مِــــلَّتِهِ ... مِنَ السُّـــودانِ وَالعُـــجمِ وَالعَرَبِ
وَلَو لَم يَكُن ءَالُـهُ إِلَّا قَـــرَابَتُهُ ... لَصَلَّى المُصَلّي عَلَى الطَّاغي أَبِي لَهَـبِ

واتە: ئالی موحەممەد ﷺ بریتین لە شوێنکەوتووانی ڕێبازەکەی، لە ڕەش پێستان و لە عەجەم و لە عەرەب، ئەگەر ئالەکەی تەنیا خزمەکانی بوونایە، کەسێک کە صەڵەوات دەدات، دەبوو صەڵاتەکەی ئەبوو لەهەبی یاخییش بگرێتەوە.

د- چوارەم و کۆتایی بریتیە لە ئوممەتی پێغەمبەر ﷺ :

دەبێ ڕێز لە ئوممەتەکەی بگیرێ و، بە تایبەت زانایانی میراتگری، کە گومانی تێدا نیە، ئوممەتی پێغەمبەر ﷺ، واتە: ئەوانەی بەڕاستیی شوێنی کەوتوون و بە دوای پەیامەکەیەوەن و، زانایانی میراتگری پێغەمبەریش ﷺ ئەوانەن، کە هەمان ئەرکی پێغەمبەری خوا ﷺ لە نێو ئوممەتەکەیدا ئەنجام دەدەن کە بریتیە لە پاراستنی میراتەکەی و، پاراستنی ڕێبازەکەی و، بڵاو کردنەوەی ڕێبازەکەی و، هەوڵدان بۆ چەسپاندنی شەریعەتەکەی.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی لەو کەسانەمان بگێڕێ کە ئەرکی سەرشانیان بە تێرو تەواویی، بە ڕێکیی و بە چاکیی بەرانبەر بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ ئەنجام دەدەن، لێرەشدا کۆتایی بەم دەرسەمان دێنین.

سُبحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان پێنـج ئایەتـە، ئایەتـەکانی: (٦ - ١٠)، کـە تێیـان دا دوو بابـەتی زۆر گـەورەو گرنـگ خراونـە ڕوو:

یەکەم: لە کاتێکدا بابایەکی لاڕێ و متمانە پێ نەکراو، هەواڵێک دێنێ، پێویستە بە وریایی مامەڵەی لەگەڵدا بکرێ و، بەبێ ڕوونکردنەوە و ساغکردنەوە، هیچ شتێکی لەسەر بنیات نەنرێ.

دووەم: لە کاتی دەمەقاڵێ و لە گژیەک ڕاچوونی دوو کۆمەڵ لە بڕواداراندا، پێویستە ئاشتەواییان لە نێواندا بکرێ و، پێکبهێنرێنەوەو، لە کاتی مل نەدانی لایەکیاندا، بەهێز ملی بۆ هەق و دادگەریی پێ نەوی بکەن، بڕوادارانیش برای ڕاستەقینەی یەکدین، بۆیە پێویستە ئاشتەواییان لە نێواندا بکرێ، تەنانەت ئەگەر ناکۆکییەکە لە نێوان دوو کەسیشدا بێ، لە بڕواداران.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن جَآءَكُمْ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ فَتَبَيَّنُوٓاْ أَن تُصِيبُواْ قَوۡمَۢا بِجَهَٰلَةٖ فَتُصۡبِحُواْ عَلَىٰ مَا فَعَلۡتُمۡ نَٰدِمِينَ ﴿٦﴾ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ فِيكُمۡ رَسُولَ ٱللَّهِۚ لَوۡ يُطِيعُكُمۡ فِي كَثِيرٖ مِّنَ ٱلۡأَمۡرِ لَعَنِتُّمۡ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ حَبَّبَ إِلَيۡكُمُ ٱلۡإِيمَٰنَ وَزَيَّنَهُۥ فِي قُلُوبِكُمۡ وَكَرَّهَ إِلَيۡكُمُ ٱلۡكُفۡرَ وَٱلۡفُسُوقَ وَٱلۡعِصۡيَانَۚ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلرَّٰشِدُونَ ﴿٧﴾ فَضۡلٗا مِّنَ ٱللَّهِ وَنِعۡمَةٗۚ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ﴿٨﴾ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٱقۡتَتَلُواْ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَهُمَاۖ فَإِنۢ بَغَتۡ إِحۡدَىٰهُمَا عَلَى ٱلۡأُخۡرَىٰ فَقَٰتِلُواْ ٱلَّتِي تَبۡغِي حَتَّىٰ تَفِيٓءَ إِلَىٰٓ أَمۡرِ ٱللَّهِۚ فَإِن فَآءَتۡ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَهُمَا بِٱلۡعَدۡلِ وَأَقۡسِطُوٓاْۖ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُقۡسِطِينَ ﴿٩﴾ إِنَّمَا ٱلۡمُؤۡمِنُونَ إِخۡوَةٞ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَ أَخَوَيۡكُمۡۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمۡ تُرۡحَمُونَ ﴿١٠﴾ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! ئەگـەر کەسێکی لـە ڕێ لادەر (متمانـە پێنەکـراو) هەواڵێکـی بـۆ هێنـان، ڕوون و سـاغی بکەنـەوە (داخـۆ ڕاسـتە یـان نـا؟) نـەوەک بـە نەزانیـی کۆمەڵێـک تـووش(ی زیـان) بکـەن، سـەرەنجامیش لەسـەر ئـەوەی کردووتانـە پەشـێمان ببنـەوە ﴿٦﴾ بشـزانن کـە پێغەمبـەری خواتـان لـە نێودایـە، (کەواتـە: لێـی بەهرەمەنـد بـن و وریـا بـن بـێ فەرمانیـی نەکـەن)، ئەگـەر لـە زۆر کاران دا بـە قسـەتان بـکات (و بـە ئـارەزووی ئێـوە بجووڵێتـەوە)، تـووشی گرفـت و نارەحەتیـی دەبـن، (چونکـە بەهـۆی ڕاو بۆچوونەکانتانـەوە تـووشی هەڵـە دەبـێ)، بـەڵام خـوا (تەنیـا چاکـەی بۆتـان دەوێ و)، بـڕوای لـە لا خۆشەویسـت کـردوون و لـە دڵتانـدا ڕازاندوویەتـەوەو، بێبڕوایـی و لادان و سـەرپێچییشی لـە لاتـان ناپەسـند کـردوون (ئەوانـەی بـەو جـۆرەن)، تەنیـا ئەوانـە شـارەزاو سـەر ڕاسـتن ﴿٧﴾ (ئـەوەش) بەخشـش و چاکەیـە لـە خـواوەو، خـواش زانـای کاربەجێیـە ﴿٨﴾ ئەگـەر دوو کۆمەڵیـش لـە بـڕواداران بەگژیەکـدا هاتـن! (بەشـەڕ هاتـن)، بـە زوویـی ئاشـتەواییان لـە نێوانـدا بکـەن (و پێکیـان بێننـەوە)، ئنجـا ئەگـەر لایەکیـان دەسـتدرێژیی کـردە سـەر ئـەوی دیکەیـان، ئێـوە لـە دژی ئـەوەی سـنوور شـکێنیی دەکات، بجەنگـن، تاکـو دەگەڕێتـەوە بـۆ لای فەرمـانی خـوا، ئنجـا کـە گەڕایـەوە بـە دادگەریـی تەباییـان لـە نێوانـدا بکـەن و، دادگەریـی بکـەن (لـە پێـدانی پشـک و بـەشی هـەر لایەکـدا)، بـە دڵنیایـی خـوا دادگـەرانی (لـە پێـدانی مـاف و پشـکاندا) خۆشـدەوێن ﴿٩﴾ بەڕاسـتیی تەنیـا بـڕواداران بـرای یەکدیـن، ئنجـا پێکهاتـن لـە نێـوان دوو برایەکەتانـدا بکـەن (کـە پێکـەوە ناتەبـان)و، پارێزیـش لـە خـوا بکـەن، بەڵکـو بەزەییتـان لەگـەڵ بنوێـنرێ، (لـە لایـەن خـوای بـە بەزەییـەوە}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(فَاسِقٌ): (فَسَقَ فُلانٌ، أَي: خَرَجَ عَنْ حَجْرِ الشَّرْعِ، فَسَقَ الرُّطَبُ: خَرَجَ عَنْ قِشْرِهِ)، دەگوترێ: (فَسَقَ فُلانٌ)، واتە: لە بازنەی شەرع چۆتە دەرێ، هێشووە خورما کە لە کیفەکەی دێتە دەرێ، پێی دەگوترێ: (فَسَقَ الرُّطَبُ)، واتە: فەریکە خورما لە کیفەکەی هاتە دەرێ، کەواتە: فاسیق کەسێکە لە بازنەی شەرع چۆتە دەرێ.

(بِنَبَإٍ): (النَّبَأُ: خَبَرٌ ذُو فَائِدَةٍ عَظِيمَةٍ يَحصلُ بهِ عِلمٌ، أَو غَلَبَةُ ظَنٍّ، وَحَقُّ الخَبَرِ الَّذِي يُقَالُ فِيهِ نَبَأ، أَن يَتَعَرَّى عَنِ الكَذِبِ)، وشەی (نَبَأ) هەواڵێکە سوودێکی مەزنی هەیە، بە هۆیەوە زانیاریی، یاخود گومانێکی زاڵ پەیدادەبێ، هەواڵێک کە پێی دەگوترێ: (نَبَأ) هەقی خۆیەتی کە هیچ درۆی تێکەڵ نەبووبێ.

(فَتَبَيَّنُوٓا): (بَانَ وَاسْتَبَانَ وَتَبَيَّنَ، أَي: وَضحَ وَظَهَرَ)، واتە: ڕوون بوو، ئاشکرا بوو، (تَبَيَّنْتُهُ، أَي: وَضَّحْتُهُ وَعَرَّفْتُهُ)، ڕوونمکردەوەو ناساندم، (التَّبْيِينُ: الإِيضَاحُ)، (تبيين)، واتە: ڕوونکردنەوە، ئنجا وەک چۆن (فَتَبَيَّنُوٓا)، خوێنراوەتەوە، (فَتَثَبَّتُوا)ش، خوێنراوەتەوە، دەگوترێ: (ثَبَتَ: إِسْتَقَرَّ، أَقَامَ)، واتە: نیشتەجێ بوو، دامەزرا (وَثَبَتَ الأَمْرُ، أَي: تَحَقَّقَ وَصَحَّ)، واتە: شتەکە ساغ بۆوەو، ڕاست دەرچوو، (وَفُلَانٌ تَثَبَّتَ فِي الأَمْرِ وَالرَّأْيِ: أَي تَأَنَّى وَلَم يَعجَلْ)، واتە: لە کارەکەدا شێنەیی کردو، پەلەی نەکرد.

(بِجَهَٰلَةٍ): (الجَهْلُ: ضِدُّ العِلْمِ)، (جهل) پێچەوانەو دژی زانیارییەو، (جهل) بە سێ واتا هاتوە:

١- (عَدَمُ العِلمِ)، نەبوونی زانیاریی بە شتێک.

٢- (العِلمُ بِالشَّيءِ بِخِلَافِ مَا هُوَ عَلَيهِ)، زانیاریی هەبوون بە شتێک، بەڵام بە پێچەوانەی حاڵ و واقیعی ئەو شتەوە.

٣- (**العَمَلُ بِخِلافِ مَا يَنْبَغي**) کارکردن بە پێچەوانەی ئەوە کە شایستەیە بکرێ.

(نَٰدِمِينَ): (**النَّـدْمُ: والنَّدَامَـةُ: التَّحَـسُّرُ مِـن تَغَـيُّرِ رَأيٍ فِي أمـرٍ فائِـتٍ**)، (**نَـدمْ و نَدامـة**) هەردووکیـان بـە مانـای خەفـەت خواردنـن، بـە هـۆی ڕاگۆڕانـەوە لـە بارەی شـتێکەوە کـە تێپەڕیـوە.

(لَعَنِتُّمْ): (**عَنِـتَ فُـلَانٌ يَعنِـتُ عَنَتَـاً: وَقَـعَ فِي أمْـرٍ يُخـافُ مِنْـهُ التَّلَـف**)، (**عَنِـتَ فُـلَانٌ يَعنِـتُ عَنَتـاً**)، واتـە: کەوتـە نێـو حاڵێکـەوەو کارێکـەوە، کـە مەترسـیی هەیـە تێیـدا زایـە بـێ، یـان بفەوتـێ، واتـە: تـووشی ناڕەحەتیـی و گرفتاریـی بـوون.

(وَكَرَّهَ إِلَيْكُمُ): (**أي: صَيَّرَهُ كَرِيهـاً وَكُرْهـاً لَدَيكُـم**)، وایلێکـردوە کـە بوغزێـنراو بـێ و، ئـەو شـتەتان بـدزێ، یـانی: ناخۆشویسـتراو بێـت لـە لاتان.

(وَٱلْفُسُوقَ): (**الخُـرُوجُ مِـن حَجْـرِ الـشَّرْعِ**) (**فسـوق**) بریتیـە لـە دەرچـوون لـە بازنـەی شـەریعەت، (**فَسَـقَ الرُّطَـبُ: أي خَـرَجَ مِـن قِـشرِهِ**)، هێشـووە خورمـا لـە توێکڵەکـەی هاتـە دەرێ.

(وَٱلْعِصْيَانَ): (**عَـصِيَ عِصْيَانَـاً: خَـرَجَ مِـنَ الطَّاعَـةِ أَصْلُـهُ أن يَتَمَنَّـعَ بعَصَـاهُ**)، (**عَـصِيَ عِصْيَانَـاً**)، واتـە: لـە فەرمانبەریـی چـووە دەرو، سـەرپێچیی کـرد، ئەصڵەکـەشی ئەوەیـە کە ئـەو کەسـە گۆچـانی خـۆی بـە دەسـتەوە بـێ و، نەچێتـە ژێـر بـاری کـەس و یاخیـی ببـێ.

(ٱلرَّٰشِدُونَ): کـۆی (**رَاشِـد**)ە، (**الرُّشْـدُ وَالرَّشَـدُ: خِـلَافُ الغَـيِّ، وَيُسـتَعمَلُ اسْـتِعْمَالَ الـهِدَايَةِ**)، (**رُشـد**)و (**رَشَـد**)، پێچەوانـەو دژی (**غَـيّ**)ە، (**غَـيّ**) واتـە: بە ئاوات نەگەیشـتن، بێئـاکام بـوون، سـەرگەردان بـوون، کەواتـە: (**رُشـد**)و (**رَشَـد**)، یـانی: بـە ئامانـج گەیشـتن و بـە ئـاکام گەیشـتن، جـاری واش هەیـە (**رُشـد**)و (**رَشَـد**)، بـە مانـای هیدایـەت بەکاردێـن.

بـەڵام مـن پێـم وایـەو جـارانی دیکـەش باسـمان کـردوە، ئـەو دوو وشـەیە: (**ضَـلَّ**) و (**غَوِيَ**)، (**ضَـلال**) و (**غَوَايَـة**)، (**ضَـلال**) واتـە: گومـڕا بـوون و بـەڕێ نەزانیـن، (**غَوايَـة**)،

ئەنجامـی گومڕاییـە، واتـە: بێمرادیـی و بـە ئـاکام نەگەیشـن، دەسـتخەڕۆو ڕەنجـەڕۆ بـوون، وشـەی (هُـدَى) یـان (هِدايَـة)، واتـە: بـە ڕێ زانیـن، بـەڵام (رُشـد)و (رَشَـد)، یـانی: بـە ئامانـج گەیشـتن، ئینسـان کـە بەهرەمەنـد بـوو لـە هیدایـەت، بـە ئامانجیـش دەگات، بـەڵام ئەگـەر گیـرۆدە بـوو بـە گومڕاییـەوە، بێمرادیـش دەبـێ.

(بَغَتْ): (البَغـي: طَلَـبُ تَجـاوُزِ الإقْتِصَـادِ فِيـمَا يُتَحَـرّى، وَبَغَـى: تَكَـبَّرَ وَبَغَـتِ المَـرأَةُ: فَجَـرَت)، (بَغـي): بریتیـە لـە داواکـردنی تێپەڕانـدن لـە حاڵـەتی نێوەڕاسـت، لـە شـتێکدا کـە خەفتـانی تێـدا بکـرێ و، وشـەی (بَغـي) بـە مانـای خـۆی بـە زلگـرت، هەروەهـا ئەگـەر بـۆ ئافـرەت بەکاربـێ، (وَبَغَـتِ المَـرأَةُ: فَجَـرَت)، واتـە: داوێـن پیسـیی کـرد.

(فَأَصْلِحُواْ بَيْنَهُمَا): واتــە: ئاشــتەوایيان لــە نێوانــدا بكــەن، (الصُّـلاحُ ضِـدُّ الفَسَــادِ، وَالصُّلـحُ: يَخْتَـصُّ بِإزالَـةِ نِفَـارٍ بَـيْنَ النَّـاس)، (صَلَاح): چاکسـازییە و پێچەوانـەی خراپـە کاریـی و تێکدانـە، (صلـح) تایبەتـە بـە لابـردنی ناکۆکیـی و ناتەبایـی لـە نێـوان خەڵکدا.

(بِٱلْعَدْلِ): (العَـدْلُ وَالمُعَادَلَـةُ، لَفْـظٌ يَقتَـضِي مَعنَـى المُسـاواةِ، وَالعَـدلُ وَالعِـدلُ يتَقارَبـانِ أَوَّلُهُـما يُـدرَكُ بِالبَصِـيرَةِ والثَّـاني بالبَـصِر)، (عَـدلُ ومُعادَلَـةُ)، وشـەیەکە مانـای یەکسـانیی دەگەیەنـێ، (عَـدْل) هەیـەو (عِـدل)، (عَـدْل) واتـە: دادگەریـی، کـە ئەمـە بـە بەصیرەت و بـە عەقـڵ دەزانـرێ، بـەڵام (عِـدل) واتـە: لابـار، ئنجـا بـاری وڵاخ هـەردووک لایـان پێیـان دەگوتـرێ: (عِـدْل)، چونکـە بەرانبـەری یەکدیـن، بـەڵام بـار بـە چـاوی سـەر دەبینـرێ.

(وَأَقْسِطُوٓاْ): (القِسْـطُ: النَّصِيـبُ بِالعَـدْل)، (قسـط): بریتیـە لـە پشـکێکی دادگەرانـە، (كَالنَّصَـفِ وَالنَّصَفَـةِ)، وەک (نَصَـف)و (نَصَفَـة)، یـانی: شـتێک بـە ئینصـاف و بـە ویـژدان و بـە دادگەریـی دابەشـکرا بـێ بـە یەکسـانیی، (وَالقَسْـطُ: أَخْـذُ قِسْـطِ الغَـيرِ، وَهُـوَ جَـورٌ، وَالإقسَـاطُ أَن يُعْطِـيَ قِسْـطَ غَـيرِهِ، وَذَلِـكَ إِنْصَـافٌ)، (قَسْـط) هەیـەو (إِقْسَـاط) هەیـە، (قَسْـط): بریتیـە لـە وەرگرتنـی بـەشی ئـەوی دیکـە، کـە ئـەوە سـتەمە، بـەڵام (إقسـاط): بریتیـە لـە پێـدانی بـەشی ئـەوی دیکـە کـە ئـەوە دادگەرییـەو، وشـەی

(قِسطَ) و (عَدْل)یـش هەرچەنـدە زانایـان بـە هـاو واتایـان دانـاون، بـەڵام لـە ڕاسـتییدا (عَـدْل) مانـاو چەمکەکـەی گشـتییە، بـۆ شـتی ماددیـی و بـۆ شـتی مەعنەویـی، بـەڵام (قِسطَ) زیاتـر بـۆ شـتی ماددیـی بـەکاردێ، ئەگـەر تەماشـای ئـەو سـیاقانە بکەیـن کـە وشـەی (قِسـط)یان لـە قورئانـدا تێـدا هاتـوە، بۆمـان دەردەکـەوێ کـە زیاتـر بـۆ پشـک و بـەش و شـتی ماددیـی و بەرهەسـتە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتانە: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ فَتَبَيَّنُوٓاْ أَن تُصِيبُواْ قَوۡمَۢا بِجَهَٰلَةٖ فَتُصۡبِحُواْ عَلَىٰ مَا فَعَلۡتُمۡ نَٰدِمِينَ ٦ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ فِيكُمۡ رَسُولَ ٱللَّهِۚ لَوۡ يُطِيعُكُمۡ فِي كَثِيرٖ مِّنَ ٱلۡأَمۡرِ لَعَنِتُّمۡ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ حَبَّبَ إِلَيۡكُمُ ٱلۡإِيمَٰنَ وَزَيَّنَهُۥ فِي قُلُوبِكُمۡ وَكَرَّهَ إِلَيۡكُمُ ٱلۡكُفۡرَ وَٱلۡفُسُوقَ وَٱلۡعِصۡيَانَۚ أُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلرَّٰشِدُونَ ٧ فَضۡلٗا مِّنَ ٱللَّهِ وَنِعۡمَةٗۚ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ٨ ﴾. ئەو ئایەتانە بە بۆنەی بەسەرهاتێکەوە هاتوونە خوارو، لەو بارەوە چەند ڕیوایەتێک هاتوون، ئێمە یەکێک لە ڕیوایەتەکان دێنین:

{عَـنْ عَلْقَمَـةَ بـن ناجيـةَ رضي اللـه عنـه، قَـالَ: بَعَـثَ إِلَيْنَـا رَسُـولُ اللـهِ صَـلَّى اللـهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ الْوَلِيـدَ بْـنَ عُقْبَـةَ بْـنِ أَبِي مُعَيْـطٍ يُصَـدِّقُ أَمْوَالَنَـا، فَسَـارَ حَتَّـى إِذَا كَانَ قَرِيبًـا مِنَّـا، وَذَلِـكَ بَعْـدَ وَقْعَـةِ الْمُرَيْسِـيعِ، رَجَـعَ فَرَكِبْنَـا فِي أَثَـرِهِ، فَـأَتَى النَّبِـيَّ صَـلَّى اللـهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ فَقَـالَ: يَـا رَسُـولَ اللـهِ، أَتَيْـتُ قَوْمًـا فِي جَاهِلِيَّتِهِـمْ أَخَـذُوا اللِّبَـاسَ وَمَنَعُـوا الصَّدَقَـةَ، فَلَـمْ يُغَيِّرْ ذَلِـكَ النَّبِيَّ صَـلَّى اللـهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ حَتَّـى نَزَلَـتْ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ فَتَبَيَّنُوٓاْ .... ﴾الحجـرات، وَأَتَى الْمُصْطَلِقُـونَ النَّبِـيَّ صَـلَّى اللـهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ أَثَـرَ الْوَلِيـدِ بِطَائِفَـةٍ مِـنْ صَدَقَاتِهِـمْ يَسُـوقُونَها، وَنَفَقَـاتٍ يَحْمِلُونَهَـا، فَذَكَـرُوا ذَلِـكَ لَـهُ، وَأَنَّهُـمْ خَرَجُـوا يَطْلُبُـونَ الْوَلِيـدَ بِصَدَقَاتِهِـمْ، فَلَـمْ يَجِـدُوهُ، فَدَفَعُـوا إِلَى رَسُـولِ اللـهِ صَـلَّى اللـهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ مَـا كَانَ مَعَهُـمْ وَقَالُـوا: يَـا رَسُـولَ اللـهِ، بَلَغَنَـا مَخْـرَجُ رَسُـولِكَ فَسُرِرْنَـا بِذَلِـكَ وَقُلْنَـا: نَتَلَقَّـاهُ،

فَبَلَغَنَا رَجْعَتُهُ، فَخِفْنَا أَنْ يَكُونَ ذَلِكَ مِنْ سَخْطَةٍ عَلَيْنَا، وَعَرَضُوا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَشْتَرُوا مِنْهُ مَا بَقِيَ، فَقَبِلَ مِنْهُمُ الْفَرَائِضَ وَقَالَ: «ارْجِعُوا بِنَفَقَاتِكُمْ لَا نَبِيعُ شَيْئًا مِنَ الصَّدَقَاتِ حَتَّى نَقْبِضَهُ» ، فَرَجَعُوا إِلَى أَهْلِيهِمْ وَبَعَثَ إِلَيْهِمْ مَنْ يَقْبِضُ بَقِيَّةَ صَدَقَاتِهِمْ}، (أَخرَجَهُ الطَّبَرَانِي فِي الكَبِير: ٤، وَابنُ أَبِي عاصِم فِي الآحَادِ وَالمَثَانِي: ١، قُلنا وَهَذَا سَنَدٌ حَسَنٌ، قالَ الهَيثَمِي فِي مَجمَعِ الزَّوائِد: رَواهُ الطَّبَرانِي بِإِسنادَينِ فِي أَحَدِهِما يَعقُوب بنُ عميد بنُ كاسِب وَثَّقَهُ بنُ حبَّان وَضَعَّفَه الجمهُور، قُلنا: المُتَقَرِّرُ فِي حالِ يَعقُوب أَنَّهُ صَدُوقٌ مَا لَم يُخالِفْ، وَالحَديثُ ذَكَرَهُ السِيُوطِي فِي الدُرِّ المَنثور ج٧، الصَفحَة ٥٥٥، وَزادَ نِسبَتَهُ لابنِ مُردَوَيه)[1].

واتە: عەلقەمەی کوڕی ناجیە خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ وەلیدی کوڕی عوقبەی کوڕی ئەبی موعیەطی ناردە لامان، کە زەکاتمان لێوەربگرێ، زەکاتی ماڵ و سامانمان هات، هەتا گەیشتە نیزیک ئێمە، ئەویش لە دوای ڕووداوی (المُرَيسِع)، دوایی گەڕایەوە، ئێمەش سواری وڵاخان بووین و بە دوای کەوتین، ئەویش چوو بۆ لای پێغەمبەر ﷺ، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! چوومە لای کۆمەڵێک کە هەر لە سەردەمی نەفامیی خۆیاندا دەژین و، پۆشاکی جەنگیان لەبەر کردووەو ملیان نەداوە بۆ زەکات دان! بەڵام پێغەمبەری خوا ﷺ ئەو هەواڵە نەیگۆڕی، هەتا خوا ﷻ ئەو ئایەتانەی دابەزاندن: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَإٍ فَتَبَيَّنُوا ...﴾، دوایی (موستەڵەقییەکان) هاتنە لای پێغەمبەر ﷺ بە دوای وەلیددا، کۆمەڵێک لە زەکات و صەدەقەکانیان لە ئاژەڵەکانیان کە لێیان دەخوڕین و، کۆمەڵێک لە پارەی نەقدینەش کە هەڵیان گرتبوو، هێنایان و، ئەوەیان بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ باسکرد، کە ئەوان چوونە دەرێ بە دوای وەلیددا تاکو زەکاتی ماڵەکانیانی تەسلیم بکەن، بەڵام وەلیدیان چنگ نەکەوت، ئیدی ئەوەی پێیان بوو تەسلیمی پێغەمبەریان کرد ﷺ و پێشیان گوت: ئەی پێغەمبەری خوا! بیستوومانە نوێنەرەکەی تۆ دەرچووە بۆ لامان، ئێمەش دڵخۆش بووین و،

---

(١) الإستيعاب فـي بَيانِ الأسباب، ج٣، ص٢٧٤.

گوتمان پێی دەگەین، بەڵام دوایی بیستمان کە گەڕاوەتەوە، ترساین ئەوە بە هۆی تووڕە بوونێکەوە بێت لەسەر ئێمە، دوایی بۆ پێغەمبەریان ﷺ پێشنیار کرد کە ئەو زەکاتانەی ماون لە جیاتی ئەوەی ئاژەڵەکانیان بێنن (حوشترن، مەڕو بزنن یان ڕەشە وڵاخ)، پارەی بدەنێ لە بەرانبەردا، پێغەمبەر ﷺ ئەوەی هێنابوویان (ئاژەڵەکانیان) لە زەکات لێی وەرگرتن و، پێی فەرموون: بگەڕێنەوە، سامانەکانتان بەرنەوە، ئێمە هیچ بەشێک لە زەکات نافرۆشین، تاکو وەری نەگرین (سەرەتا شتەکە چییە وەک خۆی وەری دەگرین)، ئیدی گەڕانەوە بۆ لای خزم و کەسیان و، ئەوەی کە مابوو لە زەکات و نەیاندابوو، بۆ پێغەمبەریان نارد ﷺ.

ئەم بەسەرهاتە، هۆی هاتنە خواری ئەو سێ ئایەتە موبارەکە بووە، کە پێشتر هێنامانن.

٢- هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتە موبارەکەی دەفەرموێ: ﴿ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱقْتَتَلُوا۟ فَأَصْلِحُوا۟ بَيْنَهُمَا ۖ فَإِنۢ بَغَتْ إِحْدَىٰهُمَا عَلَى ٱلْأُخْرَىٰ فَقَٰتِلُوا۟ ٱلَّتِى تَبْغِى حَتَّىٰ تَفِىٓءَ إِلَىٰٓ أَمْرِ ٱللَّهِ ۚ فَإِن فَآءَتْ فَأَصْلِحُوا۟ بَيْنَهُمَا بِٱلْعَدْلِ وَأَقْسِطُوٓا۟ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُقْسِطِينَ ﴿٩﴾ ﴾، لەو بارەشەوە ئێمە ئەم ڕیوایەتە دێنین:

{عَنْ أَنَسِ بنِ مالَكٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: قِيلَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْ أَتَيْتَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ أُبَيٍّ، «فَانْطَلَقَ إِلَيْهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَكِبَ حِمَارًا، فَانْطَلَقَ المُسْلِمُونَ يَمْشُونَ مَعَهُ وَهِيَ أَرْضٌ سَبِخَةٌ»، فَلَمَّا أَتَاهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: إِلَيْكَ عَنِّي، وَاللَّهِ لَقَدْ آذَانِي نَتْنُ حِمَارِكَ، فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ مِنْهُمْ: وَاللَّهِ لَحِمَارُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَطْيَبُ رِيحًا مِنْكَ، فَغَضِبَ لِعَبْدِ اللَّهِ رَجُلٌ مِنْ قَوْمِهِ، فَشَتَمَهُ، فَغَضِبَ لِكُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا أَصْحَابُهُ، فَكَانَ بَيْنَهُمَا ضَرْبٌ بِالْجَرِيدِ وَالأَيْدِي وَالنِّعَالِ، فَبَلَغَنَا أَنَّهَا أُنْزِلَتْ: ﴿ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱقْتَتَلُوا۟ فَأَصْلِحُوا۟ بَيْنَهُمَا ۖ فَإِنۢ بَغَتْ إِحْدَىٰهُمَا عَلَى ٱلْأُخْرَىٰ فَقَٰتِلُوا۟ ٱلَّتِى تَبْغِى حَتَّىٰ تَفِىٓءَ إِلَىٰٓ أَمْرِ ٱللَّهِ ۚ فَإِن فَآءَتْ فَأَصْلِحُوا۟ بَيْنَهُمَا بِٱلْعَدْلِ وَأَقْسِطُوٓا۟ ۖ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُقْسِطِينَ ﴿٩﴾ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا۟ بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٠﴾ ﴾، (أخرَجَهُ البُخاري: ٢٦٩١، وَمُسلِم: ٤٧٩٩).

واتــە: ئەنــەسی کــوڕی مالیــک (خــوا لێــی ڕازی بــێ)، دەگێڕێتــەوە، دەڵــێ: بــە پێغەمبــەری خــوا ﷺ گوتـرا: ئەگـەر بچـی بـۆ لای عەبدوڵڵای کـوڕی ئوبەییەو سـەردانی بکـەی، پێغەمبەریـش ﷺ دەرچـوو بـەرەو لای و، سـواری کەرێـک بـوو، مسـوڵمانانیش لــە خزمەتیــدا دەرچــوون، بــەڵام شــوێنەکە زەوییەکــی ســوێر هەڵێــن بــوو، (دیــارە تــۆزو خۆڵــی لــێ هەڵســاوە)، کاتێــک پێغەمبــەری خــوا ﷺ گەیشــتە لای، عەبدوڵــڵا گــوتی: خۆتــم لــێ دوور بگــرە، بــە خــوا بــۆنی کەرەکــەت ئــازاری دام! یەکێــک لــە پشــتیوانەکان گــوتی: بـە خـوا بـۆنی کـەری پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە بـۆنی تـۆ خۆشـترە، پیاوێکیــش لــە خزمــانی عەبدوڵــڵا لەســەر ئــەو قســەیە بــۆ عەبدوڵــڵا تــووڕە بــوو و، لەگـەڵ ئـەو پیـاوەی پشـتیوانان قسـەیان بـە یەکـدی گـوت، دوایـی بـۆ هـەر کامێـک لــەو دووانــە، کۆمەڵێــک هاوەڵیــان تــووڕە بــوون، ســەرەنجام بــە گــژی یەکــدا هاتــن و، لێدانیـان لـە بەینـدا دروسـت بـوو، بـە لقـە دارخورمـاو دەسـت و نەعـل، ئەنـەس خـوا لێــی ڕازی بــێ، دەڵــێ: پێــمان گەیشــتوە کــە لــەو بــارەوە ئــەم دوو ئایەتــە موبارەکــە دابەزیــوون.

مانای گشتیی ئایەتەکان

بەڕێــــــزان!

پێشــتریش گوتمــان: ئــەم پێنــج ئایەتــە موبارەکــە دوو بابــەتی گەورەیــان گرتوونــە خۆیــان، سێ ئایــەتی پێشــەوەیان بــاسی ئــەوە دەکــەن، کاتێــک مســوڵمانان هەواڵێکیــان پێــدەگات، لــە کەســێکەوە کــە جێــی متمانــە نیــە، لەبــەر ئــەوەی باباکــی لــە ڕێ دەرچوویــە، کەســێکە زانــراوە گوناهبــارو لادەرە لــە ڕێــی شــەریعەت، چــۆن مامەڵــە بکــەن؟!

بابــەتی دووەمیشــیان لــە دوو ئایەتەکــەی دوایــی دا، بــاسی ئەوەیــە کــە کاتێــک دوو کۆمــەڵ لــە مســوڵمانان دەمەقاڵێیــان دەبــێ و، بــە گــژ یەکــدا دێــن، پێویســتە چــۆن مامەڵەیــان لەگەڵــدا بکــرێ؟ کــە دەبــێ پێــک بهێنرێنــەوەو دەســتی بابــای ســتەمکار بگیــرێ..

خــوا ﷻ لــە بــارەی بابــەتی یەکەمیانــەوە دەفەرمــوێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ﴾، ئــەی ئەوانــەی بڕواتــان هێنــاوە! ﴿ إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ فَتَبَيَّنُوٓاْ ﴾، ئەگــەر لاڕێیــەک، لادەرێــک هەواڵێکــی بــۆ هێنــان، ڕوون بکەنــەوە، یــانی: (**فَتَبَيَّنُــوا النَّبَــأَ**)، هەواڵەکــە ڕوون بکەنــەوە، خوێندراویشــەتەوە: (**فَتَثَبَّتُوا**)، واتــە: چەســپاو بــن و بــە چەســپاویی لەگــەڵ هەواڵەکــەدا مامەڵــە بکــەن، نــەک بــە هەڵەشــەیی و بــە پەلــە پــەل، بۆچــی؟ ﴿ أَن تُصِيبُواْ قَوۡمَۢا بِجَهَٰلَةٖ ﴾، نەبــادا کۆمەڵێــک بــە نەزانیــی تــووشی زیــان و زەرەر بکــەن، زەبرێکیــان لــێ بــدەن و دەســتێکیان لــێ بوەشــێنن، ﴿ فَتُصۡبِحُواْ عَلَىٰ مَا فَعَلۡتُمۡ نَٰدِمِينَ ﴾، دوایــی بەهــۆی ئــەوەوە کــە کردووتانــە، پەشــێمان ببنــەوە، تــووشی پەشــێمانیی بــبن، هــەر بۆیــە گوتــراوە: (**العَجَلَــةُ مِــنَ الشَّــيْطَانِ**)، پەلەکــردن لە شــەیتانەوەیە، یانی: هەمیشــە پەلەکــردن وا لــە مــرۆڤ دەکات، تــووشی خلیســکان و هەڵــەو لادان و تــاوان ببــێ.

﴿ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ فِيكُمۡ رَسُولَ ٱللَّهِ ﴾، بشـزانن کـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە نێوتاندایـە، ئاشـکرایە زانیویانـە پێغەمبەریـان ﷺ لـە نێـو دایـە، بـەڵام مەبەسـت ئەوەیـە کـە بـوونی پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە نێوتانـدا، بـە نیعمەتێکـی گـەورەی خـوا بزانـن و هەوڵبـدەن لـە بـوونی پێغەمبـەری خـوا ﷺ بەهرەمەندبـن، یاخـود لـە کاتێکـدا کـە پێغەمبـەر ﷺ لـە نێوتاندایـە، دەبـێ وەک بـۆلا گـەڕاوە (مَرجِع)ێـک بگەڕێنـەوە بـۆ لای و ڕاوێـژی پـێ بکـەن، نـەک هـەر لەخـۆوە هەڵبچـن و شـتێک بکـەن مایـەی پەشیمانی بێ، یاخـود کـە پێغەمبـەری خواتـان لـە نێودایـەو، پێغەمبـەری خـواش ﷺ:

أ- لە لایەکەوە وەحیی بۆ دێ.

ب- لە لایەکی دیکەوەش عەقڵ و هۆش و تێگەیشتنی لە هی ئێوە تەواوترە، کەواتە: هەڵیمەپێچن بۆ شتێک قەناعەتی پێی نەبێ، یان پەلەی پێ بکەن بۆ بڕیارێک، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ لَوۡ يُطِيعُكُمۡ فِي كَثِيرٖ مِّنَ ٱلۡأَمۡرِ لَعَنِتُّمۡ ﴾، ئەگەر لە زۆر کاراندا بە قسەتان بکات، ئێوە تووشی نارەحەتیی دەبن، (لَعَنِتُّم)، یانی: (لَوَقَعتُم فـي العَنَتِ)، تووشی نارەحەتیی و سەغڵەتیی و سەختیی دێن، یانی: پێغەمبەر ﷺ ئەگەر بە قسەتان بکات و، هەندێ پێشنیارتان لێوەربگرێ و، پەلە بکات و بڕیارێک بدات، هەنگاوێک بنێ، کە لە جێی خۆیدا نەبێ، دوایی ئێوە باجەکەی دەدەن، ﴿ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ حَبَّبَ إِلَيۡكُمُ ٱلۡإِيمَٰنَ وَزَيَّنَهُۥ فِي قُلُوبِكُمۡ وَكَرَّهَ إِلَيۡكُمُ ٱلۡكُفۡرَ وَٱلۡفُسُوقَ وَٱلۡعِصۡيَانَ ﴾، بەڵام خوا ﷻ چونکە بەس چاکەی بۆ ئێوە دەوێ، بۆیە ئیمانی لە لای ئێوە خۆشەویست کردووەو، لە دڵتاندا ڕازاندوویەتەوەو، بێبڕوایی و لادان و سەرپێچییشی لەلای ئێوە ناخۆشویستراو کردووەو، وای لێکردوون کە کەیفتان پێیان نەیەت و بتاندزێن[1]، ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلرَّٰشِدُونَ ﴾، ئا ئەوانەی بەوجۆرەن، ئیمان لە دڵیاندا خۆشویستراوو ڕازێنراوەو جوانەو، ڕقیان لە کوفرو لادان و سەرپێچییە، ئەوانە کەسانێکی سەر ڕاستن، کەسانێکن ڕێی ڕاست دەگرنە بەرو بە ڕێی ڕاستدا دەڕۆن.

﴿ فَضۡلٗا مِّنَ ٱللَّهِ وَنِعۡمَةٗ ﴾، ئـەوەش بەخششـێکە لـە خـواوەو چاکەیەکـە لـە خـواوە ﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ﴾، خـواش زانـای کارزانـە.

---

(١) بتاندزێن: حەزیان پێ نەکەن، ئەو کارەم دەدزێ: ڕقم لێیەتی و حەز بە چارەی ناکەم.

ئنجا خـوای کاربەجـێ دێتـە سـەر بابـەتی دووەم، لەبـەر ئـەوەی زۆرجـاران لـە ئەنجامـی هەواڵـی ناڕاسـت و زانیاریـی ناتـەواودا، کێشـەو بێشـەو دەمەقاڵـێ و مشـتومڕ، پەیدادەبـێ.

بۆیـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱقْتَتَلُوا۟ ﴾، هـەر کاتـێ دوو کۆمـەڵ لـە بـڕواداران بەشـەڕ هاتـن، بەگـژ یەکـدا هاتـن، دەمەقاڵەیـان بـوو، ﴿ فَأَصْلِحُوا۟ بَيْنَهُمَا ﴾، ئاشـتەواییان لـە نێوانـدا بکـەن، پێکیـان بێننـەوە، ﴿ فَإِنۢ بَغَتْ إِحْدَىٰهُمَا عَلَى ٱلْأُخْرَىٰ ﴾، ئنجا ئەگـەر یەکێکیـان هـەر ستەمی، لـەوی دیکەیـان کـردو دەسـتدرێژیی کـردو، وازی نەدەهێنـا، ﴿ فَقَٰتِلُوا۟ ٱلَّتِى تَبْغِى حَتَّىٰ تَفِىٓءَ إِلَىٰٓ أَمْرِ ٱللَّهِ ﴾، ئێـوە ئـەو لایەنەیـان کـە چـاوی لـە سـنوور شـکاندن و دەسـتدرێژییە، لـە دژی بجەنگـن و، دەسـتی بگـرن، تاکـو دەگەڕێتـەوە بـۆ لای فەرمـانی خـوا، ﴿ فَإِن فَآءَتْ ﴾، ئنجـا هـەر کاتـێ گەڕایـەوە، یـانی: پابەندبـوو بـە شـەریعەتەوەو، چیدیکـە چـاوی لـە زوڵـم و ستەم و خۆسـەپاندن و دەسـتدرێژیی نەبـوو، وەک سـەردەمی نەفامیـی، ﴿ فَأَصْلِحُوا۟ بَيْنَهُمَا بِٱلْعَدْلِ ﴾، ئێـوەش بـە دادگەرانـە ئاشـتەواییان لـە بەینـدا بکـەن، ﴿ وَأَقْسِطُوٓا۟ ﴾، لـە پێدانی پشـک و بەشـدا دادگەربـن، وەک دوایـیـش بـاسی دەکەیـن: (قِسْـط) و (عَـدْل)، جیاوازییەکەیـان ئەوەیـە کـە (عَـدل) چەمکەکـەی گشـتییە بـۆ شـتی مەعنەویـی و ماددیـی، بـەڵام (قِسـط) چەمـک و واتایەکـەی تایبەتـە بـە شـتی ماددییـەوەو، بـە پشـک و بـەشی ماددیـی دەگوتـرێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلْمُقْسِطِينَ ﴾، بـە دڵنیایـی خـوا ئەوانـەی خۆشـدەوێن کـە پشـک و بـەشی دادگەرانـە دەدەن بـە لایـەنی بەرانبەریـان.

لـە کۆتاییـدا دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ ﴾، بـە دڵنیایـی بـڕواداران بـران، واتـە: بـرای ڕاسـتەقینەی یەکـدی، تەنیـا بڕوادارانـن، ﴿ فَأَصْلِحُوا۟ بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ ﴾، ئنجـا پێکهاتـن لـە نێـوانی دوو برایەکەتانـدا بکـەن، واتـە: ئەگـەر دوو کەسـیش بـن لـە بـڕواداران پێکـەوە، دەمەقاڵـێ و ناڕێکییـان بووبـێ، پێکیـان بێننـەوە، چ جـای دوو کۆمـەڵ! ﴿ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴾، پارێزیـش لـە خـوا بکـەن، بەڵکـو بەزەییتـان لەگەڵـدا بنوێـنرێ، واتـە: لـە پێکهاتنیـان و پێکهێنانەوەیانـدا پارێـزکار بـن، بـە لای

کەسدا دایمەشکێنن، لەبەر ناسیاوەتیی و، خزمایەتیی و لەبەر هەر هۆیەک لە هۆیەکان بێت، بەڵکو ڕێک دادگەریی چۆنەو، ئینساف چۆن دەخوازێ، با پێکهێنانەکە بەو شێوەیە بێ و، دادگەریی ئەو بەها بەرزە بێ، کە دەیکەنە بناغە بۆ هەر جۆرە صوڵح و پێکهێنانەوەیەکی دوو کەسی ناکۆک، یان دوو کۆمەڵی ناکۆک.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

پێویستە مسوڵمانان لە هەواڵی بابایەکی لادەرو متمانە پێنەکراو بکۆڵنەوە، تاکو بە هۆی بێ سێ و دوو وەرگرتنی هەواڵەکە، تووشی هەڵەو پەشێمانیی نەبن، بەهۆی ئەوەوە کە زیان بە کەسانێک دەگەیەنن لەسەر بنەمای ئەو هەواڵە نادروستە، هەبوونی پێغەمبەریش ﷺ لە نێویان دا مایەی بەهرە لێوەرگرتنیانە بۆی و، نابێ هەوڵی ئیقناع کردنی بدەن بۆ شتانێک کە خۆیان حەزیان لێیانە، ئەگەرنا دووچاری کێشە دێن، ئەوانەش کە ئیمان لە دڵیاندا خۆشویستراوو ڕازاوەیەو، ڕقیان لە کوفرو لادان و خراپەیە، سەر ڕاستن و خوای بەخشەر چاکەی لەگەڵدا کردوون:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ فَتَبَيَّنُوٓاْ أَن تُصِيبُواْ قَوۡمَۢا بِجَهَٰلَةٖ فَتُصۡبِحُواْ عَلَىٰ مَا فَعَلۡتُمۡ نَٰدِمِينَ ٦ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ فِيكُمۡ رَسُولَ ٱللَّهِۚ لَوۡ يُطِيعُكُمۡ فِي كَثِيرٖ مِّنَ ٱلۡأَمۡرِ لَعَنِتُّمۡ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ حَبَّبَ إِلَيۡكُمُ ٱلۡإِيمَٰنَ وَزَيَّنَهُۥ فِي قُلُوبِكُمۡ وَكَرَّهَ إِلَيۡكُمُ ٱلۡكُفۡرَ وَٱلۡفُسُوقَ وَٱلۡعِصۡيَانَۚ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلرَّٰشِدُونَ ٧ فَضۡلٗا مِّنَ ٱللَّهِ وَنِعۡمَةٗۚ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ٨ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە دوازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ ﴾، ئەمە بانگکردنی خوای بەرزە بۆ بڕواداران، بۆ جاری سێیەم لەم سوورەتە موبارەکەداو، ئەم بانگهێشتنەی خواش ﷻ بۆ بڕواداران، بۆ ئەوەیە کە دەربارەی ئەدەبی مامەڵە لە نێو خۆیاندا، بە تایبەت لە بواری وەرگرتنی هەواڵ و، دەنگ و باسدا، ڕێنماییان بکات.

٢)- ﴿إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ فَتَبَيَّنُوٓاْ﴾، هەر کات لادەرێک هەواڵێکی بۆ هێنان، ڕوونی بکەنەوە، (إِنْ)، (**شرطية**)یەو، ئەو مانایە دەگەیەنێ کە ئەوەی هەواڵی لە بارەوە دەدرێ، یان ئەوەی لە دواوەیەوە دێ و باس دەکرێ، بە دەگمەن ڕوو دەدات، ﴿إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ﴾، ئەگەر وا هاتە پێش (با بە دەگمەنیش بێت)، بابایەکی لادەر هەواڵێکی بۆ هێنان، (**فَتَبَيَّنُوا**)، ڕوونی بکەنەوە، خوێنراویشەتەوە: (**فَتَثَبَّتُوا**)، چەسپاو بن و پەلە مەکەن، یانی: (**لَا تَتَعَجَّلُوا، التَثَبُّتُ: التَّحرِّي وَتَطَلُّبُ الثَّبَاتِ وَهُوَ الصِّدْقُ**)، واتە: پەلە مەکەن و بە شێنەیی لێی بکۆڵنەوە، تاکو دەگەنە ڕاستییەکی چەسپاو، وشەی (**فَاسِق**) لێرەدا بەکوردیی لادەرە، هەر کەسێکە کارێک بکات شەرع قەدەغەی کردوە لە گوناهە گەورەکان، بەهۆی ئەوەوە بە لادەر لە شەریعەت دادەنرێ، هەڵبەتە لادانی بەشیی (الفسق الجزئي)، ئەگەرنا لادانی گشتیی، بریتیە لە کوفرو یەکجاریی دەرچوون لە بازنەی ئیمان و ئیسلام، چونکە ئەویش هەر وشەی (**فِسق**)ی بۆ بەکارهاتوە لە قورئاندا.

هەڵبەتـە مەبەسـت لـە: ﴿إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ﴾، ئـەو فاسـیقە، وەک لـە هـۆی هاتنـە خوارەوەکـەدا باسـمان کـردو، دواتریـش لـەو بـارەوە زیاتـر قسـە دەکەیـن، مەبەسـت پێـی: (**الوَلِيـد بـنُ عُقبَـةُ بـنُ أَبِي المُعَيـط**)، کـە یەکێـک بـووە لـە هـاوەڵان، بـەڵام زۆر دامـەزراو نەبـووە.

ئنجـا وشـەی: (**فَتَبَيَّنُـوا**)، بـە عەرەبیـی یـانی: (**تَعَرَّفُـوا وَ وَضِّحـوا**)، ڕوونی بکەنـەوەو، چـاک هەواڵەکـە بناسـن، (**التَّبَـيُّن: تَطَلُّـبُ البَيـانِ وَظُهُـورُ الأَمـرِ**)، (**تَبَـيُّن**): بریتیـە لـە داواکـردنی ڕوونکردنـەوەو دەرخسـتنی هەواڵەکـە، ئنجـا وشـەی (**تَبَـيَّنَ الأَمـرُ**)، هـەم بـە (لازم) هاتـوە: (**تَبَـيَّنَ الأَمـرُ، أَي: اتَّضَـحَ**)، واتـە: کارەکـە ڕوون بـووەوە، هەروەهـا بـە (**متعدي**)یـش دێ، وەک (**تَبَيَّنـتُ الأَمـرَ، وَأَبَنتُـهُ، وَاسـتَبَنتُهُ: أَوْضَحْتُـهُ**)، (**تَبَيَّنـتُ الأَمـرَ، وَأَبَنتُهُ، وَاسْتَبَنتُهُ**)، هـەر سـێکیان واتـە: ڕوونـم کردنـەوە، کەواتـە: (**تَبَيَّنـوا**)، لێـرەدا بـە تێپەڕکـەر بـۆ بـەرکار (**متعـدِّي إلى المفعول**)هاتـوە، واتـە: ڕوونی بکەنـەوەو، سـاغی بکەنـەوە، ئەگـەر (**تَثَبَّتـوا**)ش بـێ، واتـە: پەلـە مەکـەن و پـێ چەسـپاو بـن، لـە کاتێکدا لـە بابایەکـی لادەرو گومـان لێکـراوەوە کـە متمانـەی پـێ ناکـرێ، هەواڵێکتـان بـۆ دێ، بۆچـی؟

٣)- ﴿أَن تُصِيبُواْ قَوْمَۢا بِجَهَٰلَةٖ﴾، نەبادا کۆمەڵێک بە نەزانیی تووشی زیان بکەن، واتە: (أَنْ لاَ تُصيبُوا قَوْمَاً بجَـهَالَة)، بۆ ئەوەی کۆمەڵێک بە نەزانیی تووشی زیان نەکەن، یاخود: (كَرَاهَةً أَن تُصيبُوا قَوْمَاً بجَهَالَة)، واتە: چونکە خراپە، کۆمەڵێک تووشی زیان بکەن بە نەزانیی.

ئنجا وشەی (بجَهَالَة)، دوو واتای هەن:

أ- (أَن تُصِبُوهُم بِضُرٍّ جَهلاً مِنْكُم بهِم)، تووشی زیانێکیان بکەن، بەهۆی ئەوەوە کە نایانناسن.

ب- (أَن تُصيبُوهُم بِفِعْلٍ مِن أَثَرِ الجَهَالَة)، تووشی کارێکیان بکەن بەهۆی کردەوەی نەزانییەوە.

کەواتــە: (جَهـل) دەگونجــێ بــە مانــای نەبــوونی زانیاریــی بــێ بــە شــتەکە، دەشـگونجێ (جَهـل) بـە مانـای کردەوەیەکـی نەفامانـە بـێ، نـەک نەبـوونی زانیاریـی.

٤)- ﴿فَتُصۡبِحُواْ عَلَىٰ مَا فَعَلۡتُمۡ نَٰدِمِينَ﴾، سەرەنجام بەهۆی ئەوەوە کە کردووتانە، لە پەشێمانان بن.

(فَتُصبِحُـوا: أَي فَتصِـيروا)، واتــە: ئــەوە ســەر بکێشــێ بــۆ پەشــێمان بوونەوەتــان، (نَـدم)و (نَدَامَـة) هەردووکیـان بـە مانـای خەفـەت خواردنـن بەهـۆی ڕا گۆڕانـەوە لـە بـارەی شـتێکەوە کـە تێپەڕیـوە، شـتێک کـە تێپەڕیـوە، ئنجـا ڕات لـە بارەیـەوە بگـۆڕێ، کـە تـازە لـە دەسـتت چـووە!، بـە زۆریـی وایـە نەزانیـی پەشـێمانیی بـۆ خاوەنەکـەی پەیـدا دەکات و پەلکێـش دەکات.

لێـرەدا کـە خـوا ﷻ هـەم وشـەی (فاسِـق) و هـەم وشـەی (نَبَـأ)ی بـە نەزانـراو (نکـرة) هێنـاون، لـە سـیاقێکدا کـە بـە (إِنْ)ی (شَرْطیـة) هاتـوە: ﴿إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ﴾، ئەمـە لێـرەدا واتـە: تێکـڕای فاسـیقەکان هـەر جـۆرە فیسـقێک بـێ، هـەر جـۆرە هەواڵێـک بێنـن، هەواڵـەکان بـە گشـتیی، یـانی: (فاسِـق)، کـە بـە (نکـرة)

هاتـوە، هەمـوو جـۆرە فاسـیق و لادەرەکان دەگرێتـەوەو، (نَبَأ)یـش، دیسـان هەمـوو جـۆرە هەواڵـەکان دەگرێتـەوە، واتـە: هـەر بابایەکـی لاڕێ، هـەر جـۆرە هەواڵێکـی بـۆ هێنـان، ئێـوە (تَبَيَّن) و (تَثَبُّت) بکـەن، (تَبَيَّن) بکـەن، ڕوونیبکەنـەوەو، (تَثَبُّت) بکـەن، پەلـە مەکـەن، کـە دیارە ئـەو دووەش پێکـەوە پەیوەسـتن، کەسـێک کـە پەلـە دەکات لـە شـت، بـۆی ڕوون نابێتـەوەو، ناتوانـێ ڕوون و سـاغی بکاتـەوەو، هەروەهـا کەسـێک کـە (تَثَبُّت) دەکات و، پـێ دەچەسـپێنێ و پەلـە نـاکات، هەڵەشـە نابـێ، ئـەوە هـاوکاری دەبـێ کـە باشـتر ئـەو هەواڵـەی بـۆ ڕوون و سـاغ بێتـەوە.

٥)- ﴿ وَٱعْلَمُوٓاْ أَنَّ فِيكُمْ رَسُولَ ٱللَّهِ ﴾، بشزانن کە پێغەمبەری خواتان ﷺ لە نێودایە، شتێکی ئاشکرایە کە پێغەمبەری خوایان ﷺ لە نێودایە، کەواتە: مەبەست تەنیا مانا ڕواڵەتییەکەی نیە، بەڵکو زانایان چەند واتایەکیان بۆ لێکداونەوە:

١- مادام پێغەمبەری خواتان ﷺ لە نێودایە، لە هەبوونی پێغەمبەری خوا ﷺ بەهرەمەند بن و سوود لە بوونەکەی وەربگرن و، هەر لە خۆوە بڕیار مەدەن، لە خۆوە بە دوای قیل و قال و هەواڵ و دەنگ و باسی ناڕوون مەکەون.

٢- مادام پێغەمبەری خواتان ﷺ لە نێودایە، پارێز لەوە بکەن کە درۆ بکەن، یان شتێکی ناهەق بڵێن، چونکە دوایی خوا ﷻ هەواڵی پێدەدات.

٣- بزانن کە پێغەمبەری خواتان ﷺ لە نێودا هەیە، کەواتە: پێچەوانەی ڕێزو ئەدەب بەرانبەر پێغەمبەر ﷺ نواندنە، کە ئەو تەشریفی لە نێوتاندابێ، کەچی ئێوە نەیکەنە بۆلا گەڕاوە (**مرجع**)تان.

٦)- ﴿ لَوْ يُطِيعُكُمْ فِى كَثِيرٍ مِّنَ ٱلْأَمْرِ لَعَنِتُّمْ ﴾، ئەگەر لە زۆر شتاندا بە قسەتان بکات، تووشی گرفتاریی و ناڕەحەتیی دەبن.

(**لَعَنِتُّم، أي: لَنَا لَكُم العَنتُ وَهُوَ الْمَشَقَّة وَالشِّدَّةُ**)، تـووشی (**عَنَتْ**) دەبـن، ئەویـش بریتیـە لـە زەحمەتیـی و ناڕەحەتیـی و گرفتاریـی، خـوا ﷻ فەرموویـەتی: ﴿ فِى كَثِيرٍ مِّنَ

﴿ٱلۡأَمۡرِ﴾، لـە زۆر کاران دا، نـەک لـە هەمـوو شـتێکدا، چونکـە هەندێـک کار هـەن، لـە مـەودای عەقڵـی بەشـەردان و، بـاوو زانـدراون و، دەزانرێـن، ئەوانـە پێویسـت نـاکات بگێڕدرێتـەوە بـۆ لای پێغەمبـەری خـوا ﷺ، لـە وردە شـتدا، شـتی خێزانیـی، شـتی کۆمەڵایەتیـی، شـتێک کـە بـە عەقـڵ و زگـماک زانـراوەو، بـاوە خێـری چۆنـەو شـەڕی چۆنـە؟

٧)- ﴿وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ حَبَّبَ إِلَيۡكُمُ ٱلۡإِيمَٰنَ﴾، بەڵام خوا ﷻ ئیمانی لە لاتان خۆشەویست کردوە.

٨)- ﴿وَزَيَّنَهُۥ فِي قُلُوبِكُمۡ﴾، هەروەها لە دڵیشتاندا ڕازاندوویەتەوە، کەواتە: مادام خوا ﷻ ئیمانی لەلا خۆشەویست کردوون و لە دڵتاندا ڕازاندوویەتەوە، فەرمانبەریی پێغەمبەر ﷺ بکەن، چونکە پێغەمبەری خوا دەتانگەیەنێ بە ئیمانێک کە خۆویستراوو ڕازێنراوەیە لە دڵتاندا، مادام خوا ﷻ ئیمانی لە دڵتاندا خۆشویستراوو ڕازێندراوە کردوە، کەواتە: شوێن ئەو ئیمانە خۆشەویست و ڕازێنراوەیە بکەون لە دڵتاندا، هەروەها ئەوەی کە پێغەمبەری خوا ﷺ پێتان ڕادەگەیەنێ.

٩)- ﴿وَكَرَّهَ إِلَيۡكُمُ ٱلۡكُفۡرَ وَٱلۡفُسُوقَ وَٱلۡعِصۡيَانَ﴾، خوا ﷻ بێبڕوایی و لادان و سەرپێچیی لە لای ئێوە بوغزێنراو کردوە، ناخۆشویستراو و ناپەسند کردوە، یانی: (**جَعَلَ الكُفْرَ عِنْدَكُم مَكْرُوهاً**)، بێبڕوایی لە لای ئێوە وای لێکردوە، کە ئێوە کوفرتان بدزێ و، ڕقتان لێی بێ و، کەیفتان پێی نەیەت، (**الفُسُوق: ما دُونَ الكُفرِ، وَالعِصيَانُ ما دُونَ الكَبائِر**)، لادان (**فُسُوق**)یش بریتیە لەوەی لە خوار کوفرەوە بێ و، لە گوناهە گەورەکان بێ، سەرپێچیی (**عِصيَان**) یش ئەوەیە کە لە خوار گوناهە گەروەکانەوە بێ، واتە: هەر کام لە بێبڕوایی کە گەورەترین گوناهە، پاشان گوناهە گەورەکان کە بەهۆیانەوە مرۆڤ بە لادەر دادەنرێ، دوای ئەوە گوناهەکانی دیکە، کە مرۆڤ بەهۆیانەوە بە سەرپێچییکار دادەنرێ، خوا لە لای ئێوەی ناخۆشویستراوی کردوون.

١٠)- ﴿أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلرَّٰشِدُونَ﴾، ئەوانەن ڕێی ڕاستگرتووان.

١١)- ﴿ فَضۡلٗا مِّنَ ٱللَّهِ وَنِعۡمَةٗ ﴾، ئەوەش بەخششەو چاکەیە لە لایەن خواوە.

١٢)- ﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ﴾، خواش زانای کاربەجێیە.

کەواتــە: ئەوانــەی ئیمانیــان خۆشــدەوێ و ئیــمان لــە دڵیانــدا ڕازێنراوەیــە، وەک ئەنجامێکــی ئاسایی ڕقیــان لــە کوفــرەو، لێــی دوور دەکەونــەوە، هەروەهــا ڕقیــان لــە گوناهــە گەورەکانــەو، ڕقیشــیان لــە کــۆی ســەرپێچییەکانە.

لێــرەدا کــە دەفەرمــوێ: ﴿ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ ﴾، ئــەم بــەڵام (**إستدراك**)ە، بــۆ دڵدانــەوەی بڕوادارانــە، کــە خــوا ﷻ لێیــان نەگــەڕاوە، حەواڵــەی خۆیانیــان بــکات، تــووشی ناڕەحەتیــی و گرفتاریــی بــبن، بەڵکــو ئیــمانی لــەلا خۆشەویســت کــردوون و ڕازاندوویەتــەوەو، کوفــرو لادان و ســەرپێچییشی لــەلا بوغزێــنراو کــردوون، ئەوانــەش کەســانی ســەر ڕاســتن.

﴿ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلرَّٰشِدُونَ ﴾، ئەوانــەن ڕێــی ڕاســتگرتووان، یاخــود مانایەکــەی ئاوایــە: بــەڵام خــوا ﷻ فەرمــان بــە پێغەمبەرەکــەی نــاکات، مەگــەر بــە شــتێک کــە ســەرەنجامی چاکــی تێدایــە، هەرچەنــدە ئــەو شــتەی خــوا فەرمــانی پــێ بــە پێغەمبــەر ﷺ کــردوە، بەپێــی ئــارەزووی پەلــەی ئێــوەش نەبــێ، کــە بریتیــە: لــەو حوکمــە شــەرعییانەی ئیــمان دەیانخــوازێ، هەرچەنــدە جــاری وابــێ لەگــەڵ فیکــرو ســەلیقەو ئــارەزووی ئێوەشــدا تێــک بگیــرێ.

یاخــود مەبەســت لــە ئیــمان لێــرەدا، ئیســلام و بنەمایــەکانی ئیســلامە، واتــە: بــەڵام خــوا پابەندیــی بــە ئیســلامی لــە دڵــی ئێــوەدا خۆشەویســت کــردوەو ڕازاندوویەتــەوە، بۆیــەش وشــەی: (حَبَّــبَ) و (وَكَــرَّهَ)، بــە پیتــی (إلى) بەرکاریــان خواســتوە، تاکــو مانــای گەیانــدی (بَلَّغَ)یــان بخرێتــە نێــو، یــانی: (**بَلَّــغَ إلَيكُــمْ حُــبُّ الإيمــانِ، وَكَــرَّهَ وَبَلَّــغَ إلَيكُــم كَراهَــةَ الكُفــرِ وَالفُسُــوقِ وَالعِصيــان**)، واتــە: خــوا ﷻ گەیاندوویەتــە لای دڵــی ئێــوە، خۆشویســتنی ئیــمان و ڕازێنراوەیــی ئیــمان، هەروەهــا بــە پێچەوانەشــەوە: ڕق لێبوونــەوەی کوفــرو لادان و ســەرپێچیی، پێتــان گەیانــدووە، بــەڵام بــۆ وشــەی (زَيَّنَــه)،

(إلى)ی بەکارنەهێناوە، دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ حَبَّبَ إِلَيۡكُمُ ٱلۡإِيمَٰنَ وَزَيَّنَهُۥ فِي قُلُوبِكُمۡ ﴾، بەڵکـو هـەر بـۆ خـۆی بەبـێ پیتـی دیکـە بـەرکاری خواسـتوە، چونکـە جوانیـی ئیـمان لـە دڵیانـدا شـتێکی ڕاسـتەوخۆ بـووە، بەهـۆی ئـەوەوە کـە فەرمانبەریـی خوایـان کـردوە، لـە خۆشویسـتنی ئیـمان و ڕق لێبوونـەوە لـە کوفـرو لادان و سـەرپێچییدا، لـە ئەنجامـی ئـەوەدا ڕازاوەیـی ئیـمان بـە شـێوەیەکی ڕاسـتەوخۆ پەیدابـووە.

وشـەی (**لکـنَّ**)، زانایـان لـە زمـانی عەرەبییـدا دەڵێـن: پیتـی ڕاسـتکردنەوەیە (**حَـرفُ الإستِدرَاكِ**) و لـە کوردیـی دا دەبێتـەوە (بـەڵام).

ئنجـا مانایەکـی دیکـەی (**لکـنَّ**) لێـرەدا ئاوایـە: (**لكِـنَّ اللهَ لَا يُقِـرُّ نَبِيَّـهُ عَـلَى إِطَاعَتِكُم بَـل يُسَـدِّدُهُ بالوَحِـي**)، بـەڵام خـوا ﷻ ناهێڵـێ پێغەمبەرەکـەی بـە قسـەی ئێـوە بـکات، لـە شـتێکدا کـە تـووشی نارەحەتیـی بـبن، بەڵکـو بەهـۆی وەحییـەوە سـەر ڕاسـتی دەکات و، ڕاسـتە ڕێـی دەکات.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ فَضۡلٗا مِّنَ ٱللَّهِ وَنِعۡمَةٗ ﴾، وشـەی (**فَضْـلاً**) و (**نِعمَـةً**) هەردووکیـان مەنصووبـن، لەسـەر حاڵـەتی بـەرکاری ڕەهـا (**مفعـول مطلـق**)، کـە بـۆ ڕوونکردنـەوەی هـەر کام لـە کارەکانی: (**حَبَّـبَ**) و (**كَـرَّهَ**) و (**زَيَّنَـه**)ن، چونکـە ئەو لەلا خۆشەویسـت کردن و لـەلا بوغزێـنران و لـەلا جـوان کردنـە، لـە بەخشـش و چاکـەی خـوای پـەروەردگارە.

کەواتـە: ﴿ فَضۡلٗا مِّنَ ٱللَّهِ وَنِعۡمَةٗ ﴾، یـانی: خـوا ﷻ لەلایەکـەوە ئیـمانی لـەلا خۆشەویسـت کـردوون و لـە دڵتانـدا ڕازاندوویەتـەوەو، لـە لایەکـی دیکـەوەش: کوفـرو لادان و سـەرپێچیی لـە لای ئێـوە بوغزێـنراو کـردوە، وەک بەخششـێکی خـۆی و چاکەیەکـی خـۆی.

جیاوازیـی نێـوان (**فَضْـل**) و (**نِعمَـة**)ش ئەوەیـە کـە (**فَضْـل**) مانایەکـەی گشـتییەو، نیعمـەت و غەیـری نیعمەتیـش دەگرێتـەوە، بـەڵام (**نِعمَـة**) ئەوەیـە کـە بەنـدە پێویسـتیی پێـی هەیـە، بـەڵام (**فَضْـل**) زیـاد لـە پێویسـتی بەندەشـە، واتـە: خـوا ﷻ

هـەم ئـەوەی کـە پێویسـتتان پێیـەتی، پێتـان دەبەخشـێ، هـەم زیـاد لـە پێویسـتیی خۆشـتان، پێتـان دەبەخشـێ.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴾، یـانی: بـە دڵنیایـی خـوا زانایـە، دەزانـێ هـەر کەسـە چەنـد هەڵدەگـرێ و چـی پـێ بـدات! کاربەجێشـە لـە کارەکانـی دا، خـوا ﷻ لێزانانـەو کارامانـە، کارەکانی خـۆی ئەنجـام دەدات.

بەرلـەوەی ئـەم مەسـەلەی یەکەمـە بەجـێ بهێلیـن و بچینـە سـەر مەسـەلەی دووەم کورتـە باسـێك لەبـارەی دادگەریـی هـاوەڵان (عدالـة الصحابـة)ەوە دەکەیـن:

کورتە باسێک لە بارەی دادگەریی هاوەڵانەوە

لەبەر ڕۆشنایی ئەو ئایەتانەدا کە خوا ﷻ تێیاندا دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن جَآءَكُمْ فَاسِقٌۢ بِنَبَإٖ فَتَبَيَّنُوٓاْ أَن تُصِيبُواْ قَوۡمَۢا بِجَهَٰلَةٖ فَتُصۡبِحُواْ عَلَىٰ مَا فَعَلۡتُمۡ نَٰدِمِينَ ٦ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ فِيكُمۡ رَسُولَ ٱللَّهِۚ لَوۡ يُطِيعُكُمۡ فِي كَثِيرٖ مِّنَ ٱلۡأَمۡرِ لَعَنِتُّمۡ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ حَبَّبَ إِلَيۡكُمُ ٱلۡإِيمَٰنَ وَزَيَّنَهُۥ فِي قُلُوبِكُمۡ وَكَرَّهَ إِلَيۡكُمُ ٱلۡكُفۡرَ وَٱلۡفُسُوقَ وَٱلۡعِصۡيَانَۚ أُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلرَّٰشِدُونَ ٧ فَضۡلٗا مِّنَ ٱللَّهِ وَنِعۡمَةٗۚ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ٨ ﴾. ئەو کورتە باسە دەخەینە ڕوو: بەهۆی ئەو ڕستە قورئانییەوە، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ فَتَبَيَّنُوٓاْ ﴾، ئەگەر لادەرێک هەواڵێکی بۆ هێنان! ڕوونی بکەنەوە، یاخود پەلە مەکەن، تاکو تێیدا دەگەنە حوکمێکی چەسپاو، نەک یەکسەر بە هەڵەشەیی هەواڵەکە وەربگرن.

زانایان گوتوویانە: ئەو کەسە بەپێی هۆی هاتنە خوارەوەکەی کە پێشتر باسمان کرد، لە عەلقەمەی کوڕی ناجییەوەو بەسەرهاتەکەیمان هێنا، کە **(الطبراني)** لە **(معجم الكبير)**دا، هێنا بووی و **(ابن أبي عاصم)** لە **(الآحاد وَالمَثاني)** و، جگە لەوانیش، هەروەها هەردوو نووسەری **(الإستِيعاب فـي بَيانِ الأَسباب)**یش، گوتوویانە: سەنەدەکەی حەسەنە، ئەو هەواڵەی وەلیدی کوڕی عوقبەی کوڕی موعەیط بردی بۆ پێغەمبەر ﷺ کە هەواڵێکی ناڕاست بوو، بەپێی ئەو ڕیوایەتەی باسمان کرد، هەرچەندە لە فەرمایشتەکەدا نەهاتوە کە پێغەمبەر ﷺ سەرزەنشتی وەلیدی کردبێ، بەڵام گرنگ ئەوەیە هەواڵێکی ناڕاستی بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ بردوە کە گوتوویەتی: ئەو خەڵکە **(بَنُو المُصطلَق)** هەڵگەڕاونەوەو هاتوون لە دژم بجەنگن، بەڵام پێغەمبەر ﷺ دوایی هەندێ لە هاوەڵانی ناردن، هەواڵەکەیان ساغ کردەوەو بۆیان دەرکەوت، کە نەخێر وەلید ڕاستی نەکردوە.

جا لەو بارەوە زانایان گوتوویانە: کەواتە ئەو هاوەڵە درۆی کردوەو، خوای دادگەریش بە فاسیقی ناو هێناوە، لێرەوە ئەو مشت و مڕە پەیدا بووە: ئایا هاوەڵان خوا لێیان ڕازی بێ، هەموویان دادگەرن یان نا؟ بۆیە ڕاجیاییەک لە بارەی دادگەریی هاوەڵان لێرەوە سەری هەڵداوە.

سەرەتا هەندێک قسەی (**محمد الطاهر بن عاشور**) دێنین لە تەفسیرەکەیدا[1]، دەڵێ: {**وَاعْلَم أَنَّ جمهُورَ أَهل السُّنَّةِ عَلَى اعتِبارِ أَصحابِ النَّبِيِّ عدُولاً، وَإِنَّ كُلَّ مَن رَأَى النَّبِيَّ ﷺ وأَمَنَ بِهِ، فَهُوَ مِن أَصحابَهِ، وَزادَ بَعضُهُم شَرطاً أَن يَروِيَ عَنهُ أَو يُلازِمَهُ وَمالَ إِلَيهِ المازَرِي قالَ: فِي أَمالِيهِ فِي أُصُولِ الفِقهِ: وَلَسنَا نَريد بِأَصحابِ النَّبِيِّ ﷺ كُلَّ مَن رَآَهُ أَو زارَهُ لِماماً، وَإِنَّما نُرِيدُ أَصحابَهُ الَّذِينَ لازَمُوهُ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ، وَأُلَئِكَ هُمُ المُفلِحُون، شَهِدَ اللهُ لَهُم بِالفَلاح**}.

واتە: بزانە کە زۆربەی ئەهلی سوننەت[2]، (واتە: زۆرینەو جەماوەری مسوڵمانان) پێیان وایە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ (خوا لێیان ڕازی بێ) هەموویان دادگەرن و، هاوەڵانیش هەر کەسێ پێغەمبەری خوای بینیبێ و بڕوای پێی هێنابێ، ئەوە لە هاوەڵەکانیەتی، بەڵام هەندێکیان ئەو مەرجەشیان بۆ زیاد کردوە کە دەبێ هەواڵیشی لە پێغەمبەر ﷺ گێڕابێتەوە، یاخود زۆر لە خزمەتی دابووبێ و، (**المازري**) ئەو ڕایەی پەسند کردوە، لە کتێبەکەی خۆیدا بە ناوی (**الأمالي**)، لە (**أُصُولُ الفِقه**)دا، گوتوویەتی: مەبەستمان لە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ هەر کەسێک نیە، پێغەمبەری بینیبێ ﷺ، یاخود بە کەمیی سەردانی کردبێ، بەڵکو مەبەستمان لە (هاوەڵان)ی ئەوانەن کە لەگەڵی بوون، پشتیان گرتوەو، هاوکاری بوون و،

---

(١) التحرير والتنوير: ج٢٦، ص٢٣٠.

(٢) واتە: زۆربەو جەماوەری مسوڵمانان، کە لە هەندێک لە کتێبەکانی خۆمدا باسم کردوە، وشەی (أَهلُ السُّنَّة)، یان (أَهلُ السُّنَّةِ وَالجَماعة)، ناوێکی مێژووییە، وەک ناوونیشانێک بۆ زۆرینەی مسوڵمانان بەکارهێنراوە، بەڵام باشتر وایە هەر بگوترێ: زۆرینەی مسوڵمانان، جەماوەری مسوڵمانان. بڕوانە: (مەوسووعەی بیرکردنەوەی ئیسلامیی لە نێوان وەحیی و واقیع دا) کتێبی دووەم، هەروەها: مەوسووعەی: [بەرەو باشتر تێگەیشتن و پێگەیشتن] کتێبی حەوتەم.

شـوێن ئـەو ڕووناکییـە کەوتـوون، کـە لەگەڵـی دابەزێـنراوەو، ئەوانـەش سـەرفرازن، خـوا شـایەدیی سـەرفرازیی و بـە مـراد گەیشـتنی بـۆ داون.

کەواتە: هەر لە نێو زۆربەی مسوڵماناندا دوو ڕا هەن:

أ- ڕایەکیان دەڵێ: هەموو هاوەڵان دادگەرن.

ب- ڕایەکیان دەڵێ: نەخێر هەموویان دادگەر نین، چونکە هەموویان بە هاوەڵ لە قەڵەم نادرێن، بەڵکو تەنیا ئەوانە بە هاوەڵانی پێغەمبەر ﷺ لە قەڵەم دەدرێن و ئەوانە دادگەرن، کە زۆر لە خزمەتی دابوون، پشتیان گرتوەو، هاوکاری بوون، لەگەڵی بوون و شوێن ئەو ڕۆشناییە کەوتوون کە لەگەڵیدا دابەزێنراوە.

شـایانی باسـە: ئەگـەر تەماشـای هـۆی هاتنـەوە خوارەوەکـەش بکەیـن، هـەر ئـەو ڕایـەی دووەم دەگەیەنـێ، کـە دوو ڕیوایـەت هاتـوون، ڕیوایەتێکیانمـان پێشـتر هێنـاو ئێسـتاش ئاماژەیەکـی پـێ دەدەیـن: {**عَنْ عَلْقَمَةَ بـن ناجية رضي الله عنه، قَالَ: بَعَثَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْوَلِيدَ بْنَ عُقْبَةَ بْنِ أَبِي مُعَيْطٍ يُصَدِّقُ أَمْوَالَنَا، فَسَارَ حَتَّى إِذَا كَانَ قَرِيبًا مِنَّا، وَذَلِكَ بَعْدَ وَقْعَةِ الْمُرَيْسِيعِ رَجَعَ، فَرَكِبْنَا فِي أَثَرِهِ، فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَتَيْتُ قَوْمًا فِي جَاهِلِيَّتِهِمْ أَخَذُوا اللِّبَاسَ وَمَنَعُوا الصَّدَقَةَ، ....**}، (**أَخرَجَهُ الطَّبَرَانِي فـي الكَبير: ٤، وَابنُ أَبِي عاصِم فـي الأَحَادِ وَالمَثَانِي: ١، قُلنا وَهَذَا سَنَدٌ حَسَنٌ، قالَ الهَيثَمِي فِي مَجمَعِ الزَّوائِد: رَواهُ الطَّبَرانِي بِإِسنادَينِ فِي أَحَدِهِما يَعقُوب بنُ عَميد بنُ كاسِب وَثَّقَهُ بنُ حبَّان وَضَعَّفُه الجمهُور، قُلنا: المُتَقرِّرُ فِي حالِ يَعقُوب أَنَّهُ صَدُوقٌ مَا لَم يُخالَفْ، وَالحَديثُ ذَكَرَهُ السيُوطِي فِي الدُرِّ المَنثو ج٧، الصَفحَة ٥٥٥، وَزادَ نِسبَتَهُ لِإبنِ مُردَوَيه**)[1].

واتـە: عەلقەمـەی کـوڕی ناجیـە خـوا لێـی ڕازی بـێ، دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ وەلیـدی کـوڕی عوقبـەی کـوڕی ئـەبی موعیەطـی نـاردە لامـان، کـە زەکاتی مـاڵ و سـامانمان لێوەربگـرێ، هـات، هەتـا گەیشـتە نیزیـک ئێمـە، ئەویـش لـە دوای ڕووداوی (**المُرَيسِع**)، دوایـی گەڕایـەوە، ئێمـەش سـواری وڵاخـان بوویـن و بـە دوای کەوتیـن،

(١) الإستيعاب فـي بَيانِ الأَسباب، ج٣، ص٢٧٤.

ئەویش چوو بۆ لای پێغەمبەر ﷺ، گوتی: ئەی پێغەمبەری خوا! چوومە لای کۆمەڵێک کە هەر لە سەردەمی نەفامیی خۆیاندا دەژین و، پۆشاکی جەنگیان لەبەر کردووەو ملیان نەداوە بۆ زەکات دان...

هەروەها ئەم ڕیوایەتەش هەیە: {عَن الحارِثِ بنِ ضُرارَةِ الخُزاعي}[1]، کە دەقە عەرەبییەکەی ناهێنم، مانایە کوردییەکەی دێنم: (الحارِثِ بنِ ضُرارَةِ الخُزاعي)، خوا لێی ڕازی بێ، گێڕاویەتەوە دەڵێ: چوومە لای پێغەمبەری خوا ﷺ بانگی کردم بۆ ئیسلام، منیش چوومە نێو ئیسلامەوەو دانم پێدا هێناو، بانگی کردم بۆ زەکات، منیش دانم بە زەکاتداندا هێنا، دوایی گوتم: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ دەگەڕێمەوە بۆ لای خەڵکەکەم، بانگیان دەکەم بۆ ئیسلام و بۆ زەکات دان، هەر کەسێک وەڵامی دامەوە، زەکاتەکەی کۆ دەکەمەوەو پێغەمبەری خوا ﷺ نوێنەرێکم دەنێریتە لا، بۆ فلان کات و فلان کات، تاکو ئەو زەکاتەی کۆم کردۆتەوە بۆتی بێنم، دەڵێ: کاتێک کە (الحارِثِ بنِ ضُرارَةِ)، زەکاتەکە کۆ دەکاتەوەو، دەگاتە ئەو کاتەی پێغەمبەر ﷺ نوێنەرەکەی بنێرێ، نوێنەرەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ دیار نابێ و ناچێ بۆ لای، ئەویش چاوەڕێ دەکات و پێی وادەبێ لە لایەن پێغەمبەری خوا ﷺ تووڕەییەک بەرانبەر وی پەیدابووە، بۆیە سەرانی خەڵکەکەی (ڕیش سپییانی خەڵکەکە) خۆی بانگ دەکات و پێیان دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ کاتێکی بۆ دیاریی کردبووم کە نوێنەرێک بنێرێ بۆ لام، بۆ ئەوەی ئەو زەکاتەی لە لامە لێم وەربگرێ، پێغەمبەری خواش ﷺ هەرگیز گفت و بەڵێنی دوا ناکەوێ، بۆیە پێم وایە نەهاتنی نوێنەرەکەی بۆ لامان، لەبەر ئەوەیە لێمان تووڕە بووە، وەرن با بچین بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ، پێغەمبەری خواش ﷺ (الولید بن عقبة) دەنێرێ بۆ لای (حارِث) تاکو ئەو زەکاتەی کۆی کردۆتەوە لێی وەربگرێ، وەلید

---

(١) قال محقق تفسير روح المعاني ج١٣، وجزء ٢٦، ص٤٠٤ و ٤٠٥: إسنَادُهُ صَحِيحٌ، أخرَجَهُ أحمَد: ١٨٤٨٢، والطَّبَرانِي في الكَبِير: ٣٣٩٥، وَقالَ الهَيثَمي في المَجمَع: ج٩، ص١٠٩: رَواهُ أحمَد وَالطَّبَراني وَرِجالُ أحمَد ثِقاتٌ، ولكن قال مؤلفا الإستيعاب في بَيانِ الأسباب: إسناده ضعيف.

دەڕوات تاکو دەگاتە هەندێک لە ڕێیەکە، دەترسێ و دەگەڕێتەوە، دەڵێ: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! (**حارث**) زەکاتەکەی نەدامێ و ویستیشی بمکوژێ، پێغەمبەریش ﷺ سوپایەک دەنێرێ بۆ لای (**حارث**)، بەڵام (**حارث**) خۆی و هاوەڵەکانی دێن و، ئەو سوپایەی پێغەمبەریش ناردوویەتی، وەک نوێنەر بۆ ساغ کردنەوەی هەواڵەکە، پێشوازیی لێ دەکات و، ئەو کاتەی ئەوان لە مەدینە جیا بوونەوە، (**حارث**)یش پێیان دەگات، ئنجا ئەوانەی پێغەمبەر ﷺ ناردوونی، دەڵێن: ئەوە (**حارث**)ە، کاتێک پێکدەگەن، (**حارث**) پێیان دەڵێ: بۆ لای کێ نێردراون؟ دەڵێن: بۆ لای تۆ، دەڵێ: بۆچی؟ دەڵێن: پێغەمبەری خوا ﷺ (**الولید بن عقبة**)ی بۆ لای تۆ ناردوە، بەڵام گەڕاوەتەوە بۆ لای و گوتوویەتی: تۆ زەکاتەکەشت نەداوەتێ و ویستووشتە بیکوژی! (**حارث**)یش دەڵێ: سوێند بەو کەسەی موحەممەدی بە هەق ڕەوانە کردوە، نە وەلیدم بینیوەو نە هاتوە بۆ لاشم.

کاتێک (**حارث**) دەچێت بۆ لای پێغەمبەری خوا ﷺ پێی دەفەرموێ: زەکاتەکەت نەداوەو، ویستووشتە نوێنەرەکەشم بکوژی! (**حارث**) دەڵێ: نەخێر سوێند بەو کەسەی تۆی بە هەق ناردوەو تۆی ڕەوانە کردوە، نە نوێنەری تۆم بینیوەو، نە هاتوە بۆ لاشم و، منیش نەهاتم مەگەر دوای ئەوەی نوێنەرەکەی تۆ دیار نەبووە بێ بۆ لام و، لەوە ترساوم کە خواو پێغەمبەری خوا ﷺ لێم تووڕە بووبن، (**حارث**) دەڵێ: ئیدی لە بارەی منەوە ئەو ئایەتانەی سوورەتی (**الحجرات**) هاتنە خوار: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوٓاْ إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ فَتَبَيَّنُوٓاْ أَن تُصِيبُواْ قَوۡمَۢا بِجَهَٰلَةٖ فَتُصۡبِحُواْ عَلَىٰ مَا فَعَلۡتُمۡ نَٰدِمِينَ ٦ وَٱعۡلَمُوٓاْ أَنَّ فِيكُمۡ رَسُولَ ٱللَّهِۚ لَوۡ يُطِيعُكُمۡ فِي كَثِيرٖ مِّنَ ٱلۡأَمۡرِ لَعَنِتُّمۡ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ حَبَّبَ إِلَيۡكُمُ ٱلۡإِيمَٰنَ وَزَيَّنَهُۥ فِي قُلُوبِكُمۡ وَكَرَّهَ إِلَيۡكُمُ ٱلۡكُفۡرَ وَٱلۡفُسُوقَ وَٱلۡعِصۡيَانَۚ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلرَّٰشِدُونَ ٧ فَضۡلٗا مِّنَ ٱللَّهِ وَنِعۡمَةٗۚ وَٱللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٞ ٨ ﴾.

ئنجا ئەم دوو گێڕاوەیەی هۆی هاتنە خوارەوە، هەردووکیان ئەوە دەگەیەنن کە (**الولید بن عقبة بنُ أَبِي مُعَيط**)، چووە لە خزمەت پێغەمبەردا ﷺ درۆی

کـردوه، بۆیـەش هەبـووە لـە زانایـان گوتوویـەتی: بـەم بەڵگەیـە، دەگونجـێ هـاوەڵان هەموویـان بـە دادگـەرو ڕاسـتگۆ لـە قەڵـەم نەدرێـن.

ئنجا بـا چەنـد قسـەیەکی (الآلـوسي) ببێنیـن، کـە بەڕاسـتیی تاکـو ڕاددەیەکـی بـاش تیشـکی خسـتۆتە سـەر ئـەو مەسـەلەیە، لـە تەفسـیرەکەی خـۆی (روح المعـاني)دا[1]، وردەکارییەکـی بـاش دێنـێ، دەڵـێ:

{واستُدِلَّ بهـا عـلى أن مـن الصحابـة رضي اللـه تعـالى عنهـم مـن ليـس بعـدل، لأن اللـه تعـالى أطلـق الفاسـق عـلى الوليـد بـن عقبـة فيهـا، فـإن سـبب النـزول قطعـي في دخولـه تحـت حكـم الآيـة، وهـو صحـابي بالإتفـاق، فَيُرَدّ بهـا عـلى مَـنْ قـال: إنهـم كلهـم عـدول ولا يبحـث عـن عدالتهـم في روايـة ولا شـهادة، وهـذا أحـد الأقـوال في المسـألة، وقـد ذهـب إليـه الأكـثر مـن العلـماء السـلف والخلـف. وثانيهـا أنهـم كغيرهـم، فيبحـث عـن العدالـة فيهـم في الروايـة والشـهادة، إلاّ مـن يكـون ظاهرهـا أو مقطوعهـا كالشـيخين. وثالثهـا أنهـم عـدول إلى قتـل عثـمان رضي اللـه تعـالى عنـه ويبحـث عـن عدالتهـم مـن حيـث قَتْلُـهُ لوقـوع الفتن مـن حينئـذ، وفيهـم الممسـك عـن خوضهـا. ورابعهـا أنهـم عـدول إلاّ مَـنْ قاتـل عليـاً كـرَّم الله تعـالى وجهـه لفسـقه بالخـروج عـلى الإمـام الحـق، وإلى هـذا ذهبـت المعتزلـة.

والحـق مـا ذهـب إليـه الأكـثرون وهـم يقولـون: إنَّ مَـن طـرأ لـه منهـم قـادح، ككـذب أو سرقـة أو زنـاً، عُمِـل بمقتضـاه في حقـه، إلاّ أنـه لا يُـصِرُّ عـلى مـا يُخِـلُّ بالعدالـة، بنـاء عـلى مـا جـاء في مدحهـم مـن الآيـات والأخبـار وتواتـر مـن محاسـن الآثـار، فـلا يسـوغ لنـا الحكـم عـلى مـن ارتكـب منهـم مُفْسِـقاً، بأنـه مـات عـلى الفسـق. ولا ننكـر أن منهـم مـن ارتكـب في حياتـه مُفسِـقاً لعـدم القـول بعصمتهـم، وأنـه كان يقـال لـه قبـل توبتـه فاسـق، لكـن لا يقـال باسـتمرار هـذا الوصـف فيـه، ثقـةً ببركـة صحبـة النبـي صـلى اللـه عليـه وسـلم ومزيـد ثنـاء اللـه عـز وجـل عليهـم كقولـه سـبحانه: ﴿ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَٰكُمْ أُمَّةً وَسَطًا ...﴿١٤٣﴾ ﴾البقـرة، أي عُـدُولاً، وَقَولِـهِ: ﴿ كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ ...﴿١١٠﴾ ﴾ آل

---

(١) ج٢٦، ص٤٠٧.

عمـران، إلى غـير ذلـك، وحينئـذ إن أريـد بقولـه: إن مـن الصحابـة مـن ليـس بعـدل، أنَّ منهـم مـن ارتكـب في وقـت مـا، مـا ينـافي العدالـة، فدلالـة الآيـة عليـه مسـلَّمة، لكـن ذلـك ليـس محـلَّ النـزاع، وإن أريـد بـه أنَّ منهـم مـن استـمر عـلى مـا ينـافي العدالـة، فدلالـة الآيـة عليـه غـير مسـلَّمة كـما لا يخفـى، فتدبَّـر فالمسـألة بَعْـدُ تتحمَّـلُ الـكلام، وربمـا تقبـل زيـادة قـول خامـس فيهـا).

واتـە: ئەوانـەی گوتوویانـە: هـاوەڵان هەموویـان دادگەرنیـن، بەڵگەیـان بـەم ئایەتە هێناوەتـەوە: ﴿إِن جَآءَكُمۡ فَاسِقُۢ بِنَبَإٖ﴾، چونکـە خـوای بـەرز وشـەی فاسـیقی بـۆ (**الوليـد بـن عُقبـة**)، لـە ئایەتەکـەدا بەکارهێنـاوەو، هـۆی هاتنـە خوارەوەکـەش یەکلاکەرەوەیـە کـە (**الوليـد بـن عُقبـة**) دەچێتـە بـن حوکمـی ئـەو ئایەتـە، کـە بـە یەکدەنگیـی هەمـوو لایەکیـش یەکێـک بـووە لـە هـاوەڵان، بۆیـە بـەو بەڵگەیـە بەرپەرچـی قسـەی ئـەو کەسـە دەدرێتـەوە کـە گوتوویـەتی: هـاوەڵان هەموویـان دادگـەرن و لـە دادگەرییـان ناکۆڵرێتـەوە، نـە لـە ڕیوایەتـدا کـە لێیـان گێڕدراوەتـەوەو، نـە لـە شـایەدیی دانـدا کـە شـایەدیی بـدەن، (ئنجـا ئالووسـیی سـەرجەم چـوار ڕایـان دێنـێ):

ڕای یەکـەم: کـە ئەمـە ڕای یەکەمـە لـەو مەسـەلەیەدا: زۆربـەی زانایـان لـە پێشـین و پاشـین ڕایـان وابـووە، (واتـە: ڕای یەکـەم لـە بـارەی هاوەڵانـەوە ئەوەیـە) کـە هەموویـان دادگـەرن و، نابـێ بکۆڵرێتـەوەو بپشـکنرێ لـە بارەیانـەوە، چونکـە هەموویـان لـە ڕووی ڕیوایەتـەوە شـتیان لـە پێغەمبـەر ﷺ گێڕاوەتەوەو، ڕاسـتگۆ بوون و، هەمووشـیان لـە بـارەی شـایەدیی لێوەرگیرانیشـەوەو شـایەدییان لێوەرگیـراوە.

(مانـای دادگەرییـش ئەوەیـە، ئـەو کەسـە گوناهێکـی وانـەکات، متمانـەی پـێ نەکـرێ لـە هەڵسـوکەوتیدا، بـە تایبـەتی لـە هـەواڵ گێڕانـەوە و لـە شـایەدیی دانـدا).

ڕای دووەم: هاوەڵانیـش وەک غەیـری خۆیـان دەبـێ لـە دادگەرییـان بکۆڵرێتەوەو، هـەم لـە ڕووی قسـە گێڕانـەوەو، هـەم لـە ڕووی شـایەدیی دانیانـەوە، مەگـەر کەسـێک ڕواڵەتەکـەی زۆر ڕوون بـێ، وەک دوو گەورەکـە: ئەبـوو بەکـرو عومـەر

(خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، {ئالووسـیی تەنیـا ئـەو دووانـەی گوتـوون، لەبـەر ئـەوەی هیـچ کـەس لـە جەمـاوەری مسـوڵمانان مشـتومڕی لەسـەر ئـەوان نەبـووە، بـەڵام لـە بـارەی عوسـمانەوە (خـوا لێـی ڕازی بـێ) و لـە بـارەی عەلییـەوە (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، دیـارە کـە دوایـی مشـتومڕ پەیدابـووە، هەڵبەتـە لـە لای مسـوڵمانان ئـەو چـوارە خەلیفـە ڕاشـیدەکانی پێغەمبـەرن ﷺ، بـەڵام لـە سـەردەمی خۆیانـدا عوسـمان و عەلـی مشـتومڕ لـە بارەیانـەوە هەبـووە}.

ڕای سێیەم: تێکـڕای هـاوەڵان بـە دادگەر لـە قەڵەم دراون، تاکو کوشـتنی عوسـمان (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، بـەڵام لـە دوای کـوژرانی عوسـمانەوە، دەبـێ لـە دادگەریـی هـاوەڵان بکۆڵرێتـەوە، چونکـە ئـاژاوەو کێشـە لـەو کاتـەوە لـە نێویانـدا پەیـدا بـووەو، هەشـبووە - لـە هـاوەڵان - کـە نەچۆتـە نێـو ئـەو کێشـەو ئاشـووبانەوە.

ڕای چـوارەم: هەموویـان دادگـەرن، جگـە لـەوەی کـە لـە دژی عەلیـی جەنگـی کـردوە، {ئـەو وشـەی (كَـرَّمَ اللـهُ وَجهَـهُ)ی بـۆ بەکارهێنـاوە]، خـوا ڕێـز لـە ڕووی بگـرێ، [ئـەم وشـەیە زۆرم لێکۆڵیتـەوەو هیـچ سـەرچاوەیەکم نەبینیـوە بـاسی بـکات، هەرچەنـدە زۆر لـە زانایـان بـۆ عەلـی بـەکاری دێنـن، بـەڵام پێـم وایـە بـاش و ڕاسـت وایـە وەک ئـەوانی دیکـە هـەر بگوتـرێ: خـوا لێـی ڕازی بـێ}، چونکـە لـە دژی عەلیـی ڕاپەڕیـون و سـەرپێچییان لـێ کـردوەو بەهـۆی ئـەوەوەش فاسـیق بـوون، چونکـە کەسـێک لـە فەرمانبەریـی حوکمـڕانی هـەق دەربچـێ بـە فاسـیق و لادەر دادەنـرێ، (بـە یاخیـی دەژمێـررێ)، ئەمـەش ڕای موعتەزیلەیـە.

دوایـی دەڵـێ: بـەڵام هـەق و ڕاسـت ئەوەیـە کـە زۆربـەی مسـوڵمانان بـۆی چـوون و، ئـەوان دەڵێـن: هـەر کەسـێک لـە هـاوەڵان بریندارکەرێکـی بـۆ پەیدابووبـێ، (واتـە: سـیفەتێک کردارێـک کـە لـە دادگەریـی بشـۆرێنێ)، وەک درۆکـردن، دزیی کـردن، زینا کـردن، ئـەوە پێویسـتە لـە بـارەی ویـەوە کار بـە داخوازیـی ئـەو بریندراکـەرە بکـرێ، بـەڵام ناگونجـێ هیـچ کام لـە هـاوەڵان لەسـەر شـتێک بـەردەوام بـێ، کـە دادگەریـی

تێـدا بفەوتێنـێ، بـە بەڵگـەی ئـەوە کـە لـە بارەیانـەوە لـە ئایەتانـدا مەدحـی زۆر هاتـوەو بـە تەواتـورو شـوێنەوارو ڕەوشـتە جوانەکانیـان بـە ئێمـە گەیشـتوون، بۆیـە بۆمـان دروسـت نیـە، بینا لەسـەر ئـەوەی یەکێکیـان گوناهێکـی کـردوە پێـی فاسـق بـووە، بـۆ وی بـە فاسـیق دانـەر بـووە، بڵێیـن: لەسـەر فیسـق مـردوە، نکووڵییـش لەوە ناکەیـن کـە هەیانبـووە لـە ژیـانی خۆیـدا فاسـیقکەرێکی ئەنجـام داوە، (گوناهێـک و ڕەفتارێکـی لـێ پشـکۆتۆتەوە کـە پێـی فاسـیق بووەوبـە لـە ڕێ لادەر دانـراوە)، چونکە ناگونجـێ بڵێیـن: هـاوەڵان (خـوا لێیـان ڕازی بـێ)، لـە هەڵـە پارێـزراو بـوون، وەک پێغەمبـەران (عَلَيْهِـمُ الصَّـلاةُ والسَّـلام) مەعصـووم بـوون، ئنجـا ئـەو کەسـەی گوناهێکی کـردوە کـە پێـی فاسـیق بـووە، پێـش تەوبەکردنەکـەی پێـی دەگوتـرێ: فاسـیق، بـەڵام نابـێ بگوتـرێ: بـەردەوام ئـەو وەسـفەی هـەر بـۆ بەکاردەهێـنرێ، لـە بەرەکـەتی هاوەڵایەتیـی پێغەمبـەر ﷺ و ئـەو هەمـوو ستایشـەی خـوا عزوجـل لـە بارەیانـەوە، بۆ وێنـە: کـە خـوا ﷻ فەرموویـەتی: ﴿ وَكَذَٰلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا ...﴿١٤٣﴾ ﴾البقـرة، واتـە: ئێوەمـان کـردوە بـە کۆمەڵێکـی میانجیـی، یـان باشـترین کۆمـەڵ، (وَسَـطًا: أي عُـدُولاً)، واتـە: دادگـەرن، هەروەهـا کـە خـوا ﷻ فەرموویـەتی: ﴿ كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ ...﴿١١٠﴾ ﴾آل عمـران، ئێـوە باشـترین کۆمەڵـن بـۆ مرۆڤایەتیـی پەیداکـراون، ئنجـا لـەو کاتـەدا کـە بگوتـرێ: لـە هـاوەڵان هەیـە کـە دادگـەر نیـە، ئەگـەر مەبەسـت ئـەوە بـێ، هەیانـە لـە کاتێکـدا گوناهێکـی کـردوە کـە پێچەوانـەی دادگەرییـە، دەلالـەتی ئایەتەکـە بـە ڕوونیـی ئـەوە دەگەیەنـێ و، شـتێکی سـەلمێنراوە، بـەڵام ئەمـە شـوێنی مشـتومڕەکە نیـە، بـەڵام ئەگـەر مەبەسـت ئـەوە بـێ، لـە هاوەڵانـدا هەیـە، بـەردەوام بـووە لەسـەر شـتێک کـە پێچەوانـەی دادگەرییـە، ئـەوە دەلالـەتی ئایەتەکـە نایگەیەنێ و، سـەلمێنراو نیـە و ئـەوەش شـێردراوە نیـە، [دوایـی ئاڵووسـیی دەڵـێ:] وردبـەوەو ڕامێنـە، چونکـە مەسـەلەکە دووبـارە قسـەی دیکـەش هەڵدەگـرێ و، ڕەنگـە ڕایەکـی دیکـەی پێنجەمیـش هەڵبگـرێ، زیـاد لـەو چـوار ڕایـەی هێـنران.

ڕای بەندە لەو بارەوە:

پێم وایە ڕای ڕاست و هاوسەنگ لەو بارەوە، لە دوو شتدا خۆی دەنوێنێ:

یەکەم: پۆلێن کردنی هاوەڵان خوا لێیان ڕازی بێ، دەبێ هاوەڵان پۆلێن بکرێن، نەک هەموویان یەک حوکمیان بدرێ، ئەویش بە زۆر بەڵگان:

١- ئەوە کە خوا ﷻ لە سوورەتی **(الحدید)**دا، دەفەرموێ: ﴿لَا يَسْتَوِي مِنكُم مَّنْ أَنفَقَ مِن قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلَ ۚ أُولَٰئِكَ أَعْظَمُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنفَقُوا مِن بَعْدُ وَقَاتَلُوا...﴿١٠﴾﴾، واتە: ئەوانەتان کە لە پێش ئازادکردنی مەککەدا، ماڵی خۆیان بەخشیی و جەنگیان کرد، یەکسان نین لەگەڵ ئەوانەدا کە دوای ئازادکردنی مەککە جەنگیان کردو ماڵی خۆیان بەخشیی، ئەوانی پێشێ پاداشتیان مەزنترە.

٢- هەروەها لە سوورەتی **(التوبة)**دا، دەفەرموێ: ﴿وَالسَّابِقُونَ الْأَوَّلُونَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَالْأَنصَارِ وَالَّذِينَ اتَّبَعُوهُم بِإِحْسَانٍ رَّضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ وَرَضُوا عَنْهُ ...﴿١٠٠﴾﴾، واتە: پێشکەوتووە یەکەمەکان لە کۆچکەران و لە پشتیوانان و، ئەوانەی بە چاکیی شوێنیان کەوتوون، ئەوانە خوا لێیان ڕازییەو خوا ڕازییان دەکات.

٣- هەروەها لە سوورەتی **(الفتح)**دا، دەفەرموێ: ﴿لَّقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ ...﴿١٨﴾﴾، **الفتح**، واتە: بە دڵنیایی خوا لەو بڕوادارانە ڕازیی بوو کە لە ژێر درەختەکەدا پەیمانیان پێدەدای... کەواتە: هاوەڵان ناگونجێ هەموویان یەک حوکمیان بدرێ، پێشتریش لەو بارەوە قسەمان کرد.

دووەم: هەر کەسێک لادان و تاوانی زلی لێ دەرکەوتبێ و لەسەریشی بەردەوام بووبێ، دەبێ هەڵبهاوێردرێ، بەڵام ئەوانی دیکە، حوکمە گشتییەکەیان دادگەر بوونە، بە تایبەت لە ڕیوایەتدا، بەڵێ ئێمە نازانین گوناهکارەکە خاتیمەی چۆن بووە، بەڵام گرنگ ئەوەیە: ئەوەی ئایەتەکە دەیگەیەنێ، یەوەیە کە بە فاسیق لە قەڵەم دەدرێ، کەسێکیش بە فاسیق لە قەڵەم درا، ئەو کاتە ڕیوایەت و شایەدیی لێ وەرناگیرێ.

پێم وایە یەکەم: دەبێ هاوەڵان پۆلێن بکرێن، دووەم: هەر کەسێ گوناهێکی زەق و ڕوونی لێ دەرکەوتبێ، دەبێ جیا بکرێتەوەو هەڵبهاوێردرێ، ئەوانی دیکەش هەر لەسەر ئەصڵی حاڵەتی خۆیان کە خوا ﷻ ئەو هەموو مەدحەی کردوون، لەسەر ئەو حاڵەتە دەمێننەوەو، هەموویان بە دادگەر لە قەڵەم دەدرێن.

مەسەلەی دووەم:

ئەگەر دوو کۆمەڵ لە بڕواداران بە گژ یەکدا هاتن و شەڕیان بوو، لەسەر کۆمەڵگاو قەوارەی ئیسلامیی پێویستە پێکیان بێنێتەوەو، ئەگەر لایەکیان وازی نەهێنا، بە هێز ڕێی لێ بگیرێ، تاکو مل دەدات بۆ هەق و، ئەو کاتە دادگەرانە ئاشت بکرێنەوەو، بڕواداران برای ڕاستەقینەی یەکدین و، دەبێ ئاشتەوایی لە نێوان دوو کەسی ناکۆکیشدا بکرێ، چ جای دوو کۆمەڵ:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٱقۡتَتَلُواْ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَهُمَاۖ فَإِنۢ بَغَتۡ إِحۡدَىٰهُمَا عَلَى ٱلۡأُخۡرَىٰ فَقَٰتِلُواْ ٱلَّتِي تَبۡغِي حَتَّىٰ تَفِيٓءَ إِلَىٰٓ أَمۡرِ ٱللَّهِۚ فَإِن فَآءَتۡ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَهُمَا بِٱلۡعَدۡلِ وَأَقۡسِطُوٓاْۖ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُقۡسِطِينَ ﴿٩﴾ إِنَّمَا ٱلۡمُؤۡمِنُونَ إِخۡوَةٞ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَ أَخَوَيۡكُمۡۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمۡ تُرۡحَمُونَ ﴿١٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە هەشت بڕگەدا:

١)- ﴿ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٱقۡتَتَلُواْ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَهُمَا ﴾، ئەگەر دوو کۆمەڵ لە بڕواداران بەگژ یەکدا هاتن، ئاشتەواییان لە نێوان دابکەن و پێکیان بهێننەوە، (**إن: حَرفُ شَرْطٍ يُخَلِّصُ الماضِي بِالإستِقبالِ، فَيَكُونُ في قُوَّةِ المضَارِعِ**)، ﴿ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٱقۡتَتَلُواْ ﴾، (إِنْ) پیتی مەرجە، کردارێک کە ڕابردوویە دەیکات بە داهاتوو، بۆیە ئەو کردارە کە بە ڕابردوو دێ، بە هۆی (إِنْ)ەوە کە بۆ مەرجە، هێزی کردارێکی ئێستایی پێ دەدات، کەواتە: ﴿ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٱقۡتَتَلُواْ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَهُمَا ﴾، ئەگەر لە داهاتوودا کۆمەڵێک لە بڕواداران بەشەڕ هاتن و بە گژ یەکدا هاتن، یەکسەر پێکیان بێننەوە، (**الصُّلحُ**): بریتیە لە لابردنی ناتەبایی و نارێکیی و ناکۆکیی، لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە زانایان گوتوویانە: خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ٱقۡتَتَلُواْ ﴾، پێشێ باسی دوو طائیفە دەکات، دوایی دەیکات بە کۆ، لەبەر ئەوەی کۆیەکە لە هەردوو کۆمەڵەکە پێکهاتوە، بۆیە ڕاناوی کۆی بۆ بەکارهێناوە، دەنا بە ڕواڵەت دەبوو بیفەرمووبایە: (**وَإِن طائِتَانِ مِنَ المُؤمِنِينَ اقتَتَلَتَا**)، ئەگەر دوو کۆمەڵ لە بڕواداران پێکەوە بەشەڕ هاتن.

٢)- ﴿ فَإِنۢ بَغَتۡ إِحۡدَىٰهُمَا عَلَى ٱلۡأُخۡرَىٰ ﴾، ئنجا ئەگەر یەکێکیان دەستدرێژیی کردە سەر ئەوی دیکە، (**البَغيُ: الظُّلمُ وَالإعتِداءِ عَلَى حَقِّ الغَيرِ، وَهُوَ هُنا اسْتُعْمِلَ بِمَعْنَاهُ اللُّغَوِي لاَ الفِقْهِي، وهي الطَّائِفَةُ الخَارِجَةُ عَنِ الحَقِّ**)، وشەی (**بَغِي**) بە مانای ستەم و دەستدرێژیی کردن بۆ سەر مافی ئەوی دیکە دێ، لێرەدا بە مانا زمانەوانییەکەی بەکارهاتوە، کە بریتیە: لە ستەم و دەستدرێژیی و سنوور شکێنیی، نەک بە مانا فیقهییەکەی کە بریتیە لە (**أَهلُ البَغِي**)، کە کۆمەڵێکن لە فەرمانی حوکمڕانێکی ڕەوا دەردەچن، ئنجا دەفەرموێ: ئەگەر یەکێک کە لەو دوو کۆمەڵەی بە شەڕ هاتوون، هەر سوور بوو لەسەر دەستدرێژیی کردنە سەر ئەوی دیکە.

٣)- ﴿ فَقَٰتِلُواْ ٱلَّتِي تَبۡغِي حَتَّىٰ تَفِيٓءَ إِلَىٰٓ أَمۡرِ ٱللَّهِ ﴾، لە دژی ئەوەیان کە ستەم و دەستدرێژیی دەکات، بجەنگن، تاکو دەگەڕێتەوە بۆ فەرمانی خوا.

لێرەدا: (**فَقَاتِلوا**)، فەرمانەو بۆ فەرزیشە، واتە: فەرزە ئێوە دەستی ئەو لایەنە بگرن کە چاوی لە سنوور شکێنیی و ستەمەو، بەهێز لە بەرانبەریدا بوەستن، تاکو دەیگێڕنەوەو ملی پێ کەچ دەکەن بۆ فەرمانی خوا، فەرمانی خواش بریتیە: لە دادگەریی: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يَأۡمُرُ بِٱلۡعَدۡلِ ... ﴿٩٠﴾ ﴾**النحل**، هەروەها بریتیە لە هەق، ﴿ وَقُلِ ٱلۡحَقُّ مِن رَّبِّكُمۡ ... ﴿٢٩﴾ ﴾**الكهف**.

٤)- ﴿ فَإِن فَآءَتۡ فَأَصۡلِحُواْ بَيۡنَهُمَا بِٱلۡعَدۡلِ ﴾، ئەگەر گەڕایەوە (ئەو لایەنەی چاوی لە زوڵم و دەستدرێژیی بوو بۆ سەر لایەکەی دیکە)، دادگەرانە ئاشتەواییان لە نێواندا بکەن.

٥)- ﴿ وَأَقۡسِطُوٓاْۖ إِنَّ ٱللَّهَ يُحِبُّ ٱلۡمُقۡسِطِينَ ﴾، لە پێدانی پشک و بەشدا دادگەربن، بێگومان خوا ئەوانەی پشک و بەش بە دادگەریی دەبەخشن، خۆشیدەوێن، لە تەفسیرەکاندا کەمتر بینیومە جیاوازییان کرد بێ لە نێوان وشەی (**عَدل**) و (**قِسط**)دا، بەڵام بێگومان قورئان وشەی هاوواتا (**مُتَرادِف**)ی تێدا نین و، ئەو ڕایەی زانایان بەهێزترە لەو ڕایەی دیکە، کە دەڵێ: لە قورئاندا وشەی هاوواتا هەن، لە ڕاستییدا لە قورئاندا وشەی هاوواتا نین، چونکە هاوواتا بوونی دوو وشە، یان چەند وشەیەک، بریتیە لە دووبارە بوونەوەی

تەنیا، ئنجا ئەگەر لە هەموو سیاقەکاندا تەماشای وشەی (**قِسْط**) بکەین، دەبینین کە مەبەست پێی دادگەرییە لە دابەشکردنی شتی ماددیی (پشک و بەش)دا، بەڵام (**عَدل**) بریتیە لە دادگەریی بە واتای گشتیی دادگەریی، هەم بۆ شتی ماددیی، هەم بۆ شتی مەعنەویی، لێرەدا دوای ئەوەی خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿فَإِن فَآءَتْ فَأَصْلِحُوا۟ بَيْنَهُمَا بِٱلْعَدْلِ﴾، ئەگەر ئەو کۆمەڵە کە دەست درێژیی دەکرد، گەڕایەوە، پێکیان بێننەوە بە دادگەرانە، بەڵام دوایی دەفەرموێ: (**وَأَقسِطُوا**)، ئنجا ئەگەر (**أَقسِطُوا**) هەر بە مانای (**إعدِلُوا**) بێ، ئەوە دەکات دووبارە بوونەوە، نا، (**أَقْسِطُوا**)، واتە: ئەو خەڵکە کە پێکەوە شەڕیان کردوە، ئەگەر یەکدییان کوشتوە، ئەگەر سەرو گوێلاکی یەکدییان شکاندوە، ئەگەر مافی یەکدییان داگیر کردوە، ئێوە لە کاتێکدا مافەکانیان بۆ یەکدیی ڕەتدەکەنەوە، دادگەربن، لە پشک و بەش پێدان و لە ڕووە ماددییەکەیەوە، کە هەق و مافی هەر کامێک بۆ ئەوی دیکە ڕەتدەکەنەوە، یان لەوی دیکە دەستێنن بۆ ئەوی دیکە، دوای ئەوەی لە ڕووی مەعنەوییەوە پێکتان هێنانەوە دادگەرانە، ئنجا لە ڕووی ماددییەوەش دادگەرانە پێکیان بێننەوە.

٦)- ﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ﴾، بە دڵنیایی تەنیا بڕواداران بران، واتە: برایەتیی ڕاستەقینە تەنیا لە نێوان بڕواداران دایە.

٧)- ﴿فَأَصْلِحُوا۟ بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ﴾، ئنجا دوو برا ناکۆکەکەتان پێک بێننەوە، ئاشتەواییان لە بەیندا بکەن، وشەی: (**أَخَوَيْكُم**)، خوێنراویشەتەوە: (**إِخْوَتِكُم**)، برایەکانتان کە بەینیان تێکچووە، پێکیان بێننەوە، هەروەها خوێنراویشەتەوە: (**إِخْوَانِكُم**)، ئنجا هەندێک لە زانایان گوتوویانە: وشەی (**إخوان**)، ئەو برایەتییەیە کە لە ڕووی ڕەچەڵەک و نەسەبەوە یەک نەبن، بەڵام لە ڕووی دینییەوە برای یەکدی بن، بەڵام (**إِخْوَة**)، ئەوەیە کە لە ڕووی خوێن و ڕەچەڵەکەوە یەک بن و، بچنەوە سەر یەک بەرەباب، یان هەر لە باب و دایکێک بن، خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەگەر تەنانەت دوو براش پێکەوە ناکۆک بوون، ئێوە ئاشتەواییان لە نێواندا بکەن، چ جای دوو کۆمەڵ، واتە: مەچن هیچ جۆرە ناکۆکییەک کە لە نێوان بڕواداراندا دەبێ، نادیدەی بگرن و بە کەمی بگرن، تەنانەت ئەگەر دوو

کەسیش بن، چونکە دوایی هەر بەهۆی ناکۆکیی ئەو دوو کەسەوە، هەندێک بەرگریی لە یەکیان دەکەن و، هەندێکی دیکە بەرگریی لە یەکی دیکە دەکەن و، دوایی دەبێتە هەراو کێشەی دوو کۆمەڵە خەڵکی زۆر، بەڵکو جار هەیە دەبێتە هی دوو نەتەوە، بەڵکو دوو ئۆممەت.

٨)- ﴿ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴾، پارێزیش لە خوا بکەن، بەڵکو بەزەییتان لەگەڵدا بنوێنرێ، واتە: بەهۆی پارێز کردن لە خواوە، خوا بەزەییتان لەگەڵدا بەکاردێنێ، پارێز کردنیش لە خوا لێرەدا، بەپێی ئەم سیاقە، واتە: لە پێکهێنانەوەی بڕوادارانی ناکۆکدا، ئەهلی تەقوا بن و، بە ناهەق بە لای کەسدا دامەیشکێنن و، بەو شێوەی هەقەو دادگەریی و ئینصافە، مامەڵە بکەن.

کورتە باسێک: وەرگرتنی

هەشت حوکمی شەرعیی لەو پێنج ئایەتە (٦-١٠ی الحجرات)

لەبەر ڕۆشنایی کۆی ئەو پێنج ئایەتە موبارەکەدا، کە ئەم دوو مەسەلە گرنگەمان لێ هەڵهێنجان، بە باشی دەزانم ئەم کورتە باسە بکەین:

١- **(القرطبي)** لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1] دەڵێ: **(فِي هذِهِ الآيَةِ دَلِيلٌ عَلَى قبُولِ خَبَرِ الواحِدِ إذَا كانَ عَدلاً، لإنَّهُ إنَّما أُمِرَ فِيها بِالتَّثَبُّتِ عِنْدَ نَقلِ خَبَرِ الفاسِقِ، وَمَن ثَبَتَ فِسقَهُ بَطَلَ قَولُهُ، فِي الإِخبَارِ إِجماعَاً، لأَنَّ الخَبَرَ أَمَانَةٌ وَالفِسقُ قَرِينَةٌ يُبْطِلُها)**.

واتە: لەم ئایەتەدا بەڵگە هەیە لەسەر ئەوە کە هەواڵی تاک لە کەسێک وەردەگیرێ، ئەگەر دادگەر بوو، چونکە فەرمانکراوە بە ساغکردنەوەو پەلە نەکردن لە کاتی گواستنەوەی هەواڵی بابای لادەردا، کەواتە: کەسێک کە لادەریی و گوناهبارییەکەی دیار نەبێ، (چونکە ئەصڵ لە مسوڵماناندا بریتیە لە دادگەربوون)، بۆیە ئەگەر یەک کەسیش هەواڵی هێنا، هەواڵەکەی لێ وەردەگیرێ، بەڵام هەر کەسێک چەسپا کە فاسیقەو لادەرە، قسەکەشی لە هەواڵاندا بە یەکدەنگیی زانایان ڕەتدەکرێتەوە، چونکە هەواڵ ئەمانەتەو، بابای فاسیقیش فیسقەکەی دەبێتە نیشانەیەک بۆ بەتاڵکردنەوەی ئەو هەواڵە، کە خیانەتی لەو ئەمانەتەدا کردوە.

٢- هەر **(القرطبي)** لە هەمان سەرچاوەدا[2]، دەڵێ: **(وَفـي الآية دليل على فساد قول من قال: إن المسلمين كلُّهم عدول حتى تثبُت الجرحة، لأنَّ الله تعالى أمر بالتثبُّت قبل القبول، ولا معنى للتثبُّت بعد إنفاذ الحكم، فإنْ حَكَم الحاكم قبل التثبُّت، فقد أَصَابَ المحكوم عليه بجهالة)**.

---

(١) الجَامِع لأحكَامِ القُرآن: ج٢٦، ص٢٤٣.

(٢) الجَامِع لأحكَامِ القُرآن: ج٢٦، ص٢٤٣.

ئـەم ڕایـەی (**القرطبـي**): (**المهـدوي**) کـە یەکێکـە لـە زانایـان هێناویـەتی، واتـە: لـەم ئایەتـەدا بەڵگـە هەیـە لەسـەر هەڵەیـی قسـەی کەسـێک کـە دەڵـێ: بـڕواداران (مسـوڵمانان) هەموویـان دادگـەرن، تاکـو تانـە دەچەسـپێ بـۆ کەسـێک کـە تانـەی لێ دەدرێ (لـە دادگەرییەکـەی)، چونکـە خـوا ﷻ فەرمـانی کـردوە بـە ڕوونکردنـەوەو، پەلـە نەکـردن بـەر لـە وەرگرتنـی هـەواڵ، (کـە دەبـێ ڕوونی بکەیـەوەو سـاغی بکەیـەوە)، هیـچ مانایەکیـش نیـە بـۆ سـاغکردنەوەی هەواڵێـک دوای ئـەوەی بڕیـار دەدرێ، بۆیـە ئەگـەر حوکمڕانێـک، یاخـود دادوەرێـک بڕیـار بـدات بـەر لـەوەی هەواڵەکـە سـاغ بکاتـەوە، ئـەوە ئـەو کەسـەی حوکمەکـەی بەسـەردا داوەو، بـە زیـانی بـووە، تـووشی زیـانی کـردوە بـە نەزانیـی.

هەڵبەتـە ئـەو ڕایـە هەیـە، کـە ئەصـڵ لـە مسـوڵمانان دا بریتـی نیـە لـە دادگـەر بـوون، بـەڵام ڕای دیکـەش هـەر هەیـە، کـە بناغـە ئەوەیـە بـڕواداران دادگـەرن.

بـەڵام مـن پێـم وایـە ئـەوە شـتێکی ڕێژەییـە، لـە کۆمەڵێکـەوە بـۆ کۆمەڵێـک و، لـە خەڵکێکـەوە بـۆ خەڵکێـک، حوکمەکـە دەگـۆڕێ، پێـم وایـە ئـەوە ڕای ڕاسـتە، چونکە دوو ڕای پێچەوانـە هـەن، هەندێـک دەڵێـن: بناغـە لـە مسـوڵمانان دا ئەوەیـە دادگـەر بـن و، هەندێـک دەڵێـن: نەخێـر دادگەریـی دەبـێ لێـی بکۆڵرێتـەوە، بـەڵام پێـم وایـە ئـەوە شـتێکی ڕێژەییـەو، لـە کاتێکـەوە بـۆ کاتێـک و، لـە خەڵکێکـەوە بـۆ خەڵکێـک دەگـۆڕێ.

٣- هەر (**القرطبي**) هێناویەتی، دەڵێ: (**فإن قضى بما يغلب على الظن، لم يكن ذلك عملاً بجهالة، كالقضاء بالشاهدين العدلين، وقبول قول العالم المجتهد، وإنما العمل بالجهالة قبول قول من لا يحصل غلبة الظن بقبوله**)، ئەم ڕایەشی لە (**القشيري**)یەوە هێناوە، دەڵێ: کاتێک بڕیار دەدرێ و حوکمێک دەکرێ بە گومانێکی زاڵ، ئەوە کارکردن نیە بە نەزانیی، بۆ وێنە: دادوەریی کردن بە بڕیاردان بە دوو شاهیدی دادگەر، هەروەها وەرگرتنی قسەی زانایەکی کۆششکەر (مجتهد)، ئەمانە پێیان ناگوترێ کارکردن بە نەزانیی، بەڵکو کارکردن بە نەزانیی بریتیە لە وەرگرتنی قسەی کەسێک کە گومانی زاڵی لێ بەرهەم نەیەت.

یـانی: ئەگـەر گومـانی زاڵیـش بەرهـەم بـێ، ئەویـش دیسـان (گومـانی زاڵیـش) جۆرێکـە لـە زانیاریـی و، بـە حوکـم کـردن بـە نەزانیـی لـە قەڵـەم نـادرێ.

٤- (محمد الطاهر بن عاشور) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1]، دەڵێ: (**هَذِهِ الآيَةُ دَلِيلٌ عَلَى وُجُوبِ الْبَحْثِ عَنْ عَدَالَةِ مَنْ كَانَ مَجْهُولَ الْحَالِ فِي قَبُولِ الشَّهَادَةِ أَوِ الرِّوَايَةِ عِنْدَ الْقَاضِي وَعِنْدَ الرُّوَاةِ**)، واتە: ئەم ئایەتە بەڵگەیە لەسەر فەرز بوونی لێکۆڵینەوە لە دادگەریی کەسێک کە حاڵی نەزانراوە، لە کاتێکدا دەویسترێ شایەدیی لێ وەربگیرێ و ڕیوایەتی لێوەربگیرێ، لە لای دادوەرو لە لای ڕاوییەکان واتە: هەر کەسە لە بواری خۆیدا دەبێ لێ بکۆڵدرێتەوە، ئایا دادگەرە یان نا؟.

٥- هەر **(محمد الطاهر بن عاشور)** لە هەمان سەرچاوەی پێشوودا، دەڵێ: (**دَلَّ قَوْلُهُ: ﴿فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ﴾، أَنَّهُ تَحْذِيرٌ مِنَ الْوُقُوعِ فِيمَا يُوجِبُ النَّدَمَ شَرْعًا، أَيْ مَا يُوجِبُ التَّوْبَةَ مِنْ تِلْكَ الْإِصَابَةِ، فَكَانَ هَذَا كِنَايَةً عَنِ الْإِثْمِ فِي تِلْكَ الْإِصَابَةِ، فَحَذَّرَ وُلَاةَ الْأُمُورِ مِنْ أَنْ يُصِيبُوا أَحَدًا بِضُرٍّ أَوْ عِقَابٍ، أَوْ حَدٍّ، أَوْ غُرْمٍ، دُونَ تَبَيُّنٍ وَتَحَقُّقِ تَوَجُّهِ مَا يُوجِبُ تَسْلِيطَ تِلْكَ الْإِصَابَةِ عَلَيْهِ بِوَجْهٍ يُوجِبُ الْيَقِينَ أَوْ غَلَبَةَ الظَّنِّ وَمَا دُونَ ذَلِكَ، فَهُوَ تَقْصِيرٌ يُؤَاخَذُ عَلَيْهِ**)، واتە: کە دەفەرموێ: ﴿فَتُصْبِحُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ﴾، ئەمە هۆشداریی پێدانە لەوەی کارێک بکرێ، لە ڕووی شەرعییەوە پەشێمانیی بەدوادا بێ، واتە: گەڕانەوەو پەشێمان بوونەوە لەو تووشی زیان کردنە، کە ئەمەش کنارەیە لە گوناهباریی، بەهۆی ئەو تووش کردنەوە، بۆیە خوا ﷻ لێرەدا سەرپەرشتیارانی کاروباری، هۆشداریی پێداون و ئاگادار کردوونەوە، کە هیچ کەس تووشی زیانێک نەکەن، یاخود سزا دانێک، یاخود سنوورێکی شەرعیی بەسەردا بچەسپێنن، یاخود پێ بژاردنێک، بەبێ ئەوەی ڕوونی بکەنەوە، یان ساغی بکەنەوە، ئایا ئەو شتەی پاڵدراوەتە لای ئەو کەسە، ڕاستە یان نا؟ چونکە ئەگەر وابکەن، ئەوە کەمتەرخەمییەکە، بەهۆیەوە گوناهبار دەبن و سزابار دەبن.

---

(١) التحرير والتنوير: ج٢٦، ص٢٣٤ - ٢٢٣.

٦- ئەو فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ کە دەفەرموێ: {قِتَالُ الْمُسْلِمِ كُفْرٌ} (**أخرجه البُخاري: ٦٤٤ ومُسلِم: ٦٤**)، واتە: جەنگ کردن لە دژی مسوڵمان کوفرە، مەبەست پێی مسوڵمانێکە کە یاخیی (**باغي**) نەبێ، ئەگەرنا بەپێی فەرمایشتی خوا: ﴿فَقَٰتِلُواْ ٱلَّتِي تَبۡغِي حَتَّىٰ تَفِيٓءَ إِلَىٰٓ أَمۡرِ ٱللَّهِ﴾، هەروەها ئایەتی: ﴿وَلۡتَكُن مِّنكُمۡ أُمَّةٞ يَدۡعُونَ إِلَى ٱلۡخَيۡرِ وَيَأۡمُرُونَ بِٱلۡمَعۡرُوفِ وَيَنۡهَوۡنَ عَنِ ٱلۡمُنكَرِ...﴿١٠٤﴾﴾آل عمران.

وەستان لە دژی یاخییان لە بەرانبەر کۆمەڵگاو قەوارەی سیاسیی مسوڵماناندا، نەک هەر ڕەوایە، بگرە فەرزیشە، (**الشوكاني**) لە تەفسیرەکەی (**فتح القدیر**)دا[1]، ئەم قسە جوانە لە (ابن جریر)ەوە دێنێ، دەڵێ: (**لَوْ كَانَ الْوَاجِبُ فِي كُلِّ اخْتِلَافٍ يَكُونُ بَيْنَ فَرِيقَيْنِ مِنَ الْمُسْلِمِينَ الْهَرَبَ مِنْهُ وَلُزُومَ الْمَنَازِلِ، لَمَا أُقِيمَ حَقٌّ، وَلَا أُبْطِلَ بَاطِلٌ، وَلَوَجَدَ أَهْلُ النِّفَاقِ وَالْفُجُورِ سَبَبًا إِلَى اسْتِحْلَالِ كُلِّ مَا حَرَّمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنْ أَمْوَالِ الْمُسْلِمِينَ، وَسَبْيِ نِسَائِهِمْ، وَسَفْكِ دِمَائِهِمْ، بِأَنْ يَتَحَزَّبُوا عَلَيْهِمْ، وَلِكَفِّ الْمُسْلِمِينَ أَيْدِيَهُمْ عَنْهُمْ**).

واتە: ئەگەر هەر کێشەو مشت و مڕێک لە نێوان دوو کۆمەڵ لە مسوڵماناندا پەیدادەبوو، ئەوە پێویست بووایە کە ڕابکەن و، هەر کەسە بچێتەوە ماڵی خۆی، ئەو کاتە هیچ هەقێک نەدەچەسپاو، هیچ ناهەقێک نەدەپووچێنرایەوەو، خەڵکی خاوەن نیفاق و تاوان هۆکارێکیان دەست دەکەوت بۆ ئەوەی هەرچی خوا ﷻ لێی قەدەغە کردوون، بۆ خۆیانی ڕەوا بکەن، لە ماڵی مسوڵمانان و، ئافرەتانیان بە دیل بگرن و، خوێنیان بڕێژن، بەوە کە کۆببنەوە لە دژیان و، مسوڵمانانیش دەستی خۆیان لێ بگێڕنەوە.

٧- یاخییان (**البُغَاة**) هەرچەندە دژی حوکمڕانێکی حوکم ڕەواو ڕەشید، گوناهبار دەبن، بەڵام بەوە کافر نابن، واتە: کۆمەڵێک لە مسوڵمانان کە لە دژی حوکمڕانێکی ڕەشیدو حوکم ڕەوا ڕادەپەڕن، گوناهبار دەبن، بەڵام پێی کافر نابن، چونکە خوا ﷻ

---

(١) ج٥، ص٧٧.

بە بڕوادار ناوی هێناون، چ لە کاتی بەشەڕ هاتن و، چ لە کاتی پێک هێنانەوەیاندا، ﴿ وَإِن طَآئِفَتَانِ مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ٱقْتَتَلُواْ ﴾، دوایی دەفەرمویٚ: ﴿ فَأَصْلِحُواْ بَيْنَهُمَا ﴾، ئەم دەقەش لەو بارەوە هەیە:

{عَنْ أَبِي الْبَخْتَرِيِّ، قَالَ: سُئِلَ عَلِيٌّ رضي الله عنه، عَنْ أَهْلِ الْجَمَلِ، قَالَ: قِيلَ: أَمُشْرِكُونَ هُمْ؟ قَالَ: مِنَ الشِّرْكِ فَرُّوا، قِيلَ: أَمُنَافِقُونَ هُمْ؟ قَالَ: إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لاَ يَذْكُرُونَ اللَّهَ إِلاَّ قَلِيلاً، قِيلَ: فَمَا هُمْ؟ قَالَ: إِخْوَانُنَا بَغَوْا عَلَيْنَا} (أخرجه ابن أبي شيبة: ٣٨٩١٨).

واتە: ئەبوو بەختەریی دەڵێ: عەلی (خوا لێی ڕازی بێ)، لە بارەی خەڵکی چیا (خەواریج) پرسیاری لێکرا، ئەوانە هاوبەشدانەرن؟ گوتی: نەخێر، ئەوانە لە شیرک ڕایان کردوە، گوترا: ئەدی مونافیقن؟ گوتی: نەخێر، چونکە مونافیقەکان بە کەمیی نەبێ یادی خوا ناکەن، (بەڵام ئەوان یەکێک لە ئێوە نوێژی خۆی لە چاو نوێژی ئەوان پێ کەمەو، ڕۆژوو گرتنی خۆی لە چاو ڕۆژوو گرتنی ئەوان پێ کەمە)، گوتیان: ئەدی چین؟ گوتی: ئەوانە برامانن، بەڵام ستەمیان لێکردووین.

٨- موعاوییەو هاوکارانی کە دژی عەلی کوڕی ئەبی تالیب (خوا لێیان ڕازی بێ)، جەنگیان کرد، هەم بە پێی ئایەتەکەو، هەم بە پێی فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ بە یاخییان (بغاة) دانراون، ئایەتەکە ئەوە دیارە: ﴿ فَإِنۢ بَغَتْ إِحْدَىٰهُمَا عَلَى ٱلْأُخْرَىٰ ﴾، بە پێی فەرمایشتی پێغەمبەریش ﷺ دەفەرمویٚ: {تَقْتُلُ عَمَّارًا الْفِئَةُ الْبَاغِيَةُ} (أخرجه مُسلِم: ٢٩١٦، ، وَابنُ حِبَّان: ٦٧٣٦، وغيرهما عَن أُمِّ سَلَمَة رضي الله عنها)، واتە: کۆمەڵی یاخییان عەممار دەکوژن.

دیارە عەممارى کوڕی یاسریش لەگەڵ عەلی بوو (خوا لێی ڕازی بێ)و، لە شەڕی (صیففین)دا بە دەستی کۆمەڵی موعاوییە کوژراو، هیچ گومان لەوەدا نیە کە موعاوییەو ئەوانەی کە لەگەڵیدا بوون بە یاخییان (بُغاة) دانراون و، لە قەڵەم دراون.

کورتە باسێک: دە پایەی بنەڕەتیی برایەتیی ئیسلامیی[1]

پایەی یەکەم: قووڵ و فراوان تێگەیشتن لە ئیسلامی بەرجەستە لە قورئان و سوننەت دا:

بە دڵنیاییی ئیسلام تەنیا ئەوەیە کە لە قورئان دایەو، پێغەمبەری خواش ﷺ لەمیانی ڕێبازو سوونەتی خۆیدا بەرجەستەو جێبەجێی کردوە، هەمیشە کەچفەهمیی و تەسک و سەرکێڵ لە ئیسلام حاڵیی بوون، مایەی پەرتەوازەیی و بەش بەش بوونی مسوڵمانانەو، قووڵ تێگەیشتنیان لە ئیسلام، مایەی تەبایی و لێک تێگەیشتن و تەبایی و هاوکارییانە، با تەماشای ئەم دوو ئایەتە بکەین:

١- لە سوورەتی (**الأنعام**)دا، خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱلَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمْ وَكَانُواْ شِيَعًا لَّسْتَ مِنْهُمْ فِي شَيْءٍ ... ﴿١٥٩﴾ ﴾، واتە: ئەوانەی ئایینەکەی خۆیان بەش بەش کردوەو تێیدا بوونەتە تاقم تاقم، تۆ هیچ پەیوەندییت پێیانەوە نیە.

کە دەگونجێ ئەوە مەبەست پێی مسوڵمانان بێ، کە دواتر ئایینی خۆیان پارچە پارچەو بەش بەش دەکەن، دەشگونجێ مەبەست پێی هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان و خاوەن کتێبەکان بێ.

٢- لە سوورەتی (**الروم**)دا، کە بە تەئکید خوا ﷻ ڕوو لە بڕواداران دەکات و، دەفەرموێ: ﴿ ... وَلَا تَكُونُواْ مِنَ ٱلْمُشْرِكِينَ ﴿٣١﴾ مِنَ ٱلَّذِينَ فَرَّقُواْ دِينَهُمْ وَكَانُواْ شِيَعًا كُلُّ حِزْبِۭ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ ﴿٣٢﴾ ﴾، واتە: (ئەی مسوڵمانینە!) ئێوەش وەک هاوبەش بۆ خوا

---

(١) ئەم کورتە باسە لە: [مەوسووعەی: بیرکردنەوەی ئیسلامیی لە نێوان وەحیی و واقیع دا]، کتێبی پێنجەم، لاپەڕە: ٣٠٨ - ٣٢٤، چاپی یەکەم، وەرگیراوە.

دانەرەکان مەبن، ئەوانەی ئایینەکەی خۆیانیان پارچە پارچە کردو، تێیدا بوونە دەستە دەستە، هەر کۆمەڵێک بەوەی کە لەسەریەتی پێی دڵخۆشە (ئێوەش وەک ئەوان مەکەن).

بەڵام (سبحان الله) هەرچی خوا لە قورئاندا فەرموویەتی، وەک ئەوان مەکەن، بە زۆریی مسوڵمانان بە پێچەوانەکەیەوە جووڵاونەوە!، بۆ وێنە:

أ- لێرەدا (الروم - ٣١ و٣٢-دا) خوا ﷻ دەفەرموێ: وەک ئەو موشریکانە مەکەن، کە ئایینەکەی خۆیان بەش بەش کردوەو بوونە تاقم تاقم.

کەچی مسوڵمانان وایان کردوە.

ب- لە سوورەتی (**الحشر**)دا خوا ﷻ لە بارەی جوولەکەکانەوە، دەفەرموێ: ﴿ تَحْسَبُهُمْ جَمِيعًا وَقُلُوبُهُمْ شَتَّىٰ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَّا يَعْقِلُونَ ﴿١٤﴾ ﴾، واتە: پێتوایە (جوولەکەکان) پێکەوەن، کەچی دڵیان جۆراو جۆرە، چونکە کۆمەڵێکن نافامن.

ئنجا ئەمە بەسەر ئێمەش هاتوە!

ج- هەروەها پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {«**لَتَتَّبِعُنَّ سَنَنَ الَّذِينَ قَبْلَكُمْ شِبْرًا بِشِبْرٍ، وَذِرَاعًا بِذِرَاعٍ، حَتَّى لَوْ سَلَكُوا جُحْرَ ضَبٍّ لَسَلَكْتُمُوهُ» قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللَّهِ، الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى؟ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «فمن؟** }، (**أخرجه أحمد: ١١٨١٧، والبخاري: ٣٢٦٩، ومسلم: ٢٦٦٩، وإبن حبان: ٦٧٠٣ واللفظ له، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رضي الله عنه**).

واتە: بە دوایی ڕێبازی ئەوانەی پێش خۆتان دەکەون، بست بە بست و گەز بە گەز، (واتە: لە شتی بچووک و لە شتی گەورەدا)، شوێنیان دەکەون، هەتا ئەگەر چووبنە کونی بزنمژێکەوە، بە دوایاندا دەچن، گوتمان: ئەی پێغەمبەری خوا! مەبەستت پێ جوولەکەو نەصرانییەکانە؟ پێغەمبەری خوا فەرمووی: ئەدی مەبەستم کێیە؟

کەواتە: بنەڕەتی یەکەم بۆ برایەتیی مسوڵمانان، ئەوەیە کە مسوڵمانان باش لە قورئان و سوننەت تێبگەن، بە قووڵیی و بە فراوانیی، ئەو کاتە ئەگەر بە قووڵیی و بە فراوانیی تێگەیشتن، عەقڵ و دڵیشیان فراوان دەبێ، ئەخلاقیشیان گەورە دەبێ و، فراوان دەبێ، دەتوانن پێکەوە باشترین برایەتیی بکەن.

پایەی دووەم: دڵ و دەروون ساغ و سەلامەت بوون:

پایـەی دووەمـی یەکڕیزیـی و تەبایـی و هاوکاریـی و برایەتیـی نێوان ئەهلی ئیسـلام ئەوەیـە، کـە تـاک تاکیـان خـاوەن دڵ و دەروونێکـی سـاغ و سـەلیم بـن، یەکـەم لـە بەرانبـەر خـوادا خـاوەنی خـوا بـە یەکگرتـن (**توحیـد**) بـن و، لەگـەڵ خەڵکیشـدا بـە گشـتیی و، لەگـەڵ ئەهـلی ئیسـلام بـە تایبەتیـی، خـاوەنی دڵسـۆزیی (**نُصح**) و سـاغیی و بـە تەنگـەوە بـوون و بـە پـەرۆش بـوون بـن، خـوای پەروەردگاریـش دەفەرمـوێ: ﴿يَوْمَ لَا يَنفَعُ مَالٌ وَلَا بَنُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا مَنْ أَتَى ٱللَّهَ بِقَلْبٍ سَلِيمٍ ﴿٨٩﴾﴾ **الشعراء**، واتـە: ئـەو ڕۆژەی نـە سـامان و نـە کـوڕان دادی کـەس نـادەن، مەگـەر کەسـێک بـە دڵێکـی سـاغ و سـەلیمەوە هاتبێتـە لای خـوا ﷻ، ئینسـان ئەگـەر دڵەکـەی سـاغ و سـەلیم بـوو، بوغـزو غـەرەزی تێـدا نەبـوو، خـۆ بەزلزانیـی (**تکبُّر**)ی تێـدا نەبـوو، خـۆ پەسـندیی (**عُجـب**)ی تێـدا نەبـوو، خەڵـک بـە کـەم زانینـی تێـدا نەبـوو، ئـەو کاتـە بابەتیيانـە لەگـەڵ شـتەکاندا مامەڵـە دەکات و گـوێ دەگـرێ، چـۆن پێـی خۆشـە خەڵـک گوێـی بـۆ بگـرێ، گوێشـیان بـۆ دەگـرێ و، چـۆن پێـی خۆشـە خەڵـک هەقـی لێوەربگـرێ، هەقیشـیان لێوەردەگـرێ.

پایەی سێیەم: بژارکران لە سیفەتە خراپەکان، (التَّخليَةُ مِنَ الرَّذَائِلِ):

ئەمیــش بــە تەئکیــد هۆکارێکــی زۆر گــەورەو گرنگــی تەبایــی و هاوکاریــی و برایەتیـی نێـوان ئەهـلی ئیسـلامە، چونکـە سـیفەتە پەسـت و نزمـە دەروونییـەکان (**الرَّذَائِـلُ النَّفسِـيَّة**)، پشـکی شـێریان هەیـە، لـە ناتەبایـی و ناکۆکیـی و دوو بەرەکییـدا، بـە تایبـەت سـیفەتەکانی خـۆ بـە زلگریـی و، خـۆ پەسـندیی و، ئیرەیـی (**حسـد**) و، ڕق لێبوونـەوەو، ڕەش بینیــی و، قســە ڕەقیــی و، پەڕگیریــی و، عەقــڵ داخراویــی و، دڵ گچکەیـی.

پایەی چوارەم: ڕازێنرانەوە بە سیفەتە پەسندەکان (التَّحلِیَةُ بِالفَضَائِل):

خۆ ڕازاندنـەوەی ئەهـلی ئیسـلام بـە تایبـەت خەڵکـی نێـو تەوژمـی ئیسـلامیی، بـە خەسـڵەت و ئـاکارە جـوان و پەسـندەکان، کاریگەریـی زۆری هەیـە بـۆ یەکڕیزییـان و، تەبایـی و هاوکاریـی نێوانیـان، بـە تایبـەت سـیفەتەکانی: بەزەیـی و، خـۆ بـە کەمگریـی و، لێزانیـی و، بـە ویـژدان بـوون و، دڵسـۆز بـوون و، هاوسـەنگ بـوون و، گەشـبینیی و، عەقـڵ کرانـەوەو، زانسـت زۆریـی و ئاسـۆی بیـر فراوانیـی.

هەڵبەتـە ئـەوەش هەمـووی لـە ئەزمـوونی کردەییـدا ئینسـان پێیـان دەگات، ئەگـەر ئینسـان لەگـەڵ خەڵکـدا بـە ڕەحـم بـێ، خـۆ بـە کەمگـر بـێ، گرفـت بـە زۆریـی لـە خـۆ بەزلگریـی پەیـدا دەبـن، هەروەهـا ئەگـەر ئینسـان لێـزان بـێ و، حیکمـەت و دانایـی هەبـێ، بـە ئینصـاف بـێ، دڵسـۆز بـێ، هاوسـەنگ بـێ و، پەڕگیـر نەبـێ و، تێنەپەڕێنـێ، هەروەهـا ئەگـەر گەشـبین بـێ و کـراوە بـێ بەرانبـەر بـە خەڵکـی مسـوڵمان و نامسـوڵمان، ئـەو کاتـە ڕێـی تەبایـی و گونجاویـی و هاوکاریـی پێکـەوە کـردن و، دەسـتبار گرتـن، تەخـت و ئاچـووغ دەبـێ، خـوای پەروەردگاریـش کـە دەفەرمـوێ: ﴿قَدْ أَفْلَحَ مَن زَكَّىٰهَا ۝٩﴾الشـمس، واتـە: بەڕاسـتیی سـەرفراز ئـەو کەسـەیە، کـە خـۆی پـاک و چـاک دەکات، دیـارە کاتێـک مـرۆڤ پـاک و چـاک دەبـێ، واتـە: لـە سـیفەتە خراپـەکان بـژار دەکـرێ و، بـە سـیفەتە چاکـەکان دەڕازێتـەوەو، سـەر فـرازە، هـەم لـە دنیـاداو هـەم لـە دواڕۆژدا.

پایەی پێنجەم: عەیب و کەم و کوڕیی خۆ دیتن و، دانپێداهێنان بە چاکەو فەزڵی ئەوانی دیکەدا:

ئەمیـش هۆکارێکـی زۆر کاریگـەرە، کـە ئینسـان عەیـب و کـەم و کوڕییـەکانی خۆی ببینـێ، پێشـینانی خۆمـان گوتوویانـە: [ئەگـەر پووشـکەت لـە چـاوی خەڵکـدا بینـی، چیلکـەش لـە چـاوی خۆتـدا ببینـە]، کـە بێگومـان نـە پووشـکە دەچێتـە چـاوی کـەس

و نـە چیلکـەش، بـەڵام مەبەسـت ئەوەیـە کـە تـۆ عەیبـی گچکـەت لـە خەڵکـدا بینـی، هـی گـەورەش لەخۆتـدا ببینـەو، خاتـری خـۆت مەگـرە، کـە بێگومـان ئـەوەش دەبێتـە هـۆی برایەتیـی و گونجاویـی پێکـەوەو، چاکـەو فەزڵـی خەڵـک بینینیـش دەبێتـە هانـدەرو ڕێخۆشـکەر بـۆ زیاتـر خۆشویسـتنیان و، ڕێـز لێگرتنیـان، بـەڵام کەسـێك بـەس خاڵـە ڕەشـەکانیان ببینـێ و عـادەتی مێشـە ڕەشـەی هەبـێ، هـەر بەسـەر خاڵـی ڕەشـەوە بنیشـێ، ئـەو کاتـە لـە بەرانبەریانـدا تـووشی ڕەشـبینی دەبـێ.

پایەی شەشەم: گونجاویی و کرانەوەو ئەرێنیی بوون:

وەک پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی: {**الْمُؤمِـنُ مُؤَلَّـفٌ، وَلا خَـيْرَ فِمَـن لَا يَأْلَـفُ وَلَا يُؤلَـف**}، (**أخرجـه أحمـد: ٩١٨٧، والحاكـم: ٥٩، والبيهقـي في شـعب الإيمان: ٨١١٩، وَإِسـنادُهُ حَسَـن**)، واتـە: ئیمانـدار پێکـەوە گونجێنـەرە (پێکـەوە گرێـدەرە)و، هـەر کەسـێک نەتوانـێ خەڵـک هۆگـری خـۆی بـکات و، هۆگـری خەڵکیـش بـێ، خێـری پێـوە نیـە.

هەروەهـا پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی: {**مَـنْ كَانَ هَيِّنًـا لَيِّنًـا قَرِيبًـا، حَرَّمَـهُ اللَّـهُ عَـلَى النَّـارِ**} (**أخرجـه البَيهَقـي في الأَداب: ١٩٢، والحاكـم: ٤٣٥، وقـال: هَـذَا حَدِيـثٌ صَحِيـحٌ عَـلَى شَرْطِ مُسْـلِمٍ، وَلَـمْ يُخَرِّجَـاهُ، وقـال الذهبـي: صحيـح عـلى شرط مسـلم**)، واتـە: هـەر کەسـێک هێدیـی و نـەرم و ئاسـان و نیزیـک بـێ، خـوا لـە ئاگـری دۆزەخ قەدەغـەی دەکات.

پایەی حەوتەم: لە بیانوو نەگەڕان و پاساو بۆ یەکدیی هێنانەوە:

ئەمیـش هۆکارێکـی گرنگـی برایەتیـی و تەبایـی بەینـی ئەهـلی ئیمانـە، با سـەرنجی ئـەم دەقـەی سـوننەت بدەیـن: {**عَـنِ ابْـنِ عَبَّـاسٍ رضي اللـه عنهـما، قَـالَ: قِيـلَ لِرَسُـولِ اللَّـهِ صَـلَّى اللـهُ عَلَيْـهِ وَسَـلَّمَ: أَيُّ الْأَدْيَـانِ أَحَـبُّ إِلَى اللَّـهِ؟ قَـالَ: «الْحَنِيفِيَّـةُ السَّـمْحَةُ»**} (**أخرجـه أحمـد: ٢١٠٧، وصححـه الألبـاني**)، واتـە: عەبدوڵـڵای کـوڕی عەببـاس خـوا لێیـان

ڕازی بێ، دەڵێ: بە پێغەمبەری خوا ﷺ گوترا: کام دینداریی خۆشەویسترە لە لای خوا ﷻ؟ فەرمووی: دینێکی پاکی لێبوردە.

لە ڕاستییدا لێبوردەیی و دڵفراوانیی و سینە سافیی، خەسڵەتێکی گەورەو گرنگی مسوڵمانانەو، هۆکارێکی یەکجار گەورەو کاریگەری تەبایی و یەکڕیزیی هاوکاریی پێکەوە کردنیانە.

پایەی هەشتەم: ڕووگەشیی:

{عَنْ أَبِي ذَرٍّ رضي الله عنه، قَالَ: قَالَ لِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَحْقِرَنَّ مِنَ الْمَعْرُوفِ شَيْئًا، وَلَوْ أَنْ تَلْقَى أَخَاكَ بِوَجْهٍ طَلْقٍ»} (أخرجه مُسلِم: ٢٦٢٦).

واتە: ئەبوو زەڕ خوا لێی ڕازی بێ دەڵێ: پێغەمبەر ﷺ پێی فەرمووم: هیچ شتێک لە چاکە بە کەم مەگرە، ئەگەر هەر ئەوەندەش بێ کە بە ڕووی خۆش بگەیە برایەکەی خۆت، (هەروەها خوشکی خۆشت).

وەک زۆر جار گوتوومانە: دیارە مەجلیسەکە مەجلیسی پیاوان بووە، بۆیە پێغەمبەر ﷺ باسی برای کردوە، بێگومان ڕووگەشیی کاریگەریی زۆر چاکی بۆ تەبایی و دۆستایەتیی هەیەو، زەردەخەنە لە ڕووی براو خوشکی مسوڵمانتداو، ڕوو خۆش بوون و کراوە بوون، کاریگەریی زۆری هەیە بۆ لابردنی زۆر غەورو چڵک و چەپەرو تەم و مژ، ئەگەر بە دڵی بەرانبەرەکەتەوە نیشتبێ.

پایەی نۆیەم: زمان شیرینی:

خوای بەرز دەفەرمووێ: ﴿وَقُولُواْ لِلنَّاسِ حُسْنًا ...﴾ البقرة، واتە: قسەی باش بۆ خەڵک بکەن، یان لەگەڵ خەڵکدا بە گشتیی قسەتان چاک بێ، دیارە ئەگەر لەگەڵ خەڵکدا قسە باش بوون پێویست بێ، بە تەئکید لە نێو بازنەی

ئەهلی ئیماندا پێویستترە، وەک گوتراوە: (**الأَقْرَبونَ أَولَى بِالمَعروف**)، پێغەمبەریش ﷺ دەفەرموێ: {**الكَلِمَةُ الطَّيِّبَةُ صَدَقَةٌ**}، (**أخرجه البُخاري: ٢١٢٧، ومُسلِم: ١٠٠٩**)، واتە: قسەی خۆش چاکەو صەدەقەیە، پاداشتی هەیە.

ئینسانی ئیماندار دەبێ لەگەڵ هەموو کەسدا قسەی پەسندو شیرین و بە نەزاکەت بێ و، نەجیب و قسەی خۆش بێ و لە تەعبیرەکانی بخەفتێ.

پایەی دەیەم و کۆتایی: خۆپاراستن لە زمان بە خراپە گەڕان:

خۆپاراستن لە زمان بە خراپە گەڕانیش، هۆکارێکی دیکەی زۆر گرنگە، بۆ پاراستنی تەبایی و، بەهێز کردنی برایەتیی، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: { **لَيْسَ الْمُؤْمِنُ بِالطَّعَّانِ، وَلَا اللَّعَّانِ، وَلَا الْفَاحِشِ، وَلَا الْبَذِيءِ**} (**أخرجه أحمد: ٣٨٣٩، والترمذي: ١٩٧٧، وابن حبان: ١٩٢، وصححه الألباني في صَحِيح الْجَامِع: ٥٣٨١**)، واتە: ئیماندار تانە لێدەرو لەعنەتکەرو قسەی ناشیرینکەرو زمان شڕ نیە.

ئیماندار نابێ ئەو ڕەفتارە ناشیرنانەی هەبن، بۆیەش ڕاستییەکەی کە دەبیستم بە تایبەت مامۆستایەک لەسەر مینبەر قسەی ناشیرین دەکات، شێوازی ناشیرین بەکاردێنێ، زۆر بەزەییم بەو مینەبەرو میحرابەدا دێتەوە، کە بە حیساب ئەو لە پێغەمبەری بە میرات گرتوون! لە حاڵێکدا کە پێغەمبەر ﷺ هەموو فەرمایشتەکانی تەماشا بکە، وشەیەکی برینداركەرو، وشەیەکی ناشیرینت چنگ ناکەوێ.

ئەمانە ئەو دە پایە بنەڕەتییە بوون، کە پێم وایە دەبنە بناغەیەکی باش بۆ برایەتییەکی مەحکەم لە نێوان ئەهلی ئیماندا، خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی هیدایەتمان بدات، کە دۆستایەتیی و برایەتیی چاک لەگەڵ ئەهلی ئیماندا بکەین و، خۆمان بەو خەسڵەتانە بڕازێنینەوە کە بناغەی برایەتییەکی مەحکەم پێک دێنن.

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـە لـە سـێ ئایـەت پێـک دێ، ئایەتـەکانی: (١١ - ١٣)، کـە خـوای زانـاو کارزان بـۆ جـاری چـوارەم و پێنجـەم لـەم سـوورەتەدا، بانگـی مسـوڵمانان دەکات بـە نازنـاوی ئیـمان: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾، شـەش خەسـڵەت و خـوو و خـدەی خراپیـان لـە بـواری هەڵسـوکەوتی نێـو خـۆدا، لـێ قەدەغـە دەکات، سـێیان ئاشـکراو سێشـیان پەنهـان، کـە ئەمانـەن:

١- گاڵتە بە یەکدی کردن.

٢- ڕەخنە لە یەکدی گرتن و، عەیب لە یەکدی دیتنەوە.

٣- ناوو ناتۆرە لە یەکدی هەڵدان.

ئەو سێیەیان ئاشکران و سێی پەنهانیش:

٤- گومانی خراپی بێ پاساو بە یەکدی بردن.

٥- سیخوڕیی بەسەر یەکدییەوە کردن.

٦- پاشملە بە خراپە باسی یەکدی کردن (غەیبەت).

ئـەوە لـە ئایەتـەکانی: (١١ و ١٢)دا، ئـەو شـەش گوناهـە دەخاتـە ڕوو، لـە ئایـەتی سێزدە (١٣)هەمیشـدا خـوا ﷻ بانگـی مرۆڤایەتیـی دەکات و، پێنـج ڕاسـتیی یەکجـار گـەورەو گرنگیـان پێڕادەگەیەنـێ، کـە بریتیـن لەوانـە:

١- خوا بەدیهێنەری هەموو لایەکیانە بەبێ جیاوازیی.

٢- ڕەچەڵەکی هەموویان یەکەو، لە باب و دایکێکەوە هاتوون.

٣- خوا ﷻ بۆ چەند نەتەوەو، هۆزێک دابەشکردوون.

٤- بە مەبەستی پێک ئاشنابوون و هاوکاریی پێکەوە کردن، بەو جۆرەی هەڵخستوون.

٥- ئەوەیان ڕێزی لە لای خوا ﷻ پترە کە پارێزکارترە، نەک دەوڵەمەندتر، یان بە خزم و کەستر، یان بە دەستەڵاتتر، یان .... یان هتد.

﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا يَسۡخَرۡ قَوۡمٞ مِّن قَوۡمٍ عَسَىٰٓ أَن يَكُونُواْ خَيۡرٗا مِّنۡهُمۡ وَلَا نِسَآءٞ مِّن نِّسَآءٍ عَسَىٰٓ أَن يَكُنَّ خَيۡرٗا مِّنۡهُنَّۖ وَلَا تَلۡمِزُوٓاْ أَنفُسَكُمۡ وَلَا تَنَابَزُواْ بِٱلۡأَلۡقَٰبِۖ بِئۡسَ ٱلِٱسۡمُ ٱلۡفُسُوقُ بَعۡدَ ٱلۡإِيمَٰنِۚ وَمَن لَّمۡ يَتُبۡ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ١١ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱجۡتَنِبُواْ كَثِيرٗا مِّنَ ٱلظَّنِّ إِنَّ بَعۡضَ ٱلظَّنِّ إِثۡمٞۖ وَلَا تَجَسَّسُواْ وَلَا يَغۡتَب بَّعۡضُكُم بَعۡضًاۚ أَيُحِبُّ أَحَدُكُمۡ أَن يَأۡكُلَ لَحۡمَ أَخِيهِ مَيۡتٗا فَكَرِهۡتُمُوهُۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ تَوَّابٞ رَّحِيمٞ ١٢ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّا خَلَقۡنَٰكُم مِّن ذَكَرٖ وَأُنثَىٰ وَجَعَلۡنَٰكُمۡ شُعُوبٗا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوٓاْۚ إِنَّ أَكۡرَمَكُمۡ عِندَ ٱللَّهِ أَتۡقَىٰكُمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٞ ١٣ ﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! بـا کۆمەڵێکتـان لـە (پیـاوان) گاڵتـە بـە کۆمەڵێکتـان نـەکات، ڕەنگـە ئـەوان (گاڵتـە پێکـراوەکان) لـەوان (گاڵتـە پێکـەرەکان) باشـتربن، هەروەهـا بـا ئافرەتانێکیـش گاڵتـە بـە ئافرەتانێـک نەکـەن، لەوانەیـە ئـەوان (کـە گەپیـان پێدەکـرێ) لـەوان (گـەپ پێکـەرەکان) چاکتربـن، هەروەهـا (بـە ئامـاژەی چـاوو بـرۆ و لێـو) لـە عەیـب و ناتەواوییتـان مەخەفتێـن و، نـاوو ناتۆرانیـش لـە یەکـدی هەڵمـەدەن، (چونکـە بـە هـەر کام لەوانە فاسـیق دەبـن و) خراپترین وەسـف و ناویـش پـاش ئیـمان، لادان (و لـە ڕێـی شـەرع دەرچـوون)ەو، هـەر کەسـێکیش نەگەڕێتـەوە (لای خـوا) ئـا ئەوانـەن ستەمکاران ﴿١١﴾ ئـەی ئەوانـەی بڕواتـان هێنـاوە! لـە زۆر گومانـان دووربکەونـەوە، بێگومـان هەندێـک گومـان (کـە هیـچ ئەگـەری پێکانی نیـە) گوناهـن و، سـیخوڕییش (لەسـەر کـەس) مەکـەن و، هەندێکیشـتان پـاش ملـە بـاسی هەندێکتـان مەکـەن، ئایـا یەکێکتـان حـەز دەکات بـە مردوویـی گۆشـتی

برایەکەی بخوات! بە دڵنیایی دەتاندزێ (بۆیە) پارێز لە خوا بکەن، مسۆگەر خوا زۆر تەوبە وەرگری بە بەزەییە ﴿١٢﴾ ئەی خەڵکینە! بێگومان لە نێرو مێیەک (باب و دایکێک) دروستمان کردوون و، گێڕاومانن بۆ چەندان نەتەوەو هۆز تاکو پێک ئاشنابن، بە دڵنیایی ئەوانەتان لە لای خوا بەڕێزترن کە پارێزکارترن، بێگومان خواش زانای شارەزایە ﴿١٣﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(﴿لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ﴾): با کۆمەڵێک گاڵتە بە کۆمەڵێک نەکەن، (**سَخِرْتُ مِنْهُ وَاسْتَسْخَرْتُ لِلهُـزءِ مِنهُ**)، (**سَخِرَ مِنهُ**) یان (**سَخِرَ بِهِ وَاستَسخَرَ**)، ئەمە بۆ گاڵتە پێکردن و بە کەم تەماشاکردنە.

(﴿وَلَا تَلْمِزُوٓا۟ أَنفُسَكُمْ﴾): عەیب لە خۆتان مەگرن، ناتەواویی لە خۆتاندا مەدۆزنەوە (**اللَّمزُ: الإغْتِيَابُ وَتَتَبُّعُ المعَابِ**)، (**لَمْز**): بریتیە لە بە خراپە لە پاش ملە باسی یەک کردن و، بە دوای عەیب و کەم و کوڕیی دا گەڕان.

(﴿وَلَا تَنَابَزُوا۟ بِٱلْأَلْقَٰبِ﴾): ناوو ناتۆرە لە یەکدی هەڵمەدەن، (**النَّبْزُ: التَّلْقِيبُ، والنَّبَزُ: اللَّقَبُ، وَالجَمْعُ أَنْبَاز، نَبَزَهُ: أَي لَقَّبَهُ**)، (**نَبْز**): بریتیە لە ناوو ناتۆرە لێ هەڵدان، (**نَبَز**): بریتیە لە لەقەب و ناتۆرە، کە بە (**أَنباز**) کۆدەکرێتەوە، (**نَبَزَهُ: أَي لَقَّبَهُ**)، واتە: ناتۆرەی وەدواخست و، نازناوێکی خراپی وەدواخست.

(﴿ٱجْتَنِبُوا۟﴾): واتە: خۆتانی لێ دوور بگرن، (**جانَبَهُ، وَتَجانَبَهُ، وَاجْتَنَبَهُ، كُلُّهُ بِمَعْنًى**)، ئەمانە هەر سێکیان: (**جانَبَهُ، وَتَجانَبَهُ، وَاجتَنَبَهُ**)، هەر سێکیان یانی: خۆی لێ دوور گرت، (**وَجَنَّبَهُ شَيْئًا**)، شتەکەی لێ دوور خستەوە، (**وَاجتَنَبَ الشَّيْءَ**)، خۆی لە شتەکە وەدوورکەوت.

(ٱلظَّنِّ): (الظَّـنُّ: إِسـمٌ لِـما يَحصُـلُ عَـن أَمـارَةٍ، وَمَتَـى قَوِيَـتْ أَدَّت إِلَى عِلـمٍ، وَمَتَـى ضَعُفَـت جِـدّاً لَـم يَتَجـاوَز حَـدَّ الوَهـمِ)، (ظَنّ) نـاوە بـۆ ئـەوە کـە لـە نیشـانەیەکەوە پەیدادەبـێ، ئەگـەر بەهێـز بـێ سـەر دەکێشـێ بـۆ زانیاریـی، بـەڵام ئەگـەر زۆر بێهێـز بـێ لـە سـنووری وەهـم ناچێتـە دەرێ، بۆیـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: خۆتـان لـە زۆر گومانـان بپارێـزن، واتـە: ئـەو گومانانـەی ئەگـەری پێکانیـان کەمـەو، هیـچ نیشـانەو هیـچ هۆکارێـک نیـە، بـۆ ئـەوەی ئـەو گومانـە خراپـە لـە دڵتـدا پەیدابـێ.

(وَلَا تَجَسَّسُواْ): واتـە: سـیخوڕیی بەسـەر یەکدییـەوە مەکـەن، (أَصْـلُ الجَـسِّ: مَـسُّ العِـرْقِ وَتَعَـرُّفُ نَبضِـهِ لِلحُكـمُ بِـهِ عَـلَى الصِّحَّـةِ وَالسُّـقمِ، وَهُـوَ أَخَـصُّ مِـنَ الحَـسِّ، وَهُـوَ مـا يَدرِكُـه الحِـسُّ)، (جَـسّ): بریتیـە دەسـت لـە دەمـاردان و، دەسـتگرتن تاکـو بزانـرێ ئـەو کەسـە تەندروسـتە، یاخـود نەخۆشـە؟ ئنجـا (جَـسّ) لـە (حَـسّ) تایبەتـترە، (حَـسّ) هـەر شـتێکە بـە هەسـتەوەرەکان بزانـرێ، بـەڵام (جَـسّ) ماناکـەی تایبەتـترە، بریتیـە لـە وردتـر گـەڕان بـە دوای شـتێکدا.

(وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا): هەندێکتـان بـە خراپـە بـاسی هەندێکتـان مەکـەن لـە پاشـملە، (الغِيبَـةُ: أَن يَذْكُـرَ الإِنْسَـانُ غَـيرَهُ بِمـا فِيـهِ مِـن عَيـبٍ، مِـن غَـيرِ أَن يُحـوَجَ إِلَى ذِكـرِهِ)، (غِيبَـة) ئەوەیـە کـە مـرۆڤ بـاسی غەیـری خـۆی بـکات بـە کـەم و کوڕییـەک کـە تێیدایـە بـاسی بـکات، بـێ ئـەوەی پێویسـتیی پێـی بـێ.

بێگومـان ئەمـە پێناسـەی شـەرعییە، ئەگەرنـا پێناسـە زمانەوانییەکـەی ئەوەیـە کـە: پاشـملە بـە خراپـە بـاسی کەسـێک بکـرێ، بـەڵام لـە ڕووی شـەرعییەوە کاتێـک قەدەغـە دەبـێ، کـە هۆکارێـک نەبـێ بـۆ ئـەو بـاس کردنـە، بـەڵام ئەگـەر هۆکارێـک و پاسـاوێک هەبـێ، وەک دوایـی بـاسی دەکەیـن، ئـەو کاتـە بـە گوناهــ لـە قەڵـەم نـادرێ.

(شُعُوبًا): (الشُّـعُوبُ: جَمـعُ شَـعب، القَبِيلَـةُ المُتَشَـعِّبَةُ مِـن حَـيٍّ واحِـدٍ، وَالشَّـعْبُ نَـوعٌ مِـنَ الـوَادِي)، (شُـعُوب) کـۆی (شَـعْب)ە، (شَـعب)یش بریتیـە لـە هۆزێکـی لـە یـەک

کەسـەوە یـان لـە یـەک بەرەبابـەوە هاتـبن، بـەڵام (شِـعب) جۆرێکـە لـە دۆڵ و شـیو، ئەویـش ئەوەیـە کـە لایەکیـانی تەسـک بـێ و لایەکـەی دیکـەی کـراوە بـێ.

(وَقَبَآئِلَ): (قَبائِـل) کـۆی (قبيلة)یـە، ئەویـش بریتیـە لـە خەڵکێک کـە کۆبوونەتەوەو هەندێکیـان ڕوو لـە هەندێکیـان دەکـەن، (**وَهِـيَ الجَماعَـةُ المُجتَمِعَـةُ الَّتـي يُقبِـلُ بَعضُـهُ عَـلَى بَعـض**)، هەندێکیـان ڕوو لـە هەندێکیـان دەکـەن، بۆیـە پێیـان گوتـراوە: (**قبيلـة**)، (قبيلـة) بـە (قَبِيل)یـش و بـە (قَبائِل)یـش کۆدەکرێتـەوە.

(لِتَعَارَفُوٓاْ): (تَعَارَفُـوا: عَـرَفَ بَعْضُهُـم بَعْضَـاً)، هەندێکیـان هەندێکیـان ناسـی (پێـک ئاشـنا بـوون)، (لِتَعَارَفُـوا)، بـۆ ئـەوەی پێـک ئاشـنابن، ئنجـا پێـک ئاشـنا بوونەکـەش بـۆ هاوکاریـی پێکـەوە کـردن و دەسـتبار بـۆ یەکدیـی گرتنـە.

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

١- کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ عَسَىٰٓ أَن يَكُونُواْ خَيْرًا مِّنْهُمْ وَلَا نِسَآءٌ مِّن نِّسَآءٍ عَسَىٰٓ أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِّنْهُنَّ وَلَا تَلْمِزُوٓاْ أَنفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُواْ بِٱلْأَلْقَٰبِ بِئْسَ ٱلِاسْمُ ٱلْفُسُوقُ بَعْدَ ٱلْإِيمَٰنِ وَمَن لَّمْ يَتُبْ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿١١﴾ ﴾، ئەم ئایەتە موبارەکە ئەم ڕیوایەتەی لە بارەوە هاتوە:

{عَـن أَبِي جُبَيرَةَ بـنِ الضَّحَّـاك قَـالَ: فِينَـا نَزَلَـتِ الأَيَـة: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ ... ﴾، قَـدِمَ رَسُـولُ اللـهِ ﷺ المَدِينَـةَ، وَمَـا مِنَّـا رَجُـلٌ إلاَّ لَـهُ اسـمَانِ أَو ثَلاَثَـةٌ، كَانَ إِذَا دَعَـا ﷺ الرَّجُـلَ بِالإسـمِ، قُلْنَـا: يَـا رَسُـولَ اللـهِ! إِنَّـهُ يَغْضَـبُ مِـنْ هَـذَا، فَأُنزِلَـت: ﴿ وَلَا تَنَابَزُواْ بِٱلْأَلْقَٰبِ ... ﴾} (أَخرَجَـهُ أَبُـو داود: ٤٩٦٢، وَالتِرمُـذِي: ٣٢٦٨، وَالنَّسـائِي فِي التَّفسِـير: ٥٣٦، وَابـنُ ماجَـة: ٣٧٤١، وَأَحمَـد فِي المُسـنَد: (٤ج، ص ٦٩،٢٦٠)، وَالبُخـارى فِي الأَدَبُ المُفرَد: ٣٣٠، وَغَيرُهُـم، قـال مؤلفـا الإستيعاب: هَـذَا سَـنَدٌ صَحِيـحٌ، ج٣، ص٢٧٢، ٢٨٣).

واتــە: ئەبــوو جوبەیــرەی کــوڕی زەححــاک گوتوویــەتی: ئــەم ئایەتــە لــە بــارەی ئێمــەوە هاتــە خــوار، پێغەمبــەری خــوا ﷺ هاتــە مەدینــە، هیــچ پیاوێــک لــە ئێمــە نەبــوو مەگــەر دوو نــاو، یــان سێ نــاوی هەبــوون، ئنجــا کاتــێ پێغەمبــەری خــوا ﷺ پیاوێکــی بــە ناوێکیــانی بانــگ دەکــرد، دەمانگــوت: ئــەی پێغەمبــەری خــوا ﷺ! ئــەو کەســە لــەو نــاو هێنانــەی تــووڕە دەبــێ! {پێغەمبەریـش ﷺ نەیدەزانی بــە کام ناوەیــان تــووڕە دەبــێ و، بــە کامەیــان تــووڕە نابــێ}، لــەو بــارەوە ئــەو ئایەتــە موبارەکــە هاتــە خــوار.

کــە هــەم گاڵتــە بــە یەکدیــی کــردنی چ پیــاوان و چ ئافرەتــان، هــەم عەیــب لــە یەکدیــی دیتنــەوەو ڕەخنــە لــە یەکدیــی گرتــن، بەبــێ بەڵگــەو پاســاو، هــەم نــاوو ناتــۆرە لــە یەکدیــی هەڵــدان، هــەر ســێکیانی قەدەغــە کــردوون.

٢- لە بارەی هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتەوەش: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّا خَلَقۡنَٰكُم مِّن ذَكَرٖ وَأُنثَىٰ وَجَعَلۡنَٰكُمۡ شُعُوبٗا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوٓاْۚ إِنَّ أَكۡرَمَكُمۡ عِندَ ٱللَّهِ أَتۡقَىٰكُمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٞ ﴿١٣﴾ ﴾، دوو گێڕدراوە دێنین، کە لە ڕووی سەنەدەوە پێمان ڕاسترن:

أ- {عَن ابنِ أَبِي مَلِيكَةَ قالَ: لَمَّا كَانَ يَوْمُ الفَتْحِ رَقَى بِلاَلٌ فَأَذَّنَ عَلَى الكَعبَةِ، فَقَالَ بَعْضُ النَّاسِ: هَذَا العَبْدُ الأَسْوَدُ يُؤَذِّنُ عَلَى ظَهرِ الكَعبَةِ! وَقَالَ بَعْضُهُم: إِن يَسْخَطِ اللهَ هَذَا يُغَيِّرْهُ، فَنَزَلَت: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّا خَلَقۡنَٰكُم مِّن ذَكَرٖ وَأُنثَىٰ وَجَعَلۡنَٰكُمۡ شُعُوبٗا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوٓاْۚ إِنَّ أَكۡرَمَكُمۡ عِندَ ٱللَّهِ أَتۡقَىٰكُمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٞ ﴿١٣﴾ ﴾**} (أَخرَجَهُ البَيهَقي في دَلائِلِ النُّبُوَّة ج٥، ص٧٩، بِسَنَدٍ صَحِيحٍ إِلَى عَبدِ الرَّزاق، قُلنا: وَهَذا مُرسَلٌ صَحِيحُ الإسنادِ، وَذَكَرَهُ السِيُوطِي فِي الدّرّ المَنْثُور: ج٧، ص٥٧٨، وَزادَ نِسبَتَهُ لابنِ المُنذِرِ وَابنِ أَبِي حاتَم، الإستِيعاب فِي بَيانِ الأَسباب: ج٣، ص٢٨٤و ٢٨٥).**

واتــە: ئیبنــو ئــەبی مەلیکــە دەڵــێ: لــە ڕۆژی ســەرکەوتنی مەککــەدا (ئازادکــرانی شــاری مەککــەدا)، لــە لایــەن پێغەمبــەرەوە ﷺ (لــە ســاڵی هەشــتەمی کۆچییــدا)، بیــلال چــووە ســەر کەعبــەو بانگــی لەســەر کەعبــەدا، هەنــدێ خەڵــک گوتیــان: ئــەم کۆیلــە ڕەش پێســتە لەســەر پشــتی کەعبــە بانــگ دەدات! (واتــە: شــتێکی نەگونجــاوە)،

هەندێکیشیان گوتیان: ئەگەر خوا ﷻ ئەوەی پێ ناخۆش بێ، دەیگۆڕێ، ئیدی لەو بارەوە ئەو ئایەتە موبارەکە دابەزی.

ب- ڕیوایەتێکی دیکە، لە بارەی دابەزینی ئەو ئایەتە موبارەکەوە:

{عَنِ الزُّهرِيِّ قَالَ: أَمَرَ رَسُولُ اللهِ ﷺ بَنِي بَيَاضَةَ أَن يُزَوِّجُوا أَبا هِنْدٍ امْرَأَةً مِنْهُم، فَقَالُوا! يَا رَسُولَ الله ﷺ! أَنُزَوِّجُ بَنَاتِنَا مَوَالِيَنَا؟ فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّا خَلَقۡنَٰكُم مِّن ذَكَرٖ وَأُنثَىٰ وَجَعَلۡنَٰكُمۡ شُعُوبٗا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوٓاْۚ إِنَّ أَكۡرَمَكُمۡ عِندَ ٱللَّهِ أَتۡقَىٰكُمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٞ ﴿١٣﴾ ﴾، قَالَ: الزُّهرِيُّ: نَزَلَتْ فِي أَبِي هِنْدٍ خَاصَة، وَكَانَ أَبُو هِنْدٍ حَجَّامَ النَّبِيِّ ﷺ}، (أَخرَجَه أَبُو داود فِي المَراسِيل: (١٩٥، ٢٣٠)، قُلنَا وَهذَا مُرسَلٌ صَحِيحُ الإِسنادِ ، وَزادَ السُّيُوطِيُّ فِي الدرِّ المَنثُورِ ج٧، ص٥٧٨، وزادَ نِسبَتَهُ لِابنِ المُنذِر وَابنِ جُرَيج، وَالبَيهَقي فِي سُنَنِهِ وَابنِ مُردَوَيهِ، الإِستِيعاب فِي بَيانِ الأَسباب ج٣، ٢٨٥).

واتە: زوهریی (کە یەکێکە لە زانایانی جیلی تابیعین، شوێنکەوتووانی هاوەڵان خوا لە هەموویان ڕازی بێ)، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمانی کرد بە (بَنِي بَيَاضَةَ)، (هۆزێک بوون) کە ئافرەتێکیان بدەن بە ئەبا هیند، ئەوانیش گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ! ئایا کچەکانمان بدەینە کۆیلە ئازاد کراوەکانمان؟ خوا (عَزَّ وَجَلَّ) لەو بارەوە ئەو ئایەتەی دابەزاند، زوهریی دەڵێ: ئەم ئایەتە موبارەکە بە تایبەت لە بارەی ئەبی هیندەوە دابەزیی و، ئەبوو هیندیش کەڵەشاخ گری پێغەمبەری خوا بوو ﷺ.

زۆر جاری دیکەش باسمان کردوە، کە تایبەت بوونی هۆکاری دابەزین، ڕێ لە گشتگیر بوونی واتای ئایەتەکان ناگرێ، بەڵێ جاری وابووە ئایەتێک بە هۆی ڕووداوێکی تایبەتەوە دابەزیوەو، جاری واش هەبووە ئەو ئایەتە مەرج نیە بەو هۆیەوە دابەزیبێ، بەڵام چەمکی ئەو ئایەتە، ئەو ڕووداوەشی گرتۆتەوە، ئیدی هەندێک لە هاوەڵان (خوا لێیان ڕازی بێ)، وایانزانیوە لە بارەی فڵان ڕووداو فڵان پێشهاتەوە دابەزیوە.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خوا ﷻ لەم سوورەتە موبارەکەدا، بۆ جاری چوارەم و پێنجەم بە نازناوی ئیمان، مسوڵمانان دەدوێنێ، دوو جاران بانگیان دەکات: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا﴾، جاری یەکەمیان دەفەرموێ: ﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ عَسَىٰ أَن يَكُونُوا خَيْرًا مِّنْهُمْ وَلَا نِسَاءٌ مِّن نِّسَاءٍ عَسَىٰ أَن يَكُنَّ خَيْرًا مِّنْهُنَّ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! با کۆمەڵێک لە پیاوان گاڵتە بە کۆمەڵێک نەکەن، نیزیکە لەوان چاکتر بن، واتە: گاڵتە پێکراوەکان چاکتر بن لە گاڵتە پێکەرەکان، هەروەها با ئافرەتانێک (کۆمەڵێک لە ئافرەتان) گاڵتە بە کۆمەڵێکی دیکە لە ئافرەتان نەکەن، ڕەنگە (ئافرەتە) گاڵتە پێکراوەکان، چاکتر بن لە گاڵتە پێکەرەکان.

﴿وَلَا تَلْمِزُوا أَنفُسَكُمْ﴾، هەروەها عەیب لە خۆتان مەگرن، (**اللَّمْزُ: العَيْبُ**)، عەیب لە خۆتان مەگرن و، ڕەخنە لە خۆتان مەگرن، بۆچی دەفەرموێ: لە خۆتان؟ هیچ کەسێک نیە عەیب لە خۆی بدۆزێتەوە مەگەر بە دەگمەن، بەڵام ئەوە بەو واتایەیە کە تۆ ڕەخنە لە برای مسوڵمانت و لە خوشکی مسوڵمانت دەگری، ڕەخنەیەکی بێجێ، یان عەیبێکی تێدا دەدۆزیەوە، ئنجا چ عەیبەکەی تێدا هەبێ، چ تێیدا نەبێ، بەڵام تۆ مەبەستت ناشیرین کردنیەتی، ئەوە وەک عەیبت لە خۆتدا دۆزیبێتەوە وایە، چونکە ئەویش وەک تۆیەو تۆش وەک ئەوی، ﴿وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ﴾، هەروەها ناوو ناتۆران لە یەکدی هەڵمەدەن، خوا فەرموویەتی: ﴿وَلَا تَنَابَزُوا﴾، (نَبَز) بە مانای ناتۆرەو لەقەبەو (نَبْز)یش واتە: ناوو ناتۆرە لێ هەڵدان، بەڵام بۆیە لەسەر کێشی (**تفاعل**) هێناویەتی، چونکە بە زۆریی وایە کە کەسێک ناوو ناتۆرە لە کەسێک هەڵدەدات، ئەوی دیکەش ناوو ناتۆرەیەکی لێ هەڵدەداتەوە، بۆ وێنە: ئەگەر کەسێک باڵای کورت بێ، ئەوی دیکە کە کەڵەگەتە، ڕەخنەی لێ بگرێ، لەبەر ئەوەی باڵای کورتەو بڵێ:

تۆ پیاوێکی کورتە باڵای، یان خڕیلەی، ئەویش دەڵێ: تۆ پیاوێکی قووچی، یان درێژیی، ئەویش بە شێوەیەک کەڵەگەتییەکەی پێناسە دەکات، کە پێی ناخۆش بێ، هەروەها لە ڕووی بەرگ و پۆشاکەوە، ئەگەر یەکێک بە یەکێک بڵێ: بەرگ و پۆشاکەکەت شڕە، ئەویدیکەش ئەگەر کابرا بەرگ و پۆشاکەکەی شیک و نوێ بێ، دەڵێ: ئەوە چییە هەموو دەمێ دەڵێی دەچی بۆ سەر شایی! ﴿بِئْسَ ٱلِٱسْمُ ٱلْفُسُوقُ بَعْدَ ٱلْإِيمَٰنِ﴾، خراپترین ناوو وەسف بریتیە لە فاسیقێتیی لە دوای ئیمان هێنان، دوای ئەوەی مرۆڤ ئیمانی هێناوە، خراپترین نازناوو لەقەب وەری بگرێ، ئەوەیە کە فاسیق بێ، واتە: لە ڕێ دەربچێ، لە شیرازەی شەرع بچێتەدەر، واتە: بە هەر کام لەو سێ شتانە کە باس کران:

أ- بە گاڵتە بە یەکدیی کردن.

ب- عەیب لە یەکدیی دیتنەوە.

ج- ناوو ناتۆە لە یەکدی هەڵدان، هەر کامێک لەوانە دەبێتە هۆی لەڕێ دەرچوونی مرۆڤ و، مانای وایە ئەو کەسە گوناهێکی کردوە لە ڕووی شەرعییەوە، بە لاڕێ و بە دەرچوو لە شیرازەی شەرع دادەنرێ و، سەرەنجام شاهێدیی لێ وەرناگیرێ و عەدالەت لە دەست دەدات، ئەو دادگەرییە لە دەست دەدات، کە پێویستە بۆ ئەوەی بە شایەد بچێ، ﴿وَمَن لَّمْ يَتُبْ فَأُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ﴾، هەر کەسێکیش نەگەڕێتەوە، ئا ئەوانە ستەمکارانن، واتە: دەگونجێ مرۆڤ لە هەر کام لەو گوناهانە بگەڕێتەوە بۆ لای خواو، دەستبەرداریان بێ، هەڵبەتە تەوبە لە گوناهێکیش کە پەیوەندیی بە خەڵکەوە هەیە، وێڕای ئەوەی دەبێ ئەو کەسە: ١- دەست لە گوناهەکە هەڵبگرێ و، ٢- لێشی پەشێمان بێ و، ٣- بڕیاریش بدات نەگەڕێتەوە سەری، ٤- ئەگەر پەیوەندیی بە خەڵکەوە هەبێ، دەبێ مافیشیان بۆ ڕەت بکاتەوە، ئەگەر تەنیا بە داوای لێبوردن لێکردنیش بێ، مادام لەو جۆرە بێ کە ئەوەندەی بەس بێ.

پاشان بۆ جاری پێنجەم خوا ﷻ لەو سوورەتەدا مسوڵمانان بانگ دەکات و، ئەگەر ئەوانەی پێشێ سێ گوناهی ئاشکرا بوون، ئنجا سێ گوناهی پەنهان،

باس دەكات، كە بێگومان ئەو سێ گوناهە ئاشكرایە: گاڵتە بە یەكدی كردن و، عەیب لە یەكدی دیتنەوەو، ناوو ناتۆرە لە یەكدی هەڵدان، كاریگەرییەكی زۆر خراپیان هەیە لە تێكدانی برایەتییدا، هەر بۆیە خوا ﷻ لە ئایەتی ژمارە (١٠) دا، دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ فَأَصْلِحُوا۟ بَيْنَ أَخَوَيْكُمْ ۚ وَٱتَّقُوا۟ ٱللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴾، دوایی یەكسەر باسی ئەو سێ گوناهە ئاشكرایە دەكات، كە پێچەوانەی برایەتیین و تێكیدەدەن.

دوایی باسی سێ گوناهی دیكە دەكات، كە ئەوانە پەنهانن و، ئەوانیش دیسان هەر پێچەوانەی برایەتیین و، زیانی بێڕەزای پێ دەگەیەنن، دەفەرموێ: ﴿ يَـٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ٱجْتَنِبُوا۟ كَثِيرًا مِّنَ ٱلظَّنِّ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! خۆتان لە زۆر گومانان بپارێزن، واتە: گومانی خراپ، ﴿ إِنَّ بَعْضَ ٱلظَّنِّ إِثْمٌ ﴾، چونكە هەندێك گومانی خراپ گوناهن، لەبەر ئەوەی هەندێكی گوناهە، خۆت لە زۆری بپارێزە، خوا ﷻ نەیفەرمووە: هەموو گومانێك گوناهە، بەڵكو فەرموویەتی: هەندێكی گوناهە، بەڵام تۆ خۆت لە زۆری دوور بگرە، بۆ ئەوەی تووشی ئەو هەندێكەش نەبی، ئەو هەندە گومانانەی خراپن و گوناهن، ئەوانەن كە هیچ پاساوێكیان نەبێ و، هیچ زەمینەیەكیان نەبێ و ئەگەری ڕاست دەرچوونیان نەبێ، یاخود زۆر بێهێز بن، ﴿ وَلَا تَجَسَّسُوا۟ ﴾، سیخوڕیی مەكەن، واتە: سیخوڕیی بەسەر یەكدیەوە مەكەن، وەك دوایی باسی دەكەین، ئەگەرنا مسوڵمانان دەبێ هەست ڕاگرن و، هەست و خوستی دوژمنانیان بزانن، ئەوە نەك هەر حەرام نیە، بەڵكو فەرزیشە، چونكە تۆ نەزانی بەرامبەرەكەت دەیەوێ چی بكات و چاودێریی نەكەی، لێی تووشی زیان دەبی.

﴿ وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا ﴾، هەروەها با هەندێكتان بە خراپە (پاشملە) باسی هەندێكتان نەكات، ﴿ أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ ﴾، ئایا یەكێكتان حەز دەكات گۆشتی برایەكەی بخوات بە مردوویی، بێگومان دزاوتانە، ﴿ فَكَرِهْتُمُوهُ ﴾، واتە: بە دڵنیاییی ئێوە ڕقتان لێی هەڵساو، پێتان ناخۆش بوو و

دزاتـان، خـواردنی گۆشـتی بـرای خۆتـان بـە مردوویـی، کەواتـە: وەک چـۆن ڕقتـان هەڵدەستێ لـە خـواردنی گۆشـتی مـردوو، بـە هەمـان شـێوە ڕقیشـتان لـە بـە خراپـە باسـکردنی پاشـملەی یەکـدی ببێتـەوە، چونکـە وەک یەکـن و لـە دوو تـای تەرازووێـک دان، چونکـە کەسـێک کـە لێـرە نیـەو تـۆ بـە خراپـە بـاسی دەکـەی، ناتوانـێ بەرگریـی لـە خـۆی بـکات، وەک مـردوو بێـت وایـەو، کـە باسـیشی دەکـەی بـۆ ئـەوەی لێـی دابشـکێنی، وەک ئـەوە وایـە گۆشـت لـە جەسـتەی بپچـڕی و بیخـۆی! ﴿ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَ ﴾، پارێزیـش لـە خـوا بکـەن بە خۆ لـێ دوورگرتنـی ئـەو گوناهانـە، ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ ﴾، بـە دڵنیایـی خـوا زۆر گـەڕاوەی میهرەبانـە، واتـە: ئەگـەر بەنـدە بگەڕێتـەوە بـۆ لای خـوا ﷻ، خـواش دەگەڕێتـەوە بـۆ لای و، گەڕانەوەکـەی لـێ قبـووڵ دەکات، زۆریـش بـە بەزەیـی و میهرەبانـە، ئنجـا وەک چـۆن تەعقیبـی ئایەتەکـەی پێشـێ کـە فەرمووی: ﴿ وَمَن لَّمْ يَتُبْ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴾، ئـەوە دەگەیەنـێ کـە بـە هـەر کام لـەو گوناهانـە، مـرۆڤ فاسـیق دەبـێ و، ئەگـەر نەگەڕێتـەوە وێـڕای فاسـیق بـوون ستەمکاریشـە، ئەمـەش - ئـەم تەعقیبـەش - ئـەوە دەگەیەنـێ کـە ئـەم سـێیەو سـێیەکەی پێشـێش، ئەگـەر کەسـێک بگەڕێتـەوە بـۆ لای خـواو تۆبـە بـکات و، لێیـان پەشـێمان بێتـەوە، خـوا ﷻ تەوبـەی لـێ وەردەگـرێ، واتـە: ئـەو قسـەیەی کـە دەگوتـرێ: مـافی خەڵـک (**حَـقُّ النَّـاس**) بـە تەوبـەش لاناچـێ، ڕاسـت نیـە، وەک مـن لـە کتێبـی (گەڕانـەوە بـۆ لای خـوا)[1]، هەروەهـا لـە کتێبـی (ڕێـگای صاڵـح بـوون و بـەرەو خـوا چـوون) دا[2]، لـە بـاسی تەوبـەدا باسـم کـردوە، کـە تەوبـەی ڕاسـت و سـاغ، هەمـوو شـتێک دەسـڕێتەوە، وەک پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی: {**إِنَّ الإِسْلَامَ يَجُبُّ مَا كَانَ قَبْلَـهُ**}، (**أخرجـه أحمـد: ١٧٨٦١، تعليـق شـعيب الأرنـؤوط: إسـناده صحيـح عـلى شرط مسـلم**)، واتـە: بێگومـان ئیسـلام پێـش خـۆی دەسـڕێتەوە، ئەگـەر کابـرا کافـر بووبـێ، موونافیـق بووبـێ، مولحیـد بووبـێ، وەختێـک دێتـە نێـو ئیسـلامەوە، گوناهـی پێشـێی هەمـوو لە کـۆڵ دەبێتـەوەو، خاوێـن دەبێتـەوە، تەوبـەش (گەڕانـەوە) بـۆ لای خـوا ﷻ، دیسـان

---

(١) چاپی شەشەم/ ٢٠٢١ز.

(٢) چاپی شەشەم/ ٢٠٢١ز.

پێش خۆی دەسڕێتەوە، مرۆڤی مسوڵمان هەرچەند گوناهبارو خەتابار بێ، کە دەگەڕێتەوە بۆ لای خوا ﷻ و دەست هەڵدەگرێ و، مەرجەکانی تەوبە لە خۆیدا دێنێتە دی، ئەویش دیسان پاک دەبێتەوە، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ تَوَّابٌ رَّحِيمٌ﴾، خوا ﷻ زۆر دەگەڕێتەوە بۆ لای بەندەکانی و، تەوبەیان لێ وەردەگرێ و گەڕانەوەکەیان قبووڵ دەکات و، لەگەڵیشیان بە بەزەییە.

ئنجا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿يَـٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ﴾، خوا ﷻ بانگی مرۆڤایەتیی دەکات، ئەی خەڵکینە! (**النَّاس**) بە مانای کۆی مرۆڤەکانە، ئەی مرۆڤەکان! ئەی مرۆڤایەتیی! ﴿إِنَّا خَلَقْنَـٰكُم مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ﴾، بە دڵنیایی ئێمە ئێوەمان هێناوەتە دی، لە نێرێک و مێیەک، کە مەبەست ئادەم و حەووان (**عَلَيْهِمَا الصَّلاةُ وَالسَّلام**) کەواتە: مرۆڤ کە دروست دەبێ، لە هەردووکیان دروست دەبێ، وەک لێکۆڵینەوە زانستییەکان ئێستا دەریان خستوە، چونکە پێشتر بیرو بۆچوونێکی وا هەبوو کە مرۆڤ تەنیا لە تۆوی پیاو دروست دەبێ، بەڵام ئەو تۆوە لەنێو منداڵدانی ئافرەتدا گەشە دەکات، بەڵام زانستیی کۆرپەلەناسیی ئێستا دەریخستوە، کە وەک خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿مِّن ذَكَرٍ وَأُنثَىٰ﴾، لە ئاوی هەردووکیان مرۆڤەکە دروست دەبێ و، ژیانداری تۆو (حیمن)ی پیاوو، هێلکۆڵە (**بُوَيْضَة**)ی ئافرەت هەردووکیان یەک دەگرن و نوتفە پێک دێنن، ئەو نوتفەیەش ئەگەر خوا ﷻ ویستی لەسەر بێ دەچێتە نێو منداڵدانی ئافرەت و، لەوێدا گەشە دەکات و قۆناغەکانی گەشەکردنی نوتفە: (**عَلَقَة**) و (**مُضغَة**)، (**عظام**) و قۆناغەکانی دیکە دەگوزەرێنێ و دەبێتە کۆرپەلەو لە دایک دەبێ.

﴿وَجَعَلْنَـٰكُمْ شُعُوبًا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوٓا۟﴾، ئێوەمان گێڕاوە بە چەند نەتەوەیەک و، بە چەند هۆزێک، تاکو پێک ئاشنابن و، یەکدی بناسن، پێکەوە هاوکاربن.

کەواتە: ئەوە خوایە ﷻ کە مرۆڤایەتیی دابەش کردوە بۆ چەند نەتەوەیەک، نەتەوەکان وەک نەتەوەی عەرەب، نەتەوەی کورد، نەتەوەی فارس، نەتەوەی

تورک، نەتەوەی ئەفغان، نەتەوەی ئینگلیزو، نەتەوەی فڵان، هۆزەکانیش بۆ وێنە: لە نێو عەرەبدا وەک: هۆزی ڕەبیعەو، هۆزی موزەڕو، ئنجا لە نێو موزەڕدا، قورەیش و فڵان فڵان، لە نێو کوردیشدا هۆزەکان، وەک: هۆزی جاف و، هۆزی خۆشناوو، هۆزی گەردیی و، هۆزی میرئاودەلیی، هەموو ئەو هۆزانەی هەن و، جاری وایە هۆزێکیش دابەش دەبێتەوە بۆ چەند تیرەیەک، ئەوە هەموو بە ویستی خوایەو، خوا ﷻ ویستوویەتی مرۆڤایەتیی بەو شێوەیە دابەش بێ، بەڵام بۆچی؟ ﴿لِتَعَارَفُوٓا۟﴾، تاکو پێک ئاشنابن و، پێکەوە هاوکاربن، خوا ﷻ ویستوویەتی مرۆڤایەتیی جۆراو جۆر بێ، لە ڕووی ڕەنگ، لە ڕووی زمان، لە ڕووی هەڵسوکەوت، لە ڕووی نەریت، پاشان دەفەرمویێ: ﴿إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِندَ ٱللَّهِ أَتْقَىٰكُمْ﴾، بە دڵنیایی بەڕێزترتان لە لای خوا پارێزکارترینتانە، واتە: کێ پارێزی زیاتر بێ و، کێ زیاتر خۆی بپارێزێ لە گوناهو هەڵەو لادان، ئەوە لە لای خوا حورمەت و ڕێزی زیاترە، کەواتە: خۆتان بە ڕەچەڵەک و نەسەب و ڕەنگ و زمان، ئەوانەوە هەڵمەکێشن، ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾، بە دڵنیایی خوا زانای شارەزایە، واتە: با کەسیشتان لافی ئەوە لێ نەدا کە لەوی دیکە بە تەقواترە، لە نێو مسوڵماناندا، چونکە خوا زانایە بە شتەکان و، شارەزایە بە کەسەکان، کەواتە: بەس خۆی دەزانێ: کێ بە تەقواترەو لە لای خوا بەڕێزترە، تەقواش وەک پێغەمبەر ﷺ لە فەرمایشتێکدا کە سێ جار ئاماژەی بۆ سینەی موبارەکی کردوە، فەرموویەتی: {**التَّقْوَى هَا هُنَا**}[1]، تەقوا لێرەدایە، واتە: ڕیشەو بناغەو سەرچاوەکەی لە دڵ و دەروونی مرۆڤ دایە، بەڵام دوایی شوێنەوارەکانی لەسەر ئەندامەکانی ئاشکرا دەبن و دەردەکەون.

خوای میهرەبان هیدایەتمان بدات کە مافی برایەتیی بە جۆرێک لەگەڵ یەکدی دا جێبەجێ بکەین و، مافی خوشک و برایەتیی لەگەڵ ئافرەتەکاندا جێبەجێ بکەین، کە خۆمان لە هەموو ئەو هەڵس و کەوت و خووو خدەو ڕەفتارانە

---

(١) متفق عليه.

بپارێزین، کە پێچەوانەی برایەتیی و دۆستایەتیی و پێچەوانەی یەکدی خۆشویستن و بۆ یەک دڵسۆز بوون و لەگەڵ یەکدا بە بەزەیی بوونن، هەڵبەتە هەم لە نێو بازنەی ئیمان و ئیسلامدا، هەم لە دەرەوەی بازنەی ئیمان و ئیسلامیش، مسوڵمان دەبێ لەگەڵ هەموو خەڵکدا بەو ڕەوشت و ئاکارە بەرزانە مامەڵە بکات، کە شایستەی مرۆڤی مسوڵمانن و، شایستەی ئەو بەیداغە مەزنەن کە لەسەر سەری خۆی بەرزی کردۆتەوە کە بەیداغی ئیسلامەو، بەیداغی تەوحیدو شایەتمانە، بە یەکتایی خوا لە پەرستراندا، ڕەوانەکراوێتیی موحەممەد ﷺ لە لایەن خوای پەروەردگارەوە.

خوا ﷻ بە لوتف و کەرەمی خۆی، لە هەموو ئەو شتانەمان بپارێزێ کە لە ئیمانداران، لە مسوڵمانان، لە شوێنکەوتووانی پێغەمبەری خاتەم ﷺ و لە بەندە بۆ خوا صوڵحاوەکان، ناوەشێنەوە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

دوو جـاران بانگکـردنی بـڕواداران لـە لایـەن خـوای بـەرزو مەزنـەوەو، لـێ قەدەغەکـردنی هـەر کام لـە گاڵتـە بـە یەکـدی کـردن و، عەیـب لـە یەکـدی گرتـن و، نـاوو ناتـۆرە لـە یەکـدی هەڵـدان و، گومـانی خراپـی بـێ جـێ بـە یەکـدی بـردن و سـیخوڕیی بەسـەر یەکدیـەوە کـردن و، بـە خراپـە پاشـملە بـاسی یەکـدی کـردن:

خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ لَا يَسۡخَرۡ قَوۡمٞ مِّن قَوۡمٍ عَسَىٰٓ أَن يَكُونُواْ خَيۡرٗا مِّنۡهُمۡ وَلَا نِسَآءٞ مِّن نِّسَآءٍ عَسَىٰٓ أَن يَكُنَّ خَيۡرٗا مِّنۡهُنَّۖ وَلَا تَلۡمِزُوٓاْ أَنفُسَكُمۡ وَلَا تَنَابَزُواْ بِٱلۡأَلۡقَٰبِۖ بِئۡسَ ٱلِٱسۡمُ ٱلۡفُسُوقُ بَعۡدَ ٱلۡإِيمَٰنِۚ وَمَن لَّمۡ يَتُبۡ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴿١١﴾ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱجۡتَنِبُواْ كَثِيرٗا مِّنَ ٱلظَّنِّ إِنَّ بَعۡضَ ٱلظَّنِّ إِثۡمٞۖ وَلَا تَجَسَّسُواْ وَلَا يَغۡتَب بَّعۡضُكُم بَعۡضًاۚ أَيُحِبُّ أَحَدُكُمۡ أَن يَأۡكُلَ لَحۡمَ أَخِيهِ مَيۡتٗا فَكَرِهۡتُمُوهُۚ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ تَوَّابٞ رَّحِيمٞ ﴿١٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە پازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! ئەمە بۆ جاری چوارەمە لەم سوورەتەدا، خوا ﷻ بانگی مسوڵمانان دەکات بە نازناوی ئیمان، واتە: ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! بە هەموو ئەو شتانەی پێویستە بڕوایان پێ بهێنرێ، ئیمانەکەتان خوازیارو پاڵنەری ئەوەیە، کە ئێوە پابەند بن بە شەریعەتی خواوەو، ئەرکەکانی سەرشانتان جێبەجێ بکەن، خۆشتان لە قەدەغەکراوەکان بپارێزن، ئنجا یەکسەر خوا ﷻ لەم دوو ئایەتەدا، وەک پێشتر باسمان کرد، شەش ڕەفتارو خوو و خدەی خراپ قەدەغە دەکات، لە مسوڵمانان و لە بڕواداران، کە نابێت توخنیان بکەون، دەبێ خۆیان لێ بپارێزن، دێتە سەر باسی یەکەمیان دەفەرموێ:

٢)- ﴿لَا يَسۡخَرۡ قَوۡمٞ مِّن قَوۡمٍ عَسَىٰٓ أَن يَكُونُواْ خَيۡرٗا مِّنۡهُمۡ﴾، با کۆمەڵێک گاڵتە بە کۆمەڵێک نەکەن، نیزیکە لەوان چاکتربن، کۆمەڵێک، واتە: کۆمەڵێک لە پیاوان، ئەگەرنا وشەی (**قَوم**) پیاوان و ئافرەتان دەگرێتەوە، بەڵام لێرەدا بەوە دەزانین کە مەبەستی تەنیا پیاوانە، چونکە دوایی بە جیا باسی ئافرەتانیش دەکات، وشەی: ﴿يَسۡخَرۡ﴾، پێشتریش باسمان کرد، (**السُّخْرِيَّةُ: الإِسْتِهْزَاءُ، وَسَخِرْتُ بِهِ، وَضَحِكتُ بِهِ، وَ هَزَأْتُ بِهِ**)، (**سُخْرِيَّة**): بریتیە لە گاڵتە پێکردن، دەگوترێ: (**سَخِرتُ بِهِ**)، هەروەها دەگوترێ: (**ضَحِكتُ بِهِ**)، (**وَهَزَأْتُ بِهِ**)، دیسان بۆ هەر سێکیشیان دەگوترێ: (**سَخِرتُ مِنهُ وَضَحِكتُ مِنهُ وَ هَزَأْتُ مِنهُ**)، واتە: گاڵتەم پێکردو، پێی پێکەنیم، گەپم پێکرد، واتە: وشەی (**سَخِرَ**) و (**ضَحِكَ**) و (**هَزَأَ**)، هەرسێکیان بە (ب)یش، بەرکار دەخوازن، هەروەها بە (**مِن**)یش.

٣)- ﴿وَلَا نِسَآءٞ مِّن نِّسَآءٍ عَسَىٰٓ أَن يَكُنَّ خَيۡرٗا مِّنۡهُنَّ﴾، هەروەها با کۆمەڵێک لە ئافرەتان گاڵتە بە کۆمەڵێک لە ئافرەتان نەکەن، نیزیکە کە لەوان چاکتربن، واتە: نیزیکە ئافرەتە گاڵتە پێکراوەکان، لە گاڵتە پێکەرەکان چاکتربن.

٤)- ﴿وَلَا تَلۡمِزُوٓاْ أَنفُسَكُمۡ﴾، عەیب لە خۆتان مەگرن، (**اللَّمزُ: العَيْبُ، أَي لَا يَلْمِز بَعْضُكُم بَعْضاً**)، با هەندێکتان عەیب لە هەندێکتان نەگرن، (**اللَّمزُ: ذِكْرُ ما يَعُدُّهُ الذَاكِرُ عَيْباً لأَحَدٍ مُوَاجَهَةً فَهُوَ المُباشَرَةُ بِالمَكرُوهِ، فَإِنْ كانَ بِحَقٍّ، فَهُوَ وَقَاحَةٌ وَاعتِداءٌ، وَإِنْ كَانَ باطِلاً، فَهُوَ وَقَاحَةٌ وَكَذِب**)، زانایان لە بارەی (**لَمز**)و (**هَمز**)و (**سُخرِيَّة**)یەوە، زۆر قسەیان کردوە، دوایی کورتە باسێک لە بارەی ئەو شەش قەدەغە کراوەوە دەکەین و، زیاتر چەمک و واتایەکەیان ڕۆشن دەکەینەوە، بەڵام گرنگ ئەوەیە لە بارەی (**لَمز**)ەوە گوتراوە: بریتیە لە باسکردنی ئەوە، کە بابای باسکەر بە عەیب و کەم و کوڕیی دەزانێ بۆ کەسێک لە ڕوویدا، واتە: لە ڕوویدا شتی خراپی پێ بڵێ، ئنجا ئەگەر هەق بێ، ئەوە دەست درێژییەو ڕوو قایمییە، بەڵام ئەگەر ناهەق بێ، ڕوو قایمیی و بێ شەرمیی و درۆشە، یانی: هەر چۆن بێ بە خراپە، باسی خەڵک کردن، ڕووبەڕوو چ بە هەق بێ و چ بە ناهەق بێ، هەر گوناهو تاوانە، کە دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَلۡمِزُوٓاْ أَنفُسَكُمۡ﴾، واتە: عەیب لە خۆتان مەگرن، بەڵام بۆچی دەفەرموێ: عەیب لە خۆتان مەگرن؟ واتە: ئەو برا مسوڵمانەت

و، ئەو خوشکە مسوڵمانەت، کە تۆ عەیبی لێ دەگری و، عەیبی تێدا دەدۆزییەوەو بە خراپە باسی دەکەی، ڕووبەڕوو، ئەویش وەک تۆیەو تۆش وەک ئەوی، کەواتە: وەک عەیب و ڕەخنەت لە خۆتدا دۆزیبێتەوە، وایە، وەک لە سوورەتی (النور)دا، خوا ﷻ لە بەسەرهاتی بوختان پێکرانی دایکمان عائیشەدا (خوا لێی ڕازی بێ)، دەفەرموێ: ﴿ لَّوۡلَآ إِذۡ سَمِعۡتُمُوهُ ظَنَّ ٱلۡمُؤۡمِنُونَ وَٱلۡمُؤۡمِنَٰتُ بِأَنفُسِهِمۡ خَيۡرٗا ...﴿١٢﴾ ﴾، واتە: دەبوایە پیاوانی بڕوادارو ئافرەتانی بڕوادار گومانی باشیان بە خۆیان بردبایە، واتە: کە گومانی خراپیان بە هاوسەری پێغەمبەر ﷺ بردوە، شتێکی زۆر خراپیان کردوە، چونکە مسوڵمانان دەبێ پێغەمبەری خوایان ﷺ پێ لە خۆیان لە پێشتر بێ، ئنجا وەک چۆن گومانیان بەرانبەر بە خۆیان چاکە، دەبووایە گومانیان بەرانبەر بە پێغەمبەرو ﷺ هاوسەری پێغەمبەر چاکتریش بێ، ئەگەر شتی خراپ لە خۆیان ناوەشێننەوە، چاکتر دەبووایە لە پێغەمبەر ﷺو هاوسەری پێغەمبەری نەوەشێننەوە.

٥)- ﴿ وَلَا تَنَابَزُواْ بِٱلۡأَلۡقَٰبِ ﴾، ناوو ناتۆرەش لە یەکدی هەڵمەدەن، (**النَّبَزُ: اللَّقَبُ، وَالنَّبْزُ: التَّلقِيبُ**)، (**نَبَز**) بە مانای ناوو ناتۆرەیەو (**نَبْز**)یش بە مانای ناوو ناتۆرە لێ هەڵدانە، (**وَالتَّنابُزُ تَفاعُلٌ مِنهُ**)، (**تَنابُز**)یش لەسەر کێشتی (**تفاعل**)ە، واتە: ناوو ناتۆرە لە یەکدی هەڵدان.

٦)- ﴿ بِئۡسَ ٱلِٱسۡمُ ٱلۡفُسُوقُ بَعۡدَ ٱلۡإِيمَٰنِ ﴾، خراپتر ناو فیسقە لە دوای ئیمان، (**بِئسَ الإسمُ: أَي بِئسَ الذِّكرُ، أَو بِئسَ المَوصُوفُ، أَن يُسَمَّى الرَّجُلُ فاسقاً أَو كافِراً، أَو زانِياً بَعدَ إِسلامِهِ وَتَوبَتِهِ**)، بۆ ئەم ڕستەیە سێ واتایان هێناون:

یەکەم: ﴿ بِئۡسَ ٱلِٱسۡمُ ٱلۡفُسُوقُ ﴾، (**بِئسَ الإسمُ: أَي بِئسَ الذِّكرُ**)، واتە: خراپترین ناو، یانی: خراپترین باسکردن، باسکردنی فاسیقێتییە لە دوای ئیمان، واتە: ئێوە بەو شتانە نازناوی فاسیقێتییتان دەچێتە سەر، دوای ئەوەی ئیماندار بوون، بە فاسیق باس بکرێن، باسکردنێکی خراپ، دەستەبەر دەکەن.

دووەم: (**بِئسَ الوَصفُ**)، واتە: دوای ئەوەی کەسێک ئیمانی هێناوە، خراپترین شتە کە بە فاسیقێتیی وەسف بکرێ، نەک باس بکرێ، بەڵکو وەسف بکرێ.

سێیەم: (**بِئسَ أَن يُسَمَّى الرَّجُلُ كافِراً أَو زانياً بَعدَ إِسلامِه وَتَوبَتِهِ**)، خراپترین شتە کە پیاوێک بە بێبڕوا، یان بە زیناکار، ناوببرێن، دوای ئەوەی مسوڵمان بووەو گەڕاوەتەوە بۆ لای خوا، واتە: دوای ئەوەی گەڕاوەتەوەو مسوڵمان بووە، کە پێشتر هاوبەش بۆ خوا دانەر بووە، یان کافر بووە، یاخود داوێن پیس بووە، هەر چۆن بووە، نابێ ئەو کوفرو گوناهو تاوانانەی پێشێی لێ باس بکرێن، بۆی بکرێنە ناوونیشان.

بـەڵام پێـم وایـە ئـەو مانایـە لـە هەموویـان بەهێزتـرە کـە مەبەسـت ئەوەیـە، بـە هـەر کام لـەو گوناهانـە مـرۆڤ فاسـیق دەبـێ و، دوای ئـەوەی ئیمانـدار بـووە، لـە ڕێ دەربچێـت و نازنـاوی فاسـیقێتیی شایسـتە بـێ، ئـەوە خراپتریـن نازنـاوەو، خراپتریـن نـاوەو، خراپتریـن دەنـگ و باسـە بـۆ خـۆی هێناویەتـە سـەر خـۆی.

٧)- ﴿ وَمَن لَّمۡ يَتُبۡ ﴾، واتە: هەر کەسێک نەگەڕێتەوە و لەوەی خوا لێی قەدەغە کردوە، دەستبەرداری نەبێ.

٨)- ﴿ فَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّـٰلِمُونَ ﴾، ئا ئەوانەن ستەمکاران، واتە: ئەوانەن کە ستەمیان لەو کەسە کردوە کە گاڵتەیان پێکردوەو، عەیبیان لێگرتوەو، ناوو ناتۆرەیان لێ هەڵداوە، هەروەها ستەمیان لە خۆیان کردوە، بەوە کە کارێکیان کردوە گوناهبار بن، هەروەها ستەمیان لە کۆمەڵگا کردوە کە گوناهیان تێدا بڵاوکردۆتەوە، ﴿ هُمُ ٱلظَّـٰلِمُونَ ﴾، یانی: ستەمکارن بۆ بەرانبەرەکەیان، کە بەو شێوەیە مامەڵەیان لەگەڵدا کردوەو، بۆ خۆیان، کە خۆیان گوناهبار کردوەو، بۆ کۆمەڵگاش کە قسەی خراپ و شتی خراپیان لە نێودا بڵاوکردۆتەوەو، تەشەنە پێداوە.

لێـرەدا خـوا ﷻ دوای ئـەو سـێ گوناهـە، کـە بریتیـن لـە: گاڵتـە پێکـردن و، عەیـب لێگرتــن و، نــاوو ناتــۆرە لێهەڵــدان، فەرموویــەتی: ﴿ وَمَن لَّمۡ يَتُبۡ فَأُوْلَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّـٰلِمُونَ ﴾، ئەمـە پێویسـتە چـوار وردە سـەرنجی لـێ بدەیـن:

یەک: ئەوە دەگەیەنێ کە ئەو سێ شتەی لێیان قەدەغە کراون، گوناهو شتی سەرزەنشتکراون، چونکە دەبنە هۆی لە ڕێ دەرچوون و، خواش ﷻ لەسەر ئەوانە مرۆڤ سزا دەدات، کە

بە هیچ شتێک لاناچن، مەگەر بە گەڕانەوە بۆ لای خوا، ئنجا لێرەدا ئەمە هەمووی کورتکراوەتەوە، کە دوو ڕستە لە قسەکە قرتێنراون، چونکە ئەوەی دوایی کە دەفەرموێ: ﴿ وَمَن لَّمْ يَتُبْ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴾، دەلالەت لەسەر ئەو دوو ڕستەیە دەکات.

هەروەها ئەوەش دەگەیەنێ کە هەر کام لە گاڵتەپێکردن (**سخرية**) و (**لَمز**)، عەیب لە یەکدی گرتن و، (**نَبز**) ناوو ناتۆرە لە یەکدی هەڵدان، هەر سێکیان دەرچوونن لە ڕێگای شەریعەت.

دوو: کە دەفەرموێ: ﴿ بِئْسَ ٱلِٱسْمُ ٱلْفُسُوقُ ﴾، بێژەی ناو (**إسم**) بەکارهێنراوە، ئەمە بۆ ترساندنە لەوەی باسی خەڵک بکرێ بە ناوێک کە پێیان ناخۆشە، چونکە لە قەب و نازناوەکانیش هەر ناون، هەروەها هۆشداریی پێدانە کە خراپترین ناو، ناوی فاسیقێتییە کە دێتە سەر ئێوە، کەواتە: خۆشتان لەناوبردنی خەڵک بە خراپە بپارێزن.

سێ: کە دەفەرموێ: ﴿ بَعْدَ ٱلْإِيمَٰنِ ﴾، واتە: دوای ئەوەی مرۆڤ ئیمانی وەدەست هێناوە، ناگونجێ نازناوی فاسیقێتیی بۆ خۆی پەیدا بکات، چونکە گوناهو تاوانەکان شایستەی ئەهلی شیرک و کوفرن، ئەوانەن کە هیچ ڕێگرێکیان لەبەردەمدا نیە لە گوناهو تاوانیان، بیانپرینگێنێتەوە، بەڵام ئیمان خاوەنەکەی دەپرینگێنێتەوەو، دووری دەخاتەوە لە گوناهو تاوان و خراپە.

چوار: کە دەفەرموێ: ﴿ فَأُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلظَّٰلِمُونَ ﴾، ئەمە بۆ زیاتر دەرخستنیانە، کە حاڵەکەیان ناقۆڵاتر پێشان بدرێ، تاکو خەڵک ئاگادار بکرێتەوە کە بۆیە شایستەی ئەوە بوون، ستەم لەواندا کورتهەڵبێ، لەبەر ئەوەی ناوی فاسیقێتییان خستۆتە سەر خۆیان، بەهۆی ئەو هەڵس و کەوتە خراپانەوە، کە زیان بە بەرانبەرەکانیان دەگەیەنن، کە بریتین لە گاڵتە پێکردن و عەیب لێگرتن و ناوو ناتۆرە لێهەڵدان.

٩)- خوا ﷻ بۆ جاری پێنجەم لەم سوورەتە موبارەکەدا، بانگی بڕواداران دەکات بە نازناوی ئیمان: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱجْتَنِبُواْ كَثِيرًا مِّنَ ٱلظَّنِّ ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! خۆتان لە زۆر گومانان بپارێزن، بە تەئکید مەبەست لە زۆر گومان، واتە: زۆر گومانی

خراپ، ئەگەرنا گومانی چاک لێرەدا مەبەست نیە، (**الإجتِنابُ: إفتِعالٌ مِن جَنْبَهُ وَأَجنَبَهُ: أَبعَدَهُ وَجَعَلَهُ جانِباً آخَرَ**)، (**إجتِناب**) (إفتعال)ە لە (**جَنَّبَهُ**) واتە: دووری خستەوە، (**وَأَجنَبَهُ**) واتە: (**أَبعَدَهُ**) دووری خستەوە، واتە: بردیە لایەک، لاتەنیشتێک، یان بردیە لاتەنیشتەکەی دیکە، لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱجۡتَنِبُواْ كَثِيرٗا مِّنَ ٱلظَّنِّ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! خۆتان لە زۆر گومانان بپارێزن، واتە: زۆر خولیاو خەیاڵی خراپ کە بە دڵتاندا دێن، خۆتانیان لێ بپارێزن، بۆچی خۆمان لە زۆر خولیاو خەیاڵ و گومانی خراپ بپارێزین؟

١٠)- ﴿إِنَّ بَعۡضَ ٱلظَّنِّ إِثۡمٞ﴾، چونکە هەندێک لە گومانان گوناهن، کە ئەویش بریتیە: لە گومانێک ئەگەری ڕاست دەرچوونی نەبێ و زەمینەی نەبێ، نەیفەرمووە: خۆتان لە هەمووی بپارێزن، چونکە ئەگەر هەندێک گومان گوناهـ بن، دیارە هەندێکیشیان گوناهـ نین، ئەوانیش ئەو گومانانەن کە لە جێی خۆیان دان و، زەمینەی ڕاست دەرچوونیان هەیە.

١١)- ﴿وَلَا تَجَسَّسُواْ﴾، سیخوڕیی مەکەن، هەست لە یەکدی ڕامەگرن، بۆ ئەوەی کەم و کوڕیی و عەیب و هەڵسوکەوتی یەکدی بزانن، (**التَّجَسُّسُ: البَحثُ بِوَسيلَةٍ خَفِيَّةٍ، وَهُوَ مُشتَقٌّ مِنَ الجَسِّ، وَهُوَ مِن آثارِ الظَّنِّ**)، (**تَجَسُّس**): بریتیە لە لێکۆڵینەوەو پشکنین بەهۆی ئامرازێکی پەنهانەوە، کە لە وشەی (**جَسّ**)ەوە داتاشراوە، دەگوترێ: (**جَسُّ النَّبْضِ**)، دەمار گرتن، کە ئەویش هەر لە شوێنەوارەکانی گومانە.

١٢)- ﴿وَلَا يَغۡتَب بَّعۡضُكُم بَعۡضًا﴾، هەروەها با هەندێکتان غەیبەتی هەندێکتان نەکەن، واتە: پاشملە بە خراپە باسی یەکدی مەکەن، (**الإغتِيابُ: إفتِعالٌ مِنْ (غابَ) المُتَعَدِّي إذَا ذَكَرَه في غَيبِهِ بِما يَسُوءُهُ**)، (**إغتياب**): (إفتعال)ە لە (**غابَهُ**)، واتە: لە حاڵێکدا کە لەوێ نیە بە خراپە باسی کردو، بە شێوەیەک باسی کرد، پێی ناخۆش بێ.

١٣)- ﴿أَيُحِبُّ أَحَدُكُمۡ أَن يَأۡكُلَ لَحۡمَ أَخِيهِ مَيۡتٗا﴾، ئایا یەکێک لە ئێوە حەز دەکات گۆشتی برایەکەی بە مردوویی بخوات؟ لێرەدا ئەو پرسیارکردنە (**الإستِفهامُ تَقرِيرِيٌّ لِتَحَقُّقِ المُستَفهَمِ مِنهُ**)، پرسیار کردنەکە پرسیارکردنی چەسپاندنە، لەبەر ئەوەی شتێکی چەسپاوە

ئەوەی لە بارەیەوە پرسیار دەکرێ، کە بریتیە: لە گۆشتی برای خۆ بە مردوویی خواردن، شتێکی خراپە، خاوەنی (التحرير والتنوير): (**مُحَمَّد الطاهر بن عاشور**)، لە تەفسیرەکەیدا[1]، هەندێک شتی گرنگ لە بارەی غەیبەتەوە دەڵێ، دەڵێ:

(**الإغتِيابُ: ذِكرُ أَحَدٍ غائِبٍ بِما لَا يُحِبُّ أَن يُذكَرَ بِهِ، والإسمُ الغِيبَةُ، إنَّما قالَ: (وَلَا يَغتَبْ) بَدَلَ (اجْتَنِبِ الغِيبَة) لِقَصدِ التَوطِئَةِ لِلتَمثِيلِ الوارِدِ:** ﴿أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا﴾، **إذِ التَّمثِيلُ مُحتَمِلٌ لَفاعِلٍ وَمَفعُولٍ فَمَهَّدَ بِهِ بِما يَدُلُّ عَلَيهِ**)، (**إغتِياب**): بریتیە لە باسکردنی کەسێک کە نادیارە، بە شێوەیەک کە حەز نەکات، باس بکرێ، لەسەر کێشی (**إفتِعال**)ە، ناوەکە بریتیە: لە (**غِيبَة**)، بۆیەش فەرموویەتی: ﴿وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا﴾، لە جیاتی بفەرموێ: (**إجتَنِبِ الغِيبَة**)، تاکو زەمینە خۆش بکات بۆ ئەو وێنە هێنانەوەیەی دادێ، بۆیە دەفەرموێ: ﴿أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا﴾، چونکە وێنە هێنانەوەکە بکەرێک و بەرکارێک دەگرێتە خۆی، بۆیە بەوەی دەیگەیەنێ، زەمینەی بۆ خۆشکردوە.

ئنجا پرسیارکردنی تەقریریی دەکەوێتە سەر شتێک کە سەلمێنراو بێ، لە لای دوێنراو، لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا﴾، بێگومان شتێک کە بابای دوێندراو نکووڵیی لێ ناکات، ئەوەیە کە حەز ناکات گۆشتی برایەکەی بە مردوویی بخوات، کەواتە: ئایا ئێوە حەزی لێ دەکەن؟ بە تەئکید حەز ناکەن، ئنجا کە حەز ناکەن، گۆشتی برای خۆتان بە مردوویی بخۆن، بە شێوەیەکیش مامەڵەی لەگەڵدا مەکەن، کە وەک ئەوە بێ بە مردوویی گۆشتەکەی بخۆن، ئەویش ئەوەیە: لە کاتێکدا لەوێ نیەو ئامادە نیە، بە خراپە باسی بکەن، چونکە ئەگەر گۆشت لێ خواردنی بە مردوویی و گۆشت لێکردنەوە لە جەستەی، زیان بە جەستەی دەگەیەنێ، بە خراپە باس کردنیشی، زیان بە کەسایەتیی دەگەیەنێ، بە ڕووح و جەستەیەوە، کە لەڕاستییدا خراپترە لە گۆشت لێ خواردنەکەی.

---

(١) التحرير والتنوير: ج٢٦، ص٢٨٤.

١٤)- بۆیەش دەفەرموێ: ﴿فَكَرِهْتُمُوهُ﴾، پێتان ناخۆشە، ئەمە وەڵامی پرسیارکردنە چەسپێنەرەکەیە (**الإستِفهامُ التَّقرِیرِي**)، دەشگونجێ: ﴿أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ﴾، پرسیارکردنی نکووڵیلێکەرانە بێ و، ئەمەش وەڵامەکەی بێ، واتە: پێتان ناخۆشە، پێتان ناخۆش بوو، یاخود ئەمە پەیوەست بوونی شتێکە بە شتێکەوەو پەیداکراوێکە بە پەیداکەرێکەوە، وەک دەگوترێ: (**جاءَ فُلانٌ ماشِياً فَتَعِبَ**)، فڵانکەس بە پێیان هات، ماندوو بوو، واتە: ئێوەش ئەگەر گۆشتی برای خۆتان بە مردوویی بخۆن، پێتان ناخۆشە.

١٥)- ﴿وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ﴾، پارێزیش لە خوا بکەن، بە دڵنیایی خوا زۆر تۆبە وەرگری میهرەبان و بەبەزەییە، ئەمەش وەک پێشتر باسمان کرد، بەڵگەیە لەسەر ئەوە کە تەوبە هەم غەیبەت لادەبات، هەم تێکڕای مافەکانی خەڵک لادەبات، بەڵام گەڕانەوەی ساغ و تەوبەی بەڕاستیی، یەکێک لە مەرجەکانی تەوبەی ساغ و ڕاستیش، ئەوەیە کە مرۆڤ ئەگەر مافی خەڵکی کەوتبێتە سەر، بەپێی توانا مافەکانیان بۆ ڕەت بکاتەوە، ئەگەر خۆیان مابن، ئەگەر نەمابن، بۆ کەس و کاریان، یان بۆیان بکاتە خێر، مافی مادديی بن، یان مافی مەعنەویی بن، بە هەر شێوەیەک لە شێوەکان، دەبێ بەپێی توانا مافەکەیان بۆ ڕەت بکاتەوە، ئنجا تەوبەیەک بەو شێوەیە بێ، بە تەئکید خوا ﷻ دەیکاتە مایەی پاک بوونەوەی خاوەنەکەی، لە هەموو ئەو گوناهانەی کردووني.

کورتە باسێک لە بارەی
ئەو شەش قەدەغە کراوەوە، کە لە دوو ئایەتی (١١ و ١٢) دان

بەڕێـــــزان!

ئێمە ئەو کورتە باسە، لە سێ بڕگەدا دەخەینەڕوو:

بڕگەی یەکەم:

خـوا (عَزَّ وَجَلَّ) دوو جـاران فەرموویـەتی: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ ﴾، لـە کاتی باسـکردنی ئـەو شـەش قەدەغـە کـراوەدا، کەواتـە: ئـەو شەشـە زۆر هەسـتیارو مەترسـییدارن، پێشـتریش گوتمـان: ئـەو شـەش گوناهـە سـێیان ئاشـکران و سێشـیان پەنهانـن: (گاڵتـە پێکـردن و، عەیـب لێگرتـن و، نـاوو ناتـۆرە لێهەڵـدان)، ئەوانـە ئاشـکران و بـە زۆریـی وایـە ڕوو بـەڕوو دەبـن، سـێیەکەی دیکـەش: (گومـانی خـراپ پێـبردن و، سـیخوڕیی بەسـەرەوە کـردن و، پاشـملە بـە خراپـە باسـکردن)یش، پەنهانـن، بـە زۆریــی لــە حاڵێکـدان، ئـەو کەسـەی ئـەو شـتانەی لـە بەرانبـەردا دەکرێـن لـەوێ نیـە.

بڕگەی دووەم: سێی یەکەمیان کە بریتین لە: گاڵتە پێکردن و، عەیب لێگرتن و، نـاوو ناتۆرە لێهــەڵدان، لە خــراپترەوە بۆ خراپن، بەڵام سێی دووەمیان لە خراپەوە بۆ خراپترن:

١- گاڵتە پێکردن (سُخرِيَّة): ﴿ لَا يَسْخَرْ قَوْمٌ مِّن قَوْمٍ ﴾، بریتیە لە بەهیچ دانان و بە کەم سەیرکردنی بەرانبەر.

٢- بەڵام عەیب لێگرتن (لَمْز): ﴿ وَلَا تَلْمِزُوٓا۟ أَنفُسَكُمْ ﴾، بریتیە لە ڕەخنە لێگرتن، واتە: عەیبەکە بوونی هەیەو باس دەکرێ، دواییش چەمک و واتایەکەی ڕوون دەکەینەوە.

٣- ناوو ناتۆرەلێهەڵدان (نَبز): بریتیە لە نازناوو ناوو ناتۆرەی خراپ بۆ بەکارهێنان، کە ناوو ناتۆرەکە مەرج نیە عەیب بێ.

ئنجا ئەگەر سەرنج بدەین: سێیەمیان لە دووەمیان ئەهوەنترەو، دووەمیشیان لە یەکەمیان ئەهوەنترەو، یەکەمیان لە هەرسێکیان خراپترە، کەواتە: ئەم سێ گوناهەی یەکەم، کە گوناهە ئاشکرایەکانن، لە خراپترەوە بۆ خراپن.

بەڵام سێی دووەمیان لە خراپەوە بۆ خراپترن، بە پێچەوانەی سێیەکانی پێشەوەوە، چونکە ئەوان بریتین لە: گومانی خراپ بە یەکدی بردن و، سیخوڕیی کردن و، غەیبەت کردن:

یەکەم: گومانی خراپ بە یەکدیی بردن، هەندێک گومان خراپن، نەک هەموویان، کەواتە: هەندێک لە گومانان دەگونجێ خراپ نەبن و گوناهـ نەبن، گومانی خراپ بە خەڵک بردن هەندێک جاران گوناهـ نیە، بە دەقی ئایەتەکە، چونکە دەفەرموێ: ﴿يَٰٓأَيُّهَا ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ ٱجْتَنِبُواْ كَثِيرًا مِّنَ ٱلظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ ٱلظَّنِّ إِثْمٌ﴾، ئەی ئەوانەی بڕواتان هێناوە! خۆتان لە زۆر گومانان بپارێزن، زۆرێک لە گومانان گوناهن، کەواتە: هەندێکیان گوناهـ نین.

دووەم: سیخوڕیی، سیخوڕیی دەرەنجامی گومانی خراپەو، دەرهاویشتەی خراپیشی دەبن، واتە: سیخوڕیی لە گومانی خراپ بردن، خراپترە.

سێیەم: غەیبەت کردن، ئەم زۆر خراپترە لە سیخوڕیی کردنیش و لە گومانی خراپ بردنیش، وەک چۆن شوێنەواری سیخوڕیی کردن، خراپترە لە شوێنەواری گومانی خراپ بردن، شوێنەواری خراپی غەیبەت کردنیش، زۆر زیاترن و بەدترن لە شوێنەواری سیخوڕیی و گومانی خراپ بردن.

بڕگەی سێیەم: تیشك خستنە سەر هەر كام لەو شەش گوناهە:

١)- بە نسبەت گاڵتە كردن (سُخريّة)ەوە:

(الطبري) لە بارەی گاڵتە پێكردنەوە، دوای لێكۆڵینەوەیەكی زۆرو هێنانی چەند شوێنەواڕێک دەڵێ: **(وَالصَّوَابُ مِنَ القَولِ فِي ذَلِكَ عِنْدَنا أَن يُقَالَ: إنَّ اللهَ عَنى بِنَهيِهِ المُؤمِنِينَ عَن أَن يسخَرَ بَعضُهُم مِن بَعضٍ جَمِيعُ مَعاني السُّخرِيَّةِ، فَلا يَحِلُّ لِمُسلِمٍ أَن يَسخَرَ مِنَ المُؤمِنِ لا لِفَقرِهِ، وَلا لِذَنبٍ رَكِبَهُ، وَلا لِغَيرِ ذَلِكَ)**[1].

واتە: قسەی ڕاست لەو بارەوە لە لای ئێمە، ئەوەیە كە بگوترێ: لێرەدا خوا ﷻ بە گشتیی بڕواداراني قەدەغە كردوە كە هەندێكیان گاڵتە بە هەندێكیان بكەن، بە هەموو مانایەكانی گاڵتە پێكردن، كەواتە: ڕەوا نیە بۆ مسوڵمان گاڵتە بە بڕوادارێک بكات، لەبەر ئەوەی هەژارە، یان لەبەر ئەوەی گوناهێكی كردوە، یان لەبەر جگە لە ئەوە.

چونكە هەندێک شوێنەواران دێنێ، زانایان هەندێكیان گوتوویانە: مەبەست پێی ئەوەیە كە گاڵتە بە یەكدیی بكەن، وەک ئەوەی لە سەردەمی نەفامییدا كردوویانە، هەندێكیش گوتوویانە: لەبەر ئەوەیە كە كابرا هەژارەو، هەندێک گوتوویانە: لەبەر ئەوەیە كە نەخۆشە، **(الطبري)** دەڵێ: چەمكی (گاڵتە پێكردن)، هەموو شێوەكان دەگرێتەوە، بە هەر شێوەیەک مامەڵە لەگەڵ ئەو كەسەدا بكرێ كە پێی ناخۆش بێ و، بە سووک تەماشا كردنی تێدابێ، چەمكی **(سخرية)** دەیگرێتەوە.

٢)- بە نسبەت عەیب لێگرتن (اللَّمز)ەوە:

(القُرطُبي)، دەڵێ: **(وَفي قَولِهِ ﴿وَلَا تَلۡمِزُوٓاْ أَنفُسَكُمۡ﴾، تَنبِيهٌ عَلَى أَنَّ العَاقِلَ لَا يَعِيبُ نَفسَهُ، فَلَا يَنبَغي أَن يَعِيبَ غَيرَهُ، لأَنَّهُ كَنَفسِهِ، كَمَا قَالَ الرَّسُولُ ﷺ: {المُؤمِنُونَ**

---

(١) جامع البيان: ج٢٦، ص١٣٥.

كَجَسَـدٍ وَاحِـدٍ إِنِ اشـتَكَى عُضـوٌ مِنـهُ تَدَاعَـى لَـهُ سـائِرُ الجَسَـدِ بِالسَّـهرِ وَالحُمَّـى)، (**أخرجـه البُخـاري**: ٦٠١١، **وَمُسـلِم**: ٢٥٨٦، **وَغَيرُهُـما**)، واتــە: کــە خــوا ﷻ دەفەرمــوێ: ﴿ وَلَا تَلۡمِزُوٓاْ أَنفُسَكُمۡ ﴾، ئەمـە ئاگادارکردنەوەیـە بـۆ ئـەوە کـە بابـای عاقڵ عەیـب لـە خـۆی ناگـرێ و خـۆی ناشـیرین نـاکات، بۆیـە پێویسـتە عەیـب لـە غەیـری خـۆشی نەگـرێ، چونکــە ئەویــش وەک خۆیــەتی، وەک فەرمایشــتەکەی پێغەمبــەر ﷺ دەفەرمــوێ: (بـڕوادارن وەک یـەک جەسـتە وان، ئەگـەر ئەندامێکـی ئازارێکـی هەبـوو، هەمـوو جەسـتە لێـی دەگێڕێتـەوە بـە شـەو نخوونیـی و بـە تـا لێهاتـن).

بۆچــی خــوا ﷻ دەفەرمــوێ: ﴿ لَا يَسۡخَرۡ قَوۡمٞ مِّن قَوۡمٍ ﴾، ﴿ وَلَا نِسَآءٞ مِّن نِّسَآءٍ ﴾؟، چونکـە بـە زۆریـی گاڵتـە پێکـردن لـە نێـو پیـاوان دا، حاڵـەتی بـە کۆمـەڵ بـە خـۆوە دەگـرێ، هەروەهـا لــە نێـو ژنانیشـدا ئـەوە زۆرە، بۆیـە خـوا ﷻ بـە جیـاش بـاسی ئافرەتـانی کـردوە، ئەگەرنـا وشــەی (**قـوم**) پیـاوان و ئافرەتـان دەگرێتـەوە.

کــە دەفەرمــوێ: ﴿ عَسَىٰٓ أَن يَكُونُواْ خَيۡرٗا مِّنۡهُمۡ ﴾، ﴿ عَسَىٰٓ أَن يَكُنَّ خَيۡرٗا مِّنۡهُنَّ ﴾، (**جـمال الديـن القاسـمي**) لـە (**محاسـن التأويـل**)[1] دا، لـە (أبـو السـعود)ی خواسـتۆتەوە، دەڵـێ: (**فَـإِنَّ مَنـاط السُّـخرِيَّةِ فِي الفَرِيقَـينِ لَيـسَ مـا يَظهَـرُ لِلنَّـاسِ مِـنَ الصُّـوَرِ وَالأَشـكالِ وَالأَوضـاعِ وَالأَطـوار الَّتـي عَلَيْهَـا يَـدُورُ أَمـرُ السُّـخرِيَّةِ غَالِبـاً، بَـل إِنَّمَـا هُـوَ الأُمُـورُ الكَامِنَـةُ فِي القُلُـوبِ، فَـلا يَجـتَرِئ أَحَـدٌ عَـلَى استِحقارِ أَحَـدٍ فَلَعَلَّـهُ أَجمَـعُ مِنـهُ**).

واتـە: لـە ڕاسـتییدا گاڵتـە بـە یەکدیـی کـردنی ئـەو دوو کۆمەڵـە (یـانی: کۆمەڵـی پیـاوان گاڵتـە بـە پیـاوان بکـەن و، کۆمەڵـی ئافرەتـان گاڵتـە بـە ئافرەتـان بکـەن)، هەڵەیـە هۆکارەکـەی ئـەوە بـێ کـە بـۆ خەڵـک دەر دەکـەوێ، لـە دیمـەن و شـێوەکان و لـە حاڵـەت و هەڵسـوکەوتەکان، کـە بـە زۆریـی گاڵتـە بەهـۆی ئەوەوەیـە، چونکـە بـۆ هەڵسـەنگاندنی خەڵـك دەبـێ ئـەو ڕاسـتییانە بکرێنـە پێـوەر کـە لـە دڵەکانـدا

---

(١) ج٢٦، ص١٢٤.

جێگیـرن، ئەویـش هیـچ کەسـێک ناتوانـێ یەکێکـی دیکـە بـەو هۆیـەوە بـە کـەم بگـرێ، چونکـە بـەس خـوا ﷻ دەزانـێ ئـەو چـی لـە دڵـدا هەیـەو، ڕەنگـە زۆر لـەو کەسـەی گاڵتـەی پـێ دەکات (باشـتر بـێ و) کـۆ کەرەوەتـر بـێ بـۆ چاکـەکان.

٣)- بە نسبەت ناوو ناتۆرە لە یەکدی هەڵدان: ﴿وَلَا تَنَابَزُواْ بِٱلۡأَلۡقَٰبِ﴾ەوە:

١- لە هۆی هاتنە خوارەوەکەی دا باسمان کرد، کە ئەو هاوەڵە گوتوویەتی: کاتێ پێغەمبەر ﷺ هاتە مەدینە، هیچ کام لە ئێمە نەبوو، دوو ناو یان سێ ناوی نەبن، ئنجا دیارە هەبووە کە هەندێک لە ناوەکانی پێ ناخۆش بووە، پێیان بانگ بکرێ، پێغەمبەریش ﷺ نەیزانیوە کام ناوەی پێ خۆشەو، کام ناوەی پێ ناخۆشە! ئنجا کە بەناوێک بانگی یەکێکیانی کردوە گوتوویانە: ئەی پێغەمبەری خوا! ﷺ بەو ناوە بانگی مەکە پێی ناخۆشە، بۆیە خوا ﷻ ئەو ئایەتەی باردە خوار، کە ناوو ناتۆرە لە یەکدیی هەڵمەدەن.

٢- هەر لەو بارەوە پێویستە ئەوەش بڵێین کە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**مَن قَالَ لأَخِيهِ يا كافِر ! فَقَد باءَ بِهَا أَحَدُهُما، إن كانَ كَما قَالَ، وإلاَّ رَجَعَت عَلَيهِ**} (**أخرجه البُخاري**: ٦١٠٤، **وَمُسلِم**: ٦٠، **وَغَيرُهُما**)، واتە: (هەر کەسێک بە برایەکەی خۆی بڵێ: ئەی کافر! ئەوە یەکێکیان گوناهەکەی خستۆتە ئەستۆ، ئەگەر وابێ (بابای بەرانبەری کافر بێ)، ئەگەرنا گوناهەکە بۆ خۆی دەگەڕێتەوە (بۆ بابای بێژەر).

٣- (**القرطبي**) لە بارەی ئەوەوە کە چ شتێک پێناسەی ئەوە دەکات و، ئەو چوار چێوەیە دیاریی دەکات کە ناوو ناتۆرەو عەیب گرتن بگرێتە خۆی؟ دەڵێ: (**وَالَّذِي يضبِطُ هَذَا كُلَّهُ أَن كُلَّ ما يَكرَهُ الإنسانُ إِذَا نُودِيَ بِهِ، فَلا يَجُوزُ لأَجَلِ الأَذِيَّةِ**)[١]، واتە: ئەوەی ئەوە هەمووی کۆنترۆڵ دەکات، ئەوەیە هەر ناوێک کەسێک پێی ناخۆش بێت، پێی بانگ بکرێ، نابێ پێی بانگ بکرێ و حەرامە، چونکە پێی تووشی ئازار دەبێ.

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج٢٦، ص٢٥٧.

٤- (القرطبي) لێرەدا هەڵاواردنێک دێنێ لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1]، دەڵێ: (**وَقَعَ مِنْ ذَلِكَ مُستَثنَىً: مَنْ غَلَبَ عَلَيهِ الإستِعْمَالُ كَالأَعْرَجِ وَالأَحدبِ، وَلَم يَكُن لَهُ فِيهِ كَسبٌ ولايَجِد فِي نَفسِهِ مِنهُ عَلَيهِ، فَجَوَّزَتهُ الأُمَّةُ وَاتفَقَت عَلَى قَولِه أَهلُ المِلَّةِ، كَما قالَ الرَّسُولُ ﷺ**: (**ما يَقُولُ ذُو اليَدَيْن؟ أخرجه البُخاري: ٧٣١**).

واتــە: لێــرەدا هەڵاواردنێــک هەیــە، ئەویــش ئەوەیــە کەســێک نازناوێکــی زۆر بــۆ بەکاربــێ، وەک شــەل و پشــت کــوڕ، بــۆ خــۆشی وای لەخــۆی نەکردبــێ، دڵیــشی پێــی نارەحــەت نەبــێ، ئــەوە ئۆممــەت و ئەهــلی میللــەت، (واتــە: میللــەتی ئیســلام)، ئەوەیــان بــە ڕەوا زانیــوە، وەک چــۆن پێغەمبەریــش ﷺ فەرمــووی: { **مــا يَقُــولُ ذُو اليَدَيْــن**} خــاوەنی دوو دەســتەکان چــی دەڵــێ؟ هەمــوو کــەس دوو دەســتی هــەن، بــەڵام دیــارە ئــەو دەســتی درێژتــر بــوون، پێــشی ناخــۆش نەبــووە کــە بــەو نازنــاوە بانــگ بکــرێ، واتــە: کەســێک کــە بــەو نازنــاوە نەبــێ نەنــاسرێ و، پێــشی ناخــۆش نەبــێ، زانایــان لەبــەر ناچاریــی بــە ڕەوایــان دانــاوە.

٤)- بە نسبەت گومانی بەد بردن (سُوء الظَّن)ەوە:

لەو بارەوە سەرەتا دوو فەرموودەی پێغەمبەر ﷺ دێنین:

١- پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**إِنَّ اللهِ حَرَّمَ مِنَ الْمُؤْمِنِ ثَلَاثاً: دَمَهُ، وَمَالَهُ، وَأَنَ يُظَنَّ بِهِ ظَنُّ السُّوْءِ**} (**أَخرَجَهُ البيهقي فـي شعب الإيمان: ٦٧٠٦**)، واتە: بێگومان خوا سێ شتی بڕواداری قەدەغە کردوون: خوێنی و، ماڵ و سامانی و، ئەوە کە گومانی خراپی پێ ببردرێ.

٢- پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**إِيَّاكُمْ وَالظَّنَّ، فَإِنَّ الظَّنَّ أَكْذَبُ الْحَدِيثِ، وَلَا تَحَسَّسُوا، وَلَا تَجَسَّسُوا، وَلَا تَنَافَسُوا، وَلَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَبَاغَضُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا**} (**أخرجه البُخاري: ٤٨٤٩، وَمُسلِم: ٦٧٠١**).

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج١٦، ص٢٥٦.

واتە: خۆتان لە گومان بپارێزن، چونکە گومانی خراپ درۆترین قسەیەو، هەست لە یەکدی ڕامەگرن و، سیخوڕیی لەسەر یەکدی مەکەن، لە مامەڵەدا فێڵ لە یەکدی مەکەن، (نرخی زیاد بخەنە سەر شتێک نەک بە مەبەستی کڕین بەڵکو بە مەبەستی کڵاو لەسەری خەڵک نان)و، حەسوودیی بە یەکدی مەبەن و، یەکدی مەبوغزێنن و، پشت لە یەکدی مەکەن و، بەندەی خوا بن و برای یەکدی بن.

لە بارەی گومانی خراپ بردنەوە: **(القرطبي)** قسەیەکی جوان دەکات لە تەفسیرەکەی خۆی دا[1]، دەڵێ: **(وللظن حالتان: حالة تُعرَف وتُقَوَّى بوجه من وجوه الأدلة، فيجوز الحكم بها، وأكثر أحكام الشريعة مبنيَّة على غلبة الظن، والحالة الثانيه: أن يقع في النفس شيء من غير دلالة، فلا يكون ذلك أولى من ضده، فهذا هو الشك، فلا يجوز الحكم به، وهو المنهيُّ عنه)**،

واتە: گومان دوو حاڵەتی هەیە:

یەکەم: حاڵەتێکیان کە دەزانرێ و، بە ڕوویێک لە ڕووەکانی بەڵگەکان بەهێز دەبێ، ئەمە دروستە بۆ حوکمدان بەکاربهێنرێ و، زۆربەی یاساکانی شەریعەت لەسەر گومانی زاڵ بنیات نراون.

دووەم: ئەوەیە کە شتێک بچێتە دڵی مرۆڤەوە بە بێ بەڵگەیەک و نیشانەیەک و، ئەوەی کەوتۆتە دڵ، لە پێشتر نەبێ لە دژو پێچەوانەکەی، ئەوەش بریتیە: لە (شک) دوو دڵیی، کە بە دڵنیایی ئەوە دروست نیە بۆ حوکمدان بەکاربهێنرێ و، شتێکی قەدەغەکراوە.

(الزمخشري) کە **(جمال الدين القاسمي)** لێی خواستۆتەوە لە **(محاسن التأويل)** دا[2]، قسەیەک لە بارەی گومانی خراپەوە دەکات، دەڵێ: **(والذي يميِّز الظنون التي يجب اجتنابها عمَّا سواها، أنّ كل ما لم تعرف له أمارة صحيحة وسبب ظاهر: كان حرامًا واجب الإجتناب، وذلك إذا كان المظنون به، ممَّن شوهد منه الستر والصلاح،**

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج٢٦، ص٢٥٩.

(٢) ج٩، ص١٢٠.

وأونست منه الأمانة في الظاهر، فَظَنُّ الفساد والخيانة به محرُم، بخلاف من اشتهر بين الناس بتعاطي الرِّيب والمجاهرة بالخبائث).

واتە: ئەوەی ئەو گومانانە جیا دەکاتەوە کە پێویستە خۆیان لێ دوور بگیرێ، لە گومانەکانی دیکە کە پێویست نەکات، دوورییان لێ بگیرێ، ئەوەیە کە هەر گومانێک نە نیشانەیەکی ڕاستی لەسەر بێ، نە هۆکارێکی ئاشکرای هەبێ، ئەوە حەرامەو پێویستە دووریی لێ بگیرێ، ئەویش لە حاڵێکدا کە بابای گومان پێبراو، کەسێک بێ چاکیی و پاکیی لێ بینرابێ و، ئەمانەتی بە ئاشکرا لێ زانرا بێ، ئەمە گومانی خراپ پێ بردنی و گومانی موخەننەتیی پێبردنی، شتێکی قەدەغەیە، بە پێچەوانەی کەسێکەوە، کە لە نێو خەڵکدا شتی دیاری گومان لێکراوی هەبێ، یاخود بە ئاشکرا شتی پیس و خراپ ئەنجام بدات، (دیارە بۆ خۆی وایکردوە کە گومانی خراپی پێ ببردرێ و، ئەو کاتە گومان خراپ پێبردنی گوناهـ نیە).

٥)- بە نسبەت سیخوڕیی کردن (التَّجَسُّس)ەوە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا﴾، (**إبن عباس**) لە تەفسیر کردنی دا گوتوویەتی: (**يَقُولُ: وَلا يَتَتَبَّع بَعضُكُم عَورَاتَ بَعضٍ وَلا يَبحَث عَن سَرائِرِهِ**)، (**أخرجه: الطبري: ٣١٨٠٥، عن عبدالله بن عباس**).

واتە: هەندێکتان بە دوای ناتەواویی هەندێکتاندا مەگەڕێن و، با نەپشکنێ بۆ دۆزینەوەی نهێنییەکانی.

واتە: ئەو نهێنی و ئەو پەنهانانەی پێی ناخۆشە خەڵک پێیان بزانێ، بێ ئەوەی زیانیان بۆ خەڵک هەبێ.

هەڵبەتە دوایی باسی ئەوە دەکەین کە (**تَجَسُّس**)، یانی: هەست ڕاگرتن و بە دوای کەم و کوڕییدا گەڕان، هەمووی بە ڕەهایی قەدەغە نیە.

لەو بارەوەش با سەرەتا دوو فەرمایشتی پێغەمبەر بێنین ﷺ:

١- یەکەمیان پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**إِنَّكَ إِنْ اتَّبَعْتَ عَوْرَاتِ النَّاسِ أَفْسَدْتَهُمْ أَوْ كِدْتَ أَنْ تُفْسِدَهُمْ**}، **(رَوَاهُ: أَبُو داود: ٤٨٨٨، إبنُ حِبَّان: ٥٧٦٠، أَبُو يَعلَى: ٧٣٨٩، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ أَبِي سُفْيَانَ، رضي الله عنهما، وصححه الألباني في «صَحِيح التَّرْغِيبِ وَالتَّرْهِيب»: ٢٣٤٢)**.

(پێغەمبەر ﷺ ئامۆژگاریی یەکێک دەکات، کە دیارە جۆرێک لە بەرپرسیارێتیی و حوکمڕانیی بووە)، دەفەرموێ: تۆ ئەگەر بە دوای کەم و کوڕییەکانی خەڵکدا بگەڕێی تێکیان دەدەی، یان خەریکی تێکیان بدەی.

بەو واتایە: ئەگەر ئەوان بزانن تۆ پشکنین و خەفتان دەکەی بۆ پەی پێبردنی عەیب و کەم و کوڕییەکانیان، ئەوانیش حاڵیان تێکدەچێ، چونکە زۆر شت لە تۆ دەشارنەوە، یان ئەوانیش لە بەرانبەردا بە چاوی دوژمن تەماشات دەکەن، یان بوغزێکیان لە دڵدا پەیدادەبێ، گرنگ ئەوەیە دەبێتە هۆی تێکدانیان، پێغەمبەر ﷺ ڕوونی نەکردۆتەوە کە مەبەست لەو تێکدانە چییە، کە بەپێی ژینگەکان و بەپێی کۆمەڵگاکان ئەوە دەگۆڕێ.

٢- لە فەرمایشتێکی دیکەدا پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**يَا مَعْشَرَ مَنْ آمَنَ بِلِسَانِهِ، وَلَمْ يَدْخُلِ الْإِيمَانُ قَلْبَهُ! لَا تَغْتَابُوا الْمُسْلِمِينَ، وَلَا تَتَّبِعُوا عَوْرَاتِهِمْ؛ فَإِنَّهُ مَنْ يَتَّبِعْ عَوْرَاتِهِمْ، يَتَّبِعِ اللهُ عَوْرَتَهُ، وَمَنْ يَتَّبِعِ اللهُ عَوْرَتَهُ، يَفْضَحْهُ فِي بَيْتِهِ**} **(أخرجه أحمد: ١٩٧٧٦، وأبُو داود: ٤٨٨، قال الألباني: حسن صحيح)**.

واتە: ئەی ئەو کۆمەڵەی بە زمان بڕواتان هێناوە! بەڵام ئیمان نەچۆتە نێو دڵیان، غەیبەتی مسوڵمانان مەکەن و، بە دوای کەم و کوڕییەکانیاندا مەگەڕێن، چونکە هەر کەسێ بە دوای کەم و کوڕییاندا بگەڕێ، خواش ﷻ بە دوای کەم و کوڕیی ویدا دەچێ، هەر کەسیش خوا ﷻ بە دوای کەم و کوڕییدا بچێ، لە ماڵی خۆیدا پەردەی لەسەر هەڵدەماڵێ و عەیبی دەردەخات و، ئابڕووی دەبات.

(محمـد الطاهـر بـن عاشـور) لـە تەفسـیرەکەی خۆیـدا[1]، دەڵـێ: **(التَّجَسُّـسِ مِـنْ فُـرُوعِ النَّهْـيِ عَـنِ الظَّـنِّ، فَهُـوَ مُقَيَّـدٌ بِالتَّجَسُّـسِ الَّـذِي هُـوَ إِثْـمٌ أَوْ يُفْـضِي إِلَى الْإِثْـمِ، وَإِذَا عُلِـمَ أَنَّـهُ يَتَرَتَّـبُ عَلَيْـهِ مَفْسَـدَةٌ عَامَّـةٌ، صَـارَ التَّجَسُّـسُ كَبِـيرَةً، وَمِنْـهُ التَّجَسُّـسُ عَـلَى الْمُسْـلِمِينَ لِمَـنْ يَبْتَغِـي الـضُّرَّ بِهِـمْ، فَالْمَنْهِـيُّ عَنْـهُ هُـوَ التَّجَسُّـسُ الَّـذِي لَا يَنْجَـرُّ مِنْـهُ نَفْـعٌ لِلْمُسْـلِمِينَ أَوْ دَفْـعُ ضُرٍّ عَنْهُـمْ، فَـلَا يَشْـمَلُ التَّجَسُّـسَ عَـلَى الْأَعْـدَاءِ، وَلَا تَجَسُّـسَ الـشُّرَطِ عَـلَى الْجُنَـاةِ وَاللُّصُـوصِ)**.

واتـە: سـیخوڕیی کـردن (بـەڵام ئەگـەر بگوتـرێ: جاسووسـیی کـردن باشـترە، هەرچەنـدە لـە زمـانی کوردییـدا لـە بـری جاسـووس، سـیخوڕیان بەکارهێنـاوە، کـە سـیخوڕ نـاوی ئاژەڵێکیشـە گۆشـتی دەخـورێ)، جاسووسـیی کـردن لـە لقـەکانی قەدەغەکـردنی گومانـە، (گومـانی خـراپ)، بۆیـە پەیوەسـتە بـە جاسووسـیی کردنێکـەوە کـە گوناهـ بێـت، یاخـود سـەر بکێشـێ بـۆ گوناهـ بـەڵام ئەگـەر بزانـرێ کـە خراپەیەکـی گشـتیی لـەو جاسووسـیی کردنـە پەیدادەبـێ، ئـەو کاتـە ئـەو جاسووسـیی کردنـە دەبێتـە گوناهێکـی گـەورە، کـە ئەویـش بریتیـە لـە جاسووسـیی کـردن بەسـەر مسـوڵمانانەوە، بـۆ کەسـێک کـە بیـەوێ زیانیـان پـێ بگەیەنـێ.

کەواتـە: ئـەوەی کـە قەدەغـە کـراوە، بریتیـە لـە جاسووسـیی کردنێـک کـە سـوودێکی بـۆ مسـوڵمانان تێـدا نەبـێ و، دوور خسـتنەوەی زیانێکـی لێیان تێـدا نەبێ، بۆیـە ئـەو جاسووسـیی کردنـەی کـە قەدەغەیـە، گشـتگیر نیـە بـۆ جاسووسـیی کـردن لەسـەر دوژمنـان، هەروەهـا جاسووسـیی کـردنی شـوڕتەو پۆلیـس لەسـەر تاوانبـاران و، لەسـەر دزو ڕێگـران ناگرێتـەوە.

کـە ئێسـتا لـە ڕۆژگاری ئێمـەدا پێـی دەگوتـرێ: هەواڵگریـی **(مُخابَـرات)**، ئەوانـەی کـە هێمنیـی و ئاسـاییشی کۆمەڵـگا دەپارێـزن، ئەوانـە ئەگـەر بێـت و چـاو ورد نەکەنـەوەو نەپشـکنن و، بـە دوای ئەوانـەدا نەگەڕێـن کـە خەریکـی پیـلان گێڕیـی و تێکـدانی هێمنیـی و ئاسـاییشی خەڵکـن، یاخـود زیـان پێگەیاندنیانـن، یاخـود دزیـی

[1] التحریر والتنویر: ج١٠، ص٢٥٤.

لێکردنیانـن، یـان دەسـتدرێژیی کردنـە سـەر ژیـان و ناmووسـیانن، ئـەو کاتـە تاوانبـاران ڕێیـان بـۆ تەخـت و ئاچـووغ دەبـێ، کەواتـە: ئـەوەی قەدەغەیـە کـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿وَلَا تَجَسَّسُوا﴾، واتـە: جاسووسـیی لەسـەر یەکـدی مەکـەن، لـە ڕووی زیـان بـە یەکـدی گەیاندنـەوە، بـەڵام بـۆ دوورخسـتنەوەی زیـان، جاسووسـیی کـردن لەسـەر دوژمنـان، بێگومـان ئـەوە ناگرێتـەوە، پێغەمبـەری خـوا ﷺ لـە جەنگەکانیـدا یەکێـک لـە هۆیـەکانی سـەرکەوتنی، ئـەوە بـووە کـە هەواڵگرییەکـی بەهێـزی هەبـووەو، زانیاریـی لەسـەر دوژمـن کۆکردۆتـەوەو زانیویـەتی دوژمـن هێـزی چەنـدە؟ بـە تەمـای چییـە؟ چۆنـە؟ کـە ئـەوەش هەمـووی دەچێتـەوە نێـو بازنـەی فـراوانی جاسووسـیی کـردن یاخـود هەواڵگرییـەوە.

٦)- بە نسبەت غەیبەتکردن (إغتیاب)ەوە:

ئەمیـان پێویسـتیی بـە شـیکردنەوەو وردەکاریـی زیاتـر دەکات، زانایـان زۆریـان قسـە لـە بارەیـەوە کـردوە، هەرچەنـدە کاتی خـۆی ئێمـە پێناسـەی غەیبەتمـان کـرد، بـەڵام دووبـارەی دەکەینـەوە.

یەک: پێناسەی غەیبەت:

(الإغتِيـابُ: ذِكْـرُ أحَـدِ غائِـبٍ بِمـا لا يُحِـبُّ أن يُذكَـرَ بِـهِ، وَالإسـمُ مِنـهُ الغِيبَـةُ مِثـلُ الغِيلَـة، أو الغِيْبَـةُ: ذِكـرُ العَيـبِ بِظَهْـرِ الغَيـبِ)، ئـەم دوو پێناسـەیە کـراون بـۆ غەیبـەت و، هەڵبەتـە پێناسـەی زیاتریـش هەڵدەگـرێ:

أ- (**إغتِياب**): بریتیە لەوەی کەسێک کە ئامادە نیە، بە شێوەیەک باسی بکرێ، پێی ناخۆش بێ، ئاوا باس بکرێ، ناوی (**إغتِياب**) بریتیە لە (**غِيبَة**)، بە کوردیی هەر پێی دەڵێن: غەیبەت کردن، وەک (**الغِيلَة**)، واتە: پەنهانکوژیی، لە (**إغتِيال**)ەوە هاتوە، (**غِيبَة**)ش لە (**إغتِياب**)ەوە هاتوە، واتە: پاشملە بە خراپ باس کردن.

ب- هەندێکیش (**غِيبَة**)یان ئاوا پێناسە کردوە: (**ذِكرُ العَيبِ بِظَهرِ الغَيبِ**)، بریتیە لە باسکردنی کەم و کوڕیی لە کاتی ئامادەنەبوونی بابای باسکراودا، واتە: پشتملە.

پێغەمبەری خوا ﷺ زۆر باش پێناسەی (غِيبَة)ی بۆ کردووین، وەک لەو فەرمایشتەدا هاتوە: {عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ ﷺ قَالَ: أَتَدْرُونَ مَا الغِيبَةُ؟ قَالُوا: اللهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَم، قَالَ: ذِكْرُكَ أَخَاكَ بِمَا يَكْرَهُ، قِيلَ: أَفَرَأَيْتَ إِنْ كَانَ فِي أَخِي مَا أَقُولُ؟ قَالَ: إِنْ كَانَ فِيهِ مَا تَقُولُ فَقَدِ اغْتَبْتَهُ، وَإِنْ لَمْ يَكُن فِيْهِ فَقَد بَهَتَّهُ} (أخرجه مُسلِم: ٢٥٨٩، وأبو داود: ٤٨٧٤، والتِّرْمِذِي: ١٩٣٤، والنَّسائِي في الكُبرى: ١١٥١٨، وَغَيْرُهُم).

واتە: ئەبوو هورەیرە (خوا لێی ڕازی بێ) گێڕاویەتەوە کە پێغەمبەر ﷺ ڕۆژێک ڕووی لە هاوەڵانی کردوە، فەرموویەتی: دەزانن (غِيبَة) چییە؟ ئەوانیش گوتوویانە: خواو پێغەمبەرەکەی زاناترن، فەرموویەتی: بریتییە لە باسکردنی برایەکەت بە شێوەیەک کە پێی ناخۆش بێت، گوترا: ئایا ئەگەر ئەوەی دەیڵێم لە برایەکەمدا هەبێ؟ (واتە: هەر بە غەیبەت لە قەڵەم دەدرێ؟)، فەرمووی: ئەگەر ئەوەی دەیڵێی لە برایەکەتدا هەبێ (کەم و کوڕییەک و عەیبێک)، ئەوە غەیبەتت کردوە، بەڵام ئەگەر ئەو کەم و کوڕییەی تێدا نەبێ، بوختانت پێ کردوە.

یانی: خراپتر لە غەیبەت، (بهتان) واتە: تۆمەتێک پاڵ بدەیە لای کەسێک کە بەری بێت لەو شتە.

بە کوردیی دەڵێن: بوختان، بەڵام بوختانی داوێن پیسیی لە شەرعدا پێی دەگوترێ: (قَذف)، لە سوورەتی (النور)دا، خوای پەروەردگار وشەی (رَمي) بەکارهێناوە: ﴿وَٱلَّذِينَ يَرۡمُونَ ٱلۡمُحۡصَنَٰتِ ...﴿٤﴾﴾، (رَمي)، یانی: (قَذف)، بەڵام تۆمەتبارکردنی خەڵکی بە غەیری داوێنپیسیی، پێی دەگوترێ: بوهتان، کە لە کوردییدا وشەی بوختانی بۆ بەکاردێنن، هەر لە (بهتان)ی عەرەبییەوە هاتوە، واتە: تۆمەتبار کردنی کەسێک بە گوناهێک کە نەیکردبێ، یان بە کەم و کوڕییەک کە تێیدا نەبێ.

دوو: خراپیی غەیبەت و سزای سەختی:

لـە بـارەی خراپیـی و سـزای سـەختی غەیبەتکردنـەوە، پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرمایشـتێکی هەیـە: {عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ رضي الله عنه، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: لَمَّا عُرِجَ بِي، مَرَرْتُ بِقَوْمٍ لَهُمْ أَظْفَارٌ مِنْ نُحَاسٍ، يَخْمُشُونَ وُجُوهَهُمْ وَصُدُورَهُمْ، فَقُلْتُ: مَنْ هَؤُلَاءِ يَا جِبْرِيلُ؟ قَالَ: هَؤُلَاءِ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ لُحُومَ النَّاسِ وَيَقَعُونَ فِي أَعْرَاضِهِمْ} **(أخرجه أحمد: ١٣٣٦٤، وأبو داود: ٤٨٧٨، وَصَحَّحَهُ الأَلبانِي فِي صَحِيحِ الجامِعِ: ٥٢١٣).**

واتـە: ئوبـەی کـوڕی کەعـب (خـوا لێـی ڕازی بـێ)، دەڵـێ: پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرمـووی: ئـەو کاتـەی بـەرز کرامـەوە (مەبەسـتی پێـی شـەوڕۆ و بەرزبوونەوەیـە)، بـە لای کۆمەڵێکـدا تێپەڕیـم، نینۆکـی ئاسـن و مسیان هەبـوو، دەم و چاوی خۆیـان پـێ دەڕنیـەوەو، سـینگی خۆیـان پـێ دەڕنیـەوە، گوتـم: ئـەی جیبریـل! ئەوانـە کێـن؟ فەرمـووی: ئەوانـە کەسـانێکن گۆشـتی خەڵـک دەخـۆن و، لـە سـومعەو کەرامەتیـان دەدەن، (واتـە: دەیانـەوێ کەسـایەتییان لـە کـەدار بکـەن و بیانشـکێنن پاشـملە یاخود بـەرەو ڕوو).

سێ: جۆرەکانی غەیبەت:

ئایا غەیبەت هەر یەک جۆرە؟

(القرطبـي) لـە تەفسـیرەکەی دا[1] ئـەم قسـەیە لـە حەسـەنی بەصرایـیـەوە دێنـێ، دەڵـێ: **(قَـالَ الحَسَـن: الغيبـة ثلاثـة أوجـه، كلهـا في كتـاب اللـه تعـالى: الغيبـة، والإفـك، والبهتـان، فأَمّـا الغِيبـة: فهـي أن تقـول في أخيـك مـا هـو فيـه، وأمـا الإفـك: فـأن تقـول فيـه مـا بلغـك عنـه، وأَمّـا البهتـان: فـأن تقـول فيـه مـا ليـس فيـه).**

لـە ڕاسـتییدا حەسـەنی بەصرایـی زانایەکـی زۆر وردو بـاش تێگەیشـتوو بـووە لـە قورئـان و سـوننەت، بۆیـە هەندێـک لـە زانایـان بـە **(سَـيِّدُ التَّابِعِـين)**ی نـاو دەبـەن،

---

(١) الجامع لأحكام القرآن: ج٢٦، ص(٢٦١، ٢٦٢).

واتـە: گـەورەی جیـلی شـوێنکەوتووان، دەڵـێ: غەیبـەت سـێ جـۆرە، هـەر سـێکیان لـە کتێبـی خـوای بـەرزدا هـەن، کـە بریتیـن: لـە (**الغِيبَـةُ وَالإفـك وَالبُهتـان**)، واتـە: غەیبـەت کـردن و، قسـە بـۆ هەڵبەسـتن و، تۆمەتبـار کـردن:

أ- (**غيبة**): بریتیە لەوەی تۆ شتێک لە بارەی برایەکەتەوە بڵێی، ئەو سیفەتەی تێدا بێ، (بەڵام پێی ناخۆش بێ).

ب- (**إفك**): ئەوەیە تۆ شتێکی لە بارەوە بڵێی، کە پێتگەیشتوە، (پێی هەڵبەستراوە، بە تۆ گەیشتوە، تۆش بیڵێی)، بێ ئەوەی ساغی بکەیەوە، داخۆ وایە یان نا؟.

ج- (**بُهْتَان**): ئەوەیە تۆ شتێکی لە بارەوە بڵێی، ئەو سیفەتە خراپیش بێ و تێشی دانەبێ، عەیب و کەم و کورییەکی پاڵ بدەیە لا، کە تێیدا نەبێ.

چوار: غەیبەت کردنی نامسوڵمانان:

ئایا غەیبەت کردنی نامسوڵمانانیش، وەک هی مسوڵمانان گوناهە؟

لـەو بـارەوە (**الآلـوسي**) لـە تەفسـیرەکەی (**روح المعـاني**)دا[1]، دەڵـێ: (**وَأَمَّـا الذِّمـيُّ فكالمسـلم فيـما يرجـع إلى المنـع عـن الإيـذاء، لأن الـشرع عصـم عِرْضـه ودَمَـه ومالَـه، وَقـالَ النَّبِـيُّ ﷺ: مَـن سَـمَّعَ يَهُودِيًـاً أو نَصْرَانِيًـاً فَلَـهُ النَّـارُ**[2]. **سَـمَّعَهُ أي: أَسـمَعَهُ مـا يُؤْذِيـهِ وَلا كَلام بَعـدَ هَـذا فِي الحرمَـة**).

واتـە: هاووڵاتیـی نامسـوڵمان، وەک مسـوڵمان وایـە لـە شـتێکدا کـە دەگەڕێتـەوە بـۆ ڕێگرتـن لـە ئـازاردانی، چونکـە شـەرع هـەم ئابـڕووی و، هـەم خوێنـی و، هـەم مـاڵ و سـامانی پاراسـتوە، پێغەمبەریـش ﷺ فەرموویـەتی: هـەر کەسـێک قسـەیەکی ئـازاردەر بـە جوولەکەیـەک، یـان بـە نەصرانییـەک ببیسـتێنێ، ئـەوە سـزای ئاگـرە، ئالووسـیی دەڵـێ: واتـە: قسـەیەکی پـێ ببیسـتێنێ کـە ئـازاری بـدات، لـە دوای ئـەم

---

(١) ج٢٦، ص٤٢٧.

(٢) أخرجهُ ابنُ حِبّان: ٤٨٨٠.

دەقەی سوننەتیشەوە، قسەی دەربارەی قەدەغەبوونی ئازاردانی نامسوڵمانان لە نێو کۆمەڵگای ئیسلامییدا ناکرێ، واتە: ئەوە قسەی کۆتاییە لەو بارەوە.

پێنج: وێناکردنی غەیبەت بە گۆشتی مردوو خواردن و، پێنج جۆرە جەختکردنەوە:

(الزمخشري) لە تەفسیرەکەی خۆیدا کە **(محاسن التأويل)** لێی خواستۆتەوە، دەڵێ: ئەو وێنا کردنەی خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿ وَلَا يَغْتَب بَّعْضُكُم بَعْضًا أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ ﴾، چەند زێدەڕۆییەک و، چەند جەختکردنەوەیەکی جۆراو جۆری تێدان، کە ئەو پێنج جۆرە جەختکردنەوەی هێناون:

١- ئەوەیە کە پرسیارکردنەکە پرسیارکردنی چەسپاندن **(الإستِفهامُ التَّقرِيرِي)**ە، ئەویش جەختکردنەوە دەگەیەنێ، لەو ڕووەوە کە ئەو جۆرە پرسیارکردنە، تەنیا لە بارەی شتێکەوە دەبێ کە سەلمێنراو بێ لەلای بابای دوێنراو (بیسەر).

٢- کە خوا ﷻ گۆشت خواردنی برای مسوڵمانی لە پێ ناخۆشییدا، پەیوەست کردۆتەوە بە خۆشویستن، واتە: ئایا یەکێک لە ئێوە حەز دەکات و پێی خۆشە، گۆشتی برایەکەی بخوات؟.

٣- کە ئەوەی پاڵداوەتە لای یەکێک: ﴿ أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ ﴾، ئەمەش بۆ نیشاندانی ئەوەیە کە هیچ یەکێک لە یەکەکان، حەز لە شتی وا ناکات.

٤- کە تەنیا بەوەندە وازی نەهێناوە، غەیبەت کردن لەوەدا وێنا بکات کە گۆشتی مرۆڤ دەخورێ، تاکو ئەو مرۆڤەی کردوە بە برا: ﴿ أَيُحِبُّ أَحَدُكُمْ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا ﴾، ﴿ أَن يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ ﴾.

٥- هەر بەوەندەش وازی نەهێناوە کە ئەو گۆشت خواردنە، گۆشت خواردنی برا بێ، تاکو کردوویەتی بە مردوو **(أخيه ميتاً)**.

بە دڵنیایی خوا ﷻ لەو تەعبیرەدا کە ویستوویەتی غەیبەتکردن بۆ ئێمە بە شێوەیەکی زۆر قێزەون پیشان بدات، لەو دارشتن و لەو ڕەوانبێژییە کە خوا ﷻ بەکاری هێناوە، زیاتر نیەو گەیاندوویەتە ئەو پەڕی.

شەش: غەیبەتکردن لە شەش حاڵان دا ڕەوایە:

ئایا غەیبەتکردن لە هەموو حاڵاندا هەر حەرامە؟

(الألوسي) دەڵێ: **(وقد تجب الغيبة لغرض صحيح شرعيٍ لا يُتوصَّل إليه إلاّ بها وتنحصر في ستة أسباب:**

الأول: التظلُّم، والثاني: الإستعانة على تغيير المنكر، الثالث: الإستفتاء، والرابع: تحذير المسلمين من الشرِّ، كجرح الشهود والرواة، والخامس: أن يتجاهر بفسقه كالمُكاَّسين وشَرَبة الخمر، والسادس: للتعريف بنحو لقب كالأعور، والأعمش).

واتە: جاری وا هەیە غەیبەت بۆ مەبەستێکی شەرعیی ڕاست، واجب دەبێ بکرێ، کە لەڕێی غەیبەتەوە نەبێ ئەو مەبەستە شەرعییە ڕاستە ناهێنرێتە دی و دەستەبەر ناکرێ، ئەویش شەش حاڵەتی هەن، {دەڵێم: بە بۆچوونی من، ئەگەر گوتبای ڕەوا دەبێ، باشتر بوو، وەک ئەوەویی ڕەحمەتی خوای لێ بێ گوتوویەتی}:

یەکەم: (التَّظَلُّم): واتە: باسی ستەم لێکراویی خۆ کردن:

کەسێک دەچێ بۆ لای دادوەر یان بۆ ئەو شوێنەی کە سکاڵای خۆی لەلا دەکات، دەبێ باسی تەڕەفی بەرانبەر بکات، ئەگەر ماڵی لێ داگیر کردبێ، ئەگەر زوڵمی لێ کردبێ، ئەگەر لێی دابێ، ئەگەر غەدری لێکردبێ، دەبێ باسی بکات.

دووەم: (الإستِعَانَةُ عَلَى تَغِيِيرِ المُنكَرِ): یارمەتیی وەرگرتن بۆ گۆڕینی خراپەو ناشەرعییەک:

ئەگەر بتەوێ خەڵکێک قەناعەتت پێ بێنی کە لەگەڵت دا هاوکار بێ بۆ لابردنی ناشەرعییەک، دەبێ تێیان بگەیەنی ئەو ناشەرعییە کێ دەیکات و چۆنەو چۆن نیە؟.

سێیەم: (الإستِفتاءُ): لە حاڵەتی داواکردنی فەتوادا:

کەسێک دەچێ بۆ لای مامۆستایەک، بۆ لای شارەزایەک لە شەریعەتدا، یان بۆ لای کەسێک کە دەیەوێ فەتوای لێوەربگرێ، دەبێ حاڵی خۆی بۆ بەیان بکات و بڵێ: ئاوایەو ئاوایە، لەو حاڵەتەشدا غەیبەت بەلای کەمدا ڕەوایە.

چوارەم: ئاگادار کردنەوەی مسوڵمانان لە خراپە، لە تووشی هەڵەو زیان بوون، ئەویش وەک بریندارکردنی شاهیدان و بریندارکردنی ڕاویان.

هەر بۆیە زانایانی ئیسلام زانستێکی سەربەخۆیان داناوە بەنای (**عِلمُ الجَّرح وَالتَّعدِیل**)، واتە: زانیاریی بریندارکردن و بە دادگەر دانان، چونکە ئەگەر وانەبووایە بەهۆی ئەو زانیارییەوە نەبووایە، هەرچی بەدەم پێغەمبەرەوە ﷺ دەگوترا، لە نێو مسوڵماناندا بە فەرمایشت دادەنراو، لە ئەنجامی ئەوەشدا شتی زۆر ناڕەواو ناهەق و ناڕاست دەهاتە نێو ئیسلامەوەو، بە ناوی پێغەمبەرەوە ﷺ دەگوترا، ئەوەش زیانێکی گەورەی دەبوو، کە زانایان لەگەڵ دانانی ئەو زانستەشدا لەگەڵ پشکنین و لێکۆڵینەوەی زۆریشیاندا، ئێستاشی لەگەڵدابێ هەندێک شت هەر هاتۆتە نێو سوونەتی پێغەمبەرەوە ﷺ کە پێچەوانەی سوونەتی پێغەمبەرە ﷺ تەنانەت لە نێو ئەو کتێبانەشدا کە هەن و باون، هەڵبەتە هەیە کەمترو هەیە زیاتر، هەرچەندە زانایان زۆر خەفتانیان کردوەو زۆر هەوڵیان داوە، کە دەقە ڕاستەکانی سوونەت، جا چ فەرمایشتەکانی پێغەمبەر بن ﷺ، چ کردەوەکانی بن، چ دانپێداهێنانەکانی بن، جیایان بکەنەوە، لەوەی کە ناڕاستەو هەڵبەستراوە، بەڵام ئێستاش لەگەڵدابێ شت هەر هەیە، بۆیە زانایان بەردەوام مشت و مڕیان هەیە لەو بارەوە، کە یەکێکیان دەقێکی سوونەت بەڕاست دەزانێ، یەکێکیان بەبێهێزی دەزانێ، یەکێکیان بە هەڵبەستراوی دەزانێ.

پێنجەم: ئەوەیە کە بابای تاوانبار بۆ خۆی بە ئاشکرا گوناهەکە بکات:

وەک گومرگ وەرگران (**المُکّاسِین**) موککاس کەسێکە گومرگ وەربگرێ، بەڵام بە شێوەیەکی ناهەق، هەروەها ڕێگران و شەڕاب خۆران و مەیخۆران، کە بەبێ

شـەرمیی ئـەو کارانـە بـە ئاشـکرا دەکـەن، ئەوانـەش دیسـان باسـکردنیان گوناهــ نیـە، چونکـە ئـەو کەسـە بـۆ خـۆی بەبـێ شـەرمیی گوناهەکـەی خـۆی دەکات، ئنجـا ئەگەر زوڵـم کردنێکـە لـە ڕووی سیاسـیی و ئابوورییـەوە، گوناهـو تاوانێکـە کـە دەیـکات، کـە ئـەو نموونـەی بـە مەیخۆریـی هێناوەتـەوە.

شەشەم: بۆ ناساندن:

بـۆ وێنـە دەڵێـن: فڵانکـەسی یـەک چـاو، یـان فڵانکـەسی کوێـرە مـووش، یـان فڵانکـەسی شـەل، یـان فڵانکـەسی گـۆج، ئـەو کەسـە مـادام بـەو لـە قـەب و نازنـاوە نەبـێ نەنـاسرێ، بـۆ ناسـاندن دروسـتە ئـەو نـاوەی لێهەڵبـدرێ، هەرچەنـدە کـە پێـشی بگاتـەوە پێـی ناخۆشـە، بـەڵام چونکـە وا نەبـێ ناناسرێتـەوەو دەبـێ بێنـی حیکایەتـێ بکـەی تاکـو کابـرای پـێ بناسـێنی! جـاری وا هەیـە کاتەکـەش هێنـدە نیـەو شـتەکە بـە پەلەیـە، دەگونجـێ یەکسـەر ئـەو نازنـاوەی کەسـەکە پێـی نـاسراوە، بـۆ وێنـە: فڵانکەسـە گـۆج، یـان فـڵان کەسـە شـەل، یـان فـڵان کەسـە گێـڕ، یـان فـڵان کـەسی پشـتی کـووڕ، دروسـتە ئـەوە بەکاربهێـنرێ، لەبـەر پێویسـتیی ناسـینەوە.

خـوا ﷻ کـە لـە کۆتاییـدا دەفەرمـوێ: ﴿ وَٱتَّقُواْ ٱللَّهَۚ إِنَّ ٱللَّهَ تَوَّابٞ رَّحِيمٞ ﴾، پارێـز لە خوا بکـەن بـە دڵنیایـی خـوا زۆر تۆبـە وەرگـری میهرەبانە، ئەمـە دوو شـتان دەگەیەنێ:

١- هەر کەسێک دەست لەو شتانە هەڵنەگرێ و، لێیان پەشێمان نەبێتەوە، خوا ﷻ بەزەیی پێیدا نایەتەوەو، تووشی سزا دەبێ.

٢- هەروەها ئەو ڕستە موبارەکە ئەوەش دەگەیەنێ، کە هەر کەسێک تەوبە لەو شتانە بکات، کە مافی خەڵکن، خوا ﷻ بەزەیی پێیدا دێ و، گەڕانەوەکەشی لێوەردەگرێ، بەڵام وەک پێشتر گوتمان: بە مەرجێک گەڕانەوەکەی مەرجەکانی هەمووی تێدابن، کە ئێمە لە کتێبی (گەڕانەوە بۆ لای خوا)دا بە درێژیی باسمان کردوە، هەروەها لە کورتە باسێکدا لە سوورەتی (النساء)دا هێناومانە، لەبەر ڕۆشنایی ئەو دوو ئایەتەدا کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا ٱلتَّوۡبَةُ عَلَى ٱللَّهِ لِلَّذِينَ يَعۡمَلُونَ ٱلسُّوٓءَ بِجَهَٰلَةٖ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِن قَرِيبٖ فَأُوْلَٰٓئِكَ يَتُوبُ

ٱللَّهُ عَلَيْهِمْۗ وَكَانَ ٱللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا ﴿١٧﴾ وَلَيْسَتِ ٱلتَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ ٱلسَّيِّـَٔاتِ حَتَّىٰٓ إِذَا حَضَرَ أَحَدَهُمُ ٱلْمَوْتُ قَالَ إِنِّى تُبْتُ ٱلْـَٔـٰنَ وَلَا ٱلَّذِينَ يَمُوتُونَ وَهُمْ كُفَّارٌۚ أُوْلَـٰٓئِكَ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٨﴾ ﴾، لەوێ کورتە باسێکمان کردوە کە تەوبەی ساغ و ڕاست، دەبێ ئەو مەرجانەی تێدابن، ئەگەر پەیوەندیی بە گوناهێکەوە هەبێ کە ڕۆڤ لەنێوان خۆی و خوادا ئەنجامی داوە:

یەکەم: پەشێمان بوونەوە لەو گوناهە.

دووەم: دەست لێهەڵگرتنی ئەو گوناهە.

سێیەم: بڕیاردان بە نەگەڕانەوە سەر ئەو گوناهە.

یانی: (**النَّدمُ، وَالإِقلاعُ، وَالعَزمُ عَلَى عَدَمِ العَودَة**)، بەڵام ئەگەر ئەو گوناهەی کراوە، پەیوەندیی بە خەڵکەوە هەبێ، ئنجا ئەگەر غەیبەت کردنە، ئەگەر بوختان پێکردنە، ئەگەر ماڵ لێ زەوتکردنە، ئەگەر قسە پێ گوتنە، هەرچی هەیە، دەبێ هەقی ئەو خاوەن هەقەش ڕەت بکاتەوە، ئەوەش مەرجی چوارەمیەتی، ئەگەر گوناهەکە پەیوەندیی بە خەڵکەوە هەبێ، دەبێ ماف بۆ خاوەن ماف ڕەت بکرێتەوە، ئنجا ئەو سێ مەرجەی دیکەشی تێدا هەبن، ئەوە مانای وایە خوا ﷻ لەو کەسە دەبووریٚ و، بەزەیی بەو کەسەدا دێ، کە واز لەو گوناهانە دێنێ.

ئنجا جاری واش هەیە بابای کە هەقەکەی لەسەر بابای گوناهبارە، هەقەکە بەو جۆرە نیە، بتوانێ بۆی ڕەت بکاتەوە، ئەو کاتە دەبێ لە لای خۆیەوە زۆر بۆی داوای لێبوردن بکات لە خوای میهرەبان، یاخود هەوڵبدات چاکەی لەگەڵ بکات و سوودێکی پێ بگەیەنێ، بە ئەندازەی ئەو زیانەی لێیداوە، یان ئەگەر بزانێ نەیزانیوەو کە پێی بڵێتەوە، دڵی زۆر ئازار دەدرێ، دەبێ هەوڵبدات چاکەی لەگەڵ بکات، یان سوودێکی پێ بگەیەنێ، یاخود بە لای کەمەوە بۆی بپاڕێتەوە، بۆ ئەوەی ئەو زیانەی پێی گەیاندوە، قەرەبووی بکاتەوە.

مەسەلەی دووەم:

بانگەوازی خوا بۆ مرۆڤایەتیی کە خوا ﷻ هەموویانی لە نێرو مێیەک وە دیهێناون و، بە ئامانجی ئاشنایی و هاوکاریی تێوانیان بۆ چەند نەتەوەو هۆزێک دابەشی کردوون و، بەڕێزترینیان لە لای خوا پارێزکارترینیانە:

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ إِنَّا خَلَقۡنَٰكُم مِّن ذَكَرٖ وَأُنثَىٰ وَجَعَلۡنَٰكُمۡ شُعُوبٗا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوٓاْۚ إِنَّ أَكۡرَمَكُمۡ عِندَ ٱللَّهِ أَتۡقَىٰكُمۡۚ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٞ ﴿١٣﴾ ﴾.

شیکردنەوە ئەم ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿ يَٰٓأَيُّهَا ٱلنَّاسُ ﴾، [خوا ﷻ بانگی مرۆڤایەتیی دەکات و دەفەرموێ:] ئەی خەڵکینە! دوای ئەوەی خوا ﷻ لەم سوورەتە موبارەکەدا، پێنج جاران بانگی بڕوادارانی کرد، هەر جارە بۆ جۆرێک لە ڕێنمایی و ئامۆژگاریی، ئەمجارە بانگی مرۆڤایەتیی دەکات بە تێکڕا، هەم بڕواداران و هەم بێبڕوایان هەموویان، ئەی خەڵکینە! ئەی مرۆڤەکان!.

٢)- ﴿ إِنَّا خَلَقۡنَٰكُم ﴾، بە دڵنیایی ئێمە ئێوەمان هێناوەتە دی، کەواتە: ئێوە یەک تاکە بەدیهێنەرو پەروەردگارو خاوەنتان هەیە، ئەویش خوایە ﷻ لە چی هێناومانە دی؟

٣)- ﴿ مِّن ذَكَرٖ وَأُنثَىٰ ﴾، لە نێرێک و مێیەک، کە مەبەست پێی ئادەم و حەووان، صەڵات و سەلامی خوایان لێ بێ، یان مەبەست پێی دایک و بابی هەر کام لە مرۆڤەکانە، هەر کام لە مرۆڤەکان لە دایک و بابێک پەیدا بوون.

٤)- ﴿ وَجَعَلۡنَٰكُمۡ شُعُوبٗا وَقَبَآئِلَ لِتَعَارَفُوٓاْ ﴾، گێڕاومانن بە چەند نەتەوەیەک و، چەند هۆزێک، تاکو پێک ئاشنابن، پێکەوە هاوکاربن.

وشەی (**شُعُوب**) کۆی (**شَعب**)ە، بە کوردیی دەبێتە نەتەوە، گەل، (**قَبائِل**) یش کۆی (**قَبيلة**)یە، بە کوردیی دەبێتە هۆز، جاری واش هەیە لە کوردیی دا هەر دەگوترێ: (عەشرەت) یان (عەشیرەت)، لە زمانی عەرەبییدا (**قبيلة**) لە

دوای (**قبیلـة**) ئنجـا (**عشـیرة**) لـە دوای عەشـیرەت (**فخـذ**)ە، لـە زمـانی کوردییشـدا: هـۆز و تیـرەو تایفـەو بەرەبـاب بەکاردێنیـن، هەتـا دەگاتـە بنەماڵـە، کـە ڕەنگـە لـە لەهجەیەکـەوە بـۆ لەهجەیـەک و، لـە شـوێنێکەوە بـۆ شـوێنێکی دیکـە لـە زمـانی کوردیـی دا، چەمکـی ئـەو وشـانە بگـۆڕێ، گرنـگ ئەوەیـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ئێوەمـان دابەشـکردوە، بـۆ چەنـد نەتەوەیـەک و بـۆ چەنـد هۆزێـک.

٥)- ﴿لِتَعَارَفُوٓاْ﴾، تاکو پێک ئاشنا بن، (**تَعارُف**) لەسەر کێشی (**تَفاعُل**)ە، بۆ ئەوەی پێک ئاشنابن، بەڵام بە تەئکید لێرەدا مەبەست هەر ئەوەندە نیە، پێک ئاشنابن، بەڵکو یانی: پێکەوە هاوکاربن، دەستبارگری یەکدی بن، ئەو مانایانەش دەگرێتە نێو خۆی، چونکە یەکدی ناسینەکە بۆ پێکەوە هاوکار بوون و دەستبار بۆ یەکدی گرتن و، پێکەوە تەبا بوون و پێکەوە ژیانە.

٦)- ﴿إِنَّ أَكۡرَمَكُمۡ عِندَ ٱللَّهِ أَتۡقَىٰكُمۡ﴾، بە دڵنیایی بەڕێزترینتان لە لای خوا پارێزکارترینتانە، دەڵێ: (**الأَكرَمُ: الأنفَسُ وَالأَشرَفُ**)، واتە: ئەوەی بە نرخترەو ئەوەی شەریفترە، (**وَالأَتْقَى: الأَفْضَلُ فـي التَّقوَى، هُوَ اسمُ تَفضِيلٍ صِيغَ مِنَ (اتَّقَى) عَلَى غَيرِ قِياسٍ**)، (**أَتقَى**) واتە: باشتر لە پارێزکارییدا، کە ئەمە ناوی هەڵبژاردنە، لە (**إِتَّقَى**)دا تاشراوە، بەڵام بە غەیری قیاس، کەواتە: ئەوە لە لای خوا بەهادارترەو بەڕێزترەو شەریفترەو بە حورمەتترە، کە پارێزکاریی زیاترەو چاکترە.

٧)- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٞ﴾، بە دڵنیایی خوا زانای شارەزایە، ئەمە (**تَعلِيلٌ لِمَضمُون «إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللهِ أَتْقَاكُمْ»، أَي: إِنَّ اللهَ عَلِيمٌ بالكَرَامَةِ الحَقِّ، لَكِنَّكُم جَعَلْتُم المَكارِمَ فيما دُونَ ذَلِكَ**)، ئەمە شیکردنەوەی ئێوەڕۆکی: ﴿إِنَّ أَكۡرَمَكُمۡ عِندَ ٱللَّهِ أَتۡقَىٰكُمۡ﴾ەو، هۆکار دۆزییە بۆی، واتە: هەر خوا ﷻ دەزانێ ڕێزی ڕاستەقینە چییە، بەڵام ئێوە ڕێزو پلەو پێگەتان لە غەیری تەقوادا داناوە.

کـە خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿إِنَّ أَكۡرَمَكُمۡ عِندَ ٱللَّهِ أَتۡقَىٰكُمۡ﴾، ئەمـە تێکناگیـرێ لەگـەڵ ئـەوەدا کـە خەڵـک ڕێزلێگرتنـی دیکەشـیان هەبـن، دوای پارێزکاریـی، بۆ وێنە: کەسـێک بـاش پـەروەردە کرابـێ، کەسـێک ڕەچەڵەکەکـەی پـاک بـێ، کەسـێک لـە بنەماڵەیەکـی

باش بێ، کەسێک لە ڕووی زانستییەوە لە بنەماڵەیەکی زانستیی بێ، کەسێک کە لە هۆزو بنەماڵەیەک بێ، کە سومعەو ناوبانگی باش بێ، ئەوانەش هەموویان لەنێو کۆمەڵگادا جێی ئیعتیبارن، بەڵام ئەوەی بۆ لای خوا ﷻ سەنگی مەحەکە، بریتیە لە تەقوا، چونکە مرۆڤ بە دەست خۆی نیە، کە ئەگەر باب و دایکێکی نەبن، چاکیان پەروەردە کردبێ، یاخود ئەگەر ڕەچەڵەکەکەی زۆر پاک و چاک نەبێ، یاخود ئەگەر لە بنەماڵەیەکی زانستیی نەبێ، یاخود ئەگەر بنەماڵەکەی یان خزمەکانی سومعەو ناوبانگیان باش نەبێ، چی بکات؟ گرنگ ئەوەیە ئەو خۆی لە زاتی خۆیدا خۆی پاک و چاک بکات، بەوە لە لای خوا ڕێزو حورمەت پەیدا دەکات.

خوا ﷻ کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ﴾، دوای ئەوەی دەفەرموێ: ﴿إِنَّ أَكۡرَمَكُمۡ عِندَ ٱللَّهِ أَتۡقَىٰكُمۡ﴾، ئەوە ڕای خۆمە لە تەفسیرەکاندا نەمبینیوە، پێم وایە:

یەکەم: بۆ ئاگادارکردنەوەیانە، کە شانازیی بە خوا پەرستییەوە نەکەن، ئەو خوا پەرستییانەی کە هەر کەسێ تێیدا بیتران، بە نیشانەی پارێزکاریی بۆی لە قەڵەم دەدرێن، شانازیی بەوەوە نەکەن، چونکە خوا زانایە، بە شتەکان و، شارەزایە بە کەسەکان.

دووەم: ئاگادارکردن و هۆشداریی پێدانیشیانە، بەوە کە دەروونی خۆیان چاکتر بکەن، نیازو مەبەستەکانیان باشتر بکەن، چونکە خوا ﷻ زاناشەو شارەزاشە.

ئەم ئایەتە موبارەکە شەش بنەمای گرنگی یەکڕیزیی و تەبایی کۆمەڵگای مرۆڤایەتیی بە گشتیی لێ هەڵدەهێنجرێن[1]، ئەو شەش بنەمایەش کە لەو ئایەتە موبارەکە وەردەگیرێن بریتین لە:

---

(١) ئێمە لە چەند کتێبێکی خۆماندا ئەم ئایەتەمان زۆر شی کردۆتەوە، یەکێک لەوانە: (کتێبی سۆزی نەتەوایەتیی)، کە تاکو ئێستا چوار جار چاپ کراوە، هەروەها کتێبی: (نَظَراتٌ فاحِصة فِي قَضَايا شاخِصَة) کە کتێبێکی بەندەیەو، ساڵی پار واتە: (٢٠١٩م) لە میسر چاپ بووە، واتە: [سەرنجە پشکنەرەکان لە بارەی کێشە بەرجەستەکانەوە]، هەروەها (مَوسُوعَة: الإسلام كَما يَتَجَلّى في كِتابِ الله، الكِتابُ التّاسِع: التَّصَوُّرات والقيم وَالمَوازِين).

١- تەنیا خوا بەدیهێنەری هەموو لایەکە، چونکە لە چەند بیرۆکەیەکی بتپەرستیی و نائیسلامیی دا، بڕوا بە چەند پەروەردگاریی هەیە، بە تایبەت بیرۆکەی (ثَنَوِيّة)، کە لە مەجووسییەتدا هەیە، بڕوا بە دووانەتیی هەیە: یەزدان بەدیهێنەری خێرو، ئەهریمەن بەدیهێنەری شەڕ، هەروەها لە ئایینەکانی ڕۆژهەڵاتی ئاسیادا، بیرۆکەی سەیرو سەمەرەیان هەن.

٢- مرۆڤەکان هەموویان دەگەڕێنەوە بۆ نێرو مێیەک، بۆ دایک و بابێک، کەواتە: کەس بۆی نیە لە ڕووی ڕەچەڵەک و نەسەبەوە، خۆی بەسەر ئەوی دیکەدا هەڵکێشێ، چونکە هەموویان دەبنەوە بە خوشک و برای یەکدی.

٣- خوا ﷻ خەڵکی دابەشکردوە بۆ چەند نەتەوەیەک و چەند هۆزێک، کەواتە: دابەشکردنی خوای پەروەردگارەو ویستی خوا بووە، مرۆڤایەتیی ئاوا بێ، کەواتە: دەبێ نەتەوەکان وێک هەڵبکەن و، هۆزو تیرەکان وێک هەڵبکەن، چونکە خوا ﷻ وای داناوەو، نابێ هیچ نەتەوەیەک کەڵکەڵەی ئەوەی لە کەللەدا بێ کە نەتەوەیەکی دیکە بفەوتێنێ، یان لە خۆیدا بیتوێنێتەوە، وەک هیتلەرو مۆسۆلۆنیی کاتی خۆی دەیانکرد.

٤- خوا ﷻ مرۆڤایەتیی دابەشکردوە بۆ چەند نەتەوەیەک و، بۆ چەند هۆزێک، بە مەبەستی ئەوە کە پێک ئاشنابن و یەکدی بناسن و پێکەوە هاوکاربن.

٥- بەڕێزترینی مرۆڤەکان لە لای خوا، پارێزکارترینیانە، پارێزکارترینیانیش واتە: پابەندتر بە شەریعەتەوە، واتە: بۆ خوا سوڵحاوترو لەگەڵ خەڵکدا چاکتر، چونکە خوا پەرستیی و خەڵک دۆستیی، دوو ڕووی دینداریین، دینداریی دوو ڕووی هەیە، وەک دراوێک چۆن دوو ڕووی هەیە، ڕوویەکیان بریتیە: لە خوا پەرستیی و، بەندایەتیی بۆ خوا کردن، ڕوویەکیشیان بریتیە: لە خەڵک دۆستیی و چاکە لەگەڵ خەڵکدا کردن، هەر بۆیەش خوا ﷻ لە قورئاندا زۆر چەند تەعبیرێک دووبارە دەکاتەوە، کە ئەو دووانە (خوا پەرستیی و خەڵک دۆستیی) دەگەیەنن، وەک:

أ- تەقواو ئیحسان: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ مَعَ ٱلَّذِينَ ٱتَّقَواْ وَّٱلَّذِينَ هُم مُّحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾ ﴾النحل.

ب- ئیخلاص و ئیحسان: ﴿ وَمَنْ أَحْسَنُ دِينًا مِّمَّنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُۥ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ ...(١٢٥) ﴾ النساء.

ج- پارێزکاریی و تەبایی و چاکسازیی: ﴿ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ ...(١) ﴾ الأنفال.

د- پارێزکاریی و چاکەکاریی: ﴿ وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ ...(٢) ﴾ المائدة، (بِرّ): چاکەکاریی لەگەڵ خەڵک، (تَقوى): پارێزکاریی لە خزمەت خوادا.

هـ- خوا پەرستیی و کردار چاکیی: ﴿ وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (٧٧) ﴾، الحج، پەروەردگارتان بپەرستن و چاکە بکەن، بەڵکو سەر فراز بن.

٦- بە دڵنیایی تەنیا خوا زانای شارەزایە، ئەمەش بۆ هۆشداریی پێدانە، کە هیچ کەس خۆی بەسەر کەسی دیکەدا هەڵنەکێشێ، کە دوو ڕکات نوێژی لەوی دیکە زیاترە، هەروەها بۆ ئەوەیە کە مرۆڤەکان بزانن، کە ئەم سەنگی مەحەک و ئەم پێوەرو تەرازووە، ڕاستە، نەک پێوەرو تەرازووکانی دیکەی، وەک ماڵ و سامان و زانست و شەهادەو، ڕەنگ و زمان و ڕەچەڵەک و ئەوانە، هەروەها ئاماژەشە بۆ ئەوە کە دڵ و دەروونی خۆیان پاك و چاک بکەن و، گرنگ ئەوەیە ئینسان لە دەروونەوەو لە ناخەوە پاک و چاک و شایستە بێ.

لێرەشدا کۆتایی بەم دەرسەمان دێنین، خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی وامان لێ بکات بەڕاستیی ئەهلی تەقوا بین، تاکو لە لای خوا خاوەنی ڕێزو حورمەتی زۆر بین.

سُبحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إلَيكَ.

دەرسی چوارەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان کـە دەرسی کۆتاییـە ئایەتـەکانی (١٤ - ١٨) دەگرێتـە خـۆی، ئـەم پێنـج ئایەتـەی کۆتایـی سـوورەتی **(الحجـرات)** لـە بـارەی یـەک بابەتـەوە دەدوێـن، کـە بریتیـە: لـە لاف لێـدان و خـۆ هەڵکێشـانی هەندێـک لـە (ئەعـراب)، بـەوەوە کـە گوایـە ئیمانیـان هێنـاوە، کـە لەڕاسـتییدا تەنیـا هاتبوونـە نێـو ئیسـلامەوەو، جـارێ ئیمانیـان لـە دڵـدا نەچەسـپا بـوو، ئنجـا خـوای کارزان و میهرەبـان ﷻ ناڕاسـتەوخۆ ئامۆژگاریـی کـردوون، کـە ئیـمانی ڕاسـتەقینە چییـە؟ چۆنـە؟

دوایـی گلەیـی و سەرزەنشـتیان ئاڕاسـتە دەکات، لەسـەر منـەت کردنیـان لەسـەر پێغەمبـەری خـوا ﷺ کـە گوایـە بڕوایـان هێنـاوە لـە حاڵێکـدا کـە قسـەکەیان ڕاسـت نەبـووەو، خـواش نهێنیـی و پەنهـانی ئاسـمانەکان و زەوی دەزانـێ و، هیچـی لـێ پەنهـان نیـە، بۆیـە نێـو دڵـی ئەوانیـش بـۆ خـوا ئاشـکرا بـووە، خـوا زانیویـەتی: جـارێ ئیـمان نەچۆتـە نێـو دڵیانـەوە.

﴿ قَالَتِ ٱلْأَعْرَابُ ءَامَنَّا ۖ قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا۟ وَلَٰكِن قُولُوٓا۟ أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ ٱلْإِيمَٰنُ فِى قُلُوبِكُمْ ۖ وَإِن تُطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ لَا يَلِتْكُم مِّنْ أَعْمَٰلِكُمْ شَيْـًٔا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٤﴾ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا۟ وَجَٰهَدُوا۟ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۚ أُو۟لَٰٓئِكَ هُمُ ٱلصَّٰدِقُونَ ﴿١٥﴾ قُلْ أَتُعَلِّمُونَ ٱللَّهَ بِدِينِكُمْ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ۚ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٦﴾ يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا۟ ۖ قُل لَّا تَمُنُّوا۟ عَلَىَّ إِسْلَٰمَكُم ۖ بَلِ ٱللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَىٰكُمْ لِلْإِيمَٰنِ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴿١٧﴾ إِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ۚ وَٱللَّهُ بَصِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾ ﴾ .

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{عەرەبە خێڵەکییە (بیاباننشینە)کان گوتیان: بڕوامان هێناوە، بڵێ: بڕواتان نەهێناوە بەڵکو بڵێن: ملکەچ (مسوڵمان) بووین و، جارێ بڕوا نەچۆتە نێو دڵتانەوەو، ئەگەر فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەشی بکەن، هیچ شتێک لە (پاداشتی) کردەوەکانتان کەم ناکاتاوەو، بە دڵنیایی خوا لێبوردەی بە بەزەییە ﴿١٤﴾ بڕوادارانی (ڕاستەقینە) تەنیا ئەوانەن: بڕوایان بە خواو بە پێغەمبەرەکەی هێناوە، ئنجا دوو دڵیش نەبوون و، بە سامان و گیانیشیان لەڕێی خوادا تێکۆشاون (وفیداکارییان کردوە) بەس ئەوانە ڕاستانن (لە بڕوا هێنانیاندا) ﴿١٥﴾ بڵێ: ئایا دینداریی خۆتان بە خوا دەزانێنن (ڕادەگەیەنن) لە حاڵێکدا هەرچی لە ئاسمانەکان و لە زەویدایە دەیزانێ و بە هەموو شتێک زانایە؟ ﴿١٦﴾ منەتت لەسەر دەکەن (ئەی موحەممەد!) کە ملکەچ (و مسوڵمان) بوون! بڵێ: ملکەچیی (مسوڵمانەتیی)یەکەتانم لەسەر مەکەنە منەت، بەڵکو ئەگەر ڕاست بکەن خوا منەتباریی کردوون کە بۆ بڕوا (هێنان) ڕێنمایی کردوون ﴿١٧﴾ بە دڵنیایی خوا پەنهانی ئاسمانەکان و زەوی دەزانێ و، خوا بینەری ئەوەیە کە دەیکەن ﴿١٨﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(ٱلۡأَعۡرَابُ): (**العَرَبُ: وَلَدُ إِسْمَاعِيلَ، وَالأَعْرابُ جَمْعُهُ فِي الأَصْلِ، وَصارَ ذَلِكَ اسماً لِسُكَّانِ البَادِيَةِ، وَقِيلَ فِي جَمْعِ الأَعْرَابِ: أَعَارِيب، وَالأَعْرابِيُّ فِي التَّعارُفِ صارَ اسماً لِمَنسُوبِينَ إِلَى سُكَّانِ البَادِيَةِ، وَالعَرَبِيُّ: المُفْصِح، والإِعْرَابُ: البَيان**)، عەرەب لە ڕۆڵەی ئیسماعیلن، ئیسماعیلی کوڕی ئیبراهیم (**عَلَيْهِمَا الصَّلاَةُ وَالسَّلاَم**)، عەرەب بە (**أعراب**) کۆ دەکرێتەوە لە ئەصڵدا، بەڵام دوایی وشەی (**أعراب**) وەک عورف

و بـاو کـراوە بـە نـاو، بـۆ ئەوانـەی لـە دەشـت و سـارادا نیشـتەجێن، هەندێکیـش گوتوویانـە: (**أعـراب**) بـە (**أعاريـب**) کۆدەکرێتـەوە، (**أعـرابي**) لـە عـورف و بـاودا، کـراوە بـە نـاو بۆ کەسـانێک کـە پاڵ دەدرێنـە لای دانیشـتووانی بیابان، واتـە: بیابانن‌شـینەکان، عەڕەبیـی، واتـە: کەسـێک کـە زمانێکی ڕوون و ڕاشـکاوی هەیـە، (**إعراب**)یـش بە مانای ڕوونکردنـەوەو ئاشـکرا کـردن دێـت، هـەر بۆیـە لـە ڕووی ڕێزمانییـەوە دەگوتـرێ: ئیعـڕابی ئـەو ڕستەیەم بـۆ بکـە، واتـە: بـۆم ڕوونبکـەوە لـە ڕووی پێکهاتەیـەوە چۆنـە؟ ڕسـتەکە چەنـد پێکهاتـەی هـەن و، کامیـان کـردارەو کامیـان نـاوەو کامیـان حەڕفـە، پاشـان چـۆن پێکـەوە لێکـدراون و کامیـان مەنصووبـەو کامیـان مەڕفووعـەو کامیـان مەجـڕوورەو کامیـان مەجزوومـەو ... هتـد؟!

(ءَامَنَّا): واتـە: بڕوامـان هێنـا، (**الإيمـانُ: يُسْـتَعْمَلُ تَـارةً اسـماً لِلشرِيعَـةِ الَّتـي جَـاءَ بِهـا مُحَمَّـد ﷺ.. وَتـارَةً يُسـتَعمَلُ عَـلَى سَـبِيلِ المَـدحِ، وَيُـرادُ بِـهِ إذعـانُ النَّفـس لِلحَـقِّ عَـلَى سَـبِيلِ التَّصدِيـقِ، وَذَلِـكَ بِاجتِمـاعِ ثَلَاثَـةِ أَشْـيَاء: تَحقِيـقٌ بِالقَلْـب، وَإقـرارٌ بِاللِّسَـانِ، وَعَمَـلٌ بِحَسَـبِ ذلِـكَ بِالجَـوَارِح**)، واتـە: ئیـمان جـاری وایـە بەکاردەهێـنرێ وەک ناوێـک بـۆ ئـەو شـەریعەتەی موحەممـەد ﷺ هێناویـەتی، جـاری واش هەیـە وشـەی ئیـمان بەکاردەهێـنرێ وەک ستاییشـکردن، مەبەسـت پێـی ملکەچکردنـە بـۆ حـەق، بـە شـێوەیەک کـە بەڕاسـتزانینی لەگەڵدابـێ، ئەویـش بـە کۆبوونـەوەی سـێ شـتان: ساغ کردنـەوە بـە دڵ، دان پێداهێنـان بـە زمـان، کـردەوەش بەپێـی ئـەوە بـە ئەندامـەکان، وەک زانایـان لـە پێناسـەی ئیمانـدا گوتوویانـە: (**الإيمـانُ: هُـوَ الإيقَـانُ بِالجَنَـان، وَالإقْـرَارُ بِاللِّسَـان، وَالعَمَـلُ بِـالأرْكَان**)، واتـە: ئیـمان یـانی: دڵنیایـی بـە دڵ و دەروون و، دان پێداهێنـان بـە زمـان و، کـردەوە بـە ئەندامـەکان.

(أَسْلَمْنَا): واتـە: ملکـەچ بوویـن، (**راغـب الأصفهـاني**)[1] دەڵـێ: (**الإسْـلامُ فِي الـشَّرعِ عَـلَى ضَربَـين: أَحَدُهُـمَا دُونَ الإيمَـانِ وَهُـوَ الإعْـتِرَافُ بِاللِّسَـانِ، وَبِـهِ يُحقَـنُ الـدَّمُ حَصَـلَ مَعَـهُ**

---

(١) مفردات ألفاظ القرآن، ص٢٤٠.

الإعْتِقَادُ، أَو لَـم يَحصُـلْ، وَإِيَّـاهُ قُصِـدَ بِقَولِـهِ: ﴿قَالَتِ ٱلْأَعْرَابُ ءَامَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا۟ وَلَٰكِن قُولُوٓا۟ أَسْلَمْنَا﴾، وَالثَّـانِي: فَـوقَ الإِيْمَـانِ، وَهُـوَ أَن يَكُـونَ مَـعَ الإعْـتِرَافِ: إِعتِقَـادٌ بِالقَلْـبِ وَوَفَـاءٌ بِالعَمَـلِ وَإِسْتِسْـلامٌ لِلَّـهِ فِي جَمِيـعِ مـا قَـضَى وَقَـدَّرَ، كَمَا ذُكِـرَ عَـن إبراهيـم: ﴿إِذْ قَالَ لَهُۥ رَبُّهُۥٓ أَسْلِمْ ۖ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٣١﴾﴾البقـرة).

واتــە:: وشــەی ئیســلام لــە زاراوەی شــەرعدا دوو جــۆرە، یەكێكیــان لــە خــوار ئیمانەوەیــە، كــە ئەویــش بریتیــە: لــە دان پێداهێنــانی بــە زمــان، كــە بــەوە خوێــن دەپارێــزرێ، ئنجــا ئیعتیقــادی نێــو دڵــی لەگەڵدابــێ، یــان لەگەڵیدانەبــێ، كــە خــوای بــەرزو مــەزن دەفەرمــوێ: ﴿قَالَتِ ٱلْأَعْرَابُ ءَامَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا۟ وَلَٰكِن قُولُوٓا۟ أَسْلَمْنَا﴾، (أَسْـلَمْنَا)، مەبەســت پێــی ئەوەیــە، دووەمیــان: وشــەی ئیســلام كــە بــەكاردێ، لەســەرووی ئیــمان بــەكاردێ، ئەویــش بریتیــە: لــەوە كــە لەگــەڵ دان پێداهێنــانی بــە زمــان، ئیعتیقــادی بــە دڵ و جێبەجــێ كــردنی بــە كــردەوەو، ملكــەچ كــردن بــۆ خــوا لــە هەرچــی كــە بڕیــاری داوەو هەرچــی كــە داینــاوە، هەمــووی هەبــێ، وەك خــوا لــە بــارەی ئیبراهیمــەوە ﷺ، فەرموویــەتی: ﴿إِذْ قَالَ لَهُۥ رَبُّهُۥٓ أَسْلِمْ ۖ قَالَ أَسْلَمْتُ لِرَبِّ ٱلْعَٰلَمِينَ ﴿١٣١﴾﴾البقـرة، یـانی: ئـەو ئیسـلامەی ئیبراهیـم ﷺ، لەسـەرووی ئیمانەوەیـە، بـەڵام ئیسـلامی ئەعـراب لـە خـوار ئیمانەوەیـە.

(وَلَمَّا يَدْخُلِ ٱلْإِيمَٰنُ فِى قُلُوبِكُمْ): واتــە: جــارێ ئیــمان نەچۆتــە نێــو دڵتــان، (لَـمَّا يُسْـتعمَلُ عَـلَى وَجهَـينِ، أَحَدُهُـما: لِنَفـيِ المـاضِي وَتَقرِيـبِ الفِعـلِ، نَحـو: ﴿وَلَمَّا يَعْلَمِ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ جَٰهَدُوا۟ مِنكُمْ وَيَعْلَمَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٤٢﴾﴾آل عمـران، وَالثَّـانِي: عَلَـمٌ لِلظَّـرْفِ، نَحـو: ﴿فَلَمَّآ أَن جَآءَ ٱلْبَشِيرُ أَلْقَىٰهُ عَلَىٰ ﴿٩٦﴾﴾یوسـف)، وشــەی (لَـمَّا) بــە دوو شــێوە بــەكاردێ، یەكێكیــان بــۆ لابــردنی ڕابــردوو و، نیزیــك خســتنەوەی كردەوەكــە، وەك: ﴿وَلَمَّا يَعْلَمِ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ جَٰهَدُوا۟ مِنكُمْ وَيَعْلَمَ ٱلصَّٰبِرِينَ ﴿١٤٢﴾﴾آل عمـران، جـارێ خـوا بـۆی دەرنەكەتـوە ئەوانەتـان كـە تێكۆشـاون و، ئەوانەتـان كـە خۆڕاگـر بـوون، هــەروەك لێــرەش دەفەرمــوێ: ﴿وَلَمَّا يَدْخُلِ ٱلْإِيمَٰنُ فِى قُلُوبِكُمْ﴾، جــارێ ئیــمان نەچۆتــە نێــو دڵتــان، واتــە: چـاوەڕێ دەكـرێ بچـێ، ئەگـەر لەسـەر ئیسـلامەتییەكەتان بـەردەوام

بـن، دەگونجـێ وردە وردە ئیـمان بچێتـە نێـو دڵتـان، بەکارهێنـانی دووەمـی (لَـمَّا) ئەوەیـە کـە وەک نیشـانەیەک بـۆ کات (ظَـرف)، وەک دەفەرمـوێ: ﴿فَلَمَّآ أَن جَآءَ ٱلْبَشِيرُ أَلْقَىٰهُ عَلَىٰ وَجْهِهِۦ ﴿٩٦﴾﴾یوسـف، کاتێـک کـە موژدەدەرەکـە هـات کراسـەکەی فرێدایـە سـەر دەم و چـاوی یەعقـووب ، ﴿فَٱرْتَدَّ بَصِيرًا ﴿٩٦﴾﴾یوسـف، یەکسـەر چـاوی چـاک بوونـەوە.

(لَا يَلِتْكُم): واتـە: (لا يَنقُصْكُـم)، لێتـان کـەم ناکاتـەوە، (لاتَـهُ يَلِيتُـهُ عَـن کَـذَا: أَي صَرَفَـهُ عَنـهُ وَنَقَصَـهُ حَقّـاً لَـهُ.. وَلاتَ وَأَلاتَ بِمَعنَـى نَقَـصَ، وَأَصلُـهُ: رَدُّ اللِّيـتِ: وَهُـوَ صَفحـةُ العُنُـقِ)، (لاتَـهُ يَلِيتَـهُ عَـن کَـذَا)، واتـە: لایـدا لـەو شـتە، هەروەهـا (لاتَـهُ يَلِيتُـهُ: أَي نَقَصَـهُ حَقّـاً لَـهُ)، هەقەکـەی لـێ کـەم کـردەوە، (وَلاتَ وَأَلاتَ)، کـە لـە سـوورەتی (الطـور) دا، دەفەرمـوێ: ﴿وَمَآ أَلَتْنَٰهُم مِّنْ عَمَلِهِم مِّن شَىْءٍ...﴿٢١﴾﴾الطـور، لێـرە دەفەرمـوێ: ﴿لَا يَلِتْكُم﴾، (لاتَ وَأَلاتَ)، هەردووکیـان یـەک واتایـان هەیـە، بـە مانـای کەمـی کـردەوە، ئەمـەش (ئـەم کـردارە)، (لاتَ) یـان (أَلاتَ)، لـە ئەصڵـدا لـە (رَدُّ اللِّيـت)ەوە هاتـوە، (رَدُّ اللِّيـت)، (لِيـت) یـانی: (صَفحـةُ العُنُـقِ)، لامـل، لـەوەوە هاتـوە، کەسـێک لا ملی لـە کەسـێک بـکات، مانـای وایـە: مافەکـەی نادیـدە گرتـوەو هەقەکـەی کـەم کـردوە.

(لَمْ يَرْتَابُوا): (الرَّيـبُ: الشَّـكُّ، وَالإِسـمُ الرِّيبَـةُ)، (رَیـب) بـە مانـای دوو دڵییـەو، ئـەو نـاوەش کـە لـە (رَیـب)ەوە دروسـت دەکـرێ، بریتیـە لـە: (رِيبَـة)، واتـە: دوو دڵیـی، (الرِّيْبَـةُ: وَهِـيَ التُّهْمَـةُ وَالشَّـكُّ، يُقَـالُ رَابَنِـي فُـلانٌ، إِذَا رَأَيْـتَ مِنْـهُ مـا يَرِيبُـكَ وَتَكرَهُـهُ، وَارْتَـابَ مِنْـهُ، أَي: شَـكَّ)، وشـەی (رِيبَـة): بریتیـە لـە تۆمـەت و دوو دڵیـی، کـە تـۆ دەڵێـی: (رَابَنِـي فُلانٌ) کاتـێ شـتێکی لـێ ببینـی بتخاتـە دوو دڵییـەوەو پێـت ناخـۆش بـێ (وَارتَـابَ مِنْـهُ، أَي: شَـكَّ)، واتـە: تێیـدا کەوتـە دوو دڵیـی.

(يَمُنُّونَ عَلَيْكَ): واتـە: منەتـت لەسـەر دەکـەن، (المُنَّـةُ: القُـوَّةُ، وَالمَـنُّ: القَطْـعُ، وَقِيـلَ النَّقـصُ، وَمَـنَّ عَلَيْـهِ: أَنْعَـمَ)، (مُنَّـة) بـە مانـای هێـز دێ و، (مَـنّ) بـە مانـای بڕیـن دێ، هەندێکیـش گوتوویانـە: بـە مانـای ناتەواویـی دێ، دەگوتـرێ: (مَـنَّ عَلَيـهِ: أَي أَنعَـمَ)،

کەواتـە: (يَمُنُّـونَ عَلَيْـكَ) یـانی: بـە چـاوت دادەنـەوە کـە چاکەیـان لەگـەڵ تـۆدا کـردوە، لـە زمـانی عەرەبییـدا وەک پەنـد هاتـوە: (المِنَّـةُ تَقطَـعُ الصَّنِيْعَـة)، واتە: منەتکـردن چاکە دەبـڕێ، ئـەو چاکەیـەی کردووتـە لەگـەڵ کەسـێک دا، کـە منەتـت لەسـەر کـرد وەک چاکەکـەت بڕیبـێ و لـە بەینـت بردبـێ وایـە.

(غَيَبَ): (الْغَيـبُ: مَـا غَـابَ عَنْـكَ، وَجَمْـعُ الغَائِـبِ: غُيَّـب وُغُيَّـاب وَغَيَـب، وَغَيَابَـةُ الجُـبِّ: قَعـرُهُ)، (غَيـب): شـتێکە لـە تـۆ نادیـارو پەنهـان بـێ، کـۆی (غَائِـب): (غُيَّـب)و (غُيَّـاب)و (غَيَـب)ە، بـە هەرسـێکیان، واتە: نادیـارەکان، پەنهانـەکان، ﴿غَيَٰبَتِ ٱلْجُبِّ ۝١٥﴾یوسـف، واتـە: بنـی بیرەکـە،

هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان

لـە بـارەی هـۆی هاتنـە خـوارەوەی ئـەم ئایەتـە موبارەکـەو، کـۆی ئـەو ئایەتـە موبارەکانـەوە بـە تایبـەت ئایـەتی: ﴿قَالَتِ ٱلْأَعْرَابُ ءَامَنَّا ۖ قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا۟ وَلَٰكِن قُولُوٓا۟ أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ ٱلْإِيمَٰنُ فِى قُلُوبِكُمْ ۖ وَإِن تُطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ لَا يَلِتْكُم مِّنْ أَعْمَٰلِكُمْ شَيْـًٔا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ۝١٤﴾، کـە ئایەتـەکانی دیکـەش هـەر پەیوەسـتن بـەوەوە، دوو ڕیوایەتـان دێنیـن:

یەکەم: [عَنْ قَتَادَةَ، قَوْلَهُ: ﴿قَالَتِ ٱلْأَعْرَابُ ءَامَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا۟ وَلَٰكِن قُولُوٓا۟ أَسْلَمْنَا﴾ الحجرات: ١٤، وَلَعَمْرِي مَا عَمَّتْ هَذِهِ الْآيَةُ الْأَعْرَابَ، إِنَّ مِنَ الْأَعْرَابِ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، وَلَكِنْ إِنَّمَا أُنْزِلَتْ فِي حَيٍّ مِنْ أَحْيَاءِ الْأَعْرَابِ، امْتَنُّوا بِإِسْلَامِهِمْ عَلَى نَبِيِّ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا: أَسْلَمْنَا، وَلَمْ نُقَاتِلْكَ، كَمَا قَاتَلَكَ بَنُو فُلَانٍ وَبَنُو فُلَانٍ، فَقَالَ اللَّهُ: لَا تَقُولُوا آمَنَّا، ﴿وَلَٰكِن قُولُوٓا۟ أَسْلَمْنَا﴾، حَتَّى بَلَغَ: (فِي قُلُوبِكُمْ)][1].

---

(١) أخرجـه الطَّـبَري: (٣١٨٥٣)، وَالإِسـتِيعاب فِي بَيَـانِ الأسـباب ج٣، ص٢٨٦، قُلنـا: وَهَـذَا مُرسَـلٌ صَحِيـح الإِسـنادِ، وَزادَ السُّـيُوطي فِي (الـدرُّ المَنثُـور، ج٧، ص٥٨٣)، نِسـبَتَهُ لِعَبـدِ بـنِ حُمَيـد.

واتـە: قەتادە لـە بـارەی قسـەی خـوای بـەرزەوە کـە دەفەرمـوێ: ﴿قَالَتِ ٱلۡأَعۡرَابُ ءَامَنَّاۖ قُل لَّمۡ تُؤۡمِنُواْ وَلَٰكِن قُولُوٓاْ أَسۡلَمۡنَا﴾، گوتوویـەتی: بـە دڵنیایـی ئەم ئایەتە مەبەستی لە هەمـوو عەرەبـە خێڵەکیـی و بیابانشـیەنەکان نیـە، چونکـە لـە عەرەبـە خێڵەکییـەکان کەسـانێک هەبـوون بڕوایـان بـە خـواو ڕۆژی دوایـی هەبـوو، (وەک لـە سـوورەتی (التوبـة)دا، خوا ﷻ دەفەرمـوێ: ﴿وَمِنَ ٱلۡأَعۡرَابِ مَن يُؤۡمِنُ بِٱللَّهِ وَٱلۡيَوۡمِ ٱلۡأٓخِرِ وَيَتَّخِذُ مَا يُنفِقُ قُرُبَٰتٍ عِندَ ٱللَّهِ وَصَلَوَٰتِ ٱلرَّسُولِ..﴿٩٩﴾﴾) بەڵکـو ئـەم ئایەتـە لـە بـارەی هۆزێـک لـە هـۆزەکانی عەرەبانـەوە، (واتـە: عەرەبـە خێڵەکییەکانـەوە) دابـەزی، کـە منەتیـان بـە مسـوڵمانەتییەکەیان کـرد لەسـەر پێغەمبـەری خـوا ﷺ و گوتیـان: ئێمـە مسـوڵمان بوویـن و، لـە دژت نەجەنگایـن، وەک فـلان هـۆزو، فـلان هـۆز لـە دژت جەنگیـان کـرد، خـوای بەرزیـش فەرمـووی: (لَا تَقُولُـوا آمَنَّـا)، مەڵێـن بڕوامـان هێنـاوە، بەڵکـو بڵێـن: مسـوڵمان بوویـن، ملکـەچ بوویـن، هەتـا گەیشـتە ئـەو ئایەتـە کـە دەفەرمـوێ: ﴿وَلَمَّا يَدۡخُلِ ٱلۡإِيمَٰنُ فِي قُلُوبِكُمۡ﴾.

دووەم: گێڕدراوەیەکی دیکەش دێنین: {**عَن مُجاهِدٍ رَحِمَهُ الله قَالَ: أَعرَابُ بَنِي أَسَد ابنُ خُزَيمَة**}[1].

واتـە: موجاهیـد گوتوویـەتی: مەبەسـت لـە (ئەعراب) لێـرەدا، عەرەبـە خێڵەکییەکانی بەنـوو ئەسـەدی کـوڕی خوزەیمـەن، واتـە: هۆزێکـی دیارییکـراون، نـەک تێکـڕای عەرەبـە خێڵەکییـەکان وابـن.

کەواتـە: کـە خـوا دەفەرمـوێ: ﴿قَالَتِ ٱلۡأَعۡرَابُ﴾، ئـەو ئەلیـف و لامـەی سـەر ﴿ٱلۡأَعۡرَابُ﴾، بـۆ ناسـاندنە، بـەڵام بۆ ناسـاندنی عەهدییـە، واتە: عەرەبـە خێڵەکییەکانی کـە زانـدراون و نـاسراون، بـۆ پێغەمبـەری خـوا ﷺ و بـۆ هـاوەڵان، ئـەو کاتـە زانیویانـە کێـن، ئـەوان وایـان گـوت.

---

(١) أخرجـه الطَّبَري: (٣١٨٤٧)، وَالإِسـتِيعاب فِي بَيـانِ الأَسـباب ج٣، ص٢٨٦، قُلنـا: وَهَـذَا مُرسَـلٌ صَحِيح الإِسـنادِ، وَزادَ السُّيُوطِي فِي (الـدرُّ المَنثُـور، ج٧، ص٥٨٢)، نِسـبَتَهُ لِعَبـدِ بـنِ حُمَيـد، وَابـنُ المُنـذِر.

٢- دەربارەی هۆی هاتنە خوارەوەی ئەم ئایەتەش کە دەفەرموێ: ﴿ يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُل لَّا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُم بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٧﴾ ﴾، ئەم گێردراوەیە دێنین:

{عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَدِمَ وَفدُ بَنِي أَسَدٍ عَلَى رَسُولِ اللهِ ﷺ فَتَكَلَّمُوا فَقَالُوا: قَاتَلَتكَ مُضَر وَلَسْنَا بِأَقَلِّهِم عَدَداً، وَلاَ أَكَلِّهِم شَوْكَةً، وَصَلْنَا رَحِمَكَ، فَقَالَ ﷺ: لأَبِي بَكرٍ وَعُمَر: تَكَلَّمُوا هَكَذَا؟ قالُوا: لاَ، قَالَ: إِنَّ فِقهَ هَؤُلاءِ قَلِيلٌ، وَإِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْطِقُ عَلَى أَلْسِنَتِهِمْ، قَالَ: عَطاءُ فِي حَدِيثِهِ، فَأَنزَلَ عَزَّ وَجَلّ: ﴿ يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُل لَّا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُم بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴾}[1].

واتە: ئیبنو عەبباس (خوا لێیان ڕازی بێ)، گوتوویەتی: وەفدی شاندی بەنوو ئەسەد هاتنە لای پێغەمبەری خوا ﷺ قسەیان کرد، گوتیان: هۆزی موزەر لەگەڵ تۆدا (کە کۆمەڵێک تیرەی عەرەب دەگرێتەوە)، جەنگان، کە ئێمە ژمارەمان لەوان کەمتر نیەو، دڕکیشمان لەوان کولتر نیە، بەڵام ئێمە خزمایەتییمان لەگەڵ تۆدا گەیاند، پێغەمبەری خوا ﷺ بە ئەبوو بەکرو عومەری (خوا لێیان ڕازی بێ)، فەرمووو: ئایا ئاوا قسەیان کرد؟ {واتە: ئایا ئەو قسەیان ڕاستە؟}، گوتیان: نەخێر، {واتە: ئەو قسە کردن و منەتکردنە شتێکی ڕاست نیە}، پێغەمبەریش ﷺ فەرمووی: تێگەیشتنی ئەوانە کەمەو، شەیتان لەسەر زمانی ئەوان قسە دەکات، (ئەو قسانە شەیتان فێریان دەکا)، (عَطَاء) لە قسەکەیدا گوتوویەتی: خوا (عَزَّ وَجَلّ)، لەوبارەوە ئەو ئایەتەی ناردە خوارەوە: ﴿ يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُل لَّا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُم بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴾.

---

(١) أخرَجَهُ أَبُو يَعلَى فِي المُسنَد، وَمِن طَرِيقِهِ الضِياءُ المَقدِسِي في (الأَحادِيثِ المُختارَة: ٣٧٣٠)، وَالنَّسائِي في التَّفسِير:(٥٣٩)، وَالطَّبَراني في الأَوسَط: (٨٠١٦)، وَالطَّبَري: (٣١٨٦٣)، الإستيعاب في بَيانِ الأَسباب (ج٣،ص٢٨٦، ٢٨٧)، قُلنا: وَهَذا مُرسَلٌ صَحِيحُ الإِسنادِ رِجالُهُ رِجالُ الصَّحِيحَين.

مانای گشتیی ئایەتەکان

بەڕێـــــزان!

خـوا ﷻ لـەم پێنـج ئایەتـەدا وەک لـە پێناسەکەشـیاندا گوتمـان: یـەک بابـەت دەخاتـە ڕوو، ئەویـش بریتیـە لـە باسـکردنی هەندێـک لـە عەرەبـە بیابانشـینەکان، کـە منەتیـان لەسـەر پێغەمبـەری خـوا ﷺ کـردووەو بانگەشـەی ئیـمان هێنانیـان کـردوە، لـە حاڵێکـدا کـە ئیـمان نەچۆتـە نێـو دڵیـان و، منەتیـان لەسـەر پێغەمبـەری خـوا کـردوە ﷺ کـە لـە دژی پێغەمبـەری خـواو هـاوەڵانی نەجەنـگاون، بەڵکـو بـە ئاشـتیيانە مسـوڵمان بـوون، ئـەم پێنـج ئایەتـە لـەو بـارەوەن.

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ قَالَتِ ٱلْأَعْرَابُ ءَامَنَّا ﴾، عەرەبـە خێڵەکییـەکان گوتیـان: بڕوامـان هێنـاوە، هـۆی هاتنـە خـوارەوەکان کـە باسـمان کـردن، بۆمـان ڕوون دەکەنـەوە کـە (ألْ)ی سـەر (الأَعْرَابُ)، بـۆ ناسـاندنە، بـەڵام مەبەسـت پێـی جینـس نیـە، واتـە: هەمـوو عەرەبـە خێڵەکییـەکان وایـان نەگوتـوە، بەڵکـو عەرەبـە خێڵەکییـە زانـدراوەکان وایـان گوتـوەو، (ألْ) بـۆ (عهـد)ە، وەک پێشـتر گوتوومانـە: (ألْ)ی (عهـد) لـە زمـانی عەرەبییـدا دەچێتـە بەرانبـەر (کـە) لـە زمـانی کوردییـدا، ئەگـەر گوتـم: کتێبـم بـۆ بێنـە، نـازانی چ کتێبێـک! بـەڵام کـە گوتـم: کتێبەکـەم بـۆ بێنـە، دەزانی کام کتێبەیـە، کەواتـە: لێـرەدا یـانی: عەرەبـە خێڵەکییـەکان کـە زانـدراون، گوتیـان، کـە لـە هـۆی هاتنـە خوارەوەکەیـدا، گوتمـان: هـۆزی بەنوو ئەسـەدی کـوڕی خوزەیمـە بـوون ﴿ قَالَتِ ٱلْأَعْرَابُ ءَامَنَّا ﴾، گوتیان: ئیمانمـان هێنـاوە ﴿ قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا۟ ﴾، بڵـێ: بڕواتـان نەهێنـاوە، ﴿ وَلَٰكِن قُولُوٓا۟ أَسْلَمْنَا ﴾، بـەڵام بڵێـن: ملکـەچ بوویـن، ﴿ وَلَمَّا يَدْخُلِ ٱلْإِيمَٰنُ فِى قُلُوبِكُمْ ﴾، جـارێ ئیـمان نەچۆتـە نێـو دڵتـان، (لَمَّا) بـۆ لابـردنی شـتێکە لـە ڕابـردوودا، کـە جـارێ نەبـووە، بـەڵام ئەگـەری هەیـە لـە داهاتـوودا ببـێ، واتـە: جـارێ ئیـمان نەچۆتـە نێـو دڵتـان، بـەڵام دەگونجـێ لـە داهاتـوودا ئیـمان بچێتـە نێـو دڵتانـەوە، ئەمـە لەلایەکـەوە خـوا ﷻ بۆیـان ڕوون

دەکاتەوە، کە ئەوان وایانزانیوە هەر بڵێی: مسوڵمان بووم، ئەوە تازە مانای وایە بە ئیماندار لە قەڵەم دەدرێی، بەڵام خوا بۆی ڕوونکردوونەوە کە نەخێر، بەڵکو کە دەڵێی: مسوڵمان بووم، ئەوە بە ڕواڵەت دێیە نێو دینی ئیسلامەوە، بەڵام ئیمان چوونە نێو دڵ، ئەوەیە ئەو ڕاستییانەی ئیسلام گوتوونی: لە دڵتدا بچەسپێن، نەک هەر بە ڕواڵەت، لەگەڵ ئەهلی ئیسلامدا تەبا بی و، پێت وابێ بووی بە بڕواداری پلە یەک! وانیە، ﴿ وَإِن تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُم مِّنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا ﴾، ئەگەر فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەشی بکەن، هیچ لە پاداشتی کردەوەکانتان کەم ناکاتەوە، واتە: ئەگەر دەتانەوێ بەرەو ئیمان بچن و ئیمان لە دڵتاندا بچەسپێ، فەرمانبەریی خوا بکەن و، فەرمانبەریی پێغەمبەر ﷺ بکەن و کردەوەی باش بکەن، خوا لە پاداشتی کردەوەکانتان کەم ناکاتەوەو، وردە وردە ئیسلامەکەتان و دینداریيەکەتان لە ئیسلامێکی ڕووکەشیی و ڕواڵەتییەوە، دەگۆڕێ بۆ ئیمانێکی نێو دڵ و دەروون و مسوڵمانەتییەکی ئاشکراش، ﴿ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴾، بە دڵنیایی خوا لێبوردەی بە بەزەییە، لێتان دەبوورێ کە لافی ئیمانتان لێداوە بێ ئەوەی ئیمانتان چووبێتە نێو دڵ، لەگەڵیشتان بە بەزەییە، ئەگەر بەردەوام بن لەسەر فەرمانبەریی خواو پێەمبەرەکەی ﷺ و کردەوەی باش ئەنجام بدەن، لەگەڵتان بە بەزەییە کە وردە وردە بەهۆی کردەوە باشەکانەوە، ئیمان لە دڵتاندا سەقامگیر ببێ.

ئنجا خوا ﷻ بۆیان پێناسەی ئیمان دەکات، بۆ ئەوەی بزانن ئیمان مانای چیی؟ ﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا ﴾، (**إنَّمَا: أداةُ الحَصر والإثبات**)، (**إنَّمَا**) ئامرازی کورت هەڵێنان و چەسپاندنە، ﴿ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ ﴾، بڕواداران تەنیا ئەوانەن ﴿ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا ﴾، کە بڕوایان هێناوە بە خواو بە پێغەمبەرەکەی ﷺو، دواییش دوو دڵ نەبوون، دڵ لە دڵدانیان نەبووە، هەر ئەوەندە؟ نەخێر ﴿ وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ﴾، بە سامان و بە گیانیشیان لە ڕێی خوادا تێکۆشاون و فیداکارییان کردوە، ﴿ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ ﴾، ئا ئەوانەن ڕاستان، ئا ئەوانەن کە لە ئیمانەکەیاندا ڕاستیان کردوە.

کەواتە: خوا ﷻ لێرەدا ئیمانی کردوە بە دوو بەشی سەرەکیی:

أ- بەشێکیان بریتیە لەوە کە دەچێتە نێو دڵ و دەروونەوەو لە عەقڵ و دڵدا جێگیر دەبێ، ئیمان بە خوا، واتە: ئیمان بە تەنیا بەدیهێنەرایەتیی خوا، بە تەنیا پەروەردگارێتیی خواو، تەنیا خاوەندارێتیی خوا، ئیمان بە تەنیا پەرستراوێتیی خوا، ئیمان بەوە کە ئەو ناوو سیفەتە هەرە بەرزو چاکانەی خوا هەینی، هیچ کام لە دروستکراوەکانی خوا نیانن، پاشان ئیمان بە پێغەمبەری خوا ﷺ واتە: ئیمان بەوە موحەممەد کە خوا وەحیی بۆ ناردوە، وەک ڕەوانەکراو ناردوویەتی بۆ لای مرۆڤەکان و، پەیامی خۆی پێدا ناردوە، دینی خۆی پێدا ناردوە، بەڕاستی بزانی و خۆشت بوێ و، شوێنی بکەوی، ئەوە بەشی یەکەمی پێکهاتەی ئیمان.

ب- بەشی دووەمی بریتیە لە کردەوە بەپێی ئەوە، لێرەدا خوا ﷻ لەبەر ئەوەی سیاقەکە وا دەخوازێ، دەفەرموێ: بە سامان و گیانیشیان لەڕێی خوادا تێکۆشاون، فیداکارییان کردوە، ئەمەش بریتیە لە بەرجەستە کردنی ئەو ئیمانەی لە دڵدا هەیە، دەبێ لە دنیای واقیعیشدا بەرجەستەی بکەی، ئنجا لێرە خوا ﷻ کردەوەیەکی باس کردوە کە زۆر شتان دەگرێتەوە نێو خۆی، کە بریتیە لە تێکۆشان لەڕێی خوادا بە سامان و گیان، هەر کەسێک دەستبەرداری ڕووح و ماڵ و سامانی بێ لە پێناوی خوادا، مانای وایە شتەکانی دیکەشی بۆ دەکرێن و کردوون، کەواتە: ئیمان تەنیا ئەوە نیە کە لە عەقڵ و دڵدا جێگیر دەبێ، بەڵکو دەبێ کردەوەشی لەگەڵدا هەبێ، ئنجا لە هەندێ شوێن بەپێی سیاق، باسی نوێژو زەکات دەکات، بەڵام لێرەدا باسی فیداکاریی و بەخشینی گیان و سامان دەکات، ﴿ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلصَّٰدِقُونَ ﴾، ئا ئەوانەن ڕاستان، یانی: ئەوەی وانەبێ، ڕاست ناکات لە لاف لێدانی ئیمان هێناندا.

ئنجا خوا ﷻ بە گلەیی و سەرزەنشتەوە ڕوو بە عەرەبە خێڵەکییەکان، بە پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: ئەو پرسیارە ئاڕاستەی ئەو عەرەبە خێڵەکییانە بکە: ﴿ قُلۡ أَتُعَلِّمُونَ ٱللَّهَ بِدِينِكُمۡ ﴾، بڵێ: ئایا ئێوە دینداریی خۆتان بە خوا دەزانێنن؟

وادەکەن کە خوا دینداریتان بزانێ؟ بۆیە ئەو لافە لێدەدەن؟ ﴿ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ﴾، لەحاڵێکدا کە خوا هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە دەیزانێ ﴿ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴾ بگرە، نەک هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە، دەیزانێ، بەڵکو هەرچی شتە خوا پێی زانایە، کەواتە: ئێو دڵی ئێوەش دەزانێ چی تێدایەو، پێویست ناکات بۆ خۆتان لافی ئیمان هێنان لێبدەن، خوا دەزانێ چی لە دڵتاندا هەیە، ئەگەر ئەوان نەیانگوتبایە: (آمَنَّا)، خوا نەیدەفەرموو: ئیمان نەچۆتە نێو دڵتانەوەو لێیان دەگەڕا، وەک مسوڵمان مامەڵەیان لەگەڵدا دەکرا، تاکو وردە وردە ئیمانەکەیان دەچەسپی، بەڵام کە ئەوان ئەو لافەیان لێداوە، خوا ﷻ هەم وەک هۆشداریی بۆ خۆیان کە بەوەندە واز نەهێنن گوتوویانەو، کردوویانە، کە بە ڕواڵەت هاتوونە نێو ئیسلامەوە، هەم تاکو خەڵکی دیکەش بزانێ کە هەرچی گوتی: مسوڵمانم مانای وا نیە ئیماندارەو ئیمان لە دڵیدا چەسپاوە.

﴿ يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا۟ ﴾، ئنجا خوا ﷻ بە شێوەی نادیار سەرزەنشتیان دەکات، ڕوو لە پێغەمبەرەکەی ﷺ دەکات و، دەفەرموێ: منەتت لەسەر دەکەن و چاکەت بە چاودا دەدەنەوە، کە گوایە مسوڵمان بوون ﴿ قُل لَّا تَمُنُّوا۟ عَلَىَّ إِسْلَٰمَكُم ﴾، بڵێ: ملکەچ بوونەکەی خۆتانم لەسەر مەکەنە منەت، بە چاومدا مەدەنەوە، واتە: ئەو جۆرە مسوڵمانەتییە کە ئێوە شانازیی پێوە دەکەن، مسوڵمانەتییەکی تایبەتی خۆتانە، نەک ئەو مسوڵمانەتییە ڕاستەقینەیەی خوا ﷻ ڕوونی کردۆتەوەو بەیانی کردوە ﴿ بَلِ ٱللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَىٰكُمْ لِلْإِيمَٰنِ إِن كُنتُمْ صَٰدِقِينَ ﴾، بەڵکو خوا چاکەی بەسەرتانەوە هەیە، کە ڕێنمایی کردوون بۆ ئیمان، ئەگەر ڕاست بکەن، لە ئیمان هێنانێدا، خوا چاکەی بەسەر ئێوەوە هەیەو ئێوە منەتباری خوان، نەک پێغەمبەری خوا ﷺ منەتباری ئێوەبێ.

﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ ﴾، بە دڵنیایی خوا نهێنیی و پەنهانی نێوان ئاسمانەکان و زەوی دەزانێ، ﴿ وَٱللَّهُ بَصِيرٌۢ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴾، خواش بینەری ئەوەیە

کـە دەیکـەن، هەروەهـا خوێنراویشـەتەوە: (وَاللـهُ بَصِـيرٌ بِمـا يَعمَلُـون)، هەروەهـا خـوا بینـەری ئەوەیـە، کـە ئـەوان دەیکـەن.

لێـرەدا خـوا ﷻ ڕوو لـە پێغەمبەرەکـەی ﷺ دەکات کـە بێگومـان پێغەمبـەری خـوا پێـی ناخـۆش بـووەو، دڵـی ئـازاری پێگەیشـتوە کـە ئەوانـە بێـن منـەتی لەسـەر بکـەن و، شـانازیی بـەو مسـوڵمانەتییە ڕووکەشـەی خۆیانـەوە بکـەن، لـە حاڵێکـدا خـوا ﷻ ئنجـا پێغەمبـەری خـوا ﷺ چاکـەو منەتیـان لەچـاوی خەڵکـدا هەیـە، پێغەمبـەری خـوا ﷺ پەیامـی خـوای هێنـاوەو، ئـەو هەمـوو ناڕەحەتییانـەی تەحەممـول کـردوون، ئـەو هەمـوو ئازارانـەی چێشـتوون، لـە پێنـاوی گەیانـدنی پەیامـی خـوادا بـە مرۆڤـەکان، کەچـی ئـەوان بێـن منـەتی لەسـەر بکـەن، لەبەرچـی؟ لەبـەر ئـەوەی لـە دژی نەجەنـگاون، ئنجـا ئـەوە کـە لـە دژی نەجەنـگاون شـتێکی باشـیان کـردوە بـۆ خۆشـیان بـاش بـووەو، بـۆ ئەهـلی ئیسـلامیش بـاش بـووە، بـەڵام نابـێ بکرێتـە منـەت، چونکـە ئەسـڵ ئەوەیـە پەیامـی خـوا کـە دەنێـردرێ، پەیامەکـە وەربگیـرێ و، سـوپاس و سـتایشی خـوا بکـرێ و، ڕێزیـش لـە پێغەمبـەری خـوا ﷺ بگیـرێ و، سوپاسـیشی بکـرێ، نـەک منـەتی لەسـەر بکـرێ، ئنجـا کـە دەفەرمـوێ: ﴿ بَلِ ٱللَّهُ يَمُنُّ عَلَيۡكُمۡ أَنۡ هَدَىٰكُمۡ لِلۡإِيمَٰنِ إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ ﴾، لەبـەر ئـەوەی خـوا ﷻ پێشـتر ئیـمانی لـێ لابـردوون، واتـە: ئەگـەر ڕاسـت بکـەن کـە ئیمانتـان هێنـاوە کـە ڕاسـت ناکـەن، کـە پێشـتر فەرمـووی، ئـەوە چاکـەو منـەتی خـوا لـە چـاوی ئێـوەدا هەیـە، واتـە: ئـەوەی خـوای میهرەبـان ئێـوەی پـێ منەتبـار دەکات، بریتیـە لـە ئیـمان، نـەک ئـەو مسـوڵمانەتییە ڕووکەشـییە کـە هـەر لـە دنیـادا خوێنتـان دەپارێـزێ و، بـەس لـە دنیـادا بـە مسـوڵمان لـە قەڵـەم دەدرێـن، بـەڵام بـۆ دواڕۆژتـان کەڵکـێ ناگـرێ، ئەگـەر ئیـمانی لەگەڵـدا نەبـێ، بۆیـەش هـی ئـەوە نیـە کـە خـوای بەخشـەر لەسـەرتانی بـکات بـە منـەت، بـەڵام ئیـمان ئـەو نیعمەتەیـە خـوا ﷻ لەسـەرتان دەکاتـە منـەت، بـەڵام ئێـوە لـە ئیددیعـای ئیمانەکەشـدا ڕاسـتتان نەکـردوە، لەمـەودوا ئەگـەر فەرمانبەریـی خـواو پێغەمبـەری خـوا ﷺ بکـەن، وردە وردە بەهـۆی کـردەوەی چاکـەوە، ئیـمان لـە دڵتانـدا پەیـدا دەبـێ و، ئـەو کاتیـش چاکـەی خـوا بەسـەر ئێـوەوە هەیـە.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ يَعۡلَمُ غَيۡبَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ ﴾، ئاگادار کردنەوەیان لەوە کە خوا نهێنیی ئاسمانەکان و زەوی دەزانێ، واتە: دەبووایە پێش ئەوەی ئەو قسەیە بکەن: بڕوامان هێناوە، بێ ئەوەی بڕواتان هێنابێ، حیسابی ئەوە بکەن کە خوا نێو دڵتان دەخوێنێتەوە، بەڵام دیارە ئەوانە ئیمانەکە نەچۆتە نێو دڵیان، بۆیەش وەک پێویست قەدری خوای پەروەردگاریان نەزانیوە، سیفەتەکانی خوایان وەک بۆ خوا ﷻ شایستەیە، دەرک نەکردوون، بۆیە نەیانزانیوە خوا نێو دڵیشیان دەخوێنێتەوە، نەک تەنیا قسەی سەر زمانیان دەبیستێ، بەڵکو نێو دڵیشیان دەخوێنێتەوە، نەک هەر هی ئەوان، نێو دڵی هەموو مرۆڤەکان و هەموو دروستکراوەکان، بەڵکو هەرچی نهێنیی و پەنهان هەیە لە ئاسمانەکان و لە زەویدا، خوا دەیزانێ و، هەرچی ڕەفتارو کردەوەش هەیە خوا دەیبینێ، کەواتە: بەڕاستیی ئەوە ئەدەب دادانێکی گرنگە، بۆ ئەوانیش کاتی خۆی و، بۆ هەر کەسێکیش کە خۆی بە مسوڵمان دادەنێ، کە بزانێ، خوا ﷻ نێو دڵی دەخوێنێتەوەو کردەوەکانی دەبینێ، چ ئەوانەی خەڵک دەیانبینێ، چ ئەوانەی خەڵک نایانبینێ، وەک لە فەرمایشتێکی پێغەمبەردا هاتوە ﷺ دەفەرموێ: {**إِنَّ اللَّهَ لَا يَنْظُرُ إِلَى صُوَرِكُمْ وَأَمْوَالِكُمْ، وَلَكِنْ يَنْظُرُ إِلَى قُلُوبِكُمْ وَأَعْمَالِكُمْ**} (**أخرجه مسلم: ٢٥٦٤**)، واتە: بە دڵنیایی خوا تەماشای ڕەنگ و دیمەن و، ماڵ و سامانتان ناکات، بەڵکو تەماشای دڵەکانتان و کردەوەکانتان دەکات.

ئەوەی جێی سەرنجی خوایە دەروون و ناخی مرۆڤە، کە لەوێوە هەموو شتێک سەرچاوە دەگرێ، دوای ئەوەی ڕاستییەکان لە عەقڵدا دەچەسپن و دڵ پەسندیان دەکات، ئنجا لەوێوە کردەوەکان و هەڵسوکەوتەکان چاک بن، یان خراپ، سەرچاوە دەگرن و پەیدادەبن، بۆیە جێی تەماشاو سەرنجی خواو تێڕامانی خواش ﷻ: یەکەم: دڵەکانن، دووەم: کردەوەکانن، نەک ڕەنگ و دیمەن و، نەک لاف لێدان و شتی ڕواڵەتییتان.

خـوا بـە لوتـف و کەرەمـی خـۆی ئێمـە لـەو کەسـانە بگێـڕێ کـە پێـش دەرو ڕواڵەتمـان، دەروون و پەنهانمـان بـەو شـێوەیە لێبکەیـن، لـە لای خـوا پەسـندو چـاک بـێ و، خـوا بمانپارێـزێ لـەوەی شـتێک بڵێیـن، بـەو شـێوەیە نەبیـن، خـوا بـە لوتـف و کەرەمـی خـۆی پەنهانمـان لـە ڕواڵەتمـان جوانـتر بـکات، ئـەوەی جێـی سـەرنجی خوایە، خـوا چاکـتری بـکات، لـەوەی جێـی سـەرنجی خەڵکـە، خـوا بمانپارێـزێ لـەوەی هیـچ جـۆرە منـەت و شـانازییەک بکەیـن بـە کردەوەیەکـی باشـمانەوە، کـە خـوا ئێمـەی بـۆ تەوفیـق داوەو، بـۆ ئێمـەی ئاسـان کـردوە، چونکـە دەبـێ خۆمـان بـە منەتبـاری خـوا بزانیـن، کـە کـردەوەی چاکـی لـە ئێمـەدا پەیـدا کـردوە، ئـەوە چاکـەو منـەتی خوایـە بەسـەر ئێمـەوە، خـوا بـە لوتـف و کەرەمـی خـۆی لـەو کەسـانەمان بگێـڕێ کـە هەمیشـە خۆیـان بـە منەتبـارو قـەرزداری خـوا ﷻ، پاشـان پێغەمبـەری خـوا ﷺ دەزانـن، لـە هـەر چاکەیەکـدا کـە پێـی هەڵدەسـتن.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

لاف لێدانی بەشێک لە عەرەبە خێڵەکییە دەشتەکییەکان کە بڕوایان هێناوەو، بە درۆخستنەوەی خوا بۆیان و، ئاگادار کردنەوەیان، کە جارێ بەس ملکەچ بوون و، ئیمان نەچۆتە نێو دڵیانەوە، پاشان پێناسە کردنی بڕوادارانی ڕاستەقینە کە ئەوانەن: لە بڕوا بە خواو پێغەمبەر هێنانیاندا دڵنیان و، بە سەرو ماڵیش لەڕێی خوادا، فیداکارن، ئا ئەوانە ڕاست دەکەن لە ئیمانیاندا:

خوا دەفەرموێ: ﴿قَالَتِ ٱلْأَعْرَابُ ءَامَنَّا ۖ قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا۟ وَلَـٰكِن قُولُوٓا۟ أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ ٱلْإِيمَـٰنُ فِى قُلُوبِكُمْ ۖ وَإِن تُطِيعُوا۟ ٱللَّهَ وَرَسُولَهُۥ لَا يَلِتْكُم مِّنْ أَعْمَـٰلِكُمْ شَيْـًٔا ۚ إِنَّ ٱللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٤﴾ إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا۟ وَجَـٰهَدُوا۟ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ ۚ أُو۟لَـٰٓئِكَ هُمُ ٱلصَّـٰدِقُونَ ﴿١٥﴾ قُلْ أَتُعَلِّمُونَ ٱللَّهَ بِدِينِكُمْ وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِى ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ ۚ وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ ﴿١٦﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە سێزدە بڕگەدا:

١)- ﴿قَالَتِ ٱلْأَعْرَابُ ءَامَنَّا﴾، عەرەبە خێڵەکییەکان گوتیان: بڕوامان هێنا، پێشتر گوتمان: (**الأَعْرَاب**) کۆی (**عَرَب**)ە، یان هەر ناوە بۆ ئەو عەرەبانەی بیابانئشینن، خێڵەکیین و کۆچەریین، بەڵام لێرەدا کە دەفەرموێ: (**الأَعْرَاب**)، کە (أل)ی ناساندنی لەسەرە، ئەم (أل) بۆ تێکڕا (جنس) نیە، کە تێکڕای عەرەبە خێڵەکییەکان بگرێتەوە، بەڵکو بۆ (عهد)ە، واتە: ئەو عەرەبە خێڵەکییانەی زاندراون، کە بەپێی هۆی هاتنە خوارەوەی ئایەتەکان بریتین لە هۆزی: (بەنو ئەسەد)، کەواتە: ئەم حوکمەی خوا ﷻ دەری دەخا، کە بریتیە لە بڕوا نەچوونە نێو دڵی عەرەبە خێڵەکییەکان، گشتگیر نیە بۆ هەموویان، بەڵکو تایبەتە بە

کۆمەڵێکی دیاریکراویانەوە، کە هاتوونە خزمەت پێغەمبەر ﷺو، لافی ئەوەیان لێداوە، بڕوایان هێناوەو، منەتیشیان لەسەر پێغەمبەری خوا کردوە ﷺ ، لێرەدا تەنیا مەبەست پێی ئەوانە.

٢)- ﴿ قُل لَّمْ تُؤْمِنُواْ ﴾، بڵێ: بڕواتان نەهێناوە، خوای پەروەردگار بە پێغەمبەری خاتەم دەفەرموێ: ﷺ پێیان بڵێ: بڕواتان نەهێناوە، لێرەدا ئەم شێوازە: ﴿ قُل لَّمْ تُؤْمِنُواْ ﴾، ئەوەمان بۆ دەردەخات کە لە شەریعەتی خوای دادگەردا خاترو خوایش و ڕوو دەربایسی تێدانیەو، لە ژێر لێوەوە قسەکردنی تێدانیە لەگەڵ کەس، چونکە (لَمْ)، ئامرازی جەزمەو بۆ لابردنە، واتە: زۆر بە جەزمیی ئێوە بڕواتان نەهێناوە، بۆ ئەوەی:

١- لە خۆیان حاڵیی بن و، بەوەندەی هەیانە، کە تاکو ئێستا مسوڵمانەتییەکی ڕواڵەتییەو، تەنیا ملکەچ بوونە بۆ دەوڵەتی ئیسلامیی، لە خۆیان حاڵیی بن کە کارەکەیان لێرەدا تەواو نەبووە.

٢- هەروەها لەلایەکی دیکەشەوە: بزانن کە پێغەمبەری خوایان ﷺ و، بڕوادارانیان بۆ فریو نەدراوە، کە بە خەیاڵی خۆیان پێیان وابێ و بڵێن: چووین و گوتمان: بڕوامان هێناوەو، پێغەمبەریش ﷺ بڕوای پێکردین، کەواتە: فێڵمان لێکرد، ئەوە لە حاڵێکدا کە زانیبیان ئەوەندە مسوڵمانەتییە ڕواڵەتییەی ئەنجامیان داوە، بریتی نیە لە ئیمان، بەڵام ئەگەر وا حاڵیی بووبن، کە هەر ئەوەندە ملکەچییە ڕواڵەتییەی پیشانیان داوە، بە ئیمانیش لە قەڵەم دەدرێ، ئەو کاتە ماناو مەبەستیان فێڵ کردن نەبووە، بەڵکو گرفتیان بە هەڵەدا چوون بووەو، پێیان وابووە ئەوە ئیمانە، بەڵام ئەگەر زانیبێتیان، هەتا ئەو مسوڵمانێتییە تێکەڵ بە دڵ و دەروونیان نەبێ و نەبێتە قەناعەتێکی ڕۆچوو، بە بڕوادار لە قەڵەم نادرێن، ئەو کاتە دیارە مەبەستیان فێڵ کردن بووە، ئەو لابردنەی ئیمان لێیان هەردوو ڕووەکەی هەن، یەکەم: لە خۆیان حاڵیی بن، دووەم: بشزانن کە پێغەمبەری خوا ﷺ و بڕوادارانیان بۆ فریو نادرێن، سێیەم: هەروەها ئەوەشی تێدایە کە ئەگەر تاکو ئێستاش بڕوایان نەبووبێ کە خوا ﷻ نێو دڵیان دەخوێنێتەوە، ئەمجار ئەو ڕاستییەیان

بۆ دەربکەوێ، چونکە پێغەمبەر ﷺ خۆی پێی نەفەرموون: ﴿لَّمۡ تُؤۡمِنُواْ﴾، بەڵکو خوا پێی فەرمووە: ﴿قُل لَّمۡ تُؤۡمِنُواْ﴾، بڵێ: بڕواتان نەهێناوە.

٣)- ﴿وَلَٰكِن قُولُوٓاْ أَسۡلَمۡنَا﴾، بەڵکو بڵێن: مسوڵمان بووین، ملکەچ بووین، واتە: بۆ ئەوەی قسەکەتان ڕاست بێ، تەنیا ئەوەندە بڵێن، ئەگەر بتانەوێ قسەکەتان بە درۆ لە قەڵەم نەدرێ، باسی ئیمان مەکەن، تەنیا بەڵکو باسی ئیسلام بکەن، ئنجا (**الإِيمانُ سِرٌّ وَالإِسلامُ عَلانِيَة**)، ئیمان پەنهانەو لە دڵ و دەروون دایە، یانی: ئەصڵەکەی لە دڵ و دەروون دایە، ئەگەرنا شوێنەوارەکانی لە ڕواڵەتیش دا دەردەکەون، بەڵام ئیسلام ڕواڵەتییەو بیندراوە، دیارە ئیسلام بە یەکێک لە دوو واتایەکانی، کە پێشتر باسمان کردن.

٤)- ﴿وَلَمَّا يَدۡخُلِ ٱلۡإِيمَٰنُ فِي قُلُوبِكُمۡ﴾، جارێ ئیمان نەچۆتە نێو دڵتانەوە، (**لَمَّا: لِلنَّفيِ مَعَ تَوَقُّعِ حُصُولِ المَنفِيِّ عَنهُ**)، (لَمَّا) بۆ لابردنە، بەڵام لەگەڵ چاوەڕێ کردنی پەیدابوونی ئەو شتەدا کە لابراوە، ئەگەر گوتمان: (**لَمَّا يَأتِي مُحَمَّدٌ**)، واتە: جارێ نەهاتوە، بەڵام چاوەڕێ دەکرێ بێ، ﴿وَلَمَّا يَدۡخُلِ ٱلۡإِيمَٰنُ فِي قُلُوبِكُمۡ﴾، واتە: جارێ ئیمان نەچۆتە نێو دڵتانەوە، بەڵام ئەگەری هەیەو چاوەڕێ دەکرێ ئیمان بچێتە نێو دڵتانەوە، لێرەدا زانایانی شارەزایانی زمانی عەرەبیی و شارەزای ڕەوانبێژیی، زۆر قسەیان لەسەر ئەم ڕستەیە کردوە، بۆ وێنە: (**محمد الطاهر بن عاشور**)، لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1]، دەڵێ: (**لَم يَقُل: قُل لا تَقُل آمَنَّا وَلَكِن قُولُوا أَسلَمنا، وَاسْتُغْنِيَ بِقَوْلِهِ: لَمْ تُؤْمِنُوا عَنْ أَنْ يُقَالَ: لَا تَقُولُوا آمَنَّا، لِاسْتِهْجَانِ أَنْ يُخَاطَبُوا بِلَفْظٍ مُؤَدَّاهُ النَّهْيُ عَنِ الْإِعْلَانِ بِالْإِيمَانِ، لِأَنَّهُمْ مُطَالَبُونَ بِأَنْ يُؤْمِنُوا وَيَقُولُوا آمَنَّا، قَوْلًا صَادِقًا لَا كَاذِبًا، فَقِيل لَهُم لَمْ تُؤْمِنُوا، تَكْذِيبًا لَهُمْ مَعَ عَدَمِ التَّصْرِيحِ بِلَفْظِ التَّكْذِيبِ، وَلَكِنْ وَقَعَ التَّعْرِيضُ لَهُمْ بِذَلِكَ بَعْدُ فِي قَوْلِهِ:** ﴿إِنَّمَا ٱلۡمُؤۡمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ثُمَّ لَمۡ يَرۡتَابُواْ﴾، **وَعَدَلَ عَنْ أَنْ يُقَالَ: وَلَكِنْ أَسْلَمْتُمْ إِلَى: قُولُوا أَسْلَمْنا تَعْرِيضًا بِوُجُوبِ الصِّدْقِ فِي الْقَوْلِ لِيُطَابِقَ الْوَاقِعَ، فَهُمْ يَشْعُرُونَ بِأَنَّ كَذِبَهُمْ قَدْ ظَهَرَ**).

---

(١) التحرير والتنوير: ج٢٦، ص(٢٦٤، ٢٦٥).

واتـە: لێـرەدا خـوا ﷻ نەیفەرمـوە: (**قُل لا تقُولـوا أَمَنَّـا**)، بەڵکو فەرموویـەتی: ﴿قُل لَّمْ تُؤْمِنُواْ﴾، چونکـە بـەوە کـە فەرموویـەتی: ﴿قُل لَّمْ تُؤْمِنُواْ﴾، بڵـێ: بڕواتـان نەهێنـاوە، ئەمـەی کـردوە بـە جێگـرەوەی ئـەوە، کـە بفەرمـوێ: (**لا تقُولـوا أَمَنَّـا**)، چونکـە شـتێکی نارێـک دەکـەوێ، بدوێنرێـن بـە بێژەیـەک کـە مانایەکـەی ڕێگریـی لێکردنیـان بـێ، لـەوەی ئیـمانی خۆیـان ڕابگەیەنـن، ئەگـەر بفەرمـوێ: (**قُـل لَا تقُولـوا أَمَنَّـا**)، مانـای وایـە ڕێیـان لێگیـراوە کـە ئیـمانی خۆیـان ڕابگەیەنـن، لـە حاڵێکـدا ئـەوان داوا لێکـراون کـە بـڕوا بێنـن و بشـڵێن: بڕوامـان هێنـا، بـەڵام بـا بـە شـێوەیەکی ڕاسـت وا بڵێـن، نـەک بە شـێوەیەکی درۆ، بۆیـە خـوا ﷻ بـە پێغەمبـەری ﷺ فەرمـووە: ﴿قُل لَّمْ تُؤْمِنُواْ﴾، ئەمـە بـۆ ئـەوەی لاف لێدانەکەیـان هەڵبوەشـێنێتەوە، بـەڵام بـە ڕاشـکاوییش نەفەرمـوێ: درۆتـان کـرد، بەڵکـو دوایـی بـە لەبـەر ڕاهاویشـتن (**تعریـض**) ڕایگەیانـدوە ئـەو لاف لێدانەتـان ڕاسـت نەبـوو، کـە لـە ئایـەتی دوای ئـەودا دەردەکـەوێ، دەفەرمـوێ: ﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُواْ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُواْ وَجَٰهَدُواْ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلصَّٰدِقُونَ﴾، بـڕواداران تەنیـا ئەوانـەن کـە بڕوایـان بـە خـواو پێغەمبەرەکـەی هێنـاوە، دوایـی هیـچ دوو دڵییـان نەبـووەو، بـە سـامان و گیانیشـیان لـە پێنـاوی خـوادا تێکۆشـاون، ئـا ئەوانـە ڕاسـتانن.

کەواتـە: ئـەوەی وانەبـێ، ڕاسـت نـاکات کـە دەڵـێ: ئیمانـم هێنـاوە، هەروەهـا دوایـی کـە دەفەرمـوێ: ﴿وَلَٰكِن قُولُوٓاْ أَسْلَمْنَا﴾، خـوا ﷻ نەیفەرمـوە: (**وَلَكِـن أَسْـلَمْتُم**)، بەڵکـو فەرموویـەتی: ﴿وَلَٰكِن قُولُوٓاْ أَسْلَمْنَا﴾، (بـە پێچەوانـەی ئـەوەی پێشـێ، ئـەوەی پێشـێ نەیفەرمـوە: (**قُـل لَا تقُولـوا أَمَنَّـا**)، بەڵکـو فەرموویـەتی: ﴿قُل لَّمْ تُؤْمِنُواْ﴾، بڵـێ: بـە جەزمیـی ئیمانتـان نەهێنـاوە، بـەڵام هـی دوایـی دەفەرمـوێ: ﴿وَلَٰكِن قُولُوٓاْ أَسْلَمْنَا﴾)، ئەمـەش ئاماژەیـەو لەبـەر ڕاهاویشـتنە، بـۆ ئـەوە کـە پێویسـتە مـرۆڤ قسـەی ڕاسـت بـکات، ﴿وَلَٰكِن قُولُوٓاْ أَسْلَمْنَا﴾، واتـە: بـەڵام بڵێـن: مسـوڵمان بوویـن، ئەگـەر دەتانـەوێ قسـەکەتان ڕاسـت بـێ، مانـای وایـە ئـەو کاتـە لـە خۆیـان حاڵیـی دەبـن کـە لافی ئیـمان هێنانیـان لێـداوە، ڕاسـتیان نەکـردوەو درۆیەکەیـان دەرکەوتـوە.

٥)- ﴿وَإِن تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُم مِّنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا﴾، ئەگەر فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەشی ﷺ بکەن، هیچ شتێک لە (پاداشتی) کردەوەکانتان لێتان کەم ناکاتەوەو داناشکێنێ.

﴿لَا يَلِتْكُم مِّنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا﴾، (**لاَ يَنقُصُكُم، أي: مِن ثَوابِ أَعْمَالِكُم**)، ئەگەر ئێوە فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەی ﷺ بکەن، خوا لە پاداشتی کردەوەکانتان هیچ ئەندازەیەک داناشکێنێ و کەم ناکاتەوە، دەشگونجێ: ﴿لَا يَلِتْكُم مِّنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا﴾، وشەی (**ثَوابِ**)یش لێرەدا تەقدیر نەکرێ، یانی: هیچ کام لە کردەوەکانتان (هیچ ئەندازەیەک) لە کردەوەکانتان کەم ناکاتەوە، بەڵکو کردەوە باشەکانتان چەند بن، خوای بەخشەر دەیانهێنێتەوە ڕێتان و، پاداشتتان لەسەریان دەداتەوە.

وشەی: (**يَلِتْكُم**)، خوێندراویشەتەوە: (**يَأْلِتْكُم**)، چونکە (**لاتَهُ وَ أَلاتَهُ**) هەردووکیان بە مانای (**نَقَصَهُ**)، لێی کەم کردەوە، دێن، وەک لە سوورەتی (**الطور**)دا دەفەرموێ: ﴿...وَمَآ أَلَتْنَٰهُم مِّنْ عَمَلِهِم مِّن شَيْءٍ... ﴿٢١﴾﴾ الطور.

٦)- ﴿إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾، بە دڵنیایی خوا لێبوردەی بە بەزەییە.

لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿وَإِن تُطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ لَا يَلِتْكُم مِّنْ أَعْمَالِكُمْ شَيْئًا﴾، ئەمە ڕێنمایی کردنیانە بۆ چارەسەری ئەو نەخۆشییەی لە دڵیاندا هەیە، کە بریتیە لە بێهێزیی ئیمان، یاخود نەبوونی، واتە: لە ڕێی فەرمانبەریی خواو پێغەمبەرەکەیەوە ﷺ ئیمان لە دڵتاندا، ئەگەر نەشبووبێ، پەیدادەبێ و، ئەگەر هەبێ و بێهێزیش بێ، مەحکەم دەبێ و بەهێز دەبێ.

کە دەشفەرموێ: ﴿إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾، ئەمە ئومێدەوار کردنیانە، بە لێبوردنی خوا، چونکە دەلوێ خوا لێیان ببوورێ، لەبەر ئەوەی لافێکی بۆشیان لێداوەو دەعوایەکی پووچیان کردوە، بۆیە پێویستییان بە لێبوردنی خوا هەیە، دیسان کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ﴾، ئەمە ئومێدەوار کردنیانە بەوە کە بەهۆی بەزەیی خوای پەروەردگارەوە، دینداریيەکەیان کە تاکو ئێستا مسوڵمانەتییەکی

ڕواڵەتیی بووە، ئنجا ئیمانیشی دەچێتە گەڵێ و دینداریيەکەیان تەواو دەبێ، چونکە مسوڵمانەتیی و بەندایەتیی بۆ خوا، ئەوەیە کە دەرو دەروونی مرۆڤ دابگرێ و، هەم دڵی هەم جەستەی بگرێتەوە، چونکە ئیمان زیاتر پەیوەستە بە دڵ و دەروونەوە، هەرچەند شوێنەوارەکانی لەسەر جەستەش دەردەکەون، بەڵام ئیسلام (ملکەچیی ڕواڵەتیی) زیاتر پەیوەستە بە جەستەوە، هەرچەندە دەبێ لە دڵ و دەروونەوە مرۆڤ هاندەری هەبێ بۆ ئەنجامدانی ئەو کارە، بۆ ئەوەی بۆی بە خوا پەرستیی و بە چاکە لە قەڵەم بدرێ، ئەگەرنا کردەوە ڕواڵەتییەکان ئەگەر هاندەری دەروونییان نەبێ، خاوەنەکەیان بە تەئکید لێیان بەهرەمەند نابێ، وەک پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: {**إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِّيَّاتِ، وَإِنَّمَا لِكُلِّ امْرِئٍ مَا نَوَى**}، (**أخرجه البخاري: ١**)، واتە: بە دڵنیایی کردەوەکان بەپێی نیازو مەبەستەکانن و، هەر مرۆڤێک بەپێی ئەوە کە نیەتی هێناوە، پاداشتی هەیە، هەڵبەتە کردەوەکان، واتە: کردەوە باشەکان، کردەوە باشەکان بەپێی نیازو مەبەستەکانن، ئەگەرنا کردەوەی خراپ هەر خراپە، با نیازو مەبەستی باشیشی لە پشتەوە بێ، چونکە نیەتی چاک، کردەوەی خراپ چاک ناکات، بەڵام کرداری باشیش، ئەگەر نیەتی باشی لە پشتەوە نەبێ، پاداشتی نابێ.

ئنجا خوا ﷻ پێناسەی بڕوادارانی ڕاستەقینە دەکات، هەم بۆ ئەوانەی کاتی خۆی لافی ئیمانیان لێداوەو، بە هەڵەداچوون لە لاف لێدانەکەیانداو، هەم بۆ جگەلە ئەوانیش:

٧)- ﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ﴾، بە دڵنیایی بڕواداران تەنیا ئەوانەن کە بڕوایان هێناوە بە خواو بە پێغەمبەرەکەی ﷺ.

وەک زۆرجار گوتوومانە: (**إِنَّمَا**)، (**أداة الحصرِ وَالإثبات**)، ئامرازی کورت هەڵێنان و چەسپاندنە، واتە: وەختێک (**إِنَّمَا**)، دەچێتە سەر ڕستەیەک ئەو حوکمەی لەو ڕستەیەدا هاتوە، دەیچەسپێنێ بۆ ئەوەی بۆی باسکراوەو، لەویشدا کورتی

هەڵدێنێ، کە دەفەرموێ: ﴿إِنَّمَا ٱلْمُؤْمِنُونَ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱللَّهِ وَرَسُولِهِۦ﴾، بە دڵنیایی بڕواداران تەنیا ئەوانەن کە بڕوایان بە خواو بە پێغەمبەرەکەی ﷺ هێناوە، واتە: جگەی لەوانە کەس بڕوادار نیە.

٨)- ﴿ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا۟﴾، دواییش دوو دڵییان نەبووە، وشەی (ثُمَّ) لێرەدا:

أ- دەگونجێ بۆ ڕیزبەندیی پلە پلەیی (الترتيب الرُّتبيّ) بێ، لەبەر ئەوەی نەکەوتنە دوو دڵییەوە لە ئیماندا، پلەکەی بەرزترە لە ئەصڵی ئیمان هێنان، ﴿ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا۟﴾، یانی: یەقینیشیان هەیە، دڵدامەزراویشن لە ئیمانەکەیاندا.

ب- دەشگونجێ (ثُمَّ)، بۆ ڕیزبەندیی کاتیی (الترتيب الزُّمنيّ) بێ، واتە: پێشێ بڕوایان هێناوە، دوایی بڕوایەکەیان مەحکەمترو بەهێزترو دامەزراوتر کردوە، کەواتە: (ثُمَّ)، هەم دەگونجێ بۆ ڕیزبەندیی پلە پلەیی بێ، هەم دەگونجێ بۆ ڕیزبەندیی کاتیی بێ.

٩)- ﴿وَجَٰهَدُوا۟ بِأَمْوَٰلِهِمْ وَأَنفُسِهِمْ فِى سَبِيلِ ٱللَّهِ﴾، هەروەها {بڕواداران تەنیا ئەوانەن کە بڕوایان بە خواو بە پێغەمبەرەکەی هێناوەو، دوایی هیچ دوو دڵ نەبوون}، بە سامان و گیانیشیان لەڕێی خوادا تێکۆشاون.

(جِهادو مُجاهَدَة): (بَذلُ أقصَى ما في الوُسْعِ)، بریتیە لە خەرجکردنی ئەوپەڕی توانا، بەکارهێنانی ئەوپەڕی توانا، واتە: ئەوپەڕی توانایان بەکارهێناوە لە پێناوی خوادا، کە لێرەدا خوا ﷻ باسی بەخشینی سامانی کردوەو، هی گیانیش، کە لەڕاستییدا کەسێک بتوانێ سەرو ماڵ لە پێناوی خوادا بەخت بکات، مانای وایە تێکۆشانێکی باشی لە پێناوی خوای پەروەردگاردا کردوە، ئنجا ئەو تێکۆشانە بە سامان و گیان لە پێناوی خوادا، زەقترین بەشی، بریتیە لە جەنگکردن (القتال) لە پێناوی خوادا، بەڵام مەرجیش نیە هەمیشە مرۆڤ سەنگەر بگرێ و چەکی بەشانەوە بێ، ئەوجار ڕێبازی خوا (سَبيلُ الله)، گیان و سامانی لێ بخوازێ، بەڵکو جاری واهەیە بە هۆی بانگەواز کردن و، قسەی هەق کردن و، کارکردن بۆ ئیسلام و مشوورخواردن بۆ مسوڵمانانیشەوە، بێ ئەوەی سەنگەر لە کەس

بگـری، ئـەو کارە ئیسـلامییەی ئەنجامـی دەدات، مـاڵ و سـامانی لـێ دەخـوازێ، بەڵکـو گیانیشـی لـێ دەخـوازێ، هەربۆیـەش پێغەمبـەر ﷺ فەرموویـەتی: {سَـيِّدُ الشُّـهَدَاءِ حَمْـزَةُ بـنُ عَبْـدِ الْمُطَّلِـبِ، وَرَجُـلٌ قَـامَ إِلَى إِمَـامٍ جَائِـرٍ، فَأَمَـرَهُ وَنَهَـاهُ، فَقَتَلَـهُ} (أخرجـه الحاكـم: ٤٨٨٤، والطـبراني في الصغـير: ٤٠٧٩، وَصَحَّحَـهُ الألبـاني في صَحِيـح الْجَامِـع: ٣٦٧٥، عَـنْ جَابِـرِ بْـنِ عَبْـدِ اللـهِ رضي اللـه عنهـما)، واتـە: گـەورەی شـەهیدان حەمزەیـەو پیاوێکـە ڕاسـت دەبێتـەوە لـە حوکمڕانێکـی سـتەمکار، فەرمـانی پێـدەکات بـە چاکـەو، ڕێگریـی لێـدەکات لـە خراپـە، ئەویـش بـەو هۆیـەوە دەیکـوژێ.

هەروەهـا پێغەمبـەری خـوا ﷺ فەرموویـەتی: {أَفْضَـلُ الْجِهَـادِ كَلِمَـةُ عَـدْلٍ عِنْـدَ سُـلْطَانٍ جَائِـرٍ} (أخرجـه أبـو داود: ٤٣٤٤، وَصَحَّحَـهُ الألبـاني)، گەورەتریـن تێکۆشـان بریتیـە لـە قسـەیەکی هـەق، قسـەیەکی دادگەرانـە لـە لای حوکمڕانێکـی سـتەمکار.

١٠)- ﴿أُوْلَٰٓئِكَ هُمُ ٱلصَّٰدِقُونَ﴾، ئا ئەوانەن ڕاستان، بەس ئەوانە ڕاستان، کەواتە: چەمکی پێچەوانەکەی ئەوەیە جگە لە ئەوانە ڕاست ناکات لەوەدا کە بڵێ: ئیمانم هێناوە، هەروەها ئەو ئایەتە موبارەکە لێی وەردەگیرێ، کە ئیمان بەبێ کردەوەی باش نایەتە دی، کردەوەی باشیش هەر کردەوەیەك لە کاتی خۆیداو، بە ئەندازەی خۆی و، بە مەرجەکانی خۆی، هەر بۆیە زۆربەی هەرەزۆری زانایان (زانایانی پێشین) لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە جینسی کردەوە، بەشێکە لە ئیمان، وەک لە مەوسووعەی: (ئیمان و عەقیدەی ئیسلامیی) دا، هەروەها لە کتێبی (ڕوونکردنەوەی عەقیدەی طەحاویی)دا، دیسان لە مەوسووعەی: (**الإسلامُ كَما يَتَجَلَّى فِي كِتابِ الله**)، لە کتێبی دووەمیداو، لە کتێبی (خواناسیی ئایین ئیمان)دا و، لە کتێبی پێنجەمی مەوسووعەی (بەرەو باشتر تێگەیشتن و پێگەیشتن)دا، باسمان کردوە، کە ئەوە ڕای زاڵی زۆربەی هەرە زۆری زانایانە، کە جینسی کردەوەی باش، بەشێکە لە ئیمان، نەک هەموو کردەوەیەکی باش پێکهێنەری ئیمان بێ، وەک خەواریج و موعتەزیلە دەیانگوت، کە ئەگەر هەموو کردەوەیەکی باش بەشێک بێت لە ئیمان، مانای وایە هەر کەسێک واجبێک بچوێنێ، پێی کافر دەبێ و، هەر کەسێکیش قەدەغەیەک بشکێنێ، هەر پێی کافر دەبێ، هەروەها نەک وەک مورجیئەش دەیانگوت: کردەوە هیچ پەیوەندیی بە

ئیمانەوە نیەو، دەگونجێ کەسێ هیچ کردەوەیەکی باشی نەبێ و، ئیمانیشی زۆر دامەزراو بێ! کە بێگومان ئەوە ڕاست نیەو، کورت هێنانە، هەروەک ئەوەی خەواریج و موعتەزیلەش تێپەڕاندنە، بەڵام خەتی نێوەڕاست و، ڕای ڕاست و دروست و، بەڵگەدار ئەوەیە کە جینسی کردەوە، بەشێکە لە ئیمان، وەک زانایان ئاوا پێناسەی ئیمانیان کردوە: (**الإيمانُ: الإيقانُ بِالجَنَانِ، وَالإِقْرَارُ بِاللِّسَانِ، وَالعَمَلُ بِالأَرْكانِ**)، ئیمان بریتیە لە دڵنیایی بە دڵ و دەروون {واتە: بڕوا هێنان و دڵنیا بوون لە بڕوا هێناندا بە دڵ و دەروون}و، دان پێدا هێنان بە زمان و، کردەوەش بە ئەندامەکان.

پێشەوا بوخاریی گوتوویەتی: زیاتر لە هەزار (١٠٠٠) لە زانایانی شارەکانی مەککەو مەدینەو کووفەو بەصڕەو دیمەشق و کوێ و کوێم بیستوە (باس دەکات و ناوی شارەکان دێنێ)، کە گوتوویانە: (**الإيمـانُ: قَـولٌ وَعَمَـلٌ، قَـولُ القَلـبِ وَاللِّسـانِ، وَعَمَـلُ القَلـبِ وَالجَـوارِحِ**)، ئیمان بریتیە لە قسەو لە کردەوە، قسەی دڵ و زمان و، کردەوەی دڵ و ئەندامەکان، مەبەستیان لە قسەی دڵ، زانین و بەڕاست زانینی دڵ (**معرفـة وتصديـق القلـب**) بووە، مەبەستیشیان لە قسەی زمان (**قـول اللِّسـان**) دان پێداهێنانی زمان بووە، مەبەستیشیان لە کردەوەی دڵ (**عمـل القلـب**) پەسند کردن و قبووڵ کردنی بە دڵ بووە، بۆ ئەو شتانەی ئیمانیان پێ دەهێنرێ، مەستیشیان لە کردەوەی ئەندامەکان (**عمـل الجـوارح**) جێبەجێ کردنی ئەوە بووە کە بە عەقڵ دەرک کراوەو، بە دڵ پەسند کراوەو، بە زمانیش دانی پێدا هێنراوە.

دوایی خوای پەروەردگار دەفەرموێ:

١١)- ﴿ قُلْ أَتُعَلِّمُونَ اللَّهَ بِدِينِكُمْ ﴾، {خوا بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ:} پێیان بڵێ: ئایا ئێوە دینداریی خۆتان بە خوا دەزانێنن؟ ئەم پرسیار کردنە، پرسیارکردنی سەرزەنشتکارانەیە، مەبەستیش لە (**تعليم**) زێدەڕۆیی کردنە لە گەیاندنی زانیاریی دا، بۆ فێرکراو، واتە: ئایا ئێوە خوا ﷻ لە دینداریی خۆتان ئاگادار دەکەنەوە؟!

چونکـە لـە جیـاتی: ﴿أَتُعَلِّمُونَ ٱللَّهَ بِدِينِكُمْ﴾، دەگونجـا بفەرمـوێ: (**أَتُعَلِّمُـونَ اللـهَ دِيْنَكُـم**)، ئایـا دینـی خۆتـان فێـری خـوا دەکـەن (دینداریـی خۆتـان)؟، بـەڵام بۆچـی بـە پیتـی (**ب**) بـەرکاری دووەمـی خواسـتوە؟ ﴿أَتُعَلِّمُونَ ٱللَّهَ بِدِينِكُمْ﴾، چونکـە (**تُعَلِّمُـونَ**) دوو بـەرکاران دەخـوازێ، کـە یەکێکیـان (**اللـهَ**) ئـەوە بـەرکاری یەکەمـەو (**دِينَكُم**)یـش بـەرکاری دووەمـە، بۆیـە بـە (**ب**) بـەرکاری دووەم (**مفعـول بـه الثـاني**) خواسـتوە، چونکـە: {**ضُمِّـنَ تُعَلِّمُـونَ مَعنَـى تُخبِرُونَ**}، (**تُعَلِّمُـونَ**) مانـای هـەواڵ پێـدان و ئـاگادار کردنـەوەی خراوەتـە نێـو، بۆیـە بـە (**ب**) بـەرکاری خواسـتوە، واتـە: ئێسـتا (**تُعَلِّمُـونَ اللـهَ بِدِينِكُـم**) دوو واتایـان دەگەیەنـێ لـە یـەک کاتـدا:

یەک: ئایا دینداریی خۆتان فێری خوا دەکەن؟

دوو: ئایا خوا ئاگادار دەکەنەوەو هەواڵی پێ دەدەن لە بارەی دینداریی خۆتانەوە؟

کە ئەمە پرسیار کردنێکی سەرزەنشتکارانەیە، واتە: شتێکی زۆر بێجێ دەکەن.

١٢)- ﴿وَٱللَّهُ يَعْلَمُ مَا فِى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِى ٱلْأَرْضِ﴾، خواش هەرچی لە ئاسمانەکان و لە زەویدا هەیە دەیزانێ، واتە: ئێوە نازانن و نافامن و بێ ئاگان، ئەگەرنا خوا ﷻ نەک دینداریی ئێوە، بەڵکو هەرچی لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە دەیزانێ.

١٣)- ﴿وَٱللَّهُ بِكُلِّ شَىْءٍ عَلِيمٌ﴾، خواش بە هەموو شتێک زانایە.

یـانی: جگـە لـەوەش کـە لـە ئاسـمانەکان و زەویـدا هەیـە، هەمـوو شـتێکی دیکەش دەزانـێ، چونکـە هەرچـی هەیـە دروسـتکراوی خوایـەو، بـە دڵنیایـی بەدیهێنەریـش هەمـوو دروسـت کـراوەکانی خـۆی دەزانـێ و دەناسـێ و پێیـان ئـاگادارە.

مەسەلەی دووەم:

منـەت کـردنی عەرەبـە بیابانشـینەکان کـە مسـوڵمان بـوون و، فەرمانکـردنی خـوا بـە پێغەمبـەر ﷺ کـە ڕێگریـی منەتکردنیـان لـێ بـکات، چونکـە هـەر خـوا مـافی منەتبـار کـردنی مرۆڤـەکانی هەیـە، لەسـەر ڕێنمایـی کردنیـان بـۆ ئیـمان، خـواش پەنهانـەکانی ئاسـمان و زەوی دەزانـێ و، کـردەوەی هەمـوو لایەکیـش دەبینـێ:

وەک خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُل لَّا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُم بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿١٧﴾ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴿١٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە حەوت بڕگەدا:

لێرەدا خوا ﷻ ڕاستەوخۆ پێغەمبەر ﷺ دەکات بە دوێنراوی خۆی، دەفەرموێ:

١)- ﴿ يَمُنُّونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا ﴾، ئەوانە منەتت لەسەر دەکەن کە مسوڵمان بوون و ملکەچ بوون.

(المَـنُّ: ذِكـرُ النِّعمَـةِ وَالإحسـانِ لِيُراعِيَـهُ الْمُحْسَـنُ إِلَيـهِ لِلذَّاكِـرِ)، (مَـنْ) بریتیـە لـە باسـکردنی چاکـەو چاکـە لەگەڵـدا کـردن، تاکـو بابـای چاکـە لەگەڵـدا کـراو، بـۆ ئـەو کەسـەی بـاسی چاکەکـە دەکات، ڕەچـاوی بـکاو ئـاگای لێـی بـێ (کـە منەتباریـەتی و چاکـە لەگەڵـدا کراویـەتی).

٢)- ﴿ قُل لَّا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُم ﴾، {ئەی موحەممەد ﷺ} پێیان بڵێ: ئیسلامەتییەکەی خۆتان بە چاوی من دامەدەنەوەو لەسەرم مەکەنە منەت.

پێشـێ گوتوویانـە: (آمَنَّـا)، خـوای پەنهانزانیـش ئـەوەی لـێ هەڵوەشـاندوونەوە، بـەڵام ئـەوەی ئـەوان منەتیـان پـێ لەسـەر پێغەمبـەر ﷺ کردوەو، خـوا پاڵـی داوەتـە لای وان، ئیسـلامەتییەکی تایبـەت بـووە بەوانـەوە: ﴿ قُل لَّا تَمُنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُم ﴾،

نەیفەرموو: (قُلْ لاَ تَمُنُّوا عَلَيَّ الإِسلامَ)، (إِسْلاَمَكُم)، واتە: ئەو جۆرە ملکەچییەی ئێوە کە تایبەتە بە ئێوەوە، کە ملکەچییەکی ڕواڵەتیی و ڕووکەشییە، لەسەر منی مەکەنە منەت و بە چاوی منی دامەدەنەوە.

٣)- ﴿بَلِ ٱللَّهُ يَمُنُّ عَلَيۡكُمۡ﴾، بەڵکو خوا منەتتان لەسەر دەکات.

٤)- ﴿أَنۡ هَدَىٰكُمۡ لِلۡإِيمَٰنِ﴾، کە ئێوەی ڕێنمایی کردوە بۆ ئیمان، ئەمە ئاماژەیە بەوە کە خوا ﷻ لەمەودوا منەتباری خۆییان دەکات و چاکەیان لەگەڵدا دەکات، بەوە کە ئیمانیشیان بە قسمەت دەکات، واتە: ئیمان دەچێتە نێو دڵیانەوە.

٥)- ﴿إِن كُنتُمۡ صَٰدِقِينَ﴾، ئەگەر ئێوە لە ڕاستان بن، (لە لاف لێدانی هەبوونی ئیماندا)، ئەوە منەت و چاکەی خواو، بەخششی خوا بەسەر ئێوەوە هەیە، نەک ئێوە ئەوە بکەنە منەت لەسەر پێغەمبەرەکەی ﷺ.

کە دەفەرمووێ: ﴿أَنۡ هَدَىٰكُمۡ لِلۡإِيمَٰنِ﴾، وشەی (**الإيمان**) لەبەر ئەوەی (أل)ی ناسادنی لەسەرە، واتە: ئیمانی ڕاستەقینە، واتە: ئەو ئیمانەی خوا ﷻ دەیەوێ، بەڵام وشەی ئیسلام کە پاڵدراوەتە لای ئەوان (**إِسْلاَمَكُم**)، ئەوە ئەو جۆرە مسوڵمانەتییەیە کە تایبەتە بە عەرەبە خێڵەکییەکانەوە، کە بریتیە لە ئیسلامەتییەک ئیمانی لەگەڵدا نیەو، ئیسلامەتییەکی ڕووکەشیی و ڕواڵەتییە.

لە ئایەتی کۆتاییدا خوا دەفەرمووێ:

٦)- ﴿إِنَّ ٱللَّهَ يَعۡلَمُ غَيۡبَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾، بە دڵنیایی خوا پەنهانی ئاسمانەکان و زەوی دەزانێ، واتە: هەر شتێکی پەنهان و شێردراوە لە ئاسمانەکان و زەویدا هەیە، خوا هەمووی دەزانێ، لێرەدا خوا ﷻ وشەی (إنَّ)ی بەکارهێناوە، کە ئەم پیتە بۆ جەختکردنەوەیەو بۆ دڵنیاکردنەوەیە، تاکو ئەوان وا دابنرێن کە نکووڵییان کردوە و، وەک کەسێک وان کە نکووڵیی دەکات لەوەی خوا پەنهانی ئاسمانەکان و زەوی بزانێ، بۆیە خوا ﷻ دەفەرمووێ: دڵنیابن بە جەختکردنەوەوە، خوا پەنهانی ئاسمانەکان و زەوی دەزانێ.

٧)- ﴿ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴾، خواش بینەری ئەوەیە کە دەیکەن، ئەمە ئەگەر ڕووی دواندن هەر لە عەرەبە خێڵەکییەکان بێ، خوێنراویشەتەوە: (يَعمَلُون) واتە: خوا بینەری ئەوەیە کە ئەوان دەیکەن، کە لێرەدا ئەمە پێی دەگوترێ ئاوڕدانەوە (إلتِفات)، پێشێ هەمووی بریتیە لە دواندنی ئەوان، بەڵام دوایی خوا ﷻ ڕوو لەوان وەردەگێڕێ و لە شێوەی دواندنەکەدا، ڕوو دەکاتەوە پێغەمبەر ﷺ و دەفەرمویێ: خوا بینەری ئەوەیە کە ئەوان ئەنجامی دەدەن و دەیکەن، کە ئەمە لە زانیاریی ڕەوانبێژیی و ڕێزمانی عەرەبییدا پێی دەگوترێ: (عَطْفُ الخَاصِّ عَلَى العَام)، گێڕانەوەو یادانەوەی تایبەت بۆ سەر گشتیی، چونکە خوا ﷻ کە پێشێ دەفەرمویێ: بە دڵنیایی خوا پەنهانی ئاسمان و زەوی دەزانێ، بێگومان لە نێو پەنهانەکانی ئاسمان و زەویدا کردەوەی مرۆڤەکان و هەڵسوکەوتەکانیشیان هەن، بەڵام دوایی کە دەفەرمویێ: ﴿ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ ﴾، یان (بِما يَعمَلُون)، ئەمە شتێکی تایبەتە لە نێو شتە گشتییەکاندا، کە هەرچی پەنهانە خوا هەمووی دەزانێ، بەڵام بە تایبەت کردەوەکانیان کە ئەنجامیان دەدەن، خوا ﷻ دەشیانزانێ و بینەریشیانە، بەو شێوەیەی بۆ خوا ﷻ شایستەیە، واتە: کە دەڵێین: خوای بێ وێنە دەبیستێ و دەبینێ، بێگومان بیستن و بینینی خوا ﷻ، وەک هەموو سیفەتەکانی دیکەی خوا، بەو شێوەیەن کە بۆ خوا شایستەیە ﷻ، وەک فەرموویەتی: ﴿ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ...(١١) ﴾الشورى، واتە: هیچ شتێك وەک وێنەی وی نیە، هەم لە زاتیداو هەم لە سیفەتەکانی دا.

لێرەدا دێینە کۆتایی ئەم دەرسەمان و، کۆتایی تەفسیری سوورەتی (الحجرات).

لە خوای پەروەردگاریش دەپاڕێینەوە: خوایە! بە لوتف و کەرەمی خۆت، بە ناوە هەرە چاکەکانت و بە سیفەتە هەرە بەرزو پەسندەکانت، بەتایبەتی بە فەرمایشتی بێ وێنەت کە قورئانی مەزن و بەرێزە، لێت دەپاڕێینەوە، یارمەتییمان بدە زیاتر بە تۆ ئاشنا بین، تاکو بەهۆی ئیمان بە تۆ هێنانەوە، بە شێوەیەکی ڕاست و دروست، دەرگای لێ تێگەیشتن و ئاشنابوونی باشیشمان لە فەرمایشتەکەت بۆ بکرێتەوە، خوایە! تەوفیقمان بدە زیاتر شوێن پێغەمبەرەکەت (محمد) ﷺ،

بکەوین و، شارەزای ڕێبازو ڕێ و شوێنەکەی بین، کە بێگومان پێغەمبەری کۆتایی تۆ موحەممەد ﷺ کە سەروەری پێغەمبەرانە، وەک هەر کام لە پێغەمبەرانی برای (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَ السَّلام**)، ئەوەی کە تۆ فەرمووتەو بۆت سروش کردوون و بۆت ناردوون، ئەوانە لە ژیانی تاکیی و خێزانیی و کۆمەڵایەتیی و سیاسیی خۆیاندا بەرجەستەیان کردوە.

خوایە! تەوفیقمان بدە زیاتر شوێن پێغەمبەری خاتەم بکەوین ﷺ، کە تەواوکەری کاری هەموو پێغەمبەرانە (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَ السَّلام**) بۆ ئەوەی وێڕای ئەوە کە چاک لە فەرمایشتەکەت تێدەگەین، باشیش لە چۆنیەتیی جێبەجێ کردنی فەرمایشتەکەت لەسەر ئەرزی واقیع، بەهرەمەند ببین، بەهۆی زیاتر ئاشنا بوونمان بە ڕێبازی پێغەمبەری خاتەم ﷺ و، زیاتر شوێن پێ هەڵگرتنمانەوە بۆی.

سُبحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمدِكَ، أَشهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنتَ، أَستَغفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيكَ.

تەفسیری سوورەتی

قٓ

دەستپێک

بەڕێـــزان!

ئەمڕۆ کە ڕۆژی (١٠)ی (رجب)ی ساڵی (١٤٤١) کۆچییە، بەرانبەر (٢٠٢٠/٣/٥) ی زایینی، لە شاری دێرینی هەولێر، خوا پشتیوان بێ، دەست دەکەین بە تەفسیرکردنی سوورەتی (ق).

پێناسەی سوورەتی (ق) و بابەتەکانی

یەکەم: ناوی ئەم سوورەتە:

ئەم سوورەتە ناوی سوورەتی قاف (**سورَةُ ق**)ە، لەلای سەرجەم زانایان، بەڵام (**السيوطي**) لە کتێبەکەی خۆیدا: (**الإتقان في علوم القرآن**) گوتوویەتی: (**سورَةُ الباسقات**)یشی پێ دەگوترێ، بەڵام ئەو قسەیە پشت ڕاست نەکراوەتەوە، بە هیچ بەڵگەیەک.

هەڵبەتە ناولێنرانی سوورەتەکانیش زیاتر تەوفیقییە، نەک تەوقیفیی، واتە: لەلایەن خواو پێغەمبەری خواوە ﷺ ئەو ناوانە دیاریی نەکراون، بەڵکو هاوەڵان خوا لێیان ڕازی بێ، جاری واش هەیە ڕەنگە پێغەمبەری خوا ﷺ بۆ هەندێک لە سوورەتەکان ناوێکی بەکارهێنابێ، بەڵام ئەوە نەبووە کە لە ڕووی شەرعییەوە مسوڵمانان پابەند بکرێن بە ناوێکی دیارییکراوەوە، بەڵکو ئەوە وەک عورف و باوی نێو خۆیان، هەر بۆیە سوورەتی وا هەیە سێ ناوی هەیە، چوار ناوی هەیە، بەڵام زۆربەیان بە ناوێک زیاتر ناسراون.

بەڵگەش لەسەر ئەوە کە ئەم سوورەتە (**سورةُ قاف**)ی پێ دەگوترێ، لەو بارەوە زۆرن، ئێمە لەو بارەوە سێ دەق دێنین:

یەکەمیان: {عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ رضي الله عنه، إِنَّ النَّبِيَّ ﷺ كَانَ يَقْرَأُ فِي الْفَجْرِ بِ ﴿قٓۚ وَٱلۡقُرۡءَانِ ٱلۡمَجِيدِ﴾ وَكَانَ صَلَاتُهُ بَعْدُ تَخْفِيفًا} (**أخرجه أحمد: ٢١٠٤١، ومسلم: ١٠٥٥، الترمذي: ٣٠٦، وابن خزيمة: ٥٢٦**).

واتە: جابیری کوڕی سەموورە (خوا لێی ڕازی بێ) دەگێڕێتەوە: پێغەمبەر ﷺ لە نوێژی بەیانیدا (سوورەتی): ﴿قٓۚ وَٱلۡقُرۡءَانِ ٱلۡمَجِيدِ﴾ی دەخوێند، ڕکاتی دواتر نوێژەکەی سووک دەکردەوە.

دەقی دووەم: {عَنْ أَبِي وَاقِدٍ اللَّيْثِيِّ رَحِمَهُ اللهُ، كَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ يَقْرَأُ فِي الْعِيدِ بـ ﴿قٓۚ وَٱلۡقُرۡءَانِ ٱلۡمَجِيدِ﴾و ﴿ٱقۡتَرَبَتِ ٱلسَّاعَةُ وَٱنشَقَّ ٱلۡقَمَرُ ۝١﴾} (**أخرجه أحمد: ٢١٨٩٦، تعليق شعيب الأرنؤوط: حديث صحيح**).

واتە: ئەبو واقیدی لەیثیی (کە یەکێکە لە زانایانی تابیعین)، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ لە نوێژی جەژندا سوورەتی قاف و سوورەتی: ﴿ٱقۡتَرَبَتِ ٱلسَّاعَةُ وَٱنشَقَّ ٱلۡقَمَرُ ۝١﴾، کە بە سوورەتی (**القمر**) ناسراوە، دەخوێندن.

سوورەتی (ق) لە ڕکاتی یەکەمداو، سوورەتی (**القمر**) لە ڕکاتی دووەمدا، واتە: نوێژی جەژنی قوربان و جەژنی ڕەمەزان.

دەقی سێیەم: {عَنْ أُمِّ هِشَامٍ بِنْتِ حَارِثَةَ رَضِيَ ٱللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: مَا أَخَذْتُ: ﴿قٓۚ وَٱلۡقُرۡءَانِ ٱلۡمَجِيدِ﴾، إِلَّا عَنْ لِسَانِ رَسُولِ ٱللَّهِ ﷺ يَقْرَؤُهَا كُلَّ جُمُعَةٍ عَلَى ٱلْمِنْبَرِ إِذَا خَطَبَ ٱلنَّاسَ} (**أخرجه مسلم: ٨٧٣**).

واتە: ئوممو هیشامی کچی حاریثە (خوای لێی ڕازی بێ)، دەڵێ سوورەتی: ﴿قٓۚ وَٱلۡقُرۡءَانِ ٱلۡمَجِيدِ﴾م، تەنیا لە زاری موبارەکی پێغەمبەری خوا ﷺ وەرگرتووە، کە لە هەموو جومعەیەکدا لەسەر مینبەر کاتێ وتاری بۆ خەڵک دەدا، دەیخوێند.

هەڵبەتە کە دەڵێ: لە هەموو جومعەیەکدا، ئەمە عادەتی زمانی عەرەب و، عادەتی زۆر لە گەلان وایە، کە کەسێک شتێک لە جارێک زیاتر دووبارە بکاتەوە، پاڵیدەداتە لای هەموو جارەکان، ئەگەرنا لە زۆر دەقی دیکەدا هاتوە کە پێغەمبەر ﷺ تەنیا سوورەتی (ق)ی نەخوێندوە، بەڵام ئەمە جۆرێکە لە زێدەڕۆیی کردن لە قساندا، کە لە عورف و باوی میللەتاندا ڕەوایە، بۆ وێنە: کەسێک چوار جار چووە بۆ لای کەسێک دەڵێ: سەد جار هاتم بۆ لات!

دووەم: شوێنی دابەزینی:

ئەم سوورەتە مەککەییە، مادام لە ڕیزبەندیی دابەزیندا ژمارە (٣٤)ی هەبێ، وەک دوایی باسی دەکەین، کەواتە: وا دیارە لە میانی چوار پێنجساڵی سەرەتای قۆناغی مەککەدا دابەزیبێ، دوای ساڵانی یەکەم و دووەم و سێیەم، پێم وایە لە ساڵانی چوارو پێنج و ئەو دەوروبەرەدا دابەزیوەو، کەسیش باسی نەکردوە کە لێک دابڕابێ، وادیارە هەمووی بەسەر یەکەوە دابەزیوە، چونکە هەمووی تێکهەڵکێشە، وەک دوایی باسی دەکەین، تەوەرە سەرەکییەکەی هەمووی باسی ڕۆژی دوایی و زیندووبوونەوەو سزاو پاداشتە.

سێیەم: ڕیزبەندیی لە موصحەف و هاتنەخواردا:

لە موصحەفدا ژمارە (٥٠)یەو، لە دابەزیندا بە پێی قسەی **(جَابِر بن زَيد)** ژمارەکەی (٣٤)ە، پێش سوورەتی **(البلد)**: ﴿لَآ أُقْسِمُ بِهَٰذَا ٱلْبَلَدِ ۝١﴾، لە دوای سوورەتی **(المرسلات)** دابەزیوە، واتە: لە پێش ئەم سوورەتە موبارەکە تەنیا (٣٣) سوورەتی دیکە دابەزیون، بۆیە بە مەزەندە، پێم وایە لە ساڵانی چوارو پێنج، تۆزێ پێشتر یان تۆزێ دواتر، لەو دەوروبەرە دابەزیبێ.

چوارەم: ژمارەی ئایەتەکانی:

بە یەکدەنگیی ژمێرەرانی ئایەتەکانی قورئان، ژمارەی ئایەتەکانی: (٤٥)ە، لەو بارەوە ڕاجیایی نەبووە.

پێنجەم: نێوەڕۆکی:

هەرچەندە لە ئایەتی سەرەتا و ئایەتی کۆتاییدا، واتە: ئایەتی ژمارە (١)و، ئایەتی ژمارە (٤٥)دا، باسی قورئان و باسی پێغەمبەر موحەممەد ﷺ کراوە، هەروەها باسی ژمارەیەک لە نیشانەکانی خوا (**آیاتُ الله**) کراوە، ئاماژەش بە هەشت لە گەل و کۆمەڵگا فەوتێنراوەکان کراوە، بەڵام سوڕگەی سەرەکیی ئەم سووڕەتە باسی ڕۆژی دواییە، بە تایبەت قیامەت و زیندوو کرانەوە، سزاو پاداشت، دۆزەخ و بەهەشت، باسی تۆمارکرانی قسەو کردەوەکانی مرۆڤان، حاڵەتی سەرە مەرگ، ئنجا هەر بەو بۆنەیەشەوە چەند ڕێنماییەک خراونەتە ڕوو بۆ پێغەمبەری کۆتایی موحەممەد ﷺ لە بواری مامەڵەی لەگەڵ بێبڕوایاندا بە پێغەمبەرایەتیی و بە ڕۆژی دوایی، ئنجا کە باسی نیشانەکانی خواش کراوە، لە گەردووندا، لە ئاسمانەکان و زەویدا، هەروەها کە باسی گەلە فەوتێنراوە یاخییەکان کراوە، باسی هەشت لە گەلەکان کراوە، ناویان هێنراوە، هەروەها کە باسی حاڵەتی سەرە مەرگ، یاخود تۆمارکرانی قسەو کردەوەکانی مرۆڤان کراوە، ئەوە هەمووی پەیوەستە بە تەوەرە سەرەکییەکەوە، وەک گوتمان: باسی زیندوو کرانەوەو سزاو پاداشت و ڕۆژی دوایی و بەهەشت و دۆزەخ.

شەشەم: تایبەتمەندییەکانی:

هەر کام لە سووڕەتەکان ژمارەیەک تایبەتمەندییان هەن، کە جیایان دەکەنەوە لە سووڕەتەکانی دیکە:

١- تایبەتمەندیی یەکەمی ئەو سوورەتە ئەوەیە، کە بە لای زۆربەی هەرە زۆری زانایانەوە، ئەم سوورەتە سەرەتای قورئانی **(المُفَصَّل)**ە، پێغەمبەری خوا ﷺ وشەی **(مُفَصَّل)**ی بەکارهێناوە بۆ ژمارەیەک لە سوورەتەکان کە لێرە، واتە: لە سوورەتی پەنجایەمینەوە بە پێی ڕیزبەندیی موصحەف و، لە سوورەتی (٣٤)ەمینەوە بە پێی ڕیزبەندیی دابەزین بەرەو دوا، هەمووی بە **(المُفَصَّل)** لە قەڵەم دەدرێ، واتە: ئەو سوورەتانەی لە چاو سوورەتەکانی دیکە کورتترن و، مانایان تارادەیەک ڕوونترە، لەو ڕووەوە کە ئەوانە سەرەتای فەرمایشتکردنی خوای کاربەجێ بوون لەگەڵ مرۆڤەکاندا، بە تایبەت لەگەڵ کۆمەڵگای یەکەمدا، بەڵێ هەندێ سوورەتی مەدینەییان تێدان، بە تایبەت جوزئی **(قَد سَمِعَ الله)**، هەروەها سوورەتی **(الحدید)**یش لە کۆتایی جوزئی (٢٧)ەمدا، بەڵام ئەوانی دیکە هەموویان سوورەتە مەککەییەکانن، سوورەتە مەدینەییەکانیش کە بە ڕیزبەندیی موصحەف ئاوا دانراون، ئەوانیش هەر لە ڕووی قەبارەوەو لە ڕووی کورتیی و درێژیی ئایەتەکانەوە، دەشوبهێنە ئەو سوورەتە موبارەکە مەککەییانەی کە لەگەڵیاندا ڕیزکراون. هەڵبەتە هەندێک لە زانایانیش گوتوویانە: سەرەتای **(المُفَصَّل)** سوورەتی **(الحجرات)**ە، بەڵام زۆربەیان گوتوویانە: سوورەتی (ق)ە.

٢- ئەم سوورەتە جگە لە ئایەتی (١) و (٤٥)، واتە: ئایەتی سەرەتاو کۆتایی، ئەویدیکە هەمووی بۆ باسی قیامەت و سزاو پاداشت و هەتا دوایی، تەرخانکراوە.

٣- تەنیا لەم سوورەتەدا، باسی دوو فریشتەی چاودێرو ئامادە بەسەر مرۆڤەوە کراوە، ﴿ مَّا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴿١٨﴾ ﴾، یان ﴿ إِذْ يَتَلَقَّى الْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ الْيَمِينِ وَعَنِ الشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴿١٧﴾ ﴾.

٤- تەنیا لەم سوورەتەدا، باسی نزیکتربوونی خوا لە مرۆڤ لە ڕەگی ملی کراوە، ئایەتی ژمارە (١٦).

٥- تەنیا لەم سوورەتەدا، باسی: ﴿ سَكْرَةُ الْمَوْتِ ﴾ کراوە، بێهۆشیی کاتی مەرگ لە ئایەتی ژمارە (١٩)دا.

٦- تەنیا لەم سوورەتەدا، باسی لادرانی پەردەو پۆشش لەسەر چاوی مرۆڤ کراوە، سەرجەم چاک دیتنی و تیژ بینینی، لە ئایەتی ژمارە (٢٢)دا.

٧- لە ئایەتی ژمارە (٣٠)دا، تەنیا لەم سوورەتەدا باسی: ﴿هَلۡ مِن مَّزِيدٍ﴾ کراوە، ﴿هَلۡ مِن مَّزِيدٍ﴾، بۆ دۆزەخ، ئایا چی دیکە زیادە هەیە بیهێنن؟

٨- چەند وشەیەک تەنیا لەم سوورەتەدا هاتوون:

١- ﴿أَمۡرٖ مَّرِيجٍ﴾، ئایەتی ژمارە (٥)، واتە: کارێکی تێکەڵ.

٢- ﴿زَوۡجِۭ بَهِيجٖ﴾، ئایەتی ژمارە (٧)، واتە: هەر جۆرێکی جوان و بە ڕەونەق.

٣- ﴿وَحَبَّ ٱلۡحَصِيدِ﴾، ئایەتی ژمارە (٩)، واتە: دانەوێڵەیەک کە دەدرویێتەوە، ڕەنێودەهێنرێ.

٤- ﴿بَاسِقَٰتٖ﴾، ئایەتی ژمارە (١٠)دا، یانی: (**طَوِيلات**) دارخورما درێژە بەرز هەڵچووەکان.

٥- ﴿طَلۡعٞ نَّضِيدٞ﴾، ئایەتی ژمارە (١٠)، ﴿طَلۡعٞ﴾ یانی: میوە، بەری دارخورما کە یەکەمجار دەریدەکات، ﴿نَّضِيدٞ﴾، واتە: ڕیز بەستوو، لەسەریەک ڕیزکراو.

٦- ﴿فِي لَبۡسٖ﴾، ئایەتی ژمارە (١٥)، لە حاڵەتی ئیشکال و تێکەڵ بوون.

٧- ﴿حَبۡلِ ٱلۡوَرِيدِ﴾، ئایەتی ژمارە (١٦)، واتە: ڕەگی دڵ، یاخود ڕەگی گەردن.

٨- ﴿ٱلۡمُتَلَقِّيَانِ﴾، واتە: دوو وەرگرەکان، دوو تۆمارکەرەکان، لە ئایەتی ژمارە (١٧)دا کە مەبەست پێی دوو فریشتەکانن.

٩- ﴿قَعِيدٞ﴾، کە لە ئایەتی ژمارە (١٧)دا هاتوە، واتە: دانیشتوو، کە مەبەست پێی هاونشینە.

١٠- ﴿عَتِيدٞ﴾، کە لە ئایەتی ژمارە (١٨)دا هاتوە، واتە: ئامادە، حازر.

١١- ﴿ فَكَشَفْنَا عَنكَ غِطَآءَكَ ﴾، واتە: پۆشش و پەردەمان لەسەرت لادا، لە ئایەتی ژمارە (٢٢)دا.

١٢- ﴿ فَبَصَرُكَ ٱلْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴾، واتە: ئەمڕۆ چاوت تیژە، واتە: چاوت باش دەبینێ، لە ئایەتی ژمارە (٢٢)دا.

١٣- ﴿ مَا يُبَدَّلُ ٱلْقَوْلُ لَدَىَّ ﴾، خوا ﷻ دەفەرموێ: بڕیاری من ناگۆڕێ، ئەو فەرمایشتەی گوتوومە، لە ئایەتی ژمارە (٢٩)دا.

١٤- ﴿ فَنَقَّبُواْ فِى ٱلْبِلَـٰدِ ﴾، واتە (فَتَّشُوا)، زۆر گەڕان و پشکنیان لە وڵاتاندا، ﴿ هَلْ مِن مَّحِيصٍ ﴾، ئایا هیچ شوێنی خۆتێدا پەنەنادان و دەربازبوون هەیە؟ ئایەتی ژمارە (٣٦).

١٥- ﴿ وَمَآ أَنتَ عَلَيْهِم بِجَبَّارٍ ﴾، لە ئایەتی ژمارە (٤٥)و کۆتایی دا، واتە: تۆ بەرسەریانەوە جەبر لێکەر و تۆبزی لێکەرنی.

حەوتەم: دابەشکردنی بۆ چەند دەرسێك:

ئێمە ئەو (٤٥) ئایەتەی ئەم سوورەتە موبارەکەمان، بۆ سێ دەرسان دابەش دەکەین، هەر دەرسی پازدە ئایەت:

دەرسی یەکەم: لە ئایەتەکانی: (١ - ١٥)ی سەرەتا، باسی قورئان و، باسی پێغەمبەری خوا ﷺو، بەرپەرچدانەوەی نکووڵییکەران لە زیندووکرانەوە، بە بەڵگەی ڕێک و پێکیی لەگەردووندا، بە سەروخواریەوەو، بەڵگەی فەوتێنرانی گەلانی یاخیی و، بە درۆ دانەری پێغەمبەران، صەڵات و سەلامی خوا لەسەر تێکڕای پێغەمبەران بێ، کە وەک دوایی باسی دەکەین، زۆربەری زانایان تەفسیرەکەیاندا کە من تەماشام کردن پێم وایە سەرکەوتوو نەبوون لە چۆنیەتیی پێکەوە بەستنەوەی هەم باسی ژمارەیەک لە نیشانەکانی خوا لە گەردووندا، هەم لە ئاماژەکردن بە فەوتێنرانی هەشت لە گەلە یاخییەکان، کە

چۆن پەیوەست دەکرێتەوە بە تەوەری سەرەکیی ئەم سوورەتە موبارەکەوە، کە باسی سزاو پاداشت و زیندووکرانەوەیە؟!

دەرسی دووەم: لە ئایەتەکانی: (١٦ - ٣٠)، واتە: پازدە (١٥) ئایەتی دووەمی ئەم سوورەتە موبارەکە، باسی نزیکیی خوا ﷻ لە مرۆڤ و، تۆمارکردنی فریشتەکان بۆ قسە و ڕەفتاری مرۆڤ، باسی هاتنی مردن و هاتنی قیامەت و، شایەتیی لەسەردانی مرۆڤ و مشت و مڕ کردنی لەگەڵ (قرین) واتە: هاونشینە جندەکەیدا، کە مرۆڤەکە خەتای ئەو دەگرێ، ئەویش دەڵێ: نەخێر خەتای خۆت بوو، فەرمانکردنی خوا ﷻ بە بێ دەنگ بوونیان و مشتومڕ نەکردنیان لە خزمەت خوادا لەو ڕۆژەدا، چونکە ئەوە تێپەڕی و، فڕێدرانیانە نێو دۆزەخ، (هی بێبڕوایان)، داواکردنی دۆزەخ بۆ بێبڕوایان و تاوانباران بۆ پتر سزادانیان.

دەرسی سێیەم: لە ئایەتەکانی: (٣١ - ٤٥)، واتە: لە پازدە (١٥) ئایەتی کۆتایی ئەم سوورەتە موبارەکە پێک دێ، باسی بەهەشت و بەهەشتیان و، فەوتێنرانی گەلانی یاخیی و، سەرنجڕاکێشان بۆ گەردوون و، ڕێنماییکردنی خوا ﷻ بۆ پێغەمبەر موحەممەد ﷺ کە خۆڕاگرو پشوو درێژ بێ و، خوا بە پاکگرو ستایشکار بێ و، پێشاندانی چەند دیمەنێکی قیامەت و، فەرمانکردنی خوا بە پێغەمبەری خوا ﷺ کە بە هۆی قورئانەوە هۆشداریی بداتە بێبڕوایان و، لە سزا و جەزرەبەی خوای بەرز بیانترسێنێ.

دەرسی یەکەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئەم دەرسەمان لە پازدە (١٥) ئایەتی سەرەتای سووڕەتی (ق)، ئایەتەکانی: (١ - ١٥) پێک دێ، سەرەتا خوا ﷻ سوێندی بە قورئانی شکۆدار خواردوە، بەڵام وەڵامی سوێندەکە قرتێنراوەو، سیاق دەیگەیەنێ، کە بریتیە لەوەی زیندووەکرێنەوەو سزا و پاداشت چاوەڕێتان دەکات، وا پێدەچێ وەڵامی سوێندەکە ئەوەبێ و، باسی سەرسووڕمانی کافرەکان لە هاتنی پێغەمبەرێکی ترسێنەرو هۆشداریدەرکراوە، کە موحەممەدە ﷺ.

پاشان باسی سەرسووڕمانی کافران لە زیندوو کرانەوە کراوە، خوای پەروەردگاریش بەوە بەرپەرچی داونەوە کە دەزانێ چی لە جەستەیان کەم دەبێ و تێکەڵ بە خاک دەبێتەوەو، هەموو شتێکیشی پاراستوە، گەردوونیشی بە سەروو خواریەوە بەوپەڕی ڕێک و پێکیی دروستکردوە.

دوایی خوا ﷻ سەرنجیان بۆ مێژووی گەلانی فەوتاو ڕادەکێشێ، کە لە ئەنجامی بە درۆ دانانی پێغەمبەرانی خوادا (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَ السَّلام**)و بڕوانەکردن بە پەیامەکانی خوا، کە شایستەی ئەوە بوون، خوا سزایان بدات، فەوتێندراون، باسی هەشت لە گەلە فەوتێنراوەکان دەکات.

پاشان خوا ﷻ بە نکووڵیلێکردنەوە دەپرسێت: ئایا لە بەرانبەر دروستکردنی یەکەمدا، ئێمە دەستە پاچە بووین؟ تاکو لە بەرانبەر دووبارە کردنەوەی دروستکردنەوەی ئەواندا پەکمان بکەوێ و دەستە پاچە بین؟ بەڵام ئەوان ئەوەی کە جێی ئیشکالە بۆیان و مایەی لێ تێکەڵ بوونە بۆیان، ئەوەیە جارێکی دیکە لە نوێ دروست بکرێنەوە، کە ئەگەر گوێیان بۆ عەقڵ و لۆژیک گرتبایەو، هەر تۆزێک قیاسێکی ڕاستەقینەیان کردبایە، دەیانزانی کە کەسێک، زاتێک بتوانێ

لە نەبوون پەیدایان بکات، دەشتوانێ دوای ئەوەی بوونەکەیان لە دەستداوە، جارێکی دیکە بوونیان بۆ بگەڕێنێتەوە:

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿قٓ ۚ وَٱلْقُرْءَانِ ٱلْمَجِيدِ ﴿١﴾ بَلْ عَجِبُوٓا۟ أَن جَآءَهُم مُّنذِرٌ مِّنْهُمْ فَقَالَ ٱلْكَٰفِرُونَ هَٰذَا شَىْءٌ عَجِيبٌ ﴿٢﴾ أَءِذَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ۖ ذَٰلِكَ رَجْعٌۢ بَعِيدٌ ﴿٣﴾ قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنقُصُ ٱلْأَرْضُ مِنْهُمْ ۖ وَعِندَنَا كِتَٰبٌ حَفِيظٌۢ ﴿٤﴾ بَلْ كَذَّبُوا۟ بِٱلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ فَهُمْ فِىٓ أَمْرٍ مَّرِيجٍ ﴿٥﴾ أَفَلَمْ يَنظُرُوٓا۟ إِلَى ٱلسَّمَآءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَٰهَا وَزَيَّنَّٰهَا وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ ﴿٦﴾ وَٱلْأَرْضَ مَدَدْنَٰهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَٰسِىَ وَأَنۢبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوْجٍۭ بَهِيجٍ ﴿٧﴾ تَبْصِرَةً وَذِكْرَىٰ لِكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيبٍ ﴿٨﴾ وَنَزَّلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً مُّبَٰرَكًا فَأَنۢبَتْنَا بِهِۦ جَنَّٰتٍ وَحَبَّ ٱلْحَصِيدِ ﴿٩﴾ وَٱلنَّخْلَ بَاسِقَٰتٍ لَّهَا طَلْعٌ نَّضِيدٌ ﴿١٠﴾ رِّزْقًا لِّلْعِبَادِ ۖ وَأَحْيَيْنَا بِهِۦ بَلْدَةً مَّيْتًا ۚ كَذَٰلِكَ ٱلْخُرُوجُ ﴿١١﴾ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَأَصْحَٰبُ ٱلرَّسِّ وَثَمُودُ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ وَإِخْوَٰنُ لُوطٍ ﴿١٣﴾ وَأَصْحَٰبُ ٱلْأَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ ۚ كُلٌّ كَذَّبَ ٱلرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ ﴿١٤﴾ أَفَعَيِينَا بِٱلْخَلْقِ ٱلْأَوَّلِ ۚ بَلْ هُمْ فِى لَبْسٍ مِّنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٥﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، قاف سوێند بە قورئانی پایەدارو بەرێز (زیندووکرانەوەو پاداشت و سزا ڕاستن) ﴿١﴾ (ئەی موحەممەد! تۆ بە ناڕاست نازانن)، بەڵکو پێیان سەیر بوو کە ترسێنەرێکیان لە خۆیان بۆ هات و بێبڕوایەکان گوتیان: ئەمە شتێکی سەیرە ﴿٢﴾ ئایا ئەگەر مردین و بووینە خۆڵ (زیندوودەکرێینەوە؟) ئەوە گەڕانەوەیەکی دوورە ﴿٣﴾ بێگومان دەزانین زەوی چی لێ کەمکردوون و نووسراوێکی پارێزەریشمان لە لایە کە هەموو شتێکی تێدا تۆمارکراوە ﴿٤﴾ بەڵکو ئەوان کاتێک هەقیان بۆ هات، بە درۆیان دانا، بۆیە ئەوان گرفتاری (سەرگەردانیی و قسەی) تێکەڵ پێکەڵیی بوون ﴿٥﴾ ئایا تەماشای ئاسمانیان نەکردوە لە سەروویانەوە، چۆن بنیاتمان ناوە و ڕازاندوومانەتەوەو، هیچ کەلێن و کەم و کوڕیی نین ﴿٦﴾ زەویشمان پان و پۆڕ کردوە (و لێکمان کێشاوەتەوەو چیایە) چەسپاوەکانیشمان تێفڕێداون و لە هەموو جۆرە جووت (ڕووەکێک)ی دڵگیرمان تێدا ڕواندوە ﴿٧﴾ (ئەوە هەمووی) بەرچاو ڕوونیی و بیرخستنەوەیە بۆ هەر بەندەیەکی (لە ناخەوە) گەڕاوە (بۆ لای خوا) ﴿٨﴾ هەروەها لەسەرێوە ئاوێکی بە پێزمان دابەزاندوە، ئنجا چەندان باغ و بێستان و دانەوێڵەی درەو کراومان پێ ڕواندوە ﴿٩﴾ دیسان دارخورمایانی بەرز هەڵچوو کە هێشووی ڕیز بەستوویان هەن ﴿١٠﴾ (ئەو میوە و دانەوێڵەیە) بژێوە بۆ بەندەکان و (بەو ئاوە) زەوییەکی مردووشمان پێ ژیاندۆتەوە، هاتنە دەرەوە (ی مردووان و زیندوو کرانەوە)شیان هەر بەو شێوەیە ﴿١١﴾ پێش وانیش گەلی نووح و هاوەڵانی بیرەکەو (گەلی) ثەموود(یش قیامەتیان) بە درۆ دانا ﴿١٢﴾ هەروەها (گەلی) عاد و فیرعەون و برایەکانی لووط ﴿١٣﴾ دیسان هاوەڵانی درەختەکەو گەلی توببەعیش، هەر کامیان پێغەمبەرانی بە درۆ دانا، سەرنجام

هەرەشەی من (بەسەریاندا) چەسپا ﴿١٤﴾ ئایا لە ئاست دروستکردنی یەکەم دا دەستە پاچە بووین؟ (نەخێر) بەڵام ئەوان لە بارەی دروستکردنەوەی تازەدا لە تێکەڵ پێکەڵیی (دوو دڵیی) دان ﴿١٥﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(ٱلْمَجِيدِ): (**المَجدُ: السَّعَةُ فِي الكَرَمِ وَالجَلاَلِ، والمَجِيدُ، أَي: يُجْرِي السَّعَةَ فِي بَذْلِ الفَضْلِ المُختَصّ بِهِ**)، (**مَجْد**): فراوانییە لە بەخشین و هەیبەتدا، (**مَجِید**) واتە: ئەو زاتەی کە بە فراوانیی دەبەخشێ و چاکە دەکات، چاکەو بەخشینێک کە تایبەتە بەخۆیەوە، وشەی (**مَجِید**) بە کوردیی دەبێتە بەخشەر، هەروەها دەبێتە شکۆدار، دیارە بۆ خوای پەروەردگار، واتە: بەخشەری بێ وێنەو شکۆداری بێ وێنە.

(عَجِيبٌ): (**مَا لَم يُعْهَد مِثْلُهُ**) (**عَجِیب**) واتە: سەیر، سەرسوڕهێنەر، ئەوەیە کە وێنەی وی نەزانرابێ، یاخود وێنەی نەبووبێ پێشتر.

(رَجْعٌ): (**الرُّجْعُ: الإِعَادَةُ، العَوْدُ إِلَى الدُّنيَا بَعْدَ المَمَات**)، (**رَجْع**): چاوگە، واتە: گێڕانەوە، کە مەبەست پێی گەڕانەوەیە بۆ دنیا دوای مردن.

(مَّرِيجٍ): (**أَصْلُ المَرْجِ: الخَلْطُ، وَالمَرَجُ: الإِخْتِلاَطُ، وَمَرِيج: مُخْتَلِط**)، وشەی (**مَرْج**) لە ئەصڵدا بە مانای تێکەڵکردن دێ و، (**مَرَج**) بە مانای تێکەڵ بوون، (**مَریج**) بە مانای تێکەڵ بوو.

(فُرُوجٍ): (**الفُروجُ: جَمعُ الفَرجِ، وَالفُرْجَةِ: الشَّقُّ بَيْنَ الشَّيئَين كَفُرجَةِ الحَائِطِ، فُرُوج، أَي: شُقُوقٌ وَفُتُوقٌ وَصُدُوع**)، (**فُرُوج**) کۆی (**فَرْج**) و (**فَرجَة**)یە، کە بە کەلێنی نێوان دوو شتان دەگوترێ، وەک کەلێنی کە لە دیواردا هەیە، (**فُرُوج**) بە (**شُقُوق**) و (**فُتُوق**) و (**صُدُوع**) واتا کراوە، واتە: کەلێنەکان، بۆشاییەکان،

درزەکان، داوێنی مرۆڤیش کە دەگوترێ: (فَرج) لەبەر ئەوەی دەکەوێتە نێوان هەردوو لاقەکانی.

(مَدَدْنَهَا): (أَصْلُ المَدُّ: الجَرُّ، وَمَدَدناها: أي بَسَطْنَاها)، وشەی (مَد) لە ئەصڵدا ڕاکێشانە، (مَدَدْنَهَا) واتە: پانمان ڕاخستوە، کە دیارە ئەوە بۆ چاوی مرۆڤ وا دیارە، ئەگەرنا لە ئەصڵدا زەوی هێلکەییە، مەیلەو خڕە، بەڵام لەبەر ئەوەی پانتاییەکەی زۆرە، بۆیە مرۆڤ هەمووی هەر بە دەشت و، پان دێتە بەرچاو، ئەگەرنا وەختێ بۆ دوور دەڕوانێ، ئەگەر دنیا هەور بێ، تەماشا دەکات لەوسەر هەورەکان بە زەوییەوە نووساون، کە لە ڕاستییدا ئەوە باشترین بەڵگەیە لەسەر خڕێتیی زەوی، هەست دەکات لەلای خۆی هەورەکان لە زەوی دوورن، بەڵام لەولا هەورەکان بە زەوییەوە نووساون، کە دەچێ بۆ ئەوێش، تەماشا دەکات هەر دوورن، بەڵام لەبەر ئەوەی زەوی ئاوها هەڵکەوتوە، کەسێک کە لێرەوە تەماشا دەکات، وادەزانێ هەورەکان گەیشتوون بە زەوی، کە نەگەیشتوون، بەڵام لەبەر ئەوەی زەوی کوڕبۆتەوە، چاوی وا دەبینێ، هەروەها ئەوانەی بە دەریادا سەفەریان کردبێ، ئەو کەشتیە کە لە دوورەوە دێتە پێشێ، لووتەکەی دیارە، قوتکەکەی دیارە، یان ئەگەر چارۆکەدار بێ، پێشی سەری چارۆکەکەی دیارە، دوایی ئەوی دیکەی دەردەکەوێ، چونکە دەریاش هەر کوڕ دەبێتەوە لەگەڵ هێزی ڕاکێشانی زەویدا.

(رَوَاسِيَ): (رَسَا الشَّيءُ، يَرسَو، رَسْاً، أي: ثَبَتَ وَأَرسَاهُ غَيرُهُ، وَ (رَوَاسِيَ) جَمعُ رَاسٍ، مِثلُ: فَوارِس وَعَواذِل عَلَى غَيرِ قِياسٍ). (رَواسِيَ) دەگوترێ: (رَسَا الشَّيءُ، يَرسُو، رَسّاً) واتە: شتەکە چەسپا، دەچەسپێ، چەسپان، (وَ أَرسَاهُ غَيرُهُ) واتە: غەیری خۆی شتەکەی چەسپاند، (رَواسِيَ) کۆی (راسٍ)یە، بە ژێر، وەک (فَوارِس) کۆی (فَارِس) و (عَواذِل) کۆی (عاذِل)، (فارِس) واتە: سوارچاک، (عاذِل) واتە: لۆمەکەر، ڕەخنەگر، بەڵام ئەوە بەبێ قیاس، بەو شێوەیە کۆکراوەتەوە.

(زَوۡجِۭ): (أي: نوع، وَصِنْف)، وشەی (زَوْج) لە قورئاندا هەم بە مانای جۆرو پۆل هاتوە، (مِن أَزوَاجٍ شَتَّى) واتە: (مِن أَصنَافٍ شَتَّى)، هەروەها (زَوْج) بە مانای نێر و مێ و، بە مانای جووتیش هاتوە.

(بَهِيجٍ): (البَهْجَةُ: حُسْنُ اللَّوْنِ وَظُهُورُ السرورِ فِيهِ، بَهُجَ فَهُوَ بَهِيج)، (بَهجَة): بە مانای جوانیی ڕەنگ و دەرکەوتنی شادمانیی تێیدا، دەگوترێ: (بَهُجَ فَهُوَ بَهِيج) واتە: جوان بوو، ئەو جوانە، یاخود: ڕەونەقی پەیداکرد، ئەو ڕەونەقدارە، دڵگیرە.

(تَبۡصِرَةً): (التَّبْصِرةُ: مَصْدَرُ بَصَّرَهُ، وَأَصْلُ مَصدَرِهِ: التَّبصِيرُ، وَالتَّبصِيرُ: جَعْلُ المَرءِ مُبصِراً، وَهُوَ مَجَازٌ فِي إِدرَاكِ النَّفسِ إِدراكاً ظاهِراً لِلأمرِ الَّذِي كَانَ خَفِيّاً)، (تَبْصِرَة) چاوگی (بَصّرهُ)یە، (بَصَّرهُ) واتە: بینیی، ئەویش ئەصڵی چاوگەکە بریتیە لە (تَبصِير)، واتە: پێ بینین، دەڵێ: (التَّبصِيرُ: جَعلُ المَرءِ مُبصِراً)، (تَبصِير) بریتیە: لەوەی تۆ مرۆڤێک وا لێبکەی ببینێ، ئەمەش لێەدا مەجازە بۆ دیتنی نەفس، بە دیتنێک بۆ شتێکی ئاشکرا کە لە ئەسڵدا پەنهان و شێردراوە بووە، بەڵام تۆ وا لەو کەسە بکەی، بە ئاشکرا و چاک ببینێ.

(وَذِكۡرَىٰ): (إسمُ مَصْدَرِ: ذَكَّرَ، إذا جَعَلَهُ يَذْكُرُ مَا نَسِيَهُ)، (ذِكْرَى): ناوی چاوگە بۆ (ذَكَّرَ)، واتە: وەبیری هێنایەوە، ئەگەر کەسێک شتێکی لە بیر چوو بێ و، کەسێکی دیکە وەبیری بێنێتەوە، دەگوترێ: (ذَكَّرَهُ) واتە: خستیەوە بیری، ئنجا (ذِكرَى) ناوی چاوگە لە (ذَكَّرَ).

(مُّبَٰرَكٗا): (إسمُ مَفعُولٍ، الَّذي جُعِلَ فِيهِ البَرَكَةَ)، (مُبارَك): (اسم مفعول)ە، بۆ شتێک کە بەرەکەتی تێدا خراوە، بەرەکەتیش واتە: خێرێکی زۆر، واتە: پێزدارکراوە.

(وَحَبَّ ٱلۡحَصِيدِ): (حَب) بە مانای دانەوێڵە دێ، کە دیارە ناوی جینسە، تاکەکەی (حَبَّة)یە، ئنجا دەگوترێ: (حَبَّةُ الشَّعِيرِ، حَبَّةُ الرُّزِ، حَبَةُ الحِنطَةِ، حَبَّةُ الذُّراةِ)، واتە: دەنکی جۆ، دەنکی برنج، دەنکی گەنم، دەنکی ذورات (حَصيد)یش (فَعيل)ی بە مانای (مَفعول)ە، (أي: مَحصُود، أَي: حَبُّ الزَّرعِ المَحصُود، أي:

المَقطُوعِ مِن جُذُورِهِ لأَكْلِ حَبِّهِ)، واتە: دانەوێڵەی کشتوکاڵێک کە دەدروێتەوە، واتە: لە ڕیشەوە دەبڕدرێ، بۆ ئەوەی دانەکەی بکەوێتە بەردەست، ئنجا ئەگەر گەنمە، جۆیە، نیسکە، نۆکە، برنجە، زوراتە، هەرچی هەیە.

(بَاسِقَٰتٖ): (**أَي: طَوِيلاَتٍ، عَالِيَات**)، واتە: درێژو بەرزهەڵچوو، دەگوترێ: (**بَسَقَ فُلانٌ عَلَى أَصْحَابِهِ: أَي: عَلاهُم**) واتە: لەوان بڵندتر بوو، (**وَالباسِقُ هُوَ الذَّاهِبُ طُولاً مِن جِهَةِ ارتِفاعٍ**)، (**باسِق**) واتە: بەرزهەڵچوو، کە بە باری سەرەوەدا، بە باری لای سەرێدا بەرز هەڵچێ.

(طَلۡعٞ): (**طَلْعُ النَّخْلِ: مَا طَلَعَ مِنْهَا**)، ئەوەیە کە لە دارخورمایەکە دێتە دەرێ، واتە: میوەو بەر، دەگوترێ: (**أَطْلَعَتِ النَّخْلُ أَوَّلَ ما يُظْهِرُ مِنْ ثَمَرِ التَّمْرِ، وَهُوَ فِي الكُفُرَى، أَي: غِلاَفِ العُنقُود**)، (طَلۡعٞ): دەگوترێ: (**أَطلَعَتِ النَّخْلُ**) دارخورمایەکە بەری دەرکرد، یەکەمین شتێک کە لە خورما دەردەچێ کە لە کیفەکەیدایە، پێی دەگوترێ: (**كُفُرَى**)، واتە: کیفی هێشوەکە، پێش ئەوەی هێشوەکە کیفەکەی بقڵێشێ، لە شتێکدایە، پێی دەگوترێ: (**طَلْع**).

(نَّضِيدٞ): (**أَي: مَنضُود: مُصَفَّفٌ بَعْضُهَا عَلَى بَعْض، مَادَامَ فِي الكُفُرَى**)، واتە: ڕیزکراو هەندێکی لەسەر هەندێکی هەتا لە کیفەکەدابێ پێی دەگوترێ: (**نَضِيد**)، بەڵام دوای ئەوەی دەردەچێ، هەر هێشوە بە لایەکدا دەچێ، مەرج نیە ئەو ڕیزبوونەی جارانی بمێنێ.

(أَفَعَيِينَا): ئایا ئێمە دەستە پاچە بووین؟ دەڵێ: (**الإِعْيَاءُ: عَجْزٌ يَلْحَقُ البَدَنَ مِنَ المَشْيِ وَالعِيُّ: عَجْزٌ يَلْحَقُ مِن تَوَلِّ الأَمْرِ وَالكَلامِ**)، (**إعياء**): بریتیە لە بێ توانایییەک کە بەسەر جەستە دێ، لە ئەنجامی ڕۆیشتندا، کە پێی دەگوترێ: ماندوو بوون، شەکەتیی، بەڵام (**عِي**) بریتیە لە شەکەتیی و، یاخود دەستە پاچەییەک، بەسەر کەسێک دێ، کە کارێکی پێ سپێردراوە، کارێکی لە ئەستۆ گرتوە، یاخود قسەکردنی لە ئەستۆ گرتوە، نە کارەکەی بۆ دەکرێ و نە قسەکانی چاک بۆ دێن.

(لَبْسٍ): (أَصْلُ اللَّبسِ: سَتْرُ الشيْءِ، ذلِكَ فِي المَعاني، يُقالُ: لَبَسْتُ عَلَيْهِ أَمرَهُ، أي: خَلَطْتُ وَلابَسْتُ فُلاَنَاً، أي: خَالَطْتُهُ)، (لَبْس): لە ئەصڵدا، واتە: داپۆشینی شتێک، ئەمە هەر بۆ شتی بەرهەست بەکارنایەت، بەڵکو بۆ شتی مەعنەویش بەکاردێ، دەگوترێ: (لَبَستُ عَلَيهِ أَمرَهُ) واتە: کارەکەیم لێ تێکەڵ کرد، سەرم لێ تێکدا، دەگوترێ: (لابَستُ فُلاناً: أي خالَطتُهُ) واتە: تێکەڵییم لەگەڵدا کرد.

مانای گشتیی ئایەتەکان

﴿بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ﴾، بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، واتە: ئەم کارەم دەست پێدەکەم، دەست پێکردنی ئەم کارەم بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندەیە، کاتێک مرۆڤ دەڵێ: بە ناوی خوای بە بەزەیی بەخشندە، بەلای کەمەوە دەبێ چوار واتایان لە عەقڵ و دڵی خۆیدا ئامادە بکات:

١- ئەو کارە بە ناوی خواوە دەستی پێدەکەم.

٢- ئەو کارە بۆ خوا ئەنجامی دەدەم.

٣- ئەو کارە بەپێی بەرنامەی خوا ئەنجامی دەدەم.

٤- ئەو کارە بە ئاسانکاریی و تواناو وزەیەک کە خوا پێم دەداو، بۆم دەڕەخسێنێ، ئەنجامی دەدەم.

﴿قٓ وَٱلْقُرْءَانِ ٱلْمَجِيدِ﴾، سێ سوورەت لە قورئاندا بە یەک پیت دەست پێدەکەن، ئەمە یەکێکیانە، سوورەتی (ص)یش پێشتر ڕابردو، سوورەتی (القلم)یش کە بە (ن) دەست پێدەکات، دواتر دێ، واتە: لە قورئاندا تەنیا ئەم سێ سوورەتە بە یەک پیت دەست پێدەکەن، لە پیتە پچڕ پچڕەکان، ژمارەیەک لە سوورەتەکان بە دوو پیت دەست پێدەکەن، کە (حم)ەکانن، ژمارەیەکیان بە سێ

پیت دەست پێدەکەن (الٓمٓ)ەکان و (الٓر)یەکان، (طسٓمٓ)ەکان، هەندێکیشیان بە چوار پیت دەست پێدەکەن، تەنیا دووانیشیان بە پێنج پیت دەست پێدەکەن کە سوورەتی (مریم)ن، بە (كهيعص) و سوورەتی شوورا (حمٓ عسٓقٓ).

پێشتر زۆر لە بارەی ئەو پیتە پچڕ پچڕانەوە قسەمان کردوە، بە تایبەتی لە سەرەتای سوورەتی (یونس)دا، کە ئەو پیتە پچڕ پچڕانە لەسەرەتای بیست و نۆ (٢٩) لە سوورەتەکانی قورئان دا هاتوون، زانایان لە بارەی حیکمەتی هاتنی ئەو پیتانەوە زۆر قسەیان کردوە.

أ- هەندێکیان گوتوویانە: تەنیا بۆ ئاگادار کردنەوەیە.

ب- هەندێکیان گوتوویانە: ئەوە نهێنییەک بووە لە نێوانی خواو پێغەمبەرەکەیدا ﷺ.

ج- هەندێک گوتوویانە: ئەوە شتێکی زاندراو بووە لە زمانی عەرەبیدا کە بە پیتێک، یان بە چەند پیتێک نامەکانیان دەست پێ بکەن، هەر بۆیەش بێبڕوایەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺ ڕەخنەیان لەوە نەگرتوە، دەبێ شتێکی زاندراوو باو بووبێ.

د- هەندێک گوتوویانە: هەر خوا دەزانێ مەبەست پێی چییە.

بەڵام باشترین مانایەک کە تێکناگیرێ لەگەڵ ئەو شتانەدا کە گوتران، ئەوەیە کە بڵێین، خوا ﷻ دەیەوێ بە ئێمەی مرۆڤ بفەرموێ: ئەو قورئانەی، ئەو فەرمایشتە کە لەبەر دەستی ئێوە دایە، کە لە (١١٤) سوورەت پێکهاتووەو، لە (٦٢٣٦) ئایەت پێکهاتووەو، لە (٧٧١٨٠) وشە پێکهاتووەو، لە (٣٢١٤٣٩) پیت پێکهاتوە، ئەو پیتانە، ئەو دەنگانە ئێوە ڕۆژانە قسەیان پێدەکەن و بەکاریان دێنن بۆ خوێندن و نووسینتان، بەوە ڕا بزانن کە ئەم فەرمایشتە هی خوایە ﷻ کە لەو پیت و دەنگانەی لەبەر دەستی ئێوەشدا، هەن وەک کەرەستەیەک، بەڵام قورئانێکی دەستەوسانکەری لێ دروست کردوون، کە ئێوە نەک هەر ناتوانن وێنەی قورئان بێنن، بەڵکو وێنەی دە (١٠) سوورەتی، یان سوورەتێکیشی

بێنن، کەواتە: بزانن ئەو فەرمایشتە فەرمایشتی خوایە ﷻ کە هەر لەو پیت و دەنگانەی لەبەر دەستی ئێوەشدا هەن پێکی هێناوە.

﴿قٓۚ وَٱلۡقُرۡءَانِ ٱلۡمَجِيدِ﴾، سوێند بە قورئانی بەخشندە، سوێند بە قورئانی خاوەن ئەوپەڕی کەرەم و بەخشش، خاوەن ئەوپەڕی ڕێزو حورمەت، سوێند بە قورئانی شکۆدار (شکۆمەند)، پایە بەرز، وەڵامی سوێندەکە چیە؟

وەڵامی سوێند زۆرجار لە قورئاندا قرتێنراوە، بۆ ئەوەی زەینی مرۆڤ بۆ هەر شتێک بچێ، کە لەگەڵ ئەو سیاقەدا بگونجێ، یان جاری واهەیە ئاشکرایە، ئێستا ئەم سوورەتە هەمووی باسی زیندووبوونەوەو سزاو پاداشت و هاتنی ڕۆژی دواییە، کەواتە: سوێند بە قورئانی بەڕێز، خاوەن ڕێزو حورمەت و پایەدار، ئێوە زیندوودەکرێنەوەو لێتان دەپرسرێتەوەو سزاو پاداشت چاوەڕێتان دەکات، یاخود سوێند بە قورئانی پایەدارو خاوەن ئەوپەڕی کەرەم و بەخشش، ئەم قورئانە بێژەرەکەی خوای بەدیهێنەرو پەروەردگارە.

﴿بَلۡ عَجِبُوٓاْ أَن جَآءَهُم مُّنذِرٞ مِّنۡهُمۡ﴾، بەڵکو سەریان سوورما کاتێک هەر لە خۆیاندا ترسێنەرێکیان بۆ هات، ئەمە گواستنەوەیە لە قسەیەکەوە بۆ قسەیەکی دیکە، واتە: نەک هەر بڕوایان پێنەهێنا، بەڵکو سەریان سوورما کە لە خۆیان وریا کەرەوەو ترسێنەرێکیان بۆ بێت، ﴿فَقَالَ ٱلۡكَٰفِرُونَ هَٰذَا شَيۡءٌ عَجِيبٌ﴾، بێبڕوایەکان گوتیان: ئەمە شتێکی سەرسوڕهێنەرە، وشەی ﴿ٱلۡكَٰفِرُونَ﴾، خوا ﷻ دەیتوانی بفەرموێ: (**فَقالُوا هَذَا شَيءٌ عَجِيب**)، بەڵام بۆ ئەوەی بزانرێ کە ئەوانە بەهۆی کوفرو بێبڕواییەوە، بڕوایان بە پێغەمبەری خاتەم نەکردوە ﷺ، ئەوە کە لە خۆیان پێغەمبەرێکیان بۆ بێت، وریایان بکاتەوەو ترسیان بداتە بەر، سەریان سوڕمێنێ، ئەوەی وایلێکردوون سەریان لە ئاست شتێکدا سوور بمێنێ، کە هەر ئەوە لە خوای کارزان و کاربەجێ چاوەڕێ دەکرێ، کە مرۆڤەکان بەندەکانی وێڵ نەکات و پشتگوێ نەخات، بەبێ ئاگادارکەرەوەو، بەبێ ترسێنەرو وریا کەرەوە،

ئەوەی وای لێکردوون سەریان لەو شتە سوور بمێنێ کە شتێکی زۆر مەنتیقییە، بێبڕواییەکەیان بووە.

﴿ أَءِذَا مِتۡنَا وَكُنَّا تُرَابٗا ﴾، ئەمە بەپێی سیاق دەزانرێ کە ئەمە قسەی کافرەکانە، گوتیان: ﴿ أَءِذَا مِتۡنَا وَكُنَّا تُرَابٗا ﴾، ئایا کاتێک کە مردین و بووینەوە خۆڵ، بووینەوە گڵ، ئەوەش هەر قرتێنراوە، یانی: (أَنُبْعَثُ)، ئایا زیندوودەکرێینەوە؟ ﴿ ذَٰلِكَ رَجۡعُۢ بَعِيدٞ ﴾، ئەوە گێڕانەوەیەکی دوورە، واتە: زۆر دوورە ئەوە لە عەقڵەوە کە ئێمە دوای ئەوەی بووینەوە خۆڵ، جارێکی دیکە زیندووبکرێینەوە، نازانن کە کاتێ خۆی تەنانەت خۆڵیش نەبوون و هەر نەبوون، وەک خوای پەروەردگار لە سوورەتی (الإنسان)دا دەفەرموێ: ﴿ هَلۡ أَتَىٰ عَلَى ٱلۡإِنسَٰنِ حِينٞ مِّنَ ٱلدَّهۡرِ لَمۡ يَكُن شَيۡـٔٗا مَّذۡكُورًا ١ ﴾، واتە: بە تەئکید کاتێک بەسەر مرۆڤدا هات، کە شتێکی شایانی باس نەبوو، شتێکی باسکراو نەبوو، ناوی لە کوولەکەی تەڕدا نەبوو، خوایەک کە لە نەبوو، ئێوەی هێناوەتە دی، ئێستا دوای پەیدابوونی بوونتان، بەڵام مردنتان و جیابوونەوەی ڕووحتان لە جەستەتان، جەستەکەتان دەچێتەوە ئەو شوێنەی لێی دروست بووە، کە خاکە، ڕووحەکەش دەچێتەوە شوێنێک کە خوا دەزانێت، پێشێ نە ڕووح و نە جەستە بووە، ئێستا جەستەکەش هەیە، بەڵام لە خاک دایە، ڕووحەکەش هەیە، بەڵام لە لای خوایە، لەو شوێنەیە کە خوا دەیزانێ، کاتێ خوا ئێوەی دروست کرد، نە ڕووحتان هەبوو، نە جەستەتان هەبوو، ئێستا هەردووکیانتان هەیە، بەس لە یەک جیان.

﴿ قَدۡ عَلِمۡنَا مَا تَنقُصُ ٱلۡأَرۡضُ مِنۡهُمۡۖ وَعِندَنَا كِتَٰبٌ حَفِيظُۢ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە زانیمان ئەوەی زەوی لێ کەم کردوونەوە، کە جەستەکە تێکەڵ بە خاک دەبێتەوە، خوا دەزانێ هەموو گەردو گەردیلەکانی جەستەی ئەو مرۆڤە چۆن پرژو بڵاودەبن، چۆن زەوی لێیان کەم دەکاتەوە، دەیخوات و دەیگۆڕێتەوە بۆ خاک، ﴿ وَعِندَنَا كِتَٰبٌ حَفِيظُۢ ﴾، لە لای ئێمە نووسراوێکی پارێزەر هەیە، خوا ﷻ هەموو شتێکی تێدا پاراستووە و تۆمارکردوە، کە مەبەست پێی (اللّوح المَحفوظ)ە، واتە: تەختی پارێزراو، کە بە

(كِتابٍ مُبِين) بـه (لَوحٍ مَحفوظ)، بـه (إمامٍ مُبِين)، بەهەمـوو ئـەو تەعبیرانـە هاتـوە، هەندێـک دەڵێـن: دروسـتکراوێکی خـوا خۆیـەتی، هەمـوو زانیارییـەکانی خـۆی لـە بـارەی دروسـتکراوەکانیەوە تێـدا تۆمـار کـردوون، هەندێکیـش دەڵێـن: ئـەوە ڕەمـزو هێـمای زانیاریـی بـێ سـنووری خوایـە، کـە مـن مانـای دووەمیانـم زیاتـر بـە دڵـەوە دەنووسـێ.

هەڵبەتـە ئەگـەر خـوا ﷻ زانیارییـەکانی خـۆی تۆمـار کردبـن، لـە دروسـتکراوێکی خۆیـدا، هیـچ شـتێک ڕێگـری لـەوەش نـاکات، گرنـگ ئەوەیـە خـوا ﷻ پێیـان دەفەرمـوێ: دەزانیـن زەوی چییـان لـێ کـەم دەکات، نووسراوێکـی پارێزەریشـمان لەلایـە، بۆیـە زیندووکرانەوەیـان لـەو جەسـتە خاکییـەی کـە پـرژو بـڵاو بۆتـەوە، یـان سـووتاوە، بـە شـێوەیەک لـە شـێوەکان، ئـەو جەسـتەیە نەمـاوە، ئـەو ڕووحـەش کـە بۆیـان دروسـتکراوە، بـۆ خـوای پـەروەردگار ئاسـانە، ئەگـەر هـەر بـە عەقڵ و مەنتیـق تەماشـای بکەیـن.

ئنجـا خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ بَلْ كَذَّبُوا۟ بِٱلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ ﴾، واتـە: هـۆی بێبڕواییەکەیـان ئەوەیـە کـە بێبـڕوا بـوون بـە هـەق، دوایـی ئـەوەی بۆیـان هـات، ئـەو هەقـە بریتیـە: لـە قورئـان و: لـەو پەیامـەی خـوا بە پێغەمبـەری خاتەمـدا ناردوویـەتی ﷺ، ﴿ فَهُمْ فِىٓ أَمْرٍ مَّرِيجٍ ﴾، لـە ئەنجامـی ئـەوەدا ئـەوان تـووشی کارێکـی تێکـەڵ و پێکـەڵ بـوون، (مَرِيج: أي مُضطَرِب، أي مُختلط)، واتـە: لەسـەر حاڵەتێـک ڕاناوەسـتن، هـەر لە جووڵـە جووڵدان، هـەر لـە دڵ لـە دڵـدان، هـەر جـارە قسـەیەک دەکـەن لـە بـارەی قورئانـەوەو، لـە بارەی پێغەمبـەرەوە ﷺ جارێـک بـە قورئانیـان دەگـوت: جادوویـە، جارێک دەیانگوت: شـیعرە، جارێـک دەیانگـوت: کەهانەیـە، پێغەمبەریـان ﷺ جارێـک بـە جادووگـەر، جارێـک بـە شـاعیر، جارێـک بـە کاهیـن ناوزەنـد دەکـرد، جارێـک بـە شـێت!!

﴿ أَفَلَمْ يَنظُرُوٓا۟ إِلَى ٱلسَّمَآءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَـٰهَا وَزَيَّنَّـٰهَا وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ ﴾، وەک پێشـتریش ئامـاژەم پێـدا لـە تەفسـیرەکاندا، نەمدیـوە ئـەم ئایەتانـەو ئایەتـەکانی

ئایەتەکانی دوایی، بە بۆچوونی من باش لەگەڵ ئایەتەکانی پێشێدا پەیوەست بکرێنەوە، بەڵام بێگومان قورئان هەموویان وەک ئاڵقەکانی زنجیر یەکدی دەبەستنەوە، بەڵام دیارە دەبێ باش سەرنج بدرێ: چۆنیەتیی پێکەوە پەیوەست بوونەوەی ئایەتەکان چۆنە؟ زۆرجار گەلێک نهێنیی و حیکمەت لە چۆنیەتیی پێکەوە پەیوەست کردنی ئایەتەکاندا دەردەکەون.

لێرەدا دوایی ئەوەی خوا ﷻ باسی هەڵوێستی نەرێنییانەی بێبڕوایانی کرد، لە بارەی پێغەمبەرەوە ﷺو، لە بارەی قورئانەوە، هەروەها لە بارەی زیندووکرانەوەوە، کە تەوەری سەرەکیی ئەم سوورەتە موبارەکەیە، هەروەها باسی نکووڵییلێکردنیانی کرد، کە زیندوونابنەوە، لەبەر ئەوەی دەبنەوە بە خاک و جەستەیان پرژ و بڵاودەبێتەوە بە زەویداو، گوتیان: ئەوە گێڕانەوەیەکی دوورە، دوای ئەوەی خوا ﷻ دوو بەڵگەی لەو بارەوە بۆ هێنانەوە:

یەکەم: ﴿ قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنقُصُ ٱلْأَرْضُ مِنْهُمْ ﴾، زانیومانە زەوی چی لێ کەم کردوونەوە لە جەستەیان.

دووەم: ﴿ وَعِندَنَا كِتَٰبٌ حَفِيظٌۢ ﴾، نووسراوێکی پارێزەریش لەلای ئێمە هەیە.

ئنجا هۆکاری ڕاستەقینەی بێبڕوایی ئەوانی خستەڕوو کە دەفەرموێ: ﴿ بَلْ كَذَّبُوا۟ بِٱلْحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمْ ﴾، هۆی نکووڵییکردنیان لە زیندووکرانەوە، ئەوەیە بڕوایان بەو هەقە نیە، کە بۆیان هاتوە، واتە: بەر لەوەی بێبڕوابن بە زیندووبوونەوەو زیندووکرانەوە، بێبڕوان بە وەحیی و پەیامی خوا، ئەگەر سەرنجی وەحیی و پەیامی خوایان دابایەو، سەرنجی پێغەمبەری خوایان دابایە ﷺ، ئەو کاتە حاڵیی دەبوون کە چۆن زیندووکرانەوەو سزاو پاداشت، شتێکی زۆر ڕوون و ئاشکراو بەڵگە نەویستە، شتێکی حەتمییە و دەبێ هەر ببێ، لە ئەنجامی بێبڕواییاندا بەو هەقەی بۆیان هاتوە، تووشی کارێکی تێکەڵ و پێکەڵ بوون، هەر جارەو قسەیەک دەکەن، ئنجا خوا ﷻ جارێک سەرنجیان ڕادەکێشێ بۆ گەردوون، بۆ

بوونەوەرو دەوروبەریان، کە پڕن لە نیشانەکانی خوا و، ئەوە دەگەیەنن، کە خوا ئەم گەردوونەی زۆر بە ڕێک و پێکی دروستکردوە، کەواتە: خوایەک کە ئەم گەردوونەی بەوپەڕی ڕێک و پێکیی و یاساداریی و سیستماتیک دروست کردوە، ناگونجێ ژیانی مرۆڤ لەو ڕێک و پێکیی و یاسایە، بەدەر بێت، لەو حاڵەتە سیستماتیک و مونەززەم و ڕێک و پێکییە، بەدەر بێت، ئەگەر مرۆڤ لەسەر زەوی بژیی و چاکەکاران چاکەکاریی بکەن، خراپەکاران خراپەکاریی بکەن، بەڵام کەس پاداشتی چاکەکان نەداتەوە و کەس سزای خراپەکان نەدات، کەواتە: ژیانی مرۆڤ ناڕێک و پێکیی و نایاسایی و، ناسیستماتیکیی تێکەوت، بەڵام گەردوون هەمووی ڕێک و پێکە، کەواتە: ژیانی بەشەریش دەبێ ڕێک و پێک بێ، ئنجا کاتێک ژیانی بەشەر ڕێک و پێک دەبێ، ئەم ژیانە دنیاییە قۆناغێکی دیکەی بەدوادابێ و، سزا هەبێ بۆ خراپەکاران و پاداشتیش بۆ چاکەکاران!

بۆیە خوا دەفەرموێ: ئایا سەرنجی ئاسمانیان نەداوە لە سەرووی خۆیانەوەو، چەند دیمەنێکیان بۆ دەخاتە ڕوو، دواییش جارێکی دیکە سەرنجیان ڕادەکێشێ بۆ مێژوو، دوای ئەوەی سەرنجیان ڕادەکێشێ بۆ کتێبی گەردوون، دوایی سەرنجیان ڕادەکێشێ بۆ کتێبی مێژوو، کە ئەگەر تەماشای مێژووش بکەن، گەلە فەوتاوەکان کە هەشتیان لێرەدا بە نموونە بۆ دێنێتەوە، بڕوایان بە پێغەمبەرانی خوا و بە پەیامی خوا نەبوو، خوا سزای دان.

کەواتە: ئەو دنیایە شاری بێ خاوەن نیە، ئەم ژیانە خاوەنێکی هەیەو، سەرپەرشتیارێکی هەیە، ئەوەتا کەسانێک کە ویستوویانە ئەو ژیانی دنیایە تێکبدەن، بەهۆی بێبڕوایی بە پێغەمبەرانی خواو بە پەیامی خوا، خوا سزای داون، کەواتە: بزانن کە ئەو ژیانە دنیاییە خاوەنێکی هەیەو، ئەو ژیانە دنیاییە ژیانێکی دیکەی بەدوادا دێ، کە سزاو پاداشت بۆ مرۆڤەکان دێتە ئاراوە، لەسەر بناغەی شێوەی ژیانیان لەم دنیایەدا.

دەفەرموێ: ﴿أَفَلَمْ يَنظُرُوٓاْ إِلَى ٱلسَّمَآءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَٰهَا﴾، ئایا تەماشای ئاسمانیان نەکردوە لە سەرووییانەوە، چۆنمان بەرز کردۆتەوەو چۆنمان بنیات ناوە؟ ﴿وَزَيَّنَّٰهَا﴾، چۆن ڕازاندوومانەتەوە، ﴿وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ﴾، هیچ کەلێن و کون و کەم و کوڕیی تێدانیە، ﴿فُرُوجٍ﴾، کۆی (فَرج)ە، وەک پێشتر گوتمان: بە مانای کەلێن و درزو تیک دێ، هیچ کەلێن و تیک و درزو ناڕێکیی تێدانیە.

﴿وَٱلْأَرْضَ مَدَدْنَٰهَا﴾، هەروەها ئایا سەرنجی زەوییان نەداوە؟ یانی: (**أَفَلَم يَنْظُرُ إلى الأَرضِ**)، یان (**أَفَلَم يَتَأَمَّلُوا الأَرضَ**)، ئایا تەماشای زەوییان نەکردوە؟ چۆنمان لێکردوە؟ ﴿مَدَدْنَٰهَا﴾، یاخود (**الأَرضَ**) بۆیە حاڵەتی نەصبی وەرگرتوە، بە (**مَدَدنا**)، یانی: (**وَالأَرضَ مَدَدنَهَا مَدّاً**)، زەویشمان پان ڕاخستوەو، درێژمان کردۆتەوە لەبەر چاوی ئێوە، ﴿وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَٰسِىَ﴾، چیا چەسپاوەکانمان تێدا تێفرێداون، ﴿رَوَٰسِىَ﴾، وەک گوتمان: کۆی (**رَاسٍ**)ە، وەک (**فَوارِس**) کۆی (**فارِس**)ە، ئنجا ﴿رَوَٰسِىَ﴾، سیفەتی وەسفکراوێکی قرتێنراوە، یانی: (**وَأَلقَينا فِيها جِبالاً رَوَاسِيَ**)، چیایە چەسپاوەکانمان تێفرێداون، بۆچی دەفەرموێ: تێمان فرێداون؟ ئەوە دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا تیشکی دەخەینە سەر، کاتی خۆی لە سوورەتی لوقمانیشدا باسمان کرد.

لە ڕاستییدا چیایەکان بۆیە خوا ﷻ وشەی (**أَلقَينا**)ی واتە: فڕێمان داونە زەوی، ئەو وشەیەی بەکار هێناوە، لەبەر ئەوەی چیایەکان لەو ئاگر پرژێنانە پەیدابوون، کە لە ناخی زەویدا ئاگر پرژێنەکان دەرقوڵیون، زۆر بەرزبوونەوەو دوایی هاتوونەوە، وەک ئێستاش هەر هەن، ئاگر پرژێنی وا هەیە ئێستاشی لەگەڵدابێ کە ناخیی زەوی لە چاو جاران زۆر ساردتر بۆتەوە، بەڵام ئێستاشی لەگەڵدابێ ئاگر پرژێنی وا هەیە، چەند کیلۆمەترێک ئاگر فڕێ دەدات، ئاگرو ئاسن دوایی دێتەوە، ئەمەش ئیعجازێکی عیلمیی تێدایە.

﴿وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَٰسِىَ﴾، چیا چەسپاوەکانمان تێ فڕێداون، ﴿وَأَنۢبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوْجٍۭ بَهِيجٍ﴾، تێمانندا ڕواندوە لە هەر جۆرە ڕووەکێکی دڵگیر، ﴿بَهِيجٍ﴾، واتە: جوان، بە ڕەونەق، ڕەونەقدار، دڵخۆشکەر.

﴿ تَبۡصِرَةٗ وَذِكۡرَىٰ ﴾، هەم بۆ بەرچاو ڕوونییە، هەم بۆ بیرخستنەوەیە، واتە: ئەوەی باسی دەکەین، یاخود ئەو ڕووەکە بە ڕەونەق و دڵگیرو جوانانە، ئنجا لە جۆرەکانی دارو درەخت و میوە، لە جۆرەکانی دانەوێڵە، لە جۆرەکانی تەڕەکار، لە جۆرەکانی سەوزە، هەموو ئەوانە کە زۆر دیمەنێکی جوان و سەرنج ڕاکێشیان هەیەو، دیمەنێکی دڵخۆشکەریان هەیە، هەمووی بۆ بیرخستنەوەیە بۆ بەرچاو ڕوونییە بۆ مرۆڤەکان، هەروەها بۆ بیرخستنەوەیانە، بۆ کێ؟ ﴿لِكُلِّ عَبۡدٖ مُّنِيبٖ ﴾، بۆ هەر بەندەیەکی لە ناخەوە گەڕاوە بۆ لای خوا، (مُنِیب) یانی: (**الرَّاجِعُ إِلَى اللهِ مِن قَلبِهِ**)، کە لە دڵەوە بۆ لای خوا بگەڕێتەوە.

﴿ وَنَزَّلۡنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ مُّبَٰرَكٗا ﴾، لە سەرێوەش ئاوێکی بەپیزمان دابەزاندوە، هەمیشە لە قورئاندا خوا باسی (ماء) دەکات، جار جارێک ئەگەر باسی (**غَيْث**)، یان باسی (**وَدق**) یان باسی (**بَرَد**) بکات، بە زۆریی باسی (ماء) دەکات، لەبەر ئەوەی ئاو هەر سێ حاڵەتی شل و ڕەق و، مەیلەو لە نێوانی شل و ڕەقدا، کە بەفرە، دەگرێتەوە، کە دەفەرمویٚ: ئاو، واتە: باران و بەفرو تەرزە، هەر سێ حاڵەتەکان دەگرێتەوە، هەر سێکیان ئاون، بەڵام هەرجارە لە شێوەیەکدا، لە شێوەی باران، لە شێوەی بەفرو، لە شێوەی تەرزەدا، بەڵکو ئاونگ و هەڵمی ئاویش هەر دەگرێتەوە، ﴿ وَنَزَّلۡنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءٗ مُّبَٰرَكٗا ﴾، ئاوێکی بەپێز، (**مُبارَكاً**) بەرکار (**مَفعُولٌ بِه**)یە، یانی: (**الَّذِي جُعِلَ فِيهِ البَرَكَة**)، ئاوێک کە پیت و پێزی تێخراوە، خێرێکی زۆری تێخراوە، بە بەڵگەی ئەوە کە هەر بەو ئاوە هەرچی ڕووەکە دەڕوێت و، هەر لە پنجە گیایەکەوە بگرە، هەتا هەموو جۆرەکانی سەوزە، هەموو جۆرەکانی تەڕەکار، هەموو جۆرەکانی دانەوێڵەکان، هەموو جۆرەکانی دارو درەخت و میوەکان، هەموویان بەو ئاوە دەڕوێن، لەبەر ئەوەی ئاوێکی بە بەرەکەتە، ﴿فَأَنۢبَتۡنَا بِهِۦ ﴾، پێمان ڕواندوە، بەو ئاوە بەپێزە، ﴿جَنَّٰتٖ وَحَبَّ ٱلۡحَصِيدِ ﴾، هەموو جۆرە باغ و بێستانەکان، هەموو جۆرە دانەوێڵەکان کە دەدوورێنەوە، (**حَبّ**) بە مانای دانەوێڵەیە، ﴿ٱلۡحَصِيدِ ﴾، لەسەر کێشی (**فَعِيل**)ە،

بەڵام بە مانای مەفعوولە، واتە: (**حَبُّ الزَّرعِ المَحصُود**)، یان (**مَقطُوع**)، دانەوێڵەی ئەو کشتووکاڵەی کە دەدوورێتەوە، کە دوایی هەم دانەکەی بۆ مرۆڤەکانە، هەم کایەکەشی و پووش و پەڵاشەکەشی، خۆراکە بۆ ئاژەڵەکانیان.

﴿ وَٱلنَّخْلَ بَاسِقَٰتٍ ﴾، هەروەها پێمان ڕواندوە بەو ئاوە، دارخورما بەرز هەڵچووەکان، ﴿ بَاسِقَٰتٍ ﴾، کۆی (**باسِقة**)ەیە، واتە: بەرز هەڵچوو، (**النَّخلَةُ البَاسِقَة**)، (**وَالنَّخلُ البَاسِقَات**)، واتە: دارخورمایەک کە بەرز هەڵچووەو، دارخورماکان کە بەرز هەڵچوون، ﴿ لَّهَا طَلْعٌ نَّضِيدٌ ﴾، بە ڕێکی ڕیز بەستوویان هەیە، (**طَلع**) بە بەرو میوەی دارو درەخت دەگوترێ، بەڵام بە نیسبەت خورماوە، یەکەم جار کە میوەکەی دەردەچێ پێی دەگوترێ: (**طَلع**)، کە لە ڕاستییدا کیفێکە هێشووەکانی دار خورمایەکەی لە نێو خۆوە گرتوون، (**کُفَرَی**)ی پێ دەڵێن، ئنجا ئەو کیف و بەرگە، دوایی لە قۆناغێکی دیاریکراودا دەقڵیشێ و هێشووە خورمایەکان دێنە دەرێ، (**نَضِید**)یش بە مانای (**مَنضُود**)ە، یانی: (**متراکب**) لەسەر یەک کەڵەکە بوو، ڕیز بەستوو.

﴿ رِّزْقًا لِّلْعِبَادِ ﴾، هەموو ئەوەمان بە ئاوە بەپێزە دەرهێناوە، کە هەمووی ببێتە بژیو بۆ بەندەکان و، بۆ مرۆڤەکان، خوا مشووری لە بەندەکانی خواردوە، ﴿ وَأَحْيَيْنَا بِهِۦ بَلْدَةً مَّيْتًا ﴾، هەروەها بەو ئاوە بەپێزە زەوییەکی مردووشمان پێ ژیاندۆتەوە، ﴿ كَذَٰلِكَ ٱلْخُرُوجُ ﴾، دەرچوونیشتان بە هەمان شێوەیە، واتە: جارێکی دیکەش دەرچوونتان لە زەویی و زیندووکرانەوەتان لە زەویدا، کە پێتان شتێکی زۆر دوورە، دەڵێن: ﴿ ذَٰلِكَ رَجْعٌۢ بَعِيدٌ ﴾، هەروەک ئەو دەرچوونەی ئەو کشتوکاڵ و دانەوێڵەو ئەو هەموو دارو درەخت و میوەیە وایە، کە پێش ئەوەی ئەو ئاوە لە شێوەی باران و بەفرو تەزرەدا، بێتە سەر ڕووی زەوی، هیچ شتێک دیار نیە، لەو سەر پارچە زەوییە، بەڵام دوایی تەماشا دەکەی پڕ دەبێ لە گیاو گوڵ و سەوزەو میوەو تەڕەکارو دانەوێڵە، کەواتە: دەرچوونیشتان جارێکی دیکە و لە زەوی دەرهێنانتان هەر بەهەمان شێوەیە.

ئنجا خوا ﷻ سەرنجیان ڕادەكێشێ بۆ مێژوو، دەفەرموێ: ﴿كَذَّبَتۡ قَبۡلَهُمۡ قَوۡمُ نُوحٖ وَأَصۡحَٰبُ ٱلرَّسِّ وَثَمُودُ ۝١٢ وَعَادٞ وَفِرۡعَوۡنُ وَإِخۡوَٰنُ لُوطٖ ۝١٣ وَأَصۡحَٰبُ ٱلۡأَيۡكَةِ وَقَوۡمُ تُبَّعٖ﴾، لە پێش ئەواندا واتە: پێش كۆمەڵگای پێغەمبەر ﷺ گەلی نووح پێغەمبەری خوایان بە درۆ داناو، پێغەمبەرانیان بە درۆ دانا، پەیامی خوایان بە درۆ داناو، پێی بێبڕوا بوون، هەروەها خاوەنانی بیرەكە، یان خاوەنانی چاڵەكە یان شیوەكە، هەروەها گەلی سەموود كە پێغەمبەرەكەیان صاڵح بوو (عَلَيْهِ السَّلام) و، گەلی عاد كە پێغەمبەرەكەیان هوود بوو (عَلَيْهِ السَّلام) و، فیرعەون و دەست و دایەرەكەی كە مووسا (عَلَيْهِ السَّلام) و هاڕوونی برای (عَلَيْهِ السَّلام) بۆ لایان ڕەوان كرابوون و، برایەكانی (لووط)یش كە مەبەست پێی گەلی لووطە، لەبەر ئەوەی زۆر هاوەڵ و هاودەمی بوون، ئەگەرنا لووط عیبرانیی بووە، بەڵام ئەوان كەنعانیی بوون و، لووط بۆ لایان ڕەوانكراوە، بە تایبەت هەردوو شاری سەدووم و عەمووڕە، ئەوانیش پێغەمبەرانی خوایان بە درۆ دانان.

﴿وَأَصۡحَٰبُ ٱلۡأَيۡكَةِ﴾، هەروەها خاوەنانی درەختە چڕ و پڕەكە، یاخود خاوەنانی باخە چڕو پڕەكە، كە گەلی شوعەیبن، ﴿وَقَوۡمُ تُبَّعٖ﴾، هەروەها خەڵكی توببەع كە دیارە ئاگادارکەرەوەكەیان دەبێ ناوی توببەع بووبێ، پێشتر باسمان كرد لە تەفسیری سوورەتی (الدخان)دا كە پێغەمبەر ﷺ فەرموویەتی: قسە بە توببەع مەڵێن، لەبەر ئەوەی خواناس و بڕوادار بووە، بەڵام خەڵكەكەی بێبڕواو خراپەكار بوون، ئەم هەشت گەلە: ١-گەلی نووح و ٢-خاوەنانی بیرەكە و ٣-گەلی سەموودو ٤-گەلی عادو ٥-فیرعەون و، ٦-گەلی لووط، ٧-هەروەها خاوەنانی درەختەكەو ٨-گەلی توببەع، ئەو هەشتە، ﴿كُلّٞ كَذَّبَ ٱلرُّسُلَ﴾، هەر كامێكیان پێغەمبەرانی بە درۆ دانا، هەموو پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام)، ئنجا هەر كامێكیان تەنیا پێغەمبەری خۆی بە درۆ داناوە، بەڵام هەر كام لە پێغەمبەران (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام)، پێغەمبەرانی پێش خۆی و دوایی بە ڕاست داناوە، كەواتە: هەر كەسێك بڕوای بە یەكێك لە پێغەمبەران نەبوو بێ صەڵات و سەلامی خوایان

لەسەر بێ، لەبەر ئەوەی پەیامی پێغەمبەران هەمووی یەک بووە، لە هێڵە گشتییەکان و لە جەوهەرو نێوەڕۆکیشدا، هەر کەسێ بڕوای بە هەر کامیان نەبێ، وەک ئەوە وایە بڕوای بە هیچیان نەبووبێ، ﴿فَحَقَّ وَعِيدِ﴾، بۆیە هەڕەشەی من لەسەریان پێویست بوە، یانی: (فَحَقَّ وَعِيدِي)، بەڵام (ي)ەکە قرتێنراوەو بە ژێر (کسرة) ئیکتیفا کراوە لە زۆر شوێنی قورئاندا، وا هاتوە، واتە: سزای من و هەڕەشەی من، لەسەریان چەسپا.

لە کۆتاییدا خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿أَفَعَيِينَا بِٱلۡخَلۡقِ ٱلۡأَوَّلِ﴾، ئایا ئێمە دەستەپاچە بووین لە بەرانبەر دروستکردنی یەکەمدا؟ واتە: ئایا ئێمە لە بەرانبەر دروستکردنی یەکەمدا بێ تواناو دەستە پاچە بووین؟ تاکو لە بەرانبەر دروستکردنی دووەمدا، یاخود دووبارە گێڕانەوەیاندا بێ توانا بین؟ ﴿بَلۡ هُمۡ فِي لَبۡسٖ مِّنۡ خَلۡقٖ جَدِيدٖ﴾، بەڵکو ئەوان لە تێکەڵیدان، لە ئیشکال دان، لە دروستکردنەوەی تازە، واتە: شتەکەیان زۆر نامەنتیقییە، دروستکردنی یەکەم بە زەحمەتە، ئەگەر زەحمەت بێ و، هی دووەم ئاسانە، کەچی ئەوان لە ئاسانەکەدا کەوتوونە ئیشکالەوە، دان بە هی یەکەمدا دێنن، کە خوا دروستیکردوون، بەڵام پێیان وایە کە خوا ناتوانێ دوای ئەوەی دەمرن زیندوویان بکاتەوە، کە ئەوە شتێکی زۆر نامەنتیقییە، ئەگەر هەر تۆزێ گوێیان بۆ عەقڵ و ویژدان گرتبایەو، بە مەنتیق لەگەڵ ئەو بابەتەدا مامەڵەیان کردبایە، دەبوو بزانن : کەسێک بتوانێ شتێک لە نەبوون پەیدا بکات، دوای ئەوەی ئەو شتە لە بەین دەچێ، دەتوانێ بیگێڕێتەوە، هەروەک زۆرجار گوتوومانە: بابایەکی گۆزەکەر، کە گۆزە دروست دەکات، (وَلِلَّهُ المَثَلُ الأَعلَى)، دوای ئەوەی گۆزەکەی لێ دەشکێ، دەتوانێ چاکتر لە جاران دروستی بکاتەوە، هەر ئەو سواڵەتانە، لەتکەکانی بهارێ و بیانکاتەوە قوڕ و، گۆزەی چاکتر لە جارانیشیان لێ دروست بکاتەوە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

سوێند خواردنی خوا ﷻ بە قورئانی شکۆداری بەپێز، کە زیندووکرانەوەو سزاو پاداشت هەقن و، سەرسووڕمانی کافران کە لە خۆیان ترسێنەرو وریاکەرەوەیەکیان بۆ بێ:

خوا دەفەرموێ: ﴿قٓ وَٱلۡقُرۡءَانِ ٱلۡمَجِيدِ ۝١ بَلۡ عَجِبُوٓاْ أَن جَآءَهُم مُّنذِرٞ مِّنۡهُمۡ فَقَالَ ٱلۡكَٰفِرُونَ هَٰذَا شَيۡءٌ عَجِيبٌ ۝٢﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿قٓ وَٱلۡقُرۡءَانِ ٱلۡمَجِيدِ﴾، (پیتی) قاف، سوێند بە قورئانی خاوەن شکۆ، خاوەن ئەوپەڕی بەخشش.

پیتی (ق) وەک گوتمان: یەک پیتە، بەڵام وەک وشەیەک گۆ دەکرێ، هەروەک (ص)یش، یەک پیتە، (صاد) و (قاف) و (نون)، بەڵام وەک وشە گۆ دەکرێن، دەگوترێ: (قاف) (صاد) (نوون)، ئەم سێ سوورەتە لە قورئاندا بە یەک پیت هاتوون لەسەرەتایانەوە، بەڵام (٢٦) سوورەتەکەی دیکە هەموویان یان بە دوو پیت، یان بە سێ، یان بە چوار، یان بە پێنج هاتوون.

﴿وَٱلۡقُرۡءَانِ ٱلۡمَجِيدِ﴾، (و)ەکە بۆ سوێندە، سوێند بە قورئانی مەجید، قورئان واتە: خوێندراوە، ناوی عەلەمی ئەو فەرمایشتەیە، کە خوا بە پێغەمبەری کۆتایی خۆیدا ناردوویەتی، کە هەم بە قورئان ناوی هێناوە، هەم بە (کتاب)، بە قورئان ناوی هێناوە لەبەر ئەوەی دەخوێنرێتەوە، بە زمانان دەخوێنرێتەوە، بە کیتاب ناوی

هێنراوە لەبەر ئەوەی دەنووسرێتەوە، واتە: ئەم قورئانە، هەم بە شێوەی خوێندنەوە بە ئێمە گەیشتوە، هەم بە شێوەی نووسراویش، ئێستاش لەبەر دەستی ئێمەدا هەیە، هەم بە خوێنراویی و هەم بە نووسراویی، ﴿ٱلْمَجِيدِ﴾، خوا کردوویەتی بە وەسف بۆ قورئان، وەڵامی سوێندەکە چییە؟ وەڵامی سوێندەکە قرتێنراوە (**جَوابُ القَسَمِ مَحذُوفٌ لِتَذهَبَ نَفسُ السَّامِعِ كُلَّ مَذهَب**)، بۆ ئەوەی زەینی بابای بیسەر بۆ هەموو شوێنێک بچێت، بۆ هەر شتێک کە لەگەڵی بگونجێت، بۆ وێنە:

أ- سوێند بە قورئانی خاوەن شکۆی بەرز، یان پیت و پێزی هەرە زۆر، تۆ پێغەمبەری خوای، ئەی موحەممەد ﷺ.

ب- یاخود سوێند بە قورئانی خاوەن شکۆو پیت و پێزی هەرە زۆر، زیندووکرانەوە هەقە.

ج- یاخود سوێند بە قورئانی خاوەن شکۆو پایە بەرز، ئەم قورئانە فەرمایشتی خوایە، هەروەها هەر مانایەکی دیکە کە لەگەڵ سیاقی ئایەتەکاندا بگونجێ، ئەگەر خوا ﷻ دیارییکردبایە، کە لە هەندێک شوێنان وەڵامی سوێندەکە دیارییکراوە، بەڵام ئەگەر دیارییکرابایە تەنیا یەک مانای دەگەیاند، بەڵام کە دیاریی نەکراوە، من ئەو سێ مانایەم بۆ هێنان و، دەگونجێ مانای دیکەش بهێنرێ.

٢)- ﴿بَلْ عَجِبُوٓاْ أَن جَآءَهُم مُّنذِرٌ مِّنْهُمْ﴾، بەڵکو سەریان سوڕما کە لەخۆیان وریاکەرەوەیان بۆهات وشەی ﴿بَلْ﴾، لە کوردییدا دەبێتەوە (بەڵکو) یان (بەڵام)، لە زمانی عەرەبییدا پێی دەگوترێ: (**بل لِلإضراب**)، واتە: (بَل) بۆ گواستنەوەیە، واتە: واز لەوە بێنەو بچۆ بۆ بابەتێکی دیکە، ئنجا لێرە زانایان بۆ ئەم (بَل)ی گواستنەوە، لەم باسە کە دەکرێ بۆ باسێکی دیکە، سێ حاڵەتیان بۆ داناون:

أ- ئەبوو سعوود دەڵێ: (**إضرابٌ عَمَّا يُنْبِيءُ عنْهُ جَوَابُ القَسَمِ المحْذُوفِ، كَأَنَّهُ قِيْلَ وَالقُرْآنِ الْمَجيدِ، أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ لِتُنْذِرَ بِهِ النَّاسَ، بلْ جعلُوا كُلاً منَ المنذِر والمنذَرِ بِهِ عُرضةً للنكيرِ والتعجيبِ**).

واتە: لێرەدا ئەمە گواستنەوەیە لەوە کە وەڵامە قرتێنراوەکەی، سوێندەکە دەیگەیەنێ، واتە: ئێمە قورئانمان دابەزاندوە بۆ ئەوەی خەڵکی پێ وریابکەیەوە،

کەچی بڕوایان پێ نەهێنا، بەڵکو وریا کەرەوەو پێ وریاکراوەکەیان (پێ وریاکراوەکە قورئانەو وریاکەرەوەکەش پێغەمبەرە ﷺ) کردیاننە مایەی نکووڵیی لێکردن و سەرسوڕمان .

ب- (وَالقُرْآنِ المجيدِ إنَّكَ لمنذِرٌ، ثمَّ قيلَ بعدَهُ: إنَّهم شكُّوا فيهِ، ثمَّ أُضربَ عنْهُ، وقيلَ بلْ عجبُوا، أيْ: لمْ يكتفُوا بالشكِّ والردِّ، بلْ جزمُوا بالخلافِ حتَّى جعلُوا ذلكَ منَ الأمورِ العجيبةِ).

واتە: سوێند بە قورئانی خاوەن شکۆ و خاوەن ئەوپەڕی پێزو بەرەکەت، (ئەی موحەممەد!) تۆ وریاکەرەوەو ترسێنەری، دوایی گوترا: ئەوان دوو دڵ بوون، بەڵکو سەریان سوڕما، واتە: بەوە وازیان نەهێنا کە تێیدا دوو دڵ و لە گومان بن، بەڵکو لەوە تێیانپەڕاندو زۆر بە جەختکردنەوە بێبڕواییەکەی خۆیان ڕاگەیاند، تاکو ناردنی تۆیان وەک وریاکەرەوە لە کارە سەرسوڕهێنەرەکان دانا.

ج- (إضرابٌ عَمَّا يُفهم منْ وصفِ القرآنِ بالمجيدِ، كَأَنَّهُ قِيْلَ لَيْسَ سَبَبُ امْتِنَاعِهِم مِنَ الإِيْمَانِ بالقُرْآنِ، أنَّه لا مجدَ لهُ، ولكنْ لجهلِهم)، واتە: ئەمە گواستنەوەیە، لەوەی دەفامرێتەوە لە وەسفکردنی قورئان بە (مەجید)، وەک ئەوەی گوترابێ: هۆی بڕوا نەهێنانیان بە قورئان، ئەوە نیە کە خاوەنی مەجدو شکۆو پیت و پێز نەبێ، بەڵکو لەبەر نەزانییانە، چونکە بە زۆریی وایە ئینسان لە بەرانبەر شتێکدا سەری سوڕ دەمێنێ، کە نەیزانیبێ و نەیبیستبێ، واتە: بەهۆی نەزانیی خۆیانەوە، بڕوایان بە قورئان نەهێنا، نەک لەبەر ئەوەی قورئان خاوەنی شکۆو پایەی بەرزو پیت و پێزی هەرە زۆر نەبێ.

٣)- ﴿فَقَالَ ٱلْكَٰفِرُونَ هَٰذَا شَىْءٌ عَجِيبٌ﴾، ئنجا بێبڕوایەکان گوتیان: ئەمە شتێکی سەیرە! پێشتر دەفەرموێ: ﴿بَلْ عَجِبُوٓا۟ أَن جَآءَهُم مُّنذِرٌ مِّنْهُمْ﴾، بەڵکو سەریان سووڕما، **(أي: حَصَلَ لَهُمُ العَجَبُ، وَهُوَ الأَمرُ غَيرُ المألُوف)**، (عجب): بریتیە لە شتێك پێشتر نەبوو بێ، حاڵەتی سەرسوڕمانیان بۆ دروست بوو، ﴿بَلْ عَجِبُوٓا۟ أَن جَآءَهُم مُّنذِرٌ مِّنْهُمْ﴾، کە لە خۆیان وریا کەرەوەیەکیان بۆ هات، واتە: لە جینسی خۆیان بۆیان هات، نەک لە جینسی فریشتان، یان لە جینسی جند، کە سەرسوڕهاتنەکەیان زیاتر بە شتێکی نالۆژیکیی دادەنرێ، چونکە

ئەگەر لە غەیری خۆیان بۆیان هاتبایە، بۆیان هەبوو بڵێن، ئێمە مرۆڤین چۆن دەبێ فریشتەمان بۆ بێ؟! یان ئێمە مرۆڤین چۆن دەبێ جندمان بۆ بێ؟ یاخود مەخلووقێکی دیکە، بەڵام ئێستا کە وریاکەرەوەکەیان لە خۆیانە، شتەکەیان زۆر پێچەوانەی عەقڵ و مەنتیقە، ﴿فَقَالَ ٱلْكَـٰفِرُونَ هَـٰذَا شَىْءٌ عَجِيبٌ﴾، بێبڕوایەکان گوتیان: ئەمە شتێکی سەرسوڕهێنەرە، ئەمە بۆ شیکردنەوەو هۆکار دۆزییە، یانی: هۆکارەکەی چی بوو کە وایانگوت؟ ئەوانە بێبڕوابوون، بۆیە گوتیان: ئەمە شتێکی سەرسوڕهێنەرە، واتە: هۆی سەرسوڕمانەکەیان و هۆی ئەو هەڵوێستەیان، بریتیی بوو لە بێبڕواییەکەیان.

مەسەلەی دووەم:

نکووڵییکردنی بێبڕوایان لەوەی: لە دوای مردن و بوونەوە بە خاک و خۆڵ، زیندووبینەوەو، بەرپەرچدانەوەی خوای مەزن بۆیان، بەوە کە دەزانێ خاک چەند لە جەستەیان دەخوات، نووسراوێکی پارێزەریشی لەلایە، بەڵام هۆکارەکەی بە درۆ دانانی هەقە، کە لەبارەیەوە تووشی قسەی تێکەڵ و پێکەڵ و ناهاوسەنگ بوون:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ أَءِذَا مِتۡنَا وَكُنَّا تُرَابٗاۖ ذَٰلِكَ رَجۡعُۢ بَعِيدٞ ﴿٣﴾ قَدۡ عَلِمۡنَا مَا تَنقُصُ ٱلۡأَرۡضُ مِنۡهُمۡۖ وَعِندَنَا كِتَٰبٌ حَفِيظُۢ ﴿٤﴾ بَلۡ كَذَّبُواْ بِٱلۡحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمۡ فَهُمۡ فِيٓ أَمۡرٖ مَّرِيجٍ ﴿٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ أَءِذَا مِتۡنَا وَكُنَّا تُرَابٗاۖ ﴾، ئایا کە مردین و بووینەوە بە خۆڵ (بە گڵ)، هەڵبەتە لێرەدا خوا نەیفەرموە: (**قالوا**)، چونکە پێشێ فەرموویەتی: ﴿فَقَالَ ٱلۡكَٰفِرُونَ هَٰذَا شَيۡءٌ عَجِيبٌ ﴾، بێبڕوایەکان گوتیان: ئەمە شتێکی سەرسوڕهێنەرە، کە دیارە مەبەستیان ئەوە بووە کە پێغەمبەرێک لە خۆیان بۆیان بێ و وریایان بکاتەوە، شتێکی سەرسوڕهێنەرە، کەواتە ئەوان هەر لەسەر قسەکەی خۆیان بەردەوامن، گوتیان: ﴿ أَءِذَا مِتۡنَا وَكُنَّا تُرَابٗاۖ ﴾، بێبڕواکان گوتیان: ئایا کە مردین و بووینەوە بە خۆڵ (بە گڵ)، (**الإستِفهامُ مُستَعمَلٌ فِي التَّعَجُّبِ والإبْطَالِ**)، پرسیارکردنەکە بەکارهێنراوە لە سەرسوڕمان و لە هەڵوەشاندنەوەدا، واتە: ئەوە ناگونجێ.

٢)- ﴿ ذَٰلِكَ رَجۡعُۢ بَعِيدٞ ﴾، ئا ئەوە، (ئەو مردن و زیندوو کرانەوەیە دوای ئەوەی مردووین و بووین بە خاک و خۆڵ)، گەڕانەوەیەکی دوورە، (**رَجْع: مَصْدَرُ رَجَعَ، أَيَ : الرُجُوعُ إلَى الحَيَاةِ**)، (**رَجع**)، چاوگی (**رَجَعَ**)یە، (**رَجَعَ**)، گەڕایەوە، (**رَجْع**)، واتە: گەڕایەوە، واتە: گەڕایەوە بۆ ژیانی دنیا، یان بۆ ژیان، ئەوە گەڕانەوەیەکی دوورە، کە دەڵێن: (**بَعِيد**)، واتە: دوورە لە عەقڵ و تێگەیشتنەوەو، شتێکی نالۆژیکییە.

خواش ﷻ چەند وەڵامێکیان دەداتەوە، دەفەرموێ:

٣)- ﴿ قَدۡ عَلِمۡنَا مَا تَنقُصُ ٱلۡأَرۡضُ مِنۡهُمۡ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە زانیومانە، زەوی چەندی لێ کەم کردوون، واتە: جەستەی هەر کامێکیان کە شی دەبێتەوە و دەبێتەوە بە خاک، ئێمە دەزانین جەستەیان لە چەند گەردیلە پێک هاتوە، کە زانستی ئێستا دەریخستوە کە بەشێوەیەکی هاوکۆیی (معدل) جەستەی هەر مرۆڤێک لە (سەد ترلیۆن) خانە پێک دێ، هەر خانەیەکیش بەشێوەیەکی هاوکۆیی لە سەد تریلیۆن(١٠٠٠٠٠٠٠٠٠٠٠٠٠٠) گەردیلە پێک دێ، ئنجا خوا دەزانێ جەستەیان لە چەند خانە پێک هاتوەو، هەر خانەیەک لە چەند گەردیلە پێکهاتوە! ﴿ قَدۡ عَلِمۡنَا مَا تَنقُصُ ٱلۡأَرۡضُ مِنۡهُمۡ ﴾، زانیومانە زەوی چەندی لێ کەم کردوونەوە لە جەستەیان.

٤)- ﴿ وَعِندَنَا كِتَٰبٌ حَفِيظُۢ ﴾، لە لای ئێمە کتێبێکی پارێزەرو نووسراوێکی پارێزەریش هەیە، ﴿ حَفِيظُۢ ﴾، دەگونجێ (فَعِيل)ی بە مانای (فاعل) بێ، واتە: پارێزەر، دەشگونجێ (فَعِيل)ی بە مانای (مفعول) بێ، لەسەرکێشی (فَعِيل)، بەڵام بە مانای (مفعول) واتە: پارێزراو (نووسراوێکی پارێزراو)، ئەمەش واپێدەچێ وێنا کردن بێ بۆ زانیاریی خوا، بە حاڵی کەسێک کە ئەگەر شتەکەی خۆی لە نووسراوێک نووسیبێ، بە تەئکید ئەو شتە کە نوسیوویەتی تۆمارییکردوە، لێی تێکناچێ، هەندێکیش لە زانایان گوتوویانە: بە دڵنیایی خوا ﷻ هەموو زانیارییەکانی خۆی لە دروستکراوێکی خۆیدا تۆمار کردوون، کە هەم بە:

أ- **(لوح محفوظ)**

ب- هەم بە **(إمام مبين)**

ج- هەم بە **(كتاب مبين)**،

د- لێرەش بە ﴿ كِتَٰبٌ حَفِيظُۢ ﴾، تەعبیری لێکردوە.

٥)- ﴿ بَلۡ كَذَّبُواْ بِٱلۡحَقِّ لَمَّا جَآءَهُمۡ ﴾، بەڵکو (هۆی بێبڕواییان ئەوە بووە)، کە بە هەق بێبڕوا بوون و هەقیان بە درۆ دانا، دوای ئەوەی بۆیان هات، هۆی بێبڕواییەکەیان ئەوەیە.

٦)- ﴿فَهُمْ فِيٓ أَمْرٍ مَّرِيجٍ ﴾، بۆیە سەرنجام ئەوان کەوتوونە نێو کارێکی تێکەڵەوە[1]، واتە: کەوتوونەتە حاڵەتێکی تێکەڵ و پێکەڵییەوە، هەر جارە قسەیەک دەکەن، (مَرِيج: **يَعْني المُضطَرِب المُختَلِط، أَي: لا قَرارَ فـي أَنفُسِهِم فـي هَذَا التَّكْذِيبِ إِضْطَرَبَ فِيهَا أَقْوَالهُم**)، لەو بە درۆ دانانەیاندا، حاڵەتێکی چەسپاویان نیە، بەڵکو هەرجارە شتێک دەڵێن و، لە بارەی قورئانەوە هەرجارە شتێک دەڵێن، لە بارەی پێغەمبەرەوەش ﷺ هەرجارەی شتێک دەڵێن، چونکە هەمیشە هەق چەسپاوە، بەڵام ناهەق گۆڕاوەو، حەق یەکێکە، بەڵام ناحەق جۆراو جۆرە، (٢ + ٢) ئەنجامە ڕاستەکەی بەس (٤)ە، بەڵام بڵێی: (٥)، بڵێی: (٦)، بڵێی: (٣)، بڵێی هەرچەند، هەر هەڵەیە، هەمیشە حەق چەسپاویشەو یەک شتیشە، بەڵام ناهەق گۆڕاوەو جۆراو جۆرە، لە بارەی وشەی (مَرِيج)ەوە، فەرمایشتێکی پێغەمبەر هاتوە ﷺ بۆ ڕوونکردنەوەی واتای (مريج) دەیهێنین:

{عَنِ الْحَسَنِ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: كَيْفَ أَنْتَ إِذَا بَقِيتَ فِي حُثَالَةٍ مِنْ النَّاسِ؟ قَالَ: قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ كَيْفَ ذَلِكَ؟ قَالَ: إِذَا مَرِجَتْ عُهُودُهُمْ وَأَمَانَاتُهُمْ، وَكَانُوا هَكَذَا، وَشَبَّكَ يُونُسُ بَيْنَ أَصَابِعِهِ، يَصِفُ ذَاكَ قَالَ قُلْتُ مَا أَصْنَعُ عِنْدَ ذَاكَ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ اتَّقِ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ وَخُذْ مَا تَعْرِفُ وَدَعْ مَا تُنْكِرُ وَعَلَيْكَ بِخَاصَّتِكَ وَإِيَّاكَ وَعَوَامَّهُمْ} (أخرجه أحمد: ٦٥٠٨، تعليق شعيب الأرنؤوط : صحيح رجاله ثقات رجال الشيخين).

واتە: حەسەنی بەصرایی دەڵێ: عەبدوڵڵای کوڕی عەمر (خوا لێیان ڕازی بێ)، گوتی: پێغەمبەری خوا ﷺ پێی فەرمووم: چی دەکەی کاتێک کەوتیە نێو کۆمەڵە خەڵکێکەوە کە پەیمان و سپاردەکانیان تێکەڵ بوون، لە نێو خۆیاندا ناکۆک بوون، بەو شێوەیان لێهات (پەنجەکانی ئاوا تێکەڵ کردن)، واتە: لەسەر بارێکی ڕاست نەمان......

کەواتە: (مريج) یانی: تێکەڵپێکەڵ و ئاڵۆز.

---

(١) وشەی (أمر) لێرەدا بە ناوێکی نەزانراو (إسم مبهم) دانراوەو هەرشتێك دەگرێتەوە.

لە بارەی ئەوەوە کە خوا دەفەرموێ: ﴿ قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنقُصُ ٱلْأَرْضُ مِنْهُمْ ﴾، دەزانین زەوی چی لێ کەم کردوونەوە، فەرمایشتێکی پێغەمبەر هەیە ﷺ چەند جارێکی دیکەش هێناومانە، دەفەرموێ: {**كُلُّ ابْنِ آدَمَ يَأْكُلُهُ التُّرَابُ، إِلَّا عَجْبُ الذَّنَبِ، مِنْهُ خُلِقَ وَفِيهِ يُرَكَّبُ**} (**أخرجه مسلم: ٢٩٥٥، وأبو داود: ٤٧٤٣، والنسائي: ٢٠٧٧**).

واتە: هەموو شتێکی ڕۆڵەی ئادەم، زەوی دەیخوات جگە لە ئێسکی کلێنجە، (هەڵبەتە ئەویش مەرج نیە، ئێسکەکە هەمووی یانی: بەشێکی بچووکی کە بە چاو نابینرێ) لەوێوە دروست بووەو، هەر لەوێشەوە دروست دەبێتەوە.

ئەوەش وەک پێشتر لە سەرەتای سوورەتی (**المؤمنون**)دا باسێکمان لەو بارەوە کرد، لە بارەی دروستکردنی مرۆڤەوە، زانست ئێستا بەوە گەیشتوە، یەکەم جار مرۆڤ کە دروست دەبێ، لەوێوە دروست دەبێ و، دیارە ئەو بەشەشی کە لێی دروست بووە، دەپارێزرێ و لەبەین ناچێ، بەڵکو جارێکی دیکە لەوە دروست دەبێتەوە، بەپێی فەرمایشتەکەی پێغەمبەری خوا ﷺ.

مەسەلەی سێیەم:

سەرنجڕاکێشانی خوا ﷻ بۆ بێبڕوایان بەتایبەت و، بۆ خەڵک بە گشتیی، بۆ بیناکرانی ئاسمان و ڕازێندرانەوەی و، پان ڕاخستنی زەوی و، تێدا ڕوێنرانی ڕووەکە دڵگیر و جوان و بەرچاوەکان و، دابەزێندرانی ئاو لەسەرێوە (بەشێوەی بەفرو باران و تەرزە) و پێڕوێنرانی باغ و بێستان و دانەوێڵەو دار خورمای بەرز هەڵچوو، تاکو ببێتە بژیو بۆ خەڵک و، زیندوو کرانەوەی مردووانیش هەروەک دەرهێنرانی ڕووەکە جۆراو جۆرەکانە لە زەوی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ أَفَلَمْ يَنظُرُوٓا۟ إِلَى ٱلسَّمَآءِ فَوْقَهُمْ كَيْفَ بَنَيْنَٰهَا وَزَيَّنَّٰهَا وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ ﴿٦﴾ وَٱلْأَرْضَ مَدَدْنَٰهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَٰسِىَ وَأَنۢبَتْنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوْجٍۭ بَهِيجٍ ﴿٧﴾ تَبْصِرَةً وَذِكْرَىٰ لِكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيبٍ ﴿٨﴾ وَنَزَّلْنَا مِنَ ٱلسَّمَآءِ مَآءً مُّبَٰرَكًا فَأَنۢبَتْنَا بِهِۦ جَنَّٰتٍ وَحَبَّ ٱلْحَصِيدِ ﴿٩﴾ وَٱلنَّخْلَ بَاسِقَٰتٍ لَّهَا طَلْعٌ نَّضِيدٌ ﴿١٠﴾ رِّزْقًا لِّلْعِبَادِ وَأَحْيَيْنَا بِهِۦ بَلْدَةً مَّيْتًا كَذَٰلِكَ ٱلْخُرُوجُ ﴿١١﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ أَفَلَمْ يَنظُرُوٓا۟ إِلَى ٱلسَّمَآءِ فَوْقَهُمْ ﴾، ئایا سەرنجی ئاسمانیان نەداوە لە سەروویانەوە؟ کە دەفەرموێ: ﴿ فَوْقَهُمْ ﴾، واتە: لە حاڵێکدا کە لەسەروویانەوەیە، یانی: (**فَوقَهُم**)، حاڵە دەگەڕێتەوە بۆ ئاسمان، ئایا سەرنجی ئاسمانیان نەداوە لە حاڵێکدا ئاسمان لە سەروویانەوەیە، هەر سەر هەڵبڕن، دەیبینن، پرسیارکردن لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ أَفَلَمْ يَنظُرُوٓا۟ ﴾، ئایا سەرنجیان نەداوە، تەماشایان نەکردوە بۆ ئاسمان؟ نەیانڕوانیوەتە ئاسمان لەسەروویانەوە؟ ئەم پرسیارکردنە دەگونجێ پرسیار کردنی نکووڵییلێکردن بێ، ئەگەر مەبەست لە تەماشا کردن، تەماشا کردنی عەقڵ و دڵ بێ، بەڵام ئەگەر مەبەست تەماشا کردنی ڕواڵەتیی بێ، تەماشا کردنی چاو، پرسیارکردنی چەسپاندنە، واتە: بە تەئکید تەماشایان کردوە، بە چاوی سەر تەماشایان کردوە، بەڵام ئەگەر مەبەست سەرنجدان و

تێوەڕامانی عەقڵ و دڵ بێ، بە دڵنیایی ئەوان باش لە ئاسمان و گەردوون ورد نەبوونەوە، بۆیە خوا ﷻ بە نکووڵییلێکردنەوە ئەو پرسیارە دەکات.

٢)- ﴿كَيْفَ بَنَيْنَـٰهَا وَزَيَّنَّـٰهَا﴾، (ئایا سەرنجیان نەداوەتە ئاسمان لەسەرووویانەوە)، چۆن بنیاتمان ناوە، دروستمان کردوە و بەرزمانکردۆتەوە، چۆنیش ڕازاندوومانەتەوە، خوای بەرزی مەزن، دوو سیفەتان لە ئاسمان هەڵدەدات:

یەکەم: بنیاتنرانی و بەرزکرانەوەی.

دووەم: ڕازێنرانەوەی:

هەڵبەتە مەبەست لە ئاسمان ئەو گومبەزە شینەیە کە دەیبینین، بە ڕۆژ دەیبینین بە تایبەت خۆر بە دەرەوە بێ، بە دڵنیایی ئەوە بە ڕۆژ زۆر جوان دیارە، بە شەویش ئەگەر ئەستێرەکان و مانگ بە دەرەوە دەبن، ئەوەندەی چاو بڕ دەکات، خوای پەروەردگار مەبەستی پێ ئەوەیە، ئەوە ئەگەر مەبەست پێی بینینی چاو بێ، بەڵام ئەگەر مەبەست پێی بینینی عەقڵ و دڵ بێ، واتە: ئەو گەردوونە هەمووی ئەوەی بە چاو دەیبینن و، ئەوەی بە چاو نایبینن، دەزانن ئەو ئاسمانە زۆر بەرزە، ئەو گەردوونە یەکجار فراوان و زەبەلاحە.

ڕازێندرانەوەکەشی دیارە لەڕۆژێدا بە خۆر دەڕازێتەوەو، لە شەوێشدا بە مانگ و ئەستێرەکان، وشەی (**زَيَّنَّاها**) جوانمان کردووەو ڕازاندوومانەتەوە، (**التزيينُ: جَعلُ الشَّيء زَيْناً أي حَسَناً**)، واتە: (**تزیین**) بریتیە لەوەی شتێک جوان بکەی و ڕازاوەی بکەی، کە فیعلەن ئاسمان چ لە ڕۆژێدا لێی بڕوانی، چ لە شەوێدا لێی بڕوانی، دیمەنێکی یەکجار جوان و سەرنجڕاکێشی هەیە.

٣)- ﴿وَمَا لَهَا مِن فُرُوجٍ﴾، ئاسمان هیچ کوت و کەلێنی تێدانین، هیچ کەم و کوڕیی تێدا نین، ﴿فُرُوجٍ﴾، کۆی (**فَرج**)ە، (**وَهُوَ الخَرقُ**)، بریتیە: لە کون و کەلێن، توێژەرەوانی قورئان (**فُروج**)یان بە (**شُقُوق**) و، (**صُدُوع**) و (**فُتُوق**) لێکداوەتەوە، (**شُقُوق**) کۆی (**شَقّ**)

ە، (صُدُوع) کۆی (صَدع)ە، (فُتُوق) کۆی (فَتق)ە، واتە: لەت بوون و، درزو تیک و کەلێن، ئەو واتایانە دەگەیەنن.

ئـەم ئایەتـە موبارەکـە وەک ئـەو ئایەتـەی سـوورەتی (الملك) وایـە کـە دەفەرمـوێ: ﴿ٱلَّذِى خَلَقَ سَبْعَ سَمَٰوَٰتٍ طِبَاقًا ۖ مَّا تَرَىٰ فِى خَلْقِ ٱلرَّحْمَٰنِ مِن تَفَٰوُتٍ ۖ فَٱرْجِعِ ٱلْبَصَرَ هَلْ تَرَىٰ مِن فُطُورٍ ﴿٣﴾ ثُمَّ ٱرْجِعِ ٱلْبَصَرَ كَرَّتَيْنِ يَنقَلِبْ إِلَيْكَ ٱلْبَصَرُ خَاسِئًا وَهُوَ حَسِيرٌ ﴿٤﴾﴾، واتـە: خـوا ئـەو زاتەیـە کـە ئاسـمانەکانی حـەوت چیـن لەسـەر یـەک دروسـت کـردوون، تـۆ لـە دروسـتکراوی خـوای خـاوەن بەزەییـدا نارێکیـی نابینـی، جـار لـە دوای جـار چـاو بگێـڕەو وردبـەوە، بزانـە هیـچ کەلێـن و کـون و نارێکیی دەبینـی؟ (دوایـی دەفەرموێ:) دوایـی دوو جـاری دیکـە، (یـانی: چەنـدان جـار لـە دوای جـار) سـەرنجبدە، سـەرنجام چـاوت دەگەڕێتـەوە بـۆ لات بـە دەرکراویـی، واتـە: بـێ ئـەوەی بـە ئامانـج گەیشـتبێ و کـەم و کوڕیـی و نارێکییـەک لـە ئاسـماندا (واتـە: لـە گەردوونـدا) بدۆزێتـەوە.

ئنجـا دوای ئاسـمان، دوای گـەردوون بـە گشـتیی کـە دیـارە زەویـش هـەر بەشـێکە لـەو گەردوونـە، ئنجـا بـە تایبـەتی بـاسی زەوی دەکات:

٤- ﴿وَٱلْأَرْضَ مَدَدْنَٰهَا﴾، واتە: زەویشمان پان ڕاخستوە، (مَدّ) بە مانای (جَرُّ الشَّيء)، شتێک کە ڕاکێشی، بەڵام بە مانای ڕاخستن (بَسط)یش هەر هاتوە، واتە: شتێک پان ڕابخرێ، کە بێگومان لێرەدا مەبەست پێی پان ڕاخستنی زەوییە، ئنجا وەنەبێ زەوی خڕ بووبێ و، دوایی خوا پانی ڕاخستبێ، یان هەڵوێژنەراو بووبێ و، دوایی پانی ڕاخستبێ، واتە: زەویمان بە پان ڕاخراوی هێناوەتە دی، ﴿وَٱلْأَرْضَ مَدَدْنَٰهَا﴾ش دەگەڕێتەوە بۆ سەر ڕستەی: ﴿أَفَلَمْ يَنظُرُوٓا۟﴾، واتە: هەروەها ئایا سەرنجی زەوییان نەداوە، چۆن پانمان ڕاخستوە؟

٥)- ﴿وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَٰسِىَ﴾، چیایەکانیشمان تێفڕێداون، (الإلقاءُ: رَمِي الشَّيء مِنَ اليَدِ إِلَى الأَرضِ)، (إلقاء) بریتیە: لەو شتەی کە بە دەستتەوە بێ و فڕێیدەیە زەوی، (رَواسي) کۆی (رَاسِي)یە، وەک (فَوارِس) کۆی (فارِس)ە و، (عَواذِل) کۆی (عاذِل)ە،

(الرُّسوُّ: الثَّبَاتُ وَالإِستِقرَارُ)، (رُسُوا) بە مانای چەسپاویی و سەقامگیریی دێ، (رَواسي) سیفەتی وەسفکراوێکی قرتێنراوە، یانی: چیایە چەسپاوەکان، بۆیەش وشەی (إلقاء)ی بۆ بەکارهێناون وەک لە تەفسیری سوورەتی (لوقمان)یشدا کاتی خۆی باسمان کرد، کە ئەو تەعبیرە لەوێش هەر هاتوە، بەڵکو لە شوێنانی دیکەش دا هاتوە، واپێدەچێ مەبەست ئەوەبێ کە چیایەکان لە ئەنجامی ئەو ئاگر پرژێنانەی کە لە ناخی زەویدا دەردەقوڵن و، ئاسن و کانزای تواوە فڕێ دەدەن، چەند کیلۆمەتر بەرزی دەکەنەوە، ئنجا دوایێ لەسەرڕا دێتەوە خوار و، دوای ئەوەی سارد دەبێتەوەو دەمەیێ، چیایەکان بەپێی ئەوەی زانایانی جیۆلۆجیا دەڵێن: ئاوا دروست بوون، کەواتە: لەسەرێوە فڕێدراونە نێو زەوی، چونکە کەرەستەی لێ دروستبوونی چیایەکان پێشێ لە ناخی زەوی دەرقوڵیوە، دوای گەڕاوەتەوەو وەك سینگ و گوڵمیخ تێیدا داکوتراون.

٦)- ﴿وَأَنۢبَتۡنَا فِيهَا مِن كُلِّ زَوۡجِۭ بَهِيجٖ﴾، هەروەها لە زەویدا ڕواندوومانە، هەر جۆرێکی جوان و بە دەو، بە دڵنیایی ڕواندن بۆ ڕووەکە، واتە: هەر جۆرە ڕووەکێک، هەر جۆرە سەوزایی و دارو درەختێکی دیمەن جوان و دڵبزوێن و دڵگیرمان لەوێدا ڕواندوە، وشەی: ﴿بَهِيجٖ﴾، دەگوترێ: (بَهُجَ الشَّيء أَي: حَسُنَ)، کەواتە: (بَهِيج: صِفَةٌ مُشَبَّهَةٌ بِالفِعْل)، یان سیفەتێکە چوێنراوە بە کردارەوە، چونکە (بَهُجَ) بە مانای (حَسُنَ) جوانە، جوان بوو، یاخود (بَهِيج: فَعِيلٌ بِمَعنَى المَفعُول)، واتە: (مُنبَهِجٌ بِهِ، أَي: يَسُرُّ بِهِ النَّاظِرُ)، واتە: دیمەنێکی دڵگیر سەرنج ڕاکێش، کە مرۆڤ پێی شادمان و دڵخۆش دەبێ، کاتێ سەرنجی دەدات.

هەڵبەتە: ﴿مِن كُلِّ زَوۡجِۭ بَهِيجٖ﴾، وشەی (زَوج) بە مانای پۆڵ (صنف)ە، بە مانای جۆر (نوع)ە، دەشگونجێ بە مانای جووتیش بێ، چونکە زانستی ڕووەک ناسیی دەریخستوە، هەموو ڕووەکەکان نێرو مێیان تێدایە، ئەوە بەس دار خورما نیە، نێر و مێی هەبێ، کە تۆوی نێرەکەی دەبەن بۆ مێیەکەی، بەڵکو هەموو ڕووەکەکان نێرو مێیان هەیە، وەک کاتی خۆی لە تەفسیری سوورەتی (الرعد)دا باسمان کرد، ئنجا هەیانە نێرو مێیەکەی، جیان وەک دار خورما، نێرەکەی لە شوێنێکە و، مێیەکەی لە شوێنێک و، دەبێ تۆوی نێرەکە بۆ مێیەکە بگوازرێتەوە،

هەشیانە لەنێو خۆیدایە نێرو مێیەکە، ئنجا ئەوانەی کە گژو گیاو، بەڵکو زۆر لە چرۆی درەختانیش بەهۆی پەپوولەو بەهۆی مێش هەنگوینەو، بەهۆی تەیرو تواڵەوە کە بە پێیەکانیان لەسەر ئەو دەنیشن لەسەر ئەویَ دەنیشن، تۆوی هەندێکیان بۆ هەندێکیان دەبەن و لە ئەنجامی ئەوەدا موتووربە دەبن، ئەوەی کە نێرو مێیەکەی جیابێ، ئەوەی دیکەش کە لەنێو خۆیدا بێ، لە نێو خۆیدا موتوربە دەبێ، کەواتە: دەگونجێ مەبەست لە (**زَوج**) جووت بێ، دەشگونجێ مەبەست لە (**زَوج**) جۆر بێ؟

٧)- ﴿ تَبْصِرَةً وَذِكْرَىٰ ﴾، واتە: هەم بەرچاو ڕوونیی، هەم بیر خستنەوەیە.

٨)- ﴿ لِكُلِّ عَبْدٍ مُّنِيبٍ ﴾، بۆ هەر بەندەیەکی لە ناخەوە گەڕاوە (بەرەو خوا ﷻ).

(**التَّبصِرَةُ: مَصْدَرُ بَصَّرَهُ، وَأَصْلُ مَصْدَرِهِ التَّبصِيرُ، وَهُوَ جَعْلُ المَرءِ مُبْصِراً**)، (تَبْصِرَةً) چاوگە و لە (**بَصَّرَهُ**)ەوە هاتووە، واتە: وایکرد کە ببینێ، چاوگەکە لە ئەصڵدا (**تَبصِير**)ە، واتە: پێ بینین، (**جَعلُ المَرءِ مُبصِراً**) وا لە مرۆڤەکە بکەی ببینێ، کەواتە: (تَبْصِرَةً) واتە: پێ بینەر، یان بەرچاو ڕوونکەرەوە.

(**ذِكرَى: إسمُ مَصدَرِ ذَكَّرَ إذَا جَعَلَهُ يَذكُرُ ما نَسِيَهُ**)، (**ذِكرَى**)ش ناوی چاوگی (**ذَكَّرَ**) ەیە، (**ذَكَّرَهُ**) واتە: شتێک کە دەیزانی، بەڵام لە بیری چوبۆوە، ئەو بیری خستەوە، لێرەدا کە خوا ﷻ دەفەرموێ: پێبینەرە و بیرخەرەوەیە بۆ هەر بەندەیەکی بۆ لای خوا گەڕاوە، دەگونجێ تەنیا بۆ زەویی و پان ڕاخرانی زەویی و تێدا داکوترانی چیایە چەسپاوەکان و ڕوێنرانی هەر جۆرە ڕووەکێکی جوان و بەرچاو و سەرنج ڕاکێش بچێتەوە، دەشگونجێ وێڕای ئەوە بۆ ئاسمانیش بچێتەوە، واش پێدەچێ گشتگیر بێ بۆ هەمووی، چونکە هەموو ئەوانە بەرچاو ڕوونیین و، مانای بیرخستنەوەشن، بەرچاو ڕوونیین بۆ ئەوەی مرۆڤ کاتێ تەماشای ئاسمان دەکات، بەو شێوەیەو، تەماشای زەوی دەکات، ئەو هەموو نازو نیعمەتانە بەو هەموو وردەکارییە، دەزانێ کە ئەوە پەروەردگارێک، مشوورخۆرێک، سەرپەرشتیارێک ئەوەی بۆ ڕەخساندوە،

ئنجا لە ئەنجامی ئەوەدا، ئەو بەرچاو ڕوونییەی بۆ پەیدا دەبێت و دێتەوە بیری و پەند وەردەگرێ، دێتەوە بیری کە: ئەگەر ئەم گەردوونە بەسەرو خواریەوە، کارسازێک و سەرپەرشتیارێک و مشوورخۆرێکی لەپشتەوە بێ، بە دڵنیاییی منیش کە لە نێو ئەو گەردوونەدا، دەژیم و هەموو شتەکان بۆ من دەستەمۆ کراون، لە پێشترە کە سەرپەرشتیارو مشوورخۆرێکم هەبێ، یانی دەبێتە هۆی ئەوە کە مرۆڤ پێگەی خۆی لە ئیعرابی بووندا زیاتر بزانێ و، لە خۆی حاڵیی بێ، کە هەر لەخۆوە نەهاتوە بۆ ئێرەو، بێ حیکمەت نەخوڵقێندراوەو، هەم ڕابردووی خۆی بزانێ و، ئێستای خۆی بزانێ و، حیکمەتی بوونی خۆی بزانێ و، داهاتووی خۆیشی بزانێ، بۆیەش دەفەرموێ: ﴿لِكُلِّ عَبۡدٖ مُّنِيبٖ﴾، بۆ هەر بەندەیەکی گەڕاوە، مرۆڤ ئەگەر لە ناخەوەو، لە دەروونەوە نەگەڕێتەوە بۆ لای خوا و، بیر نەکاتەوە، بێگومان نە لە ئاسمان پەند وەردەگرێ و هیچی تێدا دەبینێ، نە لە زەوی، بەڵکو وەک مێشە ڕەشە، وەک لە (مەوسووعەی ئیمان و ئیلحاد)دا باسم کردوە، کە هەر بەسەر خاڵی ڕەشەوە دەنیشێ، ئەویش تەماشا دەکات لە گەردووندا بزانێ، چ شتێکی دەکەوێتە بەر چاو، یان لە جەستەی خۆیدا یان لە دەورو بەریدا، چ شتێکی دەکەوێتە بەرچاو نارێک بێ، کە نارێکییەکەش خراپ دیتنی خۆی یان چاک تێنگەیشتنی پەیدای دەکات، ئەگەرنا کاتێک خوا دەفەرموێ: ﴿صُنۡعَ ٱللَّهِ ٱلَّذِيٓ أَتۡقَنَ كُلَّ شَيۡءٍ ... ﴿٨٨﴾﴾ النمل، واتە: دروستکراوی خوا کە هەموو شتێکی بەوپەڕی ڕێک و پێکیی دروست کردوە، یان کە دەفەرموێ: ﴿مَّا تَرَىٰ فِي خَلۡقِ ٱلرَّحۡمَٰنِ مِن تَفَٰوُتٖ... ﴿٣﴾﴾ الملك، واتە: لە دروستکراوانی خوای خاوەن بەزەیی دا نارێکیی نابینی، یان دەفەرموێ: ﴿لَقَدۡ خَلَقۡنَا ٱلۡإِنسَٰنَ فِيٓ أَحۡسَنِ تَقۡوِيمٖ ﴿٤﴾﴾ التين، واتە: بەدڵنیاییی ئینسانمان لە باشترین پێکهاتەدا خوڵقاندوە.

کاتێ خوا وا دەفەرموێ، شتەکەی بڕیوەتەوە، کەواتە:

أ- هەر نارێکیی و کەم و کوڕییەک ئێمە دەیبینین، لە ڕاستییدا بەهۆی ئەوەوەیە کە خۆمان باش سەرنج نادەین.

ب- هەندێک شتیش کە خوا ﷻ لە ژیانی بەشەردا دایناوە، بۆ وێنە: خوا ﷻ مارو دوو پشک و جۆرەها میکرۆب و ڤایرۆس و زیانبەخەشن، خوڵقاندوونی، چونکە ژیانی دنیا کە شوێنی تێدا تاقیکرانەوەیە، وا پێویست دەکات.

ج- ئەو شتانەش هەرچەندە ئێمە پێمان کەم و کوڕیی و ناڕێکیین، بەڵام لە ئەصڵدا کە تەماشای دیمەنەکە هەمووی بکەی و تەماشای حیکمەتی ژیانی دنیا بکەی، کە شوێنی تێدا تاقیکرانەوەیە، ئەوانەش هەمووی حیکمەت و هەمووی هۆکاری خۆیانیان هەیە.

٩)- ﴿ وَنَزَّلْنَا مِنَ السَّمَاءِ مَاءً مُّبَارَكًا ﴾، لە ئاسمانەوە، ئاوێکی بە پێزمان دابەزاندوە، واتە: لە سەرووتانەوە (سَماء) بە مانای سەرووش دێ، لە سەرووتانەوە ئاوێکی بەپێزمان دابەزاندوە، (**المُبَارَكُ: إسمُ مَفعولٍ للّذِي جُعِلَت فِيهِ البَرَكَةُ أي: الخَيرِ الكَثِير**)، ئاوێکی پێزدار، ئاوێکی بەرهەمدارمان دابەزاندوە، (مبارک) ناوی بەرکارە بۆ شتێک کە بەرەکەتی تێخراوە، واتە: خێری زۆری تێخراوە.

١٠)- ﴿ فَأَنبَتْنَا بِهِ جَنَّاتٍ وَحَبَّ الْحَصِيدِ ﴾، [بەو ئاوە کە لەسەرووتانەوە دامانبەزاندوە]، چەندان باغ و بێستانمان پێ ڕواندوە، هەروەها چەندان دانەوێڵە کە دەدوورێتەوە، (**جَنَّات**) کۆی (**جَنَّة**)یە، بریتیە لەوەی درەختی ترێ و، درەختەکانی میوەکان، هەروەها دارخورمای تێدا بن، ئنجا پێی دەگوترێ: (**جَنَّة**)، (**حَبّ**) بە مانای دانەوێڵە دێ، (**هُوَ مَا يَنبُتُ من الزَّرعِ الَّذِي يُخْرِجُ السَّنابِلَ تَحْوِيَ حُبُوباً**)، (**حَبّ**): بریتیە لە دانەوێڵە، کە بریتیە لەو کشتوکاڵەی گوڵان دەردەکات، ئەگەر جۆیە، گەنمە، هەرزنە، مەرەزەیە (کە برنج دەردەکات)، وشەی (**حَبّ**) زیاتر بۆ ئەوانە بەکاردێ، هەروەها بۆ ماش، چ ماشی سپی و چ ماشی ڕەش، هەروەها بۆ نیسک و نۆک، هەموو ئەوانە دانەوێڵەیان پێ دەگوترێ.

وشەی (**حَصِيد**) لەسەر کێشی (**فَعِيل**)ە، بەڵام بە مانای (مفعول)ە واتە: (**مَحصُود**)، (**الزَّرعِ المَحصُود**)، (**مَحصُود**)یش یانی: (**مَقطُوع**)، ئەوەی کە لە ڕیشەوە دەبڕدرێ، بۆ ئەوەی دوایی دانەکەی لە کایەکەی جیا بکرێتەوە، مرۆڤەکان دانەکەی دەخۆن (دانەوێڵەکەی)و، ئاژەڵەکانیشیان پووش و گیا و کایەکەی دەخۆن، ئەویش بە زایە ناچێت.

کەواتە: ﴿ وَحَبَّ ٱلْحَصِيدِ ﴾، یانی: دانەوێڵەی درواو، دانەوێڵەیەک کە ئەوەی دانەوێڵەکەی تێدایە دەدوورێتەوە، ئنجا گەنمە، جۆیە، نیسکە، نۆکە، ماشە، برنجە، تا دوایی.

١١)- ﴿ وَٱلنَّخْلَ بَاسِقَٰتٍ ﴾، دارخورمایانی بەرز هەڵچووش، ئەمە (**عطف**) دەبێتەوە بۆ سەر ڕستەی پێشێ، یانی: (**وَأَنبَتنا بِهِ النَّخلَ باسِقاتٍ**)، دارخورماکانیشمان کە لەحاڵێکدا بەرز هەڵچوون (درێژن)، ئەوانیشمان پێ ڕواندوە، چونکە (**باسِقات: أَي طَويلات**)، (**باسِقة**) بە مانای (**طَويلة**) دێ، (**باسِق**) یانی: (**الطَّويلَ**)، بەڵام درێژییەک کە بە باری بەرزییدا بەرەو سەرێ هەڵچووبێ، ﴿ وَٱلنَّخْلَ بَاسِقَٰتٍ ﴾، (**نَخل**) ناوی جینسە، ناوی کۆیە، تاکەکەی بریتیە لە (**نَخلَة**)، یانی: یەک دارخورما، بەڵام (نخل) یانی: دارخورمایەکان.

١٢)- ﴿ لَّهَا طَلْعٌ نَّضِيدٌ ﴾، بەرێکی ڕیزکراوی هەیە، (**طَلع**) وەک پێشتر باسمان کرد، (**الطَّلعُ أَوَّلُ ما يَظهَرُ من ثَمَرِ التَّمرِ، وَهُوَ فِي الكُفُرى، أَي: غِلافِ العُنقُود**)، (**طَلع**): بریتیە لە یەکەم شت کە لە دار خورما دەردەکەوێ، لە میوەکەی کە کیفێکە، پێی دەگوترێ: (**كُفُرى**)، کە کیفێکە هێشووەکانی تێدان، دوایی ئەو کیفە لە کاتێکی دیارییکراودا دەدڕدرێ و، هێشووەدار خورمایەکان دەردەکەون، ئنجا هەتا لە نێو کیفەکەدا بێ پێی دەگوترێ: (**مَنضود**)، ڕیز بوو، بەڵام دوای ئەوەی دێنە دەرێ، هێشووەکان هەریەکەی بە لایەکدا دەچێت، ئەو کاتە ئەو حاڵەتی ڕیزبوونەی نامێنێ، بەڵام دەنکە خورمایەکان خۆیان لە هێشووەکەدا ڕیز بوون، چونکە (**مَنضود**)، مەرجیش نیە بەس بۆ یەک شتیان بچێتەوە، پێشێ هێشووەکان لە نێو کیفەدا ڕیز بوون، دوایی کە هێشووەکان دێنە دەر، بڵاودەبنەوە، بۆ ئەوەی زیاتر گەشە بکەن، وەک چۆن کۆرپە لە منداڵدانی دایکی دێتە دەرێ بۆ ئەوەی دوایی زیاتر گەشە بکات، ئەوەندەی پێویست بووە گەشەی کردوە کە لەگەڵ وێدا گونجاوە، دوایی دەبێ بێتە دەرێ گەشەی دیکە بکات، خورماش بەهەمان شێوە هەتا لە نێو کیفەکەی دایە، جۆرێک گەشەی هەیە، بەڵام دوایی دەبێ ئەو کیفە بدڕێ بۆ ئەوەی بێتە دەرو گەشەی زیاتر بکات، ئەو کاتە هێشووەکانی بڵاودەبن،

(النَّضِيد: أي المَنضُود، أي المُصَفَّف بَعضُهُ فَوقَ بَعضٍ مادامَ فـي الكُفُرى)، لەنێو کیفەکەدا دێ، وەک گوێمان هێشووەکان ڕیزن، بەڵام دوای ئەوەی دێنە دەرێ بڵاودەبن، بەڵام ئەو کاتە دەنکە خورمایەکان پێکەوە لە هەر کام لە هێشووەکاندا ڕیز دەبن.

١٣)- ﴿رِّزۡقٗا لِّلۡعِبَادِۖ﴾، بژیوە بۆ بەندەکان، ئەم ﴿رِّزۡقٗا﴾، لە ڕووی ڕێزمانی عەرەبییەوە دەبێتە بەرکاری پێناو (**مَفعُولٌ لأَجلِه**)، کە لە ئەصڵدا چاوگە، بۆ ئەوە بژیوی بەندەکان بدەین، ﴿رِّزۡقٗا لِّلۡعِبَادِۖ﴾، واتە: هەموو ئەوەمان کردوە لە پێناوی ئەوەدا کە بژیوێک بڕەخسێنین بۆ بەندەکان.

١٤)- ﴿وَأَحۡيَيۡنَا بِهِۦ بَلۡدَةٗ مَّيۡتٗاۚ﴾، [هەروەها هەر بەو ئاوە کە دامان بەزاندوە، لەسەرێوە] زەوییەکی مردووشمان پێ ژیاندۆتەوە، (**البَلْدَةُ: القِطْعَةُ مِنَ الأَرْض**)، (**بَلْدَةٌ**) پارچەیەک لە زەوی، بۆچی دەفەرموێ: (**مَيْتاً**) بۆ نافەرموێ: (**مَيتَةً**)؟ لەبەر ئەوەی مانای (مکان) ی لێگیراوە، یاخود مانای (**بَلَد**)ی لێگیراوە، بۆیە کە دەفەرموێ: (**مَيتاً**) واتە: شوێنێکی مردوو، یاخود سەر زەمینێکی مردوو.

١٥)- ﴿كَذَٰلِكَ ٱلۡخُرُوجُ﴾، هەر بەو شێوەیەیە هاتنە دەر، واتە: وەک چۆن زەوی دوای ئەوەی مردووە و، هیچ شوێنەواری ژیانی لێ نەبووە، نە ڕووەک و، نە زیندەوەرو نە هیچ شتێک، قاقڕو دێمەکار، بەڵام دوای ئەوەی ئاومان دابەزاندۆتە سەر، جموجۆڵ و ژیانی لێ پەیدابووە، لە ڕووەک، پاشان بەهۆی ڕووەکەکانە مێش و مەگەزو، ئنجا پەپوولە و هەنگ و، ئنجا تەیرو تواڵ و ئەوانە، چونکە ئەوانە هەموویان لە ڕووەک و لە شیناورد دەهاڵێن، ژیان و پێداویستیی خۆیان لەسەر ڕووەک پەیدا دەکەن، ئنجا وەک چۆن ئەو سەر زەمینە وشکە مردووەمان، زیندوو کردەوە، ﴿كَذَٰلِكَ ٱلۡخُرُوجُ﴾، هاتنە دەرەوەش بەهەمان شێوەیە، هاتنە دەرەوەی ئێوەش جارێکی دیکە لە زەوی، بە هەمان شێوەیە.

وشەی: ﴿ٱلۡخُرُوجُ﴾، (أل)ەکەی، بۆ ناساندنە، بەڵام ناساندنەکە بۆ (عهد)ە، واتە: دەرچوونەکەی خەڵکیش لە زەوی لە ڕۆژی کۆکرانەوەدا، بەهەمان شێوەیە، یاخود (أل)ەکە بۆ ناساندنە و، قەرەبووی پاڵوەلادراو (**مضافُ إلَيه**)یە، یانی: (**كَذَلِكَ خُرُوجُ النَّاسِ**)، دەرچوونی خەڵکیش لە زەویی و زیندوو کرانەوەیان، بە هەمان شێوەیە.

مەسەلەی چوارەم:

خستنەڕووی بە درۆ دانانی کۆمەڵگا پێشووەکانی وەک گەلی (نووح)و، هاوەڵانی بیر و، گەلی ئەموودو، گەلی عادو فیرعەون و، گەلەکەی و، گەلی لووط و، هاوەڵانی درەختەکە (واتە: گەلی شوعەیب)، یان خاوەنانی باخە چڕو پڕەکە، کە لە دوورەوە وەک درەختێک دەهاتە بەرچاو، کە پێغەمبەرانی خۆیانیان بە درۆ دانا، سەرنجام هەڕەشەی خوایان بەسەردا چەسپا، ئنجا مادام خوا بە دروستکردنی یەکەم جاریشەوە بێ توانا، دەستەپاچە نەبووە، بێگومان بە دروستکردنەوەی دووەم جاریشیان، بە دووبارە زیندوو کردنەوەشیان، دانامێنێ و، لە لای ئاسانە:

خوا دەفەرموێ: ﴿كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَأَصْحَٰبُ ٱلرَّسِّ وَثَمُودُ ﴿١٢﴾ وَعَادٌ وَفِرْعَوْنُ وَإِخْوَٰنُ لُوطٍ ﴿١٣﴾ وَأَصْحَٰبُ ٱلْأَيْكَةِ وَقَوْمُ تُبَّعٍ كُلٌّ كَذَّبَ ٱلرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ ﴿١٤﴾ أَفَعَيِينَا بِٱلْخَلْقِ ٱلْأَوَّلِ بَلْ هُمْ فِى لَبْسٍ مِّنْ خَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٥﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە یازدە بڕگەدا:

پێش ئەوە دەڵێین: دوای ئەوەی خوا ﷻ لە ئایەتەکانی پێشێ کە لە مەسەلەی دووەمدا، ئایەتەکانی: (٣، ٤، ٥)، کە بێبڕوایەکان دەیانگوت: کە ئایا ئەگەر مردین و بووینەوە خاک و خۆڵ، زیندوو دەکرێینەوە؟ ئەوە گێڕانەوەیەکی دوورە، خوا ﷻ بەرپەرچی دانەوە کە ئێمە دەزانین زەوی چەند لە جەستەیان کەم دەکات و، پاشان تۆمارو نووسراوی پارێزەریشمان، یان پارێزراویشمان لەلایە، بەڵام ئەوان بەهۆی ئەوەوە کە بڕوایان بە حەق نەهێناوە، دوای ئەوەی بۆیان هاتوە، بۆیە کەوتوونە نێو کارێکی تێکەڵ و پێکەڵەوە، خۆشیان نازانن، هەر جارە شتێک دەڵێن، هەم لە بارەی قورئانەوە، هەم لە بارەی پێغەمبەرەوە ﷺ هەر جارە شتێک دەڵێن، لە ئەنجامی ڕەتکرنەوەی هەقدا، بۆیە ئەوەیان لە لا دروست بووە، کە زیندوو ناکرێنەوە، خواش ﷻ وێڕای ئەو دوو بەڵگەیە کە پێشتر

خرانە ڕوو، خستنەڕووی هۆکاری بێبڕواییشیان بە ڕۆژی دوایی کە بریتیە: لە ڕەتکردنەوەی حەق لە لایەنی ئەوانەوە، دوای ئەوە سەرەتا سەرنجیان ڕادەکێشێ بۆ گەردوون، بە ئاسمان و زەوییەوە، پاشان سەرنجیان ڕادەکێشێ بۆ مێژوو، سەرنجیان ڕادەکێشێ بۆ گەردوون کە تەماشای دەورو بەرو گەردوون بکەن، هەمووی بەوپەڕی ڕێک و پێکیی دروستکراوە، هەموو بەوپەڕی حیکمەت دروستکراوەو، ناڕێکیی نیە، هیچ کەلێن و کونێک نابینی لە دروستکراوی خوای پەروەردگاردا، تەماشای هەر شتێکی زەوی بکەی، هەر لە چیایەکانی، هەر لە بەرگە هەواییەکەی، بەرگە ئاوییەکەی، ئەو هەموو ڕووەک و شیناوردەی خوای پەروەردگار تییدا دەڕوێنێ، چ ئاوی شیرین کە بەهۆی بارانەوە دەستتان دەکەوێ و، خوا لە ناخیی زەویدا بۆتان دەپارێزێ و بۆتان هەڵدەگرێ، تەماشای هەر شتێکی زەوی بکەن، کە لەسەر زەویەو، تەماشای ئاسمان بکەن، زەویی و ئاسمان بە زمانی حاڵ پێتان دەڵێن: ئێمە مشوور خۆرێک و سەرپەرشتیارێکمان لە پشتەوەیەو، ئەوپەڕی ڕێک و پێکییشمان تێدا ڕەچاو کراوە.

کەواتە: ژیانی مرۆڤیش نابێ ناڕێک و پێکیی تێدابێ، ئەگەر بێت و ژیانی مرۆڤ بەس ئەم ژیانە دنیاییە، کەم و کورتە بێ، کە تەنیا بەشی ئەوە دەکات تێیدا تاقی بکرێتەوە، ژیانی مرۆڤ وەک چیرۆکێکی بێ تام و ڕۆمانێکی بێ سەرنجام وایە، وەک شانۆگەرییەک وایە کە دەبێ لە چوار پێنج ئاڵقە پێک بێ، کەچی هەر لە دوو ئاڵقە پێکهاتوەو، بینەرەکان کە تەماشای دەکەن، دەزانن ناتەواوە، ژیانی دنیا ئەگەر ڕۆژی دوایی بەدوادا نەیەت، ئەم ژیانەی ئێستامان کە مردن سەرنجامەکەیەتی، ئەگەر زیندوو کرانەوەو سزاو پاداشتی بەدوادا نەیەت، ناڕێک دێتە بەرچاو، بەڵام لە هەموو گەردوونی خوادا ناڕێکیی نیە، کەواتە: مرۆڤ کە شا گوڵی باغی گەردوونە، مرۆڤ کە جێنشینی خوایە، لەسەر زەوی، ناگونجێ ژیانەکەی ناڕێک و پێکی تێدابێ، بۆ سەرنجدانی مێژووش کە ئێستا باسی دەکەین، خوا هەشت لە گەلە فەوتێنراوەکان باس دەکات، کە تۆ ئەگەر تەماشای

مێـژووش بکـەی، وەک چـۆن کتێبـی گـەردوون پێـت دەڵـێ: مـن خاوەنێکـم هەیـەو سەرپەرشـتیارێکم هەیـە، بـە سیسـتمێک منـی دانـاوە بەڕێـوە دەچـم، ژیـانی بەشـەریش کۆمەڵگاکانی بەشـەریش کـە لەسـەر زەوی ڕابـردوون، ئەگـەر تەماشـایان بکـەی و لێیـان وردبیـەوە، بـە تایبـەتی گەلـە فەوتێـنراوەکان، لێـت حاڵیـی دەبـێ کـە بەشـەر هـەر کاتـێ لایدابـێ لـە پەیامـی خـوا، پێغەمبـەرانی خـوای بـە درۆ دانابـێ، لـەو حیکمەتـە کـە خـوا بـۆی خولْقانـدوە، دوور کەوتبێتـەوە، ئـەو حیکمەتـەی نادیـدە گرتبـێ، کـە بـۆ تاقیکرانـەوە لێـرە دانـدراوە، تـووشی سـزا بـووە، کەواتـە: ژیـانی مرڤیـش و مێـژووی مرۆڤیـش جارێکـی دیکـە بەڵگەیـە لەسـەر ئـەوەی زینـدوو بوونـەوەو سـزاو پاداشـت هەیـە، چۆنیەتیـی پێکـەوە پەیوەسـتکردنەوەی ئـەو ئایەتانـە لەگـەڵ ئەوانـەی پێشـێدا بـەو شـێوەیە کـە وەک پێشـتریش ئامـاژەم پێـدا لـە تەفسـیرەکاندا نەمبینیـوەو، ڕەنگـە هەشـبێت و نەکەوتبێتـە بەرچـاوی مـن، بـەڵام نەمبینیـوە ئـاوا بـەو شـێوەیە پێکـەوە پەیوەسـت کرابنـەوە، بێگومـان زۆر لـە حیکمـەت و نهێنییـەکانی قوڕئانیـش لـە ئەنجامی چۆنیەتیـی پێکـەوە پەیوەسـتکردنەوەی ئایەتەکانـەوە، بۆمـان دەردەکـەون.

خوای زاناو شارەزا دەفەرموێ:

١)- ﴿ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ ﴾، لە پێش واندا گەلی نووح بە درۆیان دانا، چییان بە درۆ دانا؟ دوایی دەردەکەوێ، کە دەفەرموێ: ﴿ كُلٌّ كَذَّبَ ٱلرُّسُلَ ﴾، هەر کامێکیان پێغەمبەرانیان بە درۆ دانان، یانی: (**كَذَّبَت قَبلَهُم قَومُ نُوحٍ نُوحاً**)، لەپێش واندا گەلی نووح، نووحیان بە درۆ دانا، صەڵات و سەلامی خوا لەسەر نووح بێ، ئەو پەیامەی کە لە خواوە بۆی هێنابوون، ڕەفزیان کردو قبووڵیان نەبوو، نووحیشیان بە ناڕاست ئەژمار کردو، پەیامی خوا کە بۆی هێنابوون لێیان وەرنەگرت، ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (هود)دا، بە تەفصیل باسی بەسەرهاتی (نوح عليه السلام)و گەلەکەیمان کردوە.

٢)- ﴿ وَأَصْحَٰبُ ٱلرَّسِّ ﴾، هەروەها هاوەڵانی بیرەکەش ﴿ كَذَّبَتْ قَبْلَهُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَأَصْحَٰبُ ٱلرَّسِّ ﴾، ﴿ ٱلرَّسِّ ﴾، (**البِئرُ غَيرُ المَطوِيَّة**)، بیرێکە هەڵنەبەسترابێ، دەبێ بیر دوای

ئەوەی چاڵەکە هەڵدەقەندرێ، دیوارەکانی هەڵبەسترێن، بەردی بە ڕیز لێدابنرێ تاکو دا نەڕووخێتەوە، دەشگونجێ: ﴿ٱلرَّسِّ﴾، بە مانای شیوێک بێت، یاخود بە مانای چاڵێک بێت، لە شێوەی بیرێکدا، بەڵام هەڵنەبەسترابێ، ئنجا بۆچی بەو ناوە ناو نراون؟ گوتراوە: ئەوانە پێغەمبەرێکیان بۆ هاتوە، صەڵات و سەلامی خوا لەسەر هەموو پێغەمبەران بێ، وەک لە تەفسیری سوورەتی (الدخان)دا باسمان کرد، کە لەوێش باسی **(أَصحابُ الرَّسّ)** کراوە، کە ئەوانە پێغەمبەرێکیان بۆ هاتوە، هەندێک دەڵێن: هەندێک دەڵێن: ئەو پێغەمبەرەی بۆیان هاتوە صەڵات و سەلامی خوای لەسەر بێ، ناوی **(حنظلة)** بووە، لە هەموو قورئاندا تەنیا لەو دوو شوێنەدا، باسی **(أَصحابُ الرَّسّ)** کراوە لێرە و لە سوورەتی (الفرقان)دا: ﴿وَعَادًا وَثَمُودَا۟ وَأَصْحَٰبَ ٱلرَّسِّ وَقُرُونًۢا بَيْنَ ذَٰلِكَ كَثِيرًا ﴿٣٨﴾﴾الفرقان، ﴿ٱلرَّسِّ﴾، چ ناوی بیرەکە بێ (بیرێکی چاک نەکراو)، چ ناوی دۆڵ و شیوێک بێ، ئەوە مێژوونووسان دەیڵێن و لە قورئاندا باس نەکراوە، بەڵام بێگومان خوای پەروەردگار کە دەفەرموێ: هاوەڵانی بیر، وەک چۆن لە سوورەتی **(البروج)**دا دەفەرموێ: **(أَصحابُ الأُخدود)**، ئەوانەی خەندەکەکەیان لێدابوو، خاوەنانی بیرەکەش، دەبێ موناسەبەتێکی وای هەبێ، کە دەڵێن: ئەوان ئەو پێغەمبەرەی خۆیان کە ناوی **(حنظلة)** بووە، کوشتوویانە، یان بە زیندوویی خستوویانەتە نێو بیرەکەوەو بیرەکەیان داپۆشیتەوە، یان خستوویانەتە نێو شیوێکی قووڵەوەو کوشتوویانە، وشەی **(رَسَّهُ: أَي دَفَنَهُ)**، **(رَسّ)** بە مانای ناشتن و خستنە نێو زەوی دێ، کەواتە: لێرەدا ئەمە **(إِضافَةُ الشَّيء إِلى مَوطِنِهِ)** پاڵدانی شتێکە بۆ لای شوێنەکەی، **(أَصحابُ الرَّسّ)** هاوەڵانی بیرەکە، ئەو بیرەی ئەو پێغەمبەرەی خۆیانیان تێدا کوشتوە صەڵات و سەلامی خوای لەسەر بێ.

٣)- ﴿وَثَمُودُ﴾، هەروەها گەلی سەموودیش (پێغەمبەرانیان بە درۆ دانا)، پێغەمبەرەکەیان ناوی صالح عليه السلام بوو، و ئێمە لە کاتی تەفسیرکردنی سوورەتی **(الحجر)**دا بەسەرهاتی صالح عليه السلامو، گەلەکەی گەلی سەموودمان بە درێژیی باس کردوە.

٤)- ﴿ وَعَادٌ ﴾، هەروەها گەلی عاددیش (کە پێغەمبەرەکەیان ناوی هوود عليه السلام بوو)، ئێمە لە تەفسیری سوورەتی هوود دا بەسەرهاتی (هوود) عليه السلام و گەلەکەی گەلی عاددمان بە تەفصیلْ باس کردوە.

٥)- ﴿ وَفِرْعَوْنُ ﴾، هەروەها فیرعەونیش (لە پێش واندا پێغەمبەرانی خۆیان بە درۆ دانان). فیرعەون دوو لە پێغەمبەرانی خوای بە درۆ دانان مووساو هاڕوون صەڵات و سەلامی خوایان لەسەر بێ، کە ئێمە هەم لە سەرەتای تەفسیری سوورەتی **(الشعراء)** دا، هەم لە سوورەتی **(الأعراف)**دا بەسەرهاتی مووساو هاڕوون **(عَلَيْهِمَا الصَّلاةُ وَالسَّلام)**و، گەلەکەیان و، لە بەرانبەریشیاندا فیرعەون و قاڕوون و هامان و دارو دەستەکەیان بە تەفصیلْ باسمان کردوە.

٦)- ﴿ وَإِخْوَانُ لُوطٍ ﴾، هەروەها برایەکانی (لوط)یش.

لووط عليه السلام کە برازای ئیبراهیمە خوای پەروەردگار ناوی لە گەلەکەیان ناوە، برایەکانی لووط، بەهۆی ئەوەوە کە هەر لەگەڵیان بووە، ئەگەرنا لەوان نەبووە، لووط عیبرانیی بووە، بەڵام ئەو خەڵکە کە (لووط)یان بۆ لا نێردراوە، خەڵکی (سەدووم) و (عەمووڕە)و ...هتد، ئەوانە کەنعانیی بوون، بەڵام لەبەر ئەوەی کەسێک زۆر لەگەڵ شتێک بێ، دەگوترێ: **(أَخـو فُلانٍ)**، لەبەر ئەوەی زۆری لەگەڵدایە و، براش زۆر پێکەوە دەبن، ئێمە بەسەرهاتی (لوط)یشمان عليه السلام لەگەڵ گەلەکەی هەر لە تەفسیری سوورەتی (هوود)دا خستۆتە ڕوو.

٧)- ﴿ وَأَصْحَٰبُ ٱلْأَيْكَةِ ﴾، هاوەڵانی یاخود خاوەنانی درەختەکەش، کە بە (ئەهلی مەدیەن) یش ناو هاتوون، پێغەمبەرەکەیان شوعەیب عليه السلام بووە، بەسەرهاتی ئەوانیشمان دیسان لە کاتی تەفسیر کردنی سوورەتی (هود)دا خستۆتە ڕوو، وشەی **(أَيكَة)**، واتە: درەختە چڕو پڕەکان، بەڵام هەندێک لە زانایان دەڵێن: یەک درەخت بووە و، زۆر گەورە بووە، هەندێکیش دەڵێن: باغێکی گەورەو چڕوپڕ بووە، بەڵام لە دوورەوە کە تەماشات دەکرد، وا پێکدا چوو و چڕو پڕ بووە، وەک درەختێک دیار بووە.

کەواتـە: (أَيكَـة)، دەگونجـێ بڵێیـن: باغێکـی چـڕو پـڕ، دەشـگونجێ بڵێیـن: درەختێـک، ئـەو خەڵکـەش هـەم بـە (مەدیـەن) ناوبـراون لـە قورئانـدا، هـەم بـە (أَصْحَـابُ الأَيْكَـة) خاوەنـانی درەختەکـە، یاخـود باخەکـە.

هەندێـک لـە زانایانیـش گوتوویانـە: تاکـە پێغەمبەرێـک ﷺ، بـۆ دوو کۆمەڵـە خەڵـکان نێردرابـێ، بـۆ دوو قەومـان، شـوعەیب بـووە، کـە هـەم بـۆ (أَصحـابُ الأَيكَة) نێـردراوە، هـەم بـۆ گـەلی مەدیەنیـش، بـەڵام واپێدەچـێ کـە گـەلی مەدیەنیـش هـەر خاوەنـانی بـاخ و درەختەکـە بـن.

٨)- ﴿وَقَوْمُ تُبَّعٍ﴾، گەلی توببەعیش، کە لە کاتی تەفسیرکردنی سوورەتی (الدخان)دا باسی گەلی (توببەع)مان کرد، کورتە باسێکمان لە بارەوە کردوە، کە بەپێی فەرمایشتی پێغەمبەر ﷺ توببەع ئینسانێکی باش بووە، دەبێ پیاوێکی صاڵح بوو بێ، گوتراویشە: یەکێک لە پێغەمبەران بووە، بەڵام دیارە خەڵکەکەی، گەلەکەی لەگەڵی نەبوون، بۆیە خوا ﷻ لە قورئاندا زەمی قەومی توببەع دەکات و، زەمی توببەع خۆی ناکات، لە حەدیسدا هاتوە: قسە بە توببەع مەڵێن، خەڵکەکەی خراپ بووە.

٩)- ﴿كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ﴾، هەر کامێک لەوانە پێغەمبەرانی بە درۆ دانا، بۆیە هەڕەشە پێویست بوو، واتە: ئەوەی هەڕەشەی پێکرابوو (سزایەکە)، ئەو سزایەی لەسەر چەسپا، هەر کامێکیان جۆرە سزایەک، گەلی نووح بە تۆفان خنکێنراون، (أَصحابُ الرَّسّ) خوا باسی سزایەکەیانی نەکردوە، گەلی سەموود بە چریکەیەک، گەلی عاد بە با، گەلی فیرعەون لە دەریای سووردا خنکێنراون، گەلی لووط بە هەڵگێڕدرانەوەی شوێنەکانیان، گەلی شوعەیب خوا ﷻ بە هارژن و بروسکەیەک، کە لە ئاسمانەوە لێی داون، گەلی توببەعیش سزایەکەیان دیار نیە، بەڵام گرنگ ئەوەیە خوا دەفەرموێ: هەڕەشە لەسەریان پێویست بوو، واتە: ئەوەی هەڕەشەی پێکرابوو.

﴿كُلٌّ كَذَّبَ الرُّسُلَ﴾، (كُلٌّ): تەنوینەکـەی (عِـوَضٌ عَـنِ المُضَـافِ إِلَيـهِ)، قەرەبـووی پاڵـوەلادراو، واتـە: (كُلُّ أُولَئِـكَ كَـذَّبَ الرُّسُـلَ)، هـەرکام لەوانـە پێغەمبەرانـی بـەدرۆ

دانان، (وَعِيد) بە مانای هەڕەشەیە، واتە: هەڕەشە لێکران بە سزا، ئنجا ئەگەر هەڕەشە لێکران بە سزا چەسپا بێ، مانای وایە سزایەکەیان بەسەردا چەسپاوە.

کە لێرەدا خوا ﷻ باسی ئەو هەشت گەلە دەکات، دەگونجێ مەبەست پێی دڵدانەوەی پێغەمبەر ﷺو، هەڕەشە کردن لە کافران بێ، دەشگونجێ وەک باسمان کرد، بەڵگەیەکی دیکە بێ لەسەر زیندووکرانەوە، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ئەها تەماشای ئەو گەلانە بکەن! هەر کامێکیان کە لایداوە تووشی سزا وجەزرەبەی خوا بووە، کەواتە: ئێوەش پەند لەوان وەربگرن، بشزانن کە مادام خوا ﷻ بەسەر ئەوانەدا ڕانەبردووەو، لەسەر لادان سزای داون، کەواتە: ژیانی مرۆڤ هەر ئێستا نیە، ئەم ژیانە قۆناغی دیکەی بە دوادا دێن، بە بەڵگەی ئەوە کە هەر کەسێک لابدات، خوا ﷻ سزای دەدات، ئنجا بە دڵنیایی دەبێ ژیانێکی دیکە هەبێت کە لەوێ سزاو پاداشتی پڕ بە پێستی بەندەکان بدرێتەوە.

١٠)- ﴿أَفَعَيِينَا بِٱلۡخَلۡقِ ٱلۡأَوَّلِۚ﴾، ئایا ئێمە لە بەرانبەر دروستکردنی یەکەمدا، دەستەپاچە و بێ توانا بووین؟

١١)- ﴿بَلۡ هُمۡ فِي لَبۡسٖ مِّنۡ خَلۡقٖ جَدِيدٖ﴾، بەڵکو ئەوان لە تێکەڵییدان لە دروستکرانەوەی تازە، واتە: دان بەوەدا دێنن کە خوا دروستی کردوون و بە دیهێناون و، بێ توانا نەبووە، بەڵام پێیان وایە کە لەوەدا ئیشکالیان بۆ دروست بووە، کە لە دووبارە دروستکرانەوەیاندا، خوا ﷻ بێ توانا بێ! کە دەفەرموێ: ﴿لَبۡسٖ﴾، بە نەزانراو (نكرة) هاتووەو مانای (جۆر) دەگەیەنێ، لە تێکەڵیەکیی زۆر سەرسوڕهێنەردان، لە بارەی دروستکردنەوەی تازەوە. (**خَلقِ جَدِيد: الجَدِيدُ الشَّيءُ الَّذِي في أَوَّلِ زَمانِ وُجُودِهِ**)، (**جَدِيد**): هەر شتێکە لە سەرەتای بوونیەوەبێ، لێرەدا مەبەست لە (**لَبس**) لە تێکەڵیی، خاوەنی (**التحرير والتنوير**) لەوبارەوە گوتوویەتی:

(**اشْتِباهُ المَألُوفِ المُعْتادِ الَّذِي لا يَعْرِفُونَ غَيْرَهُ، بِالواجِبِ العَقْلِيِّ الَّذِي لا يَجُوزُ انْتِفاؤُهُ، فَإِنَّهُمُ اشْتَبَهَ عَلَيْهِمْ إحْياءُ المَوْتَى وهو مُمْكِنٌ عَقْلًا، بِالأَمْرِ المُسْتَحِيلِ فِي**

العَقْلِ، فَجَزَمُوا بِنَفْيِ إمْكانِهِ فَنَفَوْهُ، وتَرَكُوا القِياسَ بِأنَّهُ مَن قَدَرَ عَلى إنْشاءِ ما لَمْ يَكُنْ مَوْجُودًا، فهو عَلى إعادَتِهِ قدير).

واتـە: لێرەدا ئەوانە شتێک کە خوویان پێوە گرتووە، بۆ ئەوان شتێکی زانراو بووە و، هەر ئەوەشیان زانیوە، ئەوەیان لێ تێکەڵ بووە، لەگەڵ شتێکدا کە بە عەقڵ پێویستە ببێ، ئەوان زیندووکرانەوەی مردوان، کە لە ڕووی عەقڵییەوە شتێکی گونجاوە، لێیان تێکەڵ بووە، لەگەڵ شتێکدا کە لەگەڵ عەقڵدا موستەحیل بێ، پێیان وایە ئەویش لەو جۆرەیە، بۆیە حوکمیان کردوە، بەوەی موستەحیلە خوا مردوان زیندوو بکاتەوە، بەڵام وازیان لە قیاس هێناوە، کە کەسێک بتوانێ شتێک لە سەرەتاوە دروست بکات، دواییش دەتوانێ دووبارەی بکاتەوە.

بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿ أَفَعَيِينَا بِٱلۡخَلۡقِ ٱلۡأَوَّلِ ﴾، یانی: (**أَفَعَجَزنا في الخَلقِ الأَوَّلِ حَتَّى نَعجِزَ عَنِ الثَّاني**)، ئایا لە بەرانبەر دروستکردنی یەکەمدا، دەستە پاچە و، بێ توانا بووین، تاکو لە بەرانبەر هی دووەمدا (کە زیندوو کرانەوەیە)، بێ توانا بین؟ دەگوترێ: (**أَعيَاهُ: السَّيرُ أَي: أَعجَزَهُ**)، واتە: ڕۆیشتن ماندووی کردو، شەکەتی کرد، (**يَعْيَا: أَعيَيَ الرَّجُلُ وَأَعيَا البَعِيرُ أَي: تَعِبَ تَعْبًا شَدِيدًا**)، واتە: زۆر ماندوو بوو، بەڵام (عَيَّ) ئنجا (عَيِّيَ)، چ بە یەک (ي)، بێ و، چ بە دوو (ي) بێ، هەردووکیان مەبەست پێیان نەتوانینە کە مرۆڤ شتێک دروست بکات، یاخود نەتوانینە لە بەرانبەر ئەوەدا کە قسەیەک بکات، یان کارێک بکات کە پێی سپێردراوە، بەڵام (إعياء) بە مانای ماندوو بوونە، بەڵام لێرەدا خوا ﷻ مەبەستی پێ ماندوو بوون نیە، بەڵکو مەبەستی پێ بێ تواناییە، ﴿ أَفَعَيِينَا بِٱلۡخَلۡقِ ٱلۡأَوَّلِ ﴾، ئایا لە بەرانبەر دروستکرانی یەکەمدا بێ توانا و دەستە پاچە بووین؟ تاکو لە بەرانبەر دروستکردنەوەی دووەمدا کە بریتیە لە زیندووکردنەوەی، بێ توانا بین؟ ﴿ بَلۡ هُمۡ فِي لَبۡسٖ مِّنۡ خَلۡقٖ جَدِيدٖ ﴾، بەڵکو ئەوانە خۆیان تووشی تێکەڵ و پێکەڵیی کردوە لە بەرانبەر دروستکردنەوەی تازەدا، کە لەڕاستییدا گەر عەقڵیان بەکارهێنابایە، دەیانزانی: کەسێک بتوانێ لە سەرەتاوە شتێک بێنێتە دی، دواییش دەتوانێ بیگێڕێتەوە.

کورتە باسێک

لە بارەی حیکمەتی خواوە لە دروستکردنی ڕووەک و دارو درەختدا

خوا شتیوان بێ، ئێمە شازدە (١٦) حیکمەت لەوبارەوە دەخەینەڕوو، چونکە لەو ئایەتانەدا کە پێشتر تەفسیرمان کردن، خوا ﷻ زۆر باسی دابەزاندنی ئاو لە ئاسمانەوە، پاشان ڕواندنی باغ و بێستان و دانەوێڵە، هەروەها دارخورماو، هەموو ئەو شتانەی کە ژیانی مرۆڤ پێویستی پێیانە، لەسەر زەوی، خوا ﷻ زۆری باسکردن، چەند ئایەتێکی بۆ تەرخانکردن، بە باشم زانی کە ئەو کورتە باسە بخەینەڕوو لەوبارەوە، هەرچەندە کاتی خۆی لە سەرەتای تەفسیرکردنی سوورەتی (**الشعراء**)یشدا لەوێشدا کورتە باسێکمان لەو بارەی ڕووەکەوە هێناوە، لێرەشدا ئەو کورتە باسە دێنین کە ڕاستەوخۆ لە تەفسیری (**الجواهر في تفسير القرآن الكريم**)، هی تەنتاویی جەوهەریی لە جوزئی (٢٣)ی تەفسیرەکەی ئەو کە جوزئی (٢٦)ی تێدایە، لە لاپەڕە: (١٨ - ٢١)، دیارە بە تۆزێک ڕوونکردنەوەو بە دارشتنی خۆم لێی وەردەگرم، هەڵبەتە ئەو بیست (٢٠) حیکمەتی هێناون، بەڵام من شازدە (١٦)یانم لێ هێناون:

١- هەموو جۆرەکانی دانەوێڵە: چ جۆ، چ گەنم، چ برنج و ماش و هەرزن، دەبینین، کە خوا ﷻ ئەو دانەوێڵانەی خستوونە نێو چەند توورەکەیەکەوە، کە هەر کام لەو کیفانە، لەو توورەکانە سەرێکی هەیە، وەک ڕم وایە، کە بە کوردیی (داسووی)ی پێ دەڵێن، داسووی جۆ، داسووی گەنم، داسووی برنج، هەموویان تیژن بۆ ئەوە کە بەهۆی ئەو داسووانەوە باڵندەو چۆلەکەو پاساریی نەتوانن ئەو دانەوێڵەیە بخۆن و، لە ڕاستییدا ئەگەر وانەبووایە دانەوێڵەکان، هیچیان نەدەمان بۆ مرۆڤان، باڵندەو چۆلەکەو پاساریی هەموویان دەخوارد، بەڵام ئێستا وەک خوای بەرز ئەو دانەوێڵەی خستبێتە نێو قەڵایەکەوە و کەسێک بە شمشێرەوەو بە ڕمەوە پارێزگاریی لێ بکات.

٢- ئەگەر تەماشای درەخت و جۆرەكانی ڕووەک بكەین، دەبینین، ئەوانە خوا ﷻ بە جۆرێكی خوڵقاندوون، لەو شوێنەی كە تێیدان و چەسپاون، وەک ئاژەڵ و پەڕەوورو باڵندەو چۆلەكەو .... هتد، ناتوانن بجووڵێن، لە شوێنی خۆیانن، بەڵام خوا ﷻ توانایەكی پێداون، هەر لە شوێنی خۆیان كە لێی هەن، ئەو زەوییە بمژن، وەک چۆن بێچووی ئاژەڵێک مەمكی دایكی دەمژێ، یان گوانی دایكی دەمژێ، ئەو ڕووەک و دارو درەختانەش لە شوێنی خۆیان، ئەوەی كە پێویستیانە لە خۆراک، لەو زەوییە دەیمژن، پاشان ئەو خۆراكە دابەش دەكەن بەسەر قەدو لق و پۆپ و گەڵاو میوەكاندا و، هەر كامیان ئەوەی پێویستی پێیەتی، لەگەڵیدا گونجاوە.

٣- ئەگەر تەماشای ڕەگ و ڕیشەی ڕووەكەكان بكەین، ڕووەک واتە: چ دارو درەخت، چ دانەوێڵەو شیناورد، چ سەوزایی و تەڕەكار، دەبینین، هەر كام لە ڕووەكەكان ڕەگ و ڕیشەكانی بڵاودەكاتەوە، بە زەویدا، وەک چۆن كەسێک كە چادرێک، خێوەتێک، ڕەشماڵێک هەڵدەدات، دوایی ئەو چادرو ڕەشماڵە لەملاولای پەت هەن، بە پەتەكان دەبەسترێتەوەو، سینگیان بۆ دادەكوترێ، دواییش ئەستوندەكێک وەبەر نێوقەدی چادرەكە، یان خێوەتەكە دەدرێ، بەهەمان شێوە قەدی درەختەكە، قەدی ڕووەكەكەش وەک ئەستوندەكەكە وایە، ڕەگ و ڕیشەكانیش وەک ئەو سینگانە وان، كە داكوتراون بە دەوریداو، ئەو پەتانەی كە بە سینگەكانەوە بەستراون، ڕەگ و ڕیشەكانیش بەهەمان شێوەن، كە ئەو درەختە یان ئەو ڕووەكە بە قەدەر قەبارەی خۆی كە لە دەرێیە و، بەپێی ئەوەوە، گونجاو لەگەڵ ئەو قەبارەیەدا، ڕەگ و ڕیشەكانی بڵاودەبنەوە، یانی: هەر درەختێک كە دەبینین قەبارەی سەرێی چەندە، دەبێ دڵنیابی كە قەبارەی خوارێشی لە قەدەر ئەوەندەیە، درەخت هەتا بەرزتر بێ، ڕەگەكانیشی قوڵترن، بۆ ئەوەی بتوانن ڕایبگرن، بەڵام ئەوەی قەبارەی دەرێی كەمتر بێ، تەماشا دەكەی ڕەگەكانیشی كەمترن، ڕەنگە تاكە ڕووەكێک كە لەو بنچینەیە هەڵاوێردرابێ بریتی بێ لە تەڕەكارو شووتیی و، خەیارو، ترۆزیی و، كاڵەک و ئەوانە، ئەوانە قەبارەی دەرێیان زۆرەو میوەشیان زۆرە، بەڵام ڕەگەكانیان لە قەدەر ئەو قەبارەی دەرێیان نیە و، لەو بنچینەیە هەڵاوێردراون.

٤- ئەگەر تەماشای گەڵای درەختەکان بکەین، هەر گەڵایەک دەبینی: دەماری پێدا بڵاوبوونەوە، سەرەتاش دەمارەکە ئەستوورە، دوایی وردە وردە، ئەو دەمارە باریك دەبن و چەند لقێکی دیکەیان لێ جیادەبنەوە، کە باریکترن و باریکترن، یانی: ئەگەر تەماشای گەڵای درەختێک بکەین، وەک چۆن شتێک دەچنرێ، خوا ﷻ چەند ڕەگ و دەمارێکی ئەستووری بە باری درێژیی و بە باری پانییدا بۆ کردوون، ئنجا هی بچووک بچووک، ئەمە بۆچی؟ ئەمەش هەمووی بۆ ڕاگرتنی ئەو گەڵایە، کە وەک پەیکەری ئێسکی وان و، پاشان وەک کەناڵێکیش وان و لە ڕێی ئەو دەمارانەوە خواردن دەچێ بۆ ئەو گەڵایانە.

٥- ئەگەر تەماشای نێوک و دەنکەکان بکەین، وەک نێوکی هەڵووژەو، قەیسیی و، خۆخ و، خورماو ئەوانە، دەنکەکانیش وەک دەنکی گەنم و، هەرزن و، ماش و، جۆو، برنج و، ئەوانە، دەبینین: چ نێوکەکان، چ دەنکەکان، خوای بەرز قایمی خوڵقاندوون، بۆ وێنە: نێوکە خورما (نواة التمر) زۆر بە زەحمەت دەشکێ، هەروەها نێوکی قەیسی و خۆخ و، هەڵووژەو ئەوانە، هەروەها جۆرە میوەکانی دیکەش کە ڕەنگە لە وڵاتی ئێمەدا نەبن، ئایا خوا ﷻ بۆچی ئەو نێوکانەی وا مەحکەم خوڵقاندوون؟ هەروەها دەنکەکانیش دەنکە گەنمێک، دەنکە برنجێک، دەنکە ماشێک، کە مەگەر ببرژێنرێ یاخود بکوڵێنرێ، ئەگەرنا ئاوا بە ئاسانیی ناخورێ و، ناشکێنرێ، لەبەر ئەوەی دوایی لەو دەنکە یان لەو نێوکە کۆپی دەکرێتەوەو جەوهەری ئەو ڕووەکە لە نێو ئەوێ دایە، بۆیە خوا ﷻ کیفێکی مەحکەمی بۆ خوڵقاندوە، بەڵام کاتێک دەچێتە نێو زەوی، هەر ئەو نێوکە مەحکەمە، ئەگەر نێوکە خورمایە، ئەگەر نێوکە قەیسییە، ئەگەر خۆخە، هەڵووژەیە، هەرچی هەیە، هەروەها ئەو دەنکە ئەگەر دەنکی، گەنمە، برنجە، نیسکە، نۆکە، ماشە ... هتد، دەبینین لە کاتی خۆیداو لە شوێنی خۆیدا، ئەو ڕەقە نەرم دەبێ و وردە وردە شی دەبێتەوە، دەبێتە هۆی ئەوەی ببێتە دوو بەش، بەشێکی بەرەو سەرێ وەک چرۆی نەمامێک و، بەشێکیشی بەرەو خوارێ وەک ڕەگ و ڕیشە لێی دەردەچێ.

٦- ئەگەر تەماشای هەر کام لە نێوکەکان (نوى) و دەنکەکان (حبوب) بکەین، دەبینین کاتێک دەچنە نێو زەوی، لەو کەشەداو، لەو کاتەدا، لەو ژینگەیەدا کە دەگونجێ تێیدا

بڕوێن، کیفەکەیان لێ لادەچێ، دوایی ئەوەی کە تێیدا داندراوە و، تێیدا پارێزراوە، وێنەی خۆی بە چەند بەرانبەر، جارێکی دیکە بەرهەم بهێنێتەوە، یانی: دەگونجێ دەنکێک کە دەڕوێ، چەندان گوڵ دەر بکات هەر گوڵێک چەندان دەنکی تێدابن، هەروەها دەنکە خورمایەک، دەبێتە نەمامی و دارخورمایەکی قەد بڵندی زۆر بێ ڕەزا، کە چەندان هێشووە خورما دەگرێ، هەر هێشووەی چەندان دەنکە خورمای تێدان.

٧- وەک باسمان کرد کاتێ کە ئەو نێوک و، ئەو دەنکانە دەچنە نێو زەوی و، ئاو دەدرێن، ژینگەی خۆیانیان بۆ دەڕەخسێ، هەرکامیان یەکسەر دەبێتە دوو بەش: بەشێکی دێتە دەرێ بەشێوەی چەکەرەیەك، یان بەشێوەی چرۆیەک، ئەگەر دانەوێڵە بێت، چەکەرەیەک دەدات و، ئەگەر درەخت بێ پێی دەگوترێ: نەمام و چرۆ دەردەکات، ئنجا بە ئەندازەی ئەوە کە ئەو چرۆیە، یان ئەو چەکەرەیە، گەورە دەبێ، بە ئەندازەی ئەوەش ڕەگ و ڕیشەکانیشی لە زەویدا گەورە دەبن، ڕەگ و ڕیشەکانی خۆراک دێنن، واتە: دیوە پەنهانەکەیەتی کە خۆراک دێنێ بۆ دیوە دیارو بەرچاوەکەی کە قەد و لق و پۆپ و گەڵایەکەیەتی، یاخود لاسکەکەیەتی و ئەو گوڵەیەتی کە لە لاسکەکە پەیدادەبێ بە نسبەت دانەوێڵەوە.

٨- بەر لەوەی میوەکان دەربچن لە درەختەکان، گەڵایەکان دەردەچن، ئەو گەڵایانەش دەبنە هۆی ئەوەی دوایی کە میوەکە دەرچوو، پارێزگاریی بکەن لەو میوەیە، ئنجا پارێزگاری تیشکی خۆری لێ بکەن، سەرما و گەرمای لێ بکەن و، پارێزگاریی زیندەوەرانی لێ بکەن و، پارێزگاریی تەیرو توالّی لێ بکەن، گرنگ ئەوەیە ئەو گەڵا و لق و پۆپانە دوایی پارێزگاریی دەکەن لەو تۆوەو لەو نێوکە، گەڵایەکان چڕ و پڕ دەبن و میوەکان لەنێو گەڵایەکاندا جۆرێک لە خۆ شاردنەوە، خۆیان پەنهان دەکەن.

٩- گەڵایەکان، کە میوەکان دەپارێزن، لە سەرماو گەرما، هەروەها لە باڵندەو چۆلەکەو پاساریی و لە زیندەوەران و مێش و مەگەز، بەڵام دیارە میوەکە پێویستیی بەوە هەیە، کە تیشکی خۆری لێ بدات، پێویستیی بە گەرمای خۆر هەیە، بۆ ئەوەی پێ بگات، هەر

بۆیە گەڵایەکان بە جۆرێک نین نەفەس بڕ بن و هیچ بوار نەدەن، نە هەوا هاتووچۆ بکات، نە تیشکی خۆر لە میوەکان بدات، بەڵکو کەلێن و بۆشایی، هەم بۆ جووڵانی هەواو، هەم بۆ چوونە نێوی تیشکی خۆر، هەروەک چۆن برژانگەکانی چاو ڕێگا دەگرن لەوەی تۆزو خۆڵ بێتە نێو چاو، بەڵام ڕێگای بینینی لێناگرن.

١٠- وەک چۆن کۆرپە لە منداڵدانی دایکیدا، یان لە بەچکەدانی ئاژەڵدا دەمێنێتەوە، هەتا دەگاتە ئەندازەیەک، کە دوایی دێتە دەرێ، بتوانێ بژی، واتە: تاکو بە کەڵکی ژیانی دەرێ دێ، لە شوێنی خۆیدا دەمێنێتەوە، میوەکانیش بە هەمان شێوە، هەر لە شوێنی خۆیدا دەمێنێتەوە و، تاکو نەگات بە زەحمەت لێ دەبێتەوە، یانی: کاتی نەهاتوە، میوەی نەگەیشتوو بە زەحمەت لە درەختەکەی دەبێتەوە، چونکە کاتی نەهاتوە، بەڵام دوای ئەوەی کاتی هات ئەگەر لێی نەکەیەوە جاری واهەیە، خۆی بەر دەبێتەوە و دەبێ ئەوێ بەجێ و بهێڵێ بچێتە قۆناغێکی دیکەوە، بۆ ئەوەی مرۆڤەکان لێی بەهرەمەند بن.

١١- بۆ ئێمە جێی پەندو عیبرەتە، کە ئەو گەل و کۆمەڵگایانەی کە لە ڕووی هۆش و عەقڵەوە، لە ڕووی زانستەوە، لە ڕووی پێگەیشتنەوە، جارێ کامڵ نەبووبن، هەر لە حاڵەتی سەرەتایی دا وەک لە نێو قۆزاخەدا دەمێننەوە، گەل و کۆمەڵگا دەبێ بگاتە حاڵەتی گەیشتن و پێگەیشتن و بە کەڵک هاتن، ئنجا دەتوانێ بێتە دەر، زۆر گەلانی سەرەتایی هەن، ئێستاش لە هەندێک شوێن هەر لە شوێنی خۆیان، لە دارستەکانی خۆیاندا دەژین، لە شوێنە لاچەپەکانی خۆیاندا، دەژین، لە شوێنە دوورە دەستەکاندا دەژین، چونکە بایی ئەوەندە تێگەیشتن و پێگەیشتیان نیە، بێنە نێو خەڵکی دیکە، ئێمەش بە هەمان شێوە وەک ئۆممەتی پێغەمبەر ﷺ لە ئەصڵدا ئۆممەتی پێغەمبەر ﷺ بۆ مرۆڤایەتیی دروست کراوە: ﴿ كُنتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ ...﴿١١٠﴾ ﴾آل عمران، بەڵام کەی دەتوانین بچینە نێو خەڵک و ڕووی چوونە نێو خەڵکمان هەبێ؟ کاتێک تێگەیشتوو و پێگەیشتوو بین و، بتوانین سوودیان پێ بگەیەنین، بەڵام ئەگەر وابین نەک بەرەی ئەوانمان پێ لە ئاوێ نەهێتە دەرێ، بەرەی خۆشمان پێ لە ئاوێ نەهێتە دەر، دیارە هەر بەو شێوەیە دەمێنینەوە کە هەر لە شوێنی خۆماندا بین و هەر لە قۆزاخەی

خۆماندا بین، مەگەر ئەوان بەسەرماندا بدەن و وڵاتمان داگیر بکەن و خێرو بێرمان بەرن، وەک ئێستا دەیبینین!

١٢- ئەگەر تەماشای دەنکەکانی هەنار بکەین، هەنار دەنکەکانی هەموومان دەبینین، زۆر جوان ڕیز کراون، بەڵام هەر ئەوەندە نیە کە دەنکەکانی ڕیز کرابن، بەڵکو لەنێویدا دەنکەکانی هەر بەش بەش کراون و جۆرە ماددەیەکی سپی تێدایە، وەک گۆشت وایە، کە دەنکەکانی دابڕ دابڕ کردون و بۆ چەند بەشێک، ئنجا ئەو ماددەیە تامی تفت و مەیلەو تاڵە، کەچی ئەو هەنارە ئەگەر شیرینە، ئەگەر ترشە، ئەگەر مێخۆشە، هەرچی هەیە، دەبینین تامێکی زۆر خۆشی هەیە، لە حاڵێکدا کە ئەو گۆشتەی چ لە بەری توێکڵەکەیدا هەیە، چ لە نێو کەلێنەکانیدا هەیە، تفتە، بۆچی؟ بۆ پاراستنی دەنکەکان، هەروەها بۆ خۆراک پێگەیاندنی ئەو دەنکانەش، یانی: چ توێکڵی هەنارو چ گۆشتەکەی، کە پێی دەگوترێ: بەز (شەحم)، چ ئەوەی لەسەر توێکڵەکەیە، چ ئەوەی لەنێو دەنکەکاندا هەیە، وێڕای خواردن و خۆراک، و گەیاندن بە دەنکەکان، لەهەمان کاتدا، بەهۆی ئەو مەیلەو تاڵ و تفتییەوە کە هەیەتی، دەنکەکانیش دەپارێزێ لەوەی کە لەنێویدا بۆگەن بن و تێک بچن.

١٣- درەختی هەنار، چ درەختەکە خۆی، چ لقەکانی کە هەنارەکانیان پێوە هەن، کاتێک تەماشا دەکەی زۆر بەهێزن و، بە زەحمەت ئەو هەنارە لێ دەبێتەوە، چونکە هەنارەکان قورسن و، دەبێ هەم درەختی هەنارەکەو هەم لاسکەکانی لقەکانی، کە ئەو هەنارەکانیان پێ هەڵواسراون، زۆر مەحکەم بن، ئەگەر بە دڵنیایی ئەو هەنارە قورسانە ڕاناگرن.

١٤- تەڕەکار: لە شووتیی و کاڵەک و ترۆزیی و خەیارو هاووێنەکانیان، زۆر زۆریان پێویست بە ئاوی هەیە و، ئەو لاسکە باریکانە کە وەک بەلووعەی ئاو وان، دەبێ بەردەوام ئاویان پێدابچێ، بەڵام هەر ئاوی ڕووت نا، بەڵکو ئەگەر شووتییە جۆرە تامێک و ئاوێک، ئەگەر کاڵەکە، ئەگەر ترۆزییە، ئەگەر خەیارە، ئەگەر تەڕەکارەکانی دیکەن، بەردەوام دەبێ ئاویان پێدا بچێ، وەک جۆگەلەیەک، بۆیەش زیاتر پێویستییان بە ئاودان

هەیە، بەڵام حیکمەتێکی زۆر گەورەی خوا لەوەدا هەیە، کە بۆچی ئەو کاڵەک و شووتی و ترۆزیی و خەیارو تەڕەکارانە بە درەختەوە نین؟

خوا ﷻ ئەو تەڕەکارانەی وا لێکردوون بە زەویدا، پانڕابخرێن، شووتی وا هەیە کە چەندان کیلۆیە، کاڵەکی وا هەیە چەندان کیلۆیە، هەروەها بڕکە خەیارو ترۆزی هەن، یەك بار دەگرن، جاری وا هەیە نەک بەرێک، دوو سێ بەر دەردەکەن، بۆیە دەبێ بە زەویدا پان ڕابخرێن و ئەو لاسک و بڕکەی تەنیا ئیشی ئەوەیە، ئاوو خۆراک بگەیەنێ بەو تەڕەکارە، بۆ ئەوەی پێی گەشە بکات و پێی گەورە ببێ.

١٥- ئنجا حیکمەتێکی دیکە کە لە تەڕەکاردا هەیە، ئەگەر مرۆڤ دەستکاریی نەکات، تەماشا دەکەی: هەر میوەو هەر تەڕەکارە لە وەرزێکدا، کە جەستەی مرۆڤ پێویستیی پێیەتی لەوێدا پێدەگات، بۆ وێنە: شووتیی و کاڵەک و ترۆزیی و خەیارو تەماتە و باینجان و بامیە، زیاتر لە هاویناندا کە کەش و هەوا گەرمە و، جەستەی مرۆڤ ئەندازەیەکی زۆر لە تەڕایی و شێی خۆی لە دەست دەدات و، دەبێ بۆی قەرەبوو بکرێتەوە، بەو کاڵەک و شووتیی و ترۆزیی و خەیار و تەڕەکارە، کە ڕێژەی ئاویان تێدا زۆرە، بەڵام هەندێک جۆرە میوەی دیکە بۆ وێنە: پرتەقاڵ و لیمۆ نارنج و سندیی کە لە کەشی زستاندا زیاتر پێدەگەن، چونکە لە کەشی زستاندا جەستەی مرۆڤ زیاتر پێویستیی بە خۆپاراستن هەیە، لە و نەخۆشییانەی لە سەرما پەیدادەبن، ئەویش لەڕێی ڤیتامین سی (C) و ڤیتامینانەوەی لەو جۆرە میوانەدا هەن، کەواتە: خوا ﷻ هەر میوەیەکی لە کەشێکدا خوڵقاندوە، کە ئەو میوەیە بۆ جەستەی مرۆڤ، لەو کەشەداو لەو کاتەدا پێویستە، بەڵام ئێستا -لەم ڕۆژگارەدا- کە هەموو جۆرە میوەکان لە هەموو کەشەکاندا هەن، ئەوە زۆر سەر لە جەستە دەشێوێنێ و زۆر جار ڕەنگە هەندێک شت کە هی ئەو کەش و وەرزە نیە، بەپێی سیستمێ کە خوا دایناوە، لە وڵاتێکی دیکەوە، ئەو میوەیە بەرهەم دێ و دەنێردرێ بۆ وڵاتێکی دیکە، کە ڕەنگە ئەو وڵاتەی لێی بەرهەم هاتوە بۆ ئەوێ باش بێ،

بەڵام بۆ ئەو وڵاتەی دیکە کە بۆی دەچێت ڕەنگە باش نەبێت و، جەستەی مرۆڤ لەو کاتە پێویستیی بەوە نەبێت و تووشی زیانی بکات.

١٦- هەبوونی ڕووەک و سەوزایی و درەخت، یەکسانە بە هەبوونی ژیـــان، بە پێچەوانەوەشەوە: نەبوونی ڕووەک و سەوزایی و درەخت، یەکسانە بە نەبوونی ژیان، تەماشای هەر شوێنێک بکەی وەک گوتراوە: ئاوو ئاوەدانیی، لە هەر شوێنێک ئاو هەبێ، ئاوەدانییش هەیە، هەروەها لە هەر شوێنێکیش سەوزایی و دارو درەخت و کشتوکاڵ هەبێ، ژیان هەیە، چ ژیانی مرۆڤ، چ ژیانی ئاژەڵ و، چ ژیانی پەڕەندەو هەموو ژیاندارانی دیکە، کە مرۆڤیش بەبێ ژیاندارانی دیکە، ژیانی ناسووڕێ، ئەگەر ئاژەڵان نەبن، ئەگەر پەڕەوران نەبن، کە مرۆڤ بە خێویان دەکات، کۆتر و کەو و قاز و مریشك و مراویی و ئاژەڵانن، هەموو ئەوانە پێویستییان بە سەوزایی هەیە، پێویستییان بە دارو درەخت و بە تەڕەکارو پێویستیان بە شیناورد هەیە، هەروەها مرۆڤ خۆشی پێویستیی بە سەوزایی و دارو درەخت و میوەو ئەوانە هەیە.

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان ئایەتـەکانی: (١٦ - ٣٠) واتـە: پـازدە (١٥) ئایـەتی ئێـوە ڕاسـتیی سـوورەتی (ق) دەگرێتـە خـۆی کـە لـەو پـازدە (١٥) ئایەتـەدا، لـە سـێ ئایـەتی یەکەمدا: (١٦ و ١٧ و ١٨) بـاسی زانایـی خـوا ﷻ بـە بیـرو خولیـاکانی مـرۆڤ و، نیزیکـی خـوا لـە مـرۆڤ کـە لـە ڕەگـی مـلی لێـی نیزیکـترەو، تۆمارکـردنی دوو فریشـتەکان کـە بـۆ هـەر کەسـێک دانـراون، بـۆ تێکـڕای قسـەو کـردەوەکانی، بـاسی ئـەوە کـراوە.

پاشـان لـە ئایەتـەکانی: (١٩ - ٢٧)، واتـە: لـە نـۆ (٩) ئایەتـدا، بـاسی حاڵـەتی مـردن و بـاسی قیامـەت و بـرانی بابـای تاوانبـار بـەرەو دۆزەخ و، شـایەدییدانی دانی فریشـتان لەسـەری و حاشـاکردنی هاونشـینە جندەکـەی (قەرینـە جندەکـەی) لێـی، لـەوەی ئـەو بووبێتـە هـۆی گومـڕا کـردنی، دەڵـێ: هـەر خـۆی گومـڕا بـووە، و لـە گومڕاییەکـی دووردا بـووە، ئەگەرنـا مـن وام لـێ نەکـردوە بەرانبـەر بـە پـەروەردگاری خـۆی یاخیـی بێـت، ئنجـا بـێ دەنگکـردنی خـوای بـەرز بۆیـان، کـە مشـت و مـڕی زۆر دەکـەن و هـەر کامێکیـان ئـەوی دیکـە تاوانبـار دەکات.

لـە هـەر سـێ ئایـەتی کۆتایـی: (٢٨ و ٢٩ و ٣٠)دا، خـوای زانـا و توانـا بـە قەریـن و بـە مرۆڤـی بێبـڕوا دەفەرمـوێ: لـە لای مـن دەمەقاڵـێ مەکـەن، وەک پێشـتریش ئاماژەمـان پێـدا، پێشـتر ترسـاندبوومن، هەڕەشـەی خـۆم بـۆ ناردبـوون ئێسـتاش قسـەو بڕیـاری مـن ناگـۆڕێ، ستەمیش لـە بەنـدەکان ناکـەم، لەبـەر ئـەوە بڕیارەکـە ناگـۆڕدرێ، چونکـە لەسـەر حیکمـەت بنیـات نـراوە، (حیکمـەتی بـێ سـنووری خـوا)، کاتێـک خـوا بـە دۆزەخیـش دەفەرمـوێ: ئـەرێ هـەر پـڕ نەبـووی؟ دەڵـێ: ئایـا زیـادە مـاوە بـێ؟ ئەمـە وەك دوایـی بـاسی دەکەیـن، دوو جـۆرە واتـا هەڵدەگـرێ.

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَٰنَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِۦ نَفْسُهُۥ ۖ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ ٱلْوَرِيدِ ﴿١٦﴾ إِذْ يَتَلَقَّى ٱلْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ ٱلْيَمِينِ وَعَنِ ٱلشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴿١٧﴾ مَّا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴿١٨﴾ وَجَآءَتْ سَكْرَةُ ٱلْمَوْتِ بِٱلْحَقِّ ۖ ذَٰلِكَ مَا كُنتَ مِنْهُ تَحِيدُ ﴿١٩﴾ وَنُفِخَ فِى ٱلصُّورِ ۚ ذَٰلِكَ يَوْمُ ٱلْوَعِيدِ ﴿٢٠﴾ وَجَآءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّعَهَا سَآئِقٌ وَشَهِيدٌ ﴿٢١﴾ لَّقَدْ كُنتَ فِى غَفْلَةٍ مِّنْ هَٰذَا فَكَشَفْنَا عَنكَ غِطَآءَكَ فَبَصَرُكَ ٱلْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴿٢٢﴾ وَقَالَ قَرِينُهُۥ هَٰذَا مَا لَدَىَّ عَتِيدٌ ﴿٢٣﴾ أَلْقِيَا فِى جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ ﴿٢٤﴾ مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ ﴿٢٥﴾ ٱلَّذِى جَعَلَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِى ٱلْعَذَابِ ٱلشَّدِيدِ ﴿٢٦﴾ ۞ قَالَ قَرِينُهُۥ رَبَّنَا مَآ أَطْغَيْتُهُۥ وَلَٰكِن كَانَ فِى ضَلَٰلٍۭ بَعِيدٍ ﴿٢٧﴾ قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا۟ لَدَىَّ وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُم بِٱلْوَعِيدِ ﴿٢٨﴾ مَا يُبَدَّلُ ٱلْقَوْلُ لَدَىَّ وَمَآ أَنَا۠ بِظَلَّٰمٍ لِّلْعَبِيدِ ﴿٢٩﴾ يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ ٱمْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِن مَّزِيدٍ ﴿٣٠﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{بە دڵنیاییشەوە مرۆڤمان دروستکردووەو، ئەوەی دەروونی خوتخوتەی بۆ دەکات دەیزانین و، ئێمە لە ڕەگی (گەردنی) لێی نزیکترین ﴿١٦﴾ لە کاتێکدا کە دوو (فریشتە) وەرگرەکان (کردەوەکەی) وەردەگرن، لە لای ڕاست و چەپ دانیشتوون (ئامادەن) ﴿١٧﴾ هیچ قسەیەک نابێژێ، مەگەر (فریشتەیەکی) چاودێری ئامادەی لەلایە ﴿١٨﴾ بێهۆشیی (کاتی) مردنیش بە ڕاستیی هات (ئەی مرۆڤی بێبڕوا! ئەو مردنە) ئەوەبوو کە خۆت لێ لادەدا (نەتدەویست بیری لێ بکەیەوە) ﴿١٩﴾ فووش بە کەڕەنادا کرا، ئەوە ڕۆژی هەڕەشەو سزا(ی خوا)یە ﴿٢٠﴾ هەموو کەسێکیش هات، پێش خۆدەر (لێخوڕێک)و شایەدێکی لەگەڵدان ﴿٢١﴾ (پێی دەگوترێ:) بێگومان لە بارەی ئەم (حاڵ)ەوە بێئاگا بووی، ئنجا پەردە (پۆشەرە)کەمان لەسەر (چاو)ت لادا، بۆیە ئەمڕۆ چاوت تیژە (باش دەبینێ) ﴿٢٢﴾ هاونشینەکەی گوتی: ئەم (مرۆڤ)ە (خراپەکارە) لە لام ئامادەیە (بۆ چوونە نێو دۆزەخ) ﴿٢٣﴾ (خوا فەرمووی: ئەی دوو فریشتەکان!) بە هەردووکتان هەر زۆر بێبڕوایەکی ملهوڕ

فڕێ بدەنە دۆزەخەوە ﴿٢٤﴾ (هەر کەسێکی) زۆر ڕێگر لە چاکە، سنوور شکێنی دوو دڵ ﴿٢٥﴾ کەسێک کە پەرستراوی دیکەی لەگەڵ خوادا داناوە، جا فڕێیبدەنە ئازارێکی سەختەوە ﴿٢٦﴾ هاونشینە (جندە)کەی گوتی: پەروەردگارم! من سەرکێش و یاخییم نەکرد! بەڵکو خۆی لە گومڕاییەکی دوور دابوو ﴿٢٧﴾ (خوا) فەرمووی: لە لای من مشتومڕ مەکەن لە حاڵێک دا کە پێشتر هەڕەشە (ی سزادان)م بۆ لاتان نارد بوو ﴿٢٨﴾ قسە (و بڕیار) لە لای من ناگۆڕێ و، منیش ستەمکاری بەندەکان نیم ﴿٢٩﴾ لە ڕۆژێکدا کە بە دۆزەخ دەفەرمووین: ئایا پڕ بووی؟ ئەویش دەڵێ: ئایا زێدە (لە بێبڕوایان) هەیە (بیخەنە نێوم!) ﴿٣٠﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(تُوَسۡوِسُ): واتە: خوتخوتەی بۆ دەکات، (**الوَسْوَسَةُ: الخَطْرَةُ الرَّدِيئَةُ، وأَصْلُهُ مِنَ الوَسواسِ، وهو صَوتُ الحُليِّ، وَالهَمْسُ الخَفِيُّ**)، (**وسوسة**): بریتیە لە خولیایەکی خراپ، ڕیشەکەشی لە (**وسواس**)ەوە هاتوە، کە بە دەنگی خشڵ دەگوترێ، بە دەنگی نزم و کپ و بە چپە دەگوترێ.

(حَبۡلِ ٱلۡوَرِيدِ): واتە: ڕەگی گەردن، (**الوَرِيدُ: عِرْقٌ يَتَّصِلُ بَالكَبِدِ وَالقَلبِ، وَفِيهِ مَجارِي الرُّوحِ وَالدَّمِ، وَالحَبلُ مَعرُوفٌ وَشُبِّهَ بِهِ مِن حَيثُ الهَيئَةِ حَبلُ الوَرِيدِ وَحَبلُ العاتِقِ**)، (**وريد**): دەمارێکە پەیوەستە بە جگەرەوەو بە دڵەوە، لەوێوە خوێن هاتووچۆ دەکات، (حبل) بە مانای پەت دێ، کە دەزانین چۆنە، لە ڕووی چۆنیەتییەکەیەوە ڕەگی گەردن و ڕەگی مل، چوێندراوە بەو پەتەوە.

(ٱلۡمُتَلَقِّيَانِ): واتە: دوو وەرگرەکان، (**تَلَقَّاهُ كَذَا: لَقِيَهُ**)، واتە: پێی گەیشت، (**التَّلَقِّي أَخذُ الشَّيءِ مِن مُعطِيهِ**)، (**تَلَقِّي**) واتە: وەرگرتنی شتێک لە بەخشەرەکەی، (**وَاستُعِيرَ لِتَسجِيلِ الأَعمالِ**)، لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ تۆمارکردنی کردەوەکان.

(**قَعِيدٌ**): (**القُعُودُ: يُقابِلُ القِيَامَة، وَالقَعْدَةُ لِلمَرَّةِ وَالقِعْدَةُ للحالِ الَّتِي يَكُونُ عَلَيهَا مِنَ القاعِدُ**)، (**قعود**) لە بەرانبەر (**قيام**) دایە، (**قعود**) دانیشتنە (**قيام**) هەڵسانە، (**قَعْدَة**) بە جارێک دانیشتن دەگوترێ، (**قِعْدَة**) بە حاڵەتی بابای دانیشتوو دەگوترێ، بەس وەک دوایی باسی دەکەین، لێرەدا مەبەست لە دانیشتنی ڕواڵەتیی نیە، بەڵکو مەبەست پێی ئامادەبوونە، لەبەر ئەوەی کەسێک لە شوێنێک دانیشتبێ، ئامادەیە لەوێ.

(**مَا يَلْفِظُ**): واتە: دەرناهاوێژێ، یان نابێژێ، (**اللَّفْظُ بِالكَلامِ مُسْتَعَارٌ مِنْ لَفْظِ الشيءِ مِنَ الفَمِ، وَلَفظِ الرَّحى الدَّقِيق، وَمِنهُ سُمِّيَ الدِّيكُ الآفِظَة لِطَرْحِهِ بَعْضَ مَا يَلتَقِطُهُ لِلدَّجاجَة**)، (**لَفظ**): بە قسە خوازراوەتەوە لە فڕێدانی شتێک لە زار، دەستار یان بەرداش، کە دەنکە گەنم دەهاوێ، کاتێک دەیهاڕێ و لەو لاو لای دەستارەکە دەردەچن، یان ئاردەکە فڕێ دەداتە ئەملاولا، هەروەها بۆیە بە کەڵەشێر (کەڵەباب) گوتراوە: (**لافِظَة**) چونکە جار جار ئەو دەنکانەی هەڵیان دەگرێتەوەو بۆ مریشکەکەیان فڕێ دەدات وەک هاوکارییەک.

(**رَقِيبٌ**): (**الرَّقِيبُ: الحافِظ**)، واتە: پارێزەر (**إمَّا لِمُراعَاتِهِ رَقَبَةَ المَحْفُوظِ أَوِ لِرَفْعِ رَقَبَتِهِ**)، یان لەبەر ئەوەی چاوی لە ملی ئەو کەسەیە کە دەیپارێزێ، یاخود لەبەر ئەوەی ملی خۆی بەرز دەکاتەوە تاکو زاڵ بێت بەسەر ئەو شتەدا کە تەماشای دەکات.

(**عَتِيدٌ**): (**العَتادُ: إدِّخَارُ الشَّيءِ قَبْلَ الحَاجَة إلَيهِ لإعْدَادِ، وَالعَتِيدُ: المُعِدُّ والمُعَدُّ، وَالعَتِيدُ: الحَاضِر**)، (**عتيد**): چەند مانایەکی هەن: (**عَتاد**): بریتیە لە هەڵگرتنی شتێک پێش ئەوەی کە پێویستییت پێی بێ بۆ کاتی پێویستی، وەک (**إعداد**)، یانی: ئامادە کردن، (**عَتِيد**) هەم بە مانای ئامادەکەر دێ، هەم بە مانای ئامادەکراویش دێ، (**عَتِيد**) بە مانای ئامادەش دێ.

(سَكۡرَةُ ٱلۡمَوۡتِ): واتـە: بێهۆشـیی مـەرگ، (**السُّـكْرُ: حَالَـةٌ تَعْـرِضُ بَـيْنَ المَـرْءِ وَعَقْلِـهِ، وَمِنْـهُ سَـكَرَاتُ المَـوت**)، (**سُـكر**): حاڵەتێکـە دەکەوێتـە نێـوان مـرۆڤ و عەقڵیـەوە، واتـە: بێهۆشـیی، عەقڵـی لای خـۆی نامێنـێ، (**سَـكَراتُ المَـوت**): بێهۆشـییەکانی مـەرگ، لـەوەوە هاتـوە.

(تَحِيدُ): (**أي: تَعدِلُ عَنهُ وَتَنفِرُ مِنهُ**)، واتە: لێت لادەدا و لێی دوور دەکەوتیەوە.

(سَآئِقٌ): (**مَلَـكٌ يَسُـوقُهُ**)، فریشـتەیەک لێـی دەخورێ، پێـش خۆی دەدات، (**وَالسَّـوقُ: الجَلْـبُ وَالطَّـردُ، وَسُـقْتُ المَهْـرَ إِلَى المَـرأَةِ، لأَنَّ المَهْـرَ كَانَ مِـنَ الإِبـلِ، وَالإِبْـلُ تُسَـاق**)، (**سَـوق**): بـە مانـای هێنـان و دەرکـردن دێ، دەگوتـرێ: (**سُـقْتُ المَهْرَ إِلَى المَـرأَةِ**)، لەبـەر ئـەوەی کاتی خـۆی مارەیـی بریتـی بـووە لـە حوشـتر، حوشـترەکانیان لێخوڕیـون بـەرەو ماڵـی ئـەو ئافرەتـە کـە مارەییەکـەی پـێ دەدرێ.

(وَشَهِيدٌ): چاودێـر، یـان شـایەدیدەر (**مَلَـكٌ يَشْـهَدُ عَلَيـهِ، وَلَـهُ**)، فریشـتەیەك شـایەتییت بـۆ دەداو شـایەدییت لەسـەر دەدات.

(غِطَآءَكَ): (**الغِطَـاءُ: مَـا يُجْعَـلُ فَـوْقَ الـشَّيءِ مِـنْ طَبَـقٍ وَنَحْـوِهِ**)، (**غِطَـاء**): ئەوەیـە کـە لەسـەر شـتێکدا دادەنـرێ، وەک سـەر قاپێـک، یـان شـێوەی ئـەوە، وەک مەنجـەڵ، یـان قابلەمـە سـەرەکەی پێـی دەگوتـرێ: (**غِطَـاء**)، (**كَـمَا أَنَّ الغِشـاءَ مـا يَجعَـلُ فَـوقَ الـشَّيء مِـن لِباسٍ وَغَـيرِهِ**)، بـەڵام (**غِشـاء**) واتـە: پـەردە، ئەویـش بریتیـە لـەوەی لەسـەر شـتێک دادەنـرێ لـە پۆشـاک و جگـە لـە پۆشـاک.

(حَدِيدٌ): واتـە: تیـژ، (**حَـدَدْتُ السِّكِّيـنَ: رَقَقْـتُ حَـدَّهُ، ثُـمَّ يُقَـالُ لِكُلِّ مَا دُقَّ فِـي نَفْسِـهِ مِـن حَيْـثُ الخِلْقَـةِ وَمِـنْ حَيْـثُ المَعنَـى، كَالبَـصَرِ وَالبَصِـيرَةِ: حَدِيـد**)، (**حَـدَدتُ السِّـكِّينَ**) چەقۆیەکـە دەمەکەیـم تیـژ کـرد، دوایـی بـۆ هـەر شـتێک کـە لـە زاتی خۆیـدا، باریـک و، تیـژ بـێ، چ لـە ڕووی ڕواڵەتییـەوەو، چ لـە ڕووی مانـاوە، پێـی دەگوتـرێ: (**حدیـد**)، وەک (**بَـصَر**) چـاو کـە چـاک ببینـێ، (**بَصِـيرَة**) عەقـڵ کـە چـاک دەرک بـە شـت بـکات، هەردووکیـان وشـەی (**حديد**)یـان بـۆ بـەکاردێ.

(قَرِينُهُۥ): (قَرِينُـهُ: الإقْـتِرَانُ كَالإزدوَاجِ فِـي كَـوْنِ إجْتِمَاعِ شَـيْئَيْنِ، أو أَشْـيَاءَ فِـي مَعْنَـى مِـنَ المَعَـانِي، وَالجَمـعُ: قُرَنَـاء)، (قَرِيـن)، واتـە: هاونشـین، (إقـتِرَان) وەک (إزدِواج) وایـە، لـەوەدا کـە دوو شـت یـان چەنـد شـتێک پێکـەوە کۆببنـەوە، لـە واتایـەک لـە واتاکانـدا، بـۆ وێنـە: (قَـرْن) بۆیـە دەگوتـرێ، چونکـە خەڵکێـک لـەو کاتـەدا پێکـەوە دەژی، (قَرِین)یـش چونکـە وەک ئـەو لەگەڵیدایـە، چ مرۆڤێـک بـێ، هاوەڵـی بـێ، چ جینێیـی بـێ، کـە بـە (قُرَنـاء) کۆدەکرێتـەوە.

(كَفَّارٍ): واتـە: زۆر خەسـت لـە بێبڕواییـدا، بـە مانـای (كَفُـور) دێ، بـەڵام لـە (كَفُور)یـش ماناکـەی بەهێزتـرە.

(عَنِيدٍ): (العَنِيدُ: المُعْجَـبُ بِمَـا عِنْـدَهُ، وَالمُعانِـدُ بِمـا عِنـدَهُ)، (عنیـد): کەسێکە سەرسام بێـت بـەوەی لـەلای خۆیـەتی، (مَعانِد)یـش کەسێکە خۆی هەڵکێشـێ بـەوەی لەلایەتی، (عَنِیـد: أي القَـوِيُّ العِنـاد)، کەسێکە زۆر کەللـەڕەق و نەسـەلمێن و خـۆ بەزلگـر بـێ، لەگـەڵ ئەوەشـدا هەقـێ دەزانـێ، بـەڵام دانی پێـدا ناهێنـێ.

(مُعْتَدٍ): (مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ)، (مُعْتَـد: مُتَجَـاوِزِ الطَّـور)، کەسێک کـە لـە سـنووری خـۆی دەرچووبـێ، دەگوتـرێ: (عَـدَى طَـورُهُ)، واتـە: لـە سـنووری خـۆی دەرچـووە، بـە بابـای سـتەمکارو سنوورشـکێنیش دەگوتـرێ.

(مُّرِيبٍ): دوو واتـای هـەن، أ- بـە مانـای دوو دڵ، (شـاك) دێ، ب- بـە مانـای وەدوودڵیخـەر (مُشَـكِّك) کەسـێک کـە خەڵـک دەخاتـە دوو دڵییـەوە.

(مَآ أَطْغَيْتُهُۥ): (أي: مـا جَعَلْـتُ طَاغِيَـاً)، مـن وام لێنەکـردوە یاخیـی بـێ، (أي: مـا أَمَرْتُـهُ بالطُّغْيَـانِ)، مـن فەرمانـم پێنەکـردوە یاخیـی و سـەر کێـش بێ.

(لَا تَخْتَصِمُواْ لَدَيَّ): لـەلای مـن دەمەقاڵیـی و ناکۆکیـی مەکـەن، (الإختِصَـامُ: المُخَاصَمَةُ، وهُـوَ مَصْـدَرٌ بصيغـةِ الإفتِعـال)، (إخْتِصَـام) بـە مانـای دەمەقاڵیـی و مشـتومڕ کـە چاوگە، بـەڵام لەسـەر شـێوەی ئیفتیعـال هاتوە.

(هَلْ مِن مَّزِيدٍ): (المَزِيدُ: مَصدَرُ ميميٌّ، وَهُوَ الزِّيادَةُ مِثلُ المَجِيد وَالحَمِيد، وَيَجُوزُ أَن يَكُونَ اسْمَ مَفعُولٍ مِن زَادَ، أَي: هَل مِن جَماعَةٍ آخَرِين وَيُلقَونَ فِيَّ؟)، (مَزيد): یان چاوگێکی میمییە بە مانای زیادە دێ، وەک مەجیدو حەمید، دەشگونجێ ناوی بەرکاربێ، لە (زاد)ەوە هاتوە، واتە: ئایا هیچ کۆمەڵێکی زیادە هەن، بخرێنە نێو منەوە؟ دیارە دۆزەخ وا دەڵێ.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خوا ﷻ دوای ئەوەی لە پازدە (١٥) ئایەتی سەرەتای ئەم سوورەتە موبارەکەدا، وەک پێشتر تەفسیرمان کردن، کۆمەڵێک ڕاستیی مەزنی خستنەڕوو، سەرەتا لە بارەی قورئانەوە، سوێند خواردن بە قورئان لەسەر ئەوە کە پەیامی خوا ڕاستە، زیندووکرانەوەو سزاو پاداشت ڕاستە، پێغەمبەری خوا ﷺ ڕاستە و لە لایەن خواوە ڕەوانە کراوە، وەک پێغەمبەری کۆتایی.

پاشان باسی نکووڵییکردنی کافرەکانی کرد لە زیندووکرانەوە، خوا ﷻ چەند بەڵگەیەکی بۆ هێنانەوە، هەم لە گەردوونداو، هەم ئاماژەیەکیش بە مێژووی هەشت لە گەلانی فەوتاو، کە بەهۆی نکوڵییکردنیان لە پێغەمبەرانەوە (عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام) وەک خوا دەفەرموێ: ﴿كُلٌّ كَذَّبَ ٱلرُّسُلَ فَحَقَّ وَعِيدِ﴾، خوا سزای داون، کەواتە: ئەم گەردوونە کە نارێکیی تێدانییە، ژیانی بەشەریش ئەگەر بە وردیی سەرنجی بدەین، دەزانن کە سەرپەرشتیارێکی هەیە و، مرۆڤ بێ خاوەن نیە، سزاو پاداشتی تەنانەت لە ژیانی دنیاشدا بۆ لە ئارادا هەیە، کەواتە: ناگونجێ ئەم ژیانە دنیاییە، ژیانێکی دیکەی بەدوادا نەیەت.

لە دوای ئەوە خوا ﷻ دێتە سەر باسی مرۆڤ، کە خوا بە هەموو شتێکی مرۆڤ ئاگادارەو، هەموو شتێکی مرۆڤ تۆمار دەکرێ، قسەی، کردەوەی، هەڵس

و کەوتی، نیازو مەبەستی، پاشان باسی حاڵەتی سەرە مەرگ و، دوایی باسی ئەوە کە چۆن قەرینە جندەکەی، یان قەرینە فریشتەکەی دەڵێ: ئەوە لە لای من ئامادەیە، سەرئەنجام تاوانباران تووشی سزای خۆیان دەبن لە ڕۆژی دوایی دا.

سەرتا خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَٰنَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِۦ نَفْسُهُۥ﴾، بە دڵنیایی ئێمە مرۆڤمان هێناوەتە دی و، دەشزانین چی دەروونی خوتخوتەی بۆ دەکات، یان ئەوەی لە دڵ و دەروونیدا دێ و دەچێ، لە خولیاو نیازو مەبەست، ئەوەش دەزانین: ﴿وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ ٱلْوَرِيدِ﴾، ئێمە لە ڕەگی ملی، لە ڕەگی خوێنی لێی نیزیکترین، چونکە وشەی: ﴿حَبْلِ﴾، بە مانای پەت دێ، ﴿ٱلْوَرِيدِ﴾یش، دیارە دەماری خوێنە، کەواتە: یانی: لە پەتی دەماری خوێن لێی نیزیکترین، (ورید)یش بەو دوو شاڕەگەی لەو لاو لای گەردنی مرۆڤ هەن، کە هەر کاتێ مرۆڤ، یەکێک لەو دوو شادەماری پچڕا، دەمرێ، ئنجا خوا دەفەرموێ: ئێمە لە شاڕەگی لاملی لێی نیزیکترین.

هەڵبەتە مەبەست لە (لێ نیزیک بوونی خوا ﷻ) واتە: بە دەسەڵات و زانیاریی و ئاگالێبوون، لێی نیزیکین، نەک بە زاتی خۆی، ئەم ئایەتەش وەک ئەو ئایەتەی سوورەتی (الحدید) وایە کە دەفەرموێ: ﴿وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ... ﴿٤﴾﴾الحدید، واتە: لە هەر شوێنێک بن، ئەو (خوا) لەگەڵتانە، واتە: بە دەسەڵات و زانیاریی لەگەڵتانە، بە مشوورخۆریی و ئاگالێبوونی لەگەڵتانە، ئەگەرنا زاتی خوا ﷻ لەسەر عەرشی خۆیەتی، (**إِنَّ اللهَ مُسْتَوٍ عَلَى عَرْشِهِ بائِنٌ عَنْ خَلْقِهِ**)، خوا لەسەر عەرشی خۆیەتی لە سەرووی دروستکراوەکانیەوە [بەو شێوەیەی بۆ خوا شایستەیە].

ئنجا ئایا چۆنیەتیی لێ نیزیکتر بوونی خوا لە ڕەگی ملی مرۆڤ چۆنە؟ ﴿إِذْ يَتَلَقَّى ٱلْمُتَلَقِّيَانِ﴾، لە کاتێکدا کە دوو وەرگرەکان وەردەگرن، چی وەردەگرن؟ هەموو هەڵس و کەوت و کردەوەکانی مرۆڤ وەردەگرن، بەڵکو نیازو خولیایەکانی

نێو دڵیشی وەردەگرن، بێژراوەکانیشی زمانیشی وەردەگرن، هەرچی قسەیەك کە دەیبێژێ، ﴿ عَنِ ٱلۡيَمِينِ وَعَنِ ٱلشِّمَالِ قَعِيدٞ ﴾، لەلای ڕاست و لای چەپ ئامادەن، ﴿ قَعِيدٞ ﴾، زانایان دەڵێن: لێرەدا بە مانای دانیشتوو (جالس) نیە، بەڵکو یانی: (مُجالِس) هاونشین، واتە: لەگەڵی هاونشینن، کەواتە: نیزیکییەکەی خوا ﷻ لە ڕەگی ملی زیاتر لە مرۆڤ، لە چیدا بەرجەستە دەبێ؟ لە نیزیکیی فریشتەکاندا، ئەو دوو فریشتانەی داینـاون لە لای ڕاست و لای چەپی، هەمیشە ئامادەن، هاونشینی و لەگەڵیدان.

﴿ مَّا يَلۡفِظُ مِن قَوۡلٍ إِلَّا لَدَيۡهِ رَقِيبٌ عَتِيدٞ ﴾، هیچ قسەیەک دەرناهاوێ، هیچ قسەیەک نابێژێ، مەگەر چاودێرێکی ئامادەی لەلایە، واتە: ئەو دوو فریشتانەی لەلاینی هەم چاودێرنی، پارێزەر نی و بەردەوام ئامادەشن و لێی خافڵ نابن، دوایی ئێمە لە مەسەلە گرنگەکاندا باس دەکەین، کە فریشتەکان کە خوا داینـاون کردەوەکانی مرۆڤ و قسەکانی تۆمار بکەن، لە ڕاستییدا نیازو مەبەستەکانی نێو دڵیشی دەزانن و ئەوانیش تۆمار دەکەن، بەپێچەوانەی لێ حاڵیبوونی، هەندێک لە زانایان وەك لە تەفسیرەکاندا باسیان کردوە، پێیان وابووە، فریشتەکان نێو دڵ نازانن و تەنیا خوا دەیزانێ! بەڵام بەپێی ئەوە کە لە فەرمایشتی پێغەمبەردا هاتوە ﷺ بە ڕاشکاویی و ئایەتەکانیش ئاماژەی پێدەکەن، ئایەتەکە ئاماژە دەکات، دەفەرموێ: دوو وەرگرەکان وەردەگرن، چی وەردەگرن؟ دیارە هەموو جموجۆڵ و چالاکییەکانی مرۆڤ وەردەگرن.

بەدڵنیاییش ئەوانە ئەگەر کردەوە ڕواڵەتییەکان بنووسن و، قسە بێژراوەکان بنووسن، لە پێشترە کە نیازو مەبەست و خولیا هاندەرەکانی بنووسن، کەواتە: چەمکی گشتیی: ﴿ يَتَلَقَّى ٱلۡمُتَلَقِّيَانِ ﴾، نیازو مەبەستەکانیش دەگرێتەوە، وەک گوتم: فەرمایشتەکەی پێغەمبەریش ﷺ بە ڕوونیی و بە ڕاشکاویی باسی کردوە و دوایی دەیهێنین.

وا پێدەچێ هەندێک لە زانایان باش سەرنجی فەرمایشتەکەی پێغەمبەریان ﷺ، نەدابێ، یان لەبەر ئەوەی خوا دەفەرموێ: ﴿إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ۝١١٩﴾ آل عمران، واتە: بە دڵنیایی خوا زانایە بە نهێنییەکانی نێو سینەکان، وایانگوتوە! بەڵام ئەوە ڕێ ناگرێ لەوەی فریشتەکانیش کە خوا داینـاون، بۆ تۆمارکردنی کردەوەکانی مرۆڤ و چالاکییەکانی، خوا ئەو توانایەی دابنێ، نێو دڵی مرۆڤیش بخوێننەوە.

﴿وَجَاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذَلِكَ مَا كُنتَ مِنْهُ تَحِيدُ﴾، بێ هۆشیی مردنیش هات بە هەق، بە ڕاستیی هات، بێ ئەوەی ناڕاستیی تێدا هەبێ، یان بە چەسپاوی هات، بەبێ ئەوە کە پووچیی تێدابێ، ﴿ذَلِكَ مَا كُنتَ مِنْهُ تَحِيدُ﴾، ئا ئەوە بوو کە تۆ لێت لادەدا، یان خۆت لێ گێل دەکرد، واتە: دەتویست کە لە بیرو زەینت دا نەبێ، وشەی: ﴿سَكْرَةُ﴾، کە بە (**سَكَرات**) کۆدەبێتەوە، واتە: بێ هۆشیی، ئەو حاڵەتە کە مرۆڤ بێ هۆشیی بەسەردا دێ، لەبەر ئازارێک کە مردنی بە دوادا دێ، واتە: لە گیانەڵاو لە سەرە مەرگدا، ئنجا چ بێ هۆشیی یەکجاریی، کە دوایی گیان دەسپێرێ، یاخود بێ هۆشی نێو بە نێو، کە بێ هۆش دەبێ و دێتەوە هۆش و بێ هۆش دەبێتەوە، تاکو یەکجاریی کاری دەکرێ و کۆتایی پێ دێ.

کە دەفەرموێ: ﴿ذَلِكَ مَا كُنتَ مِنْهُ تَحِيدُ﴾، واتە: ئەوەی باسکرا، یان ئەوەی بە سیاق دەزانرێ ئەو حاڵ و وەزعە، ئەوە بوو کە تۆ خۆتت لێ لادەدا، کە بریتیە لەوەی مرۆڤ تەنیا بۆ ژیانی دنیا دروست نەکراوە، بەڵکو دوای ئەوەی ڕووحی لە جەستەی جیادەبێتەوە، ئەو مرۆڤە، دەچێتە قۆناغێکی دیکە، کە پێی دەگوترێ: قۆناغی بەرزەخ، وەک خوا دەفەرموێ: ﴿وَمِن وَرَائِهِم بَرْزَخٌ إِلَىٰ يَوْمِ يُبْعَثُونَ ۝١٠٠﴾ المؤمنون، لە پشتیانەوە پەردەیەک هەیە، تاکو ئەو ڕۆژەی تێیدا زیندوودەکرێنەوە، لە ڕۆژی زیندووکرانەوەش دا قۆناغێکی دیکە دەست پێدەکات، کە قۆناغی ڕۆژی دواییە.

﴿وَنُفِخَ فِي ٱلصُّورِ﴾، فـوو بـە کەڕەنـادا کـرا، نـاوی فووکـەر بـە کەڕەنـا (نافـخ الصـور) لـە قورئانـدا نەهاتـوە، بـەڵام لـە فەرمایشـتی پێغەمبـەردا هاتـوە ﷺ کـە ئەو فریشـتەیەی فـوو بـە کەڕەنـادا دەکات، نـاوی (ئیسـرافیل)، یـان خاوەنـی کەڕەنـا (صاحـب القرن)یـە، ﴿ذَٰلِكَ يَوۡمُ ٱلۡوَعِيدِ﴾، ئـەوە کـە فـوو بـە کەڕەنـادا دەکـرێ، ڕۆژی هەڕەشـەیە، واتـە: ئـەو ڕۆژەیـە کـە هەڕەشـەی خـوای تێـدا دێتـە دی، کـە بریتیـە: لـە سـزادانی بێبڕوایـانی تاوانبـار.

﴿وَجَآءَتۡ كُلُّ نَفۡسٖ مَّعَهَا سَآئِقٞ وَشَهِيدٞ﴾، هەمـوو کەسـێک دێ، پێـش خـۆدەرو شـاهێدێکی بەسـەرەوەن، واتـە: دوو فریشـتەی لەگەڵـدان، یەکێکیـان پێش خـۆی دەدا و، ئـەوەی دیکەیـان شـایەدیی لەسـەر دەدات، یاخـود هەردووکیـان هـەم وەپێـش خۆشـیانی دەدەن، وەک بابـای تاوانبـار کـە دەبـرێ بـۆ دادگا، یـان دەبرێ بـۆ بەندیخانە و، شـاهێدییشی لەسـەر دەدەن، ﴿سَآئِقٞ﴾، مـن بـە (پێشـخۆدەر)م هێنـا، ئەگەرنا لـە ئەصڵدا بـە مانـای (لێخـوڕ) دێ، خـوا ﷻ لێرەدا لەبـەر ئـەوەی بـە سیاق دەزانیـن، کـە مەبەسـتی هـەر نەفسـێکی تاوانبـارو خراپـەکارە، بۆیـە وشـەی (سـائق)ی بـۆ بەکارهێنـاوە، وەک چـۆن ئـاژەڵ پێشـخۆ دەدرێـن، لێدەخوڕرێـن بـەرەو لـەوەڕگا، یـان بـەرەو ئاغـەڵ و شـوێنی پشـوودانیان، یـان بەیانیـان کـە دەردەچـن، یـان ئێـواران کـە دەردەچـن، کـە دەگێڕدرێنـەوە، لێدەخوڕدرێـن، ئەوانیـش بـەو شـێوەیە فریشـتەکان لێیـان دەخـوڕن، ئنجـا ئەگـەر بڕوادارانیـش بگرێتـەوە، مرۆڤـەکان بـە گشـتیی، دەبـێ بڵێیـن: پێشـخۆدەر و، وشـەی لێخـوڕ بەکارناهێنیـن، وەک ڕێزگرتـن لـەو مرۆڤانـەی خـوا ڕێزیـان لـێ دەگـرێ لـە ڕۆژی دوایـی دا کـە بڕودارانـن، وەک لـە سـوورەتی (مەریـەم)دا خـوا ﷻ چۆنیەتیـی بەڕێکـرانی بـڕوداران و بێبڕوایـان لێـک جیادەکاتـەوە، دەفەرمـوێ: ﴿وَنَسُوقُ ٱلۡمُجۡرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرۡدٗا ٨٦﴾مریـم، واتـە: تاوانبـاران بـە تینوێتیـی بـەرەو دۆزەخ لێدەخوڕیـن، بـەڵام بـە نسـبەت پارێزکارانـەوە دەفەرمـوێ: ﴿يَوۡمَ نَحۡشُرُ ٱلۡمُتَّقِينَ إِلَى ٱلرَّحۡمَٰنِ وَفۡدٗا ٨٥﴾مریـم، ئـەو ڕۆژە پارێـزکاران کۆدەکەینـەوە، بـەرەو خـوای خـاوەن بەزەیـی بـە شـێوەی شـاند، بـە شـێوەی میـوان و شـاند کـە دەچـن و ڕێزیـان لـێ دەگیـرێ.

﴿ لَقَدْ كُنتَ فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَٰذَا ﴾، وەک شارەزایانی ڕێزمانی عەرەبیی دەڵێن: ئەمە (مَقُولٌ قَولٍ)، ئەمە گوتراوی قسەیەکە واتە: (يُقَالُ لَهُم)، یان (قَالَ اللهُ لَهُم)، پێیان دەگوترێ، یان خوا پێی فەرموو (قال الله له) بەو مرۆڤە، ﴿ لَقَدْ كُنتَ فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَٰذَا ﴾، بە دڵنیایی تۆ لەمە لە بێ ئاگاییدا بووی، واتە: لەم حاڵەی ئێستا دەیبینی، ﴿ مِّنْ هَٰذَا ﴾، یانی: لەم وەزعەی ئێستا دەیبینی تۆ لە بێ ئاگاییدا بووی، ﴿ فَكَشَفْنَا عَنكَ غِطَاءَكَ ﴾، پەردەکەمان لەسەرت لادا، پۆشاکتمان لەسەرت لادا، (غِطاء): هەر شتێکە شتێک داپۆشێ، ئەو مرۆڤە بێئاگاییەکەی وەک قۆزاخەیەک و کیفێک وابووە، کە چۆتە نێوی، ئیدی دنیای دەرەوەی نەبینیوە، خوا دەفەرموێ: بەهۆی مەرگ و مردنەوە، ئێمە ئەو پەردەو پۆشاکەمان لەسەرت لادا، ڕووح دوای ئەوەی لە کیفی جەستە دێتە دەرێ، ئنجا چاک دەبینێ، هەڵبەتە دەگونجێ هەر لە کیفی جەستەشدا بەهۆی ئیمانەوە چاوی دڵی بکرێتەوە و، گوێی دڵی بکرێتەوەو، زۆر شت کە بە شێوەی ئاسایی نابیسترێ و نابینرێ، ببیستێ و ببینێ، بەڵام مرۆڤ دەشتوانێ ئەو جەستەیە لە خۆی بکاتە کیف و قۆزاغەیەک کە جگە لەوەی بە چاوی سەر دەیبینێ و، بە گوێی سەر دەیبیستێ، هیچی دیکە نەبیستێ و نەبینێ، دەشتوانێ بەهۆی ئیمانەوە چاوی مەعنەویی، چاوی دڵ و بەصیرەتی خۆی بکاتەوە، هەروەها گوێی دڵی بکاتەوە، بانگەوازی هەق ببیستێ و، ڕاستییە مەعنەوییەکان ببینێ، ئنجا کەسێك لە دنیادا بە ویستی خۆی، عەقڵ و دڵ و چاوی مەعنەویی خۆی نەکاتەوە، لە ڕۆژی دواییدا، خوا ﷻ پەردەی لەسەر چاوی لادەبات، ﴿ فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴾، ئەمڕۆ چاوت تیژە، واتە: باش دەبینێ، هەموو شتێکت بۆ عەیانەو ئاشکرایە.

﴿ وَقَالَ قَرِينُهُ هَٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ ﴾، هاونشینەکەشی گوتی: ئەمە لە لای من ئامادە بوو، ئەمەیە لە لای من ئامادەیە، ئامادەم کردوە، هەندێک لە زانایان دەڵێن: مەبەست لە (قرین)، لێرەدا قەرینە جندەکەیەتی، واتە: ئەمەم ئاوا گومڕا کردوە، یان ئەوە بەرهەمی منە، فەرموون ئامادەم کردوە بۆ دۆزەخ! هەندێکیش دەڵێن:

مەبەست پێی هاونشینە فریشتەکەیەتی، کە مەرجیش نیە، یەکێک بێ، بەڵام گرنگ ئەوەیە هاونشینەکەی فریشتەیەو بەردەوام لەگەڵی دابووە، ئەوە لە لای من ئامادەیە، فەرموون بە هەموو شتێکەوە تەسلیمتان بکەم، ئەوە کردەوەو چالاکییەکانیشی کە لە سەری تۆمار کراون.

﴿أَلۡقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٖ﴾، هەردووکتان فرێبدەنە نێو دۆزەخەوە، هەر زۆر بێبڕوایەکی زۆر کەللە ڕەق، خۆ بەزلگرو نەسەلمێن، بۆچی خوا دەفەرموێ: ﴿أَلۡقِيَا﴾، هەردووکتان فڕێبدەن؟

أ- هەندێک دەڵێن: مەبەستی لە دوو فریشتەکانە.

ب- هەندێکیشیان دەڵێن: خوا ﷻ: ﴿أَلۡقِيَا﴾ی بەکارهێناوە با مەبەستیشی یەک فریشتە بێ، بەڵام لە زمانی عەرەبیدا ئەو شێوازەش هەیە، کە یەکیش بێ، بەڵام بە دووان بدوێنرێ.

ج- هەندێکیش گوتوویانە: ﴿أَلۡقِيَا﴾، واتە: جار لە دوای جار فڕێ بدەنە نێو دۆزەخەوە، هەر زۆر بێبڕوایەک، ﴿كَفَّارٍ﴾، ڕێژگەی زێدەڕۆییە لە (**كافِر**)، (**كافِر**)، یانی: بێبڕوا، داپۆشەری هەق، ﴿كَفَّارٍ﴾، یانی: زۆر بێبڕوا، ﴿عَنِيدٖ﴾، واتە: کەسێک کە هەق دەزانێت، بەڵام پێی لێنانێ، دانی پێداناهێنێ، سەرەخەرو کەللەڕەق و نەسەلمێن.

﴿مَّنَّاعٖ لِّلۡخَيۡرِ مُعۡتَدٖ مُّرِيبٍ﴾، زۆر ڕێگری چاکە، زۆر سنوور بەزێن، هەروەها زۆر دوو دڵ، یاخود: خەڵک خەرە دوودڵیی و گومان.

﴿ٱلَّذِي جَعَلَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ﴾، ئەو کەسەی لەگەڵ خوادا پەرستراوێکیی دیکەی داناوە، ﴿فَأَلۡقِيَاهُ فِي ٱلۡعَذَابِ ٱلشَّدِيدِ﴾، ئنجا هەردووکتان فڕێی بدەنە نێو ئازاری سەخت و توندەوە.

﴿قَالَ قَرِينُهُۥ رَبَّنَا مَآ أَطۡغَيۡتُهُۥ﴾، هاونشیەنەکەی گوتی: (هاونشینە جندەکەی)، چونکە فریشتە کەس گومڕا ناکەن، هاونشینە جندەکەی گوتی: پەروەردگارم! من

وام لێ نەکردبوو کە یاخیی بێ، من یاخییم نەکرد بوو، سەرکێشم نەکرد بوو، ﴿وَلَٰكِن كَانَ فِي ضَلَٰلٍ بَعِيدٍ﴾، بەڵکو هەر بۆ خۆی لە گومڕاییەکی دووردا بوو، واتە: خەتای خۆی بوو، کە خۆی تووشی ئەم حاڵە کردوە، نەک من وام لێ کردبێ، هەر بۆ خۆی لە گومڕاییەکی دووردا بوو، منیش هاوکاری بووم، ﴿قَالَ لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ﴾، (خوا) فەرمووی: لای من ناکۆکیی و دەمەقاڵیی مەکەن، وادیارە کە ئەو وا دەڵێ و، ئەویش وەڵام دەداتەوە و دەڵێ: نەخێر خەتای تۆ بوو، هەروەها ئەویش وەڵام دەداتەوەو ....هتد.

بۆیە خواش ﷻ دەفەرموێ: ﴿لَا تَخْتَصِمُوا لَدَيَّ﴾، لە لای من دەمەقاڵەو ناکۆکیی و مشت و مڕ مەکەن، ﴿وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُم بِالْوَعِيدِ﴾، بە دڵنیایی من هەڕەشەی خۆمم پێشتر بۆ ناردبوون، واتە: هەڕەشەی خۆمم بۆ ناردبوون، کە ئەگەر لەسەر کوفرو خراپە بڕۆن، ئەوە سزایەکەتانە.

﴿مَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ﴾، قسە لە لای من ناگۆڕدرێ، بڕیاری من ناگۆڕدرێ، ئەوەی کاتی خۆی بۆم ناردوون، کە ئەگەر وابکەن ئەوە حاڵتانە، ئەگەر لە ڕێی و کوفرو تاوان و خراپەوە، بڕۆن، تووشی ئەو سزایە دەبن، ئەو هەڕەشەیەم بۆ ناردبوون، ئێستاش قسەو بڕیاری من ناگۆڕێ، ﴿وَمَا أَنَا بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ﴾، من ستەمکاریش نیم، بەرانبەر بە بەندەکان، واتە: ستەمکار نیم بەرانبەر بە بەندەکان، بۆیە پێشتر هەڕەشەم بۆ ناردبوون و ئاگادارم کردبوونەوە و ترساندبوومن لە ڕێی پێغەمبەرانەوە (**عَلَيْهِمُ الصَّلاةُ وَالسَّلام**) لە ڕێی کتێب و پەیامەکانمەوە، ئنجا ئەگەر ئاگادارم نەکردبانەوەو سزاشم دابان، ئەوە ستەم بوو، بەڵام ئەوە لە من ناوەشێتەوە بەڕەهایی، بۆچی خوا ﷻ صیغەی (**ظَلَّام**)ی بەکارهێناوە؟

أ- هەندێک دەڵێن: (**ظَلَّام**)یش هەر بە مانای (**ظَالِم**)ە، بەڵام ئەوە ناگونجێ، چونکە (**ظَالِم**) یانی: ستەمکار، بەڵام (**ظَلَّام**) واتە: زۆر ستەمکار.

ب- هەندێك گوتوویانە: بۆیە خوا وا دەفەرموێ: چونکە ئەگەر گریمان خوا بەبێ ئاگادارکردنەوەی مرۆڤەکان، سزای دابان، مانای وایە زۆری ستەم لێ کردبوون.

ج- تەئویلی سییەم: یاخود سیفەتەکانی خوا هەموویان لە لووتکەدان و، ئەگەر گریمان زوڵم سیفەتی خوا بایە، دەبووایە خوا (ظَلاَّم) بووایە.

د- تەئویلی چوارەم: خوا ﷻ ئەگەر ستەم لە هەر کام لە بەندەکان بکات و، لە هەموو بەندەکانی ستەم بکات، مادام وایە زۆری ستەم کردوەو دەبێتە (ظَلاَّم).

لە کۆتایی دا دەفەرموێ: ﴿يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ ٱمْتَلَأْتِ﴾، ئەو ڕۆژە کە بە دۆزەخ دەڵێین: ئەرێ پڕ بووی؟ ﴿وَتَقُولُ هَلْ مِن مَّزِيدٍ﴾، ئەویش دەڵێ: ئەرێ زیادە هەیە؟ ئەمە دوو واتای هەن:

أ- خوا ﷻ دەفەرموێ: هەر پڕ نەبووی ئەو هەموو خەڵکەت تێکرا؟ ئەویش دەڵێ: ئەگەر زیادەش ماوە، با بێ ئێستاش جێم هەیە.

ب- خوا ﷻ لە دۆزەخ دەپرسێ: پڕ نەبووی؟ تاکو ئیدیکەشت بۆ بێنین؟ دۆزەخیش دەڵێ: ئایا زیادە ماوە؟ واتە: پڕ بووم و جێی کەسی دیکە نابێ، هەردوو واتایەکە هەڵدەگرێ.

بە هەردوو واتایەکان ئەوە دەگەیەنێ کە خوا ﷻ دەیەوێ بێبڕوایان تەما بڕاو بکات، لەوەی دڵی خۆیان بەوە خۆشبکەن، ڕەنگە جێی ئێمە نەبێتەوە لە دۆزەخدا، نەخێر دۆزەخ ئەوەندە فراوانە جێی هەموو کەسی تێدا دەبێتەوە، تاکو خوا ﷻ بە دەسەڵاتی بێ وێنەی خۆی و بە سیفەتی جەلال و هەیبەتی خۆی، دۆزەخ پڕ دەکات، ئەگەرنا بەهیچ شتێک پڕ نابێ.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

خوا مرۆڤی دروستکردووەو هەست و خولیای نێو دڵی دەزانێ و، لە ڕەگی گەردنی لێی نیزیکترە، لە کاتێکدا دوو فریشتەکان کە لە لای ڕاست و چەپینی، کردەوەو قسەکانی تۆمار دەکەن و، هەردەم لە لای چاودێرو ئامادەن:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَٰنَ وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِۦ نَفْسُهُۥ ۖ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ ٱلْوَرِيدِ ﴿١٦﴾ إِذْ يَتَلَقَّى ٱلْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ ٱلْيَمِينِ وَعَنِ ٱلشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴿١٧﴾ مَّا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴿١٨﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلْإِنسَٰنَ﴾، بە دڵنیایی ئێمە مرۆڤمان هێناوەتە دی، لێرەدا بە تەئکید وشەی: ﴿ٱلْإِنسَٰنَ﴾، کە (ألْ)ی ناساندنی لەسەرە، بۆ جینسە، واتە: تێکڕای مرۆڤەکانمان هێناوتە دی، بەڵام لێرە بەپێی سیاق دەزانین کە مەبەست پێی مرۆڤە بێبڕوایەکانن، چونکە قسە لەبارەی ئەوانەوەیە، ئەگەرنا ئەصڵی وشەکە هەموو مرۆڤەکان دەگرێتەوە.

٢)- ﴿وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ بِهِۦ نَفْسُهُۥ﴾، ئێمە دەشزانین ئەوەی دەروونی خوتخوتەی بۆ دەکات، ﴿مَا تُوَسْوِسُ بِهِۦ﴾، واتە: ئەوەی نەفسی پێی دەدوێ ئێمە دەیزانین، بەڵام وشەی: ﴿بِهِۦ﴾، بۆ زیاتر پەیوەستکردنی خوتخوتەیە بە نەفسەوەو جەختکردنەوەیە لەسەر ئەوە، (عَبَّرَ عَن عِلمِهِ بالوَسوَسَةِ بالمُضارِعِ لِإحضارِهِ وَلِأَنَّها مُتَجَدِّدَةٌ)، بۆچی خوا دەفەرموێ: ﴿وَنَعْلَمُ مَا تُوَسْوِسُ﴾؟ بە (**فعل المضارع**) هێناویەتی؟ بۆ ئەوەی وەک ئامادەکردن بیهێنێتە بەر چاو، هەروەها لەبەر ئەوەی خوتخوتەو دنەدانێك كە لە مرۆڤدا دەبێ، بەردەوام تازە دەبێتەوە.

﴿ مَا تُوَسْوِسُ ﴾، (الوَسوَسَةُ: صَوتُ الحُلِيِّ، وَالصَّوْتُ الخَفِيُّ وَالهَمْسُ)، (وَسْوَسَة): لە ئەصڵدا بە دەنگی خشڵ و بە دەنگی کپ و بە چپە دەگوترێ، لێرەدا بە دڵنیایی مەبەست لە وەسوەسە نیازو مەبەستی خراپ و خولیا و دنەدانی خراپە.

٣)- ﴿ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْ حَبْلِ ٱلْوَرِيدِ ﴾، ئێمە لە ڕەگی خوێنی لێی نیزیکترین، (الحَبلُ: وَاحِدُ الحِبالِ وَهِيَ المَعرُوفُ)، پەت تاکی پەتەکان، کە دەزانین چین، ئنجا ئایا مەبەست لێرەدا چییە؟

نزیکەی هەموو توێژەرەوانی قورئان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە ﴿ مِنْ حَبْلِ ٱلْوَرِيدِ ﴾، (حَبل) و (وَرِيد) هەردووکیان یەک شتن، (حَبل) تاکی (حِبال)ە، کە مەبەست ئەو دەمارە گەورانەن، کە لە پزیشکگەرییدا بە (شَرَايِين) ناسراون و یەکێکیان پێی دەگوترێ: (شِرْيَان)، یان (شَرْيَان)، (حَبل)یش کە پاڵدراوەتە لای (وَرِيد) بۆ ڕوونکردنەوەیە، واتە: ئەو پەتەی بریتیە لە (وَرِيد)، دەشتوانین بڵێین: ڕەگی خوێن، چونکە پاڵدانی شتێکی گشتیی بۆ لای شتێکی تایبەت، مانای پاڵدانی ڕوونکردنەوەیە، وەک دەگوترێ: (شَجَرُ الأَراك)، (أَراك)یش هەر درەختە، (شَجَر)یش یانی: درەخت، درەختی ئەراک بۆ ڕوونکردنەوەیە، ﴿ حَبْلِ ٱلْوَرِيدِ ﴾، دەمار و پەتی وەرید، کە خوێنی پێدا دێ و دەچێ.

٤)- ﴿ إِذْ يَتَلَقَّى ٱلْمُتَلَقِّيَانِ عَنِ ٱلْيَمِينِ وَعَنِ ٱلشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴾، [ئێمە لێی نیزیکترین لە ڕەگی خوێن پێداهاتن و چوونی، ڕەگی گەردنی]، لە کاتێکدا کە دوو وەرگرەکان وەردەگرن، (تَلَقِّي) واتە: وەرگرتن، (التَلَقِّي أَخذُ الشَّيء مِن يَدِ مُعطِيهِ وَاستُعِيرَ لِتَسجِيلِ الأَقوالِ وَالأَعمالِ، وَتَعرِيفُ «المُتَلَقِّيانِ» لِلعَهدِ، أَو تَعرِيف الجِنسِ وَالتثنِيةِ فِيهَا للإِشارَةِ إِلى أَنَّ هَذَا الجِنسَ مُقَسَّمٌ اثنَينِ اثنَين)، وشەی (تَلَقِّي) بریتیە لە وەرگرتنی شتێک لە دەستی کەسێک کە دەیبەخشێ، لێرەش خوازراوەتەوە بۆ تۆمارکردنی قسەو کردەوان، ﴿ ٱلْمُتَلَقِّيَانِ ﴾، کە (أل)ی ناساندنی لەسەرە، یان بۆ (عهد)ە، واتە: دوو وەرگرەکان، یاخود بۆ جینسە، هەموو ئەو دوو فریشتانەی وەردەگرن، کە بە دووان هاتوە، ئاماژەیە بۆ ئەوەی ئەو جینسە، واتە: ئەو جینسە لە فریشتەکان دووان دووانن، بۆ هەر مرۆڤێک دووان دانراون.

٥)- ﴿ عَنِ ٱلْيَمِينِ وَعَنِ ٱلشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴾، لە لای ڕاست و لای چەپ دانیشتوون، وشەی ﴿ قَعِيدٌ ﴾، لێرەدا بە مانای دانیشتن نیە، ئەو دانیشتنەی دژەکەی بریتیە لە هەڵسان، ﴿ قَعِيدٌ ﴾، (**المُقاعِد: مِثْلُ الجَلِيسِ لِلمُجالِس**)، وەک چۆن وشەی (**جَليس**) بەکاردەهێنرێ بۆ (**مُجالِس**)، کەسێک لەگەڵ کەسێک دانیشتوە، یان هاونشینیەتی، (**قَعِيد**)یش لێرەدا بە مانای (مُقاعد) ە واتە: هاونشین، کە هەمیشە لەگەڵدا بوو، (**قَعِيد: المُلازِمُ الثَّابتُ لا ضِدُّ القائِم**)، (**قَعِيد**) کەسێک کە پەیوەستەو چەسپاوە، نەک مەبەست پێچەوانەی ڕاوەستاو بێت، کە بریتیە لە دانیشتوو، بەڵام وشەی (**قَعِيد**) خوازراوەتەوە بۆ کەسێک کە لە کەسێک جیا نابێتەوە، واتە: ئەو دوو فریشتەیەی لای ڕاست و لای چەپی، لێی جیا نابنەوە.

٦)- ﴿ مَّا يَلْفِظُ مِن قَوْلٍ إِلَّا لَدَيْهِ رَقِيبٌ عَتِيدٌ ﴾، هیچ قسەیەک نابێژێ و دەرناهاوێ، مەگەر چاودێرێکی ئامادەی لەلایە، (**لَفَظَ: أي أخْرَجَ**)، یانی: دەریهاویشت، هیچ قسەیەک دەرناکات و نابێژێ، مەگەر چاودێرێکی ئامادەی لەلایە، (**رقیب**) یانی: پارێزەرێك کە دەیپارێزێ و چاودێریی دەکات، (**عتید**) یانی: (**مُعَدّ**) واتە: ئامادە، (**حاضِر**)، کە هەمیشە ئامادەیە، ئنجا مەرج نیە وەک هەندێک لە توێژەرەوان گوتوویانە: یانی: یەکێکیان ڕەقیبەو یەکێکیان عەتیدە، نا، بەڵکو یانی: ئەو دوو فریشتەوە هەر کامێکیان چاودێریشەو، ئامادەشە، هەروەها کە باسی لای ڕاست و چەپ دەکات، مەرج نیە یەکێکیان لە لای ڕاست و، ئەوی دیکەشیان لە لای چەپ بێ، بەڵکو یانی: هەر چوار دەوری مرۆڤیان گرتوە و ئاگاداری هەموو لایەکانی و، لە هەموو لایەکەوە ئاگایان لێیەتی و چاودێریی دەکەن.

خستنە ڕووی شەش وردەکاریی لە ئایەتەکانی (١٦ و ١٧ و ١٨) دا:

١- کە دەفەرموێ: ﴿إِذۡ یَتَلَقَّى ٱلۡمُتَلَقِّیَانِ﴾، (تَلَقَّى) وەریگرت، ﴿یَتَلَقَّى﴾، وەردەگرێ، چی وەردەگرێ؟ بەرکار (**مَفعُولٌ بِه**)ەکەی قرتێنراوە، یانی: (**إذ يَتَلَقَّى الأقوال والأعمال**)، کاتێک دوو وەرگرەکان قسەکان و کردەوەکان وەردەگرن، یانی تۆماریان دەکەن.

٢- کە دەفەرموێ: ﴿حَبۡلِ ٱلۡوَرِیدِ﴾، (**وريد**) تاکی (أوردة)یەو لە زاراوەی ئەمڕۆدا پێیان دەگوترێ: (شرايين)، بەڵام لە زاراوەی تەندروستیی و پزیشکگەرییدا (ورید) و (شریان) ئێستا واتایەکی دیکەیان هەیە و (شریان) خوێنهێنەرە بۆ جەستەو (ورید) خوێنبەرەوەیە بۆ دڵ، بەڵام لە بەکارهێنانی قورئان و، لە بەکارهێنانی زمانی عەرەبییدا کاتێ خۆی کە قورئانی پێ دابەزیوە، یانی: ئەو ڕەگانەی کە خوێنیان پێدا دێ و دەچێت، بێ ئەوەی ئەوە لەبەرچاو بگیرێ، کامیان خوێن لە دڵەوە دەبات بۆ جەستەو، کامیان خوێن لە جەستەوە دێنێتەوە بۆ دڵ، (**ورید**)یش ناوەکانی بەپێی ئەو شوێنانەی لە جەستەدا هەن، دەگۆڕێن، بۆ وێنە:

١- لە گەردندا پێی دەگوترێ: (ورید).

٢- بەڵام لە دڵدا پێی دەگوترێ: (**الوَتِين**)، ﴿ثُمَّ لَقَطَعۡنَا مِنۡهُ ٱلۡوَتِینَ ﴿٤٦﴾﴾الحاقة.

٣- لە پشتدا پێی دەگوترێ: (**أَظهَر**) لە زمانی عەرەبییدا، .

٤- هەروەها لە قۆڵدا پێی دەگوترێ: (**أَكحُل**).

٥- هی ڕانیش پێی دەگوترێ: (**نَسَا**).

٦- لە پەنجە گچکەکاندا پێی دەگوترێ: (**أَسلَم**)، کەواتە: هەر ئەو دەمارەی خوێنی پێدا دێ و دەچێ، بەپێی جیاوازیی شوێنەکانی لە جەستەدا، ناوەکەشی دەگۆڕێ.

٣- لە زاراوەی پزیشکگەریی هاوچەرخماندا، ئەو دووانە (**ورید وشریان**) لێک جیاکراونەوە: (**الشريان: الذَّاهِبُ بالدم النظِيف إِلَى الجِسمِ وَالقَلب**)، (**شَرْيَان**) یان (**شِرْيَان**): ئەوەیە کە

خوێنی پاک لە دڵەوە دەبات بۆ جەستە، واتە: خوێنێک کە پاکەو، پڕ لە خۆراکە، لە دڵەوە دابەشی دەکاتەوە بەسەر هەموو خانەکانی جەستەدا.

(**الوَرِيدُ: العائِدُ بالدم إلى القَلب مِنَ الجِسْم**)، (**وريد**): ئەوەیە کە لە جەستەوە خوێن دێنێتەوە بۆ دڵ، واتە: خوێنێک کە سەرفکراوە و، پاشەڕۆکی هەڵگرتوە، دەیهێنێتەوە بۆ دڵ، بۆ ئەوەی جارێکی دیکە پاک بکرێتەوە، ئەوەی کە لە زاراوەی پزیشکیی ئێستادا هەیە، ئەمە زاراوەیەکی زانراو و باوە، بەڵام ئەوەی لە قورئاندا خوای پەروەردگار بەکاریهێناوە، ئەو (وريد)ە مەبەست پێی شیریانە بە پلەی یەکەم، ئەوەی خوێن دەبات بۆ جەستە.

٤- نیزیکیی خوا ﷻ نیزیکیی زانیاریی و توانایە، نەک نیزیکیی خود، ئەمە وەک ئەو ئایەتەی سوورەتی (**الحديد**) وایە، کە دەفەرموێ: ﴿وَهُوَ مَعَكُمْ أَيْنَ مَا كُنتُمْ ... ﴿٤﴾﴾ الحديد، واتە: خوا لەگەڵتانە، لە هەر شوێنێک بن، کە هەموو زانایان یەکدەنگن لەسەر ئەوەی ئەو ئایەتە دەبێ تەئویل بکرێ، واتە: ڕواڵەتەکەی وەرناگیرێ، کە: خوا بە زاتی خۆی لە هەر شوێنێک بن، لەگەڵتان بێ، بۆچی؟ چونکە ئەوە دژ دەوەستێ لەگەڵ ئایەتی: ﴿لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ ... ﴿١١﴾﴾ الشورى دا، واتە: هیچ شتێک وەک خوا نیە، کەواتە: لەگەڵبوونی خواش بۆ ئێمە وەک لەگەڵبوونی شتەکانی دیکە نیە، هەروەها دژ دەوەستێ لەگەڵ هەموو ئەو ئایەتانەدا کە خوا دەفەرموێ: ﴿ثُمَّ اسْتَوَىٰ عَلَى الْعَرْشِ ... ﴿٣﴾﴾ يونس، ﴿وَهُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَٰهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَٰهٌ ... ﴿٨٤﴾﴾ الزخرف، هەروەها لەگەڵ ئەوەدا کە زانایان دەڵێن: (**إِنَّ اللهَ مُسْتَوٍ عَلَى عَرْشِهِ، بائِنٌ عَنْ خَلْقِهِ**)، خوا لەسەر عەرشی خۆیەتی، لە دەرەوەی دروستکراوەکانیەتی، بەڵام مەبەست پێی هەمان شتە کە لەم ئایەتانەدایە: ﴿فَلَوْلَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ ﴿٨٣﴾ وَأَنتُمْ حِينَئِذٍ تَنظُرُونَ ﴿٨٤﴾ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنكُمْ وَلَٰكِن لَّا تُبْصِرُونَ ﴿٨٥﴾ فَلَوْلَا إِن كُنتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ ﴿٨٦﴾ تَرْجِعُونَهَا إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ ﴿٨٧﴾﴾ الواقعة، واتە: دەبووایە کاتێک دەگەیشتە گەروو، (واتە: ڕووح کە دەگاتە گەروو، لە جەستە دێتە دەرێ و دەگاتە قورقوڕاگە)، ئێوەش لەو کاتەدا تەماشا دەکەن، ئێمە لە ئێوە لێی نزیکترین، بەڵام نابینن، (لێرەدا مەبەست پێی فریشتەکانە)، دەبووایە ئەگەر ئێوە

ملکەچ نین، [لە ژێر هەیمەنەو دەسەڵاتی خوادا نین]، بیگێڕنەوە ئەگەر ڕاست دەکەن، کە دەفەرموێ: ﴿ وَنَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنكُمْ وَلَٰكِن لَّا تُبْصِرُونَ ﴿٨٥﴾ ﴾الواقعة، ئێمە لە ئێوە لێی نیزیکترین، بەڵام ئێوە نبینن، یانی: ئێوە ڕەنگە لەملاولای دابنیشن، کاتێک ئەو مرۆڤە دەکەوێتە سەرە مەرگ، بەڵام فریشتەکان زۆر لێی نزیکن، بەڵام ئێوە نایانبینن، لێرەدا دیارە مەبەست پێی فریشتەکانە، بەڵام ئەوەی ئێرە [سووڕەتی (ق)]، دیارە کە مەبەست پێی نیزیکی خوای پەروەردگارە بە زانیاریی و بە دەسەڵاتی خۆیی و بە سیفەتەکانی، نەک بە زاتی.

٥- ئەوەیە کە خوا دەفەرموێ: ﴿ عَنِ ٱلْيَمِينِ وَعَنِ ٱلشِّمَالِ قَعِيدٌ ﴾، (أل)ی سەر: ﴿ ٱلْيَمِينِ ﴾ و ﴿ ٱلشِّمَالِ ﴾، بۆ ناساندنە، بۆ (عهد)ە، واتە: لای ڕاست و چەپی، ڕاست و چەپەی ئەو مرۆڤە، یاخود ئەمە (أل)ی قەرەبوویە بۆ پاڵوێدان، (**عِوَضٌ عِنِ الإضافَة**)، واتە: لای ڕاست و چەپی ئەو مرۆڤە، یان لای ڕاست و چەپەکان کە زانراون، .

لەو بارەوە (**الطبری**) بە ژمارە (٣١٩٣٠) ئەم شوێنەوارەی هێناوە: (**عَنْ مُجَاهِد قَالَ: عَنِ اليَمِينِ الَّذِي يَكْتُبُ الحَسَنات، وَعَنِ الشِّمالِ الَّذِي يَكْتُبُ السَّيِّئات**) موجاهید گوتوویەتی: ئەوە لەلای ڕاستە، ئەو فریشتەیە کە چاکەکان دەنووسێ و، ئەوەی لە لای چەپە، ئەوەیە کە خراپەکان دەنووسێ.

(**القرطبي**) لە تەفسیرەکەی خۆی[1] دا دەڵێ: (**قَالَ الْحَسَنُ وَمُجَاهِدٌ وَقَتَادَةُ: (الْمُتَلَقِّيانِ) مَلَكَانِ يَتَلَقَّيَانِ عَمَلَكَ: أَحَدُهُمَا عَنْ يَمِينِكَ يَكْتُبُ حَسَنَاتِكَ، وَالْآخَرُ عَنْ شِمَالِكَ يَكْتُبُ سَيِّئَاتِكَ، قَالَ الْحَسَنُ: حَتَّى إِذَا مِتَّ طُوِيَتْ صَحِيفَةُ عَمَلِكَ وَقِيلَ لَكَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ:** ﴿ ٱقْرَأْ كِتَٰبَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ ٱلْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿١٤﴾ ﴾الإسراء).

واتە: هەر کام لە حەسەنی بەصریی و موجاهیدو قەتادە (ڕەحمەتی خوایان لێ بێ) گوتوویانە: ﴿ ٱلْمُتَلَقِّيَانِ ﴾، ئەو دوو فریشتانەن کە کردەوەکانت، چالاکییەکانت تۆمار دەکەن، یەکێکیان لە لای ڕاستە، چاکەکانت تۆمار دەکات و، ئەوی دیکە لای

---

(١) الجامع الأحكام القرآن، ج١٧، ص٩.

چەپتەو خراپەکانت تۆمار دەکات، حەسەنی بەصرایی گوتوویەتی: هەتا کاتێک کە مردی لاپەڕەکەت (دەفتەرەکەت) دەپێچرێتەوە، (هی کردەوەکانت) و لە ڕۆژی قیامەتیدا پێت دەگوترێ: ﴿ اقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿١٤﴾ ﴾الإسراء، نووسراوەکەت بخوێنەوە ئەمڕۆ هەر خۆت بەسی لێپرسینەوە لەگەڵ خۆتدا بکەی.

٦- کۆتایی ئەم مەسەلەیە بە دوو فەرمایشتی پێغەمبەر دێنین ﷺ، کە ئەوە دەگەیەنن وەک پێشتریش گوتمان، کە دەگوترێ: کردەوەکانی مرۆڤ تۆمار دەکرێن، مەبەست پێی نیەتەکانی نێو دڵ و، خولیایەکانی مێشک، هەروەها بێژراوەکانی زمان، هەروەها ئەنجامدراوەکانی بە ئەندامەکانەوە،، هەموویان دەگرێتەوە، هەر چوار جۆرەکەی دەگرێتەوە، ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ بەڵگەیە لەسەر ئەوە:

أ- پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**إِذَا هَمَّ الْعَبْدُ بِالْحَسَنَةِ كُتِبَت لَهُ حَسَنَةٌ، فَإِنْ عَمِلَهَا كُتِبَت لَهُ عَشْرُ حَسَنَاتٍ، وَاذَا هَمَ بِالسَّيئَةِ لَمْ تُكْتَب عَلَيْهِ، فَإِنْ عَمِلَهَا كُتِبَت لَهُ سَيئَةٌ وَاحِدَةٌ، وَإِنْ تَرَكَهَا للهِ كُتِبَت لَهُ حَسَنَةٌ**} (**أخرجه البخاري: ٢٤٣٥، ومسلم: ٢٠٧**).

واتە: هەر کاتێک بەندە ویستی چاکەیەک بکات، چاکەیەکی بۆ دەنووسرێ، ئەگەر ئەنجامیدا، دە چاکەی بۆ دەنووسرێن، بەڵام هەر کاتێ بەندە ویستی خراپەیەک بکات، بۆی نانوسرێ، کاتێک ئەنجامیدا، خراپەیەکی بۆ دەنووسرێ، بەڵام ئەگەر لەبەر خوا وازی لێ هێنا(و، لێی پەشیمان بۆوە)، چاکەیەکی بۆ دەنووسرێ.

کەواتە: (**إِذَا هَمَّ**)، ئەگەر ویستی، مانای وایە فریشتەکان نیازو مەبەستی نێو دڵیش دەزانن.

ب- هەروەها پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**إِنَّ اللَّهَ غَفَرَ لِهَذِهِ الْأُمَّةِ مَا حَدَّثَتْ بِهِ أَنْفُسُهَا مَا لَمْ تَعْمَلْ، أَوْ تَكَلَّمْ**} (**أخرجه البخاري: ٦٦٦٤، ومسلم: ١١٦**).

واتە: بە دڵنیایی خوا بۆ ئەم ئوممەتە(ی پێغەمبەر ﷺ) لێبوردەیە لە هەر شتێک لە دڵییدا دێ و دەچێت، (واتە: خولیایەکانی نێو دڵی و نیازو مەبەستەکان)، مادام کاری پێ نەکات، یاخود قسە نەکات.

بەڵام ئەگەر قسەی کرد، لە قەدەر قسەکەی سزا هەیەو پاداشت هەیە، بەپێی جۆری قسەکەی، هەروەها ئەگەر کردەوەشی کرد، بەهەمان شێوە.

مەسەلەی دووەم:

هاتنی بێهۆشیی مردن کە مرۆڤی بێبڕوا، هەر خۆی لەو مردنە لادەداو، فووکران بە کەڕەنادا لەلایەن ئیسرافیلەوەو، هاتنی هەر کەسێک لەگەڵ پێشخۆدەر و شایەدێکدا و، پەردە لەسەر چاو لادرانی و چاک بینینی:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ وَجَآءَتْ سَكْرَةُ ٱلْمَوْتِ بِٱلْحَقِّ ذَٰلِكَ مَا كُنتَ مِنْهُ تَحِيدُ ﴿١٩﴾ وَنُفِخَ فِى ٱلصُّورِ ذَٰلِكَ يَوْمُ ٱلْوَعِيدِ ﴿٢٠﴾ وَجَآءَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّعَهَا سَآئِقٌ وَشَهِيدٌ ﴿٢١﴾ لَّقَدْ كُنتَ فِى غَفْلَةٍ مِّنْ هَٰذَا فَكَشَفْنَا عَنكَ غِطَآءَكَ فَبَصَرُكَ ٱلْيَوْمَ حَدِيدٌ ﴿٢٢﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَجَآءَتْ سَكْرَةُ ٱلْمَوْتِ بِٱلْحَقِّ ﴾، بێهۆشیی مردن بە ڕاستیی هات، یان: بە چەسپاویی هات، یان: بە شێوەیەکی پڕ حیکمەت کە هەر شایستەی خوایە هات، **(السَّكرَةُ: إسمٌ لِما يَعتَرِي الإنسانَ من ألمٍ أو اختِلالٍ في المِزاجِ يَحْجُبُ مِنْ إدْرَاكِ العَقْلِ، فَيَختَلُّ الإدراكُ وَيَعتري العَقلَ غَيبُوبَة، وَهَوَ مُشتَقٌّ مِنَ السَّكرِ وَهُوَ الغَلقُ)**، (سَكرَة): ناوە بۆ ئەوەی بەسەر ئینسان دێ، بەهۆی ئازارێکەوە، یان بەهۆی تێکچوونی سرووشتییەوە، کە دەبێتە هۆی ئەوەی عەقڵ بپۆشێ لەوە کە تێبگات و، عەقڵ جۆرێک لە بێئاگایی بەسەردا دێ، **(سَكرَة)** لە **(سَكر)**ەوە هاتوە، بە مانای **(غَلق)**، واتە: داخستن، پێوەدان.

٢)- ﴿ ذَٰلِكَ مَا كُنتَ مِنْهُ تَحِيدُ ﴾، [ئەمەش گوتراوی بێژەرێکە بێژەرێک پێی دەبێژێ بەو مرۆڤە، یاخود بە زمانی حاڵ دەگوترێ:] ئا ئەوە بوو کە تۆ خۆتت لێ لادەدا، ﴿ تَحِيدُ ﴾، **(حَادَ يَحِيدُ حَيداً، أَي: هَرَبَ يَهرُبُ هرُوباً)**، یان **(مالَ يَمِيلُ مَيلاً)**، **(حَيْد)** بە مانای ڕاکردن و خۆ لێ لادان دێ: **(تَحِيد، أَي: تَفِرُّ وَتَهْرُبُ، وَهُوَ مُسْتَعَارٌ لِلْكَرَاهِيَةِ، أَو لِتَجَنُّبِ أَسْبَابِ المَوْتِ)**، (تَحِيد) واتە: هەڵدەهاتی، خۆت لادەدا، بەڵام لێرە خوازراوەتەوە بۆ پێناخۆش بوون و، خۆ دوورگرتن لە هۆکارەکانی مردن، یان بیرکردنەوە لە مردن.

لەوبارەوە ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەری خوا ﷺ دێنین:

{عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللـه عَنْهَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، كَانَتْ تَقُولُ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ بَيْنَ يَدَيْهِ رَكْوَةٌ «أَوْ عُلْبَةٌ فِيهَا مَاءٌ»، فَجَعَلَ يُدْخِلُ يَدَيْهِ فِي المَاءِ، فَيَمْسَحُ بِهِمَا وَجْهَهُ، وَيَقُولُ: «لاَ إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، إِنَّ لِلْمَوْتِ سَكَرَاتٍ» ثُمَّ نَصَبَ يَدَهُ فَجَعَلَ يَقُولُ: «فِي الرَّفِيقِ الأَعْلَى» حَتَّى قُبِضَ وَمَالَتْ يَدُهُ} (أخرجه البخاري: ٤١٨٤).

واتە: عائیشە (خوا لێ ڕازی بێ) دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ دۆڵچە ئاوێک، یاخود قاپە ئاوێکی لەلا بوو، [ئاوەکە دەبێ سارد بووبێ]، دەستی تێدەخست و دەم و چاوی خۆی پێ دەسڕی، [بێگومان گەرمای بووە، یاخود بۆ ئەوەی ئارەقەکە بسڕێ]، دەیفەرموو: بێجگە لە خوا هیچ پەرستراو نین، مردن بێهۆشیی هەن، ئنجا دوایی پێغەمبەر ﷺ دەستی چەقاند و فەرمووی: بۆ لای هاوەڵانی بەرز، هاوەڵانی سەرێ، هەتا گیانی کێشراو دەستی لار بۆوە.

کەواتە: مردن بۆ هەموو کەس حاڵەتێکی ناخۆشەو، جۆرێک لە ئازاری هەر هەیە، تەنانەت بۆ پێغەمبەری خواش ﷺ، بۆ ئەوەی بزانرێ پێغەمبەریش ﷺ لە هەموو ڕووەکانی دیکەی، کە هی مرۆڤانن، ئەویش مرۆڤ بووە، بە مردن ئازاری پێگەیشتوە، بەڵام بەدڵنیایی پێغەمبەری خوا ﷺ لە مردنەکەیدا زانیویەتی کە سەفەرەو بۆ خزمەت خوای پەروەردگار، ڕووحی لە جەستەی جیادەبێتەوە، ڕووحەکەی دەچێتە لای هاوەڵانی سەرێ، لای فریشتەکان، خزمەت خوای پەروەردگارو، فریشتەکان و، جەستەکەشی دەخرێتەوە نێو خاک.

٣)- ﴿وَنُفِخَ فِي ٱلصُّورِ﴾، فوو بە کەڕەنادا کرا، ئەم فووە بێگومان فووی دووەمە، چونکە دەفەرموێ:

٤)- ﴿ذَٰلِكَ يَوۡمُ ٱلۡوَعِيدِ﴾، ئەوە ڕۆژی هەڕەشەیە، **(أي: يَوْمُ حُصُولِ الوَعِيدِ الَّذِي كانُوا تُوَعَّدُوا بِهِ)**، ڕۆژی هاتنە دی ئەو هەڕەشەیە، کە هەڕەشەیان پێی لێکراوە، لێرەدا هەمووی

مەبەست قسە کردنە لە ئینسانی بێبڕوا، چونکە بۆ بێبڕوایان ئەو ڕۆژی دوایی قیامەت و زیندوو کرانەوە، ڕۆژی هەڕەشەیەو ڕۆژی پەیدابوونی مەترسیی و ئازارو سزایە.

٥)- ﴿ وَجَآءَتۡ كُلُّ نَفۡسٍ مَّعَهَا سَآئِقٞ وَشَهِيدٞ ﴾، هەموو کەسێک هات، پێشخۆدەرێک و شایەدێکی لەگەڵدان، لێرەدا دەگونجێ کە دەفەرمویٚ: ﴿ كُلُّ نَفۡسٍ ﴾، هەموو کەسێک بێت لە مرۆڤان، ئەو کاتە دەبێ بڵێین: ئەو دوو فریشتانەی پێشخۆی دەدەن، شایەدییشی لەسەر دەدەن، ئەگەر مەبەستیش لە ﴿ كُلُّ نَفۡسٍ ﴾، (**كُلُّ نَفْسٍ مُجْرِمَةٍ**)، هەموو نەفسێکی تاوانبار بێبڕواو خراپەکار بێ، کە ئەمەیان زیاتر پێدەچێ، بەچەند بەڵگەیەك:

١- سیاقەکە باس باسی مرۆڤی بێبڕوایە، کە دەفەرمویٚ: ﴿ وَجَآءَتۡ سَكۡرَةُ ٱلۡمَوۡتِ بِٱلۡحَقِّۖ ذَٰلِكَ مَا كُنتَ مِنۡهُ تَحِيدُ ﴾، بەدڵنیایی بابای بێبڕوایە کە خۆی بەسەر مردنەوە نابات و پێی خۆشە باسی مردنی بۆ نەکرێ و باسی دوای مردنی بۆ نەکرێ و خۆی لێ لادەدات، بەڵام ئینسانی بڕوادار یادی مردن دەکات و مردن وەک سەفەرێک و، دەروازەیەک کە لێیەوە دەچێ بۆ جیهانی بەرزەخ و بۆ خزمەت خوای پەروەردگارو بۆ لای ئەو پاداشتەی کە بۆی دانراوە، تەماشا دەکات.

٢- پاشان بە بەڵگەی ئەوە کە دەفەرمویٚ:

﴿ مَّعَهَا سَآئِقٞ وَشَهِيدٞ ﴾، ﴿ سَآئِقٞ ﴾، واتە: لێخوڕ، پێشخۆدەر، کە ئەم تەعبیرە خوا ﷻ وەک باسمان کرد، پێشتر لە سوورەتی (مریم)دا باسمان کرد، خوا ئەم جۆرە تەعبیرەی بۆ بێبڕوایان و خراپەکاران بەکارهێناوە، بەڵام بۆ بڕواداران تەعبیرێکی دیکەی بەکارهێناوە، وەک دەفەرمویٚ: ﴿ يَوۡمَ نَحۡشُرُ ٱلۡمُتَّقِينَ إِلَى ٱلرَّحۡمَٰنِ وَفۡدٗا ٨٥ وَنَسُوقُ ٱلۡمُجۡرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وِرۡدٗا ٨٦ ﴾مريم، واتە: ئەو ڕۆژەی پارێزکاران بە شێوەی میوان و شاندی ڕێز لێگیراو، بە ڕێ دەکەین بۆ لای خوای بە بەزەیی، بەڵام تاوانباران بە تینوێتیی لێدەخوڕین، وەک چۆن ئاژەڵێکی تینوو بەرەو ئاو لێدەخوڕدرێ، ئاوا لێیان دەخوڕین.

کەواتە: ئەوەش بەڵگەیەکی دیکەیە لەسەر ئەوە کە لێرەدا: ﴿ وَجَآءَتۡ كُلُّ نَفۡسٍ ﴾، یانی: هەر کەسێکی بێبڕواو تاوانبارو خراپەکار.

٣- هەروەها بە بەڵگەی ئەوە کە دوایی خوا ﷻ دەفەرموێ:

٧)- ﴿ لَّقَدْ كُنتَ فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَٰذَا ﴾، تۆ بێئاگابووی لەمە، کێ بێ ئاگایە لە جیهانی بەرزەخ و لە مردن و لەوەی کە لە دوای مردن دێ؟ ئینسانی بێبڕوا.

٤- هەروەها بە بەڵگەیەکی دیکەی چوارەم کە دەفەرموێ:

٨)- ﴿ فَكَشَفْنَا عَنكَ غِطَاءَكَ ﴾، پەردەکەمان لەسەر چاوت لادا، چونکە ئەوە کەسانی بێبڕوان کە هەتا نەمرن، پەردەی بێئاگایی لەسەر چاویان لاناچێ، بەڵام ئینسانی بڕوادار هەر لە دنیادا، ئەو پەردەیەی دڕاندوەو لایداوە، بەهۆی ئەو بووناسیی و ئیمان و عەقیدەو خوا پەرستییەوە، کە لە خۆیدا دەیهێنێتە دی، ئەم پەردەی بێئاگاییە لادەچێ لەبەرچاوی، ڕاستییەکان دەبینێ، بە چاوی عەقڵ و دڵ دەیانبینێ، هەر وەک عەلی کوڕی ئەبوو تالیب (خوا لێی ڕازی بێ)، گوتوویەتی: (لَو كُشِفَ الغِطاءُ مَا زَدَدْتُ يَقِينَاً)، ئەگەر پەردە لابچێ دڵنیایم زیاد ناکات، بۆچی؟ چونکە ئەگەر پەردە لابچێ بە چاوی سەر بەهەشت و دۆزەخ و فریشتەکان ببینێ، دەگونجێ چاوی سەر بەهەڵەدا بچێ، بەڵام شتێک کە خوا ﷻ لە ڕێی پێغەمبەرەوە ﷺ بە تۆی ڕادەگەیەنێ، تۆ دڵنیایی و یەقینێکت بۆ پەیدا دەبێ، زیاتر لەوەی کە بە چاوی سەر ببینی!

کە دەفەرموێ: ﴿ مَّعَهَا سَائِقٌ وَشَهِيدٌ ﴾، دەڵێ: (**السَّائِقُ: الَّذِي يَجعَلُ غَيْرَهُ أَمَامَهُ يُزجِيهِ فِي السَّيرِ لِيَكُونَ بِمَرأى مِنهُ**)، (سَائِق): کەسێکە جگە لە خۆی پێش خۆی دەداو، لێی دەخوڕێ، تاکو هەر لەبەر چاوی بێت و لێی ون نەبێ، بەو لاولادا نەچێ، وەک گوتمان: ئەو تەعبیرە خوا ﷻ زیاتر بۆ خەڵکی بێبڕوای بەکارهێناوە، بۆ وێنە دەفەرموێ: ﴿ كَأَنَّمَا يُسَاقُونَ إِلَى الْمَوْتِ وَهُمْ يَنظُرُونَ ۝٦ ﴾الأنفال، وەک بەرەو مەرگ لێبخوڕدرێن و مەرگەکەشیان لەبەر چاو بێ، هێندە دەترسان.

﴿ لَّقَدْ كُنتَ فِي غَفْلَةٍ مِّنْ هَٰذَا ﴾، بە دڵنیایی تۆ لەمە لە بێ ئاگایی دابووی، ئەمە گوتراوی قسەیەکی قرتێنراوە، یانی: دەگوترێ، یاخود: بە هەر کام لە تاوانباران

دەڵێین: تۆ لەمە لە بێ ئاگایی دابووی، (**الغَفلَةُ: الذُّهُولُ عَمَّا شَأنَهُ أن يُعلَمَ، وَأُطلِقَت هُنا مَعَ الإنكارِ وَالجَحْدِ عَلَى سَبيلِ التَهَكُّم**).

﴿ غَفۡلَةٖ ﴾، بریتیە: لە بێ ئاگایی لە شتێک کە دەبێ بزانرێ، بەڵام لێرە بە مانای نکووڵییکردن و دان پێدا نەهێنان هێنراوە، لەسەر شێوەی گاڵتە پێکردن.

﴿ فَكَشَفۡنَا عَنكَ غِطَآءَكَ ﴾، پەردەکەمان لەسەر چاوت لادا، پۆشاکەکەمان لەسەر چاوت لادا، (**غِطاء**)، شتێکە وەک سەر قاپ شتێکی پێدا بپۆشرێ، هەروەک (**غِشاء**)، کە شتێکە شتێکی پێدا بپۆشرێ، بەڵام (**غِطاء**) بە زۆری بە سەری قابلەمەو مەنجەڵ و دەفر دەگوترێ، بەڵام (**غِشاء**) بە پۆشاک دەگوترێ، (**كَشْفُ الغِطَاء، تَمثيلٌ لِحصُولِ اليَقينِ بالشيء بَعدَ إنكارِ وقُوعِهِ**)، سەر قاپ لەسەر لادان، یان پەردە لەسەر لادان، وێنا کردنە بۆ پەیدابوونی دڵنیایی لە بارەی شتێکەوە، دوای ئەوەی نکووڵیی لە هەبوونی کراوە، ﴿ فَكَشَفۡنَا عَنكَ غِطَآءَكَ ﴾، ئەو مرۆڤە کە ڕووحی لە جەستەی جیا دەبێتەوە، وێنا کراوە بە کەسێک کە پەردەیەکی لەبەر چاوەو، پەردەکە لادەدرێ، یان لە کیف و قۆزاخەیەکدایەو، لەوێ دەهێندرێتە دەرێ.

٩)- ﴿ فَبَصَرُكَ ٱلۡيَوۡمَ حَدِيدٞ ﴾، [ئەم (ف)ە بۆ بەدوا داهاتن (تعقیب)ە]، دوای ئەوە تۆ یەکسەر ئەمڕۆ چاوت تیژە، یان (ف)ی تەفریعە، واتە: لە ئەنجامی ئەوەدا کە پەردەکەمان لاداوە لەبەر چاوت، ئەمڕۆ چاوت تیژە و، واتە: باش دەبینێ، (**حِدَّةُ البَصَرِ: قُوَّةُ نَفاذِهِ في المَرئِي وَحِدَّةُ كُلِّ شَيء قُوَّةُ مَفعُولِهِ، وَمِنهُ حِدَّةُ الذِهنِ وَالمَعنَى: شاهَدتَ البَعثَ وَالحَشرَ وَالجَزاء..**)، (**حِدَّة البَصَرِ**): بریتیە لە هێزی چاو لە بیندراوەکەدا، باش پێی دەبینێ، ئنجا حیددەتی هەر شتێک و، تیژی هەر شتێک بریتیە: لە ئەوەی زۆر کارا بێ، دەگوترێ: زەینی زۆر تیژ، کەواتە: مەبەست ئەوەیە تۆ ئەمڕۆ لێپرسرانەوەو کۆکرانەوەو سزاو پاداشت زۆر چاک دەبینی و، کەوتوویە حاڵەتێک کە هەرچی تەم و مژی گومان و دوودڵییە هەمووی ڕەویوەتەوەو، ئێستا کەوتوویە نێو واقیعێک کە پێشتر نکووڵییت لێ دەکرد.

کە دەفەرموێ: ﴿ سَآئِقٞ وَشَهِيدٞ ﴾، زانایان بە چەند واتایەک لێکیان داوەتەوە:

أ- هەندێکیان گوتوویانە: دوو فریشتەن، یەکێکیان بابای تاوانبار لێ دەخوڕێ و، ئەویدیکەیان شایەدە لەسەری.

ب- هەندێکی دیکە گوتوویانە: هەر یەک فریشتەیە لێشی دەخوڕێ و شایەدیشە لەسەری.

ج- ئیبنو عەبباس (خوا لێیان ڕزی بێ) گوتوویەتی: (**السَّائِقُ المَلَكُ، والشَّهِيدُ مِن أَنفُسِهِم الأيدي والأَرجُل**)، (سائق) فریشتەکەیە، ئەوەی کە لێی دەخوڕێ پێش خۆی دەدا، بەڵام شایەدەکە لەخۆیانە، دەستەکانیان و پێیەکانیان.

د- ئەبوو هورەیرە (خوا لێی ڕازی بێ)، گوتوویەتی: (**السَّائِقُ الْمَلَكُ وَالشَّهِيدُ الْعَمَلُ**)، لێخوڕەکە فریشتەکەیە و، شایەدەکەش کردەوەکەیە.

هـ- حەسەنی بەصرایی ڕەحمەتی خوای لێ بێ، گوتوویەتی: (**سَائِقٌ يَسُوقُهَا وَشَاهِدٌ يَشْهَدُ عَلَيْهَا بَعَمَلِهَا**)، لێخوڕێک لێی دەخوڕێ و، شایەدێک شایەدیی لەسەر دەدات بە کردەوەکەی.

و- هەندێکیش گوتوویانە: (**السَّائِقُ: القَرِينُ الجِنِّي**) لێخوڕەکە ئەو قەرینە جندەیەکە لەگەڵیدایە.

ز- منیش وای تێدەگەم کە: ﴿سَآئِقٌ وَشَهِيدٌ﴾، واتە: ئەو دوو فریشتانەی لەگەڵیدا بوون و، کاتی خۆی کردەوەکانیان تۆمار کردوون، هەر ئەو دووانەن، ﴿سَآئِقٌ وَشَهِيدٌ﴾، هەر کامێکیان پێش خۆشی دەدات و، شایەدیشە لەسەری، هیچ ڕێگرییەک لەو مانایەش نیە!!!!!!!!!!!

بەڵکو پێم وایە ئەو مانایە لەوانی دیکە باشترە، واتە: هەر ئەو دوو فریشتەیەی کە کاتی خۆی لەگەڵی بوون، ئەوانن (**سائق وشهيد**) چونکە ئەگەر ئەو فریشتانەی کردەوەکانیان تۆمار کردوون، ئەوان نەبن و فریشتەیەکی دیکە بێ، دەڵێ: تۆ کردەوەی منت ئاگا لێ نەبوون، بەڵام ئەو فریشتانەی کردەوەکانیان

تۆمار کردوون، ئەگەر هەر ئەو دوو فریشتانە پێش خۆشی بدەن و، شایەدیش بن لەسەری، زیاتر دەبنە بەڵگە بەسەریەوە، دەڵێن: ئایا ئێمە لەگەڵت نەبووین کە فڵان شتەت کرد؟ کە جاری دیکەش گوتوومانە، دەگونجێ ئەو فریشتانە بە باشترین شێوەی تۆمار کردن، هەموو نیەتەکانی نێو دڵیشی و، خولیایەکانی نێو بیرو زەینیشی، هەروەها قسەو تەعبیرەکانی و، کردەوەو هەڵوێستەکانی هەموویان تۆمار بکەن، بە شێوەیەک بە دەنگ و وێنە بیخەنەوە بەر چاوی.

بۆیە لە تەفسیرەکاندا نەمبینیوە، بەڵام وای تێدەگەم کە ئەگەر بگوترێ: ﴿ سَآئِقٌ وَشَهِيدٌ ﴾، واتە: هەر کام لەو دوو فریشتانەی کە کاتی خۆی کردەوەکانییان تۆمار کردوون، ئێستا هەر کامێکیان پێش خۆشی دەدا و، شایەدییشی لەسەر دەدا، نەک یەکێکیان پێش خۆی بدات و، یەکێکیشیان شایەد بێ لەسەری، هەر کامێکیان سائیقیشەو شەهیدیشە.

مەسەلەی سێیەم:

لە ڕۆژی قیامەتدا قەرینە جندەکەی بابای کافر، بە شانازییەوە دەڵێ: ئەمەم ساز کردوە، واتە: بۆ سزادان، خواش فەرمان بە دوو فریشتەکان دەکات، هەر بێبڕوایەکی نەسەلمێنی ڕێگر لە چاکەی دوو دڵ، کە هاوبەشی بۆ خوا داناوە، فڕێ بدەنە نێو ئازاری سەختی دۆزەخەوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقَالَ قَرِينُهُۥ هَٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ ﴿٢٣﴾ أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ ﴿٢٤﴾ مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ ﴿٢٥﴾ ٱلَّذِى جَعَلَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ فَأَلْقِيَاهُ فِى ٱلْعَذَابِ ٱلشَّدِيدِ ﴿٢٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿ وَقَالَ قَرِينُهُۥ ﴾، هاونشینەکەشی گوتی، لە حاڵێکدا پێی دەگوترێ: لەم حاڵە بێئاگابووی، پەردەکەمان لەسەر چاو لاداوی، چاوت تیژ دەبینێ، ئەویش دەڵێ:

٢)- ﴿ هَٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ ﴾، ئەمە لە لای من ئامادەیە، ئنجا زانایان گوتوویانە: (**قَرِين**)یانی فریشتەکە، بەڵام هەندێکیان گوتوویانە: یانی: (**قَرِين**)ە جندەکەی، کە بە تەئکید ئەو مانایە بەهێزترە.

هەندێکیشیان گوتوویانە: هاونشینەکەی لە مرۆڤان، بەڵام بێگومان ئەوەی دووەمیان بەهێزترە، چونکە وشەی (**قَرِين**)، لە قورئاندا کە بەکارهاتوە زیاتر بۆ جندێک کە لەگەڵ مرۆڤ دایەو، هانی دەدات بۆ خراپە، بەکارهاتوە، ﴿ هَٰذَا مَا لَدَيَّ عَتِيدٌ ﴾، ئەمە لەلای من ئامادەیە، (**عَتِيد**) بە مانای (**مُعَدّ**)، ئامادەکراو، یاخود (**حاضِر**) ئامادە، هەردوو واتایەکەش لێک نزیکن.

٣)- ﴿ أَلْقِيَا فِي جَهَنَّمَ كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ ﴾، هەردووکتان فڕێ بدەنە نێو دۆزەخەوە، هەر زۆر بێبڕوایەکی پشت لە هەقکەرو، ناکۆک لەگەڵ هەق، نەسەلمێن بۆ هەق.

بۆچی دەفەرمویّ: هەردووکتان فڕیّ بدەن؟ وەک پێشتریش گوتمان، ئەمە چوار مانایان هەڵدەگریّ:

١- ئەمە فەرمانە بە دوو فریشتەکان! واتە: ئەی دوو فریشتەکان فڕیّ بدەنە دۆزەخەوە.

٢- یاخود: خوا ﷻ لەگەڵ یەک فریشتەیەتی، بەڵام دواندنەکە بەپێی عورفی عەرەبان، کە جاری وا هەبووە یەک کەسیان دواندوە، بەڵام ڕاناوی دووانیان بۆ بەکارهێناوە.

٣- واتای سێیەمی ئەوەیە: (**تَثنِيَةُ الفاعِلِ نُزِّلَت مَنزِلَةَ تَثنِيَةِ الفِعلِ، أَي: أَلقِ أَلقِ**)، کە بکەرەکە کراوە بە دووان، ئەمە وەک ئەوە وایە خودی کردەوەکە کرابیّ بە دووان، واتە: فڕیّ بدە، فڕیّ بدە.

٤- بەڵام من پێم وایە هەر ئەو دوو فریشتانەی کە لە دنیادا چاودێر بوون بەسەریەوە، خوا فەرمان بە هەردووکیان دەکات کە ئەو کەسەی بێبڕوایەکی بێڕەزا بووە و کەللەڕەق و سەرسەخت بووە لە کوفردا، (عَنِيد: **أَي: المُعانِدُ المُعرِضُ عَنِ الحَقِّ، عَنَدَ يَعنِدُ عُنُوداً، أَي: خالَفَ وَرَدَّ الحَقَّ وَهُوَ يَعلَمُ، وَالجَمعُ عُنُد، مِثلُ رَغِيفٌ ورُغُف**)، (**عَنِيد**) بە مانای (**مُعانِد**) دیّ، واتە: کەسێک کە پشت لە هەق دەکات و، دەشزانیّ حەقە، بەڵام ڕەتی دەکاتەوە، (**عَنِيد**) بە (**عُنُد**) کۆ دەکرێتەوە، وەک چۆن (**رَغِيف**) بە (**رُغُف**) کۆدەکرێتەوە، (**رَغِيف**) واتە: نانێک، (**رُغُف**) واتە: نانەکان.

خوای زاناو شارەزا ئەو کەسە چەند سیفەتێکی زۆر خراپی لیّ هەڵدەدات، ﴿كُلَّ كَفَّارٍ عَنِيدٍ﴾، هەر زۆر بێبڕوایەکی، زۆر نەسەلمێن و کەللەڕەق.

٤)- ﴿مَّنَّاعٍ لِّلْخَيْرِ﴾، زۆر ڕێگرە لە چاکە، هەموو جۆرەکانی چاکە.

٥)- ﴿مُعْتَدٍ مُّرِيبٍ﴾، (معتد) دەستدرێژکارو سنوورشکێن، ﴿مُّرِيبٍ﴾، بە دوو واتایان دیّ:

أ- بە واتای خۆی دوو دڵ (**مُرتاب**) بووە.

ب- بە مانای (**المُدخِلُ فِي الرَّيبِ**)، خەڵک کەوێنە نێو دوو دڵیی و گومانەوە.

٦)- ﴿ ٱلَّذِى جَعَلَ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ﴾، ئەو کەسەی لەگەڵ خوادا پەرستراوی دیکەی داناوە، (الذي) کە (**إسم مَوصُول**)ە، بەدەلە بۆ ئەوەی پێشێ، دەشگونجێ نیهاد بێ و، دوایەکەی گوزارەیە، ئەمە حەوت سیفەت.

٧)- ﴿ فَأَلْقِيَاهُ فِى ٱلْعَذَابِ ٱلشَّدِيدِ ﴾، دەجا هەردووکتان فڕێی بدەنە نێو سزایەکی هەرە سەخت و دژوارەوە، ئەمەش جەختکردنەوەی فەرمانی یەکەمە، کە فەرمووی: ﴿ أَلْقِيَا فِى جَهَنَّمَ ﴾، پێشێ فەرمووی: ﴿ أَلْقِيَا فِى جَهَنَّمَ ﴾، لێرەش دەفەرموێ: ﴿ فَأَلْقِيَاهُ فِى ٱلْعَذَابِ ٱلشَّدِيدِ ﴾، کەواتە: ئەو دۆزەخە سزایەکی زۆر سەخت و بێ ڕەزای تێدایە.

مەسەلەی چوارەم:

پاکانە بۆ خۆ کردنی قەرینە جندەکە، کە بابای کافر هەر خۆی لە گومڕاییەکی دووردا بووەو ئەو یاخیی نەکردوە، ڕێگرتنی خواش ﷻ لە دەمەقاڵێ و مشتومڕیان لەلای، بە بەڵگەی ئەوەی کە پێشتر هەڕەشەی سزای پێگەیاندوون، ئێستاش بڕیاری خوا ناگۆڕێ و، ستەمیش لە بەندەکان ناکات:

خوا دەفەرموێ: ﴿ قَالَ قَرِينُهُۥ رَبَّنَا مَآ أَطۡغَيۡتُهُۥ وَلَٰكِن كَانَ فِي ضَلَٰلِۭ بَعِيدٖ ﴿٢٧﴾ قَالَ لَا تَخۡتَصِمُواْ لَدَيَّ وَقَدۡ قَدَّمۡتُ إِلَيۡكُم بِٱلۡوَعِيدِ ﴿٢٨﴾ مَا يُبَدَّلُ ٱلۡقَوۡلُ لَدَيَّ وَمَآ أَنَا۠ بِظَلَّٰمٖ لِّلۡعَبِيدِ ﴿٢٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ قَالَ قَرِينُهُۥ رَبَّنَا مَآ أَطۡغَيۡتُهُۥ ﴾، هاونشینەکەی گوتی: پەروەردگارمان! من یاخییم نەکردوە. (قرین) پێشتریش باسمان کرد، واتە: قەرینە جندەکەی، گوتی: ئەی پەروەردگارم! ﴿ مَآ أَطۡغَيۡتُهُۥ ﴾، من وام لێ نەکرد یاخیی بێ، (أَي: **ما جَعَلْتُهُ طَاغِيًا**)، من وام لێ نەکرد یاخیی بێ و لە سنوور دەربچێ.

٢)- ﴿ وَلَٰكِن كَانَ فِي ضَلَٰلِۭ بَعِيدٖ ﴾، بەڵکو هەر خۆی لە گومڕاییەکی دووردا بوو، لێرەدا دەردەکەوێ ئەو بێبڕوایە کە دەهێنرێ بۆ سزادان، دەیەوێ پاکانە بۆ خۆی بکات، ئەستۆ پاکیی خۆی ڕابگەیەنێ و، خەتایەکە لە ملی قەرینە جندەکە بکات، بۆیە ئەویش بەرگریی لە خۆی دەکات و، دەڵێ: بۆ خۆی لە گومڕاییدا بووەو، حەزی لە گومڕایی کردوە، ئەگەرنا ئەگەر بۆ خۆی حەزی لێ نەبووایەو بە قسەی نەکردبامایە، توانام نەبوو وای لێبکەم، لە تۆ یاخیی بێ و بکەوێتە حاڵەتی ملهوڕیی و سەرکێشییەوە.

بۆیەش دەفەرموێ: ﴿ وَلَٰكِن كَانَ فِي ضَلَٰلِۭ بَعِيدٖ ﴾، بەلام خۆی لە گومڕاییەکی دووردا بووە، چونکە شتی دوور مرۆڤ بە زەحمەت دەیگاتێ، واتە: ئەو لە گومڕاییەک دابووە کە زۆر ڕۆیشتوە و، دوور کەوتۆتەوە لە حەق، ئەمە وەک ئەو

ئایەتـەی سـوورەتی (البقـرة) یـە، کـە دەفەرمـوێ: ﴿إِذْ تَبَرَّأَ ٱلَّذِينَ ٱتُّبِعُواْ مِنَ ٱلَّذِينَ ٱتَّبَعُواْ وَرَأَوُاْ ٱلْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ ٱلْأَسْبَابُ ﴿١٦٦﴾﴾البقـرة، واتـە: یادبکـەوە! کاتێـک ئەوانـەی پەیڕەوییـان لێکـراوە، حاشـا دەکـەن لەوانـەی شـوێنیان کەوتـوون، سـزاو ئازاریـان دی و، هەمـوو پەیوەندییەکانیـان پچڕانـد.

لـەو ڕۆژەدا هـەر کەسـە خـوا خوایـەتی خـۆی دەربـاز بـکات، گوناهـو تـاوان لـە ئەسـتۆی بەرانبەرەکـەی بخـات و، ئەسـتۆ پاکیـی خـۆی ڕابگەیـەنی، بـەڵام بێگومـان هـەر خۆیـان فریـو دەدەن، چونکـە خـوا ﷻ هیـچ شـتێکی لـێ پەنهـان نابـێ.

٣)- ﴿قَالَ لَا تَخْتَصِمُواْ لَدَيَّ﴾، (خوا) فەرمووی: لە لای من دەمەقاڵێ و ناکۆکیی مەکەن، (**الإختِصامُ: المُخَاصَمَةُ**)، (**إختِصام**) یانی: ناکۆکیی و دەمەقاڵی و مشت و مڕ.

٤)- ﴿وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُم بِٱلْوَعِيدِ﴾، لە حاڵێکدا من پێشتر هەڕەشەم بۆ ناردبوون، واتە: هەڕەشەم بۆ ناردبوون، کە ئەگەر ئەهلی کوفرو تاوان و خراپە بن، سزاتان دەدەم، ئەمە لێی وەردەگیرێ کە لە نێوان مرۆڤە بێبڕواو خراپەکارەکەو، قەرینە جندەکەیدا، مشتومڕ بووە، هەر کامێکیان هەوڵی داوە: خەتا لە ملی ئەوی دیکە بکات، بۆیە خوا ﷻ فەرمانیان پێدەکات کە بێ دەنگ بن، چی دیکە مشت و مڕ نەکەن، چونکە هیچ سوودی نیە، لە حاڵێکدا کە خوا پێشتر هەڕەشەی خۆی بۆ ناردوون، ﴿وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُم بِٱلْوَعِيدِ﴾، (**أي: قَدَّمْتُ إلَيْكُمُ الوَعِيدَ قَبْلَ اليَوْم، وَالتَّقدِيمُ جَعلَ الشَّيء قُدَّامَ غَيرِهِ**)، واتە: پێش ئەمڕۆ من هەڕەشەم بۆ ناردبوون، (**تَقدِيم**): بریتیە لەوەی تۆ شتێک بخەیە پێش دەمی کەسێک.

٥)- ﴿مَا يُبَدَّلُ ٱلْقَوْلُ لَدَيَّ وَمَآ أَنَا۠ بِظَلَّٰمٍ لِّلْعَبِيدِ﴾، قسە لە لای من ناگۆڕێ، واتە: ئەو بڕیارەی بۆم داون، کە دەبێ بێبڕوایان سزا بدرێن و، چاکەکاران پاداشت بدرێنەوەو، بڕیاریش لەلای من ناگۆڕێ.

٦)- ﴿وَمَآ أَنَا۠ بِظَلَّٰمٍ لِّلْعَبِيدِ﴾، من ستەمکاریش نیم بۆ بەندەکان، واتە: سزاو ئازارێک کە خوا ﷻ بێبڕوایانی پێ سزا دەدات، یانی: ئەمە دادگەرییەکی ڕەهایەو، قسەکردن و

مشتومڕ کردن، لێرە سوودی نیە، چونکە بڕیاری خوا ﷻ کە لەسەر بناغەی حیکمەتی خوا و زانیاریی خوا دامەزراوە، گۆڕانی بەسەردا نایەت، شتێک گۆڕانی بەسەردا دێت کە ناهەق بێ، بەڵام (٢ + ٢) لە دنیاو قیامەتدا هەر دەکاتە (٤)، شتی ڕاست چەسپاوە، ئەوە شتی ناهەقە کە گۆڕانی بەسەردا دێ.

کە دەفەرموێ: ﴿وَقَدْ قَدَّمْتُ إِلَيْكُم بِٱلْوَعِيدِ﴾، ئەم (ب)ەی (بالوعید) وەک (ب)ی ﴿وَٱمْسَحُوا۟ بِرُءُوسِكُمْ ... ﴿٦﴾﴾المائدة، تەنیا بۆ جەختکردنەوەو زیاتر بەهێزکردنی واتایەکەیە، کە دەفەرموێ: ﴿مَا يُبَدَّلُ ٱلْقَوْلُ لَدَىَّ﴾، (**أي: لَسْتُ مُبْطِلاً في الوَعِيدِ قَولاً وَالتَّعرِيفُ لِلعَهْدِ، وَما لَيْسَ بِبَاطِلٍ فَلا يُبَدَّل**).

کە دەفەرموێ: ﴿مَا يُبَدَّلُ ٱلْقَوْلُ لَدَىَّ﴾، واتە: من لە هەڕەشە کردنەکەمدا لەسەر ناهەق نەبووم، چونکە هەڕەشە قسەیە، ﴿ٱلْقَوْلُ﴾، کە (أل)ی ناساندنی لەسەرە، بۆ (عهد)ە، واتە: لە قسەکەمدا، واتە: لە هەڕەشەکەمدا کە بە قسە ناردبووم، ناهەق نەبووم، هەر شتێکیش کە ناهەق نەبێ ناگۆڕدرێ.

ئنجا کە دەفەرموێ: ﴿وَمَآ أَنَا۠ بِظَلَّٰمٍ لِّلْعَبِيدِ﴾، واتە: لە ئەنجامی ئەوەدا کە من ستەمکار نیم بۆ بەندەکانم، بۆیە پێشتر هەڕەشەم بۆ ناردوون و، ئاگادارم کردوونەوە، کەواتە: ئەگەر هەڕەشەم بۆ نەناردبانایە، ئەو کاتە ستەمێکی گەورە دەبوو لە منەوە بەرانبەر بە بەندەکانم.

پێشتریش گوتمان: وشەی (**ظَلاَّم**) کە بەکارهاتوە، هەندێک لە زانایان گوتوویانە: هەر بە مانای زوڵمە، (**ما أَنَا بِظالِمٍ لِلْعَبِيد**)، بەڵام لە ڕاستیدا (**ظَلاَّم**) ڕێژگەی زێدەڕۆیی (**صیغة مبالغة**)یەو، ئەمە چەند واتایەکی هەن:

أ/ ئەگەر ستەمم لە بەندەکانم کردبایە، زۆر ستەمکار دەبووم.

ب/ سیفەتەکانی خوا هەموویان لە لووتکەدان، کەواتە: ئەگەر ستەمکردن سیفەتێکی خوا بووایە، دەبووایە خوا (**ظَلاَّم**) بێت، واتە: زۆر ستەمکار بێت، بەڵام وانیە.

ج/ لەبەر ئەوەی ستەمی خوا لە بەندەکان، لە هەموویان دەبێ، مانای وایە دەکاتە ستەمێکی زۆر، بۆیە بە (**ظَلاَّم**) هێناویەتی.

مەسەلەی پێنجەم و کۆتایی:

لە ڕۆژی قیامەتدا خوا لە دۆزەخ دەپرسێ: ئایا پڕ بووی؟ ئەویش دەڵێ: زیادە ماوە؟:

خوا دەفەرمویٚ: ﴿يَوۡمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ ٱمۡتَلَأۡتِ وَتَقُولُ هَلۡ مِن مَّزِيدٖ ٣٠﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿يَوۡمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ﴾، ئەو ڕۆژە کە بە دۆزەخ دەڵێین، ﴿نَقُولُ﴾، خوێندراویشەتەوە: (**يَقُولُ**)، واتە: ئەو ڕۆژە کە خوا بە دۆزەخ دەفەرمویٚ:

٢)- ﴿هَلِ ٱمۡتَلَأۡتِ﴾، ئایا پڕ بووی؟

٣)- ﴿وَتَقُولُ هَلۡ مِن مَّزِيدٖ﴾، ئەویش دەڵێ: ئایا زیادە هەیە؟.

زانایان لە بارەی ئەو پرسیار و وەڵامەوە، قسەی زۆریان کردوە:

أ- هەندێکیان گوتوویانە: ئەو پرسیارو وەڵامە ڕاستەقینەیە، واتە: خوا ﷻ لە دۆزەخ دەپرسێ و، دۆزەخیش ئاوا وەڵام دەداتەوە، ئەگەر یەکێک بڵێ: دۆزەخ شتێکی زیندوو نیە؟ دەگوترێ: خوا ﷻ کە ئەندامەکانی مرۆڤ: پێ و دەست و پێست و هتد دێنێتە دوان، وەک دەفەرمویٚ: ﴿يَوۡمَ تَشۡهَدُ عَلَيۡهِمۡ أَلۡسِنَتُهُمۡ وَأَيۡدِيهِمۡ وَأَرۡجُلُهُم بِمَا كَانُواْ يَعۡمَلُونَ ٢٤﴾ النور، مانای وایە دۆزەخیش بێنێتە قسە بۆ خوای باڵادەست زۆر ئاساییە.

ب- هەندێک گوتوویانە: لێرەدا مەبەست پێی مەجازە، واتە: دۆزەخ هێندە فراوانە، هەر تێی دەکرێ و پڕ نابێ، وەک خوا پێی بفەرمویٚ: ئەرێ پڕ بووی؟ ئەویش بە زمانی حاڵ بڵێ: کوا زیادە ماوە؟ کەواتە: لەبەر ئەوەی دۆزەخ زۆر فراوانە وەك ئەوە بڵێ وایە.

بەڵام پرسیار کردن و وەڵامدانەوەکە، چ ڕاستەقینە بێ، مەجازیی بێ مەبەست لێی دوو شتە:

١- یان مەبەست پێی فراوانی دۆزەخە، کە جێی هەمووانی تێدا دەبێتەوە.

٢- یاخود مەبەست پێ زۆریی ژمارەی ئەوانەیە کە دەخرێنە دۆزەخەوە، هێندەی دەخرێنە نێوی، وەك خوا ﷻ پێی بفەرموێ: پڕ بووی؟ یانی: ئەو هەموو خەڵکەت هاتۆتە نێو! ئەویش بڵێ: ئەگەر هی دیکەش ماون، بابێن.

لێرەدا کە دۆزەخ دەڵێ: ﴿هَلۡ مِن مَّزِيدٖ﴾، پسپۆڕانی زمان گوتوویانە: ((**مَزِيد) مَصدَرٌ مِيمِيٌّ بِمَعنَى الزِّيادَة، أَو اسمُ مَفعُولٍ مِن زَادَ، أَي: هَل مِن جَماعَةٍ آخَرِينَ يُلْقَونَ فِيَّ**)، (**مَزِيد**) یان چاوگی میمییە بە مانای زیادە، یان ناوی بەرکارە لە کرداری (**زاد**)، یانی: ئایا زیادە هەیە؟ یاخود زیادکراو هەیە؟ ئایا کۆمەڵی دیکەش هەن بخرێنە نێوم؟ ئەگەر (**مَزِيد**) چاوگی (**میمي**) بێ، بە مانای زیادە دێ، واتە: زیادە هەیە؟ بەڵام ئەگەر ناوی بەرکار بێ و، لە (**زادَ**)وە هاتبێ، یانی: ئایا خەڵکی دیکەی زیادکراو هەن، بخرێنە نێوم؟ ئنجا هەردوو واتایەکان، هەم فراوانیی دۆزەخ کە جێی هەمووانی تێدا دەبێتەوەو، هەم زۆریی ئەوانەی دەخرێنە دۆزەخەوە، ئەم تەعبیرە هەردووکیان دەگەیەنێ.

هەڵبەتە ئەم ئایەتە ئەوەش دەگەیەنێ کە دروستکراوەکانی خوا، ئەو ئەرکەی بۆیان دانراوە، زۆر تامەزرۆن ئەو ئەرکە جێبەجێ بکەن و، ڕستەی: ﴿هَلۡ مِن مَّزِيدٖ﴾، ئایا زیادە هەیە؟ یاخود خەڵکی زیادکراو هەیە؟ بۆنی ئەوەی لێ دێ کە دۆزەخ زۆر ئارەزوومەند بێ، زۆر خۆزگە بخوازێ خەڵکی زیاتری بخرێتە نێو، وەک لە سوورەتی (**الملك**)دا دەفەرموێ: ﴿تَكَادُ تَمَيَّزُ مِنَ ٱلۡغَيۡظِ ...﴿٨﴾﴾، (دۆزەخ) خەریکە لە ڕقان لێک بێتەوە، بپچڕێ، ئەوەندە ڕق داگرتوویەو ڕق داگیرساوە لە بێبڕوایان.

کۆتایی ئەم دەرسەش بە ئەو فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ دێنین کە تیشکی زیاترمان بۆ دەخاتە سەر چەمک و واتای ئەو ئایەتە موبارەکە، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ:

{لَا تَزَالُ جَهَنَّمُ يُلْقَى فِيهَا وَتَقُولُ: هَلْ مِنْ مَزِيدٍ؟ حَتَّى يَضَعَ رَبُّ العِزَّةِ قَدَمَهُ، فَيَنزَوِي بَعْضُها إلى بَعْضٍ وَتَقُولُ: قَدْ، قَدْ، بِعِزَّتِكَ وكَرَمِكَ، وَلا يَزَالُ فِي الجَنَّةِ فَضْلٌ حَتَّى يُنْشِئَ اللهُ لَهَا خَلْقاً فَيُسْكِنَهُمْ فَضْلَ الجَنَّةِ} (أخرجه البخاري: ٤٨٤٦، ومسلم: ٢٨٤٨، والترمذي: ٣٧٧٢، والنسائي: ٧٧١٩).

واتە: دۆزەخ هەر خەڵكی فڕێ دەدرێتە نێو، ئەویش هەر دەڵێ: ئایا زێدە هەیە، بێ؟ هەتا پەروەردگاری خاوەنی باڵادەستیی و هەیبەت، پێی خۆی دەخاتە نێو، ئنجا دۆزەخ دێتەوە یەک و دەڵێ: (قَد قَد) [ئەو دەنگەی لێ دێ]، سوێند بە عیززەت و کەرەمی تۆ (تەواو پڕ بووم)، بەهەشتیش شوێنی زیادەی هەر تێدا دەمێنێ، تاکو خوا ﷻ کەسانێکی بۆ دروست دەکات و لە شوێنە زیادەکەی بەهەشتدا نیشتەجێیان دەکات.

کەواتە: دۆزەخ بە دەسەڵاتی بێ وێنەی خوا و، بە قەهرو غەزەبی خوا پڕ ببێ و، بێتەوە یەک، بەهەشتیش مەگەر خوا خەڵکێکی دیکەی بۆ دروست بکات، ئەگەرنا هیچیان پڕ نابن.

هەڵبەتە لێرەدا کە باسی (قَدَم) کراوە، زانایان زۆربەی هەرە زۆریان ئەمەیان تەئویل کردوە بەو واتایە کە خوا ﷻ بە سیفەتی جەلال و هەیبەتی خۆی بە دۆزەخ دەڵێ: بێتەوە یەک، ئەمە تەعبیر کراوەو وێناکراوە بەوەی کە چۆن کەسێک پێ لەسەر شتێک دادەنێ و مەرزەم و ملکەچی دەکات، کە مەسەلە پێ لەسەر دانان نیە، مەبەست ئەوەیە: خوا ﷻ بە قەهرو جەلال و هەیبەتی خۆی فەرمان بە دۆزەخ دەکات، بێتەوە یەک و پڕ ببێ، بەهەشتیش هێندە فراوانە، خوا ﷻ دروستکراوانێکی دیکەی تایبەتی بۆ دروست دەکات، کە بەهەشتیان پێ پڕ بکات.

لە خوای پەروەردگار دەپاڕێینەوە بە لوتف و کەرەمی خۆی وامان لێ بکات، ئێمە شایستەی بەهەشت بین و، لە بەهەشتەکانی خوادا نیشتەجێ بین، خوا

بمانپارێزێ لەو سیفەت و حاڵ و نیازو مەبەست و قسەو هەڵس و کەوتانەی، بەرەو دۆزەخمان دەبەن.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی لەو کەسانەمان بگێرێ کە لە رۆژی دوایی دا، لە بەهەشتەکانیدا نیشتەجێ دەبن و بە دیداری شاد دەبن و، بە دیداری پێغەمبەری خاتەم موحەممەد ﷺو، سەرجەم پێغەمبەران (علیهم السلام) شاد دەبن، سەرنجاممان خێر بکات.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی بە ئیسلامەوە بمانژیەنێ، بە ئیمانەوە بمانمرێنێ و، سەرنجامی دنیاو دوارۆژمان خێر بکات.

سُبحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنتَ، أَستَغفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيكَ.

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـەمان دەرسی سـێیەم و کۆتاییـە و، لـە پـازدە (١٥) ئایـەت پێـک دێ، ئایەتـەکانی: (٣١ - ٤٥)، لـەو پـازدە (١٥) ئایەتـەدا:

أ- لە پێنج ئایەتی یەکەمدا ئایەتەکانی: (٣١ - ٣٥)، باسی پاداشتی پارێزکاران کراوە، کە بەهەشتی پڕ نازو نیعمەتەو، هاو کات بە چەند سیفەتێکی گەورەو گرنگیش، ئەو پارێزکارە خوا پێداوانە پێناسە کراون.

ب- لە سێ ئایەتەکانی: (٣٦ و ٣٧ و ٣٨)دا، سەرنجێک لە مێژووی گەلانی فەوتاوو، سەرنجێکیش لە دروستکرانی گەردوون دراوە.

ج- لە کۆتایی دا لە ئایەتەکانی: (٣٩ - ٤٥)دا، چەند ڕێنماییەک بۆ پێغەمبەری کۆتایی موحەممەد ﷺ خراونە ڕوو، کە سەرجەم پێنج ڕێنمایین و، باسی قیامەتیشیان لەگەڵدا تێکەڵکێش کراوە.

﴿وَأُزْلِفَتِ ٱلْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴿٣١﴾ هَٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ ﴿٣٢﴾ مَّنْ خَشِىَ ٱلرَّحْمَٰنَ
بِٱلْغَيْبِ وَجَآءَ بِقَلْبٍ مُّنِيبٍ ﴿٣٣﴾ ٱدْخُلُوهَا بِسَلَٰمٍ ذَٰلِكَ يَوْمُ ٱلْخُلُودِ ﴿٣٤﴾ لَهُم مَّا يَشَآءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ
﴿٣٥﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُم بَطْشًا فَنَقَّبُوا۟ فِى ٱلْبِلَٰدِ هَلْ مِن مَّحِيصٍ ﴿٣٦﴾
إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُۥ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى ٱلسَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا
ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ ﴿٣٨﴾ فَٱصْبِرْ عَلَىٰ مَا
يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ ٱلشَّمْسِ وَقَبْلَ ٱلْغُرُوبِ ﴿٣٩﴾ وَمِنَ ٱلَّيْلِ فَسَبِّحْهُ
وَأَدْبَٰرَ ٱلسُّجُودِ ﴿٤٠﴾ وَٱسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ ٱلْمُنَادِ مِن مَّكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يَسْمَعُونَ ٱلصَّيْحَةَ بِٱلْحَقِّ
ذَٰلِكَ يَوْمُ ٱلْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾ إِنَّا نَحْنُ نُحْىِۦ وَنُمِيتُ وَإِلَيْنَا ٱلْمَصِيرُ ﴿٤٣﴾ يَوْمَ تَشَقَّقُ ٱلْأَرْضُ عَنْهُمْ

سِرَاعاًۚ ذَٰلِكَ حَشۡرٌ عَلَيۡنَا يَسِيرٞ ﴿٤٤﴾ نَّحۡنُ أَعۡلَمُ بِمَا يَقُولُونَۖ وَمَآ أَنتَ عَلَيۡهِم بِجَبَّارٖۖ فَذَكِّرۡ بِٱلۡقُرۡءَانِ مَن يَخَافُ وَعِيدِ ﴿٤٥﴾﴾.

مانای دەقاو دەقی ئایەتەکان

{هەروەها بەهەشتیش بۆ پارێزکاران نیزیک خرایەوە، (بۆ گەیشتنیان پێی) دوور نیە ﴿٣١﴾ ئەمە ئەو بەڵێنەیە کە پێتان دەدرێ، بۆ هەر بۆ لای خوا گەڕاوەیەکی پارێزەر ﴿٣٢﴾ کەسێک کە بە پەنهانیی سام و هەیبەت لە خوای بە بەزەیی دەکات و، بە دڵێکی ساغی گەڕاوەوە هاتوە (بۆ خزمەت خوا) ﴿٣٣﴾ پێیان دەگوترێ: بە سەلامەتیی و بێ مزەڕەتیی بچنە تێی، ئەوە ڕۆژی هەر مانەوەیە ﴿٣٤﴾ هەرچی بیانەوێ لەوێدا هەیانەو زێدەشمان لە لایە ﴿٣٥﴾ لەپێش وانیش (بێبڕوایەکان)دا گەلێک سەدەمان قڕ کردوون، کە زەبرو هێزیان لەوان توندتر بوو، لە وڵاتاندا پشکنینیان کرد (بۆ دۆزینەوەی پەناگەیەکی دەرباز بوون)، ئایا پەناگە هەبوو؟ ﴿٣٦﴾ بە دڵنیایی لەوەدا کە باسکرا، پەندو بیرخستنەوە هەیە بۆ هەر کەسێک، دڵ و عەقڵی هەبێ بۆ تێگەیشتن، یان لە حاڵێکدا کە ئامادەیە گوێ ڕادێرێ ﴿٣٧﴾ بە دڵنیاییشەوە ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی نێوانیانمان لە شەش ڕۆژاندا (بە شەش قۆناغ) دروستکردوون و، ماندوویيمان تووش نەبوو ﴿٣٨﴾ دەجا (ئەی موحەممەد!) لەسەر ئەوەی دەیڵێن (لە کوفرو قسەی خراپ) خۆڕاگربەو، بە ستایشکردنەوە پەروەردگارت بە پاک بگرە، پێش خۆرهەڵاتن و پێش (خۆر) ئاوابوون ﴿٣٩﴾ هەروەها لە بەشێکی شەوگاریشدا بە پاکی بگرەو لە کۆتاییەکانی کڕنووش بردن(ەکان)یشدا ﴿٤٠﴾ ئەو ڕۆژەش کە بانگکەرێک لە شوێنێکی نیزیکەوە بانگ دەکات، گوێ هەڵبخە ﴿٤١﴾ ئەو ڕۆژە کە بەڕاستیی (خەڵک) هاڕژنەکە دەبیستن (لە ئەنجامی فووکردنی دووەم بە کەڕەنادا) ئەوەیە ڕۆژی دەرچوون (ی خەڵک لە گۆڕەکانیان) ﴿٤٢﴾ بێگومان ئێمە خۆمان

دەژیەنین و دەمرێنین و سەرنجامیش تەنیا بۆ لای ئێمەیە ﴿٤٣﴾ ئەو ڕۆژە کە زەوی لە ئاست (گۆڕەکان)یان دەقڵیشێ بەخێرایی (دەردەچن) ئەوە بۆ ئێمە کۆکردنەوەیەکی سێنایە ﴿٤٤﴾ ئێمە زاناترین بەوەی دەیڵێن و تۆش تۆبزییلێکەریان نی (بە زۆر بیانکەیە بڕوادار)، ئنجا هەر کەس لە هەڕەشەی من دەترسێ، بە هۆی قورئانەوە بیری بخەوە ﴿٤٥﴾].

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(وَأُزْلِفَتِ): یانی: (**قُرِّبَت، أُدْنِيَت**)، نیزیک خرایەوە، (**الزُّلفَى: المَنزِلَةُ وَالحُظْوَةُ**)، (**زُلْفَى**): بە مانای پێگەو بەهرەی باش دێ، (**المَزَالِفُ: المَرَاقِي**)، (**مَزالِف**) یانی (**مَرَاقِي**)، واتە: ئەو هۆکارانەی مرۆڤ پێیان لە خوا نیزیک دەبێتەوە، یاخود پێیان بەرز دەبێتەوە، (**أَزْلَفْتُهُ: جَعَلْتُ لَهُ زُلْفَى**)، (**أَزْلَفْتُهُ**) واتە: نیزیکییم بۆ ڕەخساند (**أُزْلِفَت: قُرِّبَت**)، نیزیک خرایەوە.

(أَوَّابٍ): زۆر گەڕاوە، (**الأَوبُ: ضَرْبٌ مِنَ الرُّجُوعِ إِذْ لاَ يُقَالُ الأَوْب إلاَّ فِي الحَيَوَان الَّذِي لَهُ إِرادَةٌ، الأَوَّابُ: الرَّجَّاعُ**)، (**أَوب**): جۆرێکە لە گەڕانەوە، چونکە وشەی (**أَوب**) تەنیا بۆ ژیاندارێکی خاوەنی هەست و ویست، بەکاردەهێنرێ، (**الأَوَّابُ: الرَّجَّاع**)، زۆر گەڕاوە.

(مُنِيبٍ): (**النُّوبُ: رجُوعُ الشَّيءِ مَرَّةً بَعْدَ أُخرَى**)، (**نَوْب**): ئەوەیە شتێک جار لە دوای جار بگەڕێتەوە، (**وَالإِنابَةُ إِلَى اللهِ: الرُّجُوعُ إِلَيهِ بِالتَّوبَةِ وَإِخْلاَصِ العَمَل**)، (**إِنابَة**): بۆ لای خوا واتە: گەڕانەوە بۆ لای بە گەڕانەوەی کردەیی و بە ساغکردنەوەی کردەوەکانەوە.

(بِسَلَٰمٍ): (**السِّلْمُ وَالسَّلاَمَةُ: التَّعَرِّي مِنَ الآفَاتِ الظَّاهِرَةِ وَالبَاطِنَة**)، وشەی (**سَلْم و سَلاَمَة**): بریتیە لە پاکیی، لە گرفت و ناڕەحەتییە ڕواڵەتیی دەروونییەکان،

دەگوترێ: (سَلِمَ يَسْلَمُ سَلاَمَةً وَسَلاَمَاً)، واتە: سەلامەت بوو، سەلامەت دەبێ، سەلامەتیی، هەروەها سەلامیش بە مانای ئاشتیی و بێ بەڵایی دێ.

(قَرْنٍ): (القَرْنُ: القَوْمُ المُقْتَرِنُونَ فِي زَمَنٍ وَاحِدٍ، والجَمعُ: قُرُون)، (قَرْن)، کۆمەڵە خەڵکێکن لە کاتێکدا بە یەکەوە ژیاون، (قَرن) بە (قُرُون) کۆدەکرێتەوە، لەو بارەشەوە کە ئایا (قَرْن) ماوەی چەند ساڵە؟ زۆربە بە سەدیان داناوەو هەندێکیشیان بە حەفتا ساڵیان داناوە، ئەوە بەپێی عورف و باوی کۆمەڵگاکان و ڕۆژگارەکان دەگۆڕێ.

(بَطْشًا): (البَطْشُ: تَنَاوُلُ الشَّيءِ بِصَولَةٍ)، (بَطش): بە کوردیی دەبێتە زەبر لێدان، پەلاماردان، چونکە بریتیە لە گرتنی شتێک بە بەهێز، بە پەلاماردانەوە.

(فَنَقَّبُواْ فِي ٱلْبِلَٰدِ): واتە: بە وڵاتاندا گەڕان، وڵاتانیان پشکنی، وڵاتانیان سۆراغ کردن، (النَّقْبُ: فِي الحَائِطِ وَالجِلْدِ، كَالثُّقبِ فِي الخَشَبِ)، وشەی (نَقب) لە دیوارو لە پێست و چەرمدا، وەک وشەی (ثُقب)ە، لە تەختەدا، یانی: ئەگەر تەختەیەک کون بکەی پێی دەگوترێ: (ثَقَبَ الخَشَبَةَ)، بەڵام ئەگەر دیوار و پێست بێ (نَقَبَ الحائِطَ، نَقَبَ الجِلدَ) بۆ ئەوان (نَقب) بەکاردەهێنرێ، هەردووکیان بە مانای کونکردن دێن، (نَقَبَ القَومُ وَنَقَّبُوا، أَي: سارُوا)، (نَقَبَ وَنَقَّبَ)، واتە: هەم بە سیانیی (ثُلاثِي) و هەم بە چواریی (رباعي) هەردووکیان بە مانای ڕۆیشتن دێن، (النقِيبُ: الباحِثُ عَنِ القَومِ وَعَن أحوالِهِم)، (نقیب): کەسێکە لە حاڵ و باڵی کۆمەڵێک دەکۆڵێتەوەو، مشووریان دەخوات.

(مَّحِيصٍ): (أَي: مَخْلَص، أَصْلُهُ مِنْ حَيْص بَيْص، وَهُوَ الشِدَّةُ، وَحَاصَ عَنِ الحَقِّ: حادَ عَنهُ إلَى شِدَّةٍ وَمَكرُوهٍ)، (مَحِيص): بە مانای (مَخْلَص) واتە: پەناگە، شوێنی لێ دەرباز بوون، ئەصڵی خۆی لە (حَيْص بَيْص)ەوە هاتوە، یانی: سەختیی و نارەحەتیی، دەگوترێ: (حاصَ عَنِ الحَقِّ)، واتە: لە حەقەکە لایدا بەرەو خراپەو سەختیی.

(وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ): واتـە: هیـچ مانـدوو بـوون و شـەكەتییمان تـووش نەبـوو، (مَسَّ الشَّيءَ يَمَسُّهُ مَسّاً، أي: لَمَسَهُ بِيَدِهِ، وَمَسِسْتُ الشَّيء، مِستُّهُ وَمَسْتُهُ بِمَعنَى)، (مَسُّ الشَّيء)، واتە: دەستی لە شتەكە دا بە دەست، دەستی گەیاندێ، دەگوترێ: (مَسِسْتُ شَيْئاً وَمِسْتُهُ وَمَسْتُهُ)، (مَسِستُ وَمِستُ وَمَستُ) هـەر سێكیان بـە یـەک واتـان، واتـە: دەستـم لێدا.

(لُّغُوبٍ): (لَغَبَ يَلْغَبُ: أي تَعِبَ وَأعيَا فَهُوَ لاغِبٌ، أي: تَعِبٌ، وَجائَنَا سَاغِبَاً، لاغِباً، أي: جائِعَاً تَعِبَاً)، (لَغَبَ يَلْغَبُ) یانـی: (تَعِبَ يَتعَبُ) مانـدوو بـوو، مانـدوو دەبـێ، (تَعِبَ) لەگـەڵ (أعيَا) هەردووكیـان مانایـان لـە (لَغَبَ)ەوە نیزیكـە، (لاغِب) واتـە: (تَعِبْ) مانـدوو، دەگوتـرێ: (جَائَنَا سَاغِبَاً لاغِبَاً) واتـە: ئـەو نەفـەرە هـات بـۆ لامـان بـە برسـیەتیی و ماندوویـەتی، كـە دەفەرمـوێ: ﴿وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ ﴾، واتـە: هیـچ جـۆرە ماندووبوونێكـمان نەگەیشـتێ بـە دروسـتكردنی ئاسـمانەكان و زەوییـەوە، لـە شـەش ڕۆژانـدا واتـە: شـەش قۆنـاغ، لـە شـەش مـاوەی كاتییـدا.

(وَأَدْبَٰرَ ٱلسُّجُودِ): (أدْبَـار) كـۆی (دُبُـر)ە، واتــە: كۆتایــی هــەر شــتێك، (ســجُود) یـش كـۆی (سَجدَ)یە، واتـە: كڕنووشـەكان، كەواتـە: كۆتاییـەكانی كڕنووشـەكان، زانایـان ئاوایـان لێكداوەتـەوە: (أَوَاخِـرَ الصَّلَـوات)، لـە كۆتایـی نوێژەكانـدا.

(ٱلصَّيْحَةَ): (رَفـعُ الصَّـوتِ)، (صَيحَـة): بـە مانـای دەنـگ بەرزكردنـەوە، بـە كوردیـی بـە (هـاڕژن)م لێكداوەتـەوە، هەندێكیـش بـە چریكـە، بـەڵام چریكـە جـاری وایـە منداڵێكیـش دەچریكێنـێ، بـەڵام هـاڕژن واتـە: دەنگێكـی زۆر بێـڕەزا، كـە نەمبینیـوە لـە پێـش منـدا لـە تەفسـیرە كوردییەكانـدا، ئـەو وشـەیان بەكارهێنابـێ.

(تَشَقَّقُ): (الشَّـقُّ: الخَـرْمُ الواقِـعُ فِــي الـشَّيء)، (شَـق): بریتیــە لــە كەلێـن پەیدابـوون لـە شـتێكدا، كـە پێموایـە ئەگـەر بـە كوردیـی بگوتـرێ: قڵیـش، ﴿تَشَقَّقُ ٱلْأَرْضُ عَنْهُمْ ﴾، واتـە: زەوی دەقڵیشـێ لـە ڕاسـتیاندا، چونكـە (شـەق دەبـێ)، هـەر عەرەبییەكەیـەو، كوردێنـدراوە، بـەڵام كـورد بـۆ شـەق بـوونی شـتێك، قڵیشـاندنیان بەكارهێنـاوە، دارەكـە قڵیشـا، دیوارەكـە قڵیشـا، زەوییەكـە قڵیشـا.

(سِرَاعًا): (سِراع) کۆی (سَرِيـع)ە، (**وَالسُّرعَـةُ: ضِـدُّ البُـطء**)، (سُرعـة) واتـە: خێرایـی، پێچەوانـە و دژی سسـتیی و لەسـەرەخۆییە، دەگوترێ: (**سَرُعَ فَهُـوَ سَرِيـعٌ، وَأَسرَعَ فَهُـوَ مُـسْرِعٌ**)، (**سَرُعَ**): ئەمـە بـە سـیانیی (**ثُـلاثِي**)، (**فَهُـوَ سَرِيـعٌ**) ئـەو خێرایـە، خێـرای کـرد، ئـەو خێرایـەو، بـە چواریـی (رباعي)یـش: هاتـوە (**أَسرَعَ فَهُـوَ مُـسرِعٌ**)، هـەر بـە یـەک واتـان، واتـە: خێرایـی کـرد، ئـەو خێرایـە، (**وَالجَمـعُ سِراعَ**)، کۆی (سریـع) (**سِراعَ**)ە، ئەمە بـۆ نێـرو مـێ بـەکاردێ، (**سُرَّعـاً**) ئەویـش هـەر کـۆی هەردووکیانـە، واتـە: ئەوانـەی خێـران، خێرایـەکان.

(بِجَبَّارٍ): واتـە: زۆر لێکـەر، تۆبزیـی لێکـەر، (**جَـبَرَ فُلاَنَـاً عَـلَى الأَمْـرِ، قَهَـرَهُ عَلَيْـهِ، وَأَكْرَهَـهُ، وَأَجْـبَرَهُ، أَي: جَـبَرَهُ**)، (**جَـبَرَ فُلاَنَـاً عَـلَى الأَمـرِ**)، واتـە: فڵانکـەسی ناچـار کـرد، زۆری لێکـرد لەسـەر فلانـکارە، ئنجـا وەک چـۆن (**جَـبَرَ**) هاتـوە، (**أَجْـبَرَ**)ش هـەر هاتـوە، ئـەو کاتـە نـاوی بکـەر (**إسـم فاعـل**)ی (**جَـبَرَ**) دەبێتـە (**جَابـر**) و نـاوی بکـەر (**إسـم فاعـل**)ی (**أَجـبَرَ**) دەبێتـە (**مُجـبِر**)، (**جَبَّار**)یـش ڕێژگـەی زێدەڕۆییـە، لـە (**جَـبر**)ەوە هاتـوە، بـەڵام وشـەی (**جَبَّـار**) بـە مانـای (**القاهِـرُ العـاتِي المُتَسَـلِّط**)یش هاتـوە، واتـە: مـل پـێ کەچکـەری خـۆ سـەپێنی لـە سـنوور دەرچـوو، کـە بێگومـان لـەم ئایەتـە موبارەکـەدا ئـەوە مەبەسـت نیـە، بەڵکـو مەبەسـت ئەوەیـە: تـۆ زۆریـان لـێ ناکـەی، ناچاریـان ناکـەی، تۆبزییـان لـێ ناکـەی، کـە بـڕوا بێنـن، بەڵکـو تـۆ تەنیـا گەیانـدنی پەیامـی پـەروەردگارت لەسـەرە.

مانای گشتیی ئایەتەکان

وەک لە پێناسەی ئەم دەرسەدا گوتمان: ئەم پازدە (١٥) ئایەتە، سێ تەوەر دەگرنە خۆیان:

تەوەری یەکەم: لە پێنج (٥) ئایەتی سەرەتا پێک دێ، ئایەتەکانی: (٣١ - ٣٥)، باسی پاداشتی پارێزکاران و، خەسڵەتە گەورەو سەرەکییەکانی پارێزکاران.

تەوەری دووەم: لە سێ ئایەتی (٣٦ و ٣٧ و ٣٨)دا، خوا ﷻ جارێکی دیکە، لە کۆتایی ئەم سوورەتەدا سەرنجی هەموو لایەک ڕادەکێشێتەوە، بە تایبەتی هی بێبڕوایەکان، هەم بۆ مێژوو، هەم بۆ گەردوون، کە ئەگەر تەماشای مێژوو بکەی و تەماشای گەردوونیش بکەی، دەزانی کە دنیا شاری بێ خاوەن نیەو، ئەم ژیانە دنیاییە، قۆناغێکی دیکەی بە دوادا دێ، کە تێیدا مرۆڤەکان سزاو پاداشت دەدرێنەوە.

تەوەری سێیەم و کۆتایی: لە حەوت (٧) ئایەتی کۆتایی پێک دێ، ئایەتەکانی: (٣٩ - ٤٥)، خستنە ڕووی چەند ڕێنمایی و ئامۆژگارییەکی گەورەو گرنگ، لەلایەن خوای پەروەردگارەوە بۆ پێغەمبەری کۆتایی موحەممەد ﷺ کە چۆن مامەڵە بکات لەگەڵ بێبڕوایەکانداو، چۆن پەیوەندیی خۆی لەگەڵ خوادا مەحکەمتر بکات، چۆن چاوەڕێ بکات کەی ڕۆژی دوایی دێ؟ ئەو ڕۆژەی ئەوان ئێستا نکوولیی لێدەکەن، بەڵام کە دێت، ئەو کاتە حاڵیی دەبن، کە وەختی خۆی حاڵیی نەبوو بوون.

خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ وَأُزْلِفَتِ ٱلْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴾، بەهەشت بۆ پارێزکاران نیزیک خرایەوە، شوێنەکەی دوور نیە، (**أُزلِفَت**) واتە: نیزیک خرایەوە، ئەدی بۆچی دەفەرموێ: ﴿ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴾؟ واتە: وانیە کە بۆی دەچن، بۆ ئەوان دوور بێ، ئنجا یان لەبەر ئەوەی بەهەشت بە کردار بۆیان نیزیک دەخرێتەوە، یان لەبەر

ئـەوەی ئامـرازو هـۆکاری وایـان بـۆ دەرەخسـێنرێ کـە بـە ئاسـانیی بـە بەهەشـت بگـەن، چونکـە ئێسـتا ئێمـە هـەر وا بـە ئاسـانیی بـاسی بەهەشـت و دۆزەخ دەکەیـن، بـەڵام بێگومـان هـەر کام لـە بەهەشـت و دۆزەخ، دوو جیهـان و، دوو گـەردوون و، دوو شـوێنی یەکجـار گـەورەو فراوانـن.

﴿ هَٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ ﴾، ئەمـە ئەوەیـە کـە گفتتـان پـێ دەدرێ، بەڵێنتان پـێ دەدرێ، بـۆ هـەر زۆر گەڕاوەیەکـی پارێـزەر، واتـە: بـۆ هـەر کەسـێک کـە زۆر دەگەڕێتـەوە بـۆ لای خـوا ﷻ و پارێزەریشـە، پارێـزەرە بـۆ پەیوەندیـی نێـوان خـۆی و خـوا و، پارێـزەرە بـۆ خـۆی لـە گوناهـو تـاوان و، پارێـزەرە بـۆ پەیـام و بەرنامـەی خـوا و، پارێـزەرە بـۆ ئـەو شـەریعەتەی خـوا بـۆی نـاردوە، کـە لێـی لانـەدا.

﴿ مَّنْ خَشِيَ ٱلرَّحْمَٰنَ بِٱلْغَيْبِ ﴾، کەسـێک لـە (خـوای) بـە بەزەیی دەترسـێ بـە پەنهانیی، واتـە: لـە کاتێکـدا خـۆی لـە شـوێنێکە لـە کـەس دیـار نیـە، یاخـود لـە کاتێکـدا کـە خـوا ﷻ بـۆ ئـەو پەنهـان و نادیـارە، لێـی دەترسـێ، سـام و هەیبـەتی لـێ دەکات، ﴿ وَجَآءَ بِقَلْبٍ مُّنِيبٍ ﴾، بـە دڵێکـی زۆر بـۆ لای خـوا گەڕاوەشـەوە، هاتۆتـەوە خزمـەت خـوا، بـە دڵێکـەوە کـە هەمیشـە بـۆ لای خـوا زۆر دەگەڕێتـەوە، چونکـە ﴿ مُّنِيبٍ ﴾، (مَـن يَرْجِـعُ مَـرَّةً بَعْـدَ أُخْـرَى)، (منیـب) کەسـێکە جـار لـەدوای جـار دەگەڕێتـەوە، وشـەی نۆبـەت و نـۆرەش لـەوەوە هاتـوە، واتـە: جـار لـە دوای جـار دەگەڕێتـەوە.

﴿ ٱدْخُلُوهَا بِسَلَٰمٍ ﴾، واتـە: پێیـان دەگوتـرێ: بـە سـەلامەتیی و بـێ بەڵایـی بچنـە نێو بەهەشـتەوە، بگومـان (هـا)ی سـەر ﴿ ٱدْخُلُوهَا ﴾، بـە سیاق دەزانـرێ کـە مەبەسـت پێـی بەهەشـتە، چونکـە پێشـتر بـاسی بەهەشـت کـراوە، ﴿ وَأُزْلِفَتِ ٱلْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴾، ﴿ ذَٰلِكَ يَوْمُ ٱلْخُلُودِ ﴾، پێیـان دەگوتـرێ: ئـەوە ڕۆژی هەمیشـە مانـەوەو، ڕۆژی هـەر ماوبوونـە، واتـە: جارێکـی دیکـە مـردن و لـە نێـو چـوون بەسـەرتاندا نایـەت.

﴿ لَهُم مَّا يَشَآءُونَ فِيهَا ﴾، هەرچـی بیانـەوێ، هەرچـی بیخـوازن بـۆ ئـەوان لەوێـدا هەیـە، وەک لـە شـوێنی دیکـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ ٱلْأَنفُسُ وَتَلَذُّ

ٱلْأَعْيُنُ...﴿٧١﴾ ﴾الزخرف، واتە: هەرچی نەفسەكان بیخوازن و، چاوەكان چێژی لێوەربگرن، لەوێدا هەیە، ﴿وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ ﴾، ئێمە زیادەشمان لە لایە، واتە: زیادە لەوەی خۆیان دەیخوازن، بگرە نیعمەتی وا لە بەهەشتێ هەن، كە ئێستا نازانین چین وەک لە فەرمایشتەكەی پێغەمبەردا هاتوە ﷺ: {قَالَ اللهُ: أَعْدَدْتُ لِعِبَادِي الصَّالِحِينَ مَا لاَ عَيْنٌ رَأَتْ، وَلاَ أُذُنٌ سَمِعَتْ، وَلاَ خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ} (أخرجه أحمد: ٨١٢٨، والبخاري: ٣٠٧٢، ومسلم: ٢٨٢٤، والترمذي: ٣١٩٧)، واتە: خوا فەرمووی: لە بەهەشتدا نیعمەتی وام ئامادەكردوە بۆ بەندە چاكەكانم: نە هیچ چاوێک بینیویەتی و، نە هیچ گوێیەک بیستوویەتی، نە بە خەیاڵ و ئەندێشەی هیچ كەسیشدا هاتوە.

﴿ وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ ﴾، واتە: زۆر سەدەمان لە پێش ئەواندا قڕ كردن (فەوتاندمانن)، هیچ كەسیانمان لێ نەهێشتن، قڕە بڕ بوون، ﴿هُمْ أَشَدُّ مِنْهُم بَطْشًا ﴾، ئەوان زەبریان توندتر بوو لەوان، واتە: ئەوانەی فەوتاندوومانن لە كافرانی ڕۆژگاری تۆ ئەی موحەممەد ﷺ ! زەبریان توندتر بوو، بەهێزتر بوون، ﴿فَنَقَّبُوا فِى ٱلْبِلَـٰدِ ﴾، زۆر بە وڵاتدا گەڕان و سۆراغ و پشكنینیان كرد، ﴿هَلْ مِن مَّحِيصٍ ﴾، ئایا هیچ پەناگەیەک هەیە، خۆی تێبگرن، لە بەڵاو سزای خوا بیانپارێزێ؟ بەڵام بێ سوود بوو، یاخود: ﴿فَنَقَّبُوا فِى ٱلْبِلَـٰدِ ﴾، واتە: زۆریان دنیا لە سەنگ و شووژن نا، زۆریان دنیا هەڵكۆڵی، زۆر سەر زەوییان دەستكاریی كرد، قەڵایان لێ دروست كردن، باغ و بێستانیان لێ ناشتن، ڕووبارو جۆگەیان لێ هەڵبەستن، شاریان لێ دروست كردن، بەڵام: ﴿هَلْ مِن مَّحِيصٍ ﴾، ئایا هەموو ئەوەی دروستیان كردبوو، وابوو ببێتە هۆی پەنادانیان و دەرباز بوونیان، بۆیان ببێتە پەناگەیەک؟ بێگومان نەخێر، ئەمە پرسیاركردنی نكووڵیلێكەرانەیە، ئایا دەرباز بوون و شوێنی دەرباز بوونیان دەستكەوت؟ بێگومان نەخێر.

﴿ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُۥ قَلْبٌ ﴾، بە دڵنیایی لەوەدا كە باسكرا، بیرخستنەوە هەیە و، پەند وەرگرتن هەیە، بۆ هەر كەسێک دڵی هەبێت، دڵ لە

قورئانـدا بـە مانـای عەقـڵ بەکارهاتـوە، واتـە: عەقڵـی هەبـێ، زانسـتی پزیشـکیگەریی ئێسـتا دەریخسـتوە، مێشـک لـە کەللـەی سـەر دایـەو، پێـی دەگوتـرێ: عەقـڵ، تەنیـا ئـەوێ چەقـی زانیـن و ئیـدراک نیـە، بەڵکـو بەشـێک لـە زانیـن پەیوەندیـی بـە دڵیشـەوە هەیـە، کـە دیـارە دڵ، کـە خوێـن دەنێـرێ بـۆ مێشـک و مێشـکیش بەبـێ دڵ کار نـاکات، بـەڵام جگـە لـەوەش ئێسـتا زانسـتیی دەریخسـتوە، کـە بەشـێک لـە ئیـدراک و زانیـن پەیوەنـدی بـە دڵیشـەوە هەیـە، ﴿أَوْ أَلْقَى ٱلسَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾، یاخـود گـوێ هەڵبخات لـە حاڵێکـدا کـە ئامادەیـە، واتـە: بـە گرنگیـی پێدانـەوەو، بـە خاتـر جەمییـەوە، لـە حاڵێکـدا کـە بـە عەقـڵ و دڵ و بـە ئیـرادە ئامادەیـە، گـوێ هەڵبخـات، ﴿أَلْقَى ٱلسَّمْعَ﴾، واتـە: گـوێ فـڕێ بـدات، یانـی: وا گوێـی هەڵخسـتوە، گوێیەکـە هـی ئـەو نەمـاوە و فڕێـی داوە، بـەس بـۆ گوێگرتـن.

﴿وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ﴾، بـە دڵنیایـی ئێمـە ئاسـمانەکان و زەویـی و ئـەوەی دەکەوێتـە نێوانیانـەوە لە شـەش ڕۆژان هێناومانە دی، واتـە: بـە شـەش قۆنـاغ، ﴿وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ﴾، هیـچ جـۆرە ماندوبوونێکیشـمان تـووش نەبـوو، ئەمـە وەک پێشـتریش گوتمـان: کـە خـوا ﷻ لـە کۆتایـی ئـەم سـوورەتەدا، جارێکـی دیکـە، سـەرەنجمان بـۆ مێـژوو و گـەردوون ڕادەکێشـێتەوە، بـەڵام لێـرەدا زۆر بـە کـورتی پێشـتر هـەم لـە بـارەی سـەرنجدانی گەردوونـەوە، کـە لـەوێ سـەرنجدانی گـەردوون پێشـخرابوو، دوایـی سـەرنجدانی مێـژوو، هاتبـوو، بـەڵام چ سـەرنجدانی گـەردوون، چ سـەرنجدانی مێـژوو، یەکـی چەنـد ئایەتێکیـان بـۆ تەرخـان کرابـوون، سـەرنجدانی گـەردوون ئایەتـەکانی: (٦ - ١١) واتـە: شـەش ئایـەتی بـۆ تەرخـان کرابـوون و، سـەرنجدانی مێـژووش سـێ ئایەتـەکانی: (١٢ و ١٣ و ١٤)ی بـۆ تەرخـان کرابـوون.

بـەڵام لێـرەدا سـەرنجدانی مێـژوو یـەک ئایـەت و، سـەرنجدانی گەردوونیـش یـەک ئایـەتی بـۆ تەرخانکـراوە، واتـە: ئەگـەر تـۆ تەماشـای مێـژوو بکـەی، یـان تەماشـای گـەردوون بکـەی، هـەم مێـژوو پێـت دەڵـێ و، هـەم گـەردوون پێـت دەڵـێ، کـە ئـەم

ژیانە دنیاییە نابێ تاکە دەرفەتی تێدا ژیان بێ، بەڵکو قۆناغی دیکەی بەدوادا دێ، عەقڵ و لۆژیك وا دەخوازن، هەر کەسێک بە عەقڵ و دڵ و بە ویژدانەوە، سەرنجی مێژوو بدات، کە چۆن خوا ﷻ بەسەر گەلە یاخییەکانیدا پاز نەداوە، بەڵکو کاتێک لایانداوە، سزای داون، هەروەها کاتێک مرۆڤ بە عەقڵ و دڵەوە، سەرنجی گەردوون بدات، کە هیچ شتێک لە گەردووندا نیە، بەوپەڕی ڕێک و پێکیی دروست نەکرابێ، کۆی گەردوونیش بەهەمان شێوە، کاتێک سەرنجی ئەو دوو کتێبە دەدات، کتێبی مێژوو و کتێبی گەردوون، هەردووکیان بە زمانی حاڵ پێی دەڵێن: دنیا شاری بێ خاوەن نیەو، ئەم ژیانە دنیاییە، ژیانی دیکەی بەدوادا دێ، کەواتە: زیندووکرانەوەو کۆکرانەوەو لێپرسرانەوەو سزاو پاداشت هەن، خوا دەفەرموێ: ﴿وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ﴾، ئاسمانەکان و زەوییمان بە شەش قۆناغ دروست کردوون، هیچ ماندوو بوونمان تووش نەبوو، ئەمە هەم بۆ پێشاندانی بێ سنووریی دەسەڵات و توانای خوای پەروەردگارە، هەم بۆ بەرپەرچدانەوەی قسەی جوولەکەکانیشە، کە ئێستاشی لەگەڵدابێ لە (پەیمانی کۆن)دا، دەڵێ: خوا ﷻ لە شەش ڕۆژەکانی هەفتەدا، هەموو شتەکانی خوڵقاندوون، دوایی لە ڕۆژی شەممەدا خوا پشوویدا و ئیسراحەتی کرد، کە بێگومان جوولەکە لە (پەیمانی کۆن)دا، لەو بوارەداو لە زۆر بواری دیکەشدا، خوای پەروەردگاریان وەک مرۆڤ تەماشا کردوە، قیاسیان کردۆتە سەر مرۆڤ، کە مرۆڤ بە ئیش و کارەوە ماندوو دەبێ، دەبێ ئیسراحەت بکاو پشوو بدات، وایانزانیوە خوای بێ وێنەش هەر وایە، کە بەدڵنیاییی ئەوە لادان بووە، لەوەی لە ئەسڵدا خوا ﷻ لە تەوراتدا فەرموویەتی: ئەو تەوراتە ئەصڵییەی خوا بۆ مووسای ناردوە، شتی وای تێدا نەبووە، بەڵام گۆڕدراوە، دەستکارییکراوە، ئنجا ئەمە بەرپەرچدانەوەی ئەوەشە.

لە کۆتایی دا خوا بە پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەفەرموێ: ﴿فَٱصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ﴾، خۆڕاگربە لەسەر ئەوەی دەیڵێن، واتە: لەبەر ئەوەی ئەو قسانە دەکەن، قسەی ناشایست و ناڕێک بەرانبەر بە خوا، بەرانبەر بە پێغەمبەر ﷺ،

بەرانبەر بە قورئان، بەرانبەر بە زیندووکرانەوەو سزاو پاداشت دەکەن، تۆ هاوسەنگی خۆت تێک مەدەو خۆڕاگربە و پشوو درێژ بە لەسەر بەرنامەکەی خۆت، ﴿وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ ٱلشَّمْسِ وَقَبْلَ ٱلْغُرُوبِ﴾، بە ستایشکردنەوە پەروەردگارت بە پاک بگرە، پێش خۆرهەڵاتن و پێش خۆر ئاوا بوون، کە دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا، زیاتر تیشکی دەخەینە سەر ئەو مەسەلەیە.

﴿وَمِنَ ٱلَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَٰرَ ٱلسُّجُودِ﴾، هەروەها لە شەوگاریشدا پەروەردگارت بە پاک بگرەو، لە کۆتایی کڕنووشەکاندا، کە مەبەست پێی نوێژەکانە.

﴿وَٱسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ ٱلْمُنَادِ مِن مَّكَانٍ قَرِيبٍ﴾، هەروەها گوێ هەڵخە، گوێ ڕادێرە بە گرنگیی پێدانەوە، گوێ بگرە، ئەو ڕۆژەی بانگکەرێک لە شوێنێکی نیزیکەوە بانگ دەکات، واتە: ئەو بانگکەرە کە بانگ دەکات، هەموو کەس بانگەکەی دەبیستێ، وەک لە شوێنێکی نیزیکەوە بانگی کرد بێ، چونکە ئەگەر بانگێک لە شوێنێکی نیزیکەوە بێ، خەڵک هەمووی دەیبیستێ، لێرەدا مەبەست پێی ئەوەیە کە خەڵکەکە هەمووی ئەو بانگەش دەبیستێ و ئەو بانگە بریتیە: لەو هاڕژنەی لە ئەنجامی فووی دووەمی ئیسرافیلدا بە کەڕەنادا دێتە دی.

﴿يَوْمَ يَسْمَعُونَ ٱلصَّيْحَةَ بِٱلْحَقِّ﴾، ئەو ڕۆژەی گوێیان لە هاڕژنەکە (لە دەنگ و سەدا) گەورەکە دەبێ بە هەق، بە ڕاستیی گوێیان لێ دەبێ، ﴿ذَٰلِكَ يَوْمُ ٱلْخُرُوجِ﴾، ئەوە ڕۆژی دەرچوونە، ڕۆژی هاتنە دەرە، واتە: هاتنە دەری خەڵکە لە گۆڕەکانیان.

﴿إِنَّا نَحْنُ نُحْيِۦ وَنُمِيتُ وَإِلَيْنَا ٱلْمَصِيرُ﴾، ئێمە هەر خۆمان دەژێنین و دەمرێنین، سەرنجامیش تەنیا بۆ لای ئێمەیە.

﴿يَوْمَ تَشَقَّقُ ٱلْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا﴾، ئەو ڕۆژەی زەوی لە ئاستیاندا، دەقڵیشێ ئەوانیش بە خێرایی دێنە دەرێ، ﴿ذَٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ﴾، ئەوە کۆکردنەوەیەکە لەسەر ئێمە ئاسانە!

خـوای زانـاو شـارەزا بۆیـە وا دەفەرمـوێ: چونکـە زانیویـەتی: خەڵـک بیـر دەکاتەوە، بـۆ وێنـە: ئێسـتا نزیکـەی هەشـت ملیـار مـرۆڤ لەسـەر زەوی هەیـە، ئـەو هەشـت ملیـار مرۆڤـە، ئەوپەڕەکـەی دوای سـەد سـاڵ، ئەگـەر ئەوپەڕەکـەی ئەوپەڕەکـەی دابنێیـن، دوای (١٥٠) سـاڵی دیکـە هیچـی لەسـەر زەوی نامێنـێ، هەمـووی دەچێتـە ژێـر زەوی، ئنجـا هـەر خـوا دەزانـێ ئـەم زەوییـەی ئێمـە چەنـد ملیارێکیـی دیکـەی ئـاوا خسـتوونە نێـو هەنـاوی خـۆی و، چەنـد ملیاری دیکـەش دێنە سـەر زەوی و، دوای دەچنـەوە ژێـر زەوی، بۆیـە خـوا دەفەرمـوێ: زەوی لـە ئاسـت هەموویانـدا دەقڵیشـێ، ئەوانـەی خراونـەوە ژێـر خاکـەوە، ﴿ذَٰلِكَ حَشْرٌ﴾، ئـا ئـەوە کۆکردنەوەیەکـە، ﴿عَلَيْنَا يَسِيرٌ﴾، لەسـەر ئێمـە ئاسـانە، بـۆ خـوا ئاسـانە کـە دەسـەڵاتێکی بـێ سـنووری هەیـە، ئەگەرنـا کۆکردنـەوەو خڕکردنـەوەو ڕەپێچەکـدانی ئـەو هەمـوو خەڵکـە، هـەر خـوا بزانـێ دەگەنـە چەنـد ملیـار، یـان دەگەنـە چەنـد تریلیـۆن، هـەر خـوا بـۆ خـۆی ژمارەیـان دەزانـێ، ئـەوە بـەس بـە خـوا دەکـرێ، بۆیـە دەفەرمـوێ: ئـەوە بـۆ ئێمـە ئاسـانە.

لـە کۆتایـی دا دەفەرمـوێ: ﴿نَّحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ﴾، ئێمـە زاناتریـن بـەوەی دەیڵێـن، ﴿وَمَآ أَنتَ عَلَيْهِم بِجَبَّارٍ﴾، تـۆش تۆبزیـی لێکەریـان نـی و، ناچارکـەر نـی بەسـەریانەوە، واتـە: تۆمـان بـۆ ئـەوە نەنـاردوە، ناچاریـان بکـەی تۆبزییـان لێبکـەی بـڕوا بێنـن، ﴿فَذَكِّرْ بِالْقُرْءَانِ مَن يَخَافُ وَعِيدِ﴾، ئـەوەی کـە لـە هەڕەشـەی مـن دەترسـێ، تـۆ بـە قورئـان بیـری بخـەوە و ئامۆژگاریـی بکـە، پەنـدی دابـدە، بێـداری بکـەوە، ئەرکـی تـۆ و کاری تـۆ لێـرەدا تـەواو دەبـێ، بـەڵام کـە تۆبزییـان لـێ بکـەی و ناچاریـان بکـەی، بڕوابێنـن، بێگومـان بڕواهێنـان بـە ناچاریـی هـەر نایەتـە دی، بەڵکـو کـە ناچاریـان دەکـەی، لەسـەر نیفـاق ناچاریـان دەکـەی، واتـە: ناچاریـان دەکـەی شـتێک بڵێـن پێچەوانـەی ئـەوە کـە لـە دڵیانـدا هەیـە، ئـەوەش نیفاقە، نیفاقیـش خوا ﷻ لـە کوفری پـێ ناخۆشـترە، لـە کوفـری ئاشـکرا، کوفـری پەنهـان لـە کوفـری ئاشـکرا خراپـترە لـەلای

خـوا، بۆیـە خـوا ﷻ لـە سـوورەتی (النسـاء)دا دەفەرمـوێ: ﴿ إِنَّ ٱلۡمُنَٰفِقِينَ فِي ٱلدَّرۡكِ ٱلۡأَسۡفَلِ مِنَ ٱلنَّارِ وَلَن تَجِدَ لَهُمۡ نَصِيرًا ﴿١٤٥﴾ ﴾النسـاء، واتـە: بـە دڵنیایـی دەغەڵـەکان لـە پلـەی خـوارەوەی ئاگـردان و، تـۆ هیـچ پشـتیوان و هاوکارێکـت بـۆ ئـەوان چنـگ ناکـەوێ.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

نیزیک خرانەوەی بەهەشت لە پارێزکارانێک کە زۆر بۆ لای خوا دەگەڕێنەوە، پارێزەرن و سام و هەیبەتیان بەرانبەر بە خوا هەیەو، دڵێکی ساغ و بێ خڵتەیان هەیە، پێیان دەگوترێ: بە سەلامەتیی بچنە بەهەشتەوە، هەرچی بیانەوێ تێیدایەو، زێدەشیان بۆ هەیە لە لایەن خواوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ غَيْرَ بَعِيدٍ (٣١) هَذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ (٣٢) مَنْ خَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ وَجَاءَ بِقَلْبٍ مُنِيبٍ (٣٣) ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ ذَلِكَ يَوْمُ الْخُلُودِ (٣٤) لَهُمْ مَا يَشَاءُونَ فِيهَا وَلَدَيْنَا مَزِيدٌ (٣٥) ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿ وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴾، بەهەشتیش بۆ پارێزکاران نزیك خرایەوە، پێشێ خوا ﷻ باسی دۆزەخی کرد و فەرموویی: ﴿ يَوْمَ نَقُولُ لِجَهَنَّمَ هَلِ امْتَلَأْتِ وَتَقُولُ هَلْ مِنْ مَزِيدٍ ﴾، ئەو ڕۆژە کە بە دۆزەخ دەڵێین: ئەرێ پڕ بووی؟ ئەویش دەڵێ: ئەرێ زیادە ماوە؟ کە ئەمە وەک پێشتر گوتمان: دوو واتای هەن:

أ- ئەگەر زیادەش ماون، با بێن جێم دەبێتەوە.

ب- زۆرم خەڵک خراوەتە نێو، بۆچی ئێستاش هەرماون؟ (و)یش بۆ گێڕانەوەی ئەم ڕستەیە، بۆ سەر ئەوێ، یانی: وەک چۆن ئەو پرسیارو وەڵامە لەگەڵ دۆزەخدا دەکرێ بۆ بێبڕوایان، بۆ پارێزکارانی بڕواداریش: ﴿ وَأُزْلِفَتِ الْجَنَّةُ لِلْمُتَّقِينَ ﴾، بە هەشتیش نزیک خرایەوە بۆ پارێزکاران، (**الإزلافُ: التَّقرِيبُ مُشتَقٌّ مِنَ الزَّلَفِ وَهُوَ القُربَةُ**)، (**إزلاف**) بە مانای نزیک خستنەوەیە، کە لە وشەی (**زَلَف**)ەوە داتاشراوە، (**زَلَف**)یش بە مانای نزیکیی، بەڵام

(زُلْفَى)، (المَنزِلَةُ والحُظْوَةُ)، یانی: پێگەو بەهرە، بۆیەش وشەی (**أُزلِفَت**) بەکارهاتووەو خوا نەیفەرموە: (**وَقُرِّبَت الجَنَّةُ**)، یان (**وَأُدنِيَت الجَنَّةُ**)، بەڵکو وشەی (**أُزلِفَت**) بەکارهاتوە، واتە: بەهەشت بۆ پارێزکاران نیزیک خرایەوەو، کە لە هەمان کاتدا پێگەو پلەو پایەیەو، بەهرەی زۆری تێدایە بۆ پارێزکاران، کە ئەوە لە تەفسیرەکاندا نەمبینیوە، ئاماژەیان پێ کرد بێ، بەڵام بێگومان هەر وشەیەک لە قورئاندا کە بەکارهاتوە، لە جیاتی وشەیەکی دیکە، بێ حیکمەت نیە، کەواتە: بەهەشت نیزیک دەخرێتەوە، بە هەشتێک کە پلەو پایەو پێگەو بەهرەی زۆر گەورەی تێدایە، بۆ پارێزکاران.

٢)- ﴿ غَيْرَ بَعِيدٍ ﴾، نەک دوور، (**غَيرَ: مَنصُوبٌ عَلَى الظرفِيَّةِ عَلَى اعتِبارِ أنَّهُ وَصفٌ لِظرفِ مَكانٍ مَحذُوفٍ**)، یانی: (**مَكانٍ غَيرَ بَعِيد**)، وشەی (**غَيرَ**) مەنصووبە لەسەر شوێنایەتیی (**ظرفية**)، کە لە زمانی عەرەبییدا ئەوە بنەمایەکە بەو ئیعتیبارەی (**غَيرَ**) وەسفە بۆ زەرفی شوێن، کە قرتێنراوە، یانی: (**مَكانٍ غَيرَ بَعِيد**)، شوێنێک کە دوور نیە.

ئنجا بۆچی ئەم تەعبیرە بەکارهاتوە؟

زانایان گوتوویانە: (**المَقصُودُ أنهم يُحشَرُونَ إلَى مَقرُبَةٍ مِنها كَرَامَةً لَهُم عَن كُلفَةِ المَسِيرِ إلَيها، أوِ المَقصُودُ تَيسِيرِ وُصُولِهِم إلَيها بِوَسائِلَ غَيرَ مَعرُوفَة في عادَةَ أهلِ الدُّنيا**)، ئەمە دوو واتای هەن:

أ- کۆ دەکرێنەوە بەرەو شوێنێکی نیزیک لە بەهەشت و، لێی وەنیزیک دەخرێن، وەک ڕێز لێگرتنێکیان بەوەی نارەحەت نەکرێن، کە خۆیان بۆ لای بەهەشت بچن.

ب- مەبەست ئاسانیی گەیشتنیانە بە بەهەشت، بە هۆکارو ئامرازانێک کە بۆ ئێمە زاندراو نین، لە عادەتی خەڵکی دنیادا.

کە دیارە لەوێ بەس خوا دەزانێ، چ ئامرازو هۆکارانێکی سەر سووڕهێنەر دەسازێنێ، بۆ ئەهلی بەهەشت.

٣)- ﴿ هَٰذَا مَا تُوعَدُونَ لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ ﴾، ئەمە ئەوەیە کە بەڵێنتان پێ دەدرێ بۆ هەر زۆر گەڕاوەیەکی پارێزەر، ئنجا خوا ﷻ دوای بەهەشت کە باسی دەکات، چۆن

نیزیک دەخرێتەوە بۆ پارێزکاران، ئنجا باسی کۆمەڵێک خەسڵەت و سیفەتی گرنگی ئەو پارێزکارانە دەکات، کە خوا ﷻ لە گۆترەو بە بەلاش ئەوانەی نەکردوە بە ئەهلی بەهەشت، دەفەرموێ: ﴿لِكُلِّ أَوَّابٍ حَفِيظٍ﴾، یەکەمین سیفەتیان ئەوەیە کە (**أَوَّاب**)ن، زۆر بۆ لای خوا گەڕاونەوە، (**الأَوَّابُ: الكَثِيرُ الأَوبِ**)، زۆر گەڕاوە، پێشتر گوتمان: وشەی (**أَوب**) بۆ گەڕانەوەی ژیاندارانی خاوەن ویست و هەست بەکاردەهێنرێ، کەواتە:

سیفەتی یەکەمیان: ئەوەیە کە ئەوان زۆر بۆ لای خوا گەڕاونەوە، لەبەر ئەوەی مرۆڤ هەم دڵ و دەروونی، هەم زمانی، هەم ئەندامەکانی واتە: هەم ڕواڵەتی، هەم دەروونی، خوا ﷻ وای خوڵقاندوە بتوانێ چاکە بکات و خراپە بکات، وەک چۆن فریشتە دەتوانێ خورپەو ئیلهامی خێر بخاتە دڵی مرۆڤەوە و، بەرەو خێر بیجووڵێنێ، شەیتانیش، دەتوانێ بەرەو خراپە بیجووڵێنێ، وەک لە فەرمایشتی پێغەمبەردا هاتوە ﷺ: دڵی مرۆڤ لە نێوان دوو هاندەری خێرو شەڕ دایە، بۆیە هەمیشە مرۆڤ پێویستیی بەوە هەیە زوو زوو بگەڕێتەوە بۆ لای خوا.

سیفەتی دووەمیان: (**حَفِيظ**) پارێزەرن، (**الحَفِيظ: كَثِيرُ الحِفظ لِدِينِهِ وَلِنَفسِهِ**)، کەسێک کە زۆر پارێزەرە، هەم دینی دەپارێزێ، هەم خۆی دەپارێزێ، (**حَفِيظ**) واتە: زۆر پارێزەر، چونکە (**حَفِيظ**) ڕێژگەی زێدەڕۆیی (**حافِظ**)ە، (**حافِظ**) یانی: پارێزەر، بەڵام (**حَفِيظ**) یانی: زۆر پارێزەر، وەک (**عالِم**) و (**عَلِيم**)، واتە:

١- جەستەی خۆیان دەپارێزن لە گوناهو خراپە.

٢- دڵ و دەروونی خۆیان دەپارێزن لە خولیاو نیازو مەبەستی خراپ.

٣- بەرنامەکەی کە خوا بۆی ناردوون، دەیپارێزن لەوەی کە لێی لادەن.

٤- ئەو کتێبە دەپارێزن کە خوا بۆی دابەزاندوون، لەوەی بەرانبەری کەمتەرخەم بن و هەوڵ نەدەن باشی لێ تێبگەن و باشی پێوە پابەند بن.

٥- پێغەمبەر ﷺ دەپارێزن لەوەی سەرپێچیی لە فەرمانی بکەن.

٦- کۆمەڵگاو دەوروبەریان لەوە دەپارێزن، کە بە دڵ و دەست و زمان زیانیان پێ بگەیەنن.

٧- ئنجا ئەوانەی ئەرکیان لەسەر شانیانە، ئەرکی بەرِێوە بردنیان و مشوور لێخواردنیان، دەیانپارێزن لەوەی زایە بن، وەک لە فەرمایشتی پێغەمبەردا هاتوە ﷺ: {**كَفَى بِالْمَرْءِ إِثْمًا أَنْ يُضَيِّعَ مَنْ يَقُوتُ**} (**أخرجه أحمد: ٦٤٩٥، وأبو داود: ١٦٩٢، والحاكم: ١٥١٥، والبزار: ٢٤١٥، وابن حبان: ٤٢٤٠**). واتە: مرۆڤ ئەوەندە گوناهەی بەسە کەسێک کە دەبێ بیژیەنی و سەرپەرشتیی بکات، زایەیان بکات، کەواتە: (پارێزەر) یانی: پارێزەرن بۆ هەموو ئەوانە.

٤)- ﴿ مَّنْ خَشِيَ ٱلرَّحْمَٰنَ بِٱلْغَيْبِ ﴾، (ئەمەش سیفەتی سێیەمیانە)، کەسێک کە لە (خوای) بەبەزەیی بە پەنامەکیی دەترسێ، بۆچی وشەی: ﴿ ٱلرَّحْمَٰنَ ﴾ی بەکارهێناوە؟ واتە: ئەو کەسە سام و هەیبەتی هەیە، بەرانبەر بە خوا و، لەگەڵ ئەوەشدا کە دەزانێ خوا خاوەنی ئەوپەڕی بەزەییە، کەچی سام و هەیبەتی بەرانبەری هەیە و، بەزەییەکەی نەکردوە بە بیانوو و پاساوی ئەوەی لێی نەترسێ، هەروەها وشەی: ﴿ ٱلرَّحْمَٰنَ ﴾، بۆیە بەکارهاتوە، ئەمە وەک پلار تێگرتنێکی هاوبەش بۆ خوا دانەرانە (**تَعرِيضٌ بِالمُشرِكِين**)، لە پەنادا قسە بۆ تێوەشاندنیانە، کە ئەوان نکوولّییان دەکرد لەوەی خوا ناوی ﴿ ٱلرَّحْمَٰنَ ﴾ی هەبێ، وەک خوا فەرموویەتی: ﴿ وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ٱسْجُدُوا۟ لِلرَّحْمَٰنِ قَالُوا۟ وَمَا ٱلرَّحْمَٰنُ أَنَسْجُدُ لِمَا تَأْمُرُنَا وَزَادَهُمْ نُفُورًا ﴿٦٠﴾ ﴾الفرقان، واتە: هەرکات پێیان گوترا: کڕنووش بەرن بۆ ڕەحمان، گوتیان: ڕەحمان چییە؟..... پێویستە بزانین کە وشەی (**خَوف**) بە مانای ترس دێ، بەڵام (**خَشيَة**): بریتیە لە ترسێک لەگەڵ بە مەزن گرتندا، یانی: (**الخَوفُ مَقرُوناً بالتَّعظِيم**)، بۆیە خوا ﷻ وشەی (**خَوف**) و (**خَشيَة**)ی بەکارهێناون لە قورئاندا، بەڵام (**خَشيَة**) زیاتر لە حاڵەتی مەدح بۆ زانایان، یاخود بۆ بڕوادارانی باش، بۆ وێنە: لێرە دەفەرموێ: ﴿ مَّنْ خَشِيَ ٱلرَّحْمَٰنَ بِٱلْغَيْبِ ﴾، یان دەفەرموێ: ﴿ إِنَّمَا يَخْشَى ٱللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ ٱلْعُلَمَٰٓؤُا۟ ... ﴿٢٨﴾ ﴾فاطر، یان کە دەفەرموێ: ﴿ ٱلَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِٱلْغَيْبِ وَهُم مِّنَ ٱلسَّاعَةِ مُشْفِقُونَ ﴿٤٩﴾ ﴾الأنبياء.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ بِٱلْغَيْبِ ﴾، هەندێـک گوتوویانـە: پیتـی (ب) کـە دەفەرمـوێ: ﴿ بِٱلْغَيْبِ ﴾، لێرەدا بـە مانـای (فـي)ە، (فِي الغَيـب)، یانـی: لـەو حاڵەتـەدا کـە ئـەوان کـەس ئـاگای لێنیـن، لـە حاڵـەتی پەنهانـدان، یاخـود ﴿ بِٱلْغَيْبِ ﴾، واتـە: لـە حاڵێکـدا کـە خـوا ﷻ لێیـان پەنهانـە، بـەڵام ئـەوان سـام و هەیبەتیـان بەرانبـەری هـەر هەیـە.

٥)- ﴿ وَجَآءَ بِقَلْبٍ مُّنِيبٍ ﴾، (ئەمەش سیفەتی چوارەمیانە، ئەو پارێزکارانەی ئەو بەهەشتەیان بۆ دانراوە)، هەر کامێکیان بە دڵێکی زۆر گەڕاوەوە هاتوە، ﴿ بِقَلْبٍ مُّنِيبٍ ﴾، لە ئەصڵدا دڵ و دەروونی پاک و پڕ ئیمان دەبێتە هۆی ئەوەی بگەڕێتەوە، **(القَلبُ سَبَبُ الإِنابَةِ وَالبَاعثُ عَلَيهَا)**، ئەدی بۆچی دەفەرموێ: ﴿ بِقَلْبٍ مُّنِيبٍ ﴾؟ واتە: دڵەکە زۆر بۆ لای خوا گەڕاوەتەوە، ئنجا کە دڵ زۆر گەڕانەوە بۆ لای خوای تێدابوو، خاوەنەکەشی هەروا دەبێ و ئەو قەلبە، قالبەکەشی لەگەڵ خۆیدا بۆ لای خوا ﷻ دەگێڕێتەوە، کەواتە: ئەمە چوار سیفەتی زۆر گەورەو گرنگ، بۆ ئەو پارێزکارانەی خوا بەهەشتی بۆ داناون.

لـە کۆتایـی دا دەفەرمـوێ: ٦- ﴿ ٱدْخُلُوهَا بِسَلَٰمٍ ﴾، (پێیـان دەگوتـرێ، یـان پێیـان دەڵێیـن:) بـە سـەلامەتیی بچنـە تێـی، (واتـە: بچنـە بەهەشـتەوە)، پێشـتر گوتمـان: **(السَّـلم وَالسَّـلامَةُ: التَّعَـرِّي مِـنَ الآفَـاتِ الظَّاهِـرَةِ وَالباطِنَـة)**، وشـەی (سَـلْم) و (سَـلامَة) واتـە: پاکیـی و، دووریـی لـە دەردو بـەڵا دەروونیـی و ڕواڵەتییـەکان، لێرەشـدا وشـەی سـەلام دوو واتـا هەڵدەگـرێ:

یەکـەم: بـێ بەڵایـی لـە هـەر جـۆرە ئازارێـک، لـە ماندوویەتیـی و ناڕەحەتیـی و خەفـەت و ... هتـد.

دووەم: ﴿ بِسَلَٰمٍ ﴾، واتە: **(بِتَسلِيمٍ مِنَ المَلَائِكَة)**، بە سڵاولێکردنی فریشتانەوە.

بەڵکـو دەگونجـێ مەبەسـت پێـی سـڵاوکردنی خـوا بـێ، وەک لـە سـوورەتی (یـس) دا دەفەرمـوێ: ﴿ سَلَٰمٌ قَوْلًا مِّن رَّبٍّ رَّحِيمٍ ﴿٥٨﴾ ﴾یـس، سـەلام قسـەیەکە دەبێـژرێ لـە لایـەن پـەروەردگاری میهرەبانـەوە.

٧)- ﴿ذَٰلِكَ يَوۡمُ ٱلۡخُلُودِ﴾، ئەو ڕۆژە ڕۆژی هەر مانەوەیە، وشەی ﴿ذَٰلِكَ﴾، (**إِشَارَةٌ إِلَى اليَومِ الَّذِي هُم فِيهِ، وَالإِشارَةُ لِلبَعِيدِ لِلتعظِيم**)، لە جیاتی بفەرموێ: (**هَذَا يَومُ الخُلُود**)، وەک لە شوێنی دیکەدا وا هاتوە، سیاق لەوێ وایخواستوە، بەڵام لێرە: ﴿ذَٰلِكَ﴾، کە ئاماژە بۆ دوور، بۆ مەزنگرتنە و، بۆ بەرزکردنەوەیە، ئەگەرنا: ﴿ذَٰلِكَ﴾، هەر ئاماژەیە بەو ڕۆژەی ئەوانی تێدان، کە ئەو کاتەیە تێیدا دەچنە بەهەشتەوە، ئەو ڕۆژە ڕۆژی هەمیشە مانەوەیە.

٨)- ﴿لَهُم مَّا يَشَآءُونَ فِيهَا﴾، بۆ ئەوان هەرچی بیخوازن تێیدایە، لە بەهەشتدا، وەک لە سوورەتی (الزخرف)دا دەفەرموێ: ﴿وَفِيهَا مَا تَشۡتَهِيهِ ٱلۡأَنفُسُ وَتَلَذُّ ٱلۡأَعۡيُنُ... ﴿٧١﴾﴾، واتە: بۆ ئەوان هەیە، هەرچی نەفسەکان بیخوازن و، هەرچی چاوەکان چێژی لێوەربگرن، ئنجا هەر ئەوەندە؟ نەخێر.

٩)- ﴿وَلَدَيۡنَا مَزِيدٌ﴾، زیادە لەوەش کە نەفسیان بیخوازێ تێیدا هەیە، (**أَي: زِيادَةٌ عَلَى ما يَشَاؤُنَ مِمَّا لَم يَخْطُر بِبَالِهِم**)، زیادە لەوەی دەیانەوێ، شتێک کە ئەصڵەن بە خەیاڵ و ئەندێشەیاندا نەهاتوە، یاخود: (**المَزِيدُ: بِمَعنَى المَفعُولِ، أَي: ما نَزِيدُهُ عَلَى ما يَرجُون، وَما يَكُونُ مِمَّا يَشْتَهُون**)، واتە: ئەوەی بۆیان زیاد دەکەین، لەوەی کە دەیانەوێ، ئەوەی لە زیادە پێیان دەدەین لەوەی ئارەزووی دەکەن، ئەمە وەک ئەو فەرمایشتەی خوایە ﷻ لە سوورەتی (یونس)دا لە ئایەتی (٢٦) کە دەفەرموێ: ﴿لِّلَّذِينَ أَحۡسَنُواْ ٱلۡحُسۡنَىٰ وَزِيَادَةٌ... ﴿٢٦﴾﴾، واتە: بۆ ئەوانەی چاکەیان کردوە پاداشتی هەرە چاک هەیەو، زیادە لەوەش، کە دیارە هەموو شتێک دەگرێتەوە.

لەوێدا زۆر لە زانایان ﴿وَزِيَادَةٌ﴾یان، بەوە لێکداوەتەوە کە بریتیە: لە گەیشتن بە دیداری خوا ﷻو، بینینی خوای بەرزو مەزن، ئێمە کاتی خۆی لە تەفسیری سوورەتی (یونس)دا، لەو بارەوە قسەمان کرد، چەند فەرمایشتێکی پێغەمبەرمان هێنان لێرەش کە دەفەرموێ: ﴿لَهُم مَّا يَشَآءُونَ فِيهَا وَلَدَيۡنَا مَزِيدٌ﴾، هەرچی

بیانەوێ بۆیان هەیە و زیادەشمان لەلا هەیە، بە باشم زانی فەرموودەیەك بێنم، (الطبري) لە تەفسیرەکەی خۆیدا[1] ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ دێنێ، کە ئەمە دەقەکەیەتی:

{عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رضي الله عنه، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ ﷺ: أَتَانِي جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلامُ فِي كَفِّهِ مِرْآةٌ بَيْضَاءُ، فِيهَا نُكْتَةٌ سَوْدَاءُ فَقُلْتُ: يَا جِبْرِيلُ مَا هَذِهِ؟ قَالَ: هَذِهِ الجُمُعَةُ، قُلْتُ: فَمَا هَذِهِ النُّكْتَةُ السَّوْدَاءُ فِيهَا؟ قَالَ: هِيَ السَّاعَةُ تَقُومُ يَوْمَ الجُمُعَةِ وَهُوَ سَيِّدُ الأَيَّامِ عِنْدَنَا، وَنَحْنُ نَدْعُوهُ فِي الآخِرَةِ يَوْمَ الْمَزِيدِ، قُلْتُ: وَلِمَ تَدْعُونَ يَوْمَ المَزِيدِ قَالَ: إِنَّ رَبَّكَ تَبَارَكَ وَتَعالى اتَّخَذَ فِي الجَنَّةِ وَادِيا أَفْيَحَ مِنْ مِسْكٍ أَبْيَضَ، فإِذَا كَانَ يَوْمُ الجُمُعَةِ نَزَلَ مِنْ عِلِّيِّينَ عَلَى كُرْسِيِّهِ، ثُمَّ حَفَّ الكُرْسِيَّ بِمَنَابِرَ مِنْ نُورٍ، ثُمَّ جَاءَ النَّبِيُّونَ حتى يَجْلِسُوا عَلَيْهَا ثُمَّ تَجِيءُ أَهلُ الجَنَّةِ حَتَّى يَجْلِسُوا عَلَى الكُثُبِ فَيَتَجَلَّى لَهُمْ رَبُّهُمْ عَزَّ وَجَلَّ حَتَّى يَنْظُرُوا إِلى وَجْهِهِ وَهُوَ يَقُولُ: أَنَا الَّذِي صَدَقْتُكُم عِدَتِي، وأَتْمَمْتُ عَلَيْكُم نِعْمَتِي، فَهَذَا مَحلُّ كَرَامَتِي، فَسَلُونِي، فَيَسأَلُونهُ الرِّضَا، فَيَقُولُ: رِضَايَ أَحَلَّكُمْ دَارِي وأنالَكُم كَرَامَتِي، فَسَلُونِي، فَيَسأَلُونهُ حتى تَنْتَهِيَ رَغْبتهُمْ، فَيُفْتَحُ لَهُمْ عِنْدَ ذَلِكَ مَا لاَ عَيْنٌ رَأَتْ، وَلا أُذُنٌ سَمعَتْ، وَلا خَطَرَ عَلَى قَلْبِ بَشَرٍ، إلى مِقْدَارِ مُنْصَرَفِ النَّاسِ مِنَ الجُمُعَة حتى يَصْعَدَ عَلَى كُرْسِيِّه فَيَصْعَدُ مَعَهُ الصدّيقُونَ والشُّهَدَاءُ، وَتَرْجِعُ أَهْلُ الجَنَّةِ إلى غُرَفِهِمْ دُرَّةً بَيْضَاءَ، لا نَظْمَ فِيهَا ولا فَصْمَ، أَوْ يَاقُوتَةً حَمْرَاءَ، أَوْ زَبَرْجَدَةً خَضْرَاءَ، مِنْهَا غُرَفُها وأَبْوَابُها، فَلَيْسُوا إِلى شَيْءٍ أَحْوَجَ مِنْهُمْ إِلى يَوْمِ الجُمُعَةِ، لِيَزْدَادُوا مِنْهُ كَرَامَةً، وَلِيَزْدَادُوا نَظَراً إِلى وَجْهِهِ، وَلِذَلِكَ دُعِيَ يَوْمَ المَزِيدِ}.

واتە: ئەنەسی کوڕی مالیک (خوا لێی ڕازی بێ)، دەڵێ: پێغەمبەری خوا ﷺ فەرمووی: جیبریل هاتە لام لە دەستیدا ئاوێنەیەکی سپی هەبوو، کە خاڵێکی ڕەش لە نێو ئاوێنە سپییەکەدا هەبوو، منیش لێم پرسی ئەی جیبریل! ئەوە چییە؟ فەرمووی: ئەمە ڕۆژی جومعەیە، گوتم: ئەدی ئەو خاڵە ڕەشە چییە

---

(١) ج١٤، رقم: ٣٢٠٠١٠. ورواه الطبراني في الأوسط: برقم: ٦٦٧٠.

تێیدایـە؟ گـوتی: ئـەوە کاتەکـە (سـاعة)یە، ئـەو کاتـەی ڕۆژی قیامـەت دێ، ڕۆژی قیامـەت لـە ڕۆژی جومعـەدا دێ، کـە گـەورەی ڕۆژەکانـە لـە لای ئێمـە، [واتـە: گـەورەی ڕۆژەکانی حەفتەیـە]و، ئێمـە لـە ڕۆژی دوایـی دا، بـەو ڕۆژە دەڵێیـن: (يَـوم المَزِيـد) ڕۆژی زیـاد بـوون، پێغەمبـەر ﷺ دەفەرمـوێ: گوتـم: بۆچـی پێـی دەڵێـن: (يَـوم المَزِيـد)؟ [جیبریـل بـۆی ڕوونکـردەوە] گـوتی: پەروەردگارمـان (تبـارک وتعـالی) شـیوێکی لـە بەهەشـتدا ڕەخسـاندوە، لـە میسـکی سـپیی (کـە بۆنێکـی یەکجـار خـۆشی هەیـە)، کـە ڕۆژی جومعـە هـات، خـوا ﷻ لـە (عِلِّيِّـين)ەوە، دێتـە سـەر کورسـییەکەی و، کورسـییەکەی خـوا بـە چەنـدان دوانگـەی نووریـن، دەورە دەدرێ، هەتـا پێغەمبـەران دێـن دادەنیشـن لەسـەر ئـەو دوانگانـە، دوایـی ئەهـلی بەهەشـتیش دێـن، ئەوانیـش لەسـەر بەرزاییـان [شـوێنی وەک قەنەفـان دادەنیشـن]، پەروەردگاریان خۆییان پێشـان دەدات، هەتـا تەماشـای ڕووی خـوای پـەروەردگار دەکـەن، ئنجـا خـوا ﷻ دەفەرمـوێ: منـم کـە بەڵێنـی خـۆم لەگـەڵ ڕاسـت بردنـە سـەرو، چاکـەی خـۆم لەسـەر تـەواو کـردن، ئێسـتاش ئـەم شـوێنە [واتـە: ئـەو بەهەشـتەش] شـوێنی شـوێنی بەخشـندەیی منـە، داوام لێبکـەن، ئەوانیـش داوای لێدەکـەن کـە لێیـان ڕازی بـێ، دەفەرمـوێ: مـادام هێناومـە ئـەو شـوێنەی بـۆم دانـاون (ئـەو مەنزڵگایـە)، ڕێـزم لێگرتـوون، کەواتـە: لێتـان ڕازی بـووم، شـتی دیکـەم داوام لێبکـەن ئەوانیـش داوای لـێ دەکـەن تاکـو هەرچـی ئارەزوویانـە داوای دەکـەن، دوای ئـەوە پەردەیـان بـۆ لادەدرێ، لەسـەر نـازو نیعمەتێـک کـە هیـچ چاوێـک نەیدیـوەو، هیـچ گوێیـەک نەیبیسـتوەو، بەسـەر دڵـی کەسیشـدا نەهاتـوە، ئـەوەش بـەردەوام دەبـێ بـە ئەنـدازەی ئـەوە کـە خەڵـک دەچـن بـۆ نوێـژی جومعـەو دەگەڕێنـەوە، دوایـی خـوا ﷻ لەسـەر کورسـییەکەی بـەرز دەبێتـەوەو صیددیقـان و شـەهیدانیش لەگەڵـی بەرزدەبنـەوە، ئنجـا ئەهـلی بەهەشـت دەگەڕێنـەوە بـۆ ژوورەکانی خۆیـان، (خانـووەکانی خۆیـان)، کـە یـان گەوهەرێکـی سـپییە، کـە هیـچ کەلێـن و درزی تێدانیـە، یاخـود مرواریـیەکـی سـوورە، یاخـود زوبەرجەدێکـی سـەوزە، هـەر کامێـک لەوانـە ژوورەکانی تێـدان و، دەرگایـان

هـەن و، ڕووباریـان پێـدا دەڕۆن و میـوەکان پێیانـدا شـۆڕ بوونەوە، هاوسەرەکانیشـیان لەوێـدا هـەن، لـەوێ لـە هەمـوو شـتێک زیاتـر پێویسـتییان بـە ڕۆژی جومعەیـە کـە بێـت، تاکـو خـوا لـە بەخشـش و ڕێـز لێگرتنـی خـۆی بۆیـان زیـاد بـکات و، بـۆ ئـەوەی لـە تەماشـا کـردنی ڕووی خـوای پـەروەردگار زیـاد بکـەن، بۆیـە ئـەو ڕۆژە پێـی دەگوتـرێ: (**یَـومُ المَزِیـد**)، ڕۆژی زیـاد کـردن.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی بە نسیب هەموو لایەکمانی بکات.

مەسەلەی دووەم:

سەرنجڕاکێشان بۆ قڕ کردنی زۆر کۆمەڵگایان، کە زەبریان توندتر بووە لە کافرانی ڕۆژگاری پێغەمبەری خوا ﷺ، کە زۆر هەوڵی دۆزینەوەی پەناگەیانیدا ڕابکەن و، خۆیان بشارنەوە و، حەشار بدەن، بەڵام بێ سوود بوو، کە لەوەدا پەندو ئامۆژگاریی هەبوو بۆ خاوەن عەقڵان و گوێگران، هەروەها دروستکردنی گەردوون لە ماوەی شەش قۆناغدا، بەبێ ماندوو بوون، ئەویش دیسان لە نیشانەکانی باڵادەستیی و، دەسەڵات ڕەهایی خوای پەروەرگارە:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ هُمْ أَشَدُّ مِنْهُم بَطْشًا فَنَقَّبُوا۟ فِى ٱلْبِلَـٰدِ هَلْ مِن مَّحِيصٍ ﴿٣٦﴾ إِنَّ فِى ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ لِمَن كَانَ لَهُۥ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى ٱلسَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ ﴿٣٧﴾ وَلَقَدْ خَلَقْنَا ٱلسَّمَـٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا فِى سِتَّةِ أَيَّامٍ وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ ﴿٣٨﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە نۆ بڕگەدا:

١)- ﴿وَكَمْ أَهْلَكْنَا قَبْلَهُم مِّن قَرْنٍ﴾، لە پێش واندا زۆر سەدەمان فەوتاندن، خەڵکی زۆر سەدەمان قڕ کردن، وشەی: ﴿قَرْنٍ﴾، بەو کاتە دەگوترێ: کە خەڵکێک تێیدا دەژی، یان سەد ساڵە، یان حەفتایە، هەندێک کەمترو زیاتریشیان گوتوە، مەبەست ئەو خەڵکەیە کە لەو کاتەدا دەژین، بەڵام خوای پەروەردگار هەر بە وشەی: ﴿قَرْنٍ﴾، هێناویەتی، واتە: لە پێش واندا زۆر خەڵک و کۆمەڵگا کە لە کاتێکی دیاریکراودا پێکەوە ژیاون، فەوتاندوومانن.

٢)- ﴿هُمْ أَشَدُّ مِنْهُم بَطْشًا﴾، کە ئەوان لەوان، [واتە: ئەوانەی ڕابردوون لەوانەی ئێستا لە بێبڕوایەکانی ڕۆژگاری پێغەمبەری خوا ﷺ] زەبرو هێزیان توندتر بوو، (**البَطْشُ: تَنَاوُلٌ بِصَولَةٍ**)، (بطش) پەلاماردانە بە هێز، واتە: زەبر (زەبر وەشاندن)، بێگومان کە دەفەرموێ: ﴿هُمْ أَشَدُّ مِنْهُم بَطْشًا﴾، ئەم دوو ڕاناوە ﴿هُمْ﴾، بۆ گەلە ڕابردووەکان دەگەڕێتەوە

کە فەوتێندراون، ﴿مِّنۡهُم﴾یش بۆ کافران و بێبڕوایانی ڕۆژگاری پێغەمبەری خوا ﷺ دەگەڕێتەوە، ئەوانی ڕابردوو، لەوانی ئێستا بەهێزتر بوو.

٣)- ﴿فَنَقَّبُواْ فِي ٱلۡبِلَٰدِ﴾، وڵاتیان زۆر پشکنین، (نَقَّبُوا) خوێندراویشەتەوە: (نَقَبُوا)، بەبێ گیرە، بە هەردووک شێوەکەی یەک واتای هەیە، واتە: زۆر بە وڵاتاندا گەڕان، زۆریان هەوڵدا خۆیان حەشار بدەن و، خۆیان پەنابدەن لە سزای خوا.

٤)- ﴿هَلۡ مِن مَّحِيصٍ﴾، ئایا هیچ پەناگە هەبوون؟ (هَل مِن مَلجَإٍ وَمَخْلَص)، (محیص) چاوگێکی میمییە، یانی: هیچ پەناگەو حەشارگەیەك نەبوو خۆیانی تێبگرن، لە سزای خوا پارێزراو بن.

واتایەکی دیکەی: ﴿فَنَقَّبُواْ فِي ٱلۡبِلَٰدِ﴾، (**نَقَبُوا: مُشْتَقٌّ مِنَ النَّقْبِ بِسُكُونِ القَافِ بِمَعنَى الثَّقبِ، أَي: خَرَقُوا وَاستُعِيرَ لِمَعنَى: ذَلَّلُوا وَأَخضعوا، أَي: تَصَرَّفُوا فِي الأَرضِ بالحَفرِ وَالغَرسِ وَالبناء...**)، وشەی: (**نَقَّبُوا**) یان (**نَقَبُوا**)، هەردووکیان لە وشەی (**نَقب**)ەوە هاتوون، (**نَقب**) بە مانای (کونکردن)، لێرەدا خوازراوەتەوە بۆ هەڵکۆڵین و تەصەڕوف تێداکردنی زەوی و مل پێ کەچکردنی ڕووی زەوی، واتە: زۆریان ئیش تێدا کرد، خانوو بەرەیان تێدا دروستکرد، جۆگەو جۆباریان تێدا هەڵبەستن، قەڵایان تێدا بنیاتنان، ئاوەدانییان تێدا بەرپا کردن، بەڵام هەموو ئەوە دەربازی نەکردن لە سزای خوا، بۆیان نەبوو بە حەشارگە.

کەواتە: ئەم ڕستەیە: ﴿فَنَقَّبُواْ فِي ٱلۡبِلَٰدِ﴾، دوو مانای هەن:

أ- (**فَتَّشُوا وَبحَثُوا عَن مَهرَبٍ لَكِنَّهُم لَم يَجِدُوهُ**)، سۆراخیان کرد و، پشکنییان و، هەوڵیاندا، پەناگەیەک و حەشارگەیەک بدۆزنەوە، بەڵام دەستیان نەکەوت.

ب- (**تَصَرَّفُوا فِي الأَرضِ وَتَقَلَّبُوا فِيها، لَكِنَّهُم لَم يَنجُوا مِنَ العَذَاب**)، لە زەوییدا هەڵس و کەوتیان کردو، زۆر تێیدا هاتن و چوون، بەڵام نەبووە هۆی ئەوەی لە سزاو ئازارێ کە خوا ﷻ بۆی بڕیار دابوون، دەرباز بن.

کە دەفەرموێ: ﴿هَلْ مِن مَّحِيصٍ﴾، (هـل) بۆ پرسیارکردنە، بەڵام لێرەدا مەبەست پێی پرسیارکردنی نکووڵیلێکردنە، واتە: ئایا هیچ شوێنی دەرباز بوونیان هەبوو؟ بە دڵنیایی نەخێر، یان ئایا دەرباز بوونیان بۆ هەبوو؟ چونکە (مَحِيص) چاوگی (میمي)یە، بە مانای دەرباز بوون، دەشگونجێ ناوی شوێن بێ، واتە: شوێنی دەرباز بوون و حەشارگەو، شوێنی خۆ لێ قوتار کردن.

٥)- ﴿إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَذِكْرَىٰ﴾، بە دڵنیایی لەوەدا پەند هەیە، بیرخستنەوە هەیە.

٦)- ﴿لِمَن كَانَ لَهُۥ قَلْبٌ﴾، بۆ هەر کەسێک دڵی هەبێ، یان خاوەنی عەقڵ و دڵ بی و تێبگات.

٧)- ﴿أَوْ أَلْقَى ٱلسَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾، یاخود گوێ هەڵبخات، گوێ بگرێ، بەئامادەیی گوێ بگرێ، واتە: کاتێک گوێ دەگرێ، ئامادە بێ و خاتر جەم بێ، فیکری خۆی کۆ کردبێتەوە بۆ ئەوەی باش حاڵیی بێ، ﴿أَلْقَى ٱلسَّمْعَ﴾، (**إلقَاءُ السَّمْع: مُسْتَعَارٌ لِشِدَّةِ الإصْغَاءِ لِلقُرآنِ وَمَواعظ الرَّسُولِ ﷺ كَأَنَّ أسماعَهُم طُرحت في ذَلِكَ فَلا يُشغَلُها شَيء آخَر يَسْمَعُهُ**)، وشەی (**إلقَاءُ السَّمع**) گوێ فڕێدان، خوازراوەتەوە بۆ چاک گوێ گرتن لە قورئان و ئامۆژگارییەکانی پێغەمبەر ﷺ وەک گوێیەکانیان فڕێدرابن لەوێ و، بە هیچ شتێکی دیکەوە سەرگەرم نەبن، جگە لە گوێ هەڵخستن و گوێ گرتن.

کە دەفەرموێ: ﴿لِمَن كَانَ لَهُۥ قَلْبٌ أَوْ أَلْقَى ٱلسَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾، بۆیە خوا دەفەرموێ: لەوەدا پەندو بیر خستنەوە هەیە، بۆ کەسێک خاوەنی دڵ بێ، یان گوێ هەڵبخات بە ئامادەیی، چونکە بابای پەندوەرگرو بابای وەبیر هاتووەوە، یان بەوە پەند وەردەگرێ و بەبیری دێتەوە، کە بەڵگە عەقڵییەکان دەیگەیەنن لە خودی خۆیدا، یاخود بەوە پەند وەردەگرێ، کە پێی دەگات لە هەواڵەکانی گەلانی رابردوو، واتە: ئەوەی لە مێژوودا روویداوە.

کە دەفەرموێ: ﴿أَوْ أَلْقَى ٱلسَّمْعَ وَهُوَ شَهِيدٌ﴾، (أي: **مشاهِد، وصِيغةُ المُبالَغةِ فِيهِ لِلدلالَةِ عَلَى قُوَّةِ المُشاهَدَةِ لِلمُذَكِّر، أي: تَحدِيقِ العَيْنِ إلَيهِ**)، (**شهيد**): بە مانای (ئامادەبوو) دێ، بەڵام بۆیە بە ڕێژگەی زێدەڕۆیی هێناویەتی، تاکو بەهێزیی ئەو

واتایە بگەیەنێ، واتە: باش ئامادە دەبێ و چاك تەماشای ئەو کەسە دەکات، کە ئامۆژگاریی دەکات و چاوی تێ دەبڕێ.

لە کۆتایی دا خوا دەفەرموێ:

٨)- ﴿ وَلَقَدۡ خَلَقۡنَا ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ وَمَا بَيۡنَهُمَا فِي سِتَّةِ أَيَّامٖ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە ئاسمانەکان و زەوی و ئەوەی دەکەوێتە نێوانیانەوە، بە شەش ڕۆژان دروستمان کردن، واتە: بە شەش قۆناغ، لە شەش ڕۆژاندا واتە: بە شەش قۆناغ، کاتێ خۆی لەوبارەوە زۆرمان باس کردوەو، ئەم تەعبیرە لە زۆر شوێنی قورئاندا هاتوە، ئێمە لە سوورەتی (فصلت)دا، باسێکی سەربەخۆمان لە بارەی چۆنیەتیی دروستبوونی گەردوونەوە کردوە.

٩)- ﴿وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٖ ﴾، ئێمە هیچ ماندوویەتییەکمان تووش نەبوو، واتە: ئاسمانەکان و زەویمان بە شەش قۆناغ هێنانە دی، بێ ئەوەی هیچ ماندوویی و شەکەتییەکمان تووش ببێ، (**لَغَبَ يَلْغَبُ، أَي: تَعِبَ وَأَعِيا، «و» للحال، وَالمَسُّ: اللَّمسُ، وَهو أَقَلُّ الإِصابَةِ**)، وشەی (**لَغَب**): بە مانای ماندووبوونە، هیچ ماندوویەتییەکمان تووش نەبوو، کە دەفەرموێ: ﴿وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٖ ﴾، (و)ەکە بۆ حاڵە، لە حاڵێکدا ئاسمانەکان و زەوییمان بە شەش ڕۆژان، لە شەش قۆناغدا دروستکردن، کە هیچ ماندوویەتییەکمان تووش نەبوو، (**مَسّ**)یش، یانی: (**لَمس**): کە بریتیە لە کەمترین تووشبوون، (**ما مَسَّنِيَ التَّعَب**)، یانی: نەک هەر ماندوو نەبووم، بگرە یەک تۆز ماندوو بوونم تووش نەبوو، خوا ﷻ لێرەدا باسی مێژوو دەکات و دەفەرموێ: ئێمە زۆر سەدەمان فەوتاندووون لە پێش واندا، کە هێزو توانایان لەو هێزو توانای کافرانی ڕۆژگاری تۆ ئەی موحەممەد! ﷺ زیاتر بوو، لە وڵاتیشدا زۆر هەڵسوکەوتیان کرد، زۆر خانوو بەرەیان دروست کردن، جادەو ڕێگاوبانیان دروستکردن، جۆو جۆباریان هەڵبەستن، یاخود کاتێک کە زانیان سزای خوایان بۆ دێ، زۆر گەڕان و سووڕان و پشکنینیان، حەشارگەیەک و پەناگەیەک پەیدا بکەن، بەڵام شوێنی دەرباز بوون نەبوو، دوایی خوا ﷻ باسی دروستکردنی ئاسمانەکان و زەوی دەکات، بە شەش قۆناغ، بێ ئەوەی ماندوویەتیی تووش بێ، لێرەدا ئەو دووانە

(مێژوو و گەردوون) هەردووکیان بەڵگەن لەسەر ئەوە کە خوایەك ﷻ توانیبی گەلە یاخییەکان بفەوتێنێ، بێ ئەوەی توانای دەرباز بوونیان هەبێ، پاشان ئاسمانەکان و زەوی بە شەش ڕۆژان، لە شەش قۆناغدا هێنابنە دی، بەبێ ئەوەی ماندوو ببێ، کەواتە: دەشتوانێ زیندوویان بکاتەوە، وەک پێشتریش گوتمان: ئەم سوورەتە هەرچی تێیدایە تەوەرە سەرەکییەکەی و سوورگەکەی کە تێیدا دەسووڕێتەوە، بریتیە لە ڕاستیی زیندوو بوونەوەو سزاو پاداشت.

هەڵبەتە کە دەفەرموێ: ﴿وَمَا مَسَّنَا مِن لُّغُوبٍ﴾، هیچ ماندووبوونمان تووش نەبوو، ئەمە بەرپەرچدانەوەی جوولەکەکانە، کە لە (پەیمانی کۆن)دا هەیە، لە تەورات لە (سفر التكوين)دا دوای ئەوەی باسی ئەوە دەکات، خوا چۆن ئاسمانەکان و زەوی و هەموو شتەکانی دروستکردن، لە هەموو ڕۆژەکانی، حەفتەدا دەیهێنێ، لە یەک شەممەوە دەست پێ دەکات، گوایە لە ڕۆژی جومعەدا، خوا هەموو شتەکان تەواو دەکات و لە ڕۆژی شەممەدا پشوو دەدات، دەڵێ: (**فَاستَرَاحَ مِن جَمِيعِ عَمَلِهِ**)[1]، خوا پشوویدا لە هەموو کارەکەی خۆی!

بەڵام بێگومان ئەو قسەیەی تەورات گۆڕدراوە، چونکە خوا ﷻ سنوورێک نیە، بۆ دەسەڵات و بۆ توانایی، تاکو بە شتەوە ماندوو ببێ، دەشگونجێ تەنیا بەرپەرچدانەوە نەبێ بۆ جوولەکە، بەڵکو هەر باسی ڕەهایی و بێ سنووریی دەسەڵات و توانای خوای پەروەردگار بێ.

وەک پێشتریش گوتم: ئێوەرۆکی ئەم سێ ئایەتە: (٣٦ و ٣٧ و ٣٨) دیسان سەرنجڕاکێشانی خوایە ﷻ بۆ مێژوو و، بۆ گەردوون، بەڵام ئەمجارە زۆر بە کورتیی، ئایەتەکانی: (٦ - ١٤)ش، بۆ ئەو مەبەستە تەرخانکرابوون، بەڵام ئەم جارە تەنیا سێ ئایەت، پێشتریش باسی گەردوون پێش خرابوو، بەڵام ئەمجارە باسی مێژوو، ئەمەش هەمووی وەک بەڵگە لەسەر زیندوو کرانەوەو هەبوونی سزاو پاداشت.

---

(١) التفسير الطتبيقي للكتاب المقدس، العهد القديم سفر التكوين الإصحاح: ٢، ص٩.

مەسەلەی سێیەم و کۆتایی:

چەند ڕێنماییەکەک بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ لە بارەی مامەڵەی لەگەڵ بێبڕوایانی کەللە ڕەقدا، کە لە خۆڕاگریی پێغەمبەر ﷺ و خواپەرستیی و، چاوەڕێکردنی قیامەت و، بیرخستنەوەو ئامۆژگارییکردن بە قورئاندا، بەرجەستە دەبن:

خوا دەفەرموێ: ﴿فَٱصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ ٱلشَّمْسِ وَقَبْلَ ٱلْغُرُوبِ ﴿٣٩﴾ وَمِنَ ٱلَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَٰرَ ٱلسُّجُودِ ﴿٤٠﴾ وَٱسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ ٱلْمُنَادِ مِن مَّكَانٍ قَرِيبٍ ﴿٤١﴾ يَوْمَ يَسْمَعُونَ ٱلصَّيْحَةَ بِٱلْحَقِّ ذَٰلِكَ يَوْمُ ٱلْخُرُوجِ ﴿٤٢﴾ إِنَّا نَحْنُ نُحْيِۦ وَنُمِيتُ وَإِلَيْنَا ٱلْمَصِيرُ ﴿٤٣﴾ يَوْمَ تَشَقَّقُ ٱلْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ذَٰلِكَ حَشْرٌ عَلَيْنَا يَسِيرٌ ﴿٤٤﴾ نَّحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَقُولُونَ وَمَآ أَنتَ عَلَيْهِم بِجَبَّارٍ فَذَكِّرْ بِٱلْقُرْءَانِ مَن يَخَافُ وَعِيدِ ﴿٤٥﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پازدە بڕگەدا:

١)- ﴿فَٱصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ﴾، دەجا خۆڕاگربە لەسەر ئەوەی دەیڵێن، (ف)ی ﴿فَٱصْبِرْ﴾، **(فاءُ تَفريعٍ عَلَى ما تَقَدَّمَ كُلُّهُ مِن قَولِهِ (بَل عَجِبُوا وَالضَّميرُ لِلمُشرِكِين)**، فاء بۆ لق لێکردنەوەی قسەکانی پێشەوەیە و، بینا کردنە لەسەر قسەی پێشێ، هەر لەو شوێنەی کە فەرمووی: ﴿بَلْ عَجِبُوٓا۟ أَن جَآءَهُم مُّنذِرٌ مِّنْهُمْ﴾، هەروەها کە دەفەرموێ: ﴿فَٱصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ﴾، ڕاناوەکەی بۆ هاوبەش بۆ خوا دانەرەکان، دەچێتەوە، خۆڕاگربە لەسەر ئەوەی دەیڵێن، زۆر گوێی پێ مەدە و خۆتی پێوە سەغڵەت مەکە.

٢)- ﴿وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ﴾، بە ستایشکردنی پەروەردگارتەوە بە پاکی بگرە، واتە: بڵێ: **(سُبْحَانَ اللهِ وَالحَمدُ لِلّهِ)**، یان **(سُبْحَانَ اللهِ وَبِحَمْدِهِ)**، هەم خوا بە پاک بگرە، کە هیچ کەم و کوڕیی و هەڵەو پەڵەو، لە کەیەک لە خوای پەروەردگاردا نیە، ستایشیشی بکە لەسەر ئەو هەموو سیفەتە بەرزو بێ وێنانەی هەیەتی، کە تەنیا خوای تاک و پاک خاوەنی ئەوناوە هەرە بەرزو، ئەو سیفەتە هەرە پەسندو چاکانەیە.

٣)- ﴿ قَبْلَ طُلُوعِ ٱلشَّمْسِ وَقَبْلَ ٱلْغُرُوبِ ﴾، پێش خۆرهەڵاتن و پێش ئاوابوون، واتە: پێش خۆرهەڵاتن پەروەردگارت بە پاک بگرەو ستایشی بکە، هەروەها پێش خۆرئاوابوونیش، ئەمە وەک ئەو ئایەتە موبارەکەی خوای پەروەردگارە لە ئایەتی ژمارە (٤٥) لە سوورەتی (البقرة)دا کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱسْتَعِينُوا۟ بِٱلصَّبْرِ وَٱلصَّلَوٰةِ ...﴿٤٥﴾ ﴾، واتە: یارمەتیی وەربگرن لە خۆڕاگریی و نوێژ، لێرەش دەفەرموێ: ﴿ فَٱصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ ٱلشَّمْسِ وَقَبْلَ ٱلْغُرُوبِ ﴾، واتە: خۆڕاگربە لەسەر ئەوەی دەیڵێن، بەهێندی مەگرە و، نادیدەی بگرەو، پشووت درێژ بێ و حەوسەڵەت زۆر بێ و پەروەردگاریشت بە ستاییشکردنەوە بە پاک بگرە، پێش خۆرهەڵاتن و پێش خۆرئاوابوون.

هەروەهـا ئـەم ئایەتـە موبارەکـە وەک ئـەو سـێ ئایەتـەی کۆتایـی سـوورەتی **(الحجـر)** وایـە، ئایەتـەکانی: (٩٧، ٩٨، ٩٩) کە دەفەرمـوێ: ﴿ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ﴿٩٧﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُن مِّنَ ٱلسَّٰجِدِينَ ﴿٩٨﴾ وَٱعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ ٱلْيَقِينُ ﴿٩٩﴾ ﴾، واتـە: بـە دڵنیایـی ئێمـە دەزانیـن تـۆ سـینەت تەنـگ دەبـێ، بەهـۆی ئـەوەوە کـە دەیڵێن،[قسـەی بێجـێ و ناماقـووڵ دەکـەن، بـە تایبـەت بەرانبـەر بـە خـوا ﷻ، هەروەهـا بەرانبـەر بـە کتێبـی خـواو بەرامبـەر پێغەمبـەر خـوا ﷺ]، لـە بەرانبـەر ئـەو قسـانەی ئەوانـدا، تـۆ پـەروەردگارت بـە ستایشـکردن بـە پـاک بگـرەو، لـە کڕنـووش بـەران بـە، (نوێـژ بکـە) و،پـەروەردگارت بپەرسـتە، تاکـو یەقینـت بـۆ دێ، دڵنیایـی واتـە: شـتێک کـە هیـچ گومـان و دوو دڵیـی تێـدا نیـە، کـە بریتیـە لـە مـردن.

٤)- ﴿ وَمِنَ ٱلَّيْلِ فَسَبِّحْهُ وَأَدْبَٰرَ ٱلسُّجُودِ ﴾، بە شەوگاریش دیسان پەروەردگارت بە پاک بگرە.

٥)- ﴿ وَأَدْبَٰرَ ٱلسُّجُودِ ﴾، هەروەها لە دوای کڕنووش بردنەکانیشەوە، واتە: لە دوای نوێژانیشەوە پەروەردگارت بە پاک بگرە.

(أودبَـار) خوێندراویشـەتەوە: **(وَإِدبـارَ السُّـجُود)**، **(أَدبَـار)** کـۆی **(دُبُـر)**ە، واتـە: لەپشـت نوێژەکانـەوە، بـەڵام **(إِدبَـار)** چاوگـە، واتـە: لـە دوای تەواوبـوونی نوێژەکانیـش پـەروەردگارت بـە پـاک بگـرەو سـتایشی بکـە، دوای ئـەوەی نوێـژت تـەواو کـرد، هـەر

بەردەوام بە لەسەر بە پاکگرتنی خواو، ستایشکردنی و، یاد کردنی، ئەمەش بە ڕوون و ڕاشکاویی ئەوە دەگەیەنێ کە لە دوای نوێژە فەرزەکان، هەروەها دوای نوێژە غەیرە فەرزەکانیش بە لای کەمەوە، ئەگەر فەرزیش نەبێ، پەسندە، یادی خوا بکرێ و ستایشی بکرێ و، خوا بە پاک بگیرێ.

شایەنی باسە: ئەم فەرمانکردنەی خوا ﷻ بە پێغەمبەر ﷺ کە لە بەرانبەر ئەوەدا کە بێبڕوایەکان دەیڵێن و ئەو لەسەر دڵی قورسەو پێی نارەحەتەو پێی ناخۆشە، پەنابەرێتە بەر خوا و، پەنابەرێتە بەر بە پاکگرتنی خواو ستایشکردنی و یاد کردنی و، پەرستنی، لە زۆر شوێنی قورئاندا هاتوە، بۆ وێنە:

١- لە کۆتایی سوورەتی (**الحجر**)دا هاتوە، ئایەتەکانی: (٩٧ و ٩٨ و ٩٩)، کە پێشتر هێنامانن.

٢- هەروەها لە پێش (**الحجر**)یش، لە سوورەتی (**الأعراف**)دا هاتوە، ئایەتەکانی: (٢٠٥ و ٢٠٦) کە دەفەرموێ: ﴿ وَٱذْكُر رَّبَّكَ فِى نَفْسِكَ تَضَرُّعًا وَخِيفَةً وَدُونَ ٱلْجَهْرِ مِنَ ٱلْقَوْلِ بِٱلْغُدُوِّ وَٱلْآصَالِ وَلَا تَكُن مِّنَ ٱلْغَٰفِلِينَ ﴿٢٠٥﴾ إِنَّ ٱلَّذِينَ عِندَ رَبِّكَ لَا يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِهِۦ وَيُسَبِّحُونَهُۥ وَلَهُۥ يَسْجُدُونَ ۩ ﴿٢٠٦﴾ ﴾الأعراف.

٣- دیسان لە سوورەتی (هود) لە ئایەتی ژمارە (١٢٣)دا: ﴿ وَلِلَّهِ غَيْبُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضِ وَإِلَيْهِ يُرْجَعُ ٱلْأَمْرُ كُلُّهُۥ فَٱعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ ۚ وَمَا رَبُّكَ بِغَٰفِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾ ﴾هود.

٤- هەروەها لە سوورەتی (طه)دا، ئایەتەکانی: (١٣٠، ١٣١، ١٣٢).

٥- هەروەها لە سوورەتی (النمل) ئایەتەکانی: (٩١، ٩٢، ٩٣).

٦- دیسان لە سوورەتی (**الإنسان**)دا، ئایەتەکانی: (٢٤ - ٢٧).

هەموو ئەو سوورەتانەدا، دوای ئەوەی خوا ﷻ کۆمەڵێک ڕاستیی گەورەو گرنگ، یان کۆمەڵێک ئەرک بۆ پێغەمبەری خاتەم ﷺ دەخاتە ڕوو، لە کۆتاییەکەیدا فەرمانی پێدەکات بە زیاتر پەرستنی خواو، زیاتر یاد کردنی و بە پاکگرتنی و ستایشکردنی.

٧- هەروەها لە کۆتایی سوورەتی (**الشرح**)یشدا، دەفەرموێ: ﴿ فَإِذَا فَرَغْتَ فَٱنصَبْ ۝٧ وَإِلَىٰ رَبِّكَ فَٱرْغَب ۝٨ ﴾الشرح، ئەگەر لێبوویەوە، (لە کاری نێو خەڵک، لە جموجۆڵ و چالاکیی نێو خەڵک، بانگ کردنیان و فەرمان بە چاکەو نەهی لە خراپەو فێرکردن و ... هتد تەواو بووی)، ﴿ فَٱنصَبْ ﴾، واتە: پێ بچەقێنە بۆ خوا پەرستیی، ﴿ وَإِلَىٰ رَبِّكَ فَٱرْغَب ۝٨ ﴾الشرح، زیاتر ئارەزوومەند بە بۆ لای پەروەردگارت، کە زیاتر لێی نزیک ببیەوە.

پاشـان خـوا ﷻ هـەر لەسـەر ڕێنماییـەکانی خـۆی بـۆ پێغەمبـەری خاتـەم ﷺ بـەردەوام دەبـێ و دەفەرمـوێ:

٦- ﴿ وَٱسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ ٱلْمُنَادِ مِن مَّكَانٍ قَرِيبٍ ﴾، گوێ هەڵخە، گوێ بگرە بە گرنگیی پێدانەوە، ئەو ڕۆژە کە بانگکەرێک بانگ دەکات، لەو شوێنێکی نیزیکەوە، لە شوێنی نزیکەوە مەبەست ئەوەیە هەموو کەس گوێی لێ دەبێ، چونکە ئەگەر لە شوێنی نیزیکەوە خەڵک بانگ بکرێ، گوێیان لێ دەبێ، بەڵام لە شوێنی دوورەوە، ڕەنگە گوێیان لێ نەبێ.

هەڵبەتـە کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَٱسْتَمِعْ يَوْمَ يُنَادِ ٱلْمُنَادِ ﴾، گـوێ بگـرە ئـەو ڕۆژە کـە بانگکەرێـک بانـگ دەکات:

١- دەگونجێ مەبەست پێی گوێگرتنی ڕواڵەتیی و دەشگونجێ مەبەست پێ گوێگرتن بێ بۆ هەواڵی ئەو بانگکەرە.

٢- دەشگونجێ مەبەست پێی گوێ گرتن بۆ ئەو هاڕژن و چریکەیە بێ، کە لە ڕۆژی دواییدا، دوای فووی دووەم ڕوو دەدات، کە بە دڵنیایی ئەو کاتە گوێگرتنەکە، مەبەست پێی ئەوەیە: چاوەڕێ بە کە فووی دووەم بە کەرەنادا بکرێ و، ڕۆژی دوایی بێتە دی، زیندووکرانەوەو سزاو پاداشت بێتە گۆڕێ، دەگونجێ مەبەست پێ ئەوە بێ چاوەڕێبە، تاکو ئەو ڕۆژە دێ.

٣- دەشگونجێ مەبەست پێی ئەوە بێ : گوێ بگرە بۆ ئەوەی خوا ﷻ لەوبارەوە پێت ڕادەگەیەنێ، ئەگەرنا لەو کاتەدا گوێگرتنی پێغەمبەر و ﷺ خەڵکی دیکە، هەمووی یەکسانە و هەموویان گوێیان لێدەبێ، کەواتە: هیچ تایبەتمەندییەکی پێغەمبەری تێدا نیە ﷺ بەڵام مەبەست پێی ئەوەیە گوێ بگرە بۆ ئەوەی خوا لەو بارەوە هەواڵت پێ دەدات.

٤- یان مەبەست پێی چاوەڕێکردنە و ئەمە هەڕەشەیەکە لە بێبڕوایەکان واتە: چاوەڕێبە کە ئەو ڕۆژە دێ، بزانە تووشی چ دەردێک دەبن!!

٧)- ﴿ يَوْمَ يَسْمَعُونَ ٱلصَّيْحَةَ بِٱلْحَقِّ ﴾، ئەو ڕۆژەی گوێیان لەو هاڕژن و چریکەیە دەبێ، بە حەق و بەڕاستیی گوێیان لێدەبێ، بە چەسپاویی.

٨)- ﴿ ذَٰلِكَ يَوْمُ ٱلْخُرُوجِ ﴾، ئەو ڕۆژە ڕۆژی دەرچوونە، واتە: کە ئەو شتە دەقەومێ، ڕۆژی دەرچوونە، ڕۆژی هاتنە دەری خەڵکە لە زەوی، ئەو زەوییەی تێیدا نێژراون و جەستەیان تێدا بۆتەوە بە خاک، لەوێ دێنەوە دەر.

٩)- ﴿ إِنَّا نَحْنُ نُحْيِۦ وَنُمِيتُ ﴾، بە دڵنیایی ئێمە هەر خۆمان دەژێنین و دەمرێنین، واتە: ژیاندن و مراندن کاری تایبەتیی ئێمەیە، کەسی دیکە ناتوانێ ژیان برەخسێنێ و، ژیان لە کەسێک وەربگرێتەوە، مەگەر بە مۆڵەتی خوا.

١٠)- ﴿ وَإِلَيْنَا ٱلْمَصِيرُ ﴾، سەرنجامیش تەنیا بۆ لای ئێمەیە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَإِلَيْنَا ٱلْمَصِيرُ ﴾، کە ﴿ ٱلْمَصِيرُ ﴾، (ألْ)ی ناساندنی لەسەرە (ألْ)ەکە بۆ (عهد)ە، یانی: سەرنجامەکە بۆ لای ئێمەیە، یاخود: (ألْ) بۆ جینسە، واتە: هەرچی سەرنجامن، هەموویان بۆ لای ئێمە دێنەوە، واتە: سەرنجامەکە کە قسەی لەبارەوە کراوە، بۆ لای ئێمەیە، یاخود هەموو سەرنجامەکان بۆ لای ئێمەن.

١١)- ﴿ يَوْمَ تَشَقَّقُ ٱلْأَرْضُ عَنْهُمْ سِرَاعًا ﴾، ئەو ڕۆژەی زەویان لە ئاستدا دەقڵیشێ بە خێرایی، واتە: بە خێرایی دێنە دەر، وشەی: ﴿ تَشَقَّقُ ﴾، خوێنراویشەتەوە: (تَشَّقَّقُ)، لە ئەسڵدا (تَتَشَقَّقُ)یە، (سِراع: جَمعُ سَرِيع، أي: **مُسْرِعِينَ فـي الخُرُوجِ، أَو فـي المَشي الَّذِي**

يَعقُبُهُ إلى مَحَلِّ الحِساب)، واتە: ئەو ڕۆژە کە زەوی لە ئاستیاندا دەقڵیشێ، هەر کەسە جەستەکەی لە کوێ بۆتەوە خاک، لە ئاست ئەودا دەقڵیشێ و، لەت دەبێ و، دێتە دەرێ، بەخێرایی دەڕۆن، بەرەو ئەو شوێنەی کە بۆیان دیاریکراوە، واتە: بەخێرایی دێنە دەر، یاخود بەخێرایی دەڕۆن.

١٢)- ﴿ذَٰلِكَ حَشۡرٌ عَلَيۡنَا يَسِيرٞ﴾، ئەوە کۆکردنەوەیەکە لەسەر ئێمە ئاسانە، وەک پێشتریش ئاماژەم پێدا، بێگومان ئەوە عەقڵ بە زەحمەت دەتوانێ ئیستیعابی بکات و لە خەیاڵ و ئەندێشەدا، بە زەحمەت دەحەجمێ و جێی دەبێتەوە، ئێستاکە دەوری هەشت ملیار مرۆڤ لەسەر زەوی هەن، ئەو هەشت ملیارەی ئێستا، هەر خواش دەزانێ چەند ملیاری دیکە ڕابردوون و، چوونەوە ژێر ئەو خاکە و، هەر خواش دەزانێ چەند ملیاری دیکەش تاکو ژیانی مرۆڤ لەسەر زەوی کۆتایی پێ دێ، دێن و دەبنەوە بە خاک، هەموو ئەو ملیار ملیارانە کە بەس خوا ﷻ خۆی ژمارەیان دەزانێ، هەموو ئەوانە کۆبکرێنەوە، شتێکی ئاسان نیە، بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿ذَٰلِكَ حَشۡرٌ عَلَيۡنَا يَسِيرٞ﴾، ئەو کۆکردنەوە، کۆکردنەوەیەکە لەسەر ئێمە ئاسانە، واتە: بۆ خوا ﷻ ئاسانە، چونکە وشەی ئاسان و زەحمەت لە فەرهەنگی ئێمەدا هەیە، ئەگەرنا بۆ خوای توانا و زانا زەحمەت و ئاسان نیە، هەموو شتێک ئاسانە لەلای خوا ﷻ.

١٣)- ﴿نَّحۡنُ أَعۡلَمُ بِمَا يَقُولُونَ﴾، ئێمە زاناترین بەوەی ئەوان دەیڵێن، ئەوەی ئەوان دەیڵێن: بریتیە لە قسە بۆ خوا هەڵبەستن، گوایە هاوبەشی هەیە، ڕۆڵەی هەیە، هەروەها بە درۆ دانانی نیشانەو ئایەتەکانی، هەروەها نکووڵییکردن لە دەسەڵاتی خوا، کە بتوانێ خەڵک زیندوو بکاتەوە، ئێمە بەو قسانەیان زاناترین.

١٤)- ﴿وَمَآ أَنتَ عَلَيۡهِم بِجَبَّارٖ﴾، تۆ بەسەریانەوە تۆبزییکەر نی، **(أي: ما أنْتَ بِمُسَلَّطٍ عَلَيهِم)**، تۆ خوا توانەیەکی پێ نەداویت کە بە زۆر مسوڵمانیان بکەی و، بە زۆر بیانکەیە بڕوادار، **(أي: لَمْ تُبْعَثْ لِتُجْبِرَهُم عَلَى الإسلامِ، إنَّما بُعِثْتَ مُذَكِّراً)**، تۆ نەنێردراوی ناچاریان بکەی لەسەر مسوڵمانکردن، بەڵکو تۆ تەنیا کارت ئەوەیە بیریان بخەیەوە.

وشەی: ﴿ جَبَّار ﴾، (مُشتَقٌّ مِن جَبَرَهُ عَلَى الأَمرِ: أَكرَهَهُ أي: مُجبِرٌ مِثلُ: دَرَّاك: بِمَعنَى مُدرِك، سَرَّاع بِمَعنَى مُسْرِعْ، وبَكَّاء بِمَعنَى مُبكٍ)، لێرەدا وشەی (جَبَّار) داتاشراوە لە (جَبَرَهُ عَلَى الأَمرِ)، واتە: ناچاری کرد ئەو کارە بکات، (أَي: أَكْرَهَهُ) کەواتە: (جَبَّار) لێرەدا بە مانای (مُجبِر)ە، واتە: تۆبزییکەر و ناچارکەر، وەک (دَرَّاك) بە مانای (مُدْرِك)، واتە: کەسێک کە شتێک دەزانێ، یان (سَرَّاع) بە مانای (مُسْرِع)، واتە: خێراکەر، (بَكَّاء) بە مانای (مُبكٍ)، واتە: گریێنەر، بەڵام لێرەدا وشەی (جَبَّار) بەو مانایە نیە، کە خوا ﷻ لە قورئاندا زەمی دەکات، کە بریتیە لە کەسێک کە خۆ بەسەر خەڵکدا فەرز دەکات و، ناچاریان دەکات لەسەر شتێک کە پێیان ناخۆشە و ملیان پێ کەچ دەکات، نا، بەڵکو مەبەست ئەوەیە تۆ تۆبزییلێکەر و ناچارکەریان نی، وایان لێبکەی ناچاربن بڕوا بێنن، ئەوە بەس بە خوا دەکرێ، خوا دەتوانێ خەڵک وا لێ بکات، بڕوابێنێ، بەڵام تۆ هەر دەتوانی ڕێیان پێشاندەی، وەک لە سوورەتی (القصص)دا، دەفەرموێ: ﴿ إِنَّكَ لَا تَهْدِى مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَٰكِنَّ ٱللَّهَ يَهْدِى مَن يَشَآءُ ...﴿٥٦﴾ ﴾، واتە: تۆ ناتوانی ئەوەی خۆشت دەوێ، بیخەیە سەر ڕاستە ڕێ، بەڵکو خوا هەر کەسێکی بیەوێ ڕاستە ڕێی دەکات، ئنجا ئەم هیدایەتە تایبەتە، کە بریتیە لە ڕاستە ڕێ کردن، تەنیا بەدەست خوایە، ئەدی بۆچی خوا ﷻ لە شوێنێکی دیکە دەفەرموێ: ﴿ وَإِنَّكَ لَتَهْدِىٓ إِلَىٰ صِرَٰطٍ مُّسْتَقِيمٍ ﴿٥٢﴾ ﴾الشورى، واتە: تۆ هیدایەت دەکەی بۆ ڕێی ڕاست؟ لێرەدا ئەو هیدایەتە بە مانای ڕێ پێشاندانە، پێغەمبەری خوا ﷺ توانیوەتی ڕێی پێشانی خەڵک بدات، ڕێی ڕاست، بەڵام نەیتوانیوە وایان لێبکات، ڕێی ڕاست بگرن، ئەوە بەس بە خوا ﷻ دەکرێ، بۆیە دەفەرموێ: ﴿ وَمَآ أَنتَ عَلَيْهِم بِجَبَّارٍ ﴾، تۆ تۆبزیی لێکەریان نی.

١٥)- ﴿ فَذَكِّرْ بِٱلْقُرْءَانِ مَن يَخَافُ وَعِيدِ ﴾، ئنجا تۆ بە قورئان بیریان بخەوە، هەر کەسێک لە هەڕەشەی من دەترسێ، ﴿ مَن يَخَافُ وَعِيدِ ﴾، خوێندراویشەتەوە: (وَعِيدِي)، واتە تەنیا ئەو کەسەی لە هەڕەشەی خوا دەترسێ، لە سزای خوا دەترسێ، تۆ بەس دەتوانی

ئەو کەسە وا لێ بکەی، بیری بکەوێتەوەو ئامۆژگاری بکەی، بەڵام ناتوانی خەڵک ناچار بکەی و زۆریان لێ بکەی.

لێرەدا لە کۆتایی ئەم دەرسەماندا و، لە کۆتایی تەفسیری ئەم ئایەتە موبارەکانەدا، ئەم فەرمایشتەی پێغەمبەر ﷺ دێنین ﷺ، لە بارەی بینینی خواوە ﷻ:

{عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ رضي الله عنه، قَالَ: كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ ﷺ، فَنَظَرَ إِلَى القَمَرِ لَيْلَةً «يَعْنِي البَدْرَ»، فَقَالَ: «إِنَّكُمْ سَتَرَوْنَ رَبَّكُمْ، كَمَا تَرَوْنَ هَذَا القَمَرَ، لاَ تُضَامُّونَ فِي رُؤْيَتِهِ، فَإِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ لاَ تُغْلَبُوا عَلَى صَلاَةٍ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ غُرُوبِهَا فَافْعَلُوا» ثُمَّ قَرَأَ: {وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الغُرُوبِ}ق: ٣٩]}، (أخرجه أحمد: ١٩٢١٣، والبخاري: ٥٢٩، ومسلم: ٦٣٣، وأبو داود: ٤٧٢٩، والترمذي: ٢٥٥١، وابن ماجه: ١٧٧، وابن حبان: ٧٤٤٢).

واتە: جەریری کوڕی عەبدوڵڵا خوا لێی ڕازی بێ، دەڵێ: ئێمە شەوێکی بەدر لە خزمەت پێغەمبەر ﷺ دانیشتبووین، تەماشای مانگی کرد، فەرمووی: ئێوە پەروەردگارتان دەبینن، وەک چۆن ئەم مانگە دەبینن (یانی مانگی چواردە)، هیچ هەورو تەم و مژ نایەتە بەرچاوتان لە بینینی خوادا، بۆیە ئەگەر توانیتان نوێژێک پێش خۆرهەڵاتن و نوێژێکیش پێش خۆرئاوا بوون بکەن، با ئەو دوو نوێژەتان نەچن.

واتە: گرنگیی زیاتریان پێ بدەن، کە مەبەست پێیان نوێژی بەیانی و نوێژی عەسرە، هەڵبەتە مەبەست ئەوە نیە، نوێژەکانی دیکەش، گرنگ نین، مەبەست ئەوەیە ئەو دوو نوێژە زیاتر لێیان بخەفتێن، لەبەر ئەوەی کاتی نوێژی بەیانی، لە دوای خەوتن دێ، نوێژی عەسریش بە دوای ئیش و کارو سەرقاڵییدا دێ، ئاگاتان لێ بێ لەو دووانە، بە شێوەی تایبەت.

هەروەها فەرمایشتێکی دیکەی پێغەمبەری خوا ﷺ دێنین، هەر لە بارەی بە پاکگرتنی خواو ستایش کردنیەوە، پێغەمبەر ﷺ دەفەرموێ: {**مَا مِنْ إِنْسَانٍ**

يَكُونُ فِي مَجْلِسٍ فَيَقُولُ حِينَ يُرِيدُ أَنْ يَقُومَ: سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ، إِلَّا غُفِرَ لَهُ مَا كَانَ فِي ذَلِكَ الْمَجْلِسِ]، (أخرجه أحمد: ، ١٥٧٦٧، تعليق شعيب الأرنؤوط: إسناده صحيح).

واتە: هەر کەسێک لە کۆڕو مەجلیسێک هەڵسێ، کاتێک هەڵدەستێ بڵێ: (ئەم زیکرە بخوێنێ) (**سُبْحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ**)، ئەی خوایە! تۆ بە پاک دەگرم و ستایشت دەکەم، بێجگە لە تۆ هیچ پەرستراوێک نیە، داوای لێبوردنت لێ دەکەم و بۆ لای تۆ دەگەڕێمەوە، (هەر کەسێک کە لە مەجلیس هەڵدەستێ، ئەم قسەیە بکات)، هەرچی لەو مەجلیسەدا بووبێ، [گوێ گرتن لە قسەیەکی خراپ و، وشەیەکی خراپی بەسەر دەمدا هاتبێ].

لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ وَقَبْلَ الْغُرُوبِ﴾، زانایان زۆر قسەیان کردوە، بۆ وێنە:

یەکەم: (الشوكاني) دەڵێ: (نَزِّهِ اللهَ عَمَّا لايَلِيقُ بِجَنابِهِ العالِي مُتَلَبِّسَاً بحَمدِه وَقْتَ الفَجرِ، وَوَقْتَ العَصرِ، وَقِيلَ المُرادُ صَلاةُ الفَجرِ، وَصَلاةُ العَصرِ، وَقِيلَ الصَّلَوات الخَمس، وَقِيلَ صَلِّ الرَّكعَتَينِ قَبلَ طُلُوعِ الشَّمسِ، ورَكعَتَينِ قَبلَ غُرُوبِها، وَمِنَ الَّيلِ فَسَبِّحهُ «مِنْ» للتبعِيضِ «أَدبارَ السُّجُود» أَعقابَ الصَّلَوات)[1].

واتە: خوا بە پاک بگرە لەوەی لە مەقامی بەرزی ناوەشێتەوە، لە حاڵێکدا کە تۆ ستایشیشی دەکەی، کاتی بەرەبەیان و کاتی نوێژی عەسر، هەندێکیش گوتوویانە: ئەمە مەبەست پێی نوێژی بەیانی و نوێژی عەسرەو، هەندێکیش گوتوویانە: مەبەست پێی پێنج فەرزەکانن و، هەندێکیش گوتوویانە: یانی: دوو ڕکات پێش نوێژی بەیانی بکە، دوو ڕکاتیش پێش ئاوابوونی بکە، کە دەفەرموێ: ﴿وَمِنَ الَّيْلِ فَسَبِّحْهُ﴾، واتە: لە شەوگاریشدا، (مِن) بۆ هەندێکە، واتە: لە هەندێک بەشی

---

(١) فتح القدير: ج٥، ص٩٨.

شەوگاریشدا خوا پەرستیی بکە، ﴿ وَأَدۡبَٰرَ ٱلسُّجُودِ ﴾، واتە: لە کۆتایی نوێژە فەرزەکانیش.

دووەم: (**الشنقيطي**) لە (**أضواء البيان**)ەکەی خۆیدا[1] دەڵێ: (**وَأَمْرُهُ لَهُ بِالتَّسْبِيحِ بَعْدَ أَمْرِهِ لَهُ بِالصَّبْرِ عَلَى أَذَى الْكُفَّارِ، فِيهِ دَلِيلٌ عَلَى أَنَّ التَّسْبِيحَ يُعِينُهُ اللَّهُ بِهِ عَلَى الصَّبْرِ الْمَأْمُورِ بِهِ، وَالصَّلاةُ دَاخِلَةٌ فِي التَّسْبِيحِ الْمَذْكُورِ**).

واتە: فەرمان کردنی خوا بە پێغەمبەرەکەی ﷺ بە بەپاک گرتنی خوا ﷻ دوای ئەوەی فەرمانی پێکردوە کە خۆڕاگربێ لەسەر ئازارو قسەی نارێکی بێبڕوایەکان، بەڵگەی تێدایە لەسەر ئەوە، کە خوا بە پاکگرتن هاوکاریی خوای بۆ دەرەخسێنێ لەسەر خۆڕاگرتن لەسەر ئەوەی فەرمانی پێکراوەو، نوێژیش دەچێتەوە نێو بە پاکگرتنی خواوە کە باسکراوە، [لەبەر ئەوەی نوێژیش هەمووی بریتیە لە یادی خواو بە پاکگرتن و ستایشکردنی خوا].

سێیەم: (**ابْنُ عَطِيَّة**)[2] دەڵێ: (**أجْمَعَ الْمُتَأَمِّلُونَ عَلَى أَنَّ التَّسْبِيحَ هُنَا: الصَّلاة، قُلْتُ: وَلِذَلِكَ صَارَ فعَل التَّسْبِيح مُنَزَّلاً مَنْزِلَة اللاَزِم لأَنَّهُ فـي مَعْنَى: صَلِّ**).

واتە: تێکڕای ئەوانەی لە قورئانەوە ڕاماون گوتوویانە: تەسبیح لێرەدا کە دەفەرموێ: ﴿ وَسَبِّحۡ بِحَمۡدِ رَبِّكَ قَبۡلَ طُلُوعِ ٱلشَّمۡسِ وَقَبۡلَ ٱلۡغُرُوبِ ﴾، مەبەست پێی نوێژە، ئیبنو عاشووریش پشتگیری دەکات و، دەڵێ: هەر بۆیەش وشەی (**تسبيح**) لێرەدا وەک (**لازم**) هاتوە، نەک (**متعدِّي**)، چونکە بە مانای: (نوێژ بکە)یە.

هەڵبەتە هەر (**ابن عاشور**) دەڵێ: هەندێکیش گوتوویانە: ئەوەی کە لێرەدا باسکراوە، هەموو ئەو یادکردنی خواو، بە پاکگرتنی و ستایشکردنی، هەمووی مەبەست پێی نوێژە سوننەتەکانە.

---

(١) ج٧، ص٤٣٢.

(٢) ج١٠، ص٣٢٧.

بـەڵام مـن ڕام وایـە وەک (**الشـنقیطي**) گوتوویـەتی: مەبەسـت پێـی یادکـردنی خوایەو، بـە پاکگرتنیـەتی و ستایشـکردنیەتی و کڕنـووش بـۆ بردنیـەتی، کـە ئەمـە هـەم نوێژیـش دەگرێتـەوە، هـەم جگـە لـە نوێژیـش دەگرێتـەوەو، بێگومانیـش مـرۆڤ تاکـو دڵـی بـە خـواوە پەیوەسـتتر بـێ و، دڵـی بـە یـادی خـوا ئاوەدانـتر بـێ، عەقـڵ و دڵـی ڕۆشـنتر بـێ بـە نـووری ئیـمان، خۆڕاگرتـر دەبـێ لەسـەر ئـازارو نارەحەتیـی و مەینەتییـەکان.

خـوا بـە لوتـف و کەرەمـی خـۆی ئێمـە لـەو کەسـانە بگێـڕێ، کـە لـەو نارەحەتیـی و گرفتارییانـەی ژیـانی دنیـادا، بەهـۆی زیاتـر یـاد کـردنی خـواو، زیاتـر پەیوەندیـی تونـدو تـۆڵ بـوون و گـەرم و گـوڕ بوونـەوە لەگـەڵ خـوای پـەروەردگاردا خۆڕاگـر بیـن، خۆڕاگـر بیـن بـەو واتایـە لانەدەیـن، بـە لای ڕاسـت و چەپـدا و پاشەکشـە نەکەیـن، تەسـلیمی حاڵێـک نەبیـن کـە بـە ناشـەرعیی دەزانـرێ، بەڵکـو بـەردەوام و خۆڕاگـر بیـن لـە پاکسـازیی و چاکسـازیی و گۆڕانکاریـی و ڕاسـتکردنەوەی، ئـەوەی بـە لاری دەزانیـن.

لێرەشدا دێینە کۆتایی تەفسیری سوورەتی (ق).

سُبحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمدِكَ، أَشهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنتَ، أَستَغفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيكَ.

تەفسیری سوورەتی

الذَّارِيَاتِ

دەستپێک

بەڕێـــــــزان!

ئەمـڕۆ کـە ڕۆژی (١٦)ی (رجـب)ی (١٤٤١)ی کۆچییـە، بەرانبـەر: (١١/ ٣/ ٢٠٢٠)ی زایینـی، لـە شـاری دێرینـی هەولێـر، خـوا پشـتیوان بـێ دەسـت دەکەیـن بـە تەفسـیری سـوورەتی (**الذاریـات**)، سـوورەتی (**الذاریـات**) بەشـێکی دەکەوێتـە کۆتایـی جوزئـی (٢٦) و بەشێکیشـی دەکەوێتـە سـەرەتای جوزئـی (٢٧)، وەك عـادەتی خۆمـان سـەرەتا پێناسـەو نێـوەڕۆکی (**الذاریـات**) دەکەیـن، ئەویـش لـە حـەوت بڕگـەدا دەیخەینـە ڕوو.

پێناسەی سووڕەتی (الذاریات) و بابەتەکانی

یەکەم: ناوی ئەم سووڕەتە:

زۆربـەی هـەرە زۆری زانایـان ئـەم سـووڕەتی (**الذاریات**)یـان، بـە (**سـورةُ الذاریـات**) ناوبـردوە، بـەڵام هەندێـك بـە (**سـورة والذاریات**)یـان ناوهێنـاوە، واتـە: (**و**)ەکـەی لەگەڵدایـە، هۆکارەکەشـی ئاشـکرایە، وشـەی (**ذاریـات**) یـان (**والذاریـات**)، تەنیـا لـەم سـووڕەتەدا هاتـوە، زۆر لـە سـووڕەتەکان بـە هـۆی وشـەی سـەرەتایان، یـان وشـەیەکی نـاوازە کـە لـە نێویانـدا هاتبـێ، ناونـراون.

دووەم: کات و شوێنی دابەزینی:

ئـەم سـووڕەتە سـووڕەتێکی مەککەییـە، بـە یەکدەنگیـی هەمـوو زانایـان، وا پێدەچـێ لـە نێـوان سـاڵانی (٧ تاکـو ٩)ی پێغەمبەرایەتیـی دابەزیبـێ، لەبـەر ئـەوەی

وەك دوایی باسی دەکەین، لە ڕیزبەندیی دابەزیندا، ژمارە (٦٦)ە، واتە: لە پێش ئەم سووڕەتەدا (٦٥)ی دیکە دابەزیون، لەو (١١٤) سووڕەتەی کە هەموو قورئان پێکدێنن و، لەو (٨٦) سووڕەتەی کە لە مەککە دابەزیوون.

کەواتە: وا پێدەچێ دابەزینی ئەم سووڕەتە لە ڕووی کاتەوە، کەوتبێتە نیوەی دووەمی ڕۆژگارێ کە پێغەمبەر ﷺ گوزەراندوویەتی، کە پێی دەگوترێ: (البِعْثَة) واتە: پێش ئەوەی کە لە مەککەوە کۆچ بکات بۆ مەدینە.

سێیەم: ژمارەی ئایەتەکانی:

ئەمیش بە ڕای تێکڕای ژمێرەرانی ئایەتەکانی قورئان، ژمارەی ئایەتەکانی: (٦٠) ە، پێشتریش گوتوومانە: هەندێك لە سووڕەتەکان کە زانایەك ژمارەیەکی کەمتر گوتوە، یەکێك ژمارەیەکی زیاتری گوتوە، کەمیی و زۆریی ژمارەی ئایەتەکان دەگەڕێتەوە بۆ کورتیی و درێژیی ڕستەکانی قورئان، ئەگەرنا هیچ دوو زانایەك لەسەر هیچ وشەیەکی قورئان، بەڵکو لەسەر پیتێکیش ڕاجیاییان نەبووە.

چوارەم: ڕیزبەندیی لە دابەزین و موصحەفدا:

لە ڕیزبەندیی دابەزیندا، ئەم سووڕەتە (٦٦)مین سووڕەتە دابەزیوەو، لە موصحەفیشدا ژمارە (٥١)ە، واتە: کە لە سووڕەتی (**الفاتحة**)وە پێ دادێین، لە ژمارە (٥١) دەگەینە سووڕەتی (**الذاريات**)، بەڵام لە ڕووی دابەزینەوە (٦٦)مین سووڕەت بووە دابەزیوە.

پێنجەم: نێوەڕۆکی:

ئەم سووڕەتەش هەمان سروشتی قورئانی مەککەیی هەیە، باسی هەر سێ پایە سەرەکییەکەی مسوڵمانەتیی و دەکات:

١- خوا بە یەکگرتن و تەنیا خواپەرستیی ﷻو، باسی تەنها بەدیهێنەرایەتیی خواو، تەنیا پەروەردگارێتیی خواو، تەنیا خاوەندارێتیی خواو، ناوو سیفەتە بەرزو بێ وێنەکانی خوا.

٢- ڕۆژی دوایی، ئەویش چ کاتەکە (**ساعة**)، چ قیامەت و زیندووکرانەوە، پاشان باسی سزاو پاداشت و بەهەشت و دۆزەخ.

٣- باسی پێغەمبەرایەتیی و وەحیی، ئاماژەکردن بە وەحیەك کە خوا بۆ پێغەمبەرانی دادەبەزێنێ و، ئاماژەکردن بە بەسەرهاتی پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَام**)و، ئاماژەکردن بە کتێبەکانی خوا، بە تایبەت قورئان.

ئـەم سـێ تـەوەرە سـێ تـەوەری کۆکـەرەوەن بـۆ قورئـانی مەککەیـی، ئـەم سـوورەتەش، هـەر لـەو سـێ سـودگەیەدا دەسـووڕێ، بـەڵام لـەم سـوورەتەدا (٢٣) ئایـەت بـۆ بەسـەرهاتی شـەش لـە پێغەمبـەران (**عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَام**) تەرخانکراون، ئایەتـەکانی: (٢٤ - ٤٦)، کـە هـەر کام لـە: ئیبراهیـم، لـووط، مووسـا، هـوود، صاڵـح، نـووح (**عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَام**)ن، بـەڵام تـەوەری سـەرەکیی ئـەم سـوورەتەش، وەك سـوورەتی (ق) بـۆ باسـکردنی ڕۆژی دوایـی و بەهەشـت و دۆزەخ، بـە تایبـەت قیامـەت تەرخانکـراوە، تەنانـەت ئاماژەکـردن بـە ژمارەیـەك لـە نیشـانەکانی خـواش ﷻ، هەروەهـا ئاماژەکـردن و گێڕانـەوەی بەسـەرهاتی ژمارەیـەك لـە پێغەمبـەران (**عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَام**) و گەلـە یاخییەکانیشـیان و، لەبەینچـوونی گەلـە یاخیـی و سەرکەشـەکانیان، ئـەوەش کـە باسـکراوە، هـەر پەیوەسـت دەبێتـەوە بە بابـەتی ڕۆژی دواییـەوە وەك دوایـی باسـی دەکەیـن.

شەشەم: تایبەتمەندییەکانی:

١- ئەم سوورەتە یەکەمین سوورەتێکە، لە موصحەفدا هەتا ئێستا هاتبێ و، چوار سوێندی بە دوای یەکدای تێداهاتبن و، سوێندێکی دیکەی پێنجەمیش بە دوای ئەو چوار سوێندەدا، دوای نێوانێك کە کەوتبێتە بەینیانەوە، چونکە سوورەتی (**الصافات**) وەك پێشتر باسمانکرد،

یەکەمین سوورەتێك بوو کە لە سەرەتای سوورەتەکەوە سوێند خورا بێ، سێ سوێند بە دوای یەکدا، ﴿وَٱلصَّٰٓفَّٰتِ صَفّٗا ﴿١﴾ فَٱلزَّٰجِرَٰتِ زَجۡرٗا ﴿٢﴾ فَٱلتَّٰلِيَٰتِ ذِكۡرًا ﴿٣﴾ إِنَّ إِلَٰهَكُمۡ لَوَٰحِدٞ ﴿٤﴾﴾، بەڵام ئەمە یەکەمین سوورەتێکە کە چوار سوێندی تێداخورابن، وەك گوتم: سوێندێکی دیکەی پێنجەمیش، دوای ئەوەی کەلێنێك کەوتۆتە بەینیان.

٢- خوا لەم سوورەتە موبارەکەدا، حیکمەت و ئامانجی دروستکرانی مرۆڤ و جندی خستۆتەڕوو، کە بریتیە لە بەندایەتیی بۆ خواو خواپەرستن، کە لە ئایەتی ژمارە (٥٦) دایە: ﴿وَمَا خَلَقۡتُ ٱلۡجِنَّ وَٱلۡإِنسَ إِلَّا لِيَعۡبُدُونِ ﴿٥٦﴾﴾، لەو بارەوەش زانایان مشتومڕیی زۆریان بووە، ئێمەش دوایی قسەی لێ دەکەین، ئایا دەگونجێ بڵێین: خوا ﷻ ئامانجێکی هێناوەتە دی بە دروستکردنی مرۆڤ و جند، کە بریتیە لە بەندایەتیی بۆ خوا ئەنجامدان؟! لەوبارەوە زانایان مشتومڕی زۆریان بووە، هەر بۆیەش زۆربەیان کە دەفەرموێ: ﴿وَمَا خَلَقۡتُ ٱلۡجِنَّ وَٱلۡإِنسَ إِلَّا لِيَعۡبُدُونِ ﴿٥٦﴾﴾، مرۆڤ و جندم دروست نەکردوون، مەگەر بۆ ئەوەی بەندایەتییم بۆ بکەن، بە جۆرێك مانایان کردوە کە دووری بخەنەوە لەوەی خوا ﷻ ئامانج و مەبەستێکی ڕەچاو کردبێ لە دروستکردنی مرۆڤ و جندا، بەڵام وەك دوایی پێی دەگەین، پێمان وایە پێویست بەو تەئویلکردنە ناکات، چونکە ئامانج و مەبەستێك کە خوا ڕەچاوی دەکات، پەیوەندیی بە خودی دروستکراوەکانەوە هەیە، نەك بەخۆیەوە، تاکو ئەوەی لێ بفامرێتەوە، کە خوا ﷻ پێویستی بە جگەلە خۆی بووە، بۆیە ئەو شتەی بە ئامانج گرتوە!

٣- تایبەتمەندی سێیەم، کە ئەم سوورەتە جیادەکاتەوە لە سوورەتەکانی دیکە، ئەوەیە چەند وشەیەك لەم سوورەتە موبارەکەدا هاتوون، کە تایبەتن بەم سوورەتەوە:

١- وشەی ﴿وَٱلذَّٰرِيَٰتِ﴾، بەڵکو ڕستەی ﴿وَٱلذَّٰرِيَٰتِ ذَرۡوٗا﴾ تایبەتە بەم سوورەتە موبارەکەوە، کە لە ئایەتی ژمارە (١)دا هاتوە.

٢- وشەی ﴿ٱلۡحُبُكِ﴾ کە لە ئایەتی ژمارە (٧)دا هاتوە، ﴿ٱلۡحُبُكِ﴾ واتە: ڕێك و پێك، یاخود چنین، یاخود ڕێیەکان ﴿ٱلۡحُبُكِ﴾ دەگونجێ وەك چۆن (كُتب) کۆی (كِتَاب)ە،

﴿ الْحُبُكِ ﴾یش بەم شێوەیە بێ، یاخود وەك چۆن (**طرُقٌ**) کۆی (**طَرِيْقة**)یە، ﴿ الْحُبُكِ ﴾یش کۆی (**حَبيكَة**)بێ، بە مانای ڕێییەکان.

٣- ڕستەی: ﴿ إِنَّهُۥ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَآ أَنَّكُمْ تَنطِقُونَ ﴿٢٣﴾ ﴾، واتە: قورئان یان زیندووکرانەوە هەقە، وەك چۆن ئێوە قسە دەکەن و دەئاخڤن، ئەمیش تەنیا لەم سووڕەتە موبارەکەدا هاتوە.

٤- وشەی: ﴿ بِعِجْلٍ سَمِينٍ ﴿٢٦﴾ ﴾، واتە: گۆلکێکی قەڵەو.

٥- وشەی: ﴿ يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾ ﴾، یانی: (**يَنَامُون**) دەخەون.

٦- وشەی: ﴿ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا ﴾ لە ئایەتی ژمارە (٢٩)، واتە: لە دەم و چاوی خۆیدا، ئەمە کە عادەتی ئافرەتانە، وەختێك هەواڵێکی سەرسوڕهێنەر دەبیستن، دەستێك بە خۆیان دادەدەن.

٧- تەعبیرێکی دیکە کە تەنیا لەم سووڕەتەدا هاتوە: ﴿ فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِۦ ﴾ ئایەتی ژمارە (٣٩)، واتە: فیرعەون پشتی هەڵکرد، بەهۆی هێزو دەستەڵاتەکەیەوە، یاخود بەشان و شەپیلکیەوە خۆی بادا.

٨- هەروەها لە ئایەتی ژمارە (٥٠)دا، ئەم تەعبیرەش تەنیا لێرەدا هاتوە: ﴿ فَفِرُّوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ ﴾ ڕابکەن بەرەو لای خوا.

٩- وشەی ﴿ ذَنُوبٍ ﴾ یش تەنیا لێرەدا هاتوە، ﴿ ذَنُوبٍ ﴾ بە مانای (**نَصِيْب**)ە، واتە: پشك و بەش، لە ئەصڵدا ﴿ ذَنُوبٍ ﴾ یانی: دۆڵچە ئەوەی ئاویان پێ لە بیر هەڵێنجاوە، ئنجا لەبەر ئەوەی کاتی خۆی لە هەندێ جێیان ئاو کەم بووە، کاتێ ئاویان لە بیر هەڵهێنجاوە، بەو دۆلکە یان دۆڵچەیە ئاویان دەرهێناوە کە لە زمانی عەرەبیی دا (دلو)ی پێدەڵێن.

حەوتەم: دابەشکردنی ئەم سوورەته بۆ چەند دەرسێك:

ئێمـە کـۆی ئـەو (٦٠) ئایەتـە، بەپێـی نێوەڕۆکیـان و، دوای تێوەڕامـانی زۆرو سـەرنجدانی زۆر لـە نێـوەڕۆکی ئـەم سـوورەته، بـۆ سـێ دەرسـان دابەشـمان کـردوون:

دەرسـی یەکـەم: ئایەتـەکانی: (١ - ٢٣)ی سـەرەتا، کـە تێیانـدا خـوا ﷻ سـوێند بـە چـوار جـۆرە شـتان دەخـوات، لەسـەر ڕاسـتیی بەڵێنـی خـوا، پاشـان سـوێند بە ئاسـمانی خـاوەن ڕێـك و پێکیـی، یاخـود خـاوەن ڕێ و بـان، خـوراوە، لەسـەر تێکـەڵ و پێکەڵیـی قسـەو بیـرو ڕای بێبڕوایـان، دوایـی باسـی سـزای بێبڕوایـان کـراوە، پاشـان پاداشـتی پارێـزکاران و، وەسـفکردنیان بـە چەنـد خەسـڵەتێکی زۆر بـەرزو نـاوازە، باسـکراەوە دوایـی ئاماژەکـراوە بـە نیشـانەکانی خـوا لـە زەویـداو لـە خـودی مرۆڤیشـداو، بـەوە کـە بەڵێنـی خـوا ڕاسـتەو هەقـە، وەك چـۆن قسـەکردن و ئاخاوتنـی مرۆڤـان ڕاسـتەو شـتێکی سـەلمێنراوە.

دەرسـی دووەم: ئایەتـەکانی: (٢٤ - ٤٩)، کـە (٢٦) ئایەتـن، تێیانـدا ئامـاژە بـە بەسـەرهاتی هـەر کام لـە ئیبراهیـم و لـووط (**عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَامُ**)، ئنجـا دوای ئـەوان بەسـەرهاتی مووسـاو، دوایـی باسـی گـەلی عـاد و گەلـی ثەمـوود و گەلـی نـووح کـراوە، ئـەو سـێ گەلـەش کـە باسـکراون، مانـای وایـە هـوود کـە پێغەمبـەری گـەلی عـاد بـووە و، صاڵـح کـە پێغەمبـەری گـەلی ثمـود بـووە و، نووحیـش کـە پێغەمبـەری گەلەکـەی خـۆی بـووە (**عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَامُ**)، باسـکراون، پاشـان جارێـکی دیکـە باسـی نیشـانەکانی پەروەردگارێتیـی خـوا هێنراوەتـەوە پێـش و، باسـی هـەر کام لـە ئاسـمان و فراوانکـردنی ئاسـمان یـان بەفراوانیـی دروسـتکردنی ئاسـمان واتە: گـەردوون، یاخـود بـەردەوام فراوانکـردنی کـراوەو، پـان ڕاخسـتنی زەوی و، دیـاردەی جووتیـەتی زەوجیـەت، کـە بنچینـەی گشـتیی خوایـە لـە دروسـتکراوەکاندا، باسـکراوە.

دەرسـی سـێیەم: کـە یـازدە ئایەتـەکانی: (٥٠ - ٦٠) دەگرێتـە خـۆی، خـوای بـەرزی مـەزن فەرمـان بـە پێغەمبـەر دەکات، کـە بە خەڵـك بفەرموێ: بـەرەو لای خـوا ڕابکەن

و، تەنیا خوا بپەرستن، پاشان خوا دڵی پێغەمبەری داوەتەوە کە گەلانی پێشووش، کۆمەڵگا پێشووەکانیش، هەر پێغەمبەرێکیان بۆ هاتبێ هەروا بە جادووگەریان بە شێت تۆمەتباریان کردوە، واتە: هەندێکیان گوتوویانە: جادووگەرە و، هەندێکیان گوتوویانە شێتە، ئەگەرنا ناگونجێ کەسێك جادووگەر بێ شێت بێ، هەروەها شێتیش ناگونجێ جادووگەربێ، واتە: هەندێکیان گوتوویانە: جادووگەرە و، هەندێکیان گوتوویانە: شێتە.

لە کۆتاییشدا خوا ﷻ چەند ڕێنماییەکی پێغەمبەر دەکاو، چەند ڕاستییەکی یەکجار مەزن ڕادەگەیەنێ، لە نێویاندا ئەو ڕاستییە هەرە مەزنەیە، کە بریتیە لەوەی خوا حیکمەتی دروستکردنی بۆ مرۆڤ و جند ڕادەگەیەنێ کە بریتیە لەوەی بەندایەتیی بۆ بکەن.

دەرسی یەکەم

پێناسەی ئەم دەرسە

دەرسی یەکەممان لە (٢٣) ئایەتی سەرەتای (**الذاريات**) پێك دێ، ئایەتەکانی: (١ - ٢٣)، کە سەرەتا خوای کارزانی میهرەبان ﷻ سوێند بە چوار شتان دەخوات، لەسەر ڕاستیی بەڵێنی خواو، هاتنی سزاو پاداشت.

دواتر سوێند بە ئاسمانی ڕێك و پێك و سیستماتیك، یاخود ئاسمانی خاوەن ڕێگەو بان دەخوات، لەسەر ئەوە کە قسەو بیروڕای بیبڕوایەکان دژیەك و پێکەوە ناکۆکە، دواتر هەڕەشەیان لێدەکات بە ناوونیشانی درۆزنانی بێ ئاگا لەسەر بێبڕواییان بە ڕۆژی دوایی و، پەلەکردنیان لە هاتنی ڕۆژی دوایی، یاخود هاتنی سزا.

پاشان خوا باسی پارێزکارانی کردوە، کە لە چ نازو نیعمەتێکی خۆشدا دەبن و، بە چوار سیفەتی گەورەو گرنگیشیان پێناسەیان دەکات، کە بەهۆی ئەو سیفەتانەیانەوە، تووشی ئەو سەرەنجامە پڕخێرو خۆشییە بوون، چوار سیفەتەکانیش:

١- چاکەکاریی، چاکەکاریی هەم بە مانای چاك خواپەرستن، هەم بە مانای لەگەڵ خەڵکدا چاکەکاربوون، دێ.

٢- کەم خەوتن لەشەوداو شەو بێداریی و، خواپەرستیی.

٣- داوای لێبوردنکردن لە خوا، لە کاتی پێش بەرەبەیاندا لە سەحەر، واتە: پێش ئەوەی شەبەقی بەیانی بدات.

٤- ماڵ و سامان بەخشین بە خەڵکی سواڵکەر کە داوا دەکات و، بە خەڵکی بێ بەش کە شەرم بە خۆیەو داوا ناکات.

دواییش خوا ﷻ باسی نیشانەو بەڵگەکانی پەروەردگاریتیی خۆی و، نیشانەو بەڵگەکانی ڕاستیی هەبوونی زیندووکرانەوەو سزاو پاداشت دەکات، هەم لە زەمینداو، هەم لە خودی مرۆڤاندا، هەروەها باسی ئەو ڕاستییەش کراوە کە بژیوی مرۆڤ لە ئاسمانەوە دابین دەکرێ.

لە کۆتاییشدا خوا ﷻ سوێند دەخوات بە پەروەردگاری ئاسمان و زەوی، کە ئەوەی بەڵێنیان پێ دەدرێ، یاخود هەڕەشەیان پێ لێ دەکرێ، ڕاستە، هەروەك چۆن قسەو ئاخاوتنی ئەوان، شتێکی ڕاست و سەلمێنراوو نکووڵیی لێ نەکراوە.

بِسْمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحْمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

﴿وَٱلذَّٰرِيَٰتِ ذَرْوًا ﴿١﴾ فَٱلْحَٰمِلَٰتِ وِقْرًا ﴿٢﴾ فَٱلْجَٰرِيَٰتِ يُسْرًا ﴿٣﴾ فَٱلْمُقَسِّمَٰتِ أَمْرًا ﴿٤﴾ إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ ﴿٥﴾ وَإِنَّ ٱلدِّينَ لَوَٰقِعٌ ﴿٦﴾ وَٱلسَّمَآءِ ذَاتِ ٱلْحُبُكِ ﴿٧﴾ إِنَّكُمْ لَفِى قَوْلٍ مُّخْتَلِفٍ ﴿٨﴾ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ ﴿٩﴾ قُتِلَ ٱلْخَرَّٰصُونَ ﴿١٠﴾ ٱلَّذِينَ هُمْ فِى غَمْرَةٍ سَاهُونَ ﴿١١﴾ يَسْـَٔلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ ٱلدِّينِ ﴿١٢﴾ يَوْمَ هُمْ عَلَى ٱلنَّارِ يُفْتَنُونَ ﴿١٣﴾ ذُوقُوا۟ فِتْنَتَكُمْ هَٰذَا ٱلَّذِى كُنتُم بِهِۦ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٤﴾ إِنَّ ٱلْمُتَّقِينَ فِى جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٥﴾ ءَاخِذِينَ مَآ ءَاتَىٰهُمْ رَبُّهُمْ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَبْلَ ذَٰلِكَ مُحْسِنِينَ ﴿١٦﴾ كَانُوا۟ قَلِيلًا مِّنَ ٱلَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَبِٱلْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾ وَفِىٓ أَمْوَٰلِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّآئِلِ وَٱلْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾ وَفِى ٱلْأَرْضِ ءَايَٰتٌ لِّلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِىٓ أَنفُسِكُمْ ۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾ وَفِى ٱلسَّمَآءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾ فَوَرَبِّ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ إِنَّهُۥ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَآ أَنَّكُمْ تَنطِقُونَ ﴿٢٣﴾﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{بـە نـاوی خـوای بـە بەزەیـی بەخشـندە. سـوێند بـە بایـە پـڕژو بڵاوکـەرەوەکان بـە بڵاوکردنـەوە ﴿١﴾ ئنجـا سـوێند بـە (هـەورە) قورسـایی هەڵگـرەکان ﴿٢﴾ ئنجـا سـوێند بـە (کەشـتییە) بـە ئاسـانیی ڕۆییشـتووەکان بـە دەریـادا ﴿٣﴾ ئنجـا سـوێند بـە (فریشـتە) کار دابەشـکەرەکان ﴿٤﴾ بـە دڵنیایـی ئـەوەی گفتتـان پێـدەدرێ ڕاسـتە ﴿٥﴾ هەروەهـا سـزاو پاداشـت (لـە ڕۆژی دوایـی دا) دێتـە دی ﴿٦﴾ سـوێندیش بـە ئاسـمانی خـاوەن ڕێیـەکان ﴿٧﴾ بێگومـان ئێـوە (ئـەی بێبڕوایـنـە!) لـە قسـەیەکی ناکـۆك و دژیـەك دان ﴿٨﴾ کەسـێك کـە (لـە هـەق) لادرابـێ لێـی (لـە بڕواهێنـان بـە ڕۆژی سـزاو پاداشـت) لادەدرێ ﴿٩﴾ لـە گۆتـرە درۆکـەران بـە کوشـت بچـن ﴿١٠﴾ ئەوانەی لە (باتڵاغـی) بـێ ئاگاییـدا (نغـرۆ)ن ﴿١١﴾ (بـە نکوولّییلێکردنـەوە) دەپرسـن: ڕۆژی سـزاو پاداشـت کەنگێیـە؟ ﴿١٢﴾ ئـەو ڕۆژە کـە لەسـەر ئاگـر سـزا دەدرێـن (دەسـووتێنرێن) ﴿١٣﴾ (پێیـان دەگوترێ:) ئازارەکەتـان بچێـژن! ئەمـە بـوو کـە پەلەتـان لێدەکـرد ﴿١٤﴾ بە دڵنیایـی پارێـزکاران لـە نێـو بـاخ و بێسـتان و کانیـی و سـەرچاوان دان ﴿١٥﴾ وەرگری ئـەوەن کـە پەروەردگاریـان پێیـداون (لـە سـۆنگەی ئـەوەوە کـە) بـە دڵنیایـی ئـەوان پێـش ئـەوە چاکـەکار بـوون ﴿١٦﴾ تەنیـا کەمێـك لـە شـەوگار دەنووسـتن ﴿١٧﴾ (دوای بەسـەربردنی شـەوگار بـە خواپەرسـتی،ی) بـەرە بەیانیانیـش داوای لێبوردنیـان (لـە خـوا) دەکـرد ﴿١٨﴾ لـە مـاڵ و سامانەکەنیشـیاندا مـاف هەبـوو بـۆ (هـەژاری) داواکەرو (ئاتاجـی) بێبـەش ﴿١٩﴾ لـە زەویشـدا بەڵگـەو نیشـانە هـەن (لەسـەر ڕاسـتیی ڕۆژی دوایـی) بـۆ دڵنیایـان (لـە بڕوایانـدا) ﴿٢٠﴾ هەروەهـا لـە خـودی خۆشـتاندا ئایـا نابینن؟ ﴿٢١﴾ بژیویشـتان لـە ئاسـمانییەو، ئـەوەش کـە بەڵێنتـان پێـدەدرێ ﴿٢٢﴾ (سـوێند) بـە پـەروەردگاری ئاسـمان و زەوی، ئـەوە (بەڵێنـی خـوا بـە هاتنـی ڕۆژی قیامـەت) ڕاسـت و چەسـپاوە وەك چـۆن ئێـوە دەدوێـن ﴿٢٣﴾}.

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(وَٱلذَّٰرِيَٰتِ)، کۆی (ذَارِيَةً)یە، (ذَارِيَة) واتە: بڵاوکەرەوەو ڕاماڵکەرو پرژو بڵاوکەر، (ذَرَتْهُ الرِّيْحُ تَذْرُوهُ، وَتَذْرِيهِ)، واتە: با بڵاویکردەوەو، بڵاوی دەکاتەوە (تَذْرُوهُ وَتَذْرِيهِ) هەردووکیان هاتوون واتە: پرژو بڵاویکرد (ذَرَتِ الرِّيْحِ التُرَابَ وَغَيْرَهُ: سَفَتْهُ، ذَرَوْتُ الشَّيءَ: طَيَّرْتُهُ وَأَذْهَبْتُهُ)، بایەکە گڵەکەی، یاخود غەیری گڵەکەی پرژو بڵاوکردەوە ڕا یماڵی (سَفَتْهُ الرِّيْحُ) واتە: بایەکە ڕایماڵی پرژو بڵاویکردەوە (وَذَرَوْتُ الشَّيءَ)، واتە: شتەکەم فڕاندو لامبردو بڵاومکردەوە.

(وِقْرًا): (الوِقْرُ: الحِمْلُ للحِمَارِ وَالبَغْلِ، كَالْوَسْقِ لِلبَعِيْرِ) وشەی (وِقْر): بۆ گوێدرێژو بۆ ئێستر دەگوترێ (وِقْر) واتە: قورساییەك بارێکی قورس، هەروەك بۆ حوشتر دەگوترێ: (وَسْق): لە زمانی عەرەبیدا بە باری حوشتر دەگوترێ: (وَسْق)، بەڵام بە باری کەرو ئێستر دەگوترێ: (وِقْر) هەردووکیشیان بە مانای باری قورس دێن.

(يُسْرًا)، (اليُسْرُ: ضِدُّ العُسْرِ، وَتَيَسَّرَ وَاسْتَيْسَرَ كَذَا: تَسَهَّلَ)، (يُسْر) پێچەوانەی (عَسر)ە، (عُسر) یانی: قورس، (يُسْر)، یانی: ئاسان، دەگوترێ: (تَيَسَّرَ وَاسْتَيْسَرَ كَذَا) واتە: ئەو شتە ئاسان بوو، سێنابوو.

(ٱلدِّينَ)، (الدِّيْنُ: الجَزَاءُ، غَيْرَ مَدِيْنِيْنَ: غَيْرَ مَجْزِيِّيْنَ)، وشەی (دِيْن) بە مانای سزاو پاداشتە، کەواتە: کە لە سوورەتی (الواقعة)دا کە دەفەرموێ: ﴿إِن كُنتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ (٨٦)﴾، (أي: غَيْرَ مَجْزِيِين)، واتە: ئەگەر ئێوە سزاو پاداشت نادرێنەو، دەشگونجێ لەوێدا (مَدِيْنِيْن) بە مانای (خَاضِعِيْن)، ئەگەر ئێوە ملپێکەچکراونین، فەرموون ڕووحەکە بگێڕنەوە بۆ جەستە، کاتێك خوا دەیەوێ ئەو ڕووحە لەو جەستەیە بێنێتە دەر.

(ٱلْوَقِعٌ)، واتــە: ڕوودەدا، (الوُقُــوعُ: ثُبُـوتُ الــشَّيء وَسُـقُوُطُه)، (وقـوع): بریتیــە لــە چەسپانی شـتێك و، بەربوونـەوەی شـتێك، (الوَاقِعَـةُ: لَا تُقَـالُ إلاَّ فــي الشِـدَّةِ وَالمَكْـرُوه)، (وَاقِعَـة): تەنیـا بـۆ شـتێك کـە سـەختبێ و، شـتێکی ناخۆشـبێ، بەکاردەهێـنرێ، واتـە: ڕووداوێـك کـە ڕوودەدات.

(ذَاتِ ٱلْحُبُكِ)، یـانی: (ذَاتِ الطَّرَائِـق)، خـاوەن ڕێیـەکان، دەگوتـرێ: (بَعِـيْرٌ مَحْبُـوك القَـرى، أي: الظَّهْـر) بـە حوشـترێك کـە پشـتی پتـەوو قاییـم بـێ وای پـێ دەگوتـرێ، (قَـرَى) بـە مانـای (ظَهْـر) دێ، (وَالإحْتِبَـاكُ: شَـدُّ الإزَار)، (احْتِبَـاك): بـەوە دەگوتـرێ کەسـێك پشـتێنەکەی چـاك ببەسـتێ، یاخـود تونـدو تۆڵــکردن.

(مُّخْتَلِفٍ)، (الخِـلاَفُ أَعَـمُ مِـنَ الضِـدِّ، لأَنَّ كُلَّ ضِدَّيْـنِ مُخْتَلِفَـانِ، وَلَيْـسَ العَكْـسَ، ثُـمْ اسْتُعِيرَ لِلْمُنَازَعَـةِ)، وشـەی (خِـلاَف) گشـتیترە لـە (ضِـدّ) یـانی: دژ، هەمـوو دوو شـتی پێکـەوە دژ، لێـك جیـان، بـەڵام مـەرج نیـە هەمـوو دوو شـتی لێـك جیـا، دژی یەکدیـی بـن، بـۆ وێنـە: شـیرو ماسـت لێـك جیـان، بـەڵام دژی یەکـدی نیـن، بـەڵام ڕەش و سـپیی دژی یەکدییـن، تاریکیـی و ڕووناکیـی دژی یەکدییـن، دوایـی وشـەی (خِـلاَف) خوازراوەتـەوە بـۆ ناکۆکیـی، لێرەدا (مُخْتَلِـفَ) یـانی: جیـا و جـۆراو جـۆر، یـان دژیـەك.

(يُؤْفَكُ عَنْهُ)، واتــە: لێــی لا دەدرێ، (الإفْـكُ: كُلُّ مُـصْرُوفٍ عَـنْ وَجْهِـه الَّـذِي يحِـقُّ أَنْ يَكُـونُ عَلَيْـهِ)، (إفْـك): بریتیــە لــە هــەر شـتێك کــە لــەو ڕووەی پێویسـت بـێ لەسـەریبێ، لێـی لابـدرێ، (المأفُـوكُ: مَـصْرُوفٌ عَـنِ الحَـقِ إلى الباطِـلِ)، (مَأْفُـوك) واتـە: شـتێك کـە لـە هـەق بـەرەو ناهـەق لادرابـێ.

(قُتِلَ)، یـانی: بەکوشـت بچـێ، دەڵـێ: (لَفْـظُ قُتِـلَ: دُعَـاءٌ عَلَيْهِـمْ، وَمِـنَ اللـهِ إيْجَـادُ ذَلِـك)، (قُتِـلَ) یـانی: بـە کوشـت بچـێ، هەندێکیـش گوتوویانـە: یانـی: (لُعِـنَ) نەفرینـی لـێ بکـرێ، یـان (طُـرِدَ) دوور بخرێتـەوە، هەرچـۆن بـێ لێـرەدا (قُتِـلَ) بـە مانـای نـزاو تووکـە لێیـان کـراوە، بـەڵام کـە خـوا تـووك لـە کەسـێك بـکات، یـانی: ئـەو شـتە دێنێتـە دی، ئێمــە داوا لــە خـوا دەکەیـن، ئـەو شـتەمان بـۆ بێنێتـە دی، بـەڵام کـە خـوای

بالادەست شتێك بە شێوەی تووك و نزا بفەرمووێ، مانای وایە شتەكە دێنێتە دی، خوا كەس نیە داوای لێ بكات.

(الْخَرَّاصُونَ)، (**الخَرْصُ: حَرْزُ الثَّمَرَةِ، وَقِيْلَ: الخَرْصُ: الكَذِبُ**)، (**خَرْصُ**) بە كوردیی دەڵێین: قرساندن، بریتیە لەوەی میوەی ئەو درەختە، یان ئەو باخە بخەملێنرێ چەندە؟ هەندێكیش گوتوویانە: (**خَرْص**) بە مانای درۆ دێ، بە كوردیی دەڵێین: لە گۆترە، لە گۆترە قسەكردن، بۆیەش من (الْخَرَّاصُونَ)م، بە گۆترەكەران مانا كردوە.

(غَمْرَةٍ)، (**الغَمْرُ: إزَالَةُ أَثَرِ الشَّيءِ، وَالغَمْرُ: المَاءُ الكَثِيْرُ، وَالغَمْرَةُ: الشِّدَّةَ، وَغَمَرَةُ المَاءُ: عَلَاهُ**)، (**غَمْرَة**) لە (**غَمْر**)وە هاتوە (**غَمْر**): بریتیە لە لابردنی شوێنەواری شتێك، كە ئاوی بەسەر وەربكەی، هەروەها (**غَمْر**) بە مانای ئاوی زۆر دێ، (**غَمْرَة**) بە مانای سەختیی و نارەحەتیی دێ، دەگوترێ: (**غَمَرَه المَاءُ**)، واتە: ئاوی چۆسەرێ، ئاوەكە وەسەری گەڕا (فِى غَمْرَةٍ سَاهُونَ)، لە باتلاغی نەفامیی و، بێ ئاگایی دان.

(سَاهُونَ)، (**السَّهُو: خَطَأٌ عَنْ غَفْلَةٍ**)، (**سَهُو**): بریتیە لە بەهەڵەداچوون، بەڵام بەهۆی بێئاگاییەوە.

(أَيَّانَ)، (**عِبَارَةٌ عَنْ وَقْتِ الشَّيءِ وَيُقَارِنِ مَعْنَى: مَتَى**)، (**أَيَّانَ**): بریتیە لە كاتی شتێك، بۆیە ماناكەی نیزیكە لە (**مَتَى**)وە، واتە: كەنگێ ئەوشتە دەبێ، كەی دەبێ؟

(يُفْتَنُونَ)، (**أَصْلُ الفَتْنِ: إدْخَالُ الذَّهَبِ النَّارَ لِتَظْهَر جَوْدَتَه مِنْ رَدَائَتِه وَاسْتُعْمِلَ فِي إدْخَالِ النَّاسِ النَّارَ**)، وشەی (**فَتْن**): لە ئەصڵدا بە مانای ئەوەیە زێڕ بخرێتە نێو ئاگرەوە تاكو زێڕی ساغ، كانزایەكی بە نرخ، لەوەی كە لەگەڵی تێكەڵكراوە لە كانزای دیكە، مس و ئاسن و ئەوانە دەربكەوێ، بۆیە كوردەواریی خۆمان دەڵێن: (زێڕی سوور، یان زێڕی ساغ لە ئاگر ناترسێ)، زێڕ هەرچەند بیسوتێنی

مادام زێڕی ساغبێ کەم ناکات، بەڵام ئەگەر شتی دیکەی لەگەڵ تێکەڵکرابێ، کانزایەکانی دیکە لێی جیادەبنەوە، بەڵام دوایی وشەی (**فَتْن**) بەکارهێنراوە بۆ خستنە نێو ئاگری خەڵکەوە، کەواتە: (يُفۡتَنُونَ) یانی: (**يُعَذَّبُوْن**) یان (**يُحْرَقُون**)، دەسووتێنرێن و سزا دەدرێن.

(يَهۡجَعُونَ)، (**الهُجُوعُ: النُّوْمُ لَيْلاً**) (**هُجُوع**): بە مانای خەوتنە بە شەو، (**وَالتَّهْجَاعُ: النَّوْمَةُ الخَفِيْفَة**) (**تَهْجَاع**): بریتیە لە نوستنێکی کەم، سەرخەو شکاندن.

(وَبِٱلۡأَسۡحَارِ)، (**جَمْعُ سَحَرْ، قُبلَ الصُّبْحِ**)، (**أسْحَار**): کۆی (**سَحَر**)ە، پێش بەرەبەیان واتە: پێش ئەوەی کە نوێژی بەیانی ببێ، پێش دەرکەوتنی سپێدەی بەیانی.

(وَٱلۡمَحۡرُومِ)، واتە: بێ بەشکراو، (**حَرَمَهُ الشَّيءَ: لَمْ يُعْطِيهِ، يَحْرِمُهُ، حُرْمَاً، وَحِرْمَاً، وَحِرْمَةً، وَحَرِيْمَةً، وَحِرْمَانَاً**)، (**حَرَمَهُ الشَّيءَ**) واتە: شتەکەی نەدایە بێ بەشیکرد، ئنجا دەگوترێ: (**يَحْرِمُهُ حِرْمَاً**)، بێ بەشی دەکات، بێ بەشکردن، هەروەها (**حَرْمَاً وحِرْمة**)یش دەگوترێ: (**رْمَةً وَحَرِيْمَةً وَحِرْمَانَاً**)، هەمووی ئەوانە چاوگن.

مانای گشتیی ئایەتەکان

مانـای گشـتیی ئـەو بیسـت و سـێ (٢٣) ئایەتـە موبارەکـە، خـوا ﷻ لـەم سـوورەتە موبارەکـەدا، سـەرەتا بـە نـاوی خـوا هێنـان دەسـت پێـدەکات و، دەفەرمـوێ: ﴿بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ﴾، بـە نـاوی خـوای بـە بەزەیـی بەخشـندە، کـە هەمیشـە گوتوومانـەو دووبـارەی دەکەینـەوە، واتـە: ئـەو کارەم دەسـت پێدەکـەم بـە نـاوی خـوای بـە بەزەیـی بەخشـندە، کـە دەڵێـی ئـەو کارە بـە نـاوی خـوای بـە بەزەیـی بەخشـندە دەسـت پێدەکـەم، دەبـێ چـوار واتـا لـە عەقـڵ دڵـی خۆتـدا ئامـادە بکـەی:

١- ئەو کارە بە ناوی خواوە دەکەم، نەك بە ناوی خۆم، یان بە ناوی هەر کەسێکی دیکە.

٢- ئەو کارە بۆ ڕازییکردنی خوا دەکەم، نەك بۆ هێنانە دی هەر ئامانجێکی دیکە.

٣- ئەو کارە بەپێی بەرنامەی خوا ﷻ دەکەم.

٤- ئەو کارە بە ئاسانکاریی خواو، بە توانایەك کە خوا بۆم دەڕەخسێنێ دەیکەم، نەك بە شان و شەوکەت و توانای خۆم یان کەسێکی دیکە.

ئنجـا دەفەرمـوێ: ﴿وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًا ۝١ فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا ۝٢ فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا ۝٣ فَالْمُقَسِّمَاتِ أَمْرًا ۝٤﴾، وەك دوایـی لـە مەسـەلە گرنگەکانـدا زیاتـر شـیی دەکەینـەوە، زانایـان لەوبـارەوە دوو ڕایـان هـەن بـە گشـتیی:

أ- هەندێکیان دەڵێن: ئەم چوارە کە خوا سوێندی پێخواردوون، چوار شتی جیان.

ب- بەڵام هەندێکیان گوتوویانە: هەر چواریان یەك شتن، ئەوانەی دەڵێن: چوار شتی جیان، من، زیاتر ئەو ڕایەم گرتوە، ئاوا لێکیان داونەوە:

﴿وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًا﴾، سـوێند بەوانـەی بڵاودەکەنـەوە بـە بڵاوکـردن، کـە مەبەسـت پێـی بایەکانـە، ئـەو بایانـەی بڵاودەکەنـەوە.

﴿ فَٱلۡحَٰمِلَٰتِ وِقۡرٗا ﴾، ئەوانــەی کــە قورســایی هەڵدەگــرن، کــە مەبەســت پێــی هەورەکانــە، واتــە: ســوێند بەقورســایی هەڵگــرەکان.

﴿ فَٱلۡجَٰرِيَٰتِ يُسۡرٗا ﴾، ســوێند بــە ڕۆیشــتووەکان بــە ئاســانیی، واتــە: ڕۆیشــتووەکان بــە دەریــادا بــە ئاســانیی، کــە مەبەســت پێــی کەشــتییەکانە.

﴿ فَٱلۡمُقَسِّمَٰتِ أَمۡرًا ﴾، سوێند بە دابەشکەرەکانی کار، کە فریشتەکانن.

هەندێکیشــیان گوتوویانــە: هــەر چواریــان مەبەســت پێیــان بایەکانــە: ســوێند بــەو بایانــەی شــت پــرژو بــڵاو دەکەنــەوە، بــە تایبــەت هەڵمــی ئــاو پــرژو بڵاودەکــەن و، دوایــی ڕایاندەماڵــن هەوریــان لــێ دروســت دەکــەن، ﴿ فَٱلۡحَٰمِلَٰتِ وِقۡرٗا ﴾، ســوێند بــەو بایانــەی هــەورە قورســەکان هەڵدەگــرن، ﴿ فَٱلۡجَٰرِيَٰتِ يُسۡرٗا ﴾، ســوێند بــەو بایانــەی هــەورەکان دەڕۆێنــن، بــە نەرمیــی دەڕۆن، ﴿ فَٱلۡمُقَسِّمَٰتِ أَمۡرًا ﴾، ســوێند بــەو بایانــەی دوایــی هــەورەکان دەبەنــە شــوێنەکان و لــە شــێوەی بــاران و بەفــرو تــەزرەدا، ئــاو دادەبارێنــن بەســەر زەویــدا، ســوێند بــەو چــوار شــتانە.

﴿ إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٞ ﴾، بە دڵنیایــی ئــەوەی بەڵێنتــان پــێ دەدرێ، ڕاســتە، (**تُوعَـدُونَ**) دەشــگونجێ بــە مانــای گفــت و بەڵێــن نەبــێ، بەڵکــو بــە مانــای هەڕەشــەکردن بــێ، لــە (**أوعــد**)وە هاتبــێ، واتــە: ئــەوەی هەڕەشــەتان پــێ لــێ دەکــرێ ڕاســتە، یــانی: چەســپاوەو دێتــە دی.

﴿ وَإِنَّ ٱلدِّينَ لَوَٰقِعٞ ﴾، سزاو پاداشتیش دەچەسپێ و دێتە دی.

﴿ وَٱلسَّمَآءِ ذَاتِ ٱلۡحُبُكِ ﴾، ســوێند بــە ئاســمانی خــاوەن ڕێ و بــان، یاخــود: ســوێند بــە ئاســمان کــە ڕێ و بانــەکانی هــەن، یاخــود: ســوێند بــە ئاســمانی خــاوەن ڕێك و پێکیــی، یان: ســوێند بــە ئاســمانی جــوان چــنراو، هەمــوو ئــەو مانایانــەی هــەن، ســوێند بــەو ئاســمانە.

﴿ إِنَّكُمۡ لَفِي قَوۡلٖ مُّخۡتَلِفٖ ﴾، ئێــوە ئــەی بێبڕواییــەکان! لــە قســەیەکی دژیەکــدان، لــە قســەیەکی تێکــەڵ و پێکەڵــدان.

﴿ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ ﴾، لادەدرێ لە بڕواهێنان بە ڕۆژی دوایی، ئەو کەسەی لادرابێ، واتە: ئەو کەسەی لادرابێ لە ئیمانیان بە ڕۆژی دوایی، ئا ئەوە بە ڕاستیی لادراوە، هەندێکیش وایان لێکداوەتەوە، لەو قسە تێکەڵ پێکەڵە لا دەدرێ و، بڕوا بە ڕۆژی دوایی دێنێ و بڕوا بە هەقی چەسپاو دێنێ، کەسێك خوا لوتفی لەگەڵدا کردبێ و، لە ڕێی ناهەقی لادابێ و، هێنابێتیە سەر ڕێی ڕاست.

﴿ قُتِلَ ٱلْخَرَّٰصُونَ ﴾، بە کوشتچن ئەوانەی لە گۆترە درۆ دەکەن.

﴿ ٱلَّذِينَ هُمْ فِى غَمْرَةٍ سَاهُونَ ﴾، ئەوانەی لە باتڵاغی نەزانیی و بێئاگاییدا، بێئاگا و سەراسیمەن.

﴿ يَسْـَٔلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ ٱلدِّينِ ﴾، دەپرسن بە نکووڵییلێکردنەوە دەپرسن، ڕۆژی سزاو پاداشت کەنگێیە؟

﴿ يَوْمَ هُمْ عَلَى ٱلنَّارِ يُفْتَنُونَ ﴾، ئەو ڕۆژەی لەسەر ئاگر دەسووتێنرێن و سزا دەدرێن.

﴿ ذُوقُوا۟ فِتْنَتَكُمْ هَٰذَا ٱلَّذِى كُنتُم بِهِۦ تَسْتَعْجِلُونَ ﴾، پێیان دەگوترێ: ئازارەکەتان بچێژن ئەوە بوو کە پەلەتان لێ دەکرد.

ئنجا دوای ئەوان خوا ﷻ باسی پارێزکاران دەکات.

﴿ إِنَّ ٱلْمُتَّقِينَ فِى جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴾، بە دڵنیایی پارێزکاران لە نێو باغ و، بێستانەکان و، لە نێو کانیی و سەرچاوان دان، ئەوانەی پێشێ لە نێو ئاگردا، دەسووتێنرێن و سزا دەدرێن، ئەو ئاگرەی پەلەی لێ دەکەن لە دنیادا، لە ڕۆژی قیامەتدا یەخەیان دەگرێ، بەڵام پارێزکاران لە نێو باغ و بێستان و گوڵ و گوڵزارو کانیی و سەرچاوەی زۆردان، ﴿ ءَاخِذِينَ مَآ ءَاتَىٰهُمْ رَبُّهُمْ ﴾، ئەوەی پەروەردگاریان پێیداون وەری دەگرن، واتە: دەبێتە موڵکیان، یاخود لێی ڕازیین لەوەی پەروەردگاریان پێیان دەدات.

﴿ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَبْلَ ذَٰلِكَ مُحْسِنِينَ ﴾، بەهـۆی ئـەوەوە کـە بـە دڵنیایـی ئـەوان لـەوەو پێـش چاکەکاربـوون، واتـە: چاکەکاربـوون لـە خواپەرسـتییانداو چاکەکاربـوون لەگـەڵ خەڵکـدا.

﴿ كَانُوا۟ قَلِيلًا مِّنَ ٱلَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴾، عادەتیـان وابـوو بـە شـەوێ کـەم دەخەوتـن، واتـە: شـەو بێداربـوون، بەڵـێ بـەڕۆژێ خەریـکی کار بـوون، بەشـەوێش بێداربـوون کەمێـکی نەبـێ، کـە پشـوویان تێـدا دەدا.

﴿ وَبِٱلْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴾، لەبـەرە بەیانیانیشـدا، واتـە: پێـش ئـەوەی بەیـان ببـێ، پێـش ئـەوەی شـەبەقی بەیـانی بـدات، داوای لێبوردنیـان لـە خـوا دەکـرد، نـەك لەبـەر ئـەوەی چـوار ڕکات نوێـژی شـەو نوێژیانکـردوە، پێـی لـە خۆیـان بایـی بـن، بەڵکـو داوای لێبوردنیـان لـە خـوا دەکـرد، دەیانگـوت: خوایـە! ئـەوەی کردوومانـە شایسـتەی تـۆ نیـە، بـەڵام ئێمـە ئەوەنـدە لـە تواناماندا هەیـە.

﴿ وَفِىٓ أَمْوَٰلِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّآئِلِ وَٱلْمَحْرُومِ ﴾، لـە مـاڵ و سامانیشـیاندا مـاف هەبـوو بـۆ سـواڵکەرو بـۆ بێبەشـیش، سـواڵکەر ئەوەیـە داوا دەکات، بێبـەش ئەوەیـە بـۆ خـۆی داوا نـاکات، ڕووی نایـەت، بـەڵام دەبـێ مـرۆڤ فکـرت پـێ بشـکێ.

﴿ وَفِى ٱلْأَرْضِ ءَايَٰتٌ لِّلْمُوقِنِينَ ﴾، لـە زەویـدا نیشـانە هـەن بـۆ کەسـانێك کـە دڵنیـان لـە ئیمانیانـدا، نیشـانە هـەن لەسـەر ئـەوەی ئـەم دنیایـە بـێ خـاوەن نیـەو، ئـەم ژیانـە ژیـانی دیکـەی بـەدوادا دێ، زینـدوو بوونـەوە هەیـە، سـزاو پاداشـت هەیـە.

﴿ وَفِىٓ أَنفُسِكُمْ ۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴾، لـە خۆشـتاندا ئایـا نابینـن؟ لـە خۆشـتاندا نیشـانە هـەن، لەسـەر ئـەوەی دنیـا شـاری بـێ خـاوەن نیـە، لەسـەر ئـەوە کـە زینـدوو کرانـەوەو سـزاو پاداشـت هەیـە، ﴿ وَفِى ٱلسَّمَآءِ رِزْقُكُمْ ﴾، بژیـوی ئێـوەش لە ئاسـمانێوەیە.

﴿ وَمَا تُوعَدُونَ ﴾، ئـەوەش کـە بەڵێنتـان پـێ دەدرێ، یـان هەڕەشـەتان پـێ لـێ دەکـرێ، ئەویـش لـە ئاسـمانەوەیە، ئەگـەر بەهەشـتەیان دۆزەخـە، ئـەو بژیـوەش کـە لـە ئاسـمانەوە دێ، ئـەو ئاوەیـە کـە دادەبـارێ و، ئـەو جـۆرە تیشـکانەن کـە دێـن.

لـە کۆتاییـدا دەفەرمـوێ: ﴿وَمَا تُوعَدُونَ﴾، ئـەوەی کـە بەڵێنتـان پێـدەدرێ یـان هەڕەشـەتان پـێ لـێ دەکـرێ.

﴿فَوَرَبِّ ٱلسَّمَآءِ وَٱلۡأَرۡضِ إِنَّهُۥ لَحَقٌّ﴾، سـوێند بـە پـەروەردگاری ئاسـمان و زەوی هەقـە، دەگونجـێ، ﴿وَمَا تُوعَدُونَ﴾، نیهـاد (مُبْتَـدأ) بـێ، ﴿فَوَرَبِّ ٱلسَّمَآءِ وَٱلۡأَرۡضِ إِنَّهُۥ لَحَقٌّ﴾، گـوزارە (خَبَر)کـەی بـێ، دەشـگونجێ بفەرمـوێ: بژیـوی ئێـوە لـە ئاسـمانە و ئـەوەش کـە بەڵێنتـان پێـدەدرێ، یـان هەڕەشـەتان پێـی لـێ دەکـرێ، ئەویـش هـەر لـە ئاسـمانە.

دوایـی دەفەرمـوێ: ﴿فَوَرَبِّ ٱلسَّمَآءِ وَٱلۡأَرۡضِ﴾، سـوێند بـە پـەروەردگاری ئاسـمان و زەوی، ﴿إِنَّهُۥ لَحَقٌّ﴾، ئـەم قورئانـە هەقـە، یـان زینـدوو کرانـەوەو سـزاو پاداشـت هەقـە، ﴿مِّثۡلَ مَآ أَنَّكُمۡ تَنطِقُونَ﴾، وەك چـۆن ئێـوە قسـە دەکـەن، واتـە: وەك چـۆن قسـەکردنی ئێـوە شـتێکە چەسـپاوەو نکووڵیـی لـێ نەکـراوە، بـە هەمـان شـێوەش سـزاو پاداشـتی خـواش ﷻ هەقـەو دێ و، شـتێکی چەسـپاوە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

سوێند خواردنی خوا ﷻ بە پرژو بڵاوکەرەوەکان و، قورسایی هەڵگرەکان و، بەسێنایی ڕۆیشتووەکان و، کاردابەشکەرەکان، لەسەر ڕاستبوونی بەڵێنی هاتنی قیامەت و هاتنە دی، سزاو پاداشت بۆ مرۆڤەکان:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَٱلذَّٰرِيَٰتِ ذَرۡوٗا ۝١ فَٱلۡحَٰمِلَٰتِ وِقۡرٗا ۝٢ فَٱلۡجَٰرِيَٰتِ يُسۡرٗا ۝٣ فَٱلۡمُقَسِّمَٰتِ أَمۡرًا ۝٤ إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٞ ۝٥ وَإِنَّ ٱلدِّينَ لَوَٰقِعٞ ۝٦﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿وَٱلذَّٰرِيَٰتِ ذَرۡوٗا﴾، (و) لێرەدا (واو القَسَمْ)ە، بۆ سوێندە، واتە: سوێند بە پرژو بڵاوکەرەوەکان بە پرژو بڵاوکردنەوە، (ذَرۡوٗا) لێرەدا دەبێتە چاوگ، یاخود دەبێتە بەرکاری ڕەها (**مَفْعُول مُطْلَق**)، یانی: (**وَالذَّارِيَاتِ الَّتِي تَذْرُوْا ذَرْوًا**)، سوێند بەو پرژو بڵاوکرانەی کە شت پرژو بڵاودەکەنەوە بە پرژو بڵاوکردنەوەیەکی جێی سەرنج، یان سەرنجڕاکێش، دیارە پێشتریش باسمان کرد، زانایان لە بارەی ئەم چوار سوێندەوە: (**الذَّارِيَات، الحَامِلات، الجَارِيَات، المُقَسِّمَات**)، دوو ڕایان هەن بە گشتیی، کە دوایی دەیانخەینە ڕوو، بەڵام (**ذَارِيَات**)، زۆربەی هەرە زۆریان لەسەر ئەوە یەکدەنگن کە مەبەست پێ بایەکانە، ئەو بایانەی شت ڕادەماڵن و پرژو بڵاودەکەنەوە، (**الرِّيَاحُ الَّتِي تَنْشُرَ التُّرَابَ وَالأَشْيَاءَ**)، ئەو بایانەی کە گڵ و خۆڵ و شتی دیکەش پرژو بڵاودەکەنەوە، وشەی (**ذَارِيَات**)، کۆی (**ذَارِيَة**) یە، بەڵام وشەی (**رِيح**) کە بە (**رِيَاح**) کۆدەبێتەوە (**مُؤَنَّث**)ە، ئنجا (**الرِّيْحُ الذَّارِيَة**)، ئەو

بایەی پرژو بڵاودەکاتەوە، (الرِّيَاحُ الذَّارِيَات)، ئەو بایانەی بڵاودەکەنەوە، کەواتە: هەم (ذَارِيَات)، هەم (حَامِلات)، هەم (جَارِيَات)، هەم (مُقَسِّمَات)، هەر چواریان ئاوەڵناوی وەسفکراوێکی قرتێنراون، ئنجا ئایا ئەو وەسفکراوە چییە؟ وەك گوتمان: دوو ڕا هەن:

یەکەم: ڕایەکیان دەڵێ: ئەوانە هەر کامیان شتێکی سەربەخۆن: (وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًا) سوێند بە بایە پرژو بڵاوکەرەوەکان.

٢)- ﴿ فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا ﴾، هەروەها سوێند بە هەڵگرانی بارە قورسەکان، ئەوانەی باری قورس هەڵدەگرن، کە زۆربەی زانایان دەڵێن: مەبەست پێیان هەورەکانە، ئەو هەورانەی بە ملیۆنان تەن ئاو هەڵدەگرن.

٣)- ﴿ فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا ﴾، هەروەها سوێند بە ڕۆیشتووەکان بە ئاسانیی، ﴿ فَالْجَارِيَاتِ يُسْرًا ﴾، (جَارِيَات)یش کۆی (جَارِيَة)یە، وەك چۆن (حَامِلات) کۆی (حَامِلَة)یە، (جَارِيَة) ئەوەی دەڕوا، (يُسْرًا)، واتە: بە ئاسانیی، زۆربەی زانایان دەڵێن: مەبەست پێی کەشتییەکانە، (الجَارِيَةُ: السّفن الَّتِي تَسِيْرُ فـي البَحْرِ بِيُسْرٍ)، ئەو کەشتییانەی بە ئاسانیی بە دەریادا دەڕۆن.

٤)- ﴿ فَالْمُقَسِّمَاتِ أَمْرًا ﴾، سوێند بە دابەشکەرەکانی کاروبار، یانی: (المَلَائِكَةُ المُوَزِّعَةُ للأمُوْر)، سوێند بەو فریشتانەی کە کاروبار دابەش دەکەن، زۆربەی زانایان ڕایان وایە، کە ئەم ڕایە ڕاسترە.

دووەم: هەندێکیش لە زانایان گوتوویانە: ئەم چوارە هەر چواریان بریتین لە سیفەتی وەسفکراوێکی قرتێنراو واتە: یەك شت، کە بریتیە لە بایەکان وبەمجۆرە تەفسیری ئایەتەکان دەکەن: ﴿ وَالذَّارِيَاتِ ذَرْوًا ﴾، سوێند بەو بایانەی پرژو بڵاو دەکەنەوە، یانی: بەشەکانی هەڵمی ئاو بڵاودەکەنەوە، یاخود ئەو بایانەی بە گشتیی شت پرژو بڵاو دەکەنەوە، ﴿ فَالْحَامِلَاتِ وِقْرًا ﴾، سوێند بەو بایانەی باری قورس هەڵدەگرن، کە بریتین

لە هەورەکان، چونکە هەورەکان بایەکان دەیانجوولێنن، ﴿ فَٱلۡجَٰرِيَٰتِ يُسۡرٗا ﴾، هەروەها سوێند بەو بایانەی بە ئاسانیی دەڕۆن، ﴿ فَٱلۡمُقَسِّمَٰتِ أَمۡرًا ﴾، دیسان بەو بایانەی کاروبار دابەش دەکەن، کاروبارەکانیش، چ هەورەکان، کە دابەشیان دەکەن، چ تۆزو خۆڵ، یان درەختەکان و ڕووەکەکان کە موتووربەیان دەکەن، گرنگ ئەوەیە هەندێکیان گوتوویانە: ئەم سوێند پێخوراوانە، هەر چواریان یەك شتن، کە بایەکانن و چوار سیفەتی جیاوازیان هەن: هەم شت ڕادەماڵن، هەم باری قورس هەڵدەگرن، هەم بە ئاسانیی دەڕۆن، هەم دەبنە هۆی دابەشکردنی بژیوو کاروبارەکان، ئەوەی خوای پەروەردگار پێی سپاردوون.

بەڵام ڕای یەکەمیان بەهێزترە، کە مەبەست پێیان چوار شتی سەربەخۆ بێ: بایەکان و هەورەکان و کەشتییەکان و فریشتەکان سەلامی خوا لە فریشتەکان بێ.

یەکێك بۆی هەیە بپرسێ بڵێ: باشە ئەمانە کە سیفەتی وەسفکراوێکی قرتێنراون، بۆچی خوا ﷻ وەسفکراوەکەی ڕوون نەکردۆتەوە؟ لە وەڵامدا دەڵێین: بۆ ئەوەی مانایەك زیاتر هەڵبگرێ، ئەگەر خوا فەرمووبای: (**وَالرِّيَاح الذَّارِيَات ذَرْوَاً**)، ئەو کاتە دەمانزانی کە بایەکانن، هەروەها هی هەورەکان و کەشتییەکان و فریشتەکانیش.

بەڵام کە خوا ﷻ وەسفکراوەکەی قرتاندوە و تەنیا سیفەتەکەی باسکردوە، ئەو کاتە بۆ وەسفکراوەکە زەین بە لای هەر شتێکی دیکەدا دەچێ و مانای ئایەتەکە فراوانتر دەبێ.

ئنجا ئەمانە هەر چواریان سوێند بوون و وشەی (ذَرۡوٗا) وەك گوتمان: یان چاوگە، یاخود بەرکاری ڕەهایە (**مَفْعُول المُطْلَق**)یە، بەڵام (وِقۡرٗا) دیارە کە بەرکارە (**مَفْعُول بِهِ**) و (يُسۡرٗا) یش حاڵە، واتە: (**فَالجَارِيَات الَّتِي تَسِيرُ يُسْرَاً**)، ئەو ڕۆیشتووانەی بە ئاسانیی دەڕۆن، ﴿ فَٱلۡمُقَسِّمَٰتِ أَمۡرًا ﴾، (أَمۡرًا)یش دیسان دەبێتە

بەرکار (**مَفْعُول بە**)، ئەو فریشتانەی یان ئەو بایانەی کە کاروبارەکان دابەش دەکەن، وەڵامی ئەو چوار سوێندە چییە؟ ئەمانە هەموویان (**مُقْسَمٌ بِه**) سوێند پێخوراون، ئەدی سوێند لەسەر خوراو (**مُقْسَمٌ عَلَيْه**)ەکە چییە؟ لە ئایەتی پێنجەم دا دێ.

٥)- ﴿ إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ ﴾، ئەوەی بەڵێنتان پێ دەدرێ ڕاستە، سزاو پاداشت دادەکەوێ و دێتە دی، هەڵبەتە وشەی (تُوعَدُونَ) دەگونجێ بە مانای بەڵێن (**وَعَدَ**) بێ و لە (**وَعَدَ**)ەوە هاتبێ، واتە: ئەوەی بەڵێنتان پێ دەدرێ و گفتتان پێ دەدرێ، دەگونجێ لە (**وَعَدَ**)وە هاتبێ، دەشگونجێ لە (**أَوْعَدَ**)ەوە هاتبێ، واتە: ئەوەی کە هەڕەشەتان پێی لێدەکرێ، ئەی بێبڕوایەکان! ڕاستە، ئنجا ئەگەر (تُوعَدُونَ)، لە هەڕەشە (**وَعِيد**)ەوە هاتبێ، ئەو کاتە دوێنراوەکان، هاوبەش بۆ خوا دانەرو بێبڕوایەکانن، بەڵام ئەگەر مەبەست پێی گفت و بەڵێن بێ، دوێنراوەکان گشتیین و زیاتریش وا پێدەچێ کە مەبەست گشتیی بێ، بڕوادارو بێبڕوا، وشەی: (لَصَادِقٌ) لە ڕاستییدا یانی: ڕاستگۆ، بەڵام ئەمە وەك: ﴿ فِي عِيشَةٍ رَّاضِيَةٍ ۝٧ ﴾القارعة، کە ژیانەکە ڕازی نیە، یانی: ئەو ژیانەی خاوەنەکەی لێی ڕازییە، کەواتە: ﴿ إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٌ ﴾، ئەوەی هەڕەشەتان پێی لێدەکرێ، یان گفتتان پێ دەدرێ ڕاستە، واتە: گفت دراوەکە، یان هەڕەشە پێکراوەکە ڕاستەو دێتە دی، (إِنَّمَا) [1] دوو وشەیە (**إنّ**) لەگەڵ (**مَا**)، نەك یەك وشە بێ، (**إنّ**) بۆ جەختکردنەوەیە واتە: بە دڵنیایی، (**مَا**) یانی: (**الَّذِي**) یانی: ئەوەی بەڵێنتان پێ دەدرێ، یاخود هەڕەشەتان پێی لێدەکرێ، ڕاستە.

٦)- ﴿ وَإِنَّ الدِّينَ لَوَاقِعٌ ﴾، بەدڵنیاییش سزا و پاداشت دا کەوتووە.

---

(١) (إنما) لە موصحەف دا هەرچەندە ئاوا نووسراوە، بەڵام بەپێی ڕەوتەکان (سیاقات) دەزانین کام لە دوو مانایەکانی هەیە!

(دیـن) لـەم ڕەوتـە (سـیاق)ەدا یانـی: (جـزاء) کـە بەکوردیـی هـەردووك وشـەی: سـزا و پاداشـت، دێنـە بەرانبـەری (واقع)یـش لـە (وقـع)ەوە هاتـوە، یانـی: (حـدث وسـقط) ڕوویـدا و کـەوت، یانـی: سـزا و پاداشـت بـە پێـی سیسـتمی خـوا و بڕیـاری پێشـووی هاتـووە و دڵنیـا بـن دێ.

مەسەلەی دووەم:

سـوێند خـواردنی خـوا بـە ئاسـمانی خـاوەن ڕێ و بـان، یـان ڕێـك و پێـك و سسـتماتیك، کـە بیبڕوایـان لـە چاڵـی قسـەو بیروڕایـەکی دژیـەك و جـۆراو جـۆردان و، کەسێکیش لـە بڕواهێنـانی بـە سـزاو پاداشـت لاڕێ دەبـێ، کـە لـە هـەق لادرابـێ و، بـە لاڕێـدا برابـێ:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ ﴿٧﴾ إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُّخْتَلِفٍ ﴿٨﴾ يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ ﴿٩﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ﴾، سوێند بە ئاسمانی خاوەن ڕێگەو بان، یاخود سوێند بە ئاسمانی ڕێك و پێك، یان سوێند بە ئاسمانی جوانچنراو.

٢)- ﴿إِنَّكُمْ لَفِي قَوْلٍ مُّخْتَلِفٍ﴾، بە دڵنیایی ئێوە لە قسەیەکی دژیەك و ناکۆکدان، لە قسەیەکدان کە جۆراو جۆرەو لە نێو خۆیدا ناکۆك و دژیەك (متناقض)ە.

٣)- ﴿يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ﴾، لێی لادەدرێ ئەوکەسەی لادرابێ، لە چی لا دەدرێ؟ (عَنْهُ) ڕاناوەکەی دەگەڕێتەوە بۆچی زانایان؟! دوو ئەگەریان بۆ داناون:

أ- یان دەگەڕێتەوە بۆ بڕوا هێنان بە سزاو پاداشت، یان قورئان، یان پێغەمبەری کۆتایی، لا دەدرێ، (مَنْ أُفِكَ)، کەسێك کە لە هەق لادرابێ و، ئەو کەسەی بڕوا نەهێنێ بە ڕۆژی سزاو پاداشت، یان قورئان یان پێغەمبەری خوا، مانای وایە زۆر لاڕێ و سپڵەیەو، لادراوی ڕاستەقینە هەر ئەوە.

ب- یان دەگەڕێتەوە بۆ (قول مختلف)، یانی: لە ڕێی چەوت لادەدرێ کەسێك خوا لوطفی لەگەڵ کردبێ و پاراستنی لەلادان و سەرگەردانیی.

ئنجا با تەماشای هەندێك وردەکاریی ئەم سێ ئایەتە موبارەکە بکەین:

﴿وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ﴾، (وَالسَّمَاءِ) یانی: ئاسمان، (ذَاتِ) یانی: خاوەن (صَاحِب، صَاحِبَة)، (الْحُبُكِ) یان (جَمْعُ حِباك)، مثل (كُتُبْ، كِتَاب)، (كُتُب) كتێبەكان، (كِتاب) كتێبێك، (حِبَاك)یش چنراو، (حُبُك) چنراوەكان، یاخود (حِبَاك) بە مانای ڕێ دێ، (حُبُك) بە مانای ڕێییەكان، دەشگونجێ (حُبُك) كۆی (حَبِكَة) بێ، وەك (طُرق) و (طَرِيْقَة)، (طرق) ڕێییەكان، (طَرِيْقَة) یەك ڕێگا، لە هەردوو حاڵاندا وشەی (حُبُك) لە (حَبْك)ەوە هاتوە، (الحَبْكُ: إجَادَةُ النَّسجِ وَإتْقَان صُنْعٍ)، (حَبْك): بە مانای جوان چنین و جوان هۆنینەوەی شتێك و چاك دروستكردنی دێ.

كەواتە: زیاتر وا پێدەچێ لێرەدا مەبەست لە: (ذَاتِ الْحُبُكِ)، ئاسمانی خاوەن ڕێگاو بان بێ و، ئەمە وەك ئەو ئایەتەی سووڕەتی (**الواقعة**) وایە كە خوا دەفەرموێ: ﴿فَلَآ أُقْسِمُ بِمَوَٰقِعِ ٱلنُّجُومِ ﴿٧٥﴾ وَإِنَّهُۥ لَقَسَمٌ لَّوْ تَعْلَمُونَ عَظِيمٌ ﴿٧٦﴾﴾، واتە: ڕاست نیە، [وەك ئێوە دەڵێن ئەی بێبڕوایەكان!]، سوێند دەخۆم بە ڕێگاو شوێنی ئەستێرەكان، بە دڵنیاییش ئەگەر ئێوە بزانن ئەوە سوێندێكی، دەشگونجێ (وَالسَّمَاءِ ذَاتِ الْحُبُكِ)، ئاسمانێك كە جوان چنراوەو جوان هۆنراوەتەوە بێ، وەك چۆن قوماشێك و مەبەست پێی: تەونێك و فەڕشێك جوان دەچنرێ و هەر شتە لە شوێنی خۆی دایە، ئەو ئاسمانەش ئاوا چنراوە، وەك شتێك كە دەچنرێ و گوڵ گوڵ دەهۆنرێتەوە، لە هەردوو حاڵانیشدا (حُبُك) لە (حَبْك)ەوە هاتوە (حَبك)، واتە: چاك ڕێك و پێك دروستكردنی شتێك، یاخود چنینی شتێك، بۆچی خوا ﷻ لێرەدا سوێند دەخوات بە ئاسمانی خاوەن ڕێگاو بانەكان؟ تاكو بگونجێ و گونجاوە لەگەڵ ئەوەی دوایی دەفەرموێ: ﴿إِنَّكُمْ لَفِى قَوْلٍ مُّخْتَلِفٍ ﴿٨﴾﴾، بە دڵنیایی ئێوە لە قسەیەكی جۆراو جۆردان، واتە: لە قسەیەكی دژیەك و پێكەوە ناكۆك دان، كە هەندێكی پێچەوانەی هەندێكیەتی، هەندێكی هەندێكی هەڵدەوەشێنێتەوە، وەك چۆن ئاسمان ڕێ و بانی جۆراو جۆری تێدان، قسەكانی ئەوانیش جۆراو جۆرەو دژیەك و پێكەوە ناكۆكن، چ لە بارەی پێغەمبەرەوە ﷺ كە جارێك دەیانگوت: جادووگەرە، جارێك دەیانگوت: شاعیرە، جارێك دەیانگوت: كاهینە، جارێك دەیانگوت: شێتە!

ئـەو چـوار قسـانەش هــەر چواریـان دژی یەکدییـن، چونکـە ئەگـەر شـێت بـێ ناگونجـێ جادووگەربـێ و، ئەگــەر جادووگەربـێ ناگونجـێ شـاعیر بـێ و، ئەگــەر شـاعیر بـێ ناگونجـێ شـێت بـێ!!

هەروەهـا لـە بـارەی قورئانیشـەوە، قورئانیشـیان بـە هەمان شـێوە تۆمەتبـار دەکرد کـە هەڵبەسـتراوە، ﴿ إِنْ هَـٰذَا إِلَّآ إِفْكٌ ٱفْتَرَىٰهُ ﴿٤﴾ ﴾الفرقـان، ئەمـە بـەس درۆیەکـەو هەڵیبەسـتوە، دەیانگـوت: هەڵبەسـتراوەو، دەیانگـوت: جادوویـە، دەیانگوت: شـیعرەو، دەیانگـوت: کەهانەیـەو، دەیانگـوت: قسـەی شـێتە، ئەوانەش هەموویـان دژی یەکن و پێکـەوە ناکۆکـن، هـەر کامێکیـان ئـەوەی دیکـە هەڵدەوەشـێنێتەوە، بۆیـە دەفەرموێ: ﴿ إِنَّكُمْ لَفِى قَوْلٍ مُّخْتَلِفٍ ﴾، واتـە: ئـەی بێبڕوایـەکان! لـە قسـەیەکی دژ یـەك دان، ئێـوە ئەگـەر هـەر سـەرنجی قسـەکانی خۆتـان بـدەن، کـۆی قسـەکانی خۆتـان بەڵگەیـە لەسـەر ناڕاسـتییان هەمیشـەش شـتی هـەق و ڕاسـت یەکـە، دوو کـۆ دوو دەکاتـە چـوار (٢+٢=٤)، بـەڵام یـەك بڵـێ: دەکاتـە پێنـج، یـەك بڵـێ دەکاتـە شـەش، یـەك بڵـێ دەکاتـە سـێ، یـەك بڵـێ دەکاتـە هـەزار، جـۆراو جـۆر بـوونی ئەنجامـەکان، بەڵگەیـە لەسـەر ناڕاسـت بوونیـان، وەك گوتـراوە: لـە هەقـێ ئـاو ڕادەوەسـتێ، هەقیـش ئەوەیە لەگـەڵ واقیعـدا پـڕ بـە پێسـتە، دوو سـێوان بێنـە لەگـەڵ دوو سـێوی دیکـە کۆیـان بکـەوە، دەکاتـە چـوار، واتـە: هـەق لـە واقیعیشـدا دەچەسـپێ، بـەڵام ناهـەق ئەوەیـە کـە میزاقیـەتی نیـەو لەسـەر ئـەرزی واقیـع ناچەسـپێ.

(يُؤْفَكُ)، یـانی: (يُـصْرَفُ)، لێـی لادەدرێ، (الْأَفْـكُ: الـصَّرْفُ وَأَكْـثَرُ مَـا يُسْـتَعْمَلُ فِي الـصَّرْفِ عَـنِ الخَـيْرِ)، (أَفْـك): بـە مانـای لادانـەو بەزۆریـی بەکاردەهێـنرێ بـۆ لادان لـە خێـر بـەرەو ڕسـتەی (يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ) دوو مانـای سـەرەکیی هـەن:

مانـای یەکـەم: (يُـصْرَفُ عَـنِ القُـرْآنِ أَوِ الرَّسُـولِ مَـنْ ثَبَـتَ لَـهُ الـصَّرْفُ الحَقِيْقِـي)، لـە ئیـمان هێنـان بـە قورئـان یـان لـە ئیـمان هێنـان بـە پێغەمبـەر ﷺ لادەدرێ، کەسـێك کـە بـە ڕاسـتیی لادانی بەسـەردا لەسـەر چەسـپی بـێ.

مانـای دووەم: (**یُـصْرَفُ عَـنْ هَـذَا القَـوْلِ المُخْتَلِـفِ، مَـنْ صُرِفَ فِـي عِلْـمِ اللـهِ تَعَـالَى، وَسَبَقَتْ لَـهُ العِنَايَـة**)، کەسێك لـەم قسـە دژیـەك و ناکۆکـە لادەدرێ، کـە لـە زانیاریـی خـوادا لادرابـێ و، خـوا ﷻ لوتفـی لەگـەڵ کردبـێ [و، لـەو قسـەی وا نارێـك و پێـك لایبـداو بیهێنـێ بـۆ ئیـمان هێنـان].

خـاوەنی (**البحـر المديـد فـي تفسـير كتـاب اللـه المجيـد**)[1]، (**إبـن عجيبـة**) لـە تەفسـیرەکەیدا دەڵـێ: (**وإنَّ الغَالِـبَ اسْـتِعْمَالُهُ فـي الـصَّرْفِ عَـنِ الخَـيْرِ إلى الـشَّرِّ، لَكِنَّـهُ عُـرْفِيٌّ، لا لُغَـوِيٌّ**)، وشـەی (**أَفْـك**) بـە زۆریـی بەکاردەهێـنرێ لـە لادان لـە خێـرەوە بـەرەو شـەڕ، [لـە چاکـەوە بـەرەو خراپـە]، بـەڵام ئـەوە بەکارهێنانێـکی عورفیـی و بـاوەو زمانیـی نیـە، تاکـو ڕێ لـە واتـای یەکەمیـش بگیـرێ، (**إبـن عاشـور**)یش لـە تەفسـیرەکەی خـۆی[2]دا هـەردوو ڕایـەکان دێنـێ، دەڵـێ:

(**قِيْـلَ: (يُؤْفَـكُ عَنْـهُ)، ضَمِـيْرُ (عَنْـهُ) عَائِـدٌ إلى قَـوْلٍ مُخْتَلِـفٍ، فَتَكُـونُ عَـنْ للتَعْلِيْـلِ كَقَوْلِـهِ تَعَـالَى:** ﴿وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِىٓ ءَالِهَتِنَا عَن قَوْلِكَ ﴿٥٣﴾﴾ هـود) واتـە: گوتـراوە: ڕانـاوی (**عَنْهُ**)، دەچێتـەوە بـۆ (قَوْلٍ مُّخْتَلِفٍ)، واتـە: لـەو قسـە نارێـك و پێکـە لا دەدرێ، ئـەم کاتـە وشـەی پیتـی (**عَـنْ**) بـۆ هـۆکار دۆزییـە، وەك قسـەی خـوای بـەرز کـە دەفەرمـوێ: ﴿وَمَا نَحْنُ بِتَارِكِىٓ ءَالِهَتِنَا عَن قَوْلِكَ ﴿٥٣﴾﴾ هـود، گـەلی عـاد بـە هـوود پێغەمبـەری خۆیانیـان گـوت: ئێمـە بـە هـۆی قسـەی تـۆوە واز لـە پەرسـتکراوەکانی خۆمـان ناهێنیـن، کەواتـە: ﴿يُؤْفَكُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ ﴿٩﴾﴾، واتـە: لـەو قسـە پێکـەوە دژیـەك و ناکۆکـە لادەدرێ، کەسێك کـە لا درابـێ، واتـە: لادرابـێ لـە شـەڕ بـەرەو خێـرو، خـوا لوتفـی لەگەڵـدا کردبـێ.

هەروەهـا (**إبـن عاشـور**) دەڵـێ: بـۆ مانـای دووەم، دەڵـێ: (**وَقِيـلَ ضَمِـيرُ عَنْـهُ عَائِـدٌ إِلَى مَـا تُوعَـدُونَ، أَوْ إِلَى الدِّيـنَ، أَوْ إِلَى القُـرْآنِ، أَوْ إِلَى الرَّسُـول**)، هەندێکیـش گوتوویانـە:

---

(١) ج٧، ص٢٠١.

(٢) محاسن التأويل: ج١١، ص٣٤٢.

ڕاناوی (عَنْهُ) واتە: (ه)ی سەر (عَنْهُ)، (يُؤْفَكُ عَنْهُ)، دەگەڕێتەوە بۆ (تُوعَدُونَ)، واتە: ئەوەی کە هەڕەشەتان پێی لێدەکرێ، یاخود ئەوەی بەڵێنتان پێدەدرێ، لەوە لادەدرێ کەسێك کە لادرابێ، یان دەگەڕێتەوە بۆ دین ﴿ وَإِنَّ ٱلدِّينَ لَوَٰقِعٌ ﴿٦﴾ ﴾، واتە: بۆ سزاو پاداشت، یان دەگەڕێتەوە بۆ قورئان، کە لە سیاق دەزانرێ، لە قورئان لادەدرێ کەسێك کە بە ڕاستیی لادرابێ، یان دەگەڕێتەوە بۆ پێغەمبەر ﷺ، کەواتە: لە هەموو حاڵاندا مەبەست لە (مَنْ أُفِكَ) ئەوەی لادرابێ، هاوبەشدانەرەکانن کە لە بڕواهێنان بە ڕۆژی دوایی، یان بە قورئان، یان بە پێغەمبەر ﷺ لادراون.

ئەو قسەیەی (**جمال الدين القاسمي**)[1] هێناویەتی، قسەیەکی بەجێیە کە دەڵێ: (**يُؤْفَكُ أي: يُصْرَفُ عَنْهُ مَنْ أُفِكَ أي: صُرِفَ عَنِ الحَقِّ الصَّرِيحِ الصَّرْفَ التَّامَّ، إِذْ لاَ صَرْفَ أَشَدُّ مِنْهُ**)، واتە: لادەدرێ لە هەق، لە بڕواهێنان بە ڕۆژی سزاو پاداشت بەپێی سیاق، کەسێك کە لە هەقێکی ڕوون و ڕاشکاو لادرابێ، چونکە هیچ لادرانێك لەو لادانە بەهێزتر نیە، واتە: کەسێك لە بڕواهێنان بە ڕۆژی سزاو پاداشت لادرابێ، ئەوە بەڕاستیی لادەرەو لاڕێیەو، بەلاڕێدا براوە.

ئنجا با لە بارەی (ذَاتِ ٱلْحُبُكِ)ەوە، چەند قسەیەکی زانایان بێنین کە زیاتر تیشك دەخاتە سەر چەمك و واتای ئەو وشەیە:

أ- (**الحسن البصري**)، ڕەحمەتی خوای لێ بێ، دەڵێ: (**الحبك: طَرَائِقُ المَجَرَّة الَّتِي تَبْدُوا لَيْلاً فِي القُرْبَةِ الجَوْ**)، (**حُبُك**): بریتیە لە ڕێیەکانی، کاکێشان کە شەو لە ئاسماندا دەردەکەوێ، [کاکێشانی خۆمان کە دەیبینین، چونکە بە چاو بەس ئەو کاکێشانەی خۆمان دەبینرێ].

ب- (**إبن عباس**) خوا لە خۆی و بابی ڕازی بێ، دەڵێ: (ذَاتِ ٱلْحُبُكِ: **ذَاتِ خَلْقٍ حَسَنٍ**) (**أخرجه الطبري: ٣٢١١٤، وإسناده قوي**)، واتە: ئاسمانی خاوەن دروستکردنێکی ڕێك و پێك و چاك.

---

(١) ج٩، ص١٩٢.

(مجاهـد) ڕەحمـەتی خـوای لـێ بـێ، لـە بـارەی (ٱلْحُبُكِ)ەوە، دەڵـێ: **(المُتْقَـنِ البُنْيَـان)** **(أخرجـه الطـبري:** ٣٢١٢٨)، واتـە: ڕێـك و پێـك و بەهێـز دروسـتكراو.

لە بارەی ﴿ إِنَّكُمْ لَفِى قَوْلٍ مُّخْتَلِفٍ ﴿٨﴾ ﴾ەوە، **(الطبري)** دوو ڕای هێناون:

یەك: (مُّخْتَلِفٍ: **مُصَدِّقٍ أو مُكَذِّبٍ**) **(أخرجه الطبري:** ٣٢١٣٤)، واتە: هەتانە بە ڕاستیی دادەنێ (ڕۆژی سزاو پاداشت) و، هەشتانە بە درۆی دادەنێ.

دوو: (مُّخْتَلِفٍ: **مُتَنَاقِض**) **(أخرجه الطبري:** ٣٢١٣٥)، واتە: پێکەوە ناکۆك، پێکەوە دژ، وەك هەر کامێکیان ئەوی دیکە هەڵدەوەشێنێتەوە.

مەسەلەی سێیەم:

هەڕەشــەكردن لەوانــەی بــە گۆتــرە درۆدەكــەن و، لــە گێــژاوی بێئاگاییــدان، نكووڵیــی لــە هاتنــی ڕۆژی ســزاو پاداشــت دەكــەن، ئــەو ڕۆژە كــە بــە ئاگــر ســزا دەدرێــن و، پێشــیان دەگوتــرێ: بیچێــژن! ئــەوەی پەلەتــان لێدەكــرد ئەوەبــوو:

خــوا دەفەرمــوێ: ﴿ قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ (١٠) الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ (١١) يَسْأَلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ الدِّينِ (١٢) يَوْمَ هُمْ عَلَى النَّارِ يُفْتَنُونَ (١٣) ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ هَذَا الَّذِي كُنتُم بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ (١٤) ﴾.

شیكردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ قُتِلَ الْخَرَّاصُونَ ﴾، واتە: درۆكەران بە كوشت بچن، (الْخَرَّاصُونَ): كۆی (**خَرَّاص**)ە، كە (**صِيغَة المُبَالَغة**)ی (**خَارِص**)ە، واتە: كەسێك شتێك مەزەندە دەكات، بە گۆترە شتێك دەڵێ، بە كوردییش پێی دەڵێن: قرساندن، (**الخَرْص**) یانی: قرساندن و، بە مەزەندە دانانی شتێك، ئەم وشەیە زانایان بە دوو واتا بەكاریان هێناوە.

أ- یان مەبەست پێ ئەوەیە كە لە گۆترە قسە دەكەن.

ب- یاخود بە درۆ قسە دەكەن، بێگومان زۆربەی ئەو كەسانەش كە لە گۆترە شتێك دەڵێن، زۆرجار ئەنجامەكەی ڕاست دەرناچێ.

(**الطبري**) سێ واتای بۆ (**خَرَّاصُونَ**) هێناون:

یەكەم: (**المُرْتَابُون**) ئەوانەی دوودڵن.

دووەم: (**المُتَكَهِّنُون**) ئەوانەی هەر لە گۆترە قسە دەكەن.

سێیەم: (**الكَذَّابُون**) ئەوانەی درۆ دەكەن.

(**قُتِلَ**)، (**دُعَاءٌ بِالْهَلَاكِ عَلَى أَصْحَابِ ذَلِكَ الْقَوْلِ الْمُخْتَلِفِ**)، ئەمــە تووككــردن و نزاكردنــە لــە خاوەنــانی ئــەو قســە پێكــەوە دژە (كــە پێشــتر باســكرا) و، مەبەســت لــە كوشــتنیان ئەوەیــە خــوا بیانفەوتێنــێ.

زانایـان دەڵێـن: ئەگـەر جگەلە خـوا ﷻ چ فریشـتەکان، چ پێغەمبـەران، چ مرۆڤەکان، دوعـا بکـەن، ئـەوە داواکردنـە لـە خـوا، بـەڵام ئەگـەر خـوا ﷻ شـتێك بفەرمـوێ بـە شـێوەی دوعـا ئـەوە هێنانـە دی ئـەو شـتەیە، چونکـە خـوا داوا لـە کـەس ناکات.

وشـەی (خَـرْص): لێـرەدا مەبەسـت پێـی ئـەو گومانەیـە، کـە خاوەنەکـەی بەڵگـەی هەیـە لەسـەری، یـان کەسـێکی شـارەزا جـاری وایـە شـتێك دەقرسـێنێ، ئـەوە زەمکـراو نیـە، وەك دوایـی باسـی دەکەیـن.

٢)- ﴿ ٱلَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ ﴾، ئەوانەی لە گێژاوی نەزانییدا بێئاگان، (**الْغَمْرَةُ: مِنَ الْغَمْرِ، وَهُوَ الشِدَّةُ والكَثْرَةُ وَالشُّغْلُ**)، (**غَمْرَة**): چاوگە لە (**غَمْر**)، کە بە مانای سەختیی و زۆریی و سەرقاڵییش دێ، واتە: ئەوانەی لە گۆمی بێ ئاگاییدا خافڵاون، یانی: لە نەزانییەکدان کە ئەو نەزانییە وەك ئاوێکی زۆر، چۆن کەسێك کە تێی دەکەوێ و، تێیدا نقووم دەبێ، ئەوانیش لە لە جڵیتاو و گۆماوی نەزانییدا نغرۆ بوون.

ئنجـا (سَاهُونَ)، (**السَّـهْوُ: الْغَفْلَـةُ**)، (**سَـهْو**): بریتیـە لـە بێئاگایـی، کەواتـە: (سَاهُونَ) یـانی: (**غَافِلـُون**)، واتـە: بێئـاگان.

٣)- ﴿ يَسْـَٔلُونَ أَيَّانَ يَوْمُ ٱلدِّينِ ﴾، دەپرسن: ڕۆژی سزاو پاداشت کەنگێیە، وشەی (أَيَّانَ)، ناوی پرسیارکردنە لە بارەی کاتی کرداری کردارێکەوە کە ڕوویداوە، ماناکەی لە (**مَتَى**)وە نیزیکە، (**مَتَى وُقُوعُ يَوْمِ الدِّينِ؟**)، کەنگێ ڕۆژی سزاو پاداشت دێ؟ خوا ﷻ دەفەرموێ:

٤)- ﴿ يَوْمَ هُمْ عَلَى ٱلنَّارِ يُفْتَنُونَ ﴾، ئەو ڕۆژەی ئەوان لەسەر ئاگر سزا دەدرێن، لەسەر ئاگر مرۆڤ چۆن سزا دەدرێ؟ بێگومان دەسووتێنرێن، کە ئەمە وەڵامێکی زۆر بەجێیە بۆ گاڵتەپێکردنی ئەوان، ئەوان بەگاڵتەوە گوتوویانە: ڕۆژی سزاو پاداشت کەنگێیە؟ خوای پەروەردگاریش وەڵامیان دەداتەوە و دەفەرموێ: ئەو ڕۆژەیە کە ئێوە دەسووتێنرێن، چونکە وشەی (يُفْتَنُونَ) یانی: (**يُحْرَقُون، يُعَذَّبُوْن**)، دەسوتێنرێن، سزا دەدرێن، (**الْفَتْنُ: التَّعْذِيبُ وَالتَّحْرِيقُ، وَأَصْلُ الْفَتْنِ الإِخْتِبارُ وَإِدْخَالُ الذَّهَبِ النَّارِ**)، وشەی (**فَتْن**): لێرەدا بە مانای سزادان و ئازاردان و سووتاندنە، بەڵام لە ئەصڵدا وشەی (**فَتْن**) بە مانای تاقیکردنەوە

دێ، پێش ئەوەش بە مانای ئەوە دێ کە زێڕ بخرێتە نێو ئاگر تاکو دەرکەوێ، ئایا زێڕێکی ساغە، یاخود کانزای دیکەی لەگەڵ تێکەڵکراون و فێڵی تێداکراوە؟

٥)- ﴿ ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ ﴾، ئازارەکەتان، سزایەکەتان، سووتێنرانەکەتان بچێژن، ئەمە بە تەئکید گوتراوی قسەیەکە قرتێنراوە، بەڵام سیاقەکە دەیگەیەنێ، واتە: پێیان دەگوترێ: سزایەکەتان بچێژن.

٦)- ﴿هَٰذَا الَّذِي كُنتُم بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴾، ئا ئەوەبوو کە ئێوە پەلەتان لێدەکرد، ئەوەی تاڵووکەتان لێدەکرد، (ذُوقُوا فِتْنَتَكُمْ)، وشەی (ذَوْق) خوازراوەتەوە بۆ هەست پێکردنی بەهێز، چونکە زمان لە هەموو ئەندامەکان زیاتر هەست بە شت دەکات، بە تایبەتی بەتام و چێژەکان.

کە دەفەرموێ: ﴿ الَّذِينَ هُمْ فِي غَمْرَةٍ سَاهُونَ ﴿١١﴾ ﴾، واتە: ئەوانەی وەك چۆن کەسێك لە شتێك بێئاگایە و پشتی لێ هەڵدەکات، ئەوانیش بەو شێوەیە بێئاگان، بەو شێوەیە لە گۆماوی نەزانیی خۆیاندا نغرۆ بوون، بەڵام لە ئەصڵدا بێئاگانین و ئاگادارکراونەوەو ترسێنراون، کە دەفەرموێ: ﴿ هَٰذَا الَّذِي كُنتُم بِهِ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿١٤﴾ ﴾، (هَٰذَا): ناوی ئاماژە (**اسْم إِشَارَة**)یە، بۆ شتێکی ئامادە کە لەبەر چاویانە، واتە: ئەوەی ئێوە پەلەتان لێدەکرد بێ، فەرموون ئەوە بۆتان هات! بێگومان ئەمەش مەبەست پێی سەرزەنشتکردنە، واتە: ئا ئەوەیە کە پەلەتان لێدەکرد زوو بۆتان بێ، دە بیچێژن.

مەسەلەی قیرساندن :

لێرەدا (**إبن عاشور**) لە بارەی مەسەلەیەکی فیقهییەوە، کە بریتیە لە قرساندن، قرساندنی دانەوێڵە و میوەی دارو درەخت و، ڕەزو باخ و هەر شتێکی دیکە، هەندێك قسەی هێناون دەمەوێ بە پوختیی لێی بخوازمەوە[1]، دەڵێ:

[بزانە! کە قرساندن واتە: بە گۆترەو مەزەنە تەماشاکردنی شتێك لە بنچینەکانی ئیعتیقاددا، شتێکی نارەوایەو زەمکراوە، چونکە عەقیدە دەبێ لەسەر

---

(١) ج١٠، ص:(٣٤٣ - ٣٤٤).

دڵنیایی بنیات بنرێ، لەبەر ئەوەی دەبێتە بناغە بۆ هەموو شتەکانی دیکە، لێرەشدا کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿قُتِلَ ٱلۡخَرَّٰصُونَ ١٠﴾، بە کوشت بچن، یاخود نەفرینیان لێ بکرێ و دووربخرێنەوە لە بەزەیی خوا، ئەوانەی لە گۆترە قسە دەکەن و درۆ دەکەن، مەبەست پێی ئەو جۆرە کەسانەیە کە هەروا بە گومان و بۆچوونێك کە هیچ نیشانەو بەڵگەیەکی لەپشتەوە نیە، قسە دەکەن، ئەوە بە نسبەت کاروباری عەقیدەییەوە.

بەڵام قرساندن لە هەڵسوکەوتەکاندا، ئەو هەڵسوکەوتانەی لە نێوان خەڵکدا دەبن، بەو شێوەیە زەم ناکرێ، ئەگەر ئەو قرساندنە ببێتە جۆرێك لە قومارکردن و زیانگەیاندن بە لایەك، ئەوە بێگومان زەمکراوە، بەڵام هەندێك جار مۆڵەت بۆ هەندێك لە جۆرەکانی قرساندن دراوە، کە پێویست بکات لەبەر هێنانە دی بەرژەوەندییەك، وەك لەم فەرموودەیەدا هاتوە: {**عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله عنه، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ رَخَّصَ فِي بَيْعِ الْعَرَايَا بِخَرْصِهَا**} (**أخرجه مسلم: ٣٩٧٣**).

واتە: ئەبوو هورەیرە (خوا لێی ڕازی بێ) گێڕاویەتەوە کە پێغەمبەری خوا ﷺ مۆڵەتی داوە ئەو دارخورمایانەی بە هاوکاریی بابایەکی خاوەن باخ دەیدات بە کەسێکی دیکە، مەزەندە بکرێن (بەرەکەیان چەندە؟).

دەڵێ: ئەو دارخورمایە بۆ تۆ، یان ئەو دوو دارخورمایە بۆ تۆ، میوەکەیان بۆ تۆ، ئنجا ئەگەر دوایی خاوەن باخەکە بیەوێ ئەو خورمایانەی داونی بەو کەسە، لە بەرانبەر ئەو خورمایانە پارەی بداتێ، یاخود خورمای دیکەی بداتێ، لەو کاتەدا بەر لەوەی میوەکەیان دەربکەن و خورمایەکان پێبگەن، دەگونجێ بقرسێنرێن، واتە: میوەی ئەو درەختانەی بە شێوەی دیاریی و هاوکاریی بابای خاوەن باخ داونی بە کەسێك وەك هاوکارییکردن، بۆ وێنە: بۆ ماوەی ساڵێکی دیارییکراو، یان بۆ دوو ساڵ، کە ئەصڵ وایە لە کاتی پێگەیشتنی خورمایەکاندا میوەی خۆی بچنێ، بەڵام ئەگەر بابای خاوەن باخ بۆی دەرکەوت کە ئەو

میوەیـەو، ئـەو خورمایانـەی بەخشـیوونی، لـە بابـای پێبەخـشراو بکرێتـەوە، بـۆ ئـەوەی بەبیانـووی ئـەو خورمایانـەوە نەچێتـە نێـو باخەکـەی و، زیـانی پـێ نەگەیەنـێ، ئـەوە دروسـتە ئـەو میوەیـە بـەر لـەوەی خورمایـەکان پێبگـەن، بیانقرسـێنێ و بـە ئەنـدازەی ئـەوە خورمـای بداتـێ، یاخـود بـە ئەنـدازەی ئـەوە پـارەی بداتـێ، گرنـگ ئەوەیـە قەرەبـووی بداتـێ، قرسـاندن لـە کوردەواریـی خۆشـماندا هـەر بەکاردەهێـنرێ، یەکێک بـە یەکێـك دەڵـێ: تـۆ وەرە ئـەم باخـە، یـان ئـەم گەنمـە بـە چەنـد دەقرسـێنێ، بـە چەنـد عەربـە، یـان بـە چەنـد تەنەکـە، یـان بـە چەنـد تـەن؟ دروسـتە، ئـەو جـۆرە سـەودایانە بکرێـن، بـەڵام بـە مەرجێـك فێـڵ و تەڵەکـەی تێدانەبـێ و، وانەبـێ لایـەك لایەکیـان هەڵخەڵەتێنـێ.

مەسەلەی چوارەم:

باسی پاداشتی پارێزکاران کە باخ و بێستان و کانیی و سەرچاوەکانن و، ستاییشکردنیان بە چوار خەسڵەتی گەورەو گرنگیان: چاکەکاریی و، شەو بێداریی و، داوای لێبووردن لە خوا کردن و، سامان و ماڵی خۆ بەخشین بە کەسانی سواڵکەرو داواکەرو، بە کەسانێکیش کە داوا ناکەن، بەڵام بێبەشن:

خوا دەفەرمووێ: ﴿ إِنَّ ٱلْمُتَّقِينَ فِى جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴿١٥﴾ ءَاخِذِينَ مَآ ءَاتَىٰهُمْ رَبُّهُمْ ۚ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَبْلَ ذَٰلِكَ مُحْسِنِينَ ﴿١٦﴾ كَانُوا۟ قَلِيلًا مِّنَ ٱلَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾ وَبِٱلْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴿١٨﴾ وَفِىٓ أَمْوَٰلِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّآئِلِ وَٱلْمَحْرُومِ ﴿١٩﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

خوا ﷻ دوای ئەوەی کە باسی سەرەنجامی شوومیی بێبڕوایانی کرد، ئنجا باسی سەرەنجامی خێریی پارێزکاران دەکات، هاوکات باسی ئەو سیفەت و خەسڵەتە بەرزو مەزنانەشیان دەکات، کە بوونە هۆی ئەوەی ئەو سەرەنجامە خێرەیان بۆ دەستەبەر ببێ، دەفەرمووێ:

١)- ﴿ إِنَّ ٱلْمُتَّقِينَ فِى جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴾، بە دڵنیایی پارێزکاران لە باخ و سەرچاوان دان، واتە: ئەو کەسانەی پێش هەموو شتێك خۆیان دەپارێزن لە شیرك و کوفرو، بێبڕوایی بە ڕۆژی دوایی، ئەوانە لە چییدان؟ ﴿ فِى جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴾، (جَنَّٰتٍ)، کۆی (جَنَّةٌ)یە، واتە: باغ و بێستان، (وَعُيُونٍ)یش، کۆی (عَيْن)ە، واتە: کانیی و سەرچاوە، واتە: لە نێو باغ و بێستانەکان و لە نێو کانیی و سەرچاوەکان دان، لە زۆر شوێنی قورئاندا ئەم تەعبیرە هاتوە، بۆ وێنە:

لە سوورەتی (الدخان)دا: ﴿ إِنَّ ٱلْمُتَّقِينَ فِى مَقَامٍ أَمِينٍ ﴿٥١﴾ فِى جَنَّٰتٍ وَعُيُونٍ ﴿٥٢﴾ ﴾، واتە: پارێزکاران لە جێگاو ڕێگایەکی پڕ هێمن و ئاساییش دان، لە نێو باغ و گوڵ و گوڵزارو کانیی و سەرچاوەکاندان، لە چەند شوێنی دیکەش خوای پەروەردگار هەر ئاوا باسی جێگاو ڕێگای پارێزکاران و ئیماندارانی کردوە لە ڕۆژی دوایی دا، بۆچی؟

چونکە ئەگەر تەماشا بکەین سرووشتی بەشەر کەیفی بە ئاو دێ و، کەیفی بە سەوزایی دێ و، کەیفی بە گوڵ و گوڵزار دێ و، بەو دیمەنانە دێ، واتە: ئەوەی خوا ﷻ دەزانێ سرووشتی مرۆڤ دەیخوازێ لە دنیاو لە ڕۆژی دوایی دا، خوای پەروەردگار ئەو بەهەشتەی وا هەڵخستوە، کە سرووشتی ساغی مرۆڤ دەیخوازێ، هیچ کەسێك نیە کە کەیفی بە کانیی و سەرچاوەو جۆگەو جۆبارو ڕووبارو، گوڵ و گوڵزارو دارو درەخت و سەوزایی نەیەت.

٢)- ﴿ءَاخِذِينَ مَآ ءَاتَىٰهُمۡ رَبُّهُمۡ﴾، وەرگری ئەوەن کە پەروەردگاریان پێیداون، کە ئەمە چەمکەکەی گشتگیر و فراوانە و هەرچی خوای بەخشەر پێیان دەدات دەیگرێتەوە.

(فخرالدین الرازي) لە تەفسیرەکەی خۆیدا **(التفسیر الکبیر)**[1]، دەڵێ: ئەم ئایەتە: ﴿ءَاخِذِينَ مَآ ءَاتَىٰهُمۡ رَبُّهُمۡ﴾، سێ واتای هەن:

یەکەم: ئەوەی پەروەردگاریان پێیان دەدا، وردە وردە وەری دەگرن و هەمووی بەیەکجار وەرناگرن، چونکە مەحاڵە شتێك کە کۆتایی نەبێ، یەکسەر هەمووی وەربگیرێ، بۆیە دەفەرموێ: (ءَاخِذِينَ)، بە ناوی بکەر (**اسْمِ فَاعِل**)، هێناویەتی وەرگری ئەوەن کە پەروەردگاریان پێیان دەدا، ڕۆژ بۆ ڕۆژو، ساڵ بۆ ساڵ و، کات بۆ کات.

دووەم: بۆیە خوا وای فەرمووە، یانی: (**قَابِلِيْنَ قُبُولَ رَاضٍ**)، وەری دەگرن، وەرگرتنی بابایەکی ڕازیی لەوەی پێی دەدرێ.

سێیەم: وەرگری ئەوەن کە پەروەردگاریان پێیان دەدا، یانی: دەبنە خاوەنی، واتە: کە دەچنە ئەو بەهەشتانەوە و، خوا ئەو نازو نیعمەتەیان پێ دەدات، شتێك نیە وەك سپاردە وێیان بدرێ، بۆ کاتێکی دیاریکراو، بەڵکو دەبنە خاوەنی بۆیە دەفەرموێ: (ءَاخِذِينَ)، وەرگرن، یانی: (**مَالِكِيْن وَمُتَمَلِّكِيْن**)، دەبن بە خاوەنی ئەوەی خوای بەرزو مەزن پێیان دەدات.

---

(١) ج١٤، ص١٨٤.

ئنجا خوا ﷻ باسی ئەوە دەكات هۆكاری ئەوە چییە كە ئەوە پاداشتییانە؟ دەفەرموێ:

٣)- ﴿ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَبْلَ ذَٰلِكَ مُحْسِنِينَ ﴾، بەدڵنیایی ئەوان لە پێش ئەوەدا چاكەكار بوون، ئەمە هۆكار دۆزییە، بۆچی خوا ﷻ پارێزكاران دەخاتە نێو باغ و بێستان و گوڵ و گوڵزارەكان و كانیی و سەرچاوەكان و، ئەوەی پەروەردگاریان پێیان دەدات، دەبنە وەرگری؟ لەبەر ئەوەی ئەوانە پێشتر چاكەكار بوون، واتە: لە خواپەرستییان داو لە دینداریياندا، دینداریيەكی چاك و خواپەرستییەكی باشیان دەكرد.

هەروەها لەگەڵ خەڵكیشدا مامەڵەیەكی ڕاست و دروستیان دەكرد، لەگەڵ دۆستدا و لەگەڵ دوژمندا، لەگەڵ ماڵ و خێزان، لەگەڵ دەرو دراوسێ، لەگەڵ كۆمەڵگاو، لەگەڵ مرۆڤایەتییدا بە گشتیی.

ئەوە سیفەتی یەكەمیان لە چوار سیفەتەكانیان.

٤)- ﴿ كَانُوا۟ قَلِيلًا مِّنَ ٱلَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴾، ئەوانە بە شەوێ كەم دەخەوتن، (**وَالْهُجُوعُ: النَّوْمُ لَيْلاً**)، (**هُجُوع**): بریتیە لە خەوی شەو، واتە: بە شەوێ كەم دەخەوتن، ئەدی چییان دەكرد؟ شەو بێداردەبوون بۆ خواپەرستیی، بۆ جۆرەكانی خوا پەرستیی، مەرج نیە تەنیا نوێژ، قورئانیان دەخوێندو، یادی خوایان دەكردو، تاعەتیان بۆ خوا ئەنجام دەدا.

ئەوەش سیفەتی دووەمیان.

٥)- ﴿ وَبِٱلْأَسْحَارِ هُمْ يَسْتَغْفِرُونَ ﴾، (سیفەتی سێیەمیان ئەوە بوو) لە دەمەو بەرەو بەیاندا، داوای لێبوردنیان دەكرد، (**أَسْحَار**)، كۆی (**سَحَر**)ە، كە بریتیە لە كۆتایی شەوگار و پێش بەرەبەیان، یانی: كە شەویان بە شەونوێژو شەو بێداریی و خواپەرستیی دەبردە سەر، ئەوە نەدەبووە هۆی ئەوەی پێی لە خۆبایی بن و، لە كەوڵی خۆیان دەربچن، بەڵكو پێش بەرەبەیانیش داوای لێبوردنیان لە پەروەردگاریان دەكرد، كە خوایە! ئەو تاعەتەی ئەنجامماندا، شایستەی تۆ نیە، بەڵام ئێمە هەر ئەوەندەمان لە تواناد هەیە، نەك بە دوو ڕكات نوێژ لە كەوڵی خۆیان دەربچن و پێی لە خۆیان بایی بن و، پێیان وابێ شتێكی زۆر گەورەیان كردوە!

٦)- ﴿ وَفِىٓ أَمْوَٰلِهِمْ حَقٌّ لِّلسَّآئِلِ وَٱلْمَحْرُومِ ﴾، لە ماڵ و سامانیشیان دا ماف هەبوو، بۆ داواکەر و بێبەش، بابای سواڵکەر و بابای بێ بەشیان، بەخاوەن ماف دەزانی لە ماڵ و سامانیاندا.

(السَّائِلُ: الْفَقِيرُ الْمُظْهِرُ فَقْرَهُ فَهُوَ يَسْأَلُ النَّاسَ)، (سائل): هەژارێکە، هەژاریی خۆی دەردەخات و داوا لە خەڵك دەکات.

(الْمَحْرُومُ: الْفَقِيرُ الَّذِي لاَ يُعْطَى الصَّدَقَةَ لِظَنِّ النَّاسِ، أَنَّهُ غَيْرُ مُحْتَاجٍ مِنْ تَعَفُّفِهِ عَنْ إِظْهَارِ الْفَقْرِ)، (مَحْرُومُ): هەژارێکە خێرو چاکەی پێنادرێ، لەبەر ئەوەی خەڵك گومانیان وایە ئاتاج نیە چونکە زۆر نەفس بەرزەو هەژاریی و نەداریی و کرووزانەو لالانەوە دەرنابڕێ.

بۆچی دەفەرموێ: ﴿ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَبْلَ ذَٰلِكَ مُحْسِنِينَ ﴿١٦﴾ ﴾، ئەوان لەپێش ئەوەدا چاکەکار بوون؟ ئەمە (تَفْخِيْمٌ لِمَا أَعْطُوه: أَعْطُوا مَا أُعْطُوا بِسَبَبِ مَا فَعَلُوهُ مِنْ قَبْلُ)، بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَبْلَ ذَٰلِكَ ﴾، کە ئەمە پێی دەگوترێ: (إطْنَاب)، واتە: قسەکردن بە درێژیی و ئەمیش لە شوێنی خۆیدا پەسەندە، ئەگەرنا قورئان هەمووی لەوپەڕی کورتیی و پوختیی دایە، بەڵام جاری وایە خوا ﷻ شێوەی (إطْنَاب)، بەکاردێنێ، لێرەدا ئەمە بۆ ئەوەیە کە ئەوەی پێیان دراوە، زۆر بە گەورە بگیرێ و، بە مەزن پێشان بدرێ، واتە: ئەوەی پێیاندراوە، بۆیە پێیاندراوە کە لەوە پێش، ئەو کارە گەورەو گرنگانەیان ئەنجام داون، کەواتە: لێرەدا خوا ﷻ ئەو بەندە چاکانەی بەهەشتەکانیان بە قسمەت دەکات، بە پێنج وەسف پێناسەی کردوون:

١- (الْمُتَّقِيْن): پارێزکاران.

٢- (الْمُحْسِنِيْن): چاکەکاران.

٣- ﴿ كَانُوا۟ قَلِيلًا مِّنَ ٱلَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾ ﴾، شەو بێداریی و کەمخەویی.

٤- داوای لێبوردن کردن لە خوا، پێش بەرەبەیان.

٥- ماڵ و سامانی خۆ، بە مافی سواڵکەرو هەژاران زانین.

پێنج نوکتەی ڕەوانبێژیی و بەسەرهاتێکی سەرنجڕاکێش:

﴿ وَفِيٓ أَمۡوَٰلِهِمۡ حَقّٞ ﴾، بۆچـی دەفەرمـوێ: (حَقٌّ)، واتـە: ئـەوان بـە مـافی ئـەو سـواڵکەرو نـەدارو هـەژارو بێبەشـانەی دەزانـن، نـەك منەتیـان لەسـەر بکـەن، بەڵکـو دەڵێـن: هەقـی خۆتانـە لـە ماڵـی ئێمـەدا، وەرن هەقەکەتـان بـەرن.

یەکەم: پێنج نوکتەی ڕەوانبێژیی، کە تەنیا لەم ڕستەیەدا هەن: ﴿ كَانُواْ قَلِيلٗا مِّنَ ٱلَّيۡلِ مَا يَهۡجَعُونَ ١٧ ﴾:[1]

١- ئەوەیە کە خوا دەفەرموێ: ﴿ كَانُواْ قَلِيلٗا ﴾، (كَانُواْ)، چونکە کرداری (**كَوْن**) دەلالەت لەسەر ئەوە دەکات کە (**خبر**)ی (**كَان**) هەواڵەکەی کە دێ، شتێکی چەسپاو بووە لە ژیانیاندا، واتە: عادەت و شتێکی چەسپاو بووە، عادەت و نەریتیان بووە و بەو شێوەیە بوون، شەوانە کەم خەوتوون.

٢- ئەوە کە دەفەرموێ: ﴿ كَانُواْ قَلِيلٗا مِّنَ ٱلَّيۡلِ مَا يَهۡجَعُونَ ١٧ ﴾، لە جیاتی ئەوەی بفەرموێ: (**كَانُوْا يُقِيْمُون اللَّيْل**)، شەو بێدارییان دەکرد، ئەم تەعبیرەی خوای بەرزو مەزن بە کاریهێناوە، کە باسی (**هُجُوع**)ی تێدایە، ئەو حاڵەتەی نەفسی مرۆڤ زۆر ئارەزووی دەکات، کە بریتیە لە خەوو پشوودان، ئەوەی تێدایە، ئەگەر فەرموبای: (**كَانُوْا يُقِيْمُون اللَّيْل**)، هەر ئەوەندەمان دەزانی کە شەو بێداربوون، بەڵام کە دەفەرموێ: ﴿ كَانُواْ قَلِيلٗا مِّنَ ٱلَّيۡلِ مَا يَهۡجَعُونَ ١٧ ﴾، عادەتیان وابوو کە کەمێك لە شەوێ دەخەوتن، باسی (**هُجُوع**) کە خەوی شەوە، ئەوەمان بۆ دەردەخات کە ئەوانە بەسەر ئارەزووی نەفسیاندا زاڵ بوون، کە نەفس کەیفی بە پشوودان و ئیسراحەت هەیە، ئەمە وەك ئایەتەکەی سوورەتی (السجدة)، وایە کە دەفەرموێ: ﴿ تَتَجَافَىٰ جُنُوبُهُمۡ عَنِ ٱلۡمَضَاجِعِ ١٦ ﴾، واتە: تەنیشتەکانیان بەرزدەبنەوە لەسەر جێیەکانیان.

---

(١) کـە ئەمـە هـەم خـاوەنی تەفسـیری (الكشّـاف) زەمەخشـەریی و هـەم ئیبنـو عاشـوورو توێـژەرەوەکانی دیکـەش ئاماژەیـان پێکـردوە.

٣- ئەوەیە کە بە ڕاشکاویی باسی شەو دەکات: ﴿ كَانُواْ قَلِيلًا مِّنَ ٱلَّيْلِ ﴿١٧﴾ ﴾، چونکە باسکردنی شەو، بیرخەرەوەی ئەوەیە کە ئەوانە وازیان لە خەوێ هێناوە، لە کاتێکدا شەو خوازیاری ئەوەیە مرۆڤ تێیدا پشوو بدات، واتە: مرۆڤ بە شەوێ حەز لە خەوو ئیسراحەت دەکات، ئنجا ئەمە دەرخەری ئەوەیە کە ئەوانە شەو کە بێدار بوون، لەشەودا کە نەفس پێی خۆشە تێیدا ئیسراحەت بکات، وازیان لە خەو هێناوە، ئەمەش وەك زانایانی ڕەوانبێژیی دەڵێن: قورئان هەمووی لە لووتکەی ڕەوانبێژیی دایە و، یەکێك لە ڕووەکانی ڕەوانبێژیی بریتیە لەوە کە شتێك پێویست بکات بە شێوازی (**إِطْنَابٌ**)، درێژە پێدان باس بکرێ، وا باسبکرێ ئێرەش یەکێکە لەو شوێنانە.

٤- ئەوەیە کە (**هُجُوع**): کە بریتیە لە خەو، بەندداری کراوە بە وشەی کەم (**قَلِيْل**)، واتە: خەوەکەیان لە شەوێدا ئەندازەیەکی کەم بووە، ئەمەش ئاماژەیە بۆ ئەوە کە نەچوون خەوەکەیان بگەیەننە ئەوپەڕی ڕاددەکەی، بەڵکو بە ئەندازەیەکی کەم لە خەوی شەو ئیکتیفایان کردوەو، ئەوەی دیکەیان تەرخانکردوە بۆ بێدار بوون.

٥- ئەوەیە تەنانەت ئەو کەمە خەوەشیان (مَا)ی چۆتە سەرێ، ﴿ كَانُواْ قَلِيلًا مِّنَ ٱلَّيْلِ مَا يَهْجَعُونَ ﴿١٧﴾ ﴾، ئەمەش دیسان جارێکە دیکە جەختکردنەوەی ئەوەیە، کە ئەو ئەندازە خەوەی لە شەویشدا خەوتوون، ئەندازەیەکی کەم بووە.

هەڵبەتە ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (**السجدة**)دا، لە بارەی شەو نوێژەوە کورتە باسێکمان کردوە.

دووەم: بەسەرهاتێکی سەرنجڕاکێش:

(**الأصمَعي**) وەك (**القرطبي**) لە (**الجامع لأحكام القرآن**)دا، هەروەها زۆربەی تەفسیرەکانیش هێناویانە، بەسەرهاتێك دەگێڕێتەوە، کە بە ڕاستیی جێی سەرنجە، من یەکسەر بە تەرجەمەکراویی دەیهێنم، لە تەفسیری (**القرطبي**)[1]یەوە:

---

(١) الجامع لأحكام القرآن ج١٦، ص ٣٥-٣٦.

دەڵـێ: ئەصمعیـی گوتوویـەتی: جارێـك چوومـە مزگـەوتی بەصـرا دەشـتەکییەکی وشـك (واتـە: کەسێکی ناحاڵیـی و کەم سـەلیقە) سـواری حوشـترێکی بوو، شمشـێرەکەی بـە شـانیدا کردبـوو، تیـرو کەوانەکـەی بـە دەسـتیەوە گرتبـوو، لێـم وەنزیـك کـەوت و سـەلامی کـرد، گـوتی: ئـەی پیاو! تـۆ خەڵـکی کوێـی؟ منیـش گوتـم: لـە بـەنی ئەصمـەع، گـوتی: تـۆی ئەصمەعیـی، گوتـم: بەڵـێ، گـوتی: لـە کوێـوە هاتـووی؟ گوتـم: لـە شـوێنێکەوە هاتـووم کـە فەرمایشـتی خـوای بـە بەزەیـی تێـدا دەخوێنرێتـەوە، گـوتی: ئنجـا خـوای بـە بەزەیـی فەرمایشـتێکی هەیـە مرۆڤـەکان بیخوێننـەوە؟ گوتـم: بەڵـێ، گـوتی: دە هەندێکیـم بەسـەردا بخوێنـەوە، منیـش سـوورەتی (**الذاریـات**)م بەسـەردا خوێنـدەوە، (بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ)، ﴿وَٱلذَّٰرِيَٰتِ ذَرۡوٗا ۝١ فَٱلۡحَٰمِلَٰتِ وِقۡرٗا ۝٢ فَٱلۡجَٰرِيَٰتِ يُسۡرٗا ۝٣ فَٱلۡمُقَسِّمَٰتِ أَمۡرًا ۝٤ إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَصَادِقٞ ۝٥ وَإِنَّ ٱلدِّينَ لَوَٰقِعٞ ۝٦﴾، تاکـو گەیشـتمە ئـەو شـوێنەی ﴿وَفِي ٱلسَّمَآءِ رِزۡقُكُمۡ وَمَا تُوعَدُونَ ۝٢٢﴾، بژیـوی ئێـوە لـە ئاسـمانەوەیە، دەڵـێ گـوتی: ئـەی ئەصمەعیـی! بەسـە، دوایـی هەڵسـا حوشـترەکەی سـەربڕی و گۆشـتەکەی بـەش بـەش کـرد، دوایـی گـوتی: یارمەتییـم بـدە دابەشـی بکەیـن بەسـەر هـەژاران و نەدارانـدا، کەسـێك لـەولا ڕا دەهـات و پێکـەوە گۆشـتەکەیمان دابەشـکرد، دوایـی شمشێرەکەشـی، هەروەهـا تیـرو کەوانەکەشـی هەردووکیـان شـکاندن و خسـتنیە ژێـر بارەکـەی و ڕۆیشـتەوە بـەرەو بیابـان، بـەرەو دەشـت و سـەحرایەك کـە لـەوێ نیشـتەجێ بـوون، ئنجـا کـە ڕۆیشـت هەر لەبـەر خۆیـەوە دەیگـوت: ﴿وَفِي ٱلسَّمَآءِ رِزۡقُكُمۡ وَمَا تُوعَدُونَ ۝٢٢﴾، بژیـوی ئێـوە لـە ئاسـمانەوەیە، هەروەهـا ئـەوەی کـە بەڵێنتـان پێـدەدرێ!

ئەصمەعیـی دەڵـێ: مـن خۆمـم لـە بەرانبـەر ئـەودا بـە کـەم هاتـە بەرچـاوو، سـەرکۆنەی خۆمـم کـرد، دوایـی وای بەسـەردا هـات کـە لەگـەڵ هاڕوونـە ڕەشـیددا حەجـم کـرد، لـە کاتێکـدا تەوافـم دەکـرد، گوێـم لـە دەنگێـکی نـزم بـوو، دەنگێـکی کـز، ئـاوڕم دایـەوە تەماشـام کـرد، کابـرا دەشـتەکییەکەیە لاواز بـووە و ڕەنگـی زەرد بـووە، سـڵاوی لێکـردم و دەسـتی گرتـم و گـوتی: فەرمایشـتی ڕەحمانـم بەسـەردا

بخوێنــەوەو لــە پشــت مەقامــەوە دانیشــتاندم، گــوتی: وەرە فەرمایشــتی خــوای بــە بەزەییــم بەســەردا بخوێنــەوە چــی دیکەشــی هەیــە! دەڵــێ: منیــش ســوورەتی **(الذاریـات)**م، بەسـەردا خوێنـدەوە تاکـو ئـەو شـوێنەی دەفەرمـوێ: ﴿ وَفِي ٱلسَّمَآءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ ﴿٢٢﴾ ﴾، ئەعرابییەکـە گـوتی: ئـەوەی خـوای بـە بەزەیـی بەڵێنـی پێدابووین، بەڕاسـتمان بینـی، ئایـا جگـە لـەوە چـی دیکـەی فەرمـووە؟ شـتی دیکـەی فەرمـووە؟ گوتـم: بەڵــێ، خــوا ﷻ دوای ئــەوە فەرموویــەتی: ﴿ فَوَرَبِّ ٱلسَّمَآءِ وَٱلْأَرْضِ إِنَّهُۥ لَحَقٌّ مِّثْلَ مَآ أَنَّكُمْ تَنطِقُونَ ﴿٢٣﴾ ﴾، بـە پـەروەردگاری ئاسـمانەکان و زەوی ئـەوە هەقـە و ڕاسـتە، وەك چـۆن ئێـوە قسـە دەکـەن، کابـراش چریکەیـەکی لێـداو گـوتی: **(يَـا سُـبْحَانَ اللَّـهِ! مَـنِ الَّـذِي أَغْضَـبَ الْجَلِيـلَ حَتَّـى حَلَـفَ! أَلَـمْ يُصَدِّقُـوهُ فِي قَوْلِـهِ حَتَّـى أَلْجَئُـوهُ إِلَى الْيَمِيـنِ؟)**، پاکیـی بـۆ خـوا، کـێ خـوای پایـە بـەرزی تـووڕە کـردوە، تاکـو سـوێندی پێخـواردوە، بڕوایـان پـێ نەکـردوە لـە فەرمایشـتەکەیدا تاکـو ناچاریـان کـردوە سـوێند بخـوات، سـێ جـاران وای گـوت، دوایـی یەکسـەر گیـانی سـپارد، واتـە: لەگـەڵ ئـەوەدا ڕووحیـی دەرچـووو!

ئێسـتاش بـە باشـی دەزانـم دوو کورتـە باسـان بخەینـەڕوو، چونکـە خـوای بـەرزی مــەزن دەفەرمــوێ: ﴿ وَفِي ٱلْأَرْضِ ءَايَٰتٌ لِّلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِيٓ أَنفُسِكُمْ ۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾ ﴾، واتــە: لــە زەویــدا نیشــانە هــەن، واتــە: نیشــانە هــەن لەســەر بەدیهێنەرایەتیــی و پەروەردگاریەتیــی و توانــاو دەســتەڵاتی بــێ ســنووری خــوا، کــە دەتوانــێ مــردووان زینـدوو بکاتـەوە، هەروەهـا لـە خۆشـتاندا ئایـا نابینـن؟ ئنجا ئێمـە دوو کورتـە باسـی پوخـت دەخەینـە ڕوو، کورتـە باسـێك دەربـارەی زەوی و، کورتـە باسـێکیش دەربـارەی خۆمـان (جەسـتەی مـرۆڤ) بـە تایبـەت.

کورتە باسێک دەربارەی زەوی

بەڕێـــــزان!

ئێمـە لـە یـازدە بڕگـەدا باسـی زەوی دەکەیـن، هەڵبەتـە کاتی خـۆی لـە تەفسـیری سـوورەتی (یونـس)دا باسـێکی سـەربەخۆمان لـە بـارەی گەردوونـەوە کـردوە، پاشـان لـە بـارەی خـۆرەوە و لـە بـارەی زەوییـەوە و لـە بـارەی مانگـەوە، بـەڵام لێـرەدا جارێـکی دیکـە لـەو یـازدە بڕگەیـەدا، بـاسی زەوی دەکەیـن، کـە ڕەنگـە لـە هەندێـك ڕووەوە، ئـەم باسـەی ئێـرە فراوانـتر بـێ لـەوەی ئـەوێ:

یەکەم: تیرە (**قطر**)ی زەوی (١٢٨٠٠)کم، واتە: لەم سەری زەوی تاکو ئەوسەری، ئەوە پێی دەگوترێ: تیرە، نیوە تیرەش ئەوەیە تاکو نیوە ڕاستێ بێ، تیرەی زەوی واتە: لەم سەری زەوی بۆ ئەو سەری زەوی.

دووەم: قەبارەی (**حجم**)ی زەوی، بریتیە لە یەك ملیۆن (١٠٠٠,٠٠٠کم^{3}) کیلۆمەتر سێجا، واتە: قەبارەی زەوی هەمووی کە قەبارە دیارە ئەوەیە کە کۆی شتێك بە هەموو لایەکانیەوە (١٠٠٠,٠٠٠)کم^{3}یە، دیارە بە نیزیك کراوەیی.

سێیەم: چڕیی (**كَثَافَة**)ی زەوی، دەوری (٥) گرام و لە (٥٢٪)ی گرامێکە بۆ هەریەك سانتیمەترێك سێجا، یانی: هەر یەك سانتیمەتر سێجایەك، چڕییەکەی (٥) گرام و لە (٥٢٪)ی گرامێکە، واتە: (٥،٥) پێنج و نیو گرام.

چوارەم: قورسایی (**كتلة**)ی زەوی (٦٠٠٠) شەش هەزار ملیۆن ملیۆن ملیۆن، واتە: (٦)^{21} تەنە، ژمارە (٦)، (٢١) سفری هەبێ ئەوەندە تەن زەوی قورسە.

پێنجەم: پێکهاتەی زەوی ئێمە لە چوار بڕگەدا باسی پێکهاتەی زەوی دەکەین:

١- نێـوکی زەوی: نێوکـە ڕەقەکـەی زەوی کـە پێـی دەگوتـرێ: (نَـوَاة صُلْبـة)، کـە لـە (٩٠٪)ی ئاسـنەو (٩٪)ی نیکلـەو، توخمـە سـووکەکانیش وەك، فۆسـفۆرو کاربـۆن

و سـلیکۆن (١٪)ە، پێکهاتـەی نێـوکی زەوی هەمـان پێکهاتـەی نەیزەکەکانـە کـە لـە ئاسـمان دێنـە خـوار، تیرەی نێـوکی زەوی تیرەکـەی (٢٤٠٢)کـم ئاوەکـەی، نیوەتیرەکەی لـە چەقەکەیـەوە لـە نێـوان (٦٣٧١ - ٥١٧٠)کـم، دیـارە لـە ژێـر ئاسـتی دەریـاوە، ئـەوە بـە نسـبەت چینـی یەکەمـی زەوی کـە پێـی دەگوتـرێ، دەشـگونجێ بڵێیـن: زەوی حەوتـەم، یاخـود چینـی حەوتـەم.

٢- نێوکـی شلـی زەوی: کـە دەگونجـێ بڵێیـن: توێـژی یاخـود چینـی شەشـەم، کـە دەوری نێوکـە ڕەقەکـەی زەوی داوە، بـەڵام ماددەیـەکی قاڵبووەوەیـەو هەمـان پێکهاتـەی نێوکـە ڕەقەکەشـی هەیـە، ئەویـش تیرەکـەی (٢٢٨٥)کـم، لـە قووڵایـی لـە (٢٨٨٥ - ٥١٧١)کـم لـە ژێـر ئاسـتی دەریـاوە.

٣- توێژەکانـی سێیەم و چـوارەم و پێنجـەم: ئەمانـە سـێ چینـن، تیرەکەیـان هـی هەموویـان پێکـەوە: (٢٧٦٥ - ٢٨٨٥)کـم، واتـە: تاکـو قووڵایـی (١٢٠)کـم لـە ژێـر ئاسـتی دەریـاوە.

٤- توێـژی شەشـەم و حەوتـەم: کـە چینـی بەردینـی پێدەڵێـن: **(الطَّبَقَـة الصَّخْرِيَّـة)**، کـە دەگونجـێ بڵێیـن: زەوی دووەم و یەکـەم، تیرەکەی (٦٥)کم لە ژێـر دەریاکانەوەیە، بـەڵام لـە ژێـر وشـکانیی دا (١٢٠)کـم، کـە ئەمـە توێکڵـی زەوی پێـك دێنـێ و، لـە ژێـر دەریایەکانـەوە (٥ - ٨)کـم، بـەڵام لـە ژێـر وشـکانیەوە (٦٠ - ٨٠)کم ئەسـتوورە.

پاشان ئەم زەوییەی ئێمە چەند بەرگێکی هەن:

بەرگی خاکـی زەوی:

یەکەمیـن بەرگـی زەوی بەرگێـکی خاکییـە، ئـەو بەرگـە خاکییـەش چیایـەکان پێـکی دێنـن بـە پلـەی یەکـەم، لـەو شـوێنانەی کـە چیایـان لێـن، ئەگەرنـا دیـارە ئـەوی دیکـە بەسـتەڵەکە، بیابانە...هتـد، چیاییـەکان خـوای پـەروەردگار بـە سـینگ نـاوی بـردوون، ﴿وَٱلْجِبَالَ أَوْتَادًا ۝٧﴾ النبأ، هـەر چیایـەك چەنـدەی بەدەرەوەیـە، دە، پـازدە هێنـدەی لـە زەوی دایـە، بـۆ وێنـە: چیـای هیمالایـا - بەرزتریـن لووتکـە چیـای هیمالایـا کـە

بەرزترین چیاشە لە جیهاندا - پێی دەگوترێ: ئیڤریست (٨٨٦٤)م، واتە: (٨)کم و (٨٦٤)م، دەوری (٩)کم بەرزە، (١٣٠)کم ی لە زەویدایە، یانی: دە، پازدە هێندەی خۆی، ئەستوورایی ئەو بەرگە بەردییە، یان بەرگە خاکییەی زەوی (١٠٠ - ١٥٠)کم دەبێ، بەڵام دیارە قووڵترین دەریا دەوری (١١)کم، یان (١١٠٠٠)م و، بەرزترین چیاش (٩)کم و بە هەردووکیان (١١ و ٩) دەکاتە (٢٠)کم، بەس ئەوەندە دەریاو چیا دەیگرێتەوە، ئەوەی دیکە هەمووی هەر ئەو توێخە بەردییە پێکی دێنێ.

بەرگی هەوای دەوری زەوی:

أ- سوودەکانی بەرگە هەوا:

ئەو بەرگە هەوایە کە دەوری زەوی داوە، کە بەرزییەکەی هەزار (١٠٠٠)کم زیاترە سوودگەلێکی زۆری هەن:

یەکەم: ئێمە لە تیشك و تەنۆلکە بارگاوییە زیانبەخشەکان دەپارێزێ، کە لە خۆرو لە ئەستێرەکانی دیکەوە دێن.

دووەم: ئێمە لە پارچە نەیزەکەکان کە ڕۆژانە پتر لە ملیۆنێکیان لەسەر زەوی لێ دەبارێ، دەپارێزن، بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿ وَجَعَلْنَا ٱلسَّمَآءَ سَقْفًا مَّحْفُوظًا ۖ وَهُمْ عَنْ ءَايَٰتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾ ﴾الأنبیاء.

سێیەم: ئەو بەرگە هەوایە دەبێتە هۆی ئەوەی هەڵمی ئاو بپارێزێ لە نێو خۆیدا کە، ئەگەر هەڵمی ئاو نەبێ، دیارە هەوریش نابێ و بەفر و باران و تەرزەش نابن.

چوارەم: ئەو بەرگە هەوایە ڕێگە نادات تیشکی خۆر یەکسەر ون بێ، بەڵکو ماوەیەك دەمێنێتەوە، چونکە بەیانیان پێش ئەوەی خۆر هەڵبێ ئەو تیشکە شەبەق دەدات، هەروەها ئێوارانیش دوای ئەوەی خۆر ئاوا دەبێ، ماوەیەك دنیا هەر ڕووناك دەمێنێتەوە.

پێنجەم: ئەو بەرگە هەوایە سوودێکی دیکەی کەمکردنەوەی جیاوازیی نێوان شەوو ڕۆژە لە پلەی گەرمییدا، بۆ وێنە: لەسەر مانگ هەر لەگەڵ خۆر ئاوا دەبێ پلەی گەرمیی دەچێتە

(١٥٠) پلەی ژێر سفرو، لەگەڵ خۆر بە دەرەوە دەبێ یەکسەر پلەی گەرمیی دەگاتە (١٠٠) واتە: پلەی کوڵین، بەڵام لەسەر زەوی پلەی گەرمی، نە هی شەو هێندە ساردە، نە هی ڕۆژیش هێندە گەرمە، بە هۆی بەرگە هەواوە.

ب- چینەکانی بەرگە هەوا:

چینی یەکەم: کە (ترۆپۆسفیر)ی پێدەڵێن، (٢٠)کم تیرەکەیەتی، (٢٠)کم بەرزە و (٩) لەسەر (١٠)ی بارستایی بەرگە هەوا، ئەو چینەی یەکەم پێکی دێنێ.

چینی دووەم: (ستیراتۆسفیر) کە (٥٠) کم لە ئاستی زەوییەوە بەرزە، پلەی گەرمیی لەو چینەی دووەمدا (٦٠) پلە ژێر سفرە، زۆر زۆر ساردە.

چینی سێیەم: (میزوسفیر) (٨٠)کم بە دوو چینەکەی دیکەشەوە لە ئاستی زەوییەوە بەرزە، پلەی گەرمیی (١٠٠) پلە لە ژێر سفرەوەیە.

چینی چوارەم: (پیرمۆسفیر) کە (٤٥٠) کم بە سێ چینەکەی پێشووشیەوە لە ئاستی زەوییەوە بەرزەو، (٢٠٠٠) پلەی سەنتیگڕات گەرمە، ئەوانەی کە پێشێ چەند سارد بوون، کەچی ئەم (٢٠٠٠) پلەی سەنتیگڕات، کە لە (١٠٠) پلە ئاو دەکوڵێ، ئەدی دەبێ لە (٢٠٠٠) پلە چی لێ بێ؟ زۆر زۆر گەرمە.

چینی پێنجەم: (ئیکسۆسفیر)ی پێ دەڵێن، کە (٩٠٠)کم تاکو (١٠٠٠) کم لە ئاستی زەوییەوە بەرزە.

ج- پێکهاتەکانی بەرگە هەوا:

بەرگە هەوا لە (٧٨٪)ی گازی نایترۆجین پێکی دێنێ و، لە (٢١٪)ی ئۆکسجینە، لە (٠,٠٣٪)شی دووەم ئۆکسیدی کاربۆن و، هەندێك گازی دیکەیە.

بەرگە ئاویی دەوری زەوی:

ئەنـدازەی (٧١٪)ی پانتایـی ڕووی زەوی، بەرگـە ئاویـی دایدەگـرێ، یـانی: زەوی ئێمـە ئەگـەر بیکـەی بـە چـوار بەشـەوە، سـێ بـەش زیاتـری ئـاو دایپۆشـیوە، قەبـارەو ڕێـژەی ئاویـش بـە هـەر سـێك حاڵـەتی شـلیی و گازیـی و ڕەقییـەوە، شـلییەکە بارانـەو، گازییەکـەش هەڵمەو، ڕەقییەکەشـی بەفـرو تەزرەیـەو هەمـووی: (١,٣٣٧,٠٠٠,٠٠٠)[٣]کم، (ملیارێـك و سـێ سـەدو سـی و حـەوت ملیـۆن کیلۆمەتـر سـێجایە).

بەرگـە ئاویەکـە هەتـا قووڵایـی (٤)کـم گیانـداران لـە دەریاکانـدا دەژیـن، هەمووشـی هەتـا بنـی بنـەوە (١١)کـم، ئـەو بەرگـە ئاوییـەی دەوری زەوی داوە، مەگـەر کەمێـکی ئەگەرنـا هەمـووی سـوێرە، کـە ئـاوی ئۆقیانـووس و زەریایەکانـە، ئـەدی ئێمـە ئـاوی شـیرینمان لـە کـوێ دەبـێ؟ ئـاوی شـیرینمان لـە ئەنجامـی ئـەوەدا کـە تیشـکی خـۆر لـە دەریایـەکان دەدات، هەڵمـی لـێ پەیـدادەکات، هەڵمەکـەش دەچـێ بـەرەو شـوێنە ساردەکان و خەسـت دەبێتـەوەو، موتووربـە دەبـێ، کـە هـەورە تریشـقەو برووسـکە نیشـانەی موتووربـە بـوونی هەورەکانـە، لـە ئەنجامـی ئـەوەدا خوێیەکـە لـە دەریـادا بەجـێ دەمێنـێ و هەڵمەکـە کـە دێ، هیـچ ماددەی سـوێری پێـوە نیـە و، ئێمـەش ئـاوی شـیرینمان لـەوە دەسـت دەکـەوێ، وەك خـوای پـەروەردگار دەفەرمـوێ: ﴿ أَفَرَءَيْتُمُ ٱلْمَآءَ ٱلَّذِى تَشْرَبُونَ ﴿٦٨﴾ ءَأَنتُمْ أَنزَلْتُمُوهُ مِنَ ٱلْمُزْنِ أَمْ نَحْنُ ٱلْمُنزِلُونَ ﴿٦٩﴾ لَوْ نَشَآءُ جَعَلْنَٰهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ ﴿٧٠﴾ ﴾الواقعة، واتـە: ئایـا ئـەو ئـاوە دەبینـن کـە دەیخۆنـەوە؟ ئایـا ئێـوە لـە هـەور باراندووتانـە یاخـود ئێمـە؟ ئەگـەر ویسـتبامان تـاڵ و سـوێرمان دەکـرد، ئایـا سوپاسـگوزاریی ناکـەن؟ ئاوەکـە خـۆی تـاڵ و سـوێرە، بـەڵام خـوا دەیپاڵێـوێ بـۆ ئێمـە.

شەشەم: جووڵەکانی زەوی:

زەوی بـەلای کەمـەوە، پێنـج جـۆرە خوولانـەوەی هـەن، ئـەوەی تاکـو ئێسـتا بـۆ زانایـان دەرکەوتـوە:

١- جووڵەو سووڕانەوەی زەوی بە دەوری خۆیدا لە ماوەی (٢٤) کاتژمێردا، بە خێرایی (٢٨) کم لە خولەکێکدا، واتە: (١٦٨٠)کم لە کاتژمێرێکدا، سووڕانەوەی زەوی، یان خولانەوەی زەوی بە دەوری خۆیدا لە بەرانبەر خۆردا، دەبێتە هۆی پەیدابوونی شەوو ڕۆژ.

٢- جووڵەی دووەمی زەوی ئەوەیە کە بە دەوری خۆردا دەسووڕێتەوە، لە ماوەی ساڵێکدا، ئەو سووڕە تەواو دەکات بە خێرایی (٣٠)کم لە چرکەیەکداو، بەلاریی (٢٣,٥) پلە، واتە: بەم ڕێژەیە لە سوڕگەکەی خۆی لارە، بەهۆی ئەو لارییەوەش چوار کەشەکان، واتە: بەهارو هاوین و پایزو زستان پەیدا دەبن.

٣- جوڵەی سێیەمی زەوی لەگەڵ کۆمەڵەی خۆردا بە دەوری خڕۆکەی دانیشتوو، (**الكَوْكَب الجاثي**)، هەندێکیش پێی دەڵێن: داڵی ڕاوەستاو، بە خێرایی (٢٠)کم لە چرکەیەکدا.

٤- جووڵەو سووڕانەوەی چوارەمی زەوی لەگەڵی داڵی وەستا، یاخود خڕۆکەی دانیشتوودا بە دەوری چەقی کەهکەشاندا، بە خێرایی (٢٤)کم لە چرکەیەکدا، واتە: (٧٤١٦٠٠)م لە کاتژمێرێکدا.

٥- جووڵەو سووڕانەوەی پێنجەمی زەوی، لەگەڵ کەهکەشاندا بە خێرایی (٩٨٠)کم لە چرکەیەکدا، یانی: (٣،٥٢٨،٠٠٠)کم لە کاتژمێرێکدا[1].

حەوتەم: دووریی نێوان زەوی و مانگ:

ئەمیش دیسان کاریگەریی زۆری هەیە لەسەر ژیانی ئێمە لەسەر زەوی:

١- هاوکۆ (معدل)ی دووریی مانگ و زەوی بە (٣٨٠,٠٠٠)کم، واتە: (٢٥٠,٠٠٠)میل مەزەندە دەکرێ، بۆیەش دەڵێین: هاوکۆی دووریی مانگ و زەوی، چونکە مانگ جاری وایە نزیکتر دەبێتەوە، جاری وایە دوورتر دەکەوێتەوە.

---

(١) دیارە من ئەم زانیارییانەم لە بارەی زەویەوە هێنان، زۆرەیان لە کتێبی (الأرض) هی (الكتور زغلول النجار)، هەروەها لە مەوسووعەکەی خۆم لە (درەوشاوەیی ئیمان و پووچەڵی ئیلحاد)دا، هێناومن.

٢- مانگ بە (٢٧) ڕۆژو یەك لەسەر سێی ڕۆژێك بە دەوری زەویدا دەخولێتەوە، کە هەر کام لە بەرگە هەواو بەرگە ئاویی زەوی، بەو سووڕانەوەی مانگەوە بە دەوری زەویدا پەیوەستن، کە دەبێتە هۆی ئەوە هەم بەرگە ئاوییەکە بمێنێ و، بە دەوری زەوی، هەم بەرگە هەواییەکە.

٣- هێزی کێشندەی نێوان زەوی و مانگ، ئەگەر بمانەوێ بزانین چەندە؟ بە کێبڵێکی پۆڵایی کە تیرەکەی (٥٠)کم بێ مەزەندە کراوە.

٤- کێشکردنی زەوی بۆ مانگ و، ئەوەی کە لە نێوانیاندا هەیە، وێڕای کێشکردن (**جذب**)، حاڵەتی پاڵپێوەنان (**طرد**)یشی هەیە، کە ئەگەر وا نەبووایە و زەوی هەر مانگی کێشکردبایە، پێوەی دەنووسا، بەڵام هەموو حاڵەتێکی (**جذب**)، کێشکردن حاڵەتی (**طرد**) پاڵ پێوەنانیشی هەیە، لە ئەنجامی ئەوەدا کە کێشی دەکات و، ئەویش ئەو پاڵی پێوە دەنێ لە ئەنجامی ئەوەدا ئەو خولانەوەیە دروست دەبێ.

٥- کۆتا شت کە لە بارەی زەوییەوە باسی بکەین، بریتیە لە هاوکاریی نێوان ژیاندارو ڕووەك، شتێکی ئاشکرایە کە ژیانداران هەموویان مرۆڤ و هەرچی ژیاندارو زیندەوەرە، هەمووی ئۆکسجین هەڵدەمژێ و، دووەم ئۆکسیدی کاربۆن فڕێ دەداتە دەرەوە، وەك زبڵێك و پاشەڕۆکێك، بەڵام خوا ﷻ تەگبیرێکی وای کردوە بۆ ژیانداران بە مرۆڤیشەوە، کە ئەو ئۆکسجینەی لە بەرگە هەوادا هەیە، تەواو نەبێ، چونکە ئەوان هەر هەڵیبمژن و بەکاری بێنن و، دوایی بیکەنە زبڵ و، لە شێوەی دووەم ئۆکسیدی کاربۆندا فڕێی بدەنەوە، کاتێك دێ کۆتایی پێ بێ، خوا ﷻ کارێکی وای کردوە ڕووەکەکان بە هەموو جۆرەکانیانەوە، واتە: هەر لە پنجە گیایەکی بچووکەوە بگرە، تاکو درەختێك کە (٣٠)م بەرز دەبێتەوە، هەموویان بە پێچەوانەی ژیاندارانەوە، ئەوان دووەم ئۆکسیدی کاربۆن بەکاردێنن و، ئۆکسجین فڕێ دەدەنەوە، واتە: ئەوەی کە مرۆڤ و ژیانداران فڕێی دەدەن، وەك زبڵ و پاشەڕۆکێك لە سییەکانەوە فڕێی دەدەن، ئەوە دەبێتە خۆراك بۆ ڕووەك و دارو درەخت و شینا وردو، ئەوەی شینا وردو دارو درەخت فڕێی دەدەن

وەك پاشەڕۆكێك، ئەوەش كە ئۆكسجینە، دەبێتە خۆراك بۆ مرۆڤ و ژیانداران، بۆیەش هەبوونی سەوزایی و دارو درەخت لەسەر گۆی زەوی، زۆر خزمەت دەكات بە مرۆڤ و بە ژیانداران كە ئەندازەیەكی زیاتری ئۆكسجین بەرهەم بێنن، هەر بۆیەش لەو شوێنانەی دارو درەختی لێ نەبێ و، ئۆكسجینی كەمتری هەبێ، هەواو جەو كەمتر صاف دەبێ و ڕێژەی ئۆكسجینیش تێدا كەمتر دەبێ، كاتێكیش ڕێژەی ئۆكسجین كەم دەبێتەوە، مرۆڤ تووشی تەنگە نەفەسیی دێ، هەر بۆیە لەو شوێنانەی كە ئاگری لێیە، یان چڕە دووكەڵی لێیە، هەروەها لە چینەكانی سەرەوەی هەوادا، یان لەو شوێنانەی كە مرۆڤ بەرز دەبێتەوە و ڕێژەی ئۆكسجین كەم دەبێتەوە، مرۆڤ تووشی تەنگە نەفەسیی دەبێ، هەر بۆیەش شەریعەت ئەوەندە گرنگیی داوە بە پاراستنی ژینگە، بە تایبەت پاراستنی ژینگەی ڕووەكیی، لە زۆر لە فەرماییشتەكانی پێغەمبەردا ﷺ مسوڵمانان هاندراون بۆ ناشتنی نەمام و پاراستنی ژینگەو، بەكارنەهێنانی ڕووەك و دارو درەخت و نەشكاندنەوەیان، بەبێ هۆكارو پاساوێكی لۆژیكیی.

کورتە باسێک لە بارەی جەستەی مرۆڤەوە

کورتــە باســێك دەربــارەی جەســتەی مــرۆڤ دەکەیــن، وەك زیاتــر هەڵوەســتە کــردن لــە بــەردەم ئــەو ڕســتە موبارەکــەی خــوای پــەروەردگاردا کــە دەفەرمــوێ: ﴿ وَفِىٓ أَنفُسِكُمْۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾ ﴾، لـە خۆشـتاندا نیشـانە هـەن، ئایـا سـەرنج نـادەن، ئایـا ناڕوانـن ڕانامێنـن؟!

ئنجا بـۆ جێبەجێکـردنی فەرمـانی خـوا ﷻ، ئێمـە با سـەرنجێك لـە جەسـتەی خۆمان بدەیـن، شـایانی باسـە ئێمـە لـە مەوسـووعەی: (درەوشـاوەیی ئیـمان و پووچەڵیـی ئیلحـاد، لەبـەر ڕۆشـنایی زگـماك و عەقـڵ و زانسـت و وەحیـی)دا[1]، پانتاییەکـی باشـمان تەرخـان کـردوە بـۆ سـەرنجدان لـە جەسـتەی مـرۆڤ، بـەڵام بێگومـان ئـەوەی لـەوێ گوتـراوە پانتاییـەکی زۆری گرتـوە، ئێمـە باسـی ئـەوە ناکەیـن، بـەڵام بـۆ ئـەوە کـە کەسـێك بیـەوێ سـەرنجی وردتـر بـدات و، زانیاریـی زیاتـری هەبـێ، دەتوانـێ بگەڕێتـەوە بـۆ ئـەوێ بۆیـە باسـم کـرد، ئێسـتاش ئـەم کورتـە باسـە ڕاسـتەوخۆ لـە تەفسـیرەکەی (**النابلسي**)[2]، وەری دەگریـن، هەڵبەتـە بـە شـێوەی داڕشـتنی خۆمـان و، بـە تـۆزێ دەسـتکارییەوە لـە پـازدە (١٥) خاڵـدا، واتـە: ئـەوەی ئـەو گوتوویـەتی، ئێمـە لـە پـازدە (١٥) خاڵـدا کـورت و پوختـی دەکەینـەوە:

١- دەزگای بەرگرییکردن لە جەستەی مرۆڤ دا (جهاز المناعة):

ئـەو دەزگایـە لـە (٢٥,٠٠٠) خڕۆکـەی سـپی پێـك دێ، بـە شـێوەی نزیککراوەیـی، بـەڵام کاتـێ کـە جەسـتە لەگـەڵ مەترسـییەکدا ڕووبـەڕوو دەبێتـەوە، میکرۆبێـك، تەنێکـی نامـۆ (جسـم غریـب) مەترسـییەك ڕوو لـە جەسـتە دەکات، ئـەم ژمارەیـە دوو

---

(١) لە چاپی یەکەمیدا لە لاپەڕە: (٢٩٢ - ٤٦٣).

(٢) ج٩، ص: ٣٦-٤٢.

بەرانبەر دەبێتەوە، لەو کاتەدا خوا ﷻ وای کردوە ئەو (٢٥,٠٠٠) ببێتە (٥٠,٠٠٠)، ئەوەندەی دیکەش جەستە دروستی دەکات.

کاتێك میکرۆبێك دەچێتە نێو خوێنەوە، یەکسەر ژمارەیەك لە خڕۆکە سپییەکان وەك دەستەی یەکەم دەچن، بزانن ئەو میکرۆبە پێکهاتەکەی چۆنە؟ جفرە کیمیاییەکەی چییە؟ ئەوانە پێیان دەگوترێ: خانە پشکنەرەکان (**الخَلايا الإستطلاعيه**)، هیچ کاری دیکەیان نیە، کاریان نیە لەگەڵ ئەو میکرۆبەدا بەشەڕ بێن، بەڵکو بەس دەچن تێیبگەن، دوای ئەوەی پێی ئاشنابوون، یەکسەر ئەو ڕەمزە کیمیاوییە دەدەنە گرێیە لیمفاوییەکان و، لە نێو گرێیە لیمفاوییەکاندا دژی ئەو ژەهرو میکرۆبە دروست دەکرێ، ئنجا کە دژەکەی دروستکرا، نۆرەی ئەو خڕۆکانەی دیکەیە کە پێیان دەگوترێ: خانە جەنگاوەرەکان (**الخَلايا المقاتِلَة**) و بەو جفرە کیمیاییە کە وەریانگرتوە دەچن بە دژەکەی، شەڕ دەکەن لەگەڵ ئەو میکرۆبەدا، کاتێك کە ئەوانە ئیشیان تەواو بوو، کە لە ئەنجامی ئەوەدا، هەم لە خڕۆکە سپییەکان لە بەین دەچن، هەم ئەو میکرۆبانەش کە هاتوون، لەوانیش لە بەین دەچن، ئنجا جۆری سێیەمی خڕۆکە سپییەکان دێن، کە پێیان دەگوترێ: خانە قووتدەرەکان (**الخلايا اللّاقمة**)، ئەمانەش دەچن جەستەی خڕۆکە سپییەکان کە کەوتوون و هی میکرۆبەکان کە کەوتوون، هەڵیان دەلووشن و قووتیان دەدەن، بۆ ئەوەی جەستە پاك بێتەوە لەو پاشەڕۆکە.

کەواتە: لە جیهازی بەرگریی (**جهاز المناعة**)، لە لاشەدا خڕۆکە سپییەکان هەن، لە حاڵەتی ئاساییدا بە (٢٥,٠٠٠) مەزەندە دەکرێن، لە حاڵەتی نائاساییدا دەبن بە دەوری (٥٠,٠٠٠) و ئەوانیش چوار جۆرن:

جۆری یەکەم: بەس دەچن ئەو میکرۆبە، یان ئەو جیسمە نامۆیە کە هاتۆتە نێو جەستە، بزانن داخۆ چییە و جفرە کیمیاییەکەی وەردەگرن.

جۆری دووەم: دەچن دژی ئەوە دروست دەکەن، لە گرێیە لیمفاوییەکاندا.

جۆری سێیەم: کـە ئەوانـە زۆربـەن، ئەوانـەن کـە دەچـن دەجەنگـن لـە دژی ئـەو جیســمە نامۆیە.

جۆری چـوارەم: ئەوانـەن کـە تەرمـی خڕۆکـە سـپییەکان، هەروەهـا هـی ئـەو دوژمنـەی هاتۆتـە نێـو جەسـتەوە، جەسـتەکەی هەڵدەلووشـن و قـووتی دەدەن، بـۆ ئـەوەی جەسـتەی لـێ پـاك بکەنـەوە.

یەکێـك لـەو نەخۆشـییانەی لـە ڕۆژگارەی ئێمـەدا هەیـە، پێـی دەگوتـرێ: نەخۆشـیی نەمـانی بەرگریـی (فقـدان المناعـة) لـە جەسـتەدا، ئەویـش (ئیـدز) یـان (ئایـدز)ی پـێ دەڵێـن، ڤایرۆسـەکەی بـەس ئیشـی لەگەڵ خڕۆکـە سـپییەکانە، دەچێ خڕۆکە سـپییەکان دەفەوتێنـێ و، کـە خڕۆکـە سـپییەکان لـە جەسـتەدا نەمـان، ئەوجـار جەسـتە وەك چـۆن قەڵایـەك دەروازەکـەی دەکرێتـەوە، هـەر کەسـێ ویسـتی دەتوانـێ خـۆی پێـدا بـکات.

کەواتـە: هـەرکات ئـەو خڕۆکـە سـپیانە لـە جەسـتەدا نەمـان، ئـەو کاتـە جەسـتە وەك باغێـکی بـێ پەرژیـن دەکەوێتـە گـۆڕێ، هـەر کەسـێ ویسـتی هـەر میکرۆبێـك، هـەر دژێـك خـۆی پێـدا دەکات، بۆیـە ئـەو جـۆرە کەسـانە بەرگـەی هیچ نەخۆشـییەك ناگرن.

٢- باسی خـــڕۆکە سوورەکان:

لـە هـەر چرکەیەکـدا، لـە مرۆڤـدا دوو ملیـۆن و نیـو خڕۆکـەی سـوور پەیدادەبـن، لـە هـەر چرکەیەکیشـدا ئەنـدازەی ئـەوە واتـە: دوو ملیـۆن و نیـو خڕۆکـەی سـوور دەمـرن، ئنجـا ئایـا ئـەو خڕۆکـە سـوورانەی دەمـرن بـۆ کـوێ دەچـن؟ هەموویـان دەچـن بـۆ گۆڕسـتانی سـپڵ (**الطحـال**)، لەوێـدا (لـەو سـپڵەدا) ئـەو خڕۆکـە سـوورانە هەڵدەوەشـێنرێنەوە بـۆ هیمۆگڵۆبیـن و ئاسـن، هیمۆگڵۆبینەکـە دەچـێ بـۆ جگـەر لەوێشـەوە بـۆ زەرداو، کـە زەرداو بریتیـە لـە عەمبـاری خڕۆکـە سـوورە مـردووەکان، لـەوێ بـەڕێ دەکـرێ بـۆ نێـو کـرۆکی ئێسـقان، تاکـو جارێـکی دیکـە لەوێـوە خڕۆکـە سـوورەکان دروسـت بکرێنـەوە.

٣- سـپڵ (الطحـال):

سـپڵ بـە گۆڕسـتانی خڕۆکـە سـوورەکان دادەنـرێ، ئنجـا ئەگـەر خڕۆکـە سـپییەکان جیهـازی بەرگریـی جەسـتە پێـك دێنـن، خڕۆکـە سـوورەکانیش ئەوانـەن کـە خـواردن و خـۆراك بـۆ هەمـوو خانـەکان دەبـەن، ئنجـا ئـەو خڕۆکـە سـوورانەی مـردوون، دەچنـە نێـو سـپڵەوە و، لـەوێ سـپڵ هەڵدەسـتێ بـە شـیکردنەوەی ئـەو خڕۆکـە سـوورانە، وەك گوتمـان: ئاسـن و هیمۆگلۆبینەکـەی لێـك جیادەکاتـەوە، دوایـی دەینێرێتـەوە بـۆ مۆخـی ئێسـقان، بـۆ ئـەوەی لـەوێ دووبـارە دروسـت بکرێتـەوە، هـەر بۆیـە ئەوانـەی سـپڵیان نەخـۆش دەبـێ، چالاکیـی جەسـتەیان کـەم دەبێتـەوە، چونکـە خڕۆکـە سـوورەکان کەمتر شـیی دەکرێنـەوەو، دروسـت دەکرێنـەوە، سـەرەنجام بـەرەو نەخۆشـیی و مـەرگ دەچـێ.

٤- پەنکریـــاس:

ڕژێنێـك دەر دەکات بــە نـاوی ئەنسـۆلین، کـە ئەنسـۆلینە وادەکات شــەکر بسـووتێ، لـە پلـەی (٣٧)ی گەرمییـدا، جەسـتەی مـرۆڤ پلـەی گەرمییەکـەی (٣٧)ە، ئنجـا دیـارە شـەکر لـە پلـەی (١٠٠)دا دەسـووتێ، بـەڵام بـە هـۆی ئەنسـۆلینەوە کـە پەنکریـاس دەری دەکات، لـە جەسـتەدا شـەکر لـە پلـەی (٣٧)دا دەسـووتێ، هـەر بۆیـە ئەوانـەی پەنکریاسـیان نەخـۆش بـێ، ماددەی ئەنسـۆلینیان لـە جەسـتەدا کـەم دەبـێ و شـەکرەکەیان ناسـووتێ و، سـەرەنجام تووشـی نەخۆشـیی شـەکرە دەبـن.

هەڵبەتـە هەمـوو کـەس شـەکر لـە جەسـتەیدا هەیـە، بـەڵام ئەوانـەی سـاغ بـن، پەنکریاسـەکەیان ماددەی ئەنسـۆلین دەردەکات و، ڕژێنـی ئەنسـۆلین شـەکرەکەی جەسـتەیان دەسـووتێنێ و دەیـکات بـە وزە، ئەوانـی دیکـەش شـەکرەکەیان ناسـووتێ و نابێتـە وزەو کەڵەکـە دەبـێ و دەڵێـن: تووشـی نەخۆشـیی شـەکرە بـووە.

٥- غودەی نوخامیی:

غـودەی ژێـر مێشکیشـی پـێ دەڵێـن، کـە کێشـەکەی نیـو گرامـەو ، زۆر زۆر بچوکە، بـەڵام دوازدە (١٢) هۆڕمـۆن دەردەکات، یەکێـك لـەو هۆڕمۆنانـەی دەریـان دەکات،

ئەوەیە کاتێك مرۆڤ شتێکی مەترسیدار دەبینێ، دوژمنێك، یان درندەیەك، یان مارێك، یەکێك لەو هۆرمۆنانەی غودەی نوخامیی دەری دەکات لە کاتی شتێکی ترسناکدایەو، ئەو حاڵەتەی ترسە، یەکسەر تەبع دەگرێ و دەگوازرێتەوە بۆ مێشك، لە مێشکەوەش فەرمان دێ بۆ جیهازی هۆرمۆنیی بۆ غودەی نوخامی، ئەویش سەربازی لەبەر دەستدا هەن، یەکێك لە گرنگترین شوێنکەوتووانی و بەردەستەکانی بریتیە لە غودەی کەظەریی (الغدة الكَظَرِيَّة) کە لە پشتی هەردوو گورچیلەکانەوە هەیە، ئیدی فەرماندەکرێ بەو غودەیە و ئەویش چەند فەرمانێك دەردەکات:

یەکەم: ئەو غوددەیە فەرمان دەکات بە دڵ کە زیاتر لێ بدات، هەربۆیە بابای ترساو هەناسە بڕکە دەگرێ و، دڵ خێراتر لێدەدا جاری وایە دەگاتە (١٨٠) لێدان لە خولەکێکدا، لە جیاتی دەوری (٧٠) جار، بۆ ئەوەی خوێن زیاتر بۆ جەستە بچێ.

دووەم: فەرمان دەکات بە هەردوو سییەکان و، سییەکانیش زیاتر کاردەکەن بۆ ئەوەی ئۆکسجینی زیاتر وەربگرن.

سێیەم: فەرمان دەکات بە جگەر، تاکو ئەویش ئەندازەیەك شەکری زیاتر بۆ وزە فڕێ بداتە نێو جەستەوە.

چوارەم: فەرمان دەکات بە بۆرییەکانی خوێن، ئەوانیش تەسك دەبنەوە، بۆیە بابای ترساو ڕەنگی زەرد هەڵدەگەڕێ.

پێنجەم: فەرمان دەکات بە خوێن خەست بوونەوە (تجلّط)، بۆ ئەوەی خوێنەکەی ئەگەر برین و نەزیفێك بوو، یەکسەر هەمووی نە ڕژێ، بە ئاسانیی خوێنەکە بمەیەیەو بووەستێ، هەموو ئەوانەش لە کەمتر لە چرکەیەکدا ئەو فەرمانانە دەکرێن.

٦- هەندێك لە پێنج هەستەکان:

أ- بۆ وێنە: هەستی دیتن[1]. شتێك كە لە هەمووی گرنگترە ئەوەیە كە بەشێكی تۆڕی چاو لە دە (١٠) چین پێك دێ، لە هەر چینێكدا (١٣٠) ملیۆن خڕۆكەی درێژكۆڵەو مەیلەو خڕ هەن، ئەوانە هەموویان دەورو ڕۆڵیان هەیە، كە چۆن ئەو وێنەیە بگرن و دوایی بیگوازنەوە بۆ مێشك و، مێشك بزانێ ئەمە چییە و چۆنە؟

ب- لووت: لە لووتدا (٢٠) ملیۆن خانەی بۆنكردن هەیە، لە پانتاییەكدا كە بە (٢٥٠) ملیمەتر چوار گۆشە مەزەندە دەكرێ و، هەر كامێك لەو خانە بۆنكردنانە ڕیشوویان هەن، هەر كامێك لەوانە ماددەیەكی چەوری تێدایەو ماددەیەكی توێنەرەوەی تێدایە، كاتێك كە مرۆڤ بۆنێك دەكات، ئەو بۆنە دەتوێتەوە، كارلێكی كیمیایی لەگەڵدا دەكرێ، ئەوەش حاڵەتێ پەیدا دەكات و دەنێردرێ بۆ مێشك و، مێشك تێی دەگات چییە؟

ج- گوێ: با تۆزێك باسی گوێ بكەین: گوێ جگە لەوەی كە دەنگەكان دەبیستێ، هەمیشە گوێ كراوەیە لەبەر ئەوەی دەنگ دێ و دەڕوا، بەڵام دەگونجێ مرۆڤ چاو دابخات و بیكاتەوە چونكە دیمەنەكان دەمێننەوە، بەڵام دەنگەكان ئەگەر لەو لەحزەیەدا مرۆڤ گوێی داخرابێ، كە نەیبیست، دەنگەكە تێدەپەڕێ و دەڕوا، بەڵام دیمەنەكە دەگونجێ چاوبكاتەوە چاو دابخات و بیكاتەوە، ئنجا گوێ وێڕای ئەوەی دەنگەكان دەگوازێتەوە، كاریگەرییەكی زۆریشی هەیە لە هاوسەنگیی مرۆڤدا، هەر بۆیە ئەوانەی گوێیان تووشی نەخۆشیی دەبێ، بە تایبەتی گوێی نێوەوە، گوێی نێوەڕاست، حاڵەتی هاوسەنگییان تێكدەچێ، ناتوانن وەك پێویست بڕۆن.

٧- هەموو ئەندامێك لە شوێنی شایستەی خۆیدا دانراوە:

لە جەستەی مرۆڤدا هەتا ئەو ئەندامە گرنگتر بێ، خوای كارزان لە شوێنێكی مەحكەمترو قایمتردا دایناوە، بۆ وێنە: مێشك خوا خستوویەتە نێو جومجوومەوە، واتە: نێو كەللەی سەرەوە، كەللەی سەریش خەڵك وادەزانێ یەك ئێسقانە، بەڵام

---

(١) دیارە ئێمە لەو سەرچاوەیە ئاماژەمان پێدا، باسێكی تا ڕاددەییەك وردمان كردوە لە بارەی چاوو پێكهاتەكانی چاوەو، چەند بەشەو چەند پێكهاتەیە، ...هتد؟!

لـە چەنـد پارچـە ئێسـقان پێکهاتـوە، هـەر بۆیـە کاتێك کە مرۆڤ سەریشـی دەشـکێ، نـەك هـەر بقرینجـێ، بەڵکـو ئێسـکی سەریشـی بشـکێ، تەنیـا ئـەو پارچەیـە دەشـکێ کـە دەشـکێ، ئنجـا ئەگـەر ئێسـکی سـەر هەمـووی یـەك بووایـە، وەك شووشـەیەك یـان گۆزەیـەك، چـۆن دەشـکێ هەمـووی پێکـەوە دەشـکێ هەمـووی پێکـەوە دەشـکا، ئنجـا خـوای پـەروەردگار مێشـکی خسـتۆتە نێـو کەللـەی سـەرەوە، هەروەهـا پەتکـە دڕك (**النخاعـي الشـوكي**)، خسـتووەتە نێـو بڕبڕاگەکانـەوە، هەروەهـا دڵـی خسـتۆتە نێـو قەفـەزی سـینگەوە، چـاوی خسـتۆتە نێـو مەحجـەرەوە واتـە: قوڵایـی چـاو کـە ئێسـقانە، منداڵـدانی خسـتۆتە نێـو ئێسـقەکانی حـەوزەوە بـە نسـبەت ئافرەتـەوە، کـە خـوای پـەروەردگار نـاوی لێنـاوە: ﴿فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ ١٣﴾ المؤمنون.

لـە مێشـکدا - کـە خـوای پـەروەردگار خسـتوویەتە ئـەو شـوێنە مەحکەمـەوە- (١٤٠) ملیـۆن خانـەی عەصەبیـی هەیـە، کـە تـا ئێسـتا زانسـت بـۆی دەرنەکەوتـوە کاریـان چییـە، هەروەهـا چـوارده (١٤) ملیـۆن خانـەی مێشـکیی هەیـە، کـە لـەو (١٤) ملیـۆن خانەیـەدا هەرچـی بیرکەوتنەوەیـە، بیرکردنەوەیـە، شـت خەزنکردنـە لـە مێشـکدا، دەرککـردنی شـتە، بیسـتنە، بۆنکردنـە، دیتنـە، هەمـوو ئەوانـە ئـەو چـوارده (١٤) ملیـۆن خانەیـە ئەنجامـی دەدەن.

٨- نوێبوونەوەی جەستەی مرۆڤ:

جەسـتەی مـرۆڤ زۆربـەی لـە مـاوەی چەنـد ڕۆژێکـدا، دەگـۆڕێ، مـەرج نیـە لـە مـاوەی چەنـد ڕۆژێکـدا هەمـوو خانـەکان بگۆڕێـن، بـەڵام جەسـتە بـە تـەواوی لـە مـاوەی پێنـج سـاڵاندا، هیچـی وەك خـۆی نامێنـێ، چونکـە درێژتریـن تەمـەنی خانەیـەك کـە لەجەسـتەدا هەبـێ پێنـج سـاڵە و، کورتتریـن تەمـەنی خانـەکانی جەسـتە بریتیـە لـە (٤٨) سـەعات، واتـە: هەیانـە تەنیـا (٤٨) سـەعات دەژی، دوو شـەوو دوو ڕۆژ، هەشـیانە پێنـج سـاڵان دەژی، خانەکانـی کـە لـە ڕیخۆڵـە وردەکانـدا هـەن، لـە هـەر (٤٨) سـەعاتدا جارێـك دەگۆڕێـن، جگـە لـە خانـەکانی مێشـك خانـەکانی مێشـك ناگۆڕێـن، هـەر خانەیەکیـان لـێ مـرد، تـازە نایەتـەوە جێـگای و ئەگـەر هاتبـاو

خانەکانی مێشك گۆڕابانایە بۆ وێنە: کەسێك کە دکتۆرا دێنێ لە شتێکدا، یان دەبێتە پزیشك، یان دەبێتە ئەندازیار، یان دەبێتە یاساناس، کە خانەکانی مێشکی دەگۆڕان زانیارییەکانیشی هەموویان لەگەڵیدا دەڕۆیشتن و دەگۆڕان.

٩- پەیکەریی ئێسکیی:

ئەوەی وادەکات مرۆڤ ئەو قەدو قیافەیەی هەبێ پەیکەری ئێسکییە، کە خوای پەروەردگار ئێسقانەکانی زۆر جۆراو جۆر دروستکردوون، ئێسکی سەر کەللەی سەر چەند بەشێکە، بەڵام بەخڕی دروست بووە، بەڵام ئێسقانەکانی دیکە، قەبارە و شێوەیان جیایە بۆ وێنە: هی دەست و پێیەکان درێژن، هی بڕبڕەکانی پشت جۆرێکن، سەرە پەنجەکان جۆرێکن، ئنجا ئێسکەکانی دەم و چاو جۆرێکن، پەراسووەکان جۆرێکی دیکەن، هەر کامێك لە جۆری ئەو ئێسقانانەش کە خوای زانا و توانا جۆراو جۆری کردوون، هەر کامێکیان چۆن خوا دروستی کردوە، دەبووایە هەر وابێ، بۆ وێنە: ئێسکی پەراسووەکان کە مرۆڤ (٢٤) پەراسووی هەن، هەر لایەی (١٢)، پەراسووەکان کۆتاییەکەیان بە کرۆژ کرۆژە (غضروف) دێ، بۆ ئەوەی تیژ نەبن و لە گۆشت هەڵچەقن، هەروەها زۆربەی ئێسقانەکان کۆتاییەکەیان ماددەیەکی کرۆژ کرۆژەییە، بۆ ئەوەی ئەو ئێسقە یەکسەر بە ڕەقیی نەچێتە نێو گۆشتەکەوە، کرۆژ کرۆژەش لە نێوان ئێسقان و گۆشت دایە، ئنجا ئەو پەیکەری ئێسکییە کە هەموو ئەو ئێسقە جۆراو جۆرانەن، حیکمەتەکەی ئەوەیە کەسێ شوێنێکی دەشکێ، بەڵام شوێنەکانی دیکەی سەلامەتن، بەڵام ئەگەر هاتباو پەیکەری ئێسکیی هەمووی پێکەوە پەیوەست بووایە، لەهەر شوێنێکەوە شکابایە، هەمووی دەشکا، وەك چۆن شووشەیەك دەشکێ.

١٠- قورقوڕاگـــــە:

ئەگەر تەماشای قورقوڕاگە بکەین! خوای کاربەجێ پارچە گۆشتێکی داناوە پێی دەگوترێ: زمانە چکۆڵە (لِسَان المزمار)، کە وەك پۆلیسی هاتووچۆ وایە، مرۆڤ ئەگەر تەمەنی (٧٠) ساڵە، (٨٠) ساڵە، (١٠٠) ساڵە، ئەو زمانە چکۆڵەیە کە لە قورقوڕاگە دایە، لەوێ پاسەوانێکی زۆر گورجوگۆڵە، چونکە

ئەو قورقوراگەیە دوایی دەبێـە دوو بـەش بەشـێك دەچـێ بـۆ سـییەکان بـۆ هـەوا، بەشـێکیش بـۆ خـواردن و خواردنـەوە دەچـێ بـۆ گـەدە، هەردووکیـان، هـەم هـەواو هـەم خـواردن و خواردنـەوە بـە یـەك شـوێندا دەچـن، ئنجـا ئـەو زمانـە چکۆڵەیـە لـە کاتێکـدا تـۆ خـواردن و خواردنـەوە دەخـۆی، لای هەناسـە دەگـرێ بـۆ ئـەوەی دڵۆپـە ئاوێـك و دەنکـە خواردنێـك نەچێتـە نێـو، سـییەکان و، کاتێـك هەناسـە هەڵدەمـژی لای گـەدە دەگـرێ، بـۆ ئـەوەی هـەوا نەچێتـە نێـو گـەدەوە، ئنجـا جـاری وا هەیـە ئینسـان بـە پەلـە پـەل شـت دەخـوات، یـان لـە کاتێـکی نائاسـاییدا شـتێك دەچێتـە نێـو هەناسـەیەوە و دەسـت دەکات بـە کۆخـە کـۆخ، بـێ ئـەوەی خـۆی بیـەوێ، بـە شـێوەیەکی ئۆتۆماتیکیـی تاکـو ئـەو تەنـە نامۆیـە کـە چۆتـە نێـو سـییەکانەوە، یـان چۆتـە نێـو بۆڕییـەکانی هـەواوە، فـڕێ بـدرێ، کـە بێگومـان هەمـووشی لـە مێشـکەوە فەرمـانی بـۆ دێ، بـێ ئـەوەی تـۆ بیـری لـێ بکەیـەوە، لـە کاتێکدا کـە ئێمـە خەوتووین ئـەو زمانـە چکۆڵەیـە بـۆ خـۆی هـەر لـە کار دایـە.

١١ـ فڕێدانەدەری پاشەڕۆک:

ئەگـەر تەماشـای جەسـتە بکەیـن لـەو ڕووەوە کـە خـوا ﷻ چەنـد ئەندامێـکی لـە جەسـتەدا خوڵقانـدوون بـۆ ئـەوەی مـرۆڤ پاشـەڕۆکەکەی فـڕێ بداتـەدەر، چ لـە ڕێـی ئارەقـە کردنـەوە، چ لـە ڕێـی میـزو پیسـاییەوە، چ لەڕێـی تـف و بەڵغەمـەوە، ئـەو ماددانـەی مـرۆڤ لـە جەسـتەی فڕێیـان دەداتـەدەر، بـۆ ئـەوەی حیکمەتـی خـوا لـەو حاڵەتـەی جەسـتەو فڕێدانـی پاشـەڕۆکانی، بزانیـن، بـا وێنەیـەك بهێنینـە بـەر چاومـان: ئەگـەر فوودانـە (میزڵدان)ێـك بێنیـن و پـڕی بکەیـن لـە ئـاو دوایـی کونێـکی تێبکەیـن، ئاوەکـە هەمـووی دێتـە دەرێ تـا تـەواو دەبـێ، بـەڵام ئـەدی بۆچـی مـرۆڤ وانیـە؟ جەسـتەمان پـڕە لـە خوێـن، ئـاوی تێدایـە، هەروەهـا پاشـەڕۆکی تێدایـە، ئارەقـەی تێدایە، بـەڵام هیـچ کام لەوانـە لـە خـۆوە نایەنـە دەرێ، هەموویـان خـوای پـەروەردگار وای داناون دەبـێ لـە مێشـکەوە فەرمانی بـۆ بـێ، ئەگەرنـا تـۆ مـرۆڤ هـەر لەخـۆوە میـزی هاتبایـە، یـان هـەر لەخـۆوە پاشـەڕۆکی هاتبایـە، یـان هـەر لەخـۆوە خوێـن هاتبایـە!

نەخێر هەمووی خوای کارزان زەبت و کۆنترۆڵی کردووەو، لە ڕێی مێشکەوە بێ ئەوەی مرۆڤ بۆ خۆی فکری پێ بشکێ، تەنیا کاتێك مرۆڤ دەیەوێ ئنجا دەتوانێ پاشەڕۆکان لە خۆی جیابکاتەوە، کە هەم دەبێ لە مێشکەوە ئیعازی بۆبێ، جاری وایە مرۆڤ ئەگەر بۆ خۆی بشیەوێ، ئەگەر لە مێشکەوە ئیعازو تەوجیهی بۆ نەهات، ناتوانێ ئەو شتە لە خۆی جیابکاتەوە.

١٢- پرۆستات:

با سەرنجێکی پرۆستات بدەین (بەنسبەت پیاوانەوە، چونکە تەنیا پیاوان پرۆستاتیان هەیە)، پرۆستاتیش لوێکی گچکەیە دەکەوێتە دووریانی دوو گونەکان و دوو گورچیلەکانەوە، ئەمە ئنجا ئایا پرۆستات کاری چییە؟ مرۆڤ کاتێك جووتبوون ئەنجام دەدات لە ڕێی گونەکانەوە، تۆو دێ، هەروەها کە پرۆسەی میزکردن ئەنجام دەدا لە شوێنی خۆیەوە میزکردن دێ، ئنجا ئەو پرۆستاتە کاتێك مرۆڤ میز دەکات، ماددەیەك دەردەکات بۆ ئەوەی ئەو شوێنەی میزی پێدا دێ، دوای ئەوەی میزی پێدا هاتوە، پاك بکرێتەوە، ئەگەر تۆو (مني)یش بێ دیسان جۆرە ماددەیەکی دیکە دەردەکات، لە کاتێکدا ئەو ماددەیەی پرۆستات دەری دەکات، هەم پاککەرەوەیە، هەم بۆنخۆشکەرەو، هەم ماددەیەکی خۆراکییشە بۆ ئەو شوێنەی پێیدا دێ، ئنجا کابرا جاری وایە تەمەنی (٨٠) ساڵە یان (٩٠) ساڵە، ئەو ڕژێنە بچووکە، خوا ﷻ داناوە هەرجارێ میز دەکات، یاخود حاڵەتی جووتبوون ئەنجام دەدات دەبێ بەپێی ئەو حاڵەتەی دەبێ، ئەو پرۆستاتە بۆ هەر کامێکیان ماددەیەکی تایبەت دەربکات.

١٣- خۆراکی منداڵ :

منداڵ کە لە دایك دەبێ، خوا ﷻ بەپێی تەمەنی ئەو منداڵە خۆراکی بۆ ساز دەکات لە مەمکی دایکیدا، جارێ هەر یەکسەر کە لە دایك دەبێ، ئەو شیرەی لە مەمکی دایکیدا پەیدادەبێ، لە قەدەر تەمەنی ئەو منداڵەیە، ئەندازەی

خەستیی و ڕوونیی و ماددەکانی و پێکهاتەکانی، بەپێی تەمەنی ئەو منداڵەن، هەتا ئەو منداڵە زیاتر دەکەوێتە تەمەنەوە، ئەو شیرەش خەستتر دەبێ و، دەوڵەمەنتر دەبێ و، بە شێوەیەك دەبێ زیاتر پێداویستییەکانی ئەو منداڵە دابین بکات، هەر هەروەها مەسەلەی مژین، ئەو منداڵە چۆن دەزانێ مەمکی دایکی بمژێ؟

(محمد راتب نابلسي)، قسەیەکی خۆش دەکات، دەڵێ: ئەو منداڵە گچکە جارێ کە مەلۆتکەیەو گچکەیە، نەدەکرا بڵێین: ڕۆڵە! دەبێ ئاوا مەمکی دایکت بمژی! بەبێ ئەوەی تەمەن بیست (٢٠) ساڵ بێ، ڕاهێنان و مەشقی پێکرابێ، یەکسەر ئەو منداڵە دەزانێ چۆن مەمکی دایك بمژێ، کە ئینسانی گەورە ناتوانێ ئاوا شت بمژێ، ئنجا وەك گوتم: بە پێی قۆناغی تەمەنەکەشی، شێوەی شیرەکە دەگۆڕێ، پێکهاتەکانی دەگۆڕێن، چونکە ئەو شیرەی لە تەمەنی (٨ - ٩) مانگییدا خوای میهرەبان لە مەمکی دایکیدا، دروستی دەکات، ئەگەر لە کاتی لە دایك بوونیدا، بەو جۆرە بێ، گەردی ئەو منداڵە بۆی هەزم ناکرێ، بەڵام وردە وردە لەگەڵ هەڵکشینی تەمەنی دا، شیرەکەش خەستتر دەبێتەوە.

هەر لە بارەی ئەو شیرەوە کە منداڵ دەیمژێ، ئەو منداڵە کە یەکەم جار مەمکی دایکی دەمژێ، هەر دوای مژینی یەکەم ئەو شەکرەی لەو شیرەدا هەیە، چوار قات دەبێتەوە، ئنجا پێ بەپێ چەند قات دەبێتەوە، بەپێی هەڵکشینی تەمەنەکەی، ئنجا ئەو شیرەی ئەو منداڵە دەیمژێ، هەرچی هۆکاری ڕێگرتنە لە نەخۆشی و، لە میکرۆبەکان لەو شیرەدا هەیە، هەر بۆیە هیچ شیرێك کەلێنی شیری دایك ناگرێتەوە، چونکە شیرەکانی دیکە، ڕەنگە پرۆتین و چەوریی و ڤیتامینەکانی تێدابن، بەڵام مەناعەو ڕێگرتن لە نەخۆشیی و لە میکرۆبەکانی تێدانیە، ئنجا ئەو شیرەی خوا لە سینگی دایکدا دروستی دەکات، لە زستاندا مەیلەو گەرمەو، لە هاویندا مەیلەو ساردە و تەعقیم کراوە بە شێوەیەك کە ڕێگا بە هیچ میکرۆب و بەکتریایەك نادات بچێتە نێوی.

١٤- تێدا دانرانی غەریزەو هەستەکانی دیکە:

خـوا ﷻ لـە جەسـتەی مرۆڤـدا چەنـد شـتێکی دانـاون، بەبـێ ئـەوەی ئیـرادەی مرۆڤیـان تێدابـێ:

یەکەم: هەستکردن بە پێویستیی بە خواردن و خواردنەوە، بۆ ئەوەی ژیانی بەردەوام بێ، مرۆڤ بێ ئەوەی خۆی بیر بکاتەوە، جەستەی داوای خواردن دەکات، داوای خواردنەوە دەکات، بەڵکو زۆر جار جەستەی داوای ڤیتامینەکان دەکات، ئارەزووی بۆ شتی مزر دەچێ، مەیلی بۆ شتی ترش دەچێ، کەیفی بۆ شتی شیرین دەچێ، ئارەزووی شتی سوێر دەکات، چونکە جاری وایە مرۆڤ بۆ خۆی لە بیری دەچێتەوە، بەڵام جەستەکەی خوا وای خوڵقاندوە، چی پێویست بێ داوای دەکات.

دووەم: جەستەی مرۆڤ لە ڕووی جینسییەوە، دیسان داواکاریی هەیە، ژیانی مرۆڤ و وەچەی مرۆڤ بەردەوام بێ، ئەگەر وانەبووایە کە هێزی جینسی لە مرۆڤدا، غەریزەیەکی زۆر بەهێزە تاکو ئەوەی مرۆڤ بەردەوام بێ، هەستی خواردن و خواردنەوە لە مرۆڤدا هەیە، تاکو خودی ئەو مرۆڤە ژیانەکەی بەردەوام بێ، پاشان هەستی جینسیی هەیە تاکو وەچەی مرۆڤ بەردەوام بێ.

سێیەم: هەستێکی دیکەش خوا دایناوە لە مرۆڤدا، کە لە هی یەکەم و دووەم کەمتر گرنگ نیە، هەرچەندە هەستێکی مەعنەوییە، ئەویش بریتیە لەوەی مرۆڤ هەست دەکات لە ڕووی مەعنەوییەوە ڕێز لێگیراوبێ، هەبێ، بەردەوام بێ، بە قەدرو حورمەت بێ، ئەمەش وادەکات مرۆڤ خاوەنی بوون و کەسایەتیی خۆی بێ، بەرگریی لە خۆی بکات، هەموو ئەو هەستانە خوای پەروەردگار لە مرۆڤدا دایناون، بەبێ ئەوەی کە مرۆڤ بۆ خۆی دەستی تێیاندا هەبێ، بەڵکو خوا ﷻ بەو شێوەیەی دروستکردوە چونکە خوا ﷻ دەزانێ وانەبێ، ژیانی مرۆڤ بەردەوام نابێ.

کەواتـە: کـە خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَفِيٓ أَنفُسِكُمۡۚ أَفَلَا تُبۡصِرُونَ ﴾، لـە خۆتانـدا نیشـانەی زۆر هـەن، ئایـا سـەرنج نـادەن؟ ئەمـە ئـەوە دەگەیەنـێ کـە پێویسـتە

سەرنج لە خۆمان بدەین، ئنجا لە کۆتایی ئەو قسانەی (**محمد راتب نابلسي**)دا کە لێمان خواستنەوە، باسی سێ شتی دیکەی جەستەش دەکەم:

١٥- ددانەکان و مووەکان و پەنجە و نینۆکەکان:

یەك: ددانەکان:

ددانەکان کە لە نێو دوو شەویلاگەی مرۆڤدا هەن، هەموو مرۆڤێك سی و دوو (٣٢) ددانی هەیە، لە حاڵەتی ئاسایی تەندروستییدا، ئەو ددانانەش، وێڕای جوانییەك کە بە دەم و چاوی مرۆڤی دەبەخشن، کاتێك مرۆڤ دەکەوێتە تەمەنەوە ددانەکانی نامێنن، حاڵەتێکی دیکەی هەیە، زۆر جیا لەوەی کە زاری پڕ لە ددانە! ئنجا با سەرنجێکی وردتر لە ددانان بدەین: هەر کام لەو ددانانە هەمووی زیندوون و دەمار و ڕیشەی هەیەو، خۆراکی بۆ دەچێ و، هەمووی گەشەی هەیە و... هتد. ئەو ددانانەش خوا دابەشی کردوون بۆ سێ جۆر:

أ- بەشێکیان کە بڕەرەکان (قواطع)یان پێ دەڵێن، ئەوانەی پێشەوەن و شتیان پێ دەبڕرێ.

ب- بەشێکیان کەڵبەکان (نواجذ)یان پێ دەڵێن، ئەوانەی شتەکانیان پێ قڵت قڵت دەکرێن.

ج- بەشێکیان خرێنەکان (اضراس)یان پێ دەگوترێ، بۆ هاڕینی شتەکان، تۆ شتێك کە دەخۆی پێشێ دەبێ ببڕی بە ددانەکانی پێشەوە، بەڵام ئەو بڕینە بە تەنیا کافیی نیە، کە دوایی بتوانی قووتی بدەی، بۆیە ئەوجار پێویستە بە پرۆسەی دووەم دا بڕوا: قڵت قڵت کردنی، دوای ئەوەی بڕیت و پچڕیت، ئنجا قڵت قڵتی دەکەی، بەڵام دیسان جارێ بەس نیە کە قووت بدرێ و ئاسان بکرێ بۆ هەرسکران، بۆیە دەبێ بدری بە خرێنەکان بۆ ئەوەی بهاڕدرێ، ئنجا دوای هاڕینی، بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکیی زمان قووتی دەدات، بێ ئەوەی تۆ بیری لێ بکەیەوە یەکسەر زمان حەواڵەی گەرووی دەکات.

دوو: مـــــووەکان:

ئەگـەر ئینسـان تەماشـای مـووەکانی دەم و چـاوی بـکات، بـە نسـبەت پیـاوەوە مـووی ڕیـش و سـمێڵ جۆرێکـە، کـەم دەکات و زیـاد دەکات و، پێویسـتیی بـە چاککـردن هەیـە، بـەڵام مـووی برۆیـەکان و برژانگـەکان جۆرێـکی دیکەیـە، مـووی برژانگـەکان کـەس نەیبینیـوە گەشـە بـکات، بـرۆ لەوانەیـە جـاری وایـە موویـەکی لـێ کـەم و زیـاد بـکات و پێویسـتیی بەچاککـردن بـکات، بـەڵام برژانگـەکان کـەس نەبـووە برژانگـی خـۆی دەسـتکاریی بـکات[1]، لەبـەر ئـەوەی مـرۆڤ برژانگـی زیـاد لـە پێویسـت درێـژ بـووە! هەروەهـا جـۆری مووەکانیـش جیایـە، جـۆری مـووی سـەر و سـمێڵ و ڕیـش و جـۆری مـووی بـرۆ و، جـۆری مـووی برژانگـەکان جیـاوازن.

سێ: پەنجـــــەکان و نینۆکەکان:

ئەگـەر ئینسـان تەماشـای پەنجـەکان بـکات، پەنجـەکانی دەسـت وەك پێشـینان گوتوویانـە: «پەنجـەکانی دەسـت هەموویـان وەك یـەك نیـن»، خـوای پەروەردگاریـش جـۆراو جـۆری خوڵقانـدوون، پەنجـە گـەورەو بەجیـا ئـەو چوارانـەی دیکـە بـە ڕیـز بەجیـا، بـەڵام بەهەموویـان ئەوجـار ئـەو کارانـەی دەویسـترێ، ئەنجـام دەدرێـن، کۆتایـی پەنجەکانیـش بـە نینۆکـەکان هاتـوە، ئـەو نینۆکانـەش ئـەوە دیـارە جوانییـەك دەدەن بـە دەسـت و پەنجـە، بـەڵام لـەوەش گرنگـتر پەنجـەکان مەحکـەم دەکـەن، مـرۆڤ کاتێـك نینۆکێـکی نامێنـێ، ئنجـا هەسـت دەکات دەڵـێ ئـەو پەنجەیـەی چەنـد بـێ هێـز بـووە، جـۆری ئێسـقانی نینۆکەکانیـش، چ هـی پەنجەکانـی دەسـت، چ هـی پەنجـەکانی پێیـەکان، لەلایەکـەوە گەشـە دەکـەن، لەلایەکیشـەوە ئازاریـان نیـە، یـانی: نینـۆک گەشـە دەکات بـۆ ئـەوەی ئەگـەر نینۆکێـت شـکا، یـان پـەڕی، دروسـت بێتـەوە، بـەڵام واش نیـە ژانی تێـدا هەبـێ و هەسـتی تێـدا هەبـێ، کـە بڕیـت وەك

---

(١) لـەم ڕۆژگارەدا بەشێك لـە ئافرەتـان کـە زێدەڕۆیـی دەکـەن لەسـەر گەرمبوون بەجەسـتەیاندا، دەسـتکاریی برژانگیشـیان دەکەن!!

چۆن گۆشت دەبڕی خوێنی لێ بێت! بەڵێ برژانگ و نینۆك و بڕۆو ددان، ئەو شتە وردانە، تاكو ئەندامە گەورەو گرنگ و سەرەكییەكانی جەستە، ئینسان هەر شتێك لێی ورد بێتەوە، هەتا سەرنجی بدات حیكمەت و نهێنیی زیاتری بۆ دەردەكەون، هەرچەندە زیاتریش وردبیەوە لە جەستەی خۆت، ئنجا فەرمانی خوا زیاتر جێبەجێ دەكەی، وەك دەفەرموێ: ﴿ وَفِيٓ أَنفُسِكُمۡۚ أَفَلَا تُبۡصِرُونَ ﴿٢١﴾ ﴾، لە جەستەی خۆتاندا بۆچی نابینن، ئایا نابینن و سەرنج نادەن؟!

خوا بە لوتف و كەرەمی خۆی، ئێمە لەو كەسانە بگێڕێ كە سەرنج لە هەموو دروستكراوەكانی خوا دەدەن، پێش هەموو شتێك جەستەی خۆمان، ئنجا زەوی و ئاسمان، كە خوا ﷻ زۆر سەرنجی ئێمەی ڕاكێشاوە بۆ سەرنجدان لە دروستكراوەكانی خۆی، تاكو سیفەتەكانی خواو كاربەجێیی و میهرەبانیی و كەرەم و بەخشش و دەستەڵاتی بێ سنووری خوا، زیاتر ببینین. بێگومان ئێمە دوو كتێبمان لەبەر دەست دان بۆ ناسینی خوا: یەكەم: كتێبی خوێندراوەی خوا كە قورئانە، دووەم: كتێبی بینراوی خوا كە گەردوونە، هەتا لەو دوو كتێبانە شارەزاترو پێیان ئاشناتر بین، بە دڵنیایی هەم بێژەری قورئانەكە كە خوای ڕاستبێژەو، هەم بەدیهێنەری گەردوونەكە كە خوای بەدیهێنەوە، زیاتر دەناسین.

سُبحَانَكَ اللّٰهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی دووەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـە ئایەتـەکانی: (٢٤ - ٤٩) واتـە: بیسـت و شـەش (٢٦) ئایـەت دەگرێتـە خـۆی، لـەو (٢٦) ئایەتـەدا خـوای بـەرزی مـەزن، باسـی شـەش (٦) کـەس لـە پێغەمبـەران (**عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَام**)و، گەلەکانیـانی کـردوە:

یەکەم: ئیبراهیم عليه السلام.

دووەم: لووط عليه السلام.

سێیەم: مووسا عليه السلام لە بەرانبەریشیدا فیرعەون و گەلەکەی.

چوارەم: باسی گەلی عاد کراوە کە پێغەمبەرەکەیان هود عليه السلام بووە.

پێنجەم: باسی گەلی ثەموود کراوە، کە پێغەمبەرەکەیان صاڵح عليه السلام بووە، لە شوێنەکانی دیکەی قورئاندا، ناوی ئەو دوو پێغەمبەرانە، واتە: هوود و صاڵح لەگەڵ عادو ثەموودا هاتوە.

شەشەم: باسی گەلی نووح عليه السلام کراوە.

کـە لـەو سـیاقەدا باسـکراون، جگـە لـە ئیبراهیـم عليه السلام کە - بۆنـەی مـوژدە پێدرانی و، بـە بۆنـەی ئاگادارکرانـەوەی لـە فەوتێـنرانی گـەلی لـووط، باسـکراوە - ئەگەرنـا ئەوانی دیکـە هەموویـان بـەو بۆنەیـەوەو، لـەو سـیاقەدا باسـیان کـراوە و، باسـی گەلەکانیـان کـراوە، کـە خـوای کارزان و دادگـەر بەهـۆی یاخیبوونیـان و، بـە درۆدانانیـان بـۆ پەیـام و پێغەمبـەرانی خـواوە (**عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَام**) سـزای داون و فەوتانـدوونی.

ئـەوە لە بیسـت و سـێ (٢٣) ئایەتی سـەرەتاداو، لە سـێ ئایـەتی کۆتاییـدا ئایەتەکانی: (٤٧ و ٤٨ و ٤٩)دا، باسـی سـێ دیـاردەی یەکجار گەورەو گرنگـی گەردوون کراوە:

١- ئاسمان و فراوانکردن و لێك کێشانەوەی.

٢- زەوی و پان ڕاخستن و ئامادەکردنی بۆ ژیانی مرۆڤ و جند.

٣- بە جووت (زوج) دروستکرانی هەموو شتێك.

﴿ هَلْ أَتَىٰكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَٰهِيمَ ٱلْمُكْرَمِينَ ﴿٢٤﴾ إِذْ دَخَلُوا۟ عَلَيْهِ فَقَالُوا۟ سَلَٰمًا ۖ قَالَ سَلَٰمٌ قَوْمٌ مُّنكَرُونَ ﴿٢٥﴾ فَرَاغَ إِلَىٰٓ أَهْلِهِۦ فَجَآءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ ﴿٢٦﴾ فَقَرَّبَهُۥٓ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٢٧﴾ فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ۖ قَالُوا۟ لَا تَخَفْ ۖ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَٰمٍ عَلِيمٍ ﴿٢٨﴾ فَأَقْبَلَتِ ٱمْرَأَتُهُۥ فِى صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ ﴿٢٩﴾ قَالُوا۟ كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ ۖ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْحَكِيمُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٣٠﴾ ۞ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا ٱلْمُرْسَلُونَ ﴿٣١﴾ قَالُوٓا۟ إِنَّآ أُرْسِلْنَآ إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾ لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِّن طِينٍ ﴿٣٣﴾ مُّسَوَّمَةً عِندَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ ﴿٣٤﴾ فَأَخْرَجْنَا مَن كَانَ فِيهَا مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣٥﴾ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِّنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴿٣٦﴾ وَتَرَكْنَا فِيهَآ ءَايَةً لِّلَّذِينَ يَخَافُونَ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَلِيمَ ﴿٣٧﴾ وَفِى مُوسَىٰٓ إِذْ أَرْسَلْنَٰهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَٰنٍ مُّبِينٍ ﴿٣٨﴾ فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِۦ وَقَالَ سَٰحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ ﴿٣٩﴾ فَأَخَذْنَٰهُ وَجُنُودَهُۥ فَنَبَذْنَٰهُمْ فِى ٱلْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿٤٠﴾ وَفِى عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ ٱلرِّيحَ ٱلْعَقِيمَ ﴿٤١﴾ مَا تَذَرُ مِن شَىْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَٱلرَّمِيمِ ﴿٤٢﴾ وَفِى ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا۟ حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٤٣﴾ فَعَتَوْا۟ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلصَّٰعِقَةُ وَهُمْ يَنظُرُونَ ﴿٤٤﴾ فَمَا ٱسْتَطَٰعُوا۟ مِن قِيَامٍ وَمَا كَانُوا۟ مُنتَصِرِينَ ﴿٤٥﴾ وَقَوْمَ نُوحٍ مِّن قَبْلُ ۖ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمًا فَٰسِقِينَ ﴿٤٦﴾ وَٱلسَّمَآءَ بَنَيْنَٰهَا بِأَيْي۟دٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴿٤٧﴾ وَٱلْأَرْضَ فَرَشْنَٰهَا فَنِعْمَ ٱلْمَٰهِدُونَ ﴿٤٨﴾ وَمِن كُلِّ شَىْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٤٩﴾ ﴾

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{ئایـا هەواڵـی میوانـە ڕێـز لێگیـراوەکانی ئیبراهیمـت بـۆ هاتـوە؟ (ئـەی موحەممـەد!) ﴿٢٤﴾ کاتێـك لێـی وەژوورکەوتـن، یەکسـەر گوتیـان: سـەلامت لـێ بـێ، گـوتی: سـەلامێکی چەسپاوتان لـێ بـێ (لەبـەر خۆیـەوە گـوتی: ئێـوە) کۆمەڵێکی نەنـاسراون ﴿٢٥﴾ ئنجـا بـە پەنهانیـی (بـە جۆرێـك میوانـەکان هەسـتی پـێ نەکـەن) چـووە لای خێزانـی و گۆلکێـکی قەڵـەوی (بـە برژێنراویـی) (بۆیـان) هێنـا ﴿٢٦﴾ ئیـدی لێـی بردنـە پێـش (کاتێـك دیتـی ناخـۆن) گـوتی: ئـەرێ ناخـۆن؟ ﴿٢٧﴾ بەهۆیانـەوە ترسـی ڕێنیشـت، گوتیـان: مەترسـەو مـوژدەی لاوێـکی زاناشـیان پێـدا ﴿٢٨﴾ ئافرەتەکـەی (کاتێك گوێبیستی ئـەو موژدەیـە بـوو) بـە قیژاندنـەوە هـات و، لـە ڕووی خـۆی داو گـوتی: (چـۆن منداڵـم دەبـێ لـە کاتێکـدا مـن) پیرەژنێـکی نەزۆکـم؟ ﴿٢٩﴾ (فریشـتەکان) گوتیـان: پـەروەردگارت بـەو شـێوەیەی فەرمـووە، بێگومـان هـەر ئـەوە کارزانی زانـا ﴿٣٠﴾ (ئیبراهیـم) گـوتی: کار(ە گرنگەکە)تـان چییـە، ئـەی نێـردراوان؟ ﴿٣١﴾ گوتیـان: ئێمـە بـۆ لای کۆمەڵێـك تاوانبـار نێردراویـن (تاکـو سـزایان بدەیـن) ﴿٣٢﴾ (نێردراویـن) تاکـو بـەردی لـە قـوڕ (دروسـتکراو)یان بەسـەردا بنێریـن (ببارێنیـن) ﴿٣٣﴾ لـە لایـەن پەروەردگارتـەوە بـۆ زێدەڕۆیـان نیشـانەدار کـراون ﴿٣٤﴾ ئنجـا (ئاوەدانییەکـە) هـەر کـەس لـە بـڕواداران تێیـدا بـوون دەرمانهێنـان (دەربازمـان کـردن) ﴿٣٥﴾ کەچـی جگـە لـە ماڵێـك لـە مسـوڵمانانمان تێیـدا لـێ هەڵنەکـەوت ﴿٣٦﴾ نیشانەیەکیشـمان تێـدا بەجێهێشـت لـە شـوێنەوارەکەیان بـۆ ئەوانـەی لـە ئـازار(و سـزا)ی بـە ئێـش دەترسـن ﴿٣٧﴾ هەروەهـا لـە (بەسـەرهاتی) مووساشـدا (بەڵگـەو نیشـانە هـەن)، کاتێك بـە بەڵگەیـەکی ڕۆشـنەوە ناردمانـە لای فیرعـەون ﴿٣٨﴾ کەچـی بـە هەمـوو هێـزی پشـتی هەڵکـردو گـوتی: (مووسـا) جادووگـەرە، یـان شـێتە ﴿٣٩﴾ ئێمـەش یەکسـەر خـۆی و سـەربازەکانیمان گـرت، ئیـدی لـە حاڵێکـدا ئـەو (فیرعـەون) سـەرکۆنەکراو

بـوو، فڕێماندانــە دەریــاوە ﴿٤٠﴾ هەروەهــا لــە (گــەلی) عادیشــدا (بەڵگــەو نیشــانە هەبــوون) کاتێــك بایــەکی بــێ خێــر(و بــێ بەرهەم)مــان نــاردە ســەریان ﴿٤١﴾ هــەر شــتێك بەســەریدا هاتبایــە، هەتــا وردو خاشــی نەکردبایــە وازی لــێ نەدەهێنــا ﴿٤٢﴾ هەروەهــا لــە (گــەلی) ثەموودیشــدا (بەڵگــەو نیشــانە هەبــوون) کاتێــك پێیــان گوتــرا: هەتــا ماوەیــەك (ی کــەم) بەهرەمەندبــن، (بیگوزەرێنــن) ﴿٤٣﴾ کەچــی ئــەوان لــە فەرمانی پەروەردگاریـان یاخیـی بـوون، ئنجـا لە سـزای (ئـەوەدا) برووسـکە (و بڵێسـە) گرتنــی لــە حاڵێکــدا کــە تەماشــایان دەکــرد ﴿٤٤﴾ ســەرەنجام نــە توانــای هەڵســانیان هەبــوو، نــە ســەریش خــران ﴿٤٥﴾ هەروەهــا گــەلی نووحیــش بــەر لــەوە (فەوتێــنران) چونکــە ئــەوان کۆمەڵێــکی لاڕێ بــوون ﴿٤٦﴾ ئاسمانیشــمان بەهێــز(ی تایبــەتی خۆمــان) بنیاتنــاوەو ئێمــە فراوانکەریشــین ﴿٤٧﴾ زەویشــمان ڕاخســتوە، ئنجــا ئێمــە چاکتریــن ڕاخــەر (و ئامــادەکار)ی بووین (بـۆ ژیـانی مـرۆڤ و جنـد) ﴿٤٨﴾ لـە هەمـوو شـتێکیش جووتێکـمان دروسـتکردوە، بەڵکـو بیرتـان بکەوێتـەوە (و پەنـد وەربگـرن) ﴿٤٩﴾}

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(ضَيْفِ): (أَصْلُ الضَيْفِ المَيْلُ، ضَيَّفْتُ إلى كَذَا، وَأَضَفْتُ كَذَا إلى كَذَا، وَالضَّيْفُ مَنْ مَالَ إلَيْكِ نَازِلاً إلَيْكَ، وَالضَّيْفُ مَصْدَرُ، وَقَدْ يُجْمَعُ أَضِيَافَان وَضُيُوف وَضيفان)، (**ضَيْف**): لە ئەصڵدا بە مانای لادان و مەیل کردنە، دەگوترێ: (**ضيفت إلى كذا**)، یان (**أضَفْتُ كَذَا إلى كَذَا**)، فڵان شتەم، بۆ لای فڵان شتە برد، یاخود (**ضَيَّفْتُ إلى كَذَا**)، مەیلم بە لای فڵانە شتدا کرد، (**ضَيْف**): کەسێکە کە بەلای تۆدا مەیلی کردوە، یان دابەزیوە بۆ لای تۆ، وشەی (**ضَيْف**)، چاوگە هەر بۆیە بۆ تاك و، بۆ دووان و، بۆ کۆ بەکاردێ، بەڵام جاری واش هەیە وشەی (**ضَيْف**)، کۆدەکرێتەوە و بەسێ جۆر: بە (**أضْيَاف**)، کۆدەکرێتەوە و، بە (**ضُيُوف**)، کۆدەکرێتەوە و، بە (**ضيفان**)یش کۆدەکرێتەوە، واتە: میوانەکان.

(مُّنكَرُونَ): واتە: نەناسراوو نامۆن، (**الإنْكَارُ: ضِدُّ العِرْفَان، مُنْكَرُوْن: مُجْهُوْلُون**)، (**إنْكَار**): دژی (**عِرْفَان**)ە، (**عِرْفَان**)، واتە: ناسین، (**إنْكَار**)، واتە: نەناسین، (**مُنْكَرُوْن**)، واتە: نامۆ، نامۆیان و نەناسراوان.

(فَرَاغَ إِلَىٰٓ أَهْلِهِۦ): واتە: بە پەنهانیی چوو بۆ لای خێزانی، (**الرَّوْغُ: المَيْلُ عَلَى سَبِيْل الإحْتِيَال**)، (**روغ**): بریتیە لە جۆرێك لە لاربوونەوە بە شێوەی جۆرێك لە فێڵ، دەگوترێ: (**طَرِيْق رَائِغ: غَيْرُ مُسَتَقِيْم**)، ڕێیەك کە ناڕاست بێ، لێرەدا مەبەست ئەوەیە کە ئیبراهیم ﷺ بە شێوەیەك چوو بۆ لای خێزانی بۆ ئەوەی خواردن بۆ میوانەکانی ساز بکات، کە ئەوان هەست پێ نەکەن، بۆ ئەوەی سەغڵەت نەبن، کە خانەخوێیەکە خۆییان بۆ عەزیەت دەدات.

(فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً): واتە: بەهۆی ئەوانەوە ترسی ڕێنیشت، (**الوَجْسُ: الصَّوْتُ الخَفِي، وَالتَوَجُّسُ: التَسَمُّعُ، وُالإيْجَاسُ وُجُوْدُ ذَلِكَ فِي النَّفْسِ، الوَجْسُ بَعْدَ الهَاجِس**)،

(وَجْـس): بریتیـە لـە دەنگێـکی پەنهـان، (تَوَجُّـس)، واتـە: گـوێ هەڵخسـتن، ئینسـان زیاتـر گـوێ بـۆ شـتێك هەڵدەخـات کـە دەنگەکـەی بـاش نایـەت، (إيْجَـاس): بریتیـە لـەوە کـە ئینسـان لـە نەفسـی خۆیـدا هەسـت بـەو شـتە بـکات، ئنجـا (وَجْـس): لـە دوای (هَاجِـس)ە، دەڵـێ: هاجیسـێکم بـۆ هـات، (وَجْـس)، لـە دوای ئەویشـە، (فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً)، واتـە: ترسـێکی پەنهـانی چـۆوە دڵ.

(صَرَّةٍ): (الـصَّرَّةُ: الجَمَاعَـةُ المُنْضَـمُّ بَعْضُـهَا إلى بَعْـض، وَالـصَّرَّةُ: الصَّيْحَـةُ)، (صَرَّة): چەنـد واتایـەکی هـەن: یەکیـان ئەوەیـە کۆمەڵێـك کـە پێکـەوە شـەتەك درابـن و، پێکـەوە پەیوەسـت بـن، هەروەهـا بـە دەنگـی چریکـە دێ، هەروەهـا (صَرَّة): بـە مانـای پرێسـکەیەکیش دێ کـە شـتێ تـێ دەپێچـرێ و تونـد دەکـرێ و گـرێ دەدرێ.

(فَصَكَّتْ وَجْهَهَا): یـانی: لـە دەم و چـاوی خـۆی دا، (صَكَّـهُ: ضَرَبَـهُ، الصَـكُّ: كِتَـابٌ وُهُـوَ فَـارِسِي مَعَـرَّب)، (صَـكّ) ئێسـتا پێـی دەگوتـرێ: چـەك، یـان شـیك، نووسراوێکـە لـە ئەصڵـدا فارسـییە، بـەڵام بـە عەرەبیـی کـراوە، کەواتـە: (فَصَكَّتْ وَجْهَهَا)، واتـە: لـە ڕووی خۆیـدا، ئافـرەت عادەتیـان وایـە کـە هەواڵێـکی سـەیرو سەرسـوڕهێنەر ببیسـتن، هـەم دەنگێکیـان لـێ بـەرز دەبێتـەوەو دەقیژێنـن و هـاوار دەکـەن، هـەم بـەدەم و چـاوی خۆیـان دادەدەن، ئافـرەت هـەر ئافرەتـە، بـا خێزانـی پێغەمبەرانیـش بـن (عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَام)، خـوا ئافـرەتی لەسـەر ئـەوە خوڵقانـدوە، ئـەو سرووشـتەی وی، ئـەو هەڵسـوکەوتانە لـە ئافرەتـدا پەیـدا دەکات.

(عَجُوزٌ عَقِيمٌ): (عَجُـوزٌ)، واتـە: پیـرەژن، (عَقِيْـمٌ)، واتـە: نـەزۆك، (عَجُـوز: المَـرْأَةُ الكَبِـيْرَة، وَلاَ يُقَـال عَجُـوزَة، والعَقِيْـمُ: الـدَّاءُ الَّـذِي لَا يُـبْرَأ، وَعَقِيْـم: مَـنْ لَا وَلَـدَ لَـهُ)، (عَجُـوز): بـە مانـای ئافـرەتی بـە تەمـەن دێ، ناگوتـرێ: (عجـوزة)، چونکـە وشـەی (عَجُـوزٌ)، تەنیـا بـۆ ئافـرەت بـەکاردێ، هەڵبەتـە بـۆ پیاویـش بـەکاردێ، بـەڵام بـە سـیاق دەزانـرێ، دەگوتـرێ: (إمْـرَأَةٌ عَجُـوز وَرَجُـلٌ عَجُـوز)، (عَقِيْـم): بریتیـە لـە دەردێـك کـە چارەسـەر نەبـێ، هەروەهـا (عَقِيْـم): بـە کەسـێك دەگوتـرێ وەچـەی نەبـێ، چ پیـاو بـێ، چ ئافـرەت بـێ.

(خَطْبُكُمْ): (الخَطْـبُ سَـبَبُ الأمْـرِ، مَـا خَطْبُـكَ؟ مَـا أمْـرُكَ، وَهَـذَا خَطْـبٌ جَلِيْـل، وَالجَمْـعُ خُطُـوب)، (خَطْـب): لـە ئەصڵـدا بریتیـە لـە هـۆکاری کارێـك، دەگوتـرێ: (مَـا خَطْبُـكَ؟)، واتـە: هـۆکاری کارەکـەت چییـە؟ یاخـود (مَـا خَطْبُـكَ؟)، یـانی: (مَـا أمْـرُكَ)، کارەکـەت چییـە؟ دەگوتـرێ: (هَـذَا خَطْـبٌ جَلِيْـل)، ئەمـە کارێـکی گرنگـە، بـە (خُطُوب)، کۆدەکرێتـەوە، بۆیـەش بـە کاری گرنـگ گوتـراوە: (خَطْـب، لأنَّـهُ يَكْثُرُ فِيْـه التَّخَاطُـب)، قسـەی زۆر تێـدا دەکـرێ.

(مُسَوَّمَةً): واتــە: نیشــانەدار کــراو، (السُّـومَة: العَلَامَـةَ، وَتَسـوَّم جَعَـلَ لَـهُ عَلَامَـة، المسَـوَّمَة: المُعَلَّمَـة)، (سَـوْمَة): بریتیـە لـە نیشـانە، (تَسَـوَّمَ)، واتـە: نیشـانەی بـۆ خـۆی پەیـدا کـرد، (مُسَـوَّمَةٌ)، واتـە: نیشـانەدار کـراو، مەبەسـت پێـی ئـەو بەردانەیـە کـە بـە گـەلی لـووط دادراون، کـە وەك دوایـی باسـی دەکەیـن، هەندێـك لـە زانایـان گوتوویانـە: جـۆرە بەردێـکی تایبـەت بـوون بـە گشـتیی، یاخـود هـەر بەردێـك نـاوی ئـەو کەسـەی لەسـەر نـووسراوە کـە پێـی فەوتێـنراوە، وەك هەندێـك لـە توێـژەرەوان دەڵێـن.

(فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِۦ): واتــە: بــە هەمــوو هێــزی خــۆی پشــتی هەڵکــرد، یاخــود بەهــۆی هێــزو تواناکەیــەوە، پشــتی هەڵکــرد.

(رُكْـنُ الـشَّيءِ: جَانِبـه الأقْـوَى، يَـأْوِي إلى رُكْـنِ شَـدِيْد: إلى عِـزّ وَمَنَعَـة)، (رُكْـن)ی هـەر شــتێك بریتیــە لــە لایــە بەهێزترەکــەی، (يَـأْوِي إلى رُكْـنِ شَـدِيْد)، پەنـا دەباتـە بـەر هێزێـك، پەنایـەك کـە لـە سایەیدا پارێـزراو بـێ.

(فَنَبَذْنَهُمْ): واتـە: فڕێمانـدان، وەك شـتێکی بـێ بایـەخ، (النَّبْـذُ: إلقَـاءُ الـشَّيءِ وَطَرْحُـهُ لِقِلَّـة الإعْتِـدَادِ بـهِ)، (نَبْـذ): بریتیـە لـە فڕێدانی شـتێك بـە هۆی کـەم گرنگیـی پێدانیەوە، دەگوتـرێ: (نَبَذْتُـهُ نَبْـذَ النَّعْـلِ الخَلَـق)، فڕێمـدا وەك چـۆن پێڵاوی شـڕ فـڕێ دەدرێ.

(مُلِيمٌ): (اللَّـوْمُ: عَـذْل الإنْسَـانِ بِنِسْـبَتِه إلى مَـا فِيْـه لَوْم)، (لَـوْم): بریتیە لـە ڕەخنەگرتن و سـەرکۆنەکردنی کەسـێك لەبـەر ئـەوەی کـەم و کوڕییـەکی تێدابـووە، ئنجا (لُـمْتُهُ فَهُوَ

ملـوم)، سـەرکۆنەم کـرد ئـەو سـەرکۆنە کـراوە، بـەڵام (**المُلِيْـمٌ: جَاعِـلُ نَفْسِـهِ مَلومَـاً، يُقَـالُ: ألاَمَ: اسْـتَحَقَّ اللُـوم، أو جَعْـلَ نَفْسَـهُ مَلُوْمَـا، رُبَّ لاَئِـمٍ مُلِيْـمَاً**)، (**مُلِيْـمٌ**)، بـە مانـای ڕەخنـە لێگیـراوو سـەرکۆنەکراو، دەگوترێ: (**ألاَمَ**)، واتـە: شایسـتەی لۆمەکـردن بـوو، (**مُلِيْـمٌ**)، کەسێکە خـۆی وا لـێ بـکات، لۆمـەی بکـرێ، وەك گوتـراوە: (**رُبَّ لاَئِـمٍ مُلِيْـمَاً**)، زۆرجـار کەسێك سـەرکۆنەی کەسێك دەکات، کەچـی خـۆی سـەرکۆنە بـۆ خـۆی پەیدا دەکات، کەواتـە: (وَهُوَ مُلِيمٌ)، واتـە: فرێماندانـە دەریـاوە لـە کاتێکـدا کـە فیرعـەون وایکـرد بـوو، لۆمـەی بکـرێ و سـەرکۆنە بکـرێ.

(ٱلرِّيحَ ٱلۡعَقِيمَ): بایـەکی نـەزۆك، (**أَصْـلُ العَقْـمِ: اليُبْـسُ المَانِـعُ مِـن قُبُـول الأثـر، رِيْـحُ عَقِيْـم: فَاعِـلٌ: لا تُلْقِـحُ سَـحَابَاً، وَلا شَـجَرَاً، أو مَفْعُـول: لا تَقْبـل أثَـرَ الخَـيْرِ**)، (**عَقْـم**): لـە ئەصڵـدا وشـەیەکە وابـکات شـوێنەوار قبـووڵ نـەکات و کاری تێنەکـرێ، دەگوتـرێ: (**رِيْـحُ عَقِيْـم**)، کـە دەفەرمـوێ: ﴿إِذۡ أَرۡسَلۡنَا عَلَيۡهِمُ ٱلرِّيحَ ٱلۡعَقِيمَ ﴿٤١﴾﴾، واتـە: بایـەکی نـەزۆك و بـێ خێـر، ئنجـا (**عَقِيْـم**)، دەگونجـێ (**فَاعِـل**) بـێ، (**فَعِيْـل**)ی بـە مانـای (**فَاعِـل**) بـێ، واتـە: (**لا تُلْقِـحُ سَـحَابَاً، وَلا شَـجْرَاً**)، واتـە: هیـچ موتووربـە نـاکات، نـە هـەور و نـە درەختیـش، یاخـود (**عَقِيْـم**): (**فَعِيْـل**)ی بـە مانـای (**مَفْعُـول**)ە، واتـە: هیـچ کارتێکردنێـك قبـووڵ نـاکات.

(كَٱلرَّمِيمِ): (**الـرَّمُّ: الـشَّيءُ البَـالِي، وَالرِّمَّـةُ: العَظْـمُ البَـالِي، وَهُـوَ الرَّمِيْـم**)، (**رم**): بـە شـتێکی ڕزیـو دەگوتـرێ، (**رِمَّـة**)، بـە ئێسـقانی ڕزیـوو پرتـووکاو دەگوتـرێ و(**رَمِيْم**)یشـی پێدەگوتـرێ، (**رَمِيْـم**)، بـە شـتی وردو خاشـیش دەگوتـرێ.

(فَعَتَوۡاْ): واتـە: فەرمـانی پەروەردگاریـان تێپەڕانـد، سنوورشـکێنیان کـرد، (**العَـاتِي: المُتَجَـاوِزُ فـي الحَـدِّ فـي الإسْـتِكْبَار**)، (**عَـاتِي**): کەسێکە کـە لـە خـۆ بەزلگرییدا سـنووری تێپەڕاندبـێ، هەروەهـا (**عَـاتِي**)، بـە مانـای خۆسـەپێن و ملهوڕیـش دێ.

(ٱلصَّٰعِقَةُ): (**الصَّاعِقَـة: نَـارٌ تَسْـقُطُ مِـنَ السَّـمَاءِ فـي رَعْـدٍ شَـدِيْدٍ**)، (**صَاعِقَـة**): ئاگرێکە لـە ئاسـمانەوەو لـە سـەرێوە دەکەوێتـە خـوار، لەگـەڵ هـەورە تریشـقەو دەنگێـکی

بەهێـزدا، هەروەهـا (**صَاعِقَـة**): بـە مانـای ئـازارو سـزاش دێ، دەگوتـرێ: (**صاعِـق**): بـە مانـای لـە هـۆش خـۆی چـوو، (**غَـشِيَ عَلَيْـهِ**)، هەروەهـا دەگوتـرێ: (**صَعِـق**)، بـە مانـای (**مَـات**)، مـرد، کەواتـە: (**صَاعِقَـة**): لـە ئەصڵـدا دەنـگ و هـاڕژن و ئاگـرو بڵێسـەیەکە، بـەڵام لـە ئەنجامـی ئـەوەدا کۆمەڵێـك دەرهاویشـتەی دەبـن، وەك لـە هـۆش خـۆ چـوون، مـردن، لـە بەیـن چـوون.

(بِأَيْيْدٍ): واتـە: بەهێـز، (**آدَ الرَّجُـلُ: قَـوِيَ وَاشْـتَدَّ، وَالآدُ مِـنَ الأَيْـدِ، أَيْـدَهُ: قَـوَّاهُ، وَالأَيْـدُ: القُـوَّة**)، دەگوتـرێ: (**آدَ الرَّجُـل**)، واتـە: پیاوەکـە بەهێـز بـوو، پتـەو بـوو، (**وَالآدُ مِـنَ الأَيْـدِ**)، (**آدَ**): لـە (**أَيَـد**)ەوە هاتـوە، (**أَيَّـدَهُ: قَـوَّاه**)، بەهێـزی کـرد، (**وَالأَيْـدُ: القُـوَّة**)، واتـە: هێـز، ئەویـش لـە ئەصڵـدا (**أَيَـدي**) کـۆی (**يَـد**)، بـەڵام دوایـی کـۆی وشـەکە خوازراوەتـەوە، بـۆ مانـای هێـزو توانـا.

(لَمُوسِعُونَ): واتـە: ئێمـە فراوانمـان کـردوە، (**وَسِـعَ الـشَّيءُ: اتَّسَـعَ**)، واتـە: فـراوان بـوو، (**أَوْسَـعَ فُـلاَنٌ: إِذَا كَانَ لَـهُ الغِنَـى**)، ئەگـەر مـرۆڤ دەوڵەمەنـد بـێ دەگوتـرێ: (**أَوْسَـع**)، واتـە: مـاڵ و سـامانەکەی فـراوان بـوو، دەگوتـرێ: (**أَوْسَـع إِذَا صَـارَ ذَا سَـعَةٍ**)، ئەگـەر بـوو بـە خـاوەن فراوانیـی، کەواتـە: (وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ)، واتـە: ئێمە ئاسـمانمان دروسـتکردوەو فراوانیشـی دەکەیـن، یاخـود فراوانیشـمان کـردوە، هـەردوو واتایەکـەی هـەن، هـەردوو واتاکـەش بەسـەر واقیعـی گەردوونـدا دەچەسـپن، وەك دوایـی باسـی دەکەیـن.

(فَرَشْنَاهَا): واتـە: ڕامانخسـتوە، (**الفَـرْشُ: بَسْـطُ الثيـاب، وَيُقَـالُ للمَفْـرُوُش: فَـرْش وَفِـرَاش، وَالفِـراش جَمْعُـه: فُـرُش**)، (**فـرش**): پۆشـاکێکە، بڵاوبکرێتـەوە بـە ڕایەخیـش دەگوتـرێ: (**فَـرْش**) و (**فـراش**)، (**فُـرُش**)، کۆی (**فِـراش**)ە، واتە: ڕاخـراوەکان و، ڕایەخەکان.

(الْمَاهِدُونَ): (**مَهَـدْتُ لَـهُ تَمْهِيْـداً: هَيَّأتُـه وَسَـوَّيْتُه**)، واتـە: ئامـادەم کـردو ڕێکمخسـت و سـازمکرد، (**المَاهِـدُ: المُسَـوِّي وَالمُهَـيِّء**)، (**مَاهِـد**): بـە مانـای ڕێکخـەرو ئامادەکـەرو سـازکەر دێ.

مانای گشتیی ئایەتەکان

وەك لە پێناسەی ئەم دەرسەماندا گوتمان: خوا ﷻ لەم بیست و شەش (٢٦) ئایەتەدا، لە بیست و سێ (٢٣) ئایەتیاندا، باسی شەش لە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**) دەکات، لە سێ ئایەتی کۆتایشییاندا باسی سێ لە دیاردەو دیمەنە سەرنجڕاکێشەکانی گەردوون دەکات، هەڵبەتە کە خوا ﷻ لێرەدا باسی ئەو شەش پێغەمبەرانە (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**) دەکات، دوایی باسی ئەو سێ دیاردە گەردوونییانە دەکات، هەمووی لە سیاقی ئەوەدایە بەرپەرچی بێبڕوایان بداتەوە، کە نکووڵییان دەکرد لەوەی خوا ﷻ بتوانێ زیندوویان بکاتەوە و، نکووڵییان دەکرد لەوەی ڕۆژێك دابێ سزاو پاداشتی تێدا بچەسپێ، جگە لە بەسەرهاتی ئیبراهیم ﷺ، وەك دوایی باسی دەکەین، کە بۆنەیەکی تایبەتیی هەیە، بەڵام ئەوانەی دیکە: هەم گەلی لووط ﷺ، هەروەها گەلەکەی مووسا ﷺ: فیرعەون و دارو دەستەکەی، پاشان گەلەکەی هوود کە (عاد)ن، گەلەکەی ساڵح کە (ثەموود)ن و، گەلی نووح، هەموو ئەوانە خوا بە هۆی لادانیان و، بە درۆ دانانی پێغەمبەرانەوە (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**)و، بڕوا نەکردنیان بەوەی ئەو ژیانە دنیاییە، ژیانێکی دیکەی بەدوادا دێ، لە سۆنگەی ئەوەوە سزادراون و فەوتێنراون.

کەواتە: ئەوە سەرنجڕاکێشانی بێبڕوایانی ڕۆژگاری پێغەمبەر ﷺو، دوای ئەویشە هەتا دنیا بە کۆتا دێ، کە ئێوە دەرس و عیبرەت وەربگرن، لەو گەلە یاخیی و سەرکەشانە، کە بەهۆی بێبڕواییانەوە خوا سزای داون و فەوتاون.

هەروەها سێ دیمەنە گەردوونیەکەش، دیسان خوا ﷻ دەسەڵات و توانای بێ سنووری خۆی لە دوو توێی واندا دەخاتەڕوو، کە خوایەك ﷻ توانیبێتی ئەو ئاسمانە، بەو فراوانییە، (ئەو گەردوونە) دروست بکات و، ئەو زەوییە بەو

شێوەیە ڕابخات و، لە هەموو شتێك بە جووت دروست بكات، خوایەك ﷻ ئەوە دەسەڵاتی بێ، دیارە دەسەڵات و، تواناشی هەیە، كە ئێوەش دوای مردن زیندوو بكاتەوە، با سەرنج بدەین:

سەرەتا خوا ﷻ ڕوو لە پێغەمبەرەكەی ﷺ دەكات، كە لە هەموو قورئاندا مەگەر چۆن، ئەگەرنا دوێنراو هەر پێغەمبەر موحەممەدە ﷺ دەفەرمووێ: ﴿ هَلْ أَتَىٰكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَٰهِيمَ ٱلْمُكْرَمِينَ ﴾، ئایا هەواڵی میوانە ڕێزلێگیراوەكانی ئیبراهیمت بۆ هاتووە؟ ﴿ إِذْ دَخَلُوا۟ عَلَيْهِ فَقَالُوا۟ سَلَٰمًا ﴾، كاتێك لێی وەژووركەوتن گوتیان: سەلام، سەلامت لێ بێ، ئاشتیی و خێرو خۆشییت لەسەر بێ، ﴿ قَالَ سَلَٰمٌ ﴾، گوتی: ئاشتیی و خێرو خۆشییەكی بەردەوام و نەبڕاوەتان لەسەر بێ، ﴿ قَوْمٌ مُّنكَرُونَ ﴾، كۆمەڵێك نامۆن، ئەم قسەیە وەك دوایی باسی دەكەین، وا پێدەچێ لەبەر خۆیەوە گوتبێتی، چونكە تۆ میوانێكت بێ و، هەر لەڕێوە بڵێی: ناتناسم، یان نامۆی، یان نائاشنای، ڕەنگە لەسەر دڵی قورس بێ، بۆیە، ڕستەی: ﴿ قَوْمٌ مُّنكَرُونَ ﴾، واتە: ئێوە كۆمەڵێكی نەناسراون، لەبەر خۆیەوە، یان لە دڵی خۆیدا وای گوتووە، بەڵام خوا ﷻ ئەوەی لە دڵی ئیبراهیمیشدا بووە، بۆی باسكردووین، دەشگونجێ فەرمووی لێكردبن و، فەرموو‌بێتی: فەرموون: ناتانناسم، ئەوەش دەگونجێ، بەڵام زۆر لە توێژەرەوان و، منیش ئەو ڕایەم زیاتر بە دڵە، كە لەبەر خۆیەوە وای گوتبێ، ئنجا وەك دوایی باسی دەكەین: ئەوانە میوان نەبوون، ئەی بۆچی خوا ﷻ دەفەرمووێ: میوانە ڕێز لێگیراوەكانی ئیبراهیم؟ ئەوانە فریشتە بوون؟ وەڵامەكەی هەر ئەوەیە كە زۆر پێویست بە تەئویل و پین و پەڕۆ ناكات، ئەوان لە شێوەی میواندا چوون، ئیبراهیمیش ﵇ ئەگەر فریشتەش بووبن و، زانیباشی فریشتەن، ئەوان وەك میوان سڵاویان لێكردوە و، نەیانگوتوە: ئێمە فریشتەین و بۆ كارێكی وا هاتووین، ئنجا كە وەك میوان چوون، ئەویش وەك میوان مامەڵەی لەگەڵدا كردوون.

﴿ فَرَاغَ إِلَىٰٓ أَهۡلِهِۦ فَجَآءَ بِعِجۡلٖ سَمِينٖ ﴾، دیارە ئەم (ف)ەی سەر (فَرَاغَ)، یانی: دانیشتن قسەو باسیانکرد، بەخێربێن چاك و چۆنییان کردو حورمەتی لێگرتن، ئنجا ﴿ فَرَاغَ إِلَىٰٓ أَهۡلِهِۦ ﴾، نەك ئەوان بڵێن: سەلام، ئەویش بڵێ: (وعلیکم السلام)، یەکسەر بچێ گۆلکیان بۆ سەربڕێ وانەبووە، بۆیە ئەم (ف)ە دەلالەت لەسەر ئەو شتانە دەکات کە باس نەکراون، و قرتێنراون و پێویست بە گێڕدرانەوە ناکات، واتە: دوای ئەو قسەو باسانە، یەکسەر ڕۆیشت بۆ لای خێزانەکەی، (أهل)، واتە: ژن و هاوسەر، بۆچی وشەی (راغ)ی بەکارهێناوە؟ واتە: بە پەنهانیی چوو، بە شێوەیەك چوو، ئەوان هەست پێ نەکەن، نەك بیکاتە گاڵەگاڵ و ئافرەت ئەو گۆلکەی سەربڕە، یان ئافرەت میوانمان هاتوون، فڵان خواردنمان بۆ ساز بکە، ئەوانیش بڵێن: بە خوا نابێ سازی بکەی و، تووشی سەغڵەتیی بین، نا، وەك هەندێ کەس بە نەزانیی ئاوا دەکات و دەیکاتە هەراو گاڵە، ئیبراهیم ﷺ بەبێ هەراوگاڵە چووە بە لە باریی گۆڵکەکەی سەربڕیوە، ینجا ئایا خۆی سەری بڕیوە، یان خەڵکی دیکەیان لە ماڵدا هەبووە، وەك هاوکار؟ گرنگ ئەوەیە گۆڵکەکە سەربڕدراوە، ﴿ فَجَآءَ بِعِجۡلٖ سَمِينٖ ﴾، گۆلکێکی قەڵەوی هێناو، دیسان ئیبراهیم گۆلکێکی قەڵەو بێنێتە مەجلیس، وانەبووە، بۆیە لە شوێنی دیکە خوا بەرزی مەزن دەفەرموێ: ﴿ جَآءَ بِعِجۡلٍ حَنِيذٖ ٦٩ ﴾هود، گۆلکێکی برژێنراوی هێنا، بەڵام ئەو گۆلکە لەوێ دەزانین کە بە شێوەی برژاندن سازی کردوە، نەك کوڵاندن لێرەش دەزانین کە گۆلکەکە قەڵەو بووە، واتە: خوا ﷻ دوو وشەی بەکارهێناون لەهەر سیاقەدا دوو وشەی جیای بەکارهێناون، بۆ ئەوەی بزانرێ ئەو گۆلکە: هەم قەڵەو بووە، هەم بە شێوەی برژاندنیش هێناویەتی، کە باشترین جۆرە سازکردنی گۆشتی سوورە، یان گۆشتی ڕەشە وڵاخە.

﴿ فَقَرَّبَهُۥٓ إِلَيۡهِمۡ ﴾، لێیبردنە پێشێ و لێی وەنزیك خستن گۆشتی برژاوی گۆلکەکەی لێ وەنزیك خستن، ﴿ قَالَ أَلَا تَأۡكُلُونَ ﴾، فەرمووی: ناخۆن، ئەمە دەگونجێ وەك چۆن تۆ بەمیوان دەڵێی: نافەرمووی، دەشگونجێ ئیبراهیم ﷺ

کـە تەماشـای کـردوە دەسـتی بـۆ نابـەن، وەك لـە جێـی دیکـەدا هاتـوە: ﴿ فَلَمَّا رَءَآ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ﴿٧٠﴾ ﴾هـود، کاتێـك دەسـتیانی دی، بـۆی درێـژ ناکـەن، بـە نامـۆ، یاخـود بـە نەنـاسراو، یـان بـە خـراپ هاتنـە بـەر چـاوی و، ترسـیی بەهـۆی ئەوانـەوە ڕێنیشـت، لێـرەش فەرمـووی: ئایـا ناخـۆن؟

﴿ فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ﴾، ترسـیی ڕێنیشـت بەهـۆی وانـەوە ترسـیی چـووە دڵ، ﴿ قَالُوا۟ لَا تَخَفْ ﴾، یەکسـەر گوتیـان: مەترسـێ، ﴿ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَٰمٍ عَلِيمٍ ﴾، مـوژدەی منداڵێـکی زانایـان پێـدا، مـوژدەی کوڕێـکی زانایـان پێـدا، کـە دوایـی بـاس دەکەیـن ئەمـە لێـرەدا کـە دەفەرمـوێ: ﴿ بِغُلَٰمٍ عَلِيمٍ ﴾، سـێ مـوژدەی تێـدان.

﴿ فَأَقْبَلَتِ ٱمْرَأَتُهُۥ فِى صَرَّةٍ ﴾، هاوسـەرەکە (ژنەکـە)ی بـە قیژاندنـەوە، یـان بـە هـاوار کردنـەوە هـات، ڕووبەڕوویـان هـات، ﴿ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا ﴾، لـە ڕووی خۆیـدا، بـەو شـێوەیە لـە دەم و چـاوی خۆیـدا، کـە ئـەوە عـادەتی ئافرەتانـە، کـە شـتێك زۆر وروووژێنـەر بـێ، هـەم دەقیژێنـن و هـاوار دەکـەن، دەنـگ بـەرز دەکەنـەوە، بـە شـێوەیەکیش هەڵسـوکەوت دەکـەن، کـە بیانـەوێ سەرسـووڕمانی خۆیـان دەربـڕن، بەچـی؟ بـەوە کـە لـە ڕووی خۆیـان دەدەن، بـە دەنـگ بەرزکردنـەوە، بـە لـە ڕووی خـۆدان، ﴿ وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ ﴾، ئافرەتەکـەی گـوتی: ﴿ عَجُوزٌ عَقِيمٌ ﴾، واتـە: (أَنَـا عَجُـوزٌ عَقِيـمٌ)، بـەڵام ئـەوە پەڕێـنراوە لەبـەر ئـەوەی دەزانـرێ، واتـە: مـن پیرەژنێـکی نەزۆکـم، واتـە: چـۆن منداڵـم دەبـێ؟ وەك لـە سـوورەتی (هـود)دا، ﴿ قَالَتْ يَٰوَيْلَتَىٰٓ ءَأَلِدُ وَأَنَا۠ عَجُوزٌ وَهَٰذَا بَعْلِى شَيْخًا ﴿٧٢﴾ ﴾، گـوتی: ئایـا مـن منداڵـم دەبـێ لـە حاڵێکـدا کـە پیرەژنـم و ئـەوەش مێردەکەمـە کـە پیـر بـووە، کەوتۆتـە تەمەنـەوە، کـە وەك لـە تەفسـیری سـوورەتی (هـود)دا باسـمان کـردوە، هەندێـك لـە سـەرچاوە مێژووییـەکان دەڵێـن: ئـەو کاتـە سـارا خاتـوون، کـە دیـارە لێـرەدا مەبەسـت پـێ سـارا خاتوونـە، تەمـەنی (٨٠) سـاڵ بـووە، ئیبراهیمیـش (١٠٠) سـاڵ بـووە، هەندێکیـش دەڵێـن: سـارا خاتـوون تەمـەنی (١٠٠) سـاڵ بـووە، ئیبراهیمیـش تەمـەنی (١٢٠) سـاڵ بـووە، بۆیـە پێـی سـەیرو عەجایـب بـووە.

﴿ قَالُوا۟ كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ ۖ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْحَكِيمُ ٱلْعَلِيمُ ﴾، فریشتەکان پێیان گوت: هەر بەو شێوەیە پەروەردگارت وایفەرمووە، بێگومان هەر ئەو زۆر کارزانی زانایە، واتە: خوا بۆ خۆی دەزانێ چی دەکات، زاناشەو هیچ شتێکی لەبەر عاسێ نابێ، لە سوورەتی (هود)دا تەعبیرەکە بەو شێوەیە هاتوە، ﴿ قَالُوٓا۟ أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ ٱللَّهِ ۖ رَحْمَتُ ٱللَّهِ وَبَرَكَٰتُهُۥ عَلَيْكُمْ أَهْلَ ٱلْبَيْتِ ۚ إِنَّهُۥ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ ﴿٧٣﴾ ﴾، گوتیان: ئایا سەرت لە کاری خوا سوورِدەمێنێ، بەزەیی خواو پێزی خوا بەسەرتاندا برژێ، ئەی خاوەنی ئەم ماڵە! بێگومان خوا ستاییشکراوی پایە بەرزە.

﴿ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا ٱلْمُرْسَلُونَ ﴾، ئنجا ئیبراهیم ﷺ دوای ئەوەی ئەوە گوزەرا، لێی پرسین و گوتی: ئەو کارە گرنگەی ئێوە بۆی هاتوون، کارە گرنگەکەتان چییە، ئەی رەوانەکراوەکان؟

﴿ قَالُوٓا۟ إِنَّآ أُرْسِلْنَآ إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ ﴾، گوتیان: ئێمە نێردراوین بۆ لای کۆمەڵێکی تاوانبار، لێرە باسی نەکردوە، بەڵام دیارە لە شوێنەکانی دیکە باسکراوە، کە بۆ لای گەلی لووط ﷺ نێردراون و، لەوێ تاوان و جەریمەکەشیان باسکراوە، کە یەکێك لە تاوانەکانیان بریتی بووە لە نێربازیی، یەکێکی دیکەیان بریتی بووە لە رێگریی (**وَتَقْطَعُون السَّبِيْل**)، یەکێکی دیکەیان بریتی بووە لە کاری دزێو و خراپ کردن لە کۆڕ و مەجلیسیان دا (**تَأْتُون فِي نَهديْكُم المُنْكَر**)، جگە لە ئەو تاوانە قێزەونە کە نێربازییە، بەڵام کە لە شوێنەکانی دیکەدا خوا ڕوونی کردۆتەوە لێرە بە کورتیی هێناویەتی.

﴿ لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِّن طِينٍ ﴾، بۆ ئەوەی بۆیان و بەسەریاندا بنێرین بەردێکی لە قوڕ، لە شوێنەکانی دیکە دەفەرموێ: ﴿ مِّن سِجِّيلٍ ﴿٨٢﴾ ﴾هود، (سِجِّيل)، کە لە سەنگی گڵەوە هاتوە، (سَنْج جل) تێکدا دەغم کراوە، (سەنگی گڵ)یش بەردی قوڕ، لێرەش ﴿ حِجَارَةً مِّن طِينٍ ﴾، واتە: بەردێك کە لە ئەصڵدا قوڕ بووە و وشك بۆتەوە، وەك چۆن خشتی سوور هەر قوڕە، بەڵام سوور دەکرێتەوەو ڕەق دەبێ، ئەویش بەو شێوەیە بووە.

﴿ مُّسَوَّمَةً عِندَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ ﴾، نیشـانەدار کـراوە لـە لایـەن پەروەردگارتـەوە بـۆ زێدەڕۆییـان، ئـەو نیشـانەدار کردنـەش، یـان کـۆی بـەردەکان رەنگێـکی تایبەتییـان هەبـووە و، شـێوەیەکی تایبەتیـان هەبـووە، کـە بـەو شـێوەیەی خـوا باسـی دەکات، سـوورەوە کـراو بـوون، یـان هـەر بەردێـك بۆ هـەر کەسێك دیاریـی کرابـێ بیفەوتێنێ، ناوونیشـانی ئـەو کەسـەی لەسـەر بـووە.

﴿ فَأَخْرَجْنَا مَن كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴾، ئێمـەش هەرکەسـێك لـە بـڕواداران کـە لـە ئاوەدانیەکـەدا هەبـوو دەرمانکـرد، هـەر کەسـێك لـە بـڕواداران تێیـدا هەبـوو، هێنامانـەدەر و دەربازمانکـردن.

﴿ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِّنَ الْمُسْلِمِينَ ﴾، تەنیا ماڵێکـمان لـە مسـوڵمانان (لـە ملکەچان بـۆ خـوا) تێـدا بینـی، ئەویـش ماڵـی لـووط عليه السلام بوو.

﴿ وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً لِّلَّذِينَ يَخَافُونَ الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴾، لەوێدا بەجێمان هێشـت نیشـانەیەك بـۆ ئەوانـەی لـە ئـازاری بـە ئێـش دەترسـێن، نیشـانەکەش دەریـای مـردوو (**بحـر الميّـت**)، شـوێنەوارەکانی دیکەیانـن، وەك دوایـی باسـی دەکەیـن، لێـرەدا بەسـەرهاتی ئیبراهیـم عليه السلام و گـەلی لـووط تـەواو.

﴿ وَفِي مُوسَىٰ إِذْ أَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَانٍ مُّبِينٍ ﴾، هەروەهـا لـە مووسـادا عليه السلام (لـە بەسـەرهاتی مووسـادا) نیشـانە هـەن، کاتێـك ناردمانـە لای فیرعـەون بـە بەڵگەیـەکی ڕوون و ئاشـکراوە، ئـەم (و)ە (و)ی گێڕانـەوە (**عاطفة**)یـەو، یـان ئـەم بەسـەرهاتە دەگێڕێتـەوە بـۆ سـەر ئـەوەی پێشـێ کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَتَرَكْنَا فِيهَا آيَةً ﴾، واتـە: لـە بەسـەرهاتی مووساشـدا نیشـانەمان بەجـێ هێشـت، وەك چـۆن لـە دوای گـەلی لووطیـش نیشـانەو شـوێنەوارمان بەجێهێشـتوە یاخـود ئـەو (و)ە بەسـەرهاتی مووسـا عليه السلام دەگێڕێتـەوە بـۆ سـەر: ﴿ وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ ﴾، واتـە: لـە بەسـەرهاتی مووساشـدا نیشـانە هـەن، بـۆ کەسـانێك کـە لـە ئیمانەکەیانـدا دڵنیابـن، مـن ئـەو ڕای دووەمـم پـێ ڕاسـترە، ئنجـا ئایـا فیرعـەون چـی کـرد؟ ﴿ فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِ ﴾، بـە

هەمـوو هێـزو توانـای خۆیـەوە پشـتی هەڵکـرد، یاخـود بەهـۆی هێـزو تواناکەیـەوە (سـوپایەکەیەوە) پشـتی هەڵکـرد.

﴿ وَقَالَ سَٰحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ ﴾، گـوتی: جادووگـەرە، یـان شـێتە، واتـە: مووسـا جادووگـەرە، یـان شـێتە، ئـەو دووانـەش دژی یەکدیـن، واتـە: هەندێـك جـار گوتوویـەتی: جادووگەرە و، هەندێـك جاریـش گوتوویـەتی: شـێتە.

﴿ فَأَخَذْنَٰهُ وَجُنُودَهُۥ فَنَبَذْنَٰهُمْ فِى ٱلْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴾، خـۆی و سـەربازەکانیمان گـرت و یەکسـەر فڕێماندانـە دەریـاوە، لـە حاڵێکـدا کـە ئـەو وایکردبـوو سـەرکۆنە بکـرێ، (مُلِيمٌ)، (مَـنْ ألام نَفْسَـه)، کەسـێ وای کردبـێ لۆمـەی بکـرێ و سـەرکۆنە بکـرێ.

ئنجـا دێتـە سـەر باسـی عـاد: ﴿ وَفِى عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ ٱلرِّيحَ ٱلْعَقِيمَ ﴾، هەروەهـا لـە بەسـەرهاتی گـەلی عـاددا (کـە پێغەمبەرەکەیـان هـودە ﷺ) نیشـانە هـەن لەسـەر باڵادەسـتیی خـوا و لەسـەر هەمـەکارە بـوونی خـوا لـە کـەون و کائیناتـدا، ﴿ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ ٱلرِّيحَ ٱلْعَقِيمَ ﴾، کاتـێ بایـەکی نـەزۆك و بـێ خێرمـان نـاردە سـەریان، ﴿ مَا تَذَرُ مِن شَىْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَٱلرَّمِيمِ ﴾، هـەر شـتێك بەسـەریدا بڕۆیبایـە، وازی لـێ نەدەهێنـاو لێـی نەدەگـەڕا، مەگـەر دەیکـردە خۆڵەمێـش، یـان دەیکـردە شـتێکی ڕزیـو، پڕتـووکاوو، وردو خاشـی دەکـرد.

ئنجـا دێتـە سـەر باسـی گـەلی ثەمـوود: ﴿ وَفِى ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا۟ حَتَّىٰ حِينٍ ﴾، هەروەهـا لـە بەسـەرهاتی گـەلی ثەموودیشـدا (کـە پێغەمبەرەکەیـان صاڵـح بـوو ﷺ) نیشـانە هـەن، کاتێـك پێیـان گوتـرا: بـۆ ماوەیـەك بەهـرە وەربگـرن لـە ژیـانی دنیـادا، یاخـود چـاوەڕێ بکـەن، چەنـد ڕۆژێـکی دیکـە، وەك لـە سـووڕەتی (هـود)دا دەفەرمـوێ: ﴿ تَمَتَّعُوا۟ فِى دَارِكُمْ ثَلَٰثَةَ أَيَّامٍ ذَٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴿٦٥﴾ ﴾، سـێ ڕۆژان لـە مـاڵ و حاڵەکـەی خۆتانـدا چـاوەڕێ بکـەن، ئـەوە بەڵێنێکـە درۆی تێدانیـە، ئەگـەر هـەر نەگەڕێنـەوە، خـوا ﷻ سـزاتان بـۆ دەنێـرێ، ﴿ فَعَتَوْا۟ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ ﴾، بەڵام

ئـەوان یاخیـی بـوون و، سنوورشـكێنییان كـرد لـە فەرمـانی پەروەردگاریـان، ﴿ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلصَّٰعِقَةُ وَهُمْ يَنظُرُونَ ﴾، هـەوره تریشـقەو بڵێسـەیەكی ئاگـر گرتنـی، لـە حاڵێكـدا كـە خۆیـان تەماشـایان دەكـردو، دەیانبینـی كـە سـزاكەیان بـۆ هـات، ﴿ فَمَا ٱسْتَطَٰعُوا۟ مِن قِيَامٍ وَمَا كَانُوا۟ مُنتَصِرِينَ ﴾، نەیانتـوانی هەڵسـتنە پـێ، هـەر ئەصڵـەن هەڵسـانە پێـی ئاسـایی، یاخـود ڕاوەسـتن و بەرگریـی لـە خۆیـان بكـەن، ﴿ وَمَا كَانُوا۟ مُنتَصِرِينَ ﴾، هەروەهـا كەسـیش نەبـوو، پشـتیان بگـرێ و سـەریان بخـات.

ئنجا باسی گەلی نووحیش دەكات:

﴿ وَقَوْمَ نُوحٍ مِّن قَبْلُ ﴾، هەروەهـا گـەلی نووحیـش لـەوە پێـش (پێـش ئـەوان)، ئەوانیشـمان فەوتانـد، ﴿ إِنَّهُمْ كَانُوا۟ قَوْمًا فَٰسِقِينَ ﴾، بـە دڵنیایـی ئەوانیـش كۆمەڵێـكی لاڕێ بـوون، هەندێكیـش خوێندویانەتـەوە (**وقـومِ نـوح**)، هەروەهـا گـەلی نووحیشـمان فەوتانـد، كـە ئەمـە دەگێڕدرێتـەوە بـۆ سـەر (وَفِى ثَمُودَ).

ئنجـا خـوا ﷻ لـە كۆتاییـدا باسـی سـێ لـە دیـاردە سەرنجڕاكێشـەكانی گـەردوون دەكات، ﴿ وَٱلسَّمَآءَ بَنَيْنَٰهَا بِأَيْي۟دٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴾، ئاسمانمـــان بەهێـز بینـا كـردووەو بەرزكردۆتـەوە و، ئێمـە فراوانكەریشـینی، واتـە: ئێسـتا فـراوانی دەكەیـن، یـان كـە دروسـتمانكردوە بـە فراوانیـی دروسـتمانكردوە، كـە هەردووكیشـیان وان، هـەم گـەردوون زۆر فراوانـە، وەك پێشـتر باسـمانكردوە، نوێتریـن بیـردۆزە ئەوەیـە دەڵـێ: تیـرەی گـەردوون لـەم سـەری بـۆ ئـەو سـەری، بـە مەزەنـدە (١٣) ملیـارو (٧٠٠)، یـان (٨٠٠) ملیـۆن سـاڵی تیشـكییە، زۆر زۆر فراوانـە، ئەویـش ئەوەنـدەی بـە دووربینـەكان كەشـف بـووە، هەروەهـا ئـەو بیردۆزەیـەش هەیـە كـە گـەردوون بـەردەوام لـە لێككشـان و فـراوان بـوون دایـە و، ئـەم ڕسـتە موبارەكـە ئـەوەش هـەر دەگرێتـەوە، ﴿ وَٱلْأَرْضَ فَرَشْنَٰهَا فَنِعْمَ ٱلْمَٰهِدُونَ ﴾، زەویشـمان ڕاخسـتووە وەك چـۆن فەرشـێك ڕادەخـەی، ئێمـە باشـترین ئامادەكاریـن و باشـترین سـازكەرین بـۆ زەوی، كـە مـرۆڤ

و جند بتوانن لەسەری بژین، ﴿ وَمِن كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴾، هەموو شتێکیشمان بە جووت دروستکردوە، بۆ ئەوەی پەند وەربگرن و وەبیرتان بێتەوە، کە ئەو خوایەی هەموو شتەکانی بە جووت دروستکردوون، خۆی تاکە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

هاتنی چەند فریشتەیەك بۆ لای ئیبراهیم ﷺ لە شێوەی میوانداو، پێکەوە سڵاوو چاك و چۆنی کردنیان و، هێنانی ئیبراهیم بۆ گۆلکێکی قەڵەوی برژێنراو و، ترس ڕێنیشتنی بەهۆی لێ نەخواردنیانەوەو، موژدەی کوڕێکی زانا پێدرانی و، هاوارکردنی ژنەکەی و، لە دەم و چاوی خۆدانی و، سەرسوڕمانی کە چۆن بە پیریی و بە نەزۆکیی منداڵی دەبێ و، دڵنیاکرانەوەی لە لایەن فریشتەکانەوە کە ئەوە بەڵێنی خوایەو، خواش کاربەجێ و زانایە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ هَلْ أَتَىٰكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَٰهِيمَ ٱلْمُكْرَمِينَ ﴿٢٤﴾ إِذْ دَخَلُوا۟ عَلَيْهِ فَقَالُوا۟ سَلَـٰمًا قَالَ سَلَـٰمٌ قَوْمٌ مُّنكَرُونَ ﴿٢٥﴾ فَرَاغَ إِلَىٰٓ أَهْلِهِۦ فَجَآءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ ﴿٢٦﴾ فَقَرَّبَهُۥٓ إِلَيْهِمْ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ﴿٢٧﴾ فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا۟ لَا تَخَفْ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَـٰمٍ عَلِيمٍ ﴿٢٨﴾ فَأَقْبَلَتِ ٱمْرَأَتُهُۥ فِى صَرَّةٍ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ ﴿٢٩﴾ قَالُوا۟ كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ إِنَّهُۥ هُوَ ٱلْحَكِيمُ ٱلْعَلِيمُ ﴿٣٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پازدە بڕگەدا:

١)- ﴿ هَلْ أَتَىٰكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَٰهِيمَ ٱلْمُكْرَمِينَ ﴾، ئایا هەواڵی میوانە ڕێزلێگیراوەکانی ئیبراهیمت بۆ هاتوە؟ پێشتر گوتمان: چۆنیەتیی پەیوەست بوونەوەی ئەم شەش بەسەرهاتە، کە خوا ﷻ تێیاندا باسی شەش لە پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**)، یان گەلەکانیان و پێغەمبەران دەکات، بەوجۆرەیە کە تەوەرە سەرەکییەکەی ئەم سووڕەتە، بریتیە لە باسی زیندوو کرانەوەو سزاو پاداشت، ئنجا ئەگەر تەماشای مێژووی بەشەرو

مێژووی گەلانی ڕابردوو بکەین، بۆمان دەردەکەوێ کە خوا ﷻ پشتیوانیی کردوە لە دۆستانی خۆی، بە تایبەت پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**) و شوێنکەوتووانیان، هەروەها سزاو ئەشکەنجەی خوا، تۆڵەی خوا، لە بۆسەدا بووە بۆ گەلانێکی یاخیی و لادەر، ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی ئەم ژیانە دنیاییە تاکە ژیان نیە، بەڵکو قۆناغێکە لە قۆناغەکانی ژیان و، ئێرە شوێنی تاقیکرانەوەیەو قۆناغێکی دیکە بە دوای ئەم ژیانەدا دێ، خوایەکیش ﷻ بەو شێوەیە پشتیوانیی لە هەموو پێغەمبەرانی خۆی بکات (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**)، بکات و توانیبێتی ئەو هەموو نیشانانە لە گەردووندا بڵاوبکاتەوە: ئاسمان و، زەوی و، دیاردەی جووتیەتیی لە هەموو دروستکراوەکاندا، ئەو خوا باڵادەستە، دەشتوانێ مردووانیش زیندوو بکاتەوە.

ئنجا خوا دەفەرموێ: ﴿ هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ ﴿٢٤﴾ ﴾، ئایا باسی میوانە ڕێزلێگیراوەکانی ئیبراهیمت بۆ هاتوە؟ ڕووی دواندن لە پێغەمبەر موحەممەدە ﷺ و ئەمە بۆ تەشویق و زیاتر تامەزرۆکردنە، تاکو گوێی لەو هەواڵ و باس و خواس و بەسەرهاتە ببێ، وشەی (**ضَيْف**)، لەبەر ئەوەی چاوگە، تاك و دووان و كۆ تێیدا یەکسانن، هەر بۆیەش وشەی (**ضَيْف**)، دوایی بە کۆ وەسفکراوە (**مُكْرَمِيْن**)، میوانە ڕێزلێگیراوەکان، ئنجا توێژەرەوانی قورئان گوتوویانە: سێ کەس بوون، هەندێك گوتوویانە: چوار کەس بوون، هەندێك گوتوویانە: حەوت کەس بوون .. هتد، بەڵام نە ئایەتەکە باسی کردوە، نە لە هیچ فەرمایشتێکی پێغەمبەردا ﷺ هاتوە، بۆیە دڵنیایین کە کۆبوون و لە دووان زیاتر بوون، بەڵام ئایا سێ بوون، پێنج بوون، حەوت بوون، دە بوون؟ نازانین.

٢)- ﴿ إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا ﴾، کاتێك لێی وەژوورکەوتن، گوتیان: سەلام.

هەڵبەتە لێی وەژوورکەوتن بەو واتایە نا، کە یەکسەر خۆیان بە ژووریدا بکەن، بەڵام دیارە یان لە دەرگایان داوە، یان لە دوورەوە بانگیان کردوە، گرنگ ئەوەیە دوایی مۆڵەتیان وەرگرتوە، ئنجا چوونە ژووری ماڵەکەی، کە

چوونـە ژوورێ، یەکسـەر سـڵاویان کـردوە، (فَقَالُواْ سَلَٰمٗا)، یـانی: (نُسَـلِّم عَلَيْـكَ سَـلاَمَاً)، سـڵاوت لـێ دەکەیـن، داوای ئاشـتیی و سـەلامەتیت بـۆ دەکەیـن.

٣)- ﴿ قَالَ سَلَٰمٞ قَوۡمٞ مُّنكَرُونَ ﴾، (ئیبراهیمیش) فەرمووی: سەلامتان لێ بێ، ئێوە کۆمەڵێکی نامۆن، یانی: (**عَلَيْكُم السَّلَام**)، هی ئەوان گوتوویانە: (**سَلَامَاً**)، یانی: (**نُسَلِّم عَلَيْكَ سَلَامَاً**)، بەڵام هی ئیبراهیم عليه السلام بە ناو هێناویەتی (**سَلَامٌ**)، لە زمانی عەرەبییدا ڕستەی ناویی، دەلالەت لەسەر چەسپاویی و بەردەوامیی دەکات، بەڵام ڕستەی کرداریی دەلالەت لە سەر تازە بوونەوە دەکات، کەواتە: وەڵامەکەی ئیبراهیم عليه السلام لە سەلامەکەی ئەوان بەهێزتر بووە، واتە: سڵاوو سەلام و ئاشتیی و خێرو خۆشییەکی بەردەوام و چەسپاوتان لەسەر بێ.

﴿ قَوۡمٞ مُّنكَرُونَ ﴾، (**مُنْكَـرُوْن: غُرَبَـاء لاَ نَعْرِفُهُـمْ**)، واتـە: ئێـوە کۆمەڵێـکی نامـۆن، یـانی: نائاشـنان، ناتانناسـین و نەنـاسراون، پێشـتریش ئامـاژەم پێـدا، هەندێـك لـە توێـژەرەوان دەڵێـن: ئیبراهیـم عليه السلام لەبـەر خۆیـەوە وای گوتـوە، یـان لـە دڵـی خۆیـدا، هەندێکیش دەڵێـن: لـە ڕووی خۆیانـدا گوتوویـەتی: ناتانناسـم، یـان نامـۆن و نائاشـنان، بـەڵام زیاتـر وا پێدەچێ لەبـەر خۆیـەوەو لـە دڵـی خۆیـدا وای گوتبـێ، چونکـە بـۆ میـوان ڕەنگـە خـۆش نەکـەوێ بڵێـی: ناتناسـم، یـان نائاشـنای، یـان غەریبـی.

٤)- ﴿ فَرَاغَ إِلَىٰٓ أَهۡلِهِۦ ﴾، بەشێوەیەکی پەنامەکیی چووە لای خێزانی، ئەم (ف)ە، پێی دەگوترێ: (**فَاء الفَصِيْحَة**)، یانی: (**تُفْصِحُ عَمَّا قَبْلَهَا**)، دەلالەت لەسەر ئەوە دەکات کە لە پێشدا، بووە، چەند قسەیەك کراون، چەند شتێك بوون، واتە: دانیشتن سڵاویان کردو وەڵامی سڵاوەکەی دانەوە، بە چاکتر لە هی خۆیان، بەڵام نەیناسین و بۆی نامۆو نائاشنا بوون، دوایی قسەو باسکرا، ئنجا دوایی ئاوی پێداون، وەك چۆن ئێستا چایەك دەخورێتەوەو ئاوێك دەخورێتەوە، دوایی نان ساز دەکرێ، ﴿ فَرَاغَ إِلَىٰٓ أَهۡلِهِۦ ﴾، بە شێوەیەکی پەنامەکیی کە ئەوان پێ نەحەسێن و هەست پێ نەکەن، چوو بۆ لای هاوسەرەکەی، (**رَاغَ: مَالَ إِلَيْهِ سِرَّاً، وَكَذَلِكَ أَرَاغَ، وَالأَهْلُ: الزَّوْجَة، وَالرَّوَغَانُ: السِّرُّ خُفْيَةً، يَرُوْغُ**

رَوَغَانَ الثُّعْلَب)، (رَاغَ)، واتە: بە شێوەی پەنهانیی بۆ لای چوو، هەروەها (أَرَاغَ)ش هەمان واتای هەیە، (أهْل)یش یانی: ژن و خێزان، (رَوَغَان)، بە ڕۆیشتنێکی پەنهان دەگوترێ، یان بە ڕۆیشتنێکی وا کە بە قۆرت و پێچ و بە جۆرێك کە بەرانبەرەکە هەست پێنەکات، بۆچی دەچی؟ هەر بۆیە بە ڕۆیشتنی ڕێوی واگوتراوە، ڕێوی قۆرت و پێچ دەکات، کاتێك دڕندەیەك ڕاوی دەنێ، ڕێوی قۆرتێ بەولادا لێ دەدات و، پێچێك دەکاتەوەو دڕندەکە تێدەکشێ، هەتا بۆ لای دێتەوە ئەو پشووێك دەدات، ﴿ فَرَاغَ إِلَىٰٓ أَهْلِهِۦ ﴾، واتە: بە شێوەیەکی پەنامەکیی، کە ئەوان هەستی پێ نەکەن چوو بۆ لای ماڵ و خێزانی، تاکو ڕایانبسپێرێ، یاخود ئامادەسازیی بکات کە خواردنیان بۆ ساز بکرێ.

٥)- ﴿ فَجَآءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ ﴾، ئنجا گۆلکێکی قەڵەوی هێنا ئەم (ف)ش دیسان (فصیحة) یە، واتە: گۆلکەکەی سەربڕی، یاخود بەوانەی کە لە ماڵەکەیاندا هەبوون، بەوانی گوت: سەری ببڕن، بەش بەشیانکرد، پارچە پارچەیان کرد، دوایی برژاندیان و ئامادەیان کرد، ئنجا: ﴿ فَجَآءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ ﴿٢٦﴾ ﴾، گۆلکێکی قەڵەوی بۆ هێنان، لە قورئاندا هەمیشە ئەو شتانەی بە سیاق و سەلیقە دەزانرێن، دەقرتێنرێن، یانی: ئەوە کە: چوو بە خێزانی گوت: بێنە ئەو گۆلکە سەرببڕن، ئنجا سەریان بڕی، دوایی کەوڵی کرد و پارچە پارچەی کرد، ئنجا شیشیان هێناو گۆشتیان پێوە کردو، ئاگریان کردەوەو، برژاندیان و، ئەو هەموو وردەکارییە هەمووی بەسەلیقەو عەقڵ دەزانرێ، بۆیە خوا ﷻ ئەوەی هەموو قرتاندوە یەکسەر دەفەرموێ: ﴿ فَرَاغَ إِلَىٰٓ أَهْلِهِۦ ﴾، چوو بۆ لای خێزانی، ﴿ فَجَآءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ ﴾، گۆلکێکی قەڵەوی هێنا، گۆلکی قەڵەوی هێنا، واتە: گۆلکێکی قەڵەوی هێنا بە برژێندراویی، وەك لە سوورەتی (هود)دا دەفەرموێ: ﴿ جَآءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ ﴿٦٩﴾ ﴾، واتە: گۆلکێکی بۆ هێنان کە برژێندرابوو، (حَنِيْذٍ، أي: مَشْوِي)، ئنجا لێرەدا دەزانین کە گۆلکەکە، وێڕای ئەوەی برژێندراوە، قەڵەویش بووە، نەك گۆلکێکی لەڕو لاواز بێنێ.

٦)- ﴿ فَقَرَّبَهُۥٓ إِلَيْهِمْ ﴾، لێی وەنیزیك خستن، واتە: گۆشتی گۆلکەکەی بەبرژێندراویی، لێ وەنیزیك خستن، بردنیە پێش.

٧)- ﴿ قَالَ أَلَا تَأْكُلُونَ ﴾، گوتی: ئایا ناخۆن؟ ئەمە دەگونجێ پێشنیار بێ بۆ خواردنیان، واتە: نافەرموون، دەشگونجێ دوای ئەوەی دیتوویەتی دەستی بۆ نابەن، وەك لە سوورەتی (**هود**)دا دەفەرموێ: ﴿ فَلَمَّا رَءَآ أَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ إِلَيْهِ ﴿٧٠﴾ ﴾، واتە: کاتێ دەستیانی بینی بۆی درێژ ناکرێن، دەستەکان بۆ خواردنەکە ناچن، پرسیاری کرد، پرسیاری سەرسوڕمان، لەبەر ئەوەی عادەت لە نێو هەموو گەلاندا وایە، هەر کەسێ نان و نمەکت نەکات، وا تەفسیر دەکرێ، بە تەمای زیانێك بێ لێت بدات، لەبەر ئەوەی کەسێك نانت بخوات، دوایی ئەگەر زیانت لێ بدات، وەك دەڵێن: نمەك گیرت دەبێ، عەرەب گوتوویانە: (**مَنْ لَمْ يَأْكُلْ طَعَامَكَ، لَمْ يَحْفَظ ذِمَامَك**)، هەر کەسێ خواردنەکەت نە خوات، حورمەت و ڕێزیشت ناپارێزێ.

٨)- ﴿ فَأَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً ﴾، بەهۆی وانەوە ترسی ڕێنیشت، (**فَأَوْجَسَ: أَضْمَرَ خَوْفَاً، وَأَحَسَّ فِي نَفْسِهِ خَوْفَاً**)، ترسی چۆ نێو دڵ بەهۆی ئەوانەوە، یاخود هەستی بە ترسێك کرد، ترسی ڕێنیشت، کە تەماشای کرد دەست بۆ خواردنەکە نابەن.

٩)- ﴿ قَالُواْ لَا تَخَفْ ﴾، پێیان گوت: مەترسێ، (**نَهَوْهُ عَنِ الخَوْفِ بِسَبَبِ عَدَمِ الأَكْلِ وَأَخْبَرُوهُ أَنَّهُمْ مَلَائِكَةٌ لِذَا لاَ يَأْكُلُون**)، ئەمە هەمووی ئەوە دەگەیەنێ، واتە: پێیانگوت: مەترسێ، بەهۆی ئەوەوە کە ناخۆین، هەواڵیان پێدا، کە ئێمە فریشتەین، فریشتەش خواردن ناخۆن، کەواتە: هۆکاری نەخواردنەکە ئەوەیە کە خواردن لەگەڵ واندا ناگونجێ و ئەوان فریشتەن، بەس خۆیان هێناوەتە سەر شێوەی مرۆڤ.

١٠)- ﴿ وَبَشَّرُوهُ بِغُلَٰمٍ عَلِيمٍ ﴾، (دوای ئەوەی ترسیان لێ ڕەواندەوە)، موژدەشیان پێدا، موژدەیان پێدا بە کوڕێکی زانا.

گومانی تێدانیە، لێرەدا مەبەست لە (**أَهْلِه**) هاوسەرەکەی، سارا خاتوون بووە خوا لێی ڕازی بێ و، مەبەست لە کوڕێکی زاناش (**إسحاق**)ە، چونکە ئیسحاق لە سارا خاتوون بووە، بەڵام ئیسماعیل لە هاجەر بووە، دایکی ئیسحاقە (کە سارا خاتوونە) بۆتە پیرەژن و، تەمەنی زۆر بووە، پێش ئیسحاقیش هیچ منداڵی

دیکـەی نەبـووە، بۆیـە (**عَجُـوزٌ عَقِيْـم**)، بەسـەر ئـەودا دەچەسـپێ، بـەڵام هاجـەر گەنـج بـووە و، کچیـش بـووە کـە دراوە بـە ئیبراهیـم ، کەواتـە: نـە وشـەی (**عَجُـوز**)، نـە وشـەی (**عَقِيْـم**)، بەسـەر ئـەودا ناچەسـپێن.

کـە لێـرەدا دەفەرمـوێ: موژدەیـان پێـدا بـە کوڕێـکی زانـا، ئەمـە سـێ گفـت و بەڵێـن و مـوژدەی تێـدان:

یەکەم: ئەو منداڵەی دەیانبێ، نێرینەیە.

دووەم: ئەو منداڵە بە گچکەیی بە مەلۆتکەیی نامرێ، تاکو دەبێتە گەنج (غُلَام)، یانی: گەنج، یان مێرد منداڵ.

سێیەم: هاوکات لە داهاتووشدا دەبێتە زانا.

کەواتـە: هـەر ئەوەنـدە نیـە بەڵێنیـان پێدابـێ و، موژدەیـان پێدابـێ کـە منداڵێکتان دەبـێ، بەڵکـو ئـەو منداڵـە کـوڕە، گـەورەش دەبـێ و، دەشـبێتە زانا.

١١)- ﴿ فَأَقْبَلَتِ ٱمْرَأَتُهُۥ فِى صَرَّةٍ ﴾، ژنەکەی (سارا خاتوون) ڕووی تێکردن بەقیژاندن و بە هاوارکردنەوە.

١٢)- ﴿ فَصَكَّتْ وَجْهَهَا ﴾، لە دەم و چاوی خۆیدا، چەپۆکی لەدەم و چاوی خۆیدا، وەك سەرسوڕمان.

١٣)- ﴿ وَقَالَتْ عَجُوزٌ عَقِيمٌ ﴾، گوتیشی (من) پیرەژنێکی نەزۆکم!! لێرەدا وشەی (**أنا**)ی لێ پەڕێنراوە، یانی: (**أَنَا عَجُوزٌ عَقِيْمٌ**)، من پیرەژنێکی نەزۆکم، لە سوورەتی (**هود**)دا ئاوا هاتوە: ﴿ قَالَتْ يَـٰوَيْلَتَىٰٓ ءَأَلِدُ وَأَنَا۠ عَجُوزٌ وَهَـٰذَا بَعْلِى شَيْخًا ۖ إِنَّ هَـٰذَا لَشَىْءٌ عَجِيبٌ ﴿٧٢﴾ ﴾، واتە: گوتی: ئەی هاوار بۆ من، ئایا منداڵم دەبێ لە حاڵێکدا من پیرەژنم و، ئەمەش مێردەکەمە پیرەو، کەوتۆتە تەمەنەوە، بە ڕاستیی ئەمە شتێکی سەرسوڕهێنەرە!!

لــە ســووڕەتی (**هــود**)دا هاتــوە دەفەرمــوێ: ﴿ فَبَشَّرْنَاهَا بِإِسْحَاقَ وَمِن وَرَاءِ إِسْحَاقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾ ﴾، موژدەمـان پێـدا (بـە ژنەکـەی، هاوسـەرەکەی) بـە ئیسـحاق و، لـەدوای ئیسـحاقیش بــە یەعقــووب، ئــەو کاتــە دەبێتــە چــوار مــوژدە، واتــە: ئیسـحاقیش وەچـەی دەبـێ و، یەکێـك لـە منداڵـەکانی بریتـی دەبـێ لـە یەعقـووب عليه السلام، واتـە: هــەم مــوژدەی کوڕیــان پێــداو، هــەم مــوژدەی نەوەشــیان پێــدا.

ئنجا کە سارا خاتوون گوتی: من پیرەژنێکی نەزۆکم، فریشتەکان چییان گوت؟

١٤)- ﴿ قَالُوا كَذَٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ ﴾، (فریشتەکان) گوتیان: هەر بەو شێوەیە پەروەردگارت وای فەرمووە، واتە: ئەوەی پەروەردگار فەرمووی، تەواوە و دێتە دی.

١٥)- ﴿ إِنَّهُ هُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ ﴾، بە دڵنیایی هەر ئەوە کارزانی زانا، لە سووڕەتی (**هود**) دا ئاوا هاتوە: ﴿ قَالُوا أَتَعْجَبِينَ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ ۖ رَحْمَتُ اللَّهِ وَبَرَكَاتُهُ عَلَيْكُمْ أَهْلَ الْبَيْتِ ۚ إِنَّهُ حَمِيدٌ مَّجِيدٌ ﴿٧٣﴾ ﴾، گوتیان: ئایا سەرت لە کاری خوا سوڕدەمێنێ! خوا هەر کارێکی بیەوێ دەیکات، بەزەیی خواو پیِّزەکانی خوا بەسەر ئێوەدا بڕژێن، ئەی ژنی ئەم ماڵە، بە ڕاستیی خوا ستاییشکراوی پایەدارو پایەبەرزە.

مەسەلەی دووەم:

پرسیارکردنی ئیبراهیم (عليه السلام) لە فریشتەکان کە کاریان چییە؟ وەڵام دانەوەیان کە بۆ فەوتاندنی خەڵکێکی تاوانبار نێردراون کە کە گەلی لووطە، تاکو بەردی لە قوڕ دروستکراوی نیشانەکراویان بەسەردا ببارێنن، ئیدی هەرچی بڕوادار لە ئاوەدانییەکەدا بوو، وەدەریان ناو، بەڵام تەنیا ماڵێکی مسوڵمانی تێدابووە، نیشانەیەکیشیان تێدا بەجێ هێشتوە، بۆ کەسانی بیمدار لە سزای خوا:

خوا دەفەرموێ: ﴿ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا ٱلْمُرْسَلُونَ ﴿٣١﴾ قَالُوٓا۟ إِنَّآ أُرْسِلْنَآ إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ ﴿٣٢﴾ لِنُرْسِلَ عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِّن طِينٍ ﴿٣٣﴾ مُّسَوَّمَةً عِندَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ ﴿٣٤﴾ فَأَخْرَجْنَا مَن كَانَ فِيهَا مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣٥﴾ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِّنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴿٣٦﴾ وَتَرَكْنَا فِيهَآ ءَايَةً لِّلَّذِينَ يَخَافُونَ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَلِيمَ ﴿٣٧﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا ٱلْمُرْسَلُونَ ﴾، (ئیبراهیم (عليه السلام)) گوتی: کارە گرنگەکەتان چییە، ئەی نێردراوان؟ (ف)ی، (فَمَا خَطْبُكُمْ)، (**فَصِيحَةٌ تُفْصِحُ عَنْ كَلامٍ مَحْذُوفٍ ناشِيءٍ عَنِ المُحاوَرَةِ الواقِعَةِ بَيْنَهُ وبَيْنَ ضَيْفِهِ**)، فائی (**فَاء الفَصِيحَةٌ**)ی پێ دەگوترێ، ئەو قسەیەی قرتێنراوە، ڕوونی دەکاتەوە، کە لە ئەنجامی وتوێژ لە نێوان ئەوو میوانەکانیدا پەیدابووە، ئەم (ف) ە دەلالەت لەسەر ئەو قسانە دەکات، وشەی (**خَطْبُ**)یش، بە کاری گرنگ دەگوترێ.

(**الخَطْبُ: الشَّأْنُ المُهِمُّ الَّذِي يَكْثُرُ فِيْهِ التَّخَاطُب**)، کارێکی گرنگ کە قسەو باسی زۆر تێدا بکرێ، واتە: ئێوە ئەگەر لە لایەن خوای بەرزەوە نێردراون، ئەو کارە گرنگەی پێی ڕەوانکراون، چییە؟

هەڵبەتە ئەمە ئەوەشی لێوەردەگیرێ، کە دوای ئەوەی فریشتەکان بە تەمابوو بڕۆن و خوا حافیزی بکەن، ئنجا لێی پرسیون: ئەدی کارە گرنگەکەتان چی بوو؟ ئەمەش ئەوەی لێوەردەگیرێ کە یەکێك لە ئەدەبەکانی میوانداریی ئەوەیە،

خانەخوێ میوان سەغڵەت نەکات بە پرسیاران، مەگەر پرسیارێکی زۆر پێویست بێ و، پەکی لەسەر وەڵامەکەی کەوتبێ.

چەند ئەدەبێکی گرنگی مامەڵەی خانەخوێ لەگەڵ میوان دا:

لەم بەسەرهاتەی ئیبراهیمدا عليه السلام کۆمەڵێك ئەدەب و ڕەوشتی مامەڵەکردنی خانە خوێ لەگەڵ میواندا وەردەگیرێن:

١- یەکێك لەوانە ئەوەیە کە ئینسان ڕێز لە میوانی خۆی بگرێ: ﴿ هَلْ أَتَاكَ حَدِيثُ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ الْمُكْرَمِينَ ﴿٢٤﴾ ﴾، میوانە ڕێز لێگیراوەکان، ئنجا ڕێزلێگرتنەکە بە پێشوازییکردن بێ، بەسەرو ڕووی خۆش پێشاندان دەبێ، بە گفت و لوتفی شیرین بێ.

٢- ئەوان سڵاویان کردوە، بەڵام سڵاوەکەی ئەو باشتر بووە لە هی وان، هی ئەوان بە ڕستەی کرداریی بووە: ﴿ فَقَالُوا سَلَامًا ﴾، (اسَلَمُ عَلَيْكَ سَلَامًا)، بەڵام ئەو بە ڕستەی ناوی گوتوویەتی: (سَلَامٌ عَلَيْكُم)، یانی: سەلام و ئاشتییەکی چەسپاو لەسەر ئێوە بێ و بەردەوام، ئەمیش ئەوە دەگەیەنێ کە دەبێ هەمیشە خانە خوێ لە میوان گەرم گوڕتر بێ و، سڵاوەکەی بە گەرمیی بستێنێتەوەو بە چاکتر لە خۆی، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَإِذَا حُيِّيتُم بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوهَا ...﴿٨٦﴾ ﴾.

٣- ئەدەبێکی دیکەی میوانداریی ئەوەیە: کاتێك خانەخوێ دەیەوێ خواردنێك ئامادە بکات بۆ میوانەکانی، بە شێوەیەکی پەنامە ئامادەی بکات، نەك بیکاتە هەراو گاڵەو میوانەکان دەستی بگرن و، سوێندی لێ بخۆن، نابێ خۆی ئەزیەت بدات، ﴿ فَرَاغَ إِلَىٰ أَهْلِهِ فَجَاءَ ﴾، بە شێوەیەکی پەنهان چووە لای خێزانی، ئەم تەعبیرە بۆیە لێرەدا بەکارهاتوە، بە شێوەیەکی پەنهان چووە و وا نەچووە میوانەکان هەست پێ بکەن.

٤- یەکێکی دیکە لە ئەدەبەکانی خانەخوێ لەگەڵ میواندا ئەوەیە، بە باشترین شتێك کە لەماڵەکەیدا هەیە، خزمەتی میوانەکەی بکات، ﴿ فَجَاءَ بِعِجْلٍ سَمِينٍ ﴾، ماڵی ئیبراهیم عليه السلام واپێدەچێ پەڕەوەریشیان هەبووبێ و، دەیتوانی مریشکێك، یان چەند مریشکێك،

یان کەڵەشێرێك، بۆ میوانەکانی سەر ببڕێ، تەنانەت بەرخێك، یان کارێك، یان کاریلەیەك، بەڵام ئەو گۆلکێکی بۆ سەربڕیون، گۆلکەکەشی گۆلکێکی قەڵەو بووە، دواییش بە باشترین شێوەش بۆی سازکردوون، بەشێوە برژاندن.

٥- ئەدەبێکی دیکە ئەوەیە: ﴿ فَقَرَّبَهُۥٓ إِلَيۡهِمۡ قَالَ أَلَا تَأۡكُلُونَ ﴾، خواردنەکەی بۆ هێنانە پێش، زانایان دەڵێن: واباشە میوان ئەزیەت نەدرێ، گوازە گوازی پێ بکرێ، تاکو دوو پاروە نانی دەدرێنێ، لێرە هەستە بۆ ئەوێ، ئنجا وەرە بچین بۆ ئەوێ! بەڵکو خواردنەکەی بهێندرێتە پێش، هەڵبەتە ئەوە بەپێی عورف و کلتووری گەلان و کۆمەڵگایەکانیش دەگۆڕێ.

٦- ئەدەبێکی دیکە ئەوەیە: ﴿ قَالَ أَلَا تَأۡكُلُونَ ﴾، بەشێوەیەکی زۆر نەجیبانە، فەرمووی کردن: ئایا نافەرموون، ناخۆن! ئەوانە شەش ئەدەبی میوانداریەتیین، کە لەم چەند ئایەتە موبارەکە وەردەگیرێن.

ئێمە پێشتر باسێکی تایبەتمان کردوە دەربارەی ئەدەبەکانی میوانداریتیی، کە باسی ئەم ئایەتانەشمان تێدا کردوە.

ئنجا کە ئیبراهیم دەپرسێ: ﴿ فَمَا خَطۡبُكُمۡ أَيُّهَا ٱلۡمُرۡسَلُونَ ﴾، کارە گرنگەکەتان چییە؟ ئەی ڕەوانە کراوەکان؟ ئەوانیش وەڵام دەدەنەوە:

٢)- ﴿ قَالُوٓاْ إِنَّآ أُرۡسِلۡنَآ إِلَىٰ قَوۡمٖ مُّجۡرِمِينَ ﴾، گوتیان: ئێمە ڕەوانەکراوین بۆ لای کۆمەڵێکی تاوانبار، لێرە بە سیاق و سەلیقە دەزانرێ، چونکە لە شوێنەکانی دیکە باسکراوە، کە ئەو کۆمەڵە تاوانبارە گەلی لووطن عليه السلام، بەڵام لێرە تەنیا بە سیفەتی تاوانباریی و کۆمەڵێکی تاوانبار باسکراون.

٣)- ﴿ لِنُرۡسِلَ عَلَيۡهِمۡ حِجَارَةٗ مِّن طِينٖ ﴾، تاکو بۆیان بنێرین، بەسەریاندا بنێرین، بەردێك کە لە قوڕ دروستکراوە، واتە: بەردەکە قوڕێکە وشککراوەتەوە و، بۆتە بەرد، لێرە وای فەرمووە، لە شوێنەکانی دیکە دەفەرموێ: ﴿ حِجَارَةٗ مِّن سِجِّيلٍ ۝٧٤ ﴾الحجر، (سِجِّيل)، لە ئەصڵدا وشەیەکی فارسییە، بە مانای سەنگی گڵ، سەنگ واتە: بەرد، گڵ یانی: قوڕ، یانی:

(**حَجَرٍ مِنْ طِيْنٍ**)، یانی: (**طِيْنٍ مُتَحَجِّرٍ**)، وەك لە شوێنەكانی دیكە باسمان كردوە، كەواتە: (**سِجِّيْل**)، لە ئەصڵدا وشەیەكی فارسییە و (سەنگی گل)ە و چونكە پیتی (گ) لە زمانی عەرەبیی دا نیە هەردووك (گ)كان بوونە (ج) و وشەكە بۆتە (سنج جل) دواییش (ن)كە لابراوە و دوو (ج)كە تێكدا دەغم كراون و بۆتە (سجیل) یانی: بەردی قوڕ، لێرەش خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿ حِجَارَةً مِّن طِينٍ ﴿٣٣﴾ ﴾.

٤)- ﴿ مُّسَوَّمَةً عِندَ رَبِّكَ لِلْمُسْرِفِينَ ﴾، نیشانەدار كراوە لەلایەن پەروەردگارتەوە بۆ زێدەڕۆییكاران (**مُسَوَّمَةً: جُعِلَتْ عَلَيْهَا السُّومَةُ، أيْ: العَلاَمَةُ**)، نیشانەی لەسەر دانراوە، كە دەگونجێ مەبەست پێی ئەوە بێ و نیشانەدار كردنەكەی ئەوەیە: بەردێك لە قوڕ دروست بكرێ و ببێتە بەرد و سوور بكرێتەوە، وەك خشتی سوور، ئەوە نیشانەكەیەتی، یاخود: ڕەنگێكی تایبەتی هەبووە، یاخود: هەر كەسێك كە بەردێكی بۆ دانراوە، پێی بكەوێ، ناوونیشانی ئەو كەسەی لەسەر بووە، هەندێك لە زانایان وا دەڵێن، كە ئەوەش لەلای خوای پەروەردگار هەر ئاسانە، بەڵام ئایەتەكە ئەوە ناگەیەنێ، كە هەركەسێك بەردێكی تایبەتیی بووبێ، هەتا هەندێك لە زانایان گوتوویانە: ناوی سیانیی لەسەر بەردەكە نووسراوە، كێیە و چییە و چۆنە؟

بەڵام بە هەرحاڵ ئەمە ڕواڵەتی ئایەتەكە نایگەیەنێ، ئایەتەكە بەس دەفەرموێ: بەردەكان نیشانەدار بوون لەلایەن پەروەردگارتەوە، بۆ زێدەڕۆییكاران، بۆ تێپەڕێنەران و سنوورشكێنان.

٥)- ﴿ فَأَخْرَجْنَا مَن كَانَ فِيهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴾، ئێمەش هەر كەسێ كە تێیدابوو لە بڕواداران دەربازمان كرد، (**فَأَخْرَجْنَا**)، (**ف**) دیسان (**فَصِيْحَة**)یە، واتە: چووین بۆ شارەكە و، تەماشامان كرد و قسەمان لەگەڵ لووطدا ﷺ كرد و، سەرەنجام ئەوەی لە شارەكەدا هەبوو لە بڕواداران، وەدەرمانمان و دەربازمانكردن.

٦)- ﴿ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِّنَ الْمُسْلِمِينَ ﴾، جگە لە ماڵێك لە مسوڵمانانمان لەوێدا چنگ نەكەوت، (**ف**) بۆ (**تَفْرِيْع**)ە، واتە: دوای ئەوەی بڕیارماندا بڕوادارەكانی لێ وەدەر بنێین،

تەنیا یەك ماڵ لە مسوڵمانمان تێدا بینی، لێرەدا وشەی (**فَمَا وَجَدْنَا**)، (**وَجَدْنَا**)، بە مانای (**عَلِمْنَا**)یە، چونكە (**وَجَدَ مِنْ أَخَواتِ ظَنَّ**)، (**وَجَدَ**) لەدەستە خوشكەكانی (**ظَنَّ**)یەو دوو بەركار (**مَفْعُول بِه**)ی دەوێن، بەركار (**مَفْعُول**)ی یەكەمیان بریتیە لە (**مِنَ الْمُسْلِمِيْنَ**)و، (**مِن**)، زیاد كراوە بۆ جەختكردنەوەی لابردنەكە تێماندا نەبینی و، تێیدا چنگان نەكەوت، جگەلە یەك ماڵ لە مسوڵمانان، بەركاری دووەمی بریتیە لە: (**فِيْهَا**)، كە لە شوێنی بەركاری دووەم دانیشتوە، (**فَمَا وَجَدْنَا فِيْهَا**)، یانی: (**فَمَا عَلِمْنَا فِيْهَا**)، تێماندا نەزانیی، لەوێدا چنگمان نەكەوت، جگە لە یەك ماڵ لە مسوڵمانان.

٧)- ﴿ وَتَرَكْنَا فِيهَآ ءَايَةً لِّلَّذِينَ يَخَافُونَ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَلِيمَ ﴾، لەوێدا نیشانەیەكمان بەجێهێشت بۆ ئەوانەی لە ئازاری بە ئێش دەترسێن، لێرەدا كە خوای بەرز دەفەرموێ: ﴿ فَأَخْرَجْنَا مَن كَانَ فِيهَا مِنَ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٣٥﴾ فَمَا وَجَدْنَا فِيهَا غَيْرَ بَيْتٍ مِّنَ ٱلْمُسْلِمِينَ ﴿٣٦﴾ ﴾، ئەمە ئەوە دەگەیەنێ كە (**مُؤْمِن وَمُسْلِم**)، یەكن واتە: ئەم دوو وشەیە هاوواتان، یان تێكەڵكێشن، چونكە خوا دەفەرموێ: هەر كەسێك لە بڕواداران لە شارەكەدا هەبوو وەدەرمانئان، بەڵام تەنیا ماڵێك لە مسوڵمانانمان تێدا بینی، بەڵام باشتر وایە بڵێین: (**المُؤْمِنُ: المُصَدِّقُ بِمَا يجِبُ التَّصْدِيقُ بِهِ، والمُسْلِمُ: المُنْقادُ إلى مُقْتَضى الإيمانِ، متساويان**).

(**مُؤْمِـنٌ**)، واتـە: بـە ڕاسـتدانەری هەمـوو ئـەوەی پێویسـت دەكات بـە ڕاسـت دابـنرێ، (**مُسْـلِمٌ**)یش، واتـە: ملكەچبـوو بەپێـی داخـوازی ئیمانەكـە، واتـە: ئیـمان دیسـان دەبێتـەوە بـە حاڵەتێـكی پەنهـان و ئیسـلام دەبێتـەوە بـە حاڵەتێـكی ئاشـكرا، ئیـمان پەنهانـە، بـەڵام ئیسـلام ئاشـكرایە، پایـەكانی ئیـمان: بـڕوا بـە خـوا ﷻ، بـە فریشـتەكانی، بـە كتێبەكانـی، بـە پێغەمبەرانـی، بـە ڕۆژی دوایـی، بـە قـەدەر، ئـەوەش هەمـووی پەنهانـە لـە عەقـڵ و دڵدایـە، بـەڵام پایـەكانی ئیسـلام: شـایەتمان بـە تەنیـا پەرسـتراوێتیی خـوا و، بەڕەوانـە كراویـی موحەممـەد ﷺو، بەرپـا كـردنی پێنـج نوێـژەكان، زەكات دان، ڕۆژووی مانگـی ڕەمـەزان گرتـن، حـەج و عومـرە كـردن، هـەر پێنجیـان ئاشـكران، لـە ڕاسـتییدا ئیـمان و ئیسـلام جـاری وایـە دەچنـەوە نێـو یـەك و، جـاری واش هەیـە جیـا دەبنـەوە، لێـرەدا چوونەتـە نێـو یـەك، بـەڵام لـە سـووڕەتی

(**الحجرات**)دا کـە دەفەرمـوێ: ﴿ قَالَتِ ٱلْأَعْرَابُ ءَامَنَّا قُل لَّمْ تُؤْمِنُوا۟ وَلَٰكِن قُولُوٓا۟ أَسْلَمْنَا وَلَمَّا يَدْخُلِ ٱلْإِيمَٰنُ فِى قُلُوبِكُمْ ﴿١٤﴾ ﴾!

لـەوێ لێـك جیابوونـەوە، لەبەرچـی؟ چونکـە لـەوێ ئیسـلام هـەروەك تەسـلیم بـوون و ملکەچبـوونی ڕواڵەتیـی هاتـوە، ئیمانیـش وەك ئـەو حەقیقەتانـەی دەچنـە نێـو دڵ و دەروونـەوە، ئنجـا ئیسـلامەتیی بـە مانـا تێـرو تەواوەکـەی، ئیمانیشـی تێدایـە، هـەر وەك ئیمانیـش بـە مانـا تێـرو تەواوەکـەی ئیسلامیشـی تێدایـە، بـەڵام جـاری واش هەیـە مسـوڵمانەتیی هەیـە، بـە شـێوەیەکی ڕووکەشـیی و ڕواڵەتیـی، وەك هـی عەڕەبـە خێڵەکییـەکان و، هـی موونافیقـەکان، بـەڵام ئیـمان نیـە.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَتَرَكْنَا فِيهَآ ءَايَةً لِّلَّذِينَ يَخَافُونَ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَلِيمَ ﴿٣٧﴾ ﴾، نیشـانەیەکمان لـە وێـدا بەجێهێشـت، بـۆ ئەوانـەی لـە ئـازاری بـە ئێـش دەترسـێن، (**فخرالدين الرازي**)، ڕەحمـەتی خـوای لـێ بـێ، کـە زۆرجـار وردەکاریـی زۆر بـاش لـە تەفسـیری ئایەتەکانـدا دەکات، دەڵـێ:

(**فـي الآيَـة خِـلاَفٌ: أولاً: قِيْـلَ: مَـاءٌ أَسْـوَدٌ مُنْـتِنٌ انْشَـقَّتْ أَرْضُهُـمْ وَخَـرَجَ مِنْهَـا ذَلِـك، ثَانِيـاً: قِيْـلَ: حِجَـارَةٌ مَرْمِيَّـةٌ فـي دِيَارِهِـمْ وَهِـيَ بَـيْنَ الشَّـامِ وَالحِجَـاز**).

واتـە: لـە بـارەی ئـەم نیشـانەوە ڕاجیایـی هەیـە: یەکـەم: گوتـراوە: مەبەسـت لـەو نیشـانەیەی خـوا بەجێـی هێشـتوە لـە شـوێنەواری گـەلی لـووط، ئـەو ئـاوە ڕەشـە بۆگەنەیـە کـە لـە زەوییەکەیـان دایـە، زەوییەکـە شـەق بـووە، قڵیشـاوەو، ئـەو ئـاوەی لـێ دەرچـووە، دووەمیـان: گوتـراوە: مەبەسـت لـە شـوێنەوارەکە ئـەو بەردانـەن کـە هاویشـتراون و لـە جێگـەو ڕێگـەو مـاڵ و حاڵەکانیانـدا بەجـێ مـاون، کـە دەکەونـە نێـوان شـام و حیجـازەوە.

بـەڵام بـە ڕای بەندە، مەبەسـت لـەو نیشـانە (آية) و شـوێنەوارە تێکڕای شـوێنەوارە بەجێـماوەکانی ئاوەدانییـەکانی گـەلی فەوتـاوی لووطـن، کـە هـەم دەریاچـەی مـردوو (**بَحْـر المَيْـت**) دەگرێتـەوە، هـەم خانووبەرەکانیـان کـە وەك کاتی خـۆی ئێمـە لـە

بەسەرهاتی گەلی لووطدا ﷺ کە لە سووڕەتی (**هود**)دا خستمانە ڕوو بە تەفصیلی باسمان کردوە، کە ئێستا شوێنەوار دۆزەکان (**مُكْتَشِفون**) دۆزیویانەتەوە کە لە ژێرو بنەوەی دەریای مردوودا، شوێنەواری خانووبەرە هەیە و خانووبەرەکانیش هەڵگێردراوەن، وەك خوای دادگەر دەفەرموێ: ﴿وَٱلْمُؤْتَفِكَٰتِ ۝٧٠﴾ التوبة، خانووبەرە هەڵگێڕدراوەکان، واتە: بناغەکەیان لە سەرێیە و سەقفەکەیان لە خوارێیە، پاشان بەردیان تێدا دۆزیونەوە و ئێسقانی مردوویان تێدا دۆزیونەوە، کە وەك تێزابیان پێداکرابێ بەو شێوەیە سووتێنراون، ئەمە لەم ساڵانی دواییدا دۆزراوەتەوە.

کەواتە: لە ڕاستییدا هەم دەریاچەکە شوێنەوارێکە، هەم خانووبەرە هەڵگێردراوەکانیان کە لەبنی دەریاکەدا هەن، کە بە غەواسەی زۆر پێشکەوتوو چوونە بنی دەریاو تەماشایانکرد، ئەو خانووبەرانە لەوێدا هەن و، ئەو بەردانەشیان دۆزییەوە، پەیکەری ئێسقانیشیان دۆزییەوە، کە بەردی پێکەوتوە، وەك تێزاب کونی کردوە، دەریاچەی مردووش، ڕێژەی خوێی هێندە تێدا زۆرە هیچ زیندەوەرێك و هیچ ژیاندارێکی تێدا نیە، نە هی ڕووەکیی و نە هی ژیانداری دیکە!! ئەوانە هەموویان ئەو نیشانەیەن کە خوای پەروەردگار دەفەرموێ: لەوێدا بەجێمانهێشتوە ﴿لِّلَّذِينَ يَخَافُونَ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَلِيمَ ۝٣٧﴾، بۆ ئەوانەی لە ئازاری بە ئێش دەترسێن و سزای خواش بۆ هەموو گەلانی یاخیی لە بۆسەدایە.

خوا بە لوتف و کەرەمی خۆی ئێمە لەو کەسانە بگێڕێ، کە هەمیشە دەرس و پەندو عیبرەت وەردەگرن لە مێژوو و بەسەرهاتی ئەوانەی پێش خۆیان، خوا لەو کەسانە بمانگێڕێ کە زیاتر لە نهێنییەکانی قورئان دەکۆڵنەوەو شارەزا دەبن، بەرچاو ڕوون دەبن و، یارمەتییشمان بدات زانینەکەمان بگۆڕین بۆ توانین و حاڵیبوونەکەمان لە خۆماندا بکەینە حاڵ.

مەسەلەی سێیەم:

هەروەها لەبەسەرهاتی مووساشدا ، نیشانەی زۆر هەن، لەسەر باڵادەستیی خوا، بۆ هەر شتێك بیەوێ بیهێنێتەدی، بە تایبەت زیندووکردنەوەی مردووان، کاتێك خوا مووسای بۆ لای فیرعەون نارد، کەچی فیرعەون بەهەموو هێزیەوە، یان بەهۆی هێزەکەیەوە، پشتی هەڵکردو، مووسای بە جادووگەر یاخود شێت تۆمەتبارکرد، بۆیە سەرەنجام خوا خۆی و سەربازەکانی گرت و، فڕێ درانە دەریاوە، لە حاڵێکدا کە فیرعەون کارێکی کردبوو خۆی سەرکۆنەی هێنایە سەرخۆی:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَفِي مُوسَىٰٓ إِذْ أَرْسَلْنَٰهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَٰنٍ مُّبِينٍ ﴿٣٨﴾ فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِۦ وَقَالَ سَٰحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ ﴿٣٩﴾ فَأَخَذْنَٰهُ وَجُنُودَهُۥ فَنَبَذْنَٰهُمْ فِى ٱلْيَمِّ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴿٤٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە شەش بڕگەدا:

١)- ﴿ وَفِي مُوسَىٰٓ إِذْ أَرْسَلْنَٰهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَٰنٍ مُّبِينٍ ﴾، هەروەها نیشانە هەیە لە مووسادا کە بەبەڵگەی ڕوونەوە ناردمانە لای فیرعەون، (**وَفِي مُوسَى**)، ئەم (و)ە، بەسەرهاتی مووسا دەگێڕێتەوە بۆ باسێکی پێشتر، کە هەندێك لە زانایان دەڵێن: دەیگێڕێتەوە بۆ ئایەتی نیزیك لە خۆی کە دەفەرموێ: ﴿ وَتَرَكْنَا فِيهَآ ءَايَةً لِّلَّذِينَ يَخَافُونَ ٱلْعَذَابَ ٱلْأَلِيمَ ﴾، لە ئاوەدانیی و وڵاتێك کە گەلی لووطی تێدا دەژیا، کە خاپوورمان کرد، نیشانەیەکمان تێدا بەجێهێشت بۆ کەسانێك کە لە سزاو ئازاری بە ئێشی خوا دەترسێن، ئنجا دەڵێ: ﴿ وَفِي مُوسَىٰٓ إِذْ أَرْسَلْنَٰهُ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ بِسُلْطَٰنٍ مُّبِينٍ ﴾، هەروەها نیشانە هەیە بۆ ئەوانەی لە سزاو ئازاری بە ئێشی خوا دەترسێن، لە بەسەرهاتی مووسادا ، کاتێك ڕەوانمان کرد بۆ لای فیرعەون، بە بەڵگەیەکی ڕوون و ئاشکراوە.

ئەمە ڕایەکە.

ڕایەکی دیکەش، کە من ئەوەم پێ بەهێزترە ئەوەیە کە ئەمە دەگەڕێتەوە بۆ ئایەتەکەی پێشووتر، کە خوا ﷻ فەرموویی: ﴿ وَفِي ٱلْأَرْضِ ءَايَٰتٌ لِّلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِيٓ أَنفُسِكُمْۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾ ﴾، لە زەویدا نیشانە هەن بۆ ئەوانەی بڕوایەکی جێی دڵنیاییان هەیە، هەروەها لە خۆشتاندا بۆچی تەماشا ناکەن و سەرنج نادەن.

بە هەمان شێوە لە بەسەرهاتی مووساشدا نیشانە هەن، بۆ ئەوانەی خاوەنی دڵنیایین لە ئیمانیاندا، کاتێك ڕەوانمان کرد بۆ لای فیرعەون بە بەڵگەیەکی ڕوون و ئاشکراوە.

هەروەها ڕایەکی دیکەی سێیەمیش - کە هی خۆمە- هەیە، ئەویش ئەوەیە کە گێڕانەوەکە بۆ هەردووکیان بێ، هی ئەیەتی ژمارە (٢٠)مان باسکردو باسی گەلی لووط عليه السلام یش کە نیشانەیەکی تێدا بەجێهێڵراوە، نیزیکترە و هەر لەو سیاقەشدایە، کە بریتیە لە ئاماژەکردن بە بەسەرهاتی ئەو شەش پێغەمبەرە (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**)، هەر لە سیاقی بەڵگە هێنانەوەدایە لەسەر ئەوە کە خوا ﷻ تواناداره لەسەر زیندووکردنەوەی مردووان، ئەم ژیانە دنیاییە نابێ ژیانی مرۆڤی تێدا کورت هەڵاتبێ، بەڵکو دەبێ ژیانی دیکەی بەدوادابێ، قۆناغێکی دیکە کە سزاو پاداشتی تێدا ئەنجام بدرێ، خواش لەسەر ئەوە ﷻ بە توانایە، ئنجا خوا دەفەرموێ: لە بەسەرهاتی مووساشدا عليه السلام کە ڕەوانمانکرد بۆ لای فیرعەون و بە بەڵگەیەکی ڕوون و ئاشکراوە، بەڵگەو نیشانە زۆرن لەسەر باڵادەستیی خوا ﷻ، پاشان لەسەر ئەوە کە ئەم ژیانە دنیاییە نابێ تاکە ژیانێك بێ، بەڵکو دەبێ ژیانی دیکە هەبێ و قۆناغی دیکە هەبێ، کە مرۆڤ لەو قۆناغەی دیکەدا لەسەر چاکەکانی پاداشت دەدرێتەوە، لەسەر خراپەکانی سزا بدرێتەوە.

خواش ﷻ کە مووسای عليه السلام نارد بۆ لای فیرعەون بۆ دوو ئامانج ناردی:

١- بۆ ئەوەی پەیامی خوا بگەیەنێ بە خۆی و بە گەلەکەی، چونکە مووسا عليه السلام بەڵێ لە بەنوو ئیسرائیل بوو، یەکێك لە ئامانجەکانی کە چوو بۆ لای فیرعەون، ئەوەیە کە

دەفەرموێ: ﴿فَأَرۡسِلۡ مَعَنَا بَنِيٓ إِسۡرَٰٓءِيلَ وَلَا تُعَذِّبۡهُمۡ ﴿٤٧﴾﴾طه، وەچەی ئیسرائیلم لەگەڵ بنێرەو چیدی ئازارو ئەشکەنجەیان مەدە، سۆغرەو بێگاریان پێ مەکە، ئەوە ئامانجێکی بوو.

٢- ئامانجێکی دیکەشی ئەوە بوو کە پەیامی خوا بە فیرعەون و بە گەلی فیرعەون واتە: قیبتییەکانی میسر بگەیەنێ، هەردووك ئامانجەکەی هەبوون و، هەردووکیان لە قورئاندا باسکراون.

﴿بِسُلۡطَٰنٖ مُّبِينٖ﴾، بـە بەڵگەیـەکی ڕوون و ئاشـکراوە، خـوا ﷻ نـاوی لـە بەڵگـە نـاوە (سُـلْطَان)، چونکـە بەڵگـە دەسـتەڵاتی هەیـە بەسـەر عەقـڵ و دڵـی مرۆڤـدا، ئەگـەر مـرۆڤ بیـەوێ لـە هەقـێ بگـەڕێ و عەوداڵـی هـەق بـێ، بەڵگـە عەقـڵ و دڵـی دەخاتـە ژێـر کۆنتـڕۆڵ و ڕکێفـی خۆیـەوە.

ئنجـا ئایـا ئـەو بەڵگـە ڕوون و ئاشـکرایە چیـی بـووە؟ هەندێـك گوتوویانـە: گۆچانەکـەی بـووە، هەندێـك گوتوویانـە: دەسـتی بـووە، چونکـە خـوای پـەروەردگار بـە یەکـی هێنـاوە: ﴿بِسُلۡطَٰنٖ مُّبِينٖ﴾، بـە بەڵگەیـەکی ڕوون و ئاشـکراوە، هەندێـك گوتوویانـە: ئـەو وتووێـژو دیالۆگـە بـووە کـە مووسـا ؈ لەگـەڵ فیرعەونـدا کردوویـەتی، قسـەی زۆر بەڵگـەدارو ڕوون و ئاشـکرای بـۆ هێناونـەوە، بـۆ وێنـە: کـە لە سـوورەتی (**طـه**)دا فیرعـەون دەپرسـێ: ﴿فَمَن رَّبُّكُمَا يَٰمُوسَىٰ﴾، واتـە: پەروەردگارتـان کێیـە! ئـەی مووسـا؟ پـەروەردگاری تـۆو هـاڕوون، چونکـە فیرعـەون خـۆی بـە پـەروەردگار زانیـوە! مووسـاش ؈ وەڵامـی دەداتـەوە: ﴿رَبُّنَا ٱلَّذِيٓ أَعۡطَىٰ كُلَّ شَيۡءٍ خَلۡقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ﴿٥٠﴾﴾، واتـە: پەروەردگارمـان ئـەو زاتەیـە بـوونی بـە هەمـوو شـتێك داوەو دواییـش ڕێنمایـی کـردوە، واتـە: بـوونی بـە هەمـوو شـتێك داوەو هێناویەتـە دی و ڕێکیشـی خسـتوە، چـۆن بەڕێـوە بچـێ، ئەمـەش ئاماژەیـە بـە هـەردوو بەڵگـەی زۆر بەهێـز کـە لـە یاسـای هۆکاریـی و، یاسـای ڕێـك و پێکیـی وەردەگیرێـن، یاسـای هۆکاریـی کـە دەڵـێ: (هەمـوو پەیداکراوێـك پەیداکەرێـکی هەیە)، یاسـای ڕێـك و پێکیی کـە دەڵـێ: (هەمـوو ڕێکخراوێـك ڕێکخەرێـکی هەیـە).

بەڵام بە بۆچوونی من واباشترە بگوترێ: مەبەست لە: ﴿بِسُلْطَٰنٍ مُّبِينٍ﴾، هەموو ئەو بەڵگەو موعجیزەو قسە مەنتیقییانە بوون کە مووسا ﷺ پێی بوون بۆ لای فیرعەون، بەڵێ بە تاك هێناویەتی، بەڵام مەبەست پێی جینسی ئەو بەڵگەو دەلیلانەیە، ئنجا چ شتی بەرهەست بووبن، وەك گۆچانەکەی و دەستەکەی و شتەکانی دیکە، چ ئەو بەڵگەو دەلیلانە بووبن کە لە کاتی وتووێژدا بۆی هێناونەوە.

٢)- ﴿فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِۦ﴾، بەهێز و توانایەکەیەوە پشتی هەڵکرد، (**فَتَوَلَّى**)، یانی: پشتی هەڵکرد، پشتی تێکرد، ڕووی وەرگێڕا، (**بِرُكْنِه**)، (**ركن**) هەم بە مانای لاتەنیشت دێ، (**بِجَانِبِه**)، وەك خوا دەفەرموێ: ﴿أَعْرَضَ وَنَـَٔا بِجَانِبِهِۦ ۝٥١﴾فصلت، مرۆڤ ئەگەر لاتەنیشت لە شتێ بکات، مانای وایە ڕووی لێ وەردەگێڕێ، (**وَهُوَ عِبَارَةٌ عَن المُبَالَغَة فِي الإعَرَاضِ عَنِ الشَّي**)، کە بریتیە لە زێدەڕۆییکردن لە پشتکردنە شتێك دا، ئەگەر کەسێك شتێك ڕەفز بکات، دەگوترێ: پشتی تێکرد، کە مەرج نیە بە کردەوە پشتی تێکردبێ، بەڵام لەبەر ئەوەی ئەگەر ئینسان پشتی لە شتێك کرد، نایبینێ، نادیدەی دەگرێ، بۆیە ئەو تەعبیرە بۆ ئەوە هێنراوەتەوە، هەرکام لە: (**أعْرَضَ بِجَانِبِه**) و (**نَئَا بِجَانِبِه**)، هەردووکیان هاتوون لە قورئاندا، (**نَئَا**)، یانی: (**أبْعَد**)، (**أعْرَضَ**)، یانی: ڕووی لێوەرگێڕا، بەڵام بە لاتەنیشتەوە، چونکە بەر لەوەی ئینسان پشت بکاتە شتێك، پێشێ لاتەنیشتی تێ دەکات، تاکو خۆی وەردەسووڕێنێ.

یاخود: (**رُكْنْ**)، وەك پێشتر گوتمان: بە مانای قووەت و کۆمەڵ و هێزیش دێ، واتە: بەهێزەکەی و بە سوپایەکەی پشتی تێکرد.

یاخود ﴿فَتَوَلَّىٰ بِرُكْنِهِۦ﴾، یانی: (**فَتَوَلَّى بِكُلِّ مَا أُوتِيَ مِن قُوَّةٍ**)، بە هەموو هێزی خۆیەوە پشتی تێکرد.

کەواتە: سێ واتای هەن:

١- بە مانای پشت تێکردن ڕوو لێوەرگێڕان.

٢- بە مانای بە هۆی هێزو سوپایەکەیەوە بانگەوازەکەی مووسای ڕەفز کرد.

٣- بە مانای بە هەموو هێزو توانای خۆیەوە، پشتی لە مووسا کرد ﷺ.

٤)- ﴿ وَقَالَ سَٰحِرٌ أَوۡ مَجۡنُونٌ ﴾، گوتیشی (مووسا) جادووگەرە یان شێتە، زانایان گوتوویانە: فیرعەون بەس یەكێكیانی گوتوە، یان گوتوویەتی: جادووگەرە، یان گوتوویەتی: شێتە، بۆیە هەندێك گوتوویانە: جارێك گوتوویەتی: جادووگەرە و جارێك گوتوویەتی: شێتە، یاخود هەردووكیانی گوتوە، بەڵام (أو) لێرەدا بە مانای (و)ە، یانی: گوتوویەتی: ﴿ سَٰحِرٌ مَجۡنُونٌ ﴾، جادووگەریشەو شێتیشە، بەڵام وا پێدەچێ ئەو مانایە ڕاستتر بێ كە جارێك بە جادووگەری ناوبردوە و، جارێك بە شێتی ناوبردوە، هەڵبەتە فیرعەون بۆ خۆی زۆر چاك مووسای ناسیوە ﵇و، هەمیشە ئەو دەستەڵاتدارانە لە خەڵكی دیكە هۆشیارتر بوون، ئەگەر ویستبایان هەق بدۆزنەوە، چاكتر هەقیان پەی پێبردوە، بەڵام ئەو قسانەی كردوون بۆ چەواشەكردنی خەڵك و، چاوپێچك خستنە سەر چاوی خەڵك و بۆ خۆڵكردنە چاویان، خۆناچێ بڵێ: مووسا پێغەمبەری خوایەو، ئەو بەڵگانەش كە دەیانهێنێتەوە هەقن و، موعجیزەكانیشی خوا پێیداون! دەبێ تۆمەتێكی بخاتە پاڵ، پاساوی ئەوە بێ بڕوای پێ نەهێنێ، واتە: كۆی دوو قسەكانی كردوە، هەر كامێكیان لە قۆناغ و حاڵی خۆیدا.

٥)- ﴿ فَأَخَذۡنَٰهُ وَجُنُودَهُۥ ﴾، ئێمەش خۆی و سەربازەكانیمان گرت، (**جُنُود**)، یانی: سوپا، خۆی و سوپاكەیمان گرت، گرتن لێرەدا بە مانای سزادانە، لەبەر ئەوەی ئەگەر كەسێ بیەوێ زەبر لە كەسێ بدات، پێشێ دەیگرێ، ئنجا زەبرەكەی لێ دەوەشێنێ، یان هەر خودی گرتنەكە، مەبەست پێی سزادانەكەیە.

٦)- ﴿ فَنَبَذۡنَٰهُمۡ فِي ٱلۡيَمِّ ﴾، فڕێماندانە نێو دەریا، (**فَنَبَذْنَاهُمْ: طَرَحْنَاهُمْ وَقَذَفْنَاهُمْ**)، (**يَمّ**) یانی: (**بَحْر**)، فڕێماندان و هاویشتماننە نێو دەریاوە، وشەی (**نَبذ**): وەك پێشتر لە شیكردنەوەی وشەكاندا گوتمان: بریتیە لە فڕێدانی شتێك و هاویشتنی، بەڵام لە بە كەم بایەخیی و، بە كەم تەماشا كردنەوە، بە گرنگیی پێ نەدانەوە، وەك لە پەندی عەرەبییدا هاتوە: (**نَبَذْتُهُ نَبْذَ النَّعْلِ الخَلق**)، واتە: فڕێمدا، وەك چۆن پێڵاوێكی شڕ فڕێ دەدرێ، لەبەر ئەوەی بە كەڵك نەماوە، (**مَنْبُوذ**)، یانی: فڕێدراو بەسروكیی و كەم بایەخیی.

٧)- ﴿ وَهُوَ مُلِيمٌ ﴾، لە حاڵێكدا ئەو گلەیی هێنا بووە سەرخۆی، (**المُلِيْم: الَّذِي جَعَلَ غَيْرَهُ لَائِماً لَهُ**) لە: (**مُلِيْم**)، (**أَلَامَ، يُلِيْمُ**) واتە: گلەیی هێنایە سەر خۆی و خۆی وا لێكرد

که لۆمه و سەر کۆنەی بکرێ، کەواتە: (**مُلِيْم**)، یانی: گلەیی هێنەرە سەر خۆ چونکە توێژەرەوان هەندێکیان گوتوویانە: (**الَّذِي جَعَلَ غَيْرَهُ لَائِماً لَهُ**)، ئەو کەسەی وای کردوە غەیری خۆی گلەیی لێ بکات و سەرکۆنەی بکات، هەندێکیش گوتوویانە: (**آتٍ بِمَا يُلَامُ عَلَيْه**)، شتێکی کردوە لەسەری سەرکۆنە بکرێ کە بریتی بوو لەوەی بانگەشەی ئەوەی کرد: پەروەردگاری خەڵکی میسرەو تاکە پەرستراویانە، بانگەشەی ئەوەی دەکرد: هەرچی بیڵێ هەقەو، قسە دەبێ هەر قسەی ئەوبێ و، ڕێگەش نادات کەس قسەی دیکە بکات.

لەم سێ ئایەتە موبارەکەدا، خوا ﷻ زۆر بە کورتیی باسی بەسەرهاتی مووسا ﷺو، فیرعەون و دارو دەستەکەی کردوە، بەڵام وەك جاری دیکەش گوتوومانە: ئێمە بەسەرهاتی مووسا ﷺو هاڕوونی برای ﷺ و، لە بەرانبەریشیاندا فیرعەون و دارو دەستەکەی، لە هەردوو سوورەتی (**القصص**)و، سوورەتی (**الأعراف**)دا، لە سوورەتی (**القصص**)دا ئێمە لە ئایەتەکانی: (١ - ٤٢)، پێنج قۆناغی سەرەتای تەمەنی مووسامان ﷺ شیکردوونەوە، لەوێدا، لە سوورەتی (**الأعراف**)یش، لە دوو توێی (٦٩) ئایەتدا لەو ئایەتەوەکە دەفەرموێ: ﴿ ثُمَّ بَعَثْنَا مِنۢ بَعْدِهِم مُّوسَىٰ بِـَٔايَٰتِنَآ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَإِيْهِۦ فَظَلَمُواْ بِهَاۖ فَٱنظُرْ كَيْفَ كَانَ عَٰقِبَةُ ٱلْمُفْسِدِينَ ﴿١٠٣﴾ ﴾، تاکو ئایەتی (١٧١)، یانی: ئایەتەکانی: (١٠٣ - ١٧١)، هەشت قۆناغەکەی دیکەی ژیان و بەسەرهاتی مووسامان ﷺ خستوونە ڕوو، بەسەرهاتی مووسامان هەمووی کردوە بە سێزدە قۆناغ و پێنجی سەرەتای لە (٤٠) ئایەتی سەرەتای سوورەتی (**القصص**)داو، هەشتەکەی دیکەشی لە سوورەتی (**الأعراف**)دا، خستوومانە ڕوو.

مەسەلەی چوارەم:

هەروەها لە بەسەرهاتی گەلی عادیشدا نیشانەی زۆر هەن، کە خوا بایەکی بێ خێری ناردە سەریان و، هەر شتێك بەسەریدا هاتبایە، لێی نەدەگەڕاو، بەجێی نەدەهێشت تاکو وردو خاشی دەکرد:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَفِي عَادٍ إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ ﴿٤١﴾ مَا تَذَرُ مِن شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ ﴿٤٢﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿وَفِي عَادٍ﴾، هەروەها لە (گەلی) عاددا (نیشانە هەن)، دیسان ئەم (و)ە، گێڕەرەوەو بادەرەوەی ئەم ڕستەیەیە، بەپێی ئەو ڕایەی ئێمە هەڵمانبژارد، بۆ سەر دوو ئایەتی موبارەکی: ﴿وَفِي الْأَرْضِ آيَاتٌ لِّلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِي أَنفُسِكُمْ ۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾﴾، واتە: لە بەسەرهاتی عادیشدا نیشانە هەن، بۆ ئەوانەی خاوەنی دڵنیایین لە ئیمانیاندا.

بەسەرهاتی گەلی عادیش زۆر دەرس و پەندو عیبرەتی تێدان، کە پێغەمبەرەکەیان (هوود) بوو عليه السلام و، ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (هود)دا بە درێژیی باسی بەسەرهاتی (هوود) عليه السلام و گەلەکەی عادمان کردوە.

٢)- ﴿إِذْ أَرْسَلْنَا عَلَيْهِمُ الرِّيحَ الْعَقِيمَ﴾، کاتێك بایەکی نەزۆکمان ناردە سەریان، وشەی (عَقِيْم)، لە (عُقْم)ەوە هاتوە، (عُقْم): بە مانای (يُوبسة) واتە: وشکییەك کەوا وا لەو شتە بکات هیچ حاڵەتی کارتێکراویی نەبێ، بەڵام دوایی وشەی (عَقِيْم)، ئەگەر بۆ مرۆڤ یاخود بۆ ئاژەڵ بێ بەمانای نەزۆك بەکارهێنراوە ئەگەر بۆ (با) بێ، یانی: بایەك هیچ خێری پێوە نیە، دەڵێ: (**والرِّيحُ الخَلِيَّةُ مِنَ المَنَافِعِ الَّتِي تُرْجى لَهَا الخَيْر**)، بایەك کە خاڵیی بووبێ لەو سوودانەی خەڵك ئومێدیان لەسەر هەڵدەچنێ بۆ با، ئایا ئەو ئومێدە خێرانەی لەسەر با هەڵدەچنرێن چین؟

یەکەم: ئەوەیە کە فێنکایەتیی هەبێ، ئەگەر گەرما بێ پشووە بایەك بێ و فێنك بێتەوە.

دووەم: با هەورەکان دێنێ و موتووربەیان دەکات.

سێیەم: دەبێتە هۆی موتووربەکردنی میوەکان و، گوڵ و گوڵزارو دارو درەخت.

چوارەم: بەبێ هەواو بەبێ با، مرۆڤ ناتوانێ لە چەند خولەکێك زیاتر بژی.

پێنجەم: بەبێ هەوا دەنگ نەقڵ نابێ.

شەشەم: بەبێ هەواو با هیچ شتێک نابینرێ بەڵام ئەو بایەی خوا ناردوویەتی بۆ سەر گەلی عاد، بایەکی بێ خێر بووە و هیچ سوودێکی تێدا نەبووە.

٣)- ﴿ مَا تَذَرُ مِن شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ ﴾، (ئەو بایە) وازی لە هیچ شتێك نەدەهێنا کە بەسەریدا هاتبایە، ئەو بایە، مەگەر وەك پووش و پەڵاشی لێ دەکرد، یان وەك شتێکی وردو خاشکراوی لێ دەکرد، یاخود (**والرَّمِيمُ: العَظْمُ الَّذِي بَلِيَ**)، (رميم) ئەو ئێسقانەیە کە پڕتووکاوەو ڕزیوە، یانی: وەك ئێسقانی پڕتووکاوو ڕزیوی لێ دەکرد، دەگوترێ: (**رَمَّ العَظْمُ، إذا بَلِيَ، أيْ: فَأَصْبَحَ مُفَتَّتًا**)، ئێسقانەکە ڕزیی، واتە: وردو و خاش بوو، پڕتووکا.

کە دەفەرموێ: ﴿ مَا تَذَرُ مِن شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ ﴾، (**تَذَرُ: تَدَع**)، واتە: (**مَا تَذَرُ**)، (**مَا تَتْرُكُ**)، لێی نەدەگەڕا جێی نەدەهێشت، شتێك کە بەسەریدا هاتبا، لێی نەدەگەڕا بەجێی نەدەهێشت، ﴿ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ ﴾، مەگەر وەك ئێسقی پڕتووکاوی لێکردبایە، یان وەك پووش و پەڵاشێك کە دەئەجنرێ و وردو خاش دەکرێ، واتە: ئەو بایە جەستەی گەلی عادی بەو شێوەیە لێکرد.

کە دەفەرموێ: ﴿ مَا تَذَرُ مِن شَيْءٍ ﴾، دیارە (**شَيْءٍ**)، لێرەدا لە مانای بەرکار (**مفعول**) دایە، یانی: (**مَا تَذَر شَيْئاً**)، بەڵام (**مِنْ**)ەکە، بۆ جەختکردنەوەی لابردنەکە (**لِتأْكِيد النَّفي**) زیاد کراوە، کە مەبەست پێی نەفیکردنی جینسی ئەو شتانەیەوە کە بایەکە بەسەریاندا هاتوە، بەڵام بە عەقڵ ئەوە تایبەت دەکرێ بەو شتانە

کە با دەتوانێ لە بەینیان بەرێ، کە مەبەست پێی جەستەی گەلی عاد بووە، ئەگەرنا بۆ وێنە: ئەو بایە چیا لە بەین نابات، زەوی لە بەین نابات، دەریا لە بەین نابات.

کەواتە: کە دەفەرموێ: ﴿ مَا تَذَرُ مِن شَيْءٍ أَتَتْ عَلَيْهِ إِلَّا جَعَلَتْهُ كَالرَّمِيمِ ﴾، هیچ شتێکی بەجێ نەدەهێشت، بەسەریدا هاتبایە، مەگەر وەك پووش و پەڵاشی ئەنجندراوو تێکهاڕاوی لێدەکرد، واتە: ئەو شتانەی بایەکە بۆیان نێردراوە بەو شێوەیان لێ بکات، ئەمە پێی دەگوترێ: تایبەتکردنی چەمکی ئایەتەکان بە حوکمی عەقڵ، جاری وایە خوا ﷻ حەواڵەی عەقڵی مرۆڤی دەکات و بە عەقڵ دیارە کە دەفەرموێ: هیچ شتێکی بەجێ نەدەهێشت، مەگەر وردو و خاشی دەکرد، مەبەستی لە هەموو شتێك نەبووە بە گشتیی، بەڵکو ئەو شتانەی بایەکە نێردراوە وردو خاشیان بکات.

مەسەلەی پێنجەم:

باسی گەلی ئەموود، کە پێغەمبەرەکەیان صالح ﷺ بووە، هەروەها لە بەسەرهاتی گەلی ئەمووديشدا، نيشانە هەن، چونکە لە فەرمانی خوا ياخيی بوون و سنوورشکێنييان کرد، خواش بلێسەی ئاگرو هارژنی نارده سەريان و قڕەبڕ بوون و تاقيان لێ نەما:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٤٣﴾ فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنظُرُونَ ﴿٤٤﴾ فَمَا اسْتَطَاعُوا مِن قِيَامٍ وَمَا كَانُوا مُنتَصِرِينَ ﴿٤٥﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ ﴾، ئەم (و)ە ديسان ئەم ڕستەيە، ئەم بەسەرهاتە دەگێڕێتەوە بۆ سەر هی پێشێ، واتە: لە بەسەرهاتی گەلی ئەمووديشدا نيشانەی زۆر هەبوون و هەن، لەسەر باڵادەستيی خوا و، لەسەر ئەوە کە خوا ﷻ لە مرۆڤان ناگەڕێ، وەك بەرزەکی بانان بۆی دەربچن، بەڵکو دوای مردن زيندوويان دەکاتەوە بۆ ئەوەی سزاو پاداشتيان هەبێ، ﴿ إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ ﴾، کاتێ: پێيان گوترا: بۆ ماوەيەکی کەم بەهرە وەربگرن، ئايا ئەمە مەبەست پێی چييە؟ لە سوورەتی **(هود)**دا خوا ﷻ ئەوەی لێرە بە کورتيی فەرموويەتی، لەوێ ڕوونی کردۆتەوە، کاتێك صالح ﷺ دەچێ بۆ لای گەلی ئەموودو پەيامی خوايان پێ ڕادەگەيەنێ، ئەوانيش داوای موعجيزەيەکی لێ دەکەن، وەك لە تەفسيری سوورەتی **(الحجر)**دا، بە تەفصيل باسی بەسەرهاتی صالح ﷺ و گەلەکەی ئەموودمان کردوە، داوای لێ دەکەن موعجيزەيەکيان بۆ بێنێ، ئەويش دەڵێ: موعجيزەکە چی بێ؟ شاخێکی گەورەی لێ دەبێ، دەڵێن: با لەو چيايە حوشترێکمان بۆ بێتە دەرێ هەر ئێستا، بەڵام بەچکەکەشی لەگەڵدابێ، ئەويش داوا لە خوای پەروەردگار دەکات، يەکسەر ئەو شاخە دەجووڵێ و حوشترێکی لێ دێتەدەر، حوشترێکی زۆر گەورەو

بەچكەكەشی بەدوایەوە دەبێ، دیارە هەندێكیان بڕوای پێ دێنن، بەڵام هەندێكیان بڕوای پێ ناهێنن و دەڵێن: ئەوە جادووییە، ئیدی لە بەینی خۆیاندا دەبێتە كێشە، لەوێ بەسەرهاتەكەمان بە تەفصیڵ باس كردوە، سەرەنجام خوای پەروەردگار گەلی ثەموود لە بەین دەبات، جگە لەوانەی بڕوایان بە صاڵح ﷺ هێناوە، ئنجا كە دەفەرموێ: ﴿إِذْ قِيلَ لَهُمْ تَمَتَّعُوا حَتَّىٰ حِينٍ ﴿٤٣﴾﴾، كاتێ پێیان گوترا: تاكو ماوەیەكی كەم بیگوزەرێنن، ئەوە لە سوورەتی (**هود**)دا ڕوونكراوەتەوە كە دوای ئەوەی ئەوان ڕەفزی پەیامەكەی صاڵحیان كرد ﷺ، صاڵح هۆشداریی پێدان: ﴿فَقَالَ تَمَتَّعُوا فِي دَارِكُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ذَٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴿٦٥﴾﴾هود، واتە: (صاڵح ﷺ) پێیگوتن: بۆ ماوەی سێ ڕۆژان لە ماڵ و حاڵی خۆتاندا دەمێننەوە، ئەوە بەڵێنێكە درۆی تێدا نەكراوە، واتە: ئەگەر هەر لەسەر بێبڕوایی خۆتان بەردەوام بن، سێ ڕۆژی دیكە چاوەڕێ بن، بەڵاتان بۆ دێ، ئەوانیش هەر گاڵتەیان پێكردو، سەرەنجام:

٢)- ﴿فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ﴾، ئەوان لە فەرمانی پەروەردگاریان یاخیی بوون، (**العُتُوُّ: الكِبْرُ وَالشدَّة وَتَجَاوَزُ الحَدِّ**)، (عتو): بریتیە لە خۆ بە زلگریی و سەختیی و سنوورشكێنیی، كە دەفەرموێ: ﴿فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ﴾، (**وضُمِّنَ «عَتَوْا»: مَعْنى أعْرَضُوا، لِذا عُدِّيَ بـ «عَنْ»**)، (**عَتَى**)، بە مانای: (**تَكَبُّر**) یان (**تَجَاوَز الحَدَّ**)، بەڵام لێرە: ﴿فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ﴾، وشەی (**عَتَى**)، مانای (**أعْرَضَ**)ی خراوەتە نێو، بۆیە بە (**عَنْ**) بەركاری خواستوە، كەواتە: ﴿فَعَتَوْا عَنْ أَمْرِ رَبِّهِمْ﴾، یانی: خۆیان بەزلگرت و سنوورشكێنییان كردو پشتیشیان كردە فەرمانی پەروەردگاریان، واتە: وشەی (**عَتَى**)، بە هۆی ئەوە وە كە بە (**عَنْ**) بەركاری خواستوە، دوو واتای هەن، وێڕای واتا ئەصڵیەكەی خۆی كە بریتیە لە خۆبەزلگریی و سنوور شكێنیی، مانای پشت تێكردن و ڕوو وەرگێڕانیشی هەن.

﴿فَأَخَذَتْهُمُ الصَّاعِقَةُ وَهُمْ يَنظُرُونَ﴾، ئیدی بڵێسەو هاڕژنێك گرتنی، چونكە (صَاعِقَةِ)، كە خوێندراویشەتەوە: (**فأخَذَتُهم الصَّعْقَةِ**)، هەردوو خوێندنەوەكەی

هەن بە (**النَّارُ المُحْرِقَة**)، ئاگرێکی سووتێنەر، ماناکراوە، هەندێکیش گوتوویانە: (**الصَّيحة**)، هاڕژن و دەنگێکی گەورە، هەندێکیش گوتوویانە: (**كُلُّ عَذَابٍ مُهْلِك**)، هەر ئازارێکی فەوتێنەر، بەڵام لە ئەصڵدا (**صاعِقَة**): بە ئاگرێك دەگوترێ لە ئاسمان بێتە خوار.

٣)- ﴿ فَأَخَذَتْهُمُ ٱلصَّـٰعِقَةُ وَهُمْ يَنظُرُونَ ﴾، هەورە تریشقە و بڵێسەیەك، هاڕژنێك گرتنی لە کاتێکدا تەماشایان دەکرد، لە ئاسمان ڕا هاتە خوار، ئنجا ئایا نەیزەکێك بووە خوا ﷻ بەو شوێنەی ئەوانی داداوە! هەر چۆن بووە گرنگ ئەوەیە بڵێسەیەکی ئاگر بووەو، هاڕژنێکی زۆر گەورەی هەبووە، چونکە لە هەندێ شوێن دەفەرموێ: ﴿فَأَخَذَتْهُمُ ٱلصَّيْحَةُ ﴿٤١﴾﴾المؤمنون، (**صَيْحَة**)، هاڕژنێکی بێرەزاو دەنگێکی گەورە، ئەو بڵێسە ئاگرەی لەو شوێنەی داوە، دیارە دەنگ و سەداو هاڕژنێکی گەورەشی لێ هاتوە.

٤)- ﴿ فَمَا ٱسْتَطَـٰعُوا۟ مِن قِيَامٍ وَمَا كَانُوا۟ مُنتَصِرِينَ ﴾، کاتێك ئەو بڵێسە ئاگرەو ئەوە هاڕژنە گرتنی، نەیانتوانی هەڵسن، یانی: کە کەوتبوون، هەر نەیانتوانی هەڵسنەوەش، یاخود نەیانتوانی هەڵسن و هیچ جۆرە هەڵسانێکیان بۆ نەکرا، ﴿ فَمَا ٱسْتَطَـٰعُوا۟ مِن قِيَامٍ ﴾، چونکە خوا ﷻ نەیفەرموە: (**فَمَا قَاموا**)، یان (**فَمَا اسْتَطَاعُوا قِيَامًا**)، بەڵکو فەرموویەتی: (**فَمَا اسْتَطَاعُوا مِنْ قِيَام**)، واتە: هیچ جۆرە هەڵسانێکیان نەتوانی، ئەم (**مِن**)ە، بۆ تۆخکردنەوەو جەختکردنەوەی ئەوەیە کە هیچ جۆرە هەڵسانێکیان بۆ نەکراوە، هەر لە سەرەتای هەڵسان تاکو کۆتایی.

واتایەکی دیکەی ئەوەیە کە نەیانتوانی هەڵسنە سەر پێ، بۆ ئەوەی کە بەرگری لە خۆیان بکەن، واتە: دوو واتای هەیە، یان بە مانای ئەوە کە نەیانتوانی هەڵسنەوە کەوتبوون، یاخود نەیانتوانی ڕاست بنەوەو بەرگری لە خۆیان بکەن، ﴿ وَمَا كَانُوا۟ مُنتَصِرِينَ ﴿٤٥﴾ ﴾، کەسیش یارمەتی نەدان، کەسیش سەری نەخستن، چونکە دەڵێ: وشەی (**مُنْتَصِرِينَ: انْتَصَرَ مُطاوِعُ نَصَرَ، أيْ: ما نَصَرَهُم أَحَدٌ**)، هیچ کەس یاریدەی نەدان و پشتی نەگرتن، واتە: نە بۆ خۆیان توانیان هەڵسنە

پێ، چ بۆ ڕاکردن لەو سزایە، چ بۆ ڕووبەڕوو بوونەوەی و، نە کەسش هەبوو یارمەتییان بدات و پشتیان بگرێ.

وەك پێشتر باسمان کرد: لە تەفسیری سوورەتی (**الحجر**)دا بەسەرهاتی گەلی ثەموودو پێغەمبەرەکەیان صالح ﷺمان بە تەفصیل باسکردوە.

مەسەلەی شەشەم:

باسی گەلی نووح عليه السلام، هەروەها خوای کارزان و باڵا دەست، گەلی نووحیشی پێشتر فەوتاندوە، چونکە لادەر و لاڕێ بوون:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَقَوْمَ نُوحٍ مِّن قَبْلُ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴿٤٦﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتە بە پێزە، لە دوو بڕگەدا:

١)- ﴿ وَقَوْمَ نُوحٍ مِّن قَبْلُ ﴾، گەلی نووحیشمان پێشتر فەوتاندبوو، واتە: (**أَهْلَكْنَا قَوْمَ نُوحٍ مِنْ قَبْل**)، وشەی (**قَوْمَ نوحٍ**) خوێندراویشەتەوە: (**وَقَوْمِ نُوحٍ**)، ئەگەر (**قَوْمَ**) بێ، واتە: (**أَهْلَكْنَا قَوْمَ نُوحٍ**)، (**قَوْمَ**): دەبێتە بەرکار بۆ کار و بکەر (**فِعْلُ وَفاَعِل**)ێکی قرتێنراو کە بە سیاق و سەلیقە دەزانرێن، ئەگەر (**قَوْمِ**)ی بێ، دەگێڕدرێتەوە بۆ سەر ئەموود کە دەفەرموێ: ﴿ وَفِي ثَمُودَ إِذْ قِيلَ لَهُمْ ﴾، ئەموود لەبەر دوو هۆکار کە (**عُجْمَة وعَلَمِيَّة**) ن، ئەگەرنا شوێنەکەی شوێنی (**جَرّ**)ە، واتە: لە گەلی نووحیشدا نیشانە هەن، کە پێشتر فەوتاندمانن، وەك چۆن لە گەلی ئەموودو گەلەکانی دیکەدا، نیشانە هەبوون لەسەر باڵادەستیی خواو، لەسەر ئەوە کە خوا ﷻ لە مرۆڤ دەپێچێتەوەو زیندووی دەکاتەوەو، سزاو پاداشت چاوەڕێی دەکات.

٢)- ﴿ إِنَّهُمْ كَانُوا قَوْمًا فَاسِقِينَ ﴾، بە دڵنیایی ئەوان کۆمەڵێکی لادەر و لاڕێ بوون، ئەمە پاساو هێنانەوەو، بەڵگە هێنانەوەیە لەسەر ئەوەی بۆچی خوا ﷻ گەلی نووحی فەوتاند؟ لەبەر ئەوەی لاڕێ و لادەر بوون.

بەسەرهاتی نووح عليه السلام و گەلەکەیمان لە کاتی تەفسیرکردنی سوورەتی (هود)دا، بە تەفصیل باسکردوە.

مەسەلەی حەوتەم و کۆتایی:

خوا ئاسمانی بەهێزی بێ سنووری خۆی بنیات ناوەو، فراوانیشی دروست کردوە، یان فراوانیشی دەکات و، زەویشی باش پان ڕاخستوەو، لە هەر شتێکیش جووتی دروست کردوە، بۆ ئەوەی مرۆڤەکان پەند وەربگرن و بیریان بێتەوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿وَٱلسَّمَآءَ بَنَيْنَٰهَا بِأَيْيدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴿٤٧﴾ وَٱلْأَرْضَ فَرَشْنَٰهَا فَنِعْمَ ٱلْمَٰهِدُونَ ﴿٤٨﴾ وَمِن كُلِّ شَىْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٤٩﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿وَٱلسَّمَآءَ بَنَيْنَٰهَا بِأَيْيدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ﴾، ئاسمانیشمان بەهێز بنیات ناوەو بەرز کردۆتەوە، (**واسْتُعِيرَ البِنَاءِ لخَلْقِ السَّمَاءِ، كَالْقُبَّةِ فِي نَظْرِ الإِنْسَانِ**)، وشەی (بناء): لێرەدا بەکارهێنراوە لە جیاتی (**خَلْق**) هێنانە دی، چونکە ئاسمان کە مرۆڤ تەماشای دەکات، وەك گومبەزێکی بەرزە بەسەر سەری دادراوە، وەك لە (الرحمن)دا فەرموویەتی: (والسماء رفعها) ئاسمانیشی بەرزکردۆتەوە واتە: هێناویەتە دی، بە بەرزیی، (**والأَيْدُ: القُوَّةُ، وأَصْلُهُ جَمْعُ يَدٍ، خَلَقْنَاهَا بِقُوَّةٍ فَرِيْدَةٍ**)، وشەی (**أَيْد**) بە مانای (**قُوَّة**)ە، بەڵام لە ئەصڵدا کۆی (**يَدْ**)ە، کە بە (**أَيْدي**) کۆدەکرێتەوە، بەڵام لێرەدا (**أَيْد**) بە مانای هێزە، واتە: بە هێزێکی تایبەت بە خۆمان ئاسمانمان دروستکرد، وشەی ئاسمانیش کاتێك بە تەنیا بێ، مەبەستی کۆی گەردوونە، کە باسی زەوییش دەکرێ، دیارە زەوی شتێکی بچووکە لە نێو گەردووندا، بەڵام بۆ ئێمەی دانیشتووانی زەوی، زەوی گرنگترە لە ئاسمان، چونکە ئێمە لەسەر زەوی دەژین و ئاسمانیش بە سەر سەرمانەوەیە وەك سەقفێك تەماشای دەکەین، ﴿وَجَعَلْنَا ٱلسَّمَآءَ سَقْفًا مَّحْفُوظًا ۖ وَهُمْ عَنْ ءَايَٰتِهَا مُعْرِضُونَ ﴿٣٢﴾﴾الأنبياء، ئەگەرنا وەك واقیع، زەوی ئێمە شتێکی زۆر بچووکە لە نێو گەردووندا، خواش ﷻ وشەی (**سَمَاء**)ی بۆ گەردوون، بەو چەمکە باوەی ئێستا ئێمە لەم ڕۆژگارەدا بەکاری دێنین، بەکاری دێنێ.

٢)- ﴿ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴾، ئێمە تواناى بێ سنوور و فراوانیشمان هەیە، یان ئێمە فراوانیشمان کردوە، چونکە (والمُوسِعُ: اسْمُ فاعِلٍ مِن أوْسَعَ، إذا كانَ ذا وُسْعٍ، أيْ: قُدْرَةٍ)، کەواتە: (﴿ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴾، واتە: ئێمە دەسەڵاتی فراوانیشمان هەبوو، یاخود ئێمە ئاسمانمان فراوانیش کرد، یاخود: فراوانیشی دەکەین.

٣)- ﴿ وَٱلْأَرْضَ فَرَشْنَٰهَا فَنِعْمَ ٱلْمَٰهِدُونَ ﴾، زەوییشمان ڕاخستوە، ئێمە باشترین ئامادە کەرین، باشترین ڕاخەر بووین بۆ زەوی، (والفَرْشُ: بَسْطُ الثَّوْبِ)، (فَرْش): بریتیە لەوەی پۆشاکێك بڵاو بکرێتەوە، (وَٱلْأَرْضَ فَرَشْنَٰهَا : جَعَلْنَاهَا مَبْسُوطَةً)، زەوییمان پان ڕاخستوە.

٤)- ﴿ فَنِعْمَ ٱلْمَٰهِدُونَ ﴾، ئێمە باشترین ئامادەکەر و ڕێکخەر بووین، بۆ زەوی، باشمان ڕێکخستوەو ئامادەمان کردوە بۆ ئەوەی مرۆڤ بتوانێ لە سەری بژی، هەروەها جندیش لەگەڵ مرۆڤدا.

٥)- ﴿ وَمِن كُلِّ شَىْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴾، لە هەموو شتێك جووتمان هێناوەتە دی، بەڵکو پەند وەربگرن.

ئێمە دواتر لە کورتە باسێکدا باسی ئەوە دەکەین، ئاسمان گەردوون چۆن لێك دەکشێ؟ هەروەها باسی جووتییەتیی دەکەین لە هەموو دروستکراوەکانی خوادا ﷻ، بۆیە لێرە بە کورتیی مانامان کردن، ئایەتە موبارەکەکانمان ماناکردن و، پێشتریش باسی زەوییمان کرد لە تەفسیری ئەو دوو ئایەتە موبارەکەدا: ﴿ وَفِى ٱلْأَرْضِ ءَايَٰتٌ لِّلْمُوقِنِينَ ﴿٢٠﴾ وَفِىٓ أَنفُسِكُمْ ۚ أَفَلَا تُبْصِرُونَ ﴿٢١﴾ ﴾.

کورتەباسێک لەبارەی

لێککشانی ئاسمان (گەردوون)ەوە

لەبەرتیشکی ئەو ئایەتە موبارەکەی سوورەتی (**الذّاريات**)دا: ﴿ وَٱلسَّمَآءَ بَنَيۡنَٰهَا بِأَيۡيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ۝٤٧ ﴾، واتە: ئاسمانمان بەهێز هێناوەتە دی، [بنیاتمان ناوە و بەرزمان کردۆتەوە]و ئێمە فراوانکەریشینیی.

توێژەرەوانی پێشوو لە قورئان، ڕوونکەرەوانی ئایەتەکانی قورئان، بەس ئەو مانایەیان لێگرتوە، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ئاسمانمان بەهێز دروستکردوەو بە فراوانییش دروستمان کردوە، یاخود: ئێمە خاوەن دەسەڵاتی فراوانیشین، بەڵام ئەم تەعبیرە (وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ)، کە (**مُوسِع**)، ناوی بکەر (**اسْمُ فَاعِل**) و خوا ﷻ بە کۆ هێناویەتی، هەروەك چۆن ئەو مانایە هەڵدەگرێ، ئێمە فراوانکەریشین، واتە: بە فراوانیی دروستمان کردوە، ئەوەش هەڵدەگرێ کە ئێمە بەردەوام فراوانیشی دەکەین، ئنجا ئەوە ئێستا مەیلەو بووەتە ڕاستییەکی زانستیی و، پێشتر بیردۆزەیەك بووە کە گەردوون لێك دەکشێ، وشەی (**سماء**)یش لە قورئاندا بە مانای گەردوونە بە زاراوەی ئێستا، لە مەوسووعەی: (درەوشاوەیی ئیمان و پووچەڵی ئیلحاد، لەبەر ڕۆشنایی زگماك و عەقڵ و زانست و وەحیی)دا، باسمان کردوە، کە (**د. زغلول النجار**)، لە کتێبی (**من آيات الإعجاز العلمي**)[1]، لە ژێر ناوونیشانی: (**بداية تعرّف الإنسان على ظاهرة توسع الكون**)، سەرەتایەکانی ئاشنابوونی مرۆڤ بە دیاردەی فراوانبوونی گەردوون، لە حەوت خاڵدا، ئەوەی ئەو گوتوویەتی، بە پوختیی و گوشراویی دەیخەمە ڕوو[2]:

---

(١) کە لە ساڵی (٢٠٠٥)ز دا لە (دار المعرفة)، (بيروت، لبنان)، چاپ کراوە.

(٢) هەروەها بڕوانە کتێبی (السماءُ في القرآن) ص (٨٤-٨٩) ط٢/ ٢٠٠٥م هەر هی (د. زغلول محمد النجار).

یەکەم: هەتا سەرەتای دەیەی دووەم لە سەدەی بیست، زانایانی گەردووناس پێیان وابووە کە گەردوون چەسپاوەو ناگۆڕێ، ئەوەشیان کردبوو بە دەستەگیرەو بەڵگەیەك لەسەر نکووڵیی کردن لە بەدیهێنەر، دەیان گوت: ئەم گەردوونە چەسپاوە، گۆڕانی بەسەردا نایەت، هاتۆتە دی، نە سەرەتای هەیەو، نە کۆتایی هەیە و، پێویستیی بە بەدیهێنەر ناکات.

بەڵام دوایی لە سەرەتای سەدەی بیستدا زانایەکی نەمساویی بە ناوی (دوبلەر)، بیردۆزەیەکی پێشکەش کرد، بەو جۆرە کە گوتی: کاتێك شەمەندەفەرێك دیدە (صافرة) لێ دەدات، ئەگەر ئەو شەمەندەفەرە بەرەو ڕووت بێ دەنگەکەی جار بۆ جار بەهێز دەبێ، بەڵام کە لێت دوور دەکەوێتەوە، جار لە دوای جار بێ هێز دەبێ، دوایی ئەو بیردۆزەیەی هێنا چەسپاندی بەسەر شەپۆلەکانی تیشکیشدا، کە تیشکێك کە بەرەو ڕووی مرۆڤ دێ، ئەگەر بەرەو ڕووت بێ، وردە وردە بە لای شینی دادەشکێتەوە، واتە: بە لای تیشکی بەهێزدا، بەڵام ئەگەر لێت دووربکەوێتەوە، وردە وردە بەرەو سووریی دەچێت، کە ئەمە بە عەرەبیی پێی دەگوترێ: (**الزَّحزحة الزرقاء، والزَّحزحة حمراء**)، یان (**الإنزياح نحو الأزرق، والإنزياح نحو الأحمر**)، واتە: شکانەوە بەرەو شینیی، یان شکانەوە بەرەو سووریی.

ئەمە سەرەتای ئەو بیردۆزەیە کە بریتیە لە فراوانبوونی گەردوون، کە ئێستا تا ڕاددەیەك بووەتە ڕاستیەکی زانستیی و، لە قۆناغی بیردۆزە هەڵبردوە.

دووەم: لە ساڵی (١٩١٤ز)دا زانای گەردووناسیی ئەمریکیی (سلایڤەر)، زانی کە دەگونجێ ئەوەی (دۆبلەر) گوتوویەتی، وەك بیردۆزەیەك، بیچەسپێنێ بەسەر تیشکی ئەو ئەستێرانەدا، کە بۆمان دێن، لە ژمارەیەك لە کەهکەشانە دوورەکانەوەو، بۆی دەرکەوت کە زۆربەی ئەو کەهکەشانانەی، ئەو بە دووربینەکەی لێمان دوور دەکەونەوە، دوایی لە ساڵی (١٩٢٥) زاییندا، هەر (سلایڤەر) توانی بیسەلمێنێ چل دانە لەو کەهکەشانانە کە ئەو توانیویەتی بە دووربینەکان بیانبینێ، بە خێراییەکی زۆر لە کەهکەشانەکەی ئێمە دوور دەکەونەوە[1].

---

(١) واتە: کەهکەشانی کاکێشان، (مجرة درب التبان)، کە فارس پێی دەڵێن: (ڕاهی شیری) و عەرەب پێی دەڵێن: (درب التبّان)، واتە: ڕێی کاکێشان و، کوردیش هەر دەڵێن: ڕێی کاکێشان و ئینگلیز پێی دەڵێن (Milk way)، ڕێی شیریی.

سێیەم: لە ساڵی (١٩٢٩ز)دا (ئیدوین هبل)، گەیشتە ئەنجامگیرییەکی ورد، کە بە عەرەبیی وەك یاسایەك تەعبیری لێکراوە: (**سرعة تَبَاعُدْ المجْرات عَنّا، تَتَنَاسُب تَنَاسُب طرديان مع بعد مسافتها عنا، وَالّذِي عُرِفَ وَبَعْد بِإسم قَانُون هبل**)، واتە: خێرایی دوور کەوتنەوەی کەهکەشانەکان لە ئێمە، گونجاوە بەگونجاوێکی ڕاستەوانە، لەگەڵ ئەندازەی دوورییان لێمان، واتە: هەتا لێمان دوورتربن، خێراتر دووردەکەونەوە و، هەتا لێمان نیزیکتربن خێرایی دوور کەوتنەوەکەیان کەمترە، ئەمە دوایی بە قانوونی هەبڵ ناسرا.

سەرەنجام توانی بەهۆی ئەو یاسایەوە سی و دوو (٣٢) دانە لەو کەهکەشانانە کە لێمان دووردەکەونەوە، چەندە دوور دەکەونەوە، ئەوەش بپێوێ، دوایی زانایەکی دیکە بە ناوی (ملجن هۆماسۆن)، لە ویلایەتی کالیفۆرنیا لە باسێکدا لە ساڵی (١٩٣٤)، زاینیدا بڵاویکردەوە کە ئەوە شتێکی زاندراوە و ڕاستیەکی ماتماتیکیی و گەردووناسییە، کە کەهکەشانەکان لێمان دوور دەکەونەوە.

چوارەم: لە ساڵی (١٩١٥ز) زاینیدا (ئەڵبرت ئەنیشتاین)، کە خاوەنی بیردۆزەی ڕێژەیی (**النّظرية النسبية**)یە، بیردۆزەکەی خۆی بیردۆزەی ڕێژەیی گشتیی باسکرد کە باسی سرووشتی هێزی کێشندە دەکات و، باسی ئەوەش دەکات کە ئەم گەردوونە چەسپاوە ناگۆڕێ و، گۆڕانی بەسەردا نایەت، بەڵام دوایی (ئەنیشتاین) زۆر تووشی داچڵەکان بوو، کاتێ تەماشای کرد، هەر هاوکێشەکانی خۆی ئاماژە بەوە دەکەن، کە ئەم گەردوونە بەردەوام دەکشێ و لە فراوانبوون دایە و پێکهاتەکانی لێك دوور دەکەونەوە، پێشتر کە (ئەنیشتاین) بیردۆزەیەکی دانا بە ناوی نەگۆڕی گەردوونیی (**الثابت الكوني**) کە گەردوون ناگۆڕێ و چەسپاوە، دوایی بۆ خۆی دانی پێداهێناو گوتی: گەورەترین هەڵەی زانستیی کە لە ژیانیدا کردوویەتی ئەوە بووە، وایزانیوە گەردوون چەسپاوەو گۆڕانی بەسەردا نایەت و لە شوێنی خۆیەتی.

دواتر زانای هۆڵەندیی (ویلیام دی سیتر) باسێکی لە ساڵی (١٩١٧ز)دا بڵاوکردەوەو تێیدا گەیشتە ئەو ئەنجامگیرییەی، کە گەردوون لێك دەکشێ، ئەوەشی هەر لە بیردۆزەی ڕێژەیی ئەنیشتاین خۆی هەڵهێنجا.

پێنجەم: لەو کاتەوە، (واتە: لەو کاتەوە کە ئەو زانایانە ئەو بیرۆکەیان وەك بیردۆزەیەك خستە بازاڕی زانستەوە)، ئیعتیقاد پەیداکردن بەوەی کە گەردوون لێك دەکشێ، وردە وردە لە نێوان زانایان بڵاوبۆوە، چونکە لە ساڵی (١٩١٤)دا سلایڤەر، ئەو بیردۆزەیەی بۆ یەکەمجار باسکرد، دوایی لە ساڵی (١٩١٧)دا (دی سیتر) باسیکرد، دوایی (هەبڵ) دوای (هیوماسیۆن) و، کۆمەڵێکی دیکە لە زانایان کە لە ڕووی فیزیاو لە ڕووی گەردوونناسییەوە لێ دەکۆڵنەوەو، لە نێویشیاندا (ئەنیشتاین) دانیان بەو ڕاستیە داهێنا، کە گەردوون لێك دەکشێ و وەك پێشتر گوتبوویان: چەسپاو نیە، بەڵکو لە حاڵەتی لێك کشان دایەو، کەهکەشانەکان لێك دوور دەکەونەوە.

شەشەم: زانایان بۆیان دەرکەوت ئەو کەهکەشانانەی لێمان دوور دەکەونەوە، بە خێرایی (٦٠,٠٠٠)کم لە چرکەیەکدا، تاکو (٢٧٢,٠٠٠)کم لە چرکەیەکدا و لەو نێوانەدا، تیشك (٣٠٠,٠٠٠)کم لە چرکەیەکدا دەبڕێ، ئەو کەهکەشانانە هەیانە (٢٧٢,٠٠٠)کم لە چرکەیەکدا، لە کەهکەشانانەکەی ئێمە دوور دەکەوێتەوە، ئەوەش هەمووی بە کێشان و پێوان و، بە هاوکێشە ماتماتیکیەکان ئەوەیان ئەندازەگیریی کرد.

حەوتەم و کۆتایی: سەلمێنرانی فراوانبوونی گەردوون، وایکرد مرۆڤایەتیی چاو بەو قەناعەتەی پێشێدا بگێڕێتەوە، کە پێی بوو گەردوون حاڵەتێکی چەسپاوی نەگۆڕاوی هەیەو، نەهاتۆتە دی و لە بەینیش ناچێ و، پێویستیشی بە بەدیهێنەر نیە! هەندێك لە مولحیدەکان ئەوەیان کرد بووە بەڵگە، بەڵام دەرکەوت کە بە پێچەوانەوە: گەردوون لێك دەکشێ و لێککشانی گەردوونیش پشتڕاستی بیردۆزەی تەقینەوەی گەورە (Big bang) دەکات، کە ئەوان وایان ناو لێناوە، هەرچەندە من لە مەوسووعەی (ئیمان و ئیلحاد)دا باسم کردوە، کە ئەوە تەعبیرێکی ڕاست نیە بۆ ئەو حاڵەتەی دروستبوونی گەردوون، کە دەڵێن: تۆو یان هێلکەی گەردوونیی شتێکی زۆر زۆر بچوك بووە، ئەوپەڕی گەرم و ئەوپەڕی قەبارە بچووك و لە ماوەیەکی ئەوپەڕی کەمدا تەقیوەتەوە، لە ئەنجامی تەقینەوەیدا، ئەم گەردوونەی ئێمە دروست بووە، ئەو بیردۆزەیە ئێستا لە ڕاستییەکی زانستیی

نیزیك بووەتەوە، زۆربەی فیزیكییەكان و گەردوونناسەكان قەناعەتیان وایە، ئنجا ئەو بیردۆزەیە ڕێك تەفسیری ئەو ئایەتە موبارەكەی سوورەتی (**الأنبياء**)، دەكات، ئایەتی ژمارە (٣٠): ﴿ أَوَلَمْ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَنَّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَٰهُمَا ﴿٣٠﴾ ﴾، ئایا ئەوانەی بێبڕوان نابینن كە ئاسمانەكان و زەوی یەك بوون و، ئێمە لێكمان جیا كردنەوە، ئاسمانەكان یەك بوون (رَتْقًا) پێكەوە چەسپاو بوون و لێكمان جیاكردنەوە (ففتقناهما) بیردۆزەی (بیگ بانگ)یش دەڵێ: ئەو تاكی گەردوونییە كە بە ئینگلیزی (singularty) پێدەڵێن ئەو (singularty) سینگولارتییە، ئەو تاكی گەردوونیەو، ئەو هێلكەی گەردوونییە، ئەو تۆوی گەردوونییە، تەقیوەتەوەو سەرئەنجام ئەم گەردوونەی ئێمەی لێ دروستبووە.

كەواتە: ئێمە تاكو بەرەو دوا بێینەوە، گەردوون بچووك دەبێتەوە، هەتا كاتی پێ بچێ، گەردوون فراوانتر دەبێ، هەتا بۆ دواوەی بێنینەوە، گەردوون بچووكتر دەبێتەوەو، ئێستا زانایان دیارییان كردوە دەڵێن: سەرەتای دروستبوونی گەردوون دەگەڕێتەوە بۆ (١٣ ملیارو ٧٠٠ ملیۆن ساڵ) لەمەو پێش، یان (١٣ ملیارو ٨٠٠ ملیۆن ساڵ) لەمەو پێش لەو كاتەدا ئەو سینگولارتییە، كە خاوەنی ئەوپەڕی گەرمیی، كە ئەسڵەن وێنا ناكرێ لە مێشكدا، ئەوپەڕی قەبارە بچووكیی كە زۆر زۆر لە ئەلیكترۆنیش بچووكتر بووەو، لە ماوەیەكی زۆر زۆر كەمدا كە ئەسڵەن تەصەووڕ ناكرێ، تەقیوەتەوە، لەو كاتەوەش كە تەقیوەتەوە بەردەوام ئەو گەردوونەی ئێمە لێك دەكشێ، كەواتە: هەم ئایەتەكەی سوورەتی (**الأنبياء**) كە دەفەرموێ: ﴿ أَوَلَمْ يَرَ ٱلَّذِينَ كَفَرُوٓاْ أَنَّ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ كَانَتَا رَتْقًا فَفَتَقْنَٰهُمَا ﴿٣٠﴾ ﴾، واتە: ئایا ئەوانەی بێبڕوابوون نابینن كە ئاسمانەكان و زەوی یەكبوون، لێكمان جیاكردنەوە، هەروەها ئەم ئایەتەی سوورەتی (**الذاريات**) كە دەفەرموێ: ﴿ وَٱلسَّمَآءَ بَنَيْنَٰهَا بِأَيْيْدٍ وَإِنَّا لَمُوسِعُونَ ﴿٤٧﴾ ﴾، ئێمە ئاسمانمان (یان گەردوونمان) بەهێز دروستكردوەو لێكیشی دەكێشینەوە.

هەڵبەتە ئێمە زانست ناکەین بە بەڵگە لەسەر ڕاستیی قورئان، بەڵکو قورئان بەڵگەیە لەسەر ئەوەی فڵان بیردۆزەی زانستیی ئایا ڕاست دەردەچێ، یان نا؟ بەڵام وەك بەرچاو ڕوونییەکیش باش هەڵوێستی گەردووناسیی بزانین و لەبەر ئەوەی ئێمە دڵنیاشین، هەتا زانست بەرەو پێشەوە بچێ، ڕاستییەکانی کە وەحیی خوا فەرمووني، زیاتر دەردەکەون، وەك خوای بەرز لە سوورەتی (**فصلت**) دەفەرموێ: ﴿ سَنُرِيهِمْ ءَايَٰتِنَا فِى ٱلْـَٔافَاقِ وَفِىٓ أَنفُسِهِمْ حَتَّىٰ يَتَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُ ٱلْحَقُّ ﴿٥٣﴾ ﴾، واتە: لەمەودوا نیشانەکانی خۆمانیان لە ئاسۆیەکان و لە خۆشیاندا، پێشان دەدەین، تاکو بۆیان دەربکەوێ کە قورئان هەقە، کەواتە: تاکو زانست بەرەو پێشێ بچێ حەقانیەتی قورئان زیاتر دەردەکەوێ.

کورتە باسێک لە بارەی

هەبوونی جووتیەتیی لە سەرجەم دروستکراوانی خوادا

ئنجا با بێینە سەر ئایەتەکەی دیکە، کە ئەویش ئیعجازێکی زانستیی تێدایە، کە دەفەرموێ: ﴿ وَمِن كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٤٩﴾ ﴾، لە هەموو شتێك جووتێکمان دروستکردوە، بۆ ئەوەی بیر بکەنەوەو، پەند وەربگرن، سەرەتا پێویستە ئەوە بلێین: کە ئەم ڕاستییە لە چەند شوێنێکی دیکەی قورئاندا باسکراوە، بەپێی ئەوەی من سەرنجی ئایەتەکانمداوە، لە چوار شوێندا ئەم ڕاستییە باسکراوە:

یەکەم: لە سوورەتی (**الرعد**)دا، کە دەفەرموێ: ﴿ وَهُوَ الَّذِي مَدَّ الْأَرْضَ وَجَعَلَ فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْهَارًا وَمِن كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ فِيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِي اللَّيْلَ النَّهَارَ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٣﴾ ﴾، واتە: خوا ئەو زاتەیە زەوی پان ڕاخستوەو چیایەکان و ڕووبارەکانیشی تێدا داناون و، لە هەموو میوەکاندا جووتی خوڵقاندوون، هەموو میوەکانی بە جووت خوڵقاندوون...

کە کاتی خۆی ئێمە لە تەفسیری سوورەتی (**الرعد**)دا شتێکمان لەو بارەوە باسکردوە.

دووەم: لە سوورەتی (**یس**)دا، کە خوا ﷻ دەفەرموێ: ﴿ سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾ ﴾، واتە: پاکی بۆ ئەو زاتەی هەموو جووتەکانی هێناونە دی، لەوەی زەوی دەیڕوێنێ و، لە خۆیان و، لەوەش کە نایزانن، کە ئێمە لە کاتی تەفسیرکردنی سورەتی (**یس**)دا، لەو بارەشەوە دیسان شتێکمان باسکردوە.

سێیەم: ئەم ئایەتی ژمارە (٤٩)ی سوورەتی (**الذاریات**) کە دەفەرموێ: ﴿ وَمِن كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ ﴿٤٩﴾ ﴾، واتە: لە هەموو شتێك جووتمان هێناوەتە دی، بۆ ئەوەی پەند وەربگرن.

چوارەم: لە سوورەتی (**الفجر**)دا کە خوا دەفەرموێ: ﴿وَٱلۡفَجۡرِ ۝١ وَلَيَالٍ عَشۡرٖ ۝٢ وَٱلشَّفۡعِ وَٱلۡوَتۡرِ ۝٣ وَٱلَّيۡلِ إِذَا يَسۡرِ ۝٤ هَلۡ فِي ذَٰلِكَ قَسَمٞ لِّذِي حِجۡرٍ ۝٥﴾، ﴿وَٱلشَّفۡعِ وَٱلۡوَتۡرِ﴾، سوێند بە جووت و بە تاك، تاکەکە خوایە ﷻ و جووتەکەش جگەلە خوایە و هەموو دروستکراوەکان جووتن.

هەڵبەتە هەر کەسە بە پێی زانیاریی و شارەزاییەك کە لە ڕۆژگاری ئەو دا هەیە، دەتوانێ قورئان تەفسیر بکات، هەر بۆیە توێژەرەوانی قورئان ئەوانەیان کە فەرهەنگ و ڕۆشنبیریی و زانستیی ڕۆژگاری خۆیان باشتر هەزم و ئیستیعاب کردوە، چاکتر توانیویانە هەندێك لە ئایەتەکانی قورئان کە پەکیان لەسەر زانست کەوتوە بۆ ڕوونکردنەوەیان، تەفسیریان بکەن، بۆ وێنە: (**فخرالدين الرازي**) لەبەر ئەوەی پیاوێکی مەوسووعیی و شارەزا بووە لە بواری زانستەکانی ڕۆژگاری خۆیدا، دەبینن باشتر توانیویەتی لە هەندێك لە ئایەتەکان تێبگات و، هەندێك لە ڕاستییەکان کە قورئان ئاماژەیان پێ دەکات، ڕاستییە زانستییەکان، پەییان پێ بەرێ، هەروەها (**أبو حامد الغزالي**) (**ابن تيمية**) ڕەحمەتی خوایان لێ بێ، بەڵام ئەوانەیان کە زۆر شارەزای زانست و نەبوون شارەزای فەلسەفەو حیکمەت نەبوون، شارەزای گەردووناسیی نەبوون، بە زانیارییەکانی ڕۆژگاری خۆیان شارەزا نەبوون، هەندێك لە ئایەتەکانیان بە جۆرێك تەفسیر کردوە، لەگەڵ زانستدا تێك بگیرێ.

هەڵبەتە خەتای ئایەتەکان نەبووە و، خەتای کەم تفاقیی ئەو توێژەرەوەی قورئان بووە، کە شارەزای زانست نەبووە لە ڕۆژگاری خۆیدا، چونکە زانست هەرچۆن بێ وردە وردە گەشە دەکات و فراوان دەبێ، ئەوانەش کە لە ڕۆژگاری خۆشیاندا فیکر و زانستی ڕۆژگاری خۆیان، باش وەخۆگرتوە، تواناداتر بوون، لە تێگەیشتنی هەندێك لە ئایەتەکان، کە پێویستییان بە عەقڵێکی زانستییانە هەیە، بۆ لێتێگەیشتن.

ئایا زانایانی پێشێ ئەم حاڵەتی جووتیەتیی لە هەموو شتێکدا، چۆن تەفسیریان کردوە؟ ئەوان - کە تەفسیرەکەشیان ڕاستە - گوتوویانە: هەموو دروستکراوەکان جووتن، ئاسمان و زەوی، دنیاو دواڕۆژ، ڕووح و جەستە، ڕاست و چەپ، سەرو خوار، پاش و پێش، ساردو گەرم، هاوین و زستان، بەهەشت و دۆزەخ، هەروەها پیاو و ئافرەت، نێرو مێ لە ئاژەڵاندا، بێگومان ئەوە ڕاستیشە، کە هەموو دروستکراوەکان جووتن، هەموو دروستکراوەکان لە بەرانبەر یەکدییدان، بەڵام ئایا ئەوەی خوا دەفەرموێ: هەموو شتێکمان بە جووت دروست کردوە، هەر تەنیا ئەوەندە چەمك و واتایەی هەیە؟ بە دڵنیاییی نەخێر، کاتی خۆی زانراوە کە مرۆڤ و ئاژەڵ نێرو مێیان هەیە، هەروەها مرۆڤ زانیویەتی کە دارخورما نێرەو مێیەی هەیەو، هەندێك لە ڕووەکەکان زانیویەتی نێرەو مێیەیان هەیە، هەروەها زانیویانە کە بەهۆی پەپوولەو مێش و مەگەزو هەنگ و ئەوانەوە، تۆوی نێرەکە بۆ مێیەکە دەچێت و مووتوربە دەبێ، هی دار خورما مرۆڤ بە خۆی تۆوی نێرەکەی بردوە بۆ مێیەکە، ئەوانە دیار بوون، بەڵام ئێستا زانست دەریخستوە ئەو ڕووەکانەش کە نێرو مێیان ئاشکرا نیە، ئەوانیش نێرو مێیان هەیە، هەیە نێرو مێیەکەی لە نێو خۆیدایە، هەندێك لە ڕووەکەکان هەیە نێرو مێیەکەی لە نێو خۆیدایە و لە نێو خۆیدا مووتوربە دەبێ، هەروەها ئێستا زانست دەریخستوە کە ماددەی بێ ژیانیش هەر جووتی هەیە وەك خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمِن كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ ﴾، (وَمِن كُلِّ شَيْءٍ)، هەموو شتێك، دیارە خوا ﷻ بە خۆڕایی نەیفەرمووە، واتە: هەر شتێك کە هەیە، ژیاندارو بێ ژیان هەمووی بەجووت خوڵقاندوە.

هەروەها ئایەتەکەی سوورەتی (یس) کە دەفەرموێ: ﴿ سُبْحَانَ الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا مِمَّا تُنبِتُ الْأَرْضُ وَمِنْ أَنفُسِهِمْ وَمِمَّا لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٦﴾ ﴾، واتە: پاکیی بۆ ئەو زاتەی هەموو جووتەکانی هێناونە دی، لە خۆیان لەوەی زەوی سەوزی دەکات، لەوەش کە نایزانن، لەوەی نایزانن، دەگونجێ بڵێین: ئەو کاتە نەیانزانیوە

کـە ماددەش کـە لـە گەردیلـە پێـك دێ، کـە گەردیلـەش لـە نێـو خۆیـدا موجیـب و سـالیبی هەیـە، پرۆتـۆن بارگەیـەکی موجیبـی هەیـە، ئەلیکتـرۆن بارگەیـەکی سـالیبی هەیـەو، نیوترۆنیـش بـێ بارگەیـە، ئنجـا پرۆتـۆن و نیوتـرۆن نێـوکی گەردیلـە پێـك دێنـن و، ئەلیکتـرۆن بارگـە سـالیبەکەیەتی کـە بـە دەوری نێوکەکـەدا دەخولێتـەوە.

کەواتـە: لـە گەردیلەشـدا کـە یەکەمیـن خشـتی ماددەیـە، ئەویـش دیسـان جۆرێـك لـە جووتیەتیـی هەڵبەتـە هـەر ئەوەنـدەش نـا، مـادام خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ وَمِمَّا لَا يَعۡلَمُونَ ﴾، لـەوەش کـە نایزانـن ڕەنگـە لـە داهاتـوودا، زۆر شـتی دیکـەش کەشـف بـێ، کـە ئەوانیـش هـەر حاڵـەتی جووتیەتییـان تێـدا هەیـە، کـە جـارێ مـرۆڤ پێـی نەگەیشـتوە، چونکـە کـە دەفەرموێ: نایزانـن ئەمـە ڕێژەیـە بـە نسـبەت ڕابـردووەوە، نەیانزانیـوە کـە گەردیلـەش سـالیب و موجیبـی هەیـە و، ئێمـە دەزانیـن، بـەڵام ئـەوان نەیانزانیـوە، بـەڵام ئەمـە دیسـان ئێمـەش دەگرێتـەوە، ﴿ وَمِمَّا لَا يَعۡلَمُونَ ﴾، ئێسـتا هەنـدێ شـتی دیکـەش هەیـە، کـە ئێمـە نازانیـن حاڵـەتی جووتیەتیـی هەیـە، بـەڵام لـە داهاتـوە دەردەکـەوێ، یاخـود دەریـش ناکـەوێ، کەواتـە: ئـەوەش بێگومـان ئیعجازێـکی زانسـتییە لـەو ئایەتـە موبارەکـەدا.

سُبحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

دەرسی سێیەم

پێناسەی ئەم دەرسە

ئـەم دەرسـە ئایەتـەکانی: (٥٠ - ٦٠)، واتـە: یـازدە (١١) ئایـەتی کۆتایـی سـوورەتی (الذاریـات) دەگرێتـە خـۆی، خـوا ﷻ لـەو یـازدە (١١) ئایەتـەدا، پێنـج بابـەتی گرنگـی خسـتوونە ڕوو:

١- خوا ﷻ لەسەر زمانی پێغەمبەرەکەی موحەممەد ﷺ فەرمان بە خەڵك دەکات، کە بەرەو لای خوا ڕابکەن، واتە: زۆر بە خێرایی بەرەو خوا بچن، چونکە موحەممەد ﷺ ترسێنەرێکی ئاشکرایە، لە لای خواوەو تەنیا خوا بپەرستن بە ساغیی، بۆ ئەوەی لەو مەترسییەی ڕووبەڕوویان دەبێتەوە لە داهاتوودا، کە سزای خوایە، سەلامەت و دەرباز بن.

٢- ڕاگەیاندنی خوا ﷻ بۆ ئەو ڕاستییەکە: سەرجەم گەلانی پێشووش، وەك یەکدییان ڕاسپاردبێ و، ئامۆژگاریی یەکدییان کردبێ بە پێغەمبەرانی خۆیانیان گوتوە: جادووگەرن، یان شێتن، هۆکارەکەشی ئەوە نەبوو یەکدییان ڕاسپاردوە، بەڵکو هۆکارەکەی ئەوەبوو کە لە خوا یاخیی بوو بوون و، لە بەرانبەر خوادا سەرکەش بوون.

٣- فەرمانکردنی خوا بە پێغەمبەرەکەی کە پشت بکاتە بێبڕوایەکان و، لەسەر ئەوەی پشتیان تێ دەکات و ئیهمالیان دەکات، سەرکۆنە ناکرێ، بەڵام با لەسەر بیر خستنەوەی خۆی بۆیان بەردەوام بێ، چونکە بڕواداران لە بیرخستنەوەی وی بەهرەمەند دەبن، کەواتە: پشت تێکردنەکەی، یانی: چی دیکە شەڕە قسەو دمبەدمەیان لەگەڵدا نەکات، بەڵام بە هێمنیی و بە ئارامیی وەك عادەتی خۆی، با لەسەر بیرخستنەوەو ئامۆژگاریی خۆی بەردەوام بێ، چونکە هەر نەبێ بڕواداران لێی بەهرەمەند دەبن.

٤- ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە خوا ﷻ جندو، مرۆڤی بەس بۆ پەرستنی خۆی هێناونە دی و، هیچ بژیوو خۆراکی لێیان نابێ و، هەر خۆی بژیو دەری خاوەن هێزی پتەوە.

٥- هەڕەشەکردن لە بێبڕوایانی ستەمکار، کە پشکی خۆیان لە سزاو جەزرەبەی خوادا هەیە، وەك هی هاوەڵە پێشووەکانیان لە گەلانی پێشوو، لەو ڕۆژەشدا هاوار بۆ وان لە چنگ ئەو هەڕەشەیەی کە لێیان دەکرێ.

﴿ فَفِرُّوٓاْ إِلَى ٱللَّهِۖ إِنِّي لَكُم مِّنۡهُ نَذِيرٞ مُّبِينٞ ﴿٥٠﴾ وَلَا تَجۡعَلُواْ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَۖ إِنِّي لَكُم مِّنۡهُ نَذِيرٞ مُّبِينٞ ﴿٥١﴾ كَذَٰلِكَ مَآ أَتَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِم مِّن رَّسُولٍ إِلَّا قَالُواْ سَاحِرٌ أَوۡ مَجۡنُونٌ ﴿٥٢﴾ أَتَوَاصَوۡاْ بِهِۦۚ بَلۡ هُمۡ قَوۡمٞ طَاغُونَ ﴿٥٣﴾ فَتَوَلَّ عَنۡهُمۡ فَمَآ أَنتَ بِمَلُومٖ ﴿٥٤﴾ وَذَكِّرۡ فَإِنَّ ٱلذِّكۡرَىٰ تَنفَعُ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿٥٥﴾ وَمَا خَلَقۡتُ ٱلۡجِنَّ وَٱلۡإِنسَ إِلَّا لِيَعۡبُدُونِ ﴿٥٦﴾ مَآ أُرِيدُ مِنۡهُم مِّن رِّزۡقٖ وَمَآ أُرِيدُ أَن يُطۡعِمُونِ ﴿٥٧﴾ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلرَّزَّاقُ ذُو ٱلۡقُوَّةِ ٱلۡمَتِينُ ﴿٥٨﴾ فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُواْ ذَنُوبٗا مِّثۡلَ ذَنُوبِ أَصۡحَٰبِهِمۡ فَلَا يَسۡتَعۡجِلُونِ ﴿٥٩﴾ فَوَيۡلٞ لِّلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن يَوۡمِهِمُ ٱلَّذِي يُوعَدُونَ ﴿٦٠﴾ ﴾.

مانای دەقا و دەقی ئایەتەکان

{(کەواتە: ئەی موحەممەد ﷺ بڵێ:) دەجا بەرەو لای خوا ڕابکەن، بێگومان من لەلایەن ویەوە بۆ ئێوە ترسێنەرێکی ئاشکرام ﴿٥٠﴾ لەگەڵ خواشدا پەرستراوی دیکە دامەنێن، بە دڵنیایی من لە لایەن ویەوە وریا کەرەوەیەکی ئاشکرام ﴿٥١﴾ (ئەی موحەممەد!) ئەوانەی پێش وانیش (پێش ئەو کۆمەڵگایەی تۆش) هەر بەو شێوەیە هیچ ڕەوانە کراوێکیان بۆ نەهاتوە، مەگەر گوتوویانە جادووگەرە یان شێتە ﴿٥٢﴾ ئایا بەو قسە و تۆمەتە یەکدییان پێ ڕاسپاردوە؟ نەخێر بەڵکو ئەوان تێکڕایان کۆمەڵێکی یاخیی و سەرکەشن ﴿٥٣﴾ دەجا پشتیان تێ بکە (مادام ئەرکی خۆت لەگەڵیاندا ئەنجامدا) تۆ سەرکۆنەکراو نی ﴿٥٤﴾ (ئامۆژگارییان بکەو) بیریشیان بخەوە، چونکە بیرخستنەوە سوود بە بڕواداران دەگەیەنێ ﴿٥٥﴾ جندو مرۆڤیشم تەنیا بۆ ئەوە دروست کردوون، بم پەرستن ﴿٥٦﴾ هیچ بژیوێکم لێیان

ناوێ و، ناشمەوێ خۆراکم بدەنێ ﴿٥٧﴾ بێگومان بەس خوا بژێوەدەری خاوەن هێزی پتەوە ﴿٥٨﴾ ئنجا مسۆگەر بۆ ئەوانەی ستەمیان کردوە (بە هۆی بێبڕواییەوە) پشك و بەش (لە سزای خوا) هەیە، وەك پشك و بەشی هاوەڵانیان (لە بێبڕوایانی پێشوو) بۆیە با پەلەم لێ نەکەن (زوو سزایان بۆ بێنم) ﴿٥٩﴾ ئنجا سزای سەخت و هاوار بۆ بێبڕوایان لەو ڕۆژەیاندا کە هەڕەشەیان لێ دەکرێ ﴿٦٠﴾].

شیکردنەوەی هەندێک لە وشەکان

(فَفِرُّوٓاْ): (**فَرَّ: هَرَبَ، وَأَفَرَّهُ غَيْرُهُ، وَرَجُلٌ فَرٌّ وَفَارٌّ**)، (**فَفِرُّوا**)، واتە: ڕابکەن (**فَرَّ: هَرَبَ**)، واتە: ڕایکردو هەڵات، ئەگەر بگوترێ: وایکرد کە ڕابکات، دەگوترێ: (**أفَرَّهُ غَيْرُهُ**)، واتە: غەیری خۆی وایکرد ڕابکات، هەڵبێ، ئەگەر بویسترێ بگوترێ: پیاوێکی هەڵاتوو، دەگوترێ: (**رَجُلٌ فَرٌّ وَرَجُلٌ فَارٌّ**).

(أَتَوَاصَوْاْ بِهِۦ): واتە: ئایا یەکدییان پێ ڕاسپارد وە، ئامۆژگاریی یەکدییان پێ کردوە، (**وَصَّى إلَيْهِ وَوَصَّىَ لَهُ بِشَيءٍ: جَعَلَهُ لَهُ**)، (**وَصَّى إلَيْهِ**)، واتە: ڕایسپارد (**وَوَصَّىَ لَهُ بِشَيءٍ**)، واتە: وایکرد ئەو شتە بۆ ئەو بێ، (**وَوَصَّىَ فُلَانَا وَوَصَّىَ إلى فُلَان: عَهِدَ إلَيْهِ**)، واتە: ئاگاداری کردەوەو ڕایسپارد.

(طَاغُونَ): (**طَغَى: تَجَاوَزَ الحَدُّ**)، سنووری پەسندی بەزاند، (**وَطَغَى فُلانٌ: تَجَبَّرَ وَأَسْرَفَ فِي الظُّلْم**)، واتە: فڵانکەس ستەمی کردو زێدەڕۆیی کرد لە ستەمداو لە خۆسەپاندندا.

(بِمَلُومٍ): (**لاَمَهُ عَلَى كَذَا: عَذَلَهُ**)، (**بِمَلُومٍ: مَنْ يُوَجَّهُ إلَيْهِ النَّوْم**)، واتە: سەرکۆنەی کردو ڕەخنەی لێ گرت، (**مَلُوم**) کەسێکە لۆمەو سەرکۆنەی دەکرێ.

(ٱلْمَتِينُ): (**مَتُنَ الشَّيءُ مَتَانَةً: صَلُبَ وَاشْتَدَّ وَقَوِي**)، کەواتە: (**مَتِين**) یانی: پتەو بەهێز، دەگوترێ: (**مَتُنَ الشَّيءُ مَتَانَةً**)، واتە: شتەکە بەهێز بوو، ڕەق بوو، پتەو بوو.

(ذَنُوبًا): (**الذَّنُـوب: النَّصِيْـبُ**)، (**ذَنُوبَـاً**)، بـە مانـای پشـك و بـەش دێ، بـە (**أَذْنِبَـة وَذَنَائِـب**)، كۆدەكرێتـەوە، واتـە: پشـكەكان و بەشـەكان، لـە ئەصڵیشـدا (**ذَنُـوب**)، بـەو دۆڵچەیـە دەگوتـرێ، كـە ئـاوی لـە بیـر پـێ هەڵدەهێنجـرێ.

(فَوَيْلٌ): (**وَيْـلٌ: حُلُـولُ الـشَّرِّ وَوَيْـل كَلِمَـةُ العَـذَابِ، وَالوَيْـل فـي وَادِ جَهَنَّـمْ**)، (**وَيْـل**)، بـە چەنـد مانایـەك هێـنراوە، یەكـەم (**وَيْـل**)، واتـە: هاتنـی بـەڵا و خراپەیـە، یاخـود: وشـەیەكە بـۆ ئـازار و سـزا، یاخـود: شـیوێكە لـە دۆزەخ، یاخـود: بـە مانـای هـاوار بـۆ فڵانكـەس.

(يُوعَدُونَ): (**وَعَـدَ فُـلاَنٌ فُلاَنَـاً**)، واتـە: فڵانكـەس بەڵێنـی بـە فڵانكـەس دا، بـەڵام (**أَوْعَـدَ فُـلُانٌ فُلَانَـاً**)، واتـە: هەڕەشـەی لێكـرد، كەواتـە: (**يُوعَـدُوْن**)، واتـە: هەڕەشـەیان لـێ دەكـرێ، سـزاو هـاوار بـۆ ئەوانـەی لـەو ڕۆژەدا هەڕەشـەیان لـێ دەكـرێ.

مانای گشتیی ئایەتەکان

خــوا ﷻ لــە کۆتایــی ئــەم ســورەتە موبارەکــەدا، کــە وەك گوتمــان: تــەوەرە ســەرەکییەکە بریتیــە لــە بــاسی زیندووبوونــەوەو ســزاو پاداشــت و، کــە ئــەم ژیانــە دنیاییــە قۆناغێــکی دیکــەی ژیــانی بــە دوادا دێ، لەوێــدا مــرۆڤ لێــی دەپرســێتەوەو، لەســەر چاکــەکانی پاداشــت دەدرێتــەوەو، لەســەر خراپــەکانی ســزا دەدرێ، لــە کۆتایــی ئــەوەدا، خــوا دەفەرمــوێ:

﴿ فَفِرُّوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ ﴾، ئنجــا بــەرەو خــوا ڕابکــەن، ﴿ إِنِّي لَكُم مِّنۡهُ نَذِيرٞ مُّبِينٞ ﴾، بــە دڵنیاییــەوە مــن لــە لایــەن ئــەوەوە بــۆ ئێــوە وریاکــەرەوەو ترســێنەرێکی ئاشــکرام، کەواتــە: لێــرەدا خــوا ﷻ لەســەر زمــانی پێغەمبــەر ﷺ گوتوویــەتی، یاخــود فەرموویــەتی: (قُلْ فَفِرُّوا إلى الله)، واتــە: مــادام حــاڵ بــەو شــێوەیە، کــە باســکرا، کەواتــە: بڵــێ بەرەو خــوا ڕابکــەن، مــن لــە لایــەن خــوا بــۆ ئێــوە ترســێنەرو وریاکەرەوەیــەکی ئاشــکرام، یاخــود ترســێنەرو وریاکەرەوەیــەکی ڕوونکــەرەوەم، چــاك بۆتــان ڕوون دەکەمــەوە.

﴿ وَلَا تَجۡعَلُواْ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ ﴾، لەگــەڵ خــوادا هیــچ پەرستراوی دیکــە دامەنێــن، ﴿ إِنِّي لَكُم مِّنۡهُ نَذِيرٞ مُّبِينٞ ﴾، دووبــارەی دەکاتــەوە: مــن بــۆ ئێــوە لــە لایــەن ئــەوەوە ترســێنەرو وریاکەرەوەیــەکی ئاشــکرام، یاخــود ڕوونکــەرەوەم.

﴿ كَذَٰلِكَ ﴾، واتــە: ئــەو بابەتــە بــەو شــێوەیە بــوو کــە باســکرا، یاخــود: (كَذَلِكَ مَا أَتَى الَّذِيْنَ مِنْ قَبْلِهِم مِن رسول)، هــەر بــەو شــێوەیە ئەوانــی پێــش وانیــش، هیــچ پێغەمبەرێــك بــۆ ئــەوانی پێــش وانیــش نەهاتــوە، ﴿ إِلَّا قَالُواْ سَاحِرٌ أَوۡ مَجۡنُونٌ ﴾، مەگــەر گوتوویانــە: جادووگــەرە، یــان شــێتە، واتــە: ئــەو دوو ئەگەرەیــان بــۆ دانــاون، یــان هەندێکیــان گوتوویانــە: جادووگــەرە و، هەندێکیــان گوتوویانــە: شــێتە.

﴿ أَتَوَاصَوْاْ بِهِۦ ﴾، ئایا یەکدییان پێ ڕاسپاردوە بەو قسەیە، یەکدییان پێ ئامۆژگاریی کردوەو وەسیەتیان بۆ یەکدیی کردوە، ﴿ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴾، نەخێر، هیچ کامیان، ڕەنگە ئاگای لەوەی دیکە نەبوو بێ، بەڵکو هەموویان کۆمەڵێکی یاخیی و سەرکەش و سنوور بەزێنن، بۆیە لە بەرانبەر خوادا یاخیی بوون، بۆیە پێغەمبەرانی خۆیانیان (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**) بە جادووگەرو شێت تۆمەتبار کردوە، کە پێغەمبەران لە لووتکەی عەقڵدا بوون، یانی: هەر پێغەمبەرێك، لە هەر ڕۆژژگارێکدا هاتبێ، لە هەموو خەڵکی ڕۆژگاری خۆی عاقڵتر بووەو، ڕەوشت بەرزتر بووەو، مەعدەن پاکتر بووە و دڵسۆزتر بووە و ڕازاوەتر بووە، بە ڕەوشتی بەرزو جوان، تەنانەت پێش پێغەمبەرایەتییش، چ جای دوای ئەوەی خوا ﷻ وەحیی بۆ ناردوە، کەواتە: پێغەمبەران لە هەموو کەس دوورتر بوون لە جادووگەریی و خەڵك تێکدان و کڵاو لەسەرنانیان و لە شێتیی و نەفامییش.

بۆیە دەفەرموێ: ﴿ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ ﴾، ئنجا پشتیان تێ بکەو ڕوویان لێ وەرگێڕە، ﴿ فَمَآ أَنتَ بِمَلُومٍ ﴾، تۆ سەرکۆنەکراو نیی، واتە: کەس ناتوانێ سەرکۆنەت بکات و لۆمەت بکات، دوای ئەوەی پەیامی خوات پێ ڕاگەیاندوون.

بەڵام: ﴿ وَذَكِّرْ فَإِنَّ ٱلذِّكْرَىٰ تَنفَعُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، لەسەر بیرخستنەوەش بەردەوام بە، چونکە بیرخستنەوەو ئامۆژگاریی کردن سوود دەگەیەنێ بە بڕواداران.

کە دەفەرموێ: پشتیان تێبکە، واتە: لە شەڕە قسەو زۆر خۆ پێوە ماندووکردن و خەم پێوە خواردن، لەوە وازیان لێ بێنە، بەڵام لەسەر ئامۆژگاریی کردن و بیرخستنەوەی خۆت بەردەوام بە، چونکە بەلای کەمەوە، بیرخستنەوە سوود دەگەیەنێ بە بڕواداران.

﴿ وَمَا خَلَقْتُ ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴾، جندو مرۆڤیشم تەنیا بۆ ئەوە هێناونە دی، کە بمپەرستن، واتە: حیکمەتی دروستکرانیان بریتیە لە بەندایەتیی کردن بۆ خوا، چونکە بەوە مرۆڤەکان بەختەوەر دەبن، بەوە بەهرەمەند دەبن، بەوە

قازانج دەکەن، خوای پەروەردگاریش خێرو خۆشیی بۆ مرۆڤەکان، هەروەها بۆ جندەکانیش دەوێ.

دوایی لە مەسەلە گرنگەکاندا زیاتر ئەم بابەتە شیدەکەینەوە و، کورتە باسێکی لەسەر دەخەینەڕوو.

﴿ مَآ أُرِيدُ مِنۡهُم مِّن رِّزۡقٖ ﴾، من هیچ جۆرە بژیوێکم لە ئەوان ناوێ، هیچ ماڵ و سامانێك بژیوێکم لە ئەوان ناوێ، ﴿ وَمَآ أُرِيدُ أَن يُطۡعِمُونِ ﴾، ناشمەوێ خواردنم پێ بدەن، کە جندو مرۆڤم دروست کردوون، بپەرستن، لەبەر ئەوەنیە حەوجێم بەوان هەیە، من نە ماڵ و سامان و بژیوو ئیمکانیەتم لێیان دەوێ و، نە خواردن پێدانیشم لێیان دەوێ.

﴿ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلرَّزَّاقُ ذُو ٱلۡقُوَّةِ ٱلۡمَتِينُ ﴾، بە دڵنیاییەوە خوا زۆر بژیو دەرە، زۆریش خاوەن هێزی پتەوە، ﴿ فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُواْ ذَنُوبٗا مِّثۡلَ ذَنُوبِ أَصۡحَٰبِهِمۡ ﴾، بە دڵنیاییەوە بۆ ئەوانەی ستەمکارن، واتە: بەهۆی شیرك و کوفرەوە ستەمیان کردوە، پشك و بەش هەیە لە سزا، وەك پشك و بەشی هاوەڵەکانیان، گەلانی ڕابردوو کە خوادا سزای داون، ﴿ فَلَا يَسۡتَعۡجِلُونِ ﴾، ئنجا کەواتە با پەلەم لێ نەکەن، سزایان زوو بۆ بێنم.

﴿ فَوَيۡلٞ لِّلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن يَوۡمِهِمُ ٱلَّذِي يُوعَدُونَ ﴾، سزای سەخت و هاوار بۆ ئەوانەی بێبڕوان لەو ڕۆژەدا، کە هەڕەشەیان لێ دەکرێ، ئەو ڕۆژەی هەڕەشەیان لێ دەکرێ، لەو ڕۆژەدا بە خۆیان دەزانن، کە چ هەڵەیەکی گەورەیان کردوە، لەو ڕۆژەدا لێیان دەقەومێ.

کەواتە: با ئێستا پەلە نەکەن لە هاتنی سزا، چونکە لە کاتێکدا کە سزایان بۆ دێ، ئەو ڕۆژەی هەڕەشەیان تێیدا لێ دەکرێ، ئنجا چ لە دنیادا، چ لە دواڕۆژدا، دووچاری سزایەك دەبن کە پێویستییان بەوە هەیە، هاوار لە خەڵکی ببەستن، یاخود سزایەك کە زۆر سەخت و دژوارە، لەگەڵی دا دەستەو یەخە دەبن.

خـوا بـە لوتـف و کەرەمـی خـۆی ئێمـە لـەو کەسـانە بگێـڕێ، کـە هەمیشـە بـە دوای پەیامـی خـوا دەکـەون و، ڕێبـازی پێغەمبەرانـی خـوا (**عَلَيْهِـمُ الصَّـلَاةُ وَالسَّـلَام**) دەگـرن، بـە تایبـەت پێغەمبـەری کۆتایـی سـەروەرو گـەورەی پێغەمبـەران موحەممەد ﷺ تاکـو هـەم لـە دنیـادا سـەربەرزو ڕوو سـوور بیـن و، دووربیـن لـە عەیبداریـی و گوناهباریـی، هـەم لـە دوارۆژیشـدا سـەرفراز بیـن و ڕوومـان بـێ بڵێیـن: خوایـە! ئێمـە بەنـدەی تـۆ بوویـن و، ئـەو حیکمەتـەی کـە تـۆ ئێمـەت بـۆ هێناوەتـە دی، کـە بەندایەتیـی کردنـە بـۆ تـۆ، ئەوەتـا لـە ژیـانی خۆمانـدا بەرجەسـتەمان کـردوە.

مەسەلە گرنگەکان

مەسەلەی یەکەم:

فەرمانکردن بە ڕاکردن بەرەو لای خواو، نەپەرستنی هیچ پەرستراوێکی دیکە لەگەڵیدا، لەسەر زمانی پێغەمبەری خوا ﷺ، وەك ترسێنەرێکی ئاشکرا بۆ هەموو مرۆڤایەتیی و وریاکەرەوەیان بە گشتیی و، بە تایبەت بۆ ئەوانەی بێبڕوادەبن و هاوبەش بۆ خوا دادەنێن و، لە ڕاستە ڕێی خوا لادەدەن:

خوا دەفەرمووی: ﴿ فَفِرُّوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ إِنِّي لَكُم مِّنۡهُ نَذِيرٞ مُّبِينٞ ۝٥٠ وَلَا تَجۡعَلُواْ مَعَ ٱللَّهِ إِلَٰهًا ءَاخَرَ إِنِّي لَكُم مِّنۡهُ نَذِيرٞ مُّبِينٞ ۝٥١ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە چوار بڕگەدا:

١)- ﴿ فَفِرُّوٓاْ إِلَى ٱللَّهِ ﴾، ئنجا بەرەو لای خوا ڕابکەن، (**الفِرَارُ: الهُرُوبُ، أيْ: سُرْعَةُ مُفَارَقَةِ المَكَانِ تَجَنُّباً لِأذَىً يَلْحَقُهُ**)، (فِرار)، (**هُرُوبُ**)یشی پێ دەڵێن لە زمانی عەرەبییدا، بە کوردی دەڵێن: ڕاکردن، هەڵاتن، واتە: بە خێرایی ئەو شوێنەی لێیەتی بەجێی بهێڵێ، تاکو خۆی دوور بگرێ لەوەی ئازارێکی تووش بێ.

کە دەفەرمویٚ: (**فَفِرُّوا**)، (**ف**)ی سەر (**فِرُّوا**)، (**المُفَرِّعَةُ عَمَّا سَبَقَ مِنَ الكَلَامِ، وَلَيْسَ عَنْ فِرُّوْا**)، واتە: ئەم (**ف**)یە (**فَفِرُّوا**)، ئەصڵی خۆی (**فِرُّوْا**) بووە، کە کرداری فەرمانە، (**ف**)ی چۆتە سەرێ و پێی دەگوترێ: (**تَفْرِيْعٌ عَمَّا سَبَق**)، واتە: بینا کراوە لەسەر قسەیەکی پێشتر و لە قسەیەکی پێشترەوە هاتووە، نەك لە خودی (**فِرُّوْا**)ەوە.

ئنجا بێگومان (فِرُّوا: مَقُولُ قَوْلٍ مَحْذُوفٍ، أي: قُلْ فَفِرُّوا)، (فِرُّوا)، گوتراوی قسەیەکی قرتێنراوە، واتە: خوا فەرمانی بە پێغەمبەر کردوە، بفەرموو: ڕابکەن، کە ئەوان چوێنراون بە کەسێکەوە، کە مەترسییەك ڕووبەڕووی دێ، شتێکی ترسناك ڕووبەڕووی دێ، ئەویش ڕا دەکاو هەڵدێ بۆ ئەوەی ئەو مەترسییە نەیگاتێ.

ئنجا کە دەفەرموێ: (فَفِرُّوا)، واتە: مادام حاڵ بەو شێوەیە کە لە ڕابردوودا باسکرا، کەواتە: بەرەو لای خوا ڕا بکەن، دیارە ڕاکردن بەرەو لای خوا، تەعبیرێکی مەجازییە، یانی: خێرایی بکەن لە بەرەو خوا چوونتاندا، لە نیزیك بوونەوەتان لە خوادا، مرۆڤ بەچی لە خوا نزیك دەبێتەوە و بەچی بەرەو خوا دەچێ؟ بێگومان بە بەندایەتیی، بە پابەندیی بە شەریعەتەوە، بە خۆ پاراستن لە قەدەغە کراوەکان و جێبەجێکردنی فەرمان پێکراوەکان.

٢)- ﴿إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ﴾، بێگومان من لەوەوە بۆتان ترسێنەرێکی ڕوونم، ئەمە بەڵگەو پاساوی ڕستەی پێشێیە، یانی: ڕستەی پێشێ بەڵگەی بۆ دێنێتەوە و هۆکارەکەی دەخاتە ڕوو، بۆچی دەفەرموێ: بەرەو خوا ڕابکەن؟ چونکە من لەلایەن ئەوەوە بۆ ئێوە ترسێنەرو ورياکەرەوەیەکی ئاشکرام، یاخود ڕوونکەرەوەم، چونکە زۆرجار گوتوومانە: وشەی (مُبِيْن)، دەگونجێ لە (أَبَانَ)ی کرداری (لازم) بێ، وەك (أَبَانَ القَمَرُ)، مانگەکە دەرکەوت، ڕۆشن بوو، دەشگونجێ لە (أَبَان)ی کرداری (مُتَعدِّي) بێ، واتە: بەرکارخواز بێ، وەك (أَبَان المُعَلِّم الدَرْس)، مامۆستایەکە دەرسەکەی ڕوونکردەوە، ئنجا ئەگەر لە هی یەکەمیان بێ، واتە: من بۆ ئێوە ترسێنەرێکی ئاشکراو ڕوونم، هیچ پێچ و پەنام بەسەرەوە نیەو، هیچ تەم و مژم بەسەرەوە نیە، کە من ترسێنەرو ورياکەرەوەم بۆ ئێوە، ئەگەر لەهی تێپەڕکەر (مُتَعدِّي)ەوە بێ واتە: من ترسێنەرێکم و ئەو پەیامەی پێمدا نێردراوە، بۆتان ڕوون دەکەمەوە.

٣)- ﴿وَلَا تَجْعَلُوا۟ مَعَ ٱللَّهِ إِلَـٰهًا ءَاخَرَ﴾، لەگەڵ خوادا پەرستراوی دیکە دامەنێن، دوای ئەوەی فەرمانی پێکردن بە خوا بەیەکگرتن: ﴿فَفِرُّوٓا۟ إِلَى ٱللَّهِ﴾ ئنجا شیرکیان لێ قەدەغە

دەکات، ئەمەش بۆ زیاتر جەختکردنەوەی خراپیی دژەکەیە، واتە: کە تۆ بە کەسێك دەڵێی: خوا بپەرستە و هاوبەشی بۆ دامەنێ، واتە: بەس ئەو بپەرستە.

٤)- ﴿إِنِّي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ مُّبِينٌ﴾، (دووبارەی دەکاتەوە)، بە دڵنیایی من لە لایەن ئەوەوە بۆ ئێوە، ترسێنەرو وریاکەرەوەیەکی ئاشکرام، یاخود ڕوونکەرەوەم، ئەمە جەختکردنەوەی ڕستەی پێشێیە، وەك (**فخرالدين الرازي**) گوتوویەتی: ئەم ڕستەیە: (**جَمَعَ الرَّسُولَ والمُرْسَلَ إِلَيْهِمْ والمُرْسِلَ**)، ئەم ڕستەیە هەم ڕەوانەکراو، هەم بۆ لا ڕەوانەکراوان و، هەم ڕەوانەکەریشی لە خۆیدا کۆکردوونەوە.

(**إِنِّي**)، من ئەمە ڕەوانەکراو (**رَسُولَ**)ە، (**لَكُم**)، ئەمە بۆ لاڕەوانکراوان (**مُرْسَل إِلَيْهِمْ**)ە، (**مِنْهُ**)، لە لایەن ویەوە، واتە: لە لایەن خواوە، ئەمەش ڕەوانەکار (**مُرْسِل**)ە، خوا پێغەمبەری ڕەوانەکردوە بۆ لای خەڵك، تاکو بیانترسێنێ و وریایان بکاتەوەو هۆشدارییان بداتێ، لەبەر بەرژەوەندیی خۆیان، بۆ ئەوەی خۆیان تووشی زیان نەبن.

مەسەلەی دووەم:

کۆمەڵگا پێشووەکانیش وەك کۆمەڵگاکەی تۆ ئەی موحەممەد ﷺ! هەر پێغەمبەرێکیان بۆ هاتبێ بە جادووگەریی یان بە شێتیی تۆمەتباریان کردووە، وەك یەکدییان ڕاسپاردبێ و، ئامۆژگاریی یەکدییان کردبێ، بۆیە ئەگەر پشتیان تێبکەی، لەمەودوا کە پەیامی خوات پێ ڕاگەیاندوون، سەرکۆنە ناکرێی، بەڵام لەسەر بیرخستنەوە بەردەوام بە، چونکە بڕواداران لە بیرخستنەوەی تۆ بە مسۆگەری بەهرەمەند دەبن:

خوا دەفەرموێ: ﴿كَذَٰلِكَ مَآ أَتَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِم مِّن رَّسُولٍ إِلَّا قَالُواْ سَاحِرٌ أَوۡ مَجۡنُونٌ ﴿٥٢﴾ أَتَوَاصَوۡاْ بِهِۦۚ بَلۡ هُمۡ قَوۡمٞ طَاغُونَ ﴿٥٣﴾ فَتَوَلَّ عَنۡهُمۡ فَمَآ أَنتَ بِمَلُومٖ ﴿٥٤﴾ وَذَكِّرۡ فَإِنَّ ٱلذِّكۡرَىٰ تَنفَعُ ٱلۡمُؤۡمِنِينَ ﴿٥٥﴾﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە حەوت بڕگەدا:

١)- ﴿كَذَٰلِكَ مَآ أَتَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِم مِّن رَّسُولٍ﴾، بەوشێوەیە ئەوانەی پێشووشیان هیچ پێغەمبەرێکیان بۆ نەهاتوە، (**كَذَٰلِكَ**)، دوو حاڵەتی هەن: أ- یان هەر بۆ لێکجیاکردنەوەی قسانە، واتە: ئەوەی ڕابرد بەو شێوەیە بوو، (**كَلِمَةُ كَذَٰلِكَ: فَصْلُ الخِطابِ تَدُلُّ عَلَى إنْهَاءِ حَدِيثٍ والشُّرُوعِ فِي غَيْرِهِ**)، قسەیەك تەواو بووە، دەست بە قسەیەکی دیکە دەکرێ، وەك لە کوردییشدا دەڵێ: ئەوە وابوو، ئنجا دەست بە قسەیەکی دیکە دەکرێ.

یاخود (**كَذَٰلِكَ**)، واتە: ئەوەی بۆمان باسکردی، بەو شێوەیە بوو، ئەوەی باسمانکرد بەو شێوەیە بوو، ﴿مَآ أَتَى ٱلَّذِينَ مِن قَبۡلِهِم مِّن رَّسُولٍ﴾، ئەوانیشیان هیچ ڕەوانەکراوێکیان بۆ لا نەهاتوە.

٢)- ﴿إِلَّا قَالُواْ سَاحِرٌ أَوۡ مَجۡنُونٌ﴾، مەگەر گوتوویانە: جادووگەرە یان شێتە، ئەمە واتایەکەی بەو شێوەیە، کە حاڵی بێبڕوایانی ڕۆژگاری تۆش ئەی موحەممەد ﷺ! وەك حاڵی کۆمەڵگا

پێشووەکانە کە لە پێش واندا ڕابردوون، ئەوانیش هەر بەو شێوەیە پێغەمبەرەکانی خۆیانیان بە جادووگەریی و بە ی تۆمەتبار کردوون، هەندێکیان گوتوویانە: جادووگەرن و هەندێکیان گوتوویانە: شێتن، یاخود: لە قۆناغێکدا بە جادووگەر و لە قۆناغێکدا بە شێتیی تۆمەتباریان کردوە، واتە: تۆمەتبارکردن بە جادووگەریی و بەشێتیی، یان لە نێویاندا دابەش بووە، یاخود: هەموویان لە قۆناغێکدا بە جادووگەر و لە قۆناغێکدا بە شێتیی تۆمەتباریان کردوون، ڕەنگە لە سەرەتادا گوتبیان: جادووگەرە، دوایی کە هەر بەردەوام بووە لەسەر پەیام گەیاندنەکەی، گوتوویانە: شێتە.

ئەمەش ئەوە دەگەیەنێ کە هیچ گەل و کۆمەڵگایەك، ئەوانەی لە پێش گەل و کۆمەڵگای پێغەمبەری خاتەمدا ﷺ ڕابردوون، هیچیان خاڵیی نەبوون لەوە کە پێغەمبەرانی خۆیان بەو دوو تۆمەتە تۆمەتبار کردوون، یەکێك بۆی هەیە بڵێ: ئەدی بۆچی لە هەندێ شوێنی دیکەدا خوای پەروەردگار باسی ئەوەی کردوە کە پێغەمبەرانیان بە درۆزن لە قەڵەم داون و، لە هەندێك شوێندا بە کاهین لە قەڵەمیان داون و، لە هەندێك شوێن بە شاعیر لە قەڵەمیان داون؟! وەڵامەکەی ئەوەیە کە لێرەدا خوا ﷻ زەقترین دوو تۆمەتی کە ئاڕاستەی پێغەمبەران کراون (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**)، بە گشتیی ئەو دووەی هێناون، کە تۆمەتبارکردنە بە جادووگەریی و بە شێتیی، بەڵام بۆ کاهین و شاعیر و، درۆکردن و ئەوانە، لەوانەیە تۆمەتی دەگمەن بووبن و، تایبەت بووبن بە هەندێك لە پێغەمبەرانەوە (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**)، بەڵام ئەو دووانە، لە هەموو کۆمەڵگاکاندا بوون، ئەو دوو تۆمەتە بۆ هەموو پێغەمبەران (**عَلَيْهِمُ الصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ**) کراون.

کە دەفەرموێ: ﴿إِلَّا قَالُوا۟ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ﴾، دەڵێ: (**الإِسْتِثْنَاءُ فِي: ﴿إِلَّا قَالُوا۟ سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ﴾، اسْتِثْنَاءٌ مِنْ أَحْوَالٍ مَحْذُوفَةٍ، والمَعْنى: ﴿مَآ أَتَى ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِهِم مِّن رَّسُولٍ﴾، فِي حَالٍ مِنْ أَحْوالِ أَقْوالِهِمْ، إلاَّ فِي حَالِ قَوْلِهِمْ: سَاحِرٌ، أَوْ مَجْنُونٌ**)، واتە: لە پێش واندا هیچ پێغەمبەرێك نەهاتوە، لە حاڵێك لە حاڵەکانی قسەکانیاندا، مەگەر لە حاڵی ئەو قسەیاندا کە گوتوویانە: جادووگەرە، یان شێتە.

٣)- ﴿ أَتَوَاصَوْا بِهِۦ ﴾، ئایا یەكدییان پێ ڕاسپاردوە؟ ئەمە پرسیارە، چونكە هەمزە (أَ)، (هَمْزَة الإِسْتِفْهَام)ە و بۆ پرسیاركردنە، ﴿ أَتَوَاصَوْا بِهِۦ ﴾، ئایا یەكدییان پێ ڕاسپاردوە، یەكدییان پێ وەسیەت كردوە، وا هەموویان ئەو قسەیان دووبارە كردۆتەوە، ئەو پرسیاركردنەش مەبەست خودی پرسیاركردنەكە نیە، بەڵكو مەبەست ئەوەیە كە لەو پرسیاركردنەوە پەیدادەبێ، واتە: مەبەست لە لازیمەكەیەتی كە بریتیە لە سەرسوڕمان، واتە: شتێكی زۆر جێی سەرسوڕمانە، ئایا یەكدییان پێ ڕاسپاردوە بەو قسەیە، هەموویان وەك تووتی دووبارەیان كردۆتەوە؟!

٤)- ﴿ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴾، بەڵكو ئەوان كۆمەڵێكی یاخیین، كە دەفەرموێ: ﴿ أَتَوَاصَوْا بِهِۦ ﴾، (بـه)، ڕاناوەكەی دەچێتەوە بۆ ئەو قسەیەی پێشتر كراوە، ئایا ئەو قسەیە یەكدییان پێ ڕاسپاردوە؟ بێگومان نەخێر، چونكە ئەو كۆمەڵگایانە زۆربەیان ئاگایان لە یەكدیی نەبووە، بۆ وێنە: كە كۆمەڵگای عاد كە پێغەمبەرەكەیان هوود بووە، فەوتاوە، فریا نەكەوتوون كۆمەڵگای ثەموود كە پێغەمبەرەكەیان صالح بووە، ڕایسپێرن، هەروەها كۆمەڵگا شوعەیب عليه السلام كە خەڵكی مەدیەن و (أَصْحَاب الأَيْكَة) بوون، ئەوانی دیكەیان ڕانەسپاردوون، بۆیە خوا دەفەرموێ: ﴿ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴿٥٣﴾ ﴾، واتە: یەكدییان ڕانەسپارد بوو، بەڵكو ئەوان كۆمەڵێكی یاخیین و لە سنوور دەرچوون، لە خوا یاخیی بوون و لە سنوور دەرچوونیان، سەرچاوەی ئەو قسەیەیانە، ئنجا لەبەر ئەوەی هەموویان یاخیی بوون، بۆیە بە وشەی (قَوْمٌ)، هێناویەتی (بَلْ هُمْ)، واتە: هەر كامێك لەوانە، كۆمەڵێكی یاخیی بووە و، یاخیی بوونەكەیان وای لێكردوون ئەو جۆرە قسەیە بكەن، نەك لەبەر ئەوەی یەكدییان پێ ڕاسپاردوە، بۆچی دەفەرموێ: ﴿ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴾ بۆچی نەیفەرمووە: (بَلْ هُمْ طَاغُون)؟ چونكە كە دەفەرموێ: ﴿ بَلْ هُمْ قَوْمٌ طَاغُونَ ﴾، واتە: هەر كامێك لەو كۆمەڵگایانە، یاخیی بوون لە خواو، لە سنوور دەرچوون و، سەركەشیان بەرانبەر بە خوا، ئەوەندە بۆتە سیفەتێكی ڕۆچوو تێیاندا، بۆتە هۆكار و ڕاگری بوونیان.

٥)- ﴿ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَآ أَنتَ بِمَلُومٍ ﴾، دەجا پشتیان لێ هەڵبكە، تۆ لۆمەكراو نی، پیتی (ف)یەكە، دەڵێ: (تَفْرِيعٌ عَمَّا سَبَقَ، أَي: أَعْرِضْ عَنْ جِدَالِهِمْ)، واز لە مشتومڕو شەڕە قسە

لەگەڵی کردنیاندا بێنە، مەبەست ئەوەیە: واز لە شەڕە قسەو زۆر پێوەچوون لەگەڵیان بێنە، ﴿ فَمَآ أَنتَ بِمَلُومٍ ﴾، تۆ سەرکۆنە کراونی، چونکە ئەوەی لەسەر شانت بووە جێبەجێت کردوە و، ئەرکی خۆت بەرانبەریان ئەنجام داوە، بۆیە ڕەخنەو سەرکۆنە نایەتە سەر تۆ.

٦)- ﴿ وَذَكِّرْ ﴾، بەڵام بیربخەرەوە، لەسەر ئامۆژگاریی و بیرخستەوەی خۆت بەردەوام بە.

٧)- ﴿ فَإِنَّ ٱلذِّكْرَىٰ تَنفَعُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴾، بە دڵنیایی بیرخستنەوە سوود دەگەیەنێ بە بڕواداران، بۆیە دوای ئەوەی فەرموویەتی: ﴿ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ ﴾، پشتیان تێبکەو وازیان لێ بێنە، ﴿ فَمَآ أَنتَ بِمَلُومٍ ﴾، تۆ سەرکۆنە کراونی، دوای ئەوە یەکسەر دەفەرموێ: (**وَذَكِّر**) بیربخەوەو ئامۆژگاریی بکە، بۆ ئەوەی وا نەزانرێ کە دەفەرموێ: ﴿ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ ﴾، مانای وایە هەر یەکجاریی وازیان لێ بێنەو، سەری خۆت هەڵبگرەو بڕۆ، نا، یانی: واز لە شەڕە قسەکردن لەگەڵیان بێنە، واز بێنە لە سوور بوون لەسەر ئەوەی گوێت بۆ بگرن و، پەیامی خوات لێ وەربگرن، واز لەوە بێنە و زۆر خۆتیان پێوە سەغڵەت مەکە، لە چەند شوێنان لە قورئاندا ئەوە هاتوە، لە سەرەتای سوورەتی (**الكهف**)دا، لە سەرەتای سوورەتی (**الشعراء**)دا، ﴿ فَلَعَلَّكَ بَٰخِعٌ نَّفْسَكَ ﴿٦﴾ ﴾الكهف، ﴿ لَعَلَّكَ بَٰخِعٌ نَّفْسَكَ ﴿٣﴾ ﴾، (**بَاخِعٌ**)، یانی: (**مُهْلِك**)، تۆ ڕەنگە خۆت بفەوتێنی، ئەمەش مەدحێکی گەورەیە بۆ پێغەمبەری خوا ﷺ، کە خوا ﷻ پێویست بکات چەند جار هۆشداریی بداتێ، کە لێی بگرەوە و، خۆت زۆر ناڕەحەت مەکە! مانای وایە پێغەمبەر ﷺ جاری وا هەبووە تێیپەڕاندوە لە خۆ ناڕەحەتکردن و دڵسۆزیی نواندن و خۆ ماندوو کردندا بەو خەڵکەوە، بۆیە پێویستیی بەوە کردوە خوا ﷻ ئاگاداری بکاتەوە کە ئەوەندەش خۆت ماندوو مەکە، ئەوەندە خەمیان پێوە هەڵمەگرە، چونکە ئەرکی سەرشانی خۆت جێبەجێ کردوە، دیارە پێغەمبەری خوا ﷺ هەموو تواناو وزەی خۆی بەکارهێناوە، نەوەك بە کەمتەرخەم لە قەڵەم بدرێ، بۆیە پێویست بووە، خوا ﷻ ئەو هۆشدارییەی بداتێ، تاکو خۆشی دڵنیابێ کە کەمتەرخەم نیە، بەرانبەرەکانیشی بزانن کە پێغەمبەری خوا ﷺ هەموو توانای خۆی لەگەڵدا بەکارهێناون و، هەموو دڵسۆزییەکی بۆ نواندوون.

کـە دەفەرمـوێ: ﴿ فَإِنَّ ٱلذِّكْرَىٰ تَنفَعُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٥﴾ ﴾، بـە دڵنیایـی بیرخسـتنەوە سـوود دەگەیەنـێ بـە بـڕواداران، واتـە: ئەگـەر هـی ئەوانیـش لە ئەگـەرو نەگـەر دایە، ئەو بیرخسـتەوەیەو ئامۆژگاریـی تـۆ، کـە لێـی بەهرەمەندبـن، بـەڵام بەهرەمەندبوونی بـڕواداران شـتێکی مسـۆگەرو جێـی دڵنیاییـە.

کـە خـوا ﷻ بـەو شـێوەیە دەفەرمـوێ: ﴿ فَتَوَلَّ عَنْهُمْ فَمَآ أَنتَ بِمَلُومٍ ﴿٥٤﴾ وَذَكِّرْ فَإِنَّ ٱلذِّكْرَىٰ تَنفَعُ ٱلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٥﴾ ﴾، ئەمـە گرنگیـی پێـدان بـە دوێـنراو دەگەیەنـێ کـە پێغەمبـەری خاتەمـە ﷺ، کـە خـوا زۆر بـە جەختکردنـەوە دڵنیـای دەکاتـەوە کـە سـەرکۆنە کراونیـە و لۆمـەی نایەتـە سـەر، چونکـە پەیامـی خـوای بـە تەواویـی پێگەیانـدوون و، ئـەرکی سـەر شـانی خـۆی لـە بەرانبەریانـدا بـە تەواویـی جێبەجـێ کـردوە.

مەسەلەی سێیەم:

ڕاگەیاندنی ئەو ڕاستییە کە خوای کارزان و میهرەبان ﷻ، جندو مرۆڤی تەنیا بۆ پەرستنی خۆی خوڵقاندوون و، بژیوو خواردنیشی لێیان ناوێ، چونکە خۆی بژیو دەرێکی ڕەهاو خاوەن هێزی پتەوە:

خوا دەفەرموێ: ﴿ وَمَا خَلَقْتُ ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ مَآ أُرِيدُ مِنْهُم مِّن رِّزْقٍ وَمَآ أُرِيدُ أَن يُطْعِمُونِ ﴿٥٧﴾ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلرَّزَّاقُ ذُو ٱلْقُوَّةِ ٱلْمَتِينُ ﴿٥٨﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم ئایەتانە، لە پێنج بڕگەدا:

١)- ﴿ وَمَا خَلَقْتُ ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴾، من جندو مرۆڤم بەس بۆ ئەوە دروستکردوون، کە بمپەرستن و، بەندایەتیم بۆ بکەن، واتە: حیکمەتی دروستکرانی جندو مرۆڤ، بریتیە لە پەرستنی خواو بەندایەتییکردن بۆ خوا، هەڵبەتە ڕوونکردنەوەی چەمکی پەرستن و حیکمەتی خوا لە دروستکردنی جندو مرۆڤدا، پێویستیی بە هەڵوەستەیەکی باش هەیە، بۆیە ئێمە دوایی لە کورتە باسێك لە بارەی حیکمەتی خوا لە دروستکردنی جندو مرۆڤدا دەخەینەڕوو و، لێرەدا بە خێرایی بەسەر تەفسیری ئایەتەکاندا دەچین.

٢)- ﴿ مَآ أُرِيدُ مِنْهُم مِّن رِّزْقٍ ﴾، من هیچ جۆرە بژیوێکم لێیان ناوێ، بژیو لێرەدا بە ماڵ و سامان لێك دەدرێتەوە، وەك لە چەند شوێناندا خوا ﷻ فەرموویەتی، بۆ وێنە: لە سوورەتی (**الشورى**)دا دەفەرموێ: ﴿يَبْسُطُ ٱلرِّزْقَ لِمَن يَشَآءُ وَيَقْدِرُ ...﴿١٢﴾ ﴾، واتە: خوا بۆ هەر کەسێ بیەوێ بژیو فراوان دەکات، وەتەنگیشی دێنێ، بۆیان زۆر دەکات و بۆشیان کەم دەکات، بەپێی ئەوەی حیکمەتی خوا دەیخوازێ، بەڵام وێڕای ماڵ و سامان بژیو بۆ خواردنیش بەکاردەهێنرێ، وەك خوا ﷻ لە بارەی بەهەشتییەکانەوە لە سوورەتی (**مريم**)دا دەفەرموێ: ﴿وَلَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيهَا بُكْرَةً وَعَشِيًّا ﴿٦٢﴾ ﴾، واتە: بۆ بەهەشتییەکان خۆراك هەیە، بەیانیان و ئێواران لە بەهەشت دا، کەواتە: (**رِزْق**)، بە مانای ماڵ و سامان دێ بە گشتیی، کە بەشێك لەو ماڵ و سامانەش بریتیە لە خواردن و خۆراك،

بەڵام بە مانای خواردنیش دێ بە تایبەت، کەواتە: دەبێ تەماشای سیاقەکە بکەین، کام واتایە هەڵدەگرێ؟، ئایا واتا فراوانەکە یان واتا تەسکەکە لەگەڵیدا دەگونجێ؟ لێرەدا واتا فراوانەکە زیاتر لەگەڵیدا دەگونجێ، ﴿ مَآ أُرِيدُ مِنْهُم مِّن رِّزْقٍ ﴾، واتە: من هیچ جۆرە بژیوێکم، یانی: هیچ جۆرە ماڵ و سامانێکم لێیان ناوێ.

٣)- ﴿ وَمَآ أُرِيدُ أَن يُطْعِمُونِ ﴾، ناشمەوێ ئەوان خواردنم پێبدەن، بۆیە ئەوەی پێشێ (**رِزْق**)، ماڵ و سامانە بە گشتیی، ئەمەیان خواردن دانە: ناشمەوێ خواردنم پێ بدەن، واتە: من نە پێویستییم بە ماڵ و سامانی ئەوان هەیە، بۆم خەرج بکەن، نە پێویستییشم بە خواردن و خۆراکی ئەوان هەیە، پێم بدەن.

٤)- ﴿ إِنَّ ٱللَّهَ هُوَ ٱلرَّزَّاقُ ﴾، بە دڵنیایی خوا بەس خۆی زۆر بژیو دەرە، (**الرَّزَّاق: الكَثِيْر الإِرْزَاق**)، ئەوەی زۆر بژیو دەدات.

٥)- ﴿ ذُو ٱلْقُوَّةِ ٱلْمَتِينُ ﴾، خاوەن هێزی پتەوە، (**مَتِيْن**)، لە (**مَتْن**)ەوە هاتوە، (**مَتْن**)، بە مانای پشت دێ و، بە مانای شتی پتەوو ڕەق دێ، (**المَتِيْن: الشَّدِيْدُ المُحْكَم**)، سەخت و، پتەو، قاییم، پێم وایە ئەگەر لە کوردییدا بگوترێ: (پتەو) مانایەکی پڕ بە پێستیەتی، خاوەن هێزێکی پتەوە، واتە: هێز و توانای خوا عزوجل هیچ درزو، کەلێن و، بێ هێزیی ڕووی تێناکات.

مەسەلەی چوارەم:

بێگومـان سـتەمکارانی بێبـڕواو هاوبـەش دانـەری ڕۆژگاری تـۆش، ئـەی موحەممـەد ﷺ! بەشـێك لـە سـزایان هەیـە، وەك هـی هاوەڵـە ڕابردووەکانیـان، بۆیـە پەلەکـردنی نـاوێ، هـاوار بـۆ بێبڕوایـان، سـزای سـەخت بـۆ بێبڕوایـان، لـەو ڕۆژەدا کـە هەڕەشـەیان پێـی لـێ دەکـرێ:

خـوا دەفەرمـوێ: ﴿ فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُواْ ذَنُوبًا مِّثْلَ ذَنُوبِ أَصْحَٰبِهِمْ فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ ﴿٥٩﴾ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُواْ مِن يَوْمِهِمُ ٱلَّذِى يُوعَدُونَ ﴿٦٠﴾ ﴾.

شیکردنەوەی ئەم دوو ئایەتە، لە سێ بڕگەدا:

١)- ﴿ فَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُواْ ذَنُوبًا مِّثْلَ ذَنُوبِ أَصْحَٰبِهِمْ ﴾، بە دڵنیایی بۆ ئەوانەی ستەمیان کردوە، بەشێك هەیە، وەك بەشی هاوەڵەکانیان، وشەی (ذَنُوبُ)، لە ئەصڵی زمانی عەرەبییدا گوتراوە: (الدَّلْوُ العَظِيمَةُ يَسْتَسْقِي بِها السُّقاةُ عَلى القَلِيبِ)، (دَلْوُ): دۆڵچەی مەزنی پێ دەگوترێ، ئەوە کە ئەوانەی کاتی خۆی ئاوکێش بوون، ئاویان پێ لە بیرێ پێ دەردەکێشاو پێیان بەش کردوە، دەفرێکی گەورە بووە لە چەرم دروستکراوە، پتەو بووە، وا پێدەچێ تەنەکەیەك ئاو، یان کەمتر یان زیاتریشی بردبێ، ئاویان پێ هەڵکێشاوە لە بیرێ: ئەوە دۆڵچەیەك بۆ تۆ، ئەوە دۆڵچەیەك بۆ وی، دۆڵچەی کوردییش هەر لە (دلْوُ)وەکەوە هاتوە، دوایی خوازراوەتەوە بۆ پشك و بەش، واتە: ئەوانەی ستەمیان کردوە لە ڕۆژگاری تۆدا، کە ستەم کردنەکەیان بریتی بووە لە هاوبەش بۆ خوا دانان و، بێبڕوایی و، بە درۆ دانانی پەیامی خواو، بێبڕوایی بەرانبەر بە ڕۆژی دوایی و سزاو پاداشتی خوا، ئەوانەش پشك و بەشێکیان هەیە، وەك پشك و بەشی هاوەڵەکانیان، واتە: هی گەلانی ڕابردوو کە ئەوانیش بە هۆی تاوانکاریی و خراپەکاریی و بێبڕواییەوە، سزادراون، ئەوانی ڕۆژگاری تۆش بەشێك لە سزایان بۆ هەیە.

٢)- ﴿ فَلَا يَسْتَعْجِلُونِ ﴾، با تاڵووڵەکەم لێ نەکەن، لە بنەڕەت دا، (فَلَا يَسْتَعْجِلُوْنِي) بووە، واتە: پەلەم لێ نەکەن، زوو سزایان بۆ بێنم، ئەوانیش پشك و بەشی خۆیان هەیەو بەشیان نابڕێ، وەك یەك بە یەکێك بە توانجەوە پێی دەڵێ: کاکە بەشی تۆش نابڕێ! بەشی وانیش نابڕێ و بەشی خۆیان دیارییکراوە، بەپێی تاوان و، ستەم و خراپەی خۆیان، وەك چۆن گەلە پێشووەکان بەشی خۆیان پێدرا، ئەوانیش بەشی خۆیان پێ دەدرێ، با پەلەم لێ نەکەن.

٣)- ﴿ فَوَيْلٌ لِّلَّذِينَ كَفَرُوا۟ مِن يَوْمِهِمُ ٱلَّذِى يُوعَدُونَ ﴾، ئنجا سزای سەخت بۆ ئەوانەی بێبڕوان، لەو ڕۆژەدا کە هەڕەشەیان پێی لێ دەکرێ، لەو ڕۆژەدا کە هەڕەشەیان لێ دەکرێ کە ڕۆژی دواییە، سزای سەخت بۆ وان، یاخود لەو ڕۆژەدا کە هەڕەشەیان لێ دەکرێ، کە بریتیە لە سزای دنیایی، سزای سەخت بۆ وان، ئنجا ئەو سزا دنیاییە:

١- دەگونجێ بەڵایەك بێ، دەگونجێ ئەو بەڵایەش بەڵایەکی زەمینیی بێ، وەك لافاو، بەڵایەکی ئاسمانیی بێ بۆیان دابەزێ.

٢- یاخود: مەبەست پێی سزای دنیایی بێ، بە دەستی بڕواداران کە سزا بدرێن، کە وەك توێژەرەوانی قورئان گوتوویانە: لەم ئایەتەدا ئاماژە هەیە بۆ ئەوەی لە جەنگی بەدردا بەسەریان دێ، کە لاشەکانیان فڕێ درانە قەلیبی بەدرەوە، چونکە باسی (ذَنُوبٌ)، دەکرێ (ذَنُوبٌ)، یانی: دۆڵچە، کە دۆڵچەش ئاوی پێ لە بیر هەڵدەهێنجرێ، ئەو بیرەی کە لاشەکانی بێبڕوایانی تێ فڕێدران، بۆ ئەوەی لە گۆڕێ نەبن، قەل و داڵ و دڕندە بیانخوات، فڕێیاندانە بیر و چاڵێکەوە، (وَالْقَلِيبُ: كَانَتْ بِئْراً غَيْرَ مَطْوِيَّة)، بیرێکی چاك نەکراو، واتە: هەر چاڵێك بوو لێدرابوو بۆ ئاو، جەنازەکانیان فڕێداونە ئەوێ، بۆ ئەوەی دڕندەو داڵ نەیانخۆن، تاکو خەڵکی مەککە دێن دەیانبەنەوە، چونکە پێغەمبەری خوا ﷺ دوای ئەوەی جەنازەکانیان لەو چاڵەدا کۆکرانەوە، دواندنی و ئەم ئایەتەی خوێندەوە: ﴿ أَن قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا فَهَلْ وَجَدتُّم مَّا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا ... ﴿٤٤﴾ ﴾الأعراف، ئەم ئایەتەی هێنا، دوای ئەوەی فەرمووی: فڵانکەس! فڵانکەس! فڵانکەس! [ناوی ژمارەیەکیان هێنا، لە ناسراوەکانیان ئەوانەیان کە زیاتر بڕیار بەدەست و ناسراو بوون]، ئێمە ئەوەی خوا

بەڵێنی پێدا بووین، بۆی هێنایانە دی، ئایا ئێوەش ئەوەی خوا هەڕەشەی پێ لێ کردن، بۆی هێنانە دی؟ هەتا هاوەڵان یەکێك لەوانە عومەر خوا لێی ڕازی بێ و هاوەڵانی دیکە گوتیان: ئەی پێغەمبەری خوا ﷺ ! بۆچی چەند لاشەیەك دەدوێنی بۆنیان کردوەو رووحیان لە بەردا نەماوە؟ فەرمووی: سوێند بەوەی گیانی منی بە دەستە، ئێوە بیسەرتر نین بۆ قسەکەم لەوان، بەڵام ناتوانن، وەڵام بدەنەوە.

ئنجا لێرەدایە کە دایکمان عائیشە (خوا لێی ڕازی بێ) گوتوویەتی: پێغەمبەری خوا ﷺ نەیفەرموو: ئێوە بیسەرتر نین {**مَا أَنْتُمْ بِأَسْمَعَ لِمَا أَقُولُ مِنْهُمْ**}[1] بەڵكو فەرموویەتی: (**مَا أَنْتُمْ بِأَعْلَمَ**)، واتە: وەك چۆن ئێوە دەزانن قسەکەم، ئەوانیش دەیزانن، نەك بیبیستن، مەبەستی ئەوە بووە کە ڕووح دوای ئەوەی لە جەستە دەچێتەدەرێ، هەستەوەرەکانی ئەو جەستەیە لە کار دەکەون، ئەگەر بیستنە، ئەگەر دیتنە، ئەگەر قسەکردنە، بە هەر حاڵ هاوەڵانیش خوا لێیان ڕازیبێ کە گوتوویانە: دەنگەکەیان بیستوە، مەبەستیان ئەوە نەبووە بەو گوێیە جەستەییە بیبیستن، واتە: ڕووحەکانیان ئاگادارن، ئنجا دەگونجێ ئەمە مەبەست پێی ئەوەش بێ، بەڵام بێگومان هەڕەشەی گەورەی خوا کە لە بێبڕوایانی کردوە، لە ڕۆژی دواییدا دێتە دی و، دەگونجێ هەردووکیشیان لە یەك کاتدا مەبەستبن، هەم هەڕەشەی دنیایی کە لە جەنگی بەدردا لێیان دەقەومێ و، سەرانیان دەکوژرێن، هەم لە ڕۆژی دواییشدا، کە ڕۆژی دوایی هەم ئەوانیش دەگرێتەوە و، هەم جگەلە ئەوانیش دەگرێتەوە.

---

(١) [حديث أَبِي طَلْحَةَ، أَنَّ نَبِيَّ اللهِ صلى الله عليه وسلم، أَمَرَ يَوْمَ بَدْرٍ بِأَرْبَعَةٍ وَعِشْرِينَ رَجُلاً مِنْ صَنَادِيدِ قُرَيْشٍ، فَقُذِفُوا فِي طَوِيٍّ مِنْ أَطْوَاءِ بَدْرٍ، خَبِيثٍ مُخْبِثٍ وَكَانَ إِذَا ظَهَرَ عَلَى قَوْمٍ أَقَامَ بِالْعَرْصَةِ ثَلاَثَ لَيَالٍ، فَلَمَّا كَانَ بِبَدْرٍ، الْيَوْمَ الثَّالِثَ، أَمَرَ بِرَاحِلَتِهِ فَشُدَّ عَلَيْهَا رَحْلُهَا ثُمَّ مَشَى، وَاتَّبَعَهُ أَصْحَابُهُ وَقَالُوا: مَا نُرَى يَنْطَلِقُ إِلاَّ لِبَعْضِ حَاجَتِهِ حَتَّى قَامَ عَلَى شَفَةِ الرَّكِيِّ فَجَعَلَ يُنَادِيهِمْ بِأَسْمَائِهِمْ وَأَسْمَاءِ آبَائِهِمْ: يَا فُلاَنُ بْنَ فُلاَنٍ وَيَا فُلاَنُ بْنَ فُلاَنٍ! أَيَسُرُّكُمْ أَنَّكُمْ أَطَعْتُمُ اللهَ وَرَسُولَهُ، فَإِنَّا قَدْ وَجَدْنَا مَا وَعَدَنَا رَبُّنَا حَقًّا، فَهَلْ وَجَدْتُمْ مَا وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا؟ قَالَ: فَقَالَ عُمَرُ: يَا رَسُولَ اللهِ مَا تُكَلِّمُ مِنْ أَجْسَادٍ لاَ أَرْوَاحَ لَهَا؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم: وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ مَا أَنْتُمْ بِأَسْمَعَ لِمَا أَقُولُ مِنْهُمْ. أخرجه البخاري في: ٦٤ كتاب المغازي: ٨ باب قتل أبي جهل].

کورتە باسێک لە بارەی حیکمەتی خواوە لە دروستکرانی جندو مرۆڤدا

بەڕێزان! لە سێ بڕگەی گوشراودا ئەم کورتە باسە دەخەینە ڕوو:

بڕگەی یەکەم: خوا ﷻ هیچ شتێکی نەخوڵقاندوە مەگەر حیکمەت و ئامانجێکی لە پشتەوەیە، ئەمە لە زۆر لە ئایەتەکانی قورئاندا ئەم ڕاستییە ڕاگەیەندراوە، بەبێ بەڵگەی نەقڵییش هەر بە عەقڵیش دیارە کە خوا هیچ شتێکی نەخوڵقاندوە، حیکمەت و ئامانجێکی لە پشتەوە نەبێ.

خوای کاربەجێ دەفەرموێ: ﴿وَخَلَقَ ٱللَّهُ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلْأَرْضَ بِٱلْحَقِّ ﴿٢٢﴾﴾ الجاثیة، واتە: خوا ئاسمانەکان و زەوی بە هەق خوڵقاندوون، هەق یانی: چەسپاو، حیکمەت، ئامانج، ئنجا ئەگەر سەرنجی هەر شتێك بدەین لە گەردووندا دەبینین هەرکامیان، ئەرکێکی پێ سپێردراوە و ئەو ئەرکەی خۆی بە باشترین شێوە جێبەجێ دەکات، وەك مووسا ﵇ لە وەڵامی فیرعەوندا کە لێی پرسی: ﴿فَمَن رَّبُّكُمَا يَٰمُوسَىٰ ﴿٤٩﴾﴾ طە، واتە: ئنجا پەروەردگاری ئێوە کێیە ئەی مووسا؟ ﴿قَالَ رَبُّنَا ٱلَّذِىٓ أَعْطَىٰ كُلَّ شَىْءٍ خَلْقَهُۥ ثُمَّ هَدَىٰ ﴿٥٠﴾﴾ طە، واتە: پەروەردگاری ئێمە ئەو زاتەیە کە بوونی بەهەر شتێك داوە، بە هەموو شتێك و، دوابیش ڕێنمایی کردوە، واتە: هێناویەتە دی، بەڵام دواییش ڕێنمایی کردوە چی بکات، چۆن بکات و چ کارێك ئەنجام بدات و چ ئەرکێك ڕاپەڕێنێ؟

هەروەها لە سوورەتی (الأعلی)دا خوای پەروەردگار دەفەرموێ: ﴿سَبِّحِ ٱسْمَ رَبِّكَ ٱلْأَعْلَى ﴿١﴾ ٱلَّذِى خَلَقَ فَسَوَّىٰ ﴿٢﴾ وَٱلَّذِى قَدَّرَ فَهَدَىٰ ﴿٣﴾﴾، واتە: ناوی پەروەردگاری هەرە بەرزت بە پاك بگرە، ئەو زاتەی هەموو شتێکی هێناوەتە دی و ڕێکیخستوە، ئەو زاتەی هەموو شتێکی ئەندازەگیری کردوەو ڕێنماییشی کردوە.

هـەر لـە گەردیلەیەکـەوە تاکو کەهکەشـانەکان و تاکـو گەلە کەهکەشـانەکان، تاکو هەمـوو گـەردوون، هیـچ شـتێك نیـە ئەرکێکـی نەبـێ، خـۆر ڕۆژانـە لـە ڕۆژهەڵاتـەوە هەڵـدێ لـە کاتێـکی دیارییکـراودا، دوایـی لـە ڕۆژئـاوا ئـاوا دەبـێ، مانـگ لـە مـاوەی (٢٧) شـەوو یـەك لەسـەر سێی شـەوێکدا، جارێـك بـە دەوری زەویـدا دەخولێتـەوە، پێشـێ وەك دەمـە داسـێك دەردەکـەوێ، مانگـی یـەك شـەوە (هیلال) دوو شـەوە سـێ شـەوە، تاکـو دەبێتـە (بـەدر) و جێخونکـە دەبەسـتێ و دەکەوێتـە سـێزدە وچـواردە و پـازدە، دوایـی وردە وردە کـەم دەکات، تاکـو دووبـارە دەبێتـەوە دەمـە داسـێك و ون دەبـێ، بۆیـە خـوا فەرمویـەتی: ﴿ ٱلشَّمۡسُ وَٱلۡقَمَرُ بِحُسۡبَانٖ ۝٥ ﴾الرحمن، واتـە: خـۆرو مانـگ بـە ژمێـرەو بـە ئەنـدازە دانـدراون.

هەروەهـا هـەر شـتێکی دیکـە، سـەرنجی بدەیـن، دەزانیـن ئامانـج و حیکمەتێـك لـە پشـتیەوە هەیـە، کەواتـە: مـرۆڤ کـە لـە گەردوونـدا خـوا ﷻ لـە چەنـدان ئایەتـدا ڕایگەیانـدوە، گـەردوونی هەمـووی بـۆ مـرۆڤ دەسـتەبەر و، ملکـەچ کـردوە، دەسـتەمۆو ڕام کـردوە، بـۆ وێنـە دەفەرمـوێ: ﴿ وَهُوَ ٱلَّذِي خَلَقَ ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضَ فِي سِتَّةِ أَيَّامٖ وَكَانَ عَرۡشُهُۥ عَلَى ٱلۡمَآءِ لِيَبۡلُوَكُمۡ أَيُّكُمۡ أَحۡسَنُ عَمَلٗاۗ ۝٧ ﴾هـود، واتـە: خـوا ئـەو زاتەیـە کـە ئاسـمانەکان و زەوی لـە شـەش ڕۆژانـدا (بـە شـەش قۆنـاغ) هێناونـە دی، ئـەو کاتـە عەرشـی خـوا لەسـەر ئـاو بـوو، تاکـو تاقییتـان بکاتـەوە کامەتـان کـردەوەی باشـترە.

وەك دەفەرمـوێ: ﴿ إِنِّي جَاعِلٞ فِي ٱلۡأَرۡضِ خَلِيفَةٗۖ ۝٣٠ ﴾البقـرة، ﴿ وَأَنفِقُواْ مِمَّا جَعَلَكُم مُّسۡتَخۡلَفِينَ فِيهِۖ ۝٧ ﴾الحديـد، ﴿ هُوَ ٱلَّذِي جَعَلَكُمۡ خَلَٰٓئِفَ فِي ٱلۡأَرۡضِۚ ۝٣٩ ﴾فاطـر، ﴿ وَسَخَّرَ لَكُم مَّا فِي ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَمَا فِي ٱلۡأَرۡضِ جَمِيعٗا مِّنۡهُۚ ۝١٣ ﴾الجاثيـة، هەرچـی لـە ئاسـمانەکان و زەوییدایـە لـە لایـەن خۆیـەوە بـۆ ئێـوەی دەسـتەمۆ کـردوەو ڕام کـردوەو ئنجـا ئەگـەر هەمـوو شـتێك حیکمەتێـك و ئامانجێـکی لـە پشـتەوە بـێ، مرۆڤیـش کـە گـەورەی گەردوونـەو جێنیشـینی خوایـەو، خـوا بـۆ تاقیکردنـەوە خوڵقاندوویـەتی و، ئەمانـەتی خـۆی پـێ سـپاردوە: ﴿ إِنَّا عَرَضۡنَا ٱلۡأَمَانَةَ عَلَى ٱلسَّمَٰوَٰتِ وَٱلۡأَرۡضِ وَٱلۡجِبَالِ فَأَبَيۡنَ أَن يَحۡمِلۡنَهَا وَأَشۡفَقۡنَ

﴿مِنۡهَا وَحَمَلَهَا ٱلۡإِنسَٰنُۖ ٧٢﴾ الأحـزاب، واتــه: ئێمــه ســپاردەی خۆمــان ڕانوانــد لەســەر ئاســمانەکان و زەوی و چیایــەکان، بــەڵام ئامــادە نەبــوون هەڵیگــرن و لێــی ترســان، کەچــی مــرۆڤ هەڵیگــرت، مرۆڤێـکی ئـاوا ناگونجـێ کـه حیکمەتێـك و ئامانجێـك لـه پشــت دروســتکرانیەوە نەبــێ!

برگــەی دووەم: بــا تەماشــایەکی قســەی زانایــان بکەیــن، لــه بــارەی ئــەم ئایەتــه موبارەکــەوە کــه خــوا دەفەرمــوێ: [جنــدو مرۆڤــم بــەس بــۆ ئــەوە دروســتکردوون، بپەرســتن]، زانایــان زۆر قســەیان لــه بــارەی ئــەم ئایەتــەوە کــردوون، هەڵبەتــه قســەکردنەکەیان زیاتــر لــەوەوە هەڵقــوڵاوە، کــه خــوا ﷻ بێگومــان خــاوەنی بــێ نیازیـی ڕەهایـه و، پێویسـتیی بـه جگەلـه خـۆی نیـه، ئنجا کـه دەفەرمـوێ: مـرۆڤ و جنـدم بـۆ ئـەوە دروسـتکردوون، بپەرسـتن، ڕواڵەتەکـەی بـۆنی ئـەوەی لـێ دێ، کـه خـوا پێویسـتیی بـه پەرسـتنی ئـەوان بـێ، بۆیـە زانایـان کـه تەماشـای تەفسـیرەکانیانم کـردوە، بـه جۆرێـك لـه جـۆرەکان هەوڵیانـداوە، ئـەم ئایەتـه موبارەکـه تەئویـل بکـەن، بـۆ وێنـە:

(الشوكاني) له تەفسیرەکەی خۆیدا[1] چەند ڕایەك دێنێ:

١- (**قَالَ الواحِديُّ: قَالَ المُفَسِّرُونَ: هَذَا خَاصٌّ لِأَهْلِ طاعَتِهِ، يَعْنِي: مَن أُهِّلَ مِنَ الفَرِيقَيْنِ، فالآيَةُ مَحْمُولَةٌ عَلى المُؤْمِنِينَ مِنهم**)، (**واحِدِي**)، [کتێبێکیشی هەیە بە ناوی (**أسباب النزول**)]، دەڵێ: ڕوونکەرەوانی قورئان گوتوویانە: ئەمە تایبەتە بە وانەوە کە فەرمانبەریی بۆ خوا دەکەن، واتە: ئەوانەی کە لەو دوو کۆمەڵە ئامادە کراون بەندایەتیی بۆ خوا بکەن.

٢- (**قَالَ القُشَيْرِيُّ: والآيَةُ دَخَلَهَا التَّخْصِيصُ بِالقَطْعِ، لِأنَّ المَجانِينَ لَمْ يُؤْمَرُوا بِالعِبادَةِ، ولا أرادَها مِنهم**)، (**قُشَيْرِيّ**) واتە: ئایەتەکە بە دڵنیایی تایبەتکردنی هاتۆتە سەرێ، چونکە شێتەکان فەرمانیان پێ نەکراوە بە خواپەرستیی و خوا لێی نەویستوون.

---

(١) فتح القدير: ج٥، ص:١١٢.

مەبەستی ئەوەیە کە ئەم ئایەتە بەڵێ بەگشتیی هاتوە، بەڵام مانایەکەی تایبەتە، تایبەتکەرەکەش مەرج نیە دەقێکی دیارییکراو بێ، هەندێ جار بە عەقڵ دیارەو، هەندێك جار بە دەقەکانی سوننەت دیارە، ئەو کە دەڵێ: شێتەکان فەرمانیان پێ نەکراوە بە خواپەرستیی، شێت و ئەوانەی لە حوکمی شێت دان، فەرمانیان پێ نەکراوە بە خوا پەرستیی، ئەوە لە دەقەکانی سوننەتدا هاتوە، هەروەها چەمکی گشتیی ئەو ئایەتە موبارەکەی دەفەرموێ: ﴿ لَا يُكَلِّفُ ٱللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا ﴿٢٨٦﴾ ﴾البقرة، واتە: خوا لەسەر هیچ کەسێك پێویست ناکات مەگەر ئەوەی لە توانایدا هەیە، شێت کە لە توانای دانیە، مانای وایە فەرمانی پێ نەکراوە بە خوا پەرستی، هەروەها منداڵ و بێ توانا (عاجز) و زۆر لێکراو (مُکـرَه).

٣- (مُجاهِد) دەڵێ: ﴿ وَمَا خَلَقْتُ ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴿٥٦﴾ ﴾، **(أي: إلاَّ لِيَعْرِفُوني)**، **(قَالَ الثَّعْلَبيُّ: وهَذا قَوْلٌ حَسَنٌ؛ لِأَنَّهُ لَوْ لَمْ يَخْلُقْهم، لَما عُرِفَ وُجُودُهُ وتَوْحِيدُهُ)**، **(مُجاهِد)** گوتوویەتی: کە خوا دەفەرموێ: بەس بۆئەوەی بمپەرستن جند و مرۆڤم دروستکردوون، یانی: کە بمناسن، **(ثَعْلَبي)** کە یەکێکە لە زانایان گوتوویەتی: ئەمە قسەیەکی باشە، چونکە ئەگەر خوا جندو مرۆڤی دروست نەکردبان، نەدەناسرا، نە خۆی بوونەکەی دەناسراو، نە یەکتاییەکەشی دەزاندرا.

٤- **(ورُوِيَ عَنْ مُجاهِدٍ أنَّهُ قَالَ: المَعْنى إلاَّ لِآمُرَهُمْ وَأَنْهَاهُمْ، كَمَا قَالَ تَعَالَى:** ﴿ وَمَآ أُمِرُوٓاْ إِلَّا لِيَعْبُدُواْ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ ﴿٥﴾ ﴾البينة) **(مُجاهِد)** گوتوویەتی: [کە دەفەرموێ: جندو مرۆڤم تەنیا بۆ ئەوە دروستکردوون، بمپەرستن]، واتە: بۆ ئەوە دروستم کردوون، فەرمانیان پێ بکەم و، لێیان قەدەغە بکەم، [کە فەرمانکردن و قەدەغەکردنەکەش هەن، ئنجا چەندیان فەرمانەکە جێبەجێ دەکەن و، خۆیان لە قەدەغەکە دەپارێزن، ئەوە بابەتێکی دیکەیە] وەك لە سوورەتی **(البينة)**دا فەرموویەتی: ﴿ وَمَآ أُمِرُوٓاْ إِلَّا لِيَعْبُدُواْ ٱللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ ٱلدِّينَ ﴿٥﴾ ﴾، فەرمانیان پێ نەکراوە، مەگەر بەوە نەبێ کە بەندایەتیی بۆ خوا بکەن، ملکەچیی خۆیان بۆ خوا ساغ و یەکلا بکەنەوە.

٥- (**قَالَ زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ: هُوَ مَا جُبِلُوا عَلَيْهِ مِنَ السَّعادَةِ والشَّقاوَةِ، فَخَلَقَ السُّعَداءَ مِنَ الجِنِّ والإِنْسِ لِلْعِبادَةِ، وخَلَقَ الأَشْقِياءَ لِلْمَعْصِيَةِ**)، زەیدی کوڕی ئەسلەم گوتوویەتی: مەبەست لەم ئایەتە ئەوەیە ئەوەی کە لەسەری سرووشتێنراون لە بەختەوەریی و لە ماڵوێرانیی، بەختەوەرەکانی لە جندو مرۆڤ بۆ ئەوە دروستکردوون، بیپەرستن و پەرستوویانە، بەڵام بێ بەخت و چارەرەشەکانی بۆ سەرپێچی دروستکردوون و گوناهیشیان کردوە.

دەڵێم: ئەوە تەئویل و مانا لێدانەوەیەکە، لەگەڵ ڕواڵەتی ئایەتەکەدا ناگونجێ.

٦- (**وَقَالَ الكَلْبِيُّ: المَعْنى إلاَّ لِيُوَحِّدُونِي، فَأَمَّا المُؤْمِنُ فَيُوَحِّدُهُ فِي الشِّدَّه والرَّخاءِ، وأَمَّا الكافِرُ فَيُوَحِّدُهُ فِي الشِّدَّةِ دُونَ النِّعْمَةِ**)، (**الكَلْبي**) گوتوویەتی: [کە دەفەرموێ: ﴿إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ٥٦﴾] واتە: مەگەر بۆ ئەوەی من بەتاك بگرن و تەنیا من بپەرستن، ئنجا هەرچی بڕواداره لە سەغڵەتیی و لە فەڕحانییداو، لە ناخۆشیی و لە خۆشییدا هەر خوا بە یەك دەگرێ، بەڵام بابای بێبڕوا تەنیا لە کاتی سەغڵەتییدا خوا بە یەك دەگرێ، بەڵام لە کاتی نیعمەت و خۆشییدا خوای لە بیر دەچێ.

٧- (**وقالَ جَماعَةٌ: إِلَّا لِيَخْضَعُوا لِي ويَتَذَلَّلُوا، ومَعْنى العِبادَةِ فِي اللُّغَةِ: الذُّلُّ والخُضُوعُ**)، کۆمەڵێکیش گوتوویانە: [کە دەفەرموێ: ﴿إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ٥٦﴾] واتە: بۆ ئەوەی بۆم ملکەچ بن و تەسلیم بن و، مانای عیبادەت لە زماندا: ملکەچیی و ژێر دەستەییە.

٨- (**إبن عاشور**) لە تەفسیرەکەی خۆی (**التحرير والتنوير**)دا، دەڵێ: (**فَمَعْنى الإرادَةِ هُنا: الرِّضا والمَحَبَّةُ، ولَيْسَ مَعْناها الصِّفَةُ الإِلَهِيَّةُ**)، واتە: [کە لێرەدا دەفەرموێ: من مرۆڤ و جندم تەنیا بۆ ئەوە دروستکردوون، بمپەرستن] مەبەست لە ویستنی خوا کە پەرستنی لێیان ویستوە، مەبەست پێ ڕازیبوون و خۆشویستنە، نەك ئەو سیفەتەی خوا ﷻ کە هەموو شتێکی پێ دەوێ، [بەڵکو ئەوەی شتە تایبەتەکانی پێ دەوێن، خۆشویستن و ڕەزامەندیی خوا تایبەتە بەو شتانەوە کە خوا خۆشیدەوێن، کە بریتیە لە بەندایەتیی و تاعەت و فەرمانبەریی بۆ خوا.

ئەمە ڕای ئەو زانایانە بوو کە هێنام، بەڵام لە ڕاستییدا من ئەو ڕایانەم هیچیان بە دڵ نیە و ئێستاش دێینەسەر بڕگەی سێیەم.

برگەی سێیەم: من ئاواى تێدەگەم، كە دەگونجێ بە عەرەبی ئاوا تەعبیری لێ بكەین: (﴿ وَمَا خَلَقْتُ ٱلْجِنَّ وَٱلْإِنسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ ﴾ **بإرَادَتِهِمُ الحُرَّةَ الَّتِي أَعْطَيْتُهُمْ إِيَّاهَا لِلإِبْتِلاَءِ وَالخِلاَفَةِ وَحَمْلِ الأَمَانَةِ، لِيَسْعَدُوا فِي الدُّنيَا وَالآخِرَةِ**)، واتە: جندو مرۆڤم تەنیا بۆ ئەوە دروستكردوون، تاكو بە ویستی ئازادانەی خۆیان كە پێمداون، بۆ تاقیكردنەوەو، بۆ جێنیشینایەتیی كردن و، بۆ هەڵگرتنی سپاردەكەم، بەندایەتییم بۆ بكەن، تاكو سەرەنجام لە دنیاو دوارۆژدا بەختەوەربن.

خوا ﷻ هیچ شتێكی دروست نەكردوە لە گەردووندا، حیكمەت و ئەركێكی بۆ دیاریی نەكردبێ، بەڵام ئەو حیكمەت و ئەركانەی خوا دیاری كردوون، بۆ دروستكراوەكان، بۆ دروستكراوەكان باشە، نەك بۆ خوا ﷻ، بۆ وێنە: خوا خۆری دروستكردوەو، ئەو ئەركە دەبینێ كە بەبێ خۆر ژیانی مرۆڤ لەسەر زەوی نەدەبوو، هەروەها مانگی دروستكردوە بە هەمان شێوە و، ئەم زەوییەی بۆ ئێمە پانڕاخستوەو پڕی كردوە لە نیعمەت و، ئەم ئاسمانە شینە گومەزەی بەسەر ئێمەدا هەڵداوە و چیایەكانی خوڵقاندوون، هەرچی ڕووەكە بۆ ئێمەی خوڵقاندوە، هەرچی دارو درەخت و میوەو دانەوێڵەیە كە ژیانی بەشەر پێویستیی پێیەتی، هەر كامێك لەو شتانەی دروستیكردوە، حیكمەت و ئامانجێكی لە پشتەوە هەیە، ئەو دروستكراوە، لە خودی خۆیدا لەو حیكمەت و ئامانجەو، لەو ئەركەی بۆی دیاریی كراوە، بەهرەمەندە.

پاشان مرۆڤ و جند لەو نیعمەتانە بەهرەمەندن و، مرۆڤیش كە دروستكراوە بۆ بەندایەتیی كردن بۆ خوا، مرۆڤ خۆی لە بەندایەتیی كردنەكەی بۆ خوا بەهرەمەندە، ئنجا خوا ﷻ مرۆڤ و جندی لە ئەصڵدا بۆیە دروستكردوون، كە بەهرەمەندبن، زانیویشیەتی كە بەهرەمەند نابن بە بێ بەندایەتیی كردن بۆ خوا و، بەبێ پەرستنی خوا، بۆیە بەندایەتیی خۆی لەسەریان پێویست كردوە، تاكو بەهرەمەندیان بكات.

کەواتـە: بـەو شـێوە لێکدانەوەیـە ئـەو ئیشـکالە ڕواڵەتییـەی زانایـان ویسـتوویانە بـەو تەئویلانـە لایبـەرن، بـۆ خـۆی لادەچـێ، لـە شـوێنی دیکەشـدا باسـم کـردوە، لـە سـەرەتای تەمەنمـەوە لـە سـاڵانی هەشـتایەکاندا جارێـك لـە مەجلیسـێك سـاڵی (١٩٨٣ز) بـوو، پرسـیارێکم لـێ کـرا، کـە یەکـەم جـار بـوو ئـەو پرسـیارە هـەر ببیسـتم، یەکێـك گـوتی: باشـە خـوا یـان پێویسـتیی بـە دروسـتکراوەکان هەیـە، یـان پێویسـتیی پێیـان نیـە، لـە نێویانـدا مـرۆڤ، ئەگـەر پێویسـتیی پێیـان نیـە، کەواتـە: شـتێکی پـووچ و بـێ حیکمـەتی کـردوە، پێویستییشـی پێیـان نیـەو دروستیشـی کـردوون، ئەگـەر پێویستییشـی پێیانـە، کەواتـە: خـوا موحتاجـی دروسـتکراوەکانی خۆیـەتی، وەڵامـت چییـە؟ خـوای پەروەردگاریـش پێـم وایـە هیدایـەتی دام بـۆ وەڵامێـکی ڕاسـت.

گوتـم: شـتەکە بـەو شـێوەیە دابەش ناکـرێ، خوا یان پێویسـتیی بە دروسـتکراوەکانی هەیـە، یان پێویسـتیی پێیـان نیە.

گوتی: چۆن؟

گوتـم: حاڵەتێـکی دیکـەی سـێیەم هەیـە، ئەویـش ئەوەیـە خـوا ﷻ پێویسـتیی بـە دروسـتکراوەکان نیـە، کـە بـۆ ئـەوە دروسـتی کردبـن و بـێ حیکمەتیـش دروسـتی نەکـردوون، بـەڵام دروسـتکراوەکانی بۆیـە دروسـتکردوون، بەهرەمەنـد بـن لە بـوونی خۆیان و، ئـەو ئەرکانـەی بـۆی دیاریـی کـردوون، تاکـو بەهرەمەنـد دەبـن، لـەو ئەرکـەی خۆیـان.

گوتی چۆن؟

گوتـم: وێنەیەکـت بـۆ دێنمـەوە: تـۆ بـە شـوێنێکدا دەڕۆی بابایـەکی هـەژارو نـەدار دەبینـی نایناسـیی، یـان بابایەکـی ئیفلیـج و، نەخۆشـە، هیـچ ئیشـێکت پێـی نیـە، خۆشـی داوات لـێ نـاکات، هـەر بـۆ خـۆت دەسـت دەبەیـە گیرفانـێ و دیارییـەکی دەدەیـە، ئایـا پێویسـتییت پێـی هەیـە بـەو هـەژارو نـەدارە؟ نەخێـر، بـەڵام ئایـا کارەکـەت کارێـکی بـێ حیکمەتـە، نەخێـر، بەڵکـو حیکمەتێـکی گـەورەی تێدایـە، ئـەو مرۆڤـەت بەهرەمەنـد کـردوە.

خواش ﷻ ئێمەی خوڵقاندوە بۆ ئەوەی ئێمە بەهرەمەند بکات، زانیویشیەتی بەهرەمەند نابین بەبێ پەرستنی وی، ئەگەر خوا نەپەرستین دەبێ هەندێکمان هەندێکمان بپەرستین، یان دارو بەرد بپەرستین، یان هەواو ئارەزووی خۆمان بپەرستین، یان مانگ و خۆر، یان یەکێك لە دروستکراوەکانی دیکە بپەرستین، مرۆڤ ئەگەر خوا نەپەرستێ، یان دەبێ مرۆڤێکی وەك خۆی بپەرستێ، یان شتێك کە لە خوار خۆیەوەیە، بیپەرستێ، ئەو کاتەش بەدبەخت دەبێ، بەڵام مرۆڤ بەوە بەختەوەر دەبێ، خوا بپەرستێ، خواش ویستوویەتی ئێمە بەهرەمەند بکات، بۆیە پەرستنی خۆی لەسەر ئێمە پێویست کردوە، نەك لەبەر ئەوەی پێویستیی پێیەتی، بەڵکو ئێمە خۆمان پێویستییمان بەوەیە خوا بپەرستین، تاکو بەهرەمەند بین، ئازاد بین، ئازا بین، ڕزگار بین، دەرباز بین، ڕاست و ساغ و پاك و چاك بین لە دنیاداو، سەربەرزو خۆشحاڵ بین لە ڕۆژی دوایی دا.

پێم وایە ئەوە تەفسیرکردنی ڕێك و ڕاستی ئەم ئایەتە موبارەکەیە کە لە تەفسیرەکاندا بەم شێوەیە نەمبینیوەو زۆریان ویستوویانە تەئویلی بکەن، هەر لەبەر ئەوەی گوتوویانە: کردەوەکانی خوا هیچ ئامانج (غرض)یان تێدا نیە، واتە: خوا هیچ کارێك ناکات لەبەر ئەوە پێویستیی بەو کارەیە، ئەوە ڕاستە، بەڵام کە ئامانجی خوایان تێدا نیە، مانای ئەوە نیە حیکمەتیان تێدا نیە، حیکمەتەکەی خواش ئەوەیە کە ئێمە بەهرەمەند بکات، بۆیە بەندایەتیی بۆ خۆی، لەسەر ئێمە پێویست کردوە، زانیویەتی بەو بەندایەتییەکردنەمان بۆ خوا، بەهرەمەند دەبین و قازانج دەکەین لە دنیاو دوارۆژدا.

لێرەشدا کۆتایی بە تەفسیرکردنی سوورەتی (**الذاريات**)، دێنین.

سُبحَانَكَ اللَّهُمَّ وَبِحَمْدِكَ، أَشْهَدُ أَنْ لاَ إِلَهَ إِلاَّ أَنْتَ، أَسْتَغْفِرُكَ وَأَتُوبُ إِلَيْكَ.

ناوەڕۆک

تەفسیری سووڕەتی (الفتح)

تەفسیری سووڕەتی (الحجرات)

تەفسیری سووڕەتی (ق)

تەفسیری سوورەتی (الذاريات)